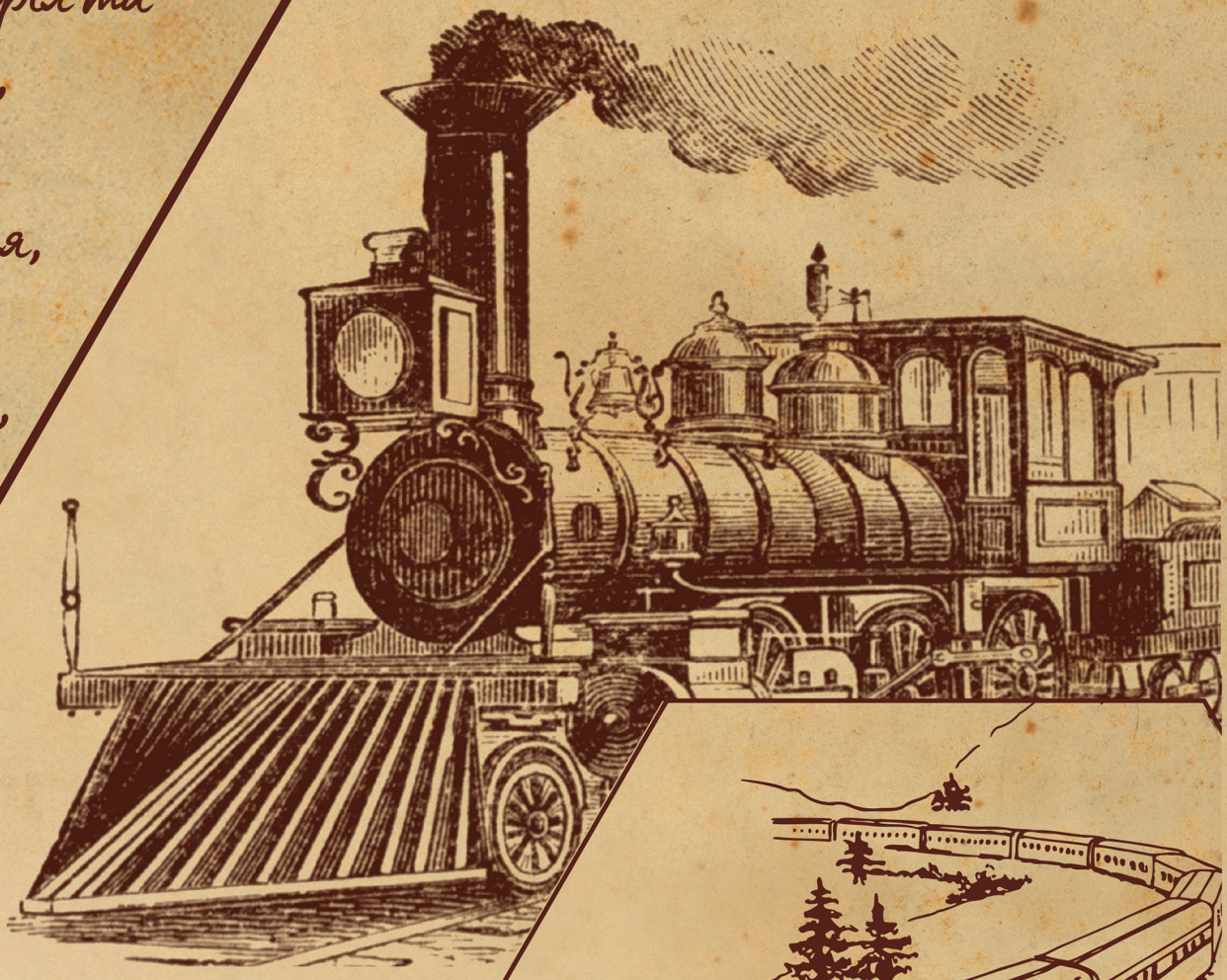
Наукові перспективи
Видавнича група

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ У СУЧАСНІЙ НАУЦІ

№6(24)
2024

Серія: історія та археологія, державне управління, економіка, педагогіка, техніка, право

Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління
Асоціація науковців України
Науковий парк Національного Авіаційного Університету

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Актуальні питання у сучасній науці»

(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)

Випуск № 6(24) 2024

Київ – 2024

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration
Association of Scientists of Ukraine
Scientific Park of the National Aviation University

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

«Current issues in modern science»

("Pedagogy" Series, "Law" Series, Economy Series, "Public Administration" Series, "Technology" Series, "History and Archeology" Series)

Issue № 6(24) 2024

Kyiv – 2024

ISSN 2786-6300 Print

УДК 001.32:1 /3](477)(02)

DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)

«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2024. № 6(24) 2024. С. 1257.

Свідоцтво про державну реєстрацію Серія Серія КВ № 25116-15056Р.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із з права (спеціальність - 081 Право), економіки (спеціальність - 076 Підприємництво та торгівля), педагогіки (спеціальність - 014 Середня освіта) та державного управління (спеціальність - 281 Публічне управління та адміністрування).

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2023 № 185 журналу присвоєно категорію "Б" із історії та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія)

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 11.06.2024, № 3/6-24).

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), Міждержавної гільдії інженерів консультантів, громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Журнал публікує оригінальні дослідницькі та оглядові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів державного управління, права, економіки, історії, педагогіки, техніки для їх інтеграції у європейський, світовий науковий простір. Цільова аудиторія: науковці, працівники вищих навчальних закладів та наукових інституцій, здобувачі вищої освіти, а, також фахівці тематики журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор: Дацій Олександр Іванович - доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Балалаєва (Дорошенко) Катерина Вікторівна - кандидат технічних наук, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (Київ, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Герасименко Юлія Сергіївна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України (Біла Церква, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Закієв Ісламу Муса-Огли - старший науковий співробітник кафедри підтримання льотної придатності авіаційної техніки Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Іванченко Євгенія Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- Ігнатович Сергій Ромуальдович - доктор технічних наук, професор, завідуючий кафедрою конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)
- Кавиліна Ганна Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Карускевич Михайло Віталійович - доктор технічних наук, професор, професор кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Катеринчук Іван Степанович - доктор технічних наук, професор кафедри телекомунікаційних та інформаційних систем Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Кінзерявий Василь Миколайович — кандидат технічних наук, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Коваленко Валентин Васильович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково–дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Ковтун Владислав Юрійович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Комнатний Сергій Олександрович - докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Корченко Анна Олександрівна — доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Корченко Олександр Григорович — доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- Кошетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кризина Наталія Павлівна – доктор наук державного управління, професор, Заслужений лікар України, директор Навчально-Наукового медичного інституту Київського міжнародного університету (Київ Україна)
- Куриш Наталія Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (Київ, Україна)
- Маслак Тетяна Петрівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Ніколаєв Микола Ілліч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методики її навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)
- Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- Оніщенко Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (Київ, Україна)
- Орлова Наталія Сергіївна — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)
- Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
- Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені к.д.ушинського (Одеса, Україна)
- Сидоренко Вікторія Миколаївна —асистент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Сирник Ярослав - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польша)
- Січкаренко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Терещенко Юрій Матвійович — доктор технічних наук, професор, лауреат Державної премії в області науки і техніки України, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Толочко Світлана Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
- Хитровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- Хохлачова Юлія Євгеніївна — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- Якимчук Олег Феодосійович - керівник групи білінгу Відділу бізнес-систем Департаменту інформаційних технологій ПРаТ «Рівнеобленерго» (Рівне, Україна)
- Якушенко Олександр Сергійович — кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2024
© Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління, 2024
© Асоціація науковців України, 2024
© Науковий парк Національного Авіаційного Університету, 2024
© Видавнича група «Наукові перспективи», 2024

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Економіка»

Kukharuk A.D., Ovsiienko S.S. 18
DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES BASED ON INTERNATIONAL PARTNERSHIP

Арсененко І.А., Байтеряков О.З., Донець І.А., Донченко Л.М., Левада О.М. 28
ПРЕДМЕТНА СУТНІСТЬ ФОРС-МАЖОРНИХ ОБСТАВИН І ІХ ВПЛИВ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

Бавровська Н.М., Іванченко В.А., Новаковський Д.Л. 45
ІНТЕГРАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В МІСТОБУДІВНИЙ КАДАСТР: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Вдовенко Н.М., Коробова Н.М. 57
МЕХАНІЗМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗБАР'ЄРНОЇ СФЕРИ У ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Дудченко І.А., Корогодова О.О., Черненко Н.О., Глущенко Я.І. 69
МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ СМАРТ-МІСТ

Захарченко Н.В., Обнявко В.О. 82
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ВИНОРОБНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ: СТРУКТУРА, ЗАВДАННЯ, РОЛЬ В ЕКОНОМІЦІ

Круковська О.В., Кондрат О.Б., Стрельченко Н.М. 94
ІННОВАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ЛОГІСТИЦІ: ВІД АВТОМАТИЗАЦІЇ ДО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Крючко Л.С., Онищенко Н.О., Дубова А.М. 106
МАРКЕТИНГ В СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ПОСЛУГ

Мединська Н.В., Новаковська І.О., Близнюк В.В. 118
ВПЛИВ РЕНТНИХ ПЛАТЕЖІВ НА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНИХ Й ЕКОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ СЬОГОДЕННЯ ТА В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Онофрійчук О.П., Ліщук Н.В., Далюк Н.Я., Бригідир П.В., Соколовський Д.І. 131
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Хоменко Н.В. 143
МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ

Щитов Д.М., Мормуль М.Ф., Щитов О.М. 150
РЕГРЕСІЙНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ АУТСОРСИНГУ В УКРАЇНІ В МИРНИЙ ТА ВОЄННИЙ ЧАСИ

СЕРІЯ «Державне управління»

Бєльська Т.В., Радіонов В.С. 169
МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ОРГАНІЧНИМИ ВІДХОДАМИ

Богданенко А.І. 180
ІНТЕГРАТИВНА ХРИСТИЯНСЬКА ТЕОЛОГІЯ В НАУЦІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Бурик М.М. 193
МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІЙ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Войтик О.Є. 211
ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У СФЕРІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Гоняк Т.В., Лукашевська У.Т. 220
ВПЛИВ ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ У ДЕРЖАВНИХ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ

Єфіменко І.В. 231
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Криштанович М.Ф. 239
КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ В ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОМУ ПАРТНЕРСТВІ: ВИКЛИКИ Й НАСЛІДКИ

Кудрявський І.В. 248
КОНТРОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ У СТАНОВЛЕННІ ДЕРЖАВНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Курашкевич А.П., Волошин В.Д. 266
ПЕРЕВАГИ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ В ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТАХ УКРАЇНИ

Кухарчук П.М. 276
МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Матвєєнко І.В. 284
МОДЕЛІ ВПЛИВІВ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Петькун С.М., Власенко В.О., Мельник І.В. 296
СВІТОВИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Петькун С.М., Стороженко Л.Г., Стороженко В.І. 304
ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Прокопенко С.Л. 317
ЦИФРОВІЗАЦІЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ: ВПЛИВ НА ЯКІСТЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Радиш Я.Ф. 329
НЕБАНКІВСЬКА ФІНАНСОВА УСТАНОВА ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Сидорчук О.Г. 338
МОДЕРНІЗАЦІЯ СФЕРИ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ШЛЯХОМ РОЗВИТУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Труш А.С. 350
СТАНОВЛЕННЯ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ

Черкаско Л.В. 358
МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ НА ЗАСАДАХ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ

Шиян А.А., Нікіфорова Л.О., Жарінов С.С. 368
ІНТЕГРАЦІЯ ЕЛЕКТРОННИХ РЕЄСТРІВ В СИСТЕМУ URIS ЯК ШЛЯХ ОПТИМІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ ГРУП ЕКСПЕРТІВ В МЕЖАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НАУКОВОЇ СФЕРИ

Шліхтенко Л.А. 382
ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Шульський І.В. 394
МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

СЕРІЯ «Право»

Базалицький В.І. 406
ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ ОБРОБКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ У ЗАГАЛЬНОМУ РЕГЛАМЕНТІ ІЗ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ (GDPR)

Барінова Д.О., Зуб К.Р. 420
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬСТВО В РОДИНІ: ОХОРОНА ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ

Бєлкін Л.М. 434
МЕДІАБЕЗПЕКА В УКРАЇНСЬКОМУ СЕКТОРІ YOUTUBE В КОНТЕКСТІ «ДИСКУСІЇ» ПРО ЛЕГІТИМНІСТЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Бєлкін М.Л. 450
ПРОЦЕСУАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ УТОЧНЕННЯ ПОЗОВНИХ ВИМОГ У ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Бухтіярова І.Г., Бухтіяров О.А. 461
ПУБЛІЧНА СЛУЖБА В МИТНИХ ОРГАНАХ: ПРИНЦИПИ, ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ

Бучинський О.Й. 474
ДЕТЕРМІНАЦІЯ КОРУПЦІЇ В МІСЦЕВИХ ОРГАНАХ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Василевич В.В., Левченко Ю.О. 484
КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ

Власенко Є.С., Копачинська О.І. 494
ДОБРОВІЛЬНА ВІДМОВА СПІВУЧАСНИКІВ У НЕЗАКІНЧЕНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ

Дрок І.С. 506
ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ НЕДИСКРИМІНАЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ

Коваль В.Р. 516
ЗАГРОЗИ ТА ІНШІ ФАКТОРИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЕЛЕКТРОННОГО БАНКІНГУ

Левківський Ю.А. 527
ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ЕКСПЕРТА З ПИТАНЬ ПРАВА У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

Лукашевич С.М. 536
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО З'ЯСУВАННЯ ГЕНЕЗИСУ ПОНЯТТЯ «СУДОВИЙ РОЗСУД»

Маньгора В.В., Маньгора Т.В., Пономаров М. 545
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВИРІШЕННІ СПОРІВ ШЛЯХОМ ПОСЕРЕДНИЦТВА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Москвін Б.Ю., Стріяшко Г.М. 560
ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНФОРМАЦІЇ В ПОДАТКОВОМУ КОМПЛАЄНСІ ДЛЯ УСУНЕННЯ ПОДАТКОВИХ РИЗИКІВ

Наумов Н.Е., Логінова М.В. 572
ЗВІЛЬНЕННЯ СПІВРОБІТНИКІВ ПОЛІЦІЇ ЯК ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ

Наумов Н.Е., Лопаєва О.М. 582
МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Панфьоров П.І. 588
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Присяжнюк О.А. 601
ОКРЕМІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Романюк М.В., Тимошенко Ю.П. 610
ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ НЕЗАКОННИМ ЗАВОЛОДІННЯМ ЗЕМЛЕЮ

Сидоренко В.В., Дем'янчук Ю.В., Добренька Н.В. 620
ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТАДІЙ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стрельченко О.Г., Корж-Ікаєва Т.Г., Ватанха Т.В. 635
ХАРАКТЕРИСТИКА ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ: СУЧАСНИЙ АСПЕКТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПРОХОДЖЕННЯ

Тихомиров Д.О., Петровський А.В. 648
ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СТОРІН ЯК УЧАСНИКІВ СПРАВИ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Халюк С.О. 658
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Чернобук В.В. 667
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕДІАЦІЇ В АМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Шевель А.І. 676
СМЕРТНА КАРА В США: ЗАКОН ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

СЕРІЯ «Педагогіка»

Авдєєв С.В., Авдєєва О.Ю., Анічкіна О.В., Євдоченко О.С., Писаренко С.В. 684
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАСОБАМИ ВИВЧЕННЯ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «АГРОХІМІЯ»

Антонова В.А. 698
ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ ЗА ДОПОМОГОЮ КОЛОКАЦІЙ

Бабюк Т.Й., Каньоса Н.Г. 708
ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФОРМА ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА СІМ'Ї

Бенера В.Є.
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ТЬЮТОРСЬКИХ ПРАКТИК ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НА ПРАКТИЦІ У РОБОТІ ЗІ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

Біда О.А., Чичук А.П., Кучай Т.П. 732
ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Білинська Х.В. 742
ДИСТАНЦІЙНА ФОРМА НАВЧАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА ПРИРОДНИЧИХ ФАКУЛЬТЕТАХ ЯК ФАКТОР МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Бурка О.М., Столбинська О.В. 749
СИСТЕМА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ФІЗИЧНИХ ТЕРАПЕВТІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ КЛІНІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ОЦІНКИ

Вакуленко А.І., Негода Л.О. 757
ПРИЧИНИ ДЕМОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ МОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Варга Л.І., Кончович К.Т., Гала М.В. 768
ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ОСНОВІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТА КРАЇНОЗНАВЧИХ МАТЕРІАЛІВ

Галатюк М.Ю., Галатюк Ю.М. 777
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Григоренко Т.В. 787
ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Гуцало Л.В., Маркевич О.В. 798
ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ: ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ НАУКОВОГО ЛІЦЕЮ ЖИТОМИРСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА)

Житнухіна К. 813
СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАНЯ В ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Зеленська О.П. 823
РОЛЬ І МІСЦЕ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ АСПІРАНТІВ (АД'ЮНКТІВ) У НЕЛІНГВІСТИЧНІЙ АСПІРАНТУРІ (АД'ЮНКТУРІ)

Златовласова О.В., Кривда Л.Р. 843
МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ РОЗВИТКУ УСНОГО ІНШОМОВНОГО МОВЛЕННЯ

Клочок О.М., Чернецька Ю.І. 855
СОЦІАЛЬНА ТЕРАПІЯ ЯК ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ, ВИДИ І МЕТОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Колечинцева Т.С. 871
ОСОБЛИВІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ЛЕКЦІЙ З ФІЗИКИ ПРИ ДИСТАНЦІЙНІЙ ФОРМІ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ МОРСЬКОГО СПРЯМУВАННЯ

Кочмар Д.А., Будз І.Ф. 879
ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНИХ НАВИЧОК МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Кравчук Н.П., Рябошапка О.В. 889
ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ЗДОБУТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Крижановський В.П. 902
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕГРОВАНИХ УРОКІВ ПРИ НАВЧАННІ МАТЕМАТИКИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ В КОНТЕКСТІ ПІЗНАВАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ УЧНІВ

Луценко В.В., Гавриленко Ю.Д., Павленко О.М. 916
СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ В МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ

Мичковська В.Р. 928
ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПОЛЬСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ» У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ФІЛОЛОГІВ

Нанівський Р.С. 945
ПОГЛЯДИ ОМЕЛЯНА ВИШНЕВСЬКОГО (1931–2019) НА СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

Плеханов А.В., Кустинський О.В. 957
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО УПРАВЛІННЯ ОРГАНАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ (ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Постоленко І.С. 968
ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНОГО ТЕСТУВАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ І ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Равлюк Т.А. 980
РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 014 «СЕРЕДНЯ ОСВІТА» ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПАРТНЕРСТВО І ПРОФЕСІЙНА КОМУНІКАЦІЯ ВЧИТЕЛЯ»

Сидоренко Т.Д., Білоненко Г.О. 993
ЕМОЦІЙНЕ ЗЦІЛЕННЯ МИСТЕЦТВОМ: ІНКЛЮЗИВНІ ПІДХОДИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ-ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМИ В РАМКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «МИСТЕЦТВО»

Скиба О.М. 1005
ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У СТУДЕНТІВ НЕЛІНГВІСТИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Співачук В.О., Іконнікова М.В., Жук Н.А. 1017
ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧЕНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗВО

Теличко В.Ю. 1033
КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Тесцова О.О. 1041
СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ НА ФАКУЛЬТЕТАХ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Тименко В.П., Колєснікова А.Е. 1052
ІНТЕГРАЦІЯ ЕТНОДИЗАЙНУ В ГРАФІЧНИЙ ДИЗАЙН ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ДИЗАЙН-ОСВІТИ

Ткачук М.М., Ткачук Л.В. 1062
НАЦІОНАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Хомюк Н.В. 1073
ВИКОРИСТАННЯ КАРТ І КАРТОГРАФІЧНИХ СЕРВІСІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ І ПІСЛЯ ВІЙНИ

СЕРІЯ «Історія та археологія»

Lukyanenko O.V. 1084
POLICY OF THE COMMUNIST PARTY REGARDING THE REGULATION OF THE EVERYDAY LIFE OF HIGHER PEDAGOGICAL INSTITUTIONS IN THE 1920s-1960s: IDEALIZATION AND REALIZATION

Войтович А.О. 1098
НА ПЕРЕХРЕСТІ ДВОХ ОКУПАЦІЙ: СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ 1914-1915 РР.

Громік О.В. 1106
ХАРАКТЕР ПЕРЦЕПЦІЇ ЗАХІДНИХ ІДЕЙ ЯПОНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Дем'янчук А.Л. 1114
БЛАЖЕННИЙ АРХІЄПИСКОП ЯКІВ СТРЕПА (JAKUB STRZEMIĘ) – ПОКРОВИТЕЛЬ ЛЬВІВСЬКОЇ АРХІДІЄЦЕЗІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ: БІОГРАФІЯ, КУЛЬТ

Єремєєва І.А. 1128
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕВОЛЮЦІЇ ТА СУЧАСНИХ ПРОЦЕСІВ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Іванов О.Ю., Понипаляк А.В. 1140
ДЕРАДЯНІЗАЦІЯ В ПАРАДИГМІ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Королько А.З., Кобута С.Й., Жерноклеєв О.С 1152
ПОСОЛЬСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА САНДУЛЯКА В ГАЛИЦЬКОМУ КРАЙОВОМУ СЕЙМІ (1908–1914 РР.)

Костючок П.Л. 1162
СПРОБИ ПРИЄДНАННЯ ЛЕМКІВЩИНИ ДО ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Мельничук О.А., Коляструк О.А., Кравченко П.М. 1172
ДОСЛІДНИКИ ГОЛОДОМОРУ ВІЛЬЯМ ЧЕМБЕРЛЕН І РОБЕРТ КОНКВЕСТ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ТАНДЕМ ЗАХІДНИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ

Нагірняк М.Я., Сохацький О.Ю., Морозюк Ю.В. 1185
ВПЛИВ ВІЙНИ НА ГЕОПОЛІТИЧНУ СИТУАЦІЮ: РОЗВИТОК КОНФЛІКТУ МІЖ ЗАХОДОМ І РОСІЄЮ, ЄДИНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВІДНОСИНИ З СУСІДНІМИ КРАЇНАМИ

Тоноян А.А. 1198
ЖУРНАЛ «ОСНОВА» (1861–1863 РР.) В ІСТОРІОГРАФІЇ 1863–1939 РР.: ЕВОЛЮЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПІДХОДІВ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Шкорубська В.П. 1232
ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ ВІЙСЬКОВИХ МУЗЕЇВ

Щеглов А.Ю. 1244
РОЗВІДУВАЛЬНА ТА ДИВЕРСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СРСР ПРОТИ ПОЛЬЩІ НА УКРАЇНСЬКІЙ ДІЛЯНЦІ КОРДОНУ В 20-30-х РОКАХ ХХ СТ.: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Шановні колеги!

Вітаю вас із виходом фахового журналу категорії Б “Актуальні питання у сучасній науці”.

Журнал висвітлює нагальні проблеми, що постають перед публічною владою, пропонує короткострокові і довготермінові перспективи для їх вирішення, шляхом історико-епістемологічного аналізу, розкриває сутність економічних, правових трансформаційних процесів в Україні, звертаючи особливу увагу на їх наближення до стандартів країн Європейського Союзу.

Ми продовжуємо докладати зусиль, щоб публікації у нашому виданні стосувалися різних напрямів науки із урахуванням режиму воєнного стану, а, також, процесів децентралізації, регіоналізації, демократизації та інтеграції, що відбуваються не тільки в нашій країні, а й у всьому світі.

Дозвольте побажати вам здоров’я, щастя, мирного неба, професійних, наукових і творчих успіхів, а нашій державі - миру, благополуччя і процвітання.

З повагою,

директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим **Ірина Жукова**

СЕРІЯ «Економіка»

UDC 330.3+334:67

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-18-27

Kukharuk Anna Dmytrivna Ph.D. in Economics, Associated Professor, Associated Professor at the Department of International Economics, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, prosp. Beresteiskyi, 37, Kyiv, 03056, tel.: (044) 204-98-60, https//orcid.org/0000-0002-2792-4137

Ovsiienko Sofia Serhiyivna fourth-year bachelor level student, Faculty of Management and Marketing, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", prosp. Beresteiskyi, 37, Kyiv, 03056, tel.: (044) 204-98-60, https://orcid.org/0009-0007-0069-1090

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES BASED ON INTERNATIONAL PARTNERSHIP

Abstract. The article raises the issue of building an international partnership with the participation of innovatively oriented industrial enterprises as a factor in the economic development of the national innovation ecosystem. It is shown that due to war and limited resources, the level of innovative activity of enterprises in Ukraine decreases: traditionally, innovations are financed mostly from the enterprises' own funds (on average 77%), however during the years of full-scale war, about 70% of business representatives focused on solving pressing issues preservation of operational activities, instead, innovative developments are not their first priority. This determines the current status of enterprises in the national innovation ecosystem and their potential to restore scientific and technical developments in the post-war period. The article examines the factors of strengthening the innovative potential of industrial enterprises, in particular, the need to support their grant activity through the implementation of an information campaign with the participation of professional associations and unions, as well as based on improving the information activities of the most experienced organizations in this field – universities and research centers – to inform grant organizations about potentially interesting partners for project cooperation from among manufacturing enterprises, is

substantiated. One of the tools of such an information company is a short message about the organization's competencies, which is to be posted on the European Commission's "Funding and Tenders Portal". It is noted that the post-war recovery of Ukraine should be based on the principles of inclusive development and innovation. To strengthen the potential of innovation-oriented enterprises, their involvement in innovation consortia and participation in competitions under EU grant support programs are important. One of the directions of such support is the "Horizon Europe" program – a program, participation, and victory in competitions, which requires experience and competence in writing project proposals. A promising direction for further research is the mechanisms for implementing educational initiatives for small and medium-sized industrial enterprises regarding the formation of grant writing competencies as a tool for attracting additional financial resources.

Keywords: innovation activity, innovation-oriented enterprise, innovation consortium, scientific and technical project, grant program.

Кухарук Анна Дмитрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп. Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (044) 204-98-60, https//orcid.org/0000-0002-2792-4137

Овсієнко Софія Сергіївна студентка 4 курсу факультету менеджменту та маркетингу, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп. Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (044) 204-98-60, https://orcid.org/0009-0007-0069-1090

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ МІЖНАРОДНОГО ПАРТНЕРСТВА

Анотація. Стаття піднімає питання розбудови міжнародного партнерства за участю інноваційно орієнтованих промислових підприємств як чинника економічного розвитку національної інноваційної екосистеми. Показано, що в мовах війни й обмеженості ресурсів рівень інноваційної активності підприємств в Україні знижується: традиційно, інновації фінансуються здебільшого за рахунок власних коштів підприємств (в середньому 77 %), а за роки повномасштабної війни близько 70 % представників бізнесу зосередили увагу на вирішенні гострих питань збереження операційної діяльності, натомість інноваційні розробки не є їх першим пріоритетом. Це визначає поточний статус підприємств в національній інноваційній екосистемі та їх потенціал до відновлення науково-технічних розробок у повоєнний період. В

статті розглянуто чинники посилення інноваційного потенціалу промислових підприємств, зокрема обґрунтовано необхідність підтримки їх грантової активності за рахунок реалізації інформаційної кампанії за участю професійних асоціацій та об'єднань, а також на основі удосконалення інформаційної діяльності найбільш досвідчених в даному напрямі організацій – університетів і дослідницьких центрів – з метою інформування грантових організацій про потенційно цікавих партнерів для проєктної співпраці з числа виробничих підприємств. Одним із інструментів такої інформаційної компанії є коротке повідомлення про компетенції організації, яке підлягає розміщенню на порталі Єврокомісії «Funding and Tenders Portal». Зазначено, що повоєнне відновлення України має відбуватись на засадах інклюзивного розвитку та інноваційності. Для посилення потенціалу інноваційно орієнтованих підприємств важливими є їх залучення до інноваційних консорціумів та участь у конкурсах за програмами грантової підтримки ЄС. Одним із напрямів такої підтримки є програма «Горизонт Європа» – програма, участь і перемога в конкурсах за якою потребує досвіду і компетенцій в написанні проєктних пропозицій. Перспективним напрямом подальших досліджень є механізми реалізації освітніх ініціатив для малих та середніх підприємств промисловості щодо формування компетенцій грантрайтингу як інструменту залучення додаткових фінансових ресурсів.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційно орієнтоване підприємство, інноваційний консорціум, науково-технічний проєкт, грантова програма

Problem statement. The economic transformations of the last decade and the strengthening of international competition encourage manufacturing enterprises to activate innovative activities as a basis for development and competitive advantages. One of the imperatives for the successful implementation of innovative projects is adequate resource provision. Traditionally, innovations are financed mostly from the company's own funds (on average 77%); other sources of innovation financing are funds from non-resident investors (about 6%, with a range of variation from 0.1% in 2016 to 30% in 2010), funds from the state budget (2%) and funds from other sources (15%), as evidenced by official statistics [1]. During the years of the war in Ukraine, domestic enterprises were repeatedly forced to reorganize their work and focus their efforts on solving acute urgent issues, and innovative projects and developments, which require time and investment, turned into secondary tasks [2]. Gradually, along with the adaptation of business to work in extremely difficult conditions, the elements of innovative infrastructure are developing, as well as initiatives with the support of the government [3], which is a positive factor in the development of innovation-oriented enterprises. At the same time, the question

arises of finding sources of additional financing for innovations of manufacturing enterprises in conditions of limited resources for the organization of this process due to the further complication of the situation with energy infrastructure, personnel, supply chains and other necessary components of the work of manufacturing enterprises.

New opportunities for attracting resources (financial, material, personnel, information and others) are seen in the development and development of international project cooperation with the participation of manufacturing enterprises. Providing access to advanced technologies, qualified specialists and international experience, international cooperation allows to distribute risks and costs between partners, to combine efforts and resources for the development and implementation of innovative solutions. In this connection, the task of substantiating directions for the development of innovative activity of manufacturing enterprises based on international cooperation is updated.

Analysis of recent research and publications. The problems of resource provision of innovative activities of manufacturing enterprises have been widely discussed and highlighted in the works of O. Vovk. [4], S. Voitko, T. Moiseyenko [9], N. Davydenko [5], A. Diskina [6], O. Yemelyanov [7], M. Yohna [8] and other scientists. Paying tribute to the work of scientists, we note that some issues of ensuring the innovative activity of manufacturing enterprises require further study. Thus, taking into account the deepening of crisis processes, the aggravation of turbulence and the strengthening of the uncertainty of the economic environment of the functioning of domestic economic entities, further scientific searches for effective mechanisms for the activation of innovative activities in conditions of limited resources and war based on international partnership are appropriate.

The purpose of the article is to reveal directions for the development of innovative activities of manufacturing enterprises in conditions of limited resources based on international partnerships.

Main findings. As stated in the Law of Ukraine "On Innovative Activity", *innovative activity* is an activity aimed at the use and commercialization of the results of scientific research and development and leads to the release on the market of new competitive goods and services; the *innovative enterprise* is an enterprise that develops, manufactures and sells innovative products and (or) products or services, the volume of which in monetary terms exceeds 70 percent of its total volume of products and (or) services [10, Art. 1]. The object of this study is the processes of ensuring innovative activities both at innovative enterprises (in accordance with the above definition) and at innovation-oriented enterprises (the share of innovative products does not exceed 70% of the total volume of production).

The logic of the relationship of key concepts used for the description of innovative activity is visualized schematically (Fig. 1).

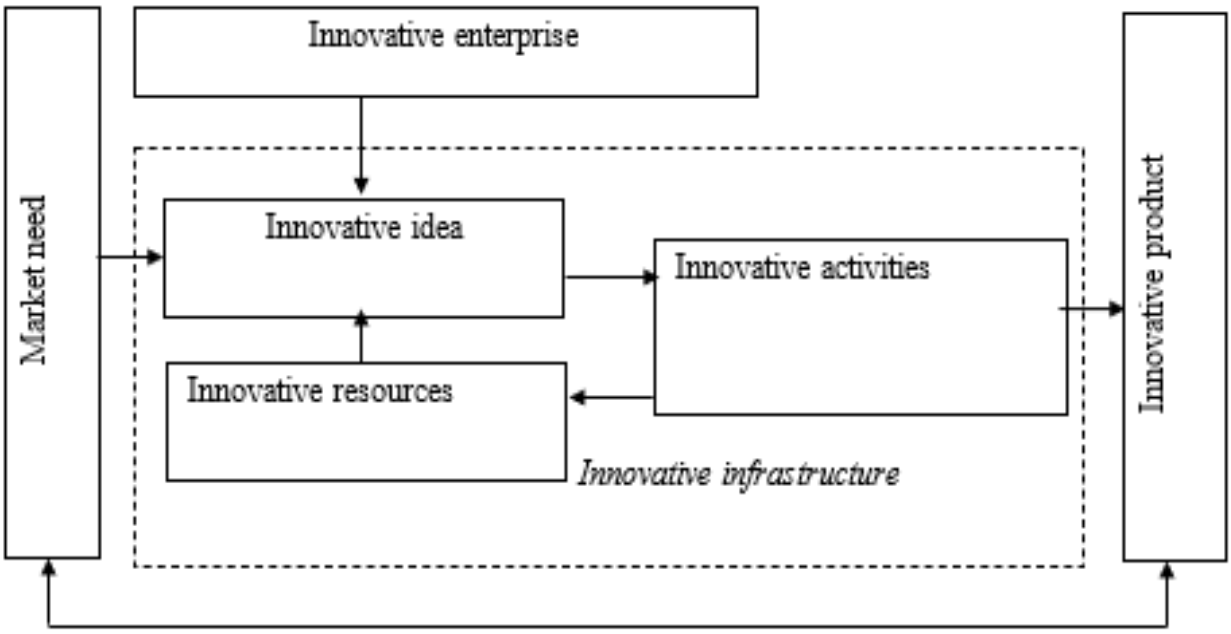

Fig. 1. Logical diagram of meaningful connection of key concepts
Source: developed by the author based on the analysis of sources [4-10]

Official statistics [11] indicate an annual decrease in R&D spending in Ukraine as a percentage of GDP. For comparison, in the USA and the UK, there is a gradual increase in this indicator (Table 1).

Table 1

Dynamics of R&D expenditures of the United Kingdom, the United States and Ukraine in 2012 – 2022, % of GDP [11; 12]

Years	United Kingdom		USA		Ukraine	
	Expenditures in % of GDP	Deviation, (+/- p.p.)	Expenditures in % of GDP	Deviation, (+/- p.p.)	Expenditures in % of GDP	Deviation, (+/- p.p.)
2012	1.57	–	2.67	–	0.67	–
2013	1.62	0.05	2.7	0.03	0.70	0.03
2014	2.26	0.64	2.72	0.02	0.60	-0.10
2015	2.27	0.01	2.79	0.07	0.55	-0.05
2016	2.31	0.04	2.85	0.06	0.48	-0.07
2017	2.32	0.01	2.9	0.05	0.45	-0.03
2018	2.7	0.38	3.01	0.11	0.47	0.02
2019	2.67	-0.03	3.17	0.16	0.43	-0.04
2020	2.93	0.26	3.47	0.30	0.41	-0.02
2021	2.91	-0.02	3.46	-0.01	0.38	-0.03
2022	2.89	-0.02	3.42	-0.04	0.33	-0.05

The decrease in innovative activity of a significant number of enterprises in Ukraine is caused by obvious negative factors of recent years, the main one of which is the war. Changing the priorities of today's 70% of companies and reducing the relevance of innovation for them [2] is probably a temporary forced step in the direction of survival in extremely difficult times. The possibility of restoring the innovative activity of enterprises in Ukraine remains an open issue, and its solution mostly involves the implementation of a targeted campaign to rebuild the innovative infrastructure at the national level with the participation of leading authoritative associations.

In the conditions of international economic integration, the importance of renewing the innovative development of domestic enterprises is obvious – the more innovatively active the enterprise is, the more profitable it is to increase its competitive advantages in the dynamic market of goods and services and to build a reputation as an innovator. During the last decade, the idea of innovative development has been closely related to the application of Industry 4.0 technologies, and the number of thematic scientific and technical projects has grown rapidly. As a rule, such projects are developed with the participation of research centers and universities. There are more and more enterprises, universities and research institutions that admit the synergistic effect of common efforts to stimulate innovation and economic development. A vivid example of such cooperation is the Industry 4.0 technology development projects with the participation of the Association of Industrial Automation of Ukraine, the Ukrainian Cluster Alliance.

The key to successful cooperation between industry, higher education and research institutions, in our opinion, lies precisely in the creation and development of innovative consortia and the active participation of innovatively oriented enterprises in the activity of writing grant applications. By joining the consortia, enterprises will be able to obtain new information resources available through cooperation with universities and research institutions. The benefit for manufacturing enterprises from their entry into the consortium can be manifested in the exchange of ideas, knowledge and management technologies, which will ultimately contribute to innovation and the economic growth of the innovation ecosystem as a whole. By receiving grants for scientific and technical development, enterprises will expand opportunities to finance research and development and explore new avenues of development. In addition, grant writing provides an opportunity to demonstrate the value of joint efforts and innovative ideas, making enterprises more competitive in the global market.

In fact, enterprises can improve their innovation activity, by actively participating in dual cooperation "industry – university". But only these two factors (science and practice) may not be enough. By joining innovative consortia and taking an active part in grant writing, enterprises will strengthen the innovative

culture, and enhance the overall competitiveness level and resilience in the conditions of a changing market. Taking this into account, we can single out such areas of innovative development of the enterprise as *organizational and communication* (implies the formation of new behavior of the production enterprise) and i*nformation* (implements non-traditional information activities for the production enterprise).

Participation in Horizon Europe Program calls and other competitions increases the probability that industrial enterprises will be able to finance their own innovative projects and initiatives. However, often the enterprise does not have previous experience either in participating in consortia as such or in actually writing project applications and submitting them to tenders. This significantly reduces the chances of receiving innovation funding. In order to promote the strengthening of the grant activity of production enterprises, the following is therefore expedient:

– development of an information campaign with the participation of professional associations and unions by types of economic activity, which will increase the awareness of manufacturing enterprises about the possibilities of grant financing;

– improving the information activities of the most experienced organizations in this field - universities and research centers - with the aim of informing grant organizations about potentially interesting partners for project cooperation from among manufacturing enterprises. This proposal is explained in more detail below.

Improvement of information activities, due to which industrial enterprises will get more opportunities for involvement in innovative consortia, can be implemented with the help of such a tool as the "500-character annotation", which is widely used today to promote innovative and active organizations on the European Commission's Funding and Tenders Portal. For example, at Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute the use of this tool at the initiative of the management has been implemented as follows (Fig. 2).

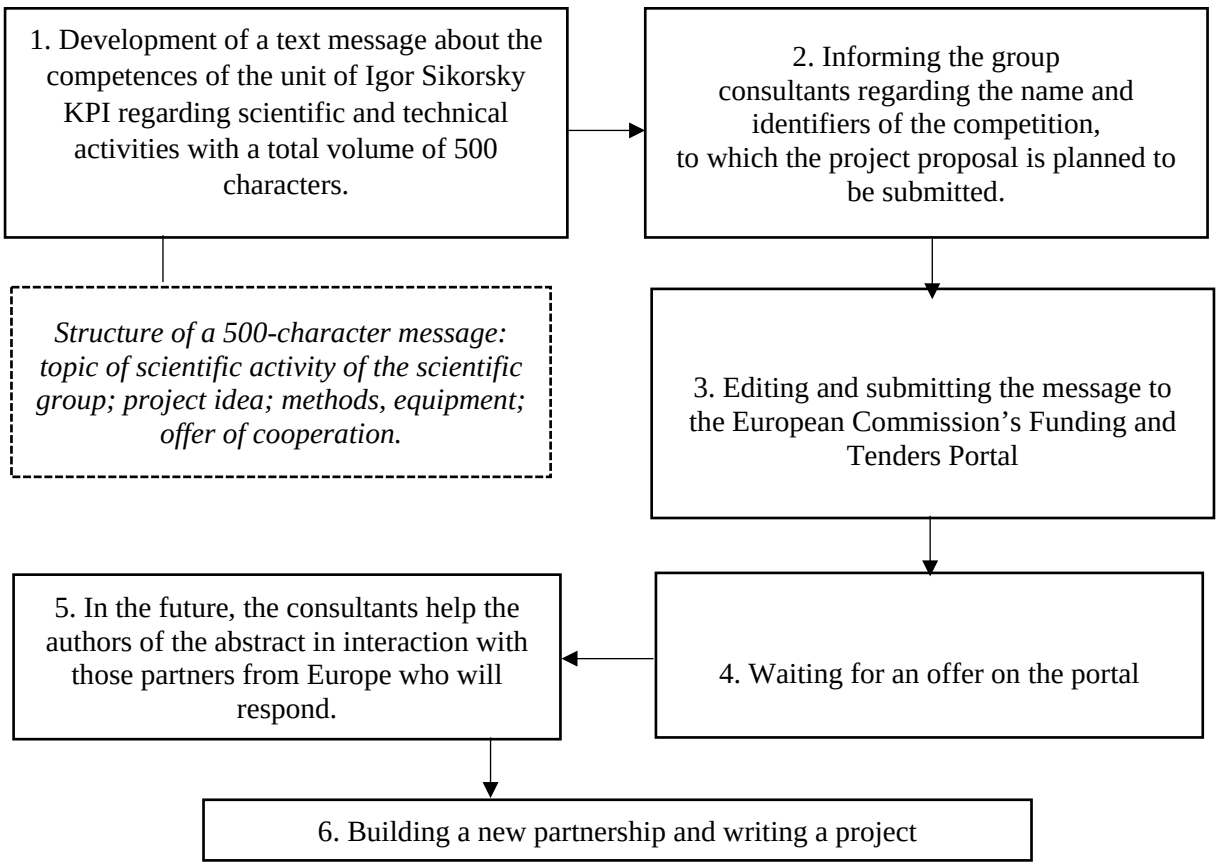

Fig. 2. A step-by-step scheme of the effectiveness of the information campaign at Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute in the direction of project and grant activity

Source: developed by the author based on the materials of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

Analysis of Figure 2 leads to the conclusion that the possibility of obtaining a new partnership and project in the future depends on the content of the annotation (a message of 500 characters of printed text), which is planned to be posted on the European Commission portal. But the availability of such an information tool does not guarantee success and the university may not receive any feedback. At the same time, if the text of the abstract includes the specific names of industrial enterprises that are already partners of the university or can potentially become a useful research base, then a situation will likely arise when a potential partner will contact the enterprise directly, bypassing the Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, but providing new opportunities for cooperation directly with the industrial enterprise mentioned in the abstract. The condition for such a chain of events is the company's prior consent to publish information about it on the European Commission portal.

Conclusions. Innovatively active enterprises are considered to be a source of competitive advantages for the national economy and an engine of the development

of the innovative ecosystem. Today, the innovative activity of domestic enterprises is limited due to the presence of urgent problems that must be solved first of all in the conditions of war. At the same time, it is expedient to develop strategies for the renewal of innovative activity of those enterprises for which it has been put on hold. The post-war recovery of Ukraine should be based on the principles of inclusive development and innovation. However, the implementation of scientific and technical developments is a complicated process that requires knowledge, resources, and experience. In order to strengthen the potential of innovation-oriented enterprises, their involvement in innovation consortia and participation in competitions under EU grant support programs are important. One of the directions of such support is the "Horizon Europe" program which requires experience and competence in writing project proposals. That is why the promising direction of further research is the mechanisms of implementing educational initiatives for small and medium-sized industrial enterprises regarding the formation of grant-writing competencies as a tool for attracting additional financial resources.

References:

1. Dzherela finansuvannia innovatsiinoi diialnosti promyslovykh pidpryiemstv (2000-2020). Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [The official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: http://surl.li/uftil [in Ukrainian].

2. Sobolevska L. (2023). Innovatsii pid chas viiny – chy na chasi? Ukrainskyi klasternyi alians [Ukrainian cluster alliance]. Retrieved from: https://www.clusters.org.ua/blog-single/innovatsiyi-pid-chas-viyny/ [in Ukrainian].

3. Perminova S., Sytnik N., Chuprina M. (2024). Innovation activity in Ukraine during the period of military aggression: trends and prospects. Ekonomika ta Suspilstvo [Economy and society], vol. 59. Retrieved from: http://surl.li/ufvag [in Ukrainian].

4. Vovk O., Kovalchuk A., Honcharova N. (2020). Adaptive technologies for resourcing the innovative activities of an enterprise. Infrastruktura Rynku [Market Infrastructure], vol. 42, pp. 151-155 [in Ukrainian].

5. Davydenko N. et al. (2019). Modeling of the optimum level of financial provision of Ukrainian enterprises' innovative activities. Global Journal of Environmental Science and Management-GJESM. Special issue, pp. 197-205. Retrieved from: https://www.gjesm.net/article_35488_bee97e24a779fe58fa5b2ff50ff2c5dc.pdf [in English].

6. Diskina A., Kaftan A. (2021). Methodical Approach to Assessment of Resource Provision of Innovative Development of Industrial Enterprise. Economics: time realities, vol. 6 (58), pp. 30-36. Retrieved from: https://economics.net.ua/files/archive/2021/No6/30.pdf [in Ukrainian].

7. Yemelianov, O., Danylovych, O. (2024). Rol innovatsiinoi infrastruktury u vdoskonalenni orhanizatsiino-resursnoi bazy innovatsiinoi diialnosti pidpryiemstv. Collection of Scientific Papers «SCIENTIA», May 3, 2024. Bern, Switzerland, pp. 17–19. Retrieved from: https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1788 [in Ukrainian].

8. Yokhna M. (2013). Problems of resource provision of international competitiveness of domestic industrial enterprises. Problemy Ekonomiky [The Problems of Economy], vol. 3, pp. 76-82 [in Ukrainian].

9. Moiseienko T., Voitko S. (2014). Resursne zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti pidpryiemstv [Resource provision of innovative activities of enterprises]. Kyiv, Alfa Reklama. 160 p. [in Ukrainian].

10. Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 4 lyp. 2002 r. № 40, *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text [in Ukrainian].

11. Vytraty na naukovi doslidzhennia i rozrobky za vydamy robit za 2010-2022 roky. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [The official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: http://surl.li/uhwlt [in Ukrainian].

12. Indicators. The World Bank. Retrieved from: https://data.worldbank.org/indicator [in English].

Література:

1. *Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств (2000-2020). Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://surl.li/uftil.*

2. Соболевська Л. Інновації під час війни – чи на часі? Український кластерний альянс. 2023. URL: https://www.clusters.org.ua/blog-single/innovatsiyi-pid-chas-viyny/.

3. Пермінова С.О., Ситник Н.І., Чупріна М.О. Інноваційна діяльність в Україні в період воєнної агресії: тенденції та перспективи. Економіка та суспільство. 2024. № 59. http://surl.li/ufvag.

4. Вовк О.М., Ковальчук А.М., Гончарова Н.С. Адаптивні технології ресурсного забезпечення інноваційної діяльності підприємства. Інфраструктура ринку. 2020. № 42. С. 151-155.

5. Davydenko N. et al. Modeling of the optimum level of financial provision of Ukrainian enterprises' innovative activities. Global Journal of Environmental Science and Management-GJESM. Special issue, 2019, pp. 197-205. URL: https://www.gjesm.net/article_35488_bee97e24a779fe58fa5b2ff50ff2c5dc.pdf.

6. Дискіна А.А. Методичний підхід щодо оцінки ресурсного забезпечення інноваційного розвитку промислового підприємства / А. А. Дискіна, А. В. Кафтан. Економіка: реалії часу. 2021. № 6 (58). С. 30-36. URL: https://economics.net.ua/files/archive/2021/No6/30.pdf.

7. Ємельянов О.Ю., Данилович О.Т. Роль інноваційної інфраструктури у вдосконаленні організаційно-ресурсної бази інноваційної діяльності підприємств. Proc. V International Scientific and Theoretical Conference «Modernization of science and its influence on global processes» (May 5th, 2024). Bern: Swiss Confederation, 2024. С. 17-19. URL: https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1788.

8. Йохна М. А. Проблеми ресурсного забезпечення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних промислових підприємств. Проблеми економіки. 2013. № 3. С. 76-82.

9. Моісеєнко Т. Є., Войтко С. В. Ресурсне забезпечення інноваційної діяльності підприємств : монографія / Т. Є. Моісеєнко, С. В. Войтко. К. : Альфа Реклама, 2014. 160 с.

10. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 лип. 2002 р. № 40. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text.

11. Витрати на наукові дослідження і розробки за видами робіт за 2010-2022 роки. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://surl.li/uhwlt.

12. Indicators. The World Bank. URL: https://data.worldbank.org/indicator.

УДК 323.26:347.424:338.48-53

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-28-44

Арсененко Ірина Анатоліївна кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та туризму, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (097) 573-6280, https://orcid.org/0000-0002-7763-5720

Байтеряков Олег Зуфарович кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та туризму, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (067) 494-0396, https://orcid.org/0000-0002-7449-693X

Донець Ірина Анатоліївна кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та туризму, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, Запорізька область, 69000, тел.: (098) 062-6108, e-mail: irenaaleks1970@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-5714-6316

Донченко Лариса Михайлівна кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та туризму, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (067) 309-9131, https://orcid.org/0000-0002-2867-7502

Левада Ольга Михайлівна кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та туризму, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (098) 890-2117, https://orcid.org/0000-0003-1476-0089

ПРЕДМЕТНА СУТНІСТЬ ФОРС-МАЖОРНИХ ОБСТАВИН І ІХ ВПЛИВ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

Анотація. В дослідженні розглянуто теоретичні основи і предметна сутність форс-мажорних обставин в туристичній діяльності, визначено ознаки та їх види, схарактеризовано вплив на організацію туристичного бізнесу.

Для позначення непередбачуваних обставин і подій в туристичній сфері використовується термін «форс-мажор». Основними ознаками форс-мажорних обставин є їх об'єктивний і надзвичайний характер, їх не можливо контролювати або спрогнозувати, що відповідно може призвести в туристичному бізнесі

до часткового або повного не надання туристичних послуг прописаних в договорі між споживачами та виробниками (постачальниками) туристичного продукту.

Офіційний перелік форс-мажорних обставин подано в Законі України «Про торгово-промислові палати в Україні». До видів форс-мажорних обставин, які негативно вливають на організацію туристичної діяльності можна віднести: події військового або іншого насильницького характеру, обмеження соціальних свобод людини, техногенні аварії та катастрофи, стихійні лиха. За своїм розповсюдженням форс-мажорні обставини можуть відрізнятись за: характером і походженням (види подій та обставин); за масштабом, тобто за територіальним охопленням (місцевий, локальний, національний, регіональний або глобальний рівні); за тривалістю (короткочасні, відносно не тривалі, сезонні, цілорічні або багаторічні); за фінансовими або майновими збитками.

Діяльність підприємств туристичного бізнесу в умовах форс-мажорних обставин потребує впровадження зваженої та збалансованої організаційної, управлінської і фінансово-економічної політики. Окрім того доцільно застосовувати основні правила стратегії ризик-менеджменту в туристичній сфері. Туристичні підприємства під час загрози або настання форс-мажорних обставин мають ретельно враховувати специфіку створення туристичного продукту, мати варіанти інших пропозицій, що можуть зацікавити споживачів меншими ризиками і альтернативними напрямками або видами відпочинку, їх діяльність потребує дбати про власний імідж. Окрім того, будь-які події, навіть катастрофічного характеру, згодом можуть перетворюватись з форс-мажорних для суспільства і туризму обставин у туристичні ресурси для темного туризму і його різновиду – туризму катастроф.

Ключові слова: туризм, форс-мажорні обставини, туристична діяльність, туристичне підприємство, туристичний бізнес.

Arsenenko Iryna Anatoliyivna PhD of Geografical Sciences, Associate Professor of the Depatment of Geografical and Tourism, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University. 59, Naukovoho mistechka St., Zaporizhzhia, 69000, tel.: (097) 573-6280, https://orcid.org/0000-0002-7763-5720

Baiteryakov Oleg Zufarovich PhD of Geografical Sciences, Associate Professor of the Depatment of Geografical and Tourism, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University. 59, Naukovoho mistechka St., Zaporizhzhia, 69000, tel.: (067) 494-0396, https://orcid.org/0000-0002-7449-693X

Donets Iryna Anatoliivna PhD of Geografical Sciences, Associate Professor of the Depatment of Geografical and Tourism, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University. 59, Naukovoho mistechka St., Zaporizhzhia, 69000, tel.: (098) 062-6108, https://orcid.org/0000-0001-5714-6316

Donchenko Larysa Mykhailivna PhD of Geografical Sciences, Associate Professor of the Depatment of Geografical and Tourism, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University. 59, Naukovoho mistechka St., Zaporizhzhia, 69000, tel.: (067) 309-9131, https://orcid.org/0000-0002-2867-7502

Levada Olga Mikhailovna PhD of Geografical Sciences, Associate Professor of the Depatment of Geografical and Tourism, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University. 59, Naukovoho mistechka St., Zaporizhzhia, 69000, tel.: (098) 890-2117, https://orcid.org/0000-0003-1476-0089

SUBSTANTIVE NATURE OF FORCE MAJEURE AND ITS IMPACT ON THE ORGANIZATION OF THE TOURISM BUSINESS

Abstract. The study considers the theoretical foundations and substantive essence of force majeure in tourism activities, identifies the signs and their types, characterizes the impact on the organization of tourism business.

The term “force majeure” is used to refer to unforeseen circumstances and events in the tourism sector. The main features of force majeure are their objective and extraordinary nature, they cannot be controlled or predicted, which, accordingly, may lead to partial or complete failure to provide tourist services in the tourism business as prescribed in the contract between consumers and producers (suppliers) of a tourist product.

The official list of force majeure circumstances is provided in the Law of Ukraine “On Chambers of Commerce and Industry in Ukraine”. The types of force majeure circumstances that negatively affect the organization of tourism activities include: military or other violent events, restrictions on social freedoms, man-made accidents and disasters, natural disasters. By their distribution, force majeure circumstances may differ in: nature and origin (types of events and circumstances); scale, i.e. territorial coverage (local, local, national, regional or global levels); duration (short-term, relatively short-term, seasonal, year-round or long-term); financial or property losses.

The activities of tourism business enterprises in force majeure circumstances require the implementation of a balanced and balanced organizational, managerial, financial and economic policy. In addition, it is advisable to apply the basic rules of the risk management strategy in the tourism sector. In the event of a threat or occurrence of force majeure, tourism enterprises should carefully consider the specifics of creating a tourism product, have options for other offers that may interest consumers with lower risks and alternative destinations or types of recreation, and their activities should take care of their own image. In addition, any events, even of a catastrophic nature, can subsequently turn from force majeure circumstances for

society and tourism into tourist resources for dark tourism and its variant - disaster tourism.

Keywords: tourism, force majeure, tourism activity, tourism enterprise, tourism business.

Постановка проблеми. Останнім часом туристичний бізнес по всьому світу приваблює все більше споживачів, людство стає все більш мобільним, суспільство бажає витрачати вільний час і гроші на змістовний повноцінний відпочинок. Однак організація туристичної діяльності, нажаль, досить часто стикається з різноманітними форс-мажорними обставинами, що вимагають швидкого, відповідного реагування як з боку туристів, так і туристичного сектору. Для визначення впливу форс-мажорних обставин на організацію туристичної діяльності необхідно чітко уявляти, що вважається форс-мажором і які види обставин відноситься до таких в туристичному бізнесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу форс-мажорних обставин на організацію туристичної діяльності і розбудови туристичного бізнесу розглядало багато вітчизняних та іноземних фахівців, зокрема можна визначити праці таких дослідників як І. Винниченко, М. Мальська, О. Бордун, М. Пашута, А. Романова, В. Царук, Ю.Н. Харарі, В. Зінченко, Є. Дубчак; І. Смирнов, О. Любіцева, І.М. Писаревський, О.Д. Стешенко, В.Є. Єрмаченко, Г.О. Ворошилова, О.О. Мельник, Н.П. Рибальченко та ін.

Метою статті є визначення предметної сутності форс-мажорних обставин і їх вплив на організацію туристичного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Термін «форс-мажор» має французьке походження – «force majeure» і перекладається буквально як «непереборна сила». В свою чергу у французьку цей термін потрапив з латинської – «vis major» - що позначає «вища сила». Саме ці переклади визначають головну ознаку поняття форс-мажору – його незалежність від певної людини і неможливість подолання.

В Україні поняття непереборної сили (тобто фактично форс-мажору) подано у Цивільному кодексі України та у Господарському кодекс України, де під нею розуміються надзвичайні або невідворотні за даних умов події [4, 19]. При цьому у цих кодексах фігурує термін у звучанні «непереборна сила».

В Законі України «Про торгово-промислові палати в Україні» конкретизується, що форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливлюють виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами [6]. У цьому законі зазначається термін «форс-мажорні обставини» і його аналог «непереборна сила».

Більш детально ознаки форс-мажорних обставин зазначено у «Регламенті засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили)». Перелік цих ознак відображає загальні особливості їх настання, їх характер та наслідки для сторін у бізнесу. Згідно з даним Регламентом до ознак форс-мажорних обставин відносяться наступні: - надзвичайність таких обставин (носять винятковий характер і знаходяться за межами впливу сторін); - непередбачуваність обставин (їх настання або наслідки неможливо було передбачити, зокрема на момент укладення відповідного договору, перед терміном настанням зобов'язання або до настання відповідного обов'язку); - невідворотність (непереборність) обставин (неминучість події/подій та/або її/їх наслідків); - причинно-наслідковий зв'язок між обставиною/подією і неможливістю виконання Заявником своїх конкретних зобов'язань (за договором, контрактом, угодою, законом, нормативним актом, актом органів місцевого самоврядування тощо) [13].

Офіційний перелік форс-мажорних обставин також подано в Законі України «Про торгово-промислові палати в Україні» [6]. Зазначений перелік можна систематизувати за характером і причинами виникнення форс-мажорних обставин, роздивимось основні групи таких обставин.

1. Події військового або іншого насильницького характеру, що здійснюються між різними країнами або всередині країни між різними політичними або громадськими силами: загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безлади, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення [6].

2. Заборонні дії та акти країни, а також події, що обмежують або можуть впливати на обмеження соціальних свобод, вільного пересування людини, можливості відвідувати громадські заклади: введення комендантської години, карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, громадська демонстрація [6].

3. Техногенні аварії та катастрофи, що створюють загрозу життю та здоров’ю людини або обмежують його свободи: пожежа, вибух [6].

4. Події, що обмежують господарську діяльність насильницького або правового характеру: експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо [6].

5. Явища, що викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом, а саме: епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання і зсув ґрунту, інші стихійні лиха тощо [6].

Зазначений у Законі України «Про торгово-промислові палати в Україні» перелік форс-мажорних обставин не можна вважати вичерпним, з появою нових обставин або певною активізацією вже відомих вони можуть додаватись до переліку. Наприклад, додавання до цього переліку обставин, пов'язаних з карантином, що встановлюється Кабінетом Міністрів України відбулось лише в редакції закону від 17.03.2020 р. у зв'язку зі світовою пандемією Covid-19 і її поширенням на територію України.

Про те, що наведений перелік форс-мажорних обставин не претендує на повне охоплення всіх можливих непередбачуваних випадків зазначено у «Регламенті … форс-мажорних обставин». Зокрема там ідеться про те, що до форс-мажорних обставин можуть бути віднесені такі, що відповідають зазначеним вище ознакам, не суперечать законодавству України і обов'язково прописані сторонами бізнесу у відповідних документах (угодах, контрактах тощо) як такі, що звільняють їх від відповідної відповідальності [13]. Тобто бізнес-партнери можуть самі додатково визначати або конкретизувати додаткові форс-мажорні обставини у контексті власної діяльності та умов контракту між ними.

Визначення форс-мажорних обставин також міститься документах, що видаються Міжнародною Торговою Палатою. Так у її декларації «ICC Force Majeure and Hardship Clauses. March 2020» (Застереження про форс-мажор та труднощі) зазначається, що "Форс-мажорні обставини" означають настання події або обставини, яка перешкоджає виконанню стороною одного або декількох своїх договірних зобов'язань за контрактом, якщо сторона доводить:

a) що така перешкода знаходиться поза контролем відповідальної Сторони;

b) що це не могло бути свідомо передбачено відповідальною Стороною під час укладення контракту;

c) що наслідки перешкоди не могли бути свідомо відвернені або подолані відповідальною Стороною [20].

В той же час важливим є визначення обставин, що не вважаються форс-мажорними. Їх перелік також наведено у «Регламенті … форс-мажорних обставин». Ці обставини пов'язані з фінансово-економічними умовами ведення бізнесу та особливостями господарської діяльності учасників. До основних обставин, що не є форс-мажорними відносяться фінансова та економічна криза, дефолт, зростання офіційного та комерційного курсів іноземної валюти

до національної валюти, недодержання/порушення своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів тощо [13]. Тобто у цьому нормативному акті чітко простежується різниця між форс-мажорними обставинами та ризиками, що можна було передбачити або подолати за рахунок більш гнучкої організації бізнесу.

Слід зазначити, що Цивільний і Господарський кодекси України, а також «Регламент … форс-мажорних обставин» розглядають лише випадки, коли обставини непереборної сили звільняють учасників від відшкодування збитків або страхових виплат. Однак, що стосується умов ведення туристичного бізнесу то раптові світові або національні економічні кризи, потрясіння на фінансовому ринку також можна віднести до форс-мажорних обставин. Саме вони по-перше, впливають на собівартість туристичного продукту, тобто безпосередньо визначають умови пропозиції на туристичному ринку. По-друге, зазначені економічні і фінансові обставини впливають на платоспроможність споживачів туристичних послуг, змушують їх розставляти та змінювати пріоритети власних витрат. Також глобальні або національні економічні негаразди впливають на зайнятість населення і, відповідно, на рівень його доходів.

Форс-мажорні обставини можуть відрізнятись не лише за характером і походженням, але і за масштабом, тобто за територіальним охопленням, що у свою чергу впливає на організацію туристичної діяльності. Тут можна визначити наступні рівні форс-мажорних обставин:

- Місцевий рівень, охоплює окремі об’єкти туристичного пункту або центру. Дані обставини, як правило, не лише унеможливлюють безпосередньо туристичну діяльність на певному об’єкті, але і впливають на загальний імідж всього туристичного центру. До них можуть відноситись, наприклад, техногенні аварії у окремих спорудах (пожежі, обрушення і т.д.), харчові отруєння або зараження в окремих закладах та ін.
- Локальний рівень, охоплює відносно незначну територію країни або один чи кілька, близько розташованих пунктів. Такі обставини, частіше, не перешкоджають здійсненню туристичної діяльності в інших частинах країни, що дозволяє перенаправити відповідні туристські потоки. Наприклад, політичний конфлікт на території Грузії с Абхазією.
- Національний рівень, охоплює територію всієї країни або більшої її частини. Ці обставини, звичайно, унеможливлюють здійснення туристичної діяльності в країні. Навіть якщо залишаються райони, що не підверглись дії форс-мажорних обставин все одно виникають складності з пересуванням туристів по території країни, виникає психологічний синдром «провини» за відпочинок у місцевих туристів, а також побоювання настання форс-мажору в

незачеплених районах країни у іноземних туристів. Наприклад, революційні події і масові заворушення в Єгипті 2011 р., громадянська війна в Сирії, епідемія атипової пневмонії в Китаї та ін.

– Регіональний рівень, охоплює територію кількох суміжних країн, що поєднуються у туристичні регіони. Можуть також розрізнятись за рангом регіонів, наприклад, макрорегіони, субрегіони і т.д. До обставин цього рівня відносяться масштабні події, що призводять до масового припинення роботи більшості або всіх туристичних закладів та атракцій. Наприклад, епідемія Ебола в Західній Африці в 2014 р., весняні повені в країнах західної Європи, цунамі в країнах Південно-Східної Азії та ін.

– Глобальний рівень, охоплює всю або більшу територію світу і впливає майже на всі галузі людської діяльності. Туристична діяльність під час настання таких обставин або припиняється повністю або значною мірою утруднюється і змінюється за особливостями організації. Наприклад, світові війни, епідемія Covid-19 [1].

Важливим виявляється вплив форс-мажорних обставин на організацію туристичної діяльності за їх тривалістю. Виходячи зі специфіки туристичного бізнесу тут можна визначити таку їх тривалість:

– Короткочасні, їх тривалість коливається від кількох годин до кількох днів, вони не мають суттєвих наслідків і тому не здійснюють істотного впливу на характер організації туристичної діяльності.

– Відносно не тривалі. До них можна віднести такі, тривалість яких або тривалість усунення їх наслідків вимірюється кількома тижнями. Як правило, впливають на перенаправлення туристських потоків.

– Сезонні, тобто такі, що продовжуються (або ліквідуються їх наслідки) протягом кількох місяців, що можна зіставити з тривалістю туристичного сезону. Істотно впливають на організацію туристичного бізнесу, змушують переорієнтовувати види туристичної діяльності та туристські потоки.

– Цілорічні – обставини, що тривають (або тривалість усунення їх наслідків) близько року. Не лише істотно впливають на організацію туристичного бізнесу, але і можуть призводити до закриття відповідних підприємств. змушують переорієнтовувати види туристичної діяльності та туристські потоки.

– Багаторічні, до них відносяться форс-мажорні обставини, що мають дуже значну тривалість. Вони можуть призводити до закриття відповідних підприємств та практично повної переорієнтації туристичного бізнесу до інших галузей діяльності.

Для туристичних підприємств наслідки настання форс-мажорних обставин здебільшого полягають у фінансових або майнових (що певному

сенсі одне і теж) збитків. Для туристів, що користуються послугами турпідприємств перелік наслідків значно ширший. До них можна віднести наступні:

– Загроза здоров'ю і життю, може настати у наслідок дії форс-мажорних подій безпосередньо на туриста.

– Загроза втрати майна. Втрата майна туриста може відбуватись безпосередньо під час форс-мажорних подій або в наслідок термінової евакуації або транспортування. Крім того, втрата майна можлива внаслідок крадіжки або пограбування. Також можливий опосередкований вплив туристичної подорожі на втрату майна туристом, коли ця втрата відбувається у туриста вдома під час або внаслідок його відсутності.

– Загроза втрати грошей можлива за передплату замовленої туристичної подорожі, яка не відбулась з-за форс-мажорних обставин. Така втрата може бути повною або частковою, залежно від змісту угоди. Також можлива втрата за не повний обсяг передплачених послуг, які не було надано внаслідок настання форс-мажору.

Таким чином, для позначення форс-мажорних обставин в спеціальній літературі використовується також терміни «форс-мажор» та «непереборна сила». Основними ознаками форс-мажорних обставин є їх об'єктивний характер, тобто вони не можуть контролюватись жодною стороною укладання угоди; вони настають раптово, мають надзвичайний характер (їх неможливо прогнозувати); вони мають непереборний характер, тобто їх неможливо подолати на даному рівні розвитку суспільства; вони мають причинно-наслідковий зв'язок між подіями і неможливістю виконання Заявником своїх конкретних зобов'язань.

Питання впливу форс-мажорних обставин на організацію туристичної діяльності розглядало багато вітчизняних та іноземних фахівців, зокрема можна визначити праці таких дослідників як І.Винниченко [2], М. Мальська, О. Бордун [9], М. Пашута [11], А. Романова [15], В. Царук [17], Ю.Н. Харарі [16], В. Зінченко, Є. Дубчак; І. Смирнов, О. Любіцева [8], І.М. Писаревський, О.Д. Стешенко [12], В.Є. Єрмаченко [5], Г.О. Ворошилова [3], О.О. Мельник [10], Н.П. Рибальченко [14] та ін.

Особливий вплив форс-мажорних обставин на підприємства туристичного бізнесу полягає у специфіки самого туристичного продукту, який є послугою зі всіма характерними для неї ознаками. Тобто такий продукт може створюватись лише у певному, зазначеному у договорі, місці. У разі настання форс-мажору перенесення туристичних послуг в інше місце або неможливо або змінює їх специфіку або впливає на рівень психологічного комфорту.

Неможливість транспортування і зберігання туристичного продукту (послуги) з-за його нематеріальності потребує особливої уваги у разі загрози

форс-мажорних обставин. Для виробництва туристичної послуги задіяно відповідний обслуговуючий персонал, об'єкти туристичної інфраструктури, транспорт тощо. У разі обставин, за яких споживачі не можуть скористатись відповідними послугами туристичні підприємства несуть суттєві збитки не лише у вигляді не отриманих прибутків, але і з-за необхідності оплачувати оренду відповідних об'єктів, сплачувати заробітну плату обслуговуючому персоналу та ін. При цьому, ці збитки не можливо відшкодувати у майбутньому як у випадку виробництва і подальшого продажу матеріальних товарів.

Відмінність туристичних послуг від інших видів послуг полягає в тому, що для її здійснення задіяно багато партнерів, таких як перевізники (транспорт), засоби розміщення, засоби харчування, атракції, тощо, тому збій у роботі будь-якого з них створює проблеми або взагалі неможливість надання туристичних послуг. В той же час проблеми з наданням туристичних послуг впливають, відповідно, на інші галузі діяльності та навпаки. Це вимагає ретельного прорахунку не лише обставин, що можуть вплинути безпосередньо на туристичну галузь, але і на інші, пов'язані з наданням туристичних послуг.

Важливим моментом для організації туристичної діяльності є врахування мінливості туристичного попиту, який випадках загрози настання форс-мажорних обставин або будь-яких ризиків стрімко падає. Тому туристичним підприємствам варто мати варіанти інших пропозицій, що можуть зацікавити споживачів меншими ризиками і альтернативними напрямками або видами відпочинку.

Діяльність підприємств туристичного бізнесу в умовах загрози або настання форс-мажорних обставин потребує зваженої, збалансованої фінансово-економічної політики. Важливим є чіткий баланс між пропозицією існуючого, інвестуванням в розвиток нового туристичного продукту і ризиками фінансових втрат внаслідок раптової неможливості здійснення туристичної діяльності або стрімкого падіння попиту на туристичні послуги внаслідок настання або загрози форс-мажорних подій. Для цього туристичні підприємства мають слідувати певним правилам, ігнорування яких може призвести не лише до значних збитків, але і навіть до банкрутства. Роздивимось основні з цих правил.

Перш за все туристичне підприємство має налагодити ретельний збір, обробку і аналіз інформації про природні, суспільні та економічні чинники, що можуть призвести до настання форс-мажорних подій. На підставі їх аналізу визначаються можливі ризики, визначаються особливості діяльності підприємства, напрямки туристичних потоків, вирішується питання цінової політики, виявляються можливі дії щодо подолання ризиків.

В умовах загрози настання форс-мажорних обставин туристичне підприємство повинно зіставляти обсяги інвестування в реалізацію існуючого та розробку нового туристичного продукту з наявним власним капіталом. Тобто можливі фінансові збитки повинні не лише не перевищувати обсяг власного капіталу, але і бути значно менше. Згідно з положеннями ризик-менеджменту співвідношення максимально припустимого обсягу збитків та обсягу власних фінансових ресурсів інвестора визначається за допомогою коефіцієнта ризику. Для його розрахунку необхідно поділити можливий обсяг збитків на обсяг власних фінансових ресурсів. Фахівці зазначають, що оптимальний коефіцієнт ризику має складати 0,3. Подальше його підвищення загрожує фінансовій стабільності підприємства, а перевищення коефіцієнту ризику за 0,7 загрожує банкрутством. Тому, не зважаючи на необхідність пошуку нових пропозицій для споживачів, підприємство має розраховувати власні можливості. Дане правило свідчить про переваги більш великих туристичних підприємств, що можуть вкладати більші ресурси у розробку і просування власного продукту [2].

Крім фінансового ризику у випадку настання форс-мажорних обставин туристичне підприємство повинно дбати про власний імідж. Для споживачів не завжди є зрозумілим непереборний та непередбачуваний характер форс-мажорних подій, що унеможливлюють або впливають на комфортність їх подорожі. Вони висувають претензії організаторам тура, потребують компенсації, скаржаться на недостатню увагу з боку туристичного підприємства. Тому з одного боку необхідно в договорі чітко прописати можливі форс-мажорні події, у разі настання яких підприємство не несе відповідальності. З іншого боку у разі настання таких обставин працівники фірми повинні докласти максимум зусиль для подолання їх наслідків для туристів, за можливості забезпечити їх безпеку, можливість повернення до дому, знаходження взаємоприйнятного альтернативного варіанту відпочинку. Тобто підприємство має продемонструвати справжню зацікавленість в безпеці і умовах відпочинку туристів.

Фахівці зазначають необхідність враховувати, що прийняття рішень в умовах ризику – це психологічний процес. Тому разом із математичною обґрунтованістю рішень варто враховувати психологічні властивості людини: агресивність, нерішучість, сумніви, самостійність та ін. Це пояснюється тим, що та сама ризикована або непередбачувана ситуація сприймається різними людьми по-різному [12].

Для організації туристичної діяльності у форс-мажорних умовах відповідним підприємствам варто застосовувати основні правила стратегії ризик-менеджменту, до яких відносяться наступні: максимальність виграшу, тобто обрання з можливих варіантів ризикових вкладень капіталу того, що дає

найбільшу ефективність результату у разі мінімального чи сприйнятливого для інвестора ризику; оптимальна вірогідність результату, тобто з можливих рішень обирається те, у разі якого вірогідність результату є прийнятною для інвестора; оптимальне коливання результату, тобто з можливих рішень обирається те, за яким вірогідність виграшу або програшу для того самого ризикового вкладення капіталу має найменший розрив; оптимальне поєднання виграшу з величиною ризику, тобто оцінюється очікування величини виграшу та ризику і приймається рішення щодо вкладення капіталу в той продукт, який дозволяє отримати очікуваний виграш та водночас уникнути великого ризику [12].

Таким чином, туристичні підприємства під час загрози або настання форс-мажорних обставин мають ретельно враховувати специфіку створення туристичного продукту, мати варіанти інших пропозицій, що можуть зацікавити споживачів меншими ризиками і альтернативними напрямками або видами відпочинку, їх діяльність потребує зваженої, збалансованої фінансово-економічної політики, крім фінансового ризику потрібно дбати про власний імідж.

На сьогоднішній день існує велика кількість різних видів туризму. Одним з найбільш неоднозначних і полемічних з етичної точки зору є туризм катастроф. Туризм катастроф орієнтується на людей, яким подобаються подорожі по місцях стихійних лих – землетрусів, штормів, ураганів, хімічних катастроф, транспортних катастроф і місць, які людство довело до крайніх станів, — колишніх міст, що створювалися і спеціалізувалися на видобутку вугілля, уранової руди, інших корисних копалин, а сьогодні покритих териконами, підземними пустотами, провалами та іншими антропогенними формами рельєфу. Також до таких територій слід віднести міста, які перетворилися у величезні звалища. І, тим не менш, практика багатьох турагентств показує, що туристи часто активізуються саме після стихійних лих та катастроф [7].

Багато дослідників відносять туризм катастроф до так званого «темного туризму». Наприклад, Ю.В. Темний виділяє такі види «темного» туризму: туризм катастроф; містичний туризм; туризм кладовищ; туризм смерті. Багато авторів розглядають «темний» туризм як спекуляцію на інтересах туриста та говорять про моральний аспект «темних» туристичних подорожей. Іноді люди навіть і не замислюються, що та чи інша екскурсія належить до «темного» туризму». З боку ринкової оцінки – якщо є попит – з'являється і пропозиція. За умови нехтування туристом низької якості послуг у «темному» туризмі будь-яка туристична дестинація має шанс створення та розвитку наявного туристичного потенціалу [7].

У випадку з туризмом катастроф ті самі події в одному випадку виступають як форс-мажорні обставини, що стримують або унеможливлюють туристичну діяльність, в іншому прояві виступають як туристичні ресурси, які навпаки приваблюють певну категорію туристів.

Туризм катастроф має неоднозначне сприйняття у суспільстві: критики називають його своєрідним проявом вуайєризму, моральним та етичним каліцтвом і витяганням вигоди зі збитків та страждань. Захисники цього види туризму стверджують, що туризм у даному випадку сприяє відродженню економіки, він привносить обізнаність в місцеву культуру та розповсюджує відомості про лиха, що сталися, їх причини, наслідки і тим самим спряє можливому попередженню їх повторювання. В цілому, суспільна думка про туризм залежить від безлічі факторів, зокрема, таких як з'ясування того чим було лихо викликане, людиною або природними факторами, скільки часу минуло з моменту події, які наслідки вона мала. При цьому існують деякі загальні тенденції у сприйнятті туризму [19].

Залежно від місця або маршруту туру, туризм під час стихійних лих або по їх місцям може розглядатися як освітній або експлуатаційний. Ввічливе і тактовне ставлення до туристичного об'єкту, місцевого населення часто визначається як організаторами заходів, так і самими туристами. Більш того, прихильники туризму катастроф відзначають, що своєрідні атракції туру здатні змусити їх переосмислити стихійні лиха в етичному сенсі, незважаючи на те, що організатори турів, звичайно, мотивовані прибутком.

Противники туризму катастроф стверджують, що при організації подорожей, пов'язаних з відвідуванням місць де відбувались стихійні лиха, провина, в першу чергу, лягає на туристів за створення бездушного попиту, а не на операторів, які задовольняють такий попит. Однак як для туристів, так і для операторів, аналіз різниці між освітньою та експлуатаційною метою туру вимагає з'ясування, які мотиви мають вирішальне значення для розуміння сенсу стихійного лиха, для з'ясування того, як поведінка, прийнятна та доречна в зруйнованому районі.

Вплив туризму на місцеву економіку може розглядатись через особливості того, як туризм впливає на місцевий дохід. Прийнято вважати, що якщо тури включають громадські заходи, організовані волонтерами, то благодійні пожертвування постійно, але незначно збільшуються. Однак, якщо тури організовуються приватними компаніями, то не завжди ясно, яка частина прибутку повертається на надання допомоги.

Вважається, що відвідування місць катастроф впливає на співчуття у суспільній думці, але характер ефекту залежить від деталей відвідування. Наприклад, неорганізовані відвідування часто можуть викликати співчуття, змушуючи відвідувачів бачити страждання поблизу і спонукаючи їх

замислитися про те, як взаємодіяти з жертвами. З іншого боку, більш організовані візити звинувачуються у зниженні співпереживання, оскільки в них беруть участь туристи, «які поводяться як туристи і одягаються як туристи», що послаблює і очищає відчуття [19].

Слід зазначити, що є приклади об'єктів, що використовуються для організації туризму катастроф у світі та в Україні: Сюанькоу, Китай; Парк Миру, м. Хіросіма, Японія; Жухе, Китай; Кратер Берринджера, Аризона, США; Аральське море та пустеля Аралкум, Аральск, Казахстан; Семипалатинський ядерний полігон, м. Семей, Казахстан; Іллінецький метеоритний кратер, м. Вінниця, Україна; Бовтиський метеоритний кратер, м. Олександрія, Україна; м. Прип'ять, Україна. Це лише невелика згадка про велику кількість таких об'єктів, до яких можна долучити багато таких, які ще не застосовуються в туристичній діяльності і маловідомі людям. Наприклад, покинутий аеродром з багатьма літаками і гвинтокрилами в Запорізькій області, покинуті військові містечка майже у всіх районах України та ін.

Таким чином, можна побачити, що будь-які події, навіть катастрофічного характеру, згодом можуть перетворюватись з форс-мажорних для суспільства і туризму обставин у туристичні ресурси для темного туризму і його різновиду – туризму катастроф. Взагалі останнім часом у світі спостерігається тенденція до розвитку цього туристичного напрямку. При цьому, якщо відвідування місць недавніх катастроф у більшості випадків засуджується з морального боку, то подорожі до місць давніх і навіть недуже давніх катастроф сприймається суспільством нормально. Наприклад, ніхто не засуджує туристів, що відвідують Помпеї, що були зруйновані вулканом майже дві тисячі років тому або Чорнобильську АЕС і місто Прип'ять, де трагедія відбулась лише 35 років тому.

Висновки. Для позначення форс-мажорних обставин в спеціальній літературі використовується терміни «форс-мажор» та «непереборна сила». Основними ознаками форс-мажорних обставин є їх об'єктивний характер, тобто вони не можуть контролюватись жодною стороною укладання угоди; вони настають раптово, мають надзвичайний характер (їх неможливо прогнозувати); вони мають непереборний характер, тобто їх неможливо подолати на даному рівні розвитку суспільства; вони мають причинно-наслідковий зв'язок між подіями і неможливістю виконання заявником своїх конкретних зобов'язань.

Офіційний перелік форс-мажорних обставин подано в Законі України «Про торгово-промислові палати в Україні». Зазначений перелік можна систематизувати за характером і причинами виникнення форс-мажорних обставин: події військового або іншого насильницького характеру, що здійснюються між різними країнами або всередині країни між різними

політичними або громадськими силами; заборонні дії та акти країни, а також події, що обмежують або можуть впливати на обмеження соціальних свобод; техногенні аварії та катастрофи, що створюють загрозу життю та здоров'ю людини або обмежують його свободи; події, що обмежують господарську діяльність насильницького або правового характеру; явища, що викликані винятковими погодними умовами і стихійним лихом.

Туристичні підприємства під час загрози або настання форс-мажорних обставин мають ретельно враховувати специфіку створення туристичного продукту, мати варіанти інших пропозицій, що можуть зацікавити споживачів меншими ризиками і альтернативними напрямками або видами відпочинку, їх діяльність потребує зваженої, збалансованої фінансово-економічної політики, крім фінансового ризику потрібно дбати про власний імідж.

Література:

1. Арсененко І.А., Байтеряков О.З., Донець І.А., Донченко Л.М., Левада О.М. Сучасні аспекти розвитку міжнародного туризму в Африканському туристичному макрорегіоні в умовах пандемії Covid-19. CURRENT ISSUES AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC RESEARCH", May 7-8, 2021, Orleans, France. S.166-176.
2. Винниченко І. Ризики в туризмі: Навчально-методичний посібник. К.,2014. 101 с.
3. Ворошилова Г.О. Розвиток міжнародного ринку туристичних послуг в умовах кризи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки*. 2014. Вип. 7(1). С. 75-78
4. Господарський кодекс України. Редакція від 06.10.2021 р. URL: https:// www.profiwins.com.ua/uk/legislation/kodeks/1135.html/#23
5. Єрмаченко В.Є. Концептуальні підходи до визначення загроз розвитку туризму в Україні. *Проблеми економіки*. 2015. № 1. С. 79-84.
6. Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» від 01 січня 2016 року № 671/97-ВР. Редакція від 17.03.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text
7. Заставецький Т.Б., Заставецька Л.Б. «Похмурий туризм» як відображення трагічних подій у історії та культурі народів. *Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки*. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2011. № 1. С. 101–107.
8. Зінченко В., Є. Дубчак. Проблеми впливу форс-мажорних обставин на індустрію гостинності (на прикладі пандемії COVID-19). *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм.* Том 3 №2. 2020. С. 209-218.
9. Мальська М.П., Бордун О.Ю. Організація та планування діяльності туристичних підприємств: теорія та практика. Львів: Центр учбової літератури. 2012. 248 с.
10. Мельник О.О. Договірне застереження про форс-мажор за цивільним законодавством України. Дис. …канд. юридичних наук / Національний університет "Одеська юридична академія", 2018.
11. Пашута М. Бізнес-планування як фактор успішної підприємницької діяльності. *Персонал*. 2006. № 10. – С. 66-74.
12. Писаревський І.М., Стешенко О. Д. Ризик-менеджмент у туризмі : навч. посіб. для вищих навчальних закладів. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 128 с.

13. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). Редакція 16.07.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0044571-14#Text

14. Рибальченко Н.П. Аналіз стану функціонування механізмів державного регулювання туристичної сфери України. *Публічне управління та митне адміністрування*, № 4 (27), 2020. – С. 63-67.

15. Романова А.М. П'ять порад, як рятувати український туризм під час пандемії. 2020. URL: https://nv.ua/opinion/koronavirus-i-turizm-kak-ukraine-spasti-industriyu-novosti-50075544.html.

16. Харарі Ю.Н. Як коронавірус змінить світ. 2020. URL: http://www.uapost.us/blog/yuvalj-noy-harari-yak-koronavirus-zminytj-svit/.

17. Царук В.М. Коронавірус руйнує галузі. На черзі – туризм. 2020. URL: https://nv.ua/ukr/biz/experts/skasuvannya-naybilshoji-turistichnoji-vistavki-koronavirus-znishchuye-turizm-yak-ukrajina-mozhe-vryatuvati-galuz-50073117.html

18.Цивільний кодекс України. Редакція від 28.10.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

19. Экстремальный туризм - Disaster tourism. URL: https://datewiki.ru/wiki/Disaster_tourism

20. *ICC Force Majeure and Hardship Clauses. March 2020.* URL: https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2020/03/icc-forcemajeure-hardship-clauses-march2020.pdf

References:

1. Arsenenko, I.A., Baiteriakov, O.Z., Donets, I.A., Donchenko, L.M., & Levada, O.M. (2021). Suchasni aspekty rozvytku mizhnarodnoho turyzmu v Afrykanskomu turystychnomu makrorehioni v umovakh pandemii Covid-19 [Modern aspects of the development of international tourism in the African tourism macro-region in the conditions of the Covid-19 pandemic]. - CURRENT ISSUES AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC RESEARCH - CURRENT JESUS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC RESEARCH, 166-176 [in Orleans, France].

2. Vynnychenko, I. (2014). Ryzyky v turyzmi [Risks in tourism]. Navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv, 101 [in Ukrainian].

3. Voroshylova, H.O. (2014). Rozvytok mizhnarodnoho rynku turystychnykh posluh v umovakh kryzy [Development of the international market of tourist services in crisis conditions]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky - Scientific Bulletin of Kherson State University. Ser.: Economic Sciences. Vyp. 7(1), 75-78 [in Ukrainian].

4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. Redaktsiia vid 06.10.2021 r [Economic Code of Ukraine. Editorial office dated 06.10.2021]. Retrieved from https://www.profiwins.com.ua/uk/legislation/kodeks/1135.html/#23 [in Ukrainian].

5. Yermachenko, V.Ie. (2015). Kontseptualni pidkhody do vyznachennia zahroz rozvytku turyzmu v Ukraini [Conceptual approaches to the identification of threats to the development of tourism in Ukraine]. Problemy ekonomiky - Problems of the economy, № 1. 79-84 [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro torhovo-promyslovi palaty v Ukraini» vid 01 sichnia 2016 roku № 671/97-VR. Redaktsiia vid 17.03.2020 r [Law of Ukraine "On Chambers of Commerce and Industry in Ukraine" dated January 1, 2016 No. 671/97-VR]. (2020, January 1). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

7. Zastavetskyi, T.B., Zastavetska, L.B. (2011). «Pokhmuryi turyzm» yak vidobrazhennia trahichnykh podii u istorii ta kulturi narodiv. Rekreatsiina heohrafiia i turyzm ["Gloomy tourism" as a reflection of tragic events in the history and culture of nations]. Naukovi zapysky. Ternopil: TNPU imeni V. Hnatiuka - Recreational geography and tourism. Scientific notes. Ternopil: TNPU named after V. Hnatyuk, № 1, 101-107 [in Ukrainian].

8. Zinchenko, V., Ye, Dubchak. (2020). Problemy vplyvu fors-mazhornykh obstavyn na industriiu hostynnosti (na prykladi pandemii COVID-19) [Problems of the impact of force majeure on the hospitality industry (on the example of the TsOVID-19 pandemic)]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriia: Turyzm - Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Tourism, Tom 3 №2. 209-218 [in Ukrainian].

9. Malska, M.P., & Bordun, O. Iu. (2012). Orhanizatsiia ta planuvannia diialnosti turystychnykh pidpryiemstv: teoriia ta praktyka [Organization and planning of activities of tourist enterprises: theory and practice]. Lviv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian]

10. Melnyk, O.O. (2018). Dohovirne zasterezhennia pro fors-mazhor za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [Contractual clause on force majeure under the civil legislation of Ukraine]. Extended abstract of candidate's thesis. Natsionalnyi universytet Odeska yurydychna akademiia [in Ukrainian].

11. Pashuta, M. (2006). Biznes-planuvannia yak faktor uspishnoi pidpryiemnytskoi diialnosti [Business planning as a factor of successful entrepreneurial activity]. Personal. № 10. 66-74 [in Ukrainian].

12. Pysarevskyi, I.M., & Steshenko, O. D. (2017). Ryzyk-menedzhment u turyzmi : navch. posib. dlia vyshchykh navchalnykh zakladiv [Risk management in tourism: training. manual for higher educational institutions]. Kharkiv. nats. un-t misk. hosp-va im. O.M. Beketova. Kharkiv : KhNUMH im. O. M. Beketova, [in Ukrainian].

13. Rehlament zasvidchennia Torhovo-promyslovoiu palatoiu Ukrainy ta rehionalnymy torhovo-promyslovymy palatamy fors-mazhornykh obstavyn (obstavyn neperebornoi syly) [Regulation of certification by the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine and regional chambers of commerce and industry of force majeure circumstances (circumstances of force majeure)]. (2018, 16.07.2018). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0044571-14#Text [in Ukrainian].

14. Rybalchenko, N.P. (2020). Analiz stanu funktsionuvannia mekhanizmiv derzhavnoho rehuliuvannia turystychnoi sfery Ukrainy [Analysis of the functioning of mechanisms of state regulation of the tourism sphere of Ukraine]. Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia - Public administration and customs administration, № 4 (27), 63-67 [in Ukrainian].

15. Romanova, A.M. (2020). Piat porad, yak riatuvaty ukrainskyi turyzm pid chas pandemii [Five tips on how to save Ukrainian tourism during the pandemic]. Retrieved from https://nv.ua/opinion/koronavirus-i-turizm-kak-ukraine-spasti-industriyu-novosti-50075544.html [in Ukrainian].

16. Kharari, Yu. N. (2020). Yak koronavirus zminyt svit [How the coronavirus will change the world]. Retrieved from http://www.uapost.us/blog/yuvalj-noy-harari-yak-koronavirus-zminytj-svit/ . [in Ukrainian].

17. Tsaruk, V.M. (2020). Koronavirus ruinuie haluzi. Na cherzi – turyz [The coronavirus is destroying industries. Tourism is next]. Retrieved from https://nv.ua/ukr/biz/experts/skasuvannya-naybilshoji-turistichnoji-vistavki-koronavirus-znishchuye-turizm-yak-ukrajina-mozhe-vryatuvati-galuz-50073117.html [in Ukrainian].

18. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (28.10.2021). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

19. Эkstremalnыi turyzm - Disaster tourism [Extreme tourism - Disaster tourism]. URL: https://datewiki.ru/wiki/Disaster_touris [in Ukrainian].

20. ICC Force Majeure and Hardship Clauses [ICC Force Majeure and Hardship Clauses]. (2020). Retrieved from https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2020/03/icc-forcemajeure-hardship-clauses-march2020.pdf [in Ukrainian].

УДК 330.332

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-45-56

Бавровська Наталія Михайлівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, https//orcid.org/0000-0002-2343-3007

Іванченко Вадим Анатолійович кандидат юридичних наук, віце-президент, благодійний фонд «Рідне місто моє», вул. Ломоносова, 52а, оф. 147, м. Київ, 03189, тел.: (044)206-01-30, https://orcid.org/ 0009-0000-4620-0268

Новаковський Дмитро Леонідович аспірант кафедри землевпорядного проектування, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, https//orcid.org/0009-0001-4778-8507

ІНТЕГРАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В МІСТОБУДІВНИЙ КАДАСТР: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Анотація. Культурна спадщина відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності, збереженні історичної пам'яті та розвитку суспільства. В умовах швидкої урбанізації та розвитку міст, питання збереження культурних об'єктів стає надзвичайно актуальним. Інтеграція культурної спадщини в містобудівний кадастр є одним із дієвих способів захисту та збереження цих об'єктів. Український досвід у цьому напрямі заслуговує на окрему увагу, оскільки демонструє як успіхи, так і виклики на шляху до гармонійного співіснування сучасного міста та історичної спадщини.

Автори статті досліджують проблеми та перспективи інтеграції культурної спадщини в містобудівний кадастр, акцентуючи увагу на українському досвіді. Культурна спадщина відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності, збереженні історичної пам'яті та сприяє розвитку суспільства. В умовах швидкої урбанізації та розбудови міст збереження культурних об'єктів набуває особливої актуальності. Інтеграція культурної спадщини в містобудівний кадастр є ефективним способом її захисту та збереження, що дозволяє враховувати історико-культурну цінність при плануванні міських територій.

Український досвід демонструє як успіхи, так і виклики у цьому напрямі. Законодавча база, зокрема Закон України «Про охорону культурної спадщини»,

регулює охоронні заходи, але значна частина унікальних історичних місць залишається під загрозою знищення через недостатню визначеність зон охорони та нечіткі вимоги до забудови. Автори підкреслюють необхідність комплексного підходу, який об'єднує ефективне законодавство, стратегічне планування міського розвитку та участь громадськості.

Особливу увагу приділено важливості збереження історичних ареалів та об'єктів культурної спадщини, що сприяє обмеженню неконтрольованого будівництва та захисту значущих археологічних та історичних об'єктів. Автори наголошують на необхідності створення єдиного публічного джерела даних про об'єкти культурної спадщини, що забезпечить зручність для суб'єктів господарювання та органів контролю.

Дослідження також аналізує проблеми, пов'язані з узгодженням інтересів збереження спадщини та розвитку міської інфраструктури, вказуючи на важливість правових та нормативних актів для забезпечення балансу між цими інтересами. Викладені основні проблеми, такі як відсутність чітких характеристик масштабу забудови, нечітке пам'яткоохоронне зонування та невизначеність зон охорони окремих пам'яток, що робить об'єкти беззахисними перед агресивним ущільненням оточуючої забудови.

Ключові слова. Містобудівний кадастр, збереження культурної спадщини, урбаністичне планування, моніторинг та управління спадщиною, охорона культурних об'єктів, просторове планування, ландшафтне планування, кадастровий облік, інформаційні системи, сталий розвиток міст.

Bavrovska Nataliia Mykhailivna candidate of economic sciences, associate professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, https//orcid.org/0000-0002-2343-3007

Ivanchenko Vadym Anatoliyovych Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Vice president, Charitable Foundation Charity Fund «My Hometown», St. Lomonosova, 52-a, off. 147, Kyiv, 03189, https://orcid.org/ 0009-0000-4620-0268

Novakovsky Dmytro Leonidovych Graduate student of the Department of Land Management Design, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroyiv Oborony St., 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, https://orcid.org/0009-0001-4778-8507

INTEGRATION OF CULTURAL HERITAGE OBJECTS INTO THE URBAN CADASTRE: UKRAINIAN EXPERIENCE

Abstract. Cultural heritage plays an important role in shaping national identity, preserving historical memory, and fostering societal development. In the

context of rapid urbanization and city development, the issue of preserving cultural heritage becomes exceedingly relevant. Integrating cultural heritage into the urban planning cadastre is one of the effective ways to protect and preserve these assets. The Ukrainian experience in this field deserves special attention, as it demonstrates both successes and challenges on the path to harmonious coexistence of the modern city and historical heritage.

This article examines the problems and prospects of integrating cultural heritage into the urban planning cadastre, focusing on the Ukrainian experience. Cultural heritage plays a key role in shaping national identity, preserving historical memory, and contributing to societal development. Amid rapid urbanization and city expansion, the preservation of cultural sites is particularly urgent. Integrating cultural heritage into the urban planning cadastre is an effective means of protecting and preserving it, allowing for the consideration of historical and cultural value in urban planning.

The Ukrainian experience showcases both successes and challenges in this area. The legislative framework, particularly the Law of Ukraine «On the Protection of Cultural Heritage», regulates protective measures, but a significant portion of unique historical sites remains at risk of destruction due to insufficiently defined protection zones and unclear development requirements. The article emphasizes the need for a comprehensive approach that combines effective legislation, strategic urban development planning, and public participation.

Special attention is given to the importance of preserving historical areas and cultural heritage sites, which helps to limit uncontrolled construction and protect significant archaeological and historical objects. The authors highlight the necessity of creating a unified public database of cultural heritage sites, ensuring convenience for business entities and control authorities.

The article also analyzes issues related to balancing the interests of heritage preservation and urban infrastructure development, pointing out the importance of legal and regulatory acts to maintain this balance. It outlines key problems such as the lack of clear scale characteristics for development, vague heritage protection zoning, and the uncertainty of protection zones for individual monuments, leaving sites vulnerable to aggressive surrounding construction.

Keywords: urban planning cadastre, cultural heritage preservation, urban planning, heritage monitoring and management, protection of cultural assets, spatial planning, landscape planning, cadastral accounting, information systems, sustainable urban development.

Постановка проблеми. Україна має багату та різноманітну культурну спадщину, яка включає історичні будівлі, археологічні пам'ятки, архітектурні ансамблі та інші об'єкти. Збереження цієї спадщини є не лише питанням

національної гордості, а й важливим аспектом культурного, освітнього та економічного розвитку. Культурна спадщина приваблює туристів, сприяє розвитку місцевого бізнесу та створює робочі місця. Крім того, вона є невід'ємною частиною колективної пам'яті та ідентичності суспільства.

Однією з головних проблем в галузі збереження культурної спадщини України є узгодження інтересів, пов’язаних з її охороною, та інтересів, пов’язаних із розвитком населених пунктів та економічною діяльністю, зокрема, будівництвом і землекористуванням. [1,2]

Охоронні заходи щодо культурної спадщини регламентуються Законом України «Про охорону культурної спадщини», але значна кількість унікальних планувальних структур історичних місць, які акумулювали потенціал багатьох історичних епох, знаходиться на межі руйнування або знищення. Саме тому особливої актуальності сьогодні набуває інтеграція історично-планувальної частини в зміст сучасного міста. Особливо важливими в цьому контексті слід виділити наступні проблеми:

- у містобудівних документах відсутні чіткі характеристики масштабу забудови, що призводять до порушення традиційного її характеру, співмасштабності архітектурних членувань і історичної парцеляції;
- занадто укрупнене пам'яткоохоронне зонування територій з нечіткими, розпливчастими пам'яткоохоронними вимогами унеможливлює створення єдиного ефективного режиму їх використання;
- невизначеність зон охорони окремих пам'яток робить ці об'єкти беззахисними перед агресивним ущільненням оточуючої забудови та провокує багато інших недоліків.

Вирішення цих проблем передбачає комплексний підхід, що об'єднує ефективне законодавство, розробку стратегічних планів міського розвитку та врахування думки громадськості. Зокрема, потрібно визначити оптимальні механізми для взаємодії між владою, розробниками та громадськістю з метою забезпечення узгодженого підходу до розвитку міських територій. Особливу увагу необхідно приділити збереженню історичного та культурного багатства з урахуванням його важливості для формування ідентичності та унікального характеру міст. [2]

У сучасних умовах зростає необхідність у плануванні територій як ефективного засобу державного регулювання їх використання, що забезпечить взаємоузгодження державних, громадських та приватних інтересів під час планування і забудови територій. Важливою складовою інтеграції культурної спадщини в містобудівний кадастр є правові та нормативні акти. [4,5]

Слід відзначити, що й інвестиційна привабливість історичних центрів, стихійне будівництво, військові дії в Україні призводять до аварійного стану й умисного руйнування та знесення об’єктів культурної спадщини. Тому серед

багатьох питань особливу увагу слід надати збереженню історичного ареалу та об'єктів культурної спадщини, що знаходяться в межах конкретної територіальної громади. Встановлення історичних ареалів допомагає не лише зрозуміти розвиток місцевостей та міграційні процеси населення, що є важливим для археологічних та історичних досліджень, але й обмежити неконтрольоване будівництво та забезпечити захист значущих історичних та археологічних об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних учених Бевза М.В., Бортника С.Ю., Дехтяренка Ю.Ф., Дьоміна М.М., Мартина А.Г., Новаковської І.О., Нудельмана В.І., Палехи Ю.М., Петраковської О.С., Li Fu , Qingping Zhang , Yizhou Tang , Jie Pan Qun Li свідчать про значний інтерес до наукового обґрунтування проблем збереження, охорони та сталого розвитку об'єктів культурної спадщини. Та вказана проблема залишається особливо актуальною в період воєнного стану в країні.

Метою статті є аналіз проблем охорони об'єктів культурної спадщини та формування історичних ареалів міст в контексті ефективного містобудування, збереження балансу історичного аспекту з потребами сучасного розвитку міст.

Виклад основного матеріалу. Урбанізація є незворотнім явищем як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах. Однак зростання та трансформація міських територій можуть становити серйозну загрозу для культурної спадщини міста, яка є важливим елементом його середовища. В останні десятиріччя зовнішній вигляд міста змінюється дуже швидко – велика кількість новобудов, проте не всі з них є вдалими, і руйнують історично сформований контекст. В той же час в історичній міській частині залишаються наразі деградуючі занедбані, зруйновані та вільні від забудови ділянки, що виникли внаслідок її втрати. [2]

Збереження нерухомої культурної спадщини для майбутніх поколінь стає надзвичайно важливим, оскільки міста розвиваються та змінюються, існує ризик неповерненої втрати цінного культурного надбання. Отже, для ефективного захисту міської культурної спадщини приймаючим рішення особам потрібно оперативно оцінювати вплив на неї урбанізації, зберігаючи баланс між її збереженням та необхідністю міського зростання. [3]

Цінність об'єктів містобудівного масштабу визначено у багатьох міжнародних документах, зокрема у Міжнародній хартії по консервації і реставрації пам'яток і визначних місць (Венеція,1964 р.). В іншій Міжнародній хартії, що стосується охорони історичних міст (Вашингтон, 1987 р.) було зафіксовано статус і предмет охорони та використання історичного міського ландшафту як пам'ятки містобудування. [6,7]

На території України знаходиться понад 130 000 об’єктів культурної спадщини, які перебувають на державному обліку, з них – 9 562 пам’яток (приблизно 7%), внесених до Державного реєстру нерухомих пам’яток України (914 пам’яток національного значення та 8 648 – місцевого значення), однак лише 9% з них мають затверджені зони охорони. Станом на 2022 рік в Україні було відсутнє єдине публічне джерело даних, яке б містило інформацію про усі об’єкти культурної спадщини, зміст та особливості їх правового захисту [8]. Відсутність публічно доступного, достовірного та повного джерела інформації створює істотні незручності для суб’єктів господарювання (інвесторів, забудовників), пов’язані з неможливістю визначення належності певного об’єкта до пам’яток культурної спадщини, а для уповноважених органів охорони культурної спадщини та органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду - складнощі із визначенням коректної дозвільної процедури. [1]

Крім того, слід зазначити, що в Законі України «Про охорону культурної спадщини» [4] увага зосереджується, як і у більшості нормативних пам’ятко охоронних документах, в основному, на окремих пам’ятках та цінних історичних об’єктах. Визначення зон їхньої охорони, не дозволяє розглядати історичне місто як цілісний об’єкт культурної спадщини при містобудівному проектуванні. Тому, у сучасних умовах зростає необхідність у плануванні територій як ефективного засобу державного регулювання їх використання, що забезпечить взаємоузгодження державних, громадських та приватних інтересів під час планування і забудови територій. Як можливий напрям вирішення вказаного питання є формування в містах історичних ареалів.

Основне визначення поняття «історичний ареал населеного місця» дає основний нормативний документ в сфері охорони культурної спадщини України – Закон України «Про охорону культурної спадщини». [4] Згідно цього Закону, історичний ареал населеного місця – «це частина населеного місця, що зберегла об'єкти культурної спадщини і пов'язані з ними розпланування та форму забудови, які походять з попередніх періодів розвитку, типові для певних культур або періодів розвитку». Більш розширене тлумачення та формування підходу до визначення меж історичних ареалів містить Порядок визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 318.[9] Відповідно до цього Порядку, «історичний ареал охоплює історично сформовану частину населеного місця, що зберегла старовинний вигляд, розпланування і характер забудови».

Відповідно до ст. 17 [10] встановлено, що для населених пунктів, занесених до Списку історичних населених місць України визначаються

режими регулювання забудови та розробляється історико-архітектурний опорний план, в якому зазначається інформація про об'єкти культурної спадщини та зони їх охорони у складі генерального плану населеного пункту. Урядом України у липні 2001 р. визначено 401 історичне населене місце. Для таких населених пунктів головною відмінністю з точки зору захисту традиційного характеру їх середовищ є визначення меж і режимів використання територій історичних ареалів. Хоча, як свідчать дані рис. 1., за тринадцятирічний період погоджено біля 27 % усіх ІАОП та затверджено майже 30 % історичних ареалів.

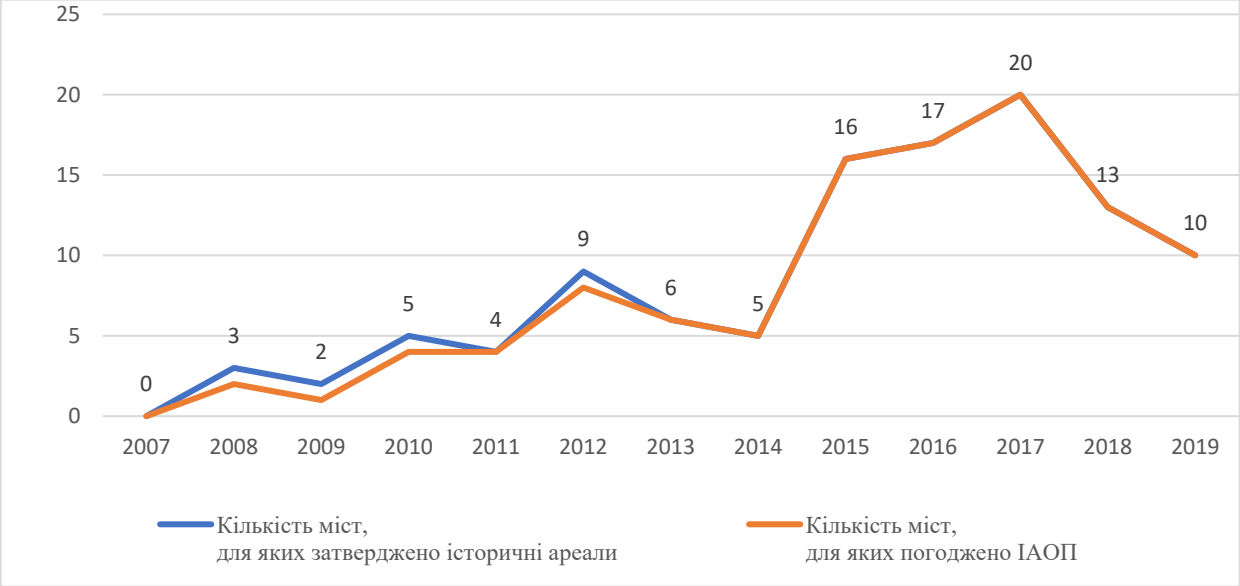

*Рис. 1. Динаміка затвердження історичних ареалів та погодження ІАОП Історичних населених місць **
**Сформовано за джерелом [11]*

Для кожного історичного ареалу визначаються режим використання та конкретні обмеження господарської діяльності на його території, які встановлюються правилами охорони та використання історичних ареалів населених місць. Міністерством культури та інформаційної політики України розроблено проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць». [9]

Слід відзначити, що правила охорони та використання історичних ареалів населених місць повинні враховуватися під час розроблення місцевих містобудівних програм, містобудівної та землевпорядної документації. Відомості про визначені межі і режими використання історичних ареалів

населених місць вносяться до Державного земельного кадастру, містобудівного кадастру як обмеження у використанні земель

Межі та режими використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на територіях історичних ареалів населених місць визначаються відповідною науково-проектною документацією, що затверджується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини [9].

Однак станом на 2022 рік тільки для більш ніж 30 % населених пунктів затверджено межі та режими використання історичних ареалів, погоджені історико-архітектурні опорні плани у складі генеральних планів населених пунктів, які враховують вимоги зазначених меж та режими використання історичних ареалів. Проте є поодинокі випадки коли містобудівна документація на місцевому рівні, у складі якої погоджений історико-архітектурний опорний план не затверджена у встановленому порядку. Історико-архітектурні опорні плани є основою, вихідними даними для розроблення або оновлення відповідної містобудівної документації в історичних населених місцях.

Поряд із зазначеним, важливим аспектом в контексті охорони об'єктів культурної спадщини є їх облік. Так цифри (Рис.2) в частині кількості щойно виявлених об'єктів та пам'яток, які перебувають на державному обліку є неточними (станом на 2015 р), оскільки система державного обліку нерухомих пам'яток формувалась в різні часи різними суб'єктами - рішеннями облвиконкомів, розпорядженнями представників Президента в областях тощо та завжди піддавалась сумнівам. Серйозну проблему представляють арифметичні розбіжності при порівнянні даних Мінкультури і регіональних органів охорони культурної спадщини. Статистичні дані, які надходять до Мінкультури суперечливі. (Рис.2)[11]

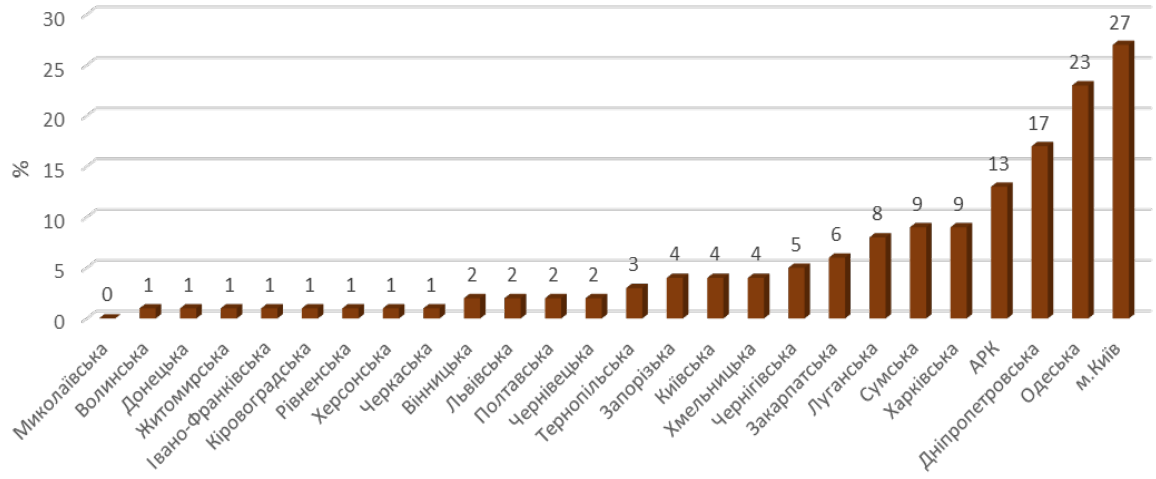

Рис. 2. Співвідношення кількості внесених пам'яток до реєстру до загальної кількості об'єктів культурної спадщини, виявлених на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (%) [12]

На сьогодні в Україні створена інформаційно-комунікаційна система обліку нерухомих об’єктів культурної спадщини України «Державний реєстр нерухомих пам’яток України» [12], яка повинна акумулювати максимально повну інформацію про всі об’єкти культурної спадщини, вести їх облік в процесі відбудови України. Реєстр містить список об'єктів культурної спадщини України, які перебувають під охороною держави, і дасть змогу сформувати єдиний масив даних про всі такі об'єкти, зокрема й ті, що наразі перебувають на окупованих територіях.

За словами очільника Мінкультури, [13] «з понад 140 тис. пам'яток наразі в систему вже введено дані про 105 532 об'єкти культурної спадщини в галузі архітектури, археології, історії, монументального мистецтва, науки і техніки, ландшафту та садово-паркового мистецтва». Реєстр пам'яток дасть змогу нам із вами мати якісні процедури, які стосуються збереження пам'яток. Очікується, «що впровадження реєстру перешкоджатиме хаотичній забудові в історичних ареалах міст, особливо під час повоєнної відбудови, а також оптимізує процеси охорони пам'яток України на всіх рівнях державного управління». [13]

Уточнюється, зокрема, що «єПам'ятка» взаємодіятиме з Єдиною державною електронною системою у сфері будівництва (ЄДЕССБ), через яку забудовники зможуть отримати узгодження та дозволи на роботи в історичних містах і на пам'ятках в онлайн-режимі, що знизить корупційні ризики у сфері будівництва. [13]

Та ще однією гострою проблемою збереження об’єктів культурної спадщини стало повномасштабне вторгнення та територію України. Війна має катастрофічні наслідки для об'єктів культурної спадщини, призводячи до їх фізичного знищення, грабунку та незаконного обігу. За даними Мінкультури [14] період з 24 лютого 2022 року до 25 березня 2024 року рф зруйнувала або пошкодила 1046 об’єктів культурної спадщини. З них пам’яток національного значення – 128, місцевого значення – 848, щойно виявлених об’єктів культурної спадщини – 70, пам’ятки пошкоджені або зруйновані у 17 областях. Найбільше пам’яток постраждало у Харківській (234), Одеській (119) та Донецькій (117) областях. Збереження цих об'єктів в умовах збройних конфліктів є надзвичайно важливим для збереження культурної ідентичності та історичної пам'яті народів. Міжнародні зусилля та співпраця в цій сфері є необхідними для мінімізації втрат та відновлення пошкоджених культурних цінностей.

Для захисту об'єктів культурної спадщини, потрібно створити умови для синхронізації Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва у складі електронного містобудівного кадастру з Державним реєстром нерухомих пам'яток України для полегшення планування забудови територій,

контролю за збереженням пам’яток та їх комплексів, перешкоджанню хаотичній забудові в історичних ареалах міст, особливо під час повоєнної відбудови, а також оптимізації процесів охорони пам’яток України на всіх рівнях державного управління. [1]

Висновки. Історико-культурна спадщина має вирішальне значення в планувальній структурі, просторово-композиційній організації та традиційному архітектурному образі історичних міст, таких як Київ, Харків, Одеса та інші. Предметом охорони культурного ландшафту такого високого рівня мають бути: основи давнього планування, гармонічно поєднані з природним ландшафтом архітектурні ансамблі - пам’ятки містобудування і архітектурні комплекси, просторові зв’язки між ними, а також особливості та архітектурна цінність рядової історичної забудови, при її масштабній узгодженості з провідними об’єктами культурної спадщини.

Класифікація об’єктів культурної спадщини, що встановлена законом про її охорону, підтверджує, що значна кількість ділянок повинна відноситися, крім земель історико-культурного призначення, і до інших категорій земель. Відповідні зміни слід було б внести до чинного земельного законодавства та нормативно-правових актів містобудування. А створення умов для синхронізації Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва з електронним містобудівним кадастром та Державним реєстром нерухомих пам'яток України змогла б забезпечити ефективний захист об'єктів культурної спадщини. Це сприятиме полегшенню планування забудови територій, забезпеченню контролю за збереженням пам'яток і їх комплексів, а також запобіганню хаотичній забудові в історичних ареалах міст, особливо в процесі повоєнної відбудови. Крім того, така синхронізація оптимізує процеси охорони пам'яток на всіх рівнях державного управління.

Інтеграція культурної спадщини в містобудівний кадастр є важливим кроком на шляху до збереження історичних та культурних об'єктів в умовах сучасного міського розвитку. Український досвід у цьому напрямі демонструє необхідність комплексного підходу, який включає використання сучасних технологій, розробку правових та нормативних актів, а також активну участь громадськості та фахівців. Тільки таким чином можна забезпечити гармонійне співіснування сучасних міст та багатої культурної спадщини, зберігаючи її для майбутніх поколінь.

Література:

1. Бавровська Н.М. Моніторинг об’єктів культурної спадщини в контексті створення містобудівного кадастру в Україні. Використання й охорона земельних ресурсів та туристично-рекреаційний потенціал територій: Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Дубляни, 14 травня 2024 р. – Львів: Львівський національний університет природокористування, 2024. С. 38-40

2. A., Martyn, I., Novakovska , D. Novakovsky, O.Malashchuk , T. Movchan, L. Smolenska (2024) Strategic Approaches to Urban Land and Cultural Legacy: Institutional Insights from Ukrainian Cities: materials of the 2nd International Conference on Science, Engineering and Advanced Technology (ICSEAT 2024), 8-9 May, Bahrain

3. Мартин А.Г., Новаковська І., Новаковський Д.Л. Управління історико-культурною цінністю територій через формування історичних ареалів міст. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель № 1 (2024), DOI: http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2024.01.03

4. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № **1805-III.** URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text

5. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004 № 1626-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text

6. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянута) (ETS N 143): Міжнародний документ від 16.01.1992 № ETS № 143. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text

7. Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи: Міжнародний документ від 03.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_226#Text

8. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 № 220. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text

9. Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 318. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-2002-%D0%BF#Text

10. Про затвердження Списку історичних населених місць України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 878. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF#Tex

11. Про затвердження міської цільової програми «Охорона та збереження культурної спадщини м. Києва на 2022 - 2024 роки»: Рішення Київської міської ради від 2 грудня 2021 року № 3676/3717. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MR213414

12. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. URL: https://e-pamiatka.gov.ua/

13. Держреєстр об'єктів культурної спадщини буде запроваджено з 1 січня - в. о. міністра. URL: https://interfax.com.ua/news/general/950973.html

14. Російська повномасштабна агресія пошкодила понад тисячу пам'яток культури в Україні – Мінкульт. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiiska-ahresia-pamyatky-kultury/32895780.html

References:

1. Bavrovska N.M. (2024) Monitorynh ob″yektiv kul′turnoyi spadshchyny v konteksti stvorennya mistobudivnoho kadastru v Ukrayini [Monitoring of cultural heritage objects in the context of the creation of an urban cadastre in Ukraine] . Vykorystannya y okhorona zemel′nykh resursiv ta turystychno-rekreatsiynyy potentsial terytoriy: Materialy II Vseukrayins′koyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi. Dublyany, 14 travnya 2024 r. – L′viv: L′vivs′kyy natsional′nyy universytet pryrodokorystuvannya, 38-40[in Ukrainian]

2. A., Martyn, I., Novakovska , D., Novakovsky, O.,Malashchuk , T., Movchan,, L., Smolenska (2024). Strategic Approaches to Urban Land and Cultural Legacy: Institutional Insights from Ukrainian Cities: materials of the 2nd International Conference on Science, Engineering and Advanced Technology (ICSEAT 2024), 8-9 May, Bahrain

3. Martyn A.G., Novakovsky I.O., Novakovsky D.L. (2024). Upravlinnya istoryko-kul′turnoyu tsinnistyu terytoriy cherez formuvannya istorychnykh arealiv mist [Management of the historical and cultural value of territories through the formation of historical areas of cities.] . Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel′ № 1, DOI: http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy 2024.01.03 [in Ukrainian]

4. Zakon Ukrayiny «Pro okhoronu kul′turnoyi spadshchyny [On Protection of Cultural Heritage]» *(n.d.). zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text

5. Zakon Ukrayiny «Pro okhoronu arkheolohichnoyi spadshchyny [On the protection of archaeological heritage]» *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text

6. Yevropeys′ka konventsiya pro okhoronu arkheolohichnoyi spadshchyny (perehlyanuta) (ETS N 143) [European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised) (ETS N 143)] : Mizhnarodnyy dokument vid 16.01.1992 № ETS № 143. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_150#Text

7. Konventsiya pro okhoronu arkhitekturnoyi spadshchyny Yevropy [Convention on the protection of the architectural heritage of Europe] : Mizhnarodnyy dokument vid 03.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_226#Text

8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi antykoruptsiynoyi prohramy na 2023-2025 roky [On the approval of the State anti-corruption program for 2023-2025]. *(n.d.). zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/220-2023-%D0%BF#Text

9. Postanova Kabinetu Ministriv Pro zatverdzhennya Poryadku vyznachennya mezh ta rezhymiv vykorystannya istorychnykh arealiv naselenykh mists′, obmezhennya hospodars′koyi diyal′nosti na terytoriyi istorychnykh arealiv naselenykh mists′ Ukrayiny [On the approval of the Procedure for determining the limits and regimes of the use of historical areas of populated places, restrictions on economic activity on the territory of historical areas of populated places of Ukraine]. *(n.d.). zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from.https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-2002-%D0%BF#Text

10. Postanova Kabinetu Ministriv Pro zatverdzhennya Spysku istorychnykh naselenykh mists′ Ukrayiny [On the approval of the List of historical settlements of Ukraine]. *(n.d.). zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF#Tex

11. Rishennya Kyyivs′koyi mis′koyi rady Pro zatverdzhennya mis′koyi tsil′ovoyi prohramy «Okhorona ta zberezhennya kul′turnoyi spadshchyny m. Kyyeva na 2022 - 2024 roky [On the approval of the city target program "Protection and preservation of the cultural heritage of the city of Kyiv for 2022-2024]» *(n.d.). zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from : https://ips.ligazakon.net/document/MR213414

12. Derzhavnyy reyestr nerukhomykh pam’yatok Ukrayiny. [State register of immovable monuments of Ukraine] . URL: https://e-pamiatka.gov.ua/

13. The State Register of Cultural Heritage Objects will be introduced from January 1 - at. minister. URL: https://interfax.com.ua/news/general/950973.html

14. Russian full-scale aggression damaged more than a thousand cultural monuments in Ukraine - Ministry of Culture.URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiiska-ahresia-pamyatky-kultury/32895780.html

УДК 631.86:658.5:631.872.4

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-57-68

Вдовенко Наталія Михайлівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 11, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-86-48, https://orcid.org/0000-0003-0849-057X

Коробова Наталія Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 11, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-86-48, https://orcid.org/0000-0003-1952-8078

МЕХАНІЗМИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗБАР'ЄРНОЇ СФЕРИ У ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті розглядається проблема фінансового та економічного забезпечення безбар'єрної сфери у просторі освіти в Україні. На основі аналізу документів і міжнародного досвіду впровадження механізмів створення і розвитку безбар'єрної сфери у галузі освіти автором відзначається актуальність рівного доступу до якісної освіти для всіх верств суспільства, зокрема для осіб з обмеженими можливостями. Обґрунтовано важливість фінансово-економічного забезпечення організації безбар'єрної сфери у освітньому просторі України. Приділено увагу механізмам забезпечення економічно-фінансової підтримки створення безбар'єрної сфери у освітньому просторі України спрямованої на усунення перешкод у доступі до освіти для всіх груп населення в контексті реалізації положень Державної Стратегії, що орієнтується на провідні документи щодо створення безбар'єрного простору, зокрема Конвенцію про права осіб з інвалідністю. Проаналізовано виклики безперешкодного доступу осіб з особливими потребами, включаючи військовослужбовців, учасників бойових дій в аспекті реалізації підходів при створенні безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти, навіть враховуючи дані пропозиції як елемент їх реабілітації. Доведено, що економічне забезпечення безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти України є актуальною та складною проблемою при реалізації підходів, засобів і механізмів публічного управління в умовах трансформацій та процесів цифровізації й діджиталізації. Тому розроблено комплексний підхід для осіб з особливими потребами, включаючи не тільки маломобільні групи населення,

але й військовослужбовців, учасників бойових дій, які повертаються до мирного життя з урахуванням розробки відповідної стратегії, що враховує різні аспекти економічного, соціального та світового досвіду процесів цифровізації й діджиталізації. Відзначена можливість здійснення фінансових витрат на засоби навчання онлайн в рамках досягнення ціль сталого розвитку № 4 «Забезпечити доступність та якісну освіту для всіх», яка визначена в рамках Плану сталого розвитку до 2030 року, прийнятого в ООН. Запропоновано механізми публічного управління, щоб забезпечити достатню фінансово-економічну готовність та відсутність необхідного законодавчого базису й подолати перші перешкоди при вирішенні як економічних, так і фінансових потреб. Надано пропозиції щодо розв'язання економіко-фінансових проблем, які безпосередньо впливають на забезпечення безперешкодного доступу до освіти для всіх груп населення.

Ключові слова: безбар'єрна сфера, механізм, публічне управління, заклади освіти, освітній простір, фінансово-економічне забезпечення, пандус, учасник бойових дій, реабілітація, військовослужбовці, інфраструктура закладів освіти, особливі освітні потреби, медичний простір, маломобільні групи населення.

Vdovenko Nataliia Mykhaylivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department, Department of Global Economy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroes of Defense St., 10, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-86-48, https://orcid.org/0000-0003-0849-057X

Korobova Nataliia Mykolaivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Department of Global Economics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroes of Defense St., 10, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-86-48, https://orcid.org/0000-0003-1952-8078

MECHANISMS OF FINANCIAL AND ECONOMIC ENSURING THE ORGANIZATION OF A BARRIER-FREE SPHERE IN THE EDUCATIONAL SPACE OF UKRAINE IN THE ASPECT OF PUBLIC ADMINISTRATION AND DIGITALIZATION

Abstract. The article addresses the issue of financial and economic support for a barrier-free environment in the educational space in Ukraine. Based on the analysis of documents and international experience in implementing mechanisms for creating and developing a barrier-free environment in the field of education, the author highlights the relevance of equal access to quality education for all segments of society, particularly for people with disabilities. The importance of financial and economic support for organizing a barrier-free environment in the educational space

of Ukraine is substantiated. Attention is paid to the mechanisms of economic and financial support for the creation of a barrier-free environment in the educational space of Ukraine, aimed at eliminating barriers to education access for all population groups in the context of implementing the provisions of the State Strategy, which focuses on leading documents on the creation of a barrier-free space, in particular, the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The challenges of unobstructed access for persons with special needs, including servicemen and combatants, are analyzed in the aspect of implementing approaches to creating a barrier-free environment in educational institutions, even considering these proposals as an element of their rehabilitation. It is proven that the economic support of a barrier-free environment in the educational institutions of Ukraine is a relevant and complex problem in implementing approaches, means, and mechanisms of public administration under conditions of transformations and digitalization processes. Therefore, a comprehensive approach has been developed for persons with special needs, including not only low-mobility groups of the population but also servicemen and combatants returning to civilian life, taking into account the development of an appropriate strategy that considers various aspects of economic, social, and global experiences of digitalization processes. The possibility of incurring financial expenses for online learning tools within the framework of achieving Sustainable Development Goal No. 4, "Ensure inclusive and equitable quality education for all," as outlined in the 2030 Agenda for Sustainable Development adopted by the UN, is highlighted. Mechanisms of public administration are proposed to ensure sufficient financial and economic readiness and to address the lack of necessary legislative basis, overcoming initial obstacles in addressing both economic and financial needs. Proposals are provided to resolve economic and financial issues that directly impact ensuring unobstructed access to education for all population groups.

Keywords: barrier-free sphere, mechanism, public administration, educational institutions, educational space, financial and economic support, ramp, participant in hostilities, rehabilitation, military personnel, infrastructure of educational institutions, special educational needs, medical space, low-mobility population groups.

Постановка проблеми. Економічне забезпечення безбар’єрної сфери у просторі закладів освіти України є актуальною та складною проблемою при реалізації підходів, засобів і механізмів публічного управління в умовах трансформаційних процесів. Вказане спонукає розробки комплексного підходу для осіб з особливими потребами, включаючи не тільки маломобільні групи населення, але й включаючи військовослужбовців, учасників бойових дій, які повертаються до мирного життя з урахуванням розробки комплексної

стратегії, що враховує різні аспекти економічного, соціального та світового досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення міжнародного досвіду, аналіз державних документів і наукові дослідження ряду вчених, зарубіжних і вітчизняних, державних механізмів створення і розвитку безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти України розглядались вітчизняними науковцями за різними аспектами, але у більшості праць приділяється недостатньо уваги економічному забезпеченню даної сфери в умовах діджиталізації. Наприклад, ряд вчених як І. Степанов, О. Литвиненко, І. Ковальчук, М. Петренко, В. Іванова та ін. та зарубіжних С. Л. Ґейбел, М. Ейнскоу, Р. Слі та інші вчені. Адже досліджень за темою фінансово-економічного забезпечення створення і розвитку безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти в Україні не велика кількість. Ми дослідили декілька наукових праць з питань фінансово-економічного забезпечення. Наприклад, Л. Горяна [2], Олексієнко О. [5], І. Степанов [9, С. 135–141], які в дослідженнях звертали увагу на фінансового забезпечення цього процесу. Вчений О. Литвиненко, у зосередився на ефективності державної політики щодо фінансування інклюзивної освіти та рекомендації щодо оптимізації ресурсів у цій сфері [6, С. 66–71]. Розробки І. Ковальчук фокусуються на аналізі ефективності інвестицій у безбар'єрну освіту та їх впливу на соціальну інклюзію та економічний розвиток [1, С. 48–54]. Вчені М. Петренко та В. Іванова [8, С. 78–84] акцентують увагу на потребі вдосконалення законодавства щодо фінансування інклюзивної освіти і як наслідок розвиток державних програм в аспекті процесів цифровізації й діджиталізації та В. Кривошеїн [12, С. 45–50] з урахуванням досвіду зарубіжних і європейських країн.

Мета статті - полягає в науковому обґрунтуванні фінансово-економічного забезпечення безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти Україні через застосування механізмів публічного управління ґрунтуючись на основних викликах безперешкодного доступу осіб з особливими потребами, включаючи військовослужбовців, учасників бойових дій в аспекті реалізації підходів діджиталізації при створенні безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти.

Виклад основного матеріалу. У XXI столітті ключову роль у розв'язанні проблем створення і розвитку безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти України відіграє стратегія створення і розвитку безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти України. Нормативні документи, наприклад Розпорядження «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» від 14.04.2021 № 366-р, яке виділяє стратегічні напрямки розвитку. Згідно пункту 5 «Освітня безбар'єрність» звертається увага на посилення низького рівня фінансової та

цифрової грамотності, громадської та сексуальної освіти; згідно пункту 6 «Економічна безбар'єрність»: Всі громадяни незалежно від віку, статі, сімейного стану чи стану здоров'я мають умови та можливості для працевлаштування, отримання фінансових та інших ресурсів для заняття підприємництвом чи самозайнятістю. Вони сприяють створенню оптимальних умов для втілення стратегічних цілей у цій області. Залучення цих лідерів викликає не лише підвищення їхнього професіоналізму, а й знайшло відображення в законодавчих і методологічних аспектах розвитку української освіти. Наприклад, це відображено в законах України «Про освіту» [4] та «Про загальну середню освіту», а також у національних стратегічних документах, таких як Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті [7] та Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття)» [3]. Згідно Державної Стратегії, що орієнтується на провідні документи щодо створення безбар'єрного простору, зокрема Конвенцію про права осіб з інвалідністю, ратифіковану Законом України від 16.12.2009 № 1767-VI, Європейську соціальну хартію (переглянуту), ратифіковану Законом України від 14.09.2006 № 137-V, Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, міжнародну ініціативу «Партнерство Біарріц», законодавство України визначає безбар'єрну сферу як оточення, що сприяє спільному навчанню, вихованню та розвитку всіх здобувачів освіти, з урахуванням їхніх потреб та можливостей [11]. Воно наголошує на створенні спеціального універсального дизайну, щоб забезпечити доступність соціальної адаптації для всіх, включаючи осіб із особливими освітніми потребами. Щоб забезпечити доступність освіти для осіб з особливими освітніми потребами, заклади освіти можуть створювати спеціальні класи та групи, де надаються умови для навчання за індивідуальними програмами розвитку. Вартість перевезень до навчальних закладів та назад, включаючи транспортування для осіб із обмеженими можливостями, фінансується з місцевих бюджетів.

Як вже зазначалось, уряд України визнав проблеми у доступності освіти та інфраструктури загалом, тому приймає національну стратегію до 2030 року для створення безбар'єрного середовища. Ця стратегія має на меті вирішення ключових проблем та мінімізацію бар'єрів [1, С. 48–54]. Нажаль, відсутність збалансованого фінансування інфраструктури безбар'єрної сфери у просторі освіти України суттєво ускладнює життя громадян, особливо осіб з обмеженими можливостями. Тому розроблення спеціальної економічно фінансової (спеціальний транспорт, поручні, пандуси тощо) державної політики для усунення цих бар'єрів є важливим завданням для покращення якості життя всієї нації та мало мобільних груп населення в рамках єдиного медичного і освітнього простору в Україні. Досвід підтверджує, що не всі

заклади освіти мають спеціальне обладнання, що сприяє вільному пересуванню здобувачами освіти цим закладом. Важливо, щоб будівля була доступною для людей з різними видами обмежень рухової активності. Це включає в себе пандуси, ліфти, широкі двері та коридори. Аудиторії бажано оснастити спеціальними меблями, обладнанням для відповідності потребам різних здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. Наприклад, адаптовані столи, стільці, адаптований дизайн кабінетів, доступ до інтерактивної дошки [10].

Таким чином, українське законодавство, включаючи Конституцію, Закони про освіту та охорону дитинства, а також міжнародні документи, такі як Конвенція ООН про права інвалідів, орієнтовані на захист прав молоді з особливими потребами і сприяють їхньому повноцінному розвитку та інтеграції в суспільство. Наприклад, відповідно до Конституції України та Закону «Про освіту», кожен здобувач освіти має право на доступ до якісної освіти незалежно від їхньої фізичної або психічної здатності. Крім того, Закони про охорону дитинства забезпечують захист прав молоді з особливими потребами від будь-якої форми насильства чи дискримінації. Міжнародні документи, такі як Конвенція ООН про права інвалідів, встановлюють стандарти та принципи, спрямовані на забезпечення повної участі та рівних можливостей для всіх здобувачів освіти, включаючи тих, хто має особливі потреби. Всі ці правові акти спрямовані на створення умов для розвитку кожної дитини з особливими потребами та забезпечення їхнього права на гідність, самовизначення та повноцінну участь у житті суспільства. Механізми публічного управління містять завдання щодо створення умов розвитку та самореалізації таких людей у суспільстві. За офіційними статистичними даними, в Україні налічувалося до 2022 р. близько 151,1 тис. дітей-інвалідів. На сьогодні у зв'язку з бойовими діями кількість людей з фізичними та/або розумовими вадами збільшується.

Процес створення безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти стикається з рядом викликів, таких як культурні стереотипи, неготовність освітньої системи відповідати індивідуальним потребам, відсутність спеціальних меблів, приладів для осіб із спеціальними освітніми потребами та відсутність законодавчо закріпленої можливості навчання молоді з ООП за індивідуальним планом [10; 12]. Розв'язання економічних і фінансових проблем допоможуть усунути брак умов для пересування в громадському транспорті, адаптованого в'їзду та виїзду з будівель закладів освіти для інвалідних колясок, а також недостатність спеціальних програм навчання та обладнання для осіб із обмеженими можливостями. Відзначається відсутність системи обліку здобувачів освіти із вадами та інвалідностями в Україні[10]. Освіта є основним рушієм для розвитку суспільства, який відтворюючи

основні культурні, економічні та соціальні цінності забезпечує благополуччя здобувачів освіти. Безбар'єрна сфера в просторі закладів освіти, що забезпечує доступ до навчання для всіх верств населення, незалежно від їхнього фізичного, соціального, економічного стану або інших обставин, відіграє важливу роль у забезпеченні рівних можливостей та розвитку мало мобільним групам населення в сучасних умовах.

Тільки організація безбар'єрної сфери в Україні потребує значних економічних і фінансових зусиль. Це пов'язано з рядом таких факторів, які зазначені в Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права людини з обмеженими можливостями (КРЛОМ), Конвенції про права дитини, Саламанській декларації. Ми вважаємо, що потрібна реконструкція і адаптація існуючих навчальних закладів для забезпечення доступу людей з обмеженими можливостями включає у себе встановлення пандусів, ліфтів, спеціальних умивальників та сантехніки, широких дверей та коридорів. Будівництво нових закладів повинно передбачати їхню адаптацію відповідно до стандартів доступності, а також встановлення спеціального обладнання для різних типів обмежень. Створення навчальних програм, які враховують потреби здобувачів освіти з обмеженими можливостями, і розробка методичних матеріалів для працівників, є важливою складовою безбар'єрної освіти. Це включає в себе розробку спеціалізованих програм для здобувачів освіти з аутизмом, дислексією, розробку індивідуальних навчальних планів для осіб, які повертаються до мирного життя, після участі в воєнних діях. Зазначене також потребує значних витрат на видання і створення навчальних посібників та матеріалів. Видання навчальних посібників, підручників та інших навчальних матеріалів у доступних форматах для різних груп здобувачів освіти (наприклад, аудіокниги, електронні книги, матеріали з великим шрифтом).

Потрібна також підготовка, управлінських, керівних, науково-педагогічних, і спеціальних кадрів (асистенти і тьютори). Організація курсів підвищення кваліфікації для управлінських, керівних, науково-педагогічних, і спеціальних кадрів (асистентів і тьюторів), які працюють з особами з обмеженими можливостями. Зазначене може включати розробку і впровадження специфічним методикам навчання, використання і застосування спеціалізованих технологій та обладнання, а також роботу з індивідуальними потребами людей. При цьому необхідно подальші дії з розвитку спеціалізованих педагогічних закладів, організація та підтримка спеціалізованих шкіл, коледжів й центрів освіти, які спеціалізуються на роботі з людьми з особливими потребами та їхніми родинами. Маємо всі підстави відзначити, що економіка України потребує надання фінансової підтримки здобувачам з обмеженими можливостями для забезпечення їхнього доступу до вищої освіти.

Відзначимо, що одним із базових документів, який привертає увагу на фінансові витрати на засоби навчання онлайн. І констатуємо, що це Ціль сталого розвитку № 4 «Забезпечити доступність та якісну освіту для всіх». Ця ціль була визначена в рамках Плану сталого розвитку до 2030 року, прийнятого в ООН. В цей же час, питання створення спеціалізованих онлайн-платформ і ресурсів роботи з інформацією про доступ до освіти для людей з різними видами обмежень та спеціальними потребами також потребує від держави особливої підтримки і розробки державних програм в освітній сфері з урахуванням підходів єдиного медичного простору охорони здоров'я України в аспекті процесів цифровізації й діджиталізації.

Особливу вагомість набуває економічне забезпечення організації безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти України при реалізації комплексного підходу та значної підтримки з боку держави, інвестицій міжнародних місцевих і приватних організацій. Таким чином, економічне забезпечення безбар'єрної сфери в просторі освіти Україні, допомагає створити середовище, де кожна людина має можливість отримати якісну освіту, незалежно від її особистих характеристик та обмежень. Економічне забезпечення безбар'єрної сфери простору освіти в України є складною, але досяжною метою. Через комплексний підхід, включаючи ефективне фінансування, створення стандартів і регуляторних актів, співпрацю та інновації, можливо досягти значного прогресу в сфері безбар'єрної освіти. Реалізація таких заходів не лише сприятиме створенню більш справедливого суспільства, а й забезпечить стабільний економічний розвиток країни.

Для аналізу та оцінки ефективності механізмів фінансового та економічного забезпечення організації безбар'єрної освітньої сфери в контексті публічного управління в Україні може бути використана формула (1).

$$MF = \frac{FB \times EI}{PP} \quad (1)$$

де, MF – механізми фінансово-економічного забезпечення; FB – фінансовий бюджет; EI – економічні індикатори; PP – публічне управління/

Для прикладу наведемо розрахунок, де фінансовий бюджет наявний в обсязі 1,000,000 грн, економічні індикатори складають 0,8, публічне управління в контексті реалізації механізмів фінансового та економічного забезпечення організації безбар'єрної освітньої сфери становить 0,9. В такому випадку MF становить: MF = 1,000,000×0,80,9 MF=0,91×0,8 = 888,8 грн.

Отримане значення MF вказує на рівень забезпеченості цих механізмів, де більше значення вказує на більшу ефективність та ефективність використання фінансових ресурсів та інші економічні індикатори (табл. 1).

У даному прикладі, значення MF близько 888,8 грн, що може вказувати на високий рівень фінансово-економічного забезпечення організації у зазначеному контексті.

Таблиця 1

Ефективність механізмів фінансового та економічного забезпечення організації безбар'єрної освітньої сфери в контексті публічного управління в Україні

Показник	Значення
Фінансовий бюджет (FB)	1 000 000 грн
Економічні індикатори (EI)	0,8
Публічне управління (PP)	0,9
Механізми фінансово-економічного забезпечення (MF)	888,8 грн

Відзначимо, що реконструкція та адаптація навчальних закладів, закупівля спеціального обладнання та інші витрати потребують значних інвестицій. Відсутність чітких стандартів та правил у сфері безбар'єрної освіти може призвести до нерівного доступу до освітніх послуг та неповного використання потенціалу інклюзивної освіти. Важливим аспектом є формування соціальної свідомості щодо важливості безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти України. Необхідно розробити ефективну освітню політику, спрямовану на підвищення доступності освіти для всіх груп населення (рис. 1).

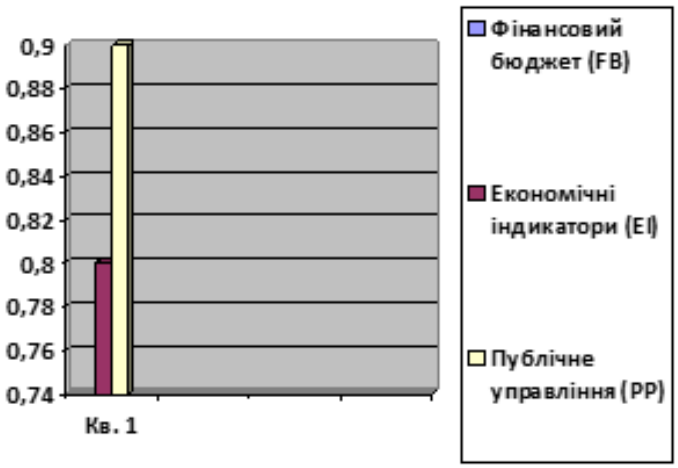

Рис. 1. Ефективність механізмів фінансового та економічного забезпечення організації безбар'єрної освітньої сфери для тмаломобільних груп населення в контексті публічного управління в Україні

Для забезпечення безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти України підтримуємо збільшення обсягів виділення коштів з державного бюджету на

ці цілі. Це може бути здійснено через розширення програм соціального захисту та перегляд бюджетних пріоритетів. Доцільно активізувати співпрацю між державними установами, громадськими організаціями для спільної реалізації проєктів з розвитку безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти України. І сьогодні провідні вчені продовжують проводити наукові дослідження та реалізовувати на практиці інноваційні проєкти в безбар'єрній сфери у просторі закладів освіти України, що сприятиме розробці та впровадженню нових технологій та методик для забезпечення процесу реабілітації мало мобільних груп населення, включаючи військовослужбовців, учасників бойових дій.

Висновки. Таким чином, обмеженість економічної і фінансової підтримки безбар'єрної сфери у просторі закладів освіти України може стати перешкодою у забезпеченні безбар'єрності освіти в майбутньому. Зазначене сприятиме розробці та формуванню нових технологій і методик в аспекті діджиталізації. Забезпечення достатніх фінансових ресурсів і підтримки з боку держави є ключовим у впровадженні безбар'єрної сфери у закладах освіти в рамках єдиного медичного простору України. Систематичний моніторинг результатів дозволить адаптувати базові економічні стратегії реалізації розвитку безбар'єрної сфери, а також вирішувати виникаючі проблеми, забезпечувати стале покращення якості життя мало мобільних груп населення з особливими освітніми потребами, включаючи військовослужбовців, учасників бойових дій для досягнення рівня добробуту громадян України.

Література:

1. Ковальчук І. М. Ефективність інвестицій у безбар'єрну освіту для осіб з обмеженими можливостями в Україні. Економіка розвитку. № 3(87). 2019. С. 48–54.

2. Семенець-Орлова І., Горяна Л., Сидоренко С., Олексієнко О. Методичне забезпечення публічного управління розвитком безбар'єрного простору в закладах освіти України. методичне видання. К: Міжрегіональна Академія управління персоналом. 2023. 112 с.

3. Про Державну національну програму «Освіта (Україна XXI століття): Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 № 896 (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 576 (576 -96 - п від 29.05.96). Кабінет Міністрів України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п

4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 3482-IX (2017). Відомості Верховної Ради України. [Електрон. ресурс]. № 38–39. С. 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.

5. Горяна Л., Олексієнко О. Модель управління та адміністрування створенням здоров'язбережувального простору в сучасному закладі освіти. К.: Гала Принт. 2022. 334 с.

6. Литвиненко О. І. Державна політика у сфері фінансування інклюзивної освіти в Україні: аналіз та рекомендації. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка. № 7(35). 2020. С. 66–71.

7. Про Національну доктрину розвитку освіти України у XXI столітті від 17.04.2002 347/2002/ Указ президента України [Електрон. ресурс]. Офіційний вісник України. 2002. № 16. С. 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002

8. Петренко М., Іванова В. Аналіз законодавства та державної програми з фінансування інклюзивної освіти в Україні. Сучасні проблеми правознавства. 2017. № 2 (15). С. 78–84.

9. Степанов І. В. Фінансове забезпечення інклюзивної освіти в Україні: стан, проблеми, перспективи. Економіка та управління: проблеми, шляхи розвитку. № 3 (29). 2018. С. 135–141.

10. Сидоренко С. С. Генеза публічного управління розвитком безбар'єрного простору у закладах освіти України. Публічне урядування. № 3 (31). 2022. 110 с.

11. Таранченко О. М., Найда Ю. М. Загальні принципи здійснення адаптацій та модифікацій навчально-виховного процесу. Інклюзивна школа: особливості організації та управління. 2007. 128 с.

12. Kryvoshein V., Vdovenko N., Buriak I., Saienko V., Kolesnyk A. Innovative Educational Technologies in Management Training: Experience of EU Countries. International Journal of Computer Science & Network Security. 2022. Vol. 22. Issue 6. P. 45–50. https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.6.8 URL: http://paper.ijcsns.org/07

References:

1. Koval′chuk I. M. (2019). Efektyvnist′ investytsiy u bezbar″yernu osvitu dlya osib z obmezhenymy mozhlyvostyamy v Ukrayini [Effectiveness of investments in barrier-free education for persons with disabilities in Ukraine]. *Ekonomika rozvytku. Economics of development,* 3(87), 48-54 [in Ukrainian]

2. Semenets′-Orlova I., Horyana L., Sydorenko S., Oleksiyenko O. (2023). Metodychne zabezpechennya publichnoho upravlinnya rozvytkom bezbar″yernoho prostoru v zakladakh osvity Ukrayiny. [Methodical provision of public management of the development of barrier-free space in educational institutions of Ukraine]. Metodychne vydannya. K: *Mizhrehional'na Akademiya upravlinnya personalom. Interregional Academy of Personnel Management,* 112 [in Ukrainian]

3. Pro Derzhavnu natsional′nu prohramu «Osvita (Ukrayina KHKHI stolittya): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 03.11.1993 № 896 (Iz zminamy, vnesenymy z·hidno z Postanovoyu KM № 576 (576-96-p 29.05.96). *Kabinet Ministriv Ukrayiny. Cabinet of Ministers of Ukraine.* [Elektronnyy resurs]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-ри [in Ukrainian]

4. Pro osvitu (2017). Zakon Ukrayiny vid 05.09.2017 № 3482-IKH. [On education: Law of Ukraine dated September 5, 2017 3482-IX]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19. [Elektron. resurs], 38–39, 5 [in Ukrainian]

5. Horyana L., Oleksiyenko O. (2022). Model′ upravlinnya ta administruvannya stvorennyam zdorov″yazberezhuval′noho prostoru v suchasnomu zakladi osvity. [A model of management and administration of the creation of a health-saving space in a modern educational institution]. K.: *Hala Prynt. Gala Print,* 334 [in Ukrainian]

6. Lytvynenko O. I. (2020). Derzhavna polityka u sferi finansuvannya inklyuzyvnoyi osvity v Ukrayini: analiz ta rekomendatsiyi. [State policy in the field of financing inclusive education in Ukraine: analysis and recommendations]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya: Ekonomika, Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Economy.* 7(35), 66–71 [in Ukrainian]

7. Pro Natsional′nu doktrynu rozvytku osvity Ukrayiny u KHKHI stolitti. (2002). 17.04.2002 347/2002/. Ukaz prezydenta Ukrayiny. [On the National Doctrine of the Development of Education of Ukraine in the 21st Century dated 04/17/2002 347/2002/. Decree of the President of Ukraine]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny. Official Gazette of Ukraine,* 16, 11. [Elektron. resurs]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002 [in Ukrainian]

8. Petrenko M., Ivanova V. (2017). Analiz zakonodavstva ta derzhavnoyi prohramy z finansuvannya inklyuzyvnoyi osvity v Ukrayini. [Analysis of legislation and the state program on financing inclusive education in Ukraine]. *Suchasni problemy pravoznavstva. Modern problems of jurisprudence*, № 2 (15), 78–84 [in Ukrainian]

9. Stepanov I. V. (2018). Finansove zabezpechennya inklyuzyvnoyi osvity v Ukrayini: stan, problemy, perspektyvy. [Financial provision of inclusive education in Ukraine: state, problems, prospects]. *Ekonomika ta upravlinnya: problemy, shlyakhy rozvytku. Economics and management: problems, ways of development*, 3 (29), 135-141 [in Ukrainian]

10. Sydorenko S. S. (2022). Heneza publichnoho upravlinnya rozvytkom bezbar″yernoho prostoru u zakladakh osvity Ukrayiny. [Genesis of public management of the development of barrier-free space in educational institutions of Ukraine]. *Publichne uryaduvannya. Public administration*, 3 (31), 110 [in Ukrainian]

11. Kryvoshein V., Vdovenko N., Buriak I., Saienko V., Kolesnyk A. 2022. Innovatsiyni osvitni tekhnolohiyi v pidhotovtsi menedzhmentu: dosvid krayin YES. [Innovative Educational Technologies in Management Training: Experience of EU Countries]. *Mizhnarodnyy zhurnal informatyky ta merezhevoyi bezpeky. International Journal of Computer Science & Network Security*, 22, 6, 45–50. DOI: https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.6.8 URL: http://paper.ijcsns.org/07 [in English]

УДК 339.92

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-69-81

Дудченко Ірина Андріївна студентка ОП Міжнародна економіка, спеціальність 051 Економіка, КПІ ім. Ігоря Сікорського, проспект Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (044) 204-98-60, https://orcid.org/0000-0002-3123-2520

Корогодова Олена Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, КПІ ім. Ігоря Сікорського, проспект Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (044) 204-98-60, https://orcid.org/0000-0003-2338-365X

Черненко Наталя Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, КПІ ім. Ігоря Сікорського, проспект Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (044) 204-98-60, https://orcid.org/0000-0002-7424-7829

Глущенко Ярослава Іванівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, КПІ ім. Ігоря Сікорського, проспект Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (044) 204-98-60, https://orcid.org/0000-0003-1454-0369

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ СМАРТ-МІСТ

Анотація. Стаття присвячена актуальним питанням визначення ролі міжнародного співробітництва у трансформації енергетичного сектору України в контексті концепції смарт-міст. Актуальним на сьогодні є дослідження ефективності процесів міжнародного енергетичного співробітництва та їх напрямків, що дозволить виявити сильні та слабкі сторони, а також найбільш перспективні можливості реалізації окремих проєктів. У статті проаналізовано динаміку торгівлі енергетичними ресурсами як елементу міжнародного енергетичного співробітництва України, динаміку імпорту та експорту електроенергії, розраховано показники імпортозалежності України від різних джерел енергії та частку відновлюваних джерел енергії у загальному постачанні первинної енергії. Теоретичний аналіз дозволив виявити, що міжнародне співробітництво в енергетичній галузі має важливе значення для забезпечення енергетичної безпеки та економічної стабільності країни.

Зокрема, ефективне залучення іноземних інвестицій та інноваційних технологій може сприяти зменшенню залежності від імпортних енергоресурсів і збільшенню частки відновлюваних джерел енергії. Зазначено, що міжнародне співробітництво сприяє підвищенню ефективності та конкурентоспроможності енергетичного сектору України. Зроблено акцент на тому, що міжнародне співробітництво виступає не лише інструментом для залучення інвестицій, але й каталізатором інноваційних процесів. У роботі також висвітлено важливі аспекти міжнародної діяльності енергетичних підприємств у контексті міжнародної енергетичної безпеки. Окреслено тенденції розвитку сектору, враховуючи контекст інтеграції України в світовий енергетичний простір. Проаналізовано діяльність Української енергетичної біржі, наведено основні тенденції у сфері міжнародного співробітництва та висвітлено напрями покращення енергетичної взаємодії. Використано метод порівняння (при зіставленні показників у динаміці), табличний та графічний (при дослідженні динаміки і структури), коефіцієнтний (для дослідження показників ефективності міжнародного співробітництва) та інші.

Ключові слова: наукові дослідження в економіці, міжнародне співробітництво та ринок праці, смарт-міста та енергетична безпека, смарт-міста та логістика, ризики та міжнародне страхування, міжнародна безпека та національна економіка.

Dudchenko Iryna Andriivna Student of the International Economics program, specialty 051 Economics, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Beresteiskyi Ave., 37, Kyiv, 03056, tel.: (044) 204-98-60, https://orcid.org/0000-0001-7248-8285

Korohodova Olena Oleksandrivna, Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Beresteiskyi Ave., 37, Kyiv, 03056, tel.: (044) 204-98-60, https://orcid.org/0000-0003-2338-365X

Chernenko Natalya Oleksandrivna,Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Beresteiskyi Ave., 37, Kyiv, 03056, tel.: (044) 204-98-60, https://orcid.org/0000-0002-7424-7829

Hlushchenko Yaroslava Ivanivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Beresteiskyi Ave., 37, Kyiv, 03056, tel.: (044) 204-98-60, https://orcid.org/0000-0003-1454-0369

INTERNATIONAL COOPERATION IN THE ENERGY SECTOR IN THE CONTEXT OF THE SMART CITY CONCEPT

Abstract. The article delves into pertinent inquiries concerning the delineation of international cooperation significance in the metamorphosis of Ukraine's energy sector within the purview of smart cities concept. Researching the effectiveness of international energy cooperation processes and their directions is particularly relevant today, as it allows identifying strengths and weaknesses, as well as the most promising opportunities for implementing individual projects. The article analyzes the dynamics of trade in energy resources as an element of Ukraine's international energy cooperation, the dynamics of electricity imports and exports, and calculates Ukraine's import dependence on various energy sources and the share of renewable energy in the total primary energy supply. Theoretical analysis has revealed that international cooperation in the energy sector is crucial for ensuring the country's energy security and economic stability. Specifically, the effective attraction of foreign investments and innovative technologies can help reduce dependence on imported energy resources and increase the share of renewable energy sources. It is noted that international cooperation enhances the efficiency and competitiveness of Ukraine's energy sector. Emphasis is placed on the fact that international cooperation serves not only as a tool for attracting investments but also as a catalyst for innovative processes. The paper also highlights important aspects of the international activities of energy enterprises in the context of international energy security. Development trends are outlined, considering Ukraine's integration into the global energy space. The activities of the Ukrainian Energy Exchange are analyzed, major trends in international cooperation are presented, and directions for improving energy interaction are discussed. The study employs comparison methods (for dynamic indicator comparison), tabular and graphical methods (for examining dynamics and structure), coefficient methods (for analyzing international cooperation effectiveness indicators), and others.

Keywords: scientific research in economics, international cooperation and the labor market, smart cities and energy security, smart cities and logistics, risks and international insurance, international security and national economy.

Постановка проблеми. Міжнародне співробітництво в енергетичному секторі – це сукупність форм взаємодії економічних акторів (держав, міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, громадських об'єднань тощо) на основі загальних інтересів і принципів міжнародного права. Зазначена взаємодія спрямована на досягнення спільних цілей у галузі енергетики, в тому числі, побудові смарт-інфраструктури в містах. Це процес, що передбачає обмін інформацією, ресурсами та експертними знаннями для

сприяння стабільності, економічного розвитку, енергетичної безпеки, збереження довкілля та розв'язання інших глобальних проблем людства. На сучасному етапі економічного розвитку енергетичний сектор України стикається з комплексом викликів і можливостей, зумовлених як внутрішніми факторами, так і широким спектром міжнародних впливів. Важливу роль у підвищенні інвестиційної привабливості енергетичного сектору України відіграє міжнародне співробітництво. Забезпечення стабільності та конкурентоспроможності цього сектора стає стратегічним завданням для національної безпеки та економічного розвитку країни.

Необхідність дослідження впливу міжнародного співробітництва в енергетичному секторі України зумовлена високим рівнем геополітичної напруженості у регіоні та потребою у розробці ефективних стратегій залучення інвесторів у сферу енергетики. Крім того, інтеграція України в світовий енергетичний ринок, слідування глобальним енергетичним трендам і взаємодія з міжнародними партнерами вимагають ретельного аналізу та створення дієвих стратегій для забезпечення декарбонізації, децентралізації, цифровізації та побудови смарт-інфраструктури. Саме тому дослідження зазначеної тематики є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість дослідників у вивченні питань міжнародного співробітництва в енергетичній галузі в контексті національної економіки та міжнародної безпеки постійно зростає. Науковий інтерес, спрямований на дослідження міжнародного енергетичного співробітництва, залучення інвестицій в енергетичний сектор та забезпечення інноваційного розвитку смарт-міст на зазначених засадах, знайшов своє відображення в роботах багатьох учених: Чернишова М. І., Тульчинська С. О. [1], Шацька М. С. [2], Дячук О., Подолець Р., Юхимець Р., Пеккоєв В., Балик О., Сімонсен М. [3], Завербний А. С. [4], Круцяк М. [5], Єпіфанова І. Ю. [6], Матвєєва Ю., Запорожець Г., Корнєєв М., Опанасюк Ю., Коваленко Є. [7] та інші. Тематика також розглядалась раніше у публікаціях авторів [8-11]. Тим не менш, дослідження процесів міжнародного співробітництва підприємств енергетичного сектору, особливо, в контексті національної економіки та міжнародної безпеки, потребують подальшої уваги та уточнення. Додатково необхідно враховувати ризики, пов'язані з міжнародною взаємодією, та питання страхування інвестицій, що є ключовими для забезпечення стабільності та розвитку енергетичного сектору України.

Мета статті - дослідження можливостей та наявних тенденцій міжнародного співробітництва в енергетичному секторі України в контексті концепції смарт-міст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Технологічні енергетичні інновації відіграють значну роль у розробці нових продуктів, послуг і

процесів, які сприяють розвитку смарт-міст [8]. Концепція смарт-міст передбачає всебічну інтеграцію кіберфізичних систем у розвиток інфраструктури міста з одночасним підвищенням рівня знань людей та покращення якості життя за рахунок відповідної смарт-інфраструктури, в тому числі, й енергетичної. Міжнародне співробітництво в енергетичному секторі є ключовим фактором стабільності та розвитку економіки України. Аналіз динаміки торгівлі енергетичними ресурсами допомагає оцінити ефективність міжнародного співробітництва, а також визначити тенденції та виклики, що стоять перед країною в цій сфері. За даними [12], протягом 2020-2023 років спостерігалися значні коливання в торгівлі енергетичними ресурсами. Ці зміни пов'язані з низкою факторів, включаючи глобальні економічні умови, політичну нестабільність, зміни у внутрішньому виробництві та споживанні енергії, а також зовнішні виклики, такі як пандемія COVID-19 та війна в Україні.

Експорт загалом зменшився з 68,072 млн дол. США у 2021 році до 36,186 млн дол. США у 2023 році. Зокрема, експорт мінерального палива, нафти та продуктів її перегонки знизився з 784,31 млн дол. США у 2021 році до 392.25 млн дол. США у 2023 році (-29,33 %). Частка експорту енергоресурсів у загальному експорті коливалася, досягнувши 2,4 % у 2022 році, але впала до 1,1 % у 2023 році. Цей спад значною мірою обумовлений руйнуванням енергетичної інфраструктури внаслідок військових дій і свідчить про зниження можливостей України експортувати енергоресурси. Імпорт загалом зріс з 54,336 млн дол. США у 2020 році до 63,562 млн дол. США у 2023 році. Імпорт мінерального палива, нафти та продуктів її перегонки зріс з 7,982 млн дол. США у 2020 році до 10,363 млн дол. США у 2023 році (зростання на 29,82 %). Зростання імпорту енергоресурсів пояснюється необхідністю компенсувати втрати власного видобутку та виробництва через пошкодження інфраструктури. Частка імпорту енергоресурсів у загальному імпорті збільшилася з 14,69 % у 2020 році до 23,2 % у 2022 році, але потім знизилася до 16,3 % у 2023 році. Це відображає зростаючу залежність України від імпорту енергоресурсів, що також пов’язано з руйнуванням власних енергетичних потужностей [12].

Для глибшого розуміння енергетичної безпеки України та її залежності від імпортних енергоресурсів необхідно провести аналіз показників загального постачання первинної енергії (табл. 1) та імпорту палива й енергії (табл. 2). На основі цих даних можна розрахувати показники імпортозалежності енергоресурсів України. Такий аналіз дозволяє визначити ступінь залежності країни від зовнішніх джерел енергопостачання та виявити потенційні ризики для національної енергетичної безпеки, що є ключовим елементом у формуванні стратегії сталого розвитку енергетичного сектору. На основі отриманих даних можна пропонувати заходи страхування енергетичної безпеки країни.

Таблиця 1.

Загальне постачання первинної енергії 2015-2020 рр., тис.т.н.е

Тип палива та енергії/Рік	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Біопаливо та відходи	2102	2832	2989	3209	3349	4243
Вугілля й торф	27344	32450	25757	28055	26076	22847
Сира нафта	2851	2806	3351	3635	3786	4196
Електроенергія	-116	-323	-445	-522	-348	-208
Вітрова сонячна енергія	134	124	149	197	426	794
Теплоенергія	571	599	546	534	667	56
Гідроелектроенергія	464	660	769	897	560	650
Природній газ	26055	25603	24554	25739	23383	23844
Атомна енергія	22985	21244	22449	22145	21771	19994
Нафтопродукти	7700	8387	9345	9637	9690	9947
Загалом	90090	94383	89462	93526	89359	86363

Джерело: складено авторами за даними [12]

Таблиця 2.

Імпорт палива й енергії 2015-2020 рр., тис. т.н.е

Тип палива та енергії/Рік	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Біопаливо та відходи	30	38	35	38	48	53
Вугілля й торф	9940	10617	12993	13806	13239	11036
Сира нафта	238	527	1331	1333	1341	1815
Електроенергія	193	7	4	3	192	234
Природній газ	13288	8809	11262	8459	9506	7386
Нафтопродукти	7887	9155	9520	10155	10383	10132
Загалом	31575	29152	35145	33795	34708	30655

Джерело: складено авторами за даними [12]

Аналіз показників імпортозалежності України, розрахованою за формулою [13], за різними видами палива та енергії за період з 2015 по 2020 роки (табл. 3) свідчить про значну залежність країни від імпорту ключових енергоресурсів, таких як вугілля, торф, сира нафта та нафтопродукти. Особливо негативне значення мала стабільно висока імпортозалежність від нафтопродуктів, яка коливалась в межах від 101% до 109%, а також зростаюча на той час залежність від сирої нафти, яка підвищилася з 8,3% у 2015 році до 43,2% у 2020 році. Низька імпортозалежність від біопалива та відходів, яка залишалась стабільною в межах від 1,1% до 1,4%, вказує на потенціал розвитку внутрішніх альтернативних джерел енергії. Показник імпортозалеж-ності електроенергії не обчислюється через негативні значення загального первинного постачання енергії, що свідчить про те, що Україна була чистим експортером електроенергії, і це позитивно вплинуло на енергетичну безпеку країни.

Таблиця 3.

Розраховані показники імпортозалежності України за типами палива й енергії 2015-2020 рр., тис. т. н. е

Тип палива та енергії/Рік	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Біопаливо та відходи	1,4	1,3	1,1	1,1	1,4	1,2
Вугілля й торф	36,4	32,7	50,44	49,2	50,77	48,3
Сира нафта	8,3	18,8	39,7	36,9	35,4	43,2
Електроенергія	-	-	-	-	-	-
Природній газ	51	34,06	46,06	32,86	40,6	30,97
Нафтопродукти	102	109	101	105,3	107,1	101,85

Джерело: розраховано авторами за даними [12]

Аналіз рівня імпортозалежності України в енергетичному секторі є важливим елементом для системи управління ризиками, стратегічного планування та прийняття рішень, особливо в умовах постраждалої від війни з росією енергетичної інфраструктури. Розуміння того, які саме енергоресурси мають найбільшу імпортозалежність, дозволить зорієнтуватися у пріоритетах відновлення та розвитку енергетичної системи. Дані також вказують на напрямки розвитку альтернативних джерел енергії та підтримку внутрішніх енергетичних проєктів, що сприятимуть зменшенню залежності від імпорту та підвищенню стійкості енергетичної системи.

Розрахунок частки відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) у загальному первинному постачанні енергії (ЗППЕ) є важливим показником для оцінки прогресу у впровадженні відновлюваних джерел енергії. Відсоток відновлюваної енергії (ВЕ) дозволяє відстежувати, наскільки швидко країна переходить до екологічно чистих та стійких джерел енергії. Розрахунок показника ВЕ відбувається за формулою [13], результати розрахунку наведено у табл. 4.

Таблиця 4

Розрахунок частки відновлюваних джерел енергії у ЗППЕ у 2015-2020 рр.

Рік/Показники	ВДЕ, млрд кВт·год	ЗППЕ, тис т.е.н.	ВЕ, %
2015	8,4	90,09	9,32
2016	10,68	94,383	11,3
2017	12,47	89,462	13,9
2018	14,64	93,526	15,6
2019	13,41	89,359	15
2020	18,44	86,363	21,3

Джерело: розраховано авторами на основі [12]

Протягом 2015-2020 років Україна демонструвала значний прогрес у збільшенні частки відновлюваних джерел енергії у загальному первинному

постачанні енергії. За цей період ВДЕ зросли з 8,4 млрд кВт·год у 2015 році до 18,44 млрд кВт·год у 2020 році, що призвело до зростання частки ВДЕ з 9,32% до 21,3%. Така позитивна динаміка свідчить про активні зусилля України в напрямку декарбонізації та переходу до стійких джерел енергії.

Використання відновлюваних джерел енергії має численні переваги для економіки України. По-перше, це зменшує залежність від імпортних енергоносіїв, що позитивно впливає на зовнішньоекономічну ситуацію країни. По-друге, впровадження відновлюваних джерел енергії скорочує викиди небезпечних забруднюючих речовин в атмосферу, що призводить до сприятливого впливу на здоров'я населення та навколишнє середовище. По-третє, це сприяє розвитку внутрішнього виробництва у секторі відновлюваної енергетики та сприяє створенню робочих місць. Крім того, використання відновлюваних джерел енергії сприяє зниженню вартості електроенергії та забезпечує більш стабільне та прогнозоване енергопостачання країни [8].

Основними пунктами імпорту енергоресурсів в Україну в 2022 році були нафта (10,1 млрд доларів США), природний газ (9,2 млрд доларів США) та електроенергія (3,3 млрд доларів США). Це забезпечило країну енергією та допомогло уникнути енергетичної кризи. Однак кризова ситуація також призвела до підвищення вартості імпорту енергоресурсів. Ціни на нафту та природний газ на світових ринках зросли вдвічі-втричі порівняно з попереднім періодом, що збільшило витрати на енергонесучі матеріали. У 2022 році витрати України на імпорт енергоресурсів становили 24,2 млрд доларів США, на 33 % більше, ніж у 2021 році [15]. Внаслідок війни зростала також залежність країни від імпорту енергоресурсів, що погіршувало її енергетичну безпеку. Частка імпорту в загальному споживанні енергії в Україні у 2022 році зросла до 56 %, що на 10 % більше, ніж у 2021 році, зробивши країну більш вразливою до зовнішніх впливів. Таким чином, імпорт енергоресурсів для функціонування енергетики України під час війни в 2022 році забезпечив країну енергією та дозволив уникнути кризи. Однак підвищення вартості імпорту та збільшення залежності від імпорту негативно позначилися на енергетичній безпеці країни.

У період активних воєнних дій на території України спостерігається активізація процесів міжнародного співробітництва в енергетичній сфері, що позитивно впливає на впровадження основних положень концепції смарт-міст. Це пояснюється необхідністю розширення джерел енергопостачання та співпраці з країнами Європейського союзу. Україна уклала ряд договорів про співпрацю в енергетиці з США, ЄС, ВБ, Канадою та Німеччиною. Енергетичне співтовариство виступає як зв'язок між європейськими інституціями, країнами-членами та їхніми сусідами, забезпечуючи платформу для інтеграції ринків, стимулювання стратегічних інвестицій, обміну знань та розбудови

потенціалу. З 2011 року Україна є частиною Договору про заснування Енергетичного співтовариства, і ця співпраця стала ключовим елементом її інтеграції з європейським внутрішнім енергетичним ринком [16].

Енергетична політика України націлена на гармонізацію національного законодавства з нормами Європейського союзу через Угоду про асоціацію та інші двосторонні та багатосторонні платформи співпраці, включаючи активну участь у Енергетичному Співтоваристві. Угода про асоціацію з Європейським союзом, яка набула чинності у вересні 2017 року, посилила вплив європейської політики на реформування української енергетичної сфери, зокрема через обов'язкові консультації та тісне співробітництво на рівні експертної думки. Враховуючи зазначене, Українська енергетична біржа (УЕБ), реалізуючи свою стратегію, відіграє провідну роль у цих процесах. Визначивши п’ять основних напрямків своєї діяльності, УЕБ активно сприяє євроінтеграції, підвищенню ефективності роботи енергетичних ринків, впровадженню механізмів прозорості та доброчесності, створенню газового хабу та переходу до низьковуглецевої економіки [18].

Діяльність Української енергетичної біржі в рамках міжнародного співробітництва демонструє значний прогрес у кількох ключових напрямках. Запуск секції з імпорту/експорту електроенергії та створення робочих груп у співпраці з Towarowa Giełda Energii S.A. (TGE), Izba Rozliczeniowa Giełd Towarowych S.A. (IRGiT) сприяє інтеграції українських енергетичних ринків з європейськими [19]. Впровадження найкращих практик звітування за підтримки USAID, відповідно до Регламенту ЄС № 1227/2011 (REMIT), підвищує доброчесність та прозорість ринку [18]. У напрямку переходу до низьковуглецевої економіки УЕБ здійснює торгівлю біогазом та біометанолом/біодизелем, а також розвиває ринок твердого біопалива та агробіомаси у співпраці з Держенергоефективності. Суттєве скорочення обсягів торгівлі вугіллям на 17,6% у 2023 році порівняно з 2022 роком свідчить про поступову декарбонізацію енергетичного сектору України [18]. Декарбонізація є одним з основних глобальних трендів у розвитку енергетичного сектору, разом з децентралізацією, цифровізацією, розвитком смарт-інфраструктури при побудові смарт-міст [8].

Характеризуючи ефективність міжнародної діяльності української енергетики у 2022-2023 роках, слід зазначити, що, з одного боку, спостерігалося збільшення обсягів інноваційної діяльності та розширення міжнародної співпраці; з іншого боку, відбулося зменшення обсягів залучення іноземних інвестицій. Україна активно співпрацює з міжнародними партнерами з метою забезпечення енергетичної безпеки країни та Європи. Залучення фінансової підтримки та технічної допомоги з боку міжнародних організацій та країн-партнерів допомагає Україні захистити свою енергетичну

інфраструктуру та забезпечити стабільність енергопостачання. Прискорення впровадження енергоінновацій в контексті концепції смарт-міст за зазначених умов буде сприяти підвищенню ефективності енергетичної системи, зменшенню залежності від зовнішніх джерел енергії, децентралізації, декарбонізації та цифровізації енергетичного сектору України.

Висновки. Дослідження процесів міжнародного співробітництва в енергетичному секторі дозволило визначити основні тенденції та виклики, що стоять перед країною в цій сфері. Аналіз даних за 2020-2023 роки показує значні коливання в торгівлі енергетичними ресурсами України, зумовлені глобальними економічними умовами, політичною нестабільністю, пандемією COVID-19 та війною в Україні. Суттєве зниження експорту енергоресурсів через руйнування інфраструктури та зростання імпорту для компенсації втрат власного виробництва підкреслюють залежність країни від зовнішніх джерел енергії. Протягом 2015-2020 років Україна продемонструвала значний прогрес у збільшенні частки відновлюваних джерел енергії, що свідчить про активні зусилля у напрямку декарбонізації та переходу до стійких джерел енергії. Незважаючи на ці виклики, Україна продовжує нарощувати експорт електроенергії навіть в умовах війни. Подальший розвиток енергетичного сектору вимагає активного впровадження інновацій, розвитку внутрішніх енергетичних проектів та розширення міжнародного співробітництва для зменшення імпортозалежності та підвищення енергетичної безпеки. Загалом, Україна має потенціал для залучення інвестицій у розбудову смарт-міст, проєкти відновлення, розширення міжнародної співпраці, що виступає ключовими чинниками для забезпечення сталого розвитку енергетичного сектору, національної економіки та міжнародної безпеки в цілому.

Література:

1. Чернишова М. І., Тульчинська С. О. (2019). Вплив міжнародних фінансових інституцій на розвиток енергетичного сектору України / М.І. Чернишова, С.О. Тульчинська // Інвестиції: практика та досвід. - 2019.- (19). С. 38–41.

2. Шацька М. С. Сучасні форми міжнародного економічного співробітництва. Наукові розробки молоді на сучасному етапі / М.С. Шацька // Київський національний університет технологій та дизайну. - 2019. - С. 268-269.

3. Довгострокове енергетичне моделювання та прогнозування в Україні: сценарії для плану дій реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2035 року. Заключний звіт / О. Дячук, Р. Подолець, Р. Юхимець, В. Пеккоєв, О. Балик, М. Сімонсен. - Київ-Копенгаген. Режим доступу URL: https://ens.dk/sites/ens.dk/files/Globalcooperation/ long-term_energy_modelling_and_forecasting_in_ukraine_ukrainian.pdf.

4. Завербний А.С. Проблеми та перспективи інвестиційного забезпечення українських підприємств за євроінтеграційних умов / А.С. Завербний // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. - 2019.- Вип. 3, № 1. – С. 153–160.

5. Круцяк М. О. (2023). Трансформація підприємств електроенергетики в умовах євроінтеграції: дис. … д-ра філософії: 051 Економіка / Круцяк Михайло Орестович. – Київ, 2023. – 292 с.

6. Єпіфанова І. Ю. Методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості підприємств /І. Ю. Єпіфанова // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Режим доступу URL: http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/27939/10.pdf?sequence=1&isAllowed=y

7. Матвєєва Ю. А., Запорожець Г. В., Корнєєв М. В., Опанасю, Ю. А., Коваленко Є. В. Інтеграція принципів Smart-City та запровадження енергетичних інновацій у процес післявоєнної відбудови благоустрою адміністративно-територіальних одиниць / Ю. А. Матвєєва, Г. В. Запорожець, М. В. Корнєєв, Ю. А. Опанасю, Є. В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. -2024. -№ 2 (272). -С. 36-48. DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-272-36-48.

8. Hlushchenko Yaroslava, Korohodova Olena, Chernenko Natalya, Moiseienko Tetiana. The path to Industry 5.0: a green economy evolution and energy innovations for sustainable development / Yaroslava Hlushchenko, Olena Korohodova, Natalya Chernenko, Tetiana Moiseienko // Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут». -2023. -№ 26. DOI: 10.32782/2307-5651.26.2023.3

9. Черненко Н. О., Глущенко Я. І., Корогодова О. О., Моісеєнко Т. Є. Темпорально-ретроспективний аналіз розвитку комунального сектора та використання енергетики в ньому / Н. О. Черненко, Я. І. Глущенко, О. О. Корогодова, Т. Є. Моісеєнко // Академічний огляд. -2022. -№ 2 (57). -С. 233-248. DOI: 10.32342/2074-5354-2022-2-57-18

10. Корогодова О. О., Черненко Н. О., Моісеєнко Т. Є., Глущенко Я. І. Аналіз привабливості відновлюваної енергетики в окремих країнах / О. О. Корогодова, Н. О. Черненко, Т. Є. Моісеєнко, Я. І. Глущенко // Часопис економічних реформ. -2022. -№ 3(47). - С. 74–82. DOI: 10.32620/cher.2022.3.10

11. Глущенко Я.І., Черненко Н.О., Корогодова О.О., Моісеєнко Т.Є. Технології Індустрії 4.0 для забезпечення енергоощадності у комунальному секторі. / О. О. Корогодова, Н. О. Черненко, Т. Є. Моісеєнко, Я. І. Глущенко // Review of transport economics and management. – Дніпро: Український державний університет науки і технологій (Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна). - 2023. –8(24) –С. 109-119. DOI: 10.15802/rtem2022/271045

12. Державна Державна служба статистики України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/

13. Туряниця В. В. Критерії результативності міжнародного наукового співробітництва енергетичних підприємств/ В. В. Туряниця // Економічний аналіз: зб. наук. праць Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярощук (голов. ред.) та ін. - Тернопіль: Видавничополіграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2018. Том 28. № 1. - С. 265-269.

14. Energy Map. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://map.ua-energy.org/uk

15. Energy Map. Статистичний імпорт та експорт паливно-енергетичних товарів: Держмитслужба. 2024. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: : https://map.ua-energy.org/uk/resources/8b5b9f65-e288-4ba9-abf3-22746205f554/

16. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства: Договір Європ. співтовариства від 25.10.2005 р. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_926#Text.

17. International Atomic Enegry Agency. IAEA Action Plan on Nuclear Safety, 2011. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.iaea.org/sites/default/files/actionplanns.pdf

18. ТОВ «Українська енергетична біржа». Звіт про управління. 2023. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.ueex.com.ua/stability/reporting/

19. TGE, IRGiT та UEEX підписали польсько-український меморандум про взаєморозуміння 06.09.2023. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/tge-irgit-ta-ueex-pidpysaly-polsko-ukrainskyj-memorandum-pro-vza/

References:

1. Chernyshova M. I., Tulchynska S. O. (2016) Vplyv mizhnarodnykh finansovykh instytutsii na rozvytok enerhetychnoho sektoru Ukrainy [The influence of international financial institutions on the development of the energy sector of Ukraine]. M.I. Chernyshova, S.O. Tulchynska, *Investytsii: praktyka ta dosvid-Investments: practice and experience.* (19). (pp. 38–41) [in Ukrainian].

2. Shatska M. S. (2019). Suchasni formy mizhnarodnoho ekonomichnoho spivrobitnytstva. Naukovi rozrobky molodi na suchasnomu etapi [Modern forms of international economic cooperation]. *Kyivskyi natsionalnyi universytet tekhnolohii ta dyzainu-Kyiv National University of Technology and Design,* (pp. 268-269) [in Ukrainian].

3. Diachuk O., Podolets R., Yukhymets R., Pekkoiev V., Balyk O., Simonsen M. Zakliuchnyi zvit. (2019). Dovhostrokove enerh etychne modeliuvannia ta prohnozuvannia v Ukraini: stsenarii dlia planu dii realizatsii Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku. Kyiv-Kopenhahen [Long-term energy modeling and forecasting in Ukraine: scenarios for the action plan for the implementation of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035.] Retrieved from: https://ens.dk/sites/ens.dk/files/Globalcooperation/long-term_energy_ modelling_ and_forecasting_in_ukraine_ukrainian.pdf [in Ukrainian].

4. Zaverbnyi A.S. (2021). Problemy ta perspektyvy investytsiinoho zabezpechennia ukrainskykh pidpryiemstv za yevrointehratsiinykh umov [Problems and prospects of investment support of Ukrainian enterprises under the conditions of European integration]. *Menedzhment ta pidpryiemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku-Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems*, (Vol. 3), (No 1), (pp. 153–160) [in Ukrainian].

5. Krutsiak, M. O. (2023) Transformatsiia pidpryiemstv elektroenerhetyky v umovakh yevrointehratsii [Transformation of electric power enterprises in the conditions of European integration]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

6. Yepifanova I. Yu. (2019). Metodychni pidkhody do otsinky investytsiinoi pryvablyvosti pidpryiemstv [Methodical approaches to assessing the investment attractiveness of enterprises]. *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova - Bulletin of the ONU named after I.I. Mechnikova.* Retrieved from: URL: http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/27939/10.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

7. Matvieieva Yu. A., Zaporozhets H. V., Kornieiev M. V., Opanasiu, Yu. A., Kovalenko Ye. V. (2024). Intehratsiia pryntsypiv Smart-City ta zaprovadzhennia enerhetychnykh innovatsii u protses pisliavoiennoi vidbudovy blahoustroiu administratyvno-terytorialnykh odynyts [Integration of Smart-City principles and the introduction of energy innovations in the process of post-war reconstruction of the improvement of administrative and territorial units] / Yu. A. Matvieieva, H. V. Zaporozhets, M. V. Kornieiev, Yu. A. Opanasiu, Ye. V. Kovalenko // *Aktualni problemy ekonomiky - Actual problems of the economy*. Vol 2 (272). (pp. 36-48). DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-272-36-48 [in Ukrainian].

8. Hlushchenko Yaroslava, Korohodova Olena, Chernenko Natalya, Moiseienko Tetiana (2023). The path to Industry 5.0: a green economy evolution and energy innovations for sustainable development / Yaroslava Hlushchenko, Olena Korohodova, Natalya Chernenko, Tetiana Moiseienko // *Ekonomichnyi visnyk NTUU «Kyivskyi politekhnichnyi instytut»*. Vol. № 26. DOI: 10.32782/ 2307-5651.26.2023.3 [in English].

9. Chernenko N. O., Hlushchenko Ya. I., Korohodova O. O., Moiseienko T. Ye. (2022). Temporalno-retrospektyvnyi analiz rozvytku komunalnoho sektora ta vykorystannia enerhetyky v nomu [Temporal-retrospective analysis of the development of the utility sector and the use of energy in it] N. O. Chernenko, Ya. I. Hlushchenko, O. O. Korohodova, T. Ye. Moiseienko // *Akademichnyi ohliad- Academic review*. Vol. № 2 (57). (pp. 233-248). DOI: 10.32342/2074-5354-2022-2-57-18 [in Ukrainian]

10. Korohodova O. O., Chernenko N. O., Moiseienko T. Ye., Hlushchenko Ya. I. (2022). Analiz pryvablyvosti vidnovliuvanoi enerhetyky v okremykh krainakh [Analysis of the attractiveness of renewable energy in certain countries] O. O. Korohodova, N. O. Chernenko, T. Ye. Moiseienko, Ya. I. Hlushchenko // *Chasopys ekonomichnykh reform - Journal of economic reforms.* Vol. 3(47). (pp. 74–82). DOI: 10.32620/cher.2022.3.10 [in Ukrainian]

11. Hlushchenko Ya. I., Chernenko N. O., Korohodova O. O., Moiseienko T. Ie. (2023). Tekhnolohii Industrii 4.0 dlia zabezpechennia enerhooshchadnosti u komunalnomu sektori [Technologies of industry 4.0 to ensure energy saving in the utility sector] O. O. Korohodova, N. O. Chernenko, T. Ye. Moiseienko, Ya. I. Hlushchenko // *Review of transport economics and management. – Dnipro: Ukrainskyi derzhavnyi universytet nauky i tekhnolohii (Dniprovskyi natsionalnyi universytet zaliznychnoho transportu imeni akademika Vsevoloda Lazariana).* Vol.8(24). (pp. 109-119). DOI: 10.15802/rtem2022/271045 [in Ukrainian]

12. Derzhavna Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: https:// www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

13. Turianytsia, V. V. (2018). Kryterii rezultatyvnosti mizhnarodnoho naukovoho spivrobitnytstva enerhetychnykh pidpryiemstv [Criteria for the effectiveness of international scientific cooperation of energy enterprises]. V. V.Turianytsia. *Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. prats-Economic analysis: coll. of science works. Ternopilskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet; redkol.- Ternopil National University of Economics:* O. V. Yaroshchuk (holov. red.) ta in. Ternopil: *Vydavnychopolihrafichnyi tsentr Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu «Ekonomichna dumka» - Publishing and Printing Center of the Ternopil National University of Economics "Economic Thought"*, T. 28. № 1. P. 265-269. [in Ukrainian].

14. Sait. Energy Map. Retrieved from: https://map.ua-energy.org/uk [in Ukrainian].

15. Energy Map. Statystychnyi import ta eksport palyvno-enerhetychnykh tovariv: Derzhmytsluzhba [Statistical import and export of fuel and energy goods: State Customs Service]. 2024. Retrieved from: URL:https://map.ua-energy.org/uk/resources/8b5b9f65-e288-4ba9-abf3-22746205f554/ [in Ukrainian].

16. Dohovir pro zasnuvannia Enerhetychnoho Spivtovarystva: Dohovir Yevrop. spivtovarystva vid 25.10.2005 [Treaty on the establishment of the Energy Community: Treaty of Europe. of the community from 10/25/2005]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/994_926#Text [in Ukrainian].

17. International Atomic Enegry Agency. IAEA Action Plan on Nuclear Safety. 2011. Retrieved from: https://www.iaea.org/sites/default/files/actionplanns.pdf

18. TOV «Ukrainska enerhetychna birzha». Zvit pro upravlinnia. 2023. [Ukrainian Energy Exchange" LLC. Management report]. Retrieved from: https://www.ueex.com.ua/stability/ reporting/ [in Ukrainian].

19. TGE, IRGiT ta UEEX pidpysaly polsko-ukrainskyi memorandum pro vzaiemoro-zuminnia 06.09.2023 [TGE, IRGiT and UEEX signed a Polish-Ukrainian memorandum of understanding on September 6, 2023] . Retrieved from: https://www.ueex.com.ua/presscenter/ news/tge-irgit-ta-ueex-pidpysaly-polsko-ukrainskyj-memorandum-pro-vza/ [in Ukrainian].

УДК 338.4

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-82-93

Захарченко Наталя Вячеславівна доктор економічних наук, професор кафедри економіки, права та управління бізнесом, Одеський національний економічний університет, https://orcid.org/0000-0002-9895-531X

Обнявко Владислав Олександрович аспірант кафедри економіки, права та управління бізнесом, Одеський національний економічний університет, https://orcid.org/0000-0002-6606-9436

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ВИНОРОБНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ: СТРУКТУРА, ЗАВДАННЯ, РОЛЬ В ЕКОНОМІЦІ

Анотація. У статті розглядається організаційний та економічний механізм управління виноробними підприємствами в умовах цифрової економіки. Аналізувалася структура елементів організаційних та економічних механізмів управління підприємствами, інтегрованих із цифровими технологіями та адаптованих до зміни ринку. На підставі проведеного аналізу визначено архітектуру організаційного та економічного механізмів управління підприємствами як спосіб взаємодії елементів у єдності принципів формування, що підлягають цифровізації в галузі фінансового цифрового управління, цифрового управління персоналом, цифрового менеджменту та цифрового маркетингу, цифрової стратегії управління компанією.

Розглянуто напрями реалізації дорожньої карти формування систем управління виноробним підприємством в умовах цифрової економіки за планом заходів, який включає: оцінку цифрової зрілості респондентів; обґрунтування цифрових інструментів або цифрових платформ виноробного бізнесу на світовому ринку; аналіз відповідності цифрових інструментів завданням бізнесу; визначення завдань, які досягаються з часом, що розв'язуються за допомогою цифрових технологій; оцінку цифрових платформ з точки зору бізнес-процесів виготовлення продукції, маркетингу, продажу, контролю взаємовідносин з клієнтами ринку; визначення цифрової стратегії управління потенціалом із показниками ефективності підприємства; формування цифрової інфраструктури з технічними, програмними, цифровими та мережевими ресурсами; навчання спеціалістів для використання цифрових технологій у завданнях виноробних підприємств; застосування великих даних у бізнес-аналітиці та оцінюванні ефективності використання потенціалу

підприємств; моніторинг даних цифрової платформи для ефективного використання потенціалу виноробних підприємств. У результаті дослідження рекомендовані до впровадження стратегія розвитку бізнесу та цифрова стратегія управління, що відкривають можливості для наукового дослідження в цій галузі.

Ключові слова: підприємство, організаційно-економічний механізм, цифрова економіка, фінансове управління, менеджмент персоналу, управління маркетингом, стратегія управління потенціалом, виноробне підприємство, переробка винограду.

Zakharchenko Natalia Viacheslavivna Doctor of Economics, Professor of Economics, Law and Business Management Department, Odesa National Economic University, https://orcid.org/0000-0002-9895-531X

Obniavko Vladyslav Oleksandrovych Postgraduate Student of Economics, Law and Business Management Department, Odesa National Economic University, https://orcid.org/0000-0002-6606-9436

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR MANAGING WINERIES: STRUCTURE, TASKS, ROLE IN THE ECONOMY

Abstract. The article examines the organizational and economic mechanism for managing wineries in the digital economy. The structure of the elements of organizational and economic management mechanisms, integrated with digital technologies and adapted to market changes, was analyzed. Based on the analysis conducted, the architecture of organizational and economic management mechanisms of enterprises was defined as a way of interaction of elements in the unity of formation principles subject to digitalization in the fields of financial digital management, digital personnel management, digital management, and digital marketing, and digital company management strategy. Directions for the implementation of a roadmap for the formation of management systems for winemaking in the digital economy according to an action plan were considered. As a result of the study, a business development strategy and a digital management strategy were recommended for implementation, opening opportunities for scientific research in this field.

A roadmap for the formation of winery management systems in the digital economy according to an action plan was proposed, which includes: assessment of the digital maturity of respondents; substantiation of digital tools or digital platforms for the winemaking business in the global market; analysis of the compliance of

digital tools with business tasks; identification of tasks achievable over time using digital technologies; evaluation of the digital platform in terms of business processes of production, marketing, sales, and customer relationship control; determination of digital management strategy for potential with enterprise performance indicators; formation of digital infrastructure with technical, software, digital, and network resources; training of specialists for the use of digital technologies in the tasks of winemaking enterprises; application of big data in business analytics and assessment of the effectiveness of winery potential usage; monitoring data of the digital platform for the effective use of the potential of wineries.

Keywords: enterprise, organizational and economic mechanism, digital economy, financial management, personnel management, marketing management, potential management strategy, winery, grape processing.

Постановка проблеми. Система управління підприємствами має бути адаптована до умов цифрової економіки та набуває цифрової зрілості у цифровій стратегії зростання підприємницької діяльності. Для цифрової трансформації системи управління компанією використовуються організаційно-економічні механізми, що беруть участь у цифровізації менеджменту, цифровому управлінні маркетингом та управлінні персоналом, стратегічному менеджменті ринку. Світовий досвід показує зростання рівня конкурентоспроможності організацій в процесі цифрової трансформації ринку. Організаційно-економічний механізм управління, який ефективно експлуатується у цифровій економіці, базується на цифрових технологіях. Виноробні підприємства України є учасниками світового виноробного ринку, але темпи їх розвитку залишаються низькими.

Вплив негативних факторів на функціонування організаційно-економічного механізму виноробних підприємств визначають такі обставини: окупація Російською Федерацією виноробних регіонів Півдня України; знищення і пошкодження матеріальної бази виноробства; зниження попиту та купівельної спроможності споживачів. Зростання обсягів реалізації винопродуктів та прибутковості пов'язуються із цифровою трансформацією світових ринків. Впровадження цифрових технологій сприяє виведенню українських виноробних компаній на світовий ринок; ставить цілі та завдання реалізації організаційно-економічного механізму управління виноробними підприємствами в умовах цифрової економіки.

Основи організаційно-економічного механізму управління підприємствами визначаються цифровими технологіями, цифровими комунікаціями, штучним інтелектом. Трансформація системи управління на основі цифрових інструментів рекомендується для гнучкої мережевої структури ринку, що передбачає взаємодію менеджерів з проектними групами для прискорення

прийняття управлінського рішення. Штучний інтелект допомагає у прогнозуванні та реалізації персоналізованого маркетингу. Організаційно-економічний механізм обґрунтовує елементи системи управління підприємствами; представляє комплекс пов'язаних завдань та методів планування, фінансування, управління персоналом, ресурсної підтримки. Архітектура організаційно-економічного механізму спрямовується в управління елементами, що регламентують економічні завдання управління та дозволяють розширити розуміння проблеми. В результаті досліджень виявлені недоліки в розумінні організаційно-економічного механізму управління виноробним підприємством у цифровій економічній системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційно-економічний механізм управління підприємствами об'єднує організаційну структуру управління та економіку підприємств у статиці; економіку та організацію процесів управління підприємствами у динаміці. При аналізі наукової літератури було виявлено, що немає одностайної думки вчених щодо проблеми формування організаційно-економічного механізму. У дослідженні літератури з формування механізму в організаційно-економічному аспекті проаналізовано публікації таких науковців, як А. Вітюк, Н. Карачина [1]; Л. Довгань, Г. Дудукало [2]; Н. Ілляшенко, А. Росохата [3]; І. Каліна [4]; А. Омельченко [5]; О. Панухник, У. Плекан [6]; Т. Полозова, Ю. Овсюченко [7]; С. Савіна [8]; А. Тирінов [9]; А. Турило [10] та інших.

Мета статті – аналіз наукових підходів до визначення сутності організаційно-економічного механізму управління підприємствами виноробної галузі та розробка концептуально-логічного підходу до механізму цифрового управління підприємством.

Поставлена мета досягається з розв’язанням наступних задач:

- обґрунтування змісту організаційно-економічного механізму управління виноробними підприємствами та сенсового навантаження ключових компонентів;
- визначення структурно-логічної схеми в механізмі цифрового управління підприємством.

Результати досліджень будуть корисними для розробки організаційно-економічного механізму управління у стратегії розвитку виноробних компаній з метою освоєння світового ринку в сучасних інформаційних середовищах та розширення нових можливостей для дослідження в цій галузі.

Виклад основного матеріалу. Науковці розглядають інтерпретації визначення механізму управління підприємствами та встановлюють складові елементи організаційно-економічного механізму, що характеризують вектор розвитку; інноваційно-інвестиційний процес; орієнтацію бізнесу на світовий ринок економічної діяльності; екологічну складову; управління безпекою. З

огляду на специфіку, вчені сформулювали зміст організаційно-економічного механізму управління підприємствами та проаналізували повноту дослідження сутності поняття, властивостей механізму. Механізм самостійно не управляє, а є нерухомим в очікуванні управлінських процесів. Механізм не працює без діяльних процесів економіки та організації, а являє собою пристрій для виконання бізнес-процесів.

Економічний механізм сприймається як комплекс пов'язаних економічних ресурсів. Ресурси диференціюються за видами як соціальні, економічні, екологічні, організаційні, технологічні, інформаційні. Тлумачення організаційно-економічних механізмів у науці неоднакові. Вчені не виробили єдиної позиції щодо складових елементів організаційно-економічного механізму управління підприємствами. Трактування організаційно-економічного механізму управління підприємствами визначається сукупністю підходів, цілей, правил, способів та інструментів управління для ефективного використання потенціалу компаній на глобальному ринку в умовах цифрової економіки.

Архітектоніка організаційно-економічного механізму управління підприємствами розглядається як спосіб взаємозв'язку елементів цілісної системи та принципів формування в умовах цифрового фінансового управління; цифровізації управління персоналом, цифрового управління маркетингом; цифрової стратегії управління (рис. 1).

Рис.1. Архітектоніка організаційно-економічного механізму управління підприємствами

Джерело: складено авторами

Архітектоніка організаційно-економічного механізму управління формує методичний базис структуризації цифрового управління підприємствами; стратегію цифрового управління виноробством, що містить алгоритми дорожньої карти за умов цифрової трансформації.

Цифровізація трансформує життєвий цикл підприємств. На стадії цифрового розвитку потенціал компанії зростає і навпаки, потенціал знижується на стадії занепаду в життєвому циклі підприємств. Цифровізація перетворює аналогові дані у цифровий формат; дозволяє спрощено аналізувати дані, зберігати, використовувати цифрову інформацію обґрунтованих рішень,

отримувати інформацію від ринків або клієнтів, автоматизує бізнес-процеси та підвищує ефективність. Технології автоматизації варіюються у спектрі від автоматичного заповнення даних до роботизованої автоматизації процесу.

Аналітика даних застосовує статистичні методи та інструменти розрахунку даних та їхньої інтерпретації. У процесі дається уявлення про клієнтів, ринкові тенденції та потенційні ризики. Аналітики розв'язують задачі для обґрунтованих рішень на засадах використання великих даних. Хмарні обчислення застосовують сервіси керування зберіганням, обробкою, контролем даних; хмарні розрахунки дають змогу отримати дані з локації у будь-який момент, що забезпечує віддалену обробку даних, співпрацю менеджерів, дозволяє зменшити витрати.

Цифрове фінансове управління є ключовою частиною організаційно-економічного механізму підприємств, базуючись на цифрових технологіях контролю та оцінки фінансів. Складові включають цифрову фінансову аналітику та звітність, цифрові операції, ризики, плани та прогнози. Цифрова аналітика фінансової звітності використовує цифрові методи для збору й аналізу інформації, що дозволяє менеджерам приймати ефективні рішення. Управління фінансовими операціями оптимізує бухгалтерські процеси, рахунки та платежі за допомогою цифрових інструментів.

Цифровізація менеджменту персоналу – функціональна складова організаційно-економічного механізму управління підприємств, що збільшує рівень продуктивності та мотивації персоналу. Підприємства цифрової економіки культивують перепідготовку та цифровий розвиток фахівців для просування цифрових інновацій, творчості та цифрових перетворень; впроваджувати принцип інклюзивної культури, цифрову культуру персоналу для задоволення працівників. Цифровізація менеджменту персоналу представляється процесом, що гарантує продуктивність праці та відповідність завданням підприємств цифрової економіки.

Цифрове управління маркетингом покращує бізнес-потенціал, дозволяючи підприємствам реалізовувати цифрові маркетингові стратегії, аналізувати ринок і залучати клієнтів через цифрові канали комунікації. Це допомагає використовувати аналітику даних для розуміння переваг клієнтів і вимірювання ефективності маркетингової діяльності. Підприємства освоюють цифрові технології для удосконалення маркетингу, що змінює стратегічну поведінку споживачів і маркетингові стратегії компаній. Цифровий аналіз маркетингу і освоєння маркетингових каналів необхідні для досягнення ефективної стратегії. У цифровій економіці потрібен не лише аналіз, а й адаптація до зовнішнього середовища, адже поведінка клієнтів динамічно змінюється.

Цифрова стратегія управління потенціалом компаній формується в системі цифрового управління, що реалізує бізнес-завдання на основі нових

технологій. Вона покращує комунікації, співпрацю та впроваджує інновації. Другий крок стратегії включає аналіз великих даних для ухвалення управлінських рішень. Аналіз великих даних стає ключовим елементом, що забезпечує динамічність бізнесу на глобальних ринках. Третій крок – аналітика та оптимальний розподіл потенціалу підприємства для стратегічного розвитку.

Цифрова стратегія управління спрямована на розвиток інновацій, експериментів, досліджень та інвестування в цифрові продукти, сервіси і культуру. Методичний підхід до стратегії управління потенціалом підприємств цифрової економіки визначається дорожньою картою з перевіреними джерелами інформації, що реалізує методи цифрової економіки. Вона включає оцінку цифрової зрілості компаній за моделями аналізу [11; 12; 13; 14], обґрунтування цифрових інструментів або платформ для виноробного бізнесу, оцінку їх відповідності цілям бізнесу та визначення завдань, досяжних за допомогою цифрових технологій. Також важлива оцінка цифрових платформ щодо бізнес-процесів, маркетингу, продажу та взаємовідносин із клієнтами, формування цифрової структури, навчання спеціалістів, застосування великих даних у бізнес-аналітиці та моніторинг ефективного використання потенціалу підприємств.

Дорожня карта розвитку системи управління виноробним підприємством в умовах цифрової економіки керується цифровими інструментами, систематизованими у розрізі: стратегії цифрового управління; методичних інструментів оцінки цифрової зрілості підприємств; методів діагностики цифрових інструментів; алгоритму цифровізації системи управління підприємствами; інструментів цифрового управління підприємствами; методів навчання персоналу в умовах цифрової економіки; систем моніторингу ефективного використання цифрових інструментів.

Для вдосконалення системи управління виноробними підприємствами ми рекомендуємо концептуальну схему організаційно-економічного механізму цифровізації системи управління з метою досягнення цілей стратегії цифрового розвитку для ефективного використання потенціалу підприємств (рис 2.)

Рис. 2. Концептуальна схема організаційно-економічного механізму цифровізації системи управління виноробними підприємствами

Джерело: складено авторами

Висновки. У результаті визначення трансформації системи управління на базі цифрових інструментів рекомендуємо гнучке та мережеве структурування світового ринку для взаємодії менеджерів, проектних груп та прискорення ухвалення рішень. Аналіз великих даних є елементом цифрового менеджменту; збору та використання даних у динамічному бізнесі на світовому ринку. Додатково у ході дослідження проблеми формування організаційно-економічного механізму рекомендуємо аналізувати публікації українських науковців, які розглядають інтерпретацію механізмів управління підприємствами та встановлюють складові елементи механізму організаційно-економічного аспекту, які характеризують інвестиційний процес, орієнтацію підприємства на світову ринкову економічну діяльність, екологічні складові та управління безпеки. У літературі науковці трактують організаційно-економічний механізм як ієрархічні елементи чи типові групи управлінських процесів. Формування поняття організаційно-економічного механізму науковці розглядають як модель умов або правила гри, за якими у процесі управління підприємством підтримують зворотні зв'язки між суб'єктами та об'єктами управління. Запропоновано організаційно-економічний механізм управління підприємствами, що характеризується як концепція, що визначається сукупністю підходів, цілей, правил, методів та інструментів управління для ефективного використання потенціалу компаній. Ефективний розвиток підприємств на глобальних та національних ринках можливий завдяки впровадженню цифрових технологій та техніки в бізнес-процеси виноробних компаній. Архітектура організаційно-економічного механізму управління підприємствами використовує цифрові технології, цифрову стратегію та адаптується до трансформації глобальних ринків. Цифрова стратегія управління підприємствами ставить задачі розвитку цифрових інновацій; експериментів та досліджень; інвестування у розробку цифрових товарів, сервісів, культури. Цифрова стратегія управління підприємствами починається з визначення цілей та завдань стратегічного партнерства, що ґрунтується на обміні досвідом та ресурсами, співпраці в галузі новітніх технологій та освоєнні інноваційних продуктів, завоюванні сегментів ринку та клієнтів. Цифрова стратегія управління розв'язує проблеми формування цифрової зрілості підприємств; підготовки до цифрової трансформації та довгострокового успіху в цифровій економіці. В умовах технологічного прогресу виноробні підприємства України мають перейти на цифрові стратегії управління на основі алгоритму дорожньої карти в умовах глобальних ринків цифрової економіки.

Інвесторам рекомендується дорожня карта розвитку системи управління виноробними підприємствами з динамікою показників та впровадженням цифрових технологій; аналізом цифрових перетворень на цій підставі.

Дорожня карта містить перевірені джерела інформації, що визначає методичний комплекс у стратегіях цифрової економіки. Методики цифрової економіки аналізують завдання та рішення, спрямовані на розвиток системи управління підприємствами. Нами формулюється концептуальна схема організаційно-економічного механізму цифровізації системи управління виноробними підприємствами відповідно до зміни потенціалів бізнесів. Дослідження питань цифровізації систем управління виноробними підприємствами показало актуалізацію удосконалення організаційно-економічного механізму управління для ефективного розвитку бізнесу на глобальному та національному ринках та інвестування у цифрові технології.

Література:

1. Карачина Н. П., Вітюк А. В. Організаційно-економічний механізм: проблематика термінології. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. № 10 (125). С. 27–29.

2. Довгань Л. Є., Дудукало Г. О. Формування організаційно-економічного механізму ефективного управління підприємством. *Збірник наукових праць «Економічний вісник НТУУ КПІ».* 2012. № 9. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/2986/1/41.pdf (дата звернення 21.12.2023).

3. Ілляшенко Н. С., Росохата А. С. Формування організаційно-економічного механізму прогнозування перспективних напрямів інноваційного розвитку промислового підприємства. *Ефективна економіка.* 2015. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3737 (дата звернення 21.12.2023).

4. Каліна І. І. Організаційно-економічний механізм ефективного управління машинобудівним підприємством. *Актуальні проблеми економіки.* 2011. № 9 (123). С. 130–134.

5. Омельченко А. І. Особливості формування організаційно-економічного механізму технологічного розвитку промислових підприємств. *Інвестиції: практика та досвід.* 2016. № 21. С. 7–73.

6. Панухник О. В., Плекан У. М. Організаційно-економічна підсистема механізму управління соціально відповідальною діяльністю підприємств. *Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наук.-практ. конференції «Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки» (12–13 квітня 2016 р.).* Дніпро: НМетАУ, 2016. № 4. С. 323–327.

7. Полозова Т. В., Овсюченко Ю. В. Сутність організаційно-економічного механізму функціонування підприємств промисловості. *Вісник МСУ. Економічні науки.* Т. VIII. 2005. № 1. С. 63–65.

8. Савіна С. С. Організаційно-економічний механізм управління підприємством молочної промисловості. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки.* Т. 2. 2012. № 3 (69). С. 162–167.

9. Тирінов А. В. Багатоаспектність оцінки організаційно-економічного механізму для підвищення ефективності діяльності підприємства. *Управління розвитком*. 2015. № 2 (180). С. 71–74.

10. Турило А. А. Організаційно-економічний механізм управління інноваційним розвитком підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Вип. 14. 2015. № 1. С. 93–96.

11. Industrie 4.0 Maturity Index / G. Schuh et. al. : Copyright © acatech – National Academy of Science and Engineering. 2020. URL: https://en.acatech.de/publication/industrie-4-0-maturity-index-update-2020/ (дата звернення: 02.04.2024).

12. Arthur D. Little. Digital Transformation – How to Become Digital Leader : Digital Transformation Study, 2015. URL: https://docslib.org/doc/2472211/digital-transformation-how-to-become-digital-leader. (дата звернення: 06.04.2024).

13. Digital transformation: a roadmap for billion-dollar organizations : MIT Center for Digital Business and Capgemini Consulting, 2011. URL: https://www.capgemini.com/wp-content/uploads/2017/07/digital_transformation__a_road-map_for_billion-dollar_organizations.pdf (дата звернення: 05.04.2024).

14. Digital Transformation. Accelerate the impact of your digital transformation strategy : Digital implementation platform WalkMe, 2023. URL: https://www.walkme.com/digital-adoption-platform/. (дата звернення: 06.04.2024).

References:

1. Karachyna, N. P., & Vityuk, A. V. (2011). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm: problematyka terminolohii [Organizational and economic mechanism: terminology issues]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Market Relations Development in Ukraine*, 10(125), 27-29. [in Ukrainian].

2. Dovhan, L. Y., & Dudukalo, G. O. (2012). Formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu efektyvnoho upravlinnia pidpryiemstvom [Formation of the organizational and economic mechanism for effective enterprise management]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut» – Economic Bulletin of National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnical Institute"*, 9. Retrieved from https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/2986/1/41.pdf [in Ukrainian].

3. Illyashenko, N. S., & Rosokhata, A. S. (2015). Formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu prohnozuvannia perspektyvnykh napriamiv innovatsiinoho rozvytku promyslovoho pidpryiemstva [Formation of the organizational and economic mechanism for forecasting promising directions of innovative development of an industrial enterprise]. *Efektyvna ekonomika – Efficient economy*. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3737 [in Ukrainian].

4. Kalina, I. I. (2011). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm efektyvnoho upravlinnia mashynobudivnym pidpryiemstvom [Organizational and economic mechanism for effective management of a machine-building enterprise]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, 9(123), 130-134. [in Ukrainian].

5. Omelchenko, A. I. (2016). Osoblyvosti formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu tekhnolohichnoho rozvytku promyslovykh pidpryiemstv [Features of forming the organizational and economic mechanism of technological development of industrial enterprises]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 21, 7-73. [in Ukrainian].

6. Panukhnyk, O. V., & Plekan, U. M. (2016). Orhanizatsiino-ekonomichna pidsystema mekhanizmu upravlinnia sotsialno vidpovidalnoiu diialnistiu pidpryiemstv [Organizational and economic subsystem of the mechanism for managing socially responsible activities of enterprises]. *Zbirnyk naukovykh prats Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Aktualni problemy sotsialno-ekonomichnykh system v umovakh transformatsiinoi ekonomiky» – Collection of scientific works of the All-Ukrainian scientific and practical conference "Actual problems of socio-economic systems in the conditions of a transformational economy"* (April 12-13, 2016) (No. 4, pp. 323-327). Dnipro: NMetAU. [in Ukrainian].

7. Polozova, T. V., & Ovsyuchenko, Yu. V. (2005). Sutnist orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu funktsionuvannia pidpryiemstv promyslovosti [The essence of the organizational and economic mechanism for the functioning of industrial enterprises]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho* derzhavnoho universytetu. Seriia «Ekonomika» – Scientific Bulletin of Mukachevo State University. *Series "Economics"*, VIII(1), 63-65. [in Ukrainian].

8. Savina, S. S. (2012). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia pidpryiemstvom molochnoi promyslovosti [Organizational and economic mechanism for managing a dairy industry enterprise]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU. Seriia: Ekonomichni nauky – Collection of Scientific Papers VNAU*. Series: Economic Sciences, 2(3(69)), 162-167. [in Ukrainian].

9. Tirinov, A. V. (2015). Bahatoaspektnist otsinky orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu dlia pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpryiemstva [Multidimensional evaluation of the organizational and economic mechanism for improving enterprise efficiency]. *Upravlinnia rozvytkom – Development Management*, 2(180), 71-74. [in Ukrainian].

10. Turilo, A. A. (2015). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia innovatsiinym rozvytkom pidpryiemstva [Organizational and economic mechanism for managing the innovative development of an enterprise]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Kherson State University Herald, 14(1), 93-96. [in Ukrainian].

11. Schuh, G., Anderl, R., Gausemeier J., ten Hompel, M., Wahlster, W. (2020). *Industrie 4.0 Maturity Index*. acatech – National Academy of Science and Engineering. Retrieved from https://en.acatech.de/publication/industrie-4-0-maturity-index-update-2020/

12. Arthur D. Little. Digital Transformation – How to Become a Digital Leader: Digital Transformation Study. Retrieved from https://docslib.org/doc/2472211/digital-transformation-how-to-become-digital-leader

13. MIT Center for Digital Business, & Capgemini Consulting. Digital transformation: a roadmap for billion-dollar organizations. Retrieved from https://www.capgemini.com/wp-content/uploads/2017/07/digital_transformation__a_road-map_for_billion-dollar_organizations.pdf

14. Digital transformation: Accelerate the impact of your digital transformation strategy. Digital implementation platform WalkMe. Retrieved from https://www.walkme.com/digital-adoption-platform/ (accessed April 6, 2024).

УДК 658.7:007.52:004.6

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-94-105

Круковська Олена Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Херсонський державний аграрно-економічний університет, вул. Стрітенська, 23, м. Херсон, 73006, https://orcid.org/0000-0003-1531-8057

Кондрат Олександр Борисович кандидат економічних наук, комерційний директор, ТОВ «АПТТ-ТРЕЙДИНГ ЛТД», вул. Чорновола 20-А, с. Софіївська Борщагівка, 08136, https://orcid.org/0009-0001-2021-2639

Стрельченко Наталія Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, https://orcid.org/0009-0002-4245-6746

ІННОВАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ЛОГІСТИЦІ: ВІД АВТОМАТИЗАЦІЇ ДО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу новітніх тенденцій у логістиці, які розгортаються від автоматизації до впровадження штучного інтелекту. *Мета дослідження* полягає у виявленні та аналізі ключових інноваційних технологій, котрі трансформують логістичні процеси та підвищують їх ефективність. В процесі наукового дослідження використовувалися такі загальнонаукові методи пізнання, як аналіз літератури, групування, порівнянні, систематизація. *Результати дослідження* показують, що інноваційні технології відіграють вирішальну роль у формуванні сучасних логістичних процесів, зокрема через автоматизацію складських операцій за допомогою автономних роботів і систем зберігання. Досліджено, що інтеграція Інтернету речей сприяє значному підвищенню ефективності управління запасами, в той час як впровадження хмарних обчислень дозволяє легко масштабувати операції, забезпечуючи необхідну гнучкість і швидкість реагування на зміни у ринкових умовах. Також зроблено висновок, що технології штучного інтелекту відкривають нові можливості для аналітики та автоматизації складних процесів, значно підвищуючи якість та швидкість обробки даних. Крім того, показано, що застосування цифрових двійників та блокчейну підвищує прозорість і безпеку ланцюгів постачання. Розкрито, що передові методи аналітики даних не лише сприяють точнішому плануванню

та обслуговуванню обладнання, але й допомагають краще управляти ризиками та прогнозувати потреби ринку. В результаті досліджено, що інтеграція цих інновацій є ключовим фактором для успішної адаптації до глобальних логістичних викликів і трендів, забезпечуючи стійке зростання і конкурентоспроможність компаній у швидко змінному світі. Штучний інтелект вже знизив витрати на 15% серед лідерів галузі та має потенціал підвищити продуктивність логістики на понад 40% до 2035 року. Технології, такі як блокчейн та хмарні обчислення, значно покращують безпеку і масштабування операцій, зменшуючи щорічні збитки на понад 50 мільярдів доларів та сприяючи росту ринку програмного забезпечення на 580 мільйонів доларів відповідно. *Практичне значення дослідження* полягає в тому, що воно надає компаніям рекомендації щодо вибору та імплементації найбільш ефективних інноваційних технологій для оптимізації їхніх логістичних процесів.

Ключові слова: інновації, логістика, штучний інтелект, автоматизація, оптимізація.

Krukovska Olena Volodymyrivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Hotel, Restaurant, and Tourism Business, Kherson State Agrarian and Economic University, 23 Stritenska St., Kherson 73006, https://orcid.org/0000-0003-1531-8057

Kondrat Oleksandr Borysovych Candidate of Economic Sciences, Commercial Director, APTT-TRADING LTD LLC, Chornovola St., 20-A, Sofiivska Borshchagivka, 08136, https://orcid.org/0009-0001-2021-2639

Strelchenko Nataliia Mykolaivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Aviation Operations and Services Organization, National Aviation University, 1 Liubomyra Huzara Ave., Kyiv, 03058, https://orcid.org/0009-0002-4245-6746

INNOVATIVE TRENDS IN LOGISTICS: FROM AUTOMATION TO ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract. This article is devoted to the analysis of the latest trends in logistics, spanning from automation to the implementation of artificial intelligence. The aim of the study is to identify and analyze key innovative technologies that are transforming logistics processes and enhancing their efficiency. The research employed general scientific methods of cognition such as literature analysis, grouping, comparison, and systematization. The findings indicate that innovative technologies play a crucial role in shaping modern logistical processes, particularly

through the automation of warehouse operations using autonomous robots and storage systems. It has been found that the integration of the Internet of Things significantly enhances inventory management efficiency, while the adoption of cloud computing allows for easy scaling of operations, providing the necessary flexibility and response speed to market changes. Additionally, it is concluded that artificial intelligence technologies open new possibilities for analytics and the automation of complex processes, greatly improving the quality and speed of data processing. Furthermore, the application of digital twins and blockchain increases the transparency and security of supply chains. Advanced data analytics methods not only contribute to more accurate planning and equipment servicing but also aid in better risk management and market needs forecasting. As a result, the integration of these innovations is a key factor for successful adaptation to global logistical challenges and trends, ensuring sustainable growth and competitiveness for companies in a rapidly changing world. Artificial intelligence has already reduced costs by 15% among industry leaders and has the potential to increase logistics productivity by more than 40% by 2035. Technologies such as blockchain and cloud computing significantly enhance the security and scalability of operations, reducing annual losses by more than $50 billion and fostering a market growth of $580 million in software respectively. The practical significance of the study lies in providing companies with recommendations for selecting and implementing the most effective innovative technologies to optimize their logistical processes.

Keywords: innovation, logistics, artificial intelligence, automation, optimization.

Постановка проблеми. Четверта промислова революція (Industry 4.0) характеризується інтенсивним застосування рішень, спрямованих на підвищення рівня технологічного оснащення, інноваційної потужності та нових поколінь цифрових технологій. Інтенсивні технологічні зміни спрямовані на збільшення ефективності та продуктивності виробничих процесів, у той час як зростаючий міжнародний характер промислового виробництва вимагає покращення системи глобальних ланцюгів поставок.

Логістика є частиною ланцюга поставок, яка планує, реалізує та контролює ефективність руху товарів, послуг та інформації від точки походження до точки споживання та відіграє важливу роль у економічному та промисловому розвитку [7].

Основна роль логістики полягає в забезпеченні зв’язку між виробництвом, розподілом та споживанням з метою підвищення ефективності та інтенсивності обміну. Дослідники вказують, що покращення продуктивності логістики сприяє збільшенню двосторонньої торгівлі та інтенсифікації міжнародного економічного співробітництва. Крім того, негативний вплив відстані між окремими ринками, еквівалентний торговельним витратам, може

бути пом'якшений за допомогою постійного покращення системи логістики на технологічному рівні [4]. Розвиток логістики за допомогою сучасних технологічних рішень є необхідною складовою Індустрії 4.0., а цифрова трансформація економіки та суспільства не може бути досягнута без належної підтримки логістики [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання інноваційних технологій в логістичних процесах мало досліджено у вітчизняній літературі. Перегляд літератури виявляє значний вклад таких авторів, як Кірлик Н.Ю. [1], який детально розглядає практичне застосування штучного інтелекту в сучасних логістичних процесах, підкреслюючи важливість технологічних інновацій для підвищення ефективності галузі. Також значний внесок в розвиток теми зробили Колодізєва Т.О. та Руденко Г.Р. [2], які в своїй роботі аналізують інноваційні технології в логістиці, охоплюючи широкий спектр новітніх технологій та їхній вплив на оптимізацію логістичних процесів. Однак попри достатньо значну кількість досліджень у сфері штучного інтелекту, інші аспекти інноваційного розвитку висвітлюються тільки у спеціалізованій літературі. Тож поточні наукові дослідження підкріплюються публікаціями у сучасних інтернет виданнях, таких як статті Тимошенко Д. [3], який висвітлює актуальні тренди у технологіях логістики на 2024 рік, і статті на порталі McKinsey [6], які розглядають динаміку технологічних змін в галузі. Важливим є дослідження Spector S. [9], який зібрав у своїй публікації перелік технологічних рішень у логістиці, які актуальні в 2024 році.

З огляду на вищезгадані дослідження, можна зробити висновок, що попри достатню кількість літератури з цієї теми, все ще відчувається нестача систематизованого матеріалу, який би зібрав всі сучасні дослідження і дав загальне уявлення про стан та перспективи застосування штучного інтелекту в логістиці. За допомогою різних методів наукового пізнання було проаналізовано, згруповано та систематизовано інформацію і подано її у розрізі теми дослідження.

Мета статті – дослідити останні інноваційні тенденції у розвитку логістики та тренди розвитку галузі сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Інноваційні технології постійно трансформують сучасний світ, забезпечуючи революційні зміни у способах ведення бізнесу, споживання послуг та взаємодії зі світом. Від автоматизації до штучного інтелекту, ці технології не лише спрощують існуючі процеси, а й відкривають нові можливості для інновацій та ефективності. Розвиток технологій відбувається за різними напрямками, зокрема через автоматизацію, інтернет речей (IoT), хмарні обчислення, цифрові двійники (Digital Twins), блокчейн, аналітику даних, роботизацію та штучний інтелект, кожен з яких має унікальний вплив на ринкові тенденції та промислові стратегії.

Автоматизація логістичних процесів є ключовим трендом в індустрії управління ланцюгами постачання, який набирає все більшого поширення в умовах стрімкого технологічного розвитку. Застосування інноваційних технологій дозволяє значно знизити вартість логістики, підвищити її ефективність та безпеку, а також мінімізувати людську участь у процесах планування, закупівлі та розподілу товарів. Завдяки автоматизації компанії можуть досягати більш високої пропускної спроможності складів, оптимізувати управління запасами та покращити загальну стратегію ведення бізнесу [9]. Розглянемо актуальні в 2024 році інноваційні технології у напрямі автоматизації у табл.1.

Таблиця 1

Інноваційні технології в автоматизації логістичних процесів

Назва компанії	**Технологія**	**Опис технології**
Exotec	Automated Storage & Retrieval System (ASRS)	Система автоматизованого зберігання та отримання товарів, яка *підвищує використання площі складу та знижує витрати,* використовуючи вертикальне зберігання.
Addverb Technologies	Automated Guided Vehicles (AGVs)	Автоматизовані керовані транспортні засоби, призначені для *переміщення товарів без участі людини, що замінюють ручну працю* на складах.

Примітка: систематизовано авторами на основі [9]

Автоматизація у логістиці не тільки знижує оперативні витрати та збільшує безпеку на робочих місцях, але й відкриває нові можливості для оптимізації бізнес-процесів. Впровадження автоматизованих систем зберігання та внутрішньоскладської логістики, забезпечує компаніям стратегічну перевагу у конкурентній боротьбі на ринку.

Інтернет речей (IoT) активно інтегрується у логістичні процеси, збільшуючи інвестиції та доходи у цій галузі. Використання автоматизованих керованих транспортних засобів (AGVs) підвищує доходи на 5 до 10% впродовж перших двох років після впровадження, відображаючи тренд зростання інтеграції передових технологій у логістичні процеси [6]. Застосування IoT дозволяє компаніям підвищити прозорість ланцюгів постачання, оптимізувати управління запасами та покращити умови зберігання. Використання датчиків та інтелектуальних пристроїв в транспортних засобах і складах сприяє ефективному моніторингу та аналізу даних, що, у свою чергу, забезпечує більш точне планування та обслуговування обладнання [9]. Розглянемо основні технологічні рішення у даній інноваційній сфері у табл.2.

Таблиця 2

Інноваційні технології в сфері IoT логістичних процесів

Назва компанії	Технологія	Опис технології
Ambrosus	IoT Network for Supply Chain	Мережа IoT для харчових та фармацевтичних ланцюгів постачання, яка забезпечує аналіз даних між датчиками, розподіленими реєстрами та базами даних для керування ланцюгами постачання.
Fleetroot	Fleet Management Platform	Платформа для керування автопарком, яка використовує датчики і пристрої, вмонтовані в транспортні засоби, для моніторингу їхнього стану та планування технічного обслуговування.

Примітка: систематизовано автором на основі [9]

Інтернет речей надає логістичним компаніям потужний інструмент для підвищення ефективності та зниження витрат за рахунок точного відстежування та аналізу критичних даних у реальному часі. Ці технології дозволяють не тільки покращувати управління транспортними засобами та складськими операціями, але й оптимізувати ланцюги постачання, підвищуючи загальну конкурентоспроможність підприємств.

Технологія хмарних обчислень дозволяє логістичним компаніям масштабувати свої операції без великих капіталовкладень в IT-інфраструктуру. За прогнозами, ринок програмного забезпечення для логістики на базі хмарних технологій зросте приблизно на 580 мільйонів доларів між 2021 і 2 026 роками [8]. Ці технології підтримують впровадження найсучасніших технологічних рішень, незалежно від того, чи обирають компанії повністю хмарні або гібридні налаштування. Однією з головних переваг хмарних обчислень є здатність зосередити увагу на аналітиці, децентралізуючи збір даних та їх видимість [9]. Розглянемо основні інноваційні рішення на основі хмарних технологій, що активно впроваджуються у логістичні процеси у табл.3.

Таблиця 3

Інноваційні технології хмарних обчислень у логістиці

Назва компанії	Технологія	Опис технології
Linker	Cloud Platform	Хмарна платформа, що надає послуги логістики третім сторонам для електронної комерції. Платформа включає інструменти для покращення маркування продукції та доставки, працює на основі оплати за використання
Alpega	Cloud TMS	Бельгійська компанія, що розробила систему логістики для всебічних транспортних послуг. Система дозволяє виробникам і логістичним постачальникам спілкуватися в режимі реального часу та включає трекінг через мобільний додаток

Примітка: систематизовано авторами на основі [9]

Хмарні обчислення відкривають нові можливості для логістичних компаній, дозволяючи їм не тільки оптимізувати та інтегрувати різноманітні логістичні процеси, але й значно покращувати аналітику та прозорість даних. Ця технологія забезпечує вищу гнучкість та швидкість реагування на зміни ринкових умов, роблячи логістичні операції більш ефективними та вартісно ефективними.

Цифрові двійники у логістиці допомагають підвищити точність і знизити перерви у ланцюгах постачання на 30%, використовуючи реальний час моніторингу та прогностичне обслуговування, що значно покращує ухвалення рішень і візуалізацію процесів [3]. Технологія цифрових двійників (Digital Twins) дозволяє створити детальні цифрові моделі реальних продуктів або компонентів, котрі імітують їхні реальні функції та поведінку в різних умовах. Такий підхід забезпечує можливість більш точного моделювання зносу частин та потреби у їх заміні, а також оптимізації процесів обслуговування та управління. Розглянемо основні технологічні рішення технологій цифрових двійників у логістиці у табл.4.

Таблиця 4

Інноваційні технології використання цифрових двійників у логістиці

Назва компанії	Технологія	Опис технології
Datumix	Equipment Condition Monitoring	Американська стартап-компанія, що пропонує віртуальну 3D-симуляцію важливого обладнання за допомогою цифрових двійників, створених на основі машинного навчання для моніторингу стану обладнання в реальному часі.
Cognition Factory	Warehouse Simulation	Німецька компанія пропонує рішення цифрового двійника CognitiveFlow для симуляції складів, що дозволяє планувати, проектувати та керувати мобільними роботами та системами обробки матеріалів на основі даних з різних джерел.

Примітка: систематизовано авторами на основі [9]

Технологія цифрових двійників відкриває нові горизонти для логістики, надаючи можливість не лише більш точно моделювати і прогнозувати поведінку обладнання та продуктів, але й оптимізувати виробничі процеси, знижувати витрати та підвищувати ефективність управління запасами.

Блокчейн в логістиці запобігає шахрайству та помилкам, створюючи незмінний реєстр усіх трансакцій, що забезпечує підвищену прозорість і безпеку даних. Це призводить до значного покращення управління ланцюгами постачання, знижуючи втрати та пошкодження, що, за оцінками, становить збитки понад 50 мільярдів доларів щорічно [8]. Ця технологія дозволяє безпечно ділитися важливою інформацією без ризику її витоку або пошкодження, що є особливо важливим в умовах глобальних ланцюгів постачання. Для ефективного впровадження блокчейну компаніям необхідно

не тільки належним чином збирати та організовувати свої дані, але й розробляти екосистему партнерів по ланцюгу постачань, які могли б використовувати блокчейн [9]. Розглянемо основні технологічні рішення на основі блокчейну, що використовуються у сфері логістики у табл.5.

Таблиця 5

Інноваційні технології використання блокчейн у логістиці

Назва компанії	Технологія	Опис технології
ShipChain	Freight Tracking	Логістична технологія на базі блокчейну для відстеження вантажів у реальному часі. Технологія дозволяє оновлювати інформацію про прогнозовані часи доставки та завантажувати документацію після завершення доставки, підвищуючи прозорість товарів у транзиті.
Steamchain	Smart Contracts	Платформа блокчейну, що використовує систему смарт-контрактів World Trade Logistics (WTL) для спрощення процесів платежів між компаніями (B2B). Смарт-контракти забезпечують постійний запис усіх транзакцій, запобігаючи шахрайству та знижуючи витрати на валютну конвертацію.

Примітка: систематизовано авторами на основі [9]

Завдяки блокчейн-технологіям, компанії можуть значно покращити прозорість своїх логістичних процесів, забезпечити високу надійність даних і зменшити витрати на транзакції та обробку платежів. Це, у свою чергу, сприяє створенню більш стійких та ефективних глобальних ланцюгів постачань.

У сфері логістики накопичується велика кількість даних, котрі вимагають ефективного управління для підтримки оптимальної роботи компаній. Прийняття нових стандартів управління даними, як це зробила організація DCSA для контейнерних перевезень, стимулює підвищення якості аналітики на промисловому рівні. Використання передових методів аналітики дозволяє компаніям використовувати зібрані дані для покращення бізнес-процесів, планування та оптимізації запасів. Розглянемо останні розробки у даній сфері у табл.6.

Таблиця 6

Інноваційні технології використання дата аналізу у логістиці

Назва компанії	Технологія	Опис технології
FACTIC	Prescriptive Analytics	Американська компанія, що пропонує рішення з передбачувальної аналітики для харчової промисловості через платформу SaaS. Аналізуючи дані з різних джерел, платформа допомагає прогнозувати продажі та автоматизувати закупівлі.

Примітка: систематизовано авторами на основі [9]

Застосування аналітичних інструментів сприяє кращому розумінню ринкової динаміки та забезпеченню високого рівня управління запасами, що є вирішальним для підтримки конкурентоспроможності в сучасному економічному середовищі.

Робототехніка є однією з ключових інноваційних технологій у сфері складської логістики, що змінює традиційні підходи до ведення складських операцій. Інтеграція роботів у складські процеси сприяє підвищенню ефективності, зниженню витрат та оптимізації праці. Роботизовані системи можуть виконувати широкий спектр завдань, від розвантаження транспортних засобів до укладання палет та переміщення вантажів всередині складу. Деякі із останніх технологічних досягнень у сфері робототехніки логістики розглянемо у табл.7.

Таблиця 7

Інноваційні технології використання роботизації у логістиці

Назва компанії	Технологія	Опис технології
Handle	Robotics	Handle розробив автономного робота з малим розміром, великою дальністю руху та системою візуалізації, що дозволяє йому розвантажувати вантажівки, складати палети та переміщувати коробки по складу без додаткової людської участі.
Swisslog	Intralogistics Automation	Комплексні рішення для автоматизації внутрішньоскладської логістики з використанням *робототехнічних технологій* та систем на основі даних для оптимізації складських процесів.

Примітка: систематизовано авторами на основі [9]

Автономні роботи, здатні до самостійного виконання ряду логістичних операцій, забезпечують компаніям можливість оптимізувати робочі процеси, покращуючи тим самим загальну ефективність і швидкість виконання завдань на складах. Впровадження цих технологій є важливим кроком до автоматизації та модернізації складської інфраструктури.

Штучний інтелект (AI) швидко набуває популярності в логістиці завдяки прогресу у машинному навчанні, обчислювальній потужності та аналітиці великих даних [1]. Штучний інтелект, зокрема (AI) значно зміцнює продуктивність логістики, з потенціалом збільшення продуктивності на понад 40% до 2035 року, і вже знизив витрати на 15% серед піонерів цієї технології [10].

AI допомагає підприємствам покращувати функціональність своїх операцій, виявляти потенційні проблеми та пропонувати рішення. Впровадження

технологій хмарних обчислень та зростання обчислювальної потужності сприяли широкому прийняттю машинного навчання в промисловості, з використанням якого вже експериментують понад 34% підприємств [10]. Розглянемо останні розробки з використанням штучного інтелекту у сфері логістики у табл.8.

Таблиця 8

Інноваційні технології використання штучного інтелекту у логістиці

Назва компанії	Технологія	Опис технології
Adiona	Optimization SaaS	Австралійська компанія, яка розробила програмне забезпечення як сервіс (OSaaS) на основі AI для оптимізації логістичних процесів. Система передбачає попит, погоду та трафік, знижуючи потребу в ручному введенні даних.
Insite	Demand Forecasting	Компанія, що працює переважно в роздрібній торгівлі, надає AI-базовані рішення для прогнозування цін і оптимізації процесів. Платформа включає модулі для оцінки ризиків і прогнозування попиту.

Примітка: систематизовано авторами на основі [9]

Штучний інтелект трансформує логістичну галузь, надаючи можливості для значного підвищення ефективності операцій та зниження витрат. Використання AI для аналізу великих обсягів даних та автоматизації складних процесів дозволяє підприємствам вчасно реагувати на зміни в умовах ринку та покращувати якість управління запасами та попитом. AI сприяє розвитку більш інтелігентних, адаптивних та ефективних логістичних систем.

Майбутні тренди у логістичних сервісах відображають стрімкий розвиток галузі та включають в себе еластичність управління ланцюгом постачання, зелену ініціативу та ефективність останньої милі. Еластична логістика дозволяє компаніям швидко адаптуватися до змін попиту, забезпечуючи гнучкість операцій та ефективне використання ресурсів. Зелена логістика стає все більш актуальною у зв’язку з ростом екологічної свідомості, пропонуючи технологічні рішення для зменшення вуглецевого сліду та використання відновлюваних джерел енергії. Остання миля, або доставка до кінцевого призначення, стає об'єктом інтенсивного розвитку, включаючи в себе використання дронів, розумних шаф для посилок та автономних транспортних засобів. Використання зазначених вище технологічних досягнень дозволяє логістиці розвиватися за зазначеними напрямами, що формує новий концептуальний підхід у побудові глобальної торговельно-економічної системи.

Висновки. Інноваційні технології відіграють вирішальну роль у формуванні сучасних логістичних процесів, пропонуючи комплексні рішення для оптимізації, автоматизації та інтеграції різних аспектів управління ланцюгами постачання. Від автоматизації складських операцій за допомогою автономних роботів і систем зберігання до інтеграції Інтернету речей для покращення моніторингу та управління запасами, ці технології сприяють значному підвищенню ефективності і зниженню витрат. Хмарні обчислення дозволяють легко масштабувати операції, забезпечуючи гнучкість і швидкість реагування на зміни у ринкових умовах, в той час як технології штучного інтелекту відкривають нові можливості для аналітики та автоматизації складних процесів. Використання цифрових двійників, блокчейну та передових методів аналітики даних не лише підвищує прозорість та безпеку ланцюгів постачання, але й допомагає в реалізації більш точного планування та обслуговування обладнання. За допомогою цих технологій компанії можуть краще управляти ризиками, прогнозувати потреби ринку та оптимізувати робочі процеси, забезпечуючи стійке зростання і конкурентоспроможність у швидко змінному світі. Таким чином, інтеграція новітніх технологічних рішень є ключовим фактором для успішної адаптації до глобальних логістичних викликів і трендів.

Література:

1. Кірлик Н.Ю. «Штучний інтелект» та його використання в логістичних процесах. Актуальні проблеми економіки, 2021, №243–244, 59–66.
2. Колодізєва Т.О., Руденко Г.Р. Інноваційні технології в логістиці: навчальний посібник. ХНЕУ, 2013.
3. Тимошенко Д. TOP LOGISTICS TECHNOLOGY TRENDS RESHAPING THE INDUSTRY IN 2024. Acropolium, 2024. URL: https://acropolium.com/blog/top-logistics-technology-trends/
4. Bugarčić F.Ž., Skvarciany V. Logistics Influence on FDI: “hard” versus “soft” Infrastructure Components. European Journal of International Management, 2023. https://doi.org/10.1504/EJIM.2022.10051618
5. Delfmann W., Ten Hompel M., Kersten W., et al. Logistics as a Science: Central Research Questions in the Era of the Fourth Industrial Revolution. Logistics Research, 2018, 11(9), 1–13. https://doi.org/10.23773/2018_9
6. Digital logistics: Technology race gathers momentum. McKinsey, 2023. URL: https://www.mckinsey.com/capabilities/operations/our-insights/digital-logistics-technology-race-gathers-momentum
7. Martí L., Puertas R., García L. The Importance of the Logistics Performance Index in International Trade. Applied Economics, 2014, 46(24), 2982–2992. https://doi.org/10.1080/00036846.2014.916394
8. Reinblatt H. 9 Logistics Industry Trends and Innovations in 2023. Circuit, 2022. URL: https://getcircuit.com/teams/blog/logistics-industry-innovations
9. Spector S. 18 Logistics Innovations and Industry Trends in 2024. Dropoff, 2024. URL: https://www.dropoff.com/blog/logistics-innovations-and-industry-trends/
10. Yaqub M. AI in Logistics: Statistics, Trends & Future in 2023. Business DIT, 2023. URL: https://www.businessdit.com/ai-in-logistics/

References:

1. Kirlyk, N.Yu. (2021). Shchuchnyi intelekt ta yoho vykorystannia v lohistychnykh protsesakh [Artificial intelligence and its use in logistic processes]. *Aktualni problemy ekonomiky*, (243-244), 59-66. [in Ukrainian].

2. Kolodizieva, T.O., & Rudenko, H.R. (2013). Innovatsiini tekhnolohii v lohistytsi: navchalnyi posibnyk [Innovative technologies in logistics: a textbook]. KhNEU. [in Ukrainian].

3. Tymoshenko, D. (2024). Top logistics technology trends reshaping the industry in 2024. *Acropolium*. URL: https://acropolium.com/blog/top-logistics-technology-trends/ [in English].

4. Bugarčić, F.Ž., & Skvarciany, V. (2023). Logistics influence on FDI: "hard" versus "soft" infrastructure components. *European Journal of International Management*. https://doi.org/10.1504/EJIM.2022.10051618 [in English].

5. Delfmann, W., Ten Hompel, M., Kersten, W., et al. (2018). Logistics as a science: Central research questions in the era of the fourth industrial revolution. *Logistics Research*, 11(9), 1–13. https://doi.org/10.23773/2018_9 [in English].

6. McKinsey (2023). Digital logistics: Technology race gathers momentum. URL: https://www.mckinsey.com/capabilities/operations/our-insights/digital-logistics-technology-race-gathers-momentum [in English].

7. Martí, L., Puertas, R., & García, L. (2014). The importance of the logistics performance index in international trade. Applied Economics, 46(24), 2982–2992. https://doi.org/10.1080/00036846.2014.916394 [in English].

8. Reinblatt, H. (2022). 9 logistics industry trends and innovations in 2023. Circuit. URL: https://getcircuit.com/teams/blog/logistics-industry-innovations [in English].

9. Spector, S. (2024). 18 logistics innovations and industry trends in 2024. Dropoff. URL: https://www.dropoff.com/blog/logistics-innovations-and-industry-trends/ [in English].

10. Yaqub, M. (2023). AI in logistics: Statistics, trends & future in 2023. Business DIT. URL: https://www.businessdit.com/ai-in-logistics/ [in English].

УДК 339.138

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-106-117

Крючко Леся Станіславівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, https://orcid.org/0000-0002-7490-3523

Онищенко Надія Олександрівна магістрант, магістр економічних наук, магістрант кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, вул. Сергія Єфремова, 25, тел.: (099) 563-19-00, https://orcid.org/0009-0002-3071-6539

Дубова Анна Михайлівна магістрант, магістр економічних наук, магістрант кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, вул. Сергія Єфремова, 25, тел.: (066) 015-83-44, https://orcid.org/0009-0008-9595-5788

МАРКЕТИНГ В СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ПОСЛУГ

Анотація. У статті розглядається сутність категорії міжнародних послуг, включаючи такі важливі елементи, як визначення, стратегії та функції надання послуг на глобальному ринку. Цей сектор маркетингу дозволяє рекламувати та адаптувати послуги до різних культурних, фінансових та правових обставин, що має вирішальне значення для залучення міжнародних клієнтів. У статті досліджується, чим традиційна ринкова комунікація відрізняється від маркетингу послуг. У ньому підкреслюється важливість персоналізації, встановлення довгострокових відносин з клієнтами та надання високоякісних послуг. Зокрема, стратегії виходу на нові ринки включають використання електронних платформ, франчайзингу та локальних партнерів. Окрему увагу приділено маркетинговим дослідженням, які допомагають вивчати потреби та вподобання клієнтів у різних країнах, що дозволяє адаптувати маркетингові стратегії до місцевих умов. Крім того, у статті йдеться про глобальний брендинг і використання цифрового маркетингу для підвищення обізнаності про послуги, включаючи стратегічне використання платформ соціальних мереж. У статті розглядаються виклики, з якими стикається міжнародний бізнес у сфері послуг, такі як інтенсивна конкуренція, відмінності в регуляторних вимогах і постійна потреба в інноваціях. У ній обговорюється, як компанії можуть подолати ці виклики за допомогою інноваційних маркетингових стратегій, а також підкреслюється важливість

розуміння та реагування на нюанси місцевого ринку. Крім того, у статті висвітлюється роль технологій у сучасному маркетингу, зокрема використання аналітики даних для отримання уявлення про поведінку споживачів та впровадження CRM-систем (Customer Relationship Management) для підвищення рівня залученості та лояльності клієнтів. Також обговорюється інтеграція штучного інтелекту і машинного навчання для персоналізації маркетингових зусиль і поліпшення обслуговування клієнтів. Ця стаття підкреслює, наскільки важливим є маркетинг для ефективної роботи та зростання компаній, що надають послуги на міжнародному рівні. Вона пропонує приклади успішних маркетингових кампаній, які ефективно вирішили унікальні виклики глобальних ринків, демонструючи, як стратегічний маркетинг може привести до значних конкурентних переваг і бізнес-успіху в міжнародному секторі послуг.

Ключові слова: міжнародний маркетинг, глобальний ринок, міжнародні маркетингові стратегії, дослідження ринку, цільові споживачі, цільова аудиторія, спільні підприємства, глобальна інтеграція.

Kriuchko Lesia Stanislavivna Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing, Dnipro State Agrarian and Economic University, https://orcid.org/0000-0002-7490-3523

Onyshchenko Nadiia Oleksandrivna Master's student, Master of Economics Sciences, Master of the Department of Marketing, Dnipro State Agrarian and Economic University,25 Serhiy Yefremov St., tel.: (099) 563-19-00, https://orcid.org/0009-0002-3071-6539

Dubova Anna Mykhaylivna Master's student, Master of Economics Sciences, Master of the Department of Marketing, Dnipro State Agrarian and Economic University, 25 Serhiy Yefremov St., tel.: (066)015-83-44, https://orcid.org/0009-0008-9595-5788

MARKETING IN THE FIELD OF INTERNATIONAL SERVICES

Abstract. The article examines the essence of the international services category, including such important elements as definitions, strategies, and functions of providing services in the global market. This sector of marketing allows for the advertisement and adaptation of services to different cultural, financial, and legal circumstances, which are crucial for attracting international clients. The article explores how traditional market communication differs from service marketing. It highlights the importance of personalization, establishing long-term relationships

with customers, and providing high-quality services. In particular, strategies for entering new markets include the use of electronic platforms, franchising, and local partners. Special attention is paid to market research, which helps to study the needs and preferences of customers in different countries, allowing for the adaptation of marketing strategies to local conditions. Additionally, the article covers global branding and the use of digital marketing to raise awareness of services, including the strategic use of social media platforms. The article delves into the challenges faced by international service businesses, such as intense competition, differences in regulatory requirements, and the constant need for innovation. It discusses how companies can navigate these challenges through innovative marketing strategies and emphasizes the importance of understanding and responding to local market nuances. Furthermore, the article highlights the role of technology in modern marketing, including the use of data analytics to gain insights into consumer behavior and the implementation of CRM (Customer Relationship Management) systems to enhance customer engagement and loyalty. The integration of AI and machine learning in personalizing marketing efforts and improving customer service is also discussed. This article underscores how essential marketing is for the effective operation and growth of companies providing services on an international scale. It offers examples of successful marketing campaigns that have effectively addressed the unique challenges of global markets, demonstrating how strategic marketing can lead to significant competitive advantages and business success in the international services sector.

Keywords: international marketing, global market, international marketing strategies, market research, target consumers, target audience, joint ventures, global integration.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де ринок стрімко змінюється у зв'язку з глобалізацією і новими технологіями, і маркетинг у сфері міжнародних послуг набуває все більшого значення. Міжнародні маркетингові послуги включають адаптацію продуктів до культурних особливостей різних країн і розробку стратегій просування брендів по всьому світу. Основна проблема, з якою стикаються дослідники та практики в цій галузі, полягає в тому, як адаптувати маркетингові стратегії до різних культурних, фінансових та правових ситуацій, зберігаючи цілісність бренду та досягаючи максимального комерційного успіху.

Крім того, це питання має науковий і практичний сенс. За допомогою вивчення поведінки споживачів, культурних відмінностей та ефективності різних рекламних стратегій дослідники намагаються з'ясувати, як глобальні компанії можуть оптимізувати ваші маркетингові кампанії в різних регіонах. З практичної точки зору компанії, які прагнуть вийти на міжнародні ринки,

повинні дотримуватися місцевих законів, адаптувати свої продукти та послуги до місцевих умов і потреб і створювати довгострокові відносини з клієнтами.

Вивчення та розвиток цих проблем допоможе міжнародним компаніям стати більш конкурентоспроможними та працювати на світовому ринку. Крім того, це розширення розробки більш точних і адаптивних маркетингових стратегій, що призвело до успішного розширення компанії та підвищення прибутковості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців проблема маркетингу міжнародних послуг є важливим предметом досліджень. Дослідники зосереджуються на стратегічному плануванні, культурних відмінностях, поведінці споживачів, адаптації маркетингових комунікацій і використанні сучасних технологій для покращення міжнародних маркетингових зусиль.

Філіп Котлер, Майкл Портер і Жан-Жак Ламбен є відомими зарубіжними експертами, які внесли значний внесок у розуміння міжнародних маркетингових стратегій. Вони підкреслюють, наскільки важливо розуміти культурні та економічні відмінності між країнами, оскільки це дозволяє створювати маркетингові стратегії, які працюють краще. В той час як Портер розглядає конкурентні стратегії, які можуть бути використані для отримання переваги на міжнародному ринку, Котлер підкреслює необхідність сегментації ринку та позиціонування бренду відповідно до особливостей кожного регіону.

Крім того, вітчизняні вчені, такі як Олена Гудзь, Сергій Смерічевський та Олександр Кузнєцов, внесли значний внесок у розвиток теорії та практики міжнародного маркетингу. Вони аналізують культурні та економічні відмінності, які впливають на адаптацію маркетингових стратегій українських компаній до міжнародних ринків. Особлива увага приділяється труднощам, з якими стикаються українські підприємства, коли вони прагнуть вийти на ринки Європи та Азії, де конкуренція дуже сильна, а вимоги до якості товарів і послуг високі.

Нещодавнє дослідження стосується впливу цифрових технологій на міжнародний маркетинг послуг. Зокрема, Девід Аакер і Шарон Токер досліджують, як соціальні медіа та інші онлайн-платформи допомагають компаніям просувати свої послуги на світовому ринку. Згідно з їхнім дослідженням, цифрові технології можуть значно збільшити аудиторію та підвищити ефективність маркетингових кампаній.

Крім того, варто звернути увагу на дослідження, які стосуються етичних аспектів міжнародного маркетингу. Зокрема, дотримання моральних принципів і стандартів під час просування послуг на різних ринках стає все більш важливим. Автори, такі як Джонатан Біддл і Сара Бертон, розглядають етичні проблеми міжнародного маркетингу та пропонують рішення.

Згідно з аналізом останніх досліджень і публікацій, маркетинг міжнародних послуг — це багатогранна і динамічно розвиваюча галузь, яка потребує глибокого розуміння та постійного ознайомлення з новими методами та тенденціями.

Мета статті (постановка завдання). Основною метою даної статті є вивчення особливостей маркетингу міжнародних послуг і визначення важливих компонентів і методів, які сприяють просуванню послуг на світовому ринку. Зокрема, метою цієї статті є досягнення такої мети:

1. Аналіз поточного стану міжнародного маркетингу послуг: оцінка поточного рівня розвитку маркетингових стратегій, які використовують компанії для просування послуг на міжнародних ринках.

2. Визначення характеристики міжнародного маркетингу послуг: основні відмінності між національним і міжнародним маркетингом послуг у сферах економіки, культури та права.

3. Розробка порад щодо зміни маркетингової стратегії: розробка порад щодо різних сегментів ринку, особливо щодо стратегій комунікації, позиціонування та сегментації ринку.

4. Дослідження впливу цифрових технологій на міжнародний маркетинг послуг: аналіз ролі цифрових технологій у просуванні послуг на світовому ринку, зокрема, ролі соціальних мереж у просуванні послуг; аналіз ролі цифрових технологій у просуванні послуг на світовому ринку. Глобальний ринок: аналіз ролі цифрових технологій у просуванні послуг на глобальному ринку.

5. Оцінка етичних аспектів міжнародного маркетингу: вивчення етичних стандартів і проблем у міжнародному маркетингу послуг, а також розробка пропозицій щодо дотримання цих стандартів.

6. Вивчення методів оцінки ефективності маркетингових кампаній у сфері міжнародних послуг: розробка ключових показників ефективності (KPI) для оцінки успішності маркетингових кампаній у сфері міжнародних послуг.

7. Підготовка прикладів: аналіз успішних міжнародних маркетингових кампаній дозволяє пояснити ефективність різних стратегій і методів.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний маркетинг означає знайомство з потенційною міжнародною аудиторією, до якої звертається ваш бренд, яка знає цінність міжнародного маркетингу та зацікавлена в постійному інвестуванні в нього. Міжнародний маркетинг сильно відрізняється від того, що робить ваш бізнес на внутрішньому ринку, якщо ви дотримуєтеся управління маркетингом і звертаєте увагу на свою унікальну аудиторію. Міжнародний маркетинг може допомогти вашому бізнесу стати відомим у всьому світі, створюючи можливості для залучення потенційних клієнтів, з якими ви ще не знайомі.

Маркетинг продукту чи послуги за межами бренду називається міжнародним маркетингом. Уявіть, що це тип міжнародної торгівлі. Бренди можуть підвищити впізнаваність свого бренду, залучити ширшу аудиторію та, безсумнівно, покращити свій бізнес, виходячи за кордон. Міжнародний маркетинг складний у деталях.

Щоб виробляти, транспортувати, рекламувати та продавати товари на зовнішніх ринках, міжнародний маркетинг використовує прямі зв'язки з місцевими ринками. Для здійснення місцевої маркетингової діяльності міжнародні маркетингові стратегії включають створення дочірніх компаній, філій або представництв у будь-якій іншій країні [1].

Основна мета міжнародного маркетингу полягає в тому, щоб створити присутність бренду по всьому світу, адаптуючи маркетингові стратегії до культури, населення та поведінки споживачів у різних країнах. Міжнародний маркетинг дозволяє компаніям адаптуватися до різних потреб, уподобань і правил різних ринків, на відміну від внутрішнього маркетингу, орієнтованого на один місцевий ринок [2].

Сьогодні міжнародний маркетинг послуг є складним і різноманітним процесом, який включає адаптацію продукту до місцевого ринку, облік економічних, культурних і правових факторів, а також використання сучасних технологій для просування послуги. Компанії, які досягають успіху на міжнародних ринках, використовують різні підходи, такі як співпраця з місцевими партнерами та заснування дочірніх компаній, філій і представництва в різних країнах [3].

Особливості маркетингу міжнародних послуг:

Невідчутність: послугу неможливо спробувати або відчути, поки вона не надається. Це робить оцінку та порівняння послуг різних клієнтів складніше.

Неоднорідність: якість обслуговування може залежати від виконавця, часу та місця.

Немісцевість: надання послуги не можна зберегти, а після надання вона зникає.

Нерозривність: послуги та виробництво споживаються одночасно.

У міру виходу на міжнародні ринки бренди повинні знати, як правильно донести своє послання до цих регіонів. Навіть деталі, такі як культурні норми або мовні бар'єри, можуть бути неприйнятними для вашої внутрішньої аудиторії. Дослідження та цілі є важливими компонентами міжнародного маркетингу. Для успіху в міжнародному маркетингу необхідно провести попередні маркетингові дослідження та створити стратегію маркетингу, адаптовану до міжнародної аудиторії.

Щоб максимально отримати користь від виходу на міжнародні ринки, потрібно добре зрозуміти культуру та закони кожної цільової аудиторії, щоб

зберегти унікальну культурну чутливість бренду, яка діє по всьому світу. Для створення кампаній, орієнтованих на місцеву аудиторію, важливо мати розуміння місцевих традицій і принципів. Щоб уникнути небажаних значень і конотацій, це допомагає узгодити культурну символіку, транскрипцію слогану та колірну схему продукту [2].

Включіть структуру свого глобального розгортання. Після того, як ви вивчите і визначите вигоду вашого продукту або послуги та хто ваша цільова аудиторія, наступним кроком буде визначення того, як ви хочете представити свій продукт або послугу на ринку.

Компанії можуть знизити ризик виходу на закордонні ринки, співпрацюючи з іншими компаніями. Крім того, ці підприємства повинні бути зацікавлені в продажах на тому ринку. Спільні компанії можуть заробляти більше грошей, ніж окремі компанії, оскільки вони працюють як великі незалежні компанії замість двох невеликих компаній [1].

Дотримання законів: національні закони регулюють стандарти продукції, рекламну етику та права споживачів. Таким чином, компаніям, як правило, потрібно добре знати закони кожної країни, на яку вони виходять, і вони повинні працювати разом з місцевими експертами, щоб запобігти штрафам і судовим позовам.

Наприклад, мережа ресторанів швидкого харчування може мати вегетаріанське меню в Індії з релігійних причин, але в Сполучених Штатах вона може зосередитися на стравах швидкого харчування. Аналогічно бренди по догляду за шкірою можуть пропонувати більш легкі засоби для вологого клімату та більш насичені засоби для холодних кліматів [2].

Компанії повинні знати, які стратегії будуть ефективними, і зробити висновки про ступінь чутливості регіону та глобальної інтеграції, необхідної для нового стійкого зростання.

Наприклад, потрібно підтримувати баланс між стандартизацією перекладеного вмісту, забезпеченням однакового перекладу назв продуктів і локалізацією різних компонентів вашого вмісту та кампаній відповідно до різних ринків.

Переклад тексту з однієї мови на іншу — це не все, що стосується локалізації веб-сайтів. У процесі локалізації веб-сайту слід враховувати культурні особливості регіону, створювати зв’язки з цільовою аудиторією, використовувати зрозумілий тон і уникати використання неперекладених фраз або ідіом.

Ці правила можуть відрізнятися від тих, що діють у вашій країні, і ви повинні ретельно обміркувати їх перед виходом на зовнішній ринок. Щоб захистити свій бізнес і своїх працівників, ви також повинні враховувати законодавство про працю, оформлення віз і страхування.

Управління та виконання. У світлі глобалізації місцеві офіси та працівники можуть запросити більше, ніж просто робота. Не просіть свого місцевого торгового представника бути лінгвістом або перекладати ваш вміст. Визначте, що ви можете зробити самостійно, а що краще передати на аутсорсинг.

Переклад веб-сайту — це швидкий і дешевий спосіб збільшити охоплення без навантаження на існуючий персонал. Залучивши досвідчених технологічних партнерів, ви можете швидко покращити свою інфраструктуру та легко вивести свій бренд на нові ринки.

Передача перекладу та локалізації веб-сайтів досвідченим партнерам дозволяє зменшити витрати та час, необхідні для розгортання, запуску та перекладу веб-сайтів у багатьох мовах.

Глобальне керівництво брендом. Щоб отримати конкурентну перевагу перед своїми опонентами, компанії розширюються на міжнародному рівні. Компанії, які не конкурують, можуть підвищити лояльність клієнтів до бренду швидше, ніж їхні конкуренти. Зберіть дані, ідеї та продажі зі світового ринку ще до появи конкурентів [1].

Що відрізняє міжнародний маркетинг від глобального маркетингу?

1. Міжнародний маркетинг і глобальний маркетинг часто вважаються синонімами. Хоча транскордонний маркетинг є частиною обох, метод адаптації до ринків значно відрізняється.

Міжнародний маркетинг зосереджується на тому, щоб змінити весь маркетинговий комплекс відповідно до кожної місцевої аудиторії. Це включає зміни в характеристиках продукту, рекламній мові та візуальних компонентах, а також зміни цінової політики відповідно до економічної ситуації в регіоні. Мета полягає в тому, щоб дізнатися, що думають місцеві клієнти, зберігаючи основну ідентичність бренду.

У глобальному маркетингу використовується універсальний підхід, коли однакові продукти та маркетингові стратегії застосовуються до кожного ринку з мінімальним втручанням. Ідея полягає в тому, щоб створити глобальний імідж бренду за допомогою економії масштабу та обсягу. Незважаючи на те, що цей метод може бути корисним для продуктів, які мають спільну привабливість, він зазвичай враховує місцеву культуру, поведінку споживачів і ринкові умови.

Наприклад, глобальна маркетингова стратегія передбачає використання єдиної глобальної рекламної кампанії з мінімальною зміною контенту. Це працює для програмних компаній, які продають пристрої з широким діапазоном функцій. Але для компаній, що виробляють продукти харчування та напої, такі стратегії можуть мати негативні наслідки, якщо їхні продукти містять ароматизатори, які не є загальноприйнятими на кожному цільовому ринку [2].

У сфері міжнародного маркетингу є багато стратегій, які компанії можуть використовувати, щоб отримати доступ до нових ринків і розвивати свою діяльність за кордоном.

1. Експорт: найважливіша та найширша форма міжнародної маркетингової стратегії. Компанії використовують цей метод, щоб виробляти товари та послуги в своїй країні та продавати їх за кордоном. Експорт ідеально підходить для початківців на глобальному ринку завдяки своїй простоті та низькому ризику. Тим не менш, для використання цієї стратегії може знадобитися знання міжнародного законодавства та правил, оскільки вона може включати складну зовнішньоторговельну політику та обмеження імпорту.

2. Ліцензія: це коли компанія (ліцензіар) надає права на інтелектуальну власність, такі як патенти, торгові марки, авторські права та технології, іншій компанії (ліцензіату). Далі ліцензіат виплачує ліцензіару роялті або ліцензійні платежі. Компанії можуть використовувати свої інтелектуальні ресурси за кордоном, не вкладаючи багато грошей у закордонну діяльність завдяки цій стратегії. Збереження інтелектуальної власності та гарантія відповідності ліцензіата стандартам якості є основними проблемами ліцензування.

3. Компанії з унікальною бізнес-моделлю, такі як мережі швидкого харчування та роздрібні бренди, часто використовують франчайзинг. У рамках цієї стратегії компанія (франчайзер) дозволяє іноземній компанії (франчайзі) використовувати її бізнес-модель, ноу-хау, бренд і торгову марку для ведення бізнесу в обмін на відсоток прибутку або компенсації. Цей підхід до франчайзингу з використанням місцевого досвіду дозволяє швидко розширити ринок, але він вимагає ретельного відбору та управління партнерами по франчайзингу, щоб захистити репутацію вашого бренду.

4. Співпраця. Спільні підприємства включають співпрацю з місцевими компаніями, щоб отримати доступ до міжнародних ринків. Компанії також можуть ділитися ресурсами, ризиками та перевагами з партнерами. Використовуючи налагоджені дистриб'юторські мережі, зв'язки з клієнтами та знання ринку місцевих партнерів, спільні підприємства можуть швидко зайняти нові ринки. Але для того, щоб дві компанії могли працювати разом, потрібні серйозні переговори та лідерство, а спільний контроль іноді може призвести до конфліктів.

5. Прямі іноземні інвестиції. Компанії інвестують у прямі іноземні інвестиції (ПІІ) шляхом відкриття бізнесу або придбання активів компанії. Цей підхід забезпечує найвищий рівень контролю над іноземними операціями і може принести значні прибутки, якщо компанія досягає успіху. Тим не менш, прямі інвестиції, які вимагають капіталовкладень і ризиків, вимагають ретельного вивчення ринку, а також розуміння місцевих правил і ділової

культури. Великі, досвідчені компанії часто використовують їх для вирішення складних завдань і зниження ризиків [4].

Отже, кожен вид міжнародного маркетингу має свої переваги та недоліки, тому краще поєднати ці стратегії відповідно до можливостей компанії та потреб кожної цільової аудиторії. Компанії можуть диверсифікувати витрати та брати участь у різних заходах разом із місцевими органами влади та керівництвом.

Переваги глобального маркетингу. Маркетинг продуктів і послуги на міжнародному ринку пропонує низку переваг, які можуть суттєво вплинути на прибуток підприємства. Просування товарів і послуг на міжнародному ринку дає багато переваг, які можуть суттєво вплинути на прибуток компанії. Розглянемо деякі ключові переваги, які можуть змінити ваш бізнес:

Перевага перед конкурентами. Компанії, які продають свою продукцію на міжнародному рівні, часто мають сильніший імідж бренду та впізнаваність, які можуть допомогти їм отримати частку ринку навіть у конкурентному середовищі. Використовуючи міжнародний маркетинг, ваш бізнес може відтворити свою конкурентну перевагу на індивідуальному рівні [2].

Міжнародна аудиторія. Нематеріальний продукт, який видається через інтерактивний канал, називається послугою. Наприклад, основними послугами є юридичні послуги, а комп'ютерна мережа доступна безкоштовно. Основним планом міжнародної маркетингової послуги є розширення знань про нові та існуючі послуги на цільовому ринку та в іноземному державному секторі.

Культурні очікування. Компанії можуть отримати культурні відмінності при розміщенні своєї реклами в інших країнах за допомогою міжнародного маркетингового сервісу.

Міжнародна мережа. Сервісні компанії вибудовують тісні відносини з клієнтами, створюючи та підтримуючи міжнародні мережі. Це сприяє збільшенню продажів і розширенню присутності на міжнародних ринках. Ви можете максимально збільшити свою стратегію проникнення на ринок, використовуючи мережеві платформи, такі як онлайн-реклама та соціальні медіа. Доступна цифрова платформа особливо корисна для малих і середніх сервісних компаній, які працюють над просуванням за кордоном [5].

Покращений вигляд бренду. Успішний міжнародний маркетинг товарів і послуг може підвищити репутацію бренду та зробити його більш привабливим на внутрішньому ринку. Збільшення кількості клієнтів і підвищення престижу бренду є результатом його міжнародної популярності. Сила вітчизняного бренду може зміцнити довіру та авторитет у всьому світі [2].

Міжнародний маркетинг послуг залежить від цифрових технологій. Компанії можуть охоплювати свою цільову аудиторію по всьому світу,

використовуючи соціальні мережі, онлайн-рекламу та інші онлайн-інструменти. Для цього важливо мати розуміння того, як клієнти купують або споживають онлайн-контент, і змінювати плани відповідно до цих знань [3].

У міжнародному маркетингу дотримання моральних принципів є важливим компонентом діяльності компанії. Це включає послідовність культурних і соціальних норм, а також дотримання місцевих законів і правил. Компанії повинні співпрацювати з місцевими експертами, щоб уникнути штрафів і позовів, а також зберегти свою репутацію на міжнародному ринку.

Важливо використовувати ключові показники ефективності (KPI) для оцінки успішності маркетингової кампанії у сфері міжнародних послуг. Це дозволяє компанії оцінювати результати своїх зусиль і швидко змінювати план, щоб досягти кращих результатів. Аналіз реальних маркетингових кампаній допоможе пояснити, наскільки різні підходи та стратегії ефективні.

Реальні приклади можуть навчити у світі міжнародного маркетингу. Компанії можуть отримати цінне розуміння тонкощів культур, ринків і поведінки споживачів, вивчаючи успішні та невдалі міжнародні маркетингові кампанії. Це допомагає їм розробляти міжнародні маркетингові стратегії та уникати типових проблем.

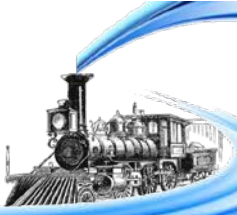
BMW: дотримуйтеся місцевих правил

Тим часом глобальна маркетингова кампанія BMW в ОАЕ є застереженням. Реклама кампанії на ринку використовувала гімн, що викликало занепокоєння місцевих жителів і призвело до відкликання кампанії. У цьому кейсі йдеться про те, наскільки важливо мати культурну чутливість і знати місцеві звичаї, коли створюється міжнародна маркетингова стратегія.

Dolce & Gabbana: толерантність до культур

Компанія Dolce & Gabbana зіткнулася з різкою критикою через серію рекламних роликів у Китаї, які вважалися нетолерантними до культури. У рекламі зображена китайська модель, яка намагається їсти піцу та спагетті паличками, що викликало обурення та бойкот бренду. Це підкреслює потенційні проблеми, які можуть виникнути в результаті недостатнього дослідження та розуміння культурного контексту цільової аудиторії [2].

Висновки. Для компаній, які прагнуть досягти успіху на світовому ринку, маркетинг міжнародних послуг є важливим інструментом. Компанії можуть охоплювати свою цільову аудиторію та забезпечувати стійке зростання, адаптуючи свої маркетингові стратегії до місцевих умов, використовуючи новітні технології та дотримуючись етичних стандартів. Для успіху в міжнародному маркетингу послуг необхідний комплексний підхід до глибокого розуміння місцевого ринку, як підтверджують успішні приклади маркетингових кампаній. Успішний міжнародний маркетинг послуг вимагає стратегій локалізації та високого рівня адаптивності, дотримання культурних

і місцевих законів має вирішальне значення для підтримки позитивної репутації компанії, ефективний вихід на міжнародний ринок залежить від використання сучасних технологій, таких як цифровий маркетинг і електронні платформи, а також співпраця з місцевими партнерами покращує розуміння ринку та знижує ризики.

Перспективи для майбутніх досліджень:

1. Дослідження поведінки споживачів дає більше інформації про те, як споживачі поводяться на різних ринках.

2. Інноваційні маркетингові стратегії: створювати стратегії, які адаптуються до швидких змін технологій і потреб споживачів.

3. Ефективність цифрового маркетингу: оцінка того, наскільки добре працюють різні канали цифрового маркетингу в різних місцях.

4. Економічний та регуляторний аналіз: оцінка економічних і регуляторних умов для покращення планування маркетингової кампанії.

5. Управління брендом на глобальному рівні: розробка стратегій, які підтримують єдине корпоративне обличчя на міжнародному рівні, враховуючи специфіку регіону.

Ці напрямки досліджень підвищують конкурентоспроможність компаній у всьому світі та сприяють удосконаленню стратегій виходу на нові ринки.

Література:

1. Дітурбідж, Д. Плани міжнародного маркетингу: Як досягти успіху на глобальних ринках. MotionPoint. URL: https://www.motionpoint.com/blog/international-marketing/

2. Госал П. Глобальний бізнес. Говорити мовою вашого клієнта: Повний посібник з міжнародного маркетингу. Phrase. URL: https://phrase.com/blog/posts/international-marketing/

3. Котлер, П., Келлер, К. Л. Маркетинговий менеджмент. Pearson Education. 2016р. 12-е вид., переробл. і доп. К.: 2007. 816 с.

4. Міжнародний маркетинг: Визначення, переваги та стратегії. Gelato. URL: https://www.gelato.com/blog/international-marketing

5. Лінтон, І. Просування нової послуги. CHRON. URL: https://smallbusiness.chron.com/promoting-new-service-80953.html

References:

1. Diturbidzh, D. *Plani mizhnarodnogo marketingu: Jak dosjagti uspihu na global'nih rinkah [International Marketing Plans: How to Succeed in Global Markets]*. Retrieved from https://www.motionpoint.com/blog/international-marketing/ [in Ukrainian].

2. Gosal, P. Global'nij biznes. *Govoriti movoju vashogo klієnta [Global business. Speaking Your Customer's Language: The Complete Guide to International Marketing*]. Retrieved from https://phrase.com/blog/posts/international-marketing/ [in Ukrainian].

3. Kotler, P., Keller, K. L. (2007). *Marketingovij menedzhment. Pearson Education [Marketing management. Pearson Education]*. K. [in Ukrainian].

4. *Mizhnarodnij marketing: Viznachennja, perevagi ta strategiї [International marketing: Definition, benefits and strategies*]. Retrieved from https://www.gelato.com/blog/international-marketing [in Ukrainian].

5. Linton, I. *Prosuvannja novoї poslugi [Promotion of a new service]*. Retrieved from https://smallbusiness.chron.com/promoting-new-service-80953.html [in Ukrainian].

УДК 332.122 (477.8)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-118-130

Мединська Наталія Василівна доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел: (044) 527-82-42, https://orcid.org/0000-0003-2573-0205

Новаковська Ірина Олексіївна доктор економічних наук, професор, професор кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел. (044) 527-82-42, https//orcid.org/0000-0002-1473-7543

Близнюк Владислав Володимирович кандидат наук з державного управління, докторант кафедри фінансів, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони,1, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, https://orcid.org/0009-0007-5082-0997

ВПЛИВ РЕНТНИХ ПЛАТЕЖІВ НА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНИХ Й ЕКОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ СЬОГОДЕННЯ ТА В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто, проаналізовано та досліджено проблему посилення еколого-деструктивних процесів у сучасному світі як актуального виклику для суспільства. Автори вказують на недосконаліть існуючого економічного механізму природокористування та його вплив на зростання екологічних проблем, а також обговорюють можливі шляхи вирішення цих проблем через розробку ефективних стратегій природокористування та впровадження екологічно безпечних технологій. Автори також досліджують роль екологічного оподаткування та інших альтернативних стратегій у зменшенні викидів та забруднення, звертаючи увагу на неоднозначність ефективності різних підходів. На основі аналізу зарубіжних публікацій зазначається, що жорсткіші ставки екологічного оподаткування не завжди є головним фактором для збільшення податкових надходжень, а деякі дослідники вказують на позитивний вплив екологічних податків на економічне зростання.

Досліджено систему оплати за користування землею та іншими природними ресурсами як фіскального засобу, призначеного для вилучення природних рент на користь власників ресурсів і стимулювання природокористувачів мінімізувати втрати при видобутку та використанні сировини. Встановлено, що зміни в національній економіці призвели до домінування інтегрованих

підприємств як основних користувачів природних ресурсів. Наголошено на важливості перегляду системи оподаткування надрокористування для збільшення фінансової підтримки місцевих бюджетів і створення спеціальних фондів для розвитку та відновлення корисних копалин. Зазначено, що збори за спеціальне використання природних ресурсів є значною складовою доходів бюджетів, і протягом 1999-2021 років спостерігалася зростаюча тенденція надходжень рентної плати до Зведеного бюджету України.

Стаття обговорює ключову роль рентних платежів у забезпеченні ефективного управління природними ресурсами країни. Автори висвітлюють економічні та екологічні аспекти таких платежів, вказуючи на їхню роль у стимулюванні ефективного використання ресурсів, розвитку інновацій та збереженні природи в період післявоєнного відновлення. При цьому наголошується на необхідності уважного регулювання розміру рентних платежів для запобігання екологічним ризикам та забрудненню довкілля.

Ключові слова: Рентні платежі, сталий розвиток, оподаткування природних ресурсів, ресурсозбереження, інвестиції в природокористування, економіка довкілля, природоохоронні заходи, економічні інструменти екологічної політики, державне регулювання, екологічний менеджмент, раціональне використання природних ресурсів

Medynska Nataliia Vasylivna doctor of economics, associate professor, acting Head of the Department of Land Cadastre, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroyiv Oborony St., 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, https://orcid.org/0000-0003-2573-0205

Novakovska Iryna Oleksiivna Doctor of Economic Sciences, professor., Chlen korespondent NAAN, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, https//orcid.org/0000-0002-1473-7543

Blyzniuk Vladyslav Volodymyrovych Candidate of sciences in public administration (PhD), Doctoral student of the Department of Finance, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, https//orcid.org/ 0009-0007-5082-0997

IMPACT OF RENT PAYMENTS ON NATURAL USE: ANALYSIS OF ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL ASPECTS TODAY AND IN THE PERIOD OF POST-WAR RECONSTRUCTION

Abstract. The article examines, analyzes, and investigates the issue of intensifying ecological-destructive processes in the modern world as a current

challenge for society. The authors point out the imperfections of the existing economic mechanism of nature management and its impact on the growth of environmental problems. They also discuss possible solutions to these problems through the development of effective nature management strategies and the implementation of environmentally safe technologies. The authors also explore the role of environmental taxation and other alternative strategies in reducing emissions and pollution, noting the ambiguity of the effectiveness of various approaches. Based on an analysis of foreign publications, it is noted that stricter environmental tax rates are not always the main factor for increasing tax revenues, and some researchers indicate the positive impact of environmental taxes on economic growth.

The system of payment for the use of land and other natural resources as a fiscal tool is investigated, aimed at extracting natural rents for the benefit of resource owners and encouraging resource users to minimize losses during the extraction and use of raw materials. It has been established that changes in the national economy have led to the dominance of integrated enterprises as the main users of natural resources. Emphasis is placed on the importance of revising the system of subsoil use taxation to increase financial support for local budgets and create special funds for the development and restoration of minerals. It is noted that fees for the special use of natural resources are a significant component of budget revenues, and there has been a growing trend in rent payments to the Consolidated Budget of Ukraine from 1999 to 2021.

The article discusses the key role of rent payments in ensuring the effective management of the country's natural resources. The authors highlight the economic and environmental aspects of such payments, pointing to their role in stimulating the efficient use of resources, developing innovations, and preserving nature during the post-war recovery period. At the same time, the necessity of careful regulation of the size of rent payments to prevent ecological risks and environmental pollution is emphasized.

Keywords: Rent payments, sustainable development, taxation of natural resources, resource conservation, investments in natural resource management, environmental economics, conservation measures, economic instruments of environmental policy, state regulation, environmental management, rational use of natural resources.

Постановка проблеми . У сучасних умовах раціональне використання природних ресурсів та охорона навколишнього середовища є одними з ключових напрямків економічної політики держави. Одним з ефективних інструментів регулювання природокористування є рентні платежі, які мають не лише економічне, але й екологічне значення. Вони сприяють справедливому розподілу доходів від використання природних ресурсів, стимулюють

підприємства до більш ефективного та відповідального використання природних ресурсів. Введення рентних платежів може зменшити екологічний вплив видобувної діяльності, а спрямування частини рентних платежів на природоохоронні заходи сприяє збереженню навколишнього середовища.

Тому існує нагальна потреба в ефективному управлінні цими ресурсами для забезпечення сталого розвитку. Так, визначення оптимального рівня рентних платежів, який би враховував економічні та екологічні інтереси, пошук ефективних механізмів адміністрування рентних платежів, вивчення міжнародного досвіду запровадження рентних платежів з метою адаптації кращих практик до умов України є актуальним завданням насьогодні.

Особливо питання збереження та відновлення природних ресурсів загострюється в період воєнних дій на території країни. Негативний вплив в російської агресії проти України триває з 2014 р., але з лютого 2022 року географія та масштаби такого впливу відчутно зросли. Попри недоступність значного масиву даних про вплив повномасштабної війни на природу, вже зараз можна зробити попередні висновки про шкоду, завдану різним екосистемам, спираючись на відкриті джерела інформації.[1]

Значної шкоди природним екосистемам завдають ландшафтні пожежі, спричинені вибухами боєприпасів за відносно сухої погоди. Так, тільки до середини осені 2022 року такі пожежі охопили близько 2,4 млн гектарів, включно з 330 тис. га лісового фонду. Зокрема, згоріли тисячі гектарів лісу в національних природних парках «Кремінські ліси», «Святі гори», «Білобережжя Святослава», Чорнобильському біосферному заповіднику. [1]

Вибухи різноманітних боєприпасів та знищення військової техніки, які разом спричиняють тривале забруднення ґрунтів, поверхневих водойм та водоносних горизонтів низкою токсичних речовин, включаючи залишки вибухівки (тротил, гексоген тощо) та їх метаболітів, нафтопродукти та важкі метали з корпусів снарядів і знищеної техніки. Особливо токсичним є ракетне паливо із застарілих ракет та реактивних снарядів.[1]

Іншим аспектом впливу вибухів боєприпасів на природу є постійне шумове забруднення, яке слугує сильним фактором стресу для тварин та змушує їх уникати місць бойових дій. Та суттєвого впливу на ліси завдає і забруднення вибухонебезпечними предметами (ВНП): протипіхотними та протитанковими мінами і нерозірваними боєприпасами. [1]

У зв'язку з цим, після в післявоєнний період особливо актуальним стає питання відновлення довкілля. Одним з ефективних інструментів для цього є формування справедливих рентних платежів за природокористування, що дозволить поєднати економічні вигоди з екологічною відповідальністю. Проблематика їх впровадження вимагає комплексного підходу, що враховує як економічні, так і екологічні аспекти, а також потребує постійного моніторингу та вдосконалення механізмів їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Посилення еколого-деструктивних процесів у сучасному світі стало одним з найактуальніших викликів для суспільства. Екологічні проблеми, такі як забруднення повітря, води та ґрунтів, знищення лісів, втрата біорізноманіття, мають глобальний характер і потребують негайного вирішення. Одна з причин цих проблем полягає у недосконалості існуючого економічного механізму природокористування, що значною мірою сприяє посиленню еколого-деструктивних процесів. Додатково, наслідки військових конфліктів ще більше загострюють ці проблеми.

Ще на початку 90-х років XX століття С. Дорогунцов, П. Борщевський та Б. Данилишин наголошували на важливості розробки чіткої стратегії природокористування та формуванні механізму, який би регулював взаємодію людини з природою [2]. Вони особливо виділяли економічний механізм природокористування як інтегровану сукупність методів і інструментів, що впливають на темпи, способи та масштаби господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та рівень техногенного і антропогенного впливу на навколишнє середовище.

У 2001 році доктор економічних наук, професор О. Веклич [3] пов'язувала вітчизняний економічний механізм природокористування з можливістю досягнення якіснішого, ефективнішого та екологічно безпечного рівня виробництва; захистом навколишнього середовища через створення екологічніших і менш ресурсоємних технологій; та реструктуризацією промислового виробництва за інноваційним, екологічно безпечним типом.

О.Васюта стверджує, що економічний механізм природокористування не може обмежуватися лише галузями, які експлуатують природні ресурси. Він має бути узгоджений з іншими економічними механізмами, які функціонують на наступних етапах природно-продуктової вертикалі, з'єднуючи первинні природні ресурси з кінцевим продуктом суспільного виробництва [4].

Слід зазначити, що сьогодні існують невирішені наукові дискусії щодо оптимального рівня оподаткування природокористування, меж податкового втручання та відповідного часу для такого втручання. Ігор Назаркевич , Ольга Сич [5] розглядають формування двох підходів до використання політики екоподатку: проактивного та поміркованого. З одного боку, Ziolo, Bak and Cheba у своїй роботі [6] наголошували на неоднозначності екологічного оподаткування та покращення екологічної ефективності держав. Автори виявили позитивну кореляцію лише між зростанням екологічного податку та часткою відновлюваної енергії у валовому кінцевому споживанні. [5] Williams [7] зазначає, що, крім податків, існує безліч інших альтернативних стратегій для зменшення викидів та забруднення. Серед них – дозволи та

акцизи, обмеження викидів, стандартизація, а також субсидії для менш забруднюючих альтернативних технологічних процесів.

Жорсткіші ставки та правила екологічного оподаткування, на думку V Andreoni [8], не завжди є ключовим чинником для збільшення податкових надходжень; іноді такі зміни викликані зовнішніми чинниками, як-от економічне зростання в країні. За аналізом авторів [5], деякі дослідники вказують на позитивний вплив екологічних податків на економічне зростання [9,10] .

Rabia Shahid та співавтори [11] пропонують методи визначення зв'язку між екологічною загальною продуктивністю факторної енергії (GTFEP), економічною відкритістю (EOU), екологічними нормами (ER), орендою природних ресурсів (RNR) і зеленими інноваціями (GI) Китаю.

Мета статті полягає в розгляді економічних та екологічних аспектів рентних платежів за природні ресурси в системі природокористування. Основною метою є вивчення взаємозв'язку між рентними платежами, ефективністю використання природних ресурсів та їхнім впливом на довкілля. Аналіз цих аспектів може сприяти розробці ефективних стратегій управління природними ресурсами з урахуванням як економічних, так і екологічних вимог в період післявоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Рентні платежі за природні ресурси відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного управління природними багатствами країни. Ці платежі є формою компенсації за використання природних ресурсів та їх виключення з загального доступу. Вони сприяють збалансованому розвитку економіки, заохочуючи ефективне використання ресурсів та інновації в їх збереженні. Економічні аспекти рентних платежів включають стимулювання інвестицій у видобуток, обробку та переробку природних ресурсів. Водночас, ці платежі можуть мати екологічні переваги, зменшуючи надмірне використання ресурсів та заохочуючи їх раціональне використання. Економічна стимуляція, що випливає з рентних платежів, може також сприяти розвитку нових, більш екологічно чистих технологій. Проте, необхідно уважно регулювати величину рентних платежів, щоб уникнути виникнення екологічних ризиків та негативного впливу на природне середовище. Узгоджена політика щодо рентних платежів може сприяти підтримці економічно стійкого та екологічно збалансованого розвитку.

Виробнича діяльність людини, окрім корисного ефекту, має негативні екологічні наслідки, порушує природу і рівновагу довкілля. Зокрема розширення природокористування, що зумовлене суспільним розвитком, супроводжується інтенсивним використанням природних ресурсів, нагромадженням у природному середовищі відходів виробництва й споживання. У виробничому процесі людина за допомогою відповідних способів, прийомів та засобів, тобто технології, опираючись на відповідні природно-кліматичні умови, використовує природні функції землі.(Рис.1) [12].

Дані рис. 1 свідчить про наявність тенденції до зростання приросту доходу від використання тієї чи іншої земельної ділянки. Але необхідно зазначити, що дохід від використання земельної ділянки повинен бути значно вищим від представлених показників про свідчить дещо недосконала система, інструменти та механізми економічного стимулювання раціонального та екологобезпечного землекористування. [12]

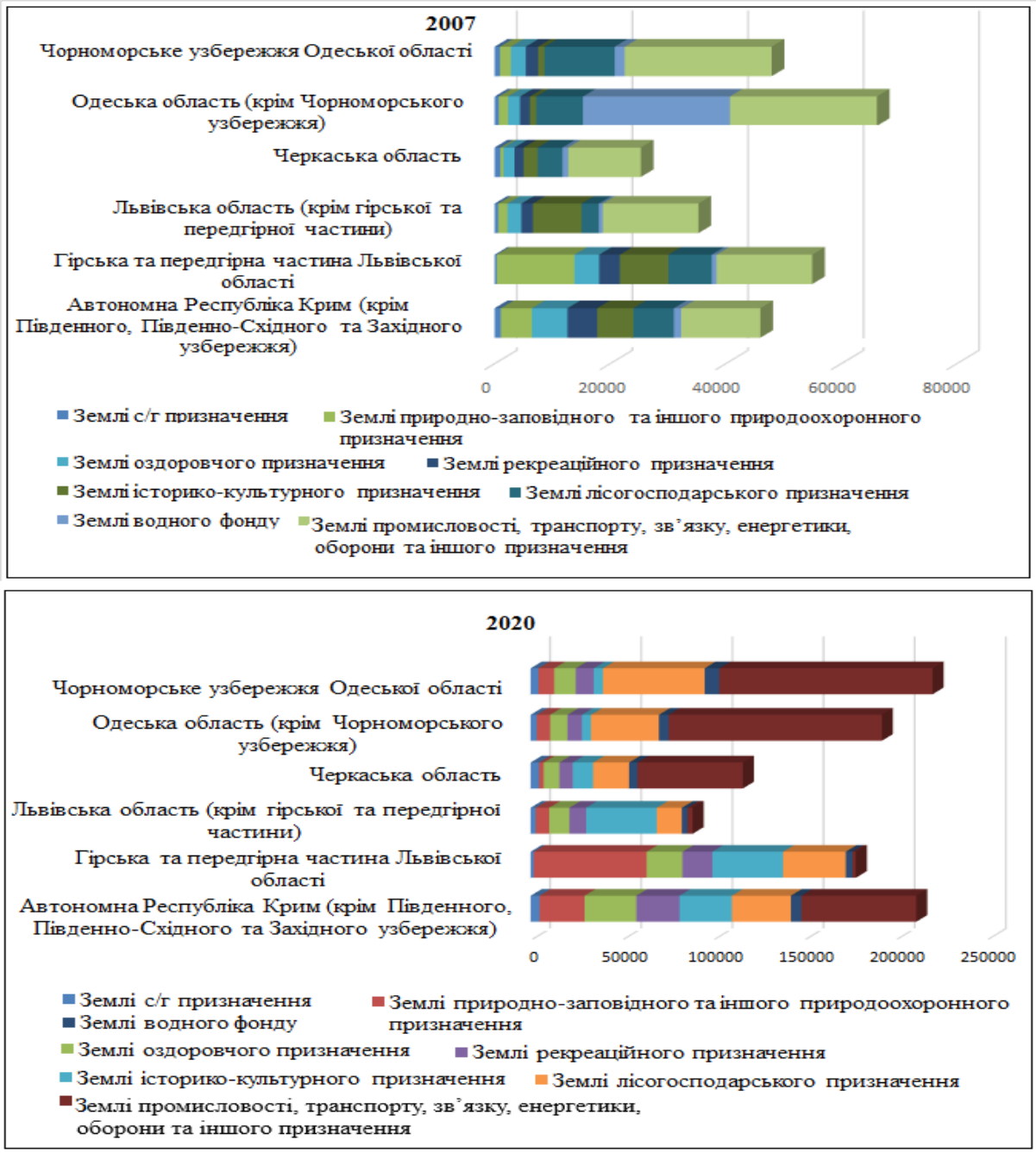

Рис.1. Порівняльний аналіз середньорічного доходу від використання земель за цільовим призначенням (грн/га) та окремими територіями за 2007 та 2020 роки [12]

Оплата за користування землею та іншими природними ресурсами є фіскальним засобом, призначеним для забезпечення вилучення природних рент на користь власників ресурсів і стимулювання природокористувачів мінімізувати втрати при видобутку та використанні сировини. Зміни в національній економіці призвели до того, що основними користувачами природних ресурсів стали інтегровані підприємства, які використовують більшість ресурсів у відтворювальному процесі. [13]

Оскільки рентна плата за користування надрами не є основним джерелом доходів Зведеного бюджету в Україні, порівняно з країнами, багатими на вуглеводневу сировину, важливо переглянути систему оподаткування надрокористування. Мета полягає у збільшенні фінансової підтримки місцевих бюджетів і створенні спеціальних фондів для розвитку та відновлення корисних копалин на відповідних територіях. Отже, вдосконалення системи стягнення рентних платежів та їх перерозподіл у місцеві бюджети є ключовою складовою модернізації економічного механізму природокористування на рівнях загальнонаціональному та місцевому. [14]

Говорячи про результативність рентного регулювання природокористування, важливо враховувати, що збори за спеціальне використання природних ресурсів є значною складовою доходів бюджетів. З 1999 по 2021 рік спостерігалася зростаюча тенденція надходжень рентної плати до Зведеного бюджету України. Однак ця динаміка не завжди корелює зі загальною динамікою доходів бюджету. Наприклад, від 2000 по 2007 рік спостерігалася макроекономічна стабілізація, що призвела до зменшення частки фіскальних платежів до бюджету. З 2007 по 2009 рік частка природно-ресурсних платежів зросла через фінансову кризу та зміни в економіці. (Рис. 2)

Рис. 2. Рентна плата (збори) за спеціальне використання природних ресурсів та їх питома вага в структурі доходів Зведеного бюджету України [14]

За період від 2007 до 2009 року частка природно-ресурсних платежів у Зведений бюджет України зросла з 2,71% до 4,12%. Це зростання пов'язане з негативними наслідками світової фінансової кризи для національної економіки. Криза призвела до скорочення ділової активності та зменшення прибуткових надходжень більшості підприємств. Також на збільшення частки цих податкових надходжень вплинули структурні фактори.

У період війни, зменшення доходу від спеціального використання природних ресурсів може мати серйозні наслідки для економіки та фінансів країни. Це може бути спричинене різними факторами, такими як обмеження доступу до ресурсів через зниження видобутку або транспортування у зони конфлікту, зниження попиту на деякі види ресурсів у зв'язку зі змінами в промисловості та споживанні, або втрати і пошкодження інфраструктури внаслідок військових дій.

Сьогодні Україна перша в світі розробляє методику розрахунку викидів парникових газів від воєнних дій, щоб також притягнути агресора до відповідальності. За інформацію Міністра захисту довкілля та природних ресурсів, у майбутньому цей документ буде визнаний на міжнародному рівні. [15]

Однією з основних причин зменшення доходу від спеціального використання природних ресурсів є обмеження доступу до ресурсів через військові операції та конфліктні ситуації. Крім того, військовий стан країни може призвести до змін в промисловому складі економіки, зокрема до зменшення попиту на деякі види ресурсів.

Уряд може також зазнавати втрати від знищення чи пошкодження інфраструктури, такої як нафтопроводи, газопроводи або інші об'єкти, які використовуються для транспортування та обробки природних ресурсів. Відновлення цієї інфраструктури може вимагати значних витрат з боку уряду та затримувати відновлення видобутку ресурсів та генерацію доходу від їхнього спеціального використання. Отже, зменшення доходу від спеціального використання природних ресурсів в доходах бюджетів у період війни може мати серйозні наслідки для фінансової стійкості країни та вимагати урядових заходів для забезпечення економічної стійкості та відновлення інфраструктури.

Рис. 3. Наслідки зменшення надходжень рентних платежів на здатність держави забезпечувати охорону, збереження й відновлення природних ресурсів в післявоєнний період

Крім вказаного, зменшення надходжень рентних платежів за природні ресурси в бюджет може мати серйозний вплив й на здатність держави забезпечувати охорону, збереження й відновлення природних ресурсів в післявоєнний період. (Рис.3)

Отже, зменшення надходжень рентних платежів за природні ресурси в бюджет в період війни може мати серйозні наслідки для охорони та збереження природи, а також для економічного і соціального розвитку країни. Для забезпечення належного рівня захисту природи важливо знаходити альтернативні джерела фінансування та ефективно використовувати існуючі ресурси.

Висновки. У статті розглянуто формування рентні платежі як ефективних інструментів регулювання природокористування , які мають не лише економічне, але й екологічне значення. Вказується, що введення рентних платежів може зменшити екологічний вплив видобувної діяльності, а спрямування частини рентних платежів на природоохоронні заходи буде сприяти збереженню навколишнього середовища.

Разом з тим, автори вказують на недосконаліть існуючого економічного механізму природокористування та його вплив на зростання екологічних проблем. Так, порівняльний аналіз середньорічного доходу від використання

земель за цільовим призначенням та окремими територіями за 2007 та 2020 роки свідчить про наявність тенденції до зростання приросту доходу від використання тієї чи іншої земельної ділянки. Але, автори наголошують, що дохід від використання земельної ділянки повинен бути значно вищим від представлених показників про свідчить дещо недосконала система, інструменти та механізми економічного стимулювання раціонального та екологобезпечного землекористування.

Не зважаючи на те, що з 1999 по 2021 рік спостерігалася зростаюча тенденція надходжень рентної плати до Зведеного бюджету України. Слід враховувати, що ця динаміка не завжди корелює зі загальною динамікою доходів бюджету. А за період від 2007 до 2009 року зростання частки природно-ресурсних платежів у Зведений бюджет України з 2,71% до 4,12% пов'язане з негативними наслідками світової фінансової кризи для національної економіки.

Автори звертають особливу увагу на наслідки зменшення доходу від спеціального використання природних ресурсів під час та після війни. Для запобігання вказаної проблеми формують основні групи наслідків зменшення надходжень рентних платежів на здатність держави забезпечувати охорону, збереження й відновлення природних ресурсів в післявоєнний період. Наголошують, що зменшення надходжень рентних платежів за природні ресурси в бюджет в період війни може мати серйозні наслідки для охорони та збереження природи, а також для економічного і соціального розвитку країни. Для забезпечення належного рівня захисту природи важливо знаходити альтернативні джерела фінансування та ефективно використовувати існуючі ресурси, а також врахувати зарубіжний застосування рентних платежів, як дієвих інструментів збереження та відновлення природних ресурсів.

Література:

1. Як війна впливає на природу України та чому збереження й відновлення природних екосистем є важливим у повоєнному відновленні. URL: https://ecoaction.org.ua/iak-vijna-vplyvaie-na-pryrodu.html

2. Дорогунцов С.І., Борщевський П.П., Данилишин Б.М. Удосконалення управління природокористуванням в АПК. Монографія. К., Урожай. 1992. 128 с.

3. Веклич О. Економічний механізм природокористування: аналіз дієвості. *Вісник Національної академії наук України.* 2001. №8. С. 35–42.

4. Васюта О.А. Податкове стимулювання екологізації економічного розвитку України. *Економіка, планування і управління в лісовиробничому комплексі:* науковий вісник. 2005. Вип. 15.1. С. 175–200.

5. Ihor Nazarkevych, Olga Sych (2023). Taxation as a tool of implementation of the EU Green Deal in Ukraine. Regional Science Policy & Practice Volume 15, Issue 1, 144-161. https://doi.org/10.1111/rsp3.12596

6. M Ziolo, I Bak, K Cheba (2019). Environmental taxes - how public policy makers can use them in the decision-making process? Procedia Computer Science, 159 2216-2223. https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.396

7. R Williams (2016) . Environmental taxation. Discussion paper, June 2016, RFF DP . Google Scholar

8. V Andreoni (2019). Environmental taxes: Drivers behind the revenue collected. Journal of Cleaner Production, 221 . 17 26.https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.02.216

9. C Castiglione, D Infante, M.T Minervini, J Smirnova, H Benitez-Silva (2014). Environmental taxation in Europe: What does it depend on? Cogent Economics & Finance, 2 (1). https://doi.org/10.1080/23322039.2014.967362

10. J.E Tchapchet-Tchouto, N Koné, L Njoya(2022). Investigating the effects of environmental taxes on economic growth: Evidence from empirical analysis in European countries. Environmental Economics, 13 (1). 1-15. https://doi.org/10.21511/ee.13(1).2022.01

11. Rabia Shahid, Humera Shahid , Li Shijie , Gao Jian (2024)Developing nexus between economic opening-up, environmental regulations, rent of natural resources, green innovation, and environmental upgrading of China - empirical analysis using ARDL bound-testing approach. Innovation and Green DevelopmentVolume 3, Issue 1, https://doi.org/10.1016/j.igd.2023.100088

12. Новаковська І.О., Скрипник Л.Р., Славін І.В. Економічне стимулювання впровадження заходів щодо використання та охорони земель. Проблеми системного підходу в економіці. 2021. № 2(84). Сс.. 150-161. DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2021-2-21

13. Мединська Н.В. Формування економічного механізму природокористування в умовах нової глобальної природоохоронної архітектоніки. *Вісник Сумського національного аграрного університету.* Серія «Економіка і менеджмент». 2021. Випуск 1(87). С. 44–50.

14. Мединська Н.В. Трансформація екологічного оподаткування в контексті інвестиційного забезпечення модернізації природоохоронної інфраструктури. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. №4. С. 48–53.

15. Міндовкілля розпочало роботу над створенням Методики розрахунку викидів парникових газів від воєнних дій. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkillia-rozpochalo-robotu-nad-stvorenniam-metodyky-rozrakhunku-vykydiv-parnykovykh-haziv-vid-voiennykh-dii

References:

1. How the war affects the nature of Ukraine and why the preservation and restoration of natural ecosystems is important in post-war reconstruction. Available at: https://ecoaction.org.ua/iak-vijna-vplyvaie-na-pryrodu.html

2. Dorohuntsov S.I., Borshchevskyy P.P., Danylyshyn B.M. (1992). Udoskonalennya upravlinnya pryrodokorystuvannyam v APK [Improvement of management of nature management in agriculture]. Monohrafiya. K., Urozhay. 128. [in Ukrainian].

3. Veklych O. (2001). Ekonomichnyy mekhanizm pryrodokorystuvannya: analiz diyevosti [Economic mechanism of nature management: analysis of effectiveness.] . Visnyk Natsional′noyi akademiyi nauk Ukrayiny. №8. 35–42. [in Ukrainian].

4. Vasyuta O.A. (2005) Podatkove stymulyuvannya ekolohizatsiyi ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny [Tax incentives for greening the economic development of Ukraine] . Ekonomika, planuvannya i upravlinnya v lisovyrobnychomu kompleksi: naukovyy visnyk. Vyp. 15.1. 175–200. [in Ukrainian].

5. Ihor Nazarkevych, Olga Sych (2023). Taxation as a tool of implementation of the EU Green Deal in Ukraine. Regional Science Policy & Practice Volume 15, Issue 1, 144-161. https://doi.org/10.1111/rsp3.12596

6. M Ziolo, I Bak, K Cheba (2019). Environmental taxes - how public policy makers can use them in the decision-making process? Procedia Computer Science, 159 2216-2223. https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.396

7. R Williams (2016) . Environmental taxation. Discussion paper, June 2016, RFF DP. Google Scholar

8. V Andreoni (2019). Environmental taxes: Drivers behind the revenue collected. Journal of Cleaner Production, 221 . 17 26.https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.02.216

9. C Castiglione, D Infante, M.T Minervini, J Smirnova, H Benitez-Silva (2014). Environmental taxation in Europe: What does it depend on? Cogent Economics & Finance, 2 (1). https://doi.org/10.1080/23322039.2014.967362

10. J.E Tchapchet-Tchouto, N Koné, L Njoya (2022). Investigating the effects of environmental taxes on economic growth: Evidence from empirical analysis in European countries. Environmental Economics, 13 (1). 1-15. https://doi.org/10.21511/ee.13(1).2022.01

11. Rabia Shahid, Humera Shahid , Li Shijie , Gao Jian (2024)Developing nexus between economic opening-up, environmental regulations, rent of natural resources, green innovation, and environmental upgrading of China - empirical analysis using ARDL bound-testing approach. Innovation and Green DevelopmentVolume 3, Issue 1, https://doi.org/10.1016/j.igd.2023.100088

12. Novakovska I.O., Skrypnyk L.R., Slavin I.V. (2021). Ekonomichne stymulyuvannya vprovadzhennya zakhodiv shchodo vykorystannya ta okhorony zemel′ [Economic stimulation of the implementation of land use and protection measures]. Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi. № 2(84). 150-161. DOI: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2021-2-21. [in Ukrainian].

13. Medynska N.V. (2021) Formuvannya ekonomichnoho mekhanizmu pryrodokorystuvannya v umovakh novoyi hlobal′noyi pryrodookhoronnoyi arkhitektoniky [Formation of the economic mechanism of nature use in the conditions of the new global nature protection architecture] . Visnyk Sums′koho natsional′noho ahrarnoho universytetu. Seriya «Ekonomika i menedzhment». Vypusk 1(87). 44–50. [in Ukrainian].

14. Medynska N.V. (2022) Transformatsiya ekolohichnoho opodatkuvannya v konteksti investytsiynoho zabezpechennya modernizatsiyi pryrodookhoronnoyi infrastruktury [Transformation of environmental taxation in the context of investment support for the modernization of environmental protection infrastructure]. Investytsiyi: praktyka ta dosvid. №4. 48–53. [in Ukrainian].

15. The Ministry of Environment has started work on the creation of the Methodology for calculating greenhouse gas emissions from military operations. Available at: https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkillia-rozpochalo-robotu-nad-stvorenniam-metodyky-rozrakhunku-vykydiv-parnykovykh-haziv-vid-voiennykh-dii

УДК 332.132

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-131-142

Онофрійчук Олег Петрович кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Академіка Степана Дем'янчука 4, м. Рівне, 33027, тел.: (097)961-89-18, https://orcid.org/0009-0008-3458-7926

Ліщук Наталія Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри економіки та фінансів, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Академіка Степана Дем'янчука 4, м. Рівне, 33027, тел.: (097)246-61-70, https://orcid.org/0000-0002-6538-2623

Далюк Наталія Ярославівна старший викладач кафедри менеджменту Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Академіка Степана Дем'янчука 4, м. Рівне, 33027, тел.: (067)418-61-68

Бригідир Павло Володимирович аспірант Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Академіка Степана Дем'янчука 4, м. Рівне, 33027, тел.: (098)567-67-01.

Соколовський Дмитро Ігорович студент 2-го курсу магістратури Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Академіка Степана Дем'янчука 4, м. Рівне, 33027, тел.: (063)411-89-47

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Теоретичні аспекти соціально-економічної безпеки становлять теоретичний фундамент, який допомагає розуміти сутність цього поняття та визначити його ключові складові. Ця стаття присвячена детальному аналізу теоретичних аспектів.

В даній статті ми визначимо поняття: що таке Соціально-економічна безпека, чи має наше суспільство доступ до ресурсів та можливостей для забезпечення своєї соціальної та економічної добробуту, а також чи володіє здатністю впоратися з ризиками і викликами.

Стаття також розглядає складові соціально-економічної безпеки. Теоретичні моделі часто визначають складові соціально-економічної безпеки, такі як економічна стабільність, доступ до освіти та охорони здоров'я, рівень зайнятості, соціальна солідарність, рівень доходу та життєвий рівень, захищеність прав та свобод людини і багато інших.

Крім того, стаття вивчає різні підходи до вимірювання соціально-економічної безпеки. Це може включати в себе використання індикаторів, які відображають рівень безпеки на різних аспектах життя суспільства.

Через призму статті прослідкуємо взаємозв'язок з іншими типами безпеки, такими як політична, військова, екологічна та інші. Вони допомагають зрозуміти, як різні аспекти безпеки взаємодіють між собою та впливають на стабільність суспільства.

Розглянемо контекстуальний підхід у вивченні питання економічно-соціальної безпеки, а саме, культурні, історичні та географічні фактори, які можуть впливати на специфічний характер безпеки в різних країнах або регіонах.

Ця анотація відображає основні теоретичні концепції та підходи до розуміння соціально-економічної безпеки, які важливі для подальшого дослідження та розробки стратегій забезпечення стабільності та добробуту суспільства.

Ключові слова: національна безпека, соціально-економічна безпека, соціально-економічна теорія, соціально-економічний підхід, економічна безпека, соціальна солідарність, економічний добробут, соціально-економічна географія, фіскальна політика.

Onofriiychuk Oleg Petrovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Finance of the Private Higher Educational Institution «International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk», St. Akademika Stepana Demyanchuk 4, Rivne, 33027, tel.: (097) 961-89-18, https://orcid.org/0009-0008-3458-7926

Lischuk Nataliya Volodymyrivna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Economics and Finance of the Private Higher Educational Institution «International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk», St. Akademika Stepana Demyanchuk 4, Rivne, 33027, tel.: (097) 246-61-70, https://orcid.org/0000-0002-6538-2623

Dalyuk Nataliya Yaroslavivna senior lecturer of the Department of Management of the Private Higher Educational Institution «International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk», St. Akademika Stepana Demyanchuk 4, Rivne, 33027, tel.: (067)418-61-68

Brigadier Pavlo Volodymyrovych, graduate student of the Private Higher Educational Institution «International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk», St. Akademika Stepana Demyanchuk 4, Rivne, 33027, tel.: (098)567-67-01

Sokolovsky Dmytro Ihorovych, 2nd year master's student at the Private Higher Educational Institution «International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk», St. Akademika Stepana Demyanchuk 4, Rivne, 33027, tel.: (063)411-89-47

THEORETICAL FOUNDATIONS OF SOCIAL-ECONOMIC SECURITY

Abstract. The theoretical aspects of socio-economic security constitute the foundational basis that aids in understanding the essence of this concept and defining its key components. This article is dedicated to a detailed analysis of the theoretical aspects.

In this article, we will define the concept of socio-economic security, explore whether our society has access to resources and opportunities to ensure its social and economic well-being, and assess its ability to cope with risks and challenges.

The article also examines the components of socio-economic security. Theoretical models often identify components such as economic stability, access to education and healthcare, employment levels, social solidarity, income levels and living standards, protection of human rights and freedoms, and many others.

Moreover, the article explores various approaches to measuring socio-economic security. This may include the use of indicators that reflect the level of security across different aspects of societal life.

Through the lens of the article, we will trace the interrelation with other types of security, such as political, military, environmental, and others. These help to understand how different aspects of security interact and affect societal stability.

We will consider a contextual approach in studying socio-economic security, particularly cultural, historical, and geographical factors that may influence the specific nature of security in different countries or regions.

This abstract reflects the main theoretical concepts and approaches to understanding socio-economic security, which are crucial for further research and the development of strategies to ensure societal stability and well-being.

Keywords: national security, socio-economic security, socio-economic theory, socio-economic approach, economic security, social solidarity, economic well-being, socio-economic geography, fiscal policy.

Постановка проблеми. Проблемність при вивченні теоретичних аспектів соціально-економічної безпеки полягає в необхідності ретельного

аналізу та уточнення концептуальних основ цього поняття. Це важливо для розуміння сутності соціально-економічної безпеки і розробки ефективних стратегій для її забезпечення. Існує різноманіття підходів до визначення соціально-економічної безпеки, що може призвести до розбіжностей у розумінні цього поняття та його складових. Наприклад, різні автори можуть надавати різне значення елементам соціально-економічної безпеки, таким як економічна стабільність, соціальна солідарність чи рівень доходу.

Поняття соціально-економічної безпеки може мати різний контекст у різних країнах та регіонах. Культурні, історичні та інші фактори можуть впливати на сприйняття цього поняття та на підходи до його забезпечення. Вимірювання соціально-економічної безпеки може бути складним завданням через велику кількість складових та різноманіття методів оцінки. Недостатня єдність у визначенні індикаторів та метрик може ускладнювати порівняння рівня безпеки між різними контекстами.

Взаємозв'язок з іншими типами безпеки: Соціально-економічна безпека взаємодіє з іншими типами безпеки, такими як політична, військова, екологічна тощо. Розуміння цього взаємозв'язку та його впливу на стабільність суспільства є ключовим для розробки комплексних стратегій безпеки.

Розробка стратегій забезпечення соціально-економічної безпеки вимагає ретельного аналізу цих проблем та розробки комплексних підходів до їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблеми економічної безпеки зробили українські науковці: М. В. Вінічук, В. О. Лаврентьєв, В.І. Лазебна, О.В. Мовчан, С. М. Шкільников, Ю. В. Яковлєв.

Розуміння поняття соціально-економічної безпеки: Стаття має на меті розкрити сутність та ключові складові поняття соціально-економічної безпеки, щоб читачі могли краще розуміти цей термін та його значення.

Аналіз теоретичних моделей і підходів: Вона пропонує докладний аналіз різних теоретичних моделей та підходів до визначення та вимірювання соціально-економічної безпеки, допомагаючи читачам отримати об'єктивне уявлення про цю проблему.

Мета статті полягає в проведенні аналізу теоретичних аспектів соціально-економічної безпеки. Визначення взаємозв'язку із іншими типами безпеки. Також за мету ставиться вивчення взаємозв'язку соціально-економічної безпеки з іншими типами безпеки, такими як політична, військова та екологічна безпека.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічна безпека в Україні - це поняття, що визначається комплексом заходів та умов, спрямованих на забезпечення стабільності та добробуту суспільства на економічному та соціальному рівнях. Вона включає в себе заходи для забезпечення економічної

стабільності, соціальної справедливості, рівних можливостей, боротьби з бідністю та безробіттям, забезпечення соціального захисту та інші аспекти, які впливають на добробут громадян та стабільність суспільства в цілому.

Неокласичний підхід в соціально-економічній безпеці в Україні базується на ідеях класичної економічної теорії, яка покладає акцент на роль вільного ринку та приватної власності в організації економічної діяльності. Основні принципи неокласичного підходу можна розглядати таким чином:

Вільний ринок: За неокласичною концепцією, ринок має бути вільним і нерегульованим державою. Це означає, що ринкові сили, такі як попит і пропозиція, самі здатні досягати рівноваги, а державне втручання може спричинити ефект "відсунутого ринку".

Приватна власність: Неокласичний підхід підтримує принцип приватної власності, вважаючи, що власники ресурсів мають стимули використовувати їх ефективно та продуктивно.

Саморегулювання ринку: За неокласичною концепцією, ринок має властивість саморегулюватися. Це означає, що відносини між попитом і пропозицією приведуть до оптимального розподілу ресурсів і досягнення максимальної ефективності в економіці.

Акцент на індивідуальному підприємництві та конкуренції: У неокласичному підході важливий акцент робиться на індивідуальному підприємництві та конкуренції як основних джерел економічного зростання та інновацій.

Україна, як і багато інших країн, застосовує елементи неокласичного підходу в своїй економічній політиці. Проте, враховуючи особливості економічного розвитку та соціальних потреб у країні, важливо забезпечити баланс між ринковими механізмами та державним регулюванням з метою забезпечення сталого економічного зростання та соціальної справедливості.

Аналіз підходів та теорій допомагає краще зрозуміти складність та многогранність поняття соціально-економічної безпеки в українському контексті та розробляти ефективні стратегії її забезпечення.

Ще один підхід, що акцентує на ролі держави у забезпеченні умов для економічного зростання та розвитку - неоліберальний підхід. Він підтримує принципи вільного ринку та зменшення державного втручання в економіку.

Неоліберальний підхід в соціально-економічній безпеці в Україні відображає ідеї, принципи та політики, що випливають з неоліберальної економічної доктрини. Цей підхід зазвичай висвітлюється через наступні ключові аспекти:

- Лібералізація ринків: Неоліберальний підхід сприяє лібералізації ринків, зокрема, зменшенню державного контролю та регулювання в економіці. Це може включати приватизацію державних підприємств, дерегуляцію та зниження торговельних бар'єрів.

- Мінімізація ролі держави: Згідно з неоліберальним підходом, держава має обмежити свою роль у економіці та суспільстві. Це може включати скорочення державних витрат, зниження податкового навантаження та відмову від державних субсидій.
- Сприяння приватному підприємництву та конкуренції: Неоліберальний підхід підтримує розвиток приватного підприємництва та створення сприятливого середовища для конкуренції на ринку. Це може включати заохочення створення нових бізнесів, зниження адміністративних бар'єрів для входу на ринок та розвиток механізмів захисту прав власності.
- Соціальна політика: У неоліберальній економічній політиці, соціальні програми та допомога зазвичай мінімалізуються, а акцент робиться на індивідуальній відповідальності та ринкових механізмах. Це може призвести до скорочення державних витрат на соціальний захист, охорону здоров'я та освіту.
- Відкритість для зовнішніх інвестицій та торгівлі: Неоліберальний підхід сприяє залученню зовнішніх інвестицій та розвитку міжнародної торгівлі шляхом зниження торговельних бар'єрів та укладення вільних торгових угод.

В українському контексті неоліберальний підхід може сприйматися як один із напрямків економічної політики, зокрема, у періоди реформ та модернізації економіки після отримання незалежності. Проте, варто враховувати, що ефективність такого підходу може залежати від контекстуальних умов та здатності держави забезпечити баланс між ринковими механізмами та соціальними потребами громадян.

В соціально-економічній безпеці в Україні є вагомий підхід, що базується на ідеї, що ефективність та стабільність економіки та суспільства залежать від якості та функціонування інституційних структур, таких як правова система, система управління, система оподаткування, банківська система, тощо. Інституціональний підхід вважає, що ефективні інституції сприяють стабільності, забезпечують правову впорядкованість, захищають права та інтереси громадян і підприємств, а також стимулюють економічний розвиток. Деякі ключові аспекти інституціонального підходу в соціально-економічній безпеці в Україні включають:

- Правова система: Забезпечення правової впорядкованості, дотримання законів та правил гри є основою ефективної демократії та розвиненої економіки. Ефективна правова система дозволяє захищати права власності, контрактів та прав людини, а також регулювати відносини між суб'єктами економіки.
- Система управління: Керівництво та управління владними та громадськими інституціями має бути ефективним, прозорим та відповідальним

перед громадянами. Забезпечення демократичного управління та відкритості допомагає зменшити корупцію та підвищити довіру до владних структур.

- Система оподаткування: Оподаткування повинно бути справедливим, прозорим та ефективним. Оптимальна система оподаткування стимулює економічну активність, сприяє розподілу ресурсів та забезпеченню соціальної справедливості.
- Банківська система: Ефективна банківська система забезпечує стабільність фінансового сектору та доступ до фінансових послуг для населення та підприємств. Вона також відіграє важливу роль у розвитку економіки шляхом фінансування інвестицій та підтримки малого та середнього бізнесу.
- Боротьба з корупцією: Корупція є серйозною загрозою для ефективності інституцій та стабільності суспільства. Забезпечення прозорості, відкритості та відповідальності є важливими складовими боротьби з цим явищем.

Оперуючи інституціональний підходом в соціально-економічній безпеці в Україні ми маємо змогу розуміти важливість стабільних та ефективних інституцій для забезпечення розвитку та процвітання суспільства. Однак важливо постійно працювати над удосконаленням цих інституцій та забезпеченням їх ефективності для досягнення мети сталого розвитку та соціально-економічної стабільності.

Важливість забезпечення соціальної справедливості та рівних можливостей для всіх членів суспільства відображає **соціально-економічний підхід**. Економічні аспекти, такі як рівень доходу, зайнятість, інфляція, фінансова стабільність, тісно взаємодіють з соціальними факторами, такими як рівень освіти, доступ до медичної допомоги, якість життя, соціальна солідарність, та інші. Ключові аспекти соціально-економічного підходу в соціально-економічній безпеці в Україні:

- Соціальна політика: Розробка та впровадження соціальних програм та заходів, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості, підтримку малозабезпечених верств населення, підвищення якості життя та рівня соціального захисту.
- Економічна політика: Реалізація економічних стратегій та реформ, спрямованих на створення сприятливого інвестиційного клімату, підтримку підприємництва, стимулювання інновацій та розвитку конкурентоспроможності.
- Трудова політика: Регулювання ринку праці, захист прав працівників, створення нових робочих місць, підвищення якості праці, забезпечення соціальних гарантій для працівників.
- Соціальна інфраструктура: Розвиток соціальної інфраструктури, включаючи освіту, охорону здоров'я, житлово-комунальне господарство, транспорт, культуру та інші сфери, які впливають на якість життя громадян.

- Соціальна солідарність і взаємодопомога: Розвиток механізмів соціальної солідарності та взаємодопомоги, що сприяють зменшенню соціальних нерівностей та підтримці потрібних груп населення.
- Управління ризиками та кризами: Розробка та впровадження систем управління ризиками та кризами для забезпечення стійкості економіки та соціальної сфери в умовах негативних впливів та кризових ситуацій.

Соціально-економічний підхід в соціально-економічній безпеці в Україні визнає важливість забезпечення балансу між економічними та соціальними аспектами розвитку, щоб забезпечити сталість, розвиток та підвищення якості життя населення.

Теорії соціально-економічної безпеки в Україні розкривають різні підходи до аналізу та вирішення проблем, пов'язаних з економічною та соціальною сферами життя суспільства. Вони включають в себе різноманітні концепції та моделі, що допомагають розуміти та пояснювати причини виникнення соціально-економічних проблем, їхні наслідки та можливі шляхи подолання.

Однією з теорій є теорія розвитку людського капіталу, в соціально-економічній безпеці в Україні ця теорія визнає людей як ключовий ресурс для економічного та соціального розвитку країни. Ця теорія наголошує на важливості інвестування в освіту, навчання та розвиток навичок, здоров'я та соціальних зв'язків як способу підвищення продуктивності праці, підвищення рівня зайнятості, зниження бідності та покращення якості життя.

Деякі конкретні заходи, які Теорія розвитку людського капіталу може рекомендувати для забезпечення соціально-економічної безпеки в Україні, включають:

- Інвестування в освіту та навчання: Розвиток освітніх програм, які відповідають вимогам сучасного ринку праці та забезпечують необхідні навички та компетенції для успішної кар'єри.
- Здоров'я та соціальний захист: Забезпечення доступу до якісної медичної допомоги, соціальних послуг та захисту прав населення, що сприяє покращенню загального стану здоров'я та соціального благополуччя.
- Розвиток навичок та інновацій: Сприяння постійному навчанню та розвитку навичок серед працівників, стимулювання креативності та інноваційного мислення для підвищення конкурентоспроможності та ефективності економіки.
- Збільшення участі жінок на ринку праці: Стимулювання рівних можливостей та зменшення гендерних нерівностей у доступі до робочих місць та можливостей для кар'єрного зростання.
- Розвиток інфраструктури та соціальних послуг: Забезпечення доступу до якісної житлово-комунальної інфраструктури, транспортних

засобів, культурних та рекреаційних послуг, що сприяє покращенню якості життя та підвищенню задоволення потреб населення.

- Стимулювання інвестицій у людський капітал: Заохочення підприємств та інвесторів до інвестування в навчання та розвиток персоналу, що сприяє підвищенню професійної компетентності та ефективності працівників.

Ці заходи спрямовані на розвиток людського капіталу як ключового чинника соціально-економічного розвитку, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності, стійкості та добробуту суспільства в цілому.

Збалансований розвиток економіки базується на **теорії сталого розвитку**. В соціально-економічній безпеці в Україні важливим аспектом є розвиток економіки, суспільства та навколишнього середовища, аби забезпечити поточні потреби, і не нашкодити здатності майбутніх поколінь забезпечувати свої власні потреби.

Теорія сталого розвитку наголошує на необхідності створення економіки, яка забезпечує стійке та довгострокове зростання, сприяючи економічній стабільності, забезпеченню робочих місць, зменшенню бідності та рівномірному розподілу доходів.

Для підтримки соціального аспекту теорія сталого розвитку має враховувати потреби та інтереси сучасного суспільства, забезпечувати високий рівень життя, надавати вільний доступ до освіти, охорони здоров'я, житла та інших соціальних послуг для всіх верств населення.

Важливою складовою теорії сталого розвитку є збереження навколишнього середовища та природних ресурсів для майбутніх поколінь. Це включає в себе ефективне використання ресурсів, зменшення викидів та забруднення, розвиток відновлюваних джерел енергії та збереження біорізноманіття.

Культурні особливості та цінності суспільства, спричиняють розвиток культурної сфери, підтримка традицій та ідентичності, є умовами по створенню культурного розвитку та творчого самовираження.

Теорія сталого розвитку передбачає розвиток ефективних та стабільних політичних інститутів, які сприяють прийняттю та впровадженню стратегій та політик, спрямованих на досягнення сталого розвитку.

Ця теорія визнає взаємозв'язок між економікою, соціумом та навколишнім середовищем та наголошує на необхідності розробки та впровадження комплексних стратегій, які забезпечать збалансований розвиток у всіх аспектах суспільного життя, що сприятиме забезпеченню соціально-економічної безпеки в Україні.

Висновки. Аналіз підходів та теорій соціально-економічної безпеки в Україні має важливе значення для розвитку стратегій управління економікою, соціальною політикою та забезпечення стабільності суспільства. Розуміння

роботи соціально-економічної політики в Україні допомагає оцінити ефективність заходів управління соціально-економічним розвитком, включаючи програми соціального захисту, фіскальну політику, регулювання ринків тощо.

Завдяки аналізу економічних теорій розвитку можна допомогти розуміти процеси економічного зростання та розвитку в контексті соціальної безпеки.

В Україні важливо аналізувати якість і ефективність інституційних механізмів, таких як правова система, система управління, антикорупційні та адміністративні процедури. Якщо Аналіз цих підходів та теорій допомагає краще зрозуміти складність та многогранність поняття соціально-економічної безпеки в українському контексті та розробляти ефективні стратегії її забезпечення.

Якби в державі здійснювався повноцінно аналіз та впроваджувалися заходи спрямовані на забезпечення стабільності та зростання, ми б з упевненістю могли відповідати стандартам країни з високим показником рівня соціально-економічної безпеки, на жаль, теорії та аналізи лишаються теоріями та гарно написаними інструкціями якими не користуються.

Література:

1. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.04.01 / О.І. Барановський; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. – К., 2000. – 36 с. – укр.

2. Барановський О.І. Фінансові передумови формування середнього класу / О.І. Барановський //Економіка і прогнозування. – 2002. − № 2. − С. 108- 125.

3. Бєляєв О. О. Соціальна економіка Навч. посіб. / Кол. авт. О. О. Бєляєв, М. І. Диба, В. І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005. — 196 с.

4. Відтік капіталу в контексті вирішення проблем економічного зростання // Вплив «втечі капіталу» на макроекономічний розвиток України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/ 07.htm.

5. Вікіпедія – вільна енциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Бідність.

6. Вікіпедія – вільна енциклопедія. Суспільство. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uk.m.wikipedia.org

7. Вінічук М. В. Актуальні проблеми сталого розвитку економіки України: колективна монографія / М. В. Вінічук; кол. авторів; за ред. Р. І. Тринька та Я. С. Піцура. – Львів: Ліга–Прес, 2014. – 508 с. – С. 175–204.

8. Вінічук М. В. Аналіз стану та динаміки основних індикаторів соціальної безпеки України / М. В. Вінічук // Бъдещето въпроси от света на науката: материали за 8-а международна научна практична конференція (Болгарія, 17–25 декември). – Т. 19. Закон. Държавна администрация. – София: «БялГРАД–БГ» ООД, 2012. – 80 с. – С.5–8.

9. Вінічук М. В. Аналітична оцінка рівня та якості життя населення в контексті забезпечення соціальної безпеки держави / М. В. Вінічук // Вплив політичних циклів на якість життя та рівень щастя в Україні: матеріали засідання круглого столу (29 березня 2013 р.) / за ред. М. І. Флейчук. – Львів: Арал, 2013. – 112 с. – С. 73–77.

10. Вінічук М. В. Соціальна політика у системі економічної безпеки України / М. В. Вінічук // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2012. – Вип. 22.13. – 408 с. – С. 151–157.

11. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [За ред. акад. НАН України В.М. Гейця]. – К.: Ін-т екон. прогнозув.; Фенікс, 2003. – 1008 с.

12. Економічна безпека: навч.посіб. / [за ред. З.С. Варналія]. – К.: Знання, 2009. – 647 с.

13. Економічна безпека: навч.посіб. / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко та ін.; [за ред. О.М. Джужі]. – К.: Алеута; КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.

14. Економічна енциклопедія. Словопедія. Універсальний словникенциклопедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovopedia. org.ua/38/53393/377625.html.

15. Економічна енциклопедія. У трьох томах / За заг.ред. Б. Гаврилишина, С. Мочерного та ін. – К.: Видавничий центр "Академія", 2000. – Том 1.

References:

1. Baranovs'kij, O.I. (2000). Finansova bezpeka v Ukraïni (metodologija ocinki ta mehanizmi zabezpechennja) [Financial security in Ukraine (assessment methodology and security mechanisms)]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* K.: NAN Ukraïni. In-t ekon. Prognozuvannja [in Ukrainian].

2. Baranovs'kij, O.I. (2002). Finansovi peredumovi formuvannja seredn'ogo klasu [Financial prerequisites for the formation of the middle class]. *Ekonomika i prognozuvannja - Economics and forecasting*, 2, 108- 125 [in Ukrainian].

3. Bєljaєv, O. O. (2005). *Social'na ekonomika [Social economy*]. K.: KNEU [in Ukrainian].

4. Vidtik kapitalu v konteksti virishennja problem ekonomichnogo zrostannja [Capital flight in the context of solving problems of economic growth]. *old.niss.gov.ua* Retrieved from http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/ 07.htm. [in Ukrainian].

5. Vikipedija – vil'na enciklopedija [Wikipedia is a free encyclopedia]. *uk.wikipedia.org* Retrieved from http://uk.wikipedia.org/wiki/Bidnist'. [in Ukrainian].

6. Vikipedija – vil'na enciklopedija. Suspil'stvo [Wikipedia is a free encyclopedia. Society.]. *uk.wikipedia.org* Retrieved from www.uk.m.wikipedia.org [in Ukrainian].

7. Vinichuk, M. V. (2014). *Aktual'ni problemi stalogo rozvitku ekonomiki Ukraïni [Actual problems of sustainable development of the economy of Ukraine*]. L'viv: Liga–Pres, [in Ukrainian].

8. Vinichuk, M. V. (2012). Analiz stanu ta dinamiki osnovnih indikatoriv social'noї bezpeki Ukraïni [Analysis of the state and dynamics of the main indicators of social security of Ukraine]. *Proceedings from VIII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia « B#deshheto v#prosi ot sveta na naukata » – The Eighteenth International Scientific and Practical Conference « Future questions from the world on science»*. (pp. 5-8). Sofija: «BjalGRAD–BG» OOD [in Ukrainian].

9. Vinichuk, M. V. (2013). Analitichna ocinka rivnja ta jakosti zhittja naselennja v konteksti zabezpechennja social'noї bezpeki derzhavi [Analytical assessment of the level and quality of life of the population in the context of ensuring social security of the state]. *Proceedings from zasidannja kruglogo stolu « Vpliv politichnih cikliv na jakist' zhittja ta riven' shhastja v Ukraïni » – The round table meeting« The influence of political cycles on the quality of life and the level of happiness in Ukraine*». (pp. 73-77). L'viv: Aral [in Ukrainian].

10. Vinichuk, M. V. (2012). Social'na politika u sistemi ekonomichnoї bezpeki Ukraïni [Social policy in the system of economic security of Ukraine]. *Naukovij visnik Nacional'nogo lisotehnichnogo universitetu Ukraïni - Scientific bulletin of the National Forestry University of Ukraine*, 22.13, 151–157 [in Ukrainian].

11. Gejc, V.M. (2003). *Ekonomika Ukraïni: strategija i politika dovgostrokovogo rozvitku [Economy of Ukraine: strategy and policy of long-term development*]. K.: In-t ekon. prognozuv.; Feniks [in Ukrainian].

12. Varnalij, Z.S.(2009). *Ekonomichna bezpeka [Economic security]*. K.: Znannja [in Ukrainian].

13. Dzhuzhi, O.M. (2010). *Ekonomichna bezpeka [Economic security]*. K.: Aleuta; KNT; Centr uchbovoï literaturi [in Ukrainian].

14. Ekonomichna enciklopedija. Slovopedija. Universal'nij slovnikenciklopedija. [Economic encyclopedia. Slovopedia. Universal dictionary encyclopedia]. *slovopedia. org.ua* Retrieved from http://slovopedia. org.ua/38/53393/377625.html. [in Ukrainian].

15. Gavrilishin, B.,Mocherniy, S. (2000). *Ekonomichna enciklopedija [Economic encyclopedia]*. (vol. 1-3). K.: Vidavnichij centr “Akademija” [in Ukrainian].

УДК 338.47:656.13]:330.341.1

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-143-149

Хоменко Надія Володимирівна аспірант, Національний транспортний університет, к. 313, вул. М.Омеляновича-Павленка 1, м. Київ, 01010, тел.: (096) 692-69-45, https//orcid.org/0000-0001-7301-9034

МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ

Анотація. Автомобільний транспорт відіграє важливу роль в економіці України, роблячи значний внесок у формування валового внутрішнього продукту. В умовах військового стану та інтеграції до європейського економічного простору, питання розвитку інноваційного потенціалу автотранспортних підприємств набуває особливої актуальності. Інноваційний потенціал є важливим аспектом суспільного та індивідуального розвитку, тому питання формування ефективного механізму його розвитку залишається відкритим. Аналізуючи сучасні дослідження, автори вказують на брак праць, присвячених організаційно-економічному механізму розвитку інноваційного потенціалу в автотранспортній галузі. Стаття присвячена дослідженню механізму розвитку інноваційного потенціалу підприємств автомобільного транспорту. Метою статті є визначення та характеристика компонентів цього механізму. Проаналізовано поняття та сутність механізму розвитку інноваційного потенціалу підприємства. Під інноваційним потенціалом підприємств автомобільного транспорту пропонується розуміти інноваційні можливості, засоби, методи та ресурси, які можуть бути використані для розвитку та впровадження інновацій у сфері автотранспорту. Цей потенціал охоплює такі підсистеми як кадровий, інвестиційний, науково-технічний, фінансовий, виробничо-технологічний, рекламно-маркетинговий, які є необхідними складовими інноваційного процесу в даній галузі. В Україні стратегії інноваційного розвитку автотранспортних підприємств часто не мають системного характеру, що зумовлено недоліками у розробці та реалізації стратегічних планів, а також швидкими змінами в економічному та технологічному середовищі. Для розвитку інноваційного потенціалу необхідно впроваджувати науково-технічні досягнення, ефективно управляти фінансовими ресурсами, забезпечувати кваліфікований персонал, розробляти інноваційні стратегії та встановлювати партнерські відносини. Обгрунтовано напрями та компоненти покращення механізму розвитку інноваційного потенціалу підприємств автомобільного транспорту.

Ключові слова: потенціал, інноваційний потенціал, розвиток, механізм розвитку, підприємство, транспорт, автотранспорт.

Khomenko Nadia Volodymyrivna Ph.D. student, National Transport University, Department of Economics, OmelyanovichaPavlenko St. 1, 313, Kyiv, 01010, tel.: (096) 692-69-45, orcid.org/0000-0001-7301-9034

MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE POTENTIAL OF ROAD TRANSPORT ENTERPRISES

Abstract. Automobile transport plays an important role in the economy of Ukraine, making a significant contribution to the formation of the gross domestic product. In the conditions of martial law and integration into the European economic space, the issue of the development of the innovative potential of motor transport enterprises becomes especially relevant. Innovative potential is an important aspect of social and individual development, so the question of forming an effective mechanism for its development remains open. Analyzing modern research, the authors point to a lack of works devoted to the organizational and economic mechanism of the development of innovative potential in the motor transport industry. The article is devoted to the study of the mechanism of development of the innovative potential of road transport enterprises. The purpose of the article is to define and characterize the components of this mechanism. The concept and essence of the mechanism of development of the innovative potential of the enterprise are analyzed. Under the innovative potential of road transport enterprises, it is proposed to understand innovative opportunities, means, methods and resources that can be used for the development and implementation of innovations in the field of motor transport. This potential covers such subsystems as personnel, investment, scientific and technical, financial, production-technological, advertising and marketing, which are necessary components of the innovation process in this field. In Ukraine, the innovative development strategies of motor transport enterprises often lack a systemic nature, which is due to shortcomings in the development and implementation of strategic plans, as well as rapid changes in the economic and technological environment. To develop innovative potential, it is necessary to implement scientific and technical achievements, effectively manage financial resources, provide qualified personnel, develop innovative strategies and establish partnership relations. The directions and components of improving the mechanism for the development of the innovative potential of road transport enterprises are substantiated.

Keywords: potential, innovative potential, development, development mechanism, enterprise, transport, motor vehicle.

Постановка проблеми. Автомобільний транспорт відіграє важливу роль як у транспортній інфраструктурі, так і в національній економіці вцілому, робить значний внесок у формування валового внутрішнього продукту України, що підкреслює необхідність систематизації теоретичних і прикладних аспектів економічного розвитку підприємств автомобільного транспорту, особливо в умовах військового стану та інтенсифікації євроінтеграційних

процесів. Зокрема інноваційним процесам надається все більше значущості, оскільки вони спрямовані на досягнення конкурентних переваг підприємствами і задоволення попиту споживачів у високоякісних товарах та послугах.

Інноваційний потенціал є важливим елементом інноваційного процесу, і він є необхідною складовою суспільного та індивідуального відтворення.

Питання формування ефективного механізму розвитку інноваційного потенціалу підприємства залишається відкритим. Тому тема інноваційного потенціалу підприємства та створення механізму його розвитку стає дедалі більш актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку в цілому та інноваційного потенціалу зокрема присвячено роботи численних вітчизняних вчених, таких як: Бойко І.А., Комчатних О.В., Колесник І.В., Пузирьова П.В., Алієв Р.А., Гречан А. П. та ін., втім, праць, присвячених організаційно- економічному механізму розвитку інноваційного потенціалу підприємств автомобільного транспорту, досі бракує. Автотранспортна галузь має значний потенціал з точки зору розвитку національної економіки, саме цим і зумовлений вибір теми даної публікації.

Мета статті. Визначення та характеристика компонентів механізму розвитку інноваційного потенціалу підприємств автомобільного транспорту.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», інноваційний потенціал визначається як сукупність можливостей у галузі науково-технологічного, фінансово-економічного, виробничо-соціального та культурно-освітнього розвитку країни (галузі, регіону, підприємства і т. д.), які є необхідними для сприяння інноваційному розвитку економіки [1].

У сучасних економічних дослідженнях [2] існує розмаїття тлумачень поняття «інноваційний потенціал», які класифікують в чотири основні групи:

• Ресурсний підхід. В цьому варіанті інноваційний потенціал розглядається як сукупність наявних ресурсів.

• Структурний підхід. Згідно з цим підходом інноваційний потенціал розглядається в контексті взаємодії з іншими видами потенціалів.

• Результативний підхід. За цим підходом інноваційний потенціал розглядається як здатність створювати нову вартість та досягати конкретних результатів.

• Потенційний підхід. Вказується, що інноваційний потенціал представляє собою сукупність можливостей, які готує підприємство до впровадження інноваційної діяльності.

Слід відмітити, що структурний підхід є найбільш використовуваним в практиці українських підприємств.

Таким чином, під інноваційним потенціалом підприємств автомобільного транспорту пропонується розуміти комплекс інноваційних можливостей, засобів, методів та ресурсів для розробки та впровадження інновацій в автотранспортній галузі, що включає такі підсистеми, як кадровий потенціал, інвестиційний потенціал, науково-технічний потенціал, виробничо-технологічний потенціал, рекламно маркетинговий потенціал, що є невід'ємними складовими над категорії інноваційного потенціалу[3].

На сьогоднішній день автомобільний транспорт є важливою складовою сучасної транспортної системи та відіграє ключову роль у забезпеченні рухомості та економічному розвитку. Він може бути використаний для пасажирських перевезень, вантажоперевезень, а також у різних галузях, таких як логістика, комерційна діяльність та особисте використання.

Для національних автотранспортних підприємств не є властивими стратегії інноваційного розвитку, які б мали системний характер, цільову направленість, безперервність та довготривалість. Одним з чинників такого становища є недоліки в розробці, оцінюванні проектів та реалізації стратегічних планів, врахуванні мінливості стану факторів внутрішнього та зовнішнього бізнес-середовища, наявності системних структурних змін, що спровоковані стрімкістю і складністю економічних, технологічних, екологічних, технічних та соціальних трансформацій як всередині країни, так і за її межами [4].

Основними елементами потенціалу автотранспортного підприємства є:

1. Матеріальна складова:

- Транспортні засоби: автомобілі, автобуси, вантажівки тощо.
- Інфраструктура: автостоянки, гаражі, сервісні центри, а також дороги та інші транспортні споруди.
- Матеріально-технічна база: обладнання для технічного обслуговування і ремонту транспортних засобів, запасні частини та матеріали.

2. Фінансова складова:

- Капітал та інвестиції: кошти, вкладені в придбання та утримання транспортних засобів і інфраструктури.
- Фінансові резерви: грошові кошти, які можуть бути використані для непередбачених витрат або для розвитку підприємства.

3. Людський потенціал:

- Кваліфікований персонал: водії, механіки, менеджери, логісти та інші спеціалісти, які забезпечують ефективну роботу підприємства.
- Кадрова складова: здатність до навчання і розвитку персоналу, формування команди, комунікаційні навички тощо.

4. Інформаційна складова:

- Системи управління та моніторингу: програмне забезпечення для ведення обліку транспортних засобів, маршрутів, витрат тощо.

- Інформаційні технології: використання сучасних засобів зв'язку, GPS, систем відстеження тощо для оптимізації роботи.

5. Організаційна складова:

- Структура управління: формальна організаційна структура, внутрішні процедури і політики.
- Логістичні системи: організація руху транспортних засобів, вантажів та пасажирів, планування маршрутів і графіків [5].

Інноваційний потенціал входить до складу загального потенціалу автотранспортного підприємства, разом із фінансовим, виробничим, управлінським та іншими складовими, та є його невід'ємною складовою. Здатність до постійних інновацій дозволяє підприємствам адаптуватися до змін на ринку, впроваджувати нові технології та процеси, тим самим підвищуючи ефективність своєї діяльності.

Напрями розвитку інноваційного потенціалу підприємств автомобільного транспорту включають в себе впровадження новаторських стратегій та підходів для стимулювання інноваційної активності та підвищення конкурентоспроможності. Цей процес може охоплювати такі аспекти (табл.1):

Таблиця 1

Напрями розвитку інноваційного потенціалу підприємств автомобільного транспорту [6]

№	Напрям	Характеристика
1	Науково-технічний розвиток	Впровадження нових технологій, дослідження та розробки для покращення технічних характеристик автомобільного транспорту
2	Фінансова стратегія	Реалізація ефективного управління фінансовими ресурсами для фінансування інноваційних проектів та вкладання в науково-технічний розвиток
3	Кадровий потенціал	Забезпечення підприємств кваліфікованими спеціалістами, спроможними впроваджувати та управляти інноваційними ідеями
4	Стратегічне управління інноваціями	Розробка та впровадження стратегій, які сприяють постійному вдосконаленню та інноваційному зростанню
5	Партнерські відносини	Установлення співпраці з іншими компаніями, науковими установами та інноваційними центрами для обміну знаннями та ресурсами
6	Маркетинг і комунікації	Впровадження стратегій маркетингу для ефективного впровадження та популяризації інноваційних продуктів чи послуг

Розвиток інноваційного потенціалу підприємств автомобільного транспорту спрямований на створення умов для сталого та успішного впровадження новаторських рішень у всі сфери їх діяльності [6].

Інноваційний потенціал підприємств автомобільного транспорту визначається їхньою готовністю та здатністю до впровадження інноваційних рішень та технологій у свою діяльність. Цей потенціал охоплює різні аспекти, включаючи науково-технічні можливості, фінансові ресурси, кадровий потенціал та здатність до адаптації до змін у сфері автомобільного транспорту. Основною метою інноваційного потенціалу є досягнення конкурентних переваг через впровадження новаторських підходів та технологій в діяльність підприємств автомобільного транспорту.

Визначившись з етимологією «інноваційний потенціал підприємств» необхідно дослідити механізм розвитку інноваційного потенціалу підприємств автомобільного транспорту.

Механізм розвитку інноваційного потенціалу - це система методів, інструментів, процесів і стратегій, спрямованих на стимулювання та підтримку інноваційних ідей, проектів та ініціатив у різних сферах діяльності.

Мета цього механізму - сприяти створенню новаторських продуктів, послуг, технологій та процесів, які відповідають на сучасні виклики і підвищують конкурентоспроможність та розвиток суспільства.

Механізм розвитку інноваційного потенціалу підприємств автомобільного транспорту включає такі компоненти, як:

• Фінансування. Забезпечення доступу до фінансових ресурсів для проведення досліджень, розвитку та впровадження інноваційних проектів.

• Дослідження і розвиток. Підтримка наукових та технічних досліджень, які спрямовані на створення нових технологій, продуктів або послуг.

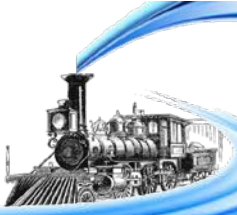
• Технологічний трансфер. Сприяння обміну технологіями та знаннями між науковими установами, підприємствами та іншими зацікавленими сторонами.

• Інфраструктура і підтримка. Створення інноваційних екосистем, які включають в себе інкубатори стартапів, технологічні парки, акселератори та інші організації, що сприяють розвитку інновацій.

• Партнерство і співпраця. Сприяння співпраці між урядом, промисловістю, академічними установами та громадським сектором для спільного розвитку та впровадження інновацій.

Ці компоненти допомагають автотранспортним підприємствам створювати сприятливі умови для розвитку інновацій та підвищення їхньої конкурентоспроможності в галузі [7].

Висновки. Таким чином, організаційно-економічний механізм розвитку інноваційного потенціалу підприємств автомобільного транспорту включає в себе систему управлінських та економічних заходів, спрямованих на стимулювання та ефективне використання можливостей для інноваційного росту. Цей механізм дозволяє підприємствам автомобільного транспорту систематично та результативно розвивати свій інноваційний потенціал для підвищення конкурентоспроможності та виходу на нові ринки.

Література:

1. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» № 3715-VI від 13.01.2024р.
2. Алієв Р.А. Сутність поняття «потенціал підприємства». Підприємництво та інновації. 2019. Вип. 9. С. 54-59.
3. Хоменко Н.В. Теоретико-методичні підходи щодо організаційно- економічного механізму розвитку інноваційного потенціалу підприємств автомобільного транспорту / Економіка і фінанси. № 3. 2022. – С. 142-150.
4. Кукушка І.В. Інноваційний розвиток транспортних підприємств в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1699/1634
5. Пузирьова П.В. Особливості формування потенціалу автотранспортних підприємств що здійснюють вантажні перевезення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1820
6. Колесник І.В. Оцінка інноваційного потенціалу автотранспортного підприємства // Проблеми науки. № 5. 2023. – С. 44-48.
7. Бойко І.А. Інноваційний потенціал підприємства: сутність і структура [Електронний ресурс] – Режим доступу: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/ https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/20.pdf

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro priorytetni napriamy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini» № 3715-VI vid 13.01.2024 roku. [Law of Ukraine "On Priority Areas of Innovative Activity in Ukraine" № 3715-VI from 13.01.2024]
2. Aliiev R.A. (2019) Sutnist poniattia «potentsial pidpryiemstva». [The essence of the concept of "enterprise potential".] *Pidpryiemnytstvo ta innovatsii - Entrepreneurship and innovation. issue 9, 54-59* [in Ukrainian].
3. Khomenko N.V. (2022) Teoretyko-metodychni pidkhody shchodo orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku innovatsiinoho potentsialu pidpryiemstv avtomobilnoho transportu [Theoretical and methodological approaches to the organizational and economic mechanism of the development of the innovative potential of road transport enterprises] *Ekonomika i finansy - Economy and finance. № 3, 142-150* [in Ukrainian].
4. Kukushka I.V. (2022) Innovatsiinyi rozvytok transportnykh pidpryiemstv v Ukraini [Innovative development of transport enterprises of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society, issue 43.* Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1699/1634 [in Ukrainian].
5. Puzyrova P.V. (2013) Osoblyvosti formuvannia potentsialu avtotransportnykh pidpryiemstv shcho zdiisniuiut vantazhni perevezennia [Peculiarities of the formation of the potential of motor vehicle enterprises carrying out freight transportation] *Efektyvna ekonomika - Efficient economy № 2.* Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1820 [in Ukrainian].
6. Kolesnyk I.V. (2023) Otsinka innovatsiinoho potentsialu avtotransportnoho pidpryiemstva [Assessment of the innovative potential of the motor transport enterprise]. *Problemy nauky - Problems of science № 5, 44-48*. [in Ukrainian].
7. Boiko I.A. (2018) Innovatsiinyi potentsial pidpryiemstva: sutnist i struktura [Innovative potential of the enterprise: essence and structure]. Retrieved from https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/20.pdf [in Ukrainian].

УДК 65.015

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-150-168

Щитов Дмитро Миколайович кандидат економічних наук, докторант Університету митної справи та фінансів, 2/4, вул. Володимира Вернадського, м. Дніпро, 49000, тел.: (099)288-49-41, https//orcid.org/0000-0003-4306-8016

Мормуль Микола Федорович кандидат технічних наук, доцент, доцент Університету митної справи та фінансів, 2/4, вул. Володимира Вернадського, м. Дніпро, 49000, тел.: (098)487-76-86, https://orcid.org/0000-0002-8036-3236

Щитов Олександр Миколайович кандидат фізико-математичних наук, доцент, викладач НВК-Ліцей № 100, пл. Успенська, 1, м. Дніпро, 49000, тел.: (066) 336-29-81, https://orcid.org/0000-0002-1435-2918

РЕГРЕСІЙНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ АУТСОРСИНГУ В УКРАЇНІ В МИРНИЙ ТА ВОЄННИЙ ЧАСИ

Анотація. На основі статистичних даних проведено поточний аналіз ринку ІТ-послуг України за 2013-2023 роки. Виявлено та проаналізовано основні фактори, які найбільше впливають на розвиток та обсяг національного ринку високотехнологічних послуг. Вказано чинники, які можуть позитивно вплинути на швидший розвиток сфери ІТ-послуг, що особливо важливо у воєнний та післявоєнний часи, оскільки це єдина галузь, яка майже не зазнала втрат завдяки високій мобільності спеціалістів та низької капіталомісткості. Крім того, прибутки від розроблених програмних продуктів і послуг значно перевищують витрати, що робить цю галузь найбільш стійкою до економічних та будь-яких інших потрясінь. У статті запропоновано алгоритм впровадження аутсорсингу ІТ-послуг на українських підприємствах. Проведено регресійний аналіз між обсягом наданих ІТ-послуг та обсягом державних витрат України на освіту за 2015-2023 роки. Виявлено пропорційну залежність між вказаними показниками. Побудовано точковий графік вказаної регресійної залежності та виведено її загальну математичну модель. Прогнозовано позитивну динаміку обсягів ІТ-ринку України у 2024-2025 роках і надалі у післявоєнному періоді. Запропоновано розширення співпраці з країнами Європейського Союзу у сфері космічних послуг, обґрунтовано необхідність створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього підприємництва у сфері високих технологій. Практична значущість отриманих результатів і висновків полягає у використанні матеріалів даної статті вітчизняними та зарубіжними науков-

цями, практиками та державними установами для аналізу конкурентоспроможності високотехнологічних послуг України (а також будь-яких інших країн) на світовому ринку у наступні роки.

Ключові слова: офшоринг, ІТ-послуги, аутсорсинг, експорт високотехнологічних послуг, рейтинг, статистика, мобільність.

Shchytov Dmytro Mykolayovych candidate of economic sciences, doctoral student of the University of Customs and Finance, 2/4, St. Volodymyr Vernadskyi, Dnipro, 49000, tel.: (099) 288-49-41, https//orcid.org/0000-0003-4306-8016

Mormul Mykola Fedorovych candidate of technical sciences, associate professor, associate professor of the University of Customs and Finance, 2/4, St. Volodymyr Vernadskyi, Dnipro, 49000, tel.: (098) 487-76-86, https://orcid.org/0000-0002-8036-3236

Shchytov Olexandr Mykolayovych candidate of Physical and Mathematical Sciences, associate professor, teacher of the Lyceum No. 100, sq. Uspenska, 1, Dnipro, 49000, tel.: (066) 336-29-81, https://orcid.org/0000-0002-1435-2918

REGRESSION ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF OUTSOURCING IN UKRAINE IN TIME OF PEACE AND WAR

Abstract. On the basis of statistical data, a current analysis of the IT services market of Ukraine was carried out. The main factors that most influence the development and volume of the national high-tech services market have been identified and analyzed. Factors that could positively affect the faster development of the IT services sector are highlighted, which is especially important in wartime and post-war periods, as this is the only industry that has suffered minimal losses due to the high mobility of specialists and low capital intensity. Moreover, the profits from developed software products and services significantly exceed costs, making this industry the most resilient to economic and other shocks. The article proposes an algorithm for implementing IT service outsourcing in Ukrainian enterprises. A regression analysis between the volume of IT services provided and the volume of Ukraine's government spending on education from 2015 to 2023 was conducted. A proportional dependence between these indicators was identified. A scatter plot of the specified regression dependence was constructed, and its general mathematical model was derived. Positive dynamics of the Ukrainian IT market volumes in 2024-2025 and further in the post-war period are forecasted. The expansion of cooperation with European Union countries in the field of space services is proposed, and the necessity of creating favorable conditions for the development of small and medium-

sized enterprises in high-tech sectors is substantiated. The practical significance of the obtained results and conclusions lies in the use of the materials of this article by domestic and foreign scientists, practitioners, and government institutions for analyzing the competitiveness of Ukraine's high-tech services (as well as those of any other countries) in the global market in the coming years.

Keywords: offshoring, IT services, IT companies, outsourcing, IT workers, export of high-tech services, FOP model, rating, statistics, mobility, factors.

Постановка проблеми. Діяльність малого та середнього бізнесу в галузі аутсорсингу ІТ-послуг відіграє ключову роль у зміцненні експортного потенціалу національної економіки України. Аутсорсинг інформаційних технологій означає делегування зовнішнім виконавцям різноманітних функцій у сфері ІТ, включно з розробкою програмного забезпечення, управлінням інформаційними системами, забезпеченням безпеки даних та наданням інтернет-послуг (web-хостинг). Основними перевагами аутсорсингу є зниження витрат, оптимізація внутрішніх процесів, доступ до новітніх інновацій і висококваліфікованого персоналу, що є особливо цінним в умовах економічних викликів.

Завдяки глобалізації, «офшоринг» або міжнародний аутсорсинг став широко розповсюдженим, дозволяючи компаніям ефективно використовувати глобальні ресурси для здійснення своєї діяльності. Україна зайняла міцну позицію в сфері аутсорсингу ІТ-послуг на міжнародному ринку, завдяки великій кількості талановитих фахівців і конкурентоспроможним вартісним умовам праці. Це не лише сприяє зростанню експорту послуг, але й стимулює інноваційний розвиток та підвищення конкурентоздатності національної економіки.

У структурі ІТ-індустрії України провідні позиції займають системна інтеграція, ІТ-аутсорсинг та розробка програмного забезпечення. Офшорний сегмент є особливо привабливим для замовників зі Сполучених Штатів, Європейського Союзу та інших країн, переважно завдяки ІТ-проектам. Основні переваги офшорингу в Україні включають культурну схожість з західними країнами, високий рівень кваліфікації та відносно низьку вартість праці, мінімальні мовні бар'єри та розвинуту інфраструктуру.

Проте існує низка вад, які гальмують подальший розвиток аутсорсингу. Серед них – недостатня державна підтримка, відток фахівців за кордон, недосконалість системи освіти тощо. Тому важливим уявляється досконалий аналіз цієї галузі, умов та перспектив її розвитку, пошук шляхів усунення перепон, формулювання пропозицій з удосконалення її інфраструктури та вживання конкретних заходів для пожвавлення розвитку. Аналіз факторів формування експортного потенціалу високотехнологічних послуг національних

економік провідних країн є вкрай актуальним науковим завданням для дослідження шляхів розвитку аутсорсингу та ІТ-послуг як в Україні, так і у світі, оскільки вони тісно зв'язані між собою.

Мета статті полягає у вирішенні низки завдань.

1)Проаналізувати ступінь зростання ІТ-галузі у 2015-2023 роках у порівнянні із зарубіжними показниками.

2)Виявити чинники поліпшення аутсорсингу в Україні і визначити важливі складові, за рахунок яких галузь має кращі перспективи для розвитку.

3)Зазначити необхідні засоби з боку держави та ІТ-компаній для створення умов, які мають вивести галузь на перше місце у світі.

4)Провести кореляційний аналіз залежності обсягу наданих ІТ-послуг з державними витратами на освіту.

5)Запропонувати шляхи та заходи, які варто застосувати для подальшого розвитку цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Більшість наукових джерел є англомовними, оскільки в інших країнах аутсорсинг більш розвинений (див. публікації Дева Дойла, Роджера Комрасса, Дж. Хейвуда, Р. Чампена, К. Енрейд, М.Аміті, Дж. Брайана, С. Календжяна). Найповніщу інформацію щодо ситуації в даній сфері на ринку дає Українська асоціація підприємств ІТ-аутсорсингу України.

Серед вітчизняних науковців, які займаються цією темою, можна зазначити Д. М. Щитова [1], Ю. Антонюк [2], А. Барбаша [3], І. М. Бурденко і А. П. Ярошину [4], Л. М. Газуду і Т. Ю. Салдан [5], Ю. І. Герасимчука [6], А. В. Чмут і О. Д. Осадчого [7], Т. І. Данилюк і А. М. Мохнюк [8], А. Циганчук і Р. Д. Ляшенко [9], О. Зозульова [10], Я. В. Качан і П. М. Кравченко [11], Т. Г. Ковальчук і В. К. Загарія [12], В. В. Красношапку і І. І. Трохимця [13], Т. В. Красовську [14], О. С. Лебединську і К. С. Демченка [15], І. Матвія [16], О. І. Микало [17], О. В. Мірошніченка, С. О. Черкасова і І. В. Каторську [18], Л. Ноздріну [19], І. Л. Петрову і В. В. Бухарова [20], Т. Г. Савченко і А. П. Ярошину [21], Т. Н. Смирнову [22], Т. В. Красовську, О. Стахурську [23], С. Д. Супрун і В. В. Хачатрян [24], М. О. Тонюка [25], Б. Цибуляка [26], та інших.

Виклад основного матеріалу.

На ІТ-ринку послуг більшість фахівців (близько 80 %) працюють у великих компаніях зі штатом понад 200 співробітників, тоді як 37 % спеціалістів зайняті в організаціях, де кількість персоналу перевищує 1000 осіб. Водночас, малі та середні підприємства (МСП) формують 80 % усіх компаній у сфері ІТ-послуг, демонструючи важливість цього сегменту для ринка.

Більшість контрактів для малих українських ІТ-компаній надходить від МСП з країн з розвинутою економікою, що підкреслює важливість міжнарод-

ної співпраці. Ключовими центрами аутсорсингу в Україні є такі міста, як Київ, Дніпро, Одеса та Львів, де понад 25000 висококваліфікованих фахівців зайняті у сфері розробки програмного забезпечення та надання ІТ-послуг [27].

Доступність кваліфікованих ІТ-фахівців є ключовим фактором, який приваблює іноземні компанії до використання аутсорсингових послуг в Україні. Це дозволяє європейським та американським компаніям істотно зменшити свої витрати на ІТ-послуги, економлячи при цьому від 40 % до 60 %. Розвиток ІТ-сектору вважається одним з основних двигунів економічного зростання, як у розвинутих, так і в країнах, що розвиваються. Європейський Союз активно підтримує цю галузь, створюючи сприятливі умови для ведення бізнесу, надаючи різноманітні преференції та підтримуючи малий та середній бізнес.

1. Розвиток аутсорсинга у передвоєнні та воєнні роки.

В 2021 році Україна зафіксувала значне зростання обсягів експорту та імпорту, де експорт збільшився на 38 %, досягнувши рекордних 68,24 млрд доларів США, тоді як імпорт зріс на 36 % до 73,3 млрд доларів США. Частка ІТ-послуг у загальній структурі експорту послуг зросла на 4,8 %, склавши 37 % від загального експорту, що еквівалентно 2,7 % ВВП країни. Обсяг експорту українського ІТ-сектору у 2021 році сягнув 6,8 млрд доларів США, зрісши з 5 млрд доларів США у 2020 році. Також ІТ-галузь України зробила значний внесок у державний бюджет, сплативши 23,5 млрд грн. податків і зборів у 2021 році, що на 36,6 % більше в порівнянні з 2020 роком, коли цей показник становив 17,2 млрд грн. [28], [29].

Хоча Україна і вважається привабливим ІТ-хабом порівняно з сусідніми країнами, кількість ІТ-спеціалістів на душу населення залишається значно нижчою – у 2−4 рази меншою, ніж у сусідніх країнах. Попри це, кількість ІТ-фахівців в Україні продовжує зростати, збільшившись з 244 000 в 2020 році до 285 000 у 2021 році і до 307 000 у 2023 році, що свідчить про 8 % зростання. З них понад 55 тисяч є найманими працівниками, тоді як решта співпрацюють з компаніями на умовах фізичної особи-підприємця.

Згідно з щорічним рейтингом IAOP, до списка найкращих світових аутсорсерів увійшли 12 українських ІТ-компаній, що демонструє визнання українського ІТ-сектору на міжнародному рівні. Вибір компаній у рейтингу здійснювався на основі кількох критеріїв: відгуків клієнтів, сертифікацій та нагород, інноваційності рішень та проектів корпоративної соціальної відповідальності. Незважаючи на вилучення з рейтингу компанії Program-Ace, з’явилися дві нові компанії – Softengi та Computools, що свідчить про збільшення кількості українських аутсорсерів у цьому престижному списку [20], який виглядає так: Ciklum (понад 2800 спеціалістів в Україні); Computools (понад 800 спеціалістів); Eleks (понад 1300 спеціалістів); Infopulse (понад 1800

спеціалістів в Україні); Innovecs (понад 800 працівників в Україні, США та Європі); Intellias (понад 1200 спеціалістів в Україні); Intetics (понад 300 спеціалістів в Україні); Miratech (понад 1500 спеціалістів); N-iX (понад 1500 спеціалістів); NIX (група компаній з командою більше 2000 спеціалістів); Sigma Software (понад 900 спеціалістів); Softengi (понад 200 спеціалістів).

У рейтингу «The 2021 Global Outsourcing 100», що визначає кращих постачальників аутсорсингових послуг у світі, Україна представлена не лише компаніями у сфері IT-розробки, але й видатними аудиторськими та консультаційними фірмами. Серед них – Deloitte, EY та KPMG, які мають свої основні офіси в Києві, демонструючи високу кваліфікацію та глобальний охоплення їхньої діяльності.

Крім того, в рейтинг включені компанії з IT-сектору, які мають офіси в Україні, зокрема Artezio, Avenga, та IBA Group, що підкреслює значний внесок України в глобальний ринок аутсорсингових послуг. Важливо відзначити, що Україна займає провідні позиції в Центральній та Східній Європі за привабливістю IT-аутсорсингу, обігнавши такі країни, як Хорватія, Болгарія, Чехія, Угорщина, та Польща за вартістю години розробки програмного забезпечення. Ця інформація свідчить про потужний потенціал України у сфері надання висококваліфікованих IT-послуг та консалтингу, що робить країну важливим гравцем на міжнародній арені в цій галузі.

В Україні вартість години розробки програмного забезпечення становить 30-60 дол. США, у Польщі – 45-69 дол. США, в Угорщині – 44 – 57 дол. США, у Чеській Республіці – 39-58 дол. США, у Болгарії – 39-56 дол. США, у Білорусі – 33-48 дол. США, у Румунії – 31-51 дол. США, Хорватії – 32-63 дол. США. З огляду на кількість IT-фахівців, Україна займає міцне друге місце серед країн Центральної та Східної Європи, маючи 200 тисяч спеціалістів у цій галузі. Перше місце за цим показником посідає Польща з 400 тисячами IT-професіоналів. За Україною розташувалися Угорщина (105 тис.), Чеська Республіка (130 тис.), Болгарія (63 тис.), Білорусь (69 тис.), Румунія (139 тис.) та Хорватія (46 тис.). Ці дані, опубліковані в «Outsourcing Journal», підкреслюють важливе місце України в IT-аутсорсингу на регіональному рівні, а також її входження до топ-20 країн у регіоні ЄБСА з офшорної IT-розробки [30].

Це становище вказує на те, що Україна розглядається як перспективний технологічний центр з швидким зростанням IT-індустрії. Враховуючи кваліфікацію українських IT-фахівців та конкурентні переваги, як-от вартість праці та географічна та культурна близькість до Європейського Союзу, Україна приваблює іноземні компанії, які шукають надійних партнерів для аутсорсинга своїх IT-проектів. Така динаміка не лише сприяє розвитку внутрішнього ринку IT-послуг, але й позитивно впливає на загальний економічний розвиток країни, залучаючи інвестиції та створюючи нові робочі місця.

Україна дійсно виокремлюється на глобальному ринку не тільки завдяки IT-аутсорсингу, але й своєю роллю у створенні дослідницьких і розробницьких центрів (R&D). Ця країна приваблює значну увагу від міжнародних компаній, особливо зі Сполучених Штатів Америки та країн Західної Європи, які шукають якісні та ефективні рішення у сфері IT.

Попри воєнні дії, у 2022 році українська IT-індустрія збільшила продажі 2021 року на 400 млн дол. США або на 5,8 % і, згідно зі статистикою Нацбанку, «закрила» рік з показником експорту 7,34 млрд дол. США. У 2022-2023 роках IT стала єдиною сферою, яка зберегла позитивну динаміку (падіння загального експорту склало 35 %). Ці дані свідчать про високу конкурентоспроможність та стратегічну важливість IT-сектору для економіки України, відіграючи ключову роль у забезпеченні економічного зростання та інтеграції країни на міжнародний ринок.

Незважаючи на виклики, пов'язані з воєнними діями, що розпочалися 24 лютого 2022 року, IT-індустрія України продемонструвала значне зростання. У 2022 році, навіть попри складні обставини, сектор IT-послуг збільшився на 27 % у порівнянні з попереднім роком, а частка IT у загальному експорті послуг сягнула 46 % проти 37 % роком раніше. Висока мобільність українських IT-фахівців та здатність працювати дистанційно без прив'язки до конкретного місця дозволили галузі не лише втримати, але й збільшити рівень зайнятості та продуктивності протягом цього періоду. Це свідчить про стійкість та адаптивність українського IT-сектора до екстремальних умов, а також підкреслює важливість цієї індустрії як одного з ключових драйверів економічного розвитку країни у важкі часи [31].

Така динаміка індустрії не тільки зміцнює позиції України як важливого міжнародного центру IT-аутсорсингу та розробки, але й сприяє залученню інвестицій, відкриттю нових можливостей для розвитку талантів та створенню високотехнологічних робочих місць.

Повідомлення платформи «Опендатабот» вказує на важливість IT-сектору для економіки України, особливо у контексті воєнних дій та їх впливу на економіку країни в 2022 році. З січня по травень 2022 року обсяг експорту послуг залишився стабільним і склав 6,8 млрд дол. США, що демонструє стійкість певних секторів економіки, зокрема IT-індустрії, незважаючи на непрості умови. Водночас експорт товарів зазнав значного спаду на 20 % – з 22,5 млрд дол. США до 17,9 млрд дол. США [32].

Ця інформація підкреслює роль IT-сектору як одного з ключових драйверів економічної стабільності України в умовах кризи. Незважаючи на загальне скорочення експорту товарів, IT-індустрія продовжує демонструвати зростання та забезпечувати значний внесок у валютні надходження країни. Це свідчить про високий потенціал галузі та її здатність адаптуватися до змінних умов, забезпечуючи не тільки внутрішню, але й зовнішньоекономічну стабільність.

Дані Національного банку України підтверджують значний внесок ІТ-індустрії в економіку країни, особливо в контексті воєнного стану та його викликів для бізнесу. В першому кварталі 2022 року ІТ-сектор України забезпечив рекордні експортні надходження у розмірі 2 млрд доларів США, що на 28 % перевищує показник за аналогічний період 2021 року (1,44 млрд дол. США). Це зростання відбулося незважаючи на складнощі, пов'язані з воєнним станом, мобілізацією, а також необхідністю релокації бізнесу та робочих команд [33].

Ще до початка війни, в лютому 2022 року, ІТ-індустрія України продемонструвала найвищий в історії щомісячний показник експорту – 839 млн доларів США, що на 43 % більше, ніж у лютому 2021 року (480 млн дол. США). Це свідчить про сильні позиції та високий потенціал української ІТ-галузі на міжнародному ринку, а також її здатність адаптуватися до змінних умов навіть в умовах воєнних дій. Таке зростання підкреслює значення ІТ-індустрії як одного з ключових драйверів економічного розвитку України, здатного забезпечувати стабільні валютні надходження та сприяти загальному економічному зростанню країни, незважаючи на зовнішні виклики.

У нових воєнних умовах ІТ-індустрія України продемонструвала вражаючу стійкість та адаптивність, успішно консолідувавшись і швидко адаптувавшись до змін за допомогою антикризових бізнес-планів. Більшість компаній не лише зберегли своїх клієнтів, але й обсяги контрактів, що дозволило галузі залишатися фінансово стабільною та продовжувати забезпечувати економіку України регулярними валютними надходженнями та сплачувати податки наперед. Зокрема, в березні 2022 року, незважаючи на війну, українська ІТ-галузь зберегла 96 % обсягу експорту комп'ютерних послуг, що склало 522 млн дол. США, порівняно з 546 млн дол. США в аналогічний період минулого року, в той час як інші експортні галузі зазнали спаду на 50-60 % [33].

Ці дані свідчать про високу витривалість та гнучкість української ІТ-індустрії, її здатність швидко адаптуватися до критичних змін та продовжувати роботу навіть у найскладніших умовах. Збереження високого рівня експорту ІТ-послуг не лише сприяє економічній стабільності країни в часи кризи, але й підкреслює стратегічну роль ІТ-сектору для України, його внесок у державний бюджет та здатність забезпечувати важливі валютні надходження.

За оцінками Романа Шеремета, відомого українського економіста та ректора Американського університету в Києві, ІТ-індустрія має великий потенціал стати лідером української економіки після завершення війни. Він виокремлює основні переваги ІТ-сектору, такі як висока мобільність фахівців і низька капіталомісткість. Це означає, що прибутки, отримані від розробки продуктів і надання послуг у сфері ІТ, значно переважають початкові інвестиції та витрати на їх розробку [34].

Така характеристика галузі вказує на можливість швидкого відновлення та подальшого розвитку ІТ-індустрії, що може сприяти загальній економічній стабілізації та зростанню України в післявоєнний період. Роман Шеремет підкреслює, що успіх української ІТ-індустрії може стати прикладом для інших галузей економіки, демонструючи важливість інвестицій у високотехнологічні сектори та необхідність розвитку людського капіталу. Такий підхід може допомогти Україні не тільки швидко відновитися після війни, але й зайняти міцне становище на світовій арені як країні з розвиненою інноваційною економікою.

2. Фактори привабливості України в ІТ-галузі.

Серед факторів, що роблять Україну привабливою для іноземних інвесторів у ІТ-галузі, слід вказати такі:

– велика кількість талановитих ІТ-фахівців: Україна відома своїм високим рівнем технічної освіти та великою кількістю кваліфікованих ІТ-спеціалістів;

– вдале географічне розташування: знаходження в східноєвропейському часовому поясі сприяє зручній співпраці з компаніями з Європи та Америки;

– низькі податки та заробітні плати: конкурентоспроможна фіскальна політика та відносно низькі заробітні плати роблять Україну економічно привабливою для зовнішніх інвесторів;

– якість роботи: українські ІТ-спеціалісти відомі своїм високим рівнем майстерності та здатністю виконувати складні проекти;

– культурна схожість: культурні та ментальні схожості з Західною Європою та США сприяють легшому взаєморозумінню між українськими командами та їхніми замовниками.

Офшорний сектор в Україні приваблює іноземні компанії, зокрема з Сполучених Штатів, Європейського Союзу та інших регіонів, переважно завдяки ІТ-проектам. Основні переваги, які відрізняють Україну на тлі інших країн у сфері офшорингу, включають:

– близькість до західних цінностей: Україна має культурну схожість з країнами Заходу, що спрощує співпрацю та зменшує культурний розрив;

– висококваліфіковані трудові ресурси: країна славиться високим рівнем освіти у сфері ІТ та великою кількістю талановитих спеціалістів;

– доступні трудові ресурси: заробітні плати в Україні залишаються конкурентоспроможними на міжнародному ринку, що дозволяє іноземним компаніям оптимізувати витрати;

– невеликі мовні перепони: багато українських ІТ-спеціалістів вільно володіють англійською мовою, що забезпечує ефективне спілкування з клієнтами та партнерами;

– розвинута інфраструктура: Україна має добре розвинену ІТ-інфраструктуру, що сприяє якісному виконанню проектів.

Хоча більшість ІТ-фахівців працюють у великих компаніях, малий та середній бізнес також активно розвивається та має значну частку на ринку. Основні центри аутсорсингу – Київ, Харків, Львів, Дніпро, Одеса – зосереджують близько 85% усіх програмістів країни. Доступність кваліфікованої робочої сили та можливість значного зниження витрат на ІТ-послуги (від 40 % до 60 %) роблять Україну одним з провідних напрямків для аутсорсингу ІТ-послуг на міжнародному рівні. Це не тільки сприяє зростанню української ІТ-індустрії, але й підтверджує стратегічну роль України як глобального технологічного центру [28].

Експерти прогнозують, що за умови зростання кількості іноземних компаній на українському ринку, місцевий ІТ-сектор може очікувати стабільне збільшення на 22-30 % щорічно.

3. Заходи для поліпшення стану аутсорсингу в Україні.

Європейський досвід підкреслює важливість державної підтримки для розвитку галузі аутсорсингу ІТ-послуг. Україна може адаптувати цей досвід, реалізувавши низку заходів, зокрема:

– створення програм підтримки малого та середнього бізнесу у сфері високих технологій, що може включати фінансові стимули, спрощення бюрократичних процедур, доступ до освітніх та дослідницьких ресурсів;

– удосконалення венчурного інвестування через створення сприятливих умов для венчурних капіталістів та ангелів-інвесторів, включно з податковими пільгами та захистом прав інвесторів;

– модернізація системи оподаткування та законодавчого регулювання сфери високих технологій для зменшення адміністративного тягаря на ІТ-компанії;

– підвищення ефективності системи освіти ІТ-фахівців, включаючи розвиток спеціалізованих програм, підвищення якості технічної освіти, стимулювання науково-дослідної діяльності;

– створення програм щодо впровадження ІКТ в державному та приватному секторах, що сприятиме цифровізації економіки;

– впровадження національної широкосмугової мережі для забезпечення доступу до високошвидкісного інтернету в усіх регіонах країни;

– підтримка стартап-руху через розвиток інкубаторів, акселераторів, грантових програм та менторської підтримки.

Проблема відтоку ІТ-фахівців за кордон є серйозним викликом для України, оскільки країна втрачає висококваліфіковані кадри, які могли б сприяти розвитку внутрішнього ІТ-сектору. Цей відтік частково пов’язаний з несприятливими умовами підприємницького середовища, включаючи високий рівень корупції, недосконале законодавство та відсутність державної підтримки:

– 28 % респондентів бажають виїхати за кордон на постійне місце проживання;

– 7 % бажають виїхати за кордон терміном на рік;
– 5 % бажають виїхати за кордон на 2-3 роки;
– 3 % бажають виїхати за кордон на 4-5 років.

Для ефективного розвитку ІТ-галузі і усунення проблеми відтоку ІТ-фахівців в Україні слід зосередити увагу на ключових елементах, які наразі недостатньо розвинені:

– створення внутрішнього попиту на ІТ-товари та послуги (обсяг державних закупівель і закупівель бізнесу);
– розвиток інноваційної інфраструктури (базової і високотехнологічної);
– створення стимулюючих умов для детінізації фінансового капіталу в високоефективні галузі національної економіки (кредити, венчурний капітал);
– поліпшення бізнес-клімату.

4. Регресійний аналіз залежності розвитку ІТ-галузі від рівня та якості освіти.

Фінансова підтримка та модернізація освітньої системи, зокрема в сфері ІТ та суміжних галузей, є важливими для підготовки кваліфікованих фахівців, які з часом зможуть задовольнити потреби ринку праці. Для підтвердження даного напряму розвитку інтелектуального потенціалу визначимо характер залежності між кількістю наданих послуг ІТ-аутсорсингу і обсягом витрат на освіту в Україні за допомогою регресійного аналізу з урахуванням тимчасового лагу (оскільки витрати на освіту дадуть результати не одразу, а через деякий час).

Для зручності розрахунків доцільно використовувати таку форму таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Вихідні дані для кореляційного аналізу

Рік	Обсяг державних витрат на освіту, млн грн. (x)	Обсяг наданих ІТ-послуг, млн грн. (y)	x^2	xy
2015	114193,5	21184,9	13040155442,25	2419177878,15
2016	129437,7	49800	16754118181,29	6445997460
2017	177915,8	95760	31654031889,64	17037217008
2018	210032,3	108800	44113567043,29	22851514240
2019	228779,8	107794,5	52340196888,04	24661204151,1
2020	136400	141780	180604960000	78103594800
2021	168900	572607	28527210000	96713322300
2022	185600	2628000	34447360000	487756800000
2023	156000	253930	24336000000	39613080000
Середнє значення	167473,2(3)	442184,0(4)	47313066604,9844	86177989759,69444
Сума	1507259,1	3979656,4	425817599444,86	775601907837,25

Складено на основі даних [19], [35], [36].

Паралельне зіставлення рядів значень обсягу державних витрат на освіту та обсягу наданих ІТ-послуг за 2015-2023 рр. зазначено на точковому графіку «кореляційного поля» (рис. 1). Згідно з рисунком 1 можна зробити припущення про статистичний зв'язок між об'ємом державних видатків на освіту та об'ємом ІТ-послуг.

За проведеними дослідженнями була знайдена прямолінійна залежність між зазначеними показниками, загальна математична модель якої має вигляд:

$$y = a + bx, \quad (1)$$

де a – вільний член рівняння регресії, b – коефіцієнт рівняння регресії.

Рівняння регресійної залежності виглядає так:

$$y = 223{,}01 + 0{,}0573x. \quad (2)$$

Рівняння регресії є адекватним згідно з критерієм Фішера.

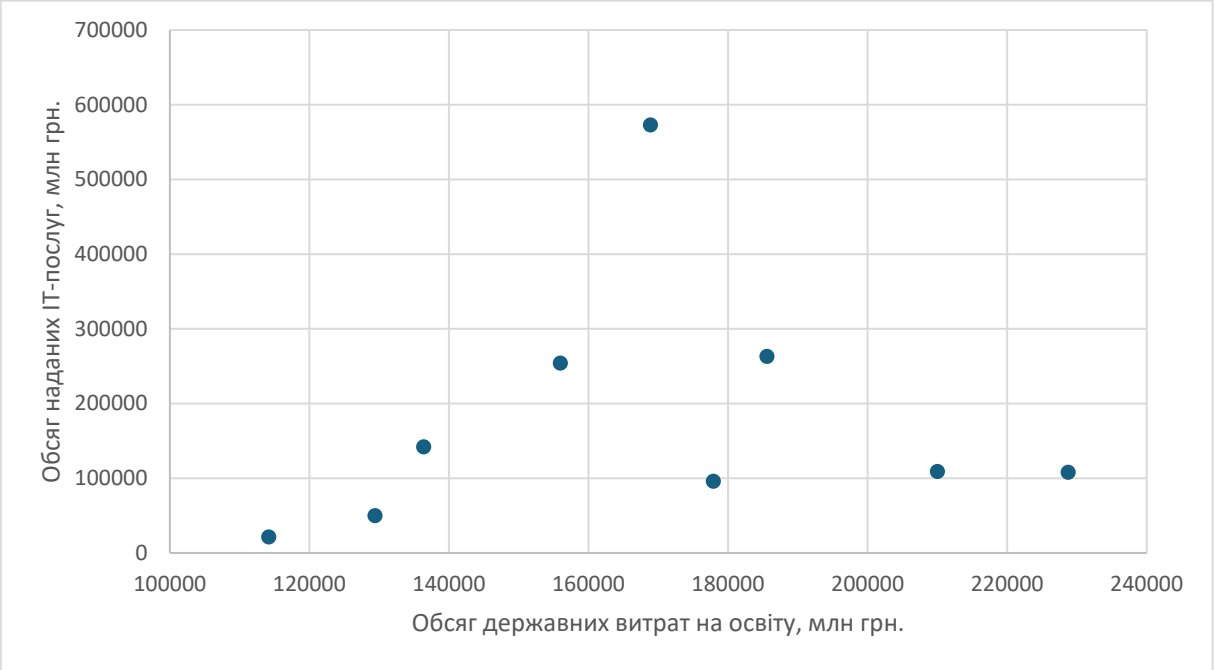

Рис. 1 Точковий графік обсягу державних витрат на освіту (y) та обсягу наданих ІТ-послуг (x) за 2015-2023 рр., млн грн.

Пік обсягу ІТ-послуг у 2022 році пояснюється тим, що ІТ-фахівці отримали масу державних та приватних замовлень на розробку та пристосування у воєнних реаліях штучного інтелекту, на виготовлення численних дистанційно керованих дронів, на програмне забезпечення воєнних дій, планів, розвідданих тощо.

Слід зазначити, що застосування регресійного аналізу дозволяє робити обґрунтовані прогнози або оцінки майбутніх показників на основі існуючих даних.

Для цього треба підставити в отримане рівняння регресії проектне значення чинника. Зокрема, якщо збільшити обсяги фінансування освіти на 100 млн грн., то можна прогнозувати зростання ринку ІТ-аутсорсингу на 5,73 млн грн. Таким чином, щорічно збільшуючи витрати на освіту, підвищуючи тим самим її ефективність і кількість випускників, можна частково вплинути на розвиток ІТ-галузі, яка є одним з важливих елементів механізму управління розвитком високотехнологічних послуг.

5. Пропозиції щодо прискорення розвитку аутсорсинга в Україні.

Для підвищення внутрішнього попиту на аутсорсинг ІТ-послуг в Україні та розвитку ІТ-сектору країни запропонований алгоритм переходу підприємств на аутсорсинг є дуже важливим кроком. Він передбачає комплексний підхід до інтеграції аутсорсингу в бізнес-стратегію компанії, включаючи планування, аналіз, управління ризиками, вибір постачальників, а також моніторинг і оцінку ефективності аутсорсингових послуг.

Для ефективного розвитку експортного потенціалу високотехнологічних послуг Україні необхідно адаптувати та впровадити кращі практики країн ЄС, зокрема у сферах регулювання, підтримки інновацій та стимулювання інвестицій у ІТ-галузь. Це включає поліпшення законодавчого середовища, створення сприятливих умов для розвитку стартапів, заохочення венчурного фінансування та зміцнення зв'язків між освітніми установами та ІТ-індустрією.

Такий комплексний підхід дозволить створити сильну основу для зростання ІТ-сектору в Україні, забезпечити його стабільний розвиток та зміцнити позиції країни на міжнародному ринку високотехнологічних послуг.

Висновки.

В ході дослідження були вирішені всі поставлені завдання.

1. Проаналізовано розвиток аутсорсингу та ІТ-послуг в мирний та воєнний часи.

2. Запропоновано алгоритм впровадження аутсорсингу ІТ-послуг на українських підприємствах: нормалізація бізнес-процесів; аналіз ресурсів, необхідних для аутсорсингу; аналіз ризиків; оцінка ефективності; підготовка критеріїв пошуку постачальників; пошук постачальника через проведення конкурсу; підписання угоди; створення мотивації для постачальника та власного персоналу; поточний контроль за наданими послугами; аналіз ефективності аутсорсингової діяльності; продовження співробітництва або пошук нового постачальника.

3. Обгрунтовано необхідність вдосконалення системи освіти в Україні, яка є ключовою для формування інтелектуального потенціалу країни та подальшого розвитку ІТ-послуг, зокрема на основі аутсорсингу. Сучасна вища освіта в Україні стикається з низкою викликів, серед яких є такі, як недостатня

практична спрямованість здобутих знань та невідповідність між рівнем освіти, науковим середовищем і потребами компаній у фахівцях. Крім того, низькі витрати на освіту є однією з причин, що стримують розвиток освітньої сфери. Якщо вітчизняна вища освіта характеризується недостатньою практичною спрямованістю здобутих знань, то іноземна – браком фундаментальності.

4. Проведено регресійний аналіз між обсягом наданих ІТ-послуг та обсягом державних витрат на освіту. Підтвердження прямої залежності між витратами на освіту та обсягом наданих ІТ-послуг з невеликим додатнім коефіцієнтом ліній регресії вказує на те, що інвестиції в освіту можуть частково сприяти зростанню ІТ-галузі. В цьому контексті збільшення витрат на освіту за рахунок залучення приватного капіталу та створення сприятливого інвестиційного середовища може стати ефективним інструментом для підвищення якості освіти, зокрема в ІТ-сфері і відціля – до зростання обсягу надання ІТ-послуг.

4. Запропоновано розширення співпраці з країнами Євросоюзу у сфері космічних послуг, обґрунтовано потрібність створення сприятливих умов для розвитку МСП у сфері високих технологій: диверсифікована система фінансування інноваційних проектів; трастові фонди спільного фінансування інноваційних проектів у сфері високих технологій; формування об’єктів інноваційної інфраструктури, в яких джерелами фінансування заходів мають стати: власні кошти підприємств і організацій – 67 %, державні інвестиційні ресурси – 10 %, ресурси фінансово-кредитної сфери – 7 %, іноземний капітал – 8 %; кошти населення – 3 %, інші джерела – 5 %. Запропонована структура враховує сучасні тенденції вкладення інвестицій в основний капітал у країнах Євросоюзу та США.

Література:

1. Shchytov D. M., Mormul, M. F., Shchytov O. M., Nikolayets D. O. Achievements and directions of development of it services outsourcing in Ukraine // Математичні проблеми технічної механіки-2023. Київ, Дніпро, Кам’янське, 2023. Том 2, с. 25.

2. Антонюк Ю. Україна увійшла до кола країн – лідерів у сфері ІТ-аутсорсингу. 19.04.2019 р. https://business.ua/business/4970-ukraina-uviishla-do-kola-krain-lideriv-u-sferi-itautsorsynhu.

3. Барбаш А. Аутсорсинг в Україні: тенденції и прогнози, 2015. http://www.it4business.ru/business/2149.

4. Бурденко І. М., Ярошина А. П. Аутсорсинг: поняття, види та сучасний стан розвитку // Приазовський економічний вісник. 2018. Вип. 6. С. 513–518. http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/6_11_uk/92.pdf.

5. Газуда Л. М., Салдан Т. Ю. Аутсорсинг як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія “Економіка”.. Випуск 2(4) 2015. Частина 1, с. 124-127. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14774/1/АУТСОРСИНГ%20ЯК%20ІНСТРУМЕНТ%20ПІДВИЩЕННЯ.pdf.

6. Герасимчук Ю. Історичний розвиток аутсорсингу, переваги та можливості, ризики аутсорсингу // Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління». № 23–24 2004, с. 284.

7. Чмут А. В., Осадчий О. Д. Сутність аутсорсингу та тенденції його розвитку на міжнародних ринках // Глобальні та національні проблеми економіки. Вип. 17 2017, с. 116–119. http://global-national.in.ua/archive/17-2017/26.pdf.

8. Данилюк Т. І., Мохнюк А. М. Послуги аутсорсингу та галузевий спектр їх використання // Економічний форум. № 3 2018, с. 111–116.

9. Циганчук Н. А., Ляшенко Р. Д., Каленюк В. В. Аутсорсинг та аутстафінг: сутність та практика реалізації // Часопис Київського університету права. № 4 2020, с. 242-244.

10. Зозульов О., Микало О. Аутсорсинг як інструмент підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств в умовах глобалізації // Економіка України. № 8(573). 2009, с. 16–24.

11. Качан Я. В., Кравченко П. М. Проблеми використання аутсорсингових послуг в Україні та шляхи їх вирішення // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 34 (73) № 1 2023, с. 46-49.

12. Ковальчук Т. Г., Загарій В. К. Роль аутсорсингу в забезпеченні конкурентоспроможності країн // Бізнес Інформ. №3 2020, с. 26–32. https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-3-26-32.

13. Красношапка В. В., Трохимець І. І. Аутсорсинг та його застосування на підприємствах України // Ефективна економіка. № 5 2015. http://www.economy.nayka.com.ua/? op=1&z=4097.

14. Красовська Т. В. Системний підхід у використанні аутсорсингу промислових підприємств // Економіка & держава. № 3 2011, с. 110–113.

15. Лебединська О. С., Демченко К. О. Аутсорсинг послуг як новий спосіб оптимізації витрат вітчизняних підприємств // Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика. 18 – 19 березня 2019. http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21228/1/Tezi_2019_Demchenko%20%281%29.pdf.

16. Матвій І. Особливості розвитку ІТ-аутсорсингу в Україні. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», кафедра менеджменту організацій, 2013.

17. Микало О. І. Підходи до визначення терміна "аутсорсинг" // Економічний вісник НТУУ «КПІ». № 7 2010. https://economy.kpi.ua/files/files/22_kpi_2010_7.pdf.

18. Мірошниченко О. В., Черкасова С. О., Каторська І. В. Аутсорсинг як один із перспективних напрямків функціонування підприємств в Україні // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». № 1 2022, с. 22-30. https://visnyk.fem.sumdu.edu.ua/issues/1_2022/2.pdf.

19. Ноздріна Л. В. Аутсорсинг ІТ-проектів в Україні. Управління проектами: стан та перспективи. Тези доп. VIII Міжнар. наук.-практ. Конф., 2019. https://virt.lac.lviv.ua/file.php/1/naukovi_pratsi/nozdrina/11.pdf.

20. Петрова І. Л., Бухаров В. В. Ефективність застосування аутсорсингу та аутстаффінгу для великих підприємств // Вчені записки Університу «КРОК». №37 2014, с. 163–170. http://library.krok.edu.ua/media/library/category/zhurnali/vcheni-zapiskiuniversitetu-krok/vchenizapiski-universitetu-krok-n37.pdf.

21. Савченко Т. Г., Ярошина А. П. Консалтинг та аутсорсинг як сучасні інструменти управління підприємством // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». № 2 2019. https://visnyk.fem.sumdu.edu.ua/media/attachments/2019/12/17/1-7-12.pdf.

22. Смирнова Т., Голей Ю. Тенденції розвитку українського ринку аутсорсингу ІТ-послуг // Стратегія економічного розвитку країн в умовах глобалізації: матеріали V міжнарод. науково-практичної конф. молодих вчених і студентів від 14 лютого 2014 року.

23. Стахурська О., Красовська Т. Аутсорсинг в Україні й у світі: особливості, тенденції та перспективи // Юрист & Закон. № 38 2017. http://uz.ligazakon.ua/ua/ magazine_ article/EA010850.

24. Супрун С. Д., Хачатрян В. В. Аутсорсинг у міжнародній діяльності підприємств: позитивні та негативні аспекти // Економіка і суспільство. Вип. № 3 2016, с. 283-289. https://economyandsociety.in.ua/journals/3_ukr/50.pdf.

25. Тонюк М. О. Аутсорсинг як інструмент забезпечення ефективної діяльності підприємства // Економіка і суспільство. Вип. 10 2017, с. 372-376.

26. Цибуляк Б. Використання аутсорсингу для захисту інформаційних систем. Львів: Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 2013.

27. Щитов Д. М., Щитов О. М. Перспективи аутсорсингу ІТ-послуг в Україні // Економіко-правові та управлінсько-технологічні виміри сьогодення: молодіжний погляд:. Дніпро: УМСФ, 2022. Том 3, с. 374-375.

28. Зовнішня торгівля України послугами у 2021 році // Державна служба статистики України. https://ukrstat.gov.ua.

29. Частка ІТ-послуг в експорті у 2021 році становить 27% - дослідження IT Ukraine // Телеком. 20 січня 2022, с. 2. https://ua.interfax.com.ua/news/telecom/792926.html.

30. Щитов Д. М., Щитов О. М., Мормуль М. Ф., Романчук Л. А., Чупілко Т. А. Аутсорсинг ІТ-послуг в Україні // Інформаційні технології та комп'ютерна інженерія. № 3 2022, с. 85-89.

31. Павлиш О. За п'ять місяців експорт ІТ-послуг попри війну зріс на 27% – Опендатабот // Економічна правда. 6 листопада 2022, с. 4.

32. Шкіль Л. ІТ-послуги – єдина галузь бізнесу, що зросла у 2022 році. https://ain.ua/ 2022/07/06/it-poslugy-yedyna-galuz-biznesu-shho-zrosla-u-2022-roczi/.

33. Даильченко В. Цього року експорт ІТ-послуг в Україні зріс на 27%, 2022. https://unn.com.ua/uk/news/1984473-tsogo-roku-eksport-it-poslug-v-ukrayini-zris-na-27.

34. Стрельніков О. Українське ІТ на воєнних рейках — що відбувається з галуззю просто зараз і чого чекати після перемоги, 2023. https://dou.ua/lenta/articles/ukrainian-it-during-the-war/.

35. Національна академія наук України. https://nas.gov.ua.

36. Урядовий портал. https://kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246812864&cat_id=246812855.

References:

1. Shchytov, D. M., Mormul, M. F., Shchytov, O. M., Nikolayets, D. O. (2023). Achievements and directions of development of it services outsourcing in Ukraine. *Matematichni problemi tehnichnoyi mehaniki-2023.* Kiyiv, Dnipro, Kam'yanske, 2, 25 [in English].

2. Antonyuk, Yu. Ukrayina uviyshla do kola krayin – lideriv u sferi IT-autsorsingu [Ukraine has entered the circle of countries – leaders in the field of IT outsourcing]. 19.04.2019 r. Retrieved from https://business.ua/business/4970-ukraina-uviishla-do-kola-krain-lideriv-u-sferi-itautsorsynhu [in Ukrainian].

3. Barbash, A. (2015). Autsorsing v Ukrayini: tendentsiyi i prognozi [Outsourcing in Ukraine: trends and forecasts]. URL: http://www.It4busIness.ru/busIness/2149 [in Ukrainian].

4. Burdenko, I. M., Yaroshina, A. P. (2018). Autsorsing: ponyattya, vidi ta suchasniy stan rozvitku [Outsourcing: concepts, types and current state of development]. *Priazovskiy ekonomichniy visnik*, Vip. 6, 513–518. Retrieved from http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/6_11_uk/92.pdf [in Ukrainian].

5. Gazuda, L. M., Saldan, T. Yu. (2015). Autsorsing yak instrument pIdvischennya konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Outsourcing as a tool to increase the competitiveness of the enterprise]. *Naukoviy visnik Mukachivskogo derzhavnogo universitetu. SerIya "Ekonomika"*, Vipusk 2(4), chastina 1, 124-127. Retrieved from https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/14774/1/AUTSORSING YaK INSTRUMENT PIDVISchENNYa.pdf [in Ukrainian].

6. Gerasimchuk, Yu. (2004). Istorichniy rozvitok autsorsingu, perevagi ta mozhlivosti, riziki autsorsingu [Historical development of outsourcing, advantages and opportunities, risks of outsourcing]. *Zbirnik naukovih prats DETUT. SerIya «Ekonomika i upravlinnya*», 23–24, 284 [in Ukrainian].

7. Chmut, A. V., Osadchiy, O. D. (2017). Sutnist autsorsingu ta tendentsiyi yogo rozvitku na mizhnarodnih rinkah [The essence of outsourcing and trends in its development in international markets]. *Globalni ta natsionalni problemi ekonomiki*, no. 17, pp. 116–119. Retrieved from http://global-national.in.ua/archive/17-2017/26.pdf [in Ukrainian].

8. Danilyuk, T. I., Mohnyuk, A. M. (2018). Poslugi autsorsingu ta galuzeviy spektr yih vikoristannya [Outsourcing services and the industry spectrum of their use]. *EkonomIchniy forum*, 3, 111–116 [in Ukrainian].

9. Tsiganchuk, N. A., Lyashenko, R. D., Kalenyuk, V. V. (2020). Autsorsing ta autstafIng: sutnist ta praktika realizatsiyi [Outsourcing and outstaffing: essence and implementation practice]. *Chasopis Kiyivskogo universitetu prava*, 4, 242-244 [in Ukrainian].

10. Zozulov, O., Mikalo, O. (2009). Autsorsing yak instrument pidvischennya konkurentospromozhnosti vitchiznyanih pidpriemstv v umovah globalizatsiyi [Outsourcing as a tool for increasing the competitiveness of domestic enterprises in the conditions of globalization]. *EkonomIka Ukrayini*, 8(573), 16–24 [in Ukrainian].

11. Kachan, Ya. V., Kravchenko, P. M. (2023). Problemi vikoristannya autsorsingovih poslug v ukrayinI ta shlyahi yih virishennya [Problems of using outsourcing services in Ukraine and ways to solve them]. *Vcheni zapiski TNU imeni V.I. Vernadskogo*. SerIya: Publichne upravlInnya ta administruvannya, tom 34 (73), 1, 46-49 [in Ukrainian].

12. Kovalchuk, T. G., Zagariy, V. K. (2020). Rol autsorsingu v zabezpechenni konkurentospromozhnosti krayin [The role of outsourcing in ensuring the competitiveness of countries]. *Biznes Inform*, 3, 26–32. Retrieved from https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-3-26-32 [in Ukrainian].

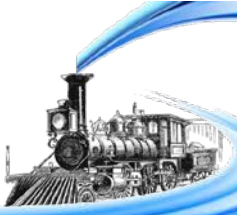
13. Krasnoshapka, V. V., Trohimets, I. I. (2015). Autsorsing ta yogo zastosuvannya na pidpriemstvah Ukrayini [Outsourcing and its application at enterprises of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4097 [in Ukrainian].

14. Krasovska, T.V. (2011). Sistemniy pidhid u vikoristanni autsorsingu promislovih pidpriemstv [A systematic approach in the use of outsourcing of industrial enterprises]. *EkonomIka & derzhava*, 3, 110–113. [in Ukrainian].

15. Lebedinska, O. S., Demchenko, K. O. (2019). Autsorsing poslug yak noviy sposib optimizatsiyi vitrat vitchiznyanih pidpriemstv [Outsourcing of services as a new way to optimize the costs of domestic enterprises]. *Suchasni problemi upravlinnya pidpriemstvami: teorIya ta praktika*, 18 – 19 bereznya. Retrieved from http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21228/1/Tezi_2019_Demchenko (1).pdf [in Ukrainian].

16. Matviy, I. (2013). Osoblivosti rozvitku IT-autsorsingu v Ukrayini [Peculiarities of the development of IT outsourcing in Ukraine]. Lviv: Natsionalniy universitet «Lvivska politehnika», kafedra menedzhmentu organizatsiy [in Ukrainian].

17. Mikalo, O. I. (2010). Pidhodi do viznachennya termina “autsorsing” [Approaches to defining the term “outsourcing”]. *Ekonomichniy visnik NTUU "KPI"*, 7. Retrieved from https://economy.kpi.ua/files/files/22_kpi_2010_7.pdf [in Ukrainian].

18. Miroshnichenko, O. V., Cherkasova, S. O., Katorska, I. V. (2022). Autsorsing yak odin iz perspektivnih napryamkiv funktsionuvannya pidpriemstv v Ukrayini [Outsourcing as one of the promising areas of operation of enterprises in Ukraine]. *Visnik SumDU. Seriya «Ekonomika»*, 1, 22-30. Retrieved from https://visnyk.fem.sumdu.edu.ua/issues/1_2022/2.pdf [in Ukrainian].

19. Nozdrina, L. V. (2019). Autsorsing IT-proektiv v Ukrayini [Outsourcing of IT projects in Ukraine]. *Upravlinnya proektami: stan ta perspektivi*. Tezi dop. VIII Mizhnar. nauk.-prakt. конf. Retrieved from https://virt.lac.lviv.ua/file.php/1/naukovi_pratsi/nozdrina/11.pdf [in Ukrainian].

20. Petrova, I. L., Buharov, V. V. (2014). Efektivnist zastosuvannya autsorsingu ta autstaffIngu dlya velikih pidpriemstv [Effectiveness of outsourcing and outstaffing for large enterprises]. *Vcheni zapiski Universitetu «KROK»*, 37, 163–170. Retrieved from http://library.krok.edu.ua/ media/ library/category/zhurnali/vcheni-zapiskiuniversitetu-krok/vchenizapiski-universitetu-krok-n37.pdf [in Ukrainian].

21. Savchenko, T. G., Yaroshina, A. P. (2019). Konsalting ta autsorsing yak suchasni instrumenti upravlinnya pidpriemstvom [Consulting and outsourcing as modern tools of enterprise management]. *VIsnik SumDU*. Seriya «Ekonomika», 2. Retrieved from https://visnyk.fem.sumdu.edu.ua/media/attachments/2019/12/17/1-7-12.pdf [in Ukrainian].

22. Smirnova, T., Goley, Yu. (2014). Tendentsiyi rozvitku ukrayinskogo rinku autsorsingu IT-poslug [Development trends of the Ukrainian IT services outsourcing market]. *Strategiya ekonomichnogo rozvitku krayin v umovah globalizatsiyi: materIali v mIzhnarodnoyi naukovo-praktichnoyi konferentsIyi molodih vchenih i studentiv:* vid 14 lyutogo [in Ukrainian].

23. Stahurska, O. (2017). Autsorsing v Ukrayini y u sviti: osoblivosti, tendentsiyi ta perspektivi [Outsourcing in Ukraine and in the world: features, trends and prospects]. Yuryst & Zakon, 38. Retrieved from http://uz.ligazakon.ua/ua/ magazine_article/EA010850 [in Ukrainian].

24. Suprun S. D., Hachatryan V. V. (2016). Autsorsing u mizhnarodniy diyalnosti pidpriemstv: pozitivni ta negativni aspekti [Outsourcing in the international activities of enterprises: positive and negative aspects]. *Ekonomika i suspilstvo*, 3, 283-289. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/journals/3_ukr/50.pdf [in Ukrainian].

25. Tonyuk, M. O. (2017). Autsorsing yak instrument zabezpechennya efektivnoyi diyalnosti pidpriemstva [Outsourcing as a tool for ensuring the efficient operation of the enterprise]. *Ekonomika i suspilstvo*, 10, 372-376 [in Ukrainian].

26. Tsibulyak, B. (2013). Vikoristannya autsorsingu dlya zahistu informatsiynih sistem [Using outsourcing to protect information systems]. Lviv: Lvivskiy derzhavniy universitet bezpeki zhittediyalnosti [in Ukrainian].

27. Schitov, D. M., Schitov, O. M. (2022). Perspektivi autsorsingu IT-poslug v Ukrayini [Prospects of outsourcing IT services in Ukraine]. *Ekonomiko-pravovi ta upraviinsko-tehnologichni vimiri sogodennya: molodizhniy poglyad*, Tom 3, Dnipro: UMSF, 374-375 [in Ukrainian].

28. Zovnishnya torgivlya Ukrayini poslugami u 2021 rotsi [Ukraine's foreign trade in services in 2021]. *Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini*. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

29. Chastka IT-poslug v eksporti u 2021 rotsi stanovit 27% – doslidzhennya IT Ukraine (2022) [The share of IT services in exports in 2021 is 27% - research by IT Ukraine]. *Telekom*, 20 sichnya, 2. Retrieved from https://ua.interfax.com.ua/news/telecom/792926.html [in Ukrainian].

30. Schitov, D. M., Schitov, O. M., Mormul, M. F., Romanchuk, L. A., Chupilko T. A. (2022). Autsorsing IT-poslug v Ukrayini [Outsourcing of IT services in Ukraine]. *Informatsiyni tehnologiyi ta komp'yuterna inzheneriya*, 3, 85-89 [in Ukrainian].

31. Pavlish O. (2022). Za p'yat misyatsiv eksport IT-poslug popri viynu zris na 27% – Opendatabot [In five months, despite the war, the export of IT services increased by 27% – Opendatabot]. *Ekonomichna pravda*, 6 listopada, 4 [in Ukrainian].

32. Shkil, L. (2022). IT-poslugi – Edina galuz biznesu, scho zrosla u 2022 rotsi [IT services are the only business sector that grew in 2022]. Retrieved from https://ain.ua/2022/07/06/it-poslugy-yedyna-galuz-biznesu-shho-zrosla-u-2022-roczi/ [in Ukrainian].

33. Dailchenko, V. (2022). Tsogo roku eksport IT-poslug v Ukrayini zris na 27% [This year, the export of IT services in Ukraine increased by 27%]. Retrieved from https://unn.com.ua/uk/news/1984473-tsogo-roku-eksport-it-poslug-v-ukrayini-zris-na-27 [in Ukrainian].

34. Strelnikov O. (2023). Ukrayinske IT na voennih reykah – scho vIdbuvaetsya z galuzzyu prosto zaraz i chogo chekati pislya peremogi [Ukrainian IT is on a war footing - what is happening to the industry right now and what to expect after victory]. Retrieved from https://dou.ua/lenta/articles/ukrainian-it-during-the-war/ [in Ukrainian].

35. Natsionalna akademiya nauk Ukrayini [National Academy of Sciences of Ukraine]. Retrieved from https://nas.gov.ua [in Ukrainian].

36. Uryadoviy portal [Government portal]. Retrieved from https://kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246812864&cat_id=246812855 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 354:328.185

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-169-179

Бєльська Тетяна Валентинівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, тел. (057) 707-31-13, https://orcid.org/0000-0002-2792-4700.

Радіонов Вадим Сергійович аспірант кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, тел. (057) 707-31-13, https://orcid.org/0009-0001-0439-492X

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ОРГАНІЧНИМИ ВІДХОДАМИ

Анотация: У статті розглядається зміст публічного управління у сфері управління органічними відходами з точки зору суб'єктно-об'єктного підходу. Наголошується, що суб'єкти управління використовують різні механізми. Розглядається взаємозв'язок механізму публічного управління з управлінськими інструментами, аналізується концептуальний апарат. Показано, що механізм державного управління включає різні підструктури в їхньому діалектичному зв'язку, а саме організаційні, правові, функціональні, процесні, інформаційні, кадрові, фінансові, економічні та технологічні. Ці підструктури взаємодіють між собою, утворюючи цілісну систему державного управління, спрямовану на реалізацію державної політики у сфері управління органічними відходами. Показано, що разом ці підструктури утворюють складний механізм публічного управління, який дозволяє державним органам ефективно вирішувати проблеми та реагувати на виклики, що стоять перед суспільством.

Проілюстровано, що значущість застосування механізмів публічного управління пов'язана з підвищенням ефективності управління органічними відходами. Розкрито умови досягнення такої ефективності. На прикладах управління органічними відходами показано, як конкретний механізм

по-різному впливає на об’єкт управління. Розглянуто класифікацію методів поводження з відходами за кінцевою метою та за технологічним принципом. Акцентується увага на тому, що серед основних механізмів реалізації державної політики у сфері поводження з відходами особливо виділяється створення об’єктів, що задовольняють сучасні екологічні вимоги та стандарти, які використовуються для розміщення, утилізації, перероблення та знешкодження відходів виробництва та споживання, а також збільшення обсягу повторного застосування відходів за рахунок субсидіювання та надання податкових і тарифних пільг, інших форм підтримки. Автори зазначають конкретні проблеми, які залишаються не висвітленими в науковій літературі. Розглянуто формування та особливості складу різних видів органічних відходів, що утворюються в Україні.

Ключові слова: публічне управління, механізм публічного управління, підструктура механізму публічного управління, інструменти публічного управління, принципи публічного управління, органічні відходи, класифікація твердих побутових відходів, методи поводження з відходами.

Bielska Tetiana Valentiyivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Chervonoglazivska St., 17, Kharkiv, 61002, tel.: (057) 707-31-13, https://orcid.org/0000-0002-2792-4700

Radionov Vadim Serhiyovych graduate student of the Department of Management and Public Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Chervonoglazivska St., 17, Kharkiv, 61002, tel. (057) 707-31-13, https://orcid.org/0009-0001-0439-492X.

MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT IN THE SPHERE OF ORGANIC WASTE MANAGEMENT

Abstract. The article examines the content of public administration in the field of organic waste management from the perspective of the subject-object approach. It is emphasised that management subjects use different mechanisms. The author considers the interrelation of the public administration mechanism with management instruments and analyses the conceptual apparatus. It is shown that the mechanism of public administration includes various substructures in their dialectical relationship, namely, organisational, legal, functional, process, information, personnel, financial, economic and technological. These substructures interact with each other, forming an integral system of public administration aimed at implementing the State policy in the field of organic waste management. It is

shown that together these substructures form a complex mechanism of public administration, which allows public authorities to effectively solve problems and respond to the challenges facing society.

It is illustrated that the importance of applying public administration mechanisms is associated with increasing the efficiency of organic waste management. The conditions for achieving such efficiency are revealed. The examples of organic waste management show how a particular mechanism has a different impact on the object of management. The classification of waste management methods by the ultimate goal and by the technological principle is considered. The author emphasises that among the main mechanisms for implementing the state policy in the field of waste management, the creation of facilities that meet modern environmental requirements and standards used for the disposal, utilisation, processing and neutralisation of production and consumption waste, as well as increasing the volume of waste reuse through subsidies and tax and tariff benefits, and other forms of support, are particularly important.

The authors point out specific problems that remain unaddressed in the scientific literature. The formation and composition of different types of organic waste generated in Ukraine are considered.

Keywords: public management, public management mechanism, substructure of public management mechanism, instruments of public management, principles of public management, organic waste, municipal solid waste classification, methods of waste management.

Постановка проблеми. Проблема управління твердими побутовими відходами (ТПВ) виникла не сьогодні і не вчора. Антисанітарний стан міських територій у середньовіччі був причиною багатьох повальних епідемій, які пояснювали «Божою карою» за людські гріхи. Сьогодні, коли ми маємо в своєму розпорядженні незрівнянно більші технічні можливості, – проблема грамотного управління ТПВ, на жаль, як і раніше, залишається однією з хвороб урбанізованого суспільства. Більш того виробництво відходів можна, мабуть, назвати одним із найстабільніших і наймасовіших «виробництв» сучасної цивілізації. Загострення проблеми раціонального управління ТПВ пов’язане не тільки зі зростанням населення і розширенням міських територій, а й з ускладненням морфологічного складу відходів. Тенденція збільшення утворення відходів, що відзначається в усьому світі, означає загрозу для навколишнього середовища, для здоров’я людей. Антропогенний вплив на природне середовище в останні десятиліття набув таких масштабів, у яких він уже підриває природну основу існування самої людини.

Світовий досвід показує, що однією з ключових умов ефективності управління ТПВ є результативне публічне управління, яке можливе за

наявності добре розробленої системи партнерської взаємодії та взаємної відповідальності інститутів влади і суспільства, що функціонує на основі дотримання законодавчо регламентованих засад партисипації.

Мета статті – узагальнення передумов виникнення дефініції «механізм публічного управління» та його класифікація у сфері поводження з органічними відходами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До найбільш значущих досліджень у царині публічного управління слід віднести роботи М. Вебера, А. Векслера, Дж. Мілля, Ш. Н. Ейзенштадта та ін. Фундамент сучасних досліджень у царині нової ролі публічного управління було закладено Д. Беллом, М. Кастельсом, П. Хіманеном, Й. Масудою, М. Поратом, О. Тоффлером, Ф. Вебстером. Методологічні засади партисипативного менеджменту розроблено Е. Мейо, А. Маслоу, Д. МакГрегором, Ф. Герцбергом, Р. Лайкертом, які приділяли увагу розширенню повноважень працівників організацій, їхній участі в управлінні. Теоретичні та прикладні проблеми визначення та класифікації механізмів публічного управління розглядаються в багатьох дослідженнях українських учених, зокрема Г. Атаманчука, В. Бакуменка, Бєльської Т. В., Гайдученко С. О., О. Коротича, М. Латиніна, Н. Нижника, О. Радченка, О. Руденка та інших. У наукових дослідженнях питання класифікації механізмів публічного управління розглядаються з позицій різних підходів та концепцій: публічного управління, суб'єктів публічного управління, складності механізму та багатьох інших.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи сферу поводження з ТПВ як об'єкт публічного управління, не можемо не наголосити на тому, що в умовах сучасного етапу розвитку суспільства, рольова функція інститутів влади та суспільства змінилася, зважаючи на посилення їх прямого та зворотного зв'язку. Сьогодні вони виконують роль і суб'єкта, і об'єкта управлінського впливу, тому зміст публічного управління сферою поводження з ТПВ можна розглядати з позицій суб'єктно-об'єктного підходу. Інститути влади і суспільства виступають у ролі суб'єкта публічного управління, що впливає на об'єкт за допомогою вибору, обґрунтування, узгодження цілей, завдань, технологій, інструментів розроблення програм поводження з органічними відходами на рівні держави, регіону та об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Будь-який вид управління, зокрема публічне управління, може розглядатися як спрямований процес впливу і взаємодії різних сил, які здатні призвести до зміни поточного стану їхньої взаємодії [1]. При цьому, суб'єкти управління використовують різні механізми. У науковій літературі розглядається специфіка управлінських механізмів, коли політичні програмні орієнтири та пріоритети, нормативне регулювання, процедури, фінансовані

державою або органами місцевого самоврядування, централізовані та децентралізовані організаційно-управлінські структури, та їхній персонал є його підсистемами та елементами [2].

Необхідно зазначити, що поняття механізму публічного управління тісно пов'язане з таким поняттям, як інструменти управління: заходи, засоби, способи державно-регулюючого та державно-адмініструючого впливу щодо різних об'єктів такого управління. У дослідників зустрічається словосполучення – механізми оцінювання ефективності публічного управління, яке використовують деякі автори під час вивчення управління за результатами [3].

На основі аналізу наукової літератури, можна стверджувати, що механізм у публічному управлінні – це сукупність структур, процесів, методів та інструментів, які використовуються для здійснення державної влади, управління суспільними справами та виконання державних функцій. Він спрямований на реалізацію державної політики та забезпечення суспільних інтересів. Механізм публічного управління включає підструктури:

Під організаційним механізмом публічного управління розуміють: склад суб'єктів публічного управління; об'єкт управлінського впливу; відповідні функції, які здійснюють суб'єкти публічного управління; порядок взаємодії суб'єктів публічного управління; моніторинг і контроль за діями суб'єктів публічного управління; способи управлінського впливу, які використовують суб'єкти публічного управління, включно зі стимулюванням учасників процесу публічного управління. Взаємодія між різними рівнями влади (державний, регіональний, місцевий).

Правовий механізм – це норми права, на основі яких суб'єкти публічного управління здійснюють свої дії та функції; компетенції суб'єктів публічного правління; сукупність правових норм, що регулюють діяльність державних органів та їхню взаємодію з громадянами. Законодавчі акти, підзаконні акти, адміністративні регламенти та процедури.

Функціональний механізм визначає конкретні функції та завдання, покладені на різні органи та підрозділи публічного управління. Включає функції планування, прогнозування, регулювання, контролю і нагляду та звітності. Механізми взаємодії між різними підрозділами та органами влади.

Процесний механізм – адміністративні процеси та процедури, необхідні для прийняття та виконання рішень, бюджетний процес, управлінський облік, кадрове діловодство, процедури громадських слухань, консультацій та залучення громадян. Включає процедури і процеси, пов'язані з ухваленням рішень, виконанням рішень і зворотним зв'язком.

Інформаційний механізм включає системи збирання, опрацювання, зберігання та передавання інформації, інформаційно-комунікаційні технології

(ІКТ), бази даних, аналітичні системи, канали зв'язку, механізми забезпечення прозорості та відкритості управління (електронний уряд, публічні звіти).

Кадровий механізм це системи добору, підготовки, атестації та мотивації державних службовців, програми професійного розвитку та підвищення кваліфікації, механізми оцінки ефективності та результативності роботи кадрів.

Фінансово-економічний механізм – процеси формування, розподілу та використання бюджетних коштів, механізми фінансового контролю та аудиту, економічне обґрунтування та аналіз ефективності державних програм і проектів.

До підструктури соціального механізму публічного управління входять такі елементи: потреби і цінності суб'єктів публічного управління, відносини між суб'єктами публічного управління.

Технологічний механізм включає використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), автоматизованих систем управління, електронних сервісів і платформ, інструменти для підвищення ефективності та оперативності управління. Включає технології та технічні засоби, що використовуються в процесі публічного управління.

Ці підструктури взаємодіють між собою, утворюючи цілісну систему публічного управління, спрямовану на реалізацію державної політики та задоволення суспільних потреб. У сукупності ці підструктури формують комплексний механізм публічного управління, що дає змогу державним органам ефективно розв'язувати завдання та реагувати на виклики, які постали перед суспільством.

Механізми публічного управління потрібно розглядати таким чином:

1) механізми одномоментно є складовим елементом процесу публічного управління та підструктурами системи публічного управління;

2) модель механізму публічного управління складається із взаємопов'язаних елементів.

Базові принципи публічного управління у сфері поводження з органічними відходами: принцип законності, що визначає взаємодію органів влади; принцип стратегічного бачення – суб'єкти не тільки застосовують механізми публічного управління, а й шукають способи їхнього розвитку для вдосконалення діяльності. Таке бачення ґрунтується на уявленнях про розвиток цінностей, можливості зміни масштабів участі громадян у питаннях публічного управління у сфері поводження з органічними відходами.

Загалом значущість застосування механізмів публічного управління пов'язана з підвищенням результативності поводження з органічними відходами. Думається, що досягнення такої результативності буде досягнуто згідно з такими умовами:

1) якщо механізми застосовуватимуться комплексно, тому що, так зване випадання з процесу управління будь-якого з них, призводить до деформації системи і системного збою;

2) якщо при застосуванні механізмів публічного управління враховуватимуться такі фактори як темп і час впливу.

Конкретний механізм чинить різний вплив на об'єкт управління. Наприклад, нормативно-правовий механізм публічного управління найчастіше працює в заданому режимі: тобто у встановлені строки набирають чинності закони, розробляють адміністративні регламенти, але водночас відстає вплив соціального механізму на очікувані відносини, наприклад, між публічною адміністрацією і суспільством або його сегментом. Або очікуються партнерські відносини щодо реалізації конкретних завдань, у яких громадяни мають за задумом органів влади проявити соціальну активність, але більшість громадян демонструє інші відносини (пасивні або патерналістські), зберігає сформовані стереотипи поведінки. Так, результати соціологічного дослідження «Всеукраїнський омнібус», проведеного дослідницькою компанією «Active Group» спільно з компанією «GreenAge» у жовтні 2021 року показують, що понад 40% опитаних українців, оцінюючи своїх сусідів, сказали, що з них готові сортувати сміття тільки 50%. [4]. Правильне поводження з твердими побутовими відходами має стати для населення абеткою, це вже взаємодія соціального та кадрового механізмів.

Зростання кількості відходів не лише погіршує екологію, не менш тривожно й те, що велика кількість цінної сировини просто пропадає на смітниках, пробуксовує фінансово-економічний механізм. Ми з вражаючим марнотратством витрачаємо природні ресурси, які належать не тільки нам із вами, а й майбутнім поколінням. Тому основним пріоритетом у сфері поводження з побутовими відходами має бути системна екологічна освіта населення, починаючи з дошкільних закладів. Особливу увагу слід приділяти методам навчання, теорія має закріплюватися практичними навичками та діями.

Попри велику кількість нормативно-правових актів, залишаються не висвітленими ключові моменти щодо регулювання прав власності на відходи. У тому числі – пов'язані з наданням юридичним та фізичним особам системи пільг, що сприяло б селективному збиранню побутових відходів. Залишаються відкритими питання лімітів на розміщення відходів, визначення кількості перероблених відходів, строків проведення інвентаризації та паспортизації полігонів, регулювання порядку обліку та звітності щодо утворення відходів [5]. Очевидно, що правове регулювання управління побутовими відходами слід обговорювати з широкою громадськістю, сходами громадян, недержавними некомерційними організаціями.

Самі по собі механізми безособові, але на їхню реалізацію впливають чинники, що діють як у внутрішньому середовищі, так і в зовнішньому, а також визначають темпи змін і характер дій. В органах публічного управління одним із внутрішніх чинників, що впливають на результативність застосування механізмів публічного управління, є світогляд публічних службовців. Для формування світогляду публічних службовців щодо потрібних дій потрібен час і застосування конкретних способів. Аналогічна робота з формування уявлень необхідна і щодо представників населення та бізнесу.

Як відомо, збільшення кількості відомств і організацій не завжди веде до підвищення якості роботи, оскільки кожна з цих структур має свої вузьковідомчі завдання та цілі. Проблеми ж збирання та управління відходами виявляються для цих установ якимось додатковим «апендиксом», тим паче, що найчастіше здійснення цієї функції не фінансується з держбюджету. Крім цього, треба відзначити недостатньо розвинену практикуобміну необхідною інформацією між структурами, бо масу ухвалюваних документів часто не доводять до населення, для якого вони, власне, і розробляються.

Методи поводження з ТПВ поділяють: за кінцевою метою – на ліквідаційні, що розв'язують здебільшого санітарно-гігієнічні завдання, та утилізаційні, що розв'язують економічні завдання (використання вторинних ресурсів); за технологічним принципом – на біологічні, термічні, хімічні, механічні, змішані [6].

Більшість цих методів не знайшли поширення в регіонах України через свою технологічну складність і високу вартість. Проводячи аналіз екологічної та економічної ефективності різних методів і технологій утилізації та знешкодження ТПВ, зазвичай розглядають такі реалізовані технології: захоронення на полігонах, спалювання, компостування, пресування з подальшим захороненням, сепарацію. Основного поширення в нашому регіоні набув метод захоронення на організованих і неорганізованих полігонах-звалищах. Нині більшість звалищ перевантажені.

Запобіжних заходів щодо забруднення підземних вод, ґрунту таповітряного басейну не дотримуються. Звалища пожежонебезпечні, вимагають відчуження значних територій. Під час захоронення втрачаються цінні вторинні ресурси.

Другим за практичним застосуванням методом є знищення ТПВ на сміттєспалювальних заводах (ССЗ). Цей метод широко поширений у країнах з високою щільністю населення і дефіцитом вільних площ [7, с. 147-149]. Сміттєспалювальні заводи значно перевершують будь-які інші сміттєпереробні підприємства за капітальними та експлуатаційними витратами. Під час експлуатації МСЗ складним завданням є, поряд з очищенням газів, що відходять, захоронення токсичної золи і шлаку (до 30% сухої маси відходів).

У деяких європейських країнах (Франція, Італія та ін.) експлуатуються заводи, що працюють за технологією аеробного біотермічного компостування. Завдяки цьому методу тверді побутові відходи включаються в природний кругообіг речовин у природі, знешкоджуються іперетворюються на компост. При цьому як одну з основних причин відставання України в реалізації процесів обробки та подальшої утилізації відходів називають відсутність організованої ефективної системи роздільного збирання відходів (як у житловому секторі, так і на підприємствах), а також подальшого оброблення, утилізації та знешкодження таких відходів у промисловому масштабі, залучення утильних фракцій у господарський обіг.

Своєю чергою, серед основних механізмів реалізації державної політики у сфері поводження з відходами особливо виокремлюється створення об'єктів, що задовольняють сучасні екологічні вимоги та стандарти, які використовуються для розміщення, утилізації, перероблення та знешкодження відходів виробництва і споживання. А також збільшення обсягу повторного застосування відходів за рахунок субсидування та надання податкових і тарифних пільг, інших форм підтримки. На сьогодні спостерігається гостра нестача полігонів для захоронення відходів, яка зумовлена, насамперед, тим, що більшість з наявних наразі об'єктів було збудовано доволі давно і вони вже виробили свою проектну потужність. Розв'язання проблеми забезпечення екологічно безпечної утилізації та знешкодження відходів можливе тільки шляхом застосування комплексного механізму, що включає в себе систему заходів різного характеру – екологічних, технологічних, економічних і правових. У цьому контексті важливим є розуміння класифікації відходів, хоча у світі досі не існує єдиної класифікації відходів.

Відходи розрізняють як за походженням (промислові, сільськогосподарського виробництва, комунально-побутові тощо), агрегатним станом (тверді, напіврідкі, рідкі, газоподібні), так і за класом їхньої небезпеки для навколишнього природного середовища (від практично безпечних до надзвичайно небезпечних). Органічні відходи являють собою залишки сировини, речовини та побічні продукти, що утворюються внаслідок технологічних процесів під час виробництва продукції або в житті людей і містять органічні сполуки рослинного, тваринного та промислового походження [8, с. 131-133].

Висновки. Усі вищенаведені механізми публічного управління відходами певною мірою розв'язують проблему зниження антропогенного навантаження на природне середовище, однак, з огляду на наявність у відходах органічних речовин і доступних для рослин поживних елементів, у низці випадків доцільно використовувати їх у сільськогосподарському

виробництві для підвищення врожайності сільськогосподарських культур і відновлення родючості деградованих і малопродуктивних земель. В основі механізму ґрунтової утилізації органічних відходів лежить поглинальна здатність ґрунту. Дослідження, проведені в різних ґрунтово-кліматичних умовах, свідчать про високу поглинальну здатність ґрунтів [9]. Первинний щабель механізму забезпечує механічне поглинання.

В основі хімічної поглинальної здатності ґрунту закладена здатність аніонів створювати з катіонами нерозчинні сполуки або малорозчинні солі, що випадають в осад, який домішується до твердої фази ґрунту. Біологічна поглинальна здатність ґрунту зумовлена процесами життєдіяльності мікроорганізмів, що перебувають уґрунті. Органічні речовини, що потрапили в ґрунт, піддаються розпаду і розкладанню аж до утворення неорганічних речовин (процес мінералізації), а також трансформації з утворенням органічної речовини ґрунту - гумусу [10]. Використання органічних відходів як добрив, за даними авторів, веде до збільшення врожайності кормових культур до 200%.

Література:

1. Нагаєв В. М. Публічне адміністрування: ел. навч. посіб. / В. М. Нагаєв. – Х. : ХНАУ, 2018. – 278 с.

2. Щокін. Г. Система управління і її закони [Електронний ресурс] / Г. Щокін. Режим доступу: http://personal.in.ua/article.php?ida=147

3. Лопушинський І. П., Дурман М. О. Механізми забезпечення ефективності публічного управління та результативності адміністрування [Електронний ресурс] / І. П. Лопушинський, М. О. Дурман. Режим доступу:
https://journals.kntu.kherson.ua/index.php/visnyk_kntu/article/view/83/77

4. Скільки українців готові сортувати сміття? [Електронний ресурс] / Режим доступу:
https://activegroup.com.ua/2021/11/15/skilki-ukraynciv-gotovi-sortuvati-smittya/

5. Наказ Міністерство з питань житлово-комунального господарства України «Про затвердження Правил визначення норм надання послуги з управління побутовими відходами» [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0871-10#Text

6. Закон України Про управління відходами [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text

7. Радіонов В. С. Управління органічними відходами як імператив захисту навколишнього середовища // Бекетівські хімічні читання. Теорія та практика кризових ситуацій: матеріали Міжнар. конф. для молодих вчених, аспірантів та магістрів, Харків, 7–9 листоп. 2023 р. //редкол.: О. В. Саввова, Г. І. Гуріна, О. І. Фесенко та ін. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. – 161 с.

8. Бєльська Т. В., Радіонов В. С. Економіка замкненого циклу як імператив управління відходами / Т. В. Бєльська, В. С. Радіонов // Тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції «Практичні питання функціонування і відновлення об’єктів муніципальної інфраструктури та промисловості України в сучасних умовах» : збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 16 – 17 листопада 2023 року) К. : ТНУ імені В. І. Вернадського, 2023. – С. 129-134. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.calameo.com/read/003168372749b97cf65cb

9. Компостування: ефективно, екологічно, корисно для ґрунтів. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://superagronom.com/blog/115-kompostuvannya-efektivno-ekologichno-korisno-dlya-gruntiv

10. Вбирна здатність ґрунту. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https:// superagronom.com/slovnik-agronoma/vbirna-zdatnist-gruntu-id18908

References:

1. Nahayev V. M. (2018) *Publichne administruvannya [Public administration]* Kharkiv: KHNAU [in Ukrainian].

2. Shchokin. H. (2005) *Systema upravlinnya i yiyi zakony [Management system and its laws]* Retrieved from http://personal.in.ua/article.php?ida=147 [in Ukrainian].

3. Lopushyns′kyy I. P., Durman M. O. (2022) *Mekhanizmy zabezpechennya efektyvnosti publichnoho upravlinnya ta rezul'tatyvnosti administruvannya [Mechanisms for ensuring the effectiveness of public management and the effectiveness of administration]* Retrieved from https://journals.kntu.kherson.ua/index.php/visnyk_kntu/article/view/83/77 [in Ukrainian].

4. Skil′ky ukrayintsiv hotovi sortuvaty smittya (2021) [How many Ukrainians are ready to sort garbage] Retrieved from https://activegroup.com.ua/2021/11/15/skilki-ukraynciv-gotovi-sortuvati-smittya/ [in Ukrainian].

5. Nakaz «Ministerstvo z pytan′ zhytlovo-komunal′noho hospodarstva Ukrayiny. Pro zatverdzhennya Pravyl vyznachennya norm nadannya posluhy z upravlinnya pobutovymy vidkhodamy» [Order of the Ministry of Housing and Communal Affairs of Ukraine. On the approval of the Rules for determining the standards for the provision of household waste management services]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0871-10#Text [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrayiny Pro upravlinnya vidkhodamy (Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR) [Law of Ukraine On Waste Management (Information of the Verkhovna Rada (VVR)] Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text [in Ukrainian].

7. Radionov V. S. (2023) Upravlinnya orhanichnymy vidkhodamy yak imperatyv zakhystu navkolyshn′oho seredovyshcha // Beketivs′ki khimichni chytannya. Teoriya ta praktyka kryzovykh sytuatsiy : materialy Mizhnar. konf. dlya molodykh vchenykh, aspirantiv ta mahistriv, Kharkiv / Kharkiv. nats. un-t mis′k. hosp-va im. O. M. Beketova [Management of organic waste as an imperative for environmental protection // Beketiv's chemical readings. Theory and practice of crisis situations: materials of the International conf. for young scientists, postgraduates and masters, Kharkiv / Kharkiv. national city university farm named after O. M. Beketova] [in Ukrainian].

8. Byel′s′ka T. V., Radionov V. S. (2023) Ekonomika zamknenoho tsyklu yak imperatyv upravlinnya vidkhodamy [Closed cycle economy as an imperative of waste management]. Tezy dopovidey VI Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Praktychni pytannya funktsionuvannya i vidnovlennya ob″yektiv munitsypal′noyi infrastruktury ta promyslovosti Ukrayiny v suchasnykh umovakh» : zbirnyk materialiv vseukrayins′koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. K.: TNU imeni V. I. Vernads′koho Pp. 129-134. Retrieved from https:// www.calameo.com/read/003168372749b97cf65cb [in Ukrainian].

9. Kompostuvannya: efektyvno, ekolohichno, korysno dlya gruntiv (2017) [Composting: effective, ecological, beneficial for the soil] Retrieved from https://superagronom.com/blog/115-kompostuvannya-efektivno-ekologichno-korisno-dlya-gruntiv [in Ukrainian].

10. Vbyrna zdatnist′ gruntu [Absorption capacity of the soil] Retrieved from https:// superagronom.com/slovnik-agronoma/vbirna-zdatnist-gruntu-id18908 [in Ukrainian].

УДК 351.82

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-180-192

Богданенко Анатолій Іванович доктор економічних наук, кандидат наук з державного управління, голова, Український фонд міжнародного молодіжного співробітництва «Лідер», вул. Велика Васильківська 44, м. Київ, 01024, тел.: (044) 467-62-53, https//orcid.org/0000-0003-0758-5809

ІНТЕГРАТИВНА ХРИСТИЯНСЬКА ТЕОЛОГІЯ В НАУЦІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. Досліджуються теоретичні й практичні аспекти християнської теології та аналізується динаміка духовно-релігійних змін в Україні як індикаторів відновлення цілісності матеріального, соціального (свідомого) і нематеріального, духовно-релігійного (несвідомого) глобального світу. Доведено вплив християнської теології на світову культуру та історію. Це зумовлює предметні можливості християнської теології у процесах суспільної трансформації України. Проаналізовано три парадигми впровадження й осмислення християнської теології.

Зроблено спробу окреслити методи християнського дослідження, що пов'язане з традиційними теологічними дисциплінами. Обґрунтовано необхідність актуалізації християнської теології у галузі державного управління. Розглянуто особливості християнської теології та ставлення до неї політології та філософії, основні ідеї соціальної думки християнства на тлі формування основних моделей відносин церкви і держави. Короткий історичний огляд дозволив показати, як християнська теологія і соціальне вчення почали проникати у сферу державного управління, філософії, політології, соціології та права. Висвітлено, як в українському православ'ї в силу історичних і суспільно-політичних обставин соціальна думка почала набувати вагомого розвитку, теологію починають викладати у світських навчальних закладах. Доведено необхідність синтезу державного управління і християнської теології як окремої галузі дослідження держави і суспільства в сучасних умовах глобальних викликів, з якими стикається сучасна наука.

Обґрунтовано, що теологічні компетенції та теологічні погляди на суспільно-політичні явища, що вивчаються соціальним вченням церкви, необхідні фахівцям в державному управлінні, у полі зору яких постійно знаходяться людина, держава, релігійні інститути і суспільство. Теологічна перспектива поряд з перспективою державного управління чи політології здатна відкрити представникам інших дисциплін нові ракурси, підходи,

свіжий погляд на проблеми релігії, держави, суспільства і культури. У цьому контексті можна говорити про важливість таких напрямів теологічних досліджень, як соціальне вчення церкви, соціальне служіння, християнська комунікація, політична теологія, есхатологія, душпастирська психологія. Вони є своєрідним мостом між теоретичними проблемами теології та практичними реаліями життя сучасного суспільства.

З'ясовано, що посередником між науковою теорією і соціальної практикою виступає релігійна етика і психологія, які дають можливість сприймати та аналізувати існуючі геополітичні, соціально-політичні, культурні, економічні, бізнесові та інші суспільні процеси через призму аксіологічних і нормативних установок, які гарантуються на певних релігійних цінностях, принципах, ідеях і концептах. Доведено, що релігійна етика дає можливість використовувати філософську мову, зрозумілу сучасній людині, і яка не вимагає спеціальної теологічної підготовки. І всі ці можливості застосовуються там, де християнська теологія включена до практики університетів та наукових спільнот, де вона є законним і рівноправним учасником науково-академічної комунікації.

Ключові слова: християнська теологія, методологія, комунікація, державне управління, парадигма, релігія, державотворення, аксіологія.

Bogdanenko Anatoliy Ivanovych Ph.D. in public administration, Doctor of Science in Economics, Chairman of the Ukrainian Foundation for International Youth Cooperation "Leader", 44, Velyka Vasylkivska St., 01024, Kyiv, tel.: (044) 467-62-53, https//orcid.org/0000-0003-0758-5809

INTEGRATIVE CHRISTIAN THEOLOGY IN THE SCIENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION: THE UKRAINIAN CONTEXT

Abstract. Christian theology's theoretical and practical aspects are studied, and the dynamics of spiritual and religious changes in Ukraine are analyzed as indicators of restoring the integrity of the material, social (conscious) and immaterial, spiritual and religious (unconscious) global world. The influence of Christian theology on world culture and history is proven. This determines the substantive possibilities of Christian theology in Ukraine's social transformation processes. Three paradigms of implementation and understanding of Christian theology are analyzed.

An attempt is made to outline the methods of Christian research that are related to traditional theological disciplines. The need to update Christian theology in public administration is substantiated. The peculiarities of Christian theology, the attitude of political science and philosophy to it, and the main ideas of the social

thought of Christianity against the background of the formation of the leading models of relations between the church and the state are considered. A brief historical review showed how Christian theology and social teaching began to penetrate the sphere of public administration, philosophy, political science, sociology and law. It highlights how, in Ukrainian Orthodoxy, social thought began to gain significant development due to historical and socio-political circumstances, and theology began to be taught in secular educational institutions. The necessity of synthesising state administration and Christian theology as a separate field of research of the state and society in the modern conditions of global challenges faced by modern science is proven.

It is substantiated that theological competencies and theological views on socio-political phenomena studied by the church's social teaching are necessary for specialists in public administration, in whose field of vision there are always people, the state, religious institutions and society. The theological perspective, along with the perspective of public administration or political science, can open up to representatives of other disciplines new angles, approaches, and a fresh look at the problems of religion, the state, society and culture. In this context, we can talk about the importance of such areas of theological research as social teaching of the church, social service, Christian communication, political theology, eschatology, and pastoral psychology. They are a kind of bridge between the theoretical problems of theology and the practical realities of life in modern society.

It has been found that the mediator between scientific theory and social practice is religious ethics and psychology, which make it possible to perceive and analyze existing geopolitical, socio-political, cultural, economic, business and other social processes through the prism of axiological and normative attitudes that are guaranteed to certain religious values, principles, ideas and concepts. It has been proven that religious ethics makes it possible to use a philosophical language that is understandable to a modern person and does not require special theological training. All these possibilities are applied where Christian theology is included in the practice of universities and scientific communities, where it is a legitimate and equal participant in scientific-academic communication.

Keywords: Christian theology, methodology, communication, public administration, paradigm, religion, state formation, axiology.

Постановка проблеми. Актуальним для державного управління як науки є використання міжнародного досвіду інтеграції християнської теології до державно-управлінських концептів, а також для покращення ефективності роботи управління всередині держави та підвищення кваліфікації публічних службовців. Як показує практика прийняття управлінських рішень, не всі світські науковці, державні керманичі, політики, управлінці, політологи і

журналісти обізнані в питаннях релігії, теології, догматики, канонічного права, історії церкви і конструктивного державно-церковного діалогу. І це є нагальною проблемою сьогодення України, адже від цього залежить розвиток та ефективне функціонування багатьох державних структур.

Вважаємо також, що необхідною є актуалізація знань про релігію, теологію, духовну культуру серед державних службовців, зокрема для покращення їх обізнаності в питаннях міжконфесійних відносин України та ефективності роботи органів державного й місцевого управління. Важливим є залучення іноземних фахівців для обміну позитивним досвідом інтеграції християнської теології до реальних проблем науки, державного управління і суспільного розвитку. Необхідним є й підвищення обізнаності населення у сфері релігійного життя. Це дасть змогу здійснити духовну і культурну трансформацію в адміністративних процесах та ефективно використовувати сучасну християнську теологічну науку для поліпшення управлінської ефективності української держави. За масштабами соціальної активності християнського світу найбільш важливим напрямом інтегративної християнської теології стала соціальна доктрина християнства, яка є вагомим фактором інтеграції держави і суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам конструктивного діалогу християнської теології та державного управління протягом тривалого часу приділяють значну увагу українські та зарубіжні науковці. Серед відомих вчених, які вивчають ці питання, доречно зазначити таких: А. Баумейстера, В. Бондаренка, К. Говоруна, Я. Грицака, А. Денисенка, В. Єленського, С. Здіорука, Ю. Кальниша, Г. Коваленка, І. Козловського, А. Колодного, Д. Мартишина, М. Мариновича, Р. Небожука, В. Пасічника, Є. Романенка, Ю. Решетнікова, О. Сагана, Л. Филипович, Г. Христокіна, В. Хромця, Ю. Чорноморця, А. Шишкова, Г. Щокіна, П. Яроцького [1-13]. Незважаючи на різноплановість наукових підходів до дослідження цієї теми, поглиблення потребують теоретико-методологічні положення інтегративної християнської теології, що стосуються питань діалогу церкви, держави і суспільства.

Інтегративна християнська теологія дає можливість вченим глибше осмислити релігійний досвід людства, зрозуміти культуру, цінності, духовні витоки політичних доктрин, розширити горизонти сучасних знань про релігійну філософію, історію церкви, а також навчитися розпізнавати ідеологічні маніпуляції тих, хто використовує сакральне знання релігії для досягнення власних політичних цілей і управління. У світовій історії багато світлих імен відомих християнських теологів, які багато в чому визначили вигляд сучасного світового богослов'я. Назвемо ці імена: засновник теології визволення Густаво Гутьєррес (нар. 1928), найвідоміший у світі політичний теолог Джон Ховард Йодер (1927–1998), Джордж Ліндбек (1923–2018),

Йоганн Баптист Мец (1928–2019), Юрген Мольтман (1926-2024). Найбільші православні богослови: митрополит Калліст Уер (1934–2022) та митрополит Іоанн Зізіулас (1931–2023).

Мета статті полягає в здійсненні всебічного аналізу світоглядних, теологічних аспектів інтегративної християнської теології в науці державного управління. Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі основні дослідницькі **завдання**:

— розглянути основні парадигм и становлення та розвитку християнської теології;

— з'ясувати місце соціального вчення християнства у сучасній державно-управлінській науці;

— окреслити визначальні методологічні засади християнської теології в науці державного управління.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому співтоваристві терміни «богослов'я» і «теологія», як правило, виступають як взаємозамінні. У результаті християнську теологію важливо розглядати як науку, здатну відповідати на актуальні питання сучасності. Термін «теологія» включає духовне розуміння християнської містики і теоретико-когнітивне сприйняття реального світу. Християнство, засвоївши античні терміни «теологія» або «богослов'я», знайшло в них адекватний засіб вираження свого церковного віровчення про Бога, людину, церкву і світ. Безумовно, антична думка набагато раніше використовувала ці терміни, вважаючи теологією (богослов'ям) опис спадщини давніх поетів, які у міфологічній формі розповідали про народження й життя язичницьких богів.

Від моменту сприйняття та засвоєння християнською думкою язичницького поняття θεολογία і дотепер відбувається постійне переосмислення теології (богослов'я) як явища духовного (богослужіння, молитва, пізнання Бога) та теоретико-когнітивного (наукові дисципліни). Звідси деякі дослідники штучно виділяють термін «богослов'я» і розуміють під ним православну духовну практику (аскетику), яка веде до спілкування з Богом, а також поняття «теологія» — як інтелектуальне явище католицьких середньовічних університетів, де її розглядали через призму арістотелівських визначень як особливого причинно-наслідкового знання про божественне, заснованого на загальних законах формальної логіки. Незважаючи на ці історичні та конфесійні відмінності у розумінні термінів, більшість дослідників розглядають термін «теологія» та «богослов'я» як синоніми. Їхнє механічне змішання чи пряме використання у сучасному науковому дискурсі не виключає містичної та інтелектуальної складової цілісного богословського знання.

Нині умовно виділяють три парадигми розвитку і осмислення інтегративної християнської теології (богослов'я) як науки у глобальному

світі. Першу парадигму (світську) формують відомі в усьому світі світські навчальні заклади, такі як Оксфордський, Кембриджський, Прінстонський, Гарвардський, Паризький (Сорбонна) та інші університети, де існують позаконфесійні теологічні (богословські) факультети. Друга парадигма (конфесійна) розглядається конфесійними навчальними закладами, зокрема католицькими інститутами та університетами Італії, Німеччини, Франції та Сполучених Штатів Америки. На високому академічному рівні займаються проблематикою християнської теології і історією християнської церкви англіканські, єпископальні та інші протестантські духовні семінарії та коледжі Англії, США, інших країн світу. Третя парадигма (православна) парадигма розглядається православними навчальними закладами: богословські факультети Афінського та Фессалонікійського університетів (Греція), богословські факультети у Бухаресті та Сібіу (Румунія), богословський факультет у Белграді (Сербія), богословський факультет Пряшівського університету у Пряшеві (Словацька Республіка), Свято-Сергіївський богословський інститут у Парижі (Франція), Свято-Володимирська духовна академія у Нью-Йорку (США). Не можна не зазначити і вагомі напрацювання київських духовних шкіл України (духовна академія та семінарія).

Таким чином, християнська теологія (богослов'я) як реальна академічна наука є практичною у всьому світовому науковому просторі. Водночас дискусії про нове розуміння, що таке християнська теологія сьогодні і яке її місце у сучасному університетському просторі, продовжуються. У зв'язку з цим сучасному християнському богослов'ю (теології), враховуючи накопичений у нових умовах двохтисячолітній духовний досвід християнства, необхідно чіткою і зрозумілою мовою, адекватно пояснювати сучасному світовому науковому співтовариству проблеми релігійного і суспільного життя, визначаючи межі та компетенції християнської теології, окреслюючи особливості свого наукового апарату та використовуваної методології.

Професори, доценти та викладачі кафедри теології та християнської комунікації Міжрегіональної Академії управління персоналом (МАУП) стали не лише теоретиками, а й практиками християнської теології, які у пошуку відповідей на актуальні питання сучасної науки вступили у діалог з представниками світської науки (політологами, державними управлінцями, соціологами, психологами, істориками, журналістами). Особливих результатів у цьому було досягнуто у видавничій діяльності (навчальні посібники, монографії, науко-популярна література), де здійснився оригінальний синтез духовно-практичної та університетської наукової традиції християнства. Такий духовно-інтелектуальний проєкт показав свою здатність повною мірою відповідати високим науковим вимогам до інструментарію та методів роботи, а також способів презентації та обговорення в академічній спільноті отриманих результатів [2, с. 62-68].

Наголосимо, що християнський теолог займається систематичним вивченням теологічних (богословських) знань в історії, догматиці, соціальній думці та етиці. До навчальних теологічних дисципліни належать такі: «Догматика», «Біблійне богослов'я», «Патрологія», «Апологетика», «Моральне богослов'я», «Еклезіологія», «Есхатологія», «Сотеріологія», «Аскетика», «Соціальне вчення церкви», «Сакраментологія», «Пастирська теологія», «Християнська екуменічна думка», «Політична теологія», «Літургійне богослов'я», «Гомілетика», «Місіологія», «Катехізис».

Існує спотворене уявлення, що християнська теологія — це надто складна міфологія, народний фольклор, відірваний від життя сучасного суспільства і держави. Насправді ж, це не так. Щоразу, коли дослідник починає розмірковувати про теологію, релігію, церкву, обряди, ритуали, священні тексти і, нарешті, про Бога, він діє теологічно. Теологія — це осмислення релігійного досвіду, текстів, практик та історичних традицій розвитку суспільства, цілих народів і цивілізацій. Без теології важко зрозуміти витоки політичних ідеологій, концептів державного управління, наукових уявлень про світ, а також неможливим виявляється наукове розуміння самої культури та історії.

Зауважимо, що християнська теологія дарує сучасному світу не лише мудрість, віру, любов, гуманістичні ідеали, ціннісні орієнтири, духовність, аскетику, але і надію. В історії церкви історики та політологи можуть побачити, що навіть релігійна віра може обернутися насильством, примусом, обмеженням свободи, війною, коли сліпа фанатична віра або токсична (неврозна) нав'язлива любов можуть бути руйнівними для людської особистості. А ось християнська надія (есхатологія) постійно вислизає від насильства, примусу та політичної пропаганди [9].

Теологія вчить, що не можна нікого змусити вірити в Бога, «патріотичні гасла», політичні ідеї, виходячи з надії, оскільки засадами надії є сумніви, невпевненість, слабкість. Християнська надія — це надія на воскресіння людини у Христі [9, с. 13]. І саме в ній мають бути вкорінені християнська віра та християнська любов. Соціальне вчення церкви і політична теологія вчать, що Бог спускається на один рівень існування з людиною та рештою живих істот і залишається там назавжди — він стає іманентним людству. Релігійні мислителі і теологи наголошують, що Бог страждає разом із євреями в газових камерах, з бідняками — у нетрях латиноамериканських фавел, з жінками — у патріархальному суспільстві, з усім глобальним світом, що страждає від забруднення навколишнього середовища. І християнська надія на визволення в есхатологічному майбутньому стає надією усієї християнської теології як віри і практики. А. Денисенко нагадує: «Тобто структурний гріх або структури гріха, проявляються через структури гноблення, які є продуктом експлуатації та несправедливості» [5, с. 47].

Мета практичної діяльності християнської теології — наблизити теологію християнства, богословський погляд на Бога, світ і людину до викликів сучасного світу. Релігійно-філософське і критичне осмислення процесів глобального світу вимагає від теології певної методології і підходів.

Отже, умовно можна розмірковувати про певні професійні обов'язки християнського теолога [11]:

— вивчення текстів святого письма (біблії) і священного передання (теологічних творів святих отців церкви), а також (священного передання), а також інших релігійних текстів, дотичних до історії і сьогодення християнства;

— всебічне дослідження та аналіз конкретних питань обраної теологічної галузі (догматика, апологетика, аскетика, етика, літургіка);

— пояснення духовно-релігійних питань, пов'язаних із християнською духовністю, містикою, аскетикою та пошуком Бога;

— розуміння взаємних зв'язків між Богом і людиною, церквою і суспільством, а також основних понять та проблем, пов'язаних з взаємодією християнства і сучасного світу;

— вивчення теологічних джерел релігійної віри, визначення християнських цінностей і моралі, систематичний збір фактів про історичний розвиток християнської церкви;

— аналіз теологічних теорій та основних поглядів відомих християнських теологів світу і релігійних мислителів, позицій окремих представників богословських шкіл, традицій і теологічних дисциплін;

— виявлення та конкретизація нових теологічних парадигм, актуальних теологічних проблем і підвищення обізнаності віруючих про віровчення християнства та інших релігій світу;

— створення неупередженого теологічного погляду на проблему Бога, світу та місця людини у цьому світі з точки зору християнської теології, використовуючи результати сучасних світських наук: філософії, державного управління, соціології, політології, психології, історії і права;

— конкретизація теологічних понять та формулювання їх через загальні наукові гіпотези чи релігійно-філософські концепції;

— розвиток та підтримка наукових контактів християнських теологів з представниками різних світських наукових дисциплін [11].

Переходячи від теорії християнської теології до комунікації, місії церкви і соціального служіння християн, варто зосередити увагу дослідників на таких практичних питаннях: вмінні теологів здійснювати науково-практичну діяльність, займатися науковою та науково-популярною журналістикою, розробляти нові методи наукової експертизи, оприлюднення різних видів наукових, дослідницьких та оглядових публікацій, монографій, наукових

праць та інформаційних матеріалів з теологічних питань, а також брати активну участь у діяльності різних релігійних і громадських організацій.

Варто пам'ятати, що саме християнська теологія сформувала основні гуманістичні і навіть політичні тренди Європи і США. «Християнські інтелектуали не тільки зберегли античну спадщину, але й надали античній традиції статус необхідного культурно-освітнього канону», — нагадує філософ, богослов і публічний інтелектуал А. Баумейстер [1, с. 160]. Доречно нагадати, що всесвітньо відомі університети виникли саме на католицькому Заході у XIII столітті, а філософську спадщину античності зберегли православні монахи у візантійських монастирях. Християнська теологія сформувала високу правову культуру, основні політичні ідеї, етичні принципи становлення і розвитку суспільства. Митрополит Мішель Лярош розмірковує: «Усвідомлення християнської ідентичності Європи, на наш погляд, має розкриватися через знайомство з тими переплетеними зв'язками, які встановили між собою церква і держава» [8, с. 16].

Таким чином, християнська теологія — систематична форма викладу віронавчальної доктрини християнства, його історії, релігійної інтуїції, богослужіння, аскетики, етики і духовної містичної традиції, яка формує певний релігійний світогляд [2-7]. Створення якісної та сучасної системи теологічної освіти в Європі, де протягом багатьох століть живуть різні народи, — один із факторів сталого розвитку європейських держав та міжрелігійного миру в усьому світі.

Вивчати політичні і державно-управлінські питання з теологічної точки зору — означає вивчати їх у широкому контексті релігійної і філософської традиції. Отже, для цього необхідна систематична теологічна наука, релігійна прогностична система, теологічна освіта, важливим елементом якої є внутрішня комунікація церковних лідерів, теологів, політологів, філософів, релігієзнавців, істориків, соціологів, психологів і фахівців з державного управління. Щодо цього, то теологія має власні здобутки і певні наукові дисципліни [7;10].

Поєднання в межах теології особистого духовного досвіду і теологічних компетенцій з науковою методологією дослідження дає ефект, який уникає від зовнішнього, відстороненого підходу до релігійної проблематики. Якщо, наприклад, світський історик або філософ вивчає релігійні традиції, історію християнства методом стороннього спостереження, він повинен докладати спеціальних зусиль, щоб змоделювати релігійну свідомість, тоді як християнський теолог вже включений у богослужіння, містику, духовність і християнську комунікацію. Втім, це стосується і державного управління, яке орієнтоване на вивчення релігії, християнської теології і державно-церковного діалогу.

Саме сьогодні християнські церкви України рухаються цим конструктивним шляхом. Про це свідчить присутність християнської теології, релігієзнавства, християнської етики у світських навчальних закладах, де реалізовуються теологічні програми освіти і науки. Зауважимо, що 22-річний досвід роботи кафедри теології та християнської комунікації Міжрегіональної Академії управління персоналом (МАУП) показує успішний досвід використання можливостей теології як гуманітарної науки. Ті, хто сьогодні намагається заперечити науковий характер християнської теології, виходять з певних стереотипів, що склалися за радянської доби і не викоренені до цього дня, зокрема, з уявлення про те, що наука і релігія є взаємовиключними. Однак необхідно підкреслити конвенціональний характер науковості. Уявлення про те, що стосується науки, а що залишається за її межами, є результатом певної конвенції, тобто неформальної взаємної угоди вчених. Наука середньовічних університетів народжувалася на засадах християнської теології, біблійної думки, церковної практики буття.

Соціальне вчення церкви прагне контекстуалізувати біблійне богослов'я у конкретних обставинах сучасного життя. Соціальна проблематика і політика займають значну частину теологічного простору соціальної думки українського православ'я. Становлення та розвиток соціального вчення церкви стало відповіддю на нездатність традиційних догматичних підходів продемонструвати універсальність принципів християнства в різних політичних, культурних, економічних та соціальних середовищах. Соціальна доктрина церкви намагається відповісти на такі численні проблеми, як: бідність, соціальна нерівність, політична маніпуляція, авторитаризм, різні форми гноблення, расизм, радикальний націоналізм, сексизм, забруднення довкілля.

Соціальне вчення церкви як богословська дисципліна описує взаємини церкви, суспільства і держави, і пропонує новий теоретичний простір для теологічних роздумів про світ. Теологія визначає, осмислює і описує саму ідею пізнання Бога, світу і людини. Розквіт соціального вчення церкви як самостійного спрямування теологічної думки відбувся у середині XX століття, коли соціальна проблематика християнства стала центром теологічної думки цілої доби. Теологам (католикам, православним і протестантам), серед яких виникає конфлікт щодо питань догматики, історії та канонічного права, знадобилося відповісти своїм послідовникам на два питання: що є соціальне та громадське служіння церкви. На формування соціального вчення як самостійної богословської дисципліни також вплинула секуляризація, завдяки якій з'явилася необхідність вирізнення церковного та світського просторів у суспільствах модерну.

Найбільш поширені підходи в науці описують теологію через певні образи і моделі; до яких належать:

— раціональне вчення про Бога, церкву людину (тіло Христове, народ Божий); філософське осмислення і доказ християнської істини;

— життя віруючих людей як історико-культурний і соціальний досвід, пов'язаний з церковним і суспільним служінням;

— релігійні обряди та колективні практики (богослужіння, молитва);

— релігійний простір (храм, собори, релігійні інститути).

Науковці, які вивчають християнську теологію, акцентують увагу на різних аспектах християнства: «містичному» («метафізичному») та «інституційному». Відповідно об'єктом соціального вчення церкви є держава, право, філософія, суспільствознавство, предметом — соціальні та духовні відносини, що пов'язують суспільство, церкву і державу. Соціальне вчення християнства як систему, на нашу думку, можна графічно подати у вигляді трикутника, на вершині якого знаходиться Бог, а у його основі по один бік — християнська церква, по другий — держава. Усередині цього трикутника розташовується соціум як цілісна соціальна система (суспільство), що повністю входить і до держави і частково до церкви.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. У результаті теоретичного аналізу актуальних проблем християнської теології і державного управління наведено низку пропозицій, рекомендацій, узагальнень, концепцій до розвитку церковно-державного діалогу на основі фундаментальних національних та міжнародних наукових матеріалів. Теоретичний аналіз ролі і впливу християнської теології на історичні, культурні й суспільно-політичні процеси дає можливість науковцям використовувати теоретичні і практичні здобутки теології для поліпшення управлінської ефективності та застосувати соціальну думку православної церкви в реальній діяльності державних управлінців. Авторською пропозицією є навчання і ознайомлення публічних службовців з питаннями релігії для покращення їхньої обізнаності й ефективної роботи органів управління. Важливим є залучення міжнародних фахівців (теологів, церковних лідерів) для обміну позитивним досвідом діалогу науки і релігії. Необхідним є також підвищення обізнаності населення у сфері релігії і національної культури.

Християнська теологія кардинально змінює всю парадигму розвитку людини, суспільства, держави, ціннісних пріоритетів та орієнтацій усього глобального світу. Теологічне сприйняття дійсності виявляється у прагненні до спілкування з Богом, естетики, краси, цінностей і духовності. Важливого значення теологія набуває у забезпеченні соціальної безпеки громадянина та й суспільства в цілому.

Християнська теологія з особливою увагою ставиться до проблем сучасного державотворення, публічного управління та державної політики. Теологія як наука тісно пов'язана з внутрішнім світом ідей, психологією людини і її духовністю, що закладено в основу релігії, культури, історії і

наукових пошуків істини. В багатьох аспектах християнська теологія — це певний духовний вимір ідей, цінностей, усталених філософських понять, релігійних символів, за якими формується суспільство і духовно-екзистенційна природа людства. Саме соціальна думка церкви допомагає науковцям думати і мислити вільно, без жодної політичної цензури, маніпуляційних трендів пропаганди, журналістських кліше.

Література:

1. Баумейстер Андрій. Паломництво до місць народження думки: Ле-Бек, Багдад, Толедо, Париж і Тодтнауберг. Історико-філософські студії і рефлексії / Баумейстер. Київ: «Колесо Життя», 2024. 200 с.
2. Богданенко А. І. Теологія на сучасному етапі розвитку України. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 96 с.
3. Богданенко А. І. Християнська комунікація з сучасним світом / А. І. Богданенко, Д. С. Мартишин. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 48 с.
4. Богданенко А. І. Християнська теологія як церковна комунікація / А. І. Богданенко, Д. С. Мартишин. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 80 с.
5. Денисенко Анатолій. Теологія визволення: ідеї, критика, перспективи. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 192 с.
6. Кирило (Говорун), архімандрит. Риштування Церкви: вбік постструктуральної еклезіології. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 312 с.
7. Мартишин Д. С. Соціальна доктрина православної церкви в державотворчих процесах України: теоретико-методологічні засади: монографія. Київ: Видавничий дім «Персонал», 2019. 514 с.
8. Мішель (Лярош), митрополит. Християнські корені Європи. 1700 років Міланського едикту. Взаємодія і суперечності між державою і Церквою з 313 по 1054 рр.: наукова монографія / Пер. Кислюка О. І. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2016. 510 с.
9. Мольтман Юрген. Пришествие Бога. Христианская эсхатология. Москва: ББИ, 2017. 387 с.
10. Пасічник В. М. Формування державної політики національної безпеки України на засадах української національної ідеї : монографія / Василь Миколайович Пасічник. Київ: Видавництво ВАДНДУ, 2016. 300 с.
11. Профорієнтація. Богослов // «Освіта.ua». Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс] / URL: https://osvita.ua/proforientation/profession/75443/(дата доступу: 29. 05. 2024).
12. Филипович Л. О. Культура релігійного життя. Вибрані праці. За упорядкування Г. Филиповича і редагування А. Колодного. Київ: УАР, 2016. 584 с.
13. Хромець В. Богословська освіта в Україні: релігійний та світський контекст. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 312 с.

References:

1. Baumeister Andrii (2024). Palomnytstvo do mists narodzhennia dumky: Le-Bek, Bahdad, Toledo, Paryzh i Todtnauberh. Istoryko-filosofski studii i refleksii [Pilgrimage to the birthplaces of thought: Le Becque, Baghdad, Toledo, Paris and Todtnauberg. Historical and philosophical studies and reflections]. *"Koleso Zhyttia" – "Wheel of Life"*, 200 p. [in Ukrainian].
2. Bogdanenko A. I., Martyshyn D. S. (2024). Teolohiia na suchasnomu etapi rozvytku Ukrainy [Theology at the modern stage of development of Ukraine]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 96 p. [in Ukrainian].

3. Bogdanenko A. I., Martyshyn D. S. (2023). Khrystyianska komunikatsiia z suchasnym svitom [Bogdanenko Christian communication with the modern world]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 48 p. [in Ukrainian].

4. Bogdanenko A. I., Martyshyn D. S. (2024). Khrystyianska teolohiia yak tserkovna komunikatsiia [Christian theology as church communication]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 80 p. [in Ukrainian].

5. Denysenko Anatolii (2019). Teolohiia vyzvolennia: idei, krytyka, perspektyvy [Liberation theology: ideas, criticism, perspectives]. *DUKH I LITERA – SPIRIT AND LETTER*, 192 p. [in Ukrainian].

6. Kyrylo (Hovorun), archimandrite (2019). Ryshtovannia Tserkvy: vbik poststrukturalnoi ekleziolohii [Scaffolding the Church: towards post-structural ecclesiology]. *DUKH I LITERA – SPIRIT AND LETTER*, 312 p. [in Ukrainian].

7. Martyshyn D. S. (2019). Sotsialna doktryna pravoslavnoi tserkvy v derzhavotvorchykh protsesakh Ukrainy: teoretyko-metodolohichni zasady: monohrafiia [Social doctrine of the Orthodox Church in the state-building processes of Ukraine: theoretical and methodological foundations: monograph]. *Vydavnychyi dim "Personal" – "Personal" Publishing House*, 514 p. [in Ukrainian].

8. Mishel (Liarosh), Metropolitan (2016). Khrystyianski koreni Yevropy. 1700 rokiv Milanskoho edyktu. Vzaiemodiia i superechnosti mizh derzhavoiu i Tserkvoiu z 313 po 1054 rr.: naukova monohrafiia [Christian roots of Europe. 1700 years of the Milan Edict. Interaction and contradictions between the state and the Church from 313 to 1054: a scientific monograph]. Trans. Kysliuk O. I. *Vydavnychyi viddil UPTs Kyivskoho Patriarkhatu – Publishing Department of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate*, 510 p. [in Ukrainian].

9. Moltman Yurhen (2017). Pryshestvye Boha. Khrystyanskaia эskhatolohyia [The coming of God. Christian eschatology]. *BBY*, 387 p. [in Ukrainian].

10. Pasichnyk V. M. (2016). Formuvannia derzhavnoi polityky natsionalnoi bezpeky Ukrainy na zasadakh ukrainskoi natsionalnoi idei: monohrafiia [Formation of the state policy of national security of Ukraine on the basis of the Ukrainian national idea: monograph]. *Vydavnytstvo VADNDU – All-Ukrainian Assembly of Doctors of Science in Public Administration Publishing House*, 300 p. [in Ukrainian].

11. Proforiientatsiia. Bohoslov [Career guidance. Theologian]. (n.d.). *Osvita.ua*. Retrieved from: https://osvita.ua/proforientation/profession/75443/ [in Ukrainian].

12. Fylypovych L. O. (2016). Kultura relihiinoho zhyttia. Vybrani pratsi [Culture of religious life. Selected works]. *UAR*, 584 p. [in Ukrainian].

13. Khromets V. (2019). Bohoslovska osvita v Ukraini: relihiinyi ta svitskyi kontekst [Theological education in Ukraine: religious and secular context]. *DUKH I LITERA – SPIRIT AND LETTER*, 312 p. [in Ukrainian].

УДК: 338.2:351.82

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-193-210

Бурик Мирослав Мирославович кандидат наук з державного управління, доцент кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування факультету управління, Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника, https://orcid.org/0000-0001-8939-1324

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІЙ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. Фінансова безпека територій відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності та сталого розвитку держав. В умовах глобалізації та економічної нестабільності, спричиненої різними зовнішніми та внутрішніми факторами, важливість ефективного управління фінансовими ресурсами зростає. Публічне управління, як інструмент державної політики, має забезпечувати надійні механізми, здатні протистояти фінансовим загрозам та сприяти економічному зростанню. Сучасні виклики, такі як економічні кризи, фінансові шахрайства та бюджетні дефіцити, вимагають впровадження продуманих стратегій та заходів для забезпечення фінансової безпеки. Важливо не лише розробляти нові підходи до управління, а й удосконалювати існуючі механізми, адаптуючи їх до поточних умов та специфіки різних регіонів. Ця стаття спрямована на дослідження теоретичних аспектів механізмів громадського управління, які забезпечують фінансову безпеку територій. Аналізуються ключові фактори, що впливають на фінансову безпеку, та пропонуються рекомендації щодо покращення механізмів управління. Застосування комплексного підходу, що включає нормативно-правове регулювання, бюджетне та податкове управління, фінансовий контроль та аудит, а також антикризові заходи дозволить створити ефективну систему управління, здатну забезпечити фінансову стабільність та сталий розвиток територій. Ефективне управління фінансовою безпекою територій потребує взаємодії всіх рівнів влади, залучення громадськості та бізнесу, а також постійного моніторингу та адаптації вживаних заходів.

У ході дослідження виявлено ключові фактори, що впливають на фінансову безпеку територій, та запропоновано рекомендації щодо вдосконалення механізмів публічного управління. Аналіз показав, що ефективне нормативно-правове регулювання є основою забезпечення фінансової безпеки. Регулярне оновлення та гармонізація нормативно-правової бази з урахуванням сучасних економічних умов та викликів сприяють зміцненню

фінансової стабільності територій. Бюджетне управління потребує збалансованого планування, раціонального розподілу ресурсів та оптимізації податкової політики. Ці заходи забезпечують стабільні фінансові надходження та ефективне використання бюджетних коштів. Посилення фінансового контролю та аудиту, проведення регулярних аудиторських перевірок та запровадження систем внутрішнього контролю дозволяють своєчасно виявляти та усувати фінансові порушення, підвищуючи довіру до публічних фінансів. Розробка та реалізація антикризових програм, створення резервних фондів та стратегій управління фінансовими ризиками сприяють швидкому та ефективному реагуванню на кризові ситуації, знижуючи їх негативний вплив на фінансову систему територій. Введення сучасних інформаційних технологій для управління фінансовою інформацією та проведення освітніх програм щодо підвищення фінансової грамотності населення покращують прийняття обґрунтованих управлінських рішень та підвищують рівень фінансової культури. Таким чином, запропоновані заходи та рекомендації сприяють підвищенню фінансової безпеки територій, забезпечуючи їх стійкий економічний та соціальний розвиток. Комплексний підхід до управління ризиками та постійний моніторинг фінансових процесів є ключовими факторами для досягнення цієї мети.

Ключові слова: фінансова безпека, громадське управління, бюджетне управління, податкове управління, фінансовий контроль, антикризове управління, регіональний розвиток, нормативно-правова база.

Buryk Myroslav candidate of science in public administration, associate professor of the department of management and business administration of the Faculty of Management Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, https://orcid.org/0000-0001-8939-1324

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION ENSURING THE FINANCIAL SECURITY OF TERRITORIES: THEORETICAL ASPECTS

Abstract. Financial security of territories plays a key role in ensuring stability and sustainable development of states. In the conditions of globalization and economic instability caused by various external and internal factors, the importance of effective management of financial resources is increasing. Public administration, as an instrument of state policy, should provide reliable mechanisms capable of resisting financial threats and promoting economic growth. Modern challenges, such as economic crises, financial frauds and budget deficits, require the implementation of well-thought-out strategies and measures to ensure financial security. It is

important not only to develop new approaches to management, but also to improve existing mechanisms, adapting them to current conditions and the specifics of different regions. This article is aimed at researching the theoretical aspects of public management mechanisms that ensure the financial security of territories. The key factors affecting financial security are analyzed and recommendations for improving management mechanisms are offered. The application of a comprehensive approach, which includes regulatory and legal regulation, budget and tax management, financial control and audit, as well as anti-crisis measures will allow to create an effective management system capable of ensuring financial stability and sustainable development of territories. Effective management of the financial security of territories requires the interaction of all levels of government, the involvement of the public and business, as well as constant monitoring and adaptation of the measures taken.

In the course of the study, key factors affecting the financial security of the territories were identified, and recommendations for improving public management mechanisms were proposed. The analysis showed that effective legal regulation is the basis for ensuring financial security. Regular updating and harmonization of the legal framework, taking into account modern economic conditions and challenges, contribute to strengthening the financial stability of the territories. Budget management requires balanced planning, rational allocation of resources and optimization of tax policy. These measures ensure stable financial revenues and efficient use of budget funds. Strengthening financial control and auditing, conducting regular audits and introducing internal control systems allow timely detection and elimination of financial violations, increasing trust in public finances. The development and implementation of anti-crisis programs, the creation of reserve funds and financial risk management strategies contribute to a quick and effective response to crisis situations, reducing their negative impact on the financial system of the territories. The introduction of modern information technologies for financial information management and the implementation of educational programs aimed at improving the financial literacy of the population improve the adoption of informed management decisions and raise the level of financial culture. Thus, the proposed measures and recommendations contribute to increasing the financial security of the territories, ensuring their sustainable economic and social development. A comprehensive approach to risk management and constant monitoring of financial processes is key those factors to achieve this goal.

Keywords: Financial security, public administration, budget administration, tax administration, financial control, anti-crisis management, regional development, legal framework.

Постановка проблеми. Фінансова безпека територій є однією з ключових складових стабільного та сталого розвитку держав. В умовах глобалізації та

зростання економічної нестабільності, спричиненої як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, зростає потреба в ефективному управлінні фінансовими ресурсами. Сучасні виклики, такі як економічні кризи, фінансові шахрайства та бюджетні дефіцити, вимагають розробки та впровадження продуманих стратегій та механізмів для забезпечення фінансової безпеки. Публічне управління виступає як основний інструмент державної політики, який має забезпечувати надійні механізми, здатні протистояти фінансовим загрозам та сприяти економічному зростанню. Тим не менш, існуючі механізми управління часто виявляються недостатньо ефективними або не адаптованими до сучасних умов та специфіки різних регіонів. В умовах економічного середовища, що швидко змінюється, важливим є не тільки створення нових підходів до управління, а й удосконалення існуючих механізмів.

Важливу роль у забезпеченні фінансової безпеки відіграють нормативно-правове регулювання, бюджетне та податкове управління, фінансовий контроль та аудит, а також антикризові заходи. Комплексний підхід, що включає всі ці аспекти, дозволить створити ефективну систему управління, здатну забезпечити фінансову стабільність та сталий розвиток територій. Однак для досягнення цієї мети необхідна постійна адаптація управлінських механізмів, облік регіональних особливостей та реалізація комплексних заходів, включаючи взаємодію всіх рівнів влади, залучення громадськості та бізнесу, а також регулярний моніторинг та аналіз фінансових процесів. Таким чином, забезпечення фінансової безпеки територій потребує системного та комплексного підходу, спрямованого на сталий економічний розвиток та соціальну стабільність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

1. Державне управління та громадська безпека. Дослідження наголошують на важливості ефективних механізмів державного управління для забезпечення громадської та національної безпеки. Poteriaiko, S. P. [10] представляє аналіз природи механізмів державного управління у сфері громадської безпеки. Poteriaiko, S. P. [11] досліджує механізми прийняття рішень у державному управлінні у контексті державної безпеки. Pavliutin, Yu. [8] досліджує суспільну безпеку як об'єкт управління у сфері національної безпеки. Poroka, S. вивчає концепційний кадр для визначення суспільних правових механізмів в області національної безпеки України [9]. В дослідженнях описуються концептуальні рамки для визначення механізмів державного управління у сфері національної безпеки України. Zagurska-Antoniuk, V. (2020) досліджує національну сфера безпеки і громадської системи [12]. Здійснює аналіз національної безпеки та системи державного управління. Ці роботи демонструють необхідність інтеграції теоретичних та практичних підходів для покращення управлінських процесів. Актуальність даних досліджень зростає в умовах сучасних викликів та загроз безпеці.

2. Фінансова безпека та економічне управління. Дослідження акцентують увагу на ролі фінансового контролю та податкової системи у забезпеченні стійкості держави. Bielecki, L. Зазначає, що народна поновлена влада є елементом організаційної структури державної влади і як елементом фінансової безпеки Поланда [1]. Важливе дослідження, що наголошує на ролі податкової системи у забезпеченні стабільності та безпеки держави. Sattarova, N. A., & Shokhin, S. O. окреслює кілька ідентифікацій громадського управління в сфері фінансової безпеки. Розглядаються питання державного управління у сфері фінансової безпеки. Kaczmarek, J. [5] досліджує механізми створення цінності та їх вплив на фінансову безпеку та стале управління. Meiss, K.-M., Naumik-Gladka, K. H., Krivtsova, T., & Liadova, Y. O. (2018). Improvement of public financial control in the context of ensuring financial security of the state [6] оцінюють покращення державного фінансового контролю для запобігання фінансовим кризам. Ефективне управління фінансовими ресурсами та створення механізмів доданої вартості є ключовими елементами для запобігання фінансовим кризам. Важливість фінансової безпеки підкреслюється через аналіз різних аспектів економічного управління.

3. Регіональний розвиток та кадрова безпека. Роботи у цьому напрямі показують значимість державного регулювання для розвитку регіонів та забезпечення кадрової безпеки. Гавкачова, Н., Сиромолот, Е., & Лукашев, С [2] обговорюють питання регіонального розвитку та децентралізації, що є актуальним у контексті сталого розвитку регіонів. Gogol, T., & Melnychuk, L. V. (2021) вивчають розвиток механізми державного регулювання розвитку сільських територій в Україні [3]. Розглядаються механізми державного регулювання розвитку сільських територій, що важливо задля розуміння специфіки управління сільськими районами. Gula, O. [4] аналізує сучасні механізми забезпечення кадрової безпеки, що має важливе значення для стійкості державних установ. Onopriienko, S. H. [7] розглядає інформаційну безпеку у державному управлінні, що стає дедалі значимішим за умов цифровізації. Питання децентралізації та управління сільськими територіями є важливими для сталого розвитку. Сучасні підходи до інформаційної та кадрової безпеки забезпечують стабільність та ефективність державних інститутів.

Метою цієї статті є дослідження теоретичних аспектів механізмів громадського управління, вкладених у забезпечення фінансової безпеки територій. Виявлення ключових факторів, що впливають на фінансову безпеку та пропозицій щодо вдосконалення існуючих механізмів управління.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо дослідження поточних механізмів публічного управління для забезпечення фінансової безпеки територій. Нормативно-правові акти та документи, що регулюють механізми публічного управління для забезпечення фінансової безпеки територій представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Нормативно-правові акти та документи, що регулюють механізми публічного управління для забезпечення фінансової безпеки територій

Механізм	Назва документа	Номер документа	Дата прийняття
1. Нормативно-правове регулювання. Одним з основних механізмів громадського управління є створення та впровадження нормативно-правових актів, які встанов-люють правові рамки та стандарти для забезпечення фінансової безпеки. Включає: • розробка законів та підзаконних актів, спрямованих на регулювання фінансової діяльності; • створення спеціальних програм та стратегій фінансової безпеки; • моніторинг та контроль виконання нормативних вимог.	Закон України "Про державні фінансові гарантії"	№ 1801-IX	23.04.2022
	Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку контролю за виконанням бюджетних програм"	№ 75	02.02.2017
	Наказ Міністерства фінансів України "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо складання бюджетних запитів"	№ 809	01.09.2019
	Стратегія фінансової безпеки України на період до 2025 року	-	15.05.2020
	Закон України "Про засади державної регіональної політики"	№ 156-VIII	05.02.2015
2. Бюджетне управління. Цей механізм включає управління державним та муніципальним бюджетом з метою підтримки стабільності та стійкості фінансової системи. Основні аспекти: • планування та розподіл бюджетних коштів; • контроль за цільовим використанням бюджетних коштів; • прогнозування та управління бюджетним дефіцитом.	Закон України "Про Державний бюджет України на 2024 рік"	№ 3020-IX	20.12.2023
	Бюджетний кодекс України	№ 2456-VI	08.07.2010
	Наказ Міністерства фінансів України "Про затвердження Порядку складання середньострокового бюджетного плану"	№ 722	15.08.2018
	Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку управління державним боргом"	№ 234	17.03.2021
3. Податкове управління. Податкова політика відіграє ключову	Податковий кодекс України	№ 2755-VI	02.12.2010

роль у забезпеченні фінансової безпеки територій. Включає: • розробка та впровадження ефективних податкових систем та механізмів. • оптимізація податкових пільг та стимулів. • контроль та нагляд за дотриманням податкового законодавства.	Закон України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання інвестиційної діяльності"	№ 466-IX	16.01.2020
	Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку проведення перевірок дотримання податкового законодавства"	№ 124	21.02.2018
	Наказ Державної податкової служби України "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо адміністрування податкових пільг"	№ 47	10.04.2019
4. Фінансовий контроль та аудит. Цей механізм спрямований на виявлення та запобігання фінансовим порушенням, а також на підвищення ефективності використання фінансових ресурсів. Основні елементи: • проведення регулярних аудиторських перевірок; • створення систем внутрішнього фінансового контролю; • розробка та впровадження заходів щодо усунення виявлених порушень.	Закон України "Про державний фінансовий контроль"	№ 2939-VI	04.12.2018
	Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку проведення внутрішнього аудиту"	№ 1001	24.10.2012
	Наказ Державної аудиторської служби України "Про затвердження Стандартів державного аудиту"	№ 11	05.02.2019
	Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку проведення зовнішніх аудитор-ських перевірок"	№ 347	22.05.2020
5. Антикризове управління. Включає заходи щодо запобігання та мінімізації наслідків фінансових криз. Основні аспекти: • розробка антикризових планів та стратегій;	Закон України "Про антикризові заходи на фінансових ринках"	№ 1533-IX	12.06.2021
	Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду"	№ 420	29.03.2017

• створення резервних фондів покриття непередбачених витрат; • оперативне реагування на фінансові небезпеки.	Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про затвердження Стратегії антикризового управління"	№ 721-р	14.09.2020
	Закон України "Про фінансову реструктуризацію"	№ 1414-VIII	14.06.2016
6. Інформаційне забезпечення. Збір, аналіз та розповсюдження фінансової інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень. Включає: • створення інформаційних систем та баз даних; • моніторинг фінансових показників; • публікація звітів та аналітичних матеріалів.	Закон України "Про доступ до публічної інформації"	№ 2939-VI	13.01.2011
	Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку ведення єдиного державного реєстру фінансової інформації"	№ 835	22.08.2018
	Наказ Міністерства цифрової трансформації України "Про затвердження Стандартів інформаційної безпеки"	№ 72	05.06.2021
	Закон України "Про електронні довірчі послуги"	№ 2155-VIII	05.10.2017
7. Освітні та просвітницькі програми. Забезпечення підготовки кваліфікованих кадрів та підвищення фінансової грамотності населення. Включає: • розробка та проведення освітніх програм; • організація семінарів та тренінгів з питань фінансової безпеки; • інформаційно-просвітницька робота серед населення.	Закон України "Про освіту"	№ 2145-VIII	05.09.2017
	Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної програми підвищення фінансової грамотності населення"	№ 984	21.11.2019
	Наказ Міністерства освіти і науки України "Про затвердження Положення про систему підвищення кваліфікації державних службовців"	№ 152	15.03.2016
	Закон України "Про професійно-технічну освіту"	№ 103/98-ВР	10.02.1998

В умовах сучасного глобального світу забезпечення фінансової безпеки територій стає одним із ключових завдань громадського управління. Ефективне функціонування механізмів, спрямованих на захист фінансових інтересів

держави та регіонів, потребує ретельного аналізу та постійного вдосконалення. Дане дослідження спрямоване на оцінку ефективності поточних механізмів публічного управління, виявлення їх сильних та слабких сторін, а також розробку рекомендацій щодо їх покращення з метою зміцнення фінансової безпеки територій (Таблиця 2).

Таблиця 2

Дослідження ефективності поточних механізмів

Поточний механізм	**Дослідження ефективності**
Аналіз нормативно-правового регулювання.	Оцінка ефективності законодавчих та нормативних актів у забезпеченні фінансової безпеки. Дослідження показало, що незважаючи на наявність законодавчої бази, існує необхідність у її регулярному оновленні та адаптації до сучасних умов.
Оцінка бюджетного управління	Аналіз показує, що стабільне та ефективне бюджетне управління сприяє підвищенню фінансової безпеки територій. Однак часто трапляються випадки нецільового використання бюджетних коштів, що потребує посилення контролю.
Дослідження податкового управління	Ефективна податкова політика сприяє збільшенню доходів бюджету та, відповідно, зміцненню фінансової безпеки. Однак необхідно враховувати баланс між податковими ставками та стимуляцією економічного зростання.
Оцінка фінансового контролю та аудиту	Проведення регулярних аудитів та створення систем внутрішнього контролю дозволяють своєчасно виявляти фінансові порушення та вживати заходів щодо їх усунення. Проте, часто спостерігається нестача кваліфікованих фахівців у цій галузі.
Антикризове управління	Дослідження показує, що наявність резервних фондів та розробка антикризових стратегій суттєво знижують ризики фінансових криз. Однак, важлива своєчасна адаптація антикризових заходів до змінних умов.
Інформаційне забезпечення	Доступ до актуальної та достовірної фінансової інформації дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення. Важливим аспектом є забезпечення прозорості та доступності інформації для всіх зацікавлених сторін.
Освітні програми	Підготовка кваліфікованих кадрів та підвищення фінансової грамотності населення відіграють ключову роль у забезпеченні фінансової безпеки. Важливо постійно оновлювати освітні програми відповідно до актуальних потреб.

Сукупність різних механізмів громадського управління забезпечує комплексний підхід забезпечення фінансової безпеки територій. Для підвищення їхньої ефективності необхідне постійне вдосконалення нормативно-правової бази, покращення контролю та аудиту, а також підвищення рівня фінансової грамотності населення та кваліфікації фахівців.

Розглянемо ключові фактори, що впливають на фінансову безпеку територій:

1. Економічна стабільність.

- Темпи економічного зростання: високі та стійкі темпи економічного зростання сприяють збільшенню доходів та зміцненню фінансової безпеки.
- Диверсифікація економіки: різноманітність галузей та секторів економіки знижує ризики, пов'язані з економічними кризами в окремих сферах.

2. Бюджетна політика.

- Ефективність бюджетного планування та управління: збалансований бюджет та раціональний розподіл бюджетних коштів забезпечують фінансову стійкість.
- Рівень бюджетного дефіциту: низький рівень дефіциту та боргового навантаження дає змогу зберігати фінансову стабільність.

3. Податкова політика.

- Рівень та структура оподаткування: адекватні податкові ставки та ефективне податкове адміністрування сприяють поповненню бюджету та стимулюють економічну активність.
- Система податкових пільг та стимулів: грамотно розроблені податкові пільги та стимули підтримують розвиток бізнесу та залучають інвестиції.

4. Фінансовий контроль та аудит.

- Ефективність систем внутрішнього та зовнішнього контролю: регулярні перевірки та аудити допомагають виявляти та усувати фінансові порушення, підвищуючи довіру до публічних фінансів.
- Прозорість та підзвітність: відкритість фінансової інформації та підзвітність державних органів сприяють зміцненню фінансової дисципліни.

5. Антикризове управління.

- Наявність резервних фондів: створення та підтримка резервних фондів допомагає покривати непередбачені витрати та реагувати на кризові ситуації.
- Розробка та реалізація антикризових програм: наявність стратегій та планів щодо управління фінансовими ризиками забезпечує готовність до різних фінансових викликів.

6. Інвестиційна привабливість.

- Залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій: інвестиції сприяють розвитку економіки та збільшення доходів бюджету.
- Стабільність правового та інституційного оточення: надійна правова система та стабільні інститути стимулюють інвестиційну активність.

7. Соціальна стабільність.

- Рівень безробіття та зайнятості: низький рівень безробіття сприяє збільшенню податкових надходжень та зниженню соціальної напруженості.
- Соціальні програми та заходи підтримки: ефективні соціальні програми забезпечують захист найуразливіших верств населення та сприяють соціальній стабільності.

8. Інформаційна прозорість.

- Доступність та якість фінансової інформації: прозора та достовірна фінансова інформація дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення.
- Використання сучасних інформаційних технологій: впровадження IT-систем управління та контролю фінансовими процесами підвищує ефективність громадського управління.

9. Освітній рівень та кваліфікація кадрів.

- Підготовка та підвищення кваліфікації фахівців: високий рівень професіоналізму та компетентності державних службовців сприяє ефективному управлінню фінансовими ресурсами.
- Фінансова грамотність населення: підвищення фінансової грамотності сприяє кращому розумінню та підтримці заходів щодо забезпечення фінансової безпеки.

10. Геополітичні чинники.

- Міжнародні відносини та зовнішньоекономічна політика: стабільні міжнародні відносини та ефективна зовнішньоекономічна політика сприяють залученню інвестицій та розвитку економіки.
- Політична стабільність: політична стабільність у країні сприяє впевненості інвесторів та економічної стійкості.

Ключові фактори, що впливають на фінансову безпеку територій, взаємопов'язані та потребують комплексного підходу для ефективного управління. Забезпечення економічної та соціальної стабільності, розвиток ефективних бюджетних та податкових механізмів, а також підвищення рівня прозорості та професіоналізму є основними напрямками для зміцнення фінансової безпеки територій.

Розглянемо порівняльний аналіз різних моделей публічного управління фінансовою безпекою (Таблиця 3).

Таблиця 3

Порівняльний аналіз різних моделей публічного управління фінансовою безпекою

Модель	Опис	Переваги	Недоліки	Приклади країн:
1. Централізована модель	Централізована модель управління характеризується високим ступенем концентрації влади та контролю у центральних органах влади. Основні рішення з питань фінансової безпеки ухвалюються на національному рівні.	Єдність політики: Забезпечує узгодженість та однаковість у реалізації фінансової політики. Ефективне управління у кризових ситуаціях: Швидка реакція та прийняття рішень за умов кризи. Контроль за бюджетом: Суворий контроль за витрачанням бюджетних коштів та запобігання фінансовим зловживанням.	Обмежена гнучкість: Проблеми в обліку регіональних особливостей та потреб. Уповільнена реакція на місцеві проблеми: Повільне реагування на локальні фінансові проблеми через бюрократичні процедури. Ризик перевантаження центральних органів влади: Централізована модель може призвести до навантаження центральних органів та зниження ефективності управління.	Франція, Китай.
2. Децентралізована модель	Децентралізована модель управління передбачає передачу значної частини повноважень та відповідальності за фінансову безпеку регіональним та місцевим органам влади.	Гнучкість управління: Можливість адаптації політики та рішень до регіональних особливостей та потреб. Підвищення ефективності: Більш оперативне та ефективне вирішення місцевих проблем. Розвиток регіонів: Зміцнення фінансової самостійності регіонів та стимулювання їх економічного розвитку.	Ризик нерівномірного розвитку: Можливість виникнення значних відмінностей у рівні розвитку та фінансову безпеку між регіонами. Складність координації: Труднощі у координації дій між центральними та регіональними органами влади. Необхідність кваліфікованих кадрів: Високі вимоги до кваліфікації та компетентності регіональних управлінців.	Німеччина, США, Канада.
3. Змішана модель	Змішана модель поєднує елементи централізованого та децентралізованого управління, передбачаючи поділ повноважень між центральними та регіональними органами влади.	Баланс централізованого та децентралізованого управління: Оптимальне поєднання гнучкості та координації. Узгодженість дій: Забезпечує координацію між різними рівнями влади та однаковість у реалізації політики. Адаптивність: Можливість урахування регіональних особливостей під час прийняття рішень.	Складність управління: Багатошарова структура управління може ускладнювати процеси прийняття рішень. Ризики конфліктів: Можливість виникнення конфліктів та дублювання функцій між рівнями влади. Необхідність чітких механізмів взаємодії: Вимагає розробки та впровадження ефективних механізмів координації та взаємодії між рівнями влади.	Італія, Іспанія, Індія.

Кожна з розглянутих моделей громадського управління фінансовою безпекою має свої переваги та недоліки. Вибір моделі залежить від конкретних умов та цілей управління в тій чи іншій країні. Централізована модель забезпечує високий рівень контролю та координації, але може бути менш гнучкою в обліку регіональних потреб. Децентралізована модель сприяє гнучкості та оперативності, але потребує високої кваліфікації на регіональному рівні та може призводити до нерівномірного розвитку. Змішана модель прагне знайти баланс між централізованим та децентралізованим підходами, але потребує чітких механізмів взаємодії та координації.

Рекомендації щодо покращення існуючих механізмів публічного управління для підвищення фінансової безпеки територій

1. Зміцнення нормативно-правової бази:

- Регулярне оновлення законодавства: введення змін та доповнень до нормативно-правових актів для адаптації до поточних економічних умов та викликів.
- Гармонізація законодавства: забезпечення узгодженості між регіональними та федеральними законами, усунення протиріч та дублювання.

2. Удосконалення бюджетного управління:

- Розробка довгострокових бюджетних стратегій: введення планування на довгострокову перспективу з урахуванням можливих економічних та фінансових ризиків.
- Підвищення прозорості бюджетних процесів: забезпечення доступу громадськості та зацікавлених сторін до інформації про бюджетні процеси та витрати.

3. Оптимізація податкової політики:

- Введення стимулюючих податкових заходів: розробка та впровадження податкових пільг та стимулів для підтримки малого та середнього бізнесу, а також для залучення інвестицій.
- Підвищення ефективності податкового адміністрування: використання сучасних технологій для автоматизації податкових процесів та підвищення збирання податків.

4. Посилення фінансового контролю та аудиту:

- Розробка систем внутрішнього контролю: введення обов'язкових процедур внутрішнього контролю у державних установах та організаціях.
- Підвищення кваліфікації аудиторів: регулярне навчання та сертифікація аудиторів для підвищення їх професійного рівня та компетентності.

5. Розробка та реалізація антикризових програм:

- Створення резервних фондів: формування та підтримка резервних фондів для покриття непередбачених витрат та швидкого реагування на кризові ситуації.

• Розробка антикризових планів: введення стратегій та планів дій на випадок фінансових криз та непередбачених ситуацій.

6. Підвищення інвестиційної привабливості:

• Зниження адміністративних бар'єрів: спрощення процедур реєстрації та ліцензування бізнесу для залучення інвестицій.

• Забезпечення правового захисту інвесторів: розробка механізмів захисту прав та інтересів інвесторів на законодавчому рівні.

7. Зміцнення соціальної стабільності:

• Розвиток соціальних програм: введення програм підтримки незаможних верств населення, безробітних та інших уразливих груп.

• Створення робочих місць: стимулювання створення нових робочих місць та розвиток програм професійної перепідготовки.

8. Удосконалення інформаційного забезпечення:

• Впровадження сучасних IT-систем: використання інформаційних технологій для збирання, аналізу та розповсюдження фінансової інформації.

• Підвищення рівня відкритості: забезпечення доступу до актуальної та достовірної фінансової інформації для всіх заінтересованих сторін.

9. Розвиток освітніх програм:

• Підвищення кваліфікації державних службовців: організація регулярних курсів та тренінгів з питань фінансового управління та безпеки.

• Фінансова грамотність населення: введення освітніх програм та інформаційних кампаній щодо підвищення рівня фінансової грамотності серед населення.

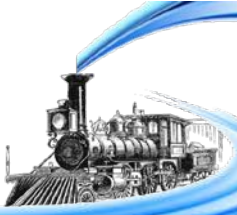
10. Посилення координації та взаємодії між рівнями влади:

• Створення координаційних рад: формування міжвідомчих та міжрівневих координаційних органів для спільного вирішення питань фінансової безпеки.

• Розробка спільних стратегій та планів: введення спільних стратегій та планів дій між федеральними, регіональними та місцевими органами влади.

Впровадження вищезгаданих рекомендацій дозволить підвищити ефективність публічного управління та зміцнити фінансову безпеку територій. Це вимагає комплексного підходу та взаємодії всіх рівнів влади, а також активної участі суспільства та бізнесу у процесах управління та контролю.

Оцінка можливих ризиків та заходи щодо їх мінімізації в контексті публічного управління фінансовою безпекою представлена у таблиці 4.

Таблиця 4

Оцінка можливих ризиків та заходи щодо їх мінімізації в контексті публічного управління фінансовою безпекою

Можливі ризики	Опис ризиків	Заходи з мінімізації
1. Економічні ризики	• Економічна нестабільність та рецесія. • Високий рівень інфляції. • Дефіцит бюджету та збільшення державного боргу.	• Диверсифікація економіки: розвиток різних секторів економіки зниження залежності від однієї галузі. • Стабілізаційні фонди: створення резервних фондів покриття непередбачених витрат і стабілізації економіки період кризи. • Бюджетна дисципліна: суворе дотримання бюджетної дисципліни, оптимізація державних видатків та збільшення доходів.
2. Фінансові ризики	• Нестача ліквідності та фінансових ресурсів. • Фінансові порушення та зловживання. • Непередбачені витрати та кризові ситуації.	• Ефективне управління державним боргом: контроль за рівнем державного боргу та планування його погашення. • Посилення фінансового контролю та аудиту: регулярні аудиторські перевірки та внутрішній контроль для виявлення та запобігання фінансовим порушенням. • Створення антикризових планів: розробка стратегій та планів дій для швидкого реагування на фінансові кризи.
3. Податкові ризики	• Зниження податкових надходжень. • Неефективне податкове адміністрування. • Ухилення від сплати податків.	• Оптимізація податкової політики: розробка ефективної податкової системи, що стимулює економічну активність та забезпечує стабільні надходження. • Підвищення прозорості податкового адміністрування: використання сучасних технологій для автоматизації податкових процесів та контролю. • Посилення боротьби з податковими правопорушеннями: введення суворих заходів відповідальності за ухилення від сплати податків та проведення інформаційних кампаній щодо підвищення податкової культури.
4. Соціальні ризики	• Високий рівень безробіття. • Соціальна нестійкість та протестні настрої. • Недостатнє фінансування соціальних програм.	• Створення робочих місць: стимулювання створення нових робочих місць через підтримку малого та середнього бізнесу, інвестиції в інфраструктуру та інновації. • Розвиток соціальних програм: збільшення фінансування соціальних програм, вкладених у підтримку вразливих верств населення. • Професійна перепідготовка: організація програм професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації для підвищення конкурентоспроможності на ринку праці.
5. Інституційні ризики	• Низька ефективність державних інституцій. • Корупція та бюрократизм. • Недостатня координація між рівнем влади.	• Реформа державних інститутів: проведення реформ, спрямованих на підвищення ефективності та прозорості державних інститутів. • Антикорупційні заходи: введення суворих заходів відповідальності за корупційні правопорушення та створення механізмів контролю та звітності. • Посилення координації: створення координаційних рад та робочих груп для покращення взаємодії між федеральними, регіональними та місцевими органами влади.

6. Інформаційні ризики	• Нестача актуальної та достовірної інформації. • Низький рівень фінансової грамотності населення. • Інформаційні атаки та кіберзагрози.	• Удосконалення інформаційних систем: впровадження сучасних IT-систем для збирання, аналізу та поширення фінансової інформації. • Підвищення фінансової грамотності: проведення освітніх програм та інформаційних кампаній щодо підвищення рівня фінансової грамотності серед населення. • Кібербезпека: розробка та впровадження заходів щодо захисту інформаційних систем від кібератак та інформаційних загроз.

Ефективне управління ризиками у контексті публічного управління фінансовою безпекою потребує комплексного підходу та постійного моніторингу. Впровадження запропонованих заходів щодо мінімізації ризиків дозволить підвищити стійкість та надійність фінансової системи територій, забезпечивши стабільний економічний та соціальний розвиток.

Висновки. У статті проведено дослідження теоретичних аспектів механізмів громадського управління, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки територій. В результаті аналізу виявлено ключові фактори, що впливають на фінансову безпеку, а також запропоновано рекомендації щодо покращення існуючих механізмів управління. Ефективне законодавче регулювання є основою забезпечення фінансової безпеки. Регулярне оновлення та гармонізація нормативно-правової бази з урахуванням сучасних економічних умов та викликів сприяють зміцненню фінансової стійкості територій. Збалансоване бюджетне планування, ефективний розподіл ресурсів та оптимізація податкової політики є ключовими елементами для забезпечення стабільних фінансових надходжень та раціонального використання бюджетних коштів. Введення систем внутрішнього контролю, регулярні аудиторські перевірки та підвищення прозорості фінансових процесів дозволяють своєчасно виявляти та усувати фінансові порушення, тим самим підвищуючи довіру до публічних фінансів. Створення резервних фондів та розробка стратегій управління фінансовими ризиками сприяють швидкому та ефективному реагуванню на кризові ситуації, знижуючи їх негативний вплив на фінансову систему територій. Зниження адміністративних бар'єрів, забезпечення правового захисту інвесторів та стимулювання інвестиційної активності сприяють залученню капіталу та розвитку економічної бази територій. Розвиток соціальних програм, створення робочих місць та організація програм професійної перепідготовки сприяють зниженню рівня безробіття та соціальної напруги, що у свою чергу зміцнює фінансову безпеку. Впровадження сучасних IT-систем для управління фінансовою інформацією та проведення освітніх програм щодо підвищення фінансової грамотності населення сприяють прийняттю обґрунтованих управлінських рішень та підвищенню рівня фінансової культури. Ефективна координація та взаємодія

між федеральними, регіональними та місцевими органами влади забезпечують узгодженість дій та оптимальне розподілення ресурсів для забезпечення фінансової безпеки територій. Реалізація запропонованих заходів щодо покращення механізмів публічного управління дозволить значно підвищити фінансову безпеку територій, забезпечивши їх стійкий економічний та соціальний розвиток. Комплексний підхід до управління ризиками та постійний моніторинг фінансових процесів є ключовими факторами для досягнення цієї мети.

Література:

1. Bielecki L. The National Revenue Administration as an element of the organizational structure of public administration and as an element of the financial security of Poland. *Teka Komisji Prawniczej Pan Oddział w Lublinie*. 2022. Vol. 14, No. 1. P. 45–53. DOI: 10.32084/tekapr.2021.14.1-5.

2. Gavkalova N., Syromolot E., Lukashev S. The role of public administration in the development of territories. *Public Administration and Law Review*. 2023. No. 2. P. 52–61. DOI: 10.36690/2674-5216-2023-2-52-61.

3. Gogol T., Melnychuk L. V. Developing mechanisms of state regulation of development of rural territories in Ukraine. *Journal of Public Governance*. 2021. Vol. 1. No. 2. P. 48–56. DOI: 10.33002/jpg010204.

4. Gula O. Modern mechanisms for ensuring personnel security in the system of public administration: theoretical principles. *Economic Journal-XXI*. 2021. Vol. 9. No. 1. – P. 50–54. DOI: 10.15421/152104.

5. Kaczmarek J. The mechanisms of creating value vs. financial security of going concern. – Sustainable management. *Sustainability*. 2019. Vol. 11. No. 8. P. 2278–2278. DOI: 10.3390/ su11082278.

6. Meiss K.-M., Naumik-Gladka K.H., Krivtsova T., Liadova Y.O. Improvement of public financial control in the context of ensuring financial security of the state. *Economic Journal-XXI*. 2018. Vol. 168. P. 63–68. DOI: 10.21003/ea.v168-13.

7. Onopriienko S.H. Information security of the public administration. *Nauka i Pravoohorona*. 2020. DOI: 10.36486/np.2020.2(48).27.

8. Pavliutin Yu. Public security as an object of administration in the field of national security. *Pivdennoukrainskyi Pravnychyi Chasopys*. 2021. No. 2. P. 112–118. DOI: 10.32850/ sulj.2021.2.19.

9. Poroka S. Conceptual framework for determination of public administration mechanisms in the field of national security of Ukraine. *Zenodo (Cern European Organization for Nuclear Research)*. 2019. DOI: 10.5281/zenodo.3233413.

10. Poteriaiko S.P. The nature of the mechanisms of public administration in the field of public security. *Vìsnik Akademìï Mitnoï Službi Ukraïni. Serìâ: Deržavne Upravlìnnâ*. 2021. Vol. 29. No. 2. P. 81–86. DOI: 10.32836/2310-9653-2021-2.13.

11. Poteryaiko S.P. Public administration decision-making's mechanisms in state security. *Vcheni zapiski Tavriiskogo natsionalnogo universytetu imeni V.I. Vernadskogo*. 2021. No. 3. P. 108–114. DOI: 10.32838/tnu-2663-6468/2021.3/18.

12.Zagurska-Antoniuk V. National security and public administration system. *Public Administration: Improvement and Development*. 2020. No. 5. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.5.57.

References:

1. Bielecki, L. (2022). The National Revenue Administration as an element of the organizational structure of public administration and as an element of the financial security of Poland. *Teka Komisji Prawniczej Pan Oddział w Lublinie*, 14(1), 45–53. DOI: https://doi.org/10.32084/tekapr.2021.14.1-5 [in English].

2. Gavkalova, N., Syromolot, E., & Lukashev, S. (2023). The role of public administration in the development of territories. *Public Administration and Law Review*, (2), 52–61. DOI: https://doi.org/10.36690/2674-5216-2023-2-52-61 [in English].

3. Gogol, T., & Melnychuk, L. V. (2021). Developing mechanisms of state regulation of development of rural territories in Ukraine. *Journal of Public Governance*, 1(2), 48–56. DOI: https://doi.org/10.33002/jpg010204 [in English].

4. Gula, O. (2021). Modern mechanisms for ensuring personnel security in the system of public administration: theoretical principles. *Economic Journal-XXI*, 9(1), 50–54. DOI: https://doi.org/10.15421/152104 [in English].

5. Kaczmarek, J. (2019). The mechanisms of creating value vs. financial security of going concern – Sustainable management. *Sustainability*, 11(8), 2278. DOI: https://doi.org/10.3390/su11082278 [in English].

6. Meiss, K.-M., Naumik-Gladka, K.H., Krivtsova, T., & Liadova, Y.O. (2018). Improvement of public financial control in the context of ensuring financial security of the state. *Economic Journal-XXI*, 168, 63–68. DOI: https://doi.org/10.21003/ea.v168-13 [in English].

7. Onopriienko, S.H. (2020). Information security of the public administration. *Nauka i Pravoohorona*, DOI: https://doi.org/10.36486/np.2020.2(48).27 [in English].

8. Pavliutin, Yu. (2021). Public security as an object of administration in the field of national security. *Pivdennoukrainskyi Pravnychyi Chasopys*, (2), 112–118. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2021.2.19 [in English].

9. Poroka, S. (2019). Conceptual framework for determination of public administration mechanisms in the field of national security of Ukraine. *Zenodo (Cern European Organization for Nuclear Research)*, DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.3233413 [in English].

10. Poteriaiko, S.P. (2021). The nature of the mechanisms of public administration in the field of public security. *Vìsnik Akademìï Mitnoï Službi Ukraïni. Serìâ: Deržavne Upravlìnnâ*, 29(2), 81–86. DOI: https://doi.org/10.32836/2310-9653-2021-2.13 [in English].

11. Poteryaiko, S.P. (2021). Public administration decision-making's mechanisms in state security. *Vcheni zapiski Tavriiskogo natsionalnogo universytetu imeni V.I. Vernadskogo*, (3), 108–114. DOI: https://doi.org/10.32838/tnu-2663-6468/2021.3/18 [in English].

12. Zagurska-Antoniuk, V. (2020). National security and public administration system. *Public Administration: Improvement and Development*, (5). DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.5.57 [in English].

УДК 334.76:339.94:352(477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-211-219

Войтик Олександра Євгенівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та публічної служби, Національний університет "Львівська політехніка" Навчально - наукового інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, тел.: (067) 675-58-59, https://orcid.org/0000-0002-2070-4932

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У СФЕРІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті досліджено особливості державно-приватного партнерства у сфері транскордонного співробітництва у контексті реформування місцевого самоврядування в Україні. Відзначено, що транскордонне співробітництво відіграє ключову роль у політичному та сталому соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів України і є додатковим ефективним каналом інтеграції України в європейський простір. Означено, що метою транскордонного співробітництва є встановлення, зміцнення та розвиток науково-технічних, соціально-економічних, культурних, екологічних та інших зв'язків між суб'єктами і учасниками цього процесу на основі принципів поваги до територіальної цілісності, державного суверенітету та непорушності державних кордонів. Охарактеризовано нормативно-правову базу, яка складає основу транскордонного співробітництва.

Розкрито сутність та специфіку державно-приватного партнерства та відмічено, що воно є одним із ключових інструментів державної політики розвитку транскордонного співробітництва. Акцентовано увагу на тому, що державна політика розвитку транскордонного співробітництва є цілеспрямованою, системною діяльністю державних виконавчих органів та місцевої влади, спрямованою на забезпечення ефективної співпраці прикордонних регіонів України із сусідніми державами. Визначено характерні риси державно-приватного партнерства у сфері транскордонного співробітництва на основі діючої законодавчої бази. Представлено учасників державно-приватного партнерства та обґрунтовано очікувані результати, які можуть бути внаслідок такої взаємодії.

Підсумовано, що пріоритетні підходи до розробки та реалізації проєктів державно-приватного партнерства у сфері транскордонного співробітництва у

контексті реформування місцевого самоврядування в Україні мають базуватися на впровадженні ефективних управлінських інструментів, які враховують інтереси учасників та регіональні особливості.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, транскордонне співробітництво, місцеве самоврядування, держава, населення, співпраця.

Vojtyk Oleksandra Yevhenivna PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration and Public Service in the Educational and Research Institute of Administration, Public Administration and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, tel.: (067) 675-58-59, https://orcid.org/0000-0002-2070-4932

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE FIELD OF TRANSBORDER COOPERATION IN THE CONTEXT OF LOCAL GOVERNMENT REFORM IN UKRAINE

Abstract. The article examines the peculiarities of public-private partnership in the field of cross-border cooperation in the context of reforming local self-government in Ukraine. It was noted that cross-border cooperation plays a key role in the political and sustainable socio-economic development of the border regions of Ukraine and is an additional effective channel of Ukraine's integration into the European space. It was determined that the purpose of cross-border cooperation is to establish, strengthen and develop scientific-technical, socio-economic, cultural, ecological and other ties between subjects and participants of this process based on the principles of respect for territorial integrity, state sovereignty and the inviolability of state borders. The regulatory and legal framework, which forms the basis of cross-border cooperation, is characterized.

The essence and specifics of public-private partnership are revealed and it is noted that it is one of the key tools of the state policy for the development of cross-border cooperation. Attention is focused on the fact that the state policy for the development of cross-border cooperation is a purposeful, systematic activity of state executive bodies and local authorities aimed at ensuring effective cooperation of the border regions of Ukraine with neighboring states. The characteristic features of the public-private partnership in the field of cross-border cooperation are determined on the basis of the current legislative framework. The participants of the public-private partnership are presented and the expected results, which may be the result of such interaction, are substantiated.

It is summarized that the priority approaches to the development and implementation of public-private partnership projects in the field of cross-border cooperation in the context of local self-government reform in Ukraine should be

based on the implementation of effective management tools that take into account the interests of participants and regional characteristics.

Keywords: public-private partnership, cross-border cooperation, local self-government, state, population, cooperation.

Постановка проблеми. Розвиток транскордонного співробітництва став однією з характерних рис інтеграційних процесів в Європі у XXI столітті. В Україні необхідність підвищення ефективності транскордонного співробітництва регіонів зумовлена як соціально-економічним розвитком країни, так і активізацією зовнішньої політики України на регіональному та міжрегіональному рівнях.

Сучасний стан транскордонного співробітництва обумовлений низкою об'єктивних чинників та перешкод, які впливають на розвиток прикордонних регіонів України і визначатимуть його майбутнє у короткостроковій та середньостроковій перспективах. При цьому важливу роль покликані відігравати відносини, які стосуються державно-приватного партнерства у зазначеній сфері на регіональному та місцевому рівнях. У зв'язку із цим дослідження теоретичних засад розвитку державно-приватного партнерства у сфері транскордонного співробітництва у контексті реформування місцевого самоврядування в Україні є актуальним і важливим науковим завданням відповідно до потреб сучасного динамічного розвитку євроінтеграційного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців вагомий внесок у дослідження проблем транскордонного співробітництва зробили Бакуменко В., Грицяк І., Долішній М., Князєв В., Куйбіда В., Лендьел М., Макогон Ю., Мельник М., Мікула Н., Надольний І., Новицький В., Оболенський О., Терещенко Т., Ткаченко А., Чумаченко М., Шевчук В. та ін. Проблематикою розвитку державно-приватного партнерства цікавляться такі дослідники як Гаріфуллін М., Дробот І., Дутко Н., Козар Ю., Криничко Л., Криничко Ф., Круглов В., Малін О., Петрик С. та інші.

Однак активний розвиток євроінтеграційних процесів вимагає нових підходів до розвитку транскордонного співробітництва в Україні та дослідження нових можливостей впровадження державно-приватного партнерства у цю сферу на регіональному та місцевому рівнях.

Мета статті – дослідження особливостей державно-приватного партнерства у сфері транскордонного співробітництва у контексті реформування місцевого самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Транскордонне співробітництво відіграє ключову роль у політичному та сталому соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів України, а також є додатковим ефективним каналом

інтеграції України в європейський простір, оскільки країна межує з сімома іншими державами. Зазвичай під транскордонним співробітництвом розуміють спільні дії, спрямовані на розвиток і зміцнення добросусідських відносин між територіальними органами влади прикордонних країн, що здійснюються через укладання спільних угод та програм. Ці спільні дії включають розвиток потенціалу прикордонних регіонів, політичне та соціально-економічне співробітництво, захист навколишнього середовища, спільну роботу з попередження та ліквідації наслідків катастроф, аварій та стихійних лих, що є особливо актуальним для західних областей, а також територіальне планування, будівництво, охорону здоров'я та інші напрямки.

Метою транскордонного співробітництва є встановлення, зміцнення та розвиток науково-технічних, соціально-економічних, культурних, екологічних та інших зв'язків між суб'єктами і учасниками цього процесу на основі принципів поваги до територіальної цілісності, державного суверенітету та непорушності державних кордонів. Під час укладання угод про транскордонне співробітництво враховуються повноваження суб'єктів та права учасників, а також усуваються економічні, політичні, правові, адміністративні та інші перешкоди для взаємної співпраці.

Для ефективного функціонування будь-якого об'єднання чи організації необхідна розвинена нормативно-правова база. Правову основу транскордонного співробітництва складають:

- Конституція України,
- Закон «Про транскордонне співробітництво»,
- міжнародні договори України, що регулюють відносини у цій сфері та ратифіковані Верховною Радою України,
- інші нормативно-правові акти.

Одним з основних міжнародних документів, що регулюють транскордонне співробітництво в сучасній Європі, є Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами та властями, підписана у Мадриді в травні 1980 року і ратифікована Верховною Радою України у 1993 році. Її мета полягає у підтримці та полегшенні укладання транскордонних угод між місцевими та регіональними органами влади в межах їх компетенції.

Державна політика розвитку транскордонного співробітництва є цілеспрямованою, системною діяльністю державних виконавчих органів та місцевої влади, спрямованою на забезпечення ефективної співпраці прикордонних регіонів України із сусідніми державами. Ця політика покликана сприяти розвитку регіонів, підвищенню рівня життя населення і визначається основними завданнями соціальної та економічної політики держави. Вона

реалізується через комплекс організаційно-методичних, правових, економічних, інституційних та інформаційних заходів.

Одним із ключових інструментів державної політики розвитку транскордонного співробітництва є державно-приватне партнерство, яке визначається як соціально-економічна категорія, в рамках якої приватний сектор та держава співпрацюють для реалізації певних проектів. Важливою особливістю цього партнерства є те, що воно спрямоване на задоволення суспільних інтересів, а не лише інтересів держави, приватних компаній чи місцевих громад. Це підкреслюється і в Зеленій книзі, де державно-приватне партнерство описується як форма взаємодії держави і бізнесу для надання послуг, підтримки інфраструктури, управління, відновлення, фінансування або будівництва визначених проектів у різних галузях. [1].

Згідно однойменного Закону України до характерних ознак державно-приватного партнерства [7], прийнятого 01.07.2010р., слід віднести:

- відносини в межах співпраці тривають достатньо довгий період часу (5-50 років), будучи у переважній більшості стабільними та тривалими;
- реалізація певної публічної місії (будівництво і експлуатація публічних споруд, управління публічними службами тощо), яка забезпечується завдяки приватному бізнесу, при цьому держава несе економічну та фінансову відповідальність;
- формування співробітництва, націленого на отримання обопільного ефекту;
- взаємний розподіл ризиків в рамках державно-приватного партнерства здійснюється таким чином, що частина їх припадає на приватний сектор, а частина – на публічну владу.
- приватні суб’єкти можуть здійснювати інвестиції в об’єкти партнерства, використовуючи не заборонені у законодавстві джерела;

Практичне впровадження виявлених альтернатив доцільно здійснювати на умовах державно-приватного партнерства. Основні його напрями включають пріоритетні завдання, що враховують інтереси та потреби всіх учасників, обмежуючи або зменшуючи виникнення ризиків. Вибір альтернативного варіанту рішення слід орієнтувати на можливості реалізації на умовах партнерства спільних проєктів, здійснення спільних дій та розподілу відповідальності за очікувані або отримані результати.

Державно-приватне партнерство передбачає співпрацю між урядом і приватними підприємствами у втіленні спільних проєктів, де через таке партнерство реалізуються діяльність суб’єктів та їх фінансування. Пріоритетні напрями такої діяльності охоплюють широкий спектр завдань, включаючи організаційно-технічну підтримку, інформаційний супровід, нормативно-правове регулювання, а також мотиваційні та стимулюючі заходи.

Учасниками партнерства виступають:

- приватний бізнес,
- державі установи,
- міжнародні організації,
- міжнародні партнери,
- громадські активісти,
- громадські організації,
- фізичні особи (резиденти, нерезиденти держави),
- територіальні громади,
- страхові організації,
- фінансові установи,
- інші зацікавлені особи.

Очікувані результати співпраці у сфері партнерства:

- результативність співпраці за міжнародними проєктами, угодами,
- результативність співпраці влади, бізнесу й суспільства,
- розвиток територіальних громад,
- розвиток соціальної інфраструктури,
- впровадження соціальних проєктів,
- використання міжнародного досвіду співпраці,
-зацікавленість фінансових організацій та установ,
-зацікавленість бізнесу,
- коригування інструментів стимулювання (бюджетне фінансування, страхування, оподаткування, кредитування),
- участь у спільних інформаційно-консультаційних, освітньо-наукових, дорадчих заходах,
- розвиток місцевого самоврядування,
- інноваційний розвиток сфер та галузей економіки,
- інформаційне та інфраструктурне забезпечення процесів,
- техніко-технологічне оновлення виробництв,
- коригування механізмів співпраці партнерів,
- відповідальність учасників та довіра у взаємовідносинах,
- координація завдань та підходів учасників відносин.

Партнерство дозволяє спільними зусиллями вирішувати масштабні техніко-технологічні, фінансові та екологічні завдання, підкріплені відповідними гарантіями учасників процесу. Гарантії та відповідальність учасників дозволяють брати участь у міжнародних проєктах, спрямованих на вирішення масштабних проблем. Практичне впровадження управлінських рішень повинно бути забезпечене можливостями реалізації спільних заходів, гарантування інтересів, відповідальності та очікуваних результатів співпраці за умов державно-приватного партнерства.

До основних завдань партнерства можна віднести:

- сприяння технічному, інформаційно-аналітичному забезпеченню формування ринку проєктів у межах державно-приватного партнерства,
- сприяння формуванню відповідального ставлення бізнесу та територіальних громад до додержання інтересів суспільства,
- поширення та узагальнення досвіду реалізації,
- управління проєктами,
- розробку наукових засад реалізації проєктів,
- механізми оцінки рівня ефективності участі сторін у таких проєктах,
- визначення пріоритетних форм та напрямів участі приватного сектору у суспільно значущих інфраструктурних проєктах.

Використання можливостей, у тому числі на засадах партнерства, є результативним та можливим за умови інтересів учасників, які направлені на розвиток сфер та галузей діяльності, комплексний або стійкий розвиток місцевого самоврядування.

Висновки. Пріоритетні підходи до розробки та реалізації проєктів державно-приватного партнерства у сфері транскордонного співробітництва у контексті реформування місцевого самоврядування в Україні мають базуватися на впровадженні ефективних управлінських інструментів, які враховують інтереси учасників та регіональні особливості. Ефективність управлінських рішень є важливою перевагою, оскільки дозволяє зосередити зусилля на реальних можливостях та пріоритетах місцевого розвитку. Використання механізмів реалізації соціально-економічних проєктів і спільного вирішення питань через державно-приватне партнерство сприяє відповідно до наявних потреб забезпеченню безпеки та реалізації завдань держави та суспільства. Відповідальність і довіра між учасниками забезпечують ефективність заходів, що підтверджується досвідом співпраці на різних рівнях управління.

Загалом, удосконалення співпраці між державою та приватними партнерами має бути спрямоване на створення сприятливого управлінського та економічного середовища для розробки й реалізації проєктів державно-приватного партнерства. З цією метою, для уніфікації відносин у сфері транскордонного співробітництва шляхом реалізації державно-приватного партнерства варто акцентувати увагу на наступному: слід розширити законодавчу базу, щоб збільшити можливості укладення окремих договорів між державними та приватними партнерами; потрібно уніфікувати законодавство щодо пільгового стимулювання та податкового кредитування приватних партнерів; варто уточнити деякі процедурні аспекти щодо приймання-передачі майна в управління партнерам, укладення договорів державно-приватного партнерства, чітко прописати вимоги до проведення

конкурсного відбору учасників конкурсів та приватних партнерів; необхідно вдосконалити інституційне забезпечення розвитку державно-приватного партнерства. Ці зміни мають на меті зміцнити ресурсне забезпечення державно-приватного партнерства у сфері транскордонного співробітництва та вивести його на якісно новий рівень співпраці між державним та приватним секторами.

Основні пріоритети ефективної взаємодії між учасниками та забезпечення можливостей реалізації політики розвитку державно-приватного партнерства у сфері транскордонного співробітництва у контексті реформування місцевого самоврядування в Україні, спрямованої на гарантування соціально-економічної безпеки, базуються на відкритості та довірі, можливостях результативної взаємодії у різних сферах та галузях економіки з урахуванням регіональних особливостей і потенційних потреб.

Література:

1. Дробот І. О. Механізм державно-приватного партнерства у сфері транспортної інфраструктури України / І. О. Дробот, І. М. Барбір // Ефективність державного управління. – 2019. Вип. 4. С. 98-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ (дата звернення: 22.05.2024)

2. Дутко Н.Г. Державно-приватне партнерство: перспективи розвитку. Інвестиції: практика та досвід. № 4/2020. С. 109-114. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.4.109

3. Козар Ю., Гаріфуллін М. Інститут державно-приватного партнерства в Україні: окремі аспекти. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. №4. С. 173-179. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-4-173-179.

4. Криничко Л.Р., Петрик С.М., Криничко Ф.Р., Удосконалення правового механізму реалізації державно-приватного партнерства як інвестиційного проекту у сфері охорони здоров'я, Інвестиції: практика та досвід. 2020. №23. С. 131-137. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.131

5. Круглов В.В. Розвиток державно-приватного партнерства в Україні: механізми державного регулювання. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр». 2019. 252с.

6. Малін О.Л. Становлення державно-приватного партнерства як системи організаційно-економічних відносин. Ефективна економіка. 2019. №8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8588. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.8.46 (дата звернення: 27.05.2024)

7. Про державно-приватне партнерство: Закон України № 2404-VI від 01.07.2010р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17 (дата звернення: 23.05.2024)

References:

1. Drobot I. O., Barbir I. M. (2019). Mehanizm derzavno-pryvatnogo partnerstva u sferi transportnoyi infrastruktuty Ukrainy [The mechanism of public and private partnership in the field of transport infrastructure of Ukraine]. Efektyvnist derzavnogo upravlinnya - Efficiency of public administration. 4. 98-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ [in Ukraine]

2. Dutko N. (2020). Derzavno-pryvatne partnerstvo: perspektyvy rozvytku [Public-private partnership: development prospects]. Investytsiyi: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience. Vol. 4, pp. 109–114. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.4.109 [in Ukraine]

3. Kozar Yu., Garrifullin M. (2021). Instytut derzavno-pryvatnogo partnerstva v Ukraini: okremi aspekty [Institute of public-private partnership in Ukraine: some aspects]. Naukovyy visnyk Dnipropetrovskogo derzavnogo universytetu vnutrishnih sprav - Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. 4. pp. 173-179. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-4-173-179. [in Ukraine]

4. Krynychko L.R., Petryk S.M., Krynychko F.R. (2020). Udoskonalennya pravovogo mehanizmu realizatsiyi derzavno-pryvatnogo partnerstva yak investytsiynogo proektu u sferi ohorony zdorovya [Improvement of the legal mechanism for the implementation of public-private partnership as an investment project in the field of health care]. Investytsiyi: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience. 23. pp. 131-137. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.23.131 [in Ukraine]

5. Kruglov V.V. (2019). Rozvytok derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukrayini: mekhanizmy derzhavnoho rehulyuvannya [Development of public-private partnership in Ukraine: mechanisms of state regulation]. H.: Vyd-vo HarRI NADU «Magistr». 252p. [in Ukraine]

6. Malin O.L. (2019). Stanovlennya derzhavno-pryvatnoho partnerstva yak systemy orhanizatsiyno-ekonomichnykh vidnosyn [Formation of public-private partnership as a system of organizational and economic relations]. Efektyvna ekonomika - Efficient economy. №8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8588. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.8.46 [in Ukraine]

7. Pro derzavno-pryvatne partnerstvo [On public-private partnership]. The Law of Ukraine № 2404-VI, 2010. The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17.1 [in Ukraine]

УДК 336.7:004:35.07

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-220-230

Гоняк Тарас Володимирович аспірант кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери 28А, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-30, https://orcid.org/0009-0009-9418-9767

Лукашевська Уляна Тарасівна доктор філософії, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери 28А, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-30, https://orcid.org/0000-0003-0270-8734

ВПЛИВ ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ У ДЕРЖАВНИХ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ.

Анотація. В сучасному світі, де технологічний прогрес стрімко набирає обертів, державні бюджетні установи також стикаються з необхідністю адаптації до нових фінансових технологій для підвищення ефективності управління фінансами. Ця стаття зосереджується на розгляді впливу використання фінансових технологій на процеси управління фінансами в державних бюджетних установах.

Стаття присвячена аналізу впливу використання фінансових технологій на ефективність управління фінансами у державних бюджетних установах. Досліджується роль фінансових технологій у сучасному фінансовому управлінні, звертаючи увагу на автоматизацію процесів, впровадження цифрових систем управління, а також електронну звітність та аналіз даних. Дослідження включає аналіз факторів використання таких технологій у державних установах, а також надає рекомендації для оптимального використання цифрових інструментів з метою підвищення ефективності управління фінансами.

У даній статті розглянуто вплив використання фінансових технологій на ефективність управління фінансами у державних бюджетних установах. Досліджуються основні фактори цього впливу, включаючи автоматизацію фінансових процесів, впровадження цифрових систем управління, електронну звітність та аналіз даних. Розглянуто наслідки використання таких технологій, а також запропонували рекомендації щодо оптимального впровадження цифрових інструментів для підвищення ефективності фінансового управління

у державних бюджетних установах. Висновки дослідження можуть бути корисними для керівників державних органів та фахівців у сфері фінансів, які прагнуть оптимізувати фінансові процеси та підвищити ефективність управління бюджетними ресурсами. Дослідження базується на аналізі актуальних теоретичних підходів та емпіричних даних щодо впровадження фінансових технологій у практику державного управління. Основна мета полягає у визначенні та аналізі впливу цифрових інновацій на функціонування фінансової системи державних органів, їхню здатність до оптимального розподілу бюджетних ресурсів та ефективного контролю за їхнім використанням.

Ключові слова. фінансові технології, державні бюджетні установи, ефективність управління, цифрові інновації, фінансове управління, автоматизація, цифрові системи управління, електронна звітність, аналіз даних, оптимізація ресурсів, державне управління.

Goniak Taras Volodymyrovych PhD student of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, St. Stepana Bandera 28A, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-26-30, https://orcid.org/0009-0009-9418-9767

Lukashevska Ulyana Tarasivna Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, St. Stepana Bandera 28A, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-26-30, https://orcid.org/0000-0003-0270-8734

THE IMPACT OF FINANCIAL TECHNOLOGIES ON THE EFFICIENCY OF FINANCIAL MANAGEMENT IN STATE BUDGET INSTITUTIONS

Abstract. In today's world, where technological progress is rapidly accelerating, state budget institutions also face the necessity of adapting to new financial technologies to enhance financial management efficiency. This article focuses on examining the impact of using financial technologies on financial management processes in state budget institutions.

The article is dedicated to analyzing the impact of using financial technologies on the efficiency of financial management in state budget institutions. It explores the role of financial technologies in modern financial management, paying attention to process automation, the implementation of digital management systems, as well as electronic reporting and data analysis. The study includes an analysis of the factors influencing the use of such technologies in state institutions and provides

recommendations for the optimal use of digital tools to improve financial management efficiency.

This article examines the impact of using financial technologies on the efficiency of financial management in state budget institutions. It investigates the main factors of this impact, including the automation of financial processes, the implementation of digital management systems, electronic reporting, and data analysis. The consequences of using such technologies are reviewed, and recommendations are offered for the optimal implementation of digital tools to enhance the efficiency of financial management in state budget institutions. The conclusions of the study can be useful for state agency leaders and finance professionals seeking to optimize financial processes and improve the efficiency of budget resource management. The research is based on the analysis of current theoretical approaches and empirical data regarding the implementation of financial technologies in state administration practices. The main goal is to determine and analyze the impact of digital innovations on the functioning of the financial system of state bodies, their ability to optimally allocate budget resources, and effectively control their use.

Keywords. financial technologies, state budget institutions, management efficiency, digital innovations, financial management, automation, digital management systems, electronic reporting, data analysis, resource optimization, state administration.

Постановка проблеми. В сучасному світі, де технологічний прогрес стрімко набирає обертів, державні бюджетні установи також стикаються з необхідністю адаптації до нових фінансових технологій для підвищення ефективності управління фінансами. Традиційні методи фінансового управління часто виявляються недостатньо ефективними та прозорими в умовах швидко змінюваного фінансового середовища. Це створює потребу в впровадженні сучасних цифрових інструментів, які можуть забезпечити більш точний і оперативний контроль за фінансовими потоками, знизити витрати та підвищити загальну продуктивність. Проблема полягає в тому, що багато державних бюджетних установ досі використовують застарілі системи фінансового управління, які не відповідають сучасним вимогам і викликам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження фінансових технологій у державному секторі активно досліджується в наукових колах. Зокрема, вчені звертають увагу на автоматизацію фінансових процесів, яка може значно знизити операційні витрати і підвищити точність фінансової звітності. Наприклад, дослідження Іванова (2021) вказує на позитивний вплив автоматизації на швидкість та якість обробки фінансових даних. Коваленко (2020) аналізує впровадження цифрових систем управління

і зазначає, що це дозволяє забезпечити більш ефективний контроль за використанням бюджетних коштів, а також підвищити прозорість фінансових операцій. Петрова (2019) акцентує увагу на електронній звітності, яка спрощує процес подання фінансової інформації та підвищує її доступність для аналізу.

Однак, незважаючи на значний інтерес до теми, багато аспектів залишаються недостатньо вивченими. Наприклад, відсутні систематизовані дані щодо впливу фінансових технологій на ефективність управління в різних типах державних установ. Також, питання інтеграції нових технологій з існуючими системами управління потребує додаткового дослідження.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження особливостей та механізмів впровадження фінансових технологій у процеси управління фінансами державних бюджетних установ. Зокрема, стаття спрямована на аналіз впливу цифрових інновацій на ефективність фінансового управління, визначення основних факторів, що сприяють успішному впровадженню цих технологій, а також надання рекомендацій для оптимального використання цифрових інструментів. Основна увага приділяється автоматизації фінансових процесів, впровадженню цифрових систем управління, електронній звітності та аналізу даних. Результати дослідження можуть бути корисними для керівників державних органів та фахівців у сфері фінансів, які прагнуть оптимізувати фінансові процеси та підвищити ефективність управління бюджетними ресурсами.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі швидкі зміни в галузі технологій створюють нові можливості для покращення ефективності управління фінансами, особливо у сфері державних бюджетних установ. Фінансові технології (FinTech) стають все більш важливим інструментом для оптимізації фінансових процесів та досягнення стратегічних цілей державного сектору.

Застосування сучасних технологій в управлінні фінансами відкриває широкі перспективи для підвищення ефективності державних бюджетних установ, але водночас ставить перед ними нові виклики та завдання. Розуміння впливу фінансових технологій на управління фінансами є надзвичайно актуальним у контексті постійних змін у суспільстві та економіці.

За останні десятиліття роль фінансових технологій (FinTech) в сфері фінансів значно зросла. Сучасні технології не лише змінюють способи, якими ми взаємодіємо з фінансовими послугами, а й революціонізують саму природу фінансового управління, зокрема в державних бюджетних установах. У цій статті ми розглянемо вплив використання фінансових технологій на ефективність управління фінансами в контексті державних бюджетних установ з точки зору наукових досліджень.

Одним з основних факторів впливу фінансових технологій на ефективність управління фінансами є можливість автоматизації та оптимізації фінансових процесів. Дослідження показують, що впровадження цифрових систем управління фінансами дозволяє значно зменшити час, необхідний для виконання рутинних завдань, таких як обробка платежів, ведення обліку тощо. Це забезпечує не лише економію ресурсів, але й дозволяє прискорити процеси прийняття рішень та реагування на фінансові виклики[1].

Автоматизація та оптимізація фінансових процесів у державних бюджетних установах є ключовим елементом впровадження фінансових технологій для підвищення ефективності управління фінансами. Ці процеси передбачають застосування сучасних інформаційних систем, програмного забезпечення та аналітичних інструментів для автоматизації рутинних операцій та оптимізації розподілу фінансових ресурсів[2]. Нижче ми розглянемо детальніше ці фактори(рис.1):

1. Автоматизація фінансового обліку: Використання сучасних фінансових технологій дозволяє автоматизувати процеси фінансового обліку, включаючи ведення журналів, складання фінансової звітності, обробку податкової звітності тощо. Це дозволяє значно зменшити час, необхідний для виконання цих завдань, та знизити ризик помилок через людський фактор.

2. Електронне управління документами: Застосування електронних систем управління документами дозволяє ефективно керувати потоками документів, включаючи заявки на виплати, звіти, договори тощо. Це спрощує процеси збору, зберігання та обробки документації, а також полегшує доступ до неї.

3. Електронні платежі та фінансові транзакції: Впровадження систем електронних платежів дозволяє здійснювати швидкі та безпечні фінансові транзакції, зменшуючи потребу в готівці та паперових чеках. Це покращує ефективність роботи з фінансами та зменшує ризик втрати коштів.

4. Аналітика та прогнозування: Використання аналітичних інструментів та програмного забезпечення для аналізу фінансових даних дозволяє керівництву установи приймати обгрунтовані рішення щодо розподілу бюджетних ресурсів. Прогнозування фінансових потоків та виявлення тенденцій дозволяють уникнути непередбачуваних ризиків та ефективно планувати бюджетні видатки.

5. Моніторинг та звітність: Використання фінансових технологій дозволяє забезпечити постійний моніторинг фінансових показників та підготовку звітності в режимі реального часу. Це дозволяє швидко реагувати на фінансові виклики та забезпечує більшу прозорість управління фінансами[3].

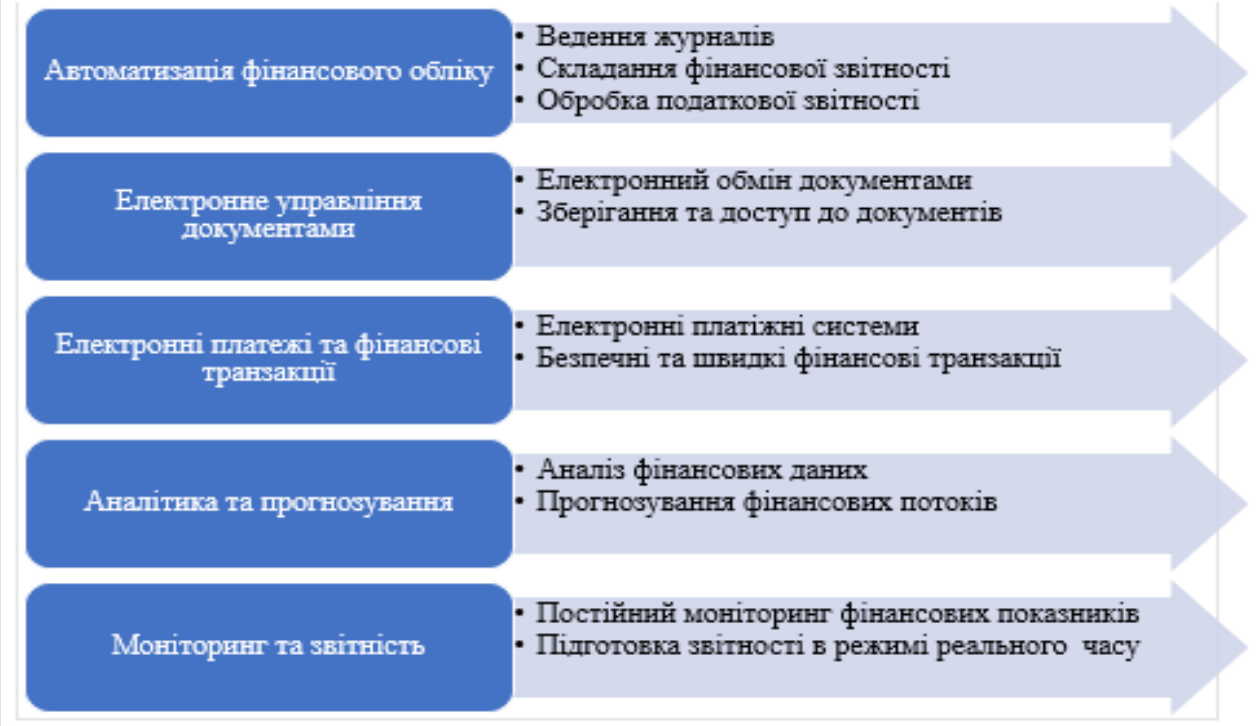

Рис. 1 Фактори автоматизації та оптимізації фінансових процесів у державних бюджетних установах

Ця схема ілюструє основні фактори автоматизації та оптимізації фінансових процесів у державних бюджетних установах, включаючи автоматизацію фінансового обліку, електронне управління документами, електронні платежі та фінансові транзакції, аналітику та прогнозування, а також моніторинг та звітність[4]. Таким чином автоматизація та оптимізація фінансових процесів у державних бюджетних установах є важливим кроком у напрямку підвищення ефективності управління фінансами. Застосування сучасних технологій дозволяє забезпечити ефективне використання бюджетних ресурсів та підвищити рівень транспарентності та надійності фінансового управління.

Ще одним важливим фактором використання фінансових технологій є підвищення транспарентності управління фінансами в державних бюджетних установах. Це досягається шляхом публікації фінансової інформації в онлайн-режимі, що дозволяє стороннім спостерігачам аналізувати та контролювати витрати бюджетних коштів. Крім того, використання сучасних технологій дозволяє забезпечити більш ефективний моніторинг фінансових операцій та вчасне виявлення можливих ризиків і злочинних дій. Підвищення транспарентності та зменшення ризиків є ключовими чинниками використання фінансових технологій в державних бюджетних установах (таб.1). Розглянемо ці чинники детальніше:

1. Транспарентність управління фінансами:

• Публічна доступність інформації: Завдяки фінансовим технологіям державні бюджетні установи можуть оприлюднювати фінансову інформацію в онлайн-режимі. Це означає, що громадськість має можливість швидко та легко отримувати доступ до даних про бюджетні витрати, доходи та інші фінансові показники.

• Підвищення відкритості рішень: За допомогою фінансових технологій управління може стати більш прозорим і обґрунтованим. Відкритість у прийнятті рішень сприяє підвищенню довіри громадськості до діяльності установи та сприяє забезпеченню більшої відповідальності[5].

2. Зменшення ризиків:

• Виявлення та запобігання шахрайству: Сучасні фінансові технології дозволяють виявляти аномальні або підозрілі фінансові транзакції, що можуть бути ознакою шахрайства або фінансового злочину. Автоматизовані системи моніторингу можуть швидко виявляти такі випадки та сприяти їхньому запобіганню.

• Мінімізація помилок: Використання фінансових технологій для автоматизації фінансових процесів може допомогти зменшити ризик виникнення помилок через людський фактор. Автоматизовані системи розрахунків та аналізу даних можуть працювати точніше та надійніше, порівняно з ручними методами.

• Покращення управління ризиками: Сучасні фінансові технології надають інструменти для аналізу та оцінки ризиків. Це дозволяє управлінцям більш ефективно реагувати на потенційні загрози та розробляти стратегії мінімізації ризиків[6].

Таблиця 1

Підвищення транспарентності та зменшення ризиків за допомогою фінансових технологій

Фактори	Підвищення транспарентності та зменшення ризиків
Публічна доступність	1.Онлайн доступ до фінансової інформації. 2.Забезпечення прозорості управління фінансами.
Виявлення та запобігання шахрайству	1.Виявлення підозрілих фінансових транзакцій. 2.Запобігання фінансовому шахрайству.
Мінімізація помилок	1.Зменшення ризику помилок у фінансовому обліку та операціях.
Управління ризиками	1.Аналіз та оцінка ризиків з використанням спеціалізованих інструментів та програм.

Дана таблиця ілюструє конкретні аспекти підвищення транспарентності та зменшення ризиків управління фінансами за допомогою фінансових технологій. Таким чином підвищення транспарентності та зменшення ризиків є ключовими перевагами використання фінансових технологій у державних бюджетних установах. Це сприяє покращенню довіри громадськості, підвищенню ефективності управління фінансами та забезпеченню більшої стабільності фінансової системи.

Фінансові технології також відкривають нові можливості для розробки та впровадження інноваційних стратегій управління ресурсами у державних бюджетних установах. Наприклад, застосування аналітичних інструментів та штучного інтелекту дозволяє прогнозувати фінансові тенденції, оптимізувати розподіл бюджетних коштів та ефективно використовувати ресурси. Інноваційні стратегії управління ресурсами в контексті державних бюджетних установ - це сучасні підходи та методи, спрямовані на оптимізацію використання бюджетних ресурсів та підвищення ефективності управління ними. Розглянемо ці складові детальніше (рис.2):

Рис.2 Інноваційні стратегії управління ресурсами

Ця схема представляє основні напрямки інноваційних стратегій управління ресурсами: використання аналітики та штучного інтелекту,

впровадження блокчейн технологій, розвиток фінансових інновацій та створення цифрової інфраструктури[7]

1.Використання аналітики та штучного інтелекту:

- Прогнозування фінансових потоків: Застосування аналітичних моделей та алгоритмів штучного інтелекту дозволяє проводити прогнозування фінансових потоків на основі історичних даних та зовнішніх факторів. Це допомагає управлінцям установи розробляти більш точні та обґрунтовані стратегії управління бюджетом.
- Оптимізація розподілу ресурсів: Штучний інтелект може використовуватися для аналізу та оптимізації розподілу бюджетних коштів між різними програмами та проектами. Алгоритми можуть враховувати різні фактори, такі як призначення, попит, терміни та інші, для максимізації соціального та економічного впливу витрат.

2.Впровадження блокчейн технологій:

- Підвищення прозорості та безпеки транзакцій: Використання технології блокчейн для реєстрації фінансових транзакцій може забезпечити високий рівень прозорості та безпеки. Кожна транзакція зберігається у розподіленій базі даних і не може бути змінена або вилучена без згоди всіх учасників мережі.
- Автоматизація фінансових процесів: Блокчейн може використовуватися для автоматизації процесів, таких як виплата субсидій, збирання податків та облік фінансових зобов'язань. Це дозволяє уникнути помилок та зловживань, а також зменшити адміністративні витрати.

3.Розвиток фінансових інновацій:

- Використання цифрових валют: Деякі установи можуть впроваджувати цифрові валюти для забезпечення більш ефективного обміну та зберігання фінансових активів. Це може сприяти зменшенню витрат на проведення транзакцій та зберігання грошей.
- Розвиток фінансових інструментів: Управлінці можуть впроваджувати нові фінансові інструменти, такі як цифрові облігації або блокчейн-проекти, для привертання інвестицій та фінансування проектів. Це може сприяти розвитку економіки та забезпечити більше джерел фінансування.

4.Створення цифрової інфраструктури:

- Розвиток електронних платіжних систем: Установи можуть сприяти розвитку електронних платіжних систем для забезпечення швидкого та безпечного обміну грошей між різними суб'єктами економіки.
- Електронна система обліку: Створення цифрової системи обліку фінансових операцій може спростити процеси бухгалтерського обліку та забезпечити точність та прозорість фінансової звітності.

У контексті управління ресурсами державних бюджетних установ інноваційні стратегії грають вирішальну роль у впровадженні сучасних технологій та методів для оптимізації використання бюджетних ресурсів та підвищення ефективності управління ними. Застосування аналітики та штучного інтелекту, впровадження блокчейн технологій, розвиток фінансових інновацій та створення цифрової інфраструктури надає можливості для покращення транспарентності, зменшення ризиків та оптимізації фінансових процесів. Ці інноваційні стратегії допомагають управлінцям установ робити обґрунтовані рішення та ефективно використовувати бюджетні ресурси для досягнення стратегічних цілей та завдань. Однак успішне впровадження інновацій вимагає від управлінців відкритості до нових технологій, готовності до змін та постійного вдосконалення процесів управління[8]. Отже, інноваційні стратегії управління ресурсами державних бюджетних установ спрямовані на впровадження сучасних технологій та методів для оптимізації використання бюджетних ресурсів та підвищення ефективності управління ними.

Висновки. З впровадженням фінансових технологій у державних бюджетних установах відбувається суттєве поліпшення ефективності управління фінансами. Ці технології дозволяють автоматизувати процеси обліку, аналізу та звітності, що зменшує ризики помилок та шахрайства, підвищує швидкість та точність прийняття рішень і забезпечує більшу прозорість у використанні бюджетних коштів. Оптимізація фінансових процесів через використання сучасних технологій дозволяє управлінцям ефективніше виконувати свої функції, забезпечуючи більшу довіру громадськості та забезпечуючи ефективне використання публічних коштів для сприяння розвитку суспільства. В результаті впровадження фінансових технологій у державних бюджетних установах спостерігається значне підвищення рівня транспарентності, адаптивності та реакції на зміни у фінансовому середовищі. Це дозволяє установам оперативно адаптуватися до нових викликів та змінювати стратегії відповідно до потреб суспільства та економічних умов. Крім того, використання фінансових технологій сприяє оптимізації ресурсів, зменшенню бюрократичних процедур та збільшенню ефективності управління фінансовими ресурсами.

Загалом, впровадження фінансових технологій в державних бюджетних установах перетворює спосіб управління фінансами, роблячи його більш гнучким, прозорим та ефективним. Це сприяє досягненню стратегічних цілей установ, підвищенню довіри громадськості та забезпеченню сталого розвитку суспільства.

Література:

1. О'Рейллі, Ларрі. "Блокчейн, смарт-контракти та їхня роль у фінансовій інклюзії." Огляд фінансів та банкінгу, том 12, № 2, 2020, с. 15-28.

2. Сміт, Джон. "Вплив штучного інтелекту на фінансове управління в органах публічного сектору." Журнал державних фінансів та обліку, том 25, № 3, 2019, с. 45-61.

3. Браун, Сара. "Цифрова трансформація у фінансах уряду: виклики та можливості." Огляд адміністрації громадських фінансів, том 78, № 4, 2020, с. 512-528.

4. Джонс, Майкл. "Технологія блокчейн та її наслідки для бухгалтерського обліку та фінансового управління у секторі державних установ." Міжнародний журнал управління сектором державних установ, том 31, № 5, 2018, с. 432-447.

5. Кумар, Раджеш. "Ініціативи електронного уряду та фінансове управління в країнах, що розвиваються: випадкові дослідження та кращі практики." Журнал інформаційних технологій у державній адміністрації, том 16, № 1, 2021, с. 102-118.

6. Гупта, Аніл. "Роль фінансових технологій у поліпшенні фіскальної прозорості та відповідальності." Квартальник урядової інформації, том 38, № 2, 2019, с. 189-204.

7. Чжан, Лей. "Застосування штучного інтелекту у публічному фінансовому управлінні: огляд поточних тенденцій та майбутніх напрямків." Гроші та управління, том 40, № 5, 2020, с. 367-378.

8. Лі, Мішель. "Вплив технології блокчейн на бюджетування уряду та фінансову звітність." Огляд бухгалтерської перспективи, том 29, № 3, 2019, с. 215-230.

References:

1. O'Reilly, L. (2020). Blockchain, smart contracts, and their role in financial inclusion. The Review of Finance and Banking, 12(2), 15-28 [in Ukrainian].

2. Smith, J. (2019). The impact of artificial intelligence on financial management in public sector organizations. Journal of Public Finance and Accounting, 25(3), 45-61 [in Ukrainian].

3. Brown, S. (2020). Digital transformation in government finance: Challenges and opportunities. Public Administration Review, 78(4), 512-528 [in Ukrainian].

4. Jones, M. (2018). Blockchain technology and its implications for public sector accounting and financial management. International Journal of Public Sector Management, 31(5), 432-447 [in Ukrainian].

5. Kumar, R. (2021). E-government initiatives and financial management in developing countries: Case studies and best practices. Journal of Information Technology in Public Administration, 16(1), 102-118 [in Ukrainian].

6. Gupta, A. (2019). The role of financial technology in improving fiscal transparency and accountability. Government Information Quarterly, 38(2), 189-204 [in Ukrainian].

7. Zhang, L. (2020). Artificial intelligence applications in public financial management: A review of current trends and future directions. Public Money & Management, 40(5), 367-378 [in Ukrainian].

8. Lee, M. (2019). The impact of blockchain technology on government budgeting and financial reporting. Accounting Perspectives, 29(3), 215-230 [in Ukrainian].

УДК 004.62:004.77

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-231-238

Єфіменко Ірина Василівна науковий співробітник наукової лабораторії по боротьбі з кіберзагрозами Центру кібербезпеки ННІ ІБ СК, Національна академія СБ України, вул. М. Максимовича, 22, м. Київ, 03066, тел.: (063) 229-58-45, https://orcid.org/0009-0007-7917-1767

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Анотація. На третьому році протистояння України повномасштабному вторгненню рф продовжується активне використання засобів невійськового характеру, до яких також відноситься вплив в мережі Інтернет, одним з яких є інформаційній вплив в соціальних мережах. Такі засоби впливають на свідомість неявно і дія їх пролонгована.

Метою статті є розкриття особливостей інформаційного впливу в соціальних мережах. За результатами аналізу наукових точок зору було підтримано позицію щодо визначення інформаційного впливу як організованого цілеспрямованого застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій для внесення деструктивних змін у свідомість особистості, соціальних груп чи населення (корекція поведінки), в інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта впливу та (чи) фізичний стан людини.

Сьогодні для українців найпопулярнішим джерелом інформації є соціальні мережі, завдяки яким суспільство має змогу не лише контактувати один з одним, але й само створювати новини, надавати інформацію іноземним ЗМІ, закликати до певних дій державні органи, створювати резонанс тощо. При цьому соціальні мережі продукують навалу неперевіреної інформації, фейків, ботів тощо. Було визначено особливості інформаційного впливу в соціальних мережах: розповсюдження інформації відбувається як несвідомо, так й доволі керовано; алгоритми всіх соціальних мереж працюють за принципом пропозиції споживачу контенту подібного до того, який він вже споживає, що обумовлює сприяння поширенню споживачами інформаційного впливу; вплив на швидкість розповсюдження інформації особливостей джерела, звідки вона походить, адже саме воно формує довіру до інформації; інформаційний вплив в соціальних мережах не обмежується тематикою чи територією. Доведено, що потужним джерелом інформаційного впливу, сьогодні є блогер, однією з навичок якого є здатність відчувати настрої своєї аудиторії і виходячи з цього формувати інформаційний потік. В основі адаптації інформаційного впливу в соціальних мережах лежить поєднання

стратегічних комунікацій, психології та маркетингу. Його ефективність, з-поміж іншого, пояснюється певним періодичним інформаційним вакуумом з боку офіційних джерел інформації.

У висновку наголошено, що неможливо контролювати розповсюдження інформації в соціальних мережах, але можливо ініціювати більш високу якість інформаційної гігієни шляхом підвищення обізнаності населення, а також формування відкритої комунікацій офіційних представників державних органів з населенням.

Ключові слова: інформація, контент, джерело інформації, інформаційний вплив, адаптація інформаційного впливу, соціальні мережі, блогер

Efimenko Irina Vasylivna scientific worker scientific laboratory for combating cyber threats of the cyber security center, National Academy of the Security Service of Ukraine, 22 Mykhaila Maksymovycha St., Kyiv, 03066, tel.: (063) 229-58-45, https://orcid.org/0009-0007-7917-1767

INFORMATION INFLUENCE IN SOCIAL NETWORKS

Abstract. In the third year of Ukraine's resistance to the full-scale invasion of the Russian Federation, the active use of non-military means continues, which also includes influence on the Internet, one of which is informational influence in social networks. Such means affect consciousness implicitly and their action is prolonged.

The purpose of the article is to reveal the features of information influence in social networks. According to the results of the analysis of scientific points of view, the position regarding the definition of informational influence as an organized purposeful application of special informational means and technologies for making destructive changes in the consciousness of individuals, social groups or the population (correction of behavior), in the informational and technical infrastructure of the object of influence and (or) physical condition of a person.

Today, the most popular source of information for Ukrainians is social networks, thanks to which society is able not only to communicate with each other, but also to create news itself, provide information to foreign media, call for certain actions by state bodies, create resonance, etc. At the same time, social networks produce an influx of unverified information, fakes, bots, etc. The peculiarities of informational influence in social networks were determined: the dissemination of information occurs both unconsciously and quite controlled; the algorithms of all social networks work according to the principle of offering the consumer content similar to what he already consumes, which determines the promotion of the spread of informational influence by consumers; the impact on the speed of information dissemination of the characteristics of the source from which it originates, because

it is this that forms trust in information; information influence in social networks is not limited to the topic or territory. It has been proven that a powerful source of information influence today is a blogger, one of whose skills is the ability to sense the mood of his audience and, based on this, to form an information flow. The basis of adaptation of information influence in social networks is a combination of strategic communications, psychology and marketing. Its effectiveness, among other things, is explained by a certain periodic information vacuum on the part of official sources of information.

The conclusion emphasizes that it is impossible to control the spread of information in social networks, but it is possible to initiate a higher quality of information hygiene by increasing public awareness, as well as the formation of open communication between official representatives of state bodies and the population.

Keywords: information, content, source of information, information influence, adaptation of information influence, social networks, blogger

Постановка проблеми. Сьогодні йде вже третій рік, як Україна протистоїть повномасштабному вторгненню рф. Боротьба відбувається надзвичайно жорстка – як на полі бою, так і у віртуальному світі. Ретроспектива воєнного вторгнення рф на територію нашої країни показав, що військовим діям передували активності кардинально іншого характеру, зовсім не те, що асоціюються з міжнародним конфліктом. На шляху до анексії Криму, окупації східних регіонів, та, у підсумку, відкритої агресії проти України було використано низку засобів як військового, так і невійськового характеру. Саме засоби невійськового характеру, до яких можна віднести й вплив в мережі Інтернет, використовувались задовго до початку прямих військових дій. Небезпека таких засобів обумовлюється тим, що вони впливають на свідомість неявно і дія їх пролонгована. Тому вони не лише безпосередньо завдали шкоди, а й продовжують загрожувати безпеці України. Сьогодні одним з таких засобів, який набув свого широкого розповсюдження, виявився інформаційній вплив в соціальних мережах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов’язаним з вивченням інформаційного впливу приділяли увагу такі науковці як В. Бутузов, В. Гавловський, С. Горова, В. Горовий, О. Зіменко, М. Мринський, М. Ожеван, В. Петрик, М. Пілат, М. Присяжнюк, С. Онищенко, В. Остроухов, А. Стадник, І. Стьопочкіна, В. Цимбалюк, О. Юрченко та інші. Проте, проблематика інформаційного впливу в соціальних мережах на теперішній час висвітлена недостатньо повно.

Метою статті є розкриття особливостей інформаційного впливу в соціальних мережах.

Виклад основного матеріалу. На теперішній час інформаційний вплив відіграє суттєву роль у створенні суспільної думки та створює певні загрози національній безпеці держави. Проте, у чинному законодавстві відсутнє унормоване його визначення. Водночас, наукова спільнота послідовно розробляє його теоретичне тлумачення. Зокрема, автори підручника «Історія інформаційно-психологічного протиборства» під інформаційним впливом пропонують розуміти організоване цілеспрямоване застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій для внесення деструктивних змін у свідомість особистості, соціальних груп чи населення (корекція поведінки), в інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта впливу та (чи) фізичний стан людини [1, с. 10]. Дещо модифіковане розуміння пропонують В. Остроухов та В. Петри, а саме – «інформаційний вплив – організоване цілеспрямоване застосування спеціальних інформаційних засобів і технологій для внесення змін у свідомість населення (корекція поведінки) та (або) інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта» [2, с. 136]. Значно скорочене тлумачення пропонує О. Зіменко та розглядає інформаційний вплив як «поширення певних ідей, поглядів чи ідеології, а головним інструментом їх поширення є засоби масової інформації та інші канали комунікації» [3, с. 29]. Нами було наведено лише декілька з існуючих точок зору на зміст дефініції «інформаційний вплив». Проте, найбільш оптимальним та змістовним вбачається перше з наведених його тлумачень. Саме в такому розумінні ми і використовуємо його в даній статті.

Життя сучасного суспільства майже нерозривно пов'язане із всесвітньої мережею, через яку отримується майже 90 % інформації. Тому саме Інтернет сьогодні є провідником як правдивих, так і фейкових даних. Саме ретрансляція таких відомостей створює найбільшу небезпеку стабільності та чіткому усвідомленню подій, що відбуваються як на території країни, так і за її межами. Зазначена особливість сьогодення сприяла утворенню новітнього типу загрози національній безпеці, так званої, кампанії впливу. Кампанія впливу полягає у використанні представниками іноземних держав вразливих місць суспільства задля досягнення своїх цілей на території країни, щодо якої відбувається такий вплив, без використання військової сили. Загалом кампанія впливу складається з низки заходів впливу, одним із яких є інформаційний вплив.

Іноземні держави можуть таємно та оманливо використовувати інформацію для підриву важливих демократичних процесів, контролю громадського діалогу та впливу на прийняття рішень. Діяльність інформаційного впливу слід вважати ворожою, оскільки вона підриває довіру суспільства до важливих соціальних інститутів, ізолює вразливі спільноти та сприяє соціальній і політичній поляризації. Одним з наймасштабніших джерел інформаційного впливу сьогодні є соціальні мережі.

Для українців соціальні мережі є найпопулярнішим джерелом інформації, яке обрали 78 % опитаних респондентів, серед яких 76 % жінок та 80 % чоловіків. Привертає увагу, що за останній рік серед усіх вікових категорій довіра до інформації, яку вони отримують через соціальні мережі, зросла. Найбільше довіра до соціальних мереж зросла серед молоді (18–29 років) - з 67,45% до 76,1% та людей віком 30–39 років - із 63,8% до 71,8%. При цьому, найбільше українці використовують Telegram (71,3%), YouTube (66,2%) та Facebook (55%). Також 50% опитаних споживають новини у Viber, 29,5% - в Instagram, 25,1% - у TikTok, 8,3% - у Twitter [4].

Саме через соціальні мережі суспільство має змогу не лише контактувати один з одним, читати новини чи дізнаватись про події, але й може само створювати ці новини, писати повідомлення лідерам інших країн, надавати інформацію іноземним ЗМІ, закликати до певних дій державні органи, привертати увагу до гострих соціальних питань, створювати резонанс тощо. Водночас, соціальні мережі продукують навалу неперевіреної інформації, фейків, ботів – контенту, який неконтрольовано споживається аудиторією і дестабілізує не лише психологічний стан українців, але і провокує до деструктивних дій, що загрожують безпеці країни. Тому соціальні мережі надзвичайно вразливі до інформаційного впливу.

Джерелом розповсюдження інформації в соціальних мережах є користувачі, які одночасно є як суб'єктами, так і об'єктами інформаційного впливу. При цьому перехід з однієї ролі до іншої, у переважній більшості випадків, відбувається несвідомо, адже одна людина знаходить інформацію і ділиться нею з іншою. Саме на цьому побудована вся суть розповсюдження відомостей в соціальних мережах, яке відбувається максимально швидко і вільно. У свободі розповсюдження інформації зацікавлені як користувачі, так і засновники соціальних мереж, які успішно її монетизують.

Водночас, помилково стверджувати, що інформація в соціальних мережах розповсюджується лише несвідомо. Це відбувається й доволі керовано – під впливом специфічних засобів. Зокрема, smm (від англ. - social media marketing) – вид маркетингу який включає комплекс активностей в соціальних мережах, спрямований на просування тієї чи іншої інформації, найчастіше, бренду або певного продукту бренду. Або таргет (від англ. target – «мета») – можливість, яку платно надають соціальні мережі для спрямування тієї чи іншої інформації на конкретну аудиторію. Отже, що інформація в соціальних мережах розповсюджується як несвідомо, так й доволі керовано.

Ще одним засобом розповсюдження інформації в соціальних мережах є так званий «вірусний контент» - ситуація, за якої відео чи повідомлення неочікувано набирає охоплення в сотні, а то і тисячі разів більше ніж аудиторія користувача. На «вірусність» контенту безпосередньо впливають його

показники: якість, актуальність, скандальність, а також відповідність алгоритмам тієї чи іншої соціальної мережі. Створення контенту, який відповідає наведеним показникам є задачею контент мейкера – однієї з новітніх «професій» маркетингу в соціальних мережах та суб'єкта інформаційного впливу. У цьому, хоч і несуттєво, але обізнані майже всі користувачі. Аудиторія значно швидше розповсюджує те, що виглядає захопливо і яскраво, відгукується загальному настрою в суспільстві та викликає бажання дискутувати.

Алгоритми всіх соціальних мереж працюють за принципом пропозиції споживачу контенту подібного до того, який він вже споживає. Тож, не викликає заперечення, що аудиторія, споживаючи контент в соціальних мережах, сприяє поширенню інформаційного впливу.

Також на швидкість розповсюдження інформації впливають й особливості джерела, звідки вона походить. Адже, один і той самий контент, розповсюджений за однією і тією самою схемою від різних користувачів може мати абсолютно протилежний результат в охопленні. Саме джерело розповсюдження формує довіру до інформації. Розповсюдження інформації відбувається максимально стрімко від джерела, якому довіряє аудиторія та якщо його контент відповідає вимогам аудиторії і соціальних мереж. В такому випадку відбувається органічне розповсюдження інформації. Суб'єктом, який має найбільшу ступінь довіри аудиторії соціальних мереж серед всіх інших інформаційних каналів є блогери, які свідомо, вважають свою аудиторію сім'єю. Такий підхід суттєво підвищує ступінь впливу думки блогера на всю аудиторію, порівняно з іншими інформаційними джерелами.

В умовах сьогодення блогера варто розглядати як одне з потужних джерел інформаційного впливу. Запропонована позиція обґрунтовується тим, що однією з навичок блогера є здатність відчувати настрої своєї аудиторії і виходячи з цього формувати інформаційний потік. Мова не лише про цифри статистики, як-то вподобання, збереження публікацій, вік і стать аудиторії та інше. Йдеться про суть блогерства, яка полягає в унікальному зворотному зв'язку аудиторії - не стільки в коментарях, скільки в діалогах та в особистих переписках. Блогери постійно ведуть розмову зі своїми читачами з різних куточків країни, в тому числі і з людьми в окупації, і з військовими на фронті. Враховуючи те, що блогер на відміну від ЗМІ одноособово є і аналітиком соціальних мереж, і редактором своєї сторінки, і комунікатором з аудиторією, і продюсером свого кінцевого продукту, він має змогу найбільш точно і ефективно створити і поширити інформацію в своєму профілі для своєї аудиторії ніж будь-хто інший.

Тому ми переконані, що роль лідерів думок, блогерів, інфлюенсерів в інформаційному полі надзвичайно велика. Саме блогер формує реакцію аудиторії в інформаційному просторі. Це обумовлює їх надзвичайну роль як у

випадку несвідомого розповсюдження неправдивої інформації, так і при розповсюдженні інформації, що спрямована на забезпечення інформаційної безпеки, зокрема, викриття фейків чи закликів дотримуватися інформаційної гігієни.

Наступною особливістю інформаційного впливу в соціальних мережах є те, що він не обмежується тематикою чи територією – він без обмежень. Аналіз інформації, що обертається в соціальних мережах, засвідчує, що сьогодні ворог, фактично на постійній основі працює з іноземною аудиторією, розміщуючи в них неправдиві факти про повномасштабне вторгнення, маніпулюючи слабкостями інших держав, змінюючи в світі думку про себе. Прикладів такої маніпуляції безліч. Одним з найяскравіших є провокації з проросійськими лозунгами на кордоні з Польщею, що облетіли Україну і світ, як доказ зради найближчим партнером України. Такого роду події є адаптацією інформаційного впливу в соціальних мережах.

Акцентуємо увагу, що в основі адаптації інформаційного впливу в соціальних мережах лежить поєднання стратегічних комунікацій, психології та маркетингу. Зокрема, маркетингу в соціальних мережах, який створив такі поняття як smm, контентмейкерство та інфлюенс маркетинг, які являються інструментами для просування інформації в тій чи інший соціальній мережі.

На ефективність інформаційного впливу в соціальних мережах серед іншого впливає рівень інформаційної гігієни, яка на теперішній час на надзвичайно низькому рівні як серед блогерів, так і серед звичайних користувачів соціальних мереж. Нехтування правилами інформаційної гігієни, зазвичай, призводить до негативних наслідків. Адже інформаційний вплив не розповсюджується сам по собі, його розповсюджують люди. Коли один блогер з кількістю підписників 1 000 000 користувачів ділиться тією чи іншою інформацією в своєму блозі, це означає, відповідно до середніх показників статистики, що ця інформація фактично охопила до 200 000 користувачів, а потенційно – до 1 000 000 і більше. І якщо інформація суперечить дійсності або свідомо фейкова – це провокує ланцюгову реакцію у суспільстві, яке в умовах воєнного стану є надмірно чуттєвим до різноманітних новин, що безпосередньо стосуються найбільш актуальних процесів, що відбуваються в українському суспільстві.

Ефективність інформаційного впливу в соціальних мереж також пояснюється певним періодичним інформаційним вакуумом з боку офіційних джерел інформації. Зокрема, на початку повномасштабного вторгнення офіційні джерела не задовольняли потреби суспільства в своєчасному інформуванні, надані алгоритмів дій і конкретних рекомендацій в ситуації, що склалась. Мотивуючі заяви не відповідали на самі нагальні питання: де здавати кров, якою дорогою безпечно покинути місто, який рівень загрози окупації тощо. Зрозуміло, що така інформація не надавалась на широкий загал в першу

чергу через заходи безпеки. Але саме через відсутність актуального і повного інформування люди не мали можливості прийняти вчасно рішення, від яких залежало їх життя. Враховуючи низьку довіру до ЗМІ, недостатню оперативність в комунікації державних установ через офіційні джерела, масштабну паніку серед населення, а також відсутність досвіду аудиторії в інформаційній гігієні, Telegram-канали, імовірно створені ворогом, за лічені дні набирали значну аудиторію, розповсюджуючи дестабілізуючу інформацію. Отже, інформаційний вплив у вигляді панічних настроїв, теми зради владою народу України, магічні передбачення щодо військових подій, повідомлення «Київ за 3 дні» публікувалися в усіх без виключення соціальних мережах.

Висновки. Вище наведені особливості розповсюдження інформації в соціальних мережах дозволяють зробити висновок, що неможливо контролювати розповсюдження інформації в соціальних мережах, але можливо ініціювати більш високу якість інформаційної гігієни шляхом підвищення обізнаності населення, а також побудувати відкриту комунікацію офіційних представників державних органів з населенням. Ефективними інструментом в боротьбі з інформаційним впливом є прозорість, відкритість інформації та об'єднаність суспільства.

Література:

1. Історія інформаційно-психологічного протиборства : підруч. / [Я.М.Жарков, Л.Ф.Компанцева, В.В.Остроухов В.М.Петрик, М.М.Присяжнюк, Є.Д.Скулиш] ; за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. юриста України Є.Д.Скулиша. К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. 212 с.

2. Остроухов В., Петрик В. До проблем забезпечення інформаційної безпеки України. Політичний менеджмент. 2008. № 4. С. 135-141.

3. Зіменко О.Є Вивчення інформаційного впливу в соціальних мережах: методологічний аспект. Вісник Харківської державної академії культури. 2023. Вип. 63. С. 19-34.

4. Медіаспоживання українців: другий рік повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ. URL : https://www.oporaua.org/polit_ad/mediaspozhivannia-ukrayintsiv-drugii-rik-povnomasshtabnoyi-viini-24796

References:

1. Zharkov, M., Kompanceva, L.F., Ostrouhov, V.V., Petrik, V.M., Prisjazhnjuk, M.M., Skulish, Є.D. (2012). *Istorija informacijno-psihologichnogo protiborstva [The history of informational and psychological struggle*]. K. : Nauk.-vid. viddil NA SB Ukraïni [in Ukrainian].

2. Ostrouhov, V., Petrik, V. (2008). Do problem zabezpechennja informacijnoï bezpeki Ukraïni [To the problems of ensuring information security of Ukraine.]. *Politichnij menedzhment - Political management*, 4, 135-141 [in Ukrainian].

3. Zimenko, O.Є (2023). Vivchennja informacijnogo vplivu v social'nih merezhah: metodologichnij aspekt [Study of information influence in social networks: methodological aspect]. *Visnik Harkivs'koï derzhavnoï akademiï kul'turi - Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture*, 63, 19-34 [in Ukrainian].

4. Mediaspozhivannja ukraïnciv: drugij rik povnomasshtabnoï vijni [Ukrainians' media consumption: the second year of full-scale war]. *www.oporaua.org* Retrieved from https://www.oporaua.org/polit_ad/mediaspozhivannia-ukrayintsiv-drugii-rik-povnomasshtabnoyi-viini-24796 [in Ukrainian].

УДК 351

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-239-247

Криштанович Мирослав Франкович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», https://orcid.org/0000-0003-1750-6385

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ В ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОМУ ПАРТНЕРСТВІ: ВИКЛИКИ Й НАСЛІДКИ

Анотація. Метою дослідження є характеристика і визначення корупційних ризиків в державно-приватному партнерстві. Доведено, що вивчення того, як корупція впливає на державно-приватне партнерство, сьогодні є вкрай важливим, враховуючи зростаючу залежність від цієї моделі для критично важливої інфраструктури та державних послуг у всьому світі. Визначено, що державно-приватні партнерства особливо схильні до корупції через властиву їм структуру та умови, в яких вони діють. Особливість цих партнерств полягає у перетині мотивів влади державного сектору та прибутку приватного сектору, що створює благодатний ґрунт для корупційних практик. Виділено ознаки корупційних ризиків в державно-приватному партнерстві. Встановлено, що ризик потрапляння державно-приватного партнерства до корупційних схем значний з кількох причин. Доведено, що сутність корупції у державно-приватному партнерстві полягає у зловживанні владою та довірою заради приватної вигоди в рамках структури, покликаної поєднувати державні інтереси та ефективність приватного сектору. Представлено основні корупційні схеми в державно-приватному партнерстві. Визначено, що представники державного сектору можуть отримувати хабарі за вибір певного приватного партнера, незважаючи на те, що інші кандидати могли запропонувати кращі умови або більшу ефективність. Охарактеризовано особливості впливу цифрових технологій на розвиток корупції в державно-приватному партнерстві. Доведено, що роль цифрових технологій у розвитку корупції у державно-приватному партнерстві є двоякою. З одного боку, вони пропонують потужні інструменти для забезпечення більшої прозорості та ефективності. З іншого боку, нові технології створюють додаткові виклики, що вимагають постійного оновлення правових та регуляторних рамок, а також підвищення рівня цифрової грамотності та безпеки. Встановлено, що цифрові платформи дозволяють зробити процеси у державно-приватному партнерстві більш відкритими і доступними для громадського контролю.

Ключові слова: корупція, корупційні ризики, корупційні схеми, державно-приватне партнерство, виклики, наслідки, суспільство

Kryshtanovych Myroslav Frankovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Innovative Education, Institute of Law, Psychology and Innovative Education Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-1750-6385

CORRUPTION RISKS IN PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: CHALLENGES AND CONSEQUENCES

Abstract. The purpose of the study is to characterize and identify corruption risks in public-private partnerships. Studying how corruption impacts public-private partnerships has been shown to be critical today, given the growing reliance on this model for critical infrastructure and public services around the world. It has been determined that public-private partnerships are particularly susceptible to corruption due to their inherent structure and the conditions in which they operate. What makes these partnerships special is the intersection of public sector power motives and private sector profit motives, which creates fertile ground for corrupt practices. Signs of corruption risks in public-private partnerships are highlighted. It has been established that the risk of public-private partnerships falling into corruption schemes is significant for several reasons. It has been proven that the essence of corruption in public-private partnerships is the abuse of power and trust for private gain within a structure designed to combine public interests and the efficiency of the private sector. The main corruption schemes in public-private partnerships are presented. It has been determined that representatives of the public sector may receive bribes for choosing a private partner, despite the fact that other candidates could offer better conditions or greater efficiency. The features of the influence of digital technologies on the development of corruption in public-private partnerships are characterized. It has been proven that the role of digital technologies in the development of corruption in public-private partnerships is twofold. On the one hand, they offer powerful tools for greater transparency and efficiency. In addition, new technologies create additional challenges that require constant updating of legal and regulatory frameworks, as well as increased levels of digital literacy and security. It has been established that digital platforms make it possible to make processes in public-private partnerships more open and accessible to public control.

Keywords: corruption, corruption risks, corruption schemes, public-private partnership, challenges, consequences, society

Постановка проблеми. Державно-приватне партнерство є моделлю співробітництва, в якій державні органи та організації приватного сектору об'єднують зусилля для розробки та управління проектами або послугами,

якими традиційно займається державний сектор. Ця модель має вирішальне значення, оскільки вона поєднує в собі ефективність, інновації та капітал приватного сектору з акцентом державного сектора на соціальному забезпеченні та нормативно-правовій базі. Це дозволяє більш ефективно та результативно завершувати великомасштабні інфраструктурні проекти, такі як дороги, лікарні та школи, а також надавати основні послуги, такі як охорона здоров'я та освіта, часто більш економічно ефективним способом, ніж традиційні державні послуги. галузеві проекти.

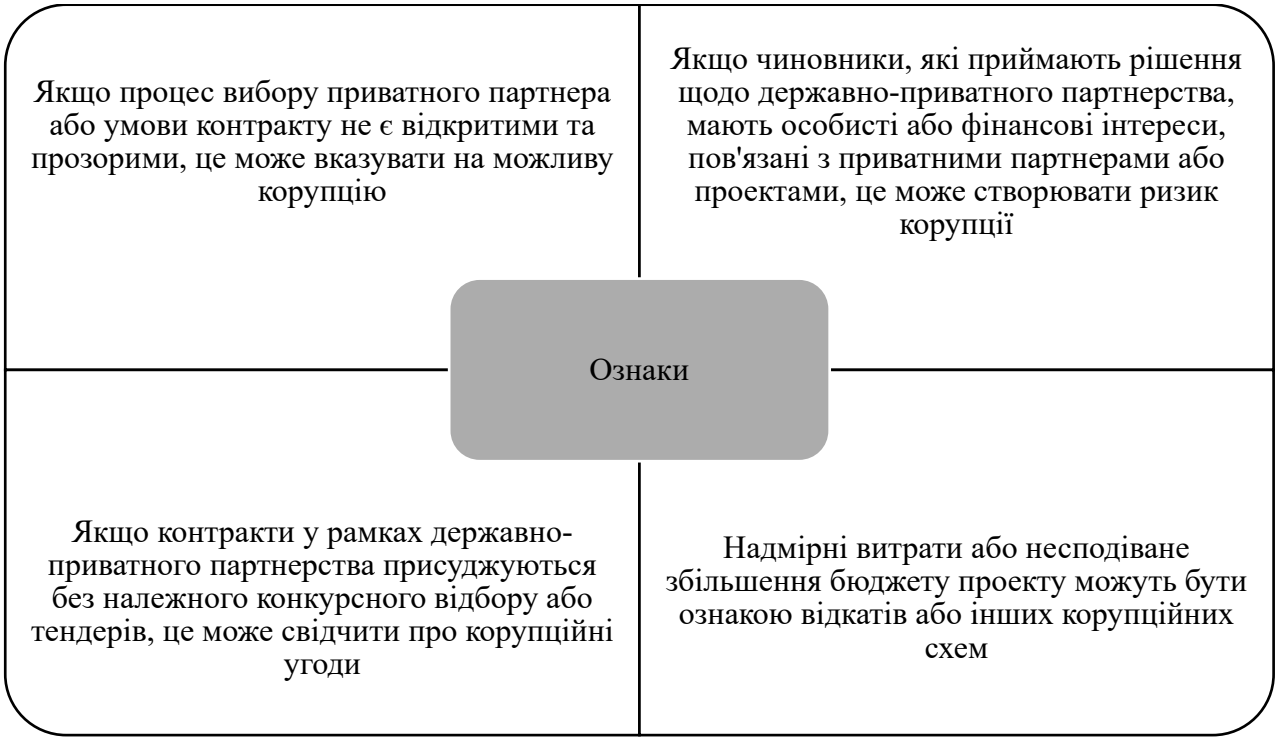
Однак перетин державних та приватних інтересів у цих партнерствах також створює вразливість для корупції. Корупція може спотворити цілі партнерства, що призведе до перевитрати коштів, затримок та неякісних результатів проектів. Воно може виявлятися у різних формах, таких як хабарництво під час укладання контрактів, кумівство під час виборів приватних партнерів чи незаконне присвоєння коштів. Ця корупційна практика не тільки ставить під загрозу якість та ефективність проектів чи послуг, а й підриває довіру суспільства як до державних, так і до приватних установ.

Вивчення того, як корупція впливає на державно-приватне партнерство, сьогодні є вкрай важливим, враховуючи зростаючу залежність від цієї моделі для критично важливої інфраструктури та державних послуг у всьому світі. Розуміння характеру та масштабів корупції у цих партнерствах допомагає створити надійнішу основу для прозорості, підзвітності та ефективного управління. Це особливо актуально в епоху, коли ефективне та прозоре використання ресурсів має першорядне значення для сталого розвитку та довіри суспільства до систем управління. Отже, дослідження та аналіз у цій галузі мають важливе значення для забезпечення того, щоб державно-приватне партнерство виконувало свою намічену роль у служінні суспільним інтересам, зберігаючи при цьому цілісність та ефективність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти вирішення проблем корупції розкривалися в роботах таких вчених, як Л. Абалкін, Г. Аніловська, О. Ареф’єва, І. Бінько, Н. Вавдіюк, З. Варналій, С. Васильчак, О. Власюк, В. Воротін, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Гнилицька, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, З. Живко, О. Захаров, С. Кавун, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мартинюк, І. Мігус, І. Мойсеєнко, Т. Момот, В. Мунтіян, Є. Олєйніков, І. Оттенко, Г. Пастернак-Таранушенко, Є. Палига, В. Пономаренко, В. Прохорова, Я. Пушак, І. Ревак, Є. Рудніченко, Ю. Ус, М. Флейчук, В. Франчук, М. Швець, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Шликов, О. Шляйфер, А. Штангрет, та інші. Однак низка теорій і концепцій в контексті застосування державно-приватного партнерства, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика і визначення корупційних ризиків в державно-приватному партнерстві.

Виклад основного матеріалу. Державно-приватні партнерства особливо схильні до корупції через властиву їм структуру та умови, в яких вони діють. Особливість цих партнерств полягає у перетині мотивів влади державного сектору та прибутку приватного сектору, що створює благодатний ґрунт для корупційних практик [1-2]. Державний сектор часто контролює значні регулюючі повноваження та доступ до ресурсів, тоді як приватний сектор прагне максимізувати прибуток та ефективність. Така динаміка може призвести до ситуацій, коли приватні підприємства можуть брати участь у корупційних діях для укладання контрактів, впливу на рішення регулюючих органів чи отримання вигідних умов. Крім того, державно-приватне партнерство зазвичай передбачає великомасштабні проекти із значними фінансовими потоками, що робить їх привабливим об'єктом для корупції. Ці проекти часто потребують складних переговорів та широких дозволів регулюючих органів, що відкриває безліч можливостей для корупційної поведінки. Складність та масштаб цих проектів також можуть призвести до відсутності прозорості, що ускладнює відстеження коштів та притягнення сторін до відповідальності. Ознаки корупційних ризиків в державно-приватному партнерстві, представлено на рис.1.

Джерело: сформовано автором

Рис.1. Ознаки корупційних ризиків в державно-приватному партнерстві

Ризик потрапляння державно-приватного партнерства до корупційних схем значний з кількох причин. По-перше, це потенційний конфлікт інтересів,

коли особи, які мають владу, можуть мати особисту чи фінансову зацікавленість у залучених приватних організаціях. По-друге, у державному секторі може бути неадекватний нагляд та слабкі структури управління, які не здатні виявити чи стримати корупційну діяльність [3-4]. По-третє, у багатьох випадках у тендерних процесах відсутня конкуренція, що призводить до змови та встановлення цін між учасниками приватного сектору. Зрештою, громадський контроль над цими партнерствами часто відсутній, частково через їхню складність, що дозволяє корупційним практикам залишатися непоміченими [5-6]. Ці ризики наголошують на важливості сильної нормативно-правової бази, механізмів прозорості та підзвітності у державно-приватному партнерстві. Без цих гарантій потенційні вигоди від такого партнерства можуть бути серйозно підірвані корупцією, що призведе до поганих результатів проектів, розтрати державних ресурсів та зниження довіри суспільства як до державних, так і до організацій приватного сектору [7-10].

Сутність корупції у державно-приватному партнерстві полягає у зловживанні владою та довірою заради приватної вигоди в рамках структури, покликаної поєднувати державні інтереси та ефективність приватного сектору. Особливість корупції у цих партнерствах випливає зі змішування ресурсів та досвіду державної влади та приватного сектору. Така суміш створює унікальні можливості для корупції, яких може не бути ні в суто державних, ні в приватних сферах.

Охарактеризуємо основні корупційні схеми в державно-приватному партнерстві (табл.1).

Таблиця 1

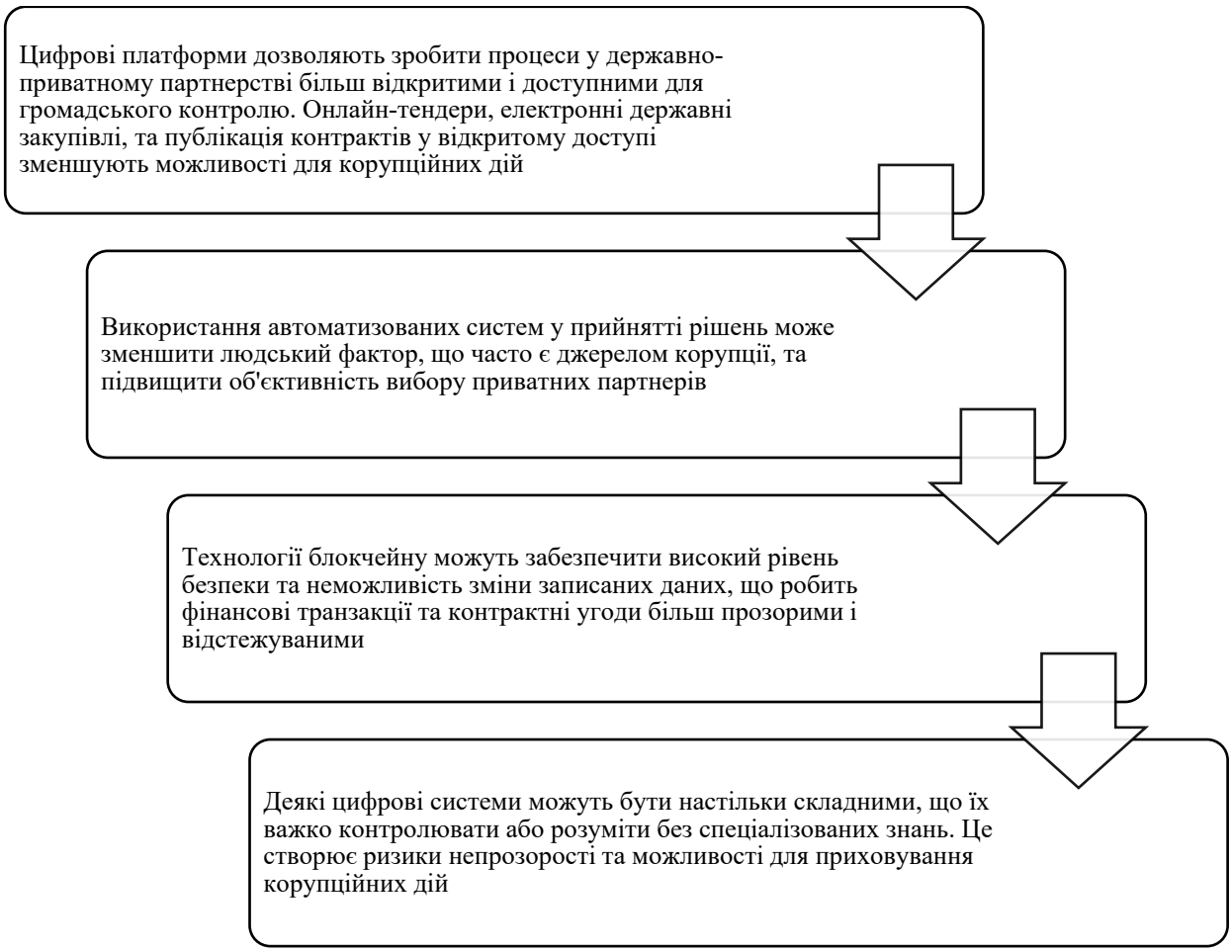
Основні корупційні схеми в державно-приватному партнерстві

№	Схема	Сутність
1	Підкуп при виборі приватного партнера	Представники державного сектору можуть отримувати хабарі за вибір певного приватного партнера, незважаючи на те, що інші кандидати могли запропонувати кращі умови або більшу ефективність
2	Інфляція вартості проектів	У деяких випадках вартість проектів штучно завищується, щоб надати можливість відкатів або виведення коштів. Така схема може призвести до збільшення витрат на реалізацію проекту за рахунок державного або муніципального бюджету
3	Недотримання стандартів якості	Через корупційні угоди, приватний партнер може не дотримуватися встановлених стандартів, що призводить до погіршення якості робіт або послуг. Такі дії можуть мати далекосяжні наслідки, включаючи ризики для безпеки та здоров'я населення
4	Конфлікт інтересів	Високопоставлені чиновники або їхні близькі можуть мати особистий фінансовий інтерес у приватних компаніях, що беруть участь у державно-приватному партнерстві, що створює потенційний конфлікт інтересів

Джерело: сформовано автором

Одним із ключових аспектів є розподіл великих державних контрактів. У рамках державно-приватного партнерства ці контракти часто передбачають значні суми грошей та суттєві довгострокові зобов'язання. Процес укладання цих договорів може бути непрозорим, створюючи повноваження для хабарництва і кумівства. Крім того, прагнення приватного сектору отримати прибуток у поєднанні з недостатнім наглядом або слабким управлінням у державному секторі може призвести до заходів щодо скорочення витрат, які загрожують якості, безпеці та суспільному добробуту.

Вплив цифрових технологій на розвиток корупції в державно-приватному партнерстві, представлено на рис.2.

Джерело: сформовано автором

Рис.2. Вплив цифрових технологій на розвиток корупції в державно-приватному партнерстві

Враховуючи фактори з рис.2, роль цифрових технологій у розвитку корупції у державно-приватному партнерстві є двоякою. З одного боку, вони пропонують потужні інструменти для забезпечення більшої прозорості та

ефективності. З іншого боку, нові технології створюють додаткові виклики, що вимагають постійного оновлення правових та регуляторних рамок, а також підвищення рівня цифрової грамотності та безпеки.

Згодом характер корупції у державно-приватних партнерствах змінився, особливо у міру того, як ці партнерства стали більш поширеними у всьому світі. На ранніх стадіях корупція могла бути більш очевидною, наприклад, прямий підкуп для отримання контрактів або розтрата коштів. Однак у міру зростання обізнаності та регулювання цих питань корупційна практика стала більш витонченою та витонченою. Сюди входять складні фінансові механізми, покликані приховати потоки грошей, конфлікти інтересів, приховані за прошарками корпоративних структур, а також використання лазівок у законодавстві та регулюванні. Цій еволюції також сприяли зростаюча складність та масштаб проектів державно-приватного партнерства. У міру того, як проекти стають більшими і технологічнішими, можливості для спотворення фактів, фальсифікації звітності та змови розширюються. Ця еволюція наголошує на необхідності постійного вдосконалення нормативно-правової бази, механізмів нагляду та заходів прозорості для ефективної боротьби з корупцією. Це також підкреслює важливість пильного громадського контролю та роль засобів масової інформації та громадянського суспільства у забезпеченні підзвітності як державних, так і приватних організацій у рамках цих партнерств.

Висновки. Корупція в державно-приватному партнерстві може мати далекосяжні та згубні наслідки. По-перше, це призводить до фінансових втрат як державного, так приватного сектора. Коли корупція збільшує витрати або відволікає кошти, проекти стають дорожчими, знижуючи співвідношення ціни та якості, які мають забезпечувати таке партнерство. По-друге, корупція ставить під загрозу якість інфраструктури та послуг. Проекти, які під впливом корупційної практики, можуть призвести до неякісного будівництва або надання послуг, що поставить під загрозу суспільну безпеку та добробут. Крім того, корупція підриває громадську довіру як до уряду, так і до приватних установ. Коли громадяни усвідомлюють, що державно-приватне партнерство затьмарене корупцією, це може призвести до загальної недовіри до державних проектів та управління, підриваючи демократичні принципи та громадянську активність.

Що ж до напрямів досліджень, тобто кілька перспективних напрямів. Одним із напрямків є розробка ефективних антикорупційних стратегій, орієнтованих на державно-приватне партнерство. Це включає вивчення того, як можна поліпшити механізми прозорості і підзвітності в цих партнерствах. Ще одним напрямом є оцінка нормативно-правової бази, що регулює державно-приватне партнерство, з метою виявлення слабких місць, які можуть

сприяти корупції. Дослідження також можуть бути зосереджені на впливі корупції на економічні та соціальні результати цих партнерств, забезпечуючи більш повне розуміння її довгострокових наслідків. Зрештою, зростає інтерес до ролі технологій, таких як блокчейн, у запобіганні корупції у державно-приватних партнерствах шляхом забезпечення прозорості та відстеження транзакцій. Ці галузі досліджень мають вирішальне значення для підвищення ефективності та цілісності державно-приватного партнерства, гарантуючи, що воно продовжить служити життєздатною моделлю розвитку державних послуг та інфраструктури.

Література:

1. Alazzam, F.A.F., Shakhatreh, H.J.M., Gharaibeh, Z.I.Y., Didiuk, I., & Sylkin, O. Developing an information model for E-Commerce platforms: A study on modern socio-economic systems in the context of global digitalization and legal compliance. Ingénierie des Systèmes d'Information, 28(4), 2023, 969-974.

2. Kryshtanovych, M., Dragan, I., Grytsyshen, D., Sergiienko, L., & Baranovska, T. The public and environmental aspect of restoring sustainable regional development in the face of the negative impact of military actions on the territory of the country. International Journal of Sustainable Development and Planning, 17(5), 2022, 1645-1651.

3. Grytsyshen, D., Sergiienko, L., & Ksendzuk, V. The System of Public-Private Partnership in the Sphere of State Policy Implementation of Circular Economy. Journal of Corporate Responsibility and Leadership, 6(3), 2020, 29–46.

4. Ramskyi, A., Gontar, Z., Kazak, O., Podzihun, S., & Naumchuk, K. Formation of the security environment through minimization of the negative impact of threats in the socio-economic system. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 3(50), 2023, 256–264.

5. Ivashova, L.M. Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi turyzmu yak diyevyy mekhanizm zabezpechennya staloho rozvytku ekonomiky krayiny i rehioniv. Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya. Public administration and customs administration, 1(18), 2018, 52-56.

6. Cuadrado-Ballesteros, B., Santis, S., Bisogno, M. Public-sector financial management and e-government: the role played by accounting systems. International Journal of Public Administration, 45(8), 2022: 605-619.

7. Kryshtanovych, M., Filippova, V. , Huba, M., Kartashova, O., & Molnar, O. Evaluation of the implementation of the circular economy in EU countries in the context of sustainable development. Business: Theory and Practice, 21(2), 2020, 704-712.

8. Jakaitis, J., Paliulis, N. K., & Meidutė, I. Public-private partnerships: Perspective of city's territories development. Business: Theory and Practice, 12(3), 2011, 246-257..

9 Kuznyetsova, A., Tiutiunyk, I., Panimash, Y., Zsolt, Z., & Zsolt, P. Management of Innovations in Public Administration: Strategies to Prevent the Participation of Financial Intermediaries in Shadow Operations. Marketing and Management of Innovations, 3, 2022, 125-138.

10. Kumar, R., & Dahiya, A. Public Private Partnership: A New Paradigm for promoting Tourism Sector. IRJMST, 6(12), 2015, 102-105.

References:

1. Alazzam, F.A.F., Shakhatreh, H.J.M., Gharaibeh, Z.I.Y., Didiuk, I., & Sylkin, O. (2023). Developing an information model for E-Commerce platforms: A study on modern socio-economic systems in the context of global digitalization and legal compliance. Ingénierie des Systèmes d'Information, 28(4), 969-974. [in English]

2. Kryshtanovych, M., Dragan, I., Grytsyshen, D., Sergiienko, L., & Baranovska, T. (2022). The public and environmental aspect of restoring sustainable regional development in the face of the negative impact of military actions on the territory of the country. International Journal of Sustainable Development and Planning, 17(5), 1645-1651. [in English]

3. Grytsyshen, D., Sergiienko, L., & Ksendzuk, V. (2020). The System of Public-Private Partnership in the Sphere of State Policy Implementation of Circular Economy. Journal of Corporate Responsibility and Leadership, 6(3), 29–46. [in English]

4. Ramskyi, A., Gontar, Z., Kazak, O., Podzihun, S., & Naumchuk, K. (2023). Formation of the security environment through minimization of the negative impact of threats in the socio-economic system. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 3(50), 256–264. [in English]

5. Ivashova, L.M. (2018). Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi turyzmu yak diyevyy mekhanizm zabezpechennya staloho rozvytku ekonomiky krayiny i rehioniv. Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya. Public administration and customs administration, 1(18), 52-56. [in English]

6. Cuadrado-Ballesteros, B., Santis, S., Bisogno, M. (2022) Public-sector financial management and e-government: the role played by accounting systems. International Journal of Public Administration, 45(8): 605-619. [in English]

7. Kryshtanovych, M., Filippova, V., Huba, M., Kartashova, O., & Molnar, O. (2020). Evaluation of the implementation of the circular economy in EU countries in the context of sustainable development. Business: Theory and Practice, 21(2), 704-712. [in English]

8. Jakaitis, J., Paliulis, N. K., & Meidutė, I. (2011). Public-private partnerships: Perspective of city's territories development. Business: Theory and Practice, 12(3), 246-257. [in English]

9 Kuznyetsova, A., Tiutiunyk, I., Panimash, Y., Zsolt, Z., & Zsolt, P. (2022). Management of Innovations in Public Administration: Strategies to Prevent the Participation of Financial Intermediaries in Shadow Operations. Marketing and Management of Innovations, 3, 125-138. [in English]

10.Kumar, R., & Dahiya, A. (2015). Public Private Partnership: A New Paradigm for promoting Tourism Sector. IRJMST, 6(12), 102-105. [in English]

УДК 351:[004.056.5:316.774]

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-248-265

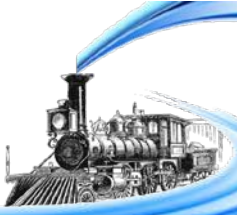
Кудрявський Іван Володимирович Докторант Міжрегіональної Академії управління персоналом, м. Київ, https://orcid.org/0009-0009-5167-7648

КОНТРОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ У СТАНОВЛЕННІ ДЕРЖАВНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ XX СТОЛІТТЯ

Анотація. XX століття стало часом вибухового розвитку технологій у найрізноманітніших сферах. Дві світових війни, намагання перерозподілу ресурсів між державами без огляду на втрати, вибуховий розвиток технологій радіо та масового друку, зародження і поширення телебачення за умов неготовності освітнього та культурного рівня людства до настільки кардинальної зміни технологій призвели не лише до активізації найрізноманітніших політтехнологій, але й до неабиякого поширення різноманітних стратегій інформаційних дій, зокрема і достатньо жорстких. “дуче Муссоліні”, “каудильйо Франко”, “фюрер Гітлер” і куди ж без недоученого семінариста та кримінального злочинця “генералісімуса Сталіна”, – це лише мізерна доля промовистих прикладів результатів пропаганди за напрямком створення культу особи, яка і сьогодні, через багато десятиліть після їхньої смерті, викликає досить сильні та не надто позитивні емоції у кожного, хто знайомий з історією. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, форм та способів спілкування у віртуальному інформаційному просторі разом із намаганням росії, спільно з блоком антидемократичних режимів, спровокувати черговий перерозподіл ресурсів у світі фактично створює ситуацію, дуже схожу до тієї, яка виникла і тривала практично протягом усього минулого століття. Поряд із очевидною необхідністю захищати інформаційний простір та його користувачів від загроз деструктивного інформаційно-психологічного впливу засобами та механізмами державного управління, ми маємо враховувати негативні наслідки, до яких може призвести дисбаланс чи суттєві помилки в організації такої діяльності.

Мета запропонованого дослідження – пошук шляхів і способів підвищення ефективності механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору шляхом аналізу заходів контролю інформаційного простору державними та політичними режимами XX століття.

Завдання дослідження полягає в аналізі наукових публікацій, історичних праць та інших джерел, що надають можливість вивчити досвід

інформаційних дій владних представників державних та політичних режимів XX століття з метою більш якісного формування пропозицій щодо розвитку системи державного управління захисту безпеки інформаційного простору.

Наукова новизна дослідження і його результатів полягає у комплексному розгляді питання сучасного державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору з акцентуацією уваги на історичний досвід інформаційних дій, що призвів до розвитку сучасних інструментів деструктивного інформаційно-психологічного впливу противника в умовах відбиття Силами оборони України широкомасштабного російського збройного вторгнення.

Методологія. В ході роботи застосовано такі методи наукового дослідження: історичний, ретроспективного аналізу, аналізу та синтезу, дедукції, індукції, системно-структурний, лінгвістичний, формально-логічний.

У **висновках** пропонується активізувати дослідження: форм та методів деструктивного інформаційно-психологічного впливу, що здійснюється росією, терористичними та злочинними організаціями; форм і методів інформаційної політики та державного управління інформаційним простором демократичних країн, які зарекомендували себе як ефективні у питаннях протидії інформаційним загрозам з боку антидемократичних режимів і терористичних організацій; українського позитивного та негативного досвіду протидії російській інформаційній агресії з метою оперативного коригування та стратегічної розбудови ефективної національної системи державного управління у сфері захисту інформаційного простору.

Ключові слова: державне управління, інформаційний простір, державний режим, політичний режим, психологічний вплив, інформаційний вплив.

Kydriavskyi Ivan Volodymyrovych Doctoral student, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, https://orcid.org/0009-0009-5167-7648

CONTROL OF THE INFORMATION SPACE IN THE FORMATION OF STATE AND POLITICAL REGIMES OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract. The twentieth century was a time of explosive technological development in a wide variety of fields. Two world wars, attempts to redistribute resources between states without regard to losses, the explosive development of radio and mass printing technologies, the emergence and spread of television in the face of the unpreparedness of the educational and cultural level of humanity for such a dramatic change in technology led not only to the intensification of various political technologies, but also to a wide spread of various strategies of information

actions, including quite tough ones. "Duce Mussolini", "Caudillo Franco", "Fuhrer Hitler" and, of course, the untrained seminarian and criminal "Generalissimo Stalin" are just a few examples of the results of propaganda aimed at creating a cult of personality that even today, many decades after their death, evokes quite strong and not very positive emotions in anyone familiar with history. The rapid development of information and communication technologies, forms and methods of communication in the virtual information space, together with Russia's attempts, together with a bloc of anti-democratic regimes, to provoke another redistribution of resources in the world, actually creates a situation very similar to the one that arose and lasted almost throughout the last century. Along with the obvious need to protect the information space and its users from threats of destructive information and psychological influence by means and mechanisms of public administration, we must take into account the negative consequences that may result from imbalances or significant errors in the organization of such activities.

The purpose of the proposed study is to find ways and means to improve the efficiency of public administration mechanisms in the field of information space security protection by analyzing the measures of information space control by the State and political regimes of the twentieth century.

The objective of the study is to analyze scientific publications, historical works and other sources that provide an opportunity to experience the information actions of the authorities of the state and political regimes of the twentieth century with a view to better formulating proposals for the development of the system of state administration of information space security protection.

The scientific novelty of the study and its results lies in a comprehensive consideration of the issue of public administration in the field of information space security protection with a focus on the historical experience of information actions that led to the development of modern tools of destructive information and psychological influence of the enemy in the context of repulsion of a large-scale Russian armed invasion by the Ukrainian Defense Forces.

Methodology. The following methods of scientific research were applied in the course of the work: historical, retrospective analysis, analysis and synthesis, deduction, induction, systemic and structural, linguistic, formal and logical.

The conclusions propose to intensify the study of forms and methods of destructive information and psychological influence exercised by Russia, terrorist and criminal organizations; forms and methods of information policy and public administration of the information space of democratic countries, which have proven to be effective in countering information threats from anti-democratic regimes and terrorist organizations; as well as Ukrainian positive and negative experience in countering Russian information aggression for the purpose of prompt adjustment and strategic development of an effective system of public administration in the field of information space protection.

Keywords: public administration, information space, state regime, political regime, psychological influence, information influence.

Постановка проблеми. В умовах відбиття Силами оборони України широкомасштабного російського вторгнення питання захисту безпеки інформаційного простору та механізмів державного управління, які для цього застосовуються, стоїть особливо гостро. Необхідність звернутися до досвіду інформаційних дій, інформаційних та інформаційно-психологічних операцій, заходів державного контролю за поширенням інформації та іншої діяльності, пов'язаної з деструктивним інформаційно-психологічним впливом у XX столітті, обґрунтована низкою факторів.

По-перше, це безпрецедентні на світовому рівні для останніх десятиліть масштаб і тривалість бойових дій у гарячій фазі – виклик, з яким зіткнулася зараз наша держава та український народ, і співмірний якому досвід можна знайти лише на сторінках історії.

По-друге, не менш вражаючий за масштабом, потужністю та рівнем порушення будь-яких міжнародних і світоглядних норм акт інформаційної гібридної агресії, покликаний підготувати, супроводжувати та посилювати ефективність російської збройної агресії проти України.

По-третє, сучасний путінський режим в росії, а також режими країн, що підтримують російську агресію, – КНДР, Білорусі, Ірану та, на стадії формування, Китаю – за багатьма своїми ознаками схожі на антидемократичні режими минулого століття, з якими пов'язані історичними коренями й методологічними інструментами реалізації як внутрішньої політики, так і зовнішньої агресії, спрямованої на здобуття регіонального лідерства.

Виходячи з викладеного, для формування пропозицій щодо підвищення ефективності механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору необхідно вивчити, знати та враховувати, з одного боку, характер противника і його можливих дій, з іншого – природу явищ та подій, які відбуваються. У цьому контексті досвід інформаційної політики різних політичних та державних режимів, зокрема й антидемократичних, що діяли у XX столітті, за умов достатньо ґрунтовного аналізу і правильно сформованих напрямків дослідження може бути не лише релевантним, але і необхідним, тим більше, що дуже багато методів деструктивного інформаційно-психологічного впливу, зокрема інформаційних операцій, організації цензури, а особливо – агресивної пропаганди, у цей період вже сформувалися практично в тому вигляді, у якому вони застосовуються зараз.

Завдання дослідження полягає в аналізі наукових публікацій та інших джерел, що надають можливість оцінити історичний досвід інформаційних дій з метою більш якісного формування пропозицій щодо розвитку системи державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

Методологія. В ході роботи застосовано такі методи наукового дослідження: історичний, дедукції, індукції, системно-структурний, лінгвістичний, формально-логічний, метод аналізу та синтезу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційний матеріал, необхідний для аналізу інформаційних дій та систем контролю інформаційного простору, які істотно вплинули на становлення та розвиток державних і політичних режимів ХХ століття, містяться у працях багатьох українських дослідників. Серед них: Д. Павлов, Н. Гнасевич, О. Рудакевич, О. Талдикін, Г. Баранов, М. Довбиш, О. Житко, І. Гомза, Є. Заболотний, В. Семко, Ю. Баєва, І. Шімон, О. Сирінська та інші.

Мета статті – пошук шляхів і способів підвищення ефективності механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору шляхом аналізу історичного досвіду реалізації інформаційних дій представниками державних і політичних режимів ХХ століття.

Виклад основного матеріалу.

Д. Павлов наводить три основних елементи політичної технології: технологічне знання, яке включає в себе знання таких суб'єктів, як технолог (аналізує політичні події і процеси), замовник (визначає конкретні цілі), виконавець (вирішує завдання оптимального застосування відповідних процедур, прийомів і способів впливу); процедури, прийоми та методики дії, які необхідно застосовувати в сукупності з урахуванням специфіки політичної події і умов її перебігу; технічне та ресурсне забезпечення [1. С. 142]. Досвід ХХ століття цікавий тим, що ролі замовника, технолога та виконавця були вже фактично сформовані у тому ж вигляді, в якому вони існують зараз. Значною мірою відбулося також оформлення процедур та методик деструктивного інформаційно-психологічного впливу, як у контексті пропаганди, так і в питаннях інформаційних операцій та інших інформаційних дій.

Поряд з тим, інформаційні дії як такі є інструментом, який може застосовуватися і для деструктивного впливу, і для вирішення завдань конструктивного, зокрема і повсякденного, характеру. Було б помилково вважати їх виключно атрибутом антидемократичних державних і політичних режимів.

В більшості країн світу існує відповідний орган, що займається державною пропагандою (як внутрішньою, так зовнішньополітичною). Наприклад, в росії існувало відповідне міністерство (міністерство зв'язку і масових комунікацій), зараз федеральна служба з нагляду у сфері зв'язку, інформаційних технологій і масових комунікацій, відома як роскомнагляд, (рос. "роскомнадзор"), що активно застосовує багаторічний досвід пропагандистської системи СРСР ("Народный комиссариат связи СССР", створений в 1932 році). У США при кожній державній структурі діяв окремий інформаційний відділ,

який “творить ідею дня”, завдання якої покращувати імідж існуючої політики організації. [2. С. 323] Тільки якщо в американському демократичному суспільстві інформаційні відділи покликані були забезпечувати єдине розуміння політики відповідних державних структур у внутрішній комунікації та певну прозорість і звітність, передусім по відношенню до платників податків, то в СРСР з самого початку пропагандистська загальнодержавна максимально централізована структура створювалася у період найжорстокіших репресій для того, щоби приховати від світу їхній факт та спотворити для внутрішньої аудиторії сутність.

Одним з найбільш яскравих проявів пропаганди та системи державного управління інформаційним простором антидемократичних режимів ХХ століття стало створення та закріплення культу особи. Взагалі, історія присвоєння керівникам держав, особливо традиційних монархічних форм, певних титулів має глибокі історичні корені. Особливістю такої практики у ХХ столітті стало очевидне бажання відповідних владних верхівок закріпити законодавчо та на рівні впливу у когнітивній сфері відхід від демократичних принципів, які у ХХ столітті вже були достатньо популярними і декларувалися навіть далеко не демократичними режимами та претендувати на владу, притаманну історичним прикладам королів, царів, імператорів, – абсолютну і незаперечну.

Італійський диктатор Беніто Муссоліні у 1925 році отримав титул “Дуче” (від лат. dux: лідер, вождь). Тоді ж набуло популярності прислів’я “Ha sempre ragione” – (Він завжди правий). На цьому Беніто не зупинився, тож після захоплення Ефіопії та Еритреї у 1935–1936 роках повний титул диктатора мовою оригіналу звучав наступним чином: Suo Eccellenza Benito Mussolini Capo del Governo, Duce del Fascismo, e Fondatore dell'Impero (Його Високоповажність Беніто Муссоліні, глава уряду, лідер фашизму та засновник імперії). Це відбувалося при живому, але слабкому, королі Вікторі Еммануїлі ІІ. Не сильно відрізнявся і титул Німецького диктатора Адольфа Шикльгрубера, відомого як “Гітлер”. “Фюрер” (нім. Führer) теж означає “вождь”, “лідер”. Відмінністю існування титулу “фюрер” в нацистській Німеччині ще було те, що воно належало не лише одній особі. У Штурмових Загонах (СА) та Загонах Охорони (СС) слово “фюрер” було складовою частиною назви посади (групенфюрер, бригаденфюрер, штандартенфюрер тощо). Титул Франсіско Франко “Каудильйо” (ісп. Caudillo: вождь, ватажок) був прийнятий власником у 1936 році. Особливість звання полягала в тому, що й воно не було поодиноким для іспаномовного світу. Каудильїзм можна вважати своєрідним різновидом авторитарного диктаторського режиму з необмеженою владою політичного лідера в Іспанії та деяких країнах Латинської Америки [3. С. 91].

Але якщо проаналізувати історичний досвід більш широко, виявиться, що асоціювання певного явища або руху, політичного, визвольного чи іншого

з прізвищем конкретної особи, могло мати місце і в цілком демократичних країнах, при цьому зовсім без штучно створеного культу особи, характерного для диктаторських режимів.

Так, наприклад неоконсервативна теорія, що визначила концептуальну основу економічної політики уряду президента США Р. Рейгана у 1981–1988 рр., отримала назву – "Рейганоміка". Для цієї політики були характерні такі особливості, як захист вільного ринку, збалансованість бюджету, зниження податків для заохочення підприємницької діяльності. Водночас уряд прийняв рішення для стимулювання інвестиційного клімату, зменшення інфляції і підвищення конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [4. С. 80].

Вдалі стратегії економічного розвитку нерідко залишалися в історії суспільств держав з достатньо розвинутою демократією під іменем політичного лідера, який взяв на себе відповідальність за втілення відповідної програми дій. Одна з таких програм була реалізована прем'єр-міністром Великобританії Маргарет Тетчер. Основними напрямами соціально-економічної діяльності Маргарет Тетчер вважала наступні: зупинити інфляцію, посилення якої руйнувало господарське життя країни; знизити податки на прибутки корпорацій та особисті доходи, що дало б можливість збільшити інвестиції в економіку, звести до мінімуму державне втручання в господарські та соціальні відносини – бо це негативно впливало на розвиток економіки; "приборкати" тред-юніони, які, на переконання консерваторів, зосередили надмірну владу, що підривало розвиток бізнесу. Висунута програма передбачала корінні зміни в соціально-економічній сфері, дала свої результати далеко не одразу, а окремі її непопулярні елементи піддавалися нищівній критиці у британському суспільстві. Однак у підсумку період перебування уряду Маргарет Тетчер при владі відзначався винятковими успіхами в усіх царинах життя країни. Жоден із британських урядів XX ст. не досягав таких рекордних успіхів за порівняно короткий період. Політика неоконсерваторів увійшла в історію Великої Британії під назвою "Період "тетчеризму" [5. С. 4, 5, 7].

Якщо у випадку з рейганомікою мова йде швидше про неологізм, призначений прискорити передачу інформації для позначення "економіки (економічної політики) президента Рейгана", то термін "політика тетчеризму" спочатку увійшов до обігу більше в негативному аспекті через незадоволення, зокрема викликане закриттям збиткових видобувних підприємств, а потім залишився в історії більше з мотивів вдячності з огляду на кінцевий отриманий результат. І в першому, і в другому випадку мова не йде про законодавче закріплення спеціальних титулів чи явищ, як і про спеціальну політику державного управління у сфері інформаційного простору для просування наведених неологізмів, що було характерно для титулів диктаторів антидемократичних режимів.

Від термінів "рейганоміки" та "тетчеризму", які позначають економічну, а швидше комплексну соціально-економічну політику, дещо відрізняється французький термін "голлізм" (від імені президента Шарля де Голля).

Голлізм – це прагнення до національного ідеалу, який уособлює віру в те, що всі французи, які мають спільну історію і культуру, повинні бути автономними, об'єднаними на своїй батьківщині, й відрізнятися від інших. Сучасне тлумачення голлізму передбачає відстоювання нацією власних інтересів через самостійництво і національно-визвольний рух та, як виняткову його форму, за необхідності. Він є втіленням національної самосвідомості й самоідентифікації. Пріоритетне значення у державотворчому процесі Шарль де Голль віддавав національній ідеї, конкретне бачення якої залежить від історичної ситуації та суб'єктивного бачення мети нації, а також засобів її досягнення. Національна ідея невіддільна від національної гордості й національного характеру, виступає внутрішнім чинником життєствердження нації і тим самим забезпечує її свободу та незалежність [6. С. 192]. Формулювання національної ідеї та її втілення шляхом реалізації певної політики державного управління безумовно виходить за рамки позначення економічної політики чи методики технократичних дій в економічній та соціальній сфері. Попри це, термін "голлізм" сьогодні вживається в літературі у позитивному контексті і, більше того, система ідей та цінностей, пов'язана із ним, не була забутою після завершення відповідного періоду президентства Шарля де Голля.

Цікаво, що поява поняття "голлізму" як певна данина поваги французів до визнаного ними військового і політичного лідера відбулася без активної участі пропагандистських структур у час, коли представники дорослого покоління ще зовсім не забули історії маршала Філіпа Петена – найстарішого керівника Франції, засновника антидемократичного режиму "віші", засудженого до старти за державну зраду (через вік Філіпа вирок змінили довічним ув'язненням).

Культ особистості Петена створювався якраз із творчим, широким та масштабним застосуванням пропаганди та найрізноманітніших інформаційних дій. Популяризація "лева Вердену" відбувалася за керівництва спеціального бюро пропаганди, яке навіть видало нову абетку, де кожна літера починалася з речі, пов'язаної з особистістю Маршала. Фантазія автора підручника вражає: поряд із маршальським жезлом і зірками з еполет гротескно виглядають літери "К" – кепі Маршала чи "W" – вагон Маршала. Виховання молодших поколінь у дусі поклоніння "рятівникові Франції" було центральним аспектом культу особи, саме тому офіційний спів "Марсельєзи" щопонеділка в школах замінило виконання пісні "Maréchal, nous voilà" ("Ось і ми, Маршале"), що описує чесноти Петена та закінчується клятвою учнів виконувати всі його

накази [7. С. 28]. Неозброєним оком простежується наслідування культу особистості маршала Петена російським пропагандистом В. Антоновим у пісні “дядя вова, мы с тобой”, де російські діти обіцяють віддати життя, якщо диктатор путін покличе їх “в последний бой” [8]. Очевидно, що в обох випадках у ході реалізації державного управління інформаційним простором застосована не просто агресивна пропаганда, а її виконавцями здійснено злочин проти психічного здоров’я дітей своєї країни. У Французькому суспільстві, попри важкий період німецької окупації та непрості повоєнні роки, маршалу Петену була надана різко негативна оцінка у вигляді смертного вироку, в той час як в росії ми зараз спостерігаємо неприхований розвиток культу особи диктатора, що не зустрічає не те що опору, а навіть суттєвого осуду.

Підміною понять із застосуванням слів, похідних від прізвищ історичних постатей, особливо відзначилася російська пропаганда. Причому, російські пропагандисти застосовували цю методику задовго до ХХ століття і продовжують застосовувати її сьогодні. Називаючи учасників українських національно-визвольних рухів “мазепинцями”, “петлюрівцями” та “бандерівцями,” росіяни намагалися реалізувати психологічну операцію та введенням самих згаданих понять звузити ідею національно-визвольної боротьби українського народу до позначення послідовників відповідного політичного лідера.

Фігура Івана Мазепи – лакмусовий папірець московської інформаційної політики, відправною точкою якої можна вважати відлучення гетьмана від церкви, що була де факто інструментом пропаганди у руках московського деспота. Варто сказати, що сучасна РПЦ і досі послуговуються цим фактом. Наступним кроком із дискредитації особи Мазепи було знищення його автентичних зображень. У 1919–1920-х роках “петлюрівців” і “петлюрівщину” кілька разів оголошували знищеними. Фактично ім’я Симона Петлюри стало тією гарантією, під яку в квітні 1920 року з УНР уклала договір Польща. І знову-таки його ім’я стало тим чинником, що спонукав багатьох українців битися разом з поляками проти радянської диктатури. Ставало зрозуміло, що слово “петлюрівці” стає більше компліментом, аніж знеціненням. Тому з 1920 року з “петлюрівцями” почалася більш системна інформаційна війна. Одним із найуспішніших прикладів ворожої інформаційно-психологічної операції стало ототожнення “петлюрівщини” і “петлюрівців” з організаторами і натхненниками єврейських погромів. Термін “бандерівці”, російські пропагандисти і сьогодні використовують у якості ярлика, позначаючи ним у своїх інформаційно-психологічних акціях усіх представників Сил оборони України та усіх українських патріотів [9. С. 31, 33]. Утім, логічна та зрозуміла для українців природа національно-визвольного руху проти російських

загарбників призвела до того, що російським пропагандистам не вдалося повністю нівелювати своїми зусиллями фактор спадкоємності традицій збройної боротьби, а сформульовані ними ярлики в українському суспільстві з часом набули зворотного до задуму – тобто позитивного – значення. Попри це, для внутрішньої російської аудиторії ці ярлики залишилися достатньо ефективними в ході здійснення деструктивного інформаційно-психологічного впливу російських пропагандистів на власне населення для формування образу ворога.

Наслідуючи військових злочинців та послідовників диктаторських режимів різних часів, російські пропагандисти систематично застосовують неологізми, похідні від прізвища чи псевдоніму лідера не лише для створення ярликів, але і в ході героїзації та міфотворчості. Попри те, що СРСР не існує уже більше трьох десятиліть, завдяки зусиллям російської пропаганди і сьогодні на всьому пострадянському просторі важко знайти людину, яка жодного разу у своєму житті не зустрічала б словосполучень на кшталт "героїв-панфіловців" чи "вірних ленінців". Застосування одних і тих самих прийомів та інструментарію як і з позитивним, так і з негативним забарвленням характерне для еклектичної та суперечливої в цілому російської пропагандистської системи. Втім, це пояснюється не тільки і не стільки низьким професійним рівнем російських пропагандистів, скільки особливостями їхньої цільової аудиторії. По суті дія російської пропаганди та деструктивного інформаційно-психологічного впливу проводиться століттями. Протягом останніх трьох десятиліть на території країни-агресора виросло покоління, яке не бачило іншого керівника держави, окрім диктатора Путіна, та не уявляє іншого політичного режиму. Про критичне мислення такої аудиторії і її здатність опиратися пропаганді чи деструктивному інформаційно-психологічному впливу говорити не доводиться. Навіть у випадках, коли окремі особистості висловлюють елементи незгоди чи незадоволення, – починають діяти зовсім інші механізми державного управління: тотальний контроль та репресивна машина. За таких умов застосування тих самих механізмів та методик у поєднанні із різним змістом або інтонаціями додатково дезорієнтує цільову аудиторію та робить її ще більш сприйнятливою до будь-чого, що походить із джерел інформації, які сприймаються як довірені. Наприклад – державного телебачення. Багатократне повторення дезінформаційних меседжів загалом характерне для застосування у методиках деструктивного інформаційно-психологічного впливу навіть у тих випадках, коли зміст таких повідомлень був неодноразово та обґрунтовано спростований і є абсурдним сам по собі. Воно дозволяє цільовій аудиторії, яка раніше повірила такому повідомленню, переконатися у своїй "правоті", інформація, повторена багато разів навіть без підтвердження,

нерідко сприймається як знайома, а отже більш довірена, і загалом при застосуванні таких методик задіюється ціла низка когнітивних упереджень. Зазвичай пропагандист ставить перед собою у таких випадках завдання не випустити цільову аудиторію з ланцюжка когнітивних упереджень (помилок свідомості), кожна з яких нерідко породжує наступні, не дозволити цільовій аудиторії почати критично оцінювати інформацію та приймати обґрунтовані рішення.

Цікавий з позиції дослідження і досить трагічний за наслідками зразок пропагандистських збочень XX століття в питаннях державного управління інформаційним простором представлений режимом Ніколає Чаушеску в Румунії. У ході інавгурації на посаду, нововведену спеціально, президента, яка сама по собі зазвичай передбачає демократичний устрій, голова комуністичної партії тримав у руках… скіпетр – символ королівської влади. Культ особи Ніколає та його першої леді Єлени порівнюють з культом осіб Мао Цзедуна та Кім Ір Сена. Особливості правління "румунського комуністичного монарха": жорстоке зміцнення особистої влади та влади свого клану, передусім впливу дружини і сина Ніку Чаушеску, відверта дезінформація у внутрішній інформаційній політиці, політика "затягування поясів" економічний хаос, систематизація сіл, пригнічення національних меншин, заборона абортів, штучне продукування підвищення продуктивності; зведення телепрограм до двох годин на день, з яких година присвячувалася самому Чаушеску, а друга – патріотичному фільму в дусі комуністичної ідеології на одному-єдиному каналі, контроль і реєстрація друкарських машин, приниження діячів культури та багато інших особливостей [10. С. 106]. Втім, Ніколає Чаушеску зумів здобути сумнівну "популярність" не тільки у власного народу, але й у великих геополітичних гравців свого часу, зокрема – керівництва СРСР. Його прагнення вести самостійну політику та бути єдиним самодержцем XX століття в країні, яку, як і інших учасників Організації Варшавського договору, керівництво СРСР вважало своєю зоною впливу, а також відсутність підтримки формальної демократизації СРСР в кінцевому рахунку призвело до народного повстання, схваленого дипломатичними структурами "старшого брата", воєнного трибуналу і розстрілу "комуністичного короля" разом з дружиною менш ніж через три години після початку судового засідання. В ході самого повстання, безумовно обґрунтованого внутрішніми факторами і драконівською політикою Чаушеску, за різними даними, загинули більше тисячі людей [11. С. 375]. Приклад "епохи Чаушеску" в Румунії – чергове яскраве свідчення того, що спроба повного підпорядкування інформаційного простору засобами державного управління у найжорсткіших формах, навіть якщо вона технічно досягне успіху, зазвичай завершується політичною катастрофою, нерідко з летальними наслідками для тих, хто намагається

запроваджувати і здійснювати такий контроль. Звісно, необхідно враховувати, що у випадку з Ніколає Чаушеску мали місце, окрім незваженості зовнішньої політики, масштабні зловживання у внутрішній. Але, як показує практика, зазвичай повний контроль інформаційного простору якраз і намагаються запровадити ті очільники систем державного управління, яким такий контроль необхідний передусім для утримання влади та забезпечення приховування власних зловживань.

Методи деструктивного інформаційного впливу активно застосовують не лише антидемократичні державні та політичні режими, але й мережеві терористичні організації. Так, наприклад, спостерігається активне використання з боку ІДІЛ методів media savvy strategy (стратегія діяльності компанії або організації у соціальних мережах, що включає етапи планування, моніторингу, залучення, управління, вимірювання та інтеграцію діяльності у соціальних медіа мережах з іншими видами медіадіяльності) та адаптацію сцен насилля для показу широкій аудиторії [12. С. 122]. Як результат, інформаційна стратегія ІДІЛ добре спланована, при її реалізації використовується потужна медіаінфраструктура, створена кваліфікованим персоналом, який глибоко розуміє сучасну природу комунікації, зв'язків із громадськістю, інформаційних технологій, нових соціальних медіа і має можливості для їхнього використання у роботі з цільовими аудиторіями [12. С. 130]. Варто зазначити, що засобами роботи мережевих організацій, зокрема і в питаннях здійснення ними деструктивного інформаційно-психологічного впливу, та методами мережевої розвідки не гребує і країна-агресор у війні проти України. Безпосередньо підготовку до вторгнення на Донбас (на рівні тактичних планів) російська сторона провела протягом 2010-2013 рр. Саме в цей момент було розгорнуто в Україні агентурні мережі Федеральної служби безпеки та Головного управління розвідки генерального штабу збройних сил росії. Це відбувалося безпосередньо за мовчазної згоди та підтримки тодішнього президента України В. Януковича, а також голови СБУ В. Хорошковського [13. С. 68]. Ці структури відігравали значну роль протягом усієї гібридної фази російської агресії проти України з 2014 року та особливо активізували свою діяльність, аж до збройних акцій, після початку широкомасштабного російського вторгнення у 2022 році.

Таким чином небезпечність загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх, що пов'язані з деструктивним інформаційно-психологічним впливом, було б неправильно розподіляти на ті, які характерні для антидемократичних державних режимів і ті, що застосовуються децентралізованими терористичними чи злочинними організаціями. Терористичні і злочинні організації за допомогою підкупу, корупції, шантажу та інших інструментів нерідко залучаються підтримкою засобів, монополією на які володіє держава,

особливо там, де недостатньо добре налагоджена система державного управління, зокрема і в сфері захисту безпеки інформаційного простору. Поряд з тим, диктаторські режими у сфері розвідки, проведення інформаційних та психологічних операцій, акцій, заходів деструктивного інформаційно-психологічного впливу можуть залучати до співпраці децентралізовані терористичні та злочинні організації або брати на озброєння їхні методи. І для одних, і для інших характерне використання деструктивних якостей особистості та мотиваційних факторів, перш за все таких, як жадібність і страх. Це обумовлює популярність серед методів деструктивного інформаційно-психологічного впливу, з одного боку, заходів залякування, а з іншого – деструктивної мотивації щодо отримання необумовленої адекватними зусиллями та роботою винагороди, поширення гасел на кшталт "грабуй награбоване", дегуманізації опонентів та противників, яких необхідно знищувати, і, при цьому, дозволяється не забувати про власний інтерес, застосовуючи грабежі та мародерство. Природно, що на подібні тези неохоче відгукнеться аудиторія з числа людей, які мають достатнє критичне мислення і звикли заробляти на життя власною працею та досягли у цьому напрямку певних успіхів. У зв'язку з цим у багатьох демократичних країнах розвиток громадянського суспільства та сильний малий і середній бізнес обґрунтовано вважаються надійною запорукою національної безпеки. Адже суспільство, де громадянин може заробити на життя працею і при цьому мати в такому суспільстві необхідну вагу та повагу, завжди значно стабільніше, аніж атомізоване суспільство – жертва антидемократичного режиму, де громадянин апріорі має лише обов'язки перед державою і безсилий у порівнянні з нею, чи суспільство, де тотальна бідність призводить до легкого поширення різноманітних маніпуляцій і теорій сумнівної раціональності. Хоча автори інформаційних та психологічних операцій не гребують у своїй діяльності жодними цільовими аудиторіями, найбільш масовий, ефективний, руйнівний та небезпечний деструктивний інформаційний вплив зазвичай відбувається тоді, коли абсурдна ідея спрямована на апріорі неблагополучний контингент: кримінальних злочинців, релігійних чи інших фанатиків, групи людей, які протягом тривалого часу виконували тяжку роботу, не маючи можливості задовольнити основні життєві потреби, тих, у кого вже порушена система цінностей та критичне мислення, або ж є істотні можливості порушити таку систему цінностей і змінити світогляд у зв'язку з об'єктивними факторами: виснаження, зневіра, неподолана індивідуальна чи колективна образа. Правильно спрямований зміст психологічних акцій на такі аудиторії у поєднанні із вибірковими соціальними ліфтами, на кшталт відомого більшовицького принципу "хто був ніким – той стане всім", дозволяє перетворити цільову аудиторію не просто на інструмент дестабілізації та

витратний матеріал воєн, революцій чи військових переворотів, – але й на слухняних, добре контрольованих рабів та будівничих майбутньої антигуманної тоталітарної системи.

Висновки.

ХХ століття стало часом, коли розвиток технологій, зокрема в інформаційній сфері та у сфері масової комунікації, у поєднанні з активним намаганням претендентів на регіональне чи світове лідерство брати участь у перерозподілі ресурсів, не гребуючи ніякими засобами, ані воєнними, ані, тим більше, інформаційними, призвели до появи та поширення найрізноманітніших форм деструктивного інформаційного впливу. У цей період інформація стає зброєю у прямому розумінні цього слова, дозволяючи ламати світогляд цілих націй, формувати найбільш антигуманні звірячі диктаторські режими, використовувати для досягнення власних злочинних цілей сотні тисяч, а то й мільйони, людей. Дві світові війни і сотні локальних конфліктів, поряд із багатодесятилітнім глобальним протистоянням у холодній фазі, відомим як “холодна війна”, тільки прискорили розвиток технологій інформаційно-психологічного впливу, контролю над розумом особистості, а нерідко – масштабними групами та спільнотами людей, які при здійсненні деструктивного інформаційно-психологічного впливу прийнято називати цільовими аудиторіями.

Досвід держав, визвольних рухів і терористичних організацій, які зазвичай представляли інтереси різних геополітичних гравців високого рівня, був ретельно вивчений і з новим етапом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у ХХІ столітті активно застосовується. Небезпечність ситуації з позиції державного управління захистом безпеки інформаційного простору полягає не лише у величезній кількості методик та засобів, якими здійснюється деструктивний інформаційно-психологічний вплив, але і в тому, що держави (хай і антидемократичні) чи державні утворення за фактом втратили монополію на можливість здійснення такого впливу.

Доступність інформації, зокрема й історичного досвіду, та дешевизна комунікаційних технологій призвели до того, що практично будь-хто за наявності достатнього інтелекту і мотивації може вивчити необхідний методичний матеріал, скористатися поширеними та недорогими засобами створення і розповсюдження контенту, спланувати та реалізувати масштабну інформаційну чи психологічну акцію або серію акцій із руйнівними довготривалими наслідками. Ситуація ускладнюється тим, що тотальний контроль за інформаційним простором в масштабах системи державного управління зрештою призводить до погіршення критичного мислення, значної кількості зловживань представників державних структур, а в довготривалій перспективі – до спротиву, повалення державного режиму та осуду, або й

фізичного знищення, вищого державного керівництва, що зазвичай відкидає суспільство у розвитку на десятиліття назад, знижує конкурентні можливості у порівнянні з іншими країнами, де проводиться зважена політика, зокрема і в інформаційній сфері. Поряд з тим, відсутність належного контролю та ефективного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору, особливо у поєднанні з демократичністю інформаційної політики та дотриманням принципів плюралізму при складному геополітичному становищі, робить державу легкою ціллю для інформаційно-психологічних операцій більш мілітаризованих сусідів із антидемократичними політичними і державними режимами, створює загрозу як для національної безпеки в цілому, так і для життя та здоров'я, причому – не лише психічного, а й фізичного, громадян такої держави.

Поряд із появою нових загроз в кінці XX – на початку XXI століть розвивалися і специфічні засоби протидії цим загрозам. Для країн-членів Північноатлантичного Альянсу засобом відповісти на інформаційні загрози з боку антидемократичних режимів і терористичних організацій, не послаблюючи при цьому рівень розвитку демократії та громадянських свобод у своїх країнах, стало впровадження системи стратегічних комунікацій. Часткове застосування елементів цієї системи в рамках співпраці з партнерами та протистояння російській агресії Силами оборони України та Україною в цілому мало свої позитивні результати і досить відчутну ефективність. Виходячи з викладеного, пропонується:

активізувати дослідження історії та реалізації на тактичному, оперативному і стратегічному рівнях загальної концепції, форм, методів, засобів здійснення деструктивного інформаційно-психологічного впливу російськими державними структурами та залученими організаціями розвідувального, диверсійного, терористичного і злочинного характеру, що проводили в минулому або здійснюють зараз інформаційну підготовку й забезпечення російської агресії проти України;

активізувати вивчення системи стратегічних комунікацій, інших ефективних засобів протидії загрозам деструктивного інформаційно-психологічного впливу антидемократичних режимів і терористичних організацій, які фактично перебувають на озброєнні та успішно застосовуються демократичними країнами, з метою адаптації досвіду таких країн для удосконалення і стратегічної довгоперспективної розбудови української системи державного управління у сфері захисту інформаційного простору в умовах відбиття Силами оборони України широкомасштабного російського вторгнення;

активізувати дослідження українського досвіду реалізації інформаційної політики та протидії інформаційним загрозам, як позитивного, так і негативного, з метою оперативного коригування роботи механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

Література:

1. Павлов Д. Особливості технологій політичної пропаганди // [Електронний ресурс]. ГРАН, 2018, №2 том. 21. С. 141 – 149. DOI: https://doi.org/10.15421/171828 (дата звернення 01.05.2024 р.).

2. Гнасевич Н., Рудакевич О. Вплив політичної пропаганди в інформаційно-психологічних операціях: принципи, форми та засоби впливу. // [Електронний ресурс]. Україна в умовах реформування правової системи : сучасні реалії та міжнародний досвід. : матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. – Тернопіль : Економічна думка. – 2017. - С. 323-328. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/21448 (дата звернення 01.05.2024 р.).

3. Талдикін О. Атипові титули та звання глав держав, як складова культу особи. // [Електронний ресурс]. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2021, №1. С. 89 – 98. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-1-89-98 (дата звернення 01.05.2024 р.).

4. Баранов Г. Аналіз історичних аспектів розвитку неоконсерватизму (на прикладі Рейганоміки). // [Електронний ресурс]. Гуманітарний вісник. – 2019, № 14. С. 78 – 84. URL: https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/1995 (дата звернення 01.05.2024 р.).

5. Довбиш М. Економічна криза у Великобританії в епоху тетчеризму та шляхи її вирішення. // [Електронний ресурс]. Науковий журнал "Політикус". – 2018, № 3. С. 4 – 8. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-3-4-8 (дата звернення 01.05.2024 р.).

6. Житко О. Державна доктрина голлізму та її реалізація в 1958-1969 рр. [Електронний ресурс]. Збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково-практичної конференції "Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності". – Тернопіль. – 2019. С. 192 – 194. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19060/1/Rozvutok_prof_majst_ch_1.pdf#page=192 (дата звернення 01.05.2024 р.).

7. Гомза І. Культ особи у Франції доби Другої світової війни: маршал Петен як "спаситель нації". // [Електронний ресурс]. Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 108 : Політичні науки. – С. 25-29. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/ec6a5bb6-5b3a-4e4c-979e-f99f9cb407f2 (дата звернення 01.05.2024 р.).

8. Нашумевшая песня Вячеслава Антонова. Дядя Вова, мы с тобой. // [Електронний ресурс]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=rE0MrvC0FTE (дата звернення 01.05.2024 р.).

9. Заболотний Є., Мазепинці, петлюрівці, бандерівці: від пропагандиських кліше до синоніму поняття "українці". // [Електронний ресурс]. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. – 2023, № 15. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/14673 (дата звернення 01.05.2024 р.).

10. Семко В., Баєва Ю. Румунський націоналізм в історичному контексті: коріння, історія, перспективи. // [Електронний ресурс]. Науковий журнал "Політикус". – 2022, № 3. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.15 (дата звернення 06.05.2024 р.).

11. Шімон І. Демократична революція в Румунії 1989 р.: передумови, зміст, особливості. // [Електронний ресурс]. Форум права. – 2015. – № 1. – С. 371–376. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=FP_index.htm_2015_1_61 (дата звернення 06.05.2024 р.).

12. Сирінська О. ІДІЛ як гібридна мережна організація: історія, ідеологія й інформаційна стратегія. // [Електронний ресурс]. Сходознавство. – 2015, № (70), 114-133. https://doi.org/10.15407/skhodoznavstvo2015.70.114 (дата звернення 06.05.2024 р.).

References:

1. Pavlov D. Osoblyvosti tekhnolohiy politychnoyi propahandy. [Features of political propaganda technologies]. GRAN, 2 C. 141 – 149. DOI: https://doi.org/10.15421/171828 [in Ukrainian].

2. Hnasevych N., Rudakevych O. Vplyv politychnoi propagandy v informatsiino-psykholohichnykh operatsiiakh: pryntsypy, formy ta zasoby vplyvu. [Hnasevych N., Rudakevych O. Influence of political propaganda in information and psychological operations: principles, forms and means of influence.]. Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy : suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid. : materialy II Mizhnaar. nauk.-prakt. konf. – Ternopil : Ekonomichna dumka. – Ukraine in the context of reforming the legal system: modern realities and international experience: materials of the II International scientific and practical conference - Ternopil: Economic thought. 2017. 323-328. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/21448 [in Ukrainian].

3. Талдикін О. Атипові титули та звання глав держав, як складова культу особи. Taldykin O. Atypovi tytuly ta zvannia hlav derzhav, yak skladova kultu osoby. [Taldykin O. Atypical titles and titles of heads of state as a component of the cult of personality.]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Scientific Bulletin of Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs 1. 89 – 98. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-1-89-98. [in Ukrainian].

4. Baranov H. Analiz istorychnykh aspektiv rozvytku neokonservatyzmu (na prykladi Reihanomiky). [Baranov G. Analysis of the historical aspects of neoconservatism (on the example of Reaganomics)]. Humanitarnyi visnyk – The Humanitarian Bulletin. 14. 78 – 84. URL: https://er.chdtu.edu.ua/handle/ChSTU/1995 [in Ukrainian].

5. Dovbysh M. Ekonomichna kryza u Velykobrytanii v epokhu tetcheryzmu ta shliakhy yii vyrishennia. [Dovbysh M. Economic crisis in the UK in the era of Thatcherism and ways to solve it.]. Naukovyi zhurnal “Politykus” – Scientific journal "Politicus". 3. 4 – 8. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-3-4-8 [in Ukrainian].

6. Zhytko O. Derzhavna doktryna hollizmu ta yii realizatsiia v 1958-1969 rr. [Zhytko O. The State Doctrine of Holism and its Implementation in 1958-1969.]. Zbirnyk materialiv II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Rozvytok profesiinoi maisternosti pedahoha v umovakh novoi sotsiokulturnoi realnosti”. – Ternopil – Collection of materials of the II International Scientific and Practical Conference "Development of Professional Skills of a Teacher in the New Socio-Cultural Reality." - Ternopil. 192 – 194. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19060/1/Rozvutok_prof_majst_ch_1.pdf#page=192 [in Ukrainian].

7. Homza I. Kult osoby u Frantsii doby Druhoi svitovoi viiny: marshal Peten yak “spasytel natsii”. [Gomza I. The Cult of Personality in France during the Second World War: Marshal Petain as the “Savior of the Nation”]. Naukovi zapysky NaUKMA. Politychni nauky. – Scientific Notes of NaUKMA. Political Science. 08. 25-29. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/ec6a5bb6-5b3a-4e4c-979e-f99f9cb407f2 [in Ukrainian].

8. Nashumevshaia pesnia Viacheslava Antonova. Diadia Vova, мы s toboi. [Vyacheslav Antonov's sensational song. Uncle Vova, we are with you.]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=rE0MrvC0FTE [in russian].

9. Zabolotnyi Ye., Mazepyntsi, petliurivtsi, banderivtsi: vid propahandyskykh klishe do synonimu poniattia “ukraintsi”. [Zabolotnyi E., Mazepynets, Petliurists, Bandera: from propaganda clichés to a synonym for the concept of "Ukrainians".]. Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa. – Bulletin of the Student Scientific Society of Vasyl' Stus Donetsk National University. 15. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/14673 [in Ukrainian].

10. Semko V., Baieva Yu. Rumunskyi natsionalizm v istorychnomu konteksti: korinnia, istoriia, perspektyvy. [Semko V., Baeva Y. Romanian Nationalism in the Historical Context: Roots, History, Prospects.]. Naukovyi zhurnal “Politykus”. – Scientific journal "Politikus". 3. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-3.15 [in Ukrainian].

11. Shimon I. Demokratychna revoliutsiia v Rumunii 1989 r.: peredumovy, zmist, osoblyvosti. [Shimon I. The Democratic Revolution in Romania in 1989: Preconditions, Content, Features.]. Forum prava. – Forum of Law. 1. 371–376. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=FP_index.htm_2015_1_61 [in Ukrainian].

12. Syrinska O. IDIL yak hibrydna merezhna orhanizatsiia: istoriia, ideolohiia y informatsiina stratehiia. [ISIS as a hybrid network organization: history, ideology and information strategy.]. Skhodoznavstvo. – 70, 114-133. https://doi.org/10.15407/skhodoznavstvo2015.70.114 [in Ukrainian].

УДК [378:147+371.26]:004:001:355

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-266-275

Курашкевич Андрій Петрович кандидат військових наук, доцент, начальник кафедри тактико-спеціальних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 557-66-90, https://orcid.org/0000-0001-9496-5708.

Волошин Володимир Дмитрович кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри тактико-спеціальних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 988-60-92, https//orcid.org/0000-0002-4809-0418.

ПЕРЕВАГИ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ В ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТАХ УКРАЇНИ

Анотація. Система державного управління в Україні є застарілою, містить чимало недоліків і потребує модернізації з використанням сучасних світових тенденцій та досвіду розвинених країн світу і запровадження європейських норм і стандартів реалізації державної політики та управління. Одним із напрямів проведення реформи є удосконалення електронних комунікацій в усіх державних інститутах.

У системі відкритого доступу фіксується чимала кількість наукових праць, присвячених впровадженню системи електронного документообігу. Водночас, питання щодо змісту та сутності електронних комунікацій у секторі безпеки та оборони, до прикладу, у достатній мірі не розкрито.

Суспільства країн високого рівня розвитку мають досвід використання інструментів електронної демократії: звернення, петиції на сайтах державних інституцій, бюджети участі, електронний документообіг тощо. Сучасні мегаполіси підтвердили популярність зазначених вище інструментів, і дали змогу посилити взаємодію між інститутом держави та громадськістю, наблизити владні структури до суспільних потреб, активізувати залучення громадян до розвитку інституцій та ухвалення рішень на різних рівнях влади, розвивати самоорганізацію населення тощо.

Основні функції СЕД в будь якій установі: формування, розроблення, реєстрування, зберігання електронного документу; розроблення карток документів; маршрутизація документів за заданими маршрутами; існування

можливостей щодо фіксації руху документів; ведення історії змін документів; формування та налаштування інформації (повідомлень) про проходження документу та його статуси; фіксація у журналах дат та строків виконання, побудови звітів, забезпечення контролю виконання; виконання аналітичних функцій; імпортування та експортування документів, їх друк та сканування; реалізація принципу конфіденційності інформації та безпеки у системі; здійсне-ння контролю щодо доступом до документів та розмежування відповідного доступу; використання можливостей цифрового підпису тощо.

Ключові слова: система, інформація, доступ, державні інституції, електронний документообіг.

Kurashkevych Andriy Petrovych Candidate of Military Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Tactical and Special Disciplines, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bogdan Khmelnitsky, St. Shevchenko, 46, Khmelnitsky, 29000, tel.: (067) 557-66-90, https://orcid.org/0000-0001-9496-5708

Voloshyn Volodymyr Dmytrovych candidate of pedagogical sciences, associate professor, professor of the department of tactical and special disciplines, National academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, St. Shevchenko, 46, Khmelnitsky, 29000, tel.: (067) 988-60-92, https//orcid.org/0000-0002-4809-0418.

ADVANTAGES OF ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT SYSTEM IN STATE INSTITUTES OF UKRAINE

Abstract. The system of public administration in Ukraine is outdated, contains many shortcomings and needs to be modernized using modern world trends and experience of developed countries and the introduction of European norms and standards for the implementation of state policy and management. One of the directions of the reform is the improvement of electronic communications in all state institutions.

The open access system records a considerable number of scientific papers on the introduction of an electronic document management system. At the same time, the question of the content and essence of electronic communications in the security and defense sector, for example, is not sufficiently disclosed.

High-level development societies have experience in using e-democracy tools: appeals, petitions on the websites of state institutions, participatory budgets, electronic document management, etc. Modern megacities have confirmed the popularity of the above tools, and allowed to strengthen the interaction between the

institution of the state and the public, to bring power structures closer to public needs, to intensify the involvement of citizens in the development of institutions and decision-making at different levels of government, to develop self-organization of the population, etc.

The main functions of EDMS in any institution: the formation, development, registration, storage of an electronic document; development of document cards; Routing documents along specified routes the existence of opportunities for fixing the movement of documents; Maintain document change history formation and adjustment of information (messages) about the passage of the document and its status; recording in the logs of dates and deadlines, building reports, ensuring control of execution; performance of analytical functions; importing and exporting documents, printing and scanning them; implementation of the principle of confidentiality of information and security in the system; control over access to documents and differentiation of relevant access; using digital signature capabilities, etc.

Keywords: system, information, access, state institutions, electronic document management.

Постановка проблеми. Процес функціонування національних інституцій українського суспільства засвідчує неефективну політику у різних сферах, високий рівень корупції та неспроможність трансформації інституцій до рівня світових стандартів. Система державного управління в Україні є застарілою, містить чимало недоліків і потребує модернізації з використанням сучасних світових тенденцій та досвіду розвинених країн світу і запровадження європейських норм і стандартів реалізації державної політики та управління. Одним із напрямів проведення реформи є удосконалення електронних комунікацій в усіх державних інститутах [2].

У системі відкритого доступу фіксується чимала кількість наукових праць, присвячених впровадженню системи електронного документообігу. Водночас, питання щодо змісту та сутності електронних комунікацій у секторі безпеки та оборони, до прикладу, у достатній мірі не розкрито.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базисом для формування наукової позиції у запропонованій статті були наукові праці низки дослідників: С. Гаркуші, А. Гречки, С. Домашенка, В. Клюцевського, А. Костякова, Л. Мельничук, А. Новицького, О. Радченка та ін.

Мета статті – за результатами узагальненого аналізу визначити переваги системи електронного документообігу в державних інституціях України.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на прагнення та зусилля України щодо інтеграції до складу Європейського Союзу, особливе значення має популяризація та втілення норм та стандартів у сфері інформаційної

політики. В «Угоді про асоціацію» українська держава повинна забезпечити системний розвиток основ електронного урядування згідно із європейськими вимогами. В Україні затверджено Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна 2020» № 5/2015 від 12.01.2015 р. Згідно із цим документом окреслено розвиток електронного адміністрування як пріоритетного напряму реформування управлінської діяльності.

Ще одним важливим документом є Розпорядження Кабінету Міністрів України 97797-р від 08.11.2017 р., в якому узгоджено «Концепцію розвитку електронної демократії в Україні» та «План заходів щодо її реалізації». У Плані визначено принципи української електронної демократії; мету створення політико-організаційних, технологічно-ідеологічних умов розвитку електронної демократії.

З поданого вище випливає, що електронна демократія є актуальним для України питанням, навіть під час війни.

Суспільства країн високого рівня розвитку мають досвід використання інструментів електронної демократії: звернення, петиції на сайтах державних інституцій, бюджети участі, електронний документообіг тощо. Сучасні мегаполіси підтвердили популярність зазначених вище інструментів, і дали змогу посилити взаємодію між інститутом держави та громадськістю, наблизити владні структури до суспільних потреб, активізувати залучення громадян до розвитку інституцій та ухвалення рішень на різних рівнях влади, розвивати самоорганізацію населення тощо [4].

Приклади використання інструментів електронної демократії були представлені вище на загальнодержавному рівні, проте необхідно звернутись до їх потенціалу на рівні місцевої влади та окремого відомства. Жодних концепцій для цих рівні функціонування влади у суспільстві не розроблено, але варто прискорити цю діяльність та перейти до більш практичних кроків.

Варта уваги система електронного документообігу. Згідно із Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» №851-IV визначено основні терміни та поняття щодо організації та засад електронного документообігу [10].

За цим законом, ***електронним документообігом*** є комплекс процесів щодо створення, обробки, відправлення, передавання, отримання, впорядкування, зберігання, застосування та знищення електронних документів, що виконують із використанням перевірок цілісності та з метою підтвердження фактів отримання певних документів [3].

Системою електронного документообігу є програмне забезпечення щодо роботи з електронними документами на будь якій стадії їх циклу існування [1].

У практиці існує чимало різновидів систем електронного документообігу (далі – СЕД). Сучасні СЕД дають змогу підтримувати операції маршрутизації документів, їх пошук, систематизацію, класифікацію тощо.

Беззаперечним є факт нерозривного зв'язку між виробничими процесами (термін також прийнятний і для сфери послуг) та документами. Зважаючи на це, сучасні СЕД передбачають використання наборів інструментів у роботі з інформацією та процесами [7].

З представленого вище випливають основні функції СЕД в будь якій установі:

формування, розроблення, реєстрування, зберігання електронного документу;

розроблення карток документів;

маршрутизація документів за заданими маршрутами;

існування можливостей щодо фіксації руху документів;

ведення історії змін документів;

формування та налаштування інформації (повідомлень) про проходження документу та його статуси;

фіксація у журналах дат та строків виконання, побудови звітів, забезпечення контролю виконання;

виконання аналітичних функцій;

імпортування та експортування документів, їх друк та сканування;

реалізація принципу конфіденційності інформації та безпеки у системі;

здійснення контролю щодо доступом до документів та розмежування відповідного доступу;

використання можливостей цифрового підпису тощо [5].

Жодне із існуючих в сучасному суспільстві утворень не є ізольованим від решти, а отже знаходиться у стані неперервної взаємодії. Тому СЕД може бути як на рівні внутрішньої структури, так на рівні – зовнішньої. Такий поділ також залежить від організаційної мети установи та її завдань. СЕД, що функціонує всередині установи (організації) і уможливлює обмін документами в межах виключно її структурних підрозділів – є внутрішнім. Щодо зовнішнього СЕДу, то це обмін вхідними та вихідними документами з контрагентами (з установами різного рівня) [9].

Зважаючи на появу СЕД, стали виокремлювати традиційне та сучасне діловодство. Можна констатувати, що саме традиційне діловодство вимагало розвитку електронних комунікацій та технологій. Ця вимога мала прояв у таких питаннях:

підготовка документу із застосуванням форм та бланків уніфікованого документу;

електронний рух інформації, що прискорює її доставку за діючими правилами форм документів;

процедура реєстрації появи документу у системі, що передбачає включення його в єдину систему документів, що створені в установі або надходять до неї;

удосконалення обліку, пошуку, контролю документу без розроблення інших реєстраційних форм. [6]

Оскільки Україна була тривалий час у складі СРСР, то отримала радянський досвід формування документообігу. Сучасна українська держава формує свою СЕД за принципами іноземних класів систем документообігу. На Заході використовують системи управління документами, зокрема EDMS, Enterprise Document Management Systems, а також управління контентом – Enterprise Content Management. Основним завданням цих систем є атрибутування та концентрація в одному місці великої кількості інформації, з метою уникнення її втрати та удосконалення процедури пошуку. Тобто країни високого рівня розвитку, першою чергою, потурбувались про створення електронних архівів в установах, а у подальшому – СЕД, в якій взаємодіють системи електронного документообігу з різними циклами роботи з документами.

СЕД працює згідно із такими принципами:

реєстрація документу (одноразова) з метою однозначної ідентифікацій документу в будь якій установці такої системи;

паралельне виконання процедур, що уможливлює скорочення часу руху документів та підвищення оперативності їх виконання;

неперервний рух документів, що дозволяє ідентифікацію відповідальних за виконання завдань у моменти існування документу;

єдина (в окремих випадках і розподілена за погодженням) база інформації у документах;

неможливість копіювання (дублювання) документів;

ефективна організація систем пошуку документів;

розгалужена система звітності за різними статусами та атрибутами документів задля контролю руху документів та прийняття управлінських рішень на основі даних зі звітів.

Можна стверджувати, що активний процес упровадження СЕД не лише у приватний бізнес, а й у сферу публічного управління (державні інститути/установи/організації), розвиває так званий «сервісний підхід» з одночасними процесами автоматизації адміністративного регламенту та офіційного електронного документообігу. Така потреба викликана об’єктивними причинами щодо неможливості реалізації концепції демократії в сучасному суспільстві завдяки інноваційним механізмам організації державного управління. Своєю чергою, процесу державного управління притаманні завищені високі часові та економічні витрати, а також – корупційні ризики. З метою мінімізації цих ризиків практики та теоретики розробляють СЕД [1].

Отже, сучасний статус СЕД викликає значний інтерес зі сторони науковців та управлінців.

Сфера державного управління – важливий виробник різнопланової інформації, адже у ній циркулює і правова, і політико-економічна, і наукова, і статистична, і екологічна та інші види інформації, а також відбувається збір та опрацювання даних про господарські суб'єкти, виборців, працездатне та боєздатне населення тощо. Щодо споживачів інформації, то ними є і адміністрації, і громадяни, і середовище приватного бізнесу [8].

З поданого вище випливає, що стратегічними пріоритетами у використанні СЕДу є такі:

упорядкування адміністративних (державних) процедур;

упровадження стандартів розпорядчих документів;

забезпечення в управлінні однорідної та ефективної документації;

реалізація політики щодо зберігання і паперових і електронних документів;

забезпечення інформаційної співпраці між органами державної влади та місцевого самоврядування на основі електронного документообігу;

організація функціонального включення інформаційних ресурсів державних органів;

забезпечення зберігання та передачі електронних документів у державні архіви, музеї, бібліотеки, за умови підтримки їх в належному стані;

Ефективна організація СЕД у сфері державного управління полягає у:

розробці стратегії розвитку інфраструктури СЕД на кожному рівні органів влади;

організаційному, правовому, технологічному супроводі СЕД;

оцінці ресурсних та часових параметрів розвитку СЕД;

визначенні стандарту інформаційного обміну для СЕД;

формулюванні пропозицій щодо узгодження застосування стандартів СЕД на будь якому рівні взаємодії;

створенні міжвідомчого організаційного та адміністративного механізму управління розвитком інфраструктури СЕД;

забезпеченні інформаційної безпеки в СЕД в кожному рівні управління [4].

Основними ***перевагами СЕД*** у порівнянні з традиційною є такі:

централізоване відслідковування руху документу установи в реальному часі;

існування можливості щодо вміщення у документи окрім текстової інформації і мультимедійної;

існування можливості щодо застосування завчасно створених форм документів;

швидкості передачі інформації для великої кількості адресатів;

економії використання паперу;

високій компактності архіву документів;

високій швидкості пошуку та отримання інформації;

можливості захисту документів від несанкціонованих доступів та відокремленні прав доступу до відповідної інформації.

В українській галузі державного управління нині відбуваються кардинальні зміни щодо забезпечення автоматизації документообігу, його безпеки. Швидкість таких змін не повинна бути занадто високою, оскільки можуть виникнути серйозні проблеми в управлінській сфері і як наслідок – її дезорганізація. Проте можна впевнено стверджувати, що запровадження СЕД дає змогу оптимізувати кількість служб, що працюють з документами, що має вплив на кількість кадрового складу установи. Україна чітко продумала нормативно-методичну базу для застосування СЕД, тому її можна вважати сукупністю технологій, які погодила держава і пропонує впровадити, не викликаючи довгостроковий «параліч» у діяльності установи. Основний висновок, що з цього випливає, означає виважену оцінку готовності кожного суб'єкту прийняття рішення (організації) до абсолютно інноваційних технологій.

СЕД дає змогу сформувати в структурі (установі) єдиний інформаційний простір, включаючи в інформаційний «центр» усіх документальних систем. Зазначена інтеграція уможливлює не втратити якість роботи з документами, зберегти традиції українського діловодства. Фундаментом такої інтеграції є надійний архів документів та взаємопов'язані з ним системи документообігу. Усі документи, що пройшли процедуру обробки зберігають в єдиному сховищі (архіві), що дає змогу організувати оптимальний пошук та вибірку необхідної інформації за підготовки матеріалів.

У процесі впровадження СЕД слід звернути увагу на низку нормативно-правових, організаційних та технічних проблем. До СЕД сектору безпеки та оборони висуваються дещо завищені вимоги, ніж до приватного сектору, оскільки більшість документів є інформацією державного значення: накази, розпорядження, звіти, постанови, протоколи, інструкції, рекомендації, регламенти тощо.

Зважаючи на зазначене вище, перехід до СЕД вимагає у державній установі впровадити попередньо системи автоматизованого діловодства та засобів організації групової діяльності. Завдяки такому розумінню виникає можливість полегшеного технологічного впровадження електронного документообігу, ознайомлення співробітників державних організацій із основами СЕД.

Війна, яку розпочала росія проти України, засвідчила ще одну перевагу СЕД – протистояння загрозам та явищам фізичного знищення документів, а також архівів, полегшення доступу до хмарного сховища, файлового обмінника. Саме завдяки СЕД співробітники продовжували роботу у різних

куточках світу, а отже продовжували формувати корпоративну базу даних, синхронізацію документів та копіювати, виключаючи високі ризики втрат документів організацій.

Висновки. Отже, СЕД *основними своїми перевагами представлений* в: економії коштів (зокрема, державних), економії часу на підготовку та обробку документу, економії фізичного простору у зберіганні документу, скороченні трансакційних витрат, пов'язаних з роботою з документами, підвищенні безпеки збереження даних та доступу до них, посиленні конкурентоспроможності організації.

Інформаційні комунікації та технології постійне явище сучасного повсякденного планування, управління та організації діяльності будь якої структури, і державної, і недержавної.

Можливості індексації документів, їх обробки завдяки сучасних інноваційних технологіям (навіть елементам штучного інтелекту), дозволяють знайти помилку або відмінність від виконаних попередньо процедур, а також спрогнозувати на майбутнє, нагадати про формування документу, автоматизовано заповнити та використати реєстри відкритих офіційних даних. Окрім цього, метадані та дані електронного документу створюють базу даних, яку можна застосувати для аналітики та прогнозування діяльності організації в суспільстві.

Література:

1. Гаркуша, С. А. Електронний документообіг: переваги та недоліки впровадження. *Інфраструктура ринку*, 50, 2020. с. 259-262.

2. Гречко А. В. Інтелектуалізація та впорядкування інтерфейсів систем електронного документообігу: Автореф. дис... канд. фіз.-мат. наук: 01.05.03. НАН України Інститут кібернетики ім. В. М. Глушкова. К., 2006. 19 с.

3. Гречко А. В. Основи електронного документообігу: навч. посіб. Київський національний торговельноекономічний ун-т. К., 2006. 156 с.

4. Домашенко С. В. Інформаційні технології вуправлінні підприємством: електронний документообіг. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологіч-ного університету (економічні науки)*, 2(3), 2013. с.103-112.

5. Клюцевський В. І. Механізм впровадження електронного документообігу в місцевих органах авчої влади: автореф. дис. … канд. наук з держ. упр.; 25.00.02 / Херсон. нац. техн. ун-т; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одеса, 2019. 23 с..

6. Костякова А. Діджиталізація документообігу. *Економіка та суспільство, [online]* 26. 2021. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/393/380.

7. Мельничук Л. І., Головченко М. М. Питання впровадження електронного документообігу в органах державної влади. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2019. Т. 30 (69). № 1, Ч. 2. С. 154-159.

8. Механізми електронного урядування в інформаційному суспільстві; за ред. О. В. Радченка. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2017. 116 с.

9. Новицький, А. М. Електронний документообіг як елемент забезпечення правового регулювання становлення інститутів інформаційного суспільства. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*, 4, 2013. с.11-20.

10. Про електронні документи та електронний документообіг [Текст]: закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. *Верховна Рада України. Вісник Держ. ком. арх. України*. 2003. Вип. 2 (14). С. 15-22.

References:

1. Harkusha, S. A. (2020) Elektronnyy dokumentoobih: perevahy ta nedoliky vprovadzhennya [Electronic document management: advantages and disadvantages of implementation]. Infrastruktura rynku, 50. s. 259-262. [in Ukrainian]

2. Hrechko A. V. (2006) Intelektualizatsiya ta vporyadkuvannya interfeysiv system elektronnoho dokumentoobihu. [Intellectualization and streamlining of interfaces of electronic document management systems] Avtoref. dys... kand. fiz.-mat. nauk: 01.05.03. NAN Ukrayiny Instytut kibernetyky im. V. M. Hlushkova. K.,. 19 s. [in Ukrainian]

3. Hrechko A. V. (2006) Osnovy elektronnoho dokumentoobihu: navch. posib. [undamentals of electronic document management: teaching. Manual] Kyyivs′kyy natsional′nyy torhovel′no ekonomichnyy un-t. K.,. 156 s. [in Ukrainian]

4. Domashenko S. V. (2013) Informatsiyni tekhnolohiyi vupravlinni pidpryyemstvom: elektronnyy dokumentoobih. [Information technologies for enterprise management: electronic document management] *Zbirnyk naukovykh prats' Tavriys'koho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, 2(3),. s.103-112. [in Ukrainian]

5. Klyutsevs′kyy V. I. (2019) Mekhanizm vprovadzhennya elektronnoho dokumentoobihu v mistsevykh orhanakh avchoyi vlady. [The mechanism of implementation of electronic document management in local authorities]: avtoref. dys. … kand. nauk z derzh. upr.; 25.00.02 / Kherson. nats. tekhn. un-t; Odes. rehion. in-t derzh. upr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrayiny. Odesa,. 23 s.. [in Ukrainian]

6. Kostyakova A. (2021) Didzhytalizatsiya dokumentoobihu. [Digitalization of document circulation] *Ekonomika ta suspil'stvo*, [online] 26.. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/393/380. [in Ukrainian]

7. Mel′nychuk L. I., Holovchenko M. M. (2019) Pytannya vprovadzhennya elektronnoho dokumentoobihu v orhanakh derzhavnoyi vlady. [The issue of implementation of electronic document management in state authorities] *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Filolohiya. Sotsial'ni komunikatsiyi*.. T. 30 (69). № 1, CH. 2. S. 154-159. [in Ukrainian]

8. Mechanisms of electronic governance in the information society; under the editorship. [Mechanisms of electronic governance in the information society] (2017) O. V. Radchenko. Kharkiv: Publishing House of KhaRI NADU "Master". 116 p. [in Ukrainian]

9. Novyts′kyy, A. M. (2013) Elektronnyy dokumentoobih yak element zabezpechennya pravovoho rehulyuvannya stanovlennya instytutiv informatsiynoho suspil′stva. [Electronic document circulation as an element of ensuring legal regulation of the establishment of institutions of the information society] *Naukovyy visnyk Natsi-onal'noho universytetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrayiny (ekonomika, pravo*), 4,. s.11-20. [in Ukrainian]

10. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyy dokumentoobih. [On electronic documents and electronic document circulation] (2003) [Tekst]: zakon Ukrayiny vid 22 travnya 2003 roku № 851-IV. Verkhovna Rada Ukrayiny. Visnyk Derzh. kom. arkh. Ukrayiny.. Vyp. 2 (14). S. 15-22. [in Ukrainian]

УДК 351:336.7

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-276-283

Кухарчук Петро Михайлович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», вул. Грушевського, 13, м. Вінниця, 21050, тел.: (0432) 55-65-68, https://orcid.org/0000-0002-2051-3298

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Анотація. Механізм державного регулювання у сфері діяльності небанківських фінансових установ потребує вивчення і висвітлення, так як динаміка розвитку ринку фінансових послуг в Україні, де основна увага приділена на різноманітності та особливості небанківських фінансово-кредитних установ, ринку страхових послуг, лізингодавців та ломбардів які є посередниками у сфері фінансової діяльності.

Спробуємо зосередити увагу на тому, що кількісно та функціонально різноманітні фінансові посередники, такі як кредитні спілки, ломбарди та фінансові компанії, відіграють важливу роль у забезпеченні фінансових послуг для учасників ринку.

Актуальність на сучасному етапі розвитку ринку фінансових послуг та механізмів державного регулювання небанківських фінансових установ в Україні та збереження національної економіки під час широкомасштабного вторгнення росії, ведення бойових дій та маючи велику кількість внутрішньо і зовнішньо переміщених осіб, які потребують якісних фінансових послуг.

Постала проблема потребує детального аналізу та вивчення тенденцій розвитку небанківських фінансових установ в країнах з розвинутою економікою, досвід яких і порівняльний аналіз дозволить виробити критерії щодо ефективного функціювання ринку фінансових послуг.

Зосереджуючи увагу на формуванні й становленні кредитних установ в небанківській фінансовій сфері сприяє не лише захисту прав споживачів а й їх фінансового досвіду, якому буде допомагати розвиватися удосконалене державне регулювання ринку фінансових послуг.

З огляду на перспективу повоєнної відбудови економіки України та перспектив розвитку небанківських фінансово-кредитних установ, в статті зроблено спробу оглянути сучасний стан, виокремити проблеми та напрями державного регулювання для досягнення сталого функціонування ринку фінансових послуг, у якій велика кількість суб’єктів, які мають різну право-

суб'єктність: юридичні особи публічного права, юридичні особи приватного права, фізичні особи-підприємці та фізичні особи.

Ключові слова: державне регулювання ринку фінансових послуг, публічні інтереси, баланс приватних і публічних інтересів, забезпечення фінансової безпеки.

Kukharchuk Petro Mykhailovych PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Management and Administration, Communal Institution of Higher Education "Vinnytsia Academy of Continuing Education", St. Hrushevsky, 13, Vinnytsia, 21050, tel.: (0432) 55-65-68, https://orcid.org/0000-0002-2051-3298

A MECHANISM OF GOVERNMENT CONTROL IS IN THE FIELD OF ACTIVITY OF UNBANK FINANCIAL INSTITUTIONS

Abstract. The mechanism of state regulation in the sphere of activity of non-banking financial institutions needs to be studied and highlighted, as the dynamics of the development of the financial services market in Ukraine, where the main attention is paid to the diversity and peculiarities of non-banking financial and credit institutions, the market of insurance services, lessors and pawnbrokers that are intermediaries in the sphere financial activity.

Let's try to focus on the fact that quantitatively and functionally diverse financial intermediaries, such as credit unions, pawnshops and financial companies, play an important role in providing financial services to market participants.

Relevance at the current stage of the development of the financial services market and mechanisms of state regulation of non-banking financial institutions in Ukraine and the preservation of the national economy during the large-scale invasion of Russia, the conduct of hostilities and having a large number of internally and externally displaced persons who need quality financial services.

The problem that has arisen requires a detailed analysis and study of the development trends of non-banking financial institutions in countries with developed economies, whose experience and comparative analysis will allow us to develop criteria for the effective functioning of the financial services market.

Focusing attention on the formation and development of credit institutions in the non-bank financial sphere contributes not only to the protection of consumer rights, but also to their financial experience, which will be helped to develop by improved state regulation of the financial services market.

Taking into account the perspective of the post-war reconstruction of the economy of Ukraine and the prospects for the development of non-banking financial and credit institutions, the article attempts to review the current state, highlight the

problems and directions of state regulation to achieve sustainable functioning of the financial services market, in which a large number of subjects with different legal personality: legal entities under public law, legal entities under private law, natural persons-entrepreneurs and natural persons.

Keywords: government control of market of financial services, public interests, balance of private and public interests, providing of financial safety.

Постановка проблеми. На сучасному етапі, коли країна перебуває у стані війни, реформування державного регулювання ринку фінансових послуг, перш за все, обумовлено необхідністю скоригувати й утримати стабільність на ринку послуг в Україні, захисту прав споживачів та нагляду за функціонуванням фінансових установ і фінансових послуг. Військова агресія росії ускладнює належне виконання ринком фінансових послуг основної функції – розподілу і перерозподілу фінансових активів між сферами економіки. Вітчизняний ринок небанківських фінансових послуг характеризується відсутністю чітких традицій та правил функціонування, що зумовлює необхідність вивчення й вироблення механізмів державного регулювання у сфері небанківських фінансових установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці, які досліджували державного регулювання ринку фінансових є: О. Барановський, Н. Блага, Бороздін, Н. Внукова, В. С. Герасимова, В. Клименко, А. Ковальов, В. Корнєєв, А. Кощєєв, В. Колесник, Ю. Кравченко, М. Крупка, Н. Кузнєцов, А. Кузнєцова, В. Марцин, Я. Міркін, І. Михасюк, О. Мозговий, О. Ромашка.

Дослідження роботи небанківських фінансових установ були предметом дослідження для вітчизняних науковців, а саме: І. Івасів, В. Шелудько, В. Корнєєв, В. Левченко, В. Базилевич, О. Вовчак, А. Буряченко, Н. Дребот, та інші.

Мета статті – дослідити становлення державного регулювання ринку у сфері небанківських фінансових установ, уточнити адміністративно-правовий механізм та окреслити його структурні елементи.

Виклад основного матеріалу. Фінансова безпека держави є невід'ємною складовою національної безпеки держави та перебуває в тісному взаємозв'язку з усіма економічними процесами, що відбуваються в суспільстві. Вона сприяє створенню соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечує зростання рівня життя йдобробуту населення, відіграє провідну роль у провадженні ефективної економічної політики держави, а також виступає гарантом соціальноїстабільності в суспільстві та є запорукою фінансового розвитку країни, її становлення на міжнародній арені як конкурентоспроможного й інвестиційно-привабливого суб'єкта [1, с. 6].

В умовах фінансової кризи особливого значення набувають небанківські фінансові установи із соціальною складовою, які здатні захистити від

знецінення заощадження населення, забезпечити доступними фінансовими послугами громадян і підприємництво

Небанківський фінансовий сектор, який формують страхові компанії, кредитні спілки, фінансові компанії та ломбарди, значно менший за обсягом активів, ніж банківський. Крім згаданих фінансових установ, фінансові послуги також надають юридичні особи – лізингодавці, що не є фінансовими установами.

Однак досвід розвинених країн свідчить, що при ефективному функціонуванні небанківських фінансових інститутів досягається значний економічний ефект. Це проявляється у спроможності ефективно впливати на зростання обсягів інвестиційних ресурсів в економіці країни, задовольняючи потреби економічних суб'єктів у необхідному капіталі. Цей досвід є особливо актуальним для України в сучасних умовах воєнного стану, необхідності становлення інвестиційно–інноваційної моделі розвитку національної економіки та її фінансової системи.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» [2] був прийнятий ще в 2001 році, у зв'язку з цим його положення не відповідають реаліям сьогодення, які склались на ринку фінансових послуг, а також не враховують останні тенденції розвитку світової фінансової інфраструктури. Тому у грудні 2021 року прийнято Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [3], який набирав чинності з 1 січня 2024 року й встановив чіткі вимоги до роботи фінустанов.

І хоча з 1 липня 2020 року Національний банк України (НБУ) відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг» [4] став регулятором окремих ринків небанківських фінансових послуг, чинне державне регулювання діяльності небанківських фінансових установ та інших суб'єктів нагляду має недостатньо збалансований і системний характер. Правова база обмежується рамковим законодавством стосовно захисту прав споживачів, інвесторів, кредиторів, що разом з відсутністю спеціальних нормативно-правових актів по окремих видах небанківських фінансових установах стримує інтенсивність розвитку ринків небанківських фінансових послуг, знижує їх інвестиційну привабливість та викривляє їх роль у розвитку економіки України в цілому.

Недостатня ефективність державного регулювання та нагляду, надмірна зарегульованість дозвільних процедур для фінансових установ та інших піднаглядних організацій необґрунтовано підвищують вартість надання фінансових послуг споживачам.

Сьогодні існують певні потенційні загрози національній безпеці України, що зумовлені неналежним забезпеченням фінансової безпеки держави, зокрема зниження інвестиційної активності в державі, тінізація економіки, нестабільність національної валюти й кредитно-фінансового ринку тощо.

М. Садченко визначила необхідність участі органів внутрішніх справ у здійсненні державного фінансового контролю через реалізацію ними адміністративно-юрисдикційної функції, що полягає у виявленні протиправних фінансових діянь, збиранні та оцінці матеріалів, кваліфікації адміністративних правопорушень, а також у здійсненні адміністративних проваджень у справах щодо фінансових правопорушень. Встановила, що на ефективність діяльності органів внутрішніх справ щодо здійснення державного фінансового контролю впливає відсутність закону прямої дії, який би регулював систему державного фінансового контролю [5].

Системний аналіз основних засад адміністративно-правового регулювання державного фінансового контролю за законодавством України в 2020 р. проведено В. Прасюком у роботі «Адміністративно-правове регулювання державного фінансового контролю за законодавством України» [6]. Охарактеризовано складові елементи системи нормативно-правового регулювання державного фінансового контролю, що характеризується складним ієрархічним характером. Встановлено, що всі елементи зазначеної системи становлять нормативно-правовий базис для належної організації і проведення державного фінансового контролю в Україні.

А. Ковальчук запропонувала сутність та характерні особливості фінансового права; концепцію вдосконалення правового режиму грошово-кредитної сфери; сформульовано законодавчо- правові підходи до фінансово-правового регулювання монетарної політики. Обґрунтувала, що грошово-кредитна сфера у правовому вимірі – це означена сукупність принципів, критеріїв, правил та організаційних форм, які, базуючись на чинному законодавстві, забезпечують необхідні умови для реалізації і розвитку грошово-кредитних відносин, а законодавчо-правове забезпечення грошово-кредитних відносин супроводжується юридичними колізіями, окремі з яких носять антагоністичну природу; висвітлено правовий режим безготівкового грошового обігу, а також консорціумного кредитування [7].

Л. Андрущенко своє дослідження «Державно-правове регулювання страхування у сфері зовнішньоекономічної діяльності» (2008 р.) присвятила дослідженню державно-правового регулювання страхування у сфері зовнішньоекономічної діяльності. У роботі подаються висновки, пропозиції і рекомендації щодо підвищення ефективності державно-правового регулювання страхування у сфері зовнішньоекономічної діяльності [8].

Вагоме значення має дослідження О. Картамишевої «Адміністративно-правове регулювання діяльності небанківських фінансовихустанов в Україні» (2012 р.), яка є одним з перших у вітчизняній юридичній науці монографічним дослідженням правових проблем адміністративно- правового регулювання діяльності небанківських фінансових установ в Україні. Автором сформульовано визначення «небанківська фінансова установа» як юридична особа зі спеціальним правовим статусом, внесена до державного реєстру фінансових установ, яка на підставі ліцензії Національного банку України виконує окремі банківські операції, спеціалізується на наданні певних видів фінансових послуг шляхом недепозитної мобілізації коштів фізичних і юридичних осіб, розміщенням їх від свого імені і на власний ризик, створюючи при цьому власні зобов'язання і вимоги з метою задоволення потреб замовників, а також отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [9].

Поряд з тим Н. Шмігельська вивчала питання адміністративно-правового регулювання профілактики правопорушень у сфері економіки, стан і загальний характер адміністративних правопорушень у сфері економіки в Україні; світовий досвід профілактики правопорушень у сфері економіки та можливість його адаптації до законодавства України в контексті асоціації України з ЄС та забезпечення достатнього рівня економічної безпеки держави [10].

Авторське визначення поняття запобігання порушенням порядку надання фінансових послуг у діяльності кредитних спілок в Україні запропонував В. Басай, під яким варто розуміти примусову-владну діяльність уповноважених державних органів та громадських організацій у визначеномузаконом порядку щодо попередження та припинення порушень порядку надання фінансових послуг у діяльності кредитних спілок та застосування до них адміністративних стягнень; здійснено історичну періодизацію розвитку законодавства, яке регулює питання запобігання порушенням порядку надання фінансових послуг кредитними спілками в Україні, а також аргументовано, що кредитні спілки мають подвійну правову природу, тобто,з одного боку, існують на основних принципах кооперації, а саме: добровільність вступу та свободи виходу з кредитної спілки, рівноправність членів, самоврядування тощо, з іншого, члени кредитної спілки добровільно об'єднуються на основі членства для ведення діяльності з метою задоволеннясвоїх економічних, соціальних потреб через взаємне кредитування (надання фінансових послуг) за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки [11].

Система небанківських фінансових установ як елемент фінансової системи на території України почала формуватися у середині XIX ст., об'єктивними передумовами виникнення якої були соціальні та економічні

зміни, пов'язані зіндустріальним розвитком суспільства, який характеризувався розвитком кооперативного руху, великого виробництва, розподілу праці, збагаченням власників засобів виробництва, землевласників і збіднінням широких верств населення, загостренням їх економічних проблем.

Потреби пересічних людей у додаткових фінансових ресурсах для забезпечення свого існування, в отриманні фінансових послуг для поліпшення умов життя, були першопричиною виникнення небанківських фінансових установ.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити що небанківський фінансовий сектор не став тим механізмом забезпечення реальногосектору економіки необхідними фінансовими ресурсами. Маючи більш ніж 30-річний період становлення в умовах незалежності й дотепер перебувають у часі свого становлення, сам розвиток став малодинамічним, подеколи хаотичним, саме тому актуальним є подальше дослідження їх механізму правої природи державного регулювання, діяльності, функцій, які вони виконують в економіці України.

Таким чином, вирішенню наявних проблем забезпечення державного регулювання у сфері діяльності небанківських фінансових установ сприятиме активізація наукових розробок на сучасному етапі та впровадження найбільш прогресивних з них у практичну діяльність.

Література:

1. Тихонова О. В. Фінансова безпека України: кримінально-правові та кримінологічні основи : монографія. Дніпропетровськ ; Київ, 2015. 484 с.

2. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text (дата звернення: 01.06.2024).

3. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України 14 грудня 2021 року № 1953-IX URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text (дата звернення: 01.06.2024).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 вересня 2019 року № 79-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-IX#Text (дата звернення: 01.06.2024).

5. Садченко М. М. Правові та організаційні засади діяльності органів внутрішніх справ у здійсненні фінансового контролю : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 260 с.

6. Прасюк В. М. Адміністративно-правове регулювання державного фінансового контролю за законодавством України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2020. 227 с.

7. Ковальчук А. Т. Фінансово-правове регулювання грошово-кредитних відносин: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 170 с.

8. Андрущенко Л. В. Державно-правове регулювання страхування у сфері зовнішньо-економічної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2008. 220 с.

9. Картамишева О. Є. Адміністративно-правове регулювання діяльності небанківських фінансових установ в Україні : дис… канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2012. 195 с.

10. Шмігельська Н. О. Адміністративно-правове регулювання профілактики правопорушень у сфері економіки : дис. … канд. юрид. наук :12.00.07. Львів, 2016. 173 с.

11. Басай В. О. Запобігання порушенням порядку надання фінансових послуг кредитними спілками в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 081 – Право / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 295 с.

References:

1. Tihonova, O. V. (2015). *Finansova bezpeka Ukraïni: kriminal'no-pravovi ta kriminologichni osnovi [Financial security of Ukraine: criminal-legal and criminological foundations]*. Dnipropetrovs'k: Kiïv [in Ukrainian].

2. Zakon Ukraïni "Pro finansovi poslugi ta derzhavne reguljuvannja rinkiv finansovih poslug" [The Law of Ukraine "On financial services and state regulation of financial services markets"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text [in Ukrainian].

3. Zakon Ukraïni "Pro finansovi poslugi ta finansovi kompanii" [The Law of Ukraine "On financial services and financial companies"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text [in Ukrainian].

4. Zakon Ukraïni "Pro vnesennja zmin do dejakih zakonodavchih aktiv Ukraïni shhodo udoskonalennja funkcij iz derzhavnogo reguljuvannja rinkiv finansovih poslug" [The Law of Ukraine "On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of functions of state regulation of financial services markets"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-IX#Text [in Ukrainian].

5. Sadchenko, M. M. (2015). Pravovi ta organizacijni zasadi dijal'nosti organiv vnutrishnih sprav u zdijsnenni finansovogo kontrolju [Legal and organizational principles of the activities of internal affairs bodies in the implementation of financial control]. *Candidate's thesis.* Kiïv: Nac. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].

6. Prasjuk, V. M. (2020). Administrativno-pravove reguljuvannja derzhavnogo finansovogo kontrolju za zakonodavstvom Ukraïni [Administrative and legal regulation of state financial control under the legislation of Ukraine]. *Candidate's thesis.* Zaporizhzhja : Zaporiz'kij nac. un-t. Zaporizhzhja [in Ukrainian].

7. Koval'chuk, A. T. (2004). Finansovo-pravove reguljuvannja groshovo-kreditnih vidnosin [Financial and legal regulation of monetary and credit relations]. *Candidate's thesis.* Kiïv [in Ukrainian].

8. Andrushhenko, L. V. (2008). Derzhavno-pravove reguljuvannja strahuvannja u sferi zovnishn'oekonomichnoï dijal'nosti [State-legal regulation of insurance in the sphere of foreign economic activity]. *Candidate's thesis.* Kiïv: Kiïv. nac. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].

9. Kartamisheva, O. Є. (2012). Administrativno-pravove reguljuvannja dijal'nosti nebankivs'kih finansovih ustanov v Ukraïni [Administrative and legal regulation of non-banking financial institutions in Ukraine]. *Candidate's thesis.* Irpin' [in Ukrainian].

10. Shmigel's'ka, N. O. (2016). Administrativno-pravove reguljuvannja profilaktiki pravoporushen' u sferi ekonomiki [Administrative and legal regulation of crime prevention in the sphere of economics]. *Candidate's thesis.* L'viv [in Ukrainian].

11. Basaj, V. O. (2021). Zapobigannja porushennjam porjadku nadannja finansovih poslug kreditnimi spilkami v Ukraïni [Prevention of violations of the procedure for providing financial services by credit unions in Ukrain]. *Candidate's thesis.* Kiïv : Nac. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].

УДК 351:001.8

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-284-295

Матвєєнко Ірина Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій, Навчально-науковий інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 65092, тел.: (048) 705-97-00, https//orcid.org/0000-0002-2567-9668

МОДЕЛІ ВПЛИВІВ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проведено аналіз поняття «модель» та вказано на відсутність єдиного його розуміння серед дослідників. На основі проаналізованих наукових джерел представлені визначення були класифіковані за основою застосування моделі, зокрема для: представлення будь-чого; проведення розрахунків і прогнозування; пояснення реальних процесів; теоретичного опису; характеристики різних моделей в державному управлінні. Виокремлено велику кількість класифікацій моделей, які узагальнено і систематизовано за: схематичністю подання; взаємозалежністю компонентів; ймовірністю; способом подання; сферою застосування; формою побудови взаємодії та взаємовідносин. Виділено чотири типи моделей (концептуальна модель, інтерактивна модель, математична та статистична модель, модель візуалізації) та представлено їх змістовну характеристику. Зроблено наголос, що в наукових розвідках вирізняється багато різних типів моделей, що пов'язують із теорію систем. Представлено таксономія класифікації підходів до типу моделей у науковому вимірі (формальні та неформальні моделі, фізичні та абстрактні моделі, описові моделі, аналітичні моделі, гібрідно-описові, моделі для конкретної предметної області, системні моделі). Вказано на різноманітність моделей впливів в публічному управлінні та акцентовано увагу на таких моделях як: теоретична модель ієрархічних впливів, яка складається з п'яти рівнів впливів (індивідуальний, рутинний, організаційний рівень, соціально-інституційний та рівень соціальних систем); модель впливу McKinsey управління змінами, яка визначає роль лідера щодо необхідності сприяння розуміння та переконання прийняття змін, створення формальних механізмів взаємодії; розвиток талантів і навичок; застосування методів наслідування; модель колективного впливу, яка являє собою новий структурований підхід задля стимулювання міжсекторальної співпраці при вирішенні соціальних проблем через системні зміни; інтерактивна модель

впливу, яка визначається як певна структура та заснована на моделі циклічної комунікації. Зроблено акцент, що моделі впливу можуть розроблятись під конкретні потреби та чинять сильний, прямий та непрямий вплив. Відзначено, що найбільш актуальними для державного управління на сучасному етапі вважається модель колективного впливу, яка ґрунтується на спільному баченні, співпраці, об'єднанні зусиль різних сторін.

Ключові слова: впливи, моделі впливів, модель колективного впливу, модель ієрархії впливів, модель управління змінами, інтерактивна модель впливу, вплив лідерства, вплив комунікації, система впливів, система публічного управління, міжсекторальна взаємодія.

Matvieienko Iryna Volodymyrovna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, ssociate Professor of the Department of Local Self-Government and Territorial Development of the Educational and Scientific Institute of Public Service and Management, National University "Odesa Polytechnic", Genoese St., 22, tel.: (048) 705-97-00, https//orcid.org/0000-0002-2567-9668

MODELS OF INFLUENCES IN PUBLIC ADMINISTRATION: THEORETICAL ASPECT

Abstract. The article analyzes the concept of "model" and points out the lack of a unified understanding of it among researchers. On the basis of the analyzed scientific sources, the presented definitions were classified according to the basis of the application of the model, in particular for: presenting anything; calculations and forecasting; explanation of real processes; theoretical description; characteristics of different models in public administration. A large number of classifications of models are singled out, which are summarized and systematized according to: schematic presentation; interdependence of components; probability; method of submission; scope of application; a form of building interaction and relationships. Four types of models are distinguished (conceptual model, interactive model, mathematical and statistical model, visualization model) and their meaningful characteristics are presented. It is emphasized that many different types of models related to systems theory are distinguished in scientific intelligence. A taxonomy of classification of approaches to the type of models in the scientific dimension is presented (formal and informal models, physical and abstract models, descriptive models, analytical models, hybrid-descriptive models, models for a specific subject area, system models). The variety of models of influence in public administration is indicated and attention is focused on such models as: the theoretical model of hierarchical influences, which consists of five levels of influence (individual, routine, organizational level, socio-institutional and social systems level); the

McKinsey change management influence model, which defines the role of the leader in terms of the need to promote understanding and persuasion to accept changes, to create formal interaction mechanisms; development of talents and skills; application of imitation methods; the model of collective influence, which is a new structured approach to stimulate cross-sectoral cooperation in solving social problems through systemic changes; an interactive model of influence, which is defined as a certain structure and is based on a cyclical communication model. It is emphasized that influence models can be developed for specific needs and exert a strong, direct and indirect influence. It was noted that the model of collective influence, which is based on a common vision, cooperation, and combining the efforts of various parties, is considered the most relevant for public administration at the current stage.

Keywords: influences, models of influences, model of collective influence, model of hierarchy of influences, model of change management, interactive model of influence, influence of leadership, influence of communication, system of influences, system of public management, intersectoral interaction.

Постановка проблеми. Системні зміни державного управління в сучасних мінливих умовах викликають трансформаційні перетворення, які не завжди призводять до бажаного результату. Система державного управління характеризується складністю та динамічністю, що вказує на доцільність швидкого реагування на зміни, в тому числі, в умовах ризиків та кризових явищ. У наукових дослідженнях та у практичному вимірі трансформаційні зміни мають більший шанс на успіх, коли вони орієнтовані на зміну мислення та поведінку суб'єкта та об'єкта управління, зокрема, це стосується: розуміння та переконання щодо прийняття змін на основі методів впливів, зміни мислення та поведінки за допомогою формальних механізмів, формування необхідних навичок, врахування процесів моделювання впливів тощо. Розвиток наукових ідей щодо «моделей впливів» та їх значення знаходять своє відображення у наукових здобутках провідних дослідників вже багато років поспіль. Нововведення в державному секторі тісно пов'язані із глобалізаційними тенденціями та створюють можливості для формування нових моделей впливів в публічному управлінні, що сприяє здійсненню трансформаційних перетворень та встановленню належних суспільних відносин.

Це визначає потребу у дослідженні інтегративної теоретичної основи моделей впливів в публічному управлінні на основі об'єднання попередніх наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз словників та наукових публікацій свідчить про відсутність єдиного тлумачення поняття «модель». У наукових здобутках категорія «модель» розглядається з декількох позицій, зокрема: теоретичний опис [2]; гіпотетичний опис складної сутності або

процесу; уявний образ явищ за допомогою термінів; сутність, яка використовується для представлення іншої сутності [10]; фізичний об'єкт; представлення системи або процесу; представлення чогось у словах або числах; нереальний світ; фізичне представлення; система [14]; модель це спосіб абстрагування від реальності; генерування нових гіпотез; інструмент з «відносним призначенням» [1]; типи моделей пов'язують із теорію систем; моделі містять різні цілі; тип моделі виділяється відповідно до призначення та сфери застосування [3]. Здебільшого, виокремлюється чотири типи моделей: концептуальні, інтерактивні, математичні (статистичні) моделі та моделі візуалізації [14]. Аналіз наукових джерел надав можливість виділити таксономію класифікації підходів до типу моделей: формальні та неформальні, фізичні та абстрактні моделі, описові моделі, гібрідно-описові та аналітичні, моделі конкретної предметної області, системні моделі [3].

Окремо виділяються дослідження щодо моделей впливів в публічному управлінні: теоретична модель ієрархічних впливів, яка містить п'ять рівнів: індивідуальний, рутинний, організаційний, соціально-інституційний, системний рівень (П. Шумейкер, С. Різом 1996 р.) [7]; модель впливу McKinsey на формування лідерства та зміни, яка визначає роль лідера [9]; модель колективного впливу являє собою новий структурований підхід, який допомагає стимулювати міжсекторальну співпрацю для вирішення соціальних проблем через системні зміни (М. Хайн [5]; С. Панджвані, Т. Грейвс-Боссвел, С. Флорес [11]; А. Пірс [12] та інші публікації [13]); інтерактивна модель впливу, яка заснована на моделі циклічної комунікації [8].

Проведений аналіз джерел щодо визначення поняття «модель» продемонстрував різноманітність тлумачень та визначив потребу у подальших дослідженнях інтегративної теоретичної основи моделей впливів в публічному управлінні.

Мета статті – проаналізувати розуміння поняття «моделі впливів» в наукових дослідженнях, класифікувати їх за основою застосування та виокремити найбільш актуальні моделі впливів в публічному управлінні на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел продемонстрував відсутність єдиного розуміння до визначення терміну «модель». В зарубіжних дослідженнях поняття «модель» визначається з позицій:

- зазвичай мініатюрне зображення чого-небудь [10];
- зображення, як правило, в мініатюрі, щоб показати конструкцію або зовнішній вигляд чого-небудь [10];
- тип або дизайн виробу [10];
- система постулатів, даних та умовиводів, представлена у вигляді математичного опису [10];

- закономірність, спосіб структури або формування [10];
- типова форма або стиль [10];
- спрощене представлення системи або явища в науці, з будь-якими гіпотезами, необхідними для опису системи або пояснення явища (часто математично) [10];
- еталон, приклад для наслідування або порівняння [10];
- модель об'єкта - це фізичне зображення, що показує, як він виглядає; модель часто менша за об'єкт, який вона представляє [2];
- модель - це система, яку створюють та використовують люди задля досягнення певних результатів [2];
- модель системи або процесу – це теоретичний опис, який допомагає зрозуміти, як працює система або процес [2];

В Оксфордському словнику «модель» охоплює безліч визначень, що розкривають змістовне наповнення цього терміну. На думку зарубіжних науковців К. А. Кларка та Д. М. Прімо (2012), дискусії щодо тлумачення терміну «моделі» в управлінській науці, в першу чергу, зосереджені на побудові та композиції моделей. Моделі створюються задля абстрагування від реальності або спрощують її сприйняття. Основне призначення моделі - це генерування нових гіпотез, на основі яких можуть бути висунуті подальші припущення та прогнози. При створенні тієї або іншої моделі, слід чітко розуміти, що таке «модель», які функції вона виконує та на чому модель будується (засновується). Серед дослідників, здебільшого, модель розглядається як інструмент з «відносним призначенням» [1].

У наукових джерелах зазначається, що модель може бути різних форм, розмірів і стилів. Модель – це не реальний світ, а людська конструкція, яка допомагає краще зрозуміти системи реального світу. Як правило, всі моделі мають інформаційний вхід та вихід, інформаційний процес та є орієнтованими на отримання певного результату. Е. Форд представив спільні ключові особливості для розробки будь-якої моделі:

- модель повинна містити припущення;
- у моделі повинні бути визначені початкові та граничні умови;
- слід чітко визначати та розуміти діапазон застосовності моделі [14].

У науковій літературі виокремлюється чотири типи моделей:

1. концептуальні моделі - це якісні моделі, що допомагають виділити важливі зв'язки в реальних системах і процесах. Вони використовуються як перший крок при розробці більш складних моделей;

2. інтерактивні моделі (моделі демонстрації) – це фізичні моделі систем, які можна легко спостерігати, мають ряд характеристик, що подібні до ключових характеристик більш складних систем. Ці моделі можуть допомогти подолати розрив між концептуальним виміром моделі та моделями реального світу;

3. математичні та статистичні моделі - передбачають розв'язання відповідних рівнянь системи або визначають характеристику системи на основі її статистичних параметрів, таких як: середнє значення, дисперсія, коефіцієнти регресії тощо. До математичних моделей належать аналітичні моделі та статистичні моделі. Призначення статистичних моделей полягає у виявленні закономірностей і встановленні основних зв'язків між наборами даних;

4. моделі візуалізації – ці моделі допомагають візуалізувати процеси всередині системи. Модель візуалізації характеризується прямим зв'язком між даними та деяким графічними зображенням, або може бути послідовно пов'язана з якимось іншим типом моделі, наприклад, для перетворення вихідних системних даних у візуальний формат. Приклади включають пакети 1-, 2- та 3-D графіки, накладання карт, анімацію, маніпулювання зображеннями та аналіз зображень [14].

В наукових розвідках вирізняється багато різних типів моделей, що пов’язують із теорію систем. Так, фахівці С. Фріденталь, Д. Дорі та Я. Мордехай зазначають, що різні моделі можуть містити різні цілі. Різноманітність класифікацій моделей дозволяють обирати доцільний тип моделі за призначенням та сферою застосування [3].

Таксономія класифікації підходів до типу моделей дослідниками С. Фріденталь, Д. Дорі та Я. Мордехай представлена у наступному розподілі [3]:

1. Формальні та неформальні моделі. Моделлю можна вважати безліч різних виразів, що розрізняються за ступенем формалізму. Основним напрямком системного моделювання є використання моделей, що підтримуються чітко визначеною мовою моделювання.

2. Фізичні та абстрактні моделі. Фізична модель є конкретним представленням, яке відрізняється від математичної та логічної моделей, обидві з яких є більш абстрактними уявленнями системи. Абстрактна модель може бути додатково класифікована в описовій або аналітичній формі.

3. Описові моделі представляють опис логічних зв’язків, що визначають особливості взаємодії між елементами та встановлюють перелік функцій.

4. Аналітичні моделі містять кількісні параметри та можуть додатково класифікуватися як динамічні та статистичні.

5. Гібрідно-описові та аналітичні моделі. Модель може включати описові та аналітичні аспекти, втім, моделі можуть віддавати перевагу тому чи іншому аспекту.

6. Моделі для конкретної предметної області. Описові та аналітичні моделі можуть бути додатково класифіковані відповідно до предметної області, в межах якої вони розглядаються.

7. Системні моделі, як правило, можуть бути описовими, гібридними та аналітичними. Це пов’язано з тим, що системні моделі охоплюють кілька

областей моделювання, вони повинні бути послідовними, інтегрованими та згуртованими задля системного їх представлення. Системна модель заснована на системних конструкціях загального призначення, а також конструктах конкретної предметної області, які є загальними для всіх областей моделювання [3].

У наукових джерелах виокремлюється теоретична модель ієрархічних впливів, запропонована П. Шумейкером та С. Різом у праці «Посередництво повідомлення» (1996). У масовій комунікації модель допомагає формалізувати ідею про те, як низка факторів впливає на новий контент на мезо- та мікро-рівні. Призначення моделі полягає в обґрунтуванні причинно-наслідкових зв'язків та здійснює впливи на медіаконтент [7].

В межах моделі ієрархічних впливів виокремлюється структура взаємозв'язків, яка містить п'ять рівнів впливів:

- індивідуальний - розуміються біографічні, психологічні та соціологічні характеристики окремого соціального суб'єкта. Важливу роль відіграють особисті цінності та переконання людини, наприклад, релігійні переконання або політичні погляди, які впливають на формування моделі поведінки;

- рутинний рівень - відноситься до шаблонних, повторюваних практик, форм і правил, які надаються в межах медіаконтекту, де важливе місце займає стиль надання інформації;

- організаційний рівень - стосується політики та економічних імперативів в організаціях;

- соціально-інституційний рівень (відноситься до норм, осіб та організацій, які діють за межами даної журналістської організації; наприклад, медіа-політика може обмежувати те, про що журналісти можуть повідомляти, або як вони можуть повідомляти про ці речі. У деяких країнах діють суворі закони про державну таємницю, які забороняють журналістам публікувати будь-що, що, на думку уряду, загрожує національній безпеці. Подібним чином деякі країни світу прийняли закони про «фейкові новини», які дозволяють державним органам штрафувати (або закривати) журналістів і ЗМІ, які випускають новини, з якими влада не погоджується);

- рівень соціальних систем – визначає символічні рамки норм, цінностей і переконань, які є притаманними для суспільства. Це найбільший макро-рівень, і він відображає ті ідеї, які є більш загальноприйнятими в широкому суспільстві. Цей рівень фокусується на тому, як ідеологічні сили формують і впливають на медіаконтент [6].

Кожен із зазначених рівнів впливів є взаємообумовлений та взаємо-пов'язаний між собою. Впливи розуміються як інструментарій, що формує поведінку окремого індивіда, а потім індивіди колективно формують цінності та норми на рівні соціальних систем, навіть якщо ці цінності та норми допомагають уможливити та обмежити поведінку індивідів у суспільстві [6].

Модель впливу McKinsey на формування лідерства та зміни, представлена в межах проєкту «Світ праці» (2020) визначає основні підходи щодо ефективного керування змінами, зокрема:

- сприяння розумінню та переконанню щодо прийняття змін;
- створення формальних механізмів взаємодії;
- розвиток талантів і навичок;
- застосування методів наслідування [9].

В межах зазначеної моделі визначено провідну роль лідера, який здійснює управління змінами та впливає на готовність індивідів їх сприймати. Зроблено наголос на розширенні інструментарію методів впливів, оскільки формування емоційного контенту людини є першочерговим завданням. В процесі спільного творення змін, колективні ідеї мають більший внесок, ніж дії окремого індивіда. Створення формальних механізмів засновано на теорії підкріплення, в межах якої зазначається, що всі дії мають позитивні та негативні наслідки і виділяється декілька типів механізмів армування. Зміни завжди пов'язані з впровадженням чогось нового або переходом до чогось нового. Досягнення успіху в управлінні змінами залежить від здатності лідера розкривати таланти та формувати відповідні навички у підлеглих. Методи впливу можуть бути різними та враховувати умови змін у кожній конкретній ситуації. Подолання соціальних ризиків може відбуватися на основі коучинг-інструментів, які допомагають усунути негативне самонавіювання та сформувати нове мислення. Одним із найпотужніших інструментів лідерства є рольове моделювання. Саме лідери є прикладом нової поведінки та ініціюють використання нових методів роботи в процесі управління змінами. Організаційні мережі є складними, отже лідеру слід залучати групи впливових людей, які здатні змоделювати нову поведінку або супроводжувати процеси змін у практичному вимірі [9].

Сучасні світові тенденції свідчать, що трансформаційні зміни соціальних систем здійснюються на основі програм організаційного розвитку. Підґрунтя цих програм складають моделі впливів, що визначають напрями змін та пропонують відповідний інструментарій задля їх досягнення [9].

У наукових доробках окремо розглядаються моделі колективного впливу. На думку дослідників, С. Панджвані, Т. Грейвс-Боссвел, С. Флорес (2023) модель колективного впливу являє собою новий структурований підхід, який допомагає стимулювати міжсекторальну співпрацю для вирішення соціальних проблем через системні зміни. Фахівці відзначають, що незважаючи на те, що даний підхід поки має недостатню доказову базу та оцінку його впровадження, він набуває все більшої популярності серед науковців та практиків [11].

М. Хайн (2023) наголошує, що модель колективного впливу представляє революційний підхід у порівнянні з традиційною моделлю, сприяє формуванню

спільного бачення щодо вирішення проблеми серед різноманітних зацікавлених сторін. На відміну від традиційної моделі, яка часто працює розрізнено, модель колективного впливу заохочує об'єднання ресурсів, досвіду та зусиль для вирішення складних соціальних проблем. Такий підхід не тільки прискорює темпи змін, але також сприяє інноваціям і забезпечує пристосування рішень до конкретних потреб громад, які в результаті отримують більш якісні послуги. Модель колективного впливу розкриває повний потенціал кожного учасника, що зрештою призводить до більш стійких, справедливих і ефективних результатів для всіх [5].

А. Пірс стверджує, що сила моделі колективного впливу полягає у створенні сильніших спільнот. Така модель вимагає співпраці між гравцями сектору впливу та має ряд переваг для спільних бенефіціарів. Науковець трактує модель колективного впливу як:

- структурований підхід до вирішення складних соціальних проблем через міжгалузеву співпрацю та спільні цілі;
- трансформаційний підхід, який вирішує складні соціальні проблеми шляхом заохочення співпраці між різними організаціями з різних секторів [12].

Дослідники вважають, що переваги моделі колективного впливу включають здатність вирішувати складні соціальні проблеми, які вимагають зусиль кількох організацій, а також об'єднання різноманітних точок зору та досвіду для досягнення тривалих змін шляхом скоординованих і постійних зусиль. Ці ініціативи потенційно можуть створити більш значний вплив, ніж окремі організації, які працюють ізольовано. Вони можуть сприяти підвищенню ефективності та результативності, уникаючи дублювання зусиль і використовуючи сильні сторони кожної організації-учасника. Крім того, участь в ініціативі колективного впливу може забезпечити соціальні докази та підвищити довіру до організації, а також забезпечить вплив на державні гранти та лобіювання законодавства бенефіціарів [12].

В інших джерелах розглядається модель колективного впливу (Collective Impact) та її застосування в європейських містах з особливим акцентом на міській безпеці та соціальній згуртованості. В контексті такого підходу колективний вплив – це системний підхід до вирішення складних проблем на системному рівні через багатосекторну співпрацю. Трансформуючи поведінку організацій та учасників, структура колективного впливу може допомогти досягти змін у цільових спільнотах як на «рівні системи» (тобто зміни в основних установах у географічній зоні ініціативи), так і на рівні населення (тобто зміни поведінки у цільовій популяції). Модель Collective Impact має потужний потенціал для зміцнення співпраці для вирішення проблем у сфері міської безпеки та соціальної згуртованості [13].

У публікаціях зустрічається таке поняття як «інтерактивна модель впливу». Вона визначається як структура, що поєднує всі принципи

поведінкової науки та методики зміни поведінки в просту комунікаційну модель, придатну для опису інтерактивних технологій і кампаній. Модель базується на моделі циклічної комунікації, де джерело спілкується з аудиторією, яка спілкується з джерелом і так далі [8].

Моделі впливу можуть розроблятись під конкретні потреби та вимоги. Такі моделі засновані на тому, наскільки прямий вплив мають ці дії. Є моделі, які мають три рівні:

- сильний прямий вплив (включає взаємодії, екологічну чи соціальну мету);
- прямий вплив одного інвестора (йдеться про державну політику впливу на сталий розвиток, у тому числі й регіонів);
- непрямий вплив через вартість капіталу та сигналізацію (вплив на сталий розвиток через підвищення ефективності діяльності інституційних інвесторів) [4].

Висновки. Отже, проведений аналіз щодо визначення поняття «модель» свідчить про відсутність єдиного розуміння серед дослідників. На основі проаналізованих наукових джерел представлені визначення були класифіковані за основою застосування моделі, зокрема для: представлення будь-чого (зменшені моделі реальних об'єктів); проведення розрахунків і прогнозування (системи, процеси); пояснення реальних процесів; теоретичного опису (теорії систем, категоріальний апарат тощо); характеристики різних моделей в державному управлінні (процесів, інституцій, взаємодій, суспільних процесів, організаційних систем, підготовки державних службовців, структурно-функціональних особливостей, організації влади, соціально-економічних відносин тощо).

У науково-прикладних джерелах виокремлено велику кількість класифікацій моделей, які узагальнено і систематизовано за: схематичністю подання; взаємозалежністю компонентів; ймовірністю; способом подання (описові, неописові (теоретичні, індуктивні та ін.), структурні, графічні, прогнозні та ін. моделі); сферою застосування (механічні, технічні, математичні, фізичні, організаторські та ін. моделі); формою побудови взаємодії та взаємовідносин (ментальні моделі, ідеологічні, інноваційні, дидактичні).

Найбільш актуальними для державного управління на сучасному етапі вважається модель колективного впливу, яка ґрунтується на спільному баченні, співпраці, об'єднанні зусиль різних сторін. Модель зазнала модернізації та удосконалення з 2011 року, з часів її розробки. Вона має широке використання та застосування задля: вирішення складних соціальних проблем; створення сильніших спільнот; створення потужних організаційних та інституційних взаємозв'язків; досягнення тривалих змін шляхом скоординованих і постійних зусиль; підвищення довіри до організації, установи, органу влади, окремої особи; забезпечення міської безпеки та соціальної

згуртованості; трансформування поведінки задля досягнення змін у цільових спільнотах; спільного розуміння проблеми та спільного підходу до її вирішення шляхом узгоджених дій; вирішення серйозних складних проблем громад; здійснення значних суспільних змін; створення спільного багатосекторального розуміння проблеми; спільного бачення та плану дій із спільними вимірюваннями та допоміжними заходами; формування тривалих партнерств; організаційних змін, що вимагає від всіх нової поведінки; підтримки лідерів у впливі на інших; інформування, роботи ЗМІ, формату подання новин, циклічної комунікації; сталого розвитку тощо.

Література:

1. Clarke K. A., Primo D. M. 3 What Is a Model? *OxfordAcademic*. URL: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195382198.003.0003 (дата звернення: 13.04.2024).

2. Definition of «model». *Collins*. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/model (дата звернення: 10.05.2024).

3. Friedenthal S., Dori D., Mordecai Ya. Types of Models. *SEBoK*. URL: https://sebokwiki.org/wiki/Types_of_Models (дата звернення: 13.05.2024).

4. Guthrie K. Model of Influence. *Cardano*. URL: https://www.cardano.co.uk/perspectives/model-of-influence/ (дата звернення: 15.05.2024).

5. Heyne M. Introducing the Collective Impact Model: Our Revolutionary. *Audiopedia Foundation.* April 13, 2023. URL: https://www.audiopedia.foundation/introducing_the_collective_impact_model_a_revolutionary_approach_to_empowerment (дата звернення: 21.05.2024).

6. Hierarchy of influences model. *Learning Site.* URL: https://courses.rodrigozamith.com/intro-to-journalism/influences-on-journalistic-media/hierarchy-of-influences-mode (дата звернення: 21.05.2024).

7. Hierarchy of Influences. *From Wikipedia: the free encyclopedia.* URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Hierarchy_of_Influences#:~:text=In%20mass%20communication%2C%20the%20Hierarchy%20of%20Influences%2C%20formally,introduced%20by%20Pamela%20Shoemaker%20%26%20Stephen%20D.%20Reese (дата звернення: 22.05.2024).

8. Interactive Influence Model. *AlterSpark.* 2018. URL: https://www.behavioraldesign.academy/wp-content/uploads/interactive-influence-model-cheatsheet_8-5x11-1.pdf (дата звернення: 13.05.2024).

9. Mckinsey's Influence Model of Leading Change: A Simple Summary. *World of Work Project.* 2020. URL: https://worldofwork.io/2020/10/mckinseys-influence-model-of-leading-change-a-simple-summary/ (дата звернення: 19.05.2024).

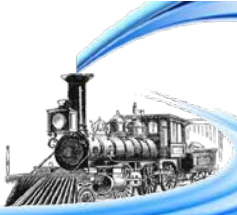
10. Model. *Dictionary Merriam-Webster*. URL: https://www.merriam-webster.com/ dictionary/model (дата звернення: 13.05.2024).

11. Panjwani S., Graves-Boswell T., Flores S. Evaluating Collective Impact Initiatives: A Systematic Scoping Review. *SaageJournals: American Journal of Evaluation.* 2023. Vol. 44. Iss. 3. P. 406-423. URL: https://doi.org/10.1177/10982140221130266 (дата звернення: 14.05.2024).

12. Pierce A. The power of collective impact model: building stronger communities. *Best Practices*. URL: https://www.sopact.com/perspectives/collective-impact-model (дата звернення: 16.05.2024).

13. The Collective Impact model and its application in European Cities with a special focus on urban security and social cohesion. Ecorys. June, 2021, 14. URL: https://www.ecorys.com/case-studies/the-collective-impact-model-and-its-application-in-european-cities-with-a-special-focus-on-urban-security-and-social-cohesion/ (дата звернення: 16.05.2024).

14. What Is Model? *Starting Point*. December, 21, 2006. URL: https://serc.carleton.edu/introgeo/models/WhatIsAModel.html (дата звернення: 15.05.2024).

References:

1. Clarke K. A., & Primo D. M. 3 What Is a Model? OxfordAcademic. Retrieved from https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195382198.003.0003

2. Definition of «model». Collins. Retrieved from https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/model

3. Friedenthal S., Dori D., & Mordecai Ya. Types of Models. SEBoK. Retrieved from https://sebokwiki.org/wiki/Types_of_Models

4. Guthrie K. Model of Influence. Cardano. Retrieved from https://www.cardano.co.uk/perspectives/model-of-influence/

5. Heyne M. (2023). Introducing the Collective Impact Model: Our Revolutionary. Audiopedia Foundation. Retrieved from https://www.audiopedia.foundation/introducing_the_collective_impact_model_a_revolutionary_approach_to_empowerment

6. Hierarchy of influences model. Learning Site. Retrieved from https://courses.rodrigozamith.com/intro-to-journalism/influences-on-journalistic-media/hierarchy-of-influences-mode

7. Hierarchy of Influences. From Wikipedia: the free encyclopedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Hierarchy_of_Influences#:~:text=In%20mass%20communication%2C%20the%20Hierarchy%20of%20Influences%2C%20formally,introduced%20by%20Pamela%20Shoemaker% 20%26%20Stephen%20D.%20Reese

8. Interactive Influence Model. (2018). AlterSpark. Retrieved from https://www.behavioraldesign.academy/wp-content/uploads/interactive-influence-model-cheatsheet_8-5x11-1.pdf

9. Mckinsey's Influence Model of Leading Change: A Simple Summary. (2020). World of Work Project. Retrieved from https://worldofwork.io/2020/10/mckinseys-influence-model-of-leading-change-a-simple-summary/

10. Model. Dictionary Merriam-Webster. Retrieved from https://www.merriam-webster.com/dictionary/model

11. Panjwani S., Graves-Boswell T., & Flores S. (2023). Evaluating Collective Impact Initiatives: A Systematic Scoping Review. SaageJournals: American Journal of Evaluation. Vol. 44. Iss. 3. P. 406-423. Retrieved from https://doi.org/10.1177/10982140221130266

12. Pierce A. The power of collective impact model: building stronger communities. Best Practices. Retrieved from https://www.sopact.com/perspectives/collective-impact-model

13. The Collective Impact model and its application in European Cities with a special focus on urban security and social cohesion. (2021). Ecorys. Retrieved from https://www.ecorys.com/case-studies/the-collective-impact-model-and-its-application-in-european-cities-with-a-special-focus-on-urban-security-and-social-cohesion/

14. What Is Model? (2006). Starting Point. Retrieved from https://serc.carleton.edu/introgeo/models/WhatIsAModel.html

УДК 281

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-296-303

Петькун Світлана Михайлівна доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом`янська, 7, каб. 503, м. Київ, 03680, тел.: (067) 404-08-56, https://orcid.org/0000-0002-0703-169

Власенко Вадим Олександрович кандидат технічних наук, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом`янська, 7, каб. 327, м. Київ, 03680, тел.: (097)241-94-88, https://orcid.org/0000-0002-9329-5914

Мельник Ігор Віталійович здобувач третього освітньо-наукового рівня доктора філософії кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом`янська, 7, каб. 503, м. Київ, 03680, тел.: (096) 546-22-56, https://orcid.org/0009-0002-5613-7228

СВІТОВИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Стрімкий поступ цифрового суспільства активізує процеси трансформації взаємодії в межах соціально-економічних відносин. Імплементація сучасних діджитал-технологій дає змогу інтенсифікувати комунікаційні процеси, змінює принципи просторової взаємодії, стимулює децентралізацію процесів формування управлінських рішень. Метою статті є аналіз світового досвіду реалізації сучасних програм цифровізації суспільних процесів. Встановлено, що процес діджиталізації визначається глобалізаційними та інтеграційними процесами. Визначено, що у більшості сучасних країн одним із пріоритетних стратегічних завдань позиціонується впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та стрімкий розвиток елементів цифрового суспільства. Ідентифіковано новий підхід до дефініції реальності, що вимагає актуалізації політики системної цифрової економіки за посередництвом діджитал-трансформації. Визначено інструментарій процесу вдосконалення, зокрема, оптимізацію національного законодавства, розроблення та реалізацію національних галузевих стратегій та програм, у тому числі, повну трансформацію сфери публічного управління у напрямку діджиталізації. У процесі комплексного аналізу цифрової політики як інноваційного феномену встановлено, що цифровізація суспільних процесів

вбачається валентним динамічним процесом, котрий невпинно самоудосконалюється. Репрезентовано процес цифровізації управлінської діяльності, ідентифіковано фактори впливу на його реалізацію у зарубіжних країнах. Сформовано загальну модель цифровізації управлінських процесів, котра дає змогу реалізувати основні принципи діджитал-трансформації управлінської політики, та включає методи використання цифрової інфраструктури для здійснення політики, а також принципи продукування інноваційного типу управлінського контенту, що змінює структуру та форматність суспільних процесів. Доведено, що діджитал-технології формують цифрову сферу соціуму, яка визначає економічний та інноваційно-інвестиційний потенціал держави, рівень розвитку суспільства, ефективність управлінської парадигми.

Ключові слова: цифрові технології, діджиталізація, інформаційне суспільство, електронна демократія, глобалізація.

Petkun Svitlana Mykhailivna Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Public Management and Administration, State University of Information and Communication Technologies, 7 Solomianska St., room. 503, Kyiv, 03680, tel.: (067) 404-08-56, https://orcid.org/0000-0002-0703-169

Vlasenko Vadym Oleksandrovych PhD in Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, State University of Information and Communication Technologies, 7 Solomianska St. 327, Kyiv, 03680, tel.: (097)241-94-88, https://orcid.org/0000-0002-9329-5914

Melnyk Ihor Vitaliiovych PhD (Doctor of Philosophy), Department of Public Management and Administration, State University of Information and Communication Technologies, 7 Solomianska St. 503, Kyiv, 03680, tel.: (096) 546-22-56, https://orcid.org/0009-0002-5613-7228

GLOBAL EXPERIENCE IN IMPLEMENTING DIGITALIZATION PROGRAMS

Abstract. The rapid progress of the digital society intensifies the processes of transformation of interaction within socio-economic relations. The implementation of modern digital technologies makes it possible to intensify communication processes, changes the principles of spatial interaction, and stimulates the decentralization of management decision-making processes. The purpose of the article is to analyze the world experience of implementing modern programs of digitalization of social processes. It is established that the process of digitalization

is determined by globalization and integration processes. It is determined that in most modern countries, one of the priority strategic tasks is the introduction of information and communication technologies (ICT) and the rapid development of elements of the digital society. A new approach to the definition of reality is identified, which requires updating the policy of the systemic digital economy through digital transformation. The tools of the improvement process are defined, in particular, optimization of national legislation, development and implementation of national sectoral strategies and programs, including a complete transformation of the public administration sphere in the direction of digitalization. In the course of a comprehensive analysis of digital policy as an innovative phenomenon, it is established that the digitalization of social processes is seen as a valence and incomplete process that is constantly improving itself. The process of digitalization of management activities is presented as a constant modification of the digital infrastructure of the political process. The factors influencing the process of digitalization of social processes in foreign countries are identified. A model of digitalization of administrative processes is proposed, which allows to implement the basic principles of transformation of administrative policy in the digital environment, and includes methods of using digital infrastructure for policy implementation, as well as the principles of producing an innovative type of administrative content that changes the structure and format of social processes. It is proved that digital technologies form the digital sphere of society, which determines the economic, innovation and investment potential of the state, the level of development of society, and the effectiveness of the management paradigm.

Keywords: digital technologies, digitalization, information society, e-democracy, globalization.

Постановка проблеми. Імплементація цифрових технологій та ІТ-процесів у всі сфери суспільного життя і управлінських процесів володіє об'єктивним характером та визначається глобальними процесами інтеграції. Для цього процесу характерними є певні особливості, дотичні ризики та виклики, що потребують своєчасного регулювання та превентивного попередження. Світовий досвід переконливо засвідчує, що крім традиційних ризиків безробіття, монополізації та соціальної нерівності, цифровізація супроводжується підвищеними вимогами до кібербезпеки, необхідністю стимулювання економічного зростання та оптимізації державної управлінської політики. Досвід зарубіжних країн володіє практичною цінністю для розвитку України, з огляду на євроінтеграційну векторність перспективного повоєнного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрового розвитку суспільства у сучасну епоху глобалізації та активної міжнародної

інтеграції знайшли відображення у результатах наукових напрацювань низки вчених. Зокрема, в працях А. Гірман з співавторами [1] та R. Vinuesa, H. Azizpour, I. Leite [2] досліджується варіативність інноваційного діджитал-інструментарію в концепті цифровізації соціально-економічних процесів, а також сутність цифровізації суспільного простору.

Науковцями М. Масик [3], А. Філіпенко [4] проаналізовано принципи розвитку цифрового суспільства. На продовження, Д. Ткач, Г. Білокур [5] репрезентують межі потенціалу залучення інноваційних цифрових рішень та штучного інтелекту до соціально-економічних процесів, а O. Roieva та ін. [6] вивчають цифровий потенціал з позиції перспективного поступу інтеграції фінансового середовища. Ученими G. Noja [7], P. Esposito, S. Dicorato [8], M. Bisongo [9], A. Massey [10] актуалізовано проблематику перспективи повної трансформації системи публічного управління у цифровий формат.

Загалом, приведеними вченими досліджуються сутнісні аспекти цифровізації економіки і суспільства. Водночас, концепти успішних стратегій реалізації процесів діджиталізації суспільства на тлі сучасних тенденцій глобалізації та інтеграційної динаміки вивчено досить поверхово.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз світового досвіду реалізації сучасних програм цифровізації суспільних процесів.

Виклад основного матеріалу. Порівняльний аналіз моделей розвитку цифрового суспільства, що застосовуються у глобальній спільноті, дає змогу констатувати суттєву варіативність в концептуальних пріоритетах, підходах, механізмах і способах його реалізації. При цьому, результативність їх впровадження визначається, першочергово, культурно-цивілізаційним середовищем країни. Універсальних моделей цифрової трансформації публічного управління не існує, адже чимало концептів визначаються рівнем розвитку інституційного середовища країни.

Необхідність систематизації світового досвіду цифровізації управлінської парадигми як політики нового типу дає змогу усвідомити роль цифровізації у динаміці процесів підготовки, прийняття та впровадження управлінських рішень, згідно з алгоритмами формування смислів у цифровому середовищі.

Трансформація політики у цифровому середовищі характеризується певними особливостями для кожної окремої країни. Гібридність управлінських процесів сучасності надає процесу цифровізації деякої фрагментарності. У цілому, цифрову політику позиціонують як процес упорядкування політичного дискурсу під впливом цифрового поля, що ідентифікує способи використання цифрової інфраструктури.

Особливості трансформації суспільства під впливом цифровізації необхідно характеризувати через цифрові управлінські практики. З-поміж

основних чинників, що впливають на процес цифровізації суспільства у зарубіжних країнах, варто виокремити:

- активність імплементації інноваційних рішень та інтегрованих комп'ютерних технологій у різні сфери суспільного життя;
- рівень практичного впровадження соціально вагомих проектів щодо інтенсифікації забезпечення соціальної рівності за посередництвом цифрових соціально-економічних інструментів;
- синергію суспільного поступу та соціального партнерства у цифровому середовищі;
- ступінь децентралізації управлінських процесів та реалізації ефективної регіональної політики;
- стимулювання свободи підприємницької діяльності та конкурентості ринкового середовища;
- ступінь національного економічного розвитку, від якого залежать можливості використання сучасних інформаційних технічних засобів соціумом.

Специфіка цифрових моделей публічного управління, значною мірою, визначається характером економічних відносин. Наразі функціонують кілька економічних моделей із різними варіаціями поступу процесів цифровізації соціально-економічних процесів. Показовим та практично ціннісним для України позиціонується досвід Канади та Великобританії. Цим країнам вдалося реалізувати повну модернізацію системи публічного управління суспільними процесами з метою приведення її у відповідність до вимог цифрової економіки.

У Великобританії реалізована стратегія модернізації управлінської парадигми, особливий функціонал у якій відводився програмі заходів із формування системи цифрових державних послуг, що дістав назву «Електронні громадяни, електронний бізнес, електронний уряд». У концепті публічного управління та структурування системи державних послуг, в межах окресленої стратегії цифрової трансформації була розроблена та впроваджена система реалізації суспільних послуг у діджиталізованому середовищі, що включає залучення більшості існуючих видів цифрового сервісу. Процес реалізовується за посередництвом мережі Інтернет, інтерактивних центрів обслуговування, мобільного зв'язку, цифрового телебачення.

Імплементація системи E-government у Великобританії позиціонувала країну однією з лідерів у європейській спільноті в окресленому напрямку. Основним завданням масштабної програми трансформації та реконструкції системи публічного управління за посередництвом масштабної імплементації діджитал-технологій вбачається синергія функціоналу проектів цифрового управління щодо інформування громадян та активного їх сприяння підвищенню оперативності та ефективності роботи управлінського апарату, в цілому.

Наслідком ефективної імплементації системи електронного урядування у Канаді стала система надання послуг, реалізації фінансових операцій та активної взаємодії органів управління з соціумом та представниками бізнесу у цифровому форматі через інтернет, що користується попитом у 95% канадців. При цьому, основна концепція цифровізації суспільства у Канаді полягає в тому, що реалізація послуг через електронні засоби зв'язку повинна доповнювати, а не замінювати традиційні засоби комунікації. Імплементація електронного уряду в Канаді стимулювала ефективну взаємодію між органами влади у концепті публічного управління, підвищила ступінь відкритості та прозорості управлінської політики. Електронне урядування дало змогу канадцям приймати активнішу участь у реалізації та контролінгу дій уряду, що чинить позитивний ефект на суспільний розвиток.

На основі аналізу сучасного успішного досвіду реалізації моделей цифрової політики, необхідно закцентувати на основних компонентах процесу діджиталізації суспільства. Першочергово, елементами моделі є цифрове поле, діджитал-інфраструктура та мережа користувачів. Цифровізація призводить до того, що масова аудиторія поступово фрагментаризується, адже потенційно за посередництвом цифрової інфраструктури кожен часник процесу може формувати власну мережу. З огляду на це, необхідним аспектом є розмежування процесів цифрової політики із суттєвою цифровою диференціацією та із незначним цифровим розривом. У першому випадку наявні базові цифрові можливості, проте немає прикладів їхнього використання для розбудови децентралізованих мереж, а у другому – присутнє активне інноваційне використання технологій для розбудови децентралізованих мереж.

Типологізація стратегій цифрової політики передбачає виділення у даному концепті двох типів країн. У одному випадку мова йде про розбудову розгалуженої цифрової інфраструктури, котра обєднує велику кількість мереж. Для сучасних державах такого типу характерною є швидка динамка цифрових управлінських суб'єктів, а також присутня ймовірність перспективного використання цифрової інфраструктури зарубіжними цифровими гейткіперами.

У другому випадку характерним є конструювання цифрової інфраструктури з відмінним складом мереж та їх структури. Специфікою є утворення переважно централізованих цифрових мереж, де незначна кількість діджиталізованих управлінських суб'єктів може інтегрувати цільові спільноти. Іншою варіацією є формування диференційованих мереж, які мають два-три вузли, при цьому, решта цифрових управлінських суб'єктів жодним чином не пов'язані між собою. При цьому, через присутність суттєвого цифрового розриву унеможливлюється або утруднюється використання цифровими управлінськими суб'єктами мереж один одного. У країнах другого типу

динаміка цифрових управлінських суб'єктів, як правило, не спостерігається, водночас, репрезентація зарубіжних цифрових гейткіперів залучається іноді для імітування політичної взаємодії.

Очевидно, що належне цифрове врядування на сьогодні позиціонується одним з основних чинників формування конкурентоспроможності держави, розвитку її економіки та ефективної європейської інтеграції. Для забезпечення ефективної цифровізації суспільного життя вбачається за необхідне створення професійної, результативної управлінської парадигми нового зразка, зосередженої на дотриманні принципів публічності, прозорості та відкритості для всіх громадян.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. На нинішньому рівні поступу Україна володіє значним потенціалом для інтенсифікації цифрової трансформації суспільних процесів. Водночас, поруч із широким спектром нових можливостей соціально-економічного розвитку, процес діджиталізації суспільства супроводжується суттєвими викликами та ризиками, що вимагають належного оперативного реагування.

Стрімкий поступ цифровізованої інфраструктури, програмного забезпечення нового покоління та інформаційно-комунікаційних технологій формує оптимальні передумови для трансформації управлінської політики у напрямку цифрового розвитку, що має в основі комплексну концепцію нівелювання дотичних ризиків та перешкод. Із метою ефективної діджиталізації суспільних процесів в Україні корисним є урахування успішних світових практик. Особливу цінність для України складають моделі цифровізації суспільства, успішно імплементовані у Великобританії та Канаді. Реалізація аналогічного інструментарію в Україні вбачається можливою у разі ефективної імплементації системи відповідних оптимізаційних управлінських механізмів за кожним із векторів цифровізації, що формує перспективу подальших досліджень з тематики.

Література

1. Гірман А. П., Гвоздов Б. Ю., Брусенцева А. С. Формування стратегії розвитку України в умовах глобалізації. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 116—122. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/ 39530/1/ФОРМУВАННЯ%20СТРАТЕГІЇ.pdf

2. Vinuesa R., Azizpour H., Leite I. The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals. *Nat Commun*. 2020. №11(233). https://doi.org/10.1038/s41467-019-14108-y

3. Масик М. Методологія дослідження інституціональної стійкості публічного управління в умовах забезпечення сталого розвитку. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. №1(7). https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-1(7)-182-191

4. Філіпенко А. Міжнародна економічна інтеграція: сучасний теоретичний дискурс. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23 (3). С. 54—61.

5. Ткач Д., Білокур Г. Вплив глобалізації на розвиток міжнародних соціально-економічних процесів. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. №4 (68). С. 28-35. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-68-28-35

6. Roieva O., Oneshko S., Sulima N., Saienk V., Makurin A. Identification of digitalization as a direction of innovative development of modern enterprise. *Financial and credit activity-problems of theory and practice*. 2023. №1(48). Pp. 312–325. Available at: DOI10.55643/ fcaptp.1.48.2023.3968

7. Noja G. Promoting Good Public Governance and Environmental Support for Sustainable Economic Development. *Int J Environ Res Public Health*. 2019. №16(24). doi: 10.3390/ijerph16244940

8. Esposito P., Dicorato S. Sustainable Development, Governance and Performance Measurement in Public Private Partnerships (PPPs): A Methodological Proposal. *Sustainability*. 2020. №12. https://doi.org/10.3390/su12145696

9. Bisongo M. Sustainable development goals in public administrations: Enabling conditions in local governments International. *Review of Administrative. Sciences*. 2023. DOI: 10.1177/00208523221146458

10. Massey A. Sustainable Development Goals and their Fit with Good Governance. Global Policy. 2022. №13(S1). Pp. 79–85. https://doi.org/10.1111/1758-5899.13037

References:

1. Hirman, A. P., Hvozdov, B. Yu., & Brusentseva, A. S. (2021). Formuvannia stratehii rozvytku Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Formation of Ukraine's Development Strategy in the Context of Globalization]. *Rehionalni studii (Regional studies), 24*. 116–122. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/ 39530/1/ФОРМУВАННЯ%20СТРАТЕГІЇ.pdf

2. Vinuesa, R., Azizpour, H., & Leite, I. (2020). The role of artificial intelligence in achieving the Sustainable Development Goals. *Nat Commun, 11(233)*. https://doi.org/10.1038/ s41467-019-14108-y

3. Masyk M. (2023). Metodolohiia doslidzhennia instytutsionalnoi stiikosti publichnoho upravlinnia v umovakh zabezpechennia staloho rozvytku [Methodology for Researching the Institutional Sustainability of Public Administration in the Context of Sustainable Development]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi, 1(7)*. Avialable at: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-1(7)-182-191

4. Filipenko, A. (2016). Mizhnarodna ekonomichna intehratsiia: suchasnyi teoretychnyi dyskurs [International Economic Integration: Modern Theoretical Discourse]. *Naukovyi visnyk* Dyplomatychnoi akademii Ukrainy (Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine), 23 (3). 54–61.

5. Tkach, D., & Bilokur, H. (2022). Vplyv hlobalizatsii na rozvytok mizhnarodnykh sotsialno-ekonomichnykh protsesiv [The impact of globalization on the development of international socio-economic processes]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» (Scientific Notes of the University "KROK"), 4 (68)*. 28-35. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-68-28-35

6. Roieva, O., Oneshko, S., Sulima, N., Saienk, V. & Makurin, A. (2023). Identification of digitalization as a direction of innovative development of modern enterprise. *Financial and credit activity-problems of theory and practice, 1(48)*. 312–325. Available at: DOI10.55643/ fcaptp.1.48.2023.3968

7. Noja ,G. (2019). Promoting Good Public Governance and Environmental Support for Sustainable Economic Development. *Int J Environ Res Public Health, 16(24)*. doi: 10.3390/ijerph 16244940

8. Esposito, P. & Dicorato, S. (2020). Sustainable Development, Governance and Performance Measurement in Public Private Partnerships (PPPs): A Methodological Proposal. *Sustainability, 12*. https://doi.org/10.3390/su12145696

9. Bisongo, M. (2023). Sustainable development goals in public administrations: Enabling conditions in local governments International. *Review of Administrative. Sciences*. DOI: 10.1177/00208523221146458

10. Massey, A. (2022). Sustainable Development Goals and their Fit with Good Governance. *Global Policy, 13(S1)*. 79–85. https://doi.org/10.1111/1758-5899.13037

УДК 35.01:17

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-304-316

Петькун Світлана Михайлівна доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Навчально-науковий інститут захисту інформації Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, https://orcid.org/0000-0002-0703-169X

Стороженко Ліна Григорівна, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри публічного управління та адміністрування, Навчально-науковий інститут захисту інформації Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, https://orcid.org/0000-0003-2766-3712

Стороженко Владислав Ігорович магістр кафедри публічного управління та адміністрування, Навчально-науковий інститут захисту інформації Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, https://orcid.org/0009-0001-6418-8837

ЦІННІСНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. У статті здійснено спробу визначити та проаналізувати ціннісні пріоритети державного управління в умовах цифровізації суспільства.

Акцентовано, що формування системи цінностей державного управління в умовах сучасної цифрової трансформації є найважливішим принципом його існування і, разом з тим, головним інструментом соціальних реформ. Цінності визначаються як принципи, стандарти або якості, що вважаються важливими або бажаними в даному суспільстві. Вони формують основні орієнтири поведінки індивідів та суспільних інститутів, впливають на прийняття рішень і розвиток політики.

Окреслено ключові ціннісні засади державного управління в умовах цифрової трансформації, що передбачають застосування прозорості та підзвітності; створення та регулювання механізмів громадського контролю як інструменту громадської участі та оцінки ступеня виконання органами влади чи іншими підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань (електронні петиції, обговорення тощо). Такі ціннісні пріоритети, як ефективність,

інклюзивність, безпека, інноваційність, є ключовими для створення сучасного державного управління, що відповідає викликам і можливостям цифровізованого суспільства та визначає напрямок розвитку державних органів, забезпечуючи стійкий та інклюзивний розвиток суспільства в цілому.

Визначено, що підвищення ефективності та результативності управлінських процесів шляхом застосування автоматизованих систем управління, якісного надання електронних урядових послуг, використання інтелектуальних систем управління, забезпечення безпеки та конфіденційності, запровадження сучасних технологій кібербезпеки, розробки чітких політик щодо зберігання та обробки даних, підвищення обізнаності громадян про безпеку в цифровому середовищі пов'язані з національними цілями розвитку держави.

Рекомендовано, розробляти та впроваджувати ціннісні пріоритети надання державних послуг, які будуть достатньо адаптивними та гнучкими, щоб відповідати політичному, економічному, соціокультурному середовищу в умовах цифрових трансформацій.

Ключові слова: ціннісні пріоритети, цифрові трансформації, державне управління, нетократичне управління, адміністративні послуги.

Petkun Svitlana Mykhailivna Doctor of Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Information Protection of the State University of Information and Communication Technologies, 7, Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, https://orcid.org/0000-0002-0703-169X

Storozhenko Lina Hryhorivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Information Protection of the State University of Information and Communication Technologies, 7, Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, https://orcid.org/0000-0003-2766-3712

Storozhenko Vladyslav Ihorovych Master of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Information Protection of the State University of Information and Communication Technologies, 7, Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, https://orcid.org/0009-0001-6418-8837

VALUABLE PRIORITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATIONS

Abstract. The article attempts to identify and analyze the value priorities of public administration in the conditions of digitalization of society.

It is emphasized that the formation of the value system of public administration in the conditions of modern digital transformation is the most important principle of its existence and, at the same time, the main tool of social reforms. Values are defined as principles, standards, or qualities that are considered important or desirable in a given society. They form the main guidelines for the behavior of individuals and social institutions, influence decision-making and policy development.

The key value principles of public administration in the conditions of digital transformation, which involve the application of transparency and accountability, are outlined; creation and regulation of mechanisms of public control as a tool of public participation and assessment of the degree of fulfillment by authorities or other controlled objects of their social tasks (electronic petitions, discussions, etc.). Value priorities such as efficiency, inclusiveness, security, and innovation are key to creating a modern state administration that meets the challenges and opportunities of a digitalized society and determines the direction of development of state bodies, ensuring sustainable and inclusive development of society as a whole.

It was determined that increasing the efficiency and effectiveness of management processes through the use of automated management systems, high-quality provision of electronic government services, the use of intelligent management systems, ensuring security and confidentiality, introducing modern cyber security technologies, developing clear policies on data storage and processing, increasing citizens' awareness of security in the digital environment are related to the national development goals of the state.

It is recommended to develop and implement value priorities for the provision of public services, which will be sufficiently adaptive and flexible to meet the political, economic, socio-cultural environment in the conditions of digital transformations.

Keywords: value priorities, digital transformations, public administration, netocratic administration, administrative services.

Постановка проблеми. Цифровізація державного управління є важливим кроком на шляху до підвищення його ефективності, прозорості та доступності. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю адаптації державних структур до сучасних реалій, що дозволить забезпечити відповідність управлінських процесів потребам суспільства та сприяти сталому розвитку країни.

Ціннісні засади державного управління в умовах цифрової трансформації є ключовими аспектами, що визначають напрямки розвитку та модернізації управлінської сфери. У контексті цифровізації, як невід'ємної складової сучасного життя, важливо розуміти, як основні цінності впливають на процеси управління. Ціннісні аспекти державного управління формують

основу для ефективної, прозорої та відповідальної управлінської діяльності; визначають принципи та етичні норми, на яких будується взаємодія між державними органами та громадянами.

Цінності створюють основу для формування довіри громадян до державних інститутів, сприяють підвищенню якості державного управління та забезпечують соціальну справедливість і розвиток суспільства, а також сприяють підвищенню якості життя громадян та зміцненню демократичних процесів в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань ціннісного підґрунтя державного управління та політико-управлінських цінностей присвячені наукові студії низки вчених, серед яких слід виокремити праці Г. Атаманчука, В. Бакуменка, Т. Василевської, Л. Гонюкової, В Голубь, Ю. Кальниша, В. Козакова, О. Лебединської, І. Надольного, В. Ребкала, Г. Ситника, Ю. Сурміна та ін.

Однак, незважаючи на актуальність та глибину здійснених наукових розвідок, не дослідженим залишається питання дослідження вітчизняних ціннісних пріоритетів у реформуванні державного управління в умовах цифрових трансформацій.

Мета статті. Визначити та проаналізувати ключові ціннісні аспекти вітчизняного державного управління в умовах трансформаційних змін.

Виклад основного матеріалу. Формування системи цінностей державного управління в умовах сучасної цифрової трансформації є найважливішим принципом його існування і, разом з тим, головним інструментом соціальних реформ. Невипадково одним зі стратегічних завдань системи державного управління є прагнення сформувати систему базових цінностей та орієнтувати на них громадян. Адже коли цінності стають мотивацією для окремого громадянина, він обов'язково шукатиме засоби для їх реалізації. Якщо декларовані в інформаційному суспільстві цінності суперечать ціннісним державницьким мотивам, то вони є лише інструментами для досягнення іншої, можливо, діаметрально протилежної мети.

Сучасне суспільство дедалі більше глобалізується, занурюється у світ інформації та цифровізації, що призводить до відчуження людей, суспільства і держави. Ціннісний підхід якраз спрямований на роз'яснення важливості процесу цифровізації суспільства, її ролі в підвищенні добробуту суспільства, в реалізації свободи, справедливості та інших моральних і соціальних норм.

Цінності визначаються як принципи, стандарти або якості, що вважаються важливими або бажаними в даному суспільстві. Вони формують основні орієнтири поведінки індивідів та суспільних інститутів, впливають на прийняття рішень і розвиток політики. Вітчизняні та закордонні науковці по-різному тлумачать підходити до визначення цінностей. Сьогодні тривають

дискусії щодо визначення ціннісних пріоритетів розвитку суспільства, однак незаперечним залишається той факт, що у центрі уваги цінностей світової спільноти знаходиться людина, її права, добробут, здоров'я, освіта, правове виховання тощо. Разом з тим, у глобалізованому світі відбуваються спади культури, девальвація цінностей, екології, гідності, справедливості, свободи і рівності. Глобалізація в сучасних умовах суспільного розвитку базується на поєднанні різних цивілізаційних цінностей, представлених тією чи іншою нацією, відкритість яких в сучасних умовах стає очевидною [1, с. 80]. При цьому, у деяких випадках національні цінності підриваються, зобов'язання ігноруються, а права порушуються.

Розвиток державного управління в таких умовах є складним і багатогранним процесом, що потребує врахування багатьох факторів та викликів. Зміни, що відбуваються в сучасному світі, дедалі з більшою очевидністю ілюструють взаємозв'язок та взаємозалежність цифровізації та формування нових управлінських принципів і структур, функціонування яких зумовлене активним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій.

Характер сучасного державного управління визначається певною системою ціннісних критеріїв, серед яких професіоналізм, компетентність, соціальність, інноваційність, моральність, толерантність, а природні права людини є гуманістичною цінністю демократичної країни, що насамперед має втілюватися в системі її управління [2, с. 222–223].

Саме ціннісні орієнтири спрямовують державне управління на досягнення загального блага, забезпечення прав і свобод громадян, а також на створення умов для гармонійного розвитку суспільства.

Так, сучасні ціннісні засади державного управління передусім включають в себе цінності прозорості та підзвітності, що є фундаментальними в умовах цифрової трансформації, оскільки саме вони забезпечують відкритий доступ до інформації щодо діяльності органів державної влади і сприяють громадському контролю. Впровадження цифрових технологій у державному управлінні дозволяє значно розширити можливості для громадян і бізнесу щодо отримання інформації та взаємодії з владою, роблячи процеси управління більш відкритими та доступними. Концепція державного управління, яка базується на ідеї використання інформаційно-комунікаційних технологій для залучення більшої кількості громадян до прийняття рішень та формування політики, у сучасній науковій літературі визначається як «нетократія». Саме нетократичне державне управління покликане перетворити відносини між владою та громадянами на більш прозорі та ефективні, що досягається шляхом створення спеціальних електронних платформ, а також заохочення громадян до їх активного використання [5].

Одним із ключових аспектів забезпечення прозорості є публікація державних даних онлайн, що враховує доступ до різноманітних документів, звітів, статистичних даних, бюджетних витрат та інших важливих матеріалів, які раніше могли бути важкодоступними або взагалі не оприлюднювалися. Державні органи створюють спеціалізовані веб-портали, де громадяни та бізнес можуть легко знайти необхідну інформацію, що, у свою чергу, дозволяє не лише отримувати відповіді на свої запити, але й аналізувати діяльність органів державної влади.

Електронні реєстри є ще одним важливим інструментом для забезпечення прозорості. Вони включають бази даних, які містять інформацію про різні аспекти державного управління (реєстрація підприємств, майнові права, земельні кадастри, реєстри виборців тощо). Доступ до цих реєстрів онлайн дозволяє громадянам перевіряти та отримувати актуальну інформацію, що сприяє зменшенню корупційних ризиків та підвищенню довіри до державних інституцій.

Платформи для подання запитів також відіграють важливу роль у підвищенні прозорості та підзвітності. Вони дозволяють громадянам подавати запити на отримання публічної інформації, стежити за процесом їх розгляду та отримувати відповіді у встановлені терміни. Ці платформи забезпечують зручний і ефективний механізм комунікації між державою та суспільством, підвищуючи рівень взаємодії та задоволення потреб громадян.

Окрім доступу до інформації, цифрові технології також сприяють створенню механізмів громадського контролю як інструменту громадської оцінки ступеня виконання органами влади та іншими підконтрольними об’єктами їхніх соціальних завдань [3, с. 97]. Не менш важливою цінністю в умовах цифрової трансформації є громадянська участь та співпраця. Цифрові платформи відкривають нові горизонти для залучення громадян до процесу прийняття рішень, створюючи можливості для активної взаємодії між державою та суспільством, що сприяє підвищенню легітимності рішень та створенню більш відкритого та демократичного суспільства.

Одним із ключових інструментів громадянської участі є онлайн-консультації. Державні органи можуть використовувати цифрові платформи для проведення консультацій з громадянами щодо різних питань політики та управління. Наприклад, перед ухваленням нового законопроєкту або регуляції, уряд може організувати онлайн-консультації, де громадяни, експерти та зацікавлені сторони можуть висловити свої думки та пропозиції. Це дозволяє врахувати різноманітні точки зору та забезпечити більш обґрунтоване прийняття рішення.

Електронні петиції є ще одним ефективним інструментом для залучення громадськості до управлінських процесів. Вони дозволяють громадянам

ініціювати розгляд певних питань або пропозицій на рівні державних органів. Якщо петиція набирає достатню кількість підписів, вона повинна бути розглянута відповідними органами влади. Це дає громадянам можливість впливати на політичні та адміністративні рішення та сприяє розвитку активної громадянської позиції. Електронні петиції також стимулюють відкритий діалог між громадянами та державою, що допомагає виявляти і вирішувати актуальні проблеми суспільства.

Громадські обговорення, організовані через цифрові платформи, дозволяють громадськості брати участь у формуванні політики на різних рівнях. Вони можуть включати обговорення нових законодавчих ініціатив, програм розвитку, бюджетних витрат тощо. Це забезпечує можливість активної участі громадян незалежно від їхнього місця проживання та фізичних можливостей. А також сприяє розвитку відкритого і демократичного суспільства, де голос кожного громадянина має значення і може впливати на прийняття рішень.

Прозорість також сприяє підзвітності, оскільки громадяни мають змогу слідкувати за виконанням обіцянок та зобов'язань, які взяли на себе органи державної влади. Це передбачає моніторинг бюджетних витрат, реалізацію проектів та програм, а також оцінку результативності роботи уряду. Відкритість інформації дозволяє пересічним громадянам, журналістам, дослідникам та неурядовим організаціям здійснювати аналіз та контроль за діями влади, що, у свою чергу, підвищує рівень підзвітності та відповідальності державних органів.

Цінності прозорості та підзвітності в умовах цифрової трансформації є критично важливими для забезпечення відкритості, доступності та ефективності державного управління. Крім того, масове активне запровадження інформаційно-комунікаційних технологій сприяє створенню більш прозорого та підзвітного уряду, що підвищує довіру громадян до державних інституцій та залучає їх до активних управлінських процесів.

Іншим важливим аспектом функціонування сучасного державного управління в умовах цифрової трансформації є підвищення ефективності та результативності управлінських процесів. Цифрові технології відіграють ключову роль у цьому, дозволяючи оптимізувати адміністративні процедури, зменшувати бюрократичні бар'єри та прискорювати надання послуг громадянам і бізнесу.

Впровадження електронного документообігу є одним із найбільш значущих кроків у цьому напрямку. Традиційно, державні установи покладалися на паперові документи, що було пов'язано з великими витратами часу і ресурсів на їх обробку, зберігання та передачу. Електронний документообіг дозволяє автоматизувати ці процеси, зменшуючи обсяги паперової роботи та мінімізуючи ризики помилок.

Автоматизовані системи управління є ще одним важливим інструментом для підвищення ефективності роботи державних органів. Вони включають програмне забезпечення та інформаційні системи, які допомагають автоматизувати рутинні завдання, такі як облік, звітність, управління кадрами та контроль за виконанням завдань тощо. Ці системи дозволяють державним службовцям зосередитися на більш складних і стратегічних завданнях. Крім того, автоматизація також сприяє підвищенню точності та надійності даних, що використовується для прийняття рішень.

Електронні урядові послуги, або e-government, передбачають застосування широкого спектру онлайн-сервісів, що надаються державними органами. Ці послуги дозволяють громадянам і бізнесу взаємодіяти з державою через посередництво Інтернету, що значно спрощує і прискорює отримання необхідних послуг. Наприклад, громадяни можуть подавати податкові декларації, реєструвати бізнес, отримувати довідки та дозволи, не виходячи з дому. Це не тільки економить час, але й знижує адміністративні витрати як для користувачів, так і для державних органів. Крім того, електронні урядові послуги можуть працювати цілодобово, що забезпечує зручність для громадян та бізнесу.

Одним із прикладів ефективного використання цифрових технологій є системи електронних закупівель. Вони дозволяють проводити тендери та закупівлі товарів і послуг онлайн, забезпечуючи прозорість процесу та зменшуючи можливості для корупції. Такі системи також дозволяють автоматизувати перевірку документів і оцінку пропозицій, що скорочує час, необхідний для проведення тендерів, і підвищує їх ефективність.

Цифрові технології також сприяють покращенню управління ресурсами. Інтелектуальні системи управління дозволяють оптимізувати використання енергетичних, водних та інших ресурсів, що є критично важливим для сталого розвитку. Наприклад, системи моніторингу споживання енергії можуть допомогти виявити неефективні витрати та запровадити заходи для їх зменшення, що знижує витрати і підвищує ефективність використання ресурсів.

Загалом, запровадження цифрових технологій у систему державного управління не лише знижує витрати, але й значно покращує якість та швидкість надання адміністративних послуг громадянам, що забезпечує більш ефективну роботу державних органів, дозволяє швидше реагувати на потреби громадян і бізнесу, а також сприяє підвищенню довіри до уряду. Цифровізація управлінських процесів відкриває нові можливості для розвитку інноваційних підходів та підвищує загальну ефективність державного управління в умовах швидких змін та глобальних викликів.

Цінність інклюзивності та доступності також стає важливою в умовах цифрової трансформації. Адже застосування цифрових технологій має на меті

забезпечити рівний доступ до державних послуг для всіх громадян, незалежно від їхнього місця проживання, соціального статусу чи фізичних можливостей. Це включає розробку зручних та інтуїтивно зрозумілих онлайн-платформ, адаптацію послуг для людей з обмеженими можливостями та забезпечення доступу до Інтернету у віддалених та сільських районах. Інклюзивність гарантує, що ніхто не залишиться осторонь діяльності органів державного управління та від сучасних цифровізаційних процесів.

Безпека та конфіденційність є ще однією критично важливою цінністю в умовах цифрової трансформації державного управління. Зростання обсягу цифрових даних, які обробляються та зберігаються державними органами, ставить питання захисту персональної інформації на перше місце. Це пов'язано з тим, що державні органи обробляють величезну кількість даних, які містять персональну інформацію про громадян, включаючи їхні особисті, фінансові та медичні дані. Забезпечення безпеки цих даних є критично важливим для підтримання довіри громадян до державних послуг та захисту їхніх прав на приватність.

Ще одним першочерговим завданням для сучасного державного управління в умовах цифрової трансформації є запровадження сучасних технологій кібербезпеки, що передбачає використання передових методів шифрування даних, розробку надійних систем автентифікації та авторизації, а також впровадження систем моніторингу та виявлення загроз. Шифрування даних гарантує, що навіть у разі перехоплення інформації зловмисниками, вона залишиться недоступною для читання без відповідних ключів дешифрування. Надійні системи автентифікації та авторизації забезпечують доступ до даних лише уповноваженими особами. Сьогодні рівень надання електронних адміністративних послуг та різних цифрових сервісів набирає оберти, широко входить у повсякденне буття і стає звичним явищем для пересічних громадян [4, с. 34].

Розробка чітких політик щодо зберігання та обробки даних є ще одним важливим аспектом забезпечення безпеки та конфіденційності, що передбачає створення регламентів і стандартів, які визначають, як дані повинні зберігатися, хто має до них доступ, і як вони можуть бути використані. Важливо також розробити процедури реагування на інциденти, що включають плани дій у разі порушення безпеки даних, механізми повідомлення про інциденти та заходи з відновлення даних тощо. Такі політики повинні відповідати міжнародним стандартам та найкращим практикам у сфері кібербезпеки з метою забезпечення належного рівня захисту даних.

Підвищення обізнаності громадян про безпеку в цифровому середовищі є ще одним ключовим завданням формування та розвитку державного управління в умовах цифровізації, що передбачає проведення інформаційних

кампаній, тренінгів та освітніх програм, які допомагають громадянам зрозуміти важливість захисту своїх персональних даних та навчають їх використовувати безпечні практики в Інтернеті. Наприклад, громадяни повинні знати, як створювати надійні паролі, розпізнавати фішингові атаки, захищати свої пристрої за допомогою антивірусного програмного забезпечення, оновлювати програми та операційні системи тощо.

Захист даних також вимагає співпраці між державними органами, приватним сектором та міжнародними партнерами з метою обміну інформацією про кіберзагрози та розробки спільних стратегій боротьби з ними. Держави повинні активно співпрацювати на міжнародному рівні, беручи участь у глобальних ініціативах та організаціях, які працюють над посиленням кібербезпеки. Це дозволить обмінюватися досвідом, навчатися на прикладах інших країн та застосовувати найкращі практики у сфері захисту даних. Безпека даних, у свою чергу, забезпечує довіру громадян до електронних послуг, що є критично важливим для формування та розвитку ефективного державного управління та успішної цифрової трансформації. Якщо громадяни відчуватимуть, що їхні дані належним чином захищені, вони з більшою готовністю використовуватимуть електронні сервіси, що сприятиме їх поширенню та розвитку. Захист персональних даних також має й етичний аспект, оскільки держава несе відповідальність за забезпечення приватності своїх громадян і захист їхніх прав у цифровому середовищі.

Таким чином, безпека та конфіденційність даних є критично важливою цінністю в умовах цифрової трансформації державного управління. Впровадження сучасних технологій кібербезпеки, розробка чітких політик щодо зберігання та обробки даних, а також підвищення обізнаності громадян про безпеку в цифровому середовищі є ключовими завданнями для забезпечення довіри громадян до електронних послуг та захисту їхніх персональних даних від несанкціонованого доступу.

Цінність інноваційності є ще однією критично важливою складовою постійного розвитку та вдосконалення державних послуг в умовах цифрової трансформації. Сучасний світ швидко змінюється, і державні органи повинні бути гнучкими та готовими до впровадження нових технологічних рішень, щоб ефективно відповідати на ці зміни та потреби суспільства.

Одним із ключових аспектів інноваційності є розвиток цифрових компетенцій державних службовців. Державні службовці повинні володіти навичками роботи з цифровими інструментами, розуміти основи кібербезпеки та знати, як використовувати дані для прийняття обґрунтованих рішень. Організація тренінгів, семінарів і курсів з цифрових технологій допомагає забезпечити необхідні знання та навички працівникам державних органів для роботи в сучасному цифровому середовищі.

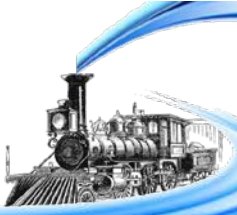
Інвестування в дослідження та новітні розробки є ще одним важливим елементом стимулювання інноваційності. Одним з основних завдань державних органів повинна бути підтримка наукових досліджень та технологічних розробок, які можуть бути застосовані для покращення якості державних послуг.

Стимулювання співпраці між державним, приватним та академічним секторами є ще одним важливим аспектом інноваційності. Ця співпраця дозволяє об'єднати зусилля та ресурси для вирішення складних проблем та з метою впровадження інноваційних рішень. Наприклад, державні органи можуть співпрацювати з приватними компаніями для розробки та впровадження нових цифрових платформ, систем управління чи інших технологічних рішень. Академічні установи можуть надавати експертні знання та дослідницьку підтримку, що допомагає розробляти ефективніші стратегії та рішення. Звичайно, така співпраця сприяє створенню екосистеми інновацій, де різні сектори працюють разом над спільною метою.

Крім того, інноваційність також передбачає активне впровадження новітніх технологій та підходів у роботу органів державної влади, що зумовлює використання штучного інтелекту для аналізу даних та автоматизації рутинних процесів, блокчейн-технологій для забезпечення прозорості та безпеки транзакцій, Інтернету речей для моніторингу та управління міською інфраструктурою тощо. Такі технології дозволяють державним органам швидко адаптуватися до змін, підвищувати ефективність своєї роботи та надавати громадянам якісні адміністративні послуги.

Інноваційність дозволяє державним органам впроваджувати найкращі практики у сфері управління. Це означає, що вони повинні постійно вивчати успішний досвід інших країн, аналізувати його та адаптувати до своїх умов. Цінність інноваційності стимулює постійний розвиток та вдосконалення державних послуг, роблячи їх більш ефективними, гнучкими та відповідними сучасним потребам суспільства. Впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій, розвиток цифрових компетенцій, інвестування в дослідження та розробки, а також співпраця між різними секторами створюють умови для успішної цифрової трансформації державного управління. Це дозволяє державним органам швидко адаптуватися до змін та впроваджувати найкращі практики, забезпечуючи високий рівень послуг для громадян і підвищуючи загальну ефективність державного управління.

Висновки. Таким чином, ціннісні засади державного управління в умовах цифрової трансформації передбачають застосування прозорості та підзвітності; створення та регулювання механізмів громадського контролю як інструменту громадської участі та оцінки ступеня виконання органами влади чи іншими підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань (електронні

петиції, обговорення тощо). Такі ціннісні пріоритети, як ефективність, інклюзивність, безпека, інноваційність, є ключовими для створення сучасного державного управління, що відповідає викликам і можливостям цифровізованого суспільства та визначає напрямок розвитку державних органів, забезпечуючи стійкий та інклюзивний розвиток суспільства в цілому.

У свою чергу, підвищення ефективності та результативності управлінських процесів шляхом застосування автоматизованих систем управління, якісного надання електронних урядових послуг, використання інтелектуальних систем управління, забезпечення безпеки та конфіденційності, запровадження сучасних технологій кібербезпеки, розробки чітких політик щодо зберігання та обробки даних, підвищення обізнаності громадян про безпеку в цифровому середовищі пов'язані з національними цілями розвитку держави. Оскільки цифрові технології державного управління різняться від країни до країни залежно від низки чинників (рівень демократії, економічний розвиток, політичні пріоритети, соціокультурні особливості, географія тощо), розробляти та впроваджувати ціннісні пріоритети надання державних послуг, які будуть достатньо адаптивними та гнучкими, щоб відповідати політичному, економічному, соціокультурному середовищу в умовах цифрових трансформацій.

Література:

1. Войтович Р.В. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз): монографія. Київ : НАДУ, 2007. 680 с.

2. Козаков В.М. Аксіологія державного управління. Київ : НАДУ, 2010. 256 с.

3. Крупник А.С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2007. № 1. С. 96–115.

4. Скибун О.Ж. Кібербезпека систем електронних комунікацій органів державної влади України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*. 2021. №1. С. 30–39.

5. Storozhenko L.H. Netocratic vector of formation of public administration in the information society. Modernization of the system of public management and administration in Ukraine: the experience of the Republic of Latvia : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 99–114. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-279-1-4.

References:

1. Voytovych, R.V. (2007). *Vplyv hlobalizatsiyi na systemu derzhavnoho upravlinnya (teoretyko-metodolohichnyy analiz) [The impact of globalization on the state administration system (theoretical and methodological analysis)]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

2. Kozakov, V.M. (2010). *Aksiolohiia derzhavnoho upravlinnia [Axiology of public administration: a textbook]*. Kyiv : NADU [in Ukrainian].

3. Krupnyk, A.S. (2007). Hromads′kyy kontrol′: sutnist′ ta mekhanizmy zdiysnennya [Public control: essence and mechanisms of implementation]. *Teoretychni ta prykladni pytannya derzhavotvorennya – Theoretical and applied issues of state formation,* 1, 96–115 [in Ukrainian].

4. Skibun, O.Zh. (2021). Kiberbezpeka system elektronnykh komunikatsiy orhaniv derzhavnoyi vlady Ukrayiny [Cybersecurity of electronic communications systems of state authorities of Ukraine]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrayiny. Seriya: Derzhavne upravlinnya – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. Series: Public administration,* 1, 30–39 [in Ukrainian].

5. Storozhenko, L.H. (2023). Netocratic vector of formation of public administration in the information society. Modernization of the system of public management and administration in Ukraine: the experience of the Republic of Latvia : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 99–114. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-279-1-4.

УДК 342.9:35.07

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-317-328

Прокопенко Сергій Леонідович кандидат історичних наук, провідний інспектор відділу з питань зв'язку, захисту інформації та мобілізаційної роботи управління з питань регіонального цифрового розвитку та електронного урядування департаменту цифрової трансформації, інформаційних технологій та електронного урядування обласної військової адміністрації, пр. Олександра Поля, 1, м. Дніпро, 49000, тел.: (056) 742-88-59, https://orcid.org/0000-0002-6273-6959

ЦИФРОВІЗАЦІЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ: ВПЛИВ НА ЯКІСТЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу впливу цифровізації надання адміністративних послуг на якість публічного управління. Висвітлено основні тенденції цифрових трансформацій у сфері публічного управління, що сприяють підвищенню ефективності, прозорості та доступності адміністративних послуг для громадян. Розглянуто вплив цифрових технологій на взаємодію між державою та громадянами, що дозволяє спростити бюрократичні процедури, зменшити корупційні ризики та забезпечити швидший доступ до необхідної інформації та послуг.

У статті здійснено порівняльний аналіз досвіду різних країн у впровадженні цифрових платформ для надання адміністративних послуг. Виокремлено успішні приклади реалізації цифрових рішень у публічному управлінні та їх вплив на підвищення рівня задоволеності громадян. Проаналізовано ключові чинники успішної цифровізації, серед яких наголошується на важливості політичної волі, наявності необхідної інфраструктури та підготовки кадрів. Виявлено основні виклики та ризики, пов’язані з кібербезпекою, а також окреслено підходи до їх подолання. Наголошено на необхідності впровадження надійних механізмів захисту персональних даних громадян та забезпечення відповідності нормативно-правової бази сучасним вимогам цифрового середовища.

Зроблено висновок, що цифровізація надання адміністративних послуг є ключовим чинником модернізації публічного управління. Цифрові технології сприяють створенню більш гнучкої та ефективної системи публічного управління, яка здатна оперативно реагувати на потреби громадян. Підкреслено важливість комплексного підходу до впровадження цифрових рішень, що включає технічні, організаційні та правові аспекти.

На основі проведеного аналізу запропоновано рекомендації щодо подальшого розвитку цифровізації адміністративних послуг. Визначено стратегічні напрямки, які дозволять максимально використати потенціал цифрових технологій для покращення якості публічного управління. Окреслено перспективи розвитку та можливості інтеграції нових технологій у державні процеси, що сприятиме подальшій оптимізації та модернізації публічних послуг.

Ключові слова: цифровізація, адміністративні послуги, публічне управління, цифрові технології, комплексний підхід, стратегія.

Prokopenko Serhii Leonidovych PhD in History, Leading Inspector of the Division for Communication, Information Protection and Mobilization of the Office for Regional Digital Development and E-Governance of the Department of Digital Transformation, Information Technology and E-Governance of the Regional Military Administration, 1 Oleksandr Polia Ave. 49000, Dnipro, tel.: (056) 742-88-59, https://orcid.org/0000-0002-6273-6959

DIGITALIZATION OF ADMINISTRATIVE SERVICES: IMPACT ON THE QUALITY OF PUBLIC GOVERNANCE

Abstract. This article analyzes the impact of digitalizing administrative services on the quality of public governance. It highlights the main trends in digital transformations within the public sector, which contribute to increased efficiency, transparency, and accessibility of administrative services for citizens. The influence of digital technologies on the interaction between the state and citizens is examined, demonstrating how these technologies simplify bureaucratic procedures, reduce corruption risks, and ensure quicker access to necessary information and services.

The article conducts a comparative analysis of various countries' experiences in implementing digital platforms for administrative services delivery. It identifies successful examples of digital solutions in public governance and their impact on increasing citizen satisfaction. Key factors for successful digitalization are analyzed, emphasizing the importance of political will, the availability of necessary infrastructure, and workforce training. The main challenges and risks associated with cybersecurity are identified, and approaches to overcoming them are outlined. The necessity of implementing robust mechanisms for protecting citizens' personal data and ensuring the regulatory framework's compliance with the modern digital environment is stressed. The conclusion is made that the digitalization of administrative services is a key factor in the modernization of public governance. Digital technologies contribute to creating a more flexible and efficient public administration system capable of promptly responding to citizens' needs. The

importance of a comprehensive approach to implementing digital solutions, which includes technical, organizational, and legal aspects, is emphasized.

Based on the conducted analysis, recommendations for further development of administrative services digitalization are proposed. Strategic directions are identified to maximize the potential of digital technologies to improve the quality of public governance. Prospects for development and opportunities for integrating new technologies into state processes, which will further optimize and modernize public services, are outlined.

Keywords: digitalization, administrative services, public governance, digital technologies, comprehensive approach, strategy.

Постановка проблеми. Цифровізація надання адміністративних послуг є ключовим аспектом сучасного розвитку публічного управління. Цей процес містить інтеграцію цифрових технологій у всі сфери публічного управління з метою підвищення ефективності, прозорості та доступності адміністративних послуг для громадян і бізнесу. Впровадження цифрових рішень дозволяє значно зменшити бюрократичні бар'єри, скоротити час на отримання послуг та підвищити рівень задоволеності населення [1, с.98]. Одним із головних аспектів цифровізації є створення електронних урядів, які забезпечують можливість взаємодії громадян з державою через цифрові платформи, відповідно це електронні послуги, такі як подання податкових декларацій, реєстрація підприємств, отримання дозволів та ліцензій тощо [2, с. 115]. Такий підхід значно спрощує процес взаємодії громадян з державними органами, роблячи його більш зручним та доступним. Крім того, цифрові платформи дозволяють державним органам збирати та аналізувати великі обсяги даних, що сприяє ухваленню обґрунтованих управлінських рішень.

Цифровізація також впливає на підвищення прозорості публічного управління, адже використання цифрових технологій дозволяє забезпечити відкритість і доступність інформації про діяльність державних органів, що сприяє зниженню рівня корупції та підвищенню довіри громадян до держави. Наприклад, публікація відкритих даних про бюджетні витрати, державні закупівлі та інші аспекти публічного управління дозволяє громадськості контролювати та аналізувати діяльність уряду, що створює умови для більш ефективного громадського контролю та участі громадян у процесі ухвалення рішень [3, с.771]. Завдяки цифровізації надання адміністративних послуг підвищується ефективність управлінських процесів, адже автоматизація рутинних задач дозволяє зменшити навантаження на державних службовців, звільняючи їх для виконання складних та стратегічних завдань. Важливим аспектом цифровізації є також забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних громадян. З розвитком цифрових технологій зростає й

ризик кібератак та витоку інформації, що вимагає від держави впровадження надійних систем захисту та постійного моніторингу кіберпростору.

Тому, цифровізація надання адміністративних послуг має комплексний вплив на якість публічного управління. Вона сприяє підвищенню ефективності, прозорості та доступності державних послуг, знижує рівень корупції та покращує взаємодію громадян з державними органами. Проте, для досягнення максимального ефекту необхідно забезпечити комплексний підхід, який включає не лише впровадження цифрових технологій, але й розвиток інституційної спроможності, кібербезпеки та постійне вдосконалення процесів управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з питань цифровізації надання адміністративних послуг показують значний прогрес у цьому напрямку. Гіст С., Куан З., Ніколіна І., Пахненко О., Савченко О., Семюелс А., Сундберг Л., Туровець Ю., Хайдлунд М. демонструють, що країни, які активно впроваджують цифрові уряди, мають вищі показники ефективності публічного управління та задоволеності громадян адміністративними послугами. Наприклад, у Сингапурі, який є лідером у цій сфері, впровадження цифрових рішень дозволило значно скоротити час надання адміністративних послуг та підвищити рівень прозорості управління.

Академічні дослідження також підтверджують позитивний вплив цифровізації на якість публічного управління. З Величко З., Веккі Г., Вусик Г., Ді Джуліо М., Ленда Р., Лікарчук Н., Фазіль А., вказують на те, що цифрові платформи сприяють зниженню рівня корупції та підвищенню довіри громадян до державних інституцій. Важливу роль у цьому відіграє відкритість даних та можливість громадян отримувати інформацію про діяльність державних органів у режимі реального часу.

Останні публікації також наголошують на викликах, пов'язаних із цифровізацією адміністративних послуг. Аніндіта П., Джаясінга І., Машковська Л., Петренко Н., Полотнянко Б., Тріоно А., Хаммершмід Г. зазначають, що одним з основних викликів є забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних. Зростання кількості кібератак та витоків даних вимагає від держав постійного вдосконалення систем захисту та підвищення обізнаності населення про кібербезпеку. Інші виклики містять необхідність адаптації законодавчої бази до нових умов та забезпечення доступності цифрових послуг для всіх верств населення, включаючи малозабезпечені групи та людей з обмеженими можливостями.

Мета статті полягає в аналізі впливу цифровізації надання адміністративних послуг на покращення якості публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація надання адміністративних послуг є ключовим елементом сучасного розвитку публічного управління, що

сприяє підвищенню ефективності, прозорості та доступності державних сервісів. Впровадження електронних платформ та автоматизація процесів дозволяє зменшити бюрократичні перепони, знизити корупційні ризики та забезпечити громадянам швидкий і зручний доступ до необхідних послуг [4, с.152]. Застосування цифрових технологій у цій сфері відкриває нові можливості для оптимізації роботи державних установ, підвищуючи якість обслуговування та задоволеність громадян.

Процес цифровізації адміністративних послуг охоплює створення інтегрованих інформаційних систем, електронних реєстрів та порталів для взаємодії з громадянами й це не тільки знижує витрати часу та ресурсів, але й забезпечує більш точне і надійне зберігання даних [5, с. 487]. Уряди багатьох країн активно впроваджують такі технології, прагнучи створити цифрову екосистему, яка б відповідала потребам сучасного суспільства та сприяла сталому розвитку. Такий підхід допомагає не лише покращенню адміністративних процесів, але й зміцненню довіри громадян до державних інституцій. Відповідно, цифрові трансформації у сфері публічного управління значно впливають на ефективність, прозорість і доступність адміністративних послуг для громадян, а саме:

— електронне урядування (e-Government) охоплює використання інформаційно-комунікаційних технологій для надання державних послуг, що сприяє зниженню бюрократії та підвищенню ефективності. Тобто, відповідне функціонування центральних онлайн-платформи, де громадяни можуть отримувати доступ до різних послуг (наприклад, реєстрація бізнесу, сплата податків, подання заявок на документи) та доступ до державних послуг через мобільні пристрої, що спрощує доступність для громадян;

— цифрова ідентифікація дозволяє громадянам швидко і безпечно отримувати доступ до державних послуг. Відповідне використання цифрових підписів для підтвердження особи при взаємодії з державними службами та запровадження електронних паспортів, що містять біометричні дані;

— відкриті дані (Open Data), тобто прозорість підвищується завдяки доступу громадян до державних даних. Тобто публікація державними установами даних у відкритому доступі для громадськості та підприємств та використання відкритих даних для створення інструментів аналітики, що допомагають у прийнятті рішень;

— забезпечення захисту даних громадян та державних систем від кіберзагроз. Тобто використання передових методів шифрування для захисту особистих даних та проведення регулярних аудитів безпеки й тестування на проникнення для виявлення та усунення вразливостей;

— Інтеграція Інтернету (IoT) речей для підвищення ефективності надання послуг. Відповідне використання IoT для управління міською

інфраструктурою (наприклад, розумне освітлення, управління трафіком) та застосування сенсорів для моніторингу екологічних параметрів та громадської безпеки;

— Залучення громадян до процесу прийняття рішень через цифрові платформи. Функціонування платформ для подання та підписання електронних петицій та проведення опитувань та голосувань онлайн для збору думок громадян [6; 7, с.337-345].

Варто відзначити, що цифрові технології мають значний вплив на взаємодію між державою та громадянами, спрощуючи бюрократичні процедури, зменшуючи корупційні ризики та забезпечуючи швидший доступ до необхідної інформації та послуг. Спрощення бюрократичних процедур, — цифрові технології дозволяють автоматизувати багато процесів, які раніше вимагали паперової роботи й фізичної присутності громадян у державних установах. Наприклад, громадяни можуть заповнювати та подавати форми онлайн, що скорочує час на обробку заявок та зменшує навантаження на державні установи та використання цифрових підписів й систем електронної ідентифікації дозволяє підтверджувати особу та підписувати документи дистанційно [8, с. 516].

Вагомим є зменшення корупційних ризиків, а автоматизація процесів та зменшення необхідності особистого контакту між громадянами та чиновниками знижує можливості для корупції. Також важливою є швидший доступ до інформації та послуг, адже цифрові технології забезпечують громадянам зручний і швидкий доступ до інформації та державних послуг через різноманітні канали: державні послуги доступні через спеціальні вебсайт та мобільні додатки [9, с. 423], що дозволяє отримувати необхідну інформацію та послуги будь-коли та з будь-якого місця й відповідно впровадження електронних систем у центрах обслуговування громадян (наприклад, ЦНАПи в Україні) робить процес обслуговування більш ефективним та зручним для громадян.

Відповідно до сучасних тенденцій держави впроваджують різноманітні цифрові платформи для надання адміністративних послуг, що дозволило значно підвищити рівень задоволеності громадян, знизити корупційні ризики та спростити бюрократичні процедури. У розробленій таблиці наведено порівняльний аналіз досвіду різних країн у впровадженні цифрових платформ, виокремлено успішні приклади реалізації цифрових рішень у публічному управлінні та їх вплив на задоволеність громадян (Таблиця 1).

Країна	Платформа/ Ініціатива	Опис	Успішні приклади реалізації
Естонія	e-Estonia	Комплексна електронна держава	Електронне резидентство, онлайн-голосування на виборах
Україна	Дія	Єдиний портал державних послуг	Електронні паспорти, онлайн-реєстрація бізнесу
Сінгапур	SingPass	Єдина система електронної ідентифікації	Доступ до більшості державних послуг через один портал
Данія	NemID	Цифрова ідентифікація для громадян	Доступ до банківських, державних та інших послуг
Південна Корея	e-Government	Комплексна електронна система державних послуг	Онлайн-платформа для подання податкових декларацій, електронні документи
Канада	My Service Canada	Єдиний портал для державних послуг	Онлайн-доступ до послуг соціального забезпечення, податкових послуг
Австралія	myGov	Єдина платформа для державних послуг	Онлайн доступ до податкових, медичних та соціальних послуг
Велика Британія	GOV.UK	Єдиний портал державних послуг	Централізована платформа для усіх державних послуг
Фінляндія	Suomi.fi	Єдиний портал для державних послуг	Доступ до послуг для громадян та бізнесу, електронні документи
Нова Зеландія	RealMe	Цифрова ідентифікація та доступ до послуг	Єдиний вхід до всіх державних послуг

Таблиця 1. Порівняльний аналіз досвіду різних держав у впровадженні цифрових платформ для надання адміністративних послуг
Джерело власна розробка автора

Відповідно до вище відзначеного, електронні платформи, що забезпечують взаємодію між державними органами та громадянами, є важливим інструментом у сучасному інформаційному суспільстві. Вони сприяють підвищенню ефективності публічного управління, зменшуючи час та ресурси, необхідні для надання послуг громадянам. Завдяки таким платформам громадяни мають можливість отримувати доступ до державних послуг в онлайн-режимі, що зменшує потребу у фізичних візитах до установ. Однією з ключових переваг електронних платформ є їх здатність підвищувати прозорість та підзвітність державних органів й громадяни мають можливість відстежувати процес обробки своїх заявок, отримувати зворотний зв'язок та доступ до інформації про діяльність державних установ [10, с.631]

Однак, впровадження електронних платформ також має свої недоліки. Однією з основних проблем є технічні питання, пов'язані з доступом до Інтернету та цифровими навичками населення, адже не всі громадяни мають доступ до Інтернету або володіють необхідними знаннями для використання електронних платформ [11, с.149]. Крім того, можливі технічні збої можуть ускладнювати роботу платформ та тимчасово обмежувати доступ до послуг. Відповідно захист особистих даних громадян має бути на високому рівні, щоб уникнути можливих витоків або зломів інформації [12, с.8]. Порушення конфіденційності даних створює серйозні наслідки як для окремих громадян, так і для державних органів. Тому важливо забезпечити надійні заходи кібербезпеки та постійно вдосконалювати системи захисту інформації.

Цифровізація надання адміністративних послуг відіграє ключову роль у трансформації публічного управління в Україні, сприяючи підвищенню якості, ефективності та прозорості. Цей процес передбачає впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у державні структури, що дозволяє оптимізувати адміністративні процедури, зменшити бюрократичні перешкоди та покращити взаємодію між громадянами та державою [13, с. 72].

Однією з головних переваг цифровізації є значне підвищення ефективності надання адміністративних послуг. Завдяки автоматизації процесів зменшується час, необхідний для обробки запитів. Цифровізація сприяє підвищенню прозорості публічного управління. Однією з ключових складових цього процесу є відкритий доступ до інформації [14, с. 30]. Громадяни можуть онлайн перевіряти статус своїх запитів, що знижує можливості для корупції та зловживання владою. Наприклад, система електронного урядування «Портал державних послуг» (Дія) надає можливість громадянам отримувати широкий спектр послуг онлайн, від реєстрації автомобіля до отримання витягу з реєстру нерухомості. Також, електронні реєстри забезпечують прозорість діяльності органів влади. Відкриті дані, доступні на таких платформах, як Data.gov.ua, дозволяють громадянам і

бізнесу отримувати важливу інформацію про діяльність державних органів, що сприяє зростанню довіри до них.

Цифровізація значно покращує доступність адміністративних послуг для громадян. Онлайн-платформи дозволяють отримувати послуги з будь-якої точки країни без необхідності особисто відвідувати державні установи [15, с. 113]. Прикладом успішної реалізації таких ініціатив є портал «Дія», який об'єднує понад 70 послуг онлайн. Серед них — можливість реєструвати місце проживання, подавати податкові декларації й це значно спрощує взаємодію громадян з державою та зменшує адміністративні бар'єри.

Відповідно, сьогодні в Україні впроваджена низка проектів, які є успішними в рамках цифровізації надання адміністративних послуг:

— портал державних послуг Дія став символом цифровізації в Україні. Він об'єднує більшість адміністративних послуг в одному місці, що дозволяє громадянам отримувати необхідні сервіси швидко та зручно;

— електронний кабінет водія дозволяє водіям перевіряти інформацію про свої транспортні засоби, отримувати повідомлення про штрафи та сплачувати їх онлайн, що значно спрощує процес взаємодії з державними органами;

— «ProZorro» електронна система державних закупівель, яка забезпечує прозорість та відкритість тендерних процедур. Завдяки ProZorro будь-яка зацікавлена особа може переглядати інформацію про державні закупівлі, що мінімізує корупційні ризики.

Висновки. Цифровізація надання адміністративних послуг суттєво впливає на якість публічного управління, сприяючи його ефективності та прозорості. Впровадження цифрових технологій дозволяє значно скоротити час обробки запитів громадян, підвищуючи швидкість та якість обслуговування. Завдяки автоматизації процесів, зменшується можливість людських помилок та корупційних дій, що підвищує довіру до державних інституцій. Окрім зменшення адміністративних витрат, цифровізація сприяє більш ефективному використанню ресурсів, дозволяючи державним службам концентрувати зусилля на стратегічно важливих завданнях. Впровадження електронних систем управління дозволяє отримувати аналітичні дані в реальному часі, що полегшує прийняття обґрунтованих управлінських рішень та сприяє покращенню планування.

Цифрові платформи забезпечують підвищення доступності адміністративних послуг для громадян незалежно від їх місцезнаходження, що особливо важливо для віддалених та малонаселених регіонів. Онлайн сервіси дозволяють зменшити черги у фізичних установах та оптимізувати роботу державних службовців. Впровадження цифрових технологій сприяє підвищенню прозорості у діяльності органів державної влади. Відкритий доступ до

інформації та можливість контролю за діяльністю державних службовців забезпечують громадський контроль та сприяють підвищенню відповідальності управлінців.

Однак, процес цифровізації вимагає значних інвестицій та підготовки кадрів, що є викликом для державних бюджетів. Необхідно забезпечити надійний захист персональних даних та інформаційної інфраструктури, щоб уникнути можливих загроз кібербезпеки. Крім того, слід враховувати потреби та можливості різних соціальних груп, забезпечуючи цифрову інклюзію для всіх верств населення.

Цифровізація адміністративних послуг в Україні є важливим кроком до модернізації державного управління. Вона сприяє підвищенню ефективності, прозорості та доступності державних послуг, що в свою чергу покращує якість життя громадян і сприяє розвитку суспільства. Успішні приклади реалізації цифрових ініціатив демонструють, що Україна має потенціал стати лідером у сфері електронного урядування серед країн Східної Європи.

Таким чином, цифровізація надання адміністративних послуг є важливим кроком у покращенні якості публічного управління. Вона сприяє ефективності, прозорості та доступності державних послуг, але потребує системного підходу та врахування можливих ризиків для забезпечення успішного впровадження та функціонування цифрових рішень.

Література:

1. Turovets Y, et al. Digitalization of the administrative services in various fields of activity. *Amazonia Investiga.* 2022. № 11.60. P. 90-101.

2. Pakhnenko O., Kuan Z. Ethics of digital innovation in public administration. *Business Ethics and Leadership.* 2023. № 7.1. P. 113-121.

3. Likarchuk N., Velychko, Z., Andrieieva O., Lenda R., & Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas.* 2023. № 41(76). P. 769-779.

4. Nikolina I. I., et al. Assessment of digitalization of public management and administration at the level of territorial communities. *Natsional'nyi Hirnychyi Universytet. Naukovyi Visnyk.* 2020. № 5. P. 150-156.

5.Jayasinga I., Anindita P., Triono A. Digitalization of Population Administration to Facilitate Public Services in the Era of Regional Autonomy. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding.* 2023. № 10.5. P. 484-490.

6. Карасаєв С. У., Лікарчук Н. В. Міжнародні аспекти використання інформаційних технологій у державному управлінні. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2023. №12. С. 151–163.

7. Profiroiu C., Negoiță C., Costea A. Digitalization of public administration in EU member states in times of crisis: the contributions of the national recovery and resilience plans. *International Review of Administrative Sciences.* 2024. № 90.2. P. 336-352.

8. Fazil A. et al. A Review of E-Government Practices in the Age of Digitalization. *International Journal of Multidisciplinary Approach Research and Science.* 2024. № 2.02. P. 511-527.

9. Hammerschmid G., et al. A shift in paradigm? Collaborative public administration in the context of national digitalization strategies. *Governance.* 2024. № 37.2. P. 411-430.

10. Giest S., Samuels A. Administrative burden in digital public service delivery: The social infrastructure of library programs for e-inclusion. *Review of Policy Research.* 2023. № 40.5. P. 626-645.

11. Di Giulio M., Vecchi G. Implementing digitalization in the public sector. Technologies, agency, and governance. *Public Policy and Administration.* 2023. № 38.2. P. 133-158.

12. Heidlund M., Sundberg L. What is the value of digitalization? Strategic narratives in local government. *Information Polity* Preprint. 2023. P. 1-17.

13. Савченко О.С. Систематизація наукових підходів до поняття «цифровізація у публічному управлінні». *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2022. С. 72-76.

14. Полотнянко Б. Ю. Цифровізація надання адміністративних послуг. *Трансформація національних і європейських систем господарювання публічного управління та адміністрування: в умовах сучасних викликів та перспектив розвитку: Матеріали всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф.: (Київ, 22 листопада 2023 року : тези доповідей). ВНЗ «Київський університет ринкових відносин».* 2023. С. 29-31.

15. Петренко Н. О., Машковська Л. В. Цифровізація державних адміністративних послуг в Україні: нормативно-правові аспекти. *Право і суспільство.* 2020. № 2. С. 112-119.

References:

1. Turovets, Y, et al. (2022). Digitalization of the administrative services in various fields of activity. *Amazonia Investiga,* № 11.60, pp. 90-101 [in English]

2. Pakhnenko, O., Kuan, Z. (2023). Ethics of digital innovation in public administration. *Business Ethics and Leadership,* № 7.1, pp. 113-121 [in English]

3. Likarchuk, N., Velychko, Z., Andrieieva, O., Lenda, R., & Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*, № 41(76), pp. 769-779 [in English]

4. Nikolina, I. I., et al. (2020). Assessment of digitalization of public management and administration at the level of territorial communities. *Natsional'nyi Hirnychyi Universytet. Naukovyi Visnyk*, № 5, pp. 150-156 [in English]

5. Jayasinga, I., Anindita, P., Triono, A. (2023). Digitalization of Population Administration to Facilitate Public Services in the Era of Regional Autonomy. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding,* № 10.5, pp. 484-490 [in English]

6. Karasaiev, S. U., Likarchuk, N. V. (2023). Mizhnarodni aspekty vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u derzhavnomu upravlinni [International aspects of the use of information technologies in public administration]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty,* №12, pp. 151–163 [in Ukrainian]

7. Profiroiu, C., Negoiță, C., Costea, A. (2024). Digitalization of public administration in EU member states in times of crisis: the contributions of the national recovery and resilience plans. *International Review of Administrative Sciences*, № 90.2, pp. 336-352 [in English]

8. Fazil, A. et al. (2024). A Review of E-Government Practices in the Age of Digitalization. *International Journal of Multidisciplinary Approach Research and Science,* № 2.02, pp. 511-527 [in English]

9. Hammerschmid, G., et al. (2024). A shift in paradigm? Collaborative public administration in the context of national digitalization strategies. *Governance,* № 37.2, pp. 411-430 [in English]

10. Giest, S., Samuels, A. (2023). Administrative burden in digital public service delivery: The social infrastructure of library programs for e-inclusion. *Review of Policy Research*,№ 40.5, pp. 626-645 [in English]

11. Di Giulio, M., Vecchi, G. (2023). Implementing digitalization in the public sector. Technologies, agency, and governance. *Public Policy and Administration,* № 38.2, pp. 133-158 [in English]

12. Heidlund, M., Sundberg, L. (2023). What is the value of digitalization? Strategic narratives in local government. *Information Polity* Preprint, pp. 1-17 [in English]

13. Savchenko, O.S. (2022). Systematyzatsiia naukovykh pidkhodiv do poniattia «tsyfrovizatsiia u publichnomu upravlinni» [Systematization of scientific approaches to the concept of "digitalization in public administration]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Publichne upravlinnia i administruvannia*, pp. 72-76. [in Ukrainian]

14. Polotnianko, B. Yu. (2023). Tsyfrovizatsiia nadannia administratyvnykh posluh [Digitization of the provision of administrative services]. *Transformatsiia natsionalnykh i yevropeiskykh system hospodariuvannia publichnoho upravlinnia ta administruvannia: v umovakh suchasnykh vyklykiv ta perspektyv rozvytku: Materialy vseukrainskoi nauk.-prakt. internet-konf.: (Kyiv, 22 lystopada 2023 roku : tezy dopovidei). VNZ «Kyivskyi universytet rynkovykh vidnosyn»*, pp. 29-31 [in Ukrainian]

15. Petrenko, N. O., Mashkovska, L. V. (2020). Tsyfrovizatsiia derzhavnykh administratyvnykh posluh v Ukraini: normatyvno-pravovi aspekty [Digitization of public administrative services in Ukraine: regulatory and legal aspects]. *Pravo i suspilstvo,* № 2, pp. 112-119 [in Ukrainian]

УДК 351:336.7

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-329-337

Радиш Ярослав Федорович доктор педагогічних наук, професор кафедри управління та адміністрування, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», вул. Грушевського, 13, м. Вінниця, 21050, тел.: (0432) 55-65-68, https://orcid.org/0000-0002-8374-5424

НЕБАНКІВСЬКА ФІНАНСОВА УСТАНОВА ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. На сучасному етапі розвитку економіки України, який ускладнюється веденням війни із росією, вироблення нормативів соціально орієнтованої ринкової економіки вимагає покладання зусиль державного регулятора фінансових послуг щодо розвитку конкурентоздатного фінансового сектора, який буде спроможний надавати додатковий обсяг фінансових ресурсів, сприяючи становленню конкурентоспроможної економки країни.

На нашу переконання, успішне функціонування економіки вимагає системної і не лише галузевої мобілізації зусиль, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів між її сферами й секторами економки України.

Так, як держані органи виконавчої і законодавчої влади наділені функціями регулятора ринку фінансових послуг, зокрема враховуючи спроможності ринку небанківських фінансових установ, що мобілізують на добровільних засадах заощадження громадян України, також можуть здійснювати позички чи робити інвестиційні вкладення, сприяючи державному регулюванню фінансово-економічного стану.

Необхідною умовою розвитку сучасної економіки в період посилення світового ринку глобалізації економіки, функціювання ринку фінансових послуг є запорукою ефективності та успішного розвитку держави.

Досвід розвинутих країн стверджує, що ринок фінансових послуг допомагає фінансовій підтримці становлення та удосконалення економіки країни, так як, акумулювання грошових коштів та інших фінансових активів сприяє їх доцільному використанню та отримання економічної вигоди.

На сьогодні в Україні фінансовий ринок представлений банками, інвестиційними та лізинговими компаніями, страховими компаніями, недержавними пенсійними фондами, кредитними спілками, ломбардами. Серед яких частина на ринку фінансових послуг належить небанківським фінансовим установам, які є юридичними особами та не є банками, а також надають одну або кілька фінансових послуг.

Ключові слова: небанківські фінансові установи, державне регулювання ринку фінансових послуг, фінансові посередники, фінансові компанії, ринок фінансових послуг, фінансовий ринок, забезпечення фінансової безпеки.

Radysh Yaroslav Fedorovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Management and Administration Communal Institution of Higher Education "Vinnytsia Academy of Continuing Education", St. Hrushevsky, 13, Vinnytsia, 21050, tel.: (0432) 55-65-68, https://orcid.org/0000-0002-8374-5424

UNBANK FINANCIAL INSTITUTION AS OBJECT OF GOVERNMENT CONTROL

Abstract. On the modern stage of development of economy of Ukraine, that becomes complicated by the prosecution of war from росією, making of norms of the socially oriented market economy requires the laying-on of efforts of state regulator of financial services in relation to development of competitive financial sector, that will be able to give the additional volume of financial resources, assisting becoming of competitive housekeeper of country.

In our opinion, the successful functioning of the economy requires systemic and not only sectoral mobilization of efforts, distribution and redistribution of financial resources between its areas and sectors of the Ukrainian economy.

Just as the state bodies of executive and legislative power are empowered with the functions of the financial services market regulator, in particular, taking into account the market capabilities of non-banking financial institutions that mobilize the savings of Ukrainian citizens on a voluntary basis, they can also make loans or make investments, contributing to the state regulation of the financial and economic situation.

A necessary condition for the development of the modern economy in the period of strengthening of the world market, the globalization of the economy, the functioning of the financial services market is a guarantee of the efficiency and successful development of the state.

The experience of developed countries states that the market of financial services helps to financially support the formation and improvement of the country's economy, as the accumulation of cash and other financial assets contributes to their appropriate use and obtaining economic benefits.

Today, the financial market in Ukraine is represented by banks, investment and leasing companies, insurance companies, non-state pension funds, credit unions, and pawnshops. Among which part of the financial services market belongs to non-banking financial institutions, which are legal entities and are not banks, and also provide one or more financial services.

Keywords: unbank financial institutions, government control of market of financial services, financial mediators, financial companies, market of financial services, financial market, providing of financial safety.

Постановка проблеми. В умовах війни та фінансової кризи особливого значення набувають небанківські фінансові установи (НФУ). Враховуючи те, що їхня соціальна складова, захищає населення від знецінення заощаджень, покращує доступ до фінансових послуг громадян. Небанківський фінансовий сектор (НФС), який формують страхові компанії, кредитні спілки, фінансові компанії та ломбарди, значно менший за обсягом активів, ніж банківський. Крім згаданих фінансових установ, фінансові послуги також надають юридичні особи – лізингодавці, що не є фінансовими установами. Все це потребує вироблення ефективної моделі державного регулювання ринку небанківських фінансових послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження державного регулювання ринку фінансових послуг займалися: М. Алєксєєв, О. Барановський, В. Геєць, С. Герасимова, А. Дьомін, С. Злупка, В. Клименко, А. Ковальов, В. Корнєєв, А. Кощєєв, В. Колесник, Ю. Кравченко, М. Крупка, Н. Кузнєцов, А. Кузнєцова.

Значний вклад у розвиток механізму державного регулювання ринку фінансових послуг зробили Дж. Стігліц, Т. Кембелл, Г. Марковіц, Е. Нікбахт, Р. Тьюлз, Ю. Фама, У. Шарп та ін.

Мета статті – здійснити аналіз діяльності небанківських фінансових установ, дослідити позитивні й негативні чинники впливу щодо ефективності державного регулювання.

Виклад основного матеріалу. Перехід України до соціально орієнтованої ринкової економіки передбачає створення конкурентоздатного фінансового сектора, який надає економіці країни необхідний обсяг фінансових ресурсів, забезпечуючи таким чином її розвиток. Успішне функціонування економіки потребує постійної мобілізації, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів між її сферами й секторами. Такі функції виконуються як за допомогою держави, так і задопомогою фінансового ринку, який мобілізує заощадження на добровільних засадах і надає позички чи інвестиції, регулюючи фінансово-економічну ситуацію країни [1, с. 388].

Існування ринку фінансових послуг є необхідною умовою розвитку сучасної економіки, показником її ефективності та розвитку держави. Ринок фінансових послуг сприяє фінансовому забезпеченню розвитку економіки держави через акумулювання грошових коштів та інших фінансових активів задля ефективності їх використання та отримання економічної вигоди. Такий ринок в Україні представлений банками, страховими компаніями,

недержавними пенсійними фондами, кредитними спілками, ломбардами, інвестиційними та лізинговими компаніями. Значна частина на ринку фінансових послуг належить НФУ, які є юридичними особами та не є банками, а також надають одну або кілька фінансових послуг. Перелік фінансових послуг, що надаються НФУ, є досить різноманітним. Сутність фінансової послуги полягає в забезпеченні руху фінансових активів. Отже, цеє підприємницькою діяльністю, яка не є виробничою, торговельною чи банківською [2, с. 377].

Загальні правові засади щодо надання фінансових послуг, контроль за діяльністю суб'єктів фінансового ринку регламентує вже загаданий Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону фінансова послуга – це операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [3]. Ключовим компонентом легальної дефініції, що розкриває сутність поняття фінансової послуги, є здійснення операцій з фінансовими активами.

Законом України «Про адміністративні послуги» закріплено, що адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону [4]. З огляду на таку термінологічну неточність виникає необхідність у розмежуванні цих понять.

Особливими ознаками адміністративних послуг науковці вважають такі: 1) адміністративну послугу надають за заявою особи; 2) надання адміністративних послуг пов'язане із забезпеченням умов для реалізації суб'єктивних прав конкретної особи; 3) адміністративні послуги надають адміністративні органи (зокрема органи виконавчої влади та місцевого самоврядування) та обов'язково через реалізацію владних повноважень.

Отже отримати конкретну адміністративну послугу можна лише у відповідному (зазвичай лише одному) адміністративному органі; результатом адміністративної послуги в процедурному значенні є адміністративний акт (рішення або дія адміністративного органу, яким задовольняється заява особи). Такий адміністративний акт має конкретного адресата – споживача адміністративної послуги, тобто особу, яка звернулася за цією послугою [5, с. 19–20].

Насамперед ознаки, які притаманні саме фінансовим послугам. До законодавчих ознак фінансових послуг належать:

- здійснення операцій із фінансовими активами, що пропонується вважати «учиненням фактичних та/або юридичних дій з фінансовими активами»;
- дії з фінансовими активами провадять в інтересах третіх осіб [6, с. 58].

Проте, наголошується на неконкретності цього формулювання, з чим ми цілком погоджуємося та пропонуємо передусім зважати на інтереси споживача фінансової послуги, а вже потім – можливих зацікавлених третіх осіб.

Хоча, саме споживачів передбачено в Господарському кодексі України як окремих суб'єктів господарських правовідносин, що має досить важливе значення в контексті нормативного забезпечення захисту прав споживачів.

Страхові і лізингові компанії, інвестиційні і недержавні пенсійні фонди, довірчі товариства, кредитні спілки, ломбарди зайняли своє місце у відносинах мобілізації і розподілу капіталів, становлячи в окремих випадках конкуренцію банківським установам. НФУ, акумулюючи кошти індивідуальних інвесторів і вкладаючи їх у різні економічні проекти, забезпечують рівновагу на ринку капіталів через погодження пропозиції і попиту на фінансові ресурси, перерозподіляють і знижують фінансові ризики, забезпечують підвищення ліквідності фінансових укладень різнихінвесторів внаслідок професійного управління залученими коштами [7, с. 38–39].

Виходячи з вище викладеного, бачимо що крім досягнення власних комерційних цілей, НФУ сприяють вирішенню загальноекономічних завдань, економічному зростанню в Україні.

Що ж стосується визначення «небанківська фінансова установа», то цей термін не трапляється ні в Законі України про фінансові послуги, ні в Законі про банки і банківську діяльність, не розтлумачується в жодному іншому нормативному документі, що має силу закону. Лише виходячи з аналізу нормативних документів, логічно буде віднести до НФУ усі ті установи, які не є банками та входять до фінансово-кредитної системи. Тобтов українському законодавстві, на відміну від законодавства багатьох країн, немає «основного» закону, де давалося б точне визначення НФУ та на яке б потім посилались усі інші нормативні акти при детальному врегулюванні діяльності НФУ [8, с. 49].

Так, у ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» зазначено, що фінансова установа – юридична особа, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансовихпослуг, а також інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг, у випадках, прямо визначених законом, та внесена до відповідного реєстру в установленому законом порядку. До фінансових

установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а у випадках, прямо визначених законом, – інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг. Не є фінансовими установами (не мають статусу фінансової установи) незалежні фінансові посередники, що надають послугиз видачі фінансових гарантій в порядку та на умовах, визначених Митним кодексом України [9].

У листі Державного комітету України з питань розвитку підприємництва від 2 грудня 1999 р. № 14/3556 «Про розгляд питання щодо визначення терміна «фінансово-кредитна та небанківська фінансова установа» [10] дається більш-менш чітке визначення небанківської фінансової організації; точніше, таке визначення випливає із цього листа: підприємство, яке здійснює діяльність з надання кредитів та інших фінансових послуг і законодавством не зобов'язане створювати страховий резерв, є фінансово-кредитною або НФУ [11].

На думку О. Іваницької, під системою небанківських фінансово-кредитних інститутів (парабанківська система) розуміють сукупність небанківських фінансових посередників, які функціонують на ринку фінансових послуг відповідно до законодавства і надають вузькоспеціалізовані фінансові послуги (кредитування, інвестування, послуги техніко-посередницького характеру), які не належать до сфери банківської діяльності, спрямовані на трансформацію власних, залучених і запозичених грошових коштів з метою задоволення фінансових потреб споживачів та одержання прибутку. В Україні до парабанківських посередників відносять страхові компанії (ризикові страхові компанії, компанії із страхування життя), недержавні пенсійні фонди, кредитні установи (кредитні спілки, ломбарди, інші кредитні установи, юридичні особи публічного права), фінансові компанії ї (у тому числі лізингові, факторингові, операцій із нерухомістю, фінансування будівництва тощо) та інститути спільного інвестування [12].

Кредитні спілки як суб'єкти адміністративного права, у процесі реалізації своїх законних прав передусім стикаються з публічними потребами та інтересами, які представляє суб'єкт публічної адміністрації. У свою чергу відбувається своєрідне зіставлення одних інтересів (приватних) з іншими (суто публічними), значно більшими заобсягом і значущими для суспільства. Якщо ці інтереси не суперечать один одному, відповідно до нормативних визначень, відбувається реалізація згаданих вище потреб у межах владно-управлінської діяльності або в інших формах державної

діяльності, пов'язаних з нею, здійснення яких регламентоване нормами адміністративного права [13, с. 84–85].

Основним нормативно-правовим документом, що визначає організаційно-правові засади створення та діяльності кредитних спілок, їх об'єднань, права та обов'язки членів, є Закон України «Про кредитні спілки» [14]. У ст. 1 Закону закріплено таке поняття: «кредитна спілка – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки» [14]. Таким чином, Закон надав кредитним спілкам принципово нового значення – не громадської, а неприбуткової організації, що відображає реальну природу кредитних спілок та їх соціальне призначення.

На думку П. Кухарчука, світовий досвід показав, що перспективним інструментом реалізації цієї мети може стати смарт-спеціалізація регіону, зміст якої полягає у детальному глибокому дослідженні конкурентних переваг окремої території і націй основі ґрунтовній розробці плану заходів щодо максимізації зусиль у напрямі підвищення конкурентоспроможності регіону за обраним напрямом [15].

Висновки. Відмінною рисою українського законодавства є те, що воно формується в умовах трансформаційної економіки та євроінтеграції, що впливає на інтенсивність розвитку законотворчого процесу і зумовлене потребами реформування суспільства, переходом його до ринкової економіки та розбудовою правової держави.

Варто констатувати, що ключовою проблемою у здійсненні регулювання ринку фінансових послуг є недостатня координація дій між фінансовими регуляторами, що у процесі наглядової діяльності знаходить відображення у неузгодженості їх дій під час прийняття нормативно-правових актів, недостатній координації дій в умовах системних фінансових криз, недостатньому обміні інформацією та не відпрацьованості механізмів взаємодії під час нагляду за діяльністю фінансових конгломератів чи пов'язаних осіб. Важливе значення має також подальша інтеграція України у світові структури, що визначають міжнародну політику в галузі регулювання фінансових послуг.

Як передбачає Стратегія розвитку фінансового сектора України до 2025 року, Україна має створити фінансову систему, що здатна забезпечувати сталий економічний розвиток за рахунок ефективного перерозподілу фінансових ресурсів в економіці на основі розбудови повноцінного ринковогоконкурентоспроможного середовища.

Література:

1. Солошкіна І. В. Фінансові послуги як правова категорія: поняття, суттєві сторони та інші ознаки. Форум права. 2013. № 4. С. 388–394.

2. Тесленко Т. І. Характеристика небанківських фінансових установ та побудова бухгалтерського обліку в небанківських фінансових установах. Приазовський економічний вісник. 2019. № 2 (13). С. 376–380.

3. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text (дата звернення: 05.06.2024).

4. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text (дата звернення: 05.06.2024).

5. Тимощук В. Адміністративні послуги : посібник. Київ, 2012. 104 с.

6. Денисенко Б. В. Банківська послуга як фінансово-правова категорія. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2008. Вип. 79. С. 55–58.

7. Корнєєв В. В. Фінансові посередники: інституційна роль та інструментарій. Фінанси України. 2000. № 2. С. 37–45.

8. Баланюк Л. Л. Поняття та місце небанківської установи в фінансовій системі України. Право України. 2008. № 3. С. 47–51.

9. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. (Втрата чинності відбулася 01.01.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text (дата звернення: 01.06.2024).

10. Про розгляд питання щодо визначення терміна «фінансово- кредитна та небанківська фінансова установа : лист Державного комітету України з питань розвитку підприємництва від 02.12.1999 р. № 14/3556. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3556276-99#Text (дата звернення: 01.06.2024).

11. Буга Г. С. Небанківська фінансова установа як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 1. С. 178–181.

12. Іваницька О. М. Діяльність небанківських кредитно-фінансових установ в Україні. Науковий вісник Національного авіаційного університету. Серія : економіка. 2013. № 1. Т. 1. URL: https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/IMV/–article/download/5892/6641 (дата звернення: 01.06.2024).

13. Довгополик А. А. Становлення кредитних спілок в Україні і світі. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. 2009. Вип. 92. С. 84–88.

14. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 р. № 2908-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20#Text (дата звернення: 01.06.2024).

15. Кухарчук П.М. SMART-спеціалізація як інструмент публічної політики // Наукові інновації та передові технології – 2023. – № 12(26) URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12(26)-783-790 (дата звернення: 01.06.2024).

References:

1. Soloshkina, I. V. (2013). Finansovi poslugi jak pravova kategorija: ponjattja, suttєvi storoni ta inshi oznaki [Financial services as a legal category: concepts, essential aspects and other features.]. *Forum prava - Law forum*, 4, 388–394 [in Ukrainian].

2. Teslenko, T. I. (2019). Harakteristika nebankivs'kih finansovih ustanov ta pobudova buhgalters'kogo obliku v nebankivs'kih finansovih ustanovah [Characteristics of non-banking financial institutions and construction of accounting in non-banking financial institutions]. *Priazovs'kij ekonomichnij visnik - Priazov Economic Herald*, 2 (13), 376–380 [in Ukrainian].

3. Zakon Ukraïni “Pro finansovi poslugi ta derzhavne reguljuvannja rinkiv finansovih poslug” [The Law of Ukraine “On financial services and state regulation of financial services markets”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text [in Ukrainian].

4. Zakon Ukraïni “Pro administrativni poslugi” [The Law of Ukraine “On administrative services”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text [in Ukrainian].

5. Timoshhuk, V. (2012). *Administrativni poslugi [Administrative services]*. Kiïv [in Ukrainian].

6. Denisenko, B. V. (2008). Bankivs'ka posluga jak finansovo-pravova kategorija [Banking service as a financial and legal category]. *Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University*, 79, 55–58 [in Ukrainian].

7. Kornєєv, V. V.(2000). Finansovi poseredniki: institucijna rol' ta instrumentarij [Financial intermediaries: institutional role and toolkit]. *Finansi Ukraïni - Finances of Ukraine,* 2, 37–45 [in Ukrainian].

8. Balanjuk, L. L. (2008). Ponjattja ta misce nebankivs'koï ustanovi v finansovij sistemi Ukraïni [Concept and place of non-banking institution in the financial system of Ukraine]. *Pravo Ukraïni - Law of Ukraine*, 3, 47–51 [in Ukrainian].

9. Pro finansovi poslugi ta derzhavne reguljuvannja rinkiv finansovih poslug : Zakon Ukraïni [The Law of Ukraine “On financial services and state regulation of financial services markets”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text [in Ukrainian].

10. List Derzhavnogo komitetu Ukraïni z pitan' rozvitku pidpriєmnictva “Pro rozgljad pitannja shhodo viznachennja termina «finansovo- kreditna ta nebankivs'ka finansova ustanova” [The letter of the State Committee of Ukraine on Entrepreneurship Development “On consideration of the issue of defining the term "financial and credit and non-banking financial institution”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3556276-99#Text [in Ukrainian].

11. Buga, G. S. (2022). Nebankivs'ka finansova ustanova jak ob’єkt administrativno-pravovogo reguljuvannja [Non-bank financial institution as an object of administrative and legal regulation]. *Juridichnij naukovij elektronnij zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 1, 178–181 [in Ukrainian].

12. Ivanic'ka, O. M. (2013). Dijal'nist' nebankivs'kih kreditno-finansovih ustanov v Ukraïni [Activities of non-bank credit and financial institutions in Ukraine]. *Naukovij visnik Nacional'nogo aviacijnogo universitetu. Serija : ekonomika - Scientific Bulletin of the National Aviation University. Series: economy*, 1, 1. Retrieved from https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/IMV/–article/download/5892/6641 [in Ukrainian].

13. Dovgopolik, A. A. (2009). Stanovlennja kreditnih spilok v Ukraïni i sviti [Formation of credit unions in Ukraine and the world]. *Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo tehnichnogo universitetu sil's'kogo gospodarstva - Bulletin of Kharkiv National Technical University of Agriculture*, 92, 84–88 [in Ukrainian].

14. Zakon Ukraïni “Pro kreditni spilki [The Law of Ukraine “On credit unions”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3254-20#Text [in Ukrainian].

15. Kuharchuk, P.M. (2023). SMART-specializacija jak instrument publichnoï politiki [SMART specialization as a tool of public polic]. *Naukovi innovaciï ta peredovi tehnologiï – 2023 - Scientific innovations and advanced technologies - 2023*, 12(26) Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-12(26)-783-790 [in Ukrainian].

УДК 61: 330.526.35:330.3

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-338-349

Сидорчук Ористлава Григорівна д.е.н., професор, завідувач кафедри регіонального та місцевого розвитку Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, НУ «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, https://orcid.org/0000-0002-7078-1557

МОДЕРНІЗАЦІЯ СФЕРИ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ШЛЯХОМ РОЗВИТУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Анотація. В сучасних умовах існує значна потреба модернізації сфери надання медичних послуг для прийняття ефективних державних рішень і максимального використання її потенціалу. Особливий акцент варто поставити на розвиток державно-приватного партнерства, оскільки воно забезпечує більш доступні та наближені до громадян управлінські механізми.

Державно-приватне партнерство є механізмом, що довів свою ефективність у впровадженні інновацій, модернізації, технологічному забезпеченні та підвищенні якості медичних послуг. Воно передбачає взаємодією держави та приватного сектора, що передбачає об'єднання їх ресурсів і зусиль з урахуванням інтересів кожного з партнерів. Перевагами державно-приватного партнерства у сфері надання медичних послуг є інвестування додаткових ресурсів, доступ до ресурсів, розподіл ризиків та залучення приватного фінансування. Державно-приватне партнерство в медичній сфері може реалізовуватися через спільне підприємство; співробітництво на основі договору управління майном; оренда; спільна діяльність та концесії.

В статті представлені напрями модернізації сфери надання медичних послуг в Україні шляхом розвиту державно-приватного партнерства: покращення інституційного забезпечення, уніфікація законодавчої бази, сприяння розвитку партнерства на засадах здорової конкуренції серед учасників, створення чітких та прозорих умов реалізації проєктів державно-приватного партнерства, підготовка та підвищення кваліфікації посадових осіб органів публічного управління та сприяння розвитку державно-приватного партнерства на регіональному та місцевому рівнях.

Отже, модернізація сфери надання медичних послуг в Україні шляхом розвиту державно-приватного партнерства покликана сприяти залученню додаткових ресурсів і капіталовкладень, оптимізувати бюджетні видатки, а

також створити в медичній сфері конкурентоспроможні умови, що дасть можливість підвищити доступність і якість медичного обслуговування.

Ключові слова: модернізація, медичні послуги, медична сфера, державно-приватне партнерство, охорона здоров'я, держава, населення, публічне управління

Sydorchuk Orystlava Grygorivna Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Regional and Local Development of the Institute of Administration, State Management and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, St. Stepana Bandera, 12, Lviv, 79000, https://orcid.org/0000-0002-7078-1557

MODERNIZATION OF MEDICAL SERVICES IN UKRAINE THROUGH DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Abstract. In today's conditions, there is a significant need to modernize the sphere of providing medical services in order to make effective state decisions and maximize the use of its potential. Special emphasis should be placed on the development of public-private partnership, as it provides more accessible and closer to citizens management mechanisms.

Public-private partnership is a mechanism that has proven its effectiveness in the implementation of innovations, modernization, technological support and improvement of the quality of medical services. It involves the interaction of the state and the private sector, which involves combining their resources and efforts, taking into account the interests of each of the partners. The advantages of a public-private partnership in the field of providing medical services are the investment of additional resources, access to resources, risk sharing and attracting private financing. Public-private partnership in the medical field can be implemented through a joint venture; cooperation on the basis of a property management contract; rent; joint activities and concessions.

The article presents directions for the modernization of the sphere of medical services in Ukraine through the development of public-private partnership: improvement of institutional support, unification of the legislative framework, promotion of partnership development on the basis of healthy competition among participants, creation of clear and transparent conditions for the implementation of public-private partnership projects, preparation and improving the qualifications of public administration officials and promoting the development of public-private partnerships at the regional and local levels.

Therefore, the modernization of the sphere of medical services in Ukraine through the development of public-private partnership is intended to contribute to the attraction of additional resources and capital investments, to optimize budget

expenditures, as well as to create competitive conditions in the medical field, which will make it possible to increase the availability and quality of medical care.

Keywords: modernization, medical services, medical sphere, public-private partnership, health care, state, population, public administration.

Постановка проблеми. Сфера медичних послуг є однією з найважливіших як для держави, яка має забезпечувати для свого населення належні умови життя, так і для окремого громадянина, що живе в суспільстві. Держава несе відповідальність перед своїми громадянами та окремими особами, тому одним із її головних завдань є забезпечення ефективного функціонування медичної сфери. У зв'язку з цим виникає необхідність модернізації цієї сфери для прийняття ефективних державних рішень і максимального використання її потенціалу. Це спрямовано на протидію поширенню хвороб, підвищення рівня здоров'я суспільства, покращення спадковості і збільшення тривалості життя.

Особливо слід наголосити на важливості модернізації сфери медичних послуг в Україні через розвиток державно-приватного партнерства, оскільки воно забезпечує більш доступні та наближені до громадян управлінські механізми. Тому як на державному рівні, так і на рівні приватних партнерів необхідно приймати науково обґрунтовані рішення щодо модернізації цієї сфери. На основі таких рішень слід розробляти пропозиції для покращення функціонування системи охорони здоров’я загалом, що підкреслює актуальність цього напрямку досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування медичної сфери та публічного управління процесами, що у ній відбуваються, цікавить багатьох науковців. Зокрема, варто згадати таких дослідників як Бондар В. [2], Музика-Стефанчук О. [1], Ніколюк О. [2], Петрик С. [3], Цвєткова Н. [2], Шелєміна Н. [4] та багато інших. Вони розглядають особливості фінансування системи охорони здоров’я: вітчизняний та закордонний досвід та вивчають особливості публічних адміністративних послуг у сфері охорони здоров’я, аналізують передумови розвитку державно-приватного партнерства як інструменту вдосконалення державної політики в сфері охорони здоров’я. обґрунтовують напрями удосконалення системи публічного управління розвитком у сфері охорони здоров’я України.

Проте суспільне значення сфери надання медичних послуг є надто великим, тому потребує ґрунтовних наукових напрацювань та пошуку шляхів модернізації цієї сфери, зокрема, шляхом впровадження та розвитку державно-приватного партнерства, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті – дослідження особливостей державно-приватного партнерства у сфері надання медичних послуг та обґрунтування напрямів модернізації процесів сфери надання медичних послуг в Україні на основі такої співпраці.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах в українській медичній сфері значну роль відіграють трансформаційні процеси, спрямовані на проведення комплексних реформ. Серед основних передумов для реформування цієї системи можна виділити наступні:

- управління та фінансування медичної сфери базуються на традиційних інструментах і жорстких процедурах, що обмежує доступ громадян до медичних послуг і робить систему громіздкою і такою, що не відповідає сучасним потребам;
- нераціональне та неефективне використання бюджетних коштів на охорону здоров'я, поряд з недостатнім обсягом видатків для задоволення потреб населення. Значна частина ВВП витрачається на систему охорони здоров'я, однак цей показник в Україні значно нижчий, ніж у більшості європейських країн;
- неспроможність чинної системи охорони здоров'я ефективно протидіяти сучасним викликам і задовольняти потреби громадян, надмірне вживання алкоголю, паління, високий рівень смертності, погіршення показників тривалості життя українців, а також поширення травматизму та інфекційних захворювань;
- медична сфера України в цілому не відповідає вимогам європейської та міжнародної спільнот, зокрема вимогам Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу.

Серед інших проблем, спричинених функціонуванням медичної сфери та постійними, але не завершеними через зміну політичного керівництва реформами, можна виділити такі:

- високий рівень корупції як при підготовці фахівців-медиків в освітній системі, так і під час професійної діяльності медичних працівників. Ця проблема зумовлена диспропорцією між високими вимогами до медичного персоналу і лікарів під час навчання, доступу до професії та виконання професійних обов'язків з одного боку, і поганим матеріально-технічним забезпеченням, відсутністю соціальних гарантій, низьким рівнем оплати праці і несприятливими умовами праці з іншого боку;
- недовіра до суб'єктів надання медичних послуг з боку громадян, що спричинило поширення звернення до нетрадиційної медицини та самолікування. Це призводить до підвищення рівня смертності та інвалідності, поширення інфекцій та запущених випадків хвороб.

Таким чином, медична сфера України потребує модернізації, проте в умовах війни та економічної кризи неможливо здійснити таке оновлення виключно за рахунок бюджетних коштів. Розвинені країни світу вже використовують механізми залучення ресурсів бізнесу, капіталу та приватного сектора для покращення якості надання послуг населенню, вдосконалення інфраструктури, оновлення об'єктів державної власності та підвищення ефективності державних структур.

Механізмом, що довів свою ефективність у впровадженні інновацій, модернізації, технологічному забезпеченні та підвищенні якості медичних послуг, є державно-приватне партнерство. Воно виступає одним із драйверів інвестиційних зрушень і дає можливість залучати довгострокові інвестиції для відновлення та розвитку медичної галузі. Співпраця в рамках партнерства дозволяє суттєво збільшити можливість успішної реалізації масштабних проєктів, що сприятиме створенню умов для використання інновацій та новітніх технологій, ефективному управлінню медичними закладами державної та комунальної власності тощо. Також таке співробітництво передбачає надання невідкладної безкоштовної медичної допомоги уразливим та малозабезпеченим верствам населення, а також можливість для людей із високим або середнім рівнем доходів отримувати медичну допомогу, за бажанням, як у приватних, так і в державних медичних закладах.

В основі реалізації співпраці в межах державно-приватного партнерства, як свідчить міжнародний досвід, лежить досягнення наступних цілей:

– ширше залучення приватних коштів для місцевого та регіонального розвитку;
– посилення взаємодії і діалогу між громадою, владою і бізнесом;
– збереження або зниження вартості плати за медичні послуги;
– поліпшення якості надання медичних послуг населенню;
– ефективніше використання коштів та розвантаження бюджетів усіх рівнів;
– залучення фінансових ресурсів, що до цього перебували «в тіні», до реалізації інвестиційних проєктів;
– використання професіоналізму та досвіду приватного сектору при збереженні контролю громади над активами;
– розподіл ризиків і відповідальності між приватними і публічними партнерами у сфері надання медичних послуг;
– розвиток публічних послуг в медичній сфері;
– впровадження вартісних інфраструктурних проєктів з метою подолання інфраструктурного дефіциту [4].

В розвинених країнах вже давно усвідомили переваги запровадження державно-приватного партнерства, зокрема в медичній сфері, хоча така співпраця є складним фінансовим і організаційним процесом. З одного боку, держава представлена державними органами та органами місцевого самоврядування, а з іншого боку, приватними партнерами виступають фізичні або юридичні особи, готові фінансувати проєкти. Обидві сторони розробляють схеми фінансування та їх юридичне втілення, несуть солідарні зобов’язання і відповідальність, розподіляючи на рівних комерційні ризики. Світова практика демонструє, що реалізація державно-приватного партнерства має широкі можливості для втілення багатьох ініціатив [4].

Основними пріоритетними напрямками у формуванні якісних медичних послуг є координація приватного та державного фінансування, державне фінансування медичних послуг для малозабезпечених верств населення, а також стимулювання населення з високим рівнем доходів звертатися за медичними послугами до установ, що фінансуються приватними інвесторами.

Таким чином, державно-приватне партнерство є взаємодією держави та приватного сектора у реалізації проектів у суспільно важливих сферах, що передбачає об'єднання їх ресурсів і зусиль з урахуванням інтересів кожного з партнерів.

Ефективне державно-приватне партнерство у медичній сфері сприятиме збільшенню кількості різних видів медичної допомоги, що надаються приватними та державними медичними закладами, збільшенню частки приватного сектору у наданні медичних послуг, досягненню завдяки конкуренції високої якості послуг, забезпеченню доступності цін та стандартів якості при розширенні спектру послуг. Це також підвищить якість медичної допомоги завдяки підвищенню кваліфікації медичних працівників. Таке співробітництво дозволить забезпечити високу якість та доступність медичної допомоги для всіх верств населення.

Загалом, переваги державно-приватного партнерства у сфері надання медичних послуг представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Переваги державно-приватного партнерства у сфері надання медичних послуг

№ п/п	Переваги	Їх характеристика
1	Інвестування додаткових ресурсів	Механізм державно-приватного партнерства сприяє підвищенню ефективності державного управління організаціями, що знаходяться під контролем держави та в державній власності, а також інвестуванню додаткових ресурсів у відновлення існуючих медичних закладів
2	Доступ до ресурсів	Взаємодія учасників державно-приватного партнерства забезпечує впровадження сучасних інструментів управління й адміністрування та інновацій, а також доступ до інтелектуальних, наукомістких, технологічних ресурсів
3	Розподіл ризиків	Державно-приватне партнерство дозволяє розподілити ризики між суб'єктом господарювання та державою, будучи ефективним механізмом реалізації проектів
4	Залучення приватного фінансування	Це дозволяє оптимізувати витрати місцевого і державного бюджетів та модернізувати медичні заклади

Джерело: власні узагальнення

В основі функціонування системи державно-приватного партнерства у сфері надання медичних послуг лежить нормативно-правова база, до якої належать такі документи:

- Конституція України [6];
- Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 р. №2404-VI [7];
- Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. №2801-XII [8];
- Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. №922-VIII [9];
- Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 р. №2168-VIII [10];
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я» від 06.04.2017 р. №2002-VIII [11];
- Постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 р. №232 «Про затвердження Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними» [12];
- Постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.2020 р. №541 «Про затвердження Порядку заміни приватного партнера (концесіонера) за договором, укладеним в рамках державно-приватного партнерства (концесійним договором)» [13];
- Постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2011 р. №384 «Деякі питання організації здійснення державно-приватного партнерства» (Порядок проведення конкурсу з визначення приватного партнера для здійснення державно-приватного партнерства щодо об'єктів державної, комунальної власності та об'єктів, які належать Автономній Республіці Крим; Порядок проведення аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства) [5];
- Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 07.06.2016 р. №944 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними» [14];
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я» від 30.11.2016 р. №1013-р. [15].

Державно-приватне партнерство в медичній сфері відповідно до чинного законодавства може реалізовуватися через застосування різних механізмів взаємодії держави та бізнесу:

- спільне підприємство;
- співробітництво на основі договору управління майном;

- оренда;
- спільна діяльність;
- концесії.

В Україні можна реалізувати модель державно-приватного партнерства, коли приватний партнер через пряме бюджетне фінансування на державному чи місцевому рівні отримує фінансування через Національну службу здоров'я України, а також компенсацію капітальних витрат інвестора. Проте, на даний момент, Україна не має повністю реалізованих проєктів такого партнерства у медичній сфері. Виняток становлять лише деякі регіональні ініціативи, що здебільшого фокусуються на закупівлі обладнання та спільному його використанні в існуючих медичних закладах, а також на ремонті приміщень.

Так, на даний час досвід державно-приватного партнерства у медичній сфері спостерігається в якості роботи діагностичних або вузькопрофільних центрів. Реалізуються пілотні проєкти державно-приватного партнерства, що дає можливість у межах партнерства наочно продемонструвати переваги застосування медичних проєктів та результативно вирішувати актуальні проблеми суспільного життя.

Реалізація державно-приватного партнерства в медичній сфері має потужний мультиплікаційний ефект на всю економіку країни, оскільки завдяки цим відносинам забезпечуються наступні взаємодії та активності [3]:

– розвивається інституційна спроможність державного управління та фінансової системи держави;

– зростають прямі іноземні інвестиції та авторитет держави на міжнародному рівні;

– зменшуються можливості корупційних проявів в медичній сфері;

– розширюється та зберігається мережа медичних закладів комунальної та державної власності;

– розвиваються суміжні сектори економіки та створюються робочі місця в таких галузях як наука і освіта, медичний туризм, маркетинг, виробництво медичної техніки та виробів, будівництво, ІТ,;

– розвиваються фармацевтичні та медичні сектори економіки;

– залучаються інноваційні технології в медичну сферу;

– створюються високооплачувані сучасні місця для медичних працівників;

– створюються умови для відтворення та збереження головного багатства держави – людського капіталу.

Незважаючи на очевидні переваги та об’єктивну необхідність розвитку державно-приватного партнерства в медичній сфері, на даний час все ще існує потреба інституційних змін та подальшого законодавчого врегулювання державно-приватного партнерства у сфері надання медичних послуг в Україні.

Загалом, модернізація сфери надання медичних послуг в Україні шляхом розвиту державно-приватного партнерства, на наш погляд, повинна відбуватися за напрямами, представленими на рис. 1.

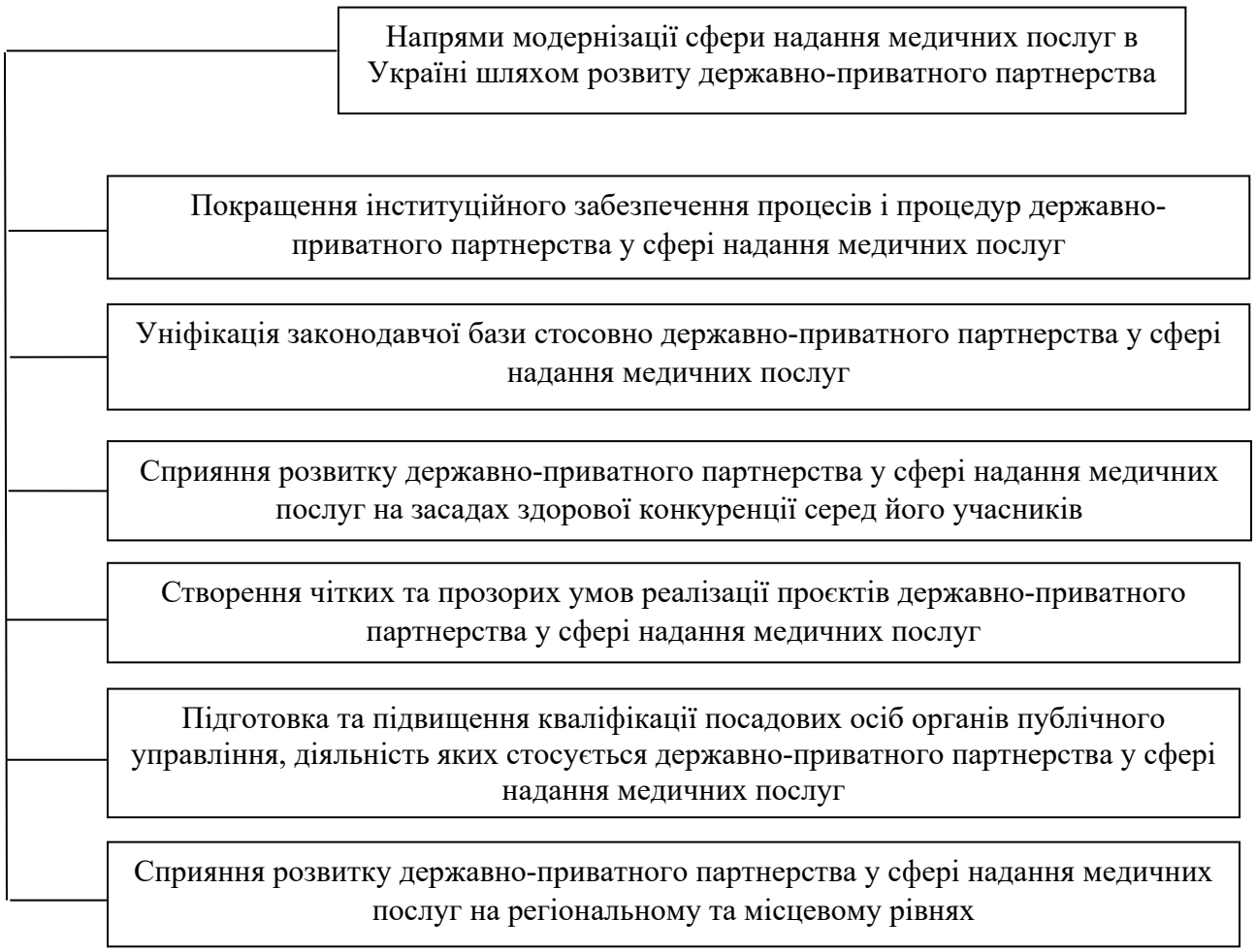

Рис. 1. Напрями модернізації сфери надання медичних послуг в Україні шляхом розвиту державно-приватного партнерства
Джерело: власні узагальнення

Стосовно уніфікації законодавства, то варто звернути увагу на потребу розробки проєкту Закону України «Про державно-приватне партнерство у сфері охорони здоров'я», а також доопрацювання та впровадження проєкту Закону України «Про Стратегію розвитку державно-приватного партнерства в Україні». Це дасть можливість врегулювати організаційно-правові засади взаємодії державного партнера з приватними партнерами в межах реалізації медичних проєктів в сучасних умовах.

Окремо слід наголосити на важливості ролі органів публічного управління, зацікавленість яких буде впливати на розвиток державно-приватного партнерства. Адже саме на ці органи покладено функцію

формування та реалізації публічної політики з розвитку державно-приватного партнерства у медичній сфері. Проте для підвищення ефективності цієї політики доцільно залучати до даного процесу інших зацікавлених стейкхолдерів, таких як наукові кола, інститути громадянського суспільства, суб'єкти господарювання та інші, оскільки процес формування та реалізації публічної політики не обмежується лише органами державної влади та місцевого самоврядування.

Загалом, розширення потенціалу державно-приватного партнерства у сфері надання медичних послуг вимагає створення сприятливого середовища для функціонування медичних закладів, а також усунення ряду інституційних, економічних, політичних та законодавчих перешкод. Згідно з законодавством, етап підготовки до реалізації проекту державно-приватного партнерства триває близько 1,5-2 роки. Однак, у нинішній ситуації немає стільки часу, тому існуючий Закон «Про державно-приватне партнерство» потребує внесення відповідних змін та має бути максимально пристосований до сучасних реалій, оскільки не передбачає застосування в умовах воєнного стану.

Висновки. Отже, використання потенціалу державно-приватного партнерства у сфері надання медичних послуг дозволить модернізувати вітчизняну систему охорони здоров'я шляхом залучення додаткових ресурсів, у тому числі інтелектуальних, капіталовкладень, оптимізувати бюджетні видатки, а також створити в даній сфері конкурентоспроможні умови, що дасть можливість підвищити доступність і якість медичного обслуговування.

Загалом, зважаючи на потребу відновлення й покращення якості медичних послуг та необхідність проведення реформ у медичній сфері, держава повинна максимально використовувати та активізувати механізми державно-приватного партнерства. Важливо з метою залучення максимального обсягу інвестицій спростити існуючу процедуру підготовки та запуску проєктів державно-приватного партнерства для приватних партнерів. Впровадження запропонованих напрямів сприятиме модернізації сфери надання медичних послуг в Україні шляхом розвиту державно-приватного партнерства на якісно новому рівні.

Література:

1.Музика-Стефанчук О.А. Публічні адміністративні послуги у сфері охорони здоров'я. Запорізький медичний журнал. 2020. Т. 22. № 2(119). С. 261–266.

2.Ніколюк, О., Бондар, В., Цвєткова, Н. Напрями удосконалення системи публічного управління розвитком у сфері охорони здоров'я України. Food Industry Economics. 2021.13(3). URL: https://doi.org/10.15673/fie.v13i3.2137

3.Петрик С. Аналіз передумов розвитку державно-приватного партнерства як інструменту вдосконалення державної політики в сфері охорони здоров'я. Галицький економічний вісник, № 3 (64) 2020. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.03

4.Шелєміна Н. Особливості фінансування системи охорони здоров'я: вітчизняний та закордонний досвід. Економіка та суспільство, 2023, №53. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-80

5. Деякі питання організації здійснення державно-приватного партнерства: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2011 р. № 384. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/384-2011-%D0%BF#Text (дата звернення: 26.05.2024)

6. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року із змінами, внесеними законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. К.: Видавничий дім Скіф", 2006. 48 с.

7. Про державно-приватне партнерство: Закон України № 2404-VI від 01.07.2010р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17 (дата звернення: 27.05.2024)

8. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. №2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 26.05.2024)

9. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 р. №922-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text (дата звернення: 29.05.2024)

10. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 р. №2168-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text (дата звернення: 27.05.2024)

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я: Закон України від 06.04.2017 р. №2002-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19#Text (дата звернення: 26.05.2024)

12. Про затвердження Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 р. №232. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232-2011-%D0%BF#Text (дата звернення: 27.05.2024)

13. Про затвердження Порядку заміни приватного партнера (концесіонера) за договором, укладеним в рамках державно-приватного партнерства (концесійним договором): Постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.2020 р. №541. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2020-%D0%BF#n7 (дата звернення: 28.05.2024)

14. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 07.06.2016 р. №944. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0944731-16#Text (дата звернення: 28.05.2024)

15. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 р. №1013-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text (дата звернення: 29.05.2024)

References:

1.Muzyka-Stefanchuk O.A. (2020). Publichni administratyvni posluhy u sferi okhorony zdorov″ya [Public administrative services in the field of health care]. *Zaporiz'kyy medychnyy zhurnal*. Vol. 22. 2(119). 261–266. [in Ukraine]

2.Nikolyuk, O., Bondar, V., Tsvyetkova, N. (2021). Napryamy udoskonalennya systemy publichnoho upravlinnya rozvytkom u sferi okhorony zdorov″ya Ukrayiny [Directions for improving the system of public management of development in the sphere of health care of Ukraine]. *Food Industry Economics*. 13(3). URL: https://doi.org/10.15673/fie.v13i3.2137 [in Ukraine]

3.Petryk S. (2020). Analiz peredumov rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva yak instrumentu vdoskonalennya derzhavnoyi polityky v sferi okhorony zdorov″ya [Analysis of the prerequisites for the development of public-private partnership as a tool for improving public policy in the field of health care]. *Halyts'kyy ekonomichnyy visnyk*, 3 (64). URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.03 [in Ukraine]

4.Shelyemina N. (2023). Osoblyvosti finansuvannya systemy okhorony zdorov″ya: vitchyznyanyy ta zakordonnyy dosvid [Peculiarities of financing the health care system: domestic and foreign experience]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 53. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-80 [in Ukraine]

5.Deyaki pytannya orhanizatsiyi zdiysnennya derzhavno-pryvatnoho partnerstva [Some issues of organizing the implementation of public-private partnership]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 11 kvitnya 2011 r. № 384. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/384-2011-%D0%BF#Text [in Ukraine]

6.Konstytutsiya Ukrayiny [The Constitution of Ukraine]. Pryynyata na p″yatiy sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 roku iz zminamy, vnesenymy zakonom Ukrayiny vid 8 hrudnya 2004 roku № 2222-IV. K.: Vydavnychyy dim Skif", 2006. 48 p. [in Ukraine]

7.Pro derzavno-pryvatne partnerstvo [On public-private partnership]. The Law of Ukraine № 2404-VI, 2010. The Verkhovna Rada of Ukraine. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17.1 [in Ukraine]

8.Osnovy zakonodavstva Ukrayiny pro okhoronu zdorov'ya [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care]. The Law of Ukraine № 2801-XII vid 19.11.1992 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text [in Ukraine]

9.Pro publichni zakupivli [About public procurement]. The Law of Ukraine №922-VIII vid: 25.12.2015 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text [in Ukraine]

10.Pro derzhavni finansovi harantiyi medychnoho obsluhovuvannya naselennya [About state financial guarantees of medical care for the population]. The Law of Ukraine №2168-VIII vid 19.10.2017 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text [in Ukraine]

11.Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo udoskonalennya zakonodavstva z pytan′ diyal′nosti zakladiv okhorony zdorov'ya [On the introduction of changes to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the legislation on the activities of health care institutions]. The Law of Ukraine №2002-VIII vid 06.04.2017 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19#Text [in Ukraine]

12.Pro zatverdzhennya Metodyky vyyavlennya ryzykiv zdiysnennya derzhavno-pryvatnoho partnerstva, yikh otsinky ta vyznachennya formy upravlinnya nymy [On the approval of the Methodology for identifying the risks of public-private partnership implementation, their assessment and determining the form of their management]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 16.02.2011 r. №232. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232-2011-%D0%BF#Text [in Ukraine]

13.Pro zatverdzhennya Poryadku zaminy pryvatnoho partnera (kontsesionera) za dohovorom, ukladenym v ramkakh derzhavno-pryvatnoho partnerstva (kontsesiynym dohovorom) [On approval of the Procedure for replacing a private partner (concessionaire) under a contract concluded within the framework of a public-private partnership (concession contract)]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 01.07.2020 r. №541. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2020-%D0%BF#n7 [in Ukraine]

14.Pro zatverdzhennya Metodychnykh rekomendatsiy shchodo zastosuvannya Metodyky vyyavlennya ryzykiv zdiysnennya derzhavno-pryvatnoho partnerstva, yikh otsinky ta vyznachennya formy upravlinnya nymy [On the approval of the Methodological recommendations for the application of the Methodology for identifying the risks of public-private partnership implementation, their assessment and determining the form of their management]: Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrayiny vid 07.06.2016 r. №944. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0944731-16#Text [in Ukraine]

15.Pro skhvalennya Kontseptsiyi reformy finansuvannya systemy okhorony zdorov'ya [On the approval of the Concept of the reform of the financing of the health care system]. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 30.11.2016 r. №1013-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text [in Ukraine]

УДК 351.824.1

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-350-357

Труш Андріан Степанович аспірант кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка». Заступник генерального директора з юридичних питань СП ТОВ «Сферос-Електрон», вул. Княгині Ольги, 100 ї, м. Львів, 79053, тел.: (067) 892-53-92, https://orcid.org/0009-0000-6768-8995.

СТАНОВЛЕННЯ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. Ця стаття досліджує становлення та розвиток державно-приватного партнерства, зокрема в машинобудівній галузі в Україні та світі. Концепція державно-приватного партнерства набула значної уваги як спільний підхід до вирішення різних проблем та сприяння економічному зростанню. У статті досліджується історичне минуле та ключові фактори, що сприяють створенню державно-приватного партнерства у світовій практиці. Здійснено огляд переваг, виклики та потенційні області співпраці між державним сектором, включаючи органи місцевого самоврядування та приватними суб'єктами галузі машинобудування. Крім того, у статті аналізуються успішні кейси з України та інших країн, де виділяється позитивний вплив таких партнерств на технологічний прогрес, розвиток інфраструктури та привабливість інвестицій.

Шляхом вивчення поточного стану та перспектив державно-приватного партнерства в машинобудівній галузі, ця стаття має на меті надати уявлення та рекомендації для стимулювання ефективної співпраці в Україні та по всьому світу. Варто зазначити, що концепція державно-приватного партнерства здобула значну увагу як спільний підхід до вирішення різних викликів та сприяння економічному зростанню. Також важливим є дослідження побудови ефективних корпоративних відносин в державному секторі. Через аналіз різних факторів, таких як економічні, соціальні, юридичні та політичні, ця стаття визначає основні передумови, які стимулюють формування та розвиток відносин партнерства. Результати дослідження підкреслюють значення передумов для виникнення та успішного функціонування корпоративних відносин в тому числі як одна з важливих елементів співпраці держави та бізнесу, зародження державно-приватного партнерства як передумова сталого економічного розвитку країни.

Стаття розглядає історичну спадщину та ключові фактори, які сприяли створенню державно-приватного партнерства, зокрема у сфері машинобудування. Шляхом дослідження поточного стану та перспектив державно-приватного партнерства в машинобудівній галузі, ця стаття має на меті надати уявлення про історичні передумови та становлення співпраці між державою та бізнесом в Україні та світі.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, машинобудівна галузь, ефективне використання ресурсів, післявоєнне відновлення, розвиток, історичний аналіз, підвищення конкурентоспроможності, становлення та розвиток, економічне відновлення промисловості.

Trush Andrian Stepanovych graduate student kaf. administrative and financial management of Lviv Polytechnic National University. Chief legal officer of LLC "Spheros-Electron", Knyahyni Olhy St., 100, Lviv, 79053, tel.: (067) 892-53-92, https://orcid.org/0009-0000-6768-8995.

THE ESTABLISHMENT AND HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN UKRAINE

Abstract. This article explores the establishment and development of public-private partnerships in the machinery industry in Ukraine and worldwide. The concept of public-private partnership has gained significant attention as a collaborative approach to addressing various issues and promoting economic growth. The article investigates the historical background and key factors contributing to the creation of public-private partnerships in the machinery sector. An overview of the advantages, challenges, and potential areas of cooperation between the public sector, including local government bodies, and private entities in the machinery industry is provided. Additionally, the article analyzes successful case studies from Ukraine and other countries, highlighting the positive impact of such partnerships on technological progress, infrastructure development, and investment attractiveness.

By examining the current state and prospects of public-private partnerships in the machinery industry, this article aims to provide insights and recommendations for stimulating effective cooperation in Ukraine and globally. It is worth noting that the concept of public-private partnership has gained significant attention as a joint approach to addressing various challenges and promoting economic growth. Also important is the examination of building effective corporate relations in the public sector. Through the analysis of various factors such as economic, social, legal, and political, this article identifies the main prerequisites

that stimulate the formation and development of partnership relations. The research results underscore the importance of prerequisites for the emergence and successful functioning of corporate relations, including as one of the important elements of cooperation between the state and business, the emergence of public-private partnerships as a prerequisite for sustainable economic development of the country.

The article discusses the historical legacy and key factors that contributed to the creation of public-private partnerships, particularly in the machinery sector. By examining the current state and prospects of public-private partnerships in the machinery industry, this article aims to provide insights and recommendations to promote effective cooperation in Ukraine and worldwide.

Keywords: public-private partnership, machinery industry, efficient use of resources, post-war reconstruction, development, enhancement of competitiveness, establishment and development, economic recovery of the industry.

Постановка проблеми. В Україні машинобудівна галузь має значний потенціал для розвитку, але їй потрібна суттєва підтримка та співпраця з державою та приватним сектором. Державно-приватне партнерство може стати ефективним інструментом для прискорення модернізації та розвитку цієї галузі в Україні особливо у післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки у сучасних наукових колах була приділена з увага дослідженню процесу становлення та функціонування державно-приватного партнерства, такими науковцями: О. Круглов, Т, Губанова, М. Льовочкін, К. Павлюк, М. Масик, І. Дубок, І. Брайловський та інші.

Мета статті. Мета статті полягає у покращенні розуміння державно-приватного партнерства, зокрема в машинобудівній галузі в Україні шляхом дослідження історичного виникнення та розвитку такого партнерства.

Виклад основного матеріалу. Одним з надважливих та пріоритетних напрямів на сучасному етапі розвитку державності та побудови економічно сильної країни є необхідність реформування системи управління економікою країни та трансформація її промисловості. Шляхом ефективного та раціонального використання державної власності та частини її функцій, протягом кількох десятиліть провідні економіки світу використовують партнерські відносини між бізнесом та державою, що дозволяє залучати значні додаткові ресурси в економіку держави, у вигляді інвестицій задля розбудови інфраструктури. Різноманітність механізмів, форм та методів державно-приватного партнерства дозволяє широко використовувати можливості приватного капіталу у вирішенні державою багатьох проблем, пов'язаних питань модернізації економіки. [1]

Реформування відносин державно-приватного партнерства в Україні потребує науково-технічного обґрунтування, а також прогнозування змін у галузях економіки з огляду на складну економічну та політичну ситуацію.

Для повного та глибокого розуміння механізмів функціонування державно-приватного партнерства потрібно дослідити історичні передумови, які склались в Україні та світі, що в сьогоденні сформувалось у класичне державно-приватне партнерство.

Аналіз історичних передумов слугуватиме фундаментом для наукових досліджень та розробки рекомендацій для вдосконалення механізмів функціонування відносин в даній галузі.

Опрацювання наукових досліджень дає можливість стверджувати, що державно-приватне партнерство існувало вже в античні часи. Наприклад, римляни укладали договори з приватними особами для будівництва доріг, громадських будівель, проте першою формою державно-приватного партнерства, яка може бути визначена як прототип сучасного партнерства, було передача державою приватній особі на певний період права збирати податки та інші платежі. В рамках цієї системи держава передавала особі виключне право на отримання доходів від певної діяльності або використання певних ресурсів.

В середні віки монархи Європи активно залучали підприємці для будівництва фортець, мостів та доріг. Зокрема, в 1209 році на підставі дозволу короля у Лондоні за рахунок приватної особи було збудовано міст через річку Темзу з подальшим правом збору коштів за його користування. За допомогою механізмів державно-приватного партнерства у Франції здійснювалось будівництво міст та освоєння земель, облаштування русел річок, будівництва каналів, доріг. У 1789 році приватна компанія отримала багаторічне замовлення на вивіз сміття з французьких міст, оплата послуг здійснювалась за рахунок держави. [2]

Індустріальна революція стимулювала розвиток залізничних мереж, де приватні компанії часто співпрацювали з урядами для фінансування та будівництва залізниць. В цей період уряди стали активніше залучати приватний капітал для будівництва та експлуатації різноманітних інфраструктурних проектів, таких як канали, дороги, порти та мости.

Беззаперечно, однією з найперших та наймасштабніших кооперацій держави та бізнесу, з ознаками сучасного державно-приватного партнерства можна вважати Британську Ост-Індську Компанію, яка була заснована у 1600 році. На піку свого розвитку компанія була найбільшою корпорацією світу, яка за повноваженням короля та уряду здійснювала торгівлю. [3]

У першій половині XX століття приватні компанії часто будували та управляли електростанціями і мережами, надаючи електроенергію населенню.

На території України періоду кінця XIX – середини XX ст. практикувалося здійснення будівництва доріг, залізничного сполучення, централізованого водопроводу, а також проведення освітлення в містах, розширення пасажирської транспортної інфраструктури на основі концесійних договорів. [4].

З 1980-х років багато країн прийняли неоліберальні економічні політики, що сприяло широкому використанню державно-приватного партнерства. Ці реформи включали дерегуляцію, приватизацію державних підприємств і заохочення приватних інвестицій у громадські проекти. За останні десятиріччя форми відносин державно-приватного партнерства відіграло ключову роль у сталих проектах відновлюваних джерел енергії, зокрема екологічного транспорту, що неабияк підтримало машинобудівну галузь в цілому. Більшість країн прийняли закони, що регулюють державно-приватне партнерство, створюючи правову базу для захисту інтересів обох сторін. Це сприяло збільшенню кількості і масштабів ДПП у світі.

У світі розвинулися різноманітні моделі державно-приватних партнерств, такі як концесії, спільні підприємства та інші форми співпраці між державою та приватними інвесторами. В 1871 р. на підставі концесійного договору був збудований централізований водогін у Києві. Така форма співпраці проіснувала до 1914 року, коли міська влада купила водогін у приватного інвестора. [4].

Концесійні договори почали складати масовий характер, зважаючи на це, можна зробити висновок, що формування державно-приватного партнерства в Україні розпочалось наприкінці 19 століття.

В контексті історичної побудови машинобудівної галузі України неможливо оминути радянський та пострадянський періоди, які наклали на подальший розвиток взаємовідносин між державою та бізнесом неабиякий слід, подолати який намагається держава досі, впроваджуючи реформи та проведення змін у законодавство. Економічне зростання СРСР та потреба у нових інвестиціях підштовхували до пошуку ефективних методів співпраці. Залучення іноземних інвестицій в індустріальний та інфраструктурний розвиток вважалося перспективним шляхом досягнення економічних цілей. Основними напрямки співпраці були сільське господарство, торгівля та переробна промисловість. [5].

Початком 1990-х років: Після отримання незалежності України від СРСР в 1991 році, розпочався процес перетворень у економіці країни. Приватизація багатьох державних підприємств, включаючи машинобудівні підприємства, стала одним із головних завдань тих реформ. Це відкрило двері до співпраці між приватним сектором та державою.

Першим великим проектом незалежної України став концесійний договір між Державним агентством автомобільних договір України та

консорціумом «Концесійні транспортні магістралі» у 1999 році. Предметом такого договору стало будівництво та експлуатація автомагістралі Львів-Броди. У 2002 році було укладено великий концесійний договір на будівництво та експлуатацію автодороги Львів-Броди.

Середина 1990-х - початок 2000-х років: На цьому етапі в Україні були прийняті законодавчі акти, спрямовані на розвиток державно-приватного партнерства. Зокрема, Закон України "Про основні засади державно-приватного партнерства" був ухвалений у 1996 році. Це створило правову базу для співпраці між державою та приватними суб'єктами в різних сферах, включаючи машинобудування. У 2000-ті роки: Протягом цього періоду державно-приватне партнерство в машинобудівній галузі України набуло деяких успіхів. Було здійснено спільні проекти з модернізації та розширення потужностей машинобудівних підприємств за участю держави та приватних інвесторів. Такі партнерства сприяли технологічному розвитку, залученню іноземних інвестицій та створенню нових робочих місць.

Основним та найбільшим поштовхом для розвитку державно-приватного партнерства в сучасній Україні стало прийняття закону України «Про державно-приватне партнерство», який набрав чинності у 2010 році та з кожним роком вдосконалюється.

Яскравим прикладом успішного партнерства держави та бізнесу є успішна реалізація багатьох проектів до проведення Євро-2012, завдяки чому було реалізовану численну реконструкцію доріг, побудову стадіонів, лікарень. [6]

Важливим етапом розвитку державно-приватного партнерства в Україні можна вважати заснування державної організації «Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства» у 2019 році належить до сфери управління Міністерства економіки України.

Основною функцією Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства є здійснення заходів для реалізації в Україні якісних та інвестиційно-привабливих проектів державно-приватного партнерства у різних сферах економіки, зокрема машинобудівній.

У червні 2019 року між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC) групи Світового Банку. Цей документ став основою для отримання експертної підтримки консультантів Міжнародної фінансової корпорації щодо старту роботи Агенції з питань підтримки державно-приватного партнерства в Україні. [7]

Згідно даних Міністерства економіки Україні станом на 01.01.2024 на умовах ДПП укладено 198 договорів, з яких реалізується 22 договори (10 - концесійних договорів, 6 - договорів про спільну діяльність, 6 - інші договори), 166 договорів не реалізується (115 - не виконується, 51 - розірвані / закінчився термін дії), 10 призупинені у зв'язку зі збройною агресією російської федерації. [8]

Дослідження становлення державно-приватного партнерства в Україні є актуальною темою. В Україні машинобудівна галузь має значний потенціал для розвитку, але їй потрібна суттєва підтримка та співпраця з державою та приватним сектором. Державно-приватне партнерство може стати ефективним інструментом для прискорення модернізації та розвитку цієї галузі у післявоєнний період.

Висновки. За результатами опрацювання багатьох наукових досліджень, що базуються на історичних етапах розвитку державно-приватного партнерства, можна зробити висновок, що державно-приватне партнерство пройшло довгий шлях розвитку, адаптуючись до змін у світовій економіці і технологіях, залишаючись важливим інструментом співпраці між державним та приватним секторами.

Становлення та розвиток державно-приватного партнерства, зокрема в машинобудівній галузі в Україні є важливим напрямком для підтримки і зміцнення економіки країни. Державно-приватне партнерство сприяє співпраці між державним сектором і приватними підприємствами з метою спільного розвитку та підтримки галузі різних галузей. Процес становлення державно-приватне партнерство в машинобудівній галузі почався в Україні у 90-х роках після отримання незалежності. Перехід до ринкової економіки вимагав залучення приватного капіталу та менеджменту для відновлення та модернізації підприємств галузі. Перші кроки у напрямі державно-приватного партнерства включали приватизацію державних підприємств та створення спільних підприємств з іноземними інвесторами. У подальшому, уряд України активно сприяв розвитку державно-приватного партнерства в машинобудівній галузі шляхом створення спеціальних підтримуючих програм та законодавчих актів.

Отже, на сьогоднішній день, пропри триваючу війну пройдену пандемію коронавірусної інфекції, що безумовно вплинуло на багато проєктів, державно-приватне партнерство в Україні продовжує розвиватися. Уряд та приватний сектор адаптовується до нових викликів і знаходить нові моделі співпраці у реалізації стратегічних проєктів, впровадженні інноваційних технологій.

Література:

1. Ґедз М.Й. Державно-приватне партнерство як механізм активізації модернізаційних процесів в Україні. *Ефективна економіка*. 2011. №10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3298.

2. Дубок І. П. Історичний досвід державно-приватного партнерства. Державне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ, 2014. № 2. С. 4–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2014_2_3.

3. James Thompson. English Society in the Eighteenth Century. TEACHING NOTES. 2019. C.39 URL: http://View of English Society in the Eighteenth Century | Radical Teacher (pitt.edu).

4. М. О. Льовочкін. Історичні аспекти появи та розвитку державно-приватного партнерства в Україні // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. - 2016. - Т. 21, Вип. 5. - С. 129-133. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2016_21_5_29

5. Брайловський І.А. Державно-приватне партнерство як угода про взаємні вигоди. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2013. Вип. 24. – С. 29.

6. Маковська К. Л. Розвиток державно-приватного партнерства в Україні: проблеми і перспективи. Економіко-правові аспекти державно-приватного партнерства в умовах децентралізації економіки України., Харків, ХНУМГім.О.М.Бекетова,2017.303с.URL: https://core.ac.uk/download/pdf/83143855.pdf.

7. Агенція інвестицій міністерства економіки України: сайт URL: Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства України (me.gov.ua)

8. Департамент інвестицій міністерства економіки України: сайт. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini&isSpecial=true.

References:

1. Gedz M.Y. Public-private partnership as a mechanism for activation of modernization processes in Ukraine. Efficient economy. 2011. №10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3298. [in Ukrainian].

2. Dubok, I. P. (2014). Istorychnyi dosvid derzhavno-pryvatnoho partnerstva [Historical experience of public-private partnership]. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka, 2, 4–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2014_2_3. [in Ukrainian].

3. James Thompson. English Society in the Eighteenth Century. TEACHING NOTES. 2019. C.39 URL: http://View of English Society in the Eighteenth Century | Radical Teacher (pitt.edu). [in Ukrainian].

4. Lovochkin, M.O. (2016). Istorychni aspekty poiavy ta rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini [Historical aspects of the emergence and development of public-private partnership in Ukraine]. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Ekonomika, vol. 21, issue 5, 129–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2016_21_5_29. [in Ukrainian].

5. Brailivskyi, I.A. (2014). Derzhavno-pryvatne partnerstvo: metodolohiia, teoriia, mekhanizmy rozvytku [Public-private partnership: methodology, theory, mechanisms of development]. Doctor's thesis. Donetskyi natsionalnyi universytet. [in Ukrainian].

6. Makovska K. L. Development of public-private partnership in Ukraine: problems and prospects. Economic and legal aspects of public-private partnership in the conditions of decentralization of the Ukrainian economy. Kharkiv, O.M. Beketov National University of Urban Economy, 2017. 303 p. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/83143855.pdf. [in Ukrainian].

7. Investment Agency of the Ministry of Economy of Ukraine: website URL: Agency for State-Private Partnership Support of Ukraine (me.gov.ua). [in Ukrainian].

8. Department of Investments of the Ministry of Economy of Ukraine: website. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini&isSpecial=true. [in Ukrainian].

УДК 351:332.146.2

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-358-367

Черкаско Людмила Володимирівна аспірант кафедри публічної політики, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, https://orcid.org/0000-0003-0016-0277.

МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ НА ЗАСАДАХ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу механізмів та інструментів публічного управління регіональним розвитком в Україні на засадах економіки знань. Обґрунтовано необхідність трансформації традиційної моделі державної регіональної політики у напрямку посилення інноваційної складової в умовах переходу до економіки знань. Систематизовано наявні бар'єри та проблеми формування ефективних регіональних інноваційних екосистем в Україні, серед яких відсутність системного підходу до стратегічного планування інноваційного розвитку регіонів, недостатня інституційна спроможність місцевої влади, нерозвиненість інноваційної інфраструктури, слабкість кооперaційних зв'язків між стейкхолдерами, дефіцит фінансових ресурсів та креативного людського капіталу. Запропоновано комплекс взаємопов'язаних механізмів та інструментів публічного управління, спрямованих на розкриття та реалізацію інноваційного потенціалу регіонів відповідно до концептів смарт-спеціалізації, інноваційних екосистем, мереж колаборації. Обґрунтовано доцільність запровадження стратегічних (розробка та імплементація стратегій смарт-спеціалізації), інституційних (нові моделі координації стейкхолдерів, розвиток агенцій регіонального розвитку), фінансових (гранти, ваучери, відшкодування інноваційних витрат), інфраструктурних (наукові та технологічні парки, центри трансферу технологій, лабораторії), комунікаційних (платформи підприємницького відкриття, краудсорсинг ідей) механізмів. Розкрито роль розвитку регіональної інноваційної інфраструктури та мереж співпраці між владою, бізнесом, наукою і громадськістю у забезпеченні сталого ендогенного зростання на основі продукування та комерціалізації знань. Обґрунтовано напрями розбудови людського капіталу та креативного потенціалу регіонів через розвиток практико-орієнтованої освіти, дуальної освіти, підприємницьких та інноваційних компетентностей, навчання протягом життя. Окреслено перспективи подальших досліджень проблематики публічного

управління регіональним інноваційним розвитком в частині аналізу кращих європейських практик, розроблення методології оцінки інноваційної спроможності регіонів, обґрунтування інструментів фінансового стимулювання інновацій з урахуванням процесів децентралізації.

Ключові слова: регіональний розвиток, інновації, економіка знань, розумна спеціалізація, інноваційна інфраструктура, регіональні інноваційні екосистеми, креативний потенціал.

Cherkasko Lyudmyla Volodymyrivna post-graduate student of Public Policy Chair of V.N. Karazin Kharkiv National University, https://orcid.org/0000-0003-0016-0277.

MECHANISMS AND INSTRUMENTS OF PUBLIC MANAGEMENT OF REGIONAL DEVELOPMENT ON THE BASIS OF KNOWLEDGE ECONOMY IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the analysis of mechanisms and instruments of public management of regional development in Ukraine on the basis of knowledge economy. The necessity of transforming the traditional model of state regional policy towards strengthening the innovation component in the context of transition to a knowledge economy is substantiated. The existing barriers and problems of forming effective regional innovation ecosystems in Ukraine are systematized, including the lack of a systematic approach to strategic planning of innovative development of regions, insufficient institutional capacity of local authorities, underdeveloped innovation infrastructure, weakness of cooperation between stakeholders, lack of financial resources and creative human capital. A set of interrelated mechanisms and tools of public management aimed at unlocking and realizing the innovative potential of regions in accordance with the concepts of smart specialization, innovation ecosystems, and collaboration networks is proposed. The expediency of introducing strategic (development and implementation of smart specialization strategies), institutional (new models of stakeholder coordination, development of regional development agencies), financial (grants, vouchers, reimbursement of innovation costs), infrastructural (science and technology parks, technology transfer centers, laboratories), communication (platforms of entrepreneurial discovery, crowdsourcing of ideas) mechanisms is substantiated. The role of developing regional innovation infrastructure and networks of cooperation between government, business, science and the public in ensuring sustainable endogenous growth based on the production and commercialization of knowledge is revealed. The directions of building human capital and creative potential of regions through the development of practice-oriented education, dual

education, entrepreneurial and innovative competencies, lifelong learning are substantiated. Prospects for further research on public management of regional innovation development in terms of analyzing best European practices, developing a methodology for assessing the innovation capacity of regions, substantiating tools for financial incentives for innovation, taking into account decentralization processes are outlined.

Keywords: regional development, innovations, knowledge economy, smart specialization, innovation infrastructure, regional innovation ecosystems, creative potential.

Постановка проблеми. Економіка знань, що базується на продукуванні, розповсюдженні та ефективному використанні знань та інновацій, стає визначальним фактором глобальної конкурентоспроможності та стійкого зростання країн і регіонів у XXI столітті. У розвинених країнах спостерігається зміщення пріоритетів публічного управління регіональним розвитком від екзогенних чинників (залучення інвестицій, субсидій, розвиток інфраструктури) до ендогенного потенціалу територій, вираженого у нових знаннях, технологіях, компетенціях та мотиваціях місцевих спільнот. Натомість, в Україні домінуюча модель управління регіональним розвитком лишається переважно екстенсивною, не орієнтованою на інноваційні драйвери зростання. Незважаючи на декларовані цілі переходу до економіки знань, реальні механізми та інструменти публічної політики здебільшого спрямовані на підтримку традиційних галузей індустріальної економіки. За таких умов розкриття та ефективне використання інноваційного потенціалу регіонів перетворюється на ключове завдання системи публічного управління. Це актуалізує потребу у розробці нових концептуальних підходів та прикладного інструментарію стимулювання регіонального розвитку на засадах економіки знань в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування ефективної публічної політики управління регіональним розвитком на інноваційних засадах перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретико-методологічні основи впливу економіки знань на трансформацію моделей регіонального розвитку розглядають Я. Жаліло, В. Жук, І. Сторонянська, Л. Федулова та ін. Особливості та виклики формування інноваційних екосистем на регіональному рівні аналізують І. Підоричева, М. Мельник, О. Амоша, О. Лях, М. Солдак та ін. Специфіку впровадження європейської концепції смарт-спеціалізації в українських реаліях розкривають Ю. Рижкова, С. Іщук та ін. Проте, попри помітне зростання дослідницького інтересу до даної проблематики, бракує системного бачення комплексу механізмів та інструментів публічної політики стимулю-

вання регіонального розвитку на засадах економіки знань, адекватних сучасним глобальним викликам та національній специфіці.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні комплексу ключових механізмів та інструментів публічного управління регіональним розвитком на засадах економіки знань для України, а також передумов їх ефективного впровадження з урахуванням кращого європейського досвіду та національного інституційного контексту.

Виклад основного матеріалу. Ефективна публічна політика стимулювання регіонального розвитку на засадах економіки знань має комплексно поєднувати взаємодоповнюючі механізми та інструменти в рамках цілісного управлінського циклу.

Відправною точкою циклу є трансформація підходів до стратегічного планування розвитку регіонів. Чинні регіональні стратегії, попри формальну відповідність європейським підходам, переважно лишаються деклараціями про наміри та переліками точкових інфраструктурних проектів без чіткого фокусу на пріоритети інноваційного розвитку та синергії з іншими політиками. Процес їх розробки часто має закритий характер, без належного залучення всіх стейкхолдерів та врахування глобальних технологічних трендів.

Новим підходом до стратегування регіонального розвитку має стати розумна спеціалізація (smart specialization). Це означає виявлення та цільову підтримку унікальних конкурентних переваг та прихованих інноваційних потенціалів кожного регіону на основі ендогенних активів, компетенцій, технологій. Формування таких стратегічних пріоритетів має відбуватися не адміністративно згори, а в процесі так званого підприємницького відкриття (entrepreneurial discovery process) – інтенсивної взаємодії місцевої влади, бізнесу, науки та громадськості для спільного визначення смарт-спеціалізацій, оцінки викликів та можливостей, пошуку нових ніш на ринках [3].

Впровадження підходу розумних спеціалізацій потребує істотного посилення аналітичної бази та методології розробки регіональних стратегій:

– запровадження на постійній основі моніторингу глобальних технологічних трендів та викликів, потенційного попиту на нові продукти та рішення;

– здійснення бенчмаркінгу регіонів України між собою та з регіонами ЄС за ключовими параметрами інноваційного розвитку;

– проведення комплексної інвентаризації та оцінки інноваційних активів та потенціалу регіонів з урахуванням наявних ресурсів та компетенцій;

– синхронізація регіональних стратегій зі стратегіями смарт-спеціалізації суміжних регіонів та макрорегіонів ЄС [7].

Удосконалення процедур розробки та реалізації регіональних стратегій передбачає:

– інституціоналізацію процесу підприємницького відкриття через створення постійних комунікаційних платформ, що забезпечать безперервний діалог та координацію стейкхолдерів;

– перетворення стратегій на «живі» документи з чіткими інструментами моніторингу та гнучкої адаптації пріоритетів;

– запровадження багаторівневої системи імплементації стратегій – від загальної «дорожньої карти» до щорічних планів з бюджетами, відповідальними, KPIs;

– забезпечення постійного зворотнього зв'язку та широкого висвітлення перебігу та результатів реалізації стратегій;

– розвиток компетенцій стратегічного інноваційного менеджменту та комунікацій у представників стейкхолдерів [8].

Критично важливим є узгодження пріоритетів регіональних стратегій смарт-спеціалізації з іншими стратегічними і програмними документами національного та галузевого рівня в частині інновацій, зокрема Стратегією інноваційного розвитку, галузевими стратегіями смарт-спеціалізації (сільське господарство, промисловість тощо).

Реалізація якісно нових стратегій потребує істотного посилення інституційної спроможності органів влади. Необхідним є формування в кожному регіоні спеціалізованого проєктного офісу або агенції зі смарт-спеціалізації, які координуватимуть процес підприємницького відкриття, підтримку стейкхолдерів, пошук фінансування стратегічних проектів. Важливо також зміцнити кадровий потенціал підрозділів ОДА та ОМС, відповідальних за інновації, залучивши фахівців з бізнесу та експертного середовища.

Успіх стратегій смарт-спеціалізації залежить від наявності розгалуженої та ефективної інноваційної інфраструктури в регіонах. Ключовим завданням публічної політики має стати розбудова її базових елементів за європейськими стандартами, передусім:

– центрів трансферу технологій при університетах та наукових установах для надання послуг з охорони інтелектуальної власності, маркетингу розробок, пошуку партнерів;

– наукових, технологічних та індустріальних парків як майданчиків кооперації освіти, науки та виробництва, інкубації інноваційних компаній;

– галузевих і крос-секторальних інноваційних кластерів з фокусом на пріоритети смарт-спеціалізації регіонів;

– мереж бізнес-інкубаторів та акселераторів для виявлення та «упаковки» стартап-проектів;

– лабораторій та центрів колективного користування високотехнологічним обладнанням для потреб інноваційного бізнесу [2].

Розвиток м'якої сервісної складової інфраструктури охоплює:

– запровадження регіональних інноваційних ваучерів для МСП на придбання послуг з розробки бізнес-планів, інжинірингу, тестування;

– створення регіональних онлайн-платформ та баз даних науково-технологічних розробок, доступних для комерціалізації;

– формування регіональних інвестиційних мап інноваційних пропозицій для залучення внутрішніх та іноземних інвесторів;

– організацію на постійній основі тренінгів та воркшопів з методів створення інновацій, розвитку стартапів, цифрових компетенцій;

– впровадження регіональних програм інноваційного брокерства та менторства для підтримки інноваційних проектів [5].

Розвиток інноваційної інфраструктури вимагає поєднання різних фінансових механізмів підтримки:

– цільові державні субвенції та співфінансування проєктів створення базових об'єктів інфраструктури національного та міжрегіонального значення;

– надання облдержадміністраціями та органами місцевого самоврядування приміщень та землі для розміщення інноваційних структур на пільгових умовах;

– включення проєктів інфраструктури до переліку пріоритетів фінансування з Державного фонду регіонального розвитку;

– запуск регіональних конкурсних програм співфінансування створення інфраструктурних об'єктів, важливих для розумних спеціалізацій;

– залучення коштів міжнародних фінансових організацій, програм ЄС, іноземних грантів та інвестицій [9].

Для стимулювання бізнесу до створення корпоративних акселераторів, лабораторій, навчальних центрів доцільно:

– запровадити податкові пільги для підприємств, які інвестують у власні інноваційні структури або підтримують зовнішні об'єкти;

– встановити вимоги щодо створення сучасних навчальних центрів та R&D підрозділів для отримання бізнесом державної підтримки;

– залучати бізнес-асоціації до управління державними об'єктами інноваційної інфраструктури.

Створення «твердої» інноваційної інфраструктури має супроводжуватися розвитком мереж та спільнот інноваторів у регіонах. Тут публічна політика має бути спрямована на:

– регулярне картування та залучення ключових агентів інновацій з різних секторів (науковці, підприємці, стартапери, громадські активісти);

– ініціювання створення професійних асоціацій, комунікаційних хабів, експертних рад довкола пріоритетів смарт-спеціалізації;

– підтримку формування регіональних мереж бізнес-ангелів, менторів, краудфандингу, венчурних та приватних інвестиційних фондів;

– заохочення співпраці регіональних інноваційних екосистем між собою та з екосистемами в ЄС через програми обміну, спільні проєкти, консорціуми.

Особлива роль у регіональних інноваційних екосистемах належить університетам. Для активізації їх участі важливими є:

– стимулювання створення в університетах підрозділів з підтримки інновацій, підприємництва, захисту інтелектуальної власності;

– надання державної підтримки створенню університетських наукових парків, центрів трансферу технологій, інкубаторів, лабораторій;

– розширення автономії університетів щодо комерціалізації технологій, створення spin-off компаній, участі в статутному капіталі стартапів;

– включення показників трансферу знань та технологій, співпраці з бізнесом до оцінювання результативності університетів.

Ключовим фактором розкриття інноваційного потенціалу регіонів є цілеспрямований розвиток людського капіталу. Необхідна докорінна трансформація регіональних систем освіти у відкриті інноваційні екосистеми, інтегровані з потребами економіки та суспільства, що передбачає:

– запровадження інноваційних моделей управління закладами освіти з фокусом на співпраці з бізнесом та зовнішніми стейкхолдерами;

– перехід до практико-орієнтованих освітніх програм, розроблених спільно з роботодавцями на основі профілів компетенцій;

– розвиток дуальної освіти як поєднання теоретичного навчання з практичним навчанням на підприємствах;

– інтеграцію підприємництва, інновацій, сталого розвитку, креативності як обов’язкових компонентів в освітні програми;

– впровадження нових моделей фінансування освіти з багатоканальними джерелами та фокусом на результати навчання [7].

Розбудова регіональної інфраструктури підтримки навчання протягом життя та розвитку підприємницьких компетенцій передбачає:

– створення платформ неформального навчання із залученням бізнесу, громадськості та креативних індустрій;

– впровадження регіональних ваучерних програм для співфінансування навчання працівників МСП, молоді, безробітних;

– розбудову мережі інноваційних тренінгових центрів для поширення найкращих практик розвитку підприємницьких компетенцій;

– створення онлайн-платформ та масових відкритих онлайн-курсів (MOOCs) з підприємництва та інновацій.

Стійкий інноваційний розвиток регіонів вимагає формування культури безперервного навчання та саморозвитку через:

– широку інформаційну кампанію цінностей постійного розвитку, навчання через все життя, інвестицій громадян у власний людський капітал;

– впровадження податкових стимулів для бізнесу та громадян, що інвестують в освіту та підвищення кваліфікації;

– підтримку розвитку регіональних мереж та ресурсів самоосвіти – професійних спільнот, експертних блогів, онлайн-бібліотек.

Усі ці механізми та інструменти мають бути відображені в регіональних програмах розвитку людського капіталу та освіти синхронізовано зі стратегіями смарт-спеціалізації. Вони мають базуватися на аналізі прогалин між наявними та необхідними компетенціями, орієнтуватися на якісні результати навчання. До їх розробки мають бути залучені всі ключові стейкхолдери – органи публічної влади, освітні заклади, роботодавці, громадськість.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Реалізація інноваційного потенціалу регіонів як основи їх сталого ендогенного зростання в умовах економіки знань вимагає трансформації моделі публічного управління регіональним розвитком в Україні. Традиційні підходи та інструменти недостатньо враховують зростаючу роль знаннєвих чинників конкурентоспроможності територій. Натомість, актуалізується потреба в запровадженні комплексу новітніх взаємодоповнюючих механізмів стимулювання регіонального розвитку на інноваційних засадах.

Представлені у статті стратегічні, інституційні, фінансові, інфраструктурні механізми та інструменти публічного управління спрямовані на розкриття та ефективне використання ендогенного інноваційного потенціалу українських регіонів у процесі колаборації влади, бізнесу, науки та громад. Вони акцентують увагу на смарт-спеціалізації регіонів, розбудові регіональних інноваційних екосистем, цільовій підтримці інноваційної діяльності та інфраструктури, розвитку людського капіталу та креативного потенціалу.

Впровадження цих механізмів стикається з низкою викликів – браком довіри та кооперації стейкхолдерів, дефіцитом ресурсів та компетенцій, інерцією старої системи. Їх подолання вимагає цілеспрямованих зусиль з розбудови мереж співпраці, оновлення управлінського інструментарію, синергії політик та координації дій на всіх рівнях.

Перспективи подальших досліджень включають аналіз кращих європейських практик публічної підтримки інноваційного регіонального розвитку, розроблення методології оцінки інноваційної спроможності українських регіонів, обґрунтування інструментів фінансового стимулювання інноваційної діяльності на регіональному рівні з урахуванням викликів децентралізації.

Загалом, попри виклики та перешкоди, перехід до публічного управління регіональним розвитком на засадах економіки знань не має альтернативи, якщо Україна прагне посісти гідне місце в клубі розвинених інноваційних

країн та забезпечити добробут і якість життя своїх громадян. Активи та потенціал українських регіонів у сфері освіти, науки, креативних індустрій, ІТ-сектору за належної державної підтримки здатні перетворитися на драйвери сталого ендогенного зростання та «розумної» спеціалізації у глобальних ланцюгах доданої вартості.

Ефективна реалізація окреслених механізмів та інструментів стимулювання інноваційної активності в регіонах вимагає їх закріплення в оновленій Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних регіональних стратегіях. Політика підтримки економіки знань та інновацій має стати наскрізним пріоритетом цих документів, а не декларативним додатком. Лише в такий спосіб можливо мобілізувати національні та міжнародні ресурси на розвиток науково-інноваційного потенціалу регіонів України.

Невід'ємною передумовою успіху в розбудові економіки знань на регіональному рівні є також докорінна модернізація системи публічного управління загалом відповідно до принципів належного врядування – відкритості, підзвітності, ефективності та інклюзивності. Регіональні органи влади мають перетворитися з бюрократичних відомчих структур на гнучкі, проєктно та сервісно орієнтовані інституції, що дієво співпрацюють з бізнесом, наукою та громадами задля розкриття місцевого інноваційного потенціалу [9].

Підсумовуючи, слід зазначити, що розбудова ефективної моделі публічного управління регіональним розвитком на засадах економіки знань є амбітним завданням, що потребує системних та послідовних зусиль усіх стейкхолдерів. Необхідні цілеспрямовані інвестиції в розвиток регіональних інноваційних екосистем, креативних індустрій та інфраструктури. Критично важливими є подальше удосконалення нормативно-правової бази інноваційної діяльності, покращення захисту інтелектуальної власності, запуск національних наукових та інноваційних програм, інтеграція до європейського дослідницького простору. Лише через синергію місцевих, національних та міжнародних зусиль Україна зможе повною мірою розкрити потужний інтелектуальний та креативний потенціал свої регіонів та громадян заради інноваційного прориву та якісно нового рівня добробуту. Саме це, на наш погляд, має стати орієнтиром для державної регіональної політики на найближчі роки.

Література:

1. Дунаєв І.В. Публічне управління регіональним розвитком в умовах діджиталізації: виклики для України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 1. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1929.

2. Інноваційне Придніпров'я: гра на випередження: монографія / О.І. Амоша, Ю.С. Залознова, С.В. Іванов, В.І. Ляшенко та ін. Київ: Ін-т економіки пром-сті, 2021. 286 с.

3. Іщук С.О., Созанський Л.Й. Активізація участі України в реалізації проектів смарт-спеціалізації європейських регіонів. Регіональна економіка. 2021. № 4. С. 78-87.

4. Петрова І.Л. Модернізація української освіти як умова розвитку економіки знань. Економічний вісник Донбасу. 2022. № 1(67). С. 144-151.

5. Підоричева І.Ю. Інноваційна екосистема в сучасних економічних дослідженнях. Економіка промисловості. 2020. № 2(90). С. 54-92.

6. Регіональна політика ЄС: підходи, механізми та інструменти / За ред. Я. Жаліла. Київ: НІСД, 2019. 272 с.

7. Рижкова Ю.О. Індустрія 4.0 та Розумне місто: передумови розвитку в Україні. Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 48. С. 93-97.

8. Сторонянська І.З., Мельник М.І., Лещух І.В. Проблеми та перспективи конвергенції регіонів України на засадах смарт-спеціалізації. Економіка України. 2021. № 1. С. 39-55.

9. Федулова Л.І. Напрями розвитку регіональних інноваційних екосистем в Україні. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 7(181). С. 240-248.

References:

1. Dunaєv, I.V. (2021). Publichne upravlinnja regional'nim rozvitkom v umovah didzhitalizacij: vikliki dlja Ukraïni [Public management of regional development in conditions of digitization: challenges for Ukraine]. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvitok - Public administration: improvement and development,* 1. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1929. [in Ukrainian].

2. Amosha, O.I. , Zaloznova, Ju.S. , Ivanov, S.V. , Ljashenko, V.I. (2021). *Innovacijne Pridniprov'ja: gra na viperedzhennja [Innovative Prydniprovya: a game of preemption*]. Kiïv: In-t ekonomiki prom-sti [in Ukrainian].

3. Ishhuk, S.O., Sozans'kij, L.J. (2021). Aktivizacija uchasti Ukraïni v realizacii proektiv smart-specializacii єvropejs'kih regioniv [Activation of Ukraine's participation in the implementation of smart specialization projects in European regions]. *Regional'na ekonomika - Regional economy*, 4, 78-87 [in Ukrainian].

4. Petrova, I.L. (2022). Modernizacija ukraïns'koï osviti jak umova rozvitku ekonomiki znan' [Modernization of Ukrainian education as a condition for the development of the knowledge economy]. *Ekonomichnij visnik Donbasu - Economic Herald of Donbass,*1(67), 144-151 [in Ukrainian].

5. Pidoricheva, I.Ju. (2020). Innovacijna ekosistema v suchasnih ekonomichnih doslidzhennjah [Innovative ecosystem in modern economic research]. *Ekonomika promislovosti - Economy of industry*, 2(90), 54-92 [in Ukrainian].

6. Zhalila, Ja. (2019). *Regional'na politika ЄS: pidhodi, mehanizmi ta instrumenti [Regional policy of the EU: approaches, mechanisms and tools*]. Kiïv: NISD [in Ukrainian].

7. Rizhkova, Ju.O. (2019). Industrija 4.0 ta Rozumne misto: peredumovi rozvitku v Ukraïni [Ryzhkova Industry 4.0 and the Smart City: prerequisites for development in Ukraine]. *Prichornomors'ki ekonomichni studiï - Black Sea Economic Studies,* 48, 93-97 [in Ukrainian].

8. Storonjans'ka, I.Z., Mel'nik, M.I., Leshhuh, I.V. (2021). Problemi ta perspektivi konvergencii regioniv Ukraïni na zasadah smart-specializacii [Problems and prospects of convergence of the regions of Ukraine on the basis of smart specialization]. *Ekonomika Ukraïni - Ukraine economy*, 1, 39-55 [in Ukrainian].

9. Fedulova, L.I. (2016). Naprjami rozvitku regional'nih innovacijnih ekosistem v Ukraïni [Development directions of regional innovation ecosystems in Ukraine]. *Aktual'ni problemi ekonomiki - Actual problems of the economy*, 7(181), 240-248 [in Ukrainian].

УДК 001.89:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-368-381

Шиян Анатолій Антонович кандидат фізико-математичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу супроводження та розвитку Національної електронної науково-інформаційної системи, Державна науково-технічна бібліотека України (ДНТБ), 03150, м. Київ, вул. Антоновича, 180; тел.: (044) 521-93-50; доцент кафедри менеджменту та безпеки інформаційних систем Вінницький національний технічний університет (ВНТУ), 21021, м. Вінниця, вул. Хмельницьке шосе, 95, https://orcid.org/0000-0002-5418-1498.

Нікіфорова Лілія Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу супроводження та розвитку Національної електронної науково-інформаційної системи, Державна науково-технічна бібліотека України (ДНТБ), 03150 Україна, м. Київ, вул. Антоновича, 180; доцент кафедри менеджменту та безпеки інформаційних систем, Вінницький національний технічний університет (ВНТУ), 21021 Україна м. Вінниця, вул. Хмельницьке шосе, 95, тел.: (044) 521-93-50, https://orcid.org/0000-0002-7034-607X

Жарінов Сергій Сергійович старший науковий співробітник відділу супроводження та розвитку, Національна електронна науково-інформаційна система Державної науково-технічної бібліотеки України (ДНТБ), 03150 Україна, м. Київ, вул. Антоновича, 180; тел.: (044) 521-93-50, https://orcid.org/0000-0003-3568-8127

ІНТЕГРАЦІЯ ЕЛЕКТРОННИХ РЕЄСТРІВ В СИСТЕМУ URIS ЯК ШЛЯХ ОПТИМІЗАЦІЇ ФОРМУВАННЯ ГРУП ЕКСПЕРТІВ В МЕЖАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НАУКОВОЇ СФЕРИ

Анотація. В статті поведене дослідження щодо необхідності інтеграції електронних реєстрів в систему URIS як шляху оптимізації формування груп експертів на прикладі державного конкурсного фінансування наукових досліджень і розробок. Розглянуто особливості функціонування системи експертів у науковій сфері, де акцентовано на важливості формування сукупності вчених з високими особистими науковими результатами. Доведено, що саме наукові експерти є тим етапом процесу відбору заявок на фінансування наукових проектів, який визначає рівень успішності всього конкурсу. Відмічено необхідність ранжування експертів за рівнем їх впливу на науку для забезпечення об’єктивності наукової експертизи.

На основі проведеного аналізу розроблено узагальнену структурно-функціональну схему алгоритму для формування реєстру (загального ранжованого списку) експертів для системи конкурсного фінансування наукових проектів досліджень і розробок, яка включає автоматизацію відбору експертів з використанням баз даних Scopus, Web of Science, а також національних реєстрів наукових видань, переможців конкурсів і атестованих закладів. Це дозволяє зменшити час на адміністрування, усунути можливий конфлікт інтересів та підвищити об'єктивність відбору. Інтеграція авторитетних баз даних дозволить створити більш об'єктивний та прозорий механізм відбору експертів, заснований на їхніх наукових досягненнях, індексах цитування та міжнародному визнанні.

Результати цієї статті демонструють, що інтеграція електронних реєстрів в систему URIS сприяє покращенню якості експертної оцінки, підвищує прозорість процесу, оптимізує використання ресурсів і стимулює науковців до участі в конкурсах, що загалом підвищує конкурентоспромож-ність і якість наукових досліджень.

Ключові слова: експерти, реєстри, URIS, конкурс, інтеграція, відбір, вчені, бази даних, наука, цифровізація, алгоритм, система.

Shyian Anatolii Antonovych Candidate of physical and mathematical sciences, associate professor, senior researcher of the Department of Support and Development of the National Electronic Scientific and Information System of the State Scientific and Technical Library of Ukraine (SSTL), 03150, Kyiv, St. Antonovicha, 180; tel.: (044) 521-93-50; Associate Professor of the Department of Information Systems Management and Security of Vinnytsia National Technical University (VNTU), 21021, Vinnytsia, St. 95, Khmelnytske shose, https://orcid.org/0000-0002-5418-1498.

Nikiforova Liliia Oleksandrivna Candidate of economic sciences, associate professor, senior researcher of the Department of Support and Development of the National Electronic Scientific and Information System of the State Scientific and Technical Library of Ukraine (SSTL), 03150, Kyiv, St. Antonovicha, 180; tel.: (044) 521-93-50; Associate Professor of the Department of Information Systems Management and Security of Vinnytsia National Technical University (VNTU), 21021, Vinnytsia, St. 95, Khmelnytske shose, https://orcid.org/0000-0002-7034-607X

Zharinov Serhii Serhiiovych Senior researcher of the Department of Support and Development of the National Electronic Scientific and Information System of the State Scientific and Technical Library of Ukraine (SSTL), 03150, Kyiv, St. Antonovicha, 180; tel.: (044) 521-93-50, https://orcid.org/0000-0003-3568-8127

INTEGRATION OF ELECTRONIC REGISTRIES IN THE URIS SYSTEM AS A WAY OF OPTIMIZING THE FORMATION OF EXPERT GROUPS WITHIN THE GLOBAL DIGITALIZATION OF THE SCIENTIFIC FIELD

Abstract. The article presents a study on the necessity of integrating electronic registries into the URIS system as a way to optimize the formation of expert groups, using the example of state competitive funding for scientific research and development projects. It examines the features of the functioning of the expert system in the scientific field, emphasizing the importance of forming a cohort of scientists with high individual scientific achievements. It is proven that scientific experts are the key stage in the process of selecting applications for funding scientific projects, determining the overall success of the competition. The need to rank experts based on their impact on science to ensure the objectivity of scientific expertise is noted.

Based on the conducted analysis, a generalized structural-functional scheme of the algorithm for forming a registry (general ranked list) of experts for the system of competitive funding of scientific research and development projects has been developed. This scheme includes the automation of expert selection using databases such as Scopus, Web of Science, as well as national registries of scientific publications, competition winners, and accredited institutions. This allows for the reduction of administration time, the elimination of potential conflicts of interest, and the enhancement of selection objectivity. The integration of authoritative databases will create a more objective and transparent mechanism for selecting experts, based on their scientific achievements, citation indices, and international recognition.

The results of this article demonstrate that integrating electronic registries into the URIS system improves the quality of expert evaluation, increases the transparency of the process, optimizes the use of resources, and motivates scientists to participate in competitions, thereby enhancing the overall competitiveness and quality of scientific research.

Keywords: experts, registries, URIS, competition, integration, selection, scientists, databases, science, digitization, algorithm, system.

Постановка проблеми. Розвиток науки сьогодні є практично єдиним драйвером розвитку економіки та суспільства. Наприклад, в [1], використовуючи чотири бази даних Dimensions from Digital Science, Microsoft Academic, Web of Science від Clarivate Analytics і Scopus від Elsevier встановлено, що загальний темп зростання наукових результатів становить 4,10% з часом подвоєння 17,3 року. Здійснене в цій статті порівняння темпів економічного та

наукового зростання Великобританії показало, що темпи економічного зростання трохи нижчі за темпи наукового. Таким чином, зростання ефективності конкурсного фінансування науки, передовсім її державної складової, є запорукою подальшого зростання економіки в Україні.

Ефективність конкурсного (особливо, державного) фінансування наукових досліджень і розробок критично залежить від системи відбору та призначення експертів. Саме наукові експерти є тим етапом процесу відбору заявок на фінансування наукових проектів, який визначає рівень успішності всього конкурсу.

Інтеграція електронних реєстрів, таких як Реєстр наукових фахових видань України, Реєстр переможці конкурсів МОН, Реєстр атестованих ЗВО і НУ, Реєстр українських учасників в рамкових програмах Horizon, в також баз даних Scopus, Web of Science, ORCID тощо в систему Ukrainian Research Information System (URIS) [2] для оптимізації формування груп експертів у системі конкурсного фінансування наукових проектів досліджень і розробок є важливим кроком до підвищення ефективності та прозорості процесу формування груп експертів, які оцінюють конкурсні заявки на наукові проекти.

Наразі наукові роботи українських та міжнародних дослідників часто оцінюються на основі обмеженого набору критеріїв, що може призводити до суб'єктивності та нерівності в оцінюванні. Інтеграція авторитетних баз даних дозволить створити більш об'єктивний та прозорий механізм відбору експертів, заснований на їхніх наукових досягненнях, індексах цитування та міжнародному визнанні. Це не лише покращить якість експертної оцінки, але й сприятиме більш справедливому розподілу фінансування, орієнтованого на найбільш перспективні та актуальні дослідження. Крім того, така інтеграція сприятиме глобальній цифровізації наукової сфери, підвищуючи видимість українських науковців на міжнародній арені та залучаючи до процесу оцінювання провідних зарубіжних експертів.

Проблеми, пов’язані як із створенням реєстру експертів, так і з процедурою вибору набору експертів для здійснення аналізу конкретного заявки на фінансування, вивчаються вже давно [3-6]. При цьому в рамках єдиної методології аналізується діяльність як експертів, що аналізують наукові статті, подані для публікації у наукових журналах, так і експертів, які аналізують заявки проектів наукових досліджень і розробок, що подаються на конкурсне фінансування.

Наприклад, в [7] експертну оцінку названа «наріжним каменем наукових досліджень». Там же виділено дві основні проблеми, які виникають при науковому дослідженні експертного оцінювання наукових результатів. По-перше, часто важко відділити об’єктивну та складову в експертних

рішеннях. По-друге, все ще існує мало даних для аналізу самого процесу формування експертного рішення.

Аналіз існуючої літератури із проблеми рецензування статей у міжнародних наукових журналах, здійснений в [8], виявив дві основні фази у проблемі призначення наукових експертів (в даному випадку – рецензентів наукових статей). Першою фазою є формування бази даних експертів, а другою – призначення експертів для здійснення аналізу конкретного наукового доробку. Аналіз наукових досліджень проблеми виявив, що для першої фази кращі результати показує застосування цифрових інформаційних технологій, тоді як для другої фази кращі результати показує застосування евристики та метаевристики (тобто орієнтування на прийняття рішень вченими).

В [9] авторами проаналізовано варіанти підбору рецензентів для наукових статей, однак виявлено, що задача є NP-повною, і тому повинна використовувати евристичні та мета-евристичні алгоритми.

Таким чином, останнім часом увага вчених у сфері здійснення експертизи та рецензування наукових результатів зосереджується у напрямках цифровізації цього процесу та створення потужних програмних засобів для їх оптимізації [7-10]. А створення єдиного інформаційного ресурсу, який поєднує національні та міжнародні наукові реєстри, є необхідним для оптимізації процесів управління наукою в умовах сучасних викликів та можливостей, зокрема в контексті відкритої науки, що є пріоритетом для України та всього наукового співтовариства.

Метою статті є дослідження процесу інтеграція електронних реєстрів в систему URIS як шлях оптимізації формування груп експертів для підвищення ефективності проведення конкурсного фінансування наукових проектів досліджень і розробок в межах глобальної цифровізації наукової сфери.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо особливості функціонування системи експертів у науковій сфері. Перш за все, потрібно сформувати сукупність вчених, які здатні виступати як експерти. Досвід функціонування науки свідчить, що в ролі експертів можуть виступати тільки вчені (див., наприклад, [6-9]). Причому для потреб розвитку науки (а саме для цього і потрібні експерти) як експерти повинні виступати ті вчені, які мають найбільші особисті наукові результати у сфері досліджень і розробок.

Таким чином, перед проведенням кожної експертизи у сфері науки потрібно сформувати спочатку сукупність вчених-експертів. При цьому також потрібно, щоб ці експерти були ранжовані за рівнем їх впливу на науку, що і буде відповідати рівню отриманих від низ результатів.

Саме ж проведення наукової експертизи вимагає встановлення бінарного відношення між експертом (чи сукупністю експертів) та об’єктом

наукової діяльності, щодо якого потрібно отримати висновок наукової експертизи.

Метод відбору експертів по здійснення експертного конкурсного оцінювання заявок на фінансування наукових досліджень і розробок.

В якості прикладу наведено процес відбору експертів та проведення експертного оцінювання заявок на державне конкурсне фінансування наукових досліджень і розробок, які виконуються відповідно до Положення [11].

На рис. 1 подано узагальнену структурно-функціональну схему алгоритму для формування реєстру (загального ранжованого списку) експертів для системи конкурсного фінансування наукових проектів досліджень і розробок. Цей (ранжований) реєстр повинен затверджуватися відповідним наказом МОН перед об'явою про початок відповідного конкурсу (втім, реєстр експертів може затверджуватися на певний календарний термін).

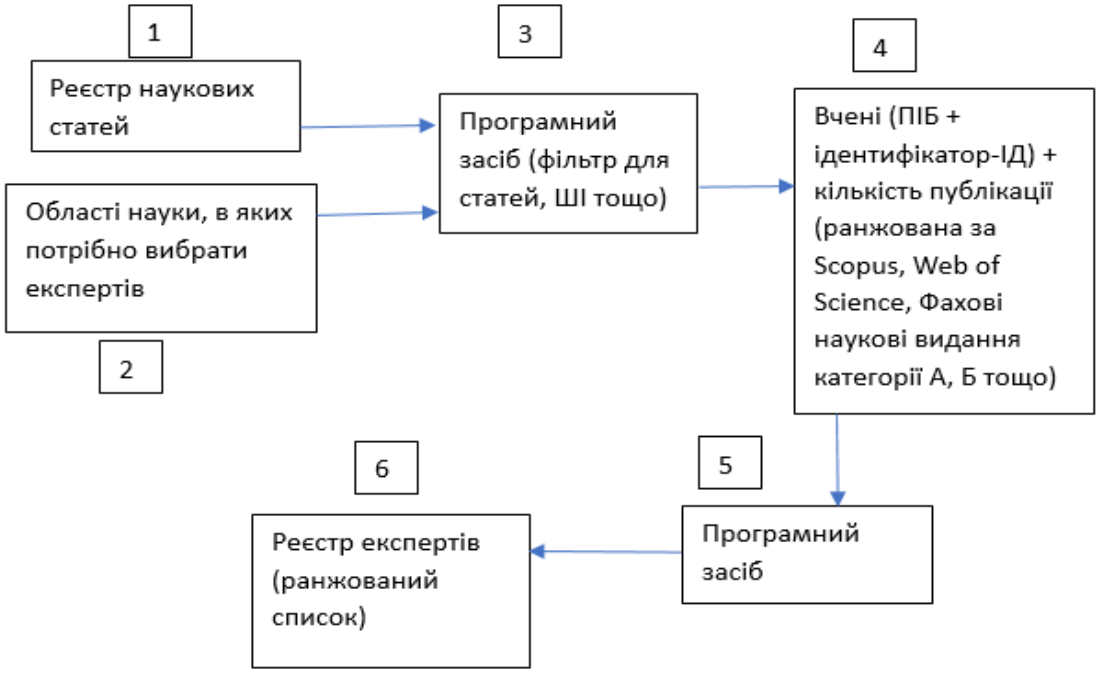

Рис. 1. Узагальнена структурно-функціональна схема алгоритму для формування реєстру (загального ранжованого списку) експертів для системи конкурсного фінансування наукових проектів досліджень і розробок.

Опис функціонування бізнес-процесу для формування реєстру (загального ранжованого списку) експертів для системи конкурсного фінансування наукових проектів досліджень і розробок.

1. Елемент схеми 1. В Україні повинен бути сформовано верифіковану базу даних наукових статей. В ньому повинно знаходитися (перераховано

тільки для потреб Інформаційної системи «Конкурс»): назва та повна бібліографія статті (ПІБ усіх авторів (із зазначенням особистого вкладу за заданим шаблоном), ідентифікатори всіх автор за науковими організаціями, назва наукового журналу, належність до БД Scopus, Web of Science, категорій А, Б тощо, рік, том, номер, сторінки (з-по)), анотація та ключові слова. Патенти можуть бути включені до цієї БД, або ж для них створюється інша БД. Якщо ж виникає необхідність у пошуку експертів-практиків, які не завжди мають наукові результати, але мають практичний досвід участі у проєктах та грантах, то можна використати такі інтегровані реєстри як Реєстр переможці конкурсів МО та Реєстр українських учасників в рамкових програмах Horizon.

2. Елемент схеми 2. В рамках інформаційної системи «Конкурс» кожна галузь ДіР (досліджень і розробок), в який відбираються експерти, описується певною сукупністю «ключових слів». Це можуть бути: 1 слово, системи 2-х слів, стабільна фразеологічна конструкція тощо.

3. Етап схеми 3. Для кожної галузі науки знаходяться відповідні множини статей, які відносяться до даної галузі ДіР.

4. Етап схеми 4. Статті та/чи патенти групуються за авторами. Тобто отримуємо БД, в якій елементами є окремі автори, а їх характеристиками є перелік статей та/чи патентів. При цьому кожна характеристика має свої параметри, наведені в Елементі схеми 1.

5. Елемент схеми 5. Тут здійснюється формування ранжованого списку всіх можливих експертів для кожної із галузе ДіР. Ранжування здійснюється за заданою МОН процедурою, яка, при потребі, буде/може враховувати такі показники статей: належність до журналів у БД Scopus, Web of Science, категорій А, Б тощо; рівень особистого вкладу; квартилі до яких належать журнали. Патенти можуть описуватися такими характеристиками: не впроваджені, впроваджені (де, економічні показники тощо), ліцензії (хто купив), купівля (хто купив), виділяти іноземних покупців тощо. По кожному із параметрів та/чи характеристик можна вводити спеціальні ваги та/чи система агрегації характеристик/показників, які враховують «важливість» характеристик/показника (ваги задаються процедурою МОН проведення даного «Конкурсу», або ж вони фіксуються для певного переліку «Конкурсів»). Ранжування експертів здійснюється від «найкращого» до «найгіршого». Усунення конфлікту інтересів відбувається автоматично через: верифіковану базу даних наукових статей (експерт не може бути співавтором) – для чого використовуються інтегровані в URIS реєстр фахових наукових видань України та БД Scopus, Web of Science; перелік науковців (експерт не може працювати в одному підрозділі, ЗВО чи НУ з Керівником) – для чого використовуються інтегровані в URIS реєстри атестованих ЗВО та НУ або перелік науковців, сформований на базі кабінету вченого в системі URIS.

6. Елемент схеми 6. Використовуючи дані елементу 6, відбирається необхідна кількість експертів для своєчасного опрацювання поданих в систему «Конкурс» заявок на фінансування.

Відповідний програмний засіб, використовуючи БД Реєстрів, формує перелік експертів протягом дуже малого часу. А система «Конкурс» автоматично надсилає «кандидатам в експерти» запрошення. У випадку відмови експерта до переліку експертів в систему «Конкурс» завантажується перший/перші наступний із ранжованого переліку вчених.

Використання отриманого реєстру експертів в рамках Положення [11] може бути здійснено за представленою на рис 2. узагальненою структурною схемою алгоритму для використання побудованого реєстру експертів для автоматизації процесу здійснення експертного оцінювання заявок на конкурсне фінансування досліджень і розробок в рамках конкретного конкурсу.

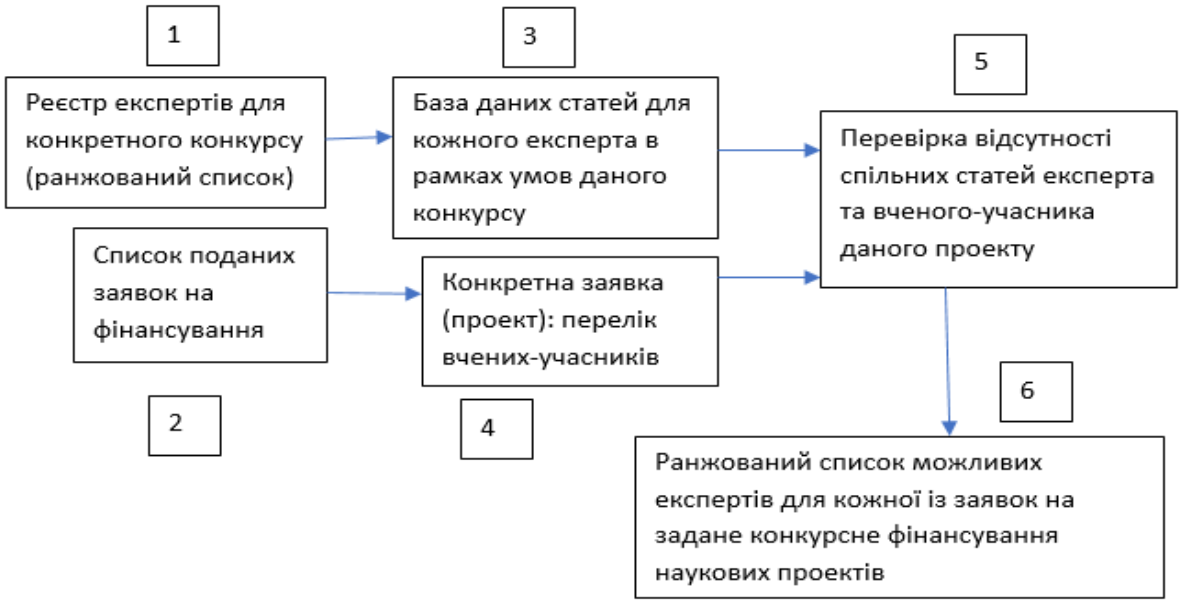

Рис. 2. Узагальнена структурна схема алгоритму для формування ранжованого списку експертів для аналізу конкретної заявки в рамках конкретного конкурсного фінансування проектів наукових досліджень і розробок

Опис функціонування бізнес-процесу для формування ранжованого списку експертів для аналізу конкретної заявки в рамках конкретного конкурсного фінансування проектів наукових досліджень і розробок.

1. Виходячи з умов заданого конкурсу на фінансування проектів наукових досліджень і розробок формуємо для кожного експерта, який

відповідає вимогам цього конкурсу, базу даних його статей, які відповідають умовам заданого конкурсу. Для цього в реєстрі експертів (структурний елемент 1) використовуємо відповідні фільтри за науковими напрямами. В результаті отримуємо базу даних статей (структурний елемент 3) для кожного конкретного експерта в рамках умов заданого конкурсу.

2. Для кожної заявки на фінансування із загального списку поданих на конкурс заявок формуємо перелік вчених-учасників (структурний елемент 4), які задіяні в даному проекті.

3. Спеціалізований програмний засіб (структурний елемент 5) для кожного експерта здійснює перевірку відсутності спільних статей із вченими-учасниками даного проекту. Експерти, які мають спільні статті, вилучаються із списку експертів, які можуть бути допущені для проведення експертного аналізу даної заявки на конкурсне фінансування. (Загалом кажучи, на цьому етапі можливе застосування додаткових параметрів фільтрації. Наприклад, за відсутністю спільної роботи на кафедрі/лабораторії/університеті експерта та хоч одного із вчених-учасників заявки на конкурсне фінансування. Також аналогічно можна вилучати експертів із конкуруючих наукових колективів для даної заявки.) Таким чином, автоматично буде усуватися можливий конфлікт інтересів (див. [12]).

4. Як результат буде отримано ранжований список можливих експертів (структурний елемент 6) для кожної із заявок на конкурсне фінансування проектів в рамках даного конкурсу на фінансування наукових досліджень і розробок.

Інтеграція електронних реєстрів, таких як Реєстр наукових фахових видань України, Реєстр переможці конкурсів МОН, Реєстр атестованих ЗВО і НУ, Реєстр українських учасників в рамкових програмах Horizon, в також баз даних Scopus, Web of Science, ORCID в систему URIS є критично важливою для оптимізації формування груп експертів, що оцінюють конкурсні заявки на наукові проекти.

В подальшому, на основі проведених експертиз експертами, доцільно сформувати «Базу даних проведених експертиз», яка буде визначати результативність експертів, а також рівень довіри, порівнюючи оцінки експертизи окремого експерта із середнім значення експертиз інших експертів за спільною заявкою, формою, документом тощо [14].

З огляду на вищенаведене така інтеграція має ряд ключових переваг, а саме:

1. Покращення якості і об’єктивності експертної оцінки.

Об'єктивний відбір експертів: електронні реєстри містять детальну інформацію про наукові публікації, цитованість та інші наукові показники, що дозволяє об'єктивно оцінити компетенції потенційних експертів.

Актуальність інформації: регулярне оновлення даних у реєстрах забезпечує актуальність і точність інформації про наукову діяльність експертів.

2. Повна прозорість і відкритість процесу.

Підвищення довіри до системи: інтеграція авторитетних баз даних сприяє підвищенню довіри до процесу відбору експертів, оскільки вибір базується на чітких і прозорих критеріях.

Можливість зовнішнього контролю: використання загальновизнаних міжнародних баз даних, таких як Scopus і Web of Science, дозволяє забезпечити можливість зовнішнього контролю і верифікації інформації.

3. Ефективність і швидкість процесу.

Автоматизація відбору: інтеграція електронних реєстрів дозволяє автоматизувати процес відбору експертів, що значно скорочує час і витрати на адміністративні процедури.

Зменшення людського фактору: автоматизація мінімізує вплив суб'єктивних факторів на процес відбору, що сприяє підвищенню об'єктивності рішень.

4. Використання реєстрів для формування списку експертів. Інтеграція Реєстр наукових фахових видань України, Реєстр переможці конкурсів МОН, Реєстр атестованих ЗВО і НУ, Реєстр українських учасників в рамкових програмах Horizon, в також баз даних Scopus, Web of Science, ORCID для формування списку експертів є необхідною з кількох причин. По-перше, широкий охоплення наукових сфер як на міжнародному рівні (Scopus та Web of Science включають дані про науковців з усього світу, що дозволяє залучати міжнародних експертів з високим рівнем компетенції), так і в національному контексті (Реєстр наукових фахових видань України забезпечує можливість включення національних експертів, що володіють глибоким розумінням локальних наукових проблем і контексту). По-друге, це забезпечення високого рівня наукових праць за наступними факторами: критерії відбору – бази даних Scopus і Web of Science містять лише публікації, що пройшли ретельне рецензування, що гарантує високу якість наукових робіт потенційних експертів; індикатори наукової активності – цитованість і інші наукові показники, наявні в цих базах, дозволяють оцінити реальний внесок науковця в його сфері.

5. Підвищення конкурентоспроможності української науки.

Інтеграція в глобальну наукову спільноту: використання міжнародно визнаних баз даних сприяє інтеграції української науки в глобальний контекст, підвищуючи її конкурентоспроможність і видимість.

Розвиток міжнародної співпраці: легкість залучення іноземних експертів сприяє розвитку міжнародної наукової співпраці.

6. Оптимізація ресурсів.

Ефективне використання ресурсів: автоматизація та об'єктивність процесу відбору експертів дозволяють оптимально використовувати наявні ресурси, спрямовуючи їх на пріоритетні наукові напрямки.

Зниження витрат: скорочення часу і зусиль на адміністрування сприяє зниженню витрат на організацію конкурсного відбору.

7. Підвищення якості наукових досліджень.

Ефективність оцінювання: якісний відбір експертів забезпечує більш точне і об'єктивне оцінювання конкурсних заявок, що сприяє підвищенню загальної якості наукових досліджень.

Мотивація науковців: прозорість і об'єктивність процесу сприяє підвищенню мотивації науковців до участі в конкурсах і проведенні високоякісних досліджень.

Окремі положення запропонованої методології використані при проведенні Формування експертів МОН в Національній електронній науково-інформаційній системі [15, 16].

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що наявність певної кількості спеціально організованих цифрових баз даних (реєстрів) може бути використана для оптимізації методів, технологій на процедур управління підвищенням ефективності наукової діяльності в Україні. В статті на прикладі формування реєстру експертів у сфері наукових досліджень і розробок показані основні етапи створення таких реєстрів для наукової галузі. Питання про необхідну сукупність реєстрів, яка є необхідною для ефективного управління наукою в Україні повинно бути предметом окремого дослідження.

Наведений приклад методу використання реєстру експертів в процесі рейтингового оцінювання заявок на державне конкурсне фінансування наукових проектів у сфері досліджень і розробок свідчить, що наявність цифрового реєстру дозволяє здійснити автоматизацію процесу проведення конкурсного відбору проектів наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, виконавцями яких є заклади вищої освіти та наукові установи, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України. В результаті буде отримано не тільки значне прискорення процесу визначення переможців, але й, з використанням спеціалізованого комп’ютерного засобу, буде можливість підвищити рівень прозорості самої процедури. Це дозволить підняти рівень довіри вчених України до державних структур управління наукою.

Таким чином, інтеграція електронних реєстрів у систему URIS є важливим кроком для оптимізації процесу формування груп експертів, що оцінюють наукові проекти, сприяючи підвищенню якості, ефективності та конкурентоспроможності наукових досліджень.

Дослідження виконане в рамках таких науково-дослідних проектів:

1. «Удосконалення існуючих та створення нових функціональних модулів Національної електронної науково-інформаційної системи «URIS» (Державний реєстраційний номер: 0124U001941);

2. «Удосконалення інформаційних ресурсів у сфері науки в частині реєст рації, внесення, збереж ення, пошуку т а обміну даних, а т акож ст ворення *бази даних на основі НПА у сфері науки» (Державний реєстраційний номер: 0124U001943).*

Література:

1. Bornmann L., Haunschild R., Mutz R. Growth rates of modern science: a latent piecewise growth curve approach to model publication numbers from established and new literature databases. Humanit Soc Sci Commun. 2021. N 8. P.224. https://doi.org/10.1057/s41599-021-00903-w.

2. Система URIS. URL: nauka.gov.ua

3. Dumais S. T., Nielsen J. Automating the assignment of submitted manuscripts to reviewers. In Proceedings of the Fifteenth Annual International ACM SIGIR Conference on Research and Development in Information Retrieval. 1992. P.233-244. Publ by ACM. https://doi.org/10.1145/133160.133205.

4. Wang F., Chen B., Miao Z. A survey on reviewer assignment problem, Lecture Notes in Computer Science (In_cluding Subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics), 5027 LNAI(60704048). 2008. P.718-772. https://doi.org/10.1007/978-3-540-69052-8_75.

5. Wang F., Shi N., Chen B. A comprehensive survey of the reviewer assignment problem. International Journal of Information Technology and Decision Making. 2010. N 9 (4). P.645-668. https://doi.org/10.1142/S0219622010003993.

6. Xu Y., Ma J., Sun Y., et al. A decision support approach for assigning reviewers to proposals. Expert Systems with Applications. 2010. N 37 (10). P. 6948-6956. https://doi.org/ 10.1016/j.eswa.2010.03.027.

7. Shah N. B. An Overview of Challenges, Experiments, and Computational Solutions in Peer Review. Communications of the ACM. 2022. V 65, N. 6. P.76-87. https://doi.org/10.1145/ 3528086.

8. Ribeiro A. C., Sizo A., Reis L. P. Investigating the reviewer assignment problem: A systematic literature review. Journal of Information Science. 2023. https://doi.org/10.1177/0165 5515231176668.

9. Петричко М. В., Штовба С. Д. Автоматизація підбору наукових рецензентів: огляд задач і методів. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2024. N 1. С.56-64.

10. Meltem A., Seda Ya., Mehmet F. A. Reviewer Assignment Problem: A Systematic Review of the Literature. Journal of Artificial Intelligence Research. 2023. V 76. P.761-827. https://doi.org/10.1613/jair.1.14318.

11. ПОЛОЖЕННЯ про проведення конкурсного відбору проєктів наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, виконавцями яких є заклади вищої освіти та наукові установи, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України. ЗАТВЕРДЖЕНО Наказ Міністерства освіти і науки України 04 жовтня 2022 року № 885 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1238-22/print.

12. Шиян А. А., Нікіфорова Л. О., Красовський О. С., Дьогтєва І. О. Визначення ролей та конфліктів інтересів при фінансуванні наукових та науково-технічних досліджень і розробок. *Наукові інновації та передові технології.* (Серія «Державне управління»). 2023. № 4(18). С.193-204. https://doi.org/10.52058.2786-52-74-2023-4(18)-193-204.

13. Дьогтєва І. О., Нікіфорова Л. О., Шиян А. А., Жарінов С. С. Модель оптимізації експертизи в конкурсному відборі проєктів досліджень та розробок. *Наука і техніка сьогодні*. Серія «Техніка». 2024. № 1(29). С.651-665. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-1(29)-651-665.

14. Шиян А. А., Нікіфорова Л. О., Черняк О.Ю. Оптимізація процесу подання заявки на конкурсне фінансування науково-технічних проектів на рівні установ вищої освіти та науки. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Державне управління»*. 2023. № 7 (13). С. 205-219. URL: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-205-219

15. Формування переліку експертів МОН. Інструкція. URL: https://nauka.gov.ua/information/eksp-mon/

16. Наказ МОН України № 585 «Про заходи щодо формування переліку експертів Міністерства освіти і науки України для проведення наукової та науково-технічної експертизи об'єктів експертизи у сфері наукової та науково-технічної діяльності». URL: https://science.kpi.kharkov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Nakaz-MON-eksperti.pdf

References:

1. Bornmann L., Haunschild R., Mutz R. Growth rates of modern science: a latent piecewise growth curve approach to model publication numbers from established and new literature databases. Humanit Soc Sci Commun. 2021. N 8. P.224. https://doi.org/10.1057/s41599-021-00903-w.

2. Systema URIS [System URIS]. URL: nauka.gov.ua

3. Dumais S. T., Nielsen J. Automating the assignment of submitted manuscripts to reviewers. In Proceedings of the Fifteenth Annual International ACM SIGIR Conference on Research and Development in Information Retrieval. 1992. P.233-244. Publ by ACM. https://doi.org/10.1145/133160.133205.

4. Wang F., Chen B., Miao Z. A survey on reviewer assignment problem, Lecture Notes in Computer Science (In_cluding Subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics), 5027 LNAI(60704048). 2008. P.718-772. https://doi.org/10.1007/978-3-540-69052-8_75.

5. Wang F., Shi N., Chen B. A comprehensive survey of the reviewer assignment problem. International Journal of Information Technology and Decision Making. 2010. N 9 (4). P.645-668. https://doi.org/10.1142/S0219622010003993.

6. Xu Y., Ma J., Sun Y., et al. A decision support approach for assigning reviewers to proposals. Expert Systems with Applications. 2010. N 37 (10). P. 6948-6956. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2010.03.027.

7. Shah N. B. An Overview of Challenges, Experiments, and Computational Solutions in Peer Review. Communications of the ACM. 2022. V 65, N. 6. P.76-87. https://doi.org/10.1145/3528086.

8. Ribeiro A. C., Sizo A., Reis L. P. Investigating the reviewer assignment problem: A systematic literature review. Journal of Information Science. 2023. https://doi.org/10.1177/01655515231176668.

9. Petrychko M. V., Shtovba S. D. (2024). Avtomatyzatsiya pidboru naukovykh retsenzentiv: ohlyad zadach i metodiv. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu* [Automation of the selection of scientific reviewers: an overview of tasks and methods]. *Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute*. Issue No. 1. P.p. 56-64.

10. Meltem A., Seda Ya., Mehmet F. A. Reviewer Assignment Problem: A Systematic Review of the Literature. Journal of Artificial Intelligence Research. 2023. V 76. P.761-827. https://doi.org/10.1613/jair.1.14318.

11. POLOZHENNYA pro provedennya konkursnoho vidboru proyektiv naukovykh doslidzhen′ i naukovo-tekhnichnykh (eksperymental′nykh) rozrobok, vykonavtsyamy yakykh ye zaklady vyshchoyi osvity ta naukovi ustanovy, shcho nalezhat′ do sfery upravlinnya Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny. ZATVERDZHENO Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny 04 zhovtnya 2022 roku № 885 [REGULATION on conducting a competitive selection of scientific research projects and scientific and technical (experimental) developments, the executors of which are institutions of higher education and scientific institutions belonging to the sphere of administration of the Ministry of Education and Science of Ukraine. APPROVED Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated October 4, 2022 No. 885]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1238-22/print.

12. Shyian A.A., Nikiforova L.O., Krasovskyi O.S., Dohtieva I.O. (2023). Vyznachennya roley ta konfliktiv interesiv pry finansuvanni naukovykh ta naukovo-tekhnichnykh doslidzhen′ i rozrobok. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi*. [Defining roles and conflicts of interest in the financing of scientific and scientific and technical research and development]. *Scientific innovations and advanced technologies. (Series «Public Administration»).* Issue No. 4(18). P.p. 193-204.

13. Dohtieva I.O., Nikiforova L.O., Shyian A.A., Zharinov S.S. (2024). Model optymizatsiyi ekspertyzy v konkursnomu vidbori proyektiv doslidzhen ta rozrobok. *Nauka i tekhnika sohodni*. [Model of optimization of expertise in the competitive selection of research and development projects]. *Science and technology today. (Series «Technique»).* Issue No. 1(29). C.651-665. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-1(29)-651-665.

14. Shyian A.A., Nikiforova L.O., Chernyak O. Yu. (2023). Optymizatsiya protsesu podannya zayavky na konkursne finansuvannya naukovo-tekhnichnykh proektiv na rivni ustanov vyshchoyi osvity ta nauky. *Aktualni pytannya u suchasniy nautsi*. [Optimization of the application process for competitive financing of scientific and technical projects at the level of institutions of higher education and science.] *Actual issues in modern science*. (*Series* «Public administration»). Issue No. 7 (13). P.p. 205-219. URL: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-205-219

15. Formation of the list of experts of the MES. Instruction [Formation of the list of experts of the MES. Instruction]. URL: https://nauka.gov.ua/information/eksp-mon/

16. Nakaz MON Ukrayiny № 585 «Pro zakhody shchodo formuvannya pereliku ekspertiv Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny dlya provedennya naukovoyi ta naukovo-tekhnichnoyi ekspertyzy obyektiv ekspertyzy u sferi naukovoyi ta naukovo-tekhnichnoyi diyalnosti» [Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine No. 585 «On measures to form a list of experts of the Ministry of Education and Science of Ukraine for carrying out scientific and scientific and technical examination of objects of examination in the field of scientific and scientific and technical activities»]. URL: https://science.kpi.kharkov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Nakaz-MON-eksperti.pdf

УДК 352:37.07:005.3

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-382-393

Шліхтенко Лідія Анатоліївна аспірантка кафедри державного управління та адміністрування, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», заступник директора з виховної роботи Комунального закладу «Вінницький ліцей № 6», вул. Стрілецька, 12, м. Вінниця, 21009, тел.: (093) 131-10-20, https//orcid.org/0009-0009-7642-046X

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Анотація. Стаття присвячується висвітленню проблем управління освітньою діяльністю закладів загальної середньої освіти. Увагу зосереджено на вивченні зарубіжного досвіду управлінської діяльності в сфері освіти, зокрема, європейських та прибалтійських країн. З'ясовано, що процес управління школою потребує сьогодні кардинальних перетворень, оскільки освітньо-управлінська діяльність є одним із вагомих чинників забезпечення якісного розвитку системи освіти.

Автор статті зосереджує увагу на дослідженні регіонального аспекту в здійсненні управління діяльністю школи. Доведено, що в розвиненому громадянському суспільстві влада є залежною від громадян, адже громадськість має вплив на планування роботи органів влади, прийняття рішень. Разом із тим органи влади налагоджують тісну взаємодію з громадськістю, здійснюють моніторинг громадської думки, забезпечують своєчасне інформування громадськості про свою діяльність.

Відповідно до проведеного дослідження зарубіжного досвіду управління діяльністю закладів загальної середньої освіти, автор відмічає певну схожість повноважень у сфері освіти на рівні територіальних громад Естонії, Фінляндії а також Польщі. Усі органи місцевого самоврядування зазначених країн мають певні зобов'язання, до яких, насамперед, відносяться: забезпечення дошкільної, початкової та базової освіти; організація підвезення, харчування учнів; ведення обліку дітей дошкільного та шкільного віку; утримання будівлі закладів освіти, забезпечення матеріальних та технічних ресурсів; заснування, ліквідація чи реорганізація закладів освіти; призначення керівників закладів освіти, що пройшли конкурсний відбір. Окрім того, до основної функції місцевих органів у процесі управління освітою належить здійснення нагляду за організацією, плануванням, керівництвом діяльності

шкільної системи, що передбачає, в тому числі, остаточне затвердження змісту освіти та його організацію; обговорення питань, які стосуються виконання завдань, що постають перед школою; планування шкільної організації (організаційний план школи); затвердження методичних засобів навчання.

Ключові слова: державне управління, регіональне управління, загальна середня освіта, школа, громада.

Shlichtenko Lidia Anatoliivna graduate student of the Department of Public Administration and Administration of the Communal Institution of Higher Education "Vinnytsia Academy of Continuing Education", Deputy Director for Educational Work of the Municipal Institution “Vinnytsia Lyceum № 6”, 12 Striletska St., Vinnytsia, 21009, tel.: (093)131-10-20, https//orcid.org/0009-0009-7642-046X

FEATURES OF MANAGEMENT OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS AT THE REGIONAL LEVEL: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract. The article is devoted to the problem of managing the educational activities of institutions of general secondary education. Attention is focused on the study of foreign experience of management activities in the field of education, in particular, European and Baltic countries. It has been found that the process of school management needs drastic changes today, as educational and administrative activity is one of the important factors in ensuring the quality development of the education system.

The author of the article focuses on the study of the regional aspect in the management of school activities. It has been proven that in a developed civil society, the government is dependent on citizens, because the public has an influence on the planning of the work of government bodies and decision-making. At the same time, authorities establish close interaction with the public, monitor public opinion, and provide timely information to the public about their activities.

According to the conducted study of the foreign experience of managing the activities of general secondary education institutions, the author notes a certain similarity of powers in the field of education at the level of territorial communities of Estonia, Finland, and Poland. All local self-government bodies of the mentioned countries have certain obligations, which, first of all, include: provision of preschool, primary and basic education; organization of transportation, meals for students; keeping records of preschool and school-age children; building maintenance of educational institutions, provision of material and technical resources; establishment, liquidation or reorganization of educational institutions; appointment of heads of educational institutions that have passed competitive selection. In

addition, the main function of local bodies in the process of education management includes supervision of the organization, planning, management of the school system, which includes, among other things, the final approval of the content of education and its organization; discussion of issues related to the performance of tasks facing the school; planning of school organization (school organizational plan); approval of teaching methods.

Keywords: state administration, regional administration, general secondary education, school, community.

Постановка проблеми. Не секрет, що ефективний процес управління школою є одним із вагомих чинників забезпечення якісної освіти. Сучасний рівень такого управління вітчизняними закладами загальної середньої освіти потребує сьогодні значних перетворень. Державними нормативними документами, зокрема, Законом України «Про Освіту» та Національною доктриною розвитку освіти в Україні в XXI ст. визначено стратегічне завдання з цього приводу, що передбачає забезпечення переходу від традиційної до державно-громадської форми управлінської діяльності [1, с. 7].

Для вирішення такого складного завдання важливо звернутися не лише до інновацій, а й до надбань вітчизняного та зарубіжного досвіду. Водночас, як засвідчує аналіз літературних джерел, питання вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду управління закладами загальної середньої освіти потребує більш ґрунтовного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні освіту сприймають як один із найважливіших факторів забезпечення сталого і високоефективного розвитку суспільства, задоволення сучасних і майбутніх потреб людства, розв’язання економічних, соціальних, екологічних та інших проблем. Чимало наукових досліджень присвячено вивченню питань управління закладами освіти. Зокрема, загальні положення теорії управління висвітлені у працях М. Альберта, А. Маслоу, Ф. Тейлора, А. Файоля та інших. Теоретичні аспекти з питань вивчення процесу управління закладами загальної середньої освіти знайшли відображення у В. Бондаря, Л. Ващенко, Л. Даниленко, Г. Єльникової, В. Маслова, О. Мойсєєва, В. Пікельної, М. Поташника, В. Сімонова, П. Третьякова, Т. Шамової та інших.

Мета статті – теоретичний аналіз зарубіжного досвіду управління освітньою діяльністю закладів загальної середньої освіти в історичному контексті.

Виклад основного матеріалу. Важливим для нашого дослідження є досвід і погляди на процес управління закладами загальної середньої освіти відомих діячів освіти зарубіжних країн, починаючи ще з минулих століть. Зокрема, вагомий внесок у розвиток теорії й практики процесу управління

школою здійснив видатний американський педагог та організатор освіти, «батько» американської школи, Горацій Манн. Широку популярність він здобув завдяки успішній діяльності у відділі народної освіти штату Массачусетс, який організував й очолив у 1837 році. Г. Манн підготував 12 щорічних звітів Массачусетському відділу народної освіти, які були його найвпливовішим і найрезультативнішим посібником у побудові процесу управління школою для нової нації [2, с. 21].

У своїй науково-педагогічній діяльності Горацій Манн звертав увагу на вирішення двох проблем – організації шкіл і підготовки учителів. Американський педагог, насамперед, приділяв увагу питанням облаштування шкіл, а також розглядав проблеми організації шкільного життя та процесу управління освітнім закладом [3, с. 57].

Не менш вагомою щодо вивчення шляхів управління освітнім процесом школи є педагогічна концепція К. Ушинського, який зробив глибоке та переконливе теоретичне обґрунтування ідеї народності виховання й визначив шляхи її практичної реалізації. Зазначимо, що педагог вважав, що єдиної для всіх системи управління не існує, у кожного народу своя особлива національна система, своя особлива виховна мета й свої особливі засоби для її досягнення [4, с. 7-8].

У більшості країн процес управління освітою, з організаційної точки зору, здійснюється на трьох рівнях: центральному, регіональному й місцевому. У розвиненому громадянському суспільстві влада є залежною від громадян. Це пояснюється тим, що громадськість має вплив на планування роботи органів влади та прийняття рішень. Разом із тим органи влади налагоджують тісну взаємодію з громадськістю, здійснюють моніторинг громадської думки, забезпечують своєчасне інформування громадськості про свою діяльність. Тому дозволимо стверджувати, що у системі управління освітою вплив громади відчувається найбільше. Що стосується міжнародного досвіду управління діяльністю закладів загальної середньої освіти, то, як свідчать результати міжнародного дослідження PISA-2018, у ТОП-10 країн з найкращими показниками увійшли Естонія, Фінляндія та Польща [5]. Це одні з небагатьох європейських країн, що отримали такі високі рейтинги у сфері управління діяльністю шкіл. Зауважимо, що Естонія – країна, яка у 2004 році вступила до Європейського Союзу. Досвід Фінляндії покладено в основу реформи освіти «Нова Українська Школа». Польща – стратегічний партнер України, схожа за адміністративно-територіальним устроєм.

Зупинимося на окремих аспектах управління у сфері освіти у цих країнах, зокрема, на повноваженнях органів місцевого самоврядування у сфері освіти; основних підходах до фінансування закладів дошкільної та загальної середньої освіти; участі громадськості в управлінні освітою на місцевому рівні.

Управління освіти в Естонії децентралізоване – чітко визначено розподіл повноважень між державою, місцевою владою та школою. На місцеву владу – муніципалітет/міську територію – покладається основна відповідальність за доступність загальної освіти (від дошкільної до загальної середньої освіти), за обов'язкове відвідування учнями школи, утримання дошкільних закладів та шкіл. Місцева влада є засновником муніципальних шкіл. До її основних повноважень належать: планування програм розвитку освіти в межах їх адміністративної юрисдикції та їх виконання; створення, реорганізація та закриття муніципальних навчальних закладів, а також забезпечення їх економічної підтримки та фінансування; призначення/ звільнення керівників навчальних закладів, що знаходяться під їх юрисдикцією; організація підвезення учнів та вчителів; забезпечення медичної допомоги та харчування дітей у школі; облік осіб з особливими потребами та організація навчання для них [6].

Держава гарантує безкоштовну загальну середню освіту. З цією метою з державного бюджету у вигляді освітньої субвенції виділяються кошти як муніципальним так і приватним закладам освіти. Ці видатки спрямовані на заробітну плату педагогічних працівників та керівників закладу освіти, підвищення їх кваліфікації, підручники та навчальні посібники, харчування учнів. На розрахунок освітньої субвенції значною мірою впливає наповнюваність класів.

Для поповнення місцевого бюджету органи місцевого самоврядування як засновники закладів освіти, можуть надавати додаткові платні послуги (абонементи на відвідування спортзалу/басейну), а також здавати в оренду приміщення (спортивні зали, басейни тощо) в після урочний час. Зазначимо, що перед органами місцевого самоврядування не стоїть питання утримання автобусу, найму на роботу водіїв та оплати їх праці [7].

У школах Естонії функціонують педагогічні ради вчителів, які уповноважені вирішувати питання щодо навчання та виховання у школі. Постійним органом, який надає підтримку у діяльності закладу освіти, та надає пропозиції органам місцевого самоврядування щодо вирішення питань, пов'язаних із дошкільним закладом чи школою, є опікунська рада закладу освіти. До складу цієї ради входять представники адміністрації закладу освіти, педагогічної ради, учнівської ради, батьки, випускники закладу освіти. Керівник закладу освіти підзвітний опікунській раді. Діяльність опікунської ради визначається статутом закладу освіти. У школах діють органи учнівського самоврядування – учнівські ради, які мають право самостійно вирішувати та організовувати питання шкільного життя. Представник учнівської ради бере участь у діяльності педагогічної ради. Опікунська рада, учнівська рада, педагогічна рада, запрошені експерти спільно з керівництвом

школи розробляють та затверджують план розвитку школи (мінімум на 3 роки), де визначені цілі та рекомендації щодо розвитку школи [8] .

Особливістю естонської освітньої системи можна вважати веб-національний реєстр EHIS (Естонська інформаційна система освіти), де систематизовано дані про естонську освітню систему. Зазначений реєстр містить інформацію про навчальні заклади, учнів, викладачів (у тому числі їх заробітну плату), навчальні програми, права на навчання та документи, що засвідчують здобуття освіти. Крім того, база візуальних навчальних статистичних даних Haridussilm дозволяє порівнювати школи на основі ряду показників. Такий підхід забезпечує принцип прозорості та відкритості у діяльності закладів освіти, що у свою чергу дозволяє громаді контролювати діяльність закладів освіти та органів управління освітою.

У Фінляндії основним завданням органів влади на муніципальному рівні є забезпечення можливістю вчитися відповідно до своїх здібностей усіх дітей дошкільного та шкільного віку, в тому числі дітей з особливими потребами. Обов'язковою є дошкільна освіта (рік до школи) та базова освіта (9 років навчання). До повноважень муніципалітетів відноситься: розподіл фінансування на освіту; формування змісту навчання через місцеві навчальні програми (в рамках національної основної навчальної програми); підбір персоналу; забезпечення практичних умов навчання, ефективності та якості освіти; забезпечення підвезення учнів; управління закладами освіти; забезпечення умовами навчання на двох мовах (за необхідності: шведською); організація та проведення конкурсного відбору керівників закладів освіти. Муніципалітети відповідають за організацію освітньої підтримки та освіти дітей з особливими освітніми потребами відповідно до їх конкретної ситуації [9].

Окрім організації навчання, кожен місцевий орган влади, як правило, відповідає за послуги соціального забезпечення учнів, до яких належать наступні безкоштовні послуги: шкільне харчування; охорона здоров'я в школі; стоматологічна допомога; послуги працівників соціальних служб та шкільних психологів тощо. Місцеві органи влади не мають законодавчих зобов'язань організовувати загальну середню освіту та професійну освіту та навчання, але вони зобов'язані сприяти їх фінансуванню. Частину повноважень фінські муніципалітети можуть делегувати закладам освіти, зокрема, підбір персоналу та розпорядження шкільним бюджетом, визначення методів викладання, навчальних матеріалів та підручників тощо [10].

Оскільки державне фінансування не виділяється цілеспрямовано, муніципалітети мають повну автономію у вирішенні питання про розподіл коштів між різними основними послугами – такими, як медичні, соціальні та освітні. Розрахунок необхідних видатків на базову освіту у Фінляндії здійснюється за формулою, яка включає основні показники: вартість навчання

одного учня; кількість жителів муніципалітету у віці від 6 до 15 років. Також враховується віддаленість розташування муніципалітету, демографічні фактори (щільність населення, віковий діапазон, захворюваність населення у кожному районі). Фінансування приватної освіти визначається за тими ж критеріями, що і державна освіта [11].

У Польщі найнижчим рівнем адміністративного поділу є гміни. До власних повноважень гмін належать: створення та управління дитячими садками громади, початковими школами; утримання будівель закладів дошкільної та початкової освіти; організація підвезення учнів; призначення на посаду керівника закладу освіти, що знаходиться у юрисдикції місцевого органу влади [12].

Варто зазначити, що початкова школа у Польщі – це 8 річна школа, що поділяється на два етапи. Перший етап – навчання у 1-3 класах, другий етап – навчання у 4-8 класах. Педагогічний нагляд за цими закладами освіти є обов'язком їх керівників. Гміна, подібно до повіту, в межах повноважень, може створювати та керувати громадськими центрами підготовки вчителів, інститутами підготовки вчителів та центрами освітніх ресурсів. Повіт несе відповідальність за останні три роки навчання у рамках середньої школи, професійної та спеціальної шкіл [13].

У польській системі освіти відповідальність за керівництво школою чи установою покладається на одну особу – на керівника (закладу) школи. Загальна середня освіта фінансується в основному (91 %) за рахунок державного бюджету. Кошти на освіту, що надходять у гміни, складаються з декількох джерел: освітня субвенція, цільові дотації органам місцевого самоврядування, власні прибутки гмін, а також через фонди Європейського Союзу. Найбільша частина з цієї суми – освітня субвенція, яка не має прямого цільового призначення. При цьому враховується кількість учнів у польських школах і використовується так званий «Стандарт А» – розмір витрат на навчання одного учня у великому місті. Коли йдеться про загальний розподіл субвенції, то на нього впливає близько 40 показників – чи це сільська школа чи міська, чи навчаються там представники нацменшин чи ні, чи є там діти з особливими освітніми потребами чи ні, рівень кваліфікації вчителів (якщо у закладі освіти більше вчителів мають високу кваліфікацію, передбачається, що органи місцевого самоврядування здійснюють більше витрат на винагороди вчителям [14].

Колегіальним органом польської школи з широкою компетенцією прийняття рішень та консультацій є педагогічна рада. Окрім того, є органи, що повністю або частково складаються з учасників освітнього процесу: шкільна рада, батьківська рада та рада учнів. Педагогічна рада складається з директора школи чи установи, як голови, та всіх вчителів, що працюють у школі чи

установі. У засіданнях педагогічної ради можуть також брати участь особи, запрошені її головою дорадчим голосом або за згодою педагогічної ради, включаючи представників асоціацій та інших організацій, зокрема скаутських організацій, установчими документами яких передбачено діяльність у сфері освіти. До компетенції педагогічної ради належать питання організації освітнього процесу, успішності учнів, професійного розвитку педагогічних працівників, мотивація вчителів та учнів, розподіл педагогічного навантаження, кадрові питання (зокрема внесення клопотання перед засновником щодо звільнення керівника закладу освіти), підготовка чи внесення змін до статуту закладу освіти.

Батьківська рада може звернутися до керівника закладу освіти, керівного органу та органу, що здійснює педагогічний нагляд, з висновками та думками з усіх питань школи чи установи. До компетенції батьківської ради належать питання щодо освітньої програми, ефективності навчання, фінансові питання. Батьки мають право бути у комісіях, які обирають директора закладу. Якщо батьківська громада проти закриття малої школи (менше ніж 70 учнів) у селах, вона бере на себе управління та утримання закладу. Такі школи можуть передаватися в управління «місцевих товариств» без попередньої ліквідації та наступного створення. У таких школах вчителі отримують нижчу заробітну плату, відповідно до Трудового кодексу Польщі, батьки утримують заклад, оплачують комунальні платежі.

Учнівська рада у Польщі – орган самоврядування учнів, який представляє всіх учнів школи та уповноважений звертатися до керівництва закладу, ради школи, педагогічної ради з усіх питань закладу освіти, зокрема щодо реалізації основних прав учнів. Крім того, в закладі освіти можуть діяти асоціації та інші організації, зокрема скаутські організації, статутними цілями яких є навчальна діяльність або розширення та збагачення дидактичної, навчальної та піклувальної діяльності школи чи установи, крім політичних партій та організацій.

Як засвідчує аналіз управлінських підходів до освітньої сфери, спостерігається певна схожість повноважень у сфері освіти на рівні територіальної громади як у Естонії, Фінляндії так і Польщі. Усі органи місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити дошкільну, початкову та базову освіту; організувати підвезення, харчування учнів; вести облік дітей дошкільного та шкільного віку; утримувати будівлі закладів освіти, забезпечувати матеріальні та технічні ресурси; засновувати, ліквідовувати чи реорганізовувати заклади освіти; призначати керівників закладів освіти, що пройшли конкурсний відбір. Цікаво, що в Естонії органи місцевого самоврядування зобов'язані вести моніторинг відвідування дітей в закладах освіти. У Фінляндії органи місцевого самоврядування займаються кадровим

забезпеченням закладів освіти (можуть делегувати повноваження керівнику закладу), формують зміст навчання, а також забезпечують у закладах освіти медичне обслуговування та стоматологічну допомогу.

У підходах до фінансування вказаних країн також є схожість. Освіта фінансується як із державного, так і з місцевого бюджетів, дотримується принцип «гроші ходять за дитиною», що створює конкурентне середовища серед закладів освіти. Різниця полягає у співвідношенні та розмірах видатків на освіту, компетенції органів місцевого самоврядування та закладів освіти щодо розпорядження коштами на освіту. Видатки на освіту з державного бюджету мають різні види: освітня субвенція (Естонія, Польща) та цільові субсидії, трансферти, дотації.

В Естонії та Польщі оплата праці вчителів здійснюється з освітньої субвенції. При цьому, наповнюваність дітей у класі впливає на розрахунки видатків на освіту, зокрема освітньої субвенції. Окрім того є коефіцієнти вирівнювання, які спрямовані на те щоб незалежно від місця проживання, соціального походження, фінансової спроможності батьків тощо, діти мали рівний доступ до якісної освіти. Приватні заклади освіти також отримують державне фінансування. Із метою економії коштів на місцевому рівні укладаються договори з аутсорсинговими компаніями щодо виконання певних повноважень (перевезення, прибирання, харчування).

Цікавим є досвід підходу громад Польщі до утримання малих шкіл та надання додаткових платних послуг як в Естонії, Польщі. До управління освітою активно долучається громадськість. З метою залучення молоді до управління, формування їх активної громадянської позиції законодавством визначені права учнів на створення органів учнівського самоврядування, окреслено основні положення їх діяльності. Притаманними для всіх країн є діяльність шкільних та педагогічних рад, опікунських рад, батьківських рад.

Як показує вивчення інформаційно-наукових джерел, позитивним прикладом є активність батьків у зарубіжних країнах, які не байдужі до життєдіяльності школи та готові долучатися до вирішення різноманітних проблем на місцевому рівні. Варто відзначити, що органи місцевого самоврядування зобов’язані співпрацювати з громадськістю у питаннях управління освітою. За формальними показниками в Україні схожі підходи до управління освітою на місцевому рівні: повноваження органів місцевого самоврядування суттєво не відрізняються від повноважень місцевих органів влади Естонії, Фінляндії та Польщі – органи місцевого самоврядування на рівні територіальної громади опікуються дошкільною, початковою та базовою освітою.

Проте на сьогоднішній день у всіх розвинутих країнах відбуваються процеси децентралізації процесу управління закладами загальної середньої

освіти. Дедалі більше функцій, які раніше виконувала держава, все частіше передаються на рівень місцевих органів влади, громадських організацій і приватного сектора. Знаковою стає тенденція виборювання приватними компаніями тендерів на надання управлінських послуг, підготовку вчителів, організацію освітнього процесу. Зростає роль громадських організацій, органів місцевого самоврядування, асоціацій батьків та навчальних закладів (Франція, Німеччина, США). Наприклад, у Німеччині процес управління закладами загальної середньої освіти в різних землях має різноманітні організаційні форми. Найчастіше їх структура має три ієрархічні рівні: верхній – земельне міністерство освіти; середній – районні управління (відділи освіти); нижній – місцеві шкільні адміністрації на рівні комун.

Значного поширення в зарубіжних країнах набувають конференції, до участі в яких залучаються вчителі, батьки учнів, психологи, медики, працівники соціальних служб, представники громадських організацій та різноманітних фондів. Така форма дає змогу обговорювати шляхи досягнення основної мети в процесі управління школою, створює сприятливі умови для ознайомлення батьків з досягненнями, проблемами, допомагає з'ясувати суперечливі моменти. При цьому всі учасники заходу мають однакові можливості щодо висловлення думок та прийняття рішень [15, с. 19].

Основна функція місцевих органів у процесі управління освітою полягає у здійсненні нагляду за організацією, плануванням, керівництвом діяльності шкільної системи і передбачає: остаточне затвердження змісту освіти та його організацію; обговорення питань, які стосуються виконання завдань, що постають перед школою; планування шкільної організації; затвердження методичних засобів навчання. Зокрема, сьогодні у Великобританії виходить друком міжнародний журнал «Управління освітою», в якому керівники закладів загальної середньої освіти мають можливість ознайомлюватися, вивчати та аналізувати зарубіжний досвід ефективності управління найуспішнішими школами світу, шляхи та способи подолання різноманітних проблем [16].

Висновки. Таким чином, для сучасного рівня управління закладами загальної середньої освіти в Україні та зарубіжжі характерний процес децентралізації, тобто передача ряду функцій і повноважень від вищих органів управління нижчим. Другою особливістю є перехід від державного до державно-громадського процесу управління, головною метою якого є поєднання зусиль держави і суспільства у вирішенні проблем формування державної політики в галузі освіти, питань освітньої, методичної, економічної, фінансово-господарської діяльності. Необхідно зауважити, що інтегруючись в європейський і світовий освітній простір, Україна повинна враховувати досвід управління школою інших країн. Проте їх потрібно розглядати та використо-

вувати на практиці з метою надання допомоги в розробці системи управління школою за умови врахування національних особливостей української держави та системи освіти. Не потрібно забувати і про завдання закладів загальної середньої освіти, на досягнення яких відбувається орієнтація. Велику роль у цій справі відіграють громадські організації, органи місцевого самоврядування, асоціації батьків та навчальні заклади. Отже, незважаючи на національні відмінності освітніх систем України та країн зарубіжжя, і шляхи, якими здійснюється реформування, загальною тенденцією стає розвиток громадської складової в системі та децентралізації процесу управління закладами загальної середньої освіти. Запропонований нами аналіз зарубіжного досвіду управління діяльністю шкіл, звичайно, не вичерпує себе. У подальшому передбачається продовжити теоретичне обґрунтування та практичне підтвердження переваг використання зарубіжного та вітчизняного досвіду управління закладів загальної середньої освіти у своїй інтеграції.

Література:

1. Стратегія реформування освіти в країні: Рекомендації з освітньої політики. Київ: К.І.С., 2003. 207 с.
2. Mann. H. Ninth Annual Report. Boston : Dutton and Wentworth, state printers, 1846. 158 p.
3. Boone R. G. Education in the United State: its history from the earliest settlements. Ayer Publishing, 1971. 410 p.
4. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: Навчальний посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. Київ : Заповіт, 1996. 208 с.
5. PISA Insights and Interpretations 2018 Andreas Schleicher: [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://www.oecd.org/pisa/PISA%202018%20Insights%20and%20Interpretations%20FINAL%20PDF.pdf.
6. Estonia Overview: Key features of the Education System : [Electronic recourses]. Retrieved from: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/estonia_en.
7. Титиш Г. Як це у них. Естонський досвід реформи середньої освіти. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://life.pravda. com.ua/society/ 2016/06/13/213508/
8. Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus Vastu võetud 09.06.2010. Режим доступу : https://www.riigiteataja.ee/ akt/ 115032014037?leiaKehtiv.
9. Kuntalaki 10/04/2015 / 410. Режим доступу : https://www.finlex.fi/ fi/laki/ajantasa/ 2015/20150410
10. Opetus- ja kulttuuriministeriö. Режим доступу : https://minedu. fi/en/basic-education.
11. Finland Overview: Key features of the Education System. [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/finland_en.
12. Prawo oświatowe: USTAWA z dnia 14 grudnia 2016 r. : [Electronic recourses]. Режим доступу : http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000059.
13. Титиш Г. Як це у них. Польський досвід реформи середньої освіти. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://life.pravda. com.ua/society/2015/10/ 25/202280/.
14. Poland Overview: Key features of the Education System : [Electronic recourses]. Режим доступу : https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/ poland_en.

15. Корсак К. Світ нового століття і його освіти. *Віче*. 2002. № 1. С. 9-19.
16. Управління освітою. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.esri.mmu.ac.uk/ resstaff/profile.php?surname=Hammersley-Fletcher&name=Linda.

References:

1. Strategiya reformuvannya osvity` v krayini: Rekomendaciyi z osvitn`oyi polity`ky` (2003). [Education reform strategy in the country: Recommendations on educational policy]. Ky`yiv: K.I.S. 207 s. [in Ukrainian].
2. Mann. H. (1846). Ninth Annual Report. Boston : Dutton and Wentworth, state printers. 158 p. [in English].
3. Boone R. G. (1971). Education in the United State: its history from the earliest settlements. Ayer Publishing, 1971. 410 p. [in English].
4. Nary`sy` istoriyi ukrayins`kogo shkil`ny`cztva. 1905–1933: Navchal`ny`j posibny`k (1996). [Essays on the history of Ukrainian schooling. 1905–1933: Study Guide]. / za red. O.V. Suxomly`ns`koyi. Ky`yiv : Zapovit. 208 s. [in Ukrainian].
5. PISA Insights and Interpretations 2018 Andreas Schleicher: Retrieved from: https:// www.oecd.org/pisa/PISA%202018%20Insights%20and%20Interpretations%20FINAL%20PDF. pdf. [in English].
6. Estonia Overview: Key features of the Education System. Retrieved from: https://eacea. ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/estonia_en. [in English].
7. Ty`ty`sh G. (2016). Yak ce u ny`x. Estons`ky`j dosvid reformy` seredn`oyi osvity` [How is it with them? Estonian experience of secondary education reform]. Retrieved from: https://life.pravda. com.ua/society/ 2016/06/13/213508/. [in Ukrainian].
8. Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus Vastu võetud 09.06.2010. Retrieved from: https:// www.riigiteataja.ee/ akt/ 115032014037?leiaKehtiv. [in Estonian].
9. Kuntalaki 10/04/2015 / 410. Retrieved from: https://www.finlex.fi/ fi/laki/ajantasa/ 2015/20150410. [in Finnish].
10. Opetus- ja kulttuuriministeriö. (n.d.). Retrieved from: https://minedu. fi/en/basic-education. [in Finnish].
11. Finland Overview: Key features of the Education System. (n.d.). Retrieved from: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/finland_en. [in English].
12. Prawo oświatowe: USTAWA z dnia 14 grudnia 2016 r. : [Electronic recourses]. Retrieved from: http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000059. [in Polish].
13. Ty`ty`sh G. (2015). Yak ce u ny`x. Pol`s`ky`j dosvid reformy` seredn`oyi osvity`. [How is it with them? Polish experience of secondary education reform]. [Elektronny`j resurs]. Retrieved from: http://life.pravda. com.ua/society/2015/10/ 25/202280/. [in Ukrainian].
14. Poland Overview: Key features of the Education System. (n.d.). Retrieved from: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/ poland_en. [in English].
15. Korsak K. (2002). Svit novogo stolittya i jogo osvity` [The world of the new century and its education]. *Viche – Ever,* # 1. S. 9-19. [in Ukrainian].
16. Upravlinnya osvitoyu. [Management of education]. (n.d.). Retrieved from: http:// www.esri.mmu.ac.uk/resstaff/profile.php?surname=Hammersley-Fletcher&name=Linda. [in Ukrainian].

УДК 352.075

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-394-405

Шульський Іван Валерійович аспірант кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, тел. (057) 707-31-09, https//orcid.org/0009-0005-3324-7709

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. Публічне управління соціальним розвитком територіальних громад є одним із основних видів публічного управління розвитком територіальних громад, належне забезпечення якого обумовлено змінами в сучасному суспільстві. Публічним управлінням соціального розвитку територіальних громад є цілеспрямована діяльність з розробки, прийняття й реалізації управлінських рішень, спрямована на поліпшення якості життя населення та підвищення рівня його життя, забезпечення його соціальних потреб і прав, шляхом взаємодії між суб'єктами та об'єктами публічного управління.

Важливість висвітлених у статті питань та їх актуалізація зумовлені необхідністю удосконалення публічного управління соціальним розвитком територіальних громад в Україні в умовах воєнного стану. Доволі актуальним наразі залишається вирішення питання щодо оновлення механізмів публічного управління соціальним розвитком територіальних громад в Україні.

Наголошується, що в умовах воєнного стану громадяни потребують як допомоги, так і соціальної державної підтримки. Це, насамперед, пенсіонери, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, особи з інвалідністю, одинокі матері, одинокі непрацездатні тощо.

Запропоновано напрями оновлення механізмів публічного управління соціальним розвитком територіальних громад в умовах воєнного стану. До таких напрямів віднесено: здійснення розробки та реалізації Концепції публічного управління соціальним розвитком територіальних громад в умовах воєнного стану; посилення адресної соціальної допомоги, надання соціальних послуг соціально вразливим категоріям населення; оновлення нормативно-правового й організаційного механізмів публічного управління соціальним розвитком територіальних громад в Україні.

Подальші наукові пошуки мають будуть присвячені публічному управлінню соціальним розвитком територіальних громад в країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: публічне управління, соціальний розвиток, територіальна громада, механізми публічного управління, воєнний стан

Shulskyi Ivan Valeriyovych Postgraduate student, Department of Management and Public Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshal Bazhanov St., 17, Kharkiv, 61002, tel. (057) 707-31-09, https//orcid.org/0009-0005-3324-7709

MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT OF THE SOCIAL DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. Public management of territorial social development communities is one of the main types of public development management territorial communities, the proper provision of which is determined by changes in modern society. Public management of social development of territorial communities is a purposeful activity of developing, adopting and implementing management decisions, aimed at improving the quality of life of the population and raising its standard of living, ensuring its social needs and rights, through interaction between subjects and objects of public management.

The importance of the issues highlighted in the article and their actualization are conditioned by the need to improve public management of the social development of territorial communities in Ukraine under martial law. Quite relevant currently, the issue of updating the mechanisms of public management of the social development of territorial communities in Ukraine remains to be resolved.

It is emphasized that in the conditions of martial law, citizens need both help and social state support. These are, first of all, pensioners, orphans, children deprived of parental care, persons with disabilities, single mothers, single disabled people, etc.

Directions for updating the mechanisms of public management of the social development of territorial communities in the conditions of martial law are proposed.

These areas include: development and implementation of the Concept of public management of social development of territorial communities under martial law; strengthening targeted social assistance, provision of social services to socially vulnerable categories of the population; update of regulatory and organizational mechanisms of public management of social development of territorial communities in Ukraine.

Further scientific research should be devoted to the public management of social development of territorial communities in the countries of the European Union.

Keywords: public management, social development, territorial community, mechanisms of public management, martial law

Постановка проблеми. В Україні проблеми соціального розвитку територіальних громад в умовах воєнного стану набувають все більшого поширення. Внаслідок чого важливим постає приділення особливої уваги створенню умов для гідного життя громадян, підтримці соціально вразливих категорій населення, зменшення соціального розшарування, подолання бідності, надання громадянам соціальних гарантій, підвищення якості соціальних послуг тощо. Важливим є удосконалення публічного управління соціальним розвитком територіальних громад та оновлення його механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню публічного управління соціальним розвитком територіальних громад приділяли увагу такі українські та зарубіжні вчені, як: В. Батицька, В. Борщевський, Д. Брінкергоф, О. Василиця, С. Гайдученко, В. Голубчук, А. Єрьоміна, О. Козир, С. Марова, Є. Матвєєв, В. Николаєва, М. Обіход, П. Петровський, В. Філіппова, О. Шевченко тощо. Поряд з цим, саме механізмам публічного управління соціальним розвитком територіальних громад в умовах воєнного стану приділялася незначна увага науковцями.

Мета статті – визначення сутності публічного управління соціальним розвитком територіальних громад, напрямів оновлення його механізмів в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Одним із основних видів публічного управління розвитком територіальних громад, як відомо, є публічне управління соціальним їх розвитком.

Публічним управлінням є вплив суб'єкта управління, що володіє публічною владою на об'єкт – суспільство (суспільні процеси, а також відносини) згідно покладених на нього суспільнозначущих функцій і повноважень [1].

За своєю сутністю, на думку С. Гайдученко, публічне управління приречене на систематичне ухвалення управлінських рішень екологічного, економічного, соціального, гуманітарного, технологічного тощо розвитку країни, регіону, території та відповідної галузі [2].

Соціальним розвитком міста, на думку О. Козир та В. Філіппової, є процес, який спрямований на поліпшення якості та рівня життя населення, забезпечення соціальних потреб і прав людини. Такий процес, на думку авторів, включає в себе соціальну сферу (охорона здоров'я, освіта, спорт, молодіжна політика, культура), соціальну інфраструктуру (міський транспорт, житлово-комунальне господарство), а також пенсійне, соціальне забезпечення. Вони підкреслюють, що метою соціального розвитку є створення сприятливих умов для задоволення потреб і розвитку населення, збереження сталого росту та покращення якості та рівня їх життя. Також звертають увагу на те, що задля досягнення цієї мети важливим є забезпечення ефективного

функціонування політичного, правового, організаційного та економічного механізмів публічного управління соціальним розвитком міста. Оптимальне поєднання організаційного (формування ефективної системи взаємодії громадськості та органів публічної влади при прийнятті та реалізації управлінських рішень щодо соціального розвитку міста); правового механізму (забезпечення ефективної дії нормативно-правової бази соціального розвитку міста); політичного механізму (розробка міської політики щодо соціального розвитку); економічного (схвалення та реалізація управлінських рішень, спрямованих на покращення якості життя населення міста, підвищення рівня його життя) механізмів, із врахуванням причинно-наслідкових зв'язків, виступає основною передумовою взаємодії різних елементів системи публічного управління соціальним розвитком міста, забезпечуючи у цілому підвищення ефективності функціонування цієї системи [3].

Визначенню сутності публічного управління соціальним розвитком територіальних громад сприяли положення Конституції України, Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про засади державної регіональної політики», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про правовий режим воєнного стану» [4–9], матеріали досліджень українських та зарубіжних вчених, у яких розкрито різні питання щодо публічного управління соціальним розвитком територіальних громад, зокрема: публічного управління соціальним розвитком на основі підвищення якості життя (В. Голубчук [10]); теоретико-методичних засад публічного управління розвитком соціальних послуг для дітей та сімей з дітьми в територіальних громадах (П. Петровський, М. Обіход [11]); складових системи публічного управління соціальним розвитком міста (О. Козир, В. Філіппова [3]); стратегічних підходів до публічного управління (М. Латинін та інш. [12]); публічного управління в умовах воєнного стану: інституційних трансформацій, стратегічного планування та механізмів розвитку (В. Борщевський, О. Василиця, Є. Матвєєв [13]); адміністративно-правового забезпечення та особливостей функціонування територіальних громад в умовах воєнного стану в Україні (Я. Павлович-Сенета, Н. Лепіш [14]); особливостей розвитку територіальних громад в умовах військового стану (І. Фурман, Д. Камінний [15]); теоретико-організаційного аспекту публічного управління та адміністрування в забезпеченні сталого розвитку територій та стратегічного планування розвитку територіальних громад (К. Пастух [16, 17]); публічного управління як стратегічного інструменту для забезпечення сталого розвитку територій (А. Мовчанюк [18]); механізму публічного управління, наданню соціальних послуг (О. Шевченко, А. Єрьоміна, В. Батицька [19]), соціальної роботи як мультимодальної системи допомоги і підтримки у транзитивному суспільстві (В. Николаєва, С. Марова [20]), управління соціальним розвитком (Д. Брінкергоф [21]) тощо.

Публічним управлінням соціального розвитку територіальних громад є цілеспрямована діяльність з розробки, прийняття й реалізації управлінських рішень, спрямована на поліпшення якості життя населення та підвищення рівня його життя, забезпечення його соціальних потреб і прав, шляхом взаємодії між суб'єктами та об'єктами публічного управління.

Сучасні зміни обумовлюють належне забезпечення публічного управління розвитком територіальних громад, не вирішеним залишається питання щодо оновлення його механізмів в умовах воєнного стану.

Воєнний стан є особливим правовим режимом, що вводиться в Україні або в окремих місцевостях країни у разі збройної агресії або загрози нападу, небезпеки державній незалежності країни, територіальній цілісності України та передбачає надання військовому командуванню, відповідним органам державної влади, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування необхідних повноважень для відсічі збройної агресії, відвернення загрози та забезпечення національної безпеки країни, а також усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, та зумовлене загрозою тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії таких обмежень [9].

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [9] визначає зміст такого режиму, порядок введення та скасування цього режиму, правові засади діяльності органів державної влади, військових адміністрацій, військового командування, органів місцевого самоврядування, установ, підприємств та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини, а також громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.

Як відомо, основними засадами внутрішньої політики в соціальній сфері в Україні є: забезпечення гарантованих Конституцією України прав і свобод населення завдяки впровадженню європейських стандартів соціального захисту, а також підвищення якості соціальних послуг; подолання бідності і зменшення соціального розшарування, зокрема, шляхом сприяння самозайнятості населення, розвитку малого бізнесу, середнього бізнесу, недопущення виникнення заборгованості із заробітної плати на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності; удосконалення системи пенсійного забезпечення, створення умов для гідного життя населення похилого віку, стимулювання розвитку недержавної системи пенсійного страхування; забезпечення розміру соціальних виплат, які є основним джерелом доходів, удосконалення системи підтримки соціально незахищених верств населення; забезпечення доступним житлом населення, особливо малозабезпечених, з обмеженими фізичними можливостями, молоді, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа,

працівників бюджетної сфери, а також багатодітних сімей, формування державного замовлення на будівництво соціального житла, відродження доступного іпотечного кредитування; сприяння молоді в реалізації творчих можливостей та ініціатив, залучення її до активної участі в гуманітарному, соціальному, економічному розвитку держави; досягнення ефективного демографічного розвитку; поліпшення соціального захисту дітей, утвердження духовно і фізично здорової сім'ї, матеріально забезпеченої та соціально благополучної сім'ї; надання соціальних гарантій населенню завдяки удосконаленню системи соціальних стандартів і пільг; створення ефективної системи забезпечення реалізації та захисту прав дитини; створення умов для повноцінного життя і розвитку дітей, їх благополуччя, безпеки, зростання у безпечному сімейному оточенні; трансформація державної політики у сфері зайнятості та ринку праці, у тому числі шляхом розвитку партнерства між роботодавцями і найманими працівниками, власниками організацій, установ, підприємств та професійними спілками; забезпечення державних гарантій щодо реалізації соціальних прав працівників підприємств, установ, організацій усіх форм власності, забезпечення молоді першим робочим місцем; забезпечення захисту прав громадян України, які працюють за кордоном, та сприяння їх поверненню в країну; погашення зобов'язань держави за знеціненими заощадженнями громадян; подолання бездомності громадян, бездоглядності, безпритульності, бродяжництва серед дітей; недопущення насильства стосовно дитини, залучення її до найгірших форм дитячої праці, втягування її у злочинну діяльність; підтримка сімей, які усиновили дитину, взяли дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання у свої сім'ї; запобігання соціальному сирітству та інституціалізації дітей, зокрема, завдяки забезпеченню підтримки батьків у виконанні ними батьківських обов'язків та розвитку системи соціальних послуг для сімей з дітьми [5].

В. Борщевський, О. Василиця та С. Матвєєв до основних викликів, з якими стикаються країни під час воєнних дій на своїй території, відносять: збільшення масштабів бідності, загострення соціальних проблем, зниження інвестиційної активності бізнесу, зміну структури економіки, інфляцію, втрату значної частини бюджетних надходжень, руйнування механізмів публічного управління [13].

Недосконалість системи соціальних послуг вказує на необхідність реформування публічного управління [22]. Проблеми розвитку територіальних громад вказують на необхідність їх вирішення завдяки прийняттю результативних та ефективних управлінських рішень в органах місцевого самоврядування [17].

Визначенню напрямів удосконалення публічного управління соціальним розвитком територіальних громад та оновлення його механізмів сприяли напрацювання науковців.

В. Голубчук зазначає, що для підвищення рівня життя населення необхідним є здійснення державної політики соціального розвитку, що спрямована, перш за все, на підвищення компонентів, які мають вплив на якість життя населення. До них віднесено: захист прав і свобод людини, безпека, формування соціального капіталу, розвиненість інституцій влади, навколишнє середовище, охорона здоров'я, освіта, доступ до інфраструктури, суспільно важливих послуг, а також стан економіки [10]. На думку сучасних науковців у сфері публічного управління та адміністрування, М. Латиніна та інш., необхідним постає створення умов й усунення внутрішніх та запобігання зовнішнім загрозам розвитку територіальних громад [12]. Задля задоволення потреб населення в різних сферах життєдіяльності, вирішення нагальних проблем особливого значення набуває реформування системи публічного управління та адміністрування [16].

І. Фурман І, Д. Камінний до основних напрямів удосконалення управління територіальними громадами відносять: розвиток системи соціальної підтримки мешканців, постраждалих внаслідок війни, шляхом надання соціальної, фінансової підтримки та наданні необхідних послуг; схвалення та реалізацію програм соціальної реабілітації населення, а також демобілізованих військових Збройних сил України [15]. На думку В. Николаєвої та С. Марової важливим є здійснення соціальної роботи, яка пов'язана зі змінами в суспільних відносинах і життєдіяльності людини і суспільства, а також забезпечує дотримання принципу соціальної справедливості завдяки наданню соціальної підтримки вразливим категоріям населення [20]. А. Мовчанюк зазначає, що завдяки ефективно організованої системи публічного управління можна вирішити проблемні питання соціально-економічних напрямів [18].

Як зазначають П. Петровський та М. Обіход, відсутність зрозумілої програми реформування соціальної сфери, пропозицій щодо здійснення соціальної політики, підходів, механізмів та інструментів її реалізації, призводить до соціального дискомфорту серед населення, особливо отримувачів соціальних послуг [11].

Я. Павлович-Сенета та Н. Лепіш вважають за необхідне надавати екстрено (кризово) безкоштовні соціальні послуги (у разі неможливості застосування загального порядку організації соціальних послуг та їх надання) [14].

О. Шевченко, А. Єрьоміна та В. Батицька вважають за необхідне поєднання економічних та соціальних пріоритетів стабілізації функціонування територіальних громад за умов воєнного стану, що вимагає перебудови системи соціального захисту, створення соціально-політичних, економічних

передумов для розвитку суспільства [19]. Д. Брінкергоф підкреслює необхідність модифікації організаційних структур [21].

Повномасштабна війна докорінно змінила життя людей, вона призвела до зниження рівня їх життя, руйнування інфраструктури, значної міграції населення. В умовах воєнного стану населення особливо потребує допомоги, соціальної державної підтримки. Це, насамперед, пенсіонери, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, особи з інвалідністю, одинокі матері, одинокі непрацездатні тощо. Актуальним постає посилення їм адресної соціальної допомоги та соціальних послуг.

Важливим є програмно-проєктний підхід з урахуванням територіально-галузевих особливостей, що реалізує завдання цифровізації соціальної сфери [23].

На наш погляд, потребує оновлення нормативно-правове й організаційне забезпечення публічного управління соціальним розвитком територіальних громад в Україні в умовах воєнного стану. Це потребує змін до нормативно-правової бази, додаткової відповідальності органів публічної влади, підсилення механізмів контролю щодо вирішення цього питання. Особливої уваги потребує удосконалення формування та реалізації внутрішньої політики в соціальній сфері в Україні.

Усуненню найгостріших проявів бідності, забезпеченню оптимального рівня зайнятості, поліпшенню матеріального становища населення сприятиме, на нашу думку, розробка та реалізація Концепції публічного управління соціальним розвитком територіальних громад в умовах воєнного стану.

Таким чином, основними напрямами оновлення механізмів публічного управління соціальним розвитком територіальних громад в умовах воєнного стану мають бути: розробка та реалізація Концепції публічного управління соціальним розвитком територіальних громад в умовах воєнного стану; посилення адресної соціальної допомоги та соціальних послуг соціально вразливим категоріям населення; оновлення нормативно-правового й організаційного механізмів публічного управління соціальним розвитком територіальних громад.

Висновки. Отже, публічне управління соціальним розвитком територіальних громад, як один із основних видів публічного управління розвитком територіальних громад, в умовах воєнного стану потребує удосконалення. Сучасні зміни обумовлюють належне забезпечення публічного управління соціальним розвитком територіальних громад, не вирішеним залишається питання щодо оновлення його механізмів. Внаслідок повномасштабної війни, яка докорінно змінила життя людей, призвела до зниження рівня їх життя, руйнування інфраструктури, значної міграції населення, наразі важливим постає надання допомоги, соціальної державної підтримки населенню. Це, насамперед,

пенсіонери, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, особи з інвалідністю, одинокі матері, одинокі непрацездатні тощо. До основних напрямів оновлення механізмів публічного управління соціальним розвитком територіальних громад в умовах воєнного стану віднесено: розробку та реалізацію Концепції публічного управління соціальним розвитком територіальних громад в умовах воєнного стану; посилення адресної соціальної допомоги та соціальних послуг соціально вразливим категоріям населення; оновлення нормативно-правового й організаційного механізмів публічного управління соціальним розвитком територіальних громад. Подальші наукові пошуки можуть будуть присвячені публічному управлінню соціальним розвитком територіальних громад в країнах Європейського Союзу.

Література:

1. Обушна Н. І. Публічне управління як нова модель організації державного управління в Україні: теоретичний аспект. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44 (1). С. 53-63.

2. Гайдученко С. О. Прийняття відповідальних і своєчасних управлінських рішень органами публічної влади як виклик сучасності. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління: електронне наукове видання*. 2021. № 1 (13). С. 202–214. Режим доступу: https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/1855.

3. Козир О. В., Філіппова В. Д. Складові системи публічного управління соціальним розвитком міста. *Вісник ХНТУ. Публічне управління та адміністрування*. 2023. Вип. 3(86). Режим доступу: file:///C:/Users/Alex/Downloads/20.pdf .

4. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // ВВР України. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики: Закон України від 01 липн. 2010 р. №2411-VI // ВВР України. 2010. № 40. Ст. 527.

6. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лют. 2015 р. № 156-VIII // ВВР України. 2015. № 13. Ст.90.

7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // ВВР України. 1997. № 24. Ст. 170.

8. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квіт. 1999 р. № 586-XIV // ВВР України. 1999. № 20/21. Ст. 190.

9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII// ВВР України. 2015. № 28. Ст. 250.

10. Голубчук В. С. Публічне управління соціальним розвитком на основі підвищення якості життя. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2022. № 34.

11. Петровський П. М., Обіход М. М. Теоретико-методичні засади публічного управління розвитком соціальних послуг для дітей та сімей з дітьми в місцевих територіальних громадах. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2020. № 4 (60). С.68–76.

12. Latynin M., Pastukh K., Tarasenko D., Shevchenko S., Munko A. Public administration in the economic sphere in Ukraine: strategic approach. *Estudios de Economía Aplicada*. 2021. University of Almeria. Spain. Vol. 39. № 5. Режим доступу: https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4967.

13. Борщевський В.В., Василиця О.Б., Матвєєв Є.Е. Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування.* 2022. № 2 (76).

14. Павлович-Сенета Я.П., Лепіш Н.Я. Територіальні громади в умовах воєнного стану в Україні: адміністративно-правове забезпечення та особливості функціонування Територіальні громади в умовах воєнного стану в Україні: адміністративно-правове забезпечення та особливості функціонування. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. Режим доступу: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/267567.

15. Фурман І.В. Камінний Д.В. Особливості розвитку територіальних громад в умовах військового стану. *Цифрова економіка та економічна безпека*, 2023, № 9 (09).

16. Пастух К. В. Публічне управління та адміністрування в забезпеченні сталого розвитку територій: теоретико-організаційний аспект. *Науковий вісник: Державне управління.* 2022. №1 (11). С.186-206.

17. Пастух К.В. Стратегічне планування розвитку територіальних громад. *Науковий вісник : Державне управління.* 2021. № 1 (7). С.195-215.

18. Мовчанюк А.В. Публічне управління як стратегічний інструмент для забезпечення сталого розвитку територій. *Економіка та суспільство*. 2024, № 60.

19. Шевченко О.О., Єрьоміна А.Ю., Батицька В.О. Механізм публічного управління на рівні територіальних громад: земельна децентралізація та надання соціальних послуг. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. №1.

20. Nykolaieva V. Marova S. Social work as a multimodal system for assistance and support in transitional society. *Social Work and Education*. 2019. Vol. 6. № 2.

21. Derick W. Brinkerhoff. Managerial roles for social development management. *Public Administration and Development.* 1985. Vol. 5 (2).

22. George A. Larbi. The New Public Management Approach and Crisis States. *UNRISD Discussion Paper*. 1999. № 112.

23. Семеніхіна О.В., Харченко І.І., Шишенко І.В. Цифровізація організаційно-правового забезпечення управління розвитком соціальної сфери на рівні територіальної громади. *Публічне управління та адміністрування в Україні*. 2021. № 6.

References:

1. Obushna, N.I. (2015). Publichne upravlinnia yak nova model orhanizatsii derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: teoretychnyi aspekt [Public administration as a new model of public administration organization in Ukraine: theoretical aspect]. *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*, 44 (1), 53-63 [in Ukrainian].

2. Haiduchenko, S.O. (2021). Pryiniattia vidpovidalnykh i svoiechasnykh upravlinskykh rishen orhanamy publichnoi vlady yak vyklyk suchasnosti [Making responsible and timely management decisions by public authorities as a modern challenge]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia: elektronne naukove vydannia – Expert: paradigms of legal sciences and public administration: electronic scientific publication*, 1 (13), 202-214. Retrieved from https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/1855 [in Ukrainian].

3. Kozyr, O.V., & Filippova, V.D. (2023). Skladovi systemy publichnoho upravlinnia sotsialnym rozvytkom mista [Component systems of public management of social development of the city]. *Visnyk KhNTU. Publichne upravlinnia ta administruvannia – KhNTU Bulletin. Public management and administration*, 3(86). Retrieved from file:///C:/Users/Alex/Downloads/20.pdf [in Ukrainian].

4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, № 30, 141 [in Ukrainian].

5. Pro zasady vnutrishnoi ta zovnishnoi polityky [About the principles of domestic and foreign policy] : Zakon Ukrainy vid 01 lypn. 2010 r. №2411-VI // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, № 40, 527 [in Ukrainian].

6. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky [About the principles of state regional policy]: Zakon Ukrainy vid 5 liut. 2015 r. № 156-VIII // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, № 13, 90 [in Ukrainian].

7. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [About local self-government in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21 trav. 1997 r. № 280/97-VR // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, № 24, 170 [in Ukrainian].

8. Pro mistsevi derzhavni administratsii [About local state administrations] : Zakon Ukrainy vid 9 kvit. 1999 r. № 586-XIV // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. № 20/21, 190 [in Ukrainian].

9. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 trav. 2015 r. № 389-VIII // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. № 28, 250 [in Ukrainian].

10. Holubchuk, V.S. (2022). Publichne upravlinnia sotsialnym rozvytkom na osnovi pidvyshchennia yakosti zhyttia [Public management of social development based on improving the quality of life]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava – Scientific notes of the Lviv University of Business and Law*, 34 [in Ukrainian].

11. Petrovskyi, P.M. & Obikhod, M.M. (2020). Teoretyko-metodychni zasady publichnoho upravlinnia rozvytkom sotsialnykh posluh dlia ditei ta simei z ditmy v mistsevykh terytorialnykh hromadakh [Theoretical and methodological principles of public management of the development of social services for children and families with children in local territorial communities]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» –Scientific notes of the «KROK» University*, 4 (60), 68–76 [in Ukrainian].

12. Latynin, M., Pastukh, K., Tarasenko, D., Shevchenko, S. & Munko, A. (2021). Public administration in the economic sphere in Ukraine: strategic approach. *Estudios de Economía Aplicada*, 39 (5). Retrieved from https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4967 [in Spain].

13. Borshchevskyi, V.V., Vasylytsia, O.B. & Matvieiev, Ye.E. (2022). Publichne upravlinnia v umovakh voiennoho stanu: instytutsiini transformatsii, stratehichne planuvannia ta mekhanizmy rozvytku [Public administration under martial law: institutional transformations, strategic planning and development mechanisms]. *Derzhava ta rehiony. Publichne upravlinnia i administruvannia – State and regions. Public management and administration*, № 2 (76) [in Ukrainian].

14. Pavlovych-Seneta & Ya.P., Lepish, N.Ia. (2022). Terytorialni hromady v umovakh voiennoho stanu v Ukraini: administratyvno-pravove zabezpechennia ta osoblyvosti funktsionuvannia [Territorial communities in the conditions of martial law in Ukraine: administrative and legal support and peculiarities of functioning]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo» – Electronic scientific publication «Analytical and comparative jurisprudence»*. Retrieved from https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/40.pdf [in Ukrainian].

15. Furman, I.V. & Kaminnyi, D.V. (2023). Osoblyvosti rozvytku terytorialnykh hromad v umovakh viiskovoho stanu [Peculiarities of the development of territorial communities under martial law]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka – Digital economy and economic security*, № 9 (09) [in Ukrainian].

16. Pastukh, K.V. (2022). Publichne upravlinnia ta administruvannia v zabezpechenni staloho rozvytku terytorii: teoretyko-orhanizatsiinyi aspekt [Public management and administration in ensuring sustainable development of territories: theoretical and organizational aspect]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: State Administration*, 1 (11), 186-206 [in Ukrainian].

17. Pastukh, K.V. (2021). Stratehichne planuvannia rozvytku terytorialnykh hromad [Strategic planning of the development of territorial communities]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: State Administration*, 1 (7), 195-215 [in Ukrainian].

18. Movchaniuk, A.V. (2024). Publichne upravlinnia yak stratehichnyi instrument dlia zabezpechennia staloho rozvytku terytorii [Public management as a strategic tool to ensure sustainable development of territories]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 60 [in Ukrainian].

19. Shevchenko, O.O., Yeromina, A.Iu. & Batytska, V.O. (2023). Mekhanizm publichnoho upravlinnia na rivni terytorialnykh hromad: zemelna detsentralizatsiia ta nadannia sotsialnykh posluh [The mechanism of public administration at the level of territorial communities: land decentralization and the provision of social services]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*, 1 [in Ukrainian].

20. Nykolaieva, V. & Marova, S. (2019). Social work as a multimodal system for assistance and support in transitional society. *Social Work and Education*, 6 (2) [in Ukrainian].

21. Derick W., Brinkerhoff (1985). Managerial roles for social development management. *Public Administration and Development*, 5 (2) [in Maryland].

22. George A., Larbi (1999). The New Public Management Approach and Crisis States. *UNRISD Discussion Paper*, 112 [in Switzerland].

23. Semenikhina, O.V., Kharchenko, I.I. & Shyshenko, I.V (2021). Tsyfrovizatsiia orhanizatsiino-pravovoho zabezpechennia upravlinnia rozvytkom sotsialnoi sfery na rivni terytorialnoi hromady [Digitization of organizational and legal support for managing the development of the social sphere at the level of the territorial community]. *Publichne upravlinnia ta administruvannia v Ukraini – Public management and administration in Ukraine*, № 6 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Право»

УДК: 341.1/.8

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-406-419

Базалицький Віталій Ігорович аспірант кафедри міжнародного права НН Інституту міжнародних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, місце роботи: Міністерство енергетики України, Богдана Хмельницького 4, м. Київ, 01601, тел.: (068) 684-74-10, https://orcid.org/0009-0002-4225-7077

ВРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ ОБРОБКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ У ЗАГАЛЬНОМУ РЕГЛАМЕНТІ ІЗ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ (GDPR)

Анотація. У статті досліджено актуальні питання та виклики, пов'язані з обробкою персональних даних за допомогою технологій штучного інтелекту (ШІ) в умовах швидкого розвитку цифрової економіки. Автор аналізує взаємозв'язок між Загальним регламентом із захисту персональних даних (GDPR) та новим Актом ЄС про штучний інтелект (EU AI Act), а також їхній вплив на правове регулювання в Україні, яка прагне гармонізувати своє законодавство з європейськими стандартами навіть в умовах воєнного часу. Підкреслено важливість забезпечення належного захисту прав і свобод фізичних осіб у контексті обробки персональних даних системами ШІ. GDPR встановлює жорсткі вимоги щодо обробки персональних даних, підвищує рівень захисту прав суб'єктів даних та встановлює більш узгоджений режим захисту персональних даних у межах ЄС. Акт ЄС про ШІ доповнює GDPR, встановлюючи додаткові вимоги до безпечного розвитку та використання систем ШІ, зокрема щодо технічної безпеки, прозорості та відповідності правам людини. Проаналізовано роль національних компетентних органів та органів із захисту даних (DPA) у забезпеченні дотримання вимог GDPR та Акта ЄС про ШІ. На основі останніх досліджень і публікацій, у статті розглядаються приклади дій DPA щодо контролю за використанням систем ШІ, зокрема, випадки накладення штрафів на компанії Deliveroo та Clearview AI за порушення вимог GDPR. Такі заходи свідчать про зростаючу важливість інтеграції національних та міжнародних правових норм для ефективного

регулювання обробки персональних даних із використанням ШІ. Основні висновки статті підкреслюють необхідність постійного оновлення регуляторних механізмів у зв'язку з швидким розвитком технологій ШІ. Використання ШІ повинно супроводжуватися впровадженням належних захисних заходів для захисту персональних даних, що дозволить забезпечити позитивний вплив цієї технології на суспільство без шкоди для прав і свобод осіб. Таким чином, ефективне регулювання обробки персональних даних із використанням ШІ є необхідним для забезпечення балансу між інноваціями та захистом конфіденційності, сприяючи створенню безпечного та справедливого цифрового середовища.

Ключові слова: Загальний регламент із захисту персональних даних (GDPR), штучний інтелект (ШІ), Акт ЄС про штучний інтелект (EU AI Act), обробка персональних даних, захист прав і свобод, національні органи захисту даних (DPA).

Bazalytskyi Vitalii Ihorovych Postgraduate student of the Department of International Law of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv, occupation : Ministry of energy of Ukraine. Bohdan Khmelnytskyi 4, Kyiv, 01601, tel.: (068)684-74-10, https://orcid.org/0009-0002-4225-7077

REGULATION OF PERSONAL DATA PROCESSING BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE GENERAL DATA PROCESSING REGULATION (GDPR)

Abstract. The article explores the current issues and challenges related to the processing of personal data using artificial intelligence (AI) technologies in the context of the rapid development of the digital economy. The author analyzes the correlation between the General Data Protection Regulation (GDPR) and the new EU AI Act, as well as their impact on legal regulation in Ukraine, which seeks to harmonize its legislation with European standards even in wartime. The author emphasizes the importance of ensuring adequate protection of the rights and freedoms of individuals in the context of personal data processing by AI systems. The GDPR sets strict requirements for personal data processing, increases the level of protection of data subjects' rights and establishes a more harmonized data protection regime within the EU. The EU AI Act adds to the GDPR by establishing additional requirements for the safe development and use of AI systems, including technical safety, transparency, and compliance with human rights. The article analyzes the role of national competent authorities and data protection authorities (DPAs) in ensuring compliance with the GDPR and the EU AI Act. Based on recent

research and publications, the article examines examples of DPA actions to control the use of AI systems, in particular, cases of fines imposed on Deliveroo and Clearview AI for violating the GDPR. Such measures demonstrate the growing importance of integrating national and international legal norms for effective regulation of personal data processing using AI. The main conclusions of the article emphasize the need to constantly update regulatory mechanisms due to the rapid development of AI technologies. The use of AI should be accompanied by the introduction of appropriate protective measures to protect personal information, which will ensure the positive impact of this technology on society without harm to the rights and freedoms of individuals. Thus, effective regulation of personal data processing with the use of AI is necessary to strike a balance between innovation and privacy protection, contributing to the creation of a safe and fair digital environment.

Keywords: General Data Protection Regulation (GDPR), artificial intelligence (AI), EU AI Act, personal data processing, protection of rights and freedoms, national data protection authorities (DPA)

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку штучного інтелекту (ШІ) створюють нові виклики в обробці персональних даних, що потребує вдосконалення правових рамок для забезпечення захисту прав і свобод фізичних осіб. Загальний регламент із захисту персональних даних (GDPR) Європейського Союзу встановлює жорсткі вимоги щодо обробки персональних даних, а Акт ЄС про штучний інтелект (EU AI Act), прийнятий 13 березня 2024 року, створює додаткові вимоги до безпечного розвитку та використання систем ШІ. Україна, як кандидат в члени ЄС, повинна відповідати сучасним тенденціям та інтегрувати європейські стандарти у своє законодавство, навіть в умовах воєнного часу. Це створює необхідність для українських організацій забезпечити відповідність їх діяльності вимогам GDPR та новим стандартам, встановленим Актом ЄС про ШІ. Завдання полягає в тому, щоб організації могли успішно впроваджувати ШІ, дотримуючись вимог щодо захисту персональних даних. Важливо забезпечити прозорість, справедливість та безпеку в процесі обробки даних, особливо у високоризикових системах ШІ. Це включає належне управління даними, впровадження оцінок впливу на захист персональних даних (DPIA) та забезпечення ефективного людського нагляду за автоматизованими рішеннями. Таким чином, гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами у сфері обробки персональних даних та використання ШІ є важливим кроком для забезпечення захисту прав і свобод громадян України в умовах швидкого розвитку цифрових технологій та викликів сучасного світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регулювання обробки персональних даних, зокрема із використанням технологій штучного інтелекту (ШІ), є актуальною темою в сучасній правовій науці. Різні правові системи, такі як Європейський Союз, США та Бразилія, впроваджують власні регуляторні механізми для забезпечення захисту даних. Одним із перших і найвпливовіших нормативних актів є Загальний регламент із захисту персональних даних (GDPR), що встановив нові стандарти захисту даних у Європейському Союзі. Вплив GDPR помітний не лише на території ЄС, але і в інших частинах світу. Наприклад, Закон про конфіденційність споживачів Каліфорнії (CCPA) значною мірою орієнтований на принципи GDPR, адаптуючи їх до специфіки американського законодавства. Аналогічно, Бразилія прийняла Закон про загальний захист персональних даних (LGPD), що відображає ключові аспекти GDPR у бразильському контексті. Вашингтонський закон про конфіденційність також демонструє вплив європейського підходу до захисту даних. Новим етапом розвитку регулювання зазначеного питання є прийняття Акта ЄС про штучний інтелект (EU AI Act), що вводить додаткові вимоги до безпечного розвитку та використання систем ШІ. Цей акт, у поєднанні з GDPR, створює комплексну нормативну базу, спрямовану на захист прав суб'єктів даних у цифрову епоху. Основна мета Акта про ШІ полягає в забезпеченні технічної безпеки систем ШІ, а також у встановленні вимог до їх прозорості та відповідності правам людини. Важливу роль у забезпеченні дотримання цих нормативних актів відіграють національні органи захисту даних (DPA), які здійснюють нагляд за дотриманням GDPR та Акта ЄС про ШІ. Такі органи вже мають досвід у накладенні санкцій за порушення вимог щодо обробки даних, що підтверджується низкою прецедентів, таких як штрафи, встановлені компаніям Deliveroo та Clearview AI за порушення GDPR. Отже, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про важливість інтеграції національних та міжнародних правових норм для ефективного регулювання обробки персональних даних, особливо з використанням ШІ. Такий підхід забезпечує належний захист прав суб'єктів даних та сприяє гармонізації правових систем у глобальному масштабі.

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій та викликів у регулюванні обробки персональних даних із використанням технологій штучного інтелекту в контексті Загального регламенту із захисту персональних даних (GDPR). Стаття прагне висвітлити взаємозв'язок між GDPR та новим Актом ЄС про штучний інтелект (EU AI Act), аналізуючи їх вплив на правове регулювання в Україні та необхідність гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Особлива увага приділяється ролі національних компетентних органів та органів захисту персональних даних у забезпеченні дотримання вимог щодо обробки

персональних даних та впровадження штучного інтелекту, враховуючи сучасні виклики, зумовлені воєнним станом у країні.

Виклад основного матеріалу. Загальний регламент із захисту персональних даних (GDPR) є важливою віхою в юридичній історії захисту даних. GDPR створив нові обов'язки для організацій, що обробляють персональні дані, підвищив рівень вимог щодо захисту прав суб'єктів даних і встановив більш узгоджений режим захисту даних по всьому ЄС. Прийнятий після чотирирічних обговорень, GDPR був необхідний для модернізації законодавства з метою захисту прав і свобод осіб у контексті цифрової економіки. Він вплинув на законодавство про захист даних у всьому світі, а саме на Закон про конфіденційність споживачів Каліфорнії 2018 року (CCPA) [1], Закон про загальний захист персональних даних у Бразилії (LGPD) [2] та Вашингтонський закон про конфіденційність [3].

Закон про конфіденційність споживачів Каліфорнії 2018 року (CCPA) має багато схожих рис з GDPR, але включає додаткові вимоги, такі як право споживачів на відмову від продажу їхніх даних третім сторонам, а також обов'язок компаній надавати очевидні повідомлення щодо збирання і використання персональних даних [1]. LGPD у Бразилії, подібно до GDPR, встановлює принципи законності, прозорості та безпеки при обробці персональних даних. Однак, LGPD має свої особливості, зокрема, зосереджуючи увагу на захисті прав бразильських громадян і запроваджуючи обов'язок призначення офіційних уповноважених із захисту даних для багатьох організацій [2]. Вашингтонський закон про конфіденційність (WPA) включає положення, які базуються на принципах GDPR, але також приділяє увагу спеціальним категоріям даних, таким як дані про здоров'я та фінансові дані, та вимагає від компаній дотримання високих стандартів безпеки даних [3]. Дані нормативні акти відображають глобальний вплив GDPR та підкреслюють необхідність гармонізації законодавства про захист даних на міжнародному рівні для забезпечення належного захисту прав суб'єктів даних у цифровому просторі.

13 березня 2024 року на пленарному засіданні Європейського парламенту було формально прийнято ЄС Акт про штучний інтелект (AI Act) [4] у першому читанні. 21 травня 2024 року Європейська Комісія формально прийняла цей Акт. Очікується, що впродовж червня-липня 2024 року його буде опубліковано в Офіційному журналі Європейського Союзу, після чого від набуде чинності через 20 днів. Системи штучного інтелекту (ШІ) залежать від вхідних даних на всіх етапах свого розвитку, включаючи початковий розвиток, фазу навчання та у період фактичного використання. Враховуючи широке визначення персональних даних відповідно до європейських законів про захист даних, розвиток і використання систем ШІ часто призводить до

обробки персональних даних. Основна мета Акта про AI ЄС полягає у забезпеченні безпеки технічного розвитку та використання систем ШІ. З декількома винятками, він не створює жодних прав для окремих осіб. На противагу цьому, Загальний регламент із захисту персональних даних є законом про основні права, який надає фізичним особам широкий спектр прав щодо обробки їхніх даних. Таким чином, Акт про AI ЄС та GDPR призначені для спільного використання, при цьому останній заповнює прогалини у питаннях прав осіб в ситуаціях, коли системи ШІ використовують дані, що стосуються живих осіб. Отже, оскільки ШІ стає регульованою технологією через Акт про AI ЄС, фахівці та організації повинні розуміти тісний взаємозв'язок між європейським законодавством про захист персональних даних та Актом про AI ЄС.

Загальний регламент із захисту персональних даних (GDPR) є технологічно нейтральним регламентом. Оскільки визначення «обробки» відповідно до GDPR є широким (і на практиці включає майже всі дії, що проводяться з персональними даними, включаючи їх зберігання), очевидно, що GDPR застосовується до систем ШІ, в тій мірі, в якій персональні дані присутні на будь-якому етапі життєвого циклу системи ШІ. Технічно дуже складно відокремити персональні дані від неперсональних, що збільшує ймовірність обробки персональних даних системами ШІ на певному етапі їх життєвого циклу. Хоча ШІ не згадується безпосередньо в GDPR, рамка для автоматизованого прийняття рішень (стаття 22 GDPR) [5] служить формою непрямого контролю за використанням систем ШІ, на основі того, що системи ШІ часто використовуються для автоматизованого прийняття рішень, які впливають на окремих осіб. У деяких аспектах існує напруженість між GDPR та ШІ. ШІ зазвичай вимагає збору великих обсягів даних (особливо на етапі навчання), тоді як багато систем ШІ мають широкий спектр можливих застосувань (відображаючи імітацію інтелекту, схожого на людський), що ускладнює чітке визначення «цілей обробки». Водночас, існує очевидне перетинання між багатьма принципами захисту даних та принципами і вимогами, встановленими Актом ЄС про ШІ для безпечного розвитку та використання систем ШІ. Взаємозв'язок між ШІ та захистом персональних даних чітко визнаний у тексті Акта ЄС про ШІ, де зазначається, що він не порушує положень GDPR. При розробці Акта ЄС про ШІ Європейська комісія частково спиралася на статтю 16 Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU), яка зобов'язує ЄС встановлювати правила, що стосуються захисту осіб у процесі обробки персональних даних [6].

До прийняття Акта ЄС про штучний інтелект (AI Act), органи захисту персональних даних ЄС (DPA) були серед перших регуляторних органів, що вживали заходів щодо використання систем ШІ. Ці заходи впроваджувалися з

низки причин, зокрема через відсутність правових підстав для обробки персональних даних або спеціальних категорій персональних даних, відсутність прозорості, зловживання автоматизованим прийняттям рішень, невиконання прав суб'єктів даних та проблеми з точністю даних. Існують численні приклади дій з боку DPA. Найбільш помітними з них є тимчасова заборона накладена італійським DPA на використання ChatGPT від OpenAI, штраф, накладений італійським DPA на компанію Deliveroo за автоматизоване оцінювання продуктивності кур'єрів [7], штраф, застосований французьким DPA щодо платформи Clearview AI [8], що використовує технологію розпізнавання облич та збирає мільярди фотографій з інтернету, а також штрафування голландським DPA Податкової та митної адміністрації Нідерландів за різні порушення GDPR, пов'язані з додатком для сповіщення про шахрайство на базі ШІ [9]. Оскільки органи DPA формують свої політики контролю частково на основі громадських занепокоєнь, і оскільки громадська обізнаність та інтерес до ШІ продовжують зростати, ймовірно, що органи DPA будуть продовжувати загострювати свою увагу на ШІ (розділ 6 про органи DPA як потенційного контролюючого органу Акта ЄС про ШІ) [10].

Матеріальний обсяг GDPR охоплює обробку персональних даних повністю або частково автоматизованими засобами, або ручну обробку персональних даних, якщо ці дані є частиною відповідної системи зберігання даних (стаття 2 GDPR) [11]. Територіальний обсяг GDPR визначений у статті 3 GDPR і охоплює різні сценарії [12]. Відповідно, GDPR має екстериторіальне застосування, що означає: контролери та оператори, які зареєстровані в ЄС і здійснюють обробку в контексті цієї реєстрації, повинні дотримуватися GDPR, навіть якщо обробка персональних даних відбувається в третій країні. Контролери та оператори, які не є резидентами ЄС, також повинні дотримуватися GDPR, якщо вони орієнтуються на осіб у ЄС або здійснюють моніторинг за їхньою поведінкою. З іншого боку, матеріальний обсяг Акта ЄС про ШІ базується на його визначенні системи ШІ. Територіально, Акт ЄС про ШІ застосовується до постачальників, впроваджувачів, імпортерів, дистриб'юторів та уповноважених представників. На відміну від GDPR, Акт ЄС про ШІ має чітку категоризацію ризиків і встановлює різні обов'язки для різних категорій ризику ШІ. Більшість обов'язків згідно з Актом ЄС про ШІ застосовуються лише до систем ШІ високого ризику (розглянутих у статті 6 та Додатку ІІІ Акта ЄС про ШІ) [13]. Різні системи ШІ також підпадають під специфічні зобов'язання (такі як моделі загального призначення ШІ) та зобов'язання щодо прозорості (такі як системи емоційного категорування).

Оскільки GDPR розрізняє контролерів та операторів, Акт ЄС про ШІ також розрізняє різні категорії регульованих операторів. Найбільш значущими на практиці є провайдер (оператор, який розробляє систему ШІ або доручає її

розробку) та впроваджувач (оператор, під керівництвом якого використовується система ШІ). Організації, що обробляють персональні дані у процесі розробки або використання системи ШІ, повинні враховувати ролі, які вони виконують згідно з GDPR та Актом ЄС про ШІ. Деякі приклади наведено нижче.

Таблиця 1

Приклад 1	Приклад 2
Провайдер (Акт ЄС про ШІ) та контролер (GDPR)	Впроваджувач (Акт ЄС про ШІ) та контролер (GDPR)
Компанія (А), яка обробляє персональні дані у контексті навчання нової системи ШІ, буде діяти як провайдер згідно з Актом ЄС про ШІ та як контролер згідно з GDPR. Це тому, що компанія розробляє нову систему ШІ і, в рамках цієї розробки, приймає рішення щодо обробки персональних даних для навчання системи ШІ.	Компанія (В), яка купує систему ШІ, описану в Прикладі 1, від компанії А і використовує її у спосіб, що включає обробку персональних даних (наприклад, як чат-бот для спілкування з клієнтами або як автоматизований інструмент для набору персоналу), буде діяти як впроваджувач згідно з Актом ЄС про ШІ та як окремий контролер згідно з GDPR щодо обробки своїх власних персональних даних (тобто, вона не є контролером для персональних даних, використаних для первинного навчання системи ШІ, але є для будь-яких даних, які вона використовує у поєднанні з цією системою ШІ).

Більш складні сценарії можуть виникнути, коли компанії пропонують послуги, що включають обробку персональних даних та використання системи ШІ для обробки цих даних. Залежно від обставин, клієнти таких послуг можуть кваліфікуватися як контролери або оператори (згідно з GDPR), хоча вони зазвичай будуть впроваджувачами згідно з Актом ЄС про ШІ. Ці приклади порушують важливі питання щодо взаємозв'язку між природою ролей згідно з Актом ЄС про ШІ та їхнім відношенням до ролей згідно з GDPR, які ще мають бути вирішені на практиці. Компанії, що розробляють або впроваджують системи ШІ, повинні ретельно аналізувати свої ролі згідно з відповідними законами, бажано перед початком відповідних проектів розробки та впровадження.

Загальний регламент із захисту персональних даних (GDPR) базується на принципах захисту даних, викладених у статті 5 GDPR [14]. До цих принципів належать: законність, справедливість, прозорість, обмеження цілі, мінімізація даних, точність, обмеження зберігання, цілісність та конфіденційність.

З іншого боку, перший міжурядовий стандарт щодо штучного інтелекту, рекомендація з питань штучного інтелекту, видана Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD Recommendation of the Council on Artificial

Intelligence, «OECD AI Principles») [15], вводить п’ять додаткових принципів для відповідального управління надійним ШІ, які тісно пов’язані з принципами GDPR: інклюзивне зростання, стійкість і добробут, цінності, орієнтовані на людину, справедливість, прозорість, пояснюваність, надійність, безпека та підзвітність.

Акт ЄС про ШІ також посилається на загальні принципи, застосовні до всіх систем ШІ, а також на конкретні зобов’язання, що вимагають впровадження цих принципів певними методами. Принципи Акта ЄС про ШІ викладені в роз’ясненні 27 [16] і під впливом принципів OECD AI та семи етичних принципів для ШІ, розроблених незалежною Високорівневою експертною групою з питань ШІ (HLEG). Хоча роз’яснення не мають такого ж юридично зобов’язуючого статусу, як основні положення, що йдуть за ними, і не можуть їх переважати, вони можуть допомогти в тлумаченні.

Роз’яснення 27 Акта ЄС про ШІ [16] стосується таких принципів: людська агенція та нагляд, технічна надійність і безпека, конфіденційність і управління даними, прозорість, різноманітність, недискримінація, справедливість, соціальне та екологічне благополуччя. Деякі з цих принципів вже реалізовані через конкретні зобов’язання Акта ЄС про ШІ: стаття 10 Акта ЄС про ШІ [17] визначає практики управління даними для систем ШІ високого ризику, стаття 13 Акта ЄС про ШІ [18] стосується прозорості, статті 14 [19] і 26 Акта ЄС про ШІ [20] вводять вимоги до нагляду та моніторингу з боку людини, стаття 27 Акта ЄС про ШІ [16] запроваджує зобов’язання щодо проведення оцінки впливу на основні права для деяких систем ШІ високого ризику.

Розуміння синергій і відмінностей між принципами GDPR та принципами Акта ЄС про ШІ дозволить організаціям використовувати свої наявні знання про GDPR та їхні існуючі програми відповідності GDPR. Це, таким чином, є важливим кроком для зниження витрат на дотримання вимог. Повний практичний запис містить вичерпні таблиці, які порівнюють практичні аспекти в цьому відношенні.

Згідно зі статтею 22 GDPR, суб’єкти даних мають право не піддаватися виключно автоматизованим рішенням, які включають обробку персональних даних та призводять до юридично значущих або подібних наслідків. У випадках, коли такі рішення приймаються, вони повинні базуватися на одній з підстав, викладених у статті 22(2) GDPR. Подібно до GDPR, Акт ЄС про ШІ також стосується забезпечення того, щоб фундаментальні права та свободи були захищені шляхом надання можливості для відповідного людського контролю та втручання (так званий ефект «людина-в-циклі») [21].

Стаття 14 Акта ЄС про ШІ [19] вимагає, щоб системи ШІ високого ризику були спроектовані та розроблені таким чином (включаючи використа-

ння відповідних інструментів інтерфейсу людина-машина), щоб вони могли ефективно контролюватися фізичними особами під час використання системи ШІ. Іншими словами, провайдери повинні застосовувати підхід «людський нагляд за дизайном» при розробці систем ШІ.

Згідно зі статтею 26.1 Акта ЄС про ШІ, впроваджувач системи ШІ повинен вжити відповідних технічних та організаційних заходів для забезпечення використання системи ШІ відповідно до інструкцій з використання, що супроводжують систему, включаючи людський нагляд [20].

Рівень людського нагляду та втручання, здійснюваного користувачем системи ШІ, може бути вирішальним для визначення того, чи підпадає система під рамки автоматизованого прийняття рішень згідно з GDPR. Іншими словами, значуще втручання людини на ключовому етапі процесу прийняття рішень системою ШІ може бути достатнім для забезпечення того, щоб рішення більше не було повністю автоматизованим для цілей статті 22 GDPR [21]. Можливо, більш імовірно, що системи ШІ будуть використовуватися для прийняття повністю автоматизованих рішень, але ефективний людський нагляд буде діяти як захисний механізм для забезпечення справедливості процесу автоматизованого прийняття рішень та захисту прав індивідуумів, включаючи їхні права на захист даних.

Згідно з Актом ЄС про ШІ, оцінка відповідності призначена для забезпечення підзвітності провайдера за виконання кожної з вимог Акта ЄС про ШІ щодо безпечного розвитку системи ШІ високого ризику (як викладено в Розділі III, Главі 2 Акта ЄС про ШІ) [22]. Оцінки відповідності не є оцінками ризику, а скоріше демонстративними інструментами, що показують відповідність вимогам Акта ЄС про ШІ. З іншого боку, оцінка впливу на захист персональних даних (DPIA) є обов'язковим етапом, передбаченим GDPR, для діяльності з обробки персональних даних високого ризику.

Відповідно, існують значні відмінності як у цілі, так і у формі між оцінкою відповідності та DPIA. Однак, у контексті систем ШІ високого ризику, провайдер таких систем може також потребувати проведення DPIA щодо використання персональних даних у процесі розробки та навчання системи. У такому випадку технічна документація, яка складається для оцінок відповідності, може допомогти встановити фактичний контекст для DPIA. Подібним чином технічна інформація може бути корисною для впроваджувача системи ШІ, який повинен провести DPIA щодо використання системи.

Вимога щодо проведення оцінки впливу на основні права (FRIA) згідно з Актом ЄС про ШІ концептуально схожа на DPIA. Як і DPIA, метою FRIA є виявлення та зменшення ризиків для дотримання основних прав фізичних осіб, у цьому випадку, що виникають внаслідок впровадження системи ШІ. На практиці організації, як правило, вже мають механізми управління, що

дозволяють залучати юридичних, IT та бізнес-фахівців для проведення оцінок впливу, таких як DPIA. Щодо FRIA, такі механізми можуть бути використані. Як і у випадку з DPIA, першим кроком, ймовірно, буде попередній скринінг FRIA для визначення використання системи ШІ високого ризику (враховуючи, що, як крок хорошої практики, організації можуть вибирати проведення FRIA для ширшого спектру систем ШІ, ніж це суворо вимагається Актом ЄС про ШІ).

Згідно з Актом ЄС про ШІ, кожна держава-член зобов'язана призначити один або більше національних компетентних органів для нагляду за застосуванням і впровадженням Акта ЄС про ШІ, а також для проведення ринкового нагляду. Національні компетентні органи будуть підтримані Європейською радою зі штучного інтелекту та Європейським офісом з питань ШІ. Найбільш помітним обов'язком Європейського офісу з питань ШІ є контроль і нагляд за новими правилами щодо моделей загального призначення ШІ. Призначення органів захисту даних як контролерів за виконанням Акта ЄС про ШІ зміцнить тісний взаємозв'язок між Загальним регламентом захисту даних та Актом ЄС про ШІ. Це призначення сприятиме узгодженню наглядових функцій і забезпеченню комплексного підходу до захисту даних і регулювання штучного інтелекту в межах ЄС.

Висновки. Регулювання обробки персональних даних із використанням технологій штучного інтелекту (ШІ) є критично важливим завданням у сучасному цифровому суспільстві. Як показує аналіз останніх досліджень, ШІ здатен значно вплинути на наше життя, відкриваючи нові можливості для розвитку технологій і економіки. Однак, разом із цими можливостями виникають серйозні ризики, пов'язані з конфіденційністю та захистом персональних даних. Загальний регламент із захисту персональних даних встановлює жорсткі вимоги щодо обробки персональних даних, забезпечуючи високу ступінь захисту прав суб'єктів даних. Водночас, Акт ЄС про штучний інтелект доповнює GDPR, вводячи додаткові вимоги до розробки та використання систем ШІ. Ці нормативні акти створюють комплексну правову основу, спрямовану на забезпечення безпеки та прозорості у використанні ШІ. Україна, як країна, що прагне інтеграції до європейського простору, повинна гармонізувати своє законодавство з європейськими стандартами. Це особливо актуально в умовах воєнного часу, коли зростає необхідність у забезпеченні надійного захисту даних громадян. Національні компетентні органи та органи захисту даних відіграють ключову роль у контролі за дотриманням вимог GDPR та EU AI Act. Вони здійснюють нагляд за правомірністю обробки персональних даних, запобігають порушенням і забезпечують реалізацію прав суб'єктів даних. З огляду на швидкий розвиток технологій ШІ, регуляторні механізми повинні постійно оновлюватися, щоб відповідати новим викликам. Важливо пам'ятати, що використання ШІ повинно супроводжуватися

впровадженням належних захисних заходів для охорони персональної інформації. Лише відповідальне використання цієї технології може забезпечити її позитивний вплив на суспільство, без шкоди для прав і свобод осіб.Таким чином, ефективне регулювання обробки персональних даних із використанням ШІ є необхідним для забезпечення балансу між інноваціями та захистом конфіденційності, сприяючи створенню безпечного та справедливого цифрового середовища.

Література:

1. California Consumer Privacy Act (CCPA). *State of California - Department of Justice - Office of the Attorney General*. URL: https://oag.ca.gov/privacy/ccpa (date of access: 03.06.2024).

2. LGPD Brazil - General Personal Data Protection Act. *LGPD Brazil - General Personal Data Protection Act*. URL: https://lgpd-brazil.info/ (date of access: 01.06.2024).

3. Washington Privacy Act (WPA) - Consumer Privacy Act. *Consumer Privacy Act*. URL: https://www.consumerprivacyact.com/washington/ (date of access: 01.06.2024).

4. The Act Texts | EU Artificial Intelligence Act. *EU Artificial Intelligence Act | Up-to-date developments and analyses of the EU AI Act*. URL: https://artificialintelligenceact.eu/the-act/ (date of access: 01.06.2024).

5. Art. 22 GDPR – Automated individual decision-making, including profiling - General Data Protection Regulation (GDPR). *General Data Protection Regulation (GDPR)*. URL: https://gdpr-info.eu/art-22-gdpr/ (date of access: 02.06.2024).

6. EUR-Lex - 12016M016 - EN - EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M016 (date of access: 03.06.2024).

7. Italian Garante Fines Deliveroo 2.5M Euros for Unlawful Processing of Personal Data. *Hunton Andrews Kurth LLP*. URL: https://www.huntonak.com/privacy-and-information-security-law/italian-garante-fines-deliveroo-2-5m-euros-for-unlawful-processing-of-personal-data (date of access: 02.06.2024).

8. The French SA fines Clearview AI EUR 20 million | European Data Protection Board. *EDPB | European Data Protection Board*. URL: https://www.edpb.europa.eu/news/national-news/2022/french-sa-fines-clearview-ai-eur-20-million_en (date of access: 02.06.2024).

9. Netherlands: AP fines Ministry of Finance €3.7M for GDPR violations following investigation. *DataGuidance*. URL: https://www.dataguidance.com/news/netherlands-ap-fines-ministry-finance-37m-gdpr (date of access: 02.06.2024).

10. Section 6 Position - Webkommentar. *Webkommentar*. URL: https://www.webkommentar.com/en/federal-data-protection-act-bdsg/part-i-common-provisions/chapter-3-data-protection-officers- of-public-bodies/section-6-position/ (date of access: 01.06.2024).

11. Art. 2 GDPR – Material scope - General Data Protection Regulation (GDPR). *General Data Protection Regulation (GDPR)*. URL: https://gdpr-info.eu/art-2-gdpr/ (date of access: 03.06.2024).

12. Art. 3 GDPR – Territorial scope - General Data Protection Regulation (GDPR).*General Data Protection Regulation (GDPR)*. URL: https://gdpr-info.eu/art-3-gdpr/ (date of access: 03.06.2024).

13. Art. 6 Classification Rules for High-Risk AI Systems - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/article/6 (date of access: 03.06.2024).

14. Art. 5 GDPR – Principles relating to processing of personal data - General Data Protection Regulation (GDPR). *General Data Protection Regulation (GDPR)*. URL: https://gdpr-info.eu/art-5-gdpr/ (date of access: 03.06.2024).

15. OECD AI Policy Observatory Portal. *The OECD Artificial Intelligence Policy Observatory - OECD.AI*. URL: https://oecd.ai/en/ai-principles (date of access: 02.06.2024).

16. Art. 27 Fundamental Rights Impact Assessment for High-Risk AI Systems - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/article/27 (date of access: 03.06.2024).

17. Art. 10 Data and Data Governance - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/article/10 (date of access: 03.06.2024).

18. Art. 13 Transparency and Provision of Information to Deployers - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/article/13 (date of access: 03.06.2024).

19. Art. 14 Human Oversight - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/article/14 (date of access: 03.06.2024).

20. Art. 26 Obligations of Deployers of High-Risk AI Systems - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/article/26 (date of access: 03.06.2024).

21. Art. 22 GDPR – Automated individual decision-making, including profiling - General Data Protection Regulation (GDPR). *General Data Protection Regulation (GDPR)*. URL: https://gdpr-info.eu/art-22-gdpr/ (date of access: 03.06.2024).

22. Section 2: Requirements for High-Risk AI Systems - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/chapter/3-2 (date of access: 02.06.2024).

References:

1. California Consumer Privacy Act (CCPA). *State of California - Department of Justice - Office of the Attorney General*. URL: https://oag.ca.gov/privacy/ccpa (date of access: 03.06.2024).

2. LGPD Brazil - General Personal Data Protection Act. *LGPD Brazil - General Personal Data Protection Act*. URL: https://lgpd-brazil.info/ (date of access: 01.06.2024).

3. Washington Privacy Act (WPA) - Consumer Privacy Act. *Consumer Privacy Act*. URL: https://www.consumerprivacyact.com/washington/ (date of access: 01.06.2024).

4. The Act Texts | EU Artificial Intelligence Act. *EU Artificial Intelligence Act | Up-to-date developments and analyses of the EU AI Act*. URL: https://artificialintelligenceact.eu/the-act/ (date of access: 01.06.2024).

5. Art. 22 GDPR – Automated individual decision-making, including profiling - General Data Protection Regulation (GDPR). *General Data Protection Regulation (GDPR)*. URL: https://gdpr-info.eu/art-22-gdpr/ (date of access: 02.06.2024).

6. EUR-Lex - 12016M016 - EN - EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M016 (date of access: 03.06.2024).

7. Italian Garante Fines Deliveroo 2.5M Euros for Unlawful Processing of Personal Data. *Hunton Andrews Kurth LLP*. URL: https://www.huntonak.com/privacy-and-information-security-law/italian-garante-fines-deliveroo-2-5m-euros-for-unlawful-processing-of-personal-data (date of access: 02.06.2024).

8. The French SA fines Clearview AI EUR 20 million | European Data Protection Board. *EDPB | European Data Protection Board*. URL: https://www.edpb.europa.eu/news/national-news/2022/french-sa-fines-clearview-ai-eur-20-million_en (date of access: 02.06.2024).

9. Netherlands: AP fines Ministry of Finance €3.7M for GDPR violations following investigation. *DataGuidance*. URL: https://www.dataguidance.com/news/netherlands-ap-fines-ministry-finance-37m-gdpr (date of access: 02.06.2024).

10. Section 6 Position - Webkommentar. *Webkommentar*. URL: https://www.webkommentar.com/en/federal-data-protection-act-bdsg/part-i-common-provisions/chapter-3-data-protection-officers- of-public-bodies/section-6-position/ (date of access: 01.06.2024).

11. Art. 2 GDPR – Material scope - General Data Protection Regulation (GDPR). *General Data Protection Regulation (GDPR)*. URL: https://gdpr-info.eu/art-2-gdpr/ (date of access: 03.06.2024).

12. Art. 3 GDPR – Territorial scope - General Data Protection Regulation(GDPR). *General Data Protection Regulation (GDPR)*. URL: https://gdpr-info.eu/art-3-gdpr/ (date of access: 03.06.2024).

13. Art. 6 Classification Rules for High-Risk AI Systems - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/article/6 (date of access: 03.06.2024).

14. Art. 5 GDPR – Principles relating to processing of personal data - General Data Protection Regulation (GDPR). *General Data Protection Regulation (GDPR)*. URL: https://gdpr-info.eu/art-5-gdpr/ (date of access: 03.06.2024).

15. OECD AI Policy Observatory Portal. *The OECD Artificial Intelligence Policy Observatory - OECD.AI*. URL: https://oecd.ai/en/ai-principles (date of access: 02.06.2024).

16. Art. 27 Fundamental Rights Impact Assessment for High-Risk AI Systems - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/article/27 (date of access: 03.06.2024).

17. Art. 10 Data and Data Governance - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/article/10 (date of access: 03.06.2024).

18. Art. 13 Transparency and Provision of Information to Deployers - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/article/13 (date of access: 03.06.2024).

19. Art. 14 Human Oversight - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/article/14 (date of access: 03.06.2024).

20. Art. 26 Obligations of Deployers of High-Risk AI Systems - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/article/26 (date of access: 03.06.2024).

21. Art. 22 GDPR – Automated individual decision-making, including profiling - General Data Protection Regulation (GDPR). *General Data Protection Regulation (GDPR)*. URL: https://gdpr-info.eu/art-22-gdpr/ (date of access: 03.06.2024).

22. Section 2: Requirements for High-Risk AI Systems - EU AI Act. *EU AI Act - EU Artificial Intelligence Act*. URL: https://www.euaiact.com/chapter/3-2 (date of access: 02.06.2024).

УДК 343,3/0,7

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-420-433

Барінова Діана Олександрівна студентка 3 курсу бакалаврату, факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел: (066) 081-25-48, https://orcid.org/0009-0001-9403-4476

Зуб Катерина Русланівна студентка 3 курсу бакалаврату, факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел: (063) 229-04-07, https://orcid.org/0009-0001-7588-5099

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬСТВО В РОДИНІ: ОХОРОНА ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ

Анотація. В Україні посилюється увага до проблеми домашнього насильства, яке набуло масштабів гострого соціального виклику. Жорстоке поводження в сім'ї, яке приймає різні форми, поширене як в Україні, так і в усьому світі, цей прихований вид насильства часто залишається непоміченим за різних обставин. Проте, саме домашнє насильство стає коренем багатьох інших негативних явищ шляхом руйнування життя людей та завдання шкоди загальному добробуту.

Важливо підкреслити, що жорстоке поводження в сім'ї не залежить від рівня доходу, освіти, соціального статусу, класової приналежності, раси, культури, релігії чи соціально-економічного становища.

Зростання усвідомлення важливості дотримання прав людини та особистих свобод робить проблему домашнього насильства соціально значущою, так як це питання виходить за межі особистої справи кривдника та жертви, перетворюючись на проблему, яка потребує комплексного підходу та рішучих дій на рівні державної політики.

В умовах воєнного стану ризики посилення конфліктів у сім'ях зростають. Емоційне напруження, економічні проблеми та інші фактори, пов'язані з війною, створюють сприятливе середовище для жорстокого поводження в сім'ї. Домашнє насильство під час війни стає ще більш небезпечним та руйнівним. Жертви, зазвичай, обмежені у своїх можливостях, мають фізичну та матеріальну залежність від кривдників, що робить їх ще більш вразливими.

Наша країна вже здійснює суттєві кроки задля запобігання домашньому насильству, що, передусім, обумовлено ратифікацією міжнародних договорів

у сфері протидії проявам домашнього насилля та прийняттям відповідного національного законодавства, але ця тема потребує підвищення рівня обізнаності про проблему домашнього насильства та формування нетерпимості до жорстокого поводження в сім'ї.

Ключові слова: домашнє насильно, жертва, потерпіла особа, сім'я, родина, кривдник.

Barinova Diana Oleksandrivna is a 3rd-year undergraduate student at the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (066) 081-25-48, https://orcid.org/0009-0001-9403-4476

Zub Kateryna Ruslanivna 3rd year undergraduate student, Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (063) 229-04-07, https://orcid.org/0009-0001-7588-5099

CRIMINAL LIABILITY FOR DOMESTIC VIOLENCE: PROTECTION OF VICTIMS' RIGHTS

Abstract. In Ukraine, attention is increasingly focused on the problem of domestic violence, which has become an acute social challenge. Domestic abuse, which takes various forms, is widespread both in Ukraine and around the world, and this hidden type of violence often goes unnoticed in various circumstances. However, it is domestic violence that becomes the root of many other negative phenomena by destroying people's lives and harming their overall well-being.

It is important to emphasize that domestic violence does not depend on income, education, social status, class, race, culture, religion, or socioeconomic status.

The growing awareness of the importance of respecting human rights and personal freedoms makes the issue of domestic violence socially significant, as it goes beyond the personal case of the offender and the victim, turning into a problem that requires a comprehensive approach and decisive action at the level of public policy.

In the context of martial law, the risks of increased conflicts in families are growing. Emotional tension, economic problems and other factors related to the war create a favorable environment for domestic abuse. Domestic violence during war becomes even more dangerous and destructive. Victims usually have limited capabilities and are physically and financially dependent on their abusers, which makes them even more vulnerable.

Our country is already taking significant steps to prevent domestic violence, which is primarily due to the ratification of international treaties on combating

domestic violence and the adoption of relevant national legislation, but this topic requires raising awareness of the problem of domestic violence and building intolerance to domestic abuse.

Keywords: domestic violence, victim, victimized person, family, perpetrator.

Постановка проблеми. Домашнє насильство є поширеним явищем у всьому світі і з кожним роком проблема боротьби з ним набуває все більшої актуальності. На нашу думку, обумовленість цієї проблематики на теренах України криється, зокрема в історичних і соціальних рисах пострадянського суспільства та необізнаності звичайних людей щодо захисту свого права шляхом притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання домашнього насильства досліджували такі вчені, як: Ю. П. Битяк, О. Д. Коломоєць, О. Г. Стрельченко, Я. М. Яковлєв, А. Б. Блага, О. С. Тунтула, К. Л. Бойчук, С. М, Бреус, Т. І. Бугаєць, О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк, О. В. Харитонова та інші науковці.

Мета статті є формулювання авторської позиції стосовно поняття та видів домашнього насильства, кримінальної відповідальності за це діяння, окреслення напрямків захисту прав потерпілих.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 126-1 Кримінального кодексу України (далі — КК або КК України), домашнє насильство — це «умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи» [1]. У свою чергу, пункт 3 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі — Закон) містить таке визначення поняття «домашнє насильство» — це «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь» [2].

З огляду на вищевикладене, можемо зазначити, що КК України та Закон по різному тлумачать поняття «домашнє насильство». Кримінальним кодексом України передбачено, що це умисне, систематичне вчинення певних

видів насильства по відношенню до спеціальних суб'єктів, що призводить до негативних наслідків. У свою чергу, Законом закріплено, що це діяння, тобто дія або бездіяльність певних видів насильства по відношенню до спеціальних суб'єктів або ж погрози до цих же суб'єктів. З аналізу КК України та Закону ми дійшли до висновку, що під поняттям «домашнє насильство» варто розуміти, що це умисне, систематичне діяння (дія або бездіяльність) певних видів насильства по відношенню до спеціальних суб'єктів, що призводить до негативних наслідків або ж погроза вчинення таких дій. Виходячи з нашої авторської інтерпретації поняття «домашнє насильно», вважаємо за необхідне зосередити увагу на певних складових, таких як: системність, види насильства, спеціальні суб'єкти.

Систематичність як ознаку злочину домашнього насильства можна визначити як вчинення трьох або більше діянь, які пов'язані однаковими або подібними об'єктами, вчиняються в межах однієї й тієї самої форми вини та спрямовані на досягнення загального результату [4]. Щодо спеціальних суб'єктів, а саме потерпілих від такого злочину, як домашнє насильство, то ними, відповідно до частини 2 ст. 3 Закону є подружжя; колишнє подружжя; наречені; мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; особи, які мають спільну дитину (дітей); батьки (мати, батько) і дитина (діти); дід (баба) та онук (онука); прадід (прабаба) та правнук (правнучка); вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); рідні брати і сестри; інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя; інші родичі, інші особи, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання, а також на суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [2].

Зауважимо, що розуміння поняття домашнього насильства та його видів іноді є важким для розуміння пересічних людей та не збігається зі звичними визначеннями у суспільстві. У зв'язку з цим виникає необхідність у тлумаченні вказаних термінів: якщо конфлікти між суб'єктами, які підпадають під категорію суб'єктів, що можуть вважатись потерпілим від домашнього насильства вирішуються на засадах компетентності, виходячи з того, хто

краще розуміється на певному питанні, то в цьому випадку не йдеться про насильство, але якщо основним способом вирішення ситуації є принцип «хто сильніший, той і має рацію» або головною метою є не так вирішення проблеми, як доказ власної правоти за будь-яких умов і будь-якими шляхами, це можна вважати підґрунтям для виникнення насильницьких стосунків. Також, варто зазначити, що під час домашнього насильства має спостерігатися елемент агресії, мотивації заподіяння шкоди [3, С. 9].

Щодо видів домашнього насильства, то Законом закріплено чотири види домашнього насильства, а саме: економічне, психологічне, сексуальне та фізичне насильство [3].

Економічне насильство - форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [2, п. 4 ст. 1]. До прикладу, проявом економічного насильства може бути: позбавлення життя, їжі і тд; заборона працювати (навчатись), відсутність можливості розпоряджатися сімейним бюджетом і власними коштами [5, С. 18]. Іноді економічне насильство дуже складно виявити, бо його прояви можуть здатись труботою або «звичною поведінкою»: перебирання на себе функції «чоловіка-годувальника» та обмеження можливостей жінки самореалізуватися, контроль усієї фінансової інформації та обмеження доступу до неї та інше [5, С. 18].

Психологічне насильство - форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [2, п. 14 ст. 1]. Розрізняють такі форми психологічного насильства, як: газлайтинг, бодішеймінг, стоуволінг [5, С. 16]. Газлайтинг — форма психологічного насильства, коли особу змушують сумніватися у адекватності сприйняття та у самій реальності. Бодішеймінг — практика приниження особи висміючими та критичними коментарями, які змушують особу соромитися свого тіла. Стоуволінг — закам'яніння, зачерствіння, відмова комунікувати та взаємодіяти [5, С. 16]. Проявами психологічного насильства можуть бути: словесні образи, погрози; навіювання почуття провини, невпевненості; заборона бачитися із рідними чи близькими тощо [5, С. 16].

Сексуальне насильство - форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи

без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності характеру [2, п. 15 ст. 1]. До прикладу, сексуальним насильством може бути: примус до статевого контакту; вчинення дій сексуального характеру у присутності дитини або стосовно дитини незалежно від її згоди; примус до небажаних форм статевих контактів [5, С. 21].

Фізичне насильство - форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [2, п. 17 ст. 1]. Прояви фізичного насильства: завдання побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень та інше [5, С. 20].

Вважаємо за потрібне зазначити вид домашнього насильства, який, наразі, не регламентований в Законі, але, на нашу думку, потребує негайної імплементації в українське законодавство, а саме — кібернасильство. Домашнє кібернасильство - незаконний моніторинг електронних акаунтів, копіювання листування, документів та фото інтимного партнера. Європейський суд з прав людини рішенням у справі «Buturugã v. Romania» вперше ідентифікував явище кібернасильства як одного з видів домашнього насильства над жінками [5, С. 21]. Наприклад, проявом домашнього кібернасильства може бути: постійна перевірка повідомлень, дзвінків; надсилання негативного/образливого контенту та інше [5, С. 23].

Згідно з даними аналітиків, протягом 2019-2023 років в Україні зафіксовано 10 351 справу щодо домашнього насильства. Спостерігається тенденція до зростання кількості таких випадків:

2019 року – 1 068 справ;
2020 року – 2 213 справ;
2021 року – 2 432 справи;
2022 року – 1 498 справ;
2023 року – 2 705 справ.

Важливим кроком у протидії домашньому насильству стало прийняття 11 січня 2019 року Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Цим законом було криміналізоване домашнє насильство шляхом доповнення статтею 126-1 КК України.

Відповідно, санкція цієї статті передбачає виконання громадських робіт строком від ста п’ятдесяти до двохсот сорока годин, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п’яти років, або позбавлення волі на строк до двох років [1].

Істотним досягненням у запобіганні домашньому насильству стало доповнення КК України розділом XIII-1 «Обмежувальні заходи». Цей розділ дає змогу вживати заходів для захисту осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. Згідно з твердженнями О. В. Харитонової, обмежувальні заходи є яскравим проявом подальшого розвитку у сучасному кримінальному праві ідеї «багатоколійності». За своєю природою ці заходи тяжіють до так званих «заходів безпеки», що спрямовані на захист потерпілої особи та попередження вчинення особою повторного домашнього насильства. [12, С. 74]

Таким чином, стаття 91-1 КК України дає вичерпний перелік обмежувальних заходів, які можуть бути застосовані до особи, яка вчинила домашнє насильство:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання, роботи, навчання, лікування особи, що постраждала від домашнього насильства;

4) заборона листування, телефонних розмов з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів за допомогою засобів зв’язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників або програми пробації [1].

Кримінальним Кодексом України також передбачено інші посягання, які полягають в умисному вчиненні окремо фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винна особа перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

До фізичного насильства, як форми домашнього насильства, віднесено наступні кримінальні правопорушення,: умисне вбивство (ст. 115 КК), доведення до самогубства (ст. 120 КК), умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК), побої і мордування (ст. 126 КК), залишення в небезпеці (ч. 2 ст. 135 КК), ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК), незаконне позбавлення

волі або викрадення людини (ст. 146 КК), насильницьке зникнення (ст. 146-1 КК), захоплення заручників (ст. 147 КК), торгівля людьми (ч. 3 ст. 149 КК) [5, С. 52].

До сексуального: зґвалтування (ч. 2 ст. 152 КК), сексуальне насильство (ч. 2 ст. 153 КК), примушування до вступу в статевий зв'язок (ч. 2 ст. 154 КК); вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ч. 2 ст. 155 КК), розбещення неповнолітніх (ч. 2 ст. 156 КК), домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК) [5, С. 52].

До економічного: експлуатація дітей (ст. 150 КК), використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК); ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК), ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК), злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК), зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК), втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304 КК) [5, С. 52].

До психологічного: погроза вбивством (ст. 129 КК), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК), примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК) [5, С. 52].

Таким чином, це співвідноситься з постановою Верховного Суду України від 10 березня 2020 року у справі № 531/270/19 де зазначається, що ознаками домашнього насильства можуть охоплюватися різні склади кримінальних правопорушень за умови, що відповідне кримінальне правопорушення скоєно в сім'ї чи в межах місця проживання або щодо родичів, або щодо колишнього чи теперішнього подружжя, або щодо іншої особи, яка спільно проживає (проживала) з кривдником однією сім'єю, але не перебуває (не перебувала) у родинних відносинах чи у шлюбі з ним [11].

Також варто звернути увагу, що Закон, у ст. 22 регламентує права постраждалих осіб. Отриманням постраждалими особами доступу до правосуддя не обмежується ефективність правової системи. Воно вимагає, щоб усі аспекти системи запобігання та боротьби з домашнім насильством були чутливими до потреб постраждалих та гарантували їм можливість користуватися правовими механізмами захисту своїх прав без перешкод [9, С. 27]. Але, на жаль, на практиці постраждала особа стикається з великою кількістю перешкод на своєму шляху. Наприклад: несвоєчасне реагування поліцейських на випадки домашнього насильства; відсутність гендерно-чутливого підходу до роботи з постраждалими та інше [9, С. 28].

Щодо міжнародних стандартів запобігання та протидії випадкам домашнього насильства, то основним документом у цій сфері є Стамбульська конвенція [9, С. 28]. Положення цього документа регламентують стандарти в сфері забезпечення протидії домашньому насильству. Згідно з частиною 2 ст.

5 Стамбульської конвенції, «сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення належної уваги до недопущення, розслідування, покарання та забезпечення компенсації стосовно актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції та які вчинені недержавними учасниками» [6]. Стаття 4 закріплює, що усі форми дискримінації підлягають осуду, зокрема, держави на законодавчому рівні мають закріпити принцип рівності між жінками та чоловіками, та відповідна рівність має мати практичне підґрунтя і не обмежуватись декларативним характером [6].

Працюючи з випадками домашнього насильства, в контексті міжнародних стандартів, важливо розуміти Концепцію Стамбульської конвенції — «4Р» [9, С. 20]. Стамбульська конвенція побудована на концепції чотирьох зобов'язань, які мають бути впроваджені на державному рівні. Держава, на всіх рівнях: центральному, регіональному та місцевому, має впроваджувати в свої політики відповідні зобов'язання, які є рівнозначними між собою. Такий підхід дозволить постраждалій особі реалізувати свої права та скористатись послугами у громаді, у тому числі юридичними, що наблизить її до правосуддя. Концепція отримала назву «4Р» від абревіатури чотирьох слів з англійської мови: prevention (запобігання, або профілактика); protection (захист); prosecution (притягнення до відповідальності); integrated policies (скоординовані політики) [9, С 21].

Також, звертаємо вашу увагу на практику Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ). Справа «Осман проти Великобританії» (1998) — ЄСПЛ закріпив стандарт позитивних зобов'язань: «Держава зобов'язана вжити всіх розумно важливих дій для запобігання неминучого ризику для життя та здоров'я, про яке держава знала або повинна була знати» [7, С. 32]. Справа «Buturuga проти Румунії» (2020). У грудні 2013 року жінка звернулась до органів влади щодо домашнього насильства через погрози її чоловіка та надала медичну довідку про тілесні ушкодження. Пізніше вона подала ще дві заяви через нові погрози та фізичне насильство. Надалі вона подала клопотання щодо електронного пошуку комп'ютера через незаконні дії колишнього чоловіка. Суд вирішив справу зі скаргою, наклавши штраф на чоловіка, але рішення не було успішно оскаржено. У березні 2014 року суд виписав обмежувальний припис, але незважаючи на вказане, чоловік не дотримувався його. ЄСПЛ зауважив на необхідність системи покарань у випадках домашнього насильства. При цьому, як у внутрішньому законодавстві, так і в міжнародному праві домашнє насильство не обмежується лише актами фізичного насильства, а включає, серед іншого, психологічне насильство або переслідування [7, С. 35].

З аналізу всього вищенаведеного випливає, що у разі вчинення домашнього насильства необхідно звертатись до правоохоронних органів;

центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; управління сім'ї та молоді районної, міської чи обласної держадміністрацій; громадських організацій, які надають допомогу постраждалим від насильства; психолога; близької людини та на телефони «Гарячих ліній» [8, С. 48].

Більше того, на теперішній час існує безліч заходів, спрямованих на протидію домашньому насильству. Відповідно до Закону, протидія домашньому насильству — це система заходів, які спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [2].

У Законі наведено 4 види спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству: 1) терміновий заборонний припис стосовно кривдника; 2) обмежувальний припис стосовно кривдника; 3) взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; 4) направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Терміновий заборонний припис стосовно кривдника — виноситься кривднику уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України у разі існування безпосередньої загрози життю чи здоров'ю постраждалої особи з метою негайного припинення домашнього насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення. Відповідно до цього він може містити такі заходи: 1) зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; 2) заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; 3) заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою [2].

Обмежувальний припис стосовно кривдника — це один чи декілька таких заходів тимчасового обмеження прав кривдника або покладення на нього обов'язків: 1) заборона перебувати в місці спільного проживання (перебування) з постраждалою особою; 2) усунення перешкод у користуванні майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності або особистою приватною власністю постраждалої особи; 3) обмеження спілкування з постраждалою дитиною; 4) заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання (перебування), навчання, роботи, інших місць частого відвідування постраждалою особою; 5) заборона особисто і через третіх осіб розшукувати постраждалу особу, якщо вона за власним бажанням перебуває у місці, невідомому кривднику, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею; 6) заборона вести листування, телефонні переговори з постраждалою особою або контактувати з нею через інші засоби зв'язку особисто і через третіх осіб. Обмежувальний припис видається на строк від одного до шести місяців. Порядок видачі судом обмежувального припису визначається Цивільнимпроцесуальним кодексом України.

Постраждала особа може вимагати від кривдника компенсації її витрат на лікування, отримання консультацій або на оренду житла, яке вона винаймає (винаймала) з метою запобігання вчиненню стосовно неї домашнього насильства, а також періодичних витрат на її утримання, утримання дітей чи інших членів сім'ї, які перебувають (перебували) на утриманні кривдника, у порядку, передбаченому законодавством [2].

Відповідно до Наказу № 124 уповноважений підрозділ поліції та інші підрозділи поліції, які уповноважені на здійснення заходів із запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечують контроль за поведінкою кривдника за місцем проживання/перебування та проведення з ним профілактичної роботи з метою недопущення скоєння повторних фактів домашнього насильства [13].

Як висновок, останнім видом спеціального заходу щодо протидії та запобіганню домашньому насильству є проходження програми для кривдників. Завданням цієї Програми є реалізація комплексу заходів, ґрунтованих на результатах оцінки ризиків. Ці заходи спрямовані на усвідомлення кривдником своєї поведінки, її руйнівних наслідків та розвиток альтернативних, неагресивних моделей взаємодії у родинних стосунках.

Правопорушника може бути направлено судом на проходження програми на строк від трьох місяців до одного року. Також кривдник може брати участь у Програмі за власною ініціативою на добровільній основі. Направлення кривдника на проходження Програми повинно сприяти: зміні насильницької поведінки особи; засвоєнню кривдником моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, взаєморозуміння, взаємоповаги і дотримання прав усіх членів родини; формування у особи відповідального ставлення до власної поведінки та її наслідків для себе та оточуючих; сприяння розвитку у кривдника емоційного інтелекту та самосвідомості; вмінню вести конструктивний діалог, знаходити компроміси та вирішувати конфлікти мирним шляхом; здатності особи виявляти, аналізувати та усвідомлювати свої негативні думки, помилки, емоції, керувати ними, розуміти їх наслідки. Україна є однією з небагатьох держав світу, в якій реалізуються програми, спрямовані на корекцію насильницької моделі поведінки для осіб, які вчиняють домашнє насильство. Робота з кривдниками становить невід'ємну частину діяльності уповноважених органів із протидії домашньому насильству, оскільки допомагає таким особам осмислити власну насильницьку поведінку: усвідомити її витоки, прояви та змінити патерни. Довготривала корекція поведінки особи, яка вчинила насильство, не лише допомагатиме налагодити гармонійне життя в межах сім'ї, родини, а й поліпшуватиме майбутнє дітей, які припинять бути свідками домашнього насильства [14, С. 3-4].

Висновки. Домашнє насильство є серйозною соціальною проблемою, яка призводить до серйозних фізичних та психологічних наслідків для жертв,

включаючи травми, психічні та емоційні труднощі, а також може впливати на їхнє соціальне та економічне благополуччя. Вказане явище потребує комплексного підходу для розв'язання та покращення ситуації у суспільстві. На нашу думку, шляхами вирішення цієї проблеми є підвищення громадської свідомості щодо питань домашнього насильства, висвітлення даної проблеми у суспільні та розробка програм підтримки для потерпілих.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14

2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19

3. Гловнюк І. Форми насильства: фізичне, психологічне, економічне. Як довести факт кожного з перелічених різновидів насильства?/ Гловнюк І.// Вища школа адвокатури НААУ. – 2022.

4. Однією з умов кримінальної відповідальності за домашнє насильство є те, що воно має бути систематичним – суддя ККС ВС. ВЕРХОВНИЙ СУД. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1322490/

5. Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства: навчальний посібник / С. Романцова, Н. Устрицька, І. Гловюк та ін.; за ред. І. Гловюк, Н. Лащук, С. Романцової. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с.

6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) : Конвенція; Рада Європи від 11.05.2011 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_001-11

7. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. - Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. - 208 с.

8. Лист МОН України «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству» від 18.05.2018 року №1/11 – 5480. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text

9. Забезпечення надання правових послуг особам, постраждалим від домашнього насильства : практичний посібник для надавачів правової допомоги / К. Л. Бойчук, С. М, Бреус, Т. І. Бугаєць, Л. О. Гриценко, Д. О. Пилипенко; за заг. ред. д.ю.н., доц. А. Б. Благої. — К., 2023. — 136 с.

10. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорія та практики.

11. Постанова Верховного Суду від 10 березня 2020 року (справа № 531/270/19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88232417

12. Харитонова О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: науково-практичний посібник. Харків, 2018. С. 74

13. Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України» №124 від 25.02.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19

14. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: теоретична частина. Київ, 2020. С. 3–4.

References:

1. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny [Criminal Code of Ukraine]. (2001, April 5). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu [About preventing and countering domestic violence] vid 07.12.2017 № 2229-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text [in Ukrainian].

3. Hlovnyuk I. (2022) Formy nasyl′stva: fizychne, psykholohichne, ekonomichne. Yak dovesty fakt kozhnoho z perelichenykh riznovydiv nasyl′stva? [Forms of violence: physical, psychological, economic. How to prove the fact of each of the listed types of violence?] Vyshcha shkola advokatury NAAU - Higher School of Advocacy. [in Ukrainian].

4. Verkhovnyy Sud Ukrayiny [Supreme Court of Ukraine] (n.d.) supreme.court.gov.ua. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1322490/ [in Ukrainian].

5. S. Romantsova, N. Ustryts′ka, I. Hlovyuk ta in. (2022) Kvalifikatsiya ta osnovy metodyky rozsliduvannya domashn′oho nasyl′stva [Qualification and fundamentals of methods for investigating domestic violence] navchal′nyy posibnyk za red. I. Hlovyuk, M. Lashchuk, S. Romantsovoyi. L′viv: L′vivs′kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. 404 s. [in Ukrainian].

6. Konventsiya Rady Yevropy pro zapobihannya nasyl′stvu stosovno zhinok i domashn′omu nasyl′stvu ta borot′bu iz tsymy yavyshchamy (Stambul′s′ka konventsiya) [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text [in Ukrainian]

7. Blaha A. B., Tuntula O. S., Kochemyrovska O. O. (2021) Aktualni problemy protydii domashnomu nasylstvu [Actual problems of combating domestic violence] : navchalnyi posibnyk za zah. red. A. B. Blahoi. Mykolaiv: Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly. 208 s. [in Ukrainian].

8. Lyst MON Ukrayiny «Metodychni rekomendatsiyi shchodo zapobihannya ta protydiyi nasyl′stvu» [Methodical recommendations for preventing and countering violence] vid 18.05.2018 roku №1/11 – 5480. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text [in Ukrainian].

9. K. L. Boychuk, S. M, Breus, T. I. Buhayets′, L. O. Hrytsenko, D. O. Pylypenko (2023) Zabezpechennya nadannya pravovykh posluh osobam, postrazhdalym vid domashn′oho nasyl′stva [Providing legal services to victims of domestic violence]: praktychnyy posibnyk dlya nadavachiv pravovoyi dopomohy za zah. red. d.yu.n., dots. A. B. Blahoyi. — K. — 136 s. [in Ukrainian].

10. Vozniuk, A.A. (2019). Kryminalna vidpovidalnist za domashnie nasylstvo: aktualni pytannia teorii ta praktyky [Criminal liability for domestic violence: current issues of theory and practice]. Forum prava. 55 (2). S. 6–14. [in Ukrainian].

11. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 10 bereznya 2020 roku [Resolution of the Supreme Court of March 10, 2020] sudova sprava № 531/270/19. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88232417 [in Ukrainian].

12. Kharitonova O. (2018) Klyuchovi zasady hendernoyi polityky v kryminal′nomu pravi Ukrayiny ta osnovni napryamy reform shchodo protydiyi nasyl′stvu stosovno zhinok ta domashn′omu nasyl′stvu [Key principles of gender policy in the criminal law of Ukraine and the main directions of reforms to combat violence against women and domestic violence]. Scientific and practical manual. Kharkiv: Human Rights Publishing House LLC. 74 s. [in Ukrainian].

13. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Poryadku vzyattya na profilaktychnyy oblik, provedennya profilaktychnoyi roboty ta znyattya z profilaktychnoho obliku kryvdnyka upovnovazhenym pidrozdilom orhanu Natsional′noyi politsiyi Ukrayiny» [On the approval of the Procedure for taking preventive registration, conducting preventive work and removing the offender from preventive registration by an authorized unit of the National Police of Ukraine] vid 25.02.2019 №124 Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19 [in Ukrainian].

14. Stepanyuk O., Mel′nychenko O. (2020) Metodychnyy posibnyk dlya fakhivtsiv, yaki vprovadzhuyut′ typovu prohramu dlya kryvdnykiv [Methodical guide for specialists implementing a typical program for offenders] : teoretychna chastyna. Kyyiv. S. 3–4. [in Ukrainian].

УДК 342.413+342.415

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-434-449

Бєлкін Леонід Михайлович адвокат, адвокат індивідуальної практики, м. Київ, 04209, https://orcid.org/0000-0001-8672-8147

МЕДІАБЕЗПЕКА В УКРАЇНСЬКОМУ СЕКТОРІ YOUTUBE В КОНТЕКСТІ «ДИСКУСІЇ» ПРО ЛЕГІТИМНІСТЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядається юридична ситуація, яка виникає у зв'язку із спливом 20 травня 2024 року п'ятирічного терміну від дати інаугурації Президента України Володимира Зеленського у зв'язку із неможливістю проведення виборів в умовах воєнного стану. Актуальність такого розгляду полягає у тому, що так звана «проблема 20 травня» стала знаряддям ідеологічної боротьби російських пропагандистів проти України та української влади. Поширенню відповідних російських наративів підіграють окремі українські спікери в українському секторі YouTube, які викривлено тлумачать відповідні норми права. У статті робиться наголос на тому, що згідно ч. 1 ст. 108 Конституції України, Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України. Тобто, попередній Президент України може передати свої повноваження тільки особі, яка обрана Президентом України. Більше того, згідно статті 106 Конституції України, Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам. Автор також звертає увагу, що згідно ч. 3 ст. 11 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у разі закінчення строку повноважень Президента України під час дії воєнного стану його повноваження продовжуються до вступу на пост новообраного Президента України, обраного після скасування воєнного стану. Автор також наголошує, що про продовження цієї легітимності в Україні існує суспільний консенсус, а також згода серйозних міжнародних організацій і країн-партнерів України. Цей консенсус, між іншим, відображено у Меморандумі від 29.11.2023 року голів та делегованих представників депутатських фракцій і груп Верховної Ради України.

Ключові слова: Президент України, вибори, Конституція України, воєнний стан, Меморандум від 29.11.2023 року Верховної Ради України

Belkin Leonid Mykhailovych lawyer, lawyer in private practice, Kyiv, 04209, https://orcid.org/0000-0001-8672-8147

MEDIA SECURITY IN THE UKRAINIAN YOUTUBE SECTOR IN THE CONTEXT OF THE «DISCUSSION» ABOUT THE LEGITIMACY OF THE PRESIDENT OF UKRAINE

Abstract. The article examines the legal situation that arises in connection with the expiration of the five-year term from the date of the inauguration of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi on May 20, 2024 due to the impossibility of holding elections under martial law. The relevance of such consideration lies in the fact that the so-called «problem of May 20» has become a tool of the ideological struggle of Russian propagandists against Ukraine and the Ukrainian authorities. The spread of relevant Russian narratives is supported by individual Ukrainian speakers in the Ukrainian sector of YouTube, who distort the relevant legal norms. The article emphasizes that according to part 1 of Art. 108 of the Constitution of Ukraine, the President of Ukraine performs his powers until the newly elected President of Ukraine takes office. That is, the previous President of Ukraine can transfer his powers only to a person elected by the President of Ukraine. Moreover, according to Article 106 of the Constitution of Ukraine, the President of Ukraine cannot transfer his powers to other persons or bodies. The author also draws attention to the fact that according to Part 3 of Art. 11 of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law", if the term of office of the President of Ukraine expires during martial law, his powers shall be extended until the new President of Ukraine, who is elected after the abolition of martial law, takes office. The author also emphasizes that there is a public consensus on the continuation of this legitimacy in Ukraine, as well as the agreement of serious international organizations and Ukraine's partner countries. This consensus, among other things, is reflected in the Memorandum dated November 29, 2023 of the heads and delegated representatives of the parliamentary factions and groups of the Verkhovna Rada of Ukraine.

Keywords: President of Ukraine, elections, Constitution of Ukraine, martial law, Memorandum of November 29, 2023 of the Verkhovna Rada of Ukraine

Постановка проблеми. У сучасному світі індивідуальна, групова і масова свідомість людей дедалі більше піддається агресивним інформаційним впливам, що у низці випадків наносить шкоду психічному і моральному здоров'ю громадян, руйнує моральні норми життя суспільства, призводить до дестабілізації соціально-політичного стану [1, с. 195]. Зокрема, команда незалежної аналітичної платформи «Вокс Україна», яка спеціалізується на спростуванні антиукраїнських фейків, ще в березні 2024 року попереджала про вигідність для рф розкручування наративу про нелегітимність української влади [2]. Вже у травні 2024 року українські ЗМІ звертали увагу, що теза про нібито нелегітимність В. Зеленського як Президента України російська

пропаганда активно поширює у цьому місяці, після того, як формально сплив п'ятирічний термін повноважень Президента [3]. Разом із тим, цей проросійський наратив знаходить певне поширення в українському секторі YouTube – у виконанні лідерів, як вони самі вважають, громадської думки України. Враховуючи, що у 2021 році YouTube став найпопулярнішою соцмережею серед українців[1], поставлена проблема висвітлення вказаної чутливої теми є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В публічному просторі мають місце декілька публікацій щодо юридичного аналізу легітимності В. Зеленського як Президента України і української влади в цілому у зв'язку із неможливістю проведення будь-яких виборів в умовах воєнного стану [2, 4-7 та ін.]. Наприклад, український журналіст, народний депутат України М. Княжицький, стверджує, що в Україні ніхто серйозно не ставить під сумнів легітимність глави держави, хоча про таку «небезпеку» блогери, наближені до влади, розповідали довгі місяці. Про «нелегітимність» не говорять ні опозиційні політики, ні громадські активісти. Про цю проблему не чути у розмовах «на кухні» звичайних громадян [5]. Керівник київської соціологічної служби «Рейтинг» О. Антипович, каже, що у суспільній свідомості українців питання легітимності президента «абсолютно не існує» [6]. Разом із тим, твердження М. Княжицького про те, що легітимність глави держави нібито ставиться під сумнів тільки блогерами, наближеними до влади, м'яко кажучи, не відповідає дійсності. Так, колишній соратник В. Зеленського, екс-голова Верховної Ради Д. Разумков заявляв, що у травні Президент повинен буде передати свої повноваження спікерові парламенту, а той має бути виконуючим обов'язки Президента до закінчення війни та виборів нового глави держави [6]. 19.05.2024 року український політолог та політичний діяч Т.В. Чорновіл на YouTube-каналі «Чорновіл ВІДВЕРТО» заявив про Президента В. Зеленського «Вердикт – нелегітимний!» [8]. Аналогічне твердження просував на YouTube-каналі «Tsybulko Talk» український політик В.М. Цибулько [9]. 21.05.2024 року на YouTube-каналі «5 канал» «експерт» В. Гончарук так і не наважився прямо відповісти на питання, винесене в тему стріму: «П'ять років президентства Зеленського! То ЛЕГІТИМНИЙ чи НІ? [10]. Отже, необхідні подальші дослідження і узагальнення для спростування тверджень про «нелегітимність», які, зокрема, шкодять збройному опору України російській агресії.

Мета статті – дослідження та узагальнення конституційно-правових засад і особливостей правового регулювання трансферу влади в Україні у воєнний період та легітимності поточної влади.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумнівів, що поширення фейкових тверджень про нелегітимність українського Президента після

[1] https://ms.detector.media/print/28838/

20.05.2024 року започатковано росією. Російська пропагандистська машина використовує ідею, що без виборів українська влада є нелегітимною [7]. Так, 22 березня 2024 року на засіданні Ради безпеки ООН із жорсткою заявою з цього приводу виступив представник росії при організації В. Небензя. «Одноосібне рішення київського диктатора не проводити президентські вибори, очевидно, у страху їх програти, є порушенням Конституції України і робить його нелегітимним з 21 травня», – заявив він. Паралельно тема майбутньої нібито нелегітимності В. Зеленського розкручується на російських ток-шоу, у телеграм-каналах та у ЗМІ – на цю тему висловлюються російські та колишні українські «експерти» та політики, від К. Затуліна та Д. Медведєва до М. Азарова та О. Царьова [6].

20 травня 2024 року російський політик, заступник голови ради безпеки рф Д. Медведєв зробив заяви про нібито нелегітимність В. Зеленського: «*Зеленський не пролонгував, а узурпував владу в Україні; Зеленський злякався конкуренції на виборах із Залужним чи Порошенком, у них виявилося б занадто багато козирів; скасування Києвом президентських виборів через маніпуляції із законами означає «загибель держави Україна, що не відбулася»; Зеленський повинен бути спійманий і відданий суду за злочини проти росіян та українців або ліквідований; Росія вважає правомірною військовою ціллю керівників країн, що ведуть з нею війну, у тому числі Зеленського*»[2].

24 травня 2024 року російський диктатор путін заявив[3], що виходить із того, що легітимність Президента України В. Зеленського «закінчилась». 25 травня 2024 року Інститут вивчення війни (ISW) констатував, що путін прямо відкинув легітимність президента України В. Зеленського як президента 24 травня, та роз'яснив, що це стало останньою в серії спроб **позбавити Зеленського повноважень брати участь у переговорах** або відмовитися від переговорів з росією та підірвати **довіру українців** до В. Зеленського[4].

У той же день посол росії у США заявив, що у Президента В. Зеленського немає повноважень брати участь у мирній конференції з України в червні 2024 року у Швейцарії, а Конференція не має права підтверджувати легітимність В. Зеленського [3].

Отже, усі ті спікери в Україні, які пропагують ідею нелегітимності Президента України, підіграють рф використати це знаряддя проти України.

Особливо «чудовою» є згадана вище «ідея» Д. Разумкова перетворити повноцінного і повноважного Президента України у «кульгаву качку» – виконуючого обов'язки.

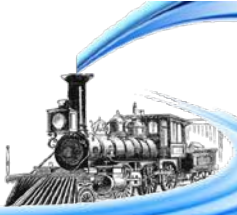
---

[2] https://t.me/novosti_efir/53965
[3] https://www.pravda.com.ua/news/2024/05/24/7457510/
[4] https://www.pravda.com.ua/news/2024/05/25/7457568/

Дійсно, згідно ст. 112 Конституції України, у разі **дострокового припинення** повноважень Президента України відповідно до ст.ст. 108-111 Конституції виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України покладається на Голову Верховної Ради України. Однак цей механізм є непрацездатним, оскільки: по-перше, у цій нормі мова йде саме про **дострокове припинення** повноважень Президента, чого на даний момент в Україні немає; по-друге, згідно ч. 2 ст. 108 Конституції України, повноваження Президента України припиняються достроково у разі: 1) відставки; 2) неспроможності виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 3) усунення з поста в порядку імпічменту; 4) смерті. При цьому «гуманістичне» розуміння ідеї Д. Разумкова передбачає, очевидно, відставку, а не хворобу чи смерть. Однак згідно ст. 109 Конституції України, відставка Президента України набуває чинності з моменту **проголошення ним особисто заяви** про відставку на засіданні Верховної Ради України. Однак жодна норма жодного закону не передбачає можливості примусу Президента чи покладання на нього обов'язку проголосити таку заяву. Більше того, навпаки, згідно ст. 106 Конституції України, Президент України **не може передавати** свої повноваження **іншим особам** або органам.

Але головна проблема, з точки зору ефективності захисту інтересів країни, полягає у тому, що згідно тієї ж таки ст. 112 Конституції України, Голова Верховної Ради України в період виконання ним обов'язків Президента України не може здійснювати повноваження, передбачені пунктами 2, 6-8, 10-13, 22, 24, 25, 27, 28 ст. 106 Конституції України. Це, зокрема, такі повноваження: 2) звертатися з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України; 10) вносити до Верховної Ради України подання про призначення **Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України**; 11) призначати на посаду та звільняти з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора; 12) призначати на посади та звільняти з посад половину складу Ради Національного банку України; 13) призначати на посади та звільняти з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; 22) призначає на посади третину складу Конституційного Суду України; 24) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини; 25) нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними; 26) приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні.

Тут перелічені тільки ті повноваження, що не доступні виконуючому обов'язки Президента України, які цілком вірогідно можуть бути вкрай

необхідні в умовах військової агресії рф. Тобто, здійснення таких повноважень буде неможливим у воюючій державі на невизначений час.

Більше того, надаючи 28 травня 2024 року власний «глибокий аналіз» легітимності гілок української влади, «президент» рф путін висловив «власну думку», що «є стаття 111 Конституції України, яка каже, що повноваження верховної влади передаються спікеру парламенту, тим більше, що в умовах воєнного стану повноваження парламенту продовжуються. Єдиною легітимною владою в Україні залишається Верховна Рада та її спікер»[5]. Гарного «однодумця» отримав Д. Разумков.

З іншого боку, згідно ч. 1 ст. 108 Конституції України, Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост ново**обраного** Президента України. Тобто, попередній Президент України може передати свої повноваження тільки особі, яка **обрана** Президентом України.

З цього приводу один із авторів Конституції, політик Р. Безсмертний вказує, що для об'єктивного аналізу потрібно розглядати норми Конституції системно, а не кожну окремо, вириваючи їх із тіла основного закону. За його словами, перед авторами Конституції стояли дві великі задачі. Перша – за будь-яку ціну уникнути **загрози переривання влади**, утворення у державі «вакууму влади». Саме тому до Конституції вписали **однозначне положення** про те, що президент залишається на своїй посаді до вступу на посаду його наступника, **коли б його не було обрано**. Тут же варто згадати і про ще одну конституційну норму, яка забороняє чинному президенту передавати свої повноваження іншим особам і органам. Друге завдання, продовжує Безсмертний, – не допустити можливості узурпації влади будь-яким суб'єктом у кризових обставинах. Саме з цією метою автори Конституції вирішили додатково посилити роль Верховної Ради, включивши до основного закону норму про заборону парламентських виборів під час воєнного стану. Тому, констатує Безсмертний, Конституція **НАКАЗУЄ** В. Зеленському залишатися на президентському посту, допоки на виборах не буде обрано його наступника [6].

Тут слід знову пригадати, що російський діяч Д. Медведєв зробив заяви про те, що В. Зеленський «*узурпував владу в Україні*». Як це не диво виглядає, з ним погоджуються і українські політики Т.В. Чорновіл [8] та В.М. Цибулько [9]. Зокрема, Т.В. Чорновіл [8] неодноразово повторив, що Президент вчинив злочин «узурпація влади», а В.М. Цибулько вказав [9], що «трапилось так що він[6] із гаранта захисту прав громадян став узурпатором влади, руйнівником Конституції, за що і доведеться відповідати». Однак наведена вище констатація Р. Безсмертного вказує, що В. Зеленський не тільки не узурпував

[5] https://t.me/c/1327517709/42261
[6] Президент

владу, а навпаки, не має іншого легітимного способу дії, ніж продовжувати виконувати обов'язки Президента, оскільки нема кому ці обов'язки передати. Бо ново**обраної** особи Президента немає і до проведення виборів не може бути, а вибори як такі призначає не Президент, а Верховна Рада, оскільки згідно пункту 7 статті 85 Конституції України, саме до повноважень Верховної Ради України належить призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією. Однак у зв'язку із триваючим в Україні режимом воєнного стану Верховна Рада не має можливості прийняти рішення про призначення виборів Президента України.

Так, згідно ч. 1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в умовах воєнного стану забороняються: зміна Конституції України; зміна Конституції Автономної Республіки Крим; **проведення виборів** Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; проведення страйків, масових зібрань та акцій.

Більше того, стаття 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» декларує «неприпустимість припинення повноважень органів державної влади, інших державних органів в умовах воєнного стану». Згідно частині першої цієї статті, у період дії воєнного стану **не можуть бути припинені повноваження Президента України**, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, судів, органів прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, розвідувальних органів та органів, підрозділи яких здійснюють контррозвідувальну діяльність.

Принагідно слід зазначити, що цей Закон приймався 12 травня 2015 року, підписаний тодішнім Президентом України П.О. Порошенком, тобто не «підганявся» В. Зеленським «під себе».

Згідно ч. 3 ст. 11 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у разі **закінчення строку повноважень Президента України під час дії воєнного стану** його повноваження продовжуються до вступу на пост ново**обраного** Президента України, обраного після скасування воєнного стану.

Згідно пункту 19 ч. 1 ст. 92 Конституції України, **виключно законами України** визначаються: правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації. Тобто, Конституція України перенесла регулювання окремих норм правового режиму воєнного і надзвичайного стану на рівень законів. Згідно ч. 1 ст. 68 Конституції України, кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України. Будь-які

норми Закону «Про правовий режим воєнного стану» чи Виборчого кодексу України не визнавалися неконституційними.

Крім того, згідно з абзацами 3, 4 ч. 1 ст. 20 Виборчого кодексу України, у разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану **виборчий процес** загальнодержавних виборів та/або виборчий процес відповідних місцевих виборів, що відбуваються на цих територіях або їх частині, **припиняється** з дня набрання чинності відповідним указом Президента України.

Слід також зазначити, що згідно ч. 2 ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України.

Згідно статті 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

З іншого боку, згідно статті 38 Конституції України, громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Тобто, виборчі права громадян передбачені статтею 38 Конституції України, і ця стаття не входить у перелік статей, права за якими не можуть бути обмежені. А це, у свою чергу, означає, що виборчі права громадян можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Таким чином, об’єктивний юридичний аналіз свідчить про те, що Конституція України не перешкоджає продовжувати поточному Президенту України виконувати свої обов’язки і повноваження до обрання нового Президента. Навпаки, Конституція України прямо забороняє передачу президентських повноважень інакше, ніж через обрання іншого Президента.

Слід зазначити, що вказане стосується не тільки ситуації з Президентом В. Зеленським. Наприклад, другий президентський термін Леоніда Кучми через Майдан-2004 і повторний другий тур президентських виборів розтягнувся до п'яти років і двох місяців. Попри це, сумнівів у його легітимності як Президента у зв'язку з цим ніколи не виникало [6].

Т.В. Чорновіл [8] вважає своїм «ноу-хау» у доказуванні нелегітимності Президента В. Зеленського використання висновків, викладених у рішенні від 15.05.2014 року № 5-рп/2014 Конституційного Суду України (далі – КСУ) у справі № 1-19/2014, хоча насправді у цьому рішенні КСУ не вирішував питання продовження виконання Президентом України повноважень за

межами 5-річного строку. При цьому Т.В. Чорновіл цілком усвідомлює це і наперед зауважує, що «не треба розказувати що [рішення] стосувалося інших обставин чергових позачергових виборів». Однак насправді це саме так – рішення стосувалося інших обставин. Так, в преамбулі рішення вказано, що Суд «розглянув … справу … щодо офіційного тлумачення положень частин першої, п'ятої статті 103 Конституції України у системному зв'язку з пунктом 16 розділу XV "Перехідні положення" Конституції України стосовно визначення строку, на який обирається Президент України **на позачергових виборах**». Суть проблеми полягала у тому, що після Революції Гідності і втечі з України екс-президента В.Ф. Януковича були призначені позачергові президентські вибори на 25 травня 2014 р. Разом із тим, пунктом 16 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України встановлювалася спеціальна дата «чергових виборів Президента України після відновлення положень Конституції України в редакції від 28 червня 1996 року за Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010», а саме – остання неділя березня 2015 року. КСУ надавав відповідь на питання, чи будуть тривати повноваження Президента, обраного 25 травня 2014 р., усі конституційні п’ять років, чи потрібно проводити нові вибори в останню неділю березня 2015 року. В резолютивній частині рішення КСУ вказав, що «положення частин першої, п'ятої статті 103 Конституції України необхідно розуміти так, що Президент України обирається громадянами України на позачергових, **як і на чергових**, виборах строком на п'ять років». Тобто КСУ лише констатував, що первісно Президент обирається на стандартний термін – п’ять років – незалежно від виду виборів (чергові, позачергові), але КСУ нічого не сказав (і не планував сказати), як ці п’ять років можуть змінитися за певних обставин.

Т.В. Чорновіл [8] вважає, що законодавчо врегульовано тільки строки та порядок призначення чергових та позачергових виборів, він наголошує, що не передбачені «якісь понадчергові позачасні не пролонговані не відкладені, а виключно дочасні» збори. Однак це є не так. Згідно абзацу 6 ч. 1 ст. 20 Виборчого кодексу України, рішення щодо призначення виборів, виборчий процес яких був припинений **або не розпочався** у зв’язку з введенням воєнного або надзвичайного стану, **ухвалюється відповідним суб’єктом їх призначення не пізніше місяця з дня припинення або скасування воєнного або надзвичайного стану**...

Отже, питання призначення виборів після **припинення або скасування воєнного або надзвичайного стану цілком врегульовані.**

Варто при цьому зазначити, що поняття легітимність не завжди означає формальну (позитивну) законність [11, с. 277-282]. Легітимність – це здатність того чи іншого політичного режиму досягти **суспільного визнання** та виправдання обраного політичного курсу, прийнятих ним політичних рішень,

кадрових або функціональних змін у структурах влади[7]. В цьому сенсі можна частково дослухатися до позиції Т.В. Чорновола [8], коли він покликається до ст. 5 Конституції України, де вказано, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ; народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Але в умовах воєнного стану, коли проведення виборів забороняється (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»), воля народу може бути виявлена і у ніші способи, наприклад, шляхом соцопитування. Так, згідно Юридичній енциклопедії, опитування – це метод отримання інформації та виявлення громадської думки з тих або інших питань, зокрема **державно-правових** [12, с. 277-282]. Отож, на даний момент в Україні існує суспільний консенсус з приводу недоцільності виборів у воєнний час та з приводу довіри до чинного Президента. Так, Київський міжнародний інститут соціології виявив, що понад 80 % українців виступають проти проведення виборів у воєнний час. Їхня аргументація проста: солдати не зможуть проголосувати, тому що вони в окопах. Виборчі дільниці в тиловій зоні були б легкою мішенню для російських ракет. І, нарешті, для більшості українців вибори та політична кампанія не є пріоритетом, а пріоритетом є захист кожного сантиметра української території [7]. Сюди ж слід додати, що вибори знаменують собою політичну боротьбу, що явно шкодить єдності суспільства, а масові суспільно-політичні заходи також можуть бути легкою мішенню для російських ракет або диверсій російських агентів. Відзначається, що у всіх регіонах України думки щодо виборів схожі[8]. Також відзначається, що **лише** 10 % опитаних підтримують варіант, згідно з яким у травні 2024 року Зеленський складає свої повноваження і до обрання нового президента його повноваження буде виконувати голова Верховної Ради[9].

Пояснення цього суспільного феномену надає український політолог та журналіст В. Портніков, який зазначає, що за відсутності умов для здійснення нормального виборчого процесу ці вибори були б не «виборами Зеленського», а ще одними «виборами Путіна». І якби В. Зеленський на них переміг би, це була б не перемога на виборах, а банальне пострадянське перепризначення, яке б не додало легітимності ні президенту, ні державним інституціям. І такі вибори не потрібні ні українцям, ні самому Зеленському, ні його можливим конкурентам. Тому що за ці 33 роки громадяни України звикли брати участь у конкурентних чесних виборах [13].

Документальним правовим втіленням даного суспільного консенсусу можна назвати Меморандум, який 29.11.2023 року підписали голови та

---

[7]https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C

[8] https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/skilki-vidsotkiv-ukrajinciv-proti-prezidentskih-viboriv-pid-chas-viyni-opituvannya-kmis-50394258.html

[9] Там само.

делеговані представники депутатських фракцій і груп Верховної Ради України дев'ятого скликання у межах зустріч у форматі «Діалогів Жана Моне («Jean Monnet dialogue») задля миру та демократії»[10]. «Ми дійшли згоди, – говориться у документі, – що майбутні вільні та чесні національні вибори (парламентські, президентські) проводяться після завершення війни та завершення дії воєнного стану із часом, достатнім для підготовки проведення виборів (не менше б місяців після закінчення воєнного стану) на основі діючого Виборчого кодексу… Ми переконані, що майбутні загальнонаціональні вибори матимуть величезне значення для демократичних перспектив України і що вони повинні бути проведені з дотриманням міжнародних стандартів...».

Крім того, українці все ще зберігають надзвичайно високий рівень довіри до влади. Наприклад, наприкінці п'ятого року президентства В. Зеленського йому довіряють близько 64 % виборців [7].

Твердими залишаються позиції В. Зеленського як Президента на міжнародній арені. Так, у ЄС не мають сумнівів у легітимності президента України В. Зеленського. Про це 21 травня 2024 року заявив на брифінгу представник зовнішньополітичної служби ЄС П. Стано. За його словами, українська конституція передбачає, що президент може виконувати свої обов'язки аж до вступу на посаду нового глави держави. При цьому, **як вважають у Брюсселі**, проведення президентських виборів в Україні за умов війни неможливе[11].

Офіційний представник генерального секретаря ООН С. Дюжаррік також заявив, що В. Зеленський продовжує залишатися для ООН президентом України. «Президент Зеленський залишається... тією людиною, з якою генеральний секретар спілкується, коли йому потрібно зв'язатися з українським лідером», – заявив Дюжаррік[12].

Глава МЗС Німеччини А. Бербок висловилась про легітимність В. Зеленського і наголосила, що у Німеччини немає сумнівів у його легітимності попри те, що Україна не має змоги провести чергові президентські вибори з огляду на воєнний стан. «Чітко зрозуміло, що В. Зеленський є правомірним легітимним президентом України», – сказала вона[13].

У мережі поширювався скриншот нібито статті Politico про те, що у кулуарах Білого дому починають сумніватися у легітимності Зеленського через скасування виборів президента. У приватних розмовах чиновники

[10] https://novynarnia.com/2023/11/29/parlamentski-partiyi-pidpysaly/
[11] https://www.radiosvoboda.org/a/news-es-legitymnist-zelenskoho/32957588.html
[12] Там само
[13] https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/21/7186432/

начебто висловлюють невдоволення відсутністю в країні базових демократичних процедур. Команда VoxCheck дослідила, що це неправда. Politico не публікували даної статті. Один й той самий скриншот **поширюють лише російські та проросійські джерела**[14].

Отже, усі твердження [8, 9 та ін.] про послаблення міжнародних позицій України внаслідок відсутності в країні президентських виборів не відповідають дійсності.

Дивним є також твердження Т.В. Чорновола [8] про те, що «президент не є органом державної влади і він не має від народу оцього права на всю повноту влади…». **Навпаки**, як зазначається в Енциклопедії історії України [14], Президент України – глава держави, який виступає від її імені всередині країни та на міжнародній арені, **конституційний орган** та посадова особа, що посідає найвище місце **в ієрархії інститутів державної влади**, арбітр нації [14, т. 8, с. 491-494].

Разом із тим, слід звернути увагу на небезпеку прямого заклику Т.В. Чорновола [8] не визнавати легітимність Президента В. Зеленського (цитата): «узурпація – це один з найважчих злочинів проти конституційного ладу України, це пряме порушення п'ятої статті Конституції, де написано, [що у] жодному варіанті узурпація не допускається, і тому хто 21-го числа назве себе далі президентом України і той хто його назве легітимним, повноправним Президентом України, мають пам'ятати: вони скоюють злочин проти конституційного ладу в Україні» (***кінець цитати***). Слід, очевидно, зрозуміти, що під час страшної війни це ті, хто повинен називати Президента Президентом, – перш за все його підлеглі як Верховного Головнокомандуючого. Тобто, під час війни роздаються погрози кримінального переслідування добросовісним військовослужбовцям, починаючи з генералів.

Не додає також переконливості образливі вислови Т.В. Чорновола [8]: «нелегітимність цього Зе» (про В. Зеленського), «недоюрист Стефанчук Хряк» (про Голову Верховної Ради України) тощо.

Заперечує легітимність Президента В. Зеленського після 21 травня 2024 року В.М. Цибулько [9], назвавши свій відеоролик «Зеленський у пастці 20 травня! Який вихід?». Доповідач вказує, що хто б що не казав на Банковій, тема 20 травня для Зеленського не закрита і для українського суспільства вона ще більш не закрита, тому що в Конституції немає жодних застережень і жодних заборон на проведення президентських виборчих кампаній. Мова йде про неможливість проведення парламентської кампанії».

Насправді, як вказано вище, в українському суспільстві з приводу

[14]https://voxukraine.org/nepravda-u-ssha-z-yavylysya-sumnivy-shhodo-legitymnosti-zelenskogo-cherez-skasuvannya-vyboriv-politico

подальших повноважень Президента склався позитивний консенсус, що, між іншим, відображено у Меморандумі від 29.11.2023 року голів та делегованих представників депутатських фракцій і груп Верховної Ради України.

Далі [9]: «Європейський Союз так акуратно зсунув початок діалогу про членство України в Європейському Союзі на після виборів до Європарламенту, і оця правова колізія із статусом президента після 20 травня в Україні створює реалії, які потребують політично політичної розв'язки».

Такий запропонований причинно-наслідковий зв'язок не відповідає дійсності, оскільки, як вказано вище, у ЄС «немає жодних сумнівів» щодо легітимності В. Зеленського як Президента України.

В.М. Цибулько [9] пропонує наступний шлях розв’язання нібито цієї правової колізії: «*Більшість таких тупикових ситуацій, коли є правові лакуни, розв'язуються в політико-правовий спосіб, тобто великою політичною суспільною угодою, одноразовою, саме на цей випадок, і для України справді відкривається можливість укласти таку угоду між парламентськими партіями, наприклад, між парламентом і Зеленським. Зеленський на цей період, на який лишається у владі, гарантує що він не буде балотуватися більше в президенти, парламент надає згоду на його перебування на посаді президента, але парламент внаслідок цієї угоди повертає собі всі права парламентсько-президентської республіки і парламент вже зі свого боку в цій угоді зобов'язується перед Зеленським сформувати коаліцію національної єдності, а коаліція відповідно затвердить програму до завершення бойових дій, в якій серед всіх зобов'язань будуть і зобов'язання гарантувати рівноправні чесні прозорі, за європейськими стандартами, президентські та парламентські вибори після завершення бойових дій*». (***Кінець цитати***)

З цього приводу слід заперечити наступне.

По-перше, конструкція угоди між Президентом і Парламентом є штучною, оскільки **Парламент не заперечує** проти того, що Президент залишається легітимним. Навпаки, не призначаючи нових президентських виборів, парламент де-факто підтверджує повноваження Президента. Зрештою, навіть сам спікер Верховної Ради Р. Стефанчук, який нібито мав би стати в.о. президента замість В. Зеленського, заявляє, що він не має жодних сумнівів у легітимності чинного президента і після 20 травня [6]. Запропонована угода не добавляє Президенту жодної легітимності.

По-друге, незрозуміло, яке відношення до поточної легітимності можуть мати гарантії В. Зеленського не балотуватися більше в президенти. Адже якщо В. Зеленський як Президент не сподобається майбутнім виборцям, вони просто за нього не проголосують, але до цих виборів ще потрібно дожити. Як правильно зазначає В. Портніков [13], в Україні зараз замислюються не про втрату В. Зеленським легітимності, а про втрату українцями державності в разі

поразки у війні з Росією.

По-третє, незрозуміло, чому парламент **саме у цій угоді** зобов'язується перед Зеленським сформувати коаліцію національної єдності, а коаліція відповідно затвердить програму до завершення бойових дій. Насправді Верховна Рада вже формувала Коаліцію депутатських фракцій (ст. 83 Конституції України) з відповідною програмою, але при припиненні такої Коаліції повноваження Верховної Ради можуть бути також припинені.

По-четверте, аналог цієї угоди щодо визнання неможливості до закінчення бойових дій проведення виборів вже укладений в українському парламенті у вигляді Меморандуму від 29.11.2023 року, і саме цим Меморандумом зафіксована необхідність проведення післявоєнних виборів з дотриманням міжнародних стандартів.

Висновки.

1. Юридичної «проблеми» легітимності Президента України після 20 травня 2024 року не існує; це питання вирішується на підставі ст.ст. 106, 108 Конституції України, ч. 3 ст. 11 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», іншими відповідними нормами цього Закону та Виборчого кодексу України. Про продовження цієї легітимності в Україні існує суспільний консенсус, а також згода серйозних міжнародних організацій і країн-партнерів України. Так звана «проблема 20 травня» стала знаряддям ідеологічної боротьби російських пропагандистів проти України та української влади.

2. Педалювання цієї проблеми окремими українськими спікерами в українському секторі YouTube допомагає російській владі поширювати антиукраїнські наративи, сіє розбрат в українському суспільстві, спрямоване на підрив міжнародної довіри до України, порушує принципи медіабезпеки у засобах масової комунікації.

Література[15]

1. Цивін М.Н., Матвієнко О.В. Медіабезпека особистості як соціально-освітня проблема. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 2. С. 195-200.

2. НЕПРАВДА: Зеленський стане нелегітимним після травня 2024. *Команда VoxCheck. Спростування фейків*. 27.02.2024. URL: https://voxukraine.org/nepravda-zelenskyj-stane-nelegitymnym-pislya-travnya-2024

3. Ткаченко М. Антонов[16] натякнув на нинішні успіхи росіян на Харківщині… *Дзеркало тижня*. 24.05.2024. URL: https://zn.ua/ukr/war/rosijskij-posol-visunuv-ultimatum-vashinhtonu-i-prihroziv-shcho-ukrajina-vtratit-bilshe-teritorij.html

4. Левченко О. Державна влада в Україні лишається законною і легітимною в умовах війни, – Конституція. *Lithuanian National Radio and Television*. 20.05.2024. URL:

[15] Дата звернення до електронних ресурсів – 31.05.2024

[16] Посол росії у США

https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2277090/derzhavna-vlada-v-ukrayini-lishaiet-sia-zakonnoiu-i-legitimnoiu-v-umovakh-viini-konstitutsiia

5. Княжицький М. Страхи легітимного президента. *Еспресо*. 20.05.2024. URL: https://espreso.tv/poglyad-strakhi-legitimnogo-prezidenta

6. Хоменко С. Проблема п'яти років. Чи загрожує щось легітимності Володимира Зеленського після 20 травня? *BBC News Україна*. 17.05.2024. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cqvnv52y361o

7. Romandash A. Ukraine Can't Hold Elections During the War. Does It Matter? *Journal of Democracy*. *April 2024.* URL: https://www.journalofdemocracy.org/online-exclusive/ukraine-cant-hold-elections-during-the-war-does-it-matter/

8. Чорновіл Т.В. YouTube-канал «Чорновіл ВІДВЕРТО». 19.05.2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=hfrAjPhs8ew

9. Цибулько В.М. YouTube-канал «Tsybulko Talk». 21.05.2024. URL:https://www.youtube.com/watch?v=H1LB5ILGj6k&t=137s

10. Гончарук В. YouTube-канал «5 канал». 21.05.2024. URL:https://www.youtube.com/watch?v=e_mM-dq_5Bs

11. Бєлкін Л.М. Забезпечення законності в діяльності органів виконавчої влади: адміністративно-правовий вимір. Монографія. Ужгород. ФОП Бреза, 2014. 552 с.

12. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. Т. 4: Н – П. 720 с.

13. Портников В. Про легітимність Путіна та Зеленського. *NV*. 28.05.2024. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/portnikov-pro-legitimnist-zelenskogo-50422385.html

14. Енциклопедія історії України [у 10 т.] / ред. кол.: В.А. Смолій (голова) [та ін.]. К. Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2011. Т. 8: Па – Прик. 520 с.

References:

1. Tsyvin M.N., Matviienko O.V. (2015). Mediabezpeka osobystosti yak sotsialno-osvitnia problema. [Personal media safety as a social and educational problem]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. № 2. S. 195-200 [in Ukrainian].

2. NEPRAVDA: Zelenskyi stane nelehitymnym pislia travnia 2024 [FALSE: Zelenskyi will become illegitimate after May 2024]. *Komanda VoxCheck. Sprostuvannia feikiv*. 27.02.2024. URL: https://voxukraine.org/nepravda-zelenskyj-stane-nelegitymnym-pislya-travnya-2024 [in Ukrainian].

3. Tkachenko M. (2024). Antonov natiaknuv na nynishni uspikhy rosiian na Kharkivshchyni… [Antonov hinted at the current successes of the Russians in the Kharkiv region…]. *Dzerkalo tyzhnia*. 24.05.2024. URL: https://zn.ua/ukr/war/rosijskij-posol-visunuv-ultimatum-vashinhtonu-i-prihroziv-shcho-ukrajina-vtratit-bilshe-teritorij.htm l[in Ukrainian].

4. Levchenko O. (2024). Derzhavna vlada v Ukraini lyshaietsia zakonnoiu i lehitymnoiu v umovakh viiny, – Konstytutsiia [The state power in Ukraine remains legal and legitimate in the conditions of war - the Constitution]. *Lithuanian National Radio and Television*. 20.05.2024. URL: https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2277090/derzhavna-vlada-v-ukrayini-lishaiet-sia-zakonnoiu- i-legitimnoiu-v-umovakh-viini-konstitutsiia [in Ukrainian].

5. Kniazhytskyi M. (2024). Strakhy lehitymnoho prezydenta [Fears of a legitimate president]. *Espreso*. 20.05.2024. URL: https://espreso.tv/poglyad-strakhi-legitimnogo-prezidenta [in Ukrainian].

6. Khomenko S. (2024). Problema piaty rokiv. Chy zahrozhuie shchos lehitymnosti Volodymyra Zelenskoho pislia 20 travnia? [The problem is five years old. Does anything threaten

the legitimacy of Volodymyr Zelensky after May 20?]. *BBC News Ukraina*. 17.05.2024. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cqvnv52y361o [in Ukrainian].

7. Romandash A. (2024). Ukraine Can't Hold Elections During the War. Does It Matter? Journal of Democracy. April 2024. URL: https://www.journalofdemocracy.org/online-exclusive/ukraine-cant-hold-elections-during-the-war-does-it-matter/ [in USA].

8. Chornovil T.V. (2024). YouTube-kanal «Chornovil VIDVERTO». 19.05.2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=hfrAjPhs8ew [in Ukrainian].

9. Tsybulko V.M. (2024). YouTube-kanal «Tsybulko Talk». 21.05.2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=H1LB5ILGj6k&t=137s [in Ukrainian].

10. Honcharuk V. (2024). YouTube-kanal «5 kanal». 21.05.2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=e_mM-dq_5Bs [in Ukrainian].

11. Bielkin L.M. (2014). Zabezpechennia zakonnosti v diialnosti orhaniv vykonavchoi vlady: administratyvno-pravovyi vymir. Monohrafiia. Uzhhorod. FOP Breza. 552 s. [in Ukrainian].

12. Yurydychna entsyklopediia (2002): [u 6 t.] / red. kol.: Yu.S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.]. K. Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana. T. 4: N – P. 720 s. [in Ukrainian].

13. Portnykov V. (2024). Pro lehitymnist Putina ta Zelenskoho. *NV*. 28.05.2024. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/portnikov-pro-legitimnist-zelenskogo-50422385.html [in Ukrainian].

14. Entsyklopediia istorii Ukrainy (2021): [u 10 t.] / red. kol.: V.A. Smolii (holova) [ta in.]. K. Naukovo-vyrobnyche pidpryiemstvo «Vydavnytstvo «Naukova dumka» NAN Ukrainy». T. 8: Pa – Pryk. 520 s. [in Ukrainian].

УДК 347.91/95 (477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-450-460

Бєлкін Марк Леонідович адвокат, докторант, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, https://orcid.org/0000-0003-0805-9923

ПРОЦЕСУАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ УТОЧНЕННЯ ПОЗОВНИХ ВИМОГ У ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. У статті на підставі норм процесуальних кодексів, а також правових позицій Верховного Суду, особливо Великої Палати Верховного Суду, доводиться правомірність подачі до суду заяв про уточнення позовних вимог. Наголошується, що часто необхідність «уточнення» виникає саме внаслідок недобросовісної поведінки потенційного відповідача.

Результати виконаних досліджень свідчать про наступне. Уточнення, які не є змінами предмету позову чи збільшенням ціни позову, можуть мати суттєву потребу для позивача, особливо в умовах обмеженої обізнаності про обставини порушення його прав. В таких випадках ця обставина встановлюється позивачем вже в процесі розгляду справи в суді після дослідження окремих засобів доказування, зокрема, дослідження витребуваних доказів. Офіційним процесуальним дозволом такого уточнення є норми ч. 3 ст. 197 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 3 ст. 182 Господарського процесуального кодексу України, ч. 3 ст. 180 Кодексу адміністративного судочинства України, за якими у підготовчому засіданні суд у разі необхідності **заслуховує уточнення позовних вимог** та заперечень проти них та розглядає відповідні заяви. Хоча колегії Верховного Суду мають загальну тенденцію не визнавати «уточнення» позовних вимог легітимними, деякі Постанови Верховного Суду заперечують такий підхід. Так, у Постановах від 23.12.2020 року у справі № 807/1525/16 та від 08.10.2019 року у справі № 0940/1815/18 Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду визначена можливість використання поняття «уточнення» позовних вимог, яке не тягне за собою зміну предмету позову, і вказано, що **уточнення формулювання** вимог адміністративного позову (з метою усунення двозначності, приведення формулювання позову у відповідність до формулювання закону тощо) **не вважається зміною адміністративного позову**, оскільки зміст і розмір вимог залишається тим самим. У Постанові від 26.05.2020 року у справі № 908/299/18 Великої Палати Верховного Суду вказано, що оскільки позивачем **не змінено предмет позову,**

подані ним заяви фактично є заявами про уточнення позовних вимог. Надмірний формалізм у трактуванні процесуального законодавства визнається неправомірним обмеженням права на доступ до суду як елемента права на справедливий суд згідно зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: позовні вимоги, зміна підстав позову, зміна предмету позову, уточнення позовних вимог, Верховний Суд, Велика Палата Верховного Суду

Belkin Mark Leonidovych lawyer, doctoral student, National Aviation University, Lubomyra Huzara Ave., Kyiv, 03058, https://orcid.org/0000-0003-0805-9923

PROCEDURAL POSSIBILITIES OF SPECIFYING CLAIM REQUIREMENTS IN CLAIM PROCEEDINGS

Abstract. The article, on the basis of the norms of procedural codes, as well as the legal positions of the Supreme Court, especially the Grand Chamber of the Supreme Court, proves the legality of submitting to the court applications for specifying of claims. It is emphasized that often the need for specifying arises precisely as a result of the dishonest behavior of a potential defendant.

The results of the conducted research indicate the following. Specifying that are not changes to the subject of the claim or an increase in the price of the claim may have a significant need for the plaintiff, especially in conditions of limited awareness of the circumstances of the violation of his rights. In such cases, this circumstance is established by the plaintiff already in the process of considering the case in court after researching individual means of proof, in particular, researching the required evidence. The official procedural permission for such clarification is part 3 of Art. 197 of the Civil Procedure Code of Ukraine, Part 3 of Art. 182 of the Economic Procedural Code of Ukraine, Part 3 of Art. 180 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine, according to which, in the preparatory session, the court, if necessary, listens to the specifying of claims and objections against them and considers the relevant statements. Although Supreme Court panels have generally tended not to recognize specifying of claims as legitimate, some Supreme Court Orders have challenged this approach. Thus, in the Resolutions dated 23.12.2020 in case No. 807/1525/16 and from 08.10.2019 in case No. 0940/1815/18 the Supreme Court, as part of the panel of judges of the Administrative Court of Cassation, determined the possibility of using the concept of specifying of claims, which does not entail a change in the subject of the claim, and indicated that the specifying of the wording of the claims of the administrative claim (with the aim of

eliminating ambiguity, bringing the wording of the claim in accordance with the wording of the law, etc.) is not considered a change in the administrative claim, since the content and size of the claims remain the same. In the Resolution of May 26, 2020, in case No. 908/299/18 of the Great Chamber of the Supreme Court, it is stated that since the plaintiff has not changed the subject of the claim, the statements submitted by him are in fact statements on clarification of claims. Excessive formalism in the interpretation of procedural legislation is recognized as an unlawful restriction of the right to access to court as an element of the right to a fair trial in accordance with Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Keywords: claims, change of grounds of claim, change of subject of claim, specifying of claims, Supreme Court, Grand Chamber of the Supreme Court

Постановка проблеми. Позовне провадження є універсальною спеціалізованою процесуальною формою судових процесів, у межах якої розглядаються всі справи, в яких має місце спір про право. При цьому кожне таке провадження створює структуру процесуальної форми позовного провадження, початок якого пов'язується з позовом. Проблеми позову і позовної форми захисту прав постійно привертають до себе увагу як учених, так і практиків. Позов – це спеціально передбачене законом звернення фізичної чи юридичної особи до держави в особі суду з метою повідомлення про те, що її законні права, свободи чи інтереси порушені та з проханням захистити чи поновити їх [1, с. 65]. Разом із тим, у практиці позовного провадження виникають непоодинокі випадки необхідності уточнення первісно заявлених позовних вимог [2, 3], хоча ставлення судів до заяв про уточнення позовних вимог переважно негативне, що знаходить віддзеркалення і у відповідних публікаціях [2, 3]. Позбавлення позивачів права заявити про уточнення позовних вимог порушує права позивачів на ефективний судовий захист, – адже, як правильно зазначається у статті [4], необхідність уточнення пояснюється, зокрема, тим, що особа в момент звернення до суду не знає точних обставин порушення її прав; ця обставина встановлюється нею вже в процесі розгляду справи в суді після дослідження окремих засобів доказування, наприклад, висновку експерта [4, с. 114]. Отже, тема захисту прав позивачів на уточнення первісно заявлених позовних вимог є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукових публікацій, які були б присвячені можливості використання поняття «уточнення» позовних вимог, яке (уточнення) не є зміною предмету позову або ціни позову, вкрай недостатньо [4, 5]. У статті [4] зазначається, що як уточнення предмета позову, так і **уточнення позовних вимог** є проявами **зміни предмета позову**, оскільки

такі уточнення завжди вносять щось нове в спосіб захисту права, визначений позивачем при зверненні до суду з позовною заявою [4, с. 114]. У статті [5] вказується, що позивач у процесі судового розгляду справи за позовом про поновлення на попередній роботі володіє правом на **зміну предмету позову** за допомогою його **уточнення**. Однак у пункті 116 Постанови від 23.12.2020 року у справі № 807/1525/16, адміністративне провадження № К/9901/24416/20, Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду визначена[17] можливість використання поняття «уточнення» позовних вимог, яке **не тягне за собою зміну предмету позову**. Натомість у публікаціях [2, 3] наголошується на переважно негативному ставленні судів до таких «уточнень». З посиланням на позиції судів вказується, що процесуальним законом не передбачено права позивача на подання заяв (клопотань) про «доповнення» або «уточнення» позовних вимог. Тому в разі надходження до суду однієї із зазначених заяв (клопотань) останній, виходячи з її змісту, а також змісту раніше поданої позовної заяви та конкретних обставин справи, повинен розцінювати її як: подання іншого (ще одного) позову; збільшення або зменшення розміру позовних вимог; об'єднання позовних вимог; зміну предмета або підстав позову [2, 3].

Отже, проблема реалізації уточнень позову є актуальною.

Мета статті – системне дослідження правових позицій колегій Верховного Суду щодо можливості та допустимості «уточнень» позовних вимог.

Виклад основного матеріалу. Згідно ч. 3 ст. 13 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), ч. 2 ст. 14 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Близька за змістом норма сформульована декілька інакше у Кодексі адміністративного судочинства України: кожна особа, яка звернулася за судовим захистом, розпоряджається своїми вимогами на свій розсуд, крім випадків, встановлених цим Кодексом (ч. 3 ст. 9 Кодексу, далі – КАС України). Отже, зміна позовних вимог, у тому числі у формі уточнення, є процесуальною гарантією позивача у позовному провадженні.

Згідно ст. 49 ЦПК України, ст. 46 ГПК України, ст. 47 КАС України, позивач має право змінити предмет або підстави позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог шляхом подання письмової заяви до закінчення підготовчого засідання або не пізніше ніж за п'ять днів до першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження.

[17] https://reyestr.court.gov.ua/Review/93749397

Разом із тим, процесуальним дозволом на «уточнення» позовних вимог є норми ч. 3 ст. 197 ЦПК України, ч. 3 ст. 182 ГПК України, ч. 3 ст. 180 КАС України, за якими у підготовчому засіданні суд у разі необхідності **заслуховує уточнення позовних вимог** та заперечень проти них та розглядає відповідні заяви.

Таким чином, процедура «**уточнення позовних вимог**» є легітимною процесуальною процедурою.

Варто наголосити, що часто необхідність «уточнення» виникає саме внаслідок недобросовісної поведінки потенційного відповідача. Так, згідно ч. 4 ст. 164 ГПК України, до заяви про визнання акта чи договору недійсним додається також копія (або оригінал) оспорюваного акта чи договору або засвідчений витяг з нього, а у разі відсутності акта чи договору у позивача – клопотання про його витребування.

Тобто, наприклад, якщо акціонер подає позов про визнання недійсним рішення органу управління акціонерним товариством, то акціонеру, як правило, заздалегідь невідомі реквізити такого рішення (дата, номер протоколу тощо), і акціонер не може вказати їх у прохальній частині позовної заяви. За таких умов, акціонер у прохальній частині лише вказує загальні характеристики вказаного акту, а після їх витребування судом – уточнює з'ясовані реквізити у позові. Абсолютно очевидно, що ці уточнення є саме уточненнями, які точно не є змінами предмету позову. Це підтверджує теоретичний висновок, висловлений у статті [4], за яким необхідність уточнення викликається, тим, що особа в момент звернення до суду не знає точних обставин порушення її прав. Ця обставина встановлюється позивачем вже в процесі розгляду справи в суді після дослідження окремих засобів доказування, зокрема, дослідження витребуваних доказів.

Так, у пункті 116 згаданої вище Постанови від 23.12.2020 року у справі № 807/1525/16, адміністративне провадження № К/9901/24416/20, Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду визначена можливість використання поняття «уточнення» позовних вимог, яке не тягне за собою зміну предмету позову. Зокрема, у цьому пункті вказано, що ***уточнення формулювання*** вимог адміністративного позову (з метою усунення двозначності, приведення формулювання позову у відповідність до формулювання закону тощо) ***не вважається зміною адміністративного позову***, оскільки зміст і розмір вимог залишається тим самим.

До аналогічних висновків приходила колегія суддів у Постанові від 08.10.2019 року у справі № 0940/1815/18, провадження № К/9901/22258/19, Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду[18].

[18] https://reyestr.court.gov.ua/Review/84805860

В окремих випадках колегії Верховного Суду **прямо не заперечують** проти розгляду судами попередніх інстанцій позовних вимог з урахуванням «уточнень, прийнятих судом».

Так, у Постанові від 31.01.2024 року у справі № 910/1628/21 Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду вказано[19]: «ОСОБА_1 звернувся до Господарського суду міста Києва із позовом до Об`єднання співвласників багатоквартирного будинку "Мега-Сіті 19-А" (з урахуванням **уточнень, прийнятих судом**), в якому просив суд…».

У Постанові від 05.04.2023 року у справі № 477/1998/21, провадження № 61-7800св22, Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду вказано[20]: «На підставі викладеного, ОСОБА_1, з урахуванням **уточнених позовних вимог,** просив…».

У Постанові від 31.08.2022 року у справі № 760/8052/18, провадження № 61-263св22, Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду вказано[21]: «На підставі викладеного, ОСОБА_1, з урахуванням **уточнених позовних вимог**, просив…».

У Постанові від 20.01.2021 року у справі № 560/2120/20, провадження № 11-337заі20, Великої Палати Верховного Суду (ЗРАЗКОВА СПРАВА) констатується[22]:

«*У квітні 2020 року ОСОБА_1 звернувся до Хмельницького окружного адміністративного суду з позовом, у якому* ***з урахуванням уточнення позовних вимог*** *просив:*

– визнати протиправним та скасувати рішення ГУ ПФУ в Хмельницькій області від 12 березня 2020 року № 12 про відмову ОСОБА_1 у перерахунку пенсії за вислугу років;

– зобов`язати ГУ ПФУ в Хмельницькій області здійснити з 10 березня 2020 року перерахунок та виплату ОСОБА_1 пенсії за вислугу років відповідно до статті 50-1 Закону України від 5 листопада 1991 року № 1789-XII «Про прокуратуру» (далі – Закон № 1789-XII; у редакції, чинній на час призначення пенсії) у розмірі 90 відсотків від суми місячної заробітної плати, зазначеної у довідці Прокуратури Хмельницької області від 5 березня 2020 року № 18-174 вих.-20, без обмеження її максимального розміру.

***

01 червня 2020 року до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду надійшла заява ОСОБА_1 ***про зміну підстав та уточнення позову****, за змістом якої позивач змінив позовні вимоги та просив суд:*

---

[19] https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670634
[20] https://reyestr.court.gov.ua/Review/110231569
[21] https://reyestr.court.gov.ua/Review/106243268
[22] https://reyestr.court.gov.ua/Review/95177444

– визнати протиправним та скасувати рішення ГУ ПФУ в Хмельницькій області від 12 березня 2020 року № 12 про відмову ОСОБА_1 у перерахунку пенсії за вислугу років;

– зобов`язати ГУ ПФУ в Хмельницькій області здійснити з 13 грудня 2019 року перерахунок та виплату ОСОБА_1 раніше призначеної пенсії за вислугу років відповідно до вимог частини двадцятої статті 86 Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII «Про прокуратуру» (далі - Закон № 1697-VII) в розмірі 90 відсотків від усіх складових заробітку, зазначених у довідці Прокуратури Хмельницької області від 5 березня 2020 року № 18-174 вих.-20, без обмеження її максимального розміру з виплатою різниці між фактично отриманою та перерахованою сумою пенсії.

Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду рішенням від 14 вересня 2020 року позов задовольнив частково:

– визнав протиправним та скасував рішення ГУ ПФУ в Хмельницькій області від 12 березня 2020 року № 12 про відмову ОСОБА_1 у перерахунку пенсії за вислугу років;

– зобов`язав ГУ ПФУ в Хмельницькій області з 13 грудня 2019 року здійснити перерахунок та виплату ОСОБА_1 пенсії за вислугу років відповідно до статті 86 Закону № 1697-VII на підставі довідки Прокуратури Хмельницької області від 5 березня 2020 року № 18-174 вих.-20 з виплатою різниці між фактично отриманою та перерахованою сумою пенсії».

У цій цитаті звертає на себе увагу, що Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду як суд першої інстанції у зразковій справі прийняв до розгляду заяву ***про зміну підстав та уточнення позову***.

Як зазначено вище, Позивач не має права одночасно заявляти ***про зміну підстав та предмету позову***. Отже, Касаційний адміністративний суд у цьому випадку не розглянув заяву **про уточнення** позову як заяву про зміну предмету позову та дозволив одночасно змінити підставу позову та уточнити позов.

У Постанові від 03.07.2019 року у справі № 201/835/16-ц, провадження № 14-282цс19, Великої Палати Верховного Суду вказано[23]: «На обґрунтування **уточнених позовних вимог** позивач зазначив…».

У пункті 1.4 Постанови від 27.11.2019 року у справі № 910/20306/17 Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду вказано[24]: «Під час нового розгляду справи позивачем була подана **заява про УТОЧНЕННЯ ФОРМУЛЮВАННЯ** позовних вимог, у якій він просить стягнути з відповідача кошти в національній валюті України – гривні, в сумі,

[23] https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885617
[24] https://reyestr.court.gov.ua/Review/86141130

яка еквівалентна 109471,93 євро за офіційним курсом НБУ на дату оплати. **Вказана заява прийнята судом першої інстанції до розгляду»**.

Верховний Суд не визнав такого уточнення формулювання неприйнятним.

Більше того, у пунктах 72-75 Постанови від 26.05.2020 року у справі № 908/299/18, провадження № 12-136гс19, Великої Палати Верховного Суду конкретно вказано наступне[25]:

«***72.*** *Як уже зазначалось, до закінчення підготовчого засідання позивач звернувся до господарського суду із заявою про зміну предмета позову ...* ***У подальшому*** *позивачем подано до господарського суду заяву про конкретизацію* ***(уточнення)*** *позовних вимог* ***без зміни їх по суті****, в якій позивач виклав запропоновану ним редакцію додаткової угоди про поновлення договору оренди землі від 07 лютого 2008 року.*

73. *Предметом спору у цій справі є вимога про визнання поновленим договору оренди земельної ділянки відповідно до вимог частини шостої статті 33 Закону України «Про оренду землі», тому, звернувшись до суду із заявою про зміну предмета позову та заявою про конкретизацію (уточнення) позовних вимог, позивач залишив вимогу про поновлення договору оренди землі незмінною.*

74. *Таким чином,* ***оскільки позивачем не змінено предмет позову, подані ним заяви фактично є заявами про уточнення позовних вимог у частині строку дії договору оренди****, який слід визнати поновленим, та про викладення відповідної редакції додаткової угоди до договору.*

75. *За таких обставин Велика Палата Верховного Суду відхиляє посилання скаржника на неправомірність зміни позивачем предмета позову та погоджується з висновком апеляційного суду, що позивач у цій справі, звернувшись до суду із заявами про зміну предмета позову та* ***конкретизацію (уточнення) позовних вимог, залишив вимогу про поновлення договору оренди землі незмінною»***.

Оскільки у Постанові Великої Палати Верховного Суду не розкриті усі дати, які мають суттєве значення для оцінки процедури «уточнення», відповідні дати досліджені по рішенню суду першої інстанції – рішенню Господарського суду Запорізької області від 29.01.2019 у цій же справі № 908/299/18, – де вказано[26]:

«*Ухвалою суду від* ***22.05.2018 р****., відповідно до ст. 185 ГПК України, підготовче провадження було закрито та розгляд справи по суті призначено в судовому засіданні 19.06.2018 р.*

[25] https://reyestr.court.gov.ua/Review/89825064#
[26] https://reyestr.court.gov.ua/Review/79658225

***

29.01.2019 р. представник позивача підтримав заявлені вимоги, на підставах, викладених у позовній заяві, заяві про зміну предмету позову вих. № 14/04/01 від 14.04.2018 р., ***заяві*** *№ 14/01/01 від 14.01.2019 р. (вх. № 08-08/892/19* ***від 16.01.2019*** *р.)* ***про конкретизацію (уточнення) позовних вимог****»*.

Таким чином, підготовче провадження було закрито **22.05.2018 р**., а **уточнення** позовних вимог здійснене **16.01.2019 р**., що визнано прийнятним судом першої інстанції і Верховним Судом у складі Великої Палати Верховного Суду.

Отже, якщо офіційно змінювати предмет позову після закриття підготовчого провадження процесуальними кодексами не дозволяється, то конкретизація (**уточнення**) позовних вимог, за висновком Великої Палати Верховного Суду, є цілком прийнятною.

Отже, можна вважати, що Велика Палата Верховного Суду відступила від висновків колегій Верховного Суду про неприпустимість уточнення позовних вимог, які (уточнення) **не тягнуть за собою зміну предмету позову**.

В Постанові від 30 січня 2019 року у справі № 755/10947/17, провадження № 14-435цс18, Великої Палати Верховного Суду вказано[27]:

«*Велика Палата Верховного Суду зазначає, що* ***незалежно від того, чи перераховані*** *усі постанови, у яких викладена правова позиція, від якої відступила Велика Палата Верховного Суду, суди під час вирішення тотожних спорів мають враховувати саме останню правову позицію Великої Палати Верховного Суду*».

При цьому слід також враховувати, що як неодноразово висновував Верховний Суд, при застосуванні процесуальних норм належить уникати як надмірного формалізму, так і надмірної гнучкості, які можуть призвести до скасування процесуальних вимог, встановлених законом. Надмірний формалізм у трактуванні процесуального законодавства визнається неправомірним обмеженням права на доступ до суду як елемента права на справедливий суд згідно зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2, 3].

Висновки. «Уточнення», які не є змінами предмету позову чи збільшенням ціни позову, можуть мати суттєву потребу для позивача, особливо в умовах обмеженої обізнаності про обставини порушення своїх прав. В таких випадках ця обставина встановлюється позивачем вже в процесі розгляду справи в суді після дослідження окремих засобів доказування, зокрема, дослідження витребуваних доказів. Офіційним процесуальним

[27] https://reyestr.court.gov.ua/Review/79834955

дозволом такого уточнення є норми ч. 3 ст. 197 ЦПК України, ч. 3 ст. 182 ГПК України, ч. 3 ст. 180 КАС України, за якими у підготовчому засіданні суд у разі необхідності **заслуховує уточнення позовних вимог** та заперечень проти них та розглядає відповідні заяви. Хоча колегії Верховного Суду мають загальну тенденцію не визнавати «уточнення» позовних вимог легітимними, деякі Постанови Верховного Суду заперечують такий підхід. Так, у Постановах від 23.12.2020 року у справі № 807/1525/16, адміністративне провадження № К/9901/24416/20, та від 08.10.2019 року у справі № 0940/1815/18, провадження № К/9901/22258/19, Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду визначена можливість використання поняття «уточнення» позовних вимог, яке не тягне за собою зміну предмету позову, і вказано, що ***уточнення формулювання*** вимог адміністративного позову (з метою усунення двозначності, приведення формулювання позову у відповідність до формулювання закону тощо) ***не вважається зміною адміністративного позову***, оскільки зміст і розмір вимог залишається тим самим. У Постанові від 26.05.2020 року у справі № 908/299/18, провадження № 12-136гс19, Великої Палати Верховного Суду вказано, що оскільки позивачем ***не змінено предмет позову, подані ним заяви фактично є заявами про уточнення позовних вимог***. Надмірний формалізм у трактуванні процесуального законодавства визнається неправомірним обмеженням права на доступ до суду як елемента права на справедливий суд згідно зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Література:

1. Курило М.П. Позовне провадження як універсальна форма судових процесів у різних галузях процесуального права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 64-67.

2. Морозов Є. Зміна предмета або підстав позову, чи заява про «уточнення» позовних вимог. *LEX. Сучасна онлайн-платформа*. 15.08.2022. URL: https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/zmina-predmeta-abo-pidstav-pozovu-chy-zayava-pro-utochnennya-pozovnyh-vymog/

3. Калёва А. Законом не передбачено права позивача на подання заяв про «доповнення» чи «уточнення» позовних вимог: ОП КЦС ВС. *Судебно-юридическая газета*. 15.11.2021. URL: https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/220079-zakonom-ne-peredbacheno-prava-pozivacha-na-podannya-zayav-pro-dopovnennya-chi-utochnennya-pozovnikh-vimog-op-ktss-vs

4. Снідевич О.С. Зміна позову у цивільних справах, що виникають із земельних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1. С. 113-118.

5. Пуль С.І. Особливості зміни предмету позову у цивільному судочинстві. *Форум права*. 2014. № 4. С. 286–292.

References:

1. Kurylo M.P. (2013). Pozovne provadzhennia yak universalna forma sudovykh protsesiv u riznykh haluziakh protsesualnoho prava [Claim proceedings as a universal form of court proceedings in various branches of procedural law]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 3. S. 64-67. [in Ukrainian].

2. Morozov Ye. (2022) Zmina predmeta abo pidstav pozovu, chy zaiava pro «utochnennia» pozovnykh vymoh [A change in the subject or grounds of the claim, or a statement about «clarification» of the claims]. *LEX. Suchasna onlain-platforma*. 15.08.2022. URL: https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/zmina-predmeta-abo-pidstav-pozovu-chy-zayava-pro-utochnennya-pozovnyh-vymog/ [in Ukrainian].

3. Kaleva A. (2021). Zakonom ne peredbacheno prava pozyvacha na podannia zaiav pro «dopovnennia» chy «utochnennia» pozovnykh vymoh: OP KTsS VS [The law does not provide for the plaintiff's right to submit applications for «additions» or «clarifications» of claims: OP KCS VS]. *Sudebno-yurydycheskaia hazeta*. 15.11.2021. URL: https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/220079-zakonom-ne-peredbacheno-prava-pozivacha-na-podannya-zayav-pro-dopovnennya-chi-utochnennya-pozovnikh-vimog-op-ktss-vs [in Ukrainian].

4. Snidevych O.S. (2006). Zmina pozovu u tsyvilnykh spravakh, shcho vynykaiut iz zemelnykh pravovidnosyn [Change of claim in civil cases arising from land legal relations]. *Universytetski naukovi zapysky*. № 1. S. 113-118 [in Ukrainian].

5. Pul S.I. (2014). Osoblyvosti zminy predmetu pozovu u tsyvilnomu sudochynstvi [Peculiarities of changing the subject of a claim in civil proceedings]. *Forum prava*. № 4. S. 286–292 [in Ukrainian].

УДК 351.713

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-461-473

Бухтіярова Ірина Геннадіївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м.Київ, 03151, тел.: (050)722-80-66, https://orcid.org/0000-0001-6348-9577

Бухтіяров Олексій Анатолійович кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної діяльності, Навчально-науковий інститут економічної безпеки та митної справи Державного податкового університету Міністерства фінансів України, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08200, тел.: (095) 333-33-25, https://orcid.org/0000-0002-6372-0756

ПУБЛІЧНА СЛУЖБА В МИТНИХ ОРГАНАХ: ПРИНЦИПИ, ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ.

Анотація. У статті проаналізовано принципи, завдання та функції служби в митних органах. Сучасний напрямок України на євроінтеграцію засвідчують її прагнення сформувати власну національну правову систему відповідно до найвищих міжнародних стандартів. Враховуючи державоутворююче значення національної митної служби, її вдосконалення знаходиться у зоні підвищеної уваги як уряду, так і суспільства. Надзвичайно важливим сьогодні є створення ефективної організаційної моделі митних органів, здатної не лише гарантовано наповнювати держбюджет, а й надійно захищати інтереси економіки та громадян, створюючи сприятливі умови для полегшення торгівлі, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України.

Метою статті є ґрунтовне дослідження принципів, завдань та функцій публічної служби в митних органах.

Євроінтеграційний шлях України зумовлює, з одного боку, потребу вдосконалення механізму правового регулювання інституту публічної служби, а з іншого – запровадження інноваційного міжнародного досвіду у процес формування кадрового потенціалу Митної служби України, підвищенням ефективності професійної діяльності посадових осіб митних органів.

Принципи як керівні засади, що лежать в основі функціонування митних органів, покликані сприяти подальшій розбудові відповідних органів, як інституції європейського типу. Виконання завдань митними органами означає формування митної політики на основі принципів, закріплених у чинному

законодавстві, з урахуванням сучасних тенденцій європейської інтеграції. Завдання митних органів визначають і засоби здійснення митної справи на основі відповідних принципів. Положення «Про Державну митну службу України» та інше національне законодавство, яке регулює публічну службу в митних органах не в повній мірі розкривають їх завдання та не містять переліку функцій, притаманних її діяльності, зокрема в частині забезпечення економічної безпеки та зовнішньоекономічного розвитку. Існує нагальна потреба у нормативному закріпленні функцій митних органів України щодо забезпечення економічної безпеки та їх законодавчому закріпленні та подальшому науковому досліджені.

Ключові слова: публічна служба, митні органи, економічна безпека, завдання митної служби, кадри.

Bukhtiiarova Iryna Hennadiivna candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Public Management and Administration of the National Academy of Internal Affairs, sq. Solomyanska, 1, Kyiv, 03151, tel.: (050)722-80-66, https://orcid.org/0000-0001-6348-9577

Bukhtiiarov Oleksii Anatoliyovych candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Law Enforcement of the Educational and Scientific Institute of Economic Security and Customs Affairs of the State Tax University of the Ministry of Finance of Ukraine, St. 31 University, Irpin, 08200, tel.: (095) 333-33-25, https://orcid.org/0000-0002-6372-0756

PUBLIC SERVICE IN CUSTOMS AUTHORITIES: PRINCIPLES, TASKS AND FUNCTIONS.

Abstract. The article analyzes the principles, tasks and functions of the service in the customs authorities. Ukraine's current direction towards European integration is evidenced by its desire to form its own national legal system in accordance with the highest international standards. Considering the state-forming importance of the national customs service, its improvement is in the zone of increased attention of both the government and society. It is extremely important today to create an effective organizational model of customs authorities, capable not only of guaranteed filling of the state budget, but also of reliably protecting the interests of the economy and citizens, creating favorable conditions for facilitating trade, increasing the turnover of goods and passenger traffic through the customs border of Ukraine.

The purpose of the article is a thorough study of the principles, tasks and functions of public service in customs authorities.

The European integration path of Ukraine requires, on the one hand, the need to improve the mechanism of legal regulation of the public service institute, and on the other hand, the introduction of innovative international experience into the process of forming the personnel potential of the Customs Service of Ukraine, increasing the efficiency of the professional activities of customs officials.

The principles as guiding principles underlying the functioning of customs authorities are intended to contribute to the further development of relevant authorities as European-type institutions. Fulfillment of tasks by customs authorities means formation of customs policy based on the principles enshrined in current legislation, taking into account modern trends of European integration. The tasks of customs authorities are also determined by the means of carrying out customs affairs on the basis of relevant principles. The Regulation «On the State Customs Service of Ukraine» and other national legislation that regulates the public service in customs bodies do not fully disclose their tasks and do not contain a list of functions inherent in its activities, in particular in terms of ensuring economic security and foreign economic development. There is an urgent need for the regulatory consolidation of the functions of the customs authorities of Ukraine to ensure economic security and their legislative consolidation and further scientific research.

Keywords: public service, customs authorities, economic security, tasks of the customs service, personnel.

Постановка проблеми. Завдяки підписанню та ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС активізувались процеси перебудови практично усіх публічних органів. Інтеграція України до європейського простору передбачає проведення істотних змін національного законодавства, спрямованих на адаптацію до широкого кола загальноприйнятих у міжнародній та європейській практиці норм і стандартів. Діяльність митих органів займає одну з ключових позицій у розбудові економічної безпеки держави та потребує вдосконалення для наближення до європейських стандартів.

Враховуючи державоутворююче значення національної митної служби, її вдосконалення знаходиться у зоні підвищеної уваги як уряду, так і суспільства. Надзвичайно важливим сьогодні є створення ефективної організаційної моделі митних органів, здатної не лише гарантовано наповнювати держбюджет, а й надійно захищати інтереси економіки та громадян, створюючи сприятливі умови для полегшення торгівлі, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України.

Актуальність обраної теми зумовлена, з одного боку, потребою вдосконалення механізму правового регулювання інституту публічної служби, а з іншого – запровадженням інноваційного міжнародного досвіду у процес

формування кадрового потенціалу Митної служби України, підвищенням ефективності професійної діяльності посадових осіб митних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання публічної служби в митних органах були предметом дослідження таких науковців: А. В. Беліченко, В. О. Борищук, І.Г Бухтіярова, Н. В. Волк, В. В. Галунько, А. І. Гризодуб, О.В. Кузьменко, Б. Л. Парновський, В. М. Пашков, О. Г. Стрельченко, В. Ю. Стеценко, С. С. Стеценко, О. П. Світличний, В. Ф. Семенченко, В. А. Сятиня, М. Л. Сятиня, Я. Ф. Радиш, Н. А. Храмцовська, Г. Ю. Яцкова, І. К. Ярмола та інші вітчизняні й зарубіжні науковці. Сучасний напрямок України на євроінтеграцію та реформування публічної служби вимагає поглибленого вивчення засад функціонування публічних органів та їх вплив на реалізацію державної політики в економічній сфері.

Мета статті є ґрунтовне дослідження принципів, завдань та функцій публічної служби в митних органах та визначення їх ролі у забезпеченні економічної безпеки країни.

Виклад основного матеріалу. Метою системних змін у публічному управлінні є наближення адміністративно-правового регулювання публічної служби до відповідних європейських стандартів, а також посилення антикорупційного потенціалу та спектру можливостей протидії системним кризовим явищам. Зрештою, від рівня організації публічно-сервісних відносин, урегульованих адміністративно-правовими нормами, безпосередньо залежить якість функціонування державної системи в цілому, а отже, ефективність забезпечення економічного розвитку та безпеки, захисту інтересів суспільства та держави. Переосмислення теоретичних засад публічної служби в митних органах України зумовлене європейською орієнтацією нашої держави, задекларованою в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, а також нещодавно закріпленою в Конституції України «європейською ідентичністю Українського народу та незворотністю європейського та євроатлантичного курсу України» [1].

З огляду на те, що Україна обрала євроінтеграційний шлях вона має реформувати органи публічної служби та вдосконалити засади їх діяльності. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується зростанням ролі сектору безпеки, оборони та економічного розвитку, які є сукупністю суб'єктів і об'єктів, загроз і небезпек, потреб та інтересів. Особливого значення це питання набуває в період реформування та дії правового режиму воєнного стану в державі.

Створені в Україні державні структури безпосередньо забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері економічної безпеки. Важливе місце в державних структурах України, які безпосередньо забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері національної економічної безпеки займають митні органи України.

Перш ніж безпосередньо визначити принципи, завдання та функції митних органів, як органів формування та реалізації державної політики у сфері економічної безпеки, необхідно з'ясувати термінологічні особливості понять «принципи», «завдання» та «функції». Загалом правова категорія «принципи» походить від французького «principe» та латинського «principium» [2, с. 11].

За змістом ці категорії є тотожними і означають початок чого-небудь, основу певних фактів і знань, які зберігають свої первісні відтінки [3, с. 941]. У сучасному розумінні «засади організації та діяльності публічної влади» - це законодавчо закріплені, вихідні начала, засади і положення, які є основою формування, організації та функціонування публічної влади [4, с. 66].

Визначаючи сутність категорії «принцип», деякі дослідники виділяють кілька груп значень «принципу» як правової категорії: принцип як основоположна істина, закон, доктрина або припущення; принцип як загальне правило або норма; принцип як сукупність морально-етичних норм засади, принципи як заздалегідь визначена політика або курс дій, принципи як основа або необхідний якісний компонент чи елемент, що визначає внутрішню природу або індивідуальні особливості поведінки [5, с.74].

Так, О.Г. Варіч стверджує, що єдність і системність права як категорії і засобу управління суспільством забезпечуються ідеями і положеннями, які прийнято називати принципами права [6, с. 111]; І.І. Балаклицький вказує, що принципи пронизують усе правове життя суспільства і правову систему держави. Принципи характеризують не тільки сутність права, але і його зміст, відображаючи не тільки його внутрішню структуру, його статичну динаміку, але і весь процес його функціонування, його динаміку. Принципи права впливають на весь процес розробки норм, їх оприлюднення та встановлення гарантій дотримання правових приписів. Принципи виступають своєрідною «несучою» конструкцією, слугують основою, на якій будуються і реалізуються не лише норми, інститути та галузі, а й система в цілому. Принципи є основними керівними засадами для всієї правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності органів державної влади. Від ступеня їх дотримання безпосередньо залежить рівень узгодженості, стабільності та ефективності правової системи [7, с. 71-72]. Слідом за цим твердженням І.П. Бахновська додає, що «принципи права є безпосереднім регулятором суспільних відносин» [8, с. 15]. Сутність і соціальне призначення права розкриваються і визначаються в його принципах і функціях. Іншими словами, право будується і функціонує на основі певних принципів, які виражають його сутність і соціальне призначення.

Як зазначає В.Л. Грохольський, «теорія права визначає принципи права як загальні засади, вихідні положення, які (повинні) пронизувати всю правову

структуру (правосвідомість, норми, правовідносини і правозастосовчу практику)» [9, с. 121]; С.П. Погребняк підкреслює, що «залежно від сфери дії принципів у правовій системі розрізняють загальноправові принципи, міжгалузеві принципи, галузеві принципи, підгалузеві принципи та інституційні принципи» [10, с. 121], підкреслюючи, що принципи поділяються на загальні принципи, міжгалузеві принципи, галузеві принципи, підгалузеві принципи та інституційні принципи. Ці принципи є специфічними для права в цілому, для окремих галузей права, для окремих підгалузей права, для підгалузей та інститутів відповідно. Особлива значущість тих чи інших принципів для права дає змогу виокремити також основоположні принципи права (справедливості, рівності, свободи і гуманізму), принципи, що лежать в основі права і становлять його фундамент [10, с. 218].

А.М. Колодій зазначає, що принципи - це засади, які забезпечують дотримання працівниками керівних правил правомірної поведінки, зразкової поведінки, що відповідає нормам права, і є основою правового регулювання. Він вказує, що вони є основою для вироблення вміння і навичок зразково виконувати свої службові обов'язки. Після закріплення в законі принципи відриваються від своїх матеріальних носіїв (норм права) і стають принципами правосвідомості, внутрішніми регуляторами поведінки людини [11, с. 18].

Отже, під принципами діяльності митних органів, як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері економічної безпеки слід розуміти сукупність основоположних і керівних ідей, притаманних характеру діяльності вищезазначеного органу, на основі яких формуються стандарти та засади діяльності у сфері економічної.

Викладене вище дає змогу виокремити принципи на яких базується діяльність митних органів це верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість та прозорість, політична нейтральність.

Оскільки служба в митних оранах прирівнюється до державної служби, слід вказати принципи державної служби, що закріплені у Законі України «Про державну службу»: 1) верховенства права; 2) законності; 3) професіоналізму; 4) патріотизму; 5) доброчесності; 6) ефективності; 7) забезпечення рівного доступу до державної служби; 8) політичної неупередженості; 9) прозорості; 10) стабільності [12].

Термін «завдання» має кілька тлумачень і може використовуватися в різних значеннях. Згідно з академічними словниками, «завдання» - це заздалегідь визначений, запланований обсяг роботи, справа [13]. Іншими словами, митні органи повинні виконувати запланований і конструктивний обсяг роботи, що міститься в нормах, якими вони керуються у своїй діяльності в процесі формування державної політики у сфері економічної безпеки та забезпечення економічної стабільності держави.

Згідно Положення «Про Державну митну службу України» завданнями митних органів є: 1) забезпечення реалізації державної митної політики, зокрема забезпечення митної безпеки та захисту митних інтересів України і створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, збереження належного балансу між митним контролем і спрощенням законної торгівлі; 2) забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи, запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил; 3) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної митної політики на розгляд Міністра фінансів [14; 17].

Окрім перерахованого у Положенні, митні органи надають митні послуги населенню, реалізуючи повноваження щодо надання адміністративних послуг фізичним та юридичним особам, як орган виконавчої влади.

Важливим є правильне тлумачення поняття функцій, що сприяє чіткому розумінню шляхів вирішення необхідних завдань та визначенню ролі і місця органів поліції в системі державних інституцій, що забезпечують національну економічну безпеку Україні.

Функція (від лат. functio - здійснення, виконання) - багатозначний термін, що означає «явище, яке залежить від інших явищ, є формою їх вираження і відповідно змінюється, завдання, обов'язок кого-, чого-небудь, сфера діяльності кого-, чого-небудь, призначення, роль чого-небудь» [15].

З точки зору державного управління та юриспруденції, функція - це окремий вид адміністративно-управлінської діяльності. Функції відображають зміст діяльності суб'єкта і значною мірою визначають його сутність та соціальне призначення. Вивчення функцій має практичне значення, оскільки має вирішальний вплив на структуру і повноваження кожного конкретного адміністративного органу в даному випадку митних органів. [16, с. 141].

Отже, функції митних органів у сфері економічної безпеки - це основні напрями діяльності, що охоплюють сукупність способів, методів, прийомів і дій, які забезпечують виконання визначених завдань та досягнення цілей, формування та реалізації державної політики у сфері економічної безпеки та митної справи.

Положення «Про Державну митну службу України» визначає наступні напрямки діяльності митних органів відповідно до покладених них завдань:

1) узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Держмитслужби, вносить в установленому порядку на розгляд Міністра фінансів пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади, наказів Мінфіну, а також подає Міністрові фінансів для погодження позицію щодо проектів

нормативно-правових актів, розробниками яких є інші центральні органи виконавчої влади [14];

2) забезпечує та здійснює контроль за дотриманням вимог законодавства з питань митної справи та в межах повноважень, визначених законом, законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на Держмитслужбу, під час переміщення товарів через митний кордон України та після завершення операцій з митного контролю та митного оформлення;

3) забезпечує та здійснює контроль за дотриманням вимог законодавства з питань митної справи на всій території України, у тому числі у вільних митних зонах, територіальному морі, пунктах пропуску через державний кордон, прикордонній смузі та контрольованих прикордонних районах, виключній (морській) економічній зоні України та прилеглій зоні України;

4) забезпечує та здійснює контроль за дотриманням підприємствами і громадянами установленого законодавством порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України;

5) забезпечує та здійснює контроль за застосуванням митних режимів, цільовим використанням товарів, поміщених у відповідний митний режим;

6) вживає заходів щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час провадження зовнішньоекономічної діяльності, недопущення переміщення через митний кордон України контрафактних товарів [14];

7) забезпечує та здійснює в межах повноважень, визначених законом, контроль за дотриманням підприємствами і громадянами вимог законодавства з питань здійснення державного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання;

8) надає статус гаранта та веде реєстр гарантів; здійснює допуск перевізників-резидентів до перевезень згідно з Митною конвенцією про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенції МДП) 1975 року;

9) забезпечує та здійснює контроль за наданням територіальним органам гарантій забезпечення сплати митних платежів, організовує та здійснює стягнення коштів у разі невиконання забезпечених гарантіями зобов’язань із сплати митних платежів, взаємодіє з гарантами;

10) здійснює, зокрема разом з іншими державними органами та митними органами іноземних держав, заходи щодо інтегрованого управління кордоном, вдосконалення процедури пропуску через державний кордон товарів і транспортних засобів, виконання митних формальностей відповідно до вимог законодавства з питань митної справи;

11) впроваджує спрощені митні процедури відповідно до законодавства та сприяє створенню умов для полегшення торгівлі, сприяння транзиту, збільшення товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України;

12) забезпечує та здійснює контроль за доставкою товарів, які перебувають під митним контролем, до митниць призначення; формує перелік місць доставки [14];

13) надає дозволи на провадження митної брокерської діяльності, відкриття та експлуатацію митних складів, складів тимчасового зберігання, магазинів безмитної торгівлі, вантажних митних комплексів, вільних митних зон комерційного або сервісного типу;

14) забезпечує та здійснює контроль за дотриманням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України;

15) здійснює разом з іншими органами виконавчої влади відповідно до законодавства контроль за переміщенням через митний кордон України культурних цінностей та бере участь у вирішенні питань щодо їх безоплатної передачі для постійного зберігання в державну частину музейного, бібліотечного та архівного фондів або релігійним організаціям;

16) розробляє сучасні технології здійснення митного контролю і митного оформлення, впроваджує нові види технічних та спеціальних засобів митного контролю, здійснює контроль за їх застосуванням територіальними органами;

17) проводить оцінку відповідності (повторну оцінку відповідності) підприємств критеріям авторизованого економічного оператора; надає, зупиняє дію та анулює надану підприємству авторизацію авторизованого економічного оператора [14];

18) координує діяльність митниць із здійснення моніторингу відповідності підприємств критеріям авторизованого економічного оператора та застосування підприємствами спеціальних спрощень, передбачених Митним кодексом України;

19) організовує та забезпечує виконання територіальними органами митних формальностей відповідно до вимог законодавства з питань митної справи;

20) організовує та вирішує відповідно до Митного кодексу України питання щодо застосування процедури компромісу;

21) організовує та здійснює провадження у справах про порушення митних правил, контролює дотримання вимог законодавства під час провадження у справах про порушення митних правил;

22) запобігає та протидіє контрабанді, здійснює боротьбу з порушеннями митних правил на митній території України;

23) бере участь у міжнародному співробітництві з питань протидії контрабанді та порушенням митних правил;

24) організовує та провадить відповідно до закону оперативно-розшукову діяльність та здійснює контроль за її провадженням оперативними

підрозділами Держмитслужби та її територіальних органів, які ведуть боротьбу з контрабандою; взаємодіє в межах повноважень, визначених законом, з іншими органами, що провадять таку діяльність; вживає в межах повноважень, визначених законом, заходів до відшкодування завданих державі збитків;

25) виявляє причини та умови, що сприяли вчиненню контрабанди та інших правопорушень у сфері митної справи, вживає заходів до їх усунення;

26) організовує та проводить верифікацію (встановлення достовірності) документів про походження товарів з України та здійснює у випадках, визначених міжнародними договорами, видачу сертифікатів про походження товару з України та надання статусу уповноваженого (схваленого) експортера [14];

27) проводить відповідно до законодавства документальні перевірки дотримання вимог законодавства з питань митної справи, у тому числі своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати у повному обсязі митних платежів, і зустрічні звірки;

28) забезпечує та здійснює контроль за проведенням роботи та надає в межах повноважень, визначених законом, розстрочення сплати митних платежів під час ввезення товарів на митну територію України в установленому законодавством порядку;

29) забезпечує та здійснює контроль за застосуванням відповідно до закону заходів тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності під час пропуску товарів через митний кордон України, випуску їх у відповідний митний режим, а також після такого випуску;

30) 41) організовує та здійснює ведення обліку осіб, які здійснюють операції з товарами;

31) 42) організовує та здійснює ведення обліку, зберігання, проведення оцінки вилучених, прийнятих на зберігання, розміщених у митний режим відмови на користь держави товарів, а також товарів, які були виявлені (знайдені) під час здійснення митного контролю в зонах митного контролю та/або у транспортних засобах, що перетинають митний кордон України і власник яких невідомий, та розпорядження ними;

32) організовує, налагоджує, здійснює міжнародне співробітництво та заходи щодо виконання зобов'язань у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції з питань, що належать до компетенції Держмитслужби;

33) взаємодіє та здійснює обмін інформацією з державними органами, митними та іншими органами іноземних держав, міжнародними організаціями згідно із законодавством;

34) організовує провадження наукової, науково-технічної, інвестиційної, інформаційної, видавничої діяльності, виступає засновником навчальних закладів, науково-дослідних установ, засобів масової інформації з питань, що належать до компетенції Держмитслужби;

35) надає адміністративні послуги у встановленому законодавством порядку [14] та інші функції та завдання покладені законодавчо.

Ми вважаємо, що функції, покладені на митні органи потребує законодавчого закріплення. На митні органи покладені функції превентивної, адміністративної профілактичної діяльності та функції щодо забезпечення економічної безпеки держави, тому вкрай важливо їх закріплення у чинному законодавстві.

Окрім цього доцільно вдосконалити законодавство щодо вступу та проходження служби посадовими та службовими особами у митних органах для підвищення ефективності виконання своєї діяльності, з одного боку та належним нормативним, інформаційним і ресурсним забезпеченням – з іншого. Разом з цим впровадження у практику проходження державної служби посадовими особами митних органів науково обґрунтованих пропозицій позитивно вплине як на ефективність використання кадрового потенціалу Держмитслужби України, підвищення професіоналізму посадових осіб митних органів, так і на авторитеті національної Митної служби загалом. Тому, вважаємо за потрібне повернутися до розробки законопроєкту «Про Національну митну службу України» для внесення змін до чинного законодавства щодо професійної діяльності митних органів та формування якісного кадрового потенціалу Митної служби України. Все це сприятиме вдосконаленню митної політики, проведенню реформ та наближенню до європейських стандартів.

Висновки. Отже, принципи як керівні засади, що лежать в основі функціонування митних органів, покликані сприяти подальшій розбудові відповідних органів, як інституції європейського типу. Виконання завдань митними органами означає формування митної політики на основі принципів, закріплених у чинному законодавстві, з урахуванням сучасних тенденцій європейської інтеграції. Завдання митних органів визначають і засоби здійснення митної справи на основі відповідних принципів. Положення «Про Державну митну службу України» та інше національне законодавство, яке регулює публічну службу в митних органах не в повній мірі розкривають їх завдання та не містять переліку функцій, притаманних її діяльності, зокрема в частині забезпечення економічної безпеки та зовнішньоекономічного розвитку. Існує нагальна потреба у нормативному закріпленні функцій митних органів України щодо забезпечення економічної безпеки та їх законодавчому закріпленні.

Література:

1. Конституція України від від 28.06.1996 року. Голос України. 1996. № 128.
2. Пухтецька А.А. Європейські принципи адміністративного права : монографія. Київ : Логос, 2014. 237 с

3. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1051 с.

4. Шатіло В. Принципи діяльності державної влади і методи їх здійснення. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. № 1 (99). С. 66–70.

5. Гриценко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А. Адміністративне право України : підручник / за ред. І. С. Гриценка. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 568 с

6. Варич О.Г. Форми та принципи реалізацій функцій держави: концептуально-аналітичний підхід. Правова держава. 2008. Вип. 19. С. 107-114.

7. Балаклицький І.І. Загальні принципи права як сутнісні його характеристики. Держава і право. Вип. 45 С. 71–76.

8. Бахновська І.П. Співвідношення принципів права з правовими нормами. Проблеми законності : республіканський міжвідомчий науковий збірник. Харків, 2007. Вип. 89. 210 с.

9. Грохольський В.Л. Загальні визначення принципів права. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2002. Вип. 19. С. 120–124.

10. Погребняк С.П. Принципи права: доктринальні питання. Право України. 2013. № 9. С. 217–226.

11. Колодій А.М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

12. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19

13. Словник української мови. Академічний тлумачний словник : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Том 3 : З / за ред. Г.М. Гнатюк, Т.К. Черторизька. 1972. URL: http://sum.in.ua/s/zavdannja.

14. Положення «Про Державну митну службу України»: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019. Урядовий кур'єр від 20.03.2019. № 54

15. Словник української мови. Академічний тлумачний словник : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970—1980. Том 10 : Т-Ф / за ред. П.С. Лисенко, Є. М. Радченко, Л. М. Стоян, В. Д. Цвях, Яценко Г. Т. 1979. URL: http://sum.in.ua/s/funkcija.

16. Проневич О.С. Функції поліції (міліції): нормативно-доктринальна інтерпретація. Право і Безпека. 2010. № 4. С. 141–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_4_32

17. Головко О.В., Стрельченко О.Г., Бухтіярова І.Г. Особливості правового статусу Державної податкової служби, як суб'єкта публічного адміністрування у процесі обігу валютних цінностей. Наукові інновації та передові технології. (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). Випуск № 4 (32) 2024. С. 366-374. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-366-374.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] vid vid 28.06.1996 roku. Holos Ukrainy. 1996. № 128. [in Ukrainian].

2. Pukhtetska A.A. Yevropeiski pryntsypy administratyvnoho prava : monohrafiia. [European principles of administrative law: monograph] Kyiv : Lohos, 2014. 237 s [in Ukrainian].

3. Busel V.T. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] Irpin : VTF «Perun», 2004. 1051 s. [in Ukrainian].

4. Shatilo V. Pryntsypy diialnosti derzhavnoi vlady i metody yikh zdiisnennia. [Principles of state power and methods of their implementation]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. 2014. № 1 (99). S. 66–70. [in Ukrainian].

5. Hrytsenko I.S., Melnyk R.S., Pukhtetska A.A. Administratyvne pravo Ukrainy: [Administrative law of Ukraine]. pidruchnyk / za red. I. S. Hrytsenka. Kyiv : Yurinkom Inter, 2015. 568 s [in Ukrainian].

6. Varych O.H. Formy ta pryntsypy realizatsii funktsii derzhavy: kontseptualno-analitychnyi pidkhid. [Forms and principles of implementation of state functions: conceptual and analytical approach]. Pravova derzhava. 2008. Vyp. 19. S. 107-114. [in Ukrainian].

7. Balaklytskyi I.I. Zahalni pryntsypy prava yak sutnisni yoho kharakterystyky. [General principles of law as its essential characteristics]. Derzhava i pravo. Vyp. 45 S. 71–76. [in Ukrainian].

8. Bakhnovska I.P. Spivvidnoshennia pryntsypiv prava z pravovymy normamy. [. Correlation of principles of law with legal norms]. Problemy zakonnosti : respublikanskyi mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk. Kharkiv, 2007. Vyp. 89. 210 s. [in Ukrainian].

9. Hrokholskyi V.L. Zahalni vyznachennia pryntsypiv prava. [General definitions of the principles of law]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2002. Vyp. 19. S. 120–124. [in Ukrainian].

10. Pohrebniak S.P. Pryntsypy prava: doktrynalni pytannia. [Principles of law: doctrinal issues]. Pravo Ukrainy. 2013. № 9. S. 217–226. [in Ukrainian].

11. Kolodii A.M. Pryntsypy prava Ukrainy: [Principles of Ukrainian law] monohrafiia. Kyiv : Yurinkom Inter, 1998. 208 s. [in Ukrainian].

12. Pro derzhavnu sluzhbu [About civil service]: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19 [in Ukrainian].

13. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk: [Akademichnyi tlumachnyi slovnyk]. v 11 t. / za red. I.K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980. Tom 3 : Z / za red. H.M. Hnatiuk, T.K. Chertoryzka. 1972. URL: http://sum.in.ua/s/zavdannja. [in Ukrainian].

14. Polozhennia «Pro Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy» [Pro Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.03.2019. Uriadovyi kurier vid 20.03.2019. № 54 [in Ukrainian].

15. Slovnyk ukrainskoi movy. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk: [Akademichnyi tlumachnyi slovnyk] v 11 t. / za red. I.K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1970—1980. Tom 10: T-F / za red. P.S. Lysenko, Ye. M. Radchenko, L. M. Stoian, V. D. Tsviakh, Yatsenko H. T. 1979. URL: http://sum.in.ua/s/funkcija. [in Ukrainian].

16. Pronevych O.S. Funktsii politsii (militsii): normatyvno-doktrynalna interpretatsiia. [Funktsii politsii (militsii): normative-doctrinal interpretatsiia]. Pravo i Bezpeka. 2010. № 4. S. 141–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_4_32 [in Ukrainian].

17. Holovko O.V., Strelchenko O.H., Bukhtiiarova I.H. Osoblyvosti pravovoho statusu Derzhavnoi podatkovoi sluzhby, yak subiekta publichnoho administruvannia u protsesi obihu valiutnykh tsinnostei. [Osoblyvosti pravovoho status Derzhavnoi datatkovoi sluzhby, yak subiekta publicnoho administruvannia u protsesi obihu valuutnykh tsinnostei]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. (Seriia «Upravlinnia ta administruvannia», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Pedahohika»). Vypusk № 4 (32) 2024. S. 366-374. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-366-374. [in Ukrainian].

УДК 343.352

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-474-483

Бучинський Олег Йосипович кандидат юридичних наук, адвокат, партнер, Адвокатське об'єднання «Яр.ВАЛ», вул. Олеся Гончара, б. 26, оф. 86, м. Київ, 01054, тел.: (067) 951-59-82, https://orcid.org/0009-0003-1251-1641

ДЕТЕРМІНАЦІЯ КОРУПЦІЇ В МІСЦЕВИХ ОРГАНАХ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто питання причин та умов корупції в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Досліджено, що корупція в Україні має свої особливості та значно відрізняється від корупції у розвинутих країнах. Без виявлення цих особливостей не можна розробити дієві заходи протидії їй. Корупція сьогодення − це корупція кризового типу. Насамперед, вона породжується кризою сучасного українського суспільства та здатна поглиблювати кризу українського суспільства, маючи властивість зводити нанівець будь-які політичні, економічні, правові та моральні реформи в Україні. Корупція стала реальною загрозою для національної безпеки та конституційного устрою України, вона передусім є основною загрозою українській нації та засадам її розвитку. Корупційні зв'язки все більше витісняють правові, етичні відносини між людьми і з аномалії поступово перетворюються в норму поведінки. Відповідно, усебічне дослідження причин та умов корупції, причин її виникнення і стійкого відтворення в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, форм вияву корупційних діянь у сучасному українському суспільстві, а також обґрунтування на цій підставі заходів, що сприяють успішній боротьбі із зазначеним явищем, є важливим завданням юридичної науки. Досліджено, що питання запобігання корупції в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування завжди були актуальними, однак в умовах сьогодення та науково-технічного прогресу потребують нового наукового осмислення. Для вирішення проблеми корупції в Україні необхідно забезпечити прозорість діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, створити сприятливі умови для розвитку економічного добробуту, залучення громадськості до проведення моніторингу та контролю діяльності державних органів під час ухвалення політично важливих рішень і застосувати міжнародні стандарти у роботі всіх державних органів.

Ключові слова: корупція, детермінанти, причини, умови, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, протидія, злочинність, корупційні правопорушення.

Buchynskyi Oleg Yosypovych Candidate of Legal Sciences, attorney, partner of the Lawyers Union "Yar.VAL", Olesya Honchara St., 26, office 86, Kyiv, 01054, tel.: (067) 951-59-82, https://orcid.org/0009-0003-1251-1641

DETERMINATION OF CORRUPTION IN LOCAL EXECUTIVE GOVERNMENT BODIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES

Abstract. The article examines the causes and conditions of corruption in local executive bodies and local self-government bodies. It is investigated that corruption in Ukraine has its own characteristics and is significantly different from corruption in developed countries. Without identifying these features, it is impossible to develop effective countermeasures. Corruption today is crisis-type corruption. First of all, it is generated by the crisis of modern Ukrainian society and is capable of deepening the crisis of Ukrainian society, having the property of nullifying any political, economic, legal and moral reforms in Ukraine. Corruption has become a real threat to the national security and constitutional system of Ukraine, first of all it is the main threat to the Ukrainian nation and the foundations of its development. Corruption ties are increasingly displacing legal and ethical relations between people and are gradually turning from an anomaly into a norm of behaviour. Accordingly, a comprehensive study of the causes and conditions of corruption, the causes of its occurrence and sustainable reproduction in local executive bodies and local self-government bodies, the forms of manifestation of corrupt acts in modern Ukrainian society, as well as the justification on this basis of measures that contribute to the successful fight against this phenomenon, is an important task of legal science. It is investigated that the issue of preventing corruption in local executive bodies and local self-government bodies is always relevant, but in today's conditions and scientific and technological progress, they require a new scientific understanding. To solve the problem of corruption in Ukraine, it is necessary to ensure the transparency of the activities of state authorities and local self-government bodies, to create favourable conditions for the development of economic well-being, to involve the public in monitoring and controlling the activities of state bodies during the adoption of politically important decisions, and to apply international standards in the work of all state bodies.

Keywords: corruption, determinants, causes, conditions, local executive bodies, local self-government bodies, combating, crime, corruption offenses.

Постановка проблеми. Однією з проблем, що потребує невідкладного розв'язання, є корупція в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, адже корупційні правопорушення становлять значну загрозу демократії, реалізації принципу верховенства права, соціальному прогресу, національній безпеці, становленню громадянського суспільства, дискредитують владні інститути.

Найбільше корупційних правопорушень учиняється в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування тому, що на них покладено практичне забезпечення виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади вищого рівня тощо. Корупція розпочинається там, де правові норми заміщуються корисними інтересами службової особи, втіленими в конкретні протиправні дії. Цілком очевидним є те, що без вирішення проблеми запобігання корупції в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування неможливо вивести на більш високий рівень виконання завдань запобігання злочинності в державі.

Питання запобігання корупції в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування завжди були актуальними, однак в умовах сьогодення та науково-технічного прогресу потребують нового наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками вітчизняними науковцями проведено чимало досліджень з цієї проблематики. Зокрема, В. Е. Гедульянов, Б. М. Головкін, О. О. Дудоров, О. О. Житний, К. П. Задоя, В. В. Іванюта, А. О. Левчук, Р. О. Мовчан, В. Ф. Оболонцев, І. Д. Пастух, М. В. Романов, В. Г. Сеник, В. М. Трепак, І. В. Чубенко та інші вчені детально вивчали явище корупції та шляхи протидії їй.

Незважаючи на велику кількість наукових праць щодо запобігання та протидії корупції, ця проблема, на жаль, досить далека від свого практичного вирішення. Наразі є багато прогалин у питаннях запобігання корупції в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, які ще мало досліджені.

Метою статті є детермінація корупції в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Варто наголосити на тому, що Конституція України у ч. 2 ст. 6 проголосила, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження в установлених Основним Законом межах і відповідно до законів України. Наведене конституційне положення вочевидь є головною загальною засадою, визначальним чинником діяльності посадових осіб органів державної влади та

місцевого самоврядування виключно у рамках правового поля, жодне їх рішення не може суперечити закону [1].

Вивчення причин і умов корупції в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування загалом й факторів, що впливають на здійснення конкретних корупційних діянь, зокрема, є найважливішою складовою кримінологічного впливу на досліджувану сферу суспільних відносин. Знання детермінант, що обумовлюють вчинення корупційних діянь, дозволяє більш ефективно використовувати кримінально-правовий, криміно-логічний запобіжний інструментарій у протидії корупції.

Як відзначав В. В. Іванюта, «причинами злочинності в широкому розумінні можна вважати всі ті обставини, без яких вона не могла б виникнути й не може існувати. Але не всі обставини відіграють однакову роль, оскільки одні створюють лише реальну можливість злочинних мотивів, а інші перетворюють цю можливість у дійсність». Тому одні обставини він розглядав як умови, а інші – як причини [2, с. 70].

Причини та умови злочинності як системи соціально-негативних явищ і процесів, спільна дія яких викликає наслідки – злочинність й правопорушення. При цьому до причин злочинності відносяться соціально-психологічні детермінанти, що включають елементи економічної, політичної, правової та побутової психології на різних рівнях суспільної свідомості.

Під причинами злочинності розуміються також такі явища суспільного життя, які породжують злочинність, підтримують її існування, викликають її ріст або зниження. При цьому причини злочинності розглядаються через призму економічних і соціальних відносин, політичних інтересів, моральний стан суспільства, а також умов, що сприяють скоєнню правопорушень.

Відтак, аналіз кримінологічної літератури свідчить про те, що поняття причинності й детермінації злочинності використовуються більшістю авторів як дуже близьких за об’ємом і змістом категорій.

З’ясовано, що при кримінологічному вивченні суспільних явищ доцільно виокремлювати наступні основні сфери життєдіяльності: економічну, соціальну, політичну, ідеологічну, правову, враховуючи при цьому, що кожна з цих сфер являє собою діалектичний взаємозв’язок, систему й органічну єдність діяльності та відносин її учасників [3, с. 125−126].

Відносно кожної із зазначених сфер з урахуванням ресурсних, психологічних, організаційних факторів формується й діє значна сукупність причин та умов, а в широкому розумінні йдеться про причинні фактори вчинення правопорушення.

За рівнем і ступенем негативного впливу всю систему причин і умов можна розділити на причинні фактори загальносоціального й спеціального характеру, що впливають на злочинність і протидію їй опосередковано або безпосередньо [4, с. 83−84].

Цей підхід повною мірою доцільно застосувати й до вивчення причин і умов корупційної злочинності в системі державної служби. Життя показує, що провести чітке розмежування причин і умов стосовно до конкретних ситуацій буває вкрай складно, а часом і неможливо. Конкретне соціальне явище в одних випадках може виступати в якості причини, а в інших ситуаціях – як умови.

Ураховуючи це, багато кримінологів обґрунтовано розглядають причини та умови злочинності в їхній єдності й нерозривності.

Аналіз сучасної наукової літератури дає нам право стверджувати, що найбільш переконливою в цій дискусії є позиція тих авторів, які чітко розмежовують терміни «причини» і «умови» та об'єднують їх загальним виразом «детермінанти злочинності». Можна погодитись з висновком В. М. Трепака, який безпосередньою причиною конкретного правопорушення вважає ті негативні явища і процеси, під впливом яких у свідомості винної особи виникають глибокі та стійкі погляди, уявлення, звички і властивості, що зумовлюють його внутрішню готовність здійснити певне суспільно небезпечне діяння [5, с. 17−18].

На думку А. А. Мошніна, причини − це ті процеси і явища, які породжують злочинність як свій безпосередній наслідок. Що ж до умов, то вони безпосередньо не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків. Умовами виступають усілякі недоліки в управлінській та організаційній сфері діяльності різних галузей господарства і державного апарату. Причини та умови злочинності криються у всій сукупності негативних явищ у соціумі, саме вони обумовлюють існування злочинності як свого наслідку [6, с. 108].

Деякі кримінологи відзначають, що поділ на причини та умови є умовним. Так, наприклад, деякі вчені, об'єднують причини й умови, які сприяють вчиненню правопорушень, у поняття причинного комплексу, під яким розуміються взаємопов'язані, взаємообумовлені негативні соціальні явища, об'єднані загальною природою, а також особливості, стану і розвитку найбільш уразливих їх зон, у межах яких найчастіше можуть створюватись сприятливі умови для вчинення правопорушень [7, с. 164−166].

Загальним фактором є те, що вони нерозривно пов'язані з основною метою кримінології – пізнанням системи криміногенних та антикриміногенних факторів, розподілом їх за ступенем значення і впливу на злочинність, установленням ступеня взаємозв'язку між собою і групами найбільш значних явищ. Відтак, усі види взаємозв'язків явищ прийнято називати детермінізмом.

Детермінанти корупційних правопорушень, як у будь-якого іншого антигромадського явища, визначаються цілим комплексом соціальних протиріч. Її масштаби, специфіка й динаміка є наслідком загальних політичних,

соціальних і економічних проблем країни. Корупція завжди збільшується, коли країна перебуває в стадії модернізації.

На сучасному етапі розвитку Україна переживає не просто модернізацію, а корінну перебудову суспільних, державних та економічних основ, тому не дивно, що вона додержується загальних закономірностей суспільного розвитку, у тому числі й негативних [8, с. 111−113].

Загалом вивчення причин корупції поєднане з низкою серйозних труднощів. Наскільки складним і спірним явищем є сама корупція, настільки ж неоднозначні та складні причини, що її обумовлюють. При цьому їх оцінка, аналіз впливу на ступінь корумпованості суспільства значно утруднені у зв'язку з обмеженістю показників, які можуть бути використані для їхньої характеристики. Окрім того, «вигляд» корупції визначається не якимось окремим фактором, а є наслідком складного комплексу причин. При цьому виокремити та оцінити ступінь впливу кожного в окремість надзвичайно важко.

Також низка факторів, що впливають на корупцію, тією чи іншою мірою, є її наслідком. Наприклад, низький рівень економічного розвитку деякою мірою сприяє збільшенню корупції, яка, своєю чергою, є серйозним бар'єром для нормального економічного росту; політична нестабільність, як правило, провокує корупцію, однак корупція сама може стати причиною порушення суспільної стабільності. Інакше кажучи, відносно низки факторів далеко не очевидним є причинно-наслідковий зв'язок, що також ускладнює дослідження у цій сфері [9, с. 98−101].

Фактори, що обумовлюють корупцію, вкрай різноманітні по своїй природі, формах проявів, спрямованості впливу. Цілком ймовірно, доцільно розділяти фактори корупції за ступенем їх стабільності й стабільності в часі.

Розглянуті економічні фактори, що обумовлюють «корупційну ситуацію» країни, призводять до розширення сфери тіньової економіки. Це, своєю чергою, призводить до зменшення надходжень до бюджету держави обов'язкових платежів у вигляді податків, зборів. Як наслідок, держава втрачає важелі управління економікою, загострюються соціальні проблеми через неможливість виконання зобов'язань щодо фінансування соціальної сфери. Тим самим загострюється бюджетна криза, знижується спроможність влади вирішувати соціальні проблеми [10, с. 196−197].

Проникнення корупції до органів виконавчої влади призводить до надання незаконних переваг і підтримки монопольного становища на ринку суб'єктів підприємницької діяльності, унаслідок чого відбувається пряме порушення ст. 42 Конституції України, якою передбачено, що «... держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускається зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція» [1].

Порушення конкурентних механізмів ринку, як наслідок надання невиправданих переваг певному суб'єкту господарювання, має наслідком зниження ефективності ринку і дискредитацію ідеї ринкової конкуренції. Знижується довіра учасників ринку до спроможності влади встановлювати і додержуватися чесних правил ринкової гри. Погіршується інвестиційний клімат, а отже, проблеми подолання спаду виробництва, відновлення основних фондів не знаходять свого вирішення.

Тому в економічній сфері необхідно сприяти конкуренції і позбавлятись монополії. Для України це дуже складне питання, оскільки в попередні десятиліття в умовах державно регульованої, планової економіки керівники підприємств звикли до свого монопольного становища і вони усіляко гальмують перехід до конкурентної економіки. Необхідно розвивати конкурсність і прозорість при розподілі державних замовлень [11, с. 112−114].

Нерідко буває так, що втягуючи у корупційну діяльність державних службовців, деякі підприємці скуповують величезні підприємства, нерухомість за мізерні суми. Тому саме у сфері приватизації необхідні гласність, прозорість, контроль. Цей процес повинен бути в центрі уваги усієї громадськості, його мають широко висвітлювати засоби масової інформації.

Причини та умови корупційної діяльності в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування наявні й в органах державної влади й мають нормативно-правовий характер.

Якщо говорити про нерозвиненість законодавства, то воно виявляється й у якості законів, недосконалості всієї правової системи, нечіткості законотворчих процедур. Таким чином, породжуються такі види корупційних правопорушень, як суперечливість законодавства й навіть окремих законів, а також незавершеність законів, що містять двозначності, численні відсильні норми [12, с. 153−154].

Як результат, довершення законодавчого регулювання перекладається на підзаконні акти органів виконавчої влади, підготовка яких практично непідконтрольна. Тим самим створюються умови для появи нечітких, «закритих», важко доступних інструкцій, що створюють додаткові умови для корупції.

На масштабність корупційної діяльності має значний вплив морально-психологічна атмосфера, що панує в суспільстві. Значна частина державних службовців рано чи пізно стикаються з обставинами, коли вони повинні зробити вибір: прийняти або не прийняти корупційне рішення. До ухвалення протиправного рішення їх можуть підштовхувати наступні соціально-психологічні фактори, а саме інформаційне середовище, що формує поблажливе й навіть заохочувальне відношення до корупції; відчуття політичної та економічної нестабільності, що підштовхує посадову особу йти

на ризик та обмінювати свій владний капітал на капітал економічний; невідповідність заробітної плати складності й відповідальності виконуваної державним службовцем або посадовою особою органів місцевого самоврядування роботи, неефективна система соціальних гарантій, а також несправедливість при просуванні по службі [3, с. 203−204].

Таким чином, можна сказати, що причинами та умовами корупції в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування є комплекс явищ загальносоціального й спеціального характеру в економічній, соціальній, політичній, правовій, ідеологічній, організаційно-управлінській сферах, що генерує корупційну злочинність у місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, або створює сприятливі умови для її розвитку та існування.

В основі цих причин − недосконаліть антикорупційного законодавства та наявність законодавчих прогалин створюють для посадових осіб органів місцевого самоврядування підґрунтя для того, щоб «оминути» закон, а також недоліки в організаційно-управлінській сфері, як то неналежна регламентація діяльності посадових осіб, так зване «кумівство» і відсутність механізмів запобігання проникненню в органи влади лідерів й членів злочинних угруповань.

Висновки. Таким чином, варто наголосити на тому, що як показує світова практика, для вирішення проблеми корупції в Україні необхідно забезпечити прозорість діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування, створити сприятливі умови для розвитку економічного добробуту, залучення громадськості до проведення моніторингу та контролю діяльності державних органів під час ухвалення політично важливих рішень і застосування міжнародних стандартів у роботі всіх державних органів. Ріст корупції в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування обумовлений, насамперед, відсутністю чіткого законодавчого регулювання багатьох питань про державну службу, діючого контролю над доходами та видатками державних службовців і їх джерелами.

З’ясовано, що значне поширення одержало сумісництво виконання обов’язків у державних установах з діяльністю в комерційних недержавних організаціях, що створює додаткові умови для зловживань посадовими особами своїм службовим становищем. Наявні випадки, коли державні службовці, що пов’язані з комерційними структурами, лобіюють інтереси цих структур на шкоду державі.

На тлі потужного впливу світових фінансово-економічних процесів, що невигідно складалися для України, різкого зниження виробництва й продуктивності суспільної праці в країні втрата, яку понесло суспільство від

діяльності, спрямованої проти його інтересів, мала не тільки економічні, але й морально-політичні наслідки.

Необхідно зауважити, що зв'язок між корупцією та проблемами, що її генерують, двосторонній. З одного боку, проблеми соціальної, економічної, політичної сфери збільшують кількість корупційних діянь, а їх розв'язання може сприяти зменшенню їх рівня. З іншого боку, масштабна корупційна діяльність призупиняє й загострює проблеми в державі, заважає їх вирішенню. Звідси випливає, що, по-перше, зменшити й обмежити корупційну діяльність можливо, лише одночасно вирішуючи проблеми, що її продукують, і, по-друге, вирішенню цих проблем буде сприяти протидія корупції в усіх сферах.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-0%B2%D1%80#Text

2. Іванюта В. В. Забезпечення економічної безпеки на регіональному рівні як напрям державного впливу. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. Серія: економіка, управління та адміністрування. 2020. № 2(92). С. 69–73.

3. Чубенко І. В. Кримінологічні засади запобігання корупції в місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2010. 323 с.

4. Головкін Б. М., Оболонцев В. Ф., Романов М. В. Запобігання корупції : підручник. Харків : Право, 2020. 752 с.

5. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні: автореф. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2020. 36 с.

6. Мошнін А. А. Корупція у сучасній Україні: стан та напрями протидії. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Серія: Політичні науки та публічне управління. 2022. Вип. (62). С. 106–110.

7. Дудоров О. О., Житний О. О., Задоя К. П. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування. Київ, 2019. 464 с.

8. Гобела В. В., Живко З. Б., Леськів Г. З., Мельник С. І. Управління кризовими ситуаціями : Львів : ЛДУВС, 2022. 228 с.

9. Пастух І. Д., Левчук А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією: монографія. Київ: НАВС, 2023. 219 с.

10. Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Сеник В. Г. Кваліфікація адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Коментар судової практики. Київ: Дакор, 2020. 508 с.

11. Гедульянов В. Е. Адміністративно-правові засади запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 212 с.

12. Прокопів Б. Стан та шляхи вдосконалення реалізації антикорупційної політики України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 1. С. 152–156.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Osnovnyi Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print [in Ukrainian].

2. Ivaniuta, V. V. (2020). Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky na rehionalnomu rivni yak napriam derzhavnoho vplyvu [Ensuring economic security at the regional level as a direction of state influence]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu.* Seriia: ekonomika, upravlinnia ta administruvannia, 2(92), 69–73 [in Ukrainian].

3. Chubenko, I. V., 2010. Kryminolohichni zasady zapobihannia koruptsii v mistsevykh orhanakh vykonavchoi vlady ta orhanakh mistsevoho samovriaduvannia [Criminological principles of corruption prevention in local executive bodies and local self-government bodies]: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 323 [in Ukrainian].

4. Holovkin, B. M., Obolontsev, V. F. & Romanov, M. V. ta in. (2020). Zapobihannia koruptsii [Prevention of corruption]: pidruchnyk, Kharkiv, 752 [in Ukrainian].

5. Trepak, V. M. (2020). Teoretyko-prykladni problemy zapobihannia ta protydii koruptsii v Ukraini [Theoretical and applied problems of preventing and countering corruption in Ukraine]: avtoref. dys. … d-ra yuryd. nauk: 12.00.08, 36 [in Ukrainian].

6. Moshnin, A. A. (2022). Koruptsiia u suchasnii Ukraini: stan ta napriamy protydii [Corruption in modern Ukraine: state and directions of counteraction]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom.* Seriia: Politychni nauky ta publichne upravlinnia, 2 (62), 106−110 [in Ukrainian].

7. Dudorov, O. O., Zhytnyi O. O. & Zadoia K. P. (2019). Koruptsiini skhemy: yikh kryminalno-pravova kvalifikatsiia i dosudove rozsliduvannia, 464 [in Ukrainian].

8. Hobela, V. V., Zhyvko, Z. B., Leskiv, H. Z. & Melnyk S. I. (2022). Upravlinnia kryzovymy sytuatsiiamy, 228 [in Ukrainian].

9. Pastukh, I. D. & Levchuk, A. O. (2023). Administratyvno-pravovyi mekhanizm zapobihannia pravoporushenniam, poviazanym z koruptsiieiu [Administrative and legal mechanism for prevention of *offenses related to corruption*]: monohrafiia, 219 [in Ukrainian].

10. Dudorov, O. O., Movchan, R. O. & Senyk, V. H. (2020). Kvalifikatsiia administratyvnykh pravoporushen, poviazanykh z koruptsiieiu. Komentar sudovoi praktyky [Qualification of administrative offenses related to corruption. Commentary on judicial practice], 508 [in Ukrainian].

11. Hedulianov, V. E. (2020). Administratyvno-pravovi zasady zapobihannia koruptsiinym ta poviazanym z koruptsiieiu pravoporushenniam: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 212 [in Ukrainian].

12. Prokopiv, B. (2019). Stan ta shliakhy vdoskonalennia realizatsii antykoruptsiinoi polityky Ukrainy [The state and ways of improving the implementation of the anti-corruption policy of Ukraine]. *Aktualni problemy pravoznavstva,* 1, 152–156 [in Ukrainian].

УДК 343.97:343.37:368

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-484-493

Василевич Віталій Вацлавович доктор юридичних наук, професор**,** учений секретар Вченої ради, Національна академія внутрішніх справ, https://orcid.org/0000-0001-9351-4219

Левченко Юрій Олександрович кандидат юридичних наук, професор**,** завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Національна академія внутрішніх справ, https://orcid.org/0000-0003-1124-9517

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ

Анотація. На страховому ринку, як і на інших фінансових ринках, мають місце корупційні схеми і злочини що зачіпають матеріальні інтереси страхових компаній, до яких відносять страхове шахрайство. Шахрайство визначається як певні дії або навмисне приховування інформації з метою отримання вигоди самим учасником омани або якою-небудь третьою стороною. Масштаби названих процесів обумовлюють необхідність пошуку різних способів попередження та подолання проблем. На підставі аналізу наукових джерел та правозастосовної практики у статті досліджується діяльність правоохоронних та інших державних органів й правових інституцій щодо мінімізації кримінальних правопорушень у сфері страхування, яка спрямована на своєчасне виявлення, усунення або нейтралізацію загроз і небезпек на ринку страхування, відвернення шкідливих наслідків, а також притягнення винних до відповідальності та забезпечення механізму відшкодування шкоди завданої кримінальними правопорушеннями, що здійснюється за допомогою кримінологічних засобів.

Наголошується на тому, що кримінальні правопорушення у сфері страхування мають підвищену суспільну небезпеку, оскільки ускладнюють або блокують виконання основних завдань, пов’язаних із формуванням за рахунок грошових внесків цільового страхового фонду, призначеного для відшкодування можливого збитку, вирівнювання втрат у зв’язку з наслідками страхових випадків. Окрім цього, криміналізація цього ринку перешкоджає виконанню страхуванням таких важливих функцій, як підвищення стабільності діяльності суб’єктів господарювання, обмеження економічних ризиків, стимулювання підприємницької ініціативи.

Констатується, що запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері, має бути комплексним безперервним процесом, що враховує зміни, які

відбуваються у сучасному суспільстві та, які впливають на ринку надання послуг. Звертається увага на те, що сама система суб'єктів забезпечення безпеки на ринку страхування включає в себе широке коло суб'єктів як державної, так і недержавної належності, які так чи інакше беруть участь у відповідному процесі. Однак їх діяльність повинна відповідати єдиній, цілеспрямованій державній політиці, і потребує координації у боротьбі зі злочинністю, яка на сьогодні вимагає вдосконалення, оскільки, не в повній мірі відповідає вимогам часу та викликам у безпековому секторі.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, страхування, криміналогічна характеристика, заходи запобігання, детермінанти, органи дізнання, суб'єкти запобігання, економічні ризики, працівники правоохоронних органів, дізнавач, розслідування кримінальних проступків, досудове розслідування, орган дізнання, суб'єкт запобіжної діяльності

Vasylevich Vitaliy Vatslavovych Doctor of Law, Professor, Academic Secretary of the Academic Council, National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0001-9351-4219

Levchenko Yuriy Oleksandrovych candidate of legal sciences, professor, head of the Department of Criminology and Criminal Enforcement Law, National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0003-1124-9517

PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF INSURANCE

Abstract. In the insurance market, as in other financial markets, there are corruption schemes and crimes affecting the material interests of insurance companies, which include insurance fraud. Fraud is defined as certain actions or deliberate concealment of information for the purpose of obtaining a benefit by the participant in the deception or by some third party. The scale of the mentioned processes determines the need to find different ways of preventing and overcoming problems. Based on the analysis of scientific sources and law enforcement practice, the article examines the activities of law enforcement and other state bodies and legal institutions to minimize criminal offenses in the field of insurance, which is aimed at timely detection, elimination or neutralization of threats and dangers in the insurance market, averting harmful consequences, as well as bringing the culprits to justice and providing a mechanism for compensation for damage caused by criminal offenses, which is carried out with the help of criminological means.

It is emphasized that criminal offenses in the field of insurance have an increased public danger, as they complicate or block the performance of the main

tasks related to the formation, at the expense of monetary contributions, of a target insurance fund intended for the compensation of a possible loss, the equalization of losses in connection with the consequences insurance cases. In addition, the criminalization of this market prevents insurance from performing such important functions as increasing the stability of business entities, limiting economic risks, and stimulating entrepreneurial initiative.

It is noted that the prevention of criminal offenses in this area should be a complex continuous process that takes into account the changes that occur in modern society and that affect the market of service provision. Attention is drawn to the fact that the very system of entities providing security in the insurance market includes a wide range of entities of both state and non-state ownership, which in one way or another participate in the relevant process. However, their activities must correspond to a single, purposeful state policy, and require coordination in the fight against crime, which currently requires improvement, as it does not fully meet the requirements of the times and challenges in the security sector.

Keywords: criminal offenses, insurance, criminological characteristics, measures of prevention, determinants, bodies of inquiry, subjects of prevention, economic risks, employees of law enforcement agencies, investigator, investigation of criminal misdemeanors, pre-trial investigation, body of inquiry, subject of preventive activity

Постановка проблеми. Одним із завдань в нашій державі є проведення правової реформи та впровадження комплексу системних перетворень щодо формування внутрішніх передумов адаптації до ринкової економіки, серед яких провідне місце займає наближення вітчизняної сфери страхування до міжнародних стандартів та засад загальноприйнятих для країн-членів ЄС, адже страхування, як засіб убезпечення від ризиків є невід'ємним елементом системи безпеки будь-якої країни. Крім цього, необхідність вдосконалення правового регулювання у сфері страхування загалом та кримінологічного захисту страховиків і страхувальників зокрема, зумовлена тим, що останнім часом в Україні намітилася тенденція інтенсивного розвитку страхування та нагальною необхідністю впровадження демократичних засад формування громадянського суспільства. Відповідні обставини доводять, що вже на часі переосмислення підходів до основних заходів запобігання кримінальним правопорушенням в означуваній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінологічну проблему щодо розробки заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері страхування неодноразово намагались вирішити в юридичній літературі, зокрема означене питання розкривалось у різні часи в працях: Д. П. Біленчука, В. Г. Баранова, О. А. Бурбело, О. М. Джужи, О. М. Деркача, О. О. Дудорова,

К.С. Денисенка, О. Й. Жабинця, А.О. Пінаєва, О.М. Лешкевича, Р.А. Скрипника, Р.І. Тринька, В. М. Никифорака, Л. В. Нечипорука, М. Ю. Яковчука та інших.

У результаті проведених наукових пошуків, у кримінологічній доктрині сформовано низку теоретико-праксеологічних положень щодо забезпечення безпеки на ринку страхування та створено методологічне підґрунтя для подальшого пізнання порушеної проблематики. Водночас дослідження згаданих цих та інших вчених обмежувались попередніми періодами розвитку законодавства та правозастосовної практики. До того ж у переважній більшості з них, не було враховано проблеми здійснення запобігання кримінальним правопорушенням на ринку страхування, що виникли в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 69 Закону України «Про страхування» страхування – правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов’язаних з життям, здоров’ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством [8].

З метою наукового дослідження, практичного застосування в умовах глобалізації економіки важливим є створення певної класифікації страхового ринку. Вона може бути здійснена за різними ознаками, в залежності від цілі дослідження чи спостереження, вивчення умов функціонування, напрямків розвитку, потреби аналізу з метою виявлення певних тенденцій тощо. Так, сучасний страховий ринок за територіальною ознакою поділяється на: місцевий (регіональний); національний (внутрішній); світовий (зовнішній). Залежно від місця споживання страхових послуг деякі вчені та практики виділяють страхові ринки: внутрішній, зовнішній, міжнародний. Крім того, страховий ринок можна поділити з галузями страхування: особисте страхування; майнове страхування; страхування відповідальності тощо. В свою чергу кожний з цих ринків можна поділити на окремі сегменти у відповідності до підгалузей (підвидів) страхування, в залежності від форми здійснення страхової послуги, об’єкту страхування, роду небезпек. Наприклад, страхування державного майна, колективного майна, приватного майна тощо. А також страхування будівель, споруд, засобів транспорту врожаю тощо. Або страхування від нещасних випадків, страхування дітей, страхування додаткової пенсії, змішане страхування життя, страхування до повноліття тощо [1, с. 150].

За типом державного регулювання страхові ринки поділяються на: авторитарний (жорсткий) тип (коли кожний конкретний вид страхування проходить процедуру ліцензування і повинен відповідати певній системі вимог щодо правил страхування, фінансово-господарській діяльності страхової компанії; конкуренція між страховиками чітко регламентується). Ліберальний (м'який) тип передбачає, що операції по страхуванню хоча й підлягають ліцензуванню, проте нагляд за діяльністю страхових компаній відносно слабкий. Змішаний тип використовує в певній мірі два зазначених підходи виважена система регламентації діяльності страхових компаній поєднується з досить гнучкими підходами, які дають можливість забезпечити достатній рівень конкуренції [3, с. 136; 6, с. 238–239].

Ринок страхування в умовах воєнного стану продовжує працювати. Більшість страховиків організували свою роботу, здійснивши евакуацію співробітників у безпечніші регіони, забезпечивши віддалену роботу персоналу, збереження технічних засобів та баз даних. Про що також свідчать результати опитування страховиків, проведеного Національним банком України у березні 2022 року. Водночас страхові компанії зіткнулися з серйозними викликами. Відповідно до наданих страховиками відповідей 42% страховиків мають проблеми з повним та своєчасним поданням звітності; 25 страховиків, на які припадає 10,5% страхового ринку, зазначають про суттєві проблеми з виконанням нормативів. При цьому, із них сім найбільших за обсягами діяльності (8,9% ринку) мали проблеми з дотриманням нормативів і до війни [9].

Окрім цього, неабияку послаблюючу роль здійснює та впливає в цілому на функціонування сфери страхування фактор криміналізації. Як зазначає Н. І. Машина, криміналізація сфери страхування є значною суспільною небезпекою, оскільки утрудняє або блокує виконання його основних завдань, пов'язаних з формуванням страхових фондів, підвищенням економічної стабільності, обмеженням економічних ризиків, стимулюванням підприємницької ініціативи, збільшенням кредитоспроможності [7, с. 129].

Слід відмітити, що в теорії кримінального права та кримінології існує чимало визначень відповідного поняття. Наприклад, на думку Д. О. Балабанова, криміналізація – процес виявлення суспільно-небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості й доцільності кримінально-правової протидії їм і фіксації їх у законі як злочинних і кримінально караних [2, с. 20].

У свою чергу, В. К. Грищук, зазначає що криміналізація – це стадія, етап, метод реалізації соціально зумовленої кримінальної політики держави, складний, науково обґрунтований процес оцінки суспільно значимих діянь як корисних для суспільства або суспільно-небезпечних, який завершується

прийняттям законодавцем норм кримінального закону, що забороняють під загрозою кримінального покарання або заохочують чи дозволяють конкретні типи таких діянь. На нашу думку, слід погодитись із автором, який зазначає, що генезис норм кримінального закону зумовлюється, зокрема, розвитком суспільних відносин [4, с. 44–45].

Нині, українське законодавство надає страховим компаніям право оцінки страхового ризику, проведення (як самостійно, так і у взаємодії з органами виконавчої влади) перевірок дотримання правил договорів страхування та встановлення об'єктивності обставин страхових випадків. Однак наявна практика ведення страхових справ у компаніях показує, що для виявлення та документального підтвердження протиправних дій потрібне здійснення повноцінних процесуальних заходів. Розслідування страхових кримінальних правопорушень представляє велику складність навіть для слідчо-оперативних працівників, вимагає серйозної професійної кваліфікації та методичної підготовки.

Варто додати, що найпоширеніші схеми злочинної поведінки, що реалізуються у сфері страхування пов’язані із страхуванням відповідальності власників автотранспорту, з інсценуванням або фальсифікацією дорожньо-транспортних пригод, угонів. Крім цього, значна кількість кримінальних правопорушень здійснюються у сфері особистого страхування: в страхуванні виїжджаючих за рубіж шляхом фальсифікації медичних рахунків і завищення цін на медичні послуги; в медичному страхуванні шляхом інсценування нещасних випадків і травм; в накопичувальному страхуванні тощо.

Якщо раніше, на початковому етапі розвитку страхування, кримінальні правопорушення вчинялися лише окремими громадянами, то тепер це цілі організовані групи, досвідчені і добре підготовлені. У цьому контексті не можна не погодитися із науковою позицією І. В. Іщук, яка зазначає, що структура кримінальних правопорушень на ринку страхування визначається широким колом кримінально караних діянь, які посягають на різні об’єкти кримінально-правової охорони. Поряд із кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності (ухилення від оподаткування тощо) особливе місце в цій системі посідають різні види розкрадань, передусім шахрайство з боку професійних учасників страхового ринку (страховиків) та страхувальників [5].

Слід констатувати, що найбільш розповсюдженим діянням у сфері страхування є шахрайство у сфері страхування. Існують різні підходи до визначення такого явища, як шахрайство у сфері страхування, що може вчинятися всіма суб’єктами страхових відносин, серед яких необхідно виділити: страховиків; страхувальників; страхових агентів; страхових брокерів.

Серед найбільш популярних мотивів здійснення такого шахрайства найчастіше зустрічаються наступні:

– бажання скористатися випадком для здобуття максимуму компенсації, або повернути гроші, витрачені на страхові внески;

– користь, коли здобуття відшкодування є єдиним джерелом заробітку;

– можливість не здійснювати страхових виплат і перекласти відповідальність на страхувальника;

– повне або часткове привласнення страхових внесків страхувальників з метою додаткової наживи (з боку працівників страхових компаній).

Звернемо увагу на те, що у випадках організованого шахрайства страхова компанія може розоритися за кілька місяців. Шахрайство може бути вчинене різними способами, але найбільше страждають страховики, коли воно здійснюється власними службовцями або за їх сприяння. Наприклад, у компанію приходить недобросовісний працівник і вступає у змову з фахівцем із виплат та страховим агентом. Виникає замкнутий ланцюжок, який планомірно викачує гроші із страховика. Саме випадки змови між співробітниками страхової компанії і шахраями є основною небезпекою для страховиків. Вони відкривають перед шахраями масу можливостей: завищення оцінки збитку, укладення договорів заднім числом, необґрунтовані виплати.

Таким чином, особливості страхового шахрайства, порівняно з шахрайством в інших сферах фінансових відносин, полягають у наступному: об’єктом страхового шахрайства є кошти страхового фонду, що перебуває у віданні страховика; страхове шахрайство пов’язане з використанням специфіки страхового бізнесу (злочинець діє в межах правового поля, регламентованого нормами цивільного й господарського законодавства); винний у страховому шахрайстві порушує відносини щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб при настанні певних подій (страхових випадків), які штучно створює (інсценує, провокує) чи незаконно використовує; як правило, страхове шахрайство включає низку інших (підпорядкованих) кримінальних правопорушень.

В Україні, у страховій практиці вже прийнята система певних ознак (індикаторів), які вказують на можливе шахрайство. Скажімо, на етапі реалізації договору зі страхування автотранспортного засобу (до настання страхового випадку) такими ознаками вважаються наступні: незадовго до настання страхового випадку мало місце «дострахування» (або суттєва зміна умов страхування) автомобіля; страхувальник має серйозні матеріальні ускладнення; автомобіль застрахований від аналогічних ризиків у декількох компаніях; виявлено факт документальної фальсифікації окремих обставин договору страхування та (або) страхового випадку або факт підроблення

документів; об’єкт страхування вважається таким, що був раніше викрадений; очевидний факт майбутніх конфіскації, вилучення чи інших форм відчуження об’єкта страхування у власника; об’єкта страхування насправді не було або він був в іншому місці. Після настання страхової події: страхова подія відбулась раніше ніж укладено договір страхування; страхова подія сталася в перший чи останній місяць терміну дії договору страхування (сталася в день закінчення договору страхування або день сплати останнього страхового внеску); страхова подія сталася не в той час, про який повідомив заявник; несвоєчасне звернення до органів поліції та страхової компанії із заявою про незаконне заволодіння (зазвичай, в останній день, відведений в договорі страхування для повідомлення про страховий випадок); місце незаконного заволодіння автомобілем розташовано неподалеку розважальних закладів або це сталося в нічний час під час свят (може свідчити про приховування ДТП); об’єкт страхування перебував у знайомих (родичів) страхувальника; незаконне заволодіння автомобілем сталося в районі, у якому працюють знайомі заявника; немотивована зміна безпосередньо перед страховим випадком місця зберігання автомобіля; відсутність у потерпілого всіх або окремих комплектів ключів від автомобіля або гаража; об’єкт страхування зазнав значних змін щодо погіршення його стану (унаслідок ДТП, підпалу, розукомплектування); технічна документація на автомобіль змінена або має неточності, зокрема відсутній талон про проходження технічного огляду; одночасне подання страхувальником претензій декільком страховим компаніям тощо.

Натомість, основними елементами системи колективної безпеки страховиків в міжнародній практиці є: об'єднання зусиль всіх страхових компаній у боротьбі з шахрайством; захист корпоративних капіталів; пошук додаткових коштів для створення коаліції по боротьбі з шахрайством на страховому ринку і центрального банку даних; створення ефекту «вагона» (всі слідують виробленим і прийнятим нормам поведінки). Так, для боротьби з шахрайством в області страхування страхові компанії створюють агентства, широку мережу інформаторів і детективів, тісно співпрацюють з поліцією. Зокрема: на всіх автомобілях встановлюється протиугінний пристрій, з яким автомобіль важче викрасти. Якщо стався псевдо угон, то довести страхувальнику, що дійсно був угон, стає складно; налагоджено співпрацю з органами дорожньої поліції, прикордонними та митними службами; всі страхові компанії мають у своєму розпорядженні банками даних по шахраям (злочинцям); між страховими компаніями відбувається постійний обмін досвідом роботи по боротьбі з шахрайством; механізм отримання страхового відшкодування побудований так, що страхувальник отримує фактичне відшкодування, а не винагороду за збиток, щоб у самого страхувальника не було інтересу в інсценуванні страхового випадку або вчиненні інших

зловживань; оприлюднюються факти шахрайства і організовується засудження їх громадськістю**.**

Висновки. Встановлено проблеми, що стримують розвиток страхового ринку в Україні: відсутність цілеспрямованої державної політики у сфері страхування; недосконаліть законодавства, що регламентує страхову галузь; недовіра громадян до діяльності страхових компаній; недосконала структура капіталу страхових організацій тощо.

Констатовано, що важливим фактором проведення інтеграції України до ЄС є виконання загальнодержавної програми адаптації законодавства до європейських стандартів спрямованих на запобігання та протидію кримінальним правопорушенням, а також створення ефективного механізму їх реалізації. За своїми інституційними і функціональними характеристиками вітчизняний ринок страхування не відповідає завданням розвитку економіки і тенденціям світових страхових ринків, що зумовлює його істотне гальмування у глобальному процесі формування світової фінансової системи й створює підґрунтя для вчинення різного роду кримінальних правопорушень, зокрема, представниками страховика; страхувальниками, вигодонабувачами, застрахованими особами; страховими посередниками (страховими агентами і брокерами), а саме: при укладанні договору страхування; у період його дії; на етапі укладання договору страхування після настання «страхового» випадку тощо. Однак, в цілому, так делікти варто класифікувати залежно від форми страхування; об'єкту страхування; суб'єктів, на користь яких вчинено суспільно-небезпечне діяння; суб'єктів, на чиї права спрямовано злочинне посягання.

Література:

1. Базилевич В. Д. Страхова справа. 4-те вид., перероб. і допов. К.: Знання, 2005. 351 с.

2. Балабанова Д. О. Теорія криміналізації: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Одеса, 2007. 20 с.

3. Білик І. Особливості структури та інфраструктури страхових ринків України та Польщі. *Світ фінансів*. 2008. № 1. С. 168–176.

4. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посіб. для студентів юрид. фак.. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 568 с.

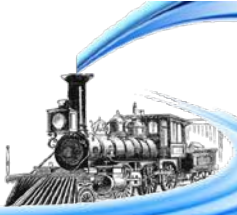
5. Іщук І. В. Початковий етап розслідування шахрайств у сфері страхування автотранспортних засобів: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2010. 246 с.

6. Кузьменко Д. В. Інституційна структура страхового ринку. С. 238–240. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/32616749.pdf

7. Машина Н. І. Міжнародне страхування. Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 504 с.

8. Про страхування: Закон України від 18 лист. 2021 р. № 1909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/print

9. Що відбувається зі сферою страхування під час війни? URL: https://news.dtkt.ua/finance/bank-system/75808-shho-vidbuvajetsia-zi-sferoiu-straxuvannia-pid-cas-viini

References:

1. Bazilevich, V. D. (2005). *Strahova sprava [Insurance business]*. (vol. 1-4). K.: Znannja [in Ukrainian].

2. Balabanova, D. O. (2007). Teorija kriminalizacії [Theory of criminalization]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Odesa [in Ukrainian].

3. Bilik, I. (2008). Osoblivosti strukturi ta infrastrukturi strahovih rinkiv Ukraïni ta Pol'shhi [Peculiarities of the structure and infrastructure of the insurance markets of Ukraine and Poland]. *Svit finansiv -The world of finance*, 1, 168–176 [in Ukrainian].

4. Grishhuk, V. K. (2006). *Kriminal'ne pravo Ukraïni: Zagal'na chastina [Criminal law of Ukraine: General part*]. K.: Vidavnichij Dim «In Jure» [in Ukrainian].

5. Ishhuk, I. V. (2010). Pochatkovij etap rozsliduvannja shahrajstv u sferi strahuvannja avtotransportnih zasobiv [The initial stage of the investigation of fraud in the field of motor vehicle insurance]. *Candidate's thesis.* Kiïv [in Ukrainian].

6. Kuz'menko, D. V. *Institucijna struktura strahovogo rinku [Institutional structure of the insurance market]*. Retrieved from https://core.ac.uk/download/pdf/32616749.pdf [in Ukrainian].

7. Mashina, N. I. (2006). *Mizhnarodne strahuvannja [International insurance]*. K.: Centr navchal'noï literaturi [in Ukrainian].

8. Zakon Ukraïni "Pro strahuvannja" [The Law of Ukraine "On insurance"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20/print [in Ukrainian].

9. Shho vidbuvaєt'sja zi sferoju strahuvannja pid chas vijni? [What happens to the field of insurance during war?]. *news.dtkt.ua* Retrieved from https://news.dtkt.ua/finance/bank-system/75808-shho-vidbuvajetsia-zi-sferoiu-straxuvannia-pid-cas-viini [in Ukrainian].

УДК 343.2

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-494-505

Власенко Євгенія Сергіївна студентка 2 курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, тел.: (066)536-36-67, https://orcid.org/0009-0006-3166-7491

Копачинська Олександра Ігорівна, студентка 2 курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, тел.: (096)523-13-28, https://orcid.org/0009-0005-3984-4483

ДОБРОВІЛЬНА ВІДМОВА СПІВУЧАСНИКІВ У НЕЗАКІНЧЕНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ

Анотація. Питання про добровільну відмову при співучасті у незакінченому кримінальному правопорушенні є одним з найбільш актуальних і спірних у сучасному кримінальному праві. Статтю присвячено вивченню складних правових аспектів добровільної відмови, в особливості при співучасті. Авторки аналізують поняття та ознаки добровільної відмови, нормативно-правовий базис та дискусійні наукові позиції, що стосуються природи даного інституту та його правових наслідків для різних видів співучасників.

У роботі акцентується увага на понятті та ознаках добровільної відмови. Визначено, що добровільна відмова повинна бути свідомою, добровільною та остаточною, і відбуватися до завершення злочину. Автори детально аналізують нормативно-правовий базис добровільної відмови, зазначаючи, що у національному законодавстві України це питання регулюється статтею 17 Кримінального кодексу України, яка встановлює умови та наслідки добровільної відмови від злочину.

Особлива увага у статті приділяється аналізу добровільної відмови різних видів співучасників: організатора, виконавця, підбурювача та пособника. На перший погляд добровільна відмова організатора підбурювачів та пособника ідентична, проте кожен з цих суб'єктів має певні особливості та специфіку добровільної відмови тому в нашій статті питання добровільної відмови розглянуто для кожного суб'єкта окремо.

У висновках авторки наголошують на важливості інституту добровільної відмови як засобу запобігання вчиненню кримінальних правопорушень та спонукання осіб до відмови від протиправних діянь. Вони підкреслюють необхідність подальших досліджень у цій сфері для вдосконалення теоретичних і практичних аспектів застосування цього інституту в кримінальному праві.

Ключові слова: кримінальне правопорушення**,** добровільна відмова, співучасть, виконавець, співвиконавець, організатор, підбурювач, пособник, звільнення від кримінальної відповідальності.

Vlasenko Yevheniia Sergiivna 2nd year student of the Faculty of the Prosecutor`s Office, Yaroslav Mudryi National Law University, tel.: (066)536-36-67, https://orcid.org/0009-0006-3166-7491

Kopachynska Oleksandra Ihorivna 2nd year student of the Faculty of the Prosecutor`s Office, Yaroslav Mudryi National Law University, tel.: (096)523-13-28, https://orcid.org/0009-0005-3984-4483

VOLUNTARY REFUSAL OF ACCOMPLICES IN AN UNFINISHED CRIMINAL OFFENSE

Abstact. The article focuses on the concept and features of voluntary waiver. It is determined that a voluntary refusal must be conscious, voluntary and final, and must occur before the completion of the crime. The authors analyse in detail the regulatory framework of voluntary denial, noting that in the national legislation of Ukraine this issue is regulated by Article 17 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes the conditions and consequences of voluntary denial of a crime.

The article focuses on the concept and features of voluntary waiver. It is determined that a voluntary refusal must be conscious, voluntary and final, and must occur before the completion of the crime. The authors analyse in detail the regulatory framework of voluntary denial, noting that in the national legislation of Ukraine this issue is regulated by Article 17 of the Criminal Code of Ukraine, which establishes the conditions and consequences of voluntary denial of a crime.

The article pays special attention to the analysis of voluntary refusal of different types of accomplices: organiser, executor, instigator and aider and abettor. At first glance, the voluntary refusal of an organiser, instigator and aider is identical, but each of these subjects has certain features and specifics of voluntary refusal, so in this article the issue of voluntary refusal is considered for each subject separately.

In their conclusions, the authors emphasise the importance of the institute of voluntary waiver as a means of preventing criminal offences and encouraging individuals to refuse to commit unlawful acts. They emphasise the need for further research in this area to improve the theoretical and practical aspects of the application of this institute in criminal law.

Keywords: criminal offense, voluntary refusal, complicity, perpetrator, co-perpetrator, organizer, instigator, aider, exemption from criminal responsibility.

Постановка проблеми. У сучасному кримінальному праві питання добровільної відмови співучасників незавершеного кримінального правопору-

шення дуже актуальне і складне. Воно вимагає змістовного аналізу та серйозної наукової дискусії, оскільки має значний вплив на правозастосовну практику та забезпечення справедливого правосуддя.

Інститут добровільної відмови для співучасників – один з важливих заохочувальних стимулів для правомірної можливості уникнути кримінальної відповідальності. Але правове регулювання цієї відмови має свої особливості, що вимагає ретельного дослідження і чіткого визначення.

Реальна проблема полягає у визначенні меж і обставин, за яких добровільна відмова при співучасті має юридичне значення. Це включає розгляд своєчасності, повноти та ефективності дій, спрямованих на припинення кримінальних правопорушень. Зокрема, важливо розрізняти добровільну відмову на різних етапах вчинення кримінального правопорушення (готування, незакінчений або закінчений замах) і визначати конкретні нормативні вимоги для кожного етапу. Також значущим є питання про специфіку ролей співучасників та її вплив на відповідальність у разі добровільної відмови.

Таким чином, вивчення добровільної відмови співучасників у незакінченому кримінальному правопорушенні є важливим для створення ефективної та справедливої системи кримінальної відповідальності, заснованої на значущості превентивної ролі заохочувальних норм, покликаних сприяти запобіганню вчинення кримінальних правопорушень та стримувати неправомірну поведінку осіб, схильних до вчинення таких діянь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти інституту добровільної відмови висвітлюються такими українськими науковцями як Ю. Гродецький, Н. Ярмиш, Р. Орловський, Ю. Баулін, В. Бурдін.

Мета статті - визначення підстав та юридичних ознак меж (об'єктивних та суб'єктивних, верхньої та нижньої) добровільної відмови**,** аналіз специфіки добровільної відмови для різних ролей співучасників, оцінка значення своєчасності та повноти дії співучасників при добровільній відмові.

Виклад основного матеріалу. В сучасній структурі кримінального права особливе місце посідає інститут добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця. У світлі постійно зростаючого інтересу до забезпечення справедливості, актуальність добровільної відмови є неоціненною. Можливість відмовитись від скоєння протиправних дій і не понести відповідальність за незакінчене кримінальне правопорушення забезпечує не тільки баланс між гуманізмом та справедливістю, а й дозволяє, в деякій мірі, попередити вчинення кримінальних правопорушень у майбутньому.

Відповідно до ст. 17 КК України, добровільною відмовою є остаточне добровільне припинення особою до готування або вчинення замаху на

кримінальне правопорушення, при цьому особа мала усвідомлювати можливість доведення кримінального правопорушення до кінця [1].

Важливо підкреслити, що добровільна відмова застосовується лише у випадках, коли особа самостійно та остаточно приймає рішення не продовжувати розпочате кримінальне правопорушення, маючи при цьому усвідомлення можливості його завершення. Констатація повного набору даних ознак дозволяє правильно кваліфікувати діяння особи. На думку дослідника Ю. В. Гродецького, автора кандидатської дисертації «Добровільна відмова при співучасті», даний інститут характеризується такими ознаками, як: добровільність, остаточність, та незавершеність кримінального правопорушення. Добровільність - припинення початого кримінального правопорушення за власним бажанням, усвідомлення особою можливості доведення кримінального правопорушення до кінця. Остаточність передбачає те, що особа остаточно й безповоротно відмовляється від вчинення кримінального правопорушення, не маючи наміру повертатись до нього через деякий час. Стосовно незавершеності кримінального правопорушення, то науковець зазначає, що вона полягає тому, що добровільна відмова можлива лише на стадіях готування або замаху [4, с. 8-10].

Варто зазначити, що добровільна відмова може виражатись у двох формах: активна та пасивна поведінка. Під активною поведінкою розуміють свідомі і добровільні дії, спрямовані на недопущення завершення кримінального правопорушення. Це може бути як безпосереднє припинення протиправних дій, так і повідомлення про вчинення кримінального правопорушення відповідним органам або особам, здатним запобігти цьому. Пасивна поведінка передбачає, що особа просто припиняє свої протиправні дії, не вдаючись до додаткових заходів, щоб не допустити настання протиправного результату. Як правило, форма добровільної відмови залежить від кількох факторів, а саме від стадії, характеру кримінального правопорушення, можливості контролю над ситуацією та наявністю співучасників.

Актуальним є питання щодо меж добровільної відмови, тобто того часу, коли існує законна можливість відмовитись від вчинення кримінального правопорушення. Зазвичай це суб'єктивна та об'єктивна межі добровільної відмови, а крім того верхня та нижня межі добровільної відмови [6].

Щодо суб'єктивної межі, то вона визначається декількома умовами. По-перше, добровільно відмовитись може лише особа, що володіє всіма ознаками суб'єкта кримінального правопорушення. А, по-друге, добровільна відмова можлива лише у випадку, якщо це умисне кримінальне правопорушення. Стосовно об'єктивної межі, то вона визначається законодавчо закріпленою структурою кримінального правопорушення. Спершу, ця ймовірність відмови завжди зберігається з моменту початку скоєння кримінального правопоруше-

ння до його завершення. В другу чергу, випадки неможливості здійснення добровільної відмови для деяких кримінальних правопорушень визначаються особливостями конструкції їх складів.

Верхня межа добровільної відмови встановлюється між стадією замаху і завершенням кримінального правопорушення. Це означає, що добровільна відмова можлива тільки до того моменту, коли правопорушення вважається закінченим. Нижня межа добровільної відмови знаходиться між моментом виявлення умислу і початком готування до вчинення кримінального правопорушення. Це означає, що добровільна відмова стає можливою з того моменту, коли особа почала здійснювати конкретні підготовчі дії для вчинення кримінального правопорушення [4].

Прикметно, що ініціатива добровільної відмови може належати не лише особі, що вчиняє кримінально протиправні дії, проте остаточне рішення про припинення має прийняти лише дана особа. Незалежно від того, що спонукало особу до відмови від вчинення протиправних дій (страх перед покаранням, моральні міркування, розуміння аморальності вчинку тощо), всі ці мотиви визнаються рівнозначними і не впливають на факт добровільної відмови.

Основне призначення інституту добровільної відмови у кримінальному праві – стимуляція бажання у особи не доводити протиправний намір до кінця, а зупинитися на тій стадії, поки невідворотні наслідки ще не настали. Подібне заохочення дає людині шанс стати на шлях виправлення і не порушувати закон у майбутньому.

Зазначимо також, що з приводу правових наслідків добровільної відмови ч. 2 ст. 17 КК України містить припис, в якому зазначено, що особа, яка добровільно відмовилася довести кримінальне правопорушення до кінця, може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише у випадку, якщо її дії фактично становлять склад іншого правопорушення. Згідно зі ст. 17 Кримінального кодексу України, добровільна відмова від продовження кримінального правопорушення має наслідком те, що особа не підлягає кримінальній відповідальності, оскільки шляхом добровільної відмови особа припиняє створену нею небезпеку, не дозволяє їй реалізуватися та запобігає закінченню кримінального правопорушення, яке може призвести до шкоди об’єктові [1].

Разом із тим, в науці триває дискусія щодо того, виступає добровільна відмова підставою для виключення кримінальної відповідальності чи звільнення від кримінальної відповідальності. На нашу думку, позиція та аргументи проф. Ю. Бауліна щодо того, що це підстава для звільнення від кримінальної відповідальності, підлягає підтримці [2].

Нерідко випадки добровільної відмови зустрічаються у кримінальних правопорушеннях, вчинених декількома особами, тобто при співучасті.

Відповідно до статті 26 КК України, співучасть – це умисна спільна участь декількох суб'єктів у вчиненні кримінального правопорушення. Слід зауважити, що ч.1 ст. 27 КК закріплює, що співучасниками кримінального правопорушення є виконавець, організатор, підбурювач та пособник. Даний поділ базується на характері участі кожного із суб'єктів у вчинюваному. Відтак, і добровільна відмова кожного із співучасників буде мати свої особливості. Стаття 31 КК України регулює питання добровільної відмови співучасників, розглядаючи окремо добровільну відмову виконавця (співвиконавців), організатора, підбурювача та пособника [1].

Відповідно до ч. 2 ст. 27 КК України виконавцем (співвиконавцем) вважається особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами кримінального правопорушення безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності(наприклад, дітей, або осіб з психічними порушеннями), вчинила кримінальне правопорушення, передбачене Кримінальним кодексом [1].

Оскільки виконавець є особою, на яку покладено найбільш очевидно протиправну роботу при вчиненні кримінального правопорушення, то й добровільна відмова такого суб'єкта не має яких-небудь особливостей. Добровільна відмова виконавця кримінального правопорушення розглядається за правилами ст. 17, ч. 1 ст. 31 КК. Так, відповідно до ч. 1 ст. 31 КК України, у разі добровільної відмови виконавця (співвиконавців) інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування до кримінального правопорушення або замах на кримінальне правопорушення, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець [1].

Найчастіше добровільна відмова виконавця кримінального правопорушення здійснюється у пасивній формі, оскільки для того, щоб кримінальне правопорушення не було здійснено, від виконавця достатньо лише не вчиняти дій, які заздалегідь були заплановані, як на етапі готування, так і на етапі незакінченого замаху. Що ж стосується закінченого замаху, то, коли протиправні наслідки вчинених дій ще не настали і особа може втрутитися в розвиток причинно-наслідкового зв'язку і відвернути ці наслідки, то в даній ситуації необхідно говорити лише про активну форму дій.

Що стосується відповідальності співвиконавців, то на це питання КК України чіткої відповіді не дає. Закон не покладає на жодного зі співвиконавців кримінального правопорушення обов'язку відвернути настання протиправних наслідків та вчинення кримінального правопорушення іншим співвиконавцем (співвиконавцями). Однак, на думку деяких дослідників, існують випадки, коли добровільна відмова співвиконавця може бути здійснена в активній формі, коли виконавець запобігає доведенню кримінального правопорушення до кінця іншим співвиконавцем [11, с. 29].

Особливості добровільної відмови інших співучасників у кримінальному правопорушенні полягають у наданні їм можливості припинити свої дії навіть після їх вчинення, але до остаточного завершення правопорушення виконавцем. Це положення обґрунтоване і відповідає ст. 31 КК України. Законодавець не визначає окремо поняття добровільної відмови для співучасників, посилаючись на загальне визначення добровільної відмови, яке міститься у ст. 17 КК України. Відповідно до цієї норми, добровільна відмова означає, що особа, вчинивши дії, спрямовані на завдання шкоди об'єктам правової охорони, добровільно припиняє ці дії. При цьому протиправний результат не настає, що є ключовою ознакою добровільної відмови і умовою звільнення від кримінальної відповідальності.

Для того щоб протиправний результат не настав, особа має або не вчиняти певні дії (бездіяльність), або нейтралізувати їхні наслідки. Таким чином, кожен співучасник, включаючи співвиконавця, для виключення кримінальної відповідальності на підставі добровільної відмови повинен не лише припинити власні дії, а й вжити всіх заходів для розриву причинного зв’язку між своїми діями і протиправним результатом, тобто запобігти наслідкам своїх дій (бездіяльності).

Для співвиконавця, найчастіше, це можливо лише шляхом запобігання вчиненню кримінального правопорушення іншими співвиконавцями або відвернення кримінального правопорушення. При цьому припинення співвиконавцем протиправних дій інших співучасників може відбуватися як шляхом активних дій (в більшості випадків), так і шляхом бездіяльності. Останній варіант можливий у випадках, коли відмова співвиконавця від продовження кримінального правопорушення однозначно унеможливлює його завершення.

Зауважимо, що, з одного боку, діяльність кожного зі співучасників спрямована на вчинення єдиного кримінального правопорушення, водночас поведінка кожного з них є все ж таки самостійним суспільно небезпечним діянням, яке має свій момент закінчення [3, с. 223]. Тому добровільна відмова співучасників є індивідуальною, і кожну особу, яка добровільно відмовляється від вчинення кримінального правопорушення, треба розглядати окремо.

Найвідповідальнішим учасником кримінального правопорушення, вчиненого декількома особами, є організатор. Відповідно до ч. 3 ст. 27 КК України організатором вважається така особа, що організувала вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. У частині 2 ст. 31 КК зазначено, що організатор не підлягає кримінальній відповідальності при добровільній відмові у разі, якщо він відвернув вчинення кримінального правопорушення або своєчасно повідомив відповідні органи державної влади про кримінальне правопорушення, що готується або вчиняється [1].

Як і відмова будь-якого суб'єкта кримінального правопорушення, добровільна відмова організатора може виражатись як в активній, так і в пасивній формі. Однак, пасивна форма добровільної відмови організатора найчастіше є недостатньою, оскільки це рідко може призвести до припинення протиправної діяльності інших співучасників. Тому організатор, окрім припинення власних протиправних діянь, повинен запобігти скоєнню кримінального правопорушення будь-яким законним шляхом. Тобто за загальним правилом добровільна відмова організатора повинна бути здійснена в активній формі.

Більшість дослідників вважають, що добровільна відмова організатора можлива лише через активні дії, обґрунтовуючи це тим, що організатор є «серцем» або «душею» кримінального правопорушення. Однак деякі автори вважають, що в певних випадках добровільна відмова організатора може виражатися і в пасивній формі.

Ми підтримуємо думку, що організатор не повинен бути обмежений у можливості звільнення від кримінальної відповідальності через добровільну відмову в пасивній формі. Така відмова може мати місце у випадках, коли організатор виступає фінансистом незаконної діяльності. Є низка кримінальних правопорушень, які можливі лише за наявності значних фінансових ресурсів. Прикладами таких правопорушень можуть бути, зокрема, великомасштабні операції з транспортування і реалізації зброї або наркотиків. Відсутність фінансування призведе до припинення кримінального правопорушення, таким чином буде дотримано всі умови добровільної відмови. Крім того, слід врахувати, що організатор, як центральна фігура в злочинній діяльності, може мати фактичні різні функції, які можуть впливати на спосіб його добровільної відмови. Наприклад, якщо організатор контролює логістику чи має вирішальну інформацію, його пасивна відмова від виконання цих функцій може фактично зупинити весь процес вчинення правопорушення. Тому організатор може бути звільнений від кримінальної відповідальності як при активній, так і при пасивній формі добровільної відмови.

На відміну від організатора, підбурювач не має можливості пасивної добровільної відмови, оскільки його роль полягає у стимулюванні інших учасників до вчинення кримінального правопорушення. Відповідно до ч. 4 ст. 27 КК України, підбурювач є особою, яка, використовуючи умовляння, підкуп, погрозу, примус або інші методи, намагається переконати або змусити іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення. Мета підбурювача полягає у психологічному впливі на інших учасників, зокрема, у переконанні їх у вчиненні кримінального правопорушення або змушенні до нього. Таким чином, можливість пасивної добровільної відмови підбурювача в усіх випадках виключена.

Добровільна відмова підбурювача може бути реалізована виключно в активній формі, оскільки це єдиний спосіб усунення змін, які він спровокував у психіці співучасників. Такий підхід дозволяє зупинити підготовку до кримінального правопорушення або саме кримінальне правопорушення, якщо не вдається усунути психологічний вплив підбурювача на інших учасників [5, с. 335-336].

Відповідно до ч. 2 ст. 29 КК України підбурювач підлягає кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 27 КК України та тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, яка передбачає кримінальне правопорушення, вчинене виконавцем [1]. Добровільна відмова підбурювача має місце або на стадії готування до кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК України, або на стадії замаху на такі кримінальні правопорушення, проте відповідно до ч. 2 статті 31 має місце виключно при активній добровільній відмові особи, тобто якщо він відвернув вчинення кримінального правопорушення або своєчасно повідомив відповідні органи державної влади про кримінальне правопорушення, що готується або вчиняється.

Важливо розуміти, що добровільна відмова у вигляді повідомлення органам державної влади повинна бути не тільки своєчасною, але й містити достатньо повну та інформативну інформацію для того, щоб правоохоронні органи могли ефективно діяти для припинення кримінального правопорушення. Якщо повідомлення не містить достатньої інформації для того, щоб правоохоронні органи могли вжити необхідних заходів для припинення кримінального правопорушення, таке повідомлення втрачає своє значення. Відповідно, якщо інформація є неповною або недостатньою, підбурювача не буде звільнено від кримінальної відповідальності. Закон вимагає від підбурювача надати достатньо повну та інформативну інформацію, щоб органи могли адекватно реагувати на ситуацію та забезпечити припинення або запобігання кримінальному правопорушенню. Таким чином, важливість повноти та достатності інформації у повідомленні підбурювача не може бути недооціненою.

Що стосується пособника, то відповідно до ч. 5 ст. 27 КК України пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення.

Добровільна відмова пособника суттєво відрізняється від відмови організатора та підбурювача. У той час як добровільна відмова організатора та підбурювача може проявлятися в двох формах (відверненні ними протиправних наслідків та вчасному повідомленні про кримінальне правопорушення відповідним органам державної влади), добровільна відмова пособника може виражатися ще у двох формах: ненадання засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення або неусунення перешкод вчиненню кримінального правопорушення. Лише остання форма передбачає пасивну поведінку. Однак результатом такої поведінки все одно має бути запобігання настанню протиправних наслідків через вчинення кримінального правопорушення, оскільки в ч. 3 ст. 31 КК як результат добровільної відмови будь-якого співучасника передбачається недоведення кримінального правопорушення до кінця.

Особливості добровільної відмови залежать від виду пособництва. При інтелектуальному пособництві дії співучасника певною мірою схожі на поведінку підбурювача, тому добровільна відмова такого пособника можлива лише в активній формі. Питання добровільної відмови при фізичному пособництві є більш складним. Згідно з ч. 2 ст. 31 КК України, добровільна відмова пособника визначається як ненадання засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення або неусунення перешкод для його вчинення [2, с. 121]. Однак не враховується вплив обіцянки надати допомогу на інших співучасників. Тут слід розрізняти пособництво, що здійснюється за попередньою змовою, та пособництво, що здійснюється під час безпосереднього вчинення кримінального правопорушення. Обіцянка стати фізичним пособником, дана під час попередньої змови, є різновидом інтелектуального пособництва. Наприклад, заздалегідь обіцяне приховування суб'єкта кримінального правопорушення належить до інтелектуального пособництва, оскільки така обіцянка зміцнює рішучість співучасників. Аналогічний вплив має обіцянка заздалегідь надати засоби чи знаряддя для вчинення злочину. Таким чином, добровільна відмова в цьому випадку повинна розглядатися за правилами інтелектуального пособництва. Винятком є ситуації, коли пособник мав надати унікальний пристрій або інформацію, без яких неможливо здійснити кримінальне правопорушення. У таких випадках невиконання цих дій призводить до запобігання кримінальному правопорушенню.

Висновки. Добровільна відмова є важливим інструментом у системі кримінального права. Розуміння сутності, ознак та меж добровільної відмови дозволяє усвідомити її значущість для запобігання вчиненню кримінальних правопорушень та стимулювання правомірної поведінки. Цей інститут дає можливість особам, які вирішили припинити свою протиправну діяльність, уникнути кримінальної відповідальності за умови, що відмова від вчинення

кримінального правопорушення була здійснена добровільно і без впливу зовнішніх факторів. Вона також виступає як превентивний засіб, заохочуючи співучасників до перегляду своїх намірів та відмови від протиправної діяльності на ранніх етапах. Подальше дослідження та розвиток цієї теми може сприяти вдосконаленню правової системи у напрямку справедливості, гуманізму та підтримки стримувального ефекту кримінальної юстиції.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 28 берез. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
2. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
3. Бурдін В. М. Добровільна відмова та її кримінально-правове значення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Т. 4. С. 215–229.
4. Гродецький Ю.В. Добровільна відмова при співучасті : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 081. Харків, 2002. 23 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AVTOREF_2016/Grodeckiy_avt_2002.pdf.\
5. Гродецький Ю. В. Лекція за темою: «Добровільна відмова співучасників». *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020, № 2(14) С. 332–339.
6. Добровільна відмова. *Crimpravo.com*. URL: https://crimpravo.com/slovnyk-kryminalne-pravo/dobrovilna-vidmova.html.
7. Загодіренко П. Добровільна відмова співучасників від доведення злочину до кінця. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. № 69. С. 289–296. URL: http://www.apdp.in.ua/v69/one.pdf#page=289.
8. Копачинська О. Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні: ознаки та значення. *Восьмі харківські кримінально-правові читання* : Матеріали міжнародної наукової студентської конференції, м. Харків, 26 квіт. 2024 р. Харків, 2024. С. 57–59.
9. Орловський Р. С. Особливості добровільної відмови виконавця злочину. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2015. № 20. С. 158–162. URL: https://periodicals.karazin.ua/law/issue/view/436/481.
10. Потапчук В. Добровільна відмова при незакінченому злочині. «Проблеми та перспективи розвитку економіки, обліку, фінансів та права» : Зб. тез доп. Міжнар. науково-практ. конф., м. Полтава, 20 серп. 2022 р. Полтава, 2022. С. 53–54. URL: https://r.donnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2701/20%20серпня_збірник.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=53.
11. Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз) : Харків, 2003. 512 с.

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code Ukraine]. (2024, May 19). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian].
2. Baulin Yu. V. (2004). *Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti [The Exemption from Criminal Responsibility]* (p.296). Kyiv: Atika [In Ukrainian].
3. Burdin V. M. (2013). Dobrovilna vidmova ta yii kryminalno-pravove znachennia [Voluntary refusal and its criminal legal meaning]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs* - Vols. 4 - 215-219. [In Ukrainian].

4. Grodetskiy Yu.V. (2002). *Dobrovilna vidmova pry spivuchasti [Voluntary refusal by complicity]*. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: NLU. Retrieved from https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AVTOREF_2016/Grodeckiy_avt_2002.pdf.\ [in Ukrainian].

5. Grodetskiy Yu.V. (2020). *Dobrovilna vidmova spivuchasnykiv [Voluntary refusal of accomplices]*. Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy - Bulletin of the Ukrainian Criminal Law Association, 2, 332-339. [In Ukrainian].

6. *Dobrovilna vidmova [Voluntary refusal]*. Crimpravo.com. Retrieved from https://crimpravo.com/slovnyk-kryminalne-pravo/dobrovilna-vidmova.html. [In Ukrainian]

7. Zahodirenko P. A. (2013). Dobrovilna vidmova spivuchasnykiv vid dovedennia zlochynu do kintsia [Voluntary refusal of accomplices of consummation of crime]. Aktualni problemy derzhavy i prava - Current issues of state and law, 69, 289-296. Retrieved from http://www.apdp.in.ua/v69/one.pdf#page=289 [In Ukrainian].

8. Kopachynska O. I. (2024). Dobrovilna vidmova pry nezakinchenomu kryminalnomu pravoporushenni: oznaky ta znachennia [Voluntary refusal in the case of an unfinished criminal offense: signs and significance]. Proceedings of International Student Conference: Vosmi kharkivski kryminalno-pravovi chytannia - Eighth Kharkiv Criminal Law Readings. (pp.57-59). Kharkiv [In Ukrainian].

9. Orlovskyi R. S. (2015). Osoblyvosti dobrovilnoi vidmovy vykonavtsia zlochynu [Features of the voluntary refusal of the perpetrator of the crime]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia «PRAVO» - Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series 'Law', 20, 158-162. Retrieved from https://periodicals.karazin.ua/law/issue/view/436/481 [In Ukrainian].

10. Potapchuk V. O. (2022). Dobrovilna vidmova pry nezakinchenomu zlochyni [Voluntary refusal with an incomplete crime]. Proceedings from MIIM'22: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Problemy ta perspektyvy rozvytku ekonomiky, obliku, finansiv ta prava» - The international scientific and practical conference «Problems and prospects for the development of economics, accounting, finance and law». (pp. 53-53). Poltava. Retrieved from https://r.donnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2701/20%20серпня_збірник.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=53. [In Ukrainian].

11. Yarmysh N. M. (2023). Teoretychni problemy prychynno-naslidkovoho zviazku v kryminalnomu pravi (filosofsko-pravovyi analiz) [Theoretical problems of causality in criminal law (philosophical and legal analysis)] (p. 512). Kharkiv [In Ukrainian].

УДК 351.95

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-506-515

Дрок Ірина Сергіївна т.в.о. завідувача навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем превентивної діяльності, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, просп. Науки, 26, м. Дніпро, 49005, https://orcid.org/0000-0002-9722-2376

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ НЕДИСКРИМІНАЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ

В наукові статті визначено окремі аспекти реалізації принципу недискримінації в Національній поліції, зокрема, за ознакою сексуальної орієнтації. Висловлена позиція про те, що різноманітність характеристик поліцейських в Україні має стати основою для усунення дискримінації в рядах Національної поліції.

У роботі акцентована увага на проблемах сприйняття ЛГБТ-осіб, які є громадянами України і мають намір проходити службу в Національній поліції України. Під час проведення дослідження авторкою було розроблено анкетування для поліцейських, яке присвячене з'ясуванню думки поліцейських та ставлення їх до проблеми.

Висловлена та підтверджена позиція щодо збереження загальної для України тенденції щодо представництва ЛГБТ серед працівників Національної поліції. Доведена думка про тенденцію до сприйняття наявності прав і свобод ЛГБТ-осіб, у тому числі серед особового складу поліцейських, однак зберігається приблизно третина осіб, які категорично не підтримують такі погляди. Виявлена деяка непослідовність респондентів щодо ставлення до реалізації ЛГБТ права на доступ до служби в Національній поліції. З метою розвитку ідеї рівності права на службу в Національній поліції всіх громадян України, у тому числі ЛГБТ, запропоновано проводити відповідну роботу щодо спрямування поглядів нейтральної групи поліцейських (а таких в середньому третина) в проєвропейський бік, в бік реалізації принципу дотримання прав людини.

Акцентована увага на необхідності розвитку політики МВС України у напрямку рівності прав і свобод поліцейських за сексуальною орієнтацією. Авторка виділяє три вектори підвищення рівня забезпечення прав ЛГБТ-поліцейських: удосконалення нормативно-правових засад, які регламентують діяльність Національної поліції; виведення з тіні проблеми дотримання прав ЛГБТ-поліцейських; просвітницька робота серед громадян України в цілому та серед поліцейських зокрема.

Ключові слова: сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, права і свободи, недискримінація, забезпечення прав, правове регулювання, цивільне партнерство, воєнний стан.

Drok Iryna Serhiivna Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), associate professor, Senior Research Officer of the educational and scientific laboratory for the study of problems of preventive activity of the Dnipro State University of Internal Affairs, 26, Prospect Nauka, Dnipro, 49005, https://orcid.org/0000-0002-9722-2376

SOME ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF THE NON-DISCRIMINATION PRINCIPLE IN THE NATIONAL POLICE

Abstract. Scientific articles define certain aspects of the implementation of the principle of non-discrimination in the National Police, in particular, based on sexual orientation. The expressed position is that the diversity of characteristics of police officers in Ukraine should become the basis for eliminating discrimination in the ranks of the National Police.

The work focuses on the problems of perception of LGBT people who are citizens of Ukraine and intend to serve in the National Police of Ukraine. During the research, the author developed a questionnaire for police officers, which is dedicated to finding out the opinion of police officers and their attitude to the problem.

The position expressed and confirmed regarding the preservation of the general trend for Ukraine regarding the representation of LGBT people among the employees of the National Police. There is a proven opinion about the tendency to perceive the existence of rights and freedoms of LGBT people, including among police personnel, however, approximately one third of people who categorically do not support such views remain. In order to develop the idea of equality of the right to serve in the National Police of all citizens of Ukraine, including LGBT, it is proposed to carry out relevant work about directing the views of a neutral group of police officers (and on average a third of them) in the pro-European direction, in the direction of the implementation of the principle of respect for human rights

Focused attention on the need to develop the policy of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the direction of equality of rights and freedoms of policemen based on sexual orientation. The author singles out three vectors of increasing the level of ensuring the rights of LGBT police officers: improvement of the legal framework that regulates the activities of the National Police; bringing out of the shadows the problem of observing the rights of LGBT police officers; educational work among citizens of Ukraine in general and among police officers in particular.

Постановка проблеми. Принцип недискримінації гарантує однакове ставлення до фізичних осіб, незалежно від їхньої національності, статі, расової

належності чи етнічного походження, релігії або вірувань, фізичних вад, віку чи сексуальної орієнтації. Дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації включає неоднакове ставлення до особи через те, що вона є або здається геєм, лесбійкою, бісексуалом, трансгендером або гетеросексуалом. Може бути пряма або непряма дискримінація. В українському законодавстві на конституційному рівні проголошений принцип рівності прав і свобод громадян перед законом [1], у тому числі за ознакою статі. Положення щодо рівності прав і свобод громадян за ознакою сексуальної орієнтації відсутнє в Конституції України. Підзаконні нормативно-правові акти також не конкретизують механізм дотримання прав і свобод людини за ознакою сексуальної орієнтації. Тобто чинне українське законодавство замовчує, не врегульовує дане питання. Однак, на наш погляд, різноманітність характеристик поліцейських в Україні має стати основою для усунення дискримінації в рядах Національної поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основному предметом дослідження наукової спільноти в Україні виступають загальні питання протидії дискримінації в різних галузях права. Загальнотеоретичні аспекти заборони дискримінації вивчала у своєму дисертаційному дослідженні вивчала Равлінко З.П. (2016) [2]. Бачинська О.-М.І. (2019) дослідила принцип недискримінації та механізми його реалізації у своєму дисертаційному дослідженні [3]. Янковець І.В. (2020) присвятила дисертаційне дослідження інституційному механізму подолання дискримінації в Україні [4]. Сербин Н.В. (2018) на основі узагальнення наукових праць вчених, аналізу норм чинного трудового законодавства України, а також міжнародних нормативно-правових актів, визначає сутність та особливості правового регулювання недопущення дискримінації у сфері праці, на основі чого надає науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення та подальшого розвитку вітчизняного законодавства у цій сфері [5]. Кругова С.С. (2021) здійснила розробку цілісних напрямів теоретико-практичних пропозицій з оптимізації сучасного стану конституційно-правового регулювання забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні [6]. Світовенко Д.В. (2023) предметом дослідження для своєї дисертації обрала форми та способи реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України [7]. Наливайко Л.Р. (2024) виділяє головні напрями забезпечення гендерної рівності у секторі безпеки та оборони в умовах воєнного стану: недопущення дискримінації за ознакою статі, запобігання, протидія проява насильства щодо жінок-військовослужбовиць, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у питаннях проходження військової служби, забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам обіймати посади та просуватися по службі, виховання і пропаганда культури ґендерної рівності серед військовослужбовців та

офіцерського складу, поширення просвітницької діяльності та впровадження спеціалізованих навчальних курсів та програм у цій сфері в навчальних закладах, тощо [8]. Нами раніше (2023) також були досліджені окремі гендерні аспекти в роботі керівників підрозділів поліції [9]. Поряд із цим питання реалізації принципу недискримінації в Національній поліції за ознакою сексуальної орієнтації не були предметом наукових досліджень серед українських вчених, зокрема галузі адміністративного права.

Мета написання наукової статті – визначити окремі аспекти реалізації принципу недискримінації в Національній поліції, зокрема, за ознакою сексуальної орієнтації.

Виклад основного матеріалу. Сталою позицією в європейських державах є те, що наявність співробітників ЛГБТ-спільноти у правоохоронних органах являється основою кращого діалогу із суспільством. Історично склалося, що представництво ЛГБТ серед поліцейських має багато дискусійних моментів. Зокрема, до роботи в правоохоронних органах не завжди долучали представників нетрадиційної сексуальної орієнтації. Прийняті норми міжнародного значення щодо забезпечення прав людини [10] часто зустрічали і зустрічають спротив щодо їхньої адаптації на національному рівні. Сьогодні в складі поліції розвинених держав світу створені підрозділи та комітети із співробітників ЛГБТ. Рішення про прийняття до лав правоохоронних органів таких осіб зазвичай приймалися після внесення змін до законодавства. Зауважимо, що прийняття нормативно-правових актів про захист прав ЛГБТ-осіб, зокрема і про допуск таких осіб, що здійснили камінг-аут, до служби в поліції залежить від ставлення до питання представників державних органів, законодавців, громади конкретної держави в цілому.

Кількість представників ЛГБТ в Національній поліції, як і в Збройних Силах України, достовірно невідома. В публічному просторі від початку повномасштабного вторгнення все частіше лунають приклади камінг-аутів військовослужбовців. Тематика захисту прав військових-ЛГБТ повсякчас стає предметом соціологічних досліджень, законодавчих обговорень, діяльності громадських діячів, психологів, тощо. Офіційно зареєстровані громадські об’єднання геїв, лесбійок, що є військовослужбовцями. Діють телеграм-чати для представників ЛГБТ-спільноти, що проходять службу в Збройних силах України. Ведуться публічні сторінки в соціальних мережах для таких осіб та інших членів українського суспільства і не тільки.

Згідно досліджень, проведених громадською організацією “Військові ЛГБТІК+”, від 2% до 4 % військовослужбовців відносяться до ЛГБТ+ спільноти, а 54 частини військових підрозділів підтвердили присутність у їх лавах ЛГБТ+ представників [11]. Відповідно, можемо зробити висновок про те, що ЛГБТ люди служать в армії нарівні з гетеросексуальними людьми.

За аналогією зі статистикою військової спільноти та загальним відсотком ЛГБТ-осіб в українському суспільстві можемо висунути думку про наявність таких осіб у лавах Національної поліції. Водночас, рух ЛГБТ-поліцейських не те, що не набирає обертів, а він взагалі відсутній. Причинами цього вважаємо упереджене ставлення поліцейських до ЛГБТ через тісний зв'язок з тюремною субкультурою в наслідок виконання службових обов'язків; пережитки радянського світогляду, що проник в правоохоронні органи та передається від покоління до покоління; закритість поліцейської спільноти, так звана "корпоративна етика". Умови військового стану ще більше сприяють латентності проблеми забезпечення прав ЛГБТ-поліцейських через пріоритетність виконання службових завдань перед забезпеченням прав самих поліцейських. Відповідно, можна стверджувати про негласне запровадження в нашій державі правила «Don't ask, don't tell» в лавах Національної поліції з приводу окресленого питання. Водночас, міжнародний рух поліцейських-ЛГБТ, набирає обертів. Наприклад, European LGBT Police Association – це головна організація європейських ЛГБТ поліцейських асоціацій, яка має на меті – просвітництво та інформування теми «ЛГБТ» всередині та поза поліцейськими організаціями шляхом інформування громадськості та поліцейських сил про сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність та зменшення широко поширених упереджень щодо лесбіянок, геїв, бісексуалів та трансгендерів [12].

У даній роботі увага буде акцентована саме на проблемах реалізації прав і гарантій ЛГБТ людей, які є громадянами України і мають намір проходити службу в Національній поліції України. З метою досягнення поставленої мети, нами було розроблено анкетування для поліцейських, яке присвячене з'ясуванню їх думки та ставлення до проблем реалізації прав поліцейськими, які є представниками ЛГБТ-спільноти. Інтерв'ювання проводилося в травні 2024 року з представниками Київської, Дніпропетровської, Рівненської областей. В рамках дослідження було опитано 344 поліцейських (45% жінок та 55% чоловіків), що дозволяє говорити про репрезентативність респондентів за статтю. Репрезентативність за віком також дотримана: 37% – особи віком від 18 до 25 років; 32% – особи віком від 26 до 35 років; 27% – особи віком від 36 до 45 років; 4% – особи віком старше 45 років. Стаж роботи в органах внутрішніх справ відповідно ставив: до 3 років – 28,5 %; від 3 до 5 років – 10%; від 5 до 10 років – 14%; від 10 до 15 років – 19%; від 15 до 20 років – 14,5%; більше 20 років – 14 %. Інтерв'ювання проводилося шляхом анонімного опитування через заповнення Google форми. *Формально за звичайних обставин статистична похибка такої вибірки не перевищувала 3%. За умов введення воєнного стану, закритості поліцейської спільноти в цілому, крім зазначеної формальної похибки, додається певне систематичне відхилення.*

Проте, вважаємо, що отримані результати все одно зберігають високу репрезентативність та дозволяють досить надійно аналізувати суспільні настрої поліцейських.

Переходячи до суті проведеного дослідження, першочергово нами було з'ясовано, що більшість поліцейських розуміють значення терміну "ЛГБТ" (96%), тобто можемо говорити про розуміння сутності явища серед поліцейських, що є позитивним, зважаючи на те, що Національна поліція залишається закритою спільною, яка в Україні досить консервативна. Відзначимо, що дотепер важко знайти приклади публічних камінг-аутів серед поліцейських в Україні. Водночас, проведене нами опитування зафіксувало, що 98% опитах не відносять себе до представників ЛГБТ-спільноти, що співпадає з даними інших відзначених вище досліджень [11] і підтверджує важливість обраного напрямку дослідження. У той же час, 16% опитаних знають осіб, які можуть віднести себе до представників ЛГБТ-спільноти і є працівниками Національної поліції. Отже, можемо зробити висновок про підтвердження наявності ЛГБТ-осіб в лавах Національної поліції

Розглядаючи питання ставлення до реалізації прав представників ЛГБТ-спільноти, показними стали відповіді, які приблизно розділилися порівну. Повністю погоджуються або скоріше погоджуються з тим, що представники ЛГБТ-спільноти повинні мати такі ж права, як і всі інші, 44% респондентів; як погоджуюся, так і не погоджуюся – 16% з них; не можуть дати однозначну відповідь, відповіли "не знаю" – 17%; категорично не погоджуються із твердженням 23% опитаних поліцейських. Тобто, відповідаючи на загальне питання, яке не стосується служби в поліції, респонденти вже не мають однозначного ставлення до ЛГБТ-осіб. Така думка підтверджує застарілість та консервативність поглядів серед поліцейських, однак більшість вже розуміють європейські та міжнародні стандарти рівності прав людей в цілому. Вважаємо, що саме молоді поліцейські широкі у своїх поглядах на права людини та верховенство права в цілому. Варто звернути увагу на те, що проведеним загальнонаціональним опитуванням у 2022 році встановлено, що саме поліцейські серед представників різних професій є найбільш толерантними до ЛГБТ [13]. Підтримання та розвиток означеної позиції, впровадження її в повсякденну діяльність поліцейського сприятиме безумовному дотриманню прав людини, протидії дискримінації під час виконання службових обов'язків поліцейськими, у тому числі за ознакою сексуальної орієнтації.

Розвиваючи думку про різноманітність в робочому середовищі Національної поліції, ми запропонували респондентам відповісти на питання, чи повинні мати представники ЛГБТ-спільноти рівний доступ до служби в поліції, як і всі інші. Думки опитаних розділилися: повністю або скоріше погодилися з твердженням 40% респондентів; 31% – категорично не

погодилися; як погоджуються, так і не погоджуються – 12%; не можуть дати однозначну відповідь, відповіли “не знаю” – 17%.

Конкретизуючи ставлення діючих поліцейських до реалізації права на службу в Національній поліції представниками ЛГБТ-спільноти через власний набутий або прогнозований досвід, ми з’ясовували їх ставлення до нового колеги у випадку, якщо він буде ЛГБТ-особою і не приховуватиме цього. Більшість, 38% опитаних мають нейтральне ставлення до таких осіб та події, що відбулася або може відбутися у майбутньому; 27% респондентів мають скоріше негативне або однозначно негативне ставлення; для 17% респондентів це було важке питання і вони не змогли дати однозначної відповіді; лише 18% респондентів позитивно або однозначно позитивно ставляться до події мати колегу, що є ЛГБТ-особою.

Більш тісне несення служби відбувається з напарником у лавах Національної поліції. З’ясовуючи реакцію поліцейських на те, що їх напарником може бути представник ЛГБТ-спільноти, ми прийшли до таких висновків. Більшість, 31% опитаних мають нейтральне ставлення до таких осіб та події, що відбулася або може відбутися у майбутньому; 38% респондентів мають скоріше негативне або однозначно негативне ставлення; для 15% респондентів це було важке питання і вони не змогли дати однозначної відповіді; лише 16% респондентів позитивно або однозначно позитивно ставляться до події мати напарника, що є ЛГБТ-особою.

В процесі подальшого опитування, респондентам було задане узагальнююче питання, чи впливає сексуальна орієнтація на рівень виконання службових завдань поліцейськими? 23% опитаних вважають, що сексуальна орієнтація однозначно впливає або скоріше впливає на рівень виконання поставлених завдань поліцейськими; 28% відмітили, що їм важко відповісти на поставлене питання; 49% респондентів вважають, що скоріше не впливає або однозначно не впливає.

Подальші питання стосувалися тих осіб, які є самі представниками ЛГБТ-спільноти або які мають таких знайомих у лавах Національної поліції. Більшість (76,5%) респондентів відзначили, що їм не відомі факти дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації в трудовому колективі Національної поліції. Варіант “важко відповісти” обрали 15 % респондентів. 8,5% опитаних відзначили, що їм відомі такі факти. Серед відомих фактів дискримінації респонденти відзначали: законодавчі обмеження прав (13%); утиск з боку керівництва (15%); утиск з боку колег (19%); утиск з боку громадян (29%); утиск з боку підрозділів кадрового забезпечення (7,5%).

Аналіз результатів проведеного опитування дозволяє зробити наступні висновки: збереження загальної для України тенденції щодо представництва

ЛГБТ серед працівників Національної поліції (2%); в цілому можна простежити тенденцію до сприйняття наявності прав і свобод ЛГБТ-осіб, у тому числі серед особового складу поліцейських, однак зберігається приблизно третина осіб, які категорично не підтримують такі погляди; найбільш толерантно до ЛГБТ ставляться молоді поліцейські віком 18-25 років; найбільш нетерпимими є поліцейські, які мають досвід роботи більше 15 років; деяка непослідовність респондентів щодо прав ЛГБТ проявляється в питанні доступу до служби в Національній поліції, адже на 8 % більше осіб категорично не підтримують думку про рівний доступ до такої служби ЛГБТ, ніж тих, хто проти рівності прав ЛГБТ та інших громадян в цілому; чим ближче перспектива безпосереднього спілкування та виконання службових завдань з особою ЛГБТ, тим ставлення поліцейських змінюється в гіршу сторону (на 7% менше респондентів ставилися б нейтрально до роботи з напарником-ЛГБТ, ніж до просто колеги-ЛГБТ; на 11% більше відповідей про негативне ставлення до напарника-ЛГБТ, ніж до просто колеги); в сучасній українській поліцейській спільності залишається позиція (23%) про те, що сексуальна орієнтація може впливати на рівень виконання службових завдань. З метою розвитку ідеї рівності права на службу в Національній поліції всіх громадян України, у тому числі ЛГБТ, варто проводити відповідну роботу щодо спрямування поглядів нейтральної групи поліцейських (а таких в середньому третина) в проєвропейський бік, в бік реалізації принципу дотримання прав людини.

Висновки. Під час проведеного нами дослідження звучали думки про те, що такі особи переважно не афішують свою сексуальну орієнтацію під час вступу на службу або під час проходження служби. Для підвищення рівня забезпечення прав ЛГБТ-поліцейських, наш погляд, варто починати з нормативно-правових засад, які регламентують діяльність Національної поліції. Зокрема, варто наголосити на принципі рівності прав і свобод громадян України за сексуальною орієнтацію, у тому числі під час доступу до служби в Національній поліції. Наступним вектором, який сприятиме реалізації зазначеного права, це виведення з тіні проблеми дотримання прав ЛГБТ-поліцейських (створення громадський об’єднань, розвиток цього напрямку в діяльності профспілок поліцейських, висвітлення в громадськості наявності такого явища, тощо). Третій вектор, який, вважаємо, сприятиме реалізації права на службу в поліції представниками ЛГБТ-спільноти, - це просвітницька робота серед громадян України в цілому та серед поліцейських зокрема (можливо, в рамках проведення тренінгів, занять зі службової підготовки, зустрічей, тощо на тему рівності прав і свобод усіх громадян України перед законом).

Література:

1. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.96 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Равлінко З. П. Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. … канд. юрир. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 23 с.

3. Бачинська О. І. Принцип недискримінації і механізми його реалізації (теоретико-правові аспекти) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 254 с.

4. Янковець І. В. Дискримінація та інституційний механізм її подолання в Україні : дис. ... докт. філософії. Одеса, 2020. 300 с.

5. Сербин Н. В. Правове регулювання недопущення дискримінації у сфері праці за трудовим законодавством України: : автореф. дис. … канд. юрир. наук : 12.00.05. Харків, 2018. 23 с.

6. Кругова С. С. Конституційно-правове забезпечення гендерної рівності в Україні: дис. ... докт. філософії. Київ, 2021. 240 с.

7. Світовенко Д. В. Форми та способи реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України: дис. ... докт. філософії. Київ, 2023. 249 с.

8. Наливайко Л. Р. Гендерна рівність у секторі безпеки і оборони в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи.* 2024 № 3(45). С. 911-919. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-911-919

9. Дрок І. С. Врахування гендерного аспекту в роботі керівників підрозділів поліції з внутрішньо переміщеними особами-поліцейськими. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету.* Серія Право. 2023. Випуск 77 (3). С. 42-46. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.6

10. Європейська конвенція з прав людини, ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

11. Громадська організація "Військові ЛГБТІК+". URL: https://www.instagram.com/lgbtiqmilitary/

12. European LGBT Police Association [сайт]. URL: https://www.lgbtpolice.eu/

13. Як в Україні змінилося ставлення до ЛГБТ. Опитування. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2022/06/1/248914/

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR vid 28.06.96 [Constitution of Ukraine, 1996, June, 28]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80# Text [in Ukrainian].

2. Ravlinko, Z. P. (2016). Zaborona dyskryminatsii: zahalnoteoretychne doslidzhennia [Prohibition of discrimination: a general theoretical study] : Extended abstract of candidate's thesis. Lviv. [in Ukrainian].

3. Bachynska, O. I. (2019). Pryntsyp nedyskryminatsii i mekhanizmy yoho realizatsii (teoretyko-pravovi aspekty) [Non-discrimination principle and the mechanisms of its implementation (theoretical and legal aspects)]: Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Iankovets, I. V. (2020). Dyskryminatsiia ta instytutsiinyi mekhanizm yii podolannia v Ukraini [Discrimination and the institutional mechanism of overcoming it in Ukraine]: Candidate's thesis. Odesa. [in Ukrainian].

5. Serbyn, N. V. (2018). Pravove rehuliuvannia nedopushchennia dyskryminatsii u sferi pratsi za trudovym zakonodavstvom Ukrainy [Legal regulation of non-discrimination in the sphere of labor according to the labor legislation of Ukraine]: Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv. [in Ukrainian].

6. Kruhova, S. S. (2021). Konstytutsiino-pravove zabezpechennia hendernoi rivnosti v Ukraini [Constitutional and legal provision of gender equality in Ukraine]: Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Svitovenko, D. V. (2023). Formy ta sposoby realizatsii pryntsypu hendernoi rivnosti za trudovym zakonodavstvom Ukrainy [Forms and methods of implementation of the gender equality principle under the labor legislation of Ukraine]: Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

8. Nalyvaiko, L. R. (2024). Henderna rivnist u sektori bezpeky i oborony v umovakh voiennoho stanu [Gender equality in the security and defense sector under martial law]. *Naukovi perspektyvy*, 3(45), 911-919. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-3(45)-911-919 [in Ukrainian].

9. Drok, I. S. (2023). Vrakhuvannia hendernoho aspektu v roboti kerivnykiv pidrozdiliv politsii z vnutrishno peremishchenymy osobamy-politseiskymy [Taking into account the gender aspect in the work of the police units heads with internally displaced police officers]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu.* Seriia Pravo, 77 (3), 42-46. https://doi.org/ 10.24144/2307-3322.2023.77.2.6 [in Ukrainian].

10. Ievropeiska konventsiia z prav liudyny, ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 475/97-VR vid 17.07.97 [The European Convention on Human Rights, ratified by the Law of Ukraine № 475/97-VR dated 1997, July, 17]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

11. Hromadska orhanizatsiia "Viiskovi LHBTIK+" [Public organization "Military LGBTIK+"]. URL: https://www.instagram.com/lgbtiqmilitary/ [in Ukrainian].

12. European LGBT Police Association [sait]. URL: https://www.lgbtpolice.eu/ [in English].

13. Iak v Ukraini zminylosia stavlennia do LHBT. Opytuvannia. [How the attitude towards LGBT has changed in Ukraine. Poll.]. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2022/06/ 1/248914/ [in Ukrainian].

УДК 342

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-516-526

Коваль Владислав Русланович аспірант, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України, https://orcid.org/0009-0001-2871-9928

ЗАГРОЗИ ТА ІНШІ ФАКТОРИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЕЛЕКТРОННОГО БАНКІНГУ

Анатоція. В даний час банківська діяльність є однією із галузей, у яких застосування цифрових технологій реалізується найефективніше. На сучасному етапі розвитку інтеграція цифрових та фінансових технологій у діяльність комерційних банків визначає їх конкурентоспроможність та фінансову стійкість.

Серед широкого спектра послуг, які пропонують банки, особливе місце посідає дистанційне банківське обслуговування у різних формах, яке дозволяє надавати клієнтам новий рівень сервісу через створення доступних та ефективних механізмів взаємодії банку та клієнтів.

Впровадження електронного банкінгу забезпечує банкам підвищення рентабельності, гнучкості та покращення цифрового досвіду роботи з клієнтами, який можна адаптувати до постійних змін їх потреб. Інтернет-банкінг та мобільний банкінг концентруються на виконанні щоденних транзакцій клієнтів через Інтернет та мобільні банківські програми, електронний банкінг є найбільш всеосяжним із трьох вищезгаданих понять, оскільки охоплює та об'єднує як мобільний банкінг, і Інтернет-банкінг.

Використання технологій електронного банкінгу приносить як певний перелік переваг для клієнтів, так і посилює низку ризиків, які банкам необхідно враховувати та відповідним чином на них реагувати з метою зниження їхнього впливу.

Вступ. Банківська система знаходиться під постійним впливом ризиків цифровізації в першу чергу залежить від кібернетичних ризиків, які здійснюють безпосередній вплив на всю інформаційну систему держави і від так на її безпеку.

Тому інформаційна безпека відіграє найважливішу роль у діяльності банків та інших організацій. Інформаційна безпека – стан захищеності інформації, у якому забезпечуються її конфіденційність, доступність і цілісність.

В цьому дослідженню варто приділити увагу загрозам та іншим факторам інформаційної безпеки електронного банкінгу в сучасних умовах сьогодення.

Мета. Метою статті є обгрунтування теоретичних положень загроз та інших факторів інформаційної безпеки електронного банкінгу.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове регулювання інформаційної безпеки електронного банкінгу; 2) праці вітчизняних науковців, які досліджують правове забезпечення інформаційної безпеки електронного банкінгу, в тому числі загрози та інші фактори інформаційної безпеки електронного банкінгу.

Методологічною основою дослідження є такі загальнонаукові методи: історичний, міждисциплінарний, прогностичний та логічний (аналіз, синтез, індукція, дедукція). Серед наукових методів пізнання використовувалися системно-структурний, правового моделювання та структурно-функціональний.

Результати. У науковій статті визначено поняття електронного банкігу. З'ясовано перелік кіберзагроз, які виникають у фінансовій галузі.

Виокремлено основні загрози та інші фактори інформаційної безпеки електронного банкінгу. Запропоновано методи, які розроблені спеціально для протидії загрозам та інформаційним ризикам.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на правовому механізмі правового забезпечення інформаційної безпеки електронного банкінгу.

Це надасть уникненню загроз та інші факторва інформаційної безпеки електронного банкінгу.

Ключові слова: інформаційна безпека, загрози інформаційної безпеки, банківська діяльність, дистанційне банківське обслуговування, електронний банкінг, цифрові технології.

Koval Vladyslav Ruslanovych Graduate Student of the Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F.G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, https://orcid.org/0009-0001-2871-9928

THREATS AND OTHER FACTORS OF INFORMATION SECURITY OF ELECTRONIC BANKING

Abstract. Currently, banking is one of the industries in which the application of digital technologies is implemented most effectively. At the current stage of development, the integration of digital and financial technologies into the activities of commercial banks determines their competitiveness and financial stability.

Among the wide range of services offered by banks, a special place is occupied by remote banking in various forms, which allows to provide clients with a new level of service through the creation of accessible and effective mechanisms of interaction between the bank and clients.

Adopting e-banking provides banks with increased profitability, flexibility and an improved digital customer experience that can be adapted to their constantly changing needs. Internet banking and mobile banking concentrate on the execution of daily customer transactions through the Internet and mobile banking applications, e-banking is the most comprehensive of the three concepts mentioned above, as it encompasses and integrates both mobile banking and Internet banking.

The use of electronic banking technologies brings both a certain list of advantages for customers and increases a number of risks that banks need to consider and respond accordingly in order to reduce their impact.

Introduction. The banking system is constantly under the influence of digitalization risks, and primarily depends on cyber risks, which have a direct impact on the entire information system of the state and thus on its security.

Therefore, information security plays the most important role in the activities of banks and other organizations. Information security is a state of information protection in which its confidentiality, availability and integrity are ensured.

In this study, it is worth paying attention to the threats and other factors of information security of electronic banking in the modern conditions of today.

Purpose. The purpose of the article is to substantiate the theoretical provisions of threats and other factors of information security of electronic banking.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal regulation of information security of electronic banking; 2) works of domestic scientists who research the legal provision of information security of electronic banking, including threats and other factors of information security of electronic banking.

The methodological basis of the research is the following general scientific methods: historical, interdisciplinary, prognostic and logical (analysis, synthesis, induction, deduction). System-structural, legal modeling, and structural-functional methods were used among the scientific methods of cognition.

Results. The concept of electronic banking is defined in the scientific article. The list of cyber threats that arise in the financial industry has been clarified.

The main threats and other factors of information security of electronic banking are highlighted. Methods are proposed that are specially designed to counter threats and information risks.

Discussion. In further research, it is proposed to focus attention on the legal mechanism of legal provision of information security of electronic banking.

This will provide the avoidance of threats and other factors of information security of electronic banking.

Keywords: information security, threats to information security, banking, remote banking, electronic banking, digital technologies.

Постановка проблеми. У світі, що швидко змінюється і розвивається, інформаційні технології відіграють найважливішу роль. У нинішніх реаліях складно уявити людину, яка б не чула і не користувалася інтернет-магазинами, різними соціальними мережами, електронним банкінгом.

У міру збільшення спектра таких технологій, захист банківських даних стає основною проблемою. Адже чим активніше відбуваються транзакції через програми та додатки, тим складніше їх відстежити банкам, а отже, інформаційні технології стають вразливими для загроз та інших факторів інформаційної безпеки електронного банкінгу

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню загроз та інших факторів інформаційної безпеки електронного банкінгу не достатньо досліджено в роботах вчених. Проте наявні наукові дослідження з цього приводу мають здебільшого фрагментарний характер серед таких вчених як: Коробов Ю. І. [2], Руда О. [3], Шалига Т.С. [4], Юрчук Г [5]. та інші.

Метою статті є обгрунтування теоретичних положень загроз та інших факторів інформаційної безпеки електронного банкінгу.

Виклад основного матеріалу. Нині банківська діяльність одна із галузей, у яких застосування електронних технологій реалізується найефективніше. На сучасному етапі розвитку інтеграція цифрових та фінансових технологій у діяльність комерційних банків визначає їх конкурентоспроможність та фінансову стійкість.

Серед широкого спектра послуг, які пропонують банки, особливе місце займає дистанційне банківське обслуговування в різних формах, яке дозволяє надавати клієнтам новий рівень сервісу через створення доступних та ефективних механізмів взаємодії банку та клієнтів. У науковій літературі на даний момент немає однозначного трактування поняття «цифровий банкінг». При цьому електронний банкінг дуже тісно пов'язаний з мобільним та Інтернет-банкінгом, оскільки всі перераховані поняття включають цифрові додатки в тій чи іншій формі.

На відміну від банківського обслуговування у традиційному форматі, що здійснюється за допомогою відвідування клієнтами фізичного відділення банку, дистанційне банківське обслуговування у вигляді електронного банкінгу є сучасним способом ведення банківських операцій за допомогою мережі Інтернет через особистий кабінет на веб-сайті відповідного банку або фінансової установи з персонального комп'ютера, чи смартфона з відповідним додатком банку.

Водночас дистанційне банківське обслуговування у вигляді електронного банкінгу – це послуга, що дозволяє клієнтам здійснювати банківські операції без відвідування банківського відділення, не виходячи із власних мобільних пристроїв. За допомогою мобільних банківських програм клієнти в

будь-який час і в будь-якому місці можуть отримати доступ до всієї інформації та послуг свого облікового запису, таких як платежі, перекази, отримання виписок, тощо [1, с.122].

З огляду на активний розвиток електронного банкінгу в Україні, на законодавчому рівні цей термін не визначений. Перша згадка про термін «електронний банкінг» згадується в постанові Правління Національного банку України № 164 від 30.04.2002 р. (на даний момент постанова втратила чинність), яка встановлювала методичні рекомендації з питань розробленням банками України програм з метою протидії легалізації (відмиванню) грошей, отриманих злочинним шляхом.

В подальшому 2006 році було ухвалено розпорядження Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про затвердження заходів щодо виконання у 2006 році Плану дій Україна – ЄС», де вказувалась необхідність Національним банком України розроблення вимог безпеки для Інтернет-банкінгу і мобільного банкінгу задля прискорення досягнення прогресу в розвитку сфери послуг інформаційного суспільства та інтеграції України до дослідницької програми технологій інформаційного суспільства. Власне, це і стало ключовим моментом розвитку електронного банкінгу серед банківських послуг України [3]

У свою чергу, електронний банкінг є повною екосистемою банківських послуг, реалізованою в цифровому форматі. Електронний банк значно змінює фінансовий ландшафт, дозволяючи установам ставати більш гнучкими та отримувати вигоду з нових технологій.

Завдяки сучасним банківським рішенням користувачі можуть отримати доступ до автоматизованих процесів та API-інтерфейсів для створення потоків даних у реальному часі та полегшення аналітики даних.

Впровадження електронного банкінгу забезпечує банкам підвищення рентабельності, гнучкості та покращення цифрового досвіду роботи з клієнтами, який можна адаптувати до постійних змін їх потреб. Таким чином, можна зробити висновок, що, в той час як Інтернет-банкінг та мобільний банкінг концентруються на виконанні щоденних транзакцій клієнтів через Інтернет та мобільні банківські програми, електронний банкінг є найбільш всеосяжним із трьох вищезгаданих понять, оскільки охоплює та об'єднує як мобільний банкінг, і Інтернет-банкінг.

Останні роки в Україні відзначається значне зростання кількості користувачів електронними банківськими сервісами. Кількість українців, які використовують для фінансових операцій електронний банкінг, збільшилася в 2 рази з 30 % до 2018 р. до 70% у 2024 р.

Таке зростання користування сервісами електронного банкінгу пов'язане з тим, що до 2022 р. системи Інтернет-банкінгу як канал з кожним роком дедалі

більше витіснялися мобільним банком – найактивніше ці процеси розвивалися на тлі пандемії у 2020-2021 роках.

Тим не менш, залишається ще багато потенційних зон зростання для поліпшення досвіду під час здійснення банківських операцій через системи електронного банкінгу.

Крім того, важливо зазначити, що впровадження технологій електронного банкінгу приносить як певний перелік переваг для клієнтів, так і посилює низку ризиків, які банкам необхідно враховувати та відповідним чином на них реагувати з метою зниження їхнього впливу.

Інформаційна безпека відіграє найважливішу роль у житті банків та інших організацій. Інформаційна безпека – стан захищеності інформації, у якому забезпечуються її конфіденційність, доступність і цілісність.

Юрчук Г. зазначає, що існує безліч різних класифікацій принципів інформаційної безпеки. Найчастіше використовується класична тріада CIA, що складається з наступних принципів:

1. Конфіденційність – властивість інформації бути доступною лише авторизованим користувачам;
2. Цілісність - повнота і незмінність вихідних даних
3. Доступність – можливість отримувати надійну та достовірну інформацію зареєстрованим користувачам [6, с.52].

Погоджуємося, що актуальність проблеми інформаційної безпеки електронного банкінгу підтверджується статистикою хакерських атак. Багато організацій, насамперед банки, стають жертвами шкідливих програм (вірусів, троянських програм, програм-вимагачів), фішингу чи крадіжки персональних даних.

Фішинг - це ряд дій зловмисника, що дозволяє вкрасти персональні дані (наприклад, паролі, паспортні дані, дані кредитної картки) шляхом введення в оману або обману жертви.

Крадіжка персональних даних – термін, що означає незаконні дії, коли злочинці представляються від імені жертви і здійснюють різні маніпуляції з даними [5, с.118].

За відкритими даними аналітичних компанії у 2023 році фінансовий сектор посідає друге місце серед кількісті кібератак після державного сектору.

На різні види фінансових організацій припало 17 % усіх атак [7]. Найпоширенішими типами атак на фінансові установи є цільові атаки (88%), веб-атака (81%), шкідливе програмне забезпечення (75%) та botnet-атаки (56%), згідно звіту компанії Carbon Black [8].

За даними Juniper Research, збитки від шахрайства у мобільному і онлайн-банкінгу досягнуть 361 млрд доларів за останні 5 років [8]. Близько 78% фінансових компаній зіштовхнулися з витоками даних за останні 5 років, згідно дослідження Ponemon Institute [9].

Фішингові атаки на фінансові компанії зросли на 16 % у 2023 році в порівнянні з попереднім роком, згідно звіту компанії VMware Carbon Black [8].

Середні втрати від інцидентів, що пов'язані з фішингом, складають 1,3 млн доларів для фінансової компанії, згідно IBM Security [11].

Як відомо, 80% кібератак на фінансові організації мають на меті крадіжку коштів, 75% - крадіжку інформаційних даних, а 28 % - завдання репутаційної шкоди компанії, згідно дослідження LexisNexis Risk Solutions [12].

У 2020 році 40% фінансових компаній в США зазнали фінансових збитків від кібератак розмір яких складав 8 млн доларів.

Однією з найдорожчих кібератак для банків став злам бангладеського Bank SWIFT-системи у 2016 році, який приніс злочинцям 80 млн доларів.

У 2023 році хакерами було здійснено DDoS-атаку на вітчизняний банк monobank, яку вдалося відбити досить швидко, про що можемо зробити висновки, що безпека електронного банкінгу готова відбити будь-які загрози.

Аналіз судової практики дозволяє зауважити, що дана проблема справді дуже актуальна на сьогоднішній день. Не можна відзначити загальну тенденцію у рішеннях суддів з аналогічних справ, пов'язаних із розкраданням коштів з рахунків та вкладів клієнта при використанні систем дистанційного банківського обслуговування, оскільки в деяких справах суддя приймає рішення на користь клієнта, грунтуючись на нормах Закону України «Про захист прав споживачів», а в інших – на користь банку, оскільки клієнт підписав договір з банком, де відповідальність за втрату коштів з рахунку покладено на нього.

Таким чином, проаналізована статистика свідчить про зростання кібер-загроз у фінансовій галузі. Найбільш вразливими ланками є самі працівники, клієнти та незахищені дані. Тому банки активно напрявляють фінанси напідвищення кібербезпеки, в тому числі і на діяльність елетронного банкінгу.

З наведених прикладів можна зробити висновок, що потреба у захисті інформаційних технологій зростає з кожним роком у міру збільшення якості та кількості атак хакерів. Тому для найбільш ефективної протидії злочинності виділяють п'ять ключових етапів формування захисту інформаційних технологій всередині банку:

1. Оцінка вартості;
2. Розробка безпекової політики;
3. Реалізація політики;
4. Кваліфікована підготовка спеціалістів;
5. Аудит.

З перерахованих етапів варто приділити окрему увагу першим двом. Оцінка вартості є найважливішим з етапів. Інформаційна безпека потребує

особливих систем забезпечення її діяльності. Для побудови найбільш ефективної системи оцінки інформаційної безпеки потрібна велика кількість фінансових ресурсів.

Повинна бути проведена оцінка ризиків та раціональність подібних інвестицій.

Другий етап передбачає розробку політики безпеки. Для того, щоб грамотно побудувати політику інформаційної безпеки всередині банку слід враховувати такі вимоги:

- варто забезпечувати повну безпеку для інформаційно-обробних систем всередині організації;
- важливо регулярно відстежувати та оновлювати наявну систему безпеки інформації;
- необхідно забезпечувати безпеку інформації під час її обробки, передачі різними каналами зв'язку.

Для забезпечення перелічених вище вимог необхідно дотримуватися наступних етапів при побудові системи інформаційної безпеки:

1. Виявлення інформаційних ресурсів, що підлягають захисту;
2. Виявлення потенційних ризиків та каналів витоку інформації;
3. Оцінка ризиків у разі витоку або ушкодження інформації;
4. Визначення вимог до системи захисту;
5. Впровадження необхідних заходів захисту всередині організації;
6. Контроль за здійсненням інформаційної безпеки електронного банкінгу.

Виокремимо основні загрози та інші фактори інформаційної безпеки електронного банкінгу:

1. Загрози інформаційної безпеки – різним кібератакам підпадають банки та його клієнти у вигляді фінансового шахрайства. Застосування великої кількості ідентифікації є одним із найкращих методів по протидії шахрайству.

2. Технічні загрози – оскільки електронний банкінг залежить від електричних комунікацій, то будь-які технічні збої мають серйозні наслідки. Банки повинні використовувати технології, які підготовлять їх до вирішення таких ситуації.

3. Загрози зміни банківської системи та очікування клієнтів – завдяки банкам, які працюють тільки в електронному форматі. Наявність електронного банкінгу вже недостатньо для збереження конкурентоспроможності.

У процесі формування захисту також необхідно користуватися методами, які розроблені спеціально для протидії загрозам та інформаційним ризикам, а також іншим факторам.

Вони дозволяють значно скоротити кількість хакерських атак і мінімізувати негативний вплив на інформацію банку. До цих способів відносяться:

1. Посилення заходів безпеки – дотримання всіх наявних заходів та вимог щодо безпеки та інвестування в поліпшення наявних систем з інформаційної безпеки дозволить суттєво скоротити ризики;

2. Передача або розподіл ризиків - аутсорсинг найбільш ризикованих проектів дозволить і також знизить ризики всередині організації.

3. Формування резервів - необхідно враховувати, що будь-яку систему безпеки можливо обійти, отже важливо бути заздалегідь підготовленим до ризиків витоку або втрати інформації;

4. Скорочення ризиків – скорочення ризикованої діяльності дозволить знизити можливі ризики втрати чи пошкодження наявних даних [2,с. 15].

На окрему увагу заслуговує рекомендація щодо створення резервних копій для післяаварійного відновлення. Події сучасності доводять, що навіть найбільш безпечні системи можуть бути зламані, тому наявність резервних даних є первинним завданням будь-якого банку, а втрата даних може спричинити як до фінансових втрат, та і до неможливості функціонування.

Висновки. Безперечно, національні банки мають хороші можливості для управління загрозами, що виникають у зв'язку з електронною трансформацією, оскільки почали адаптуватися до глобальних змін галузі ще кілька років тому, в чому багато сприяв високий рівень проникнення мобільного зв'язку та мережі Інтернет, що постійно зростає, а також наявність добре розвиненого сектору інформаційно-комунікаційних технологій.

Разом з тим, незважаючи на всі переваги технологічних інновацій, банки наражаються на високі ризики через низький рівень захисту даних, частого розкрадання коштів у вигляді отримання несанкціонованого доступу до персональних даних.

Це вимагає від банків значного вдосконалення системи управління даними та їх захисту, а також відповідного навчання клієнтів. Дані про клієнтів стають найбільш цінними активом, а їхня втрата або порушення їхньої безпеки несе за собою високі репутаційні та комерційні витрати для банків.

Таким чином, загрози та інші фактори інформаційної безпеки електронного банкінгу в сучасних умовах сьогодення потребують вдосконалення та подальшого дослідження серед науковців.

Література:

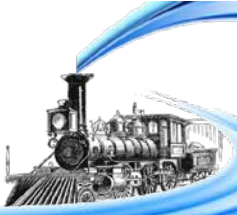
1.Коваль В.Р. Правове визначення інформаційної безпеки електронного банкінгу. *Молодий вчений. Юридичні науки.* 2023. Вип. № 1(113). С.121-125.

2.Коробов Ю. І. Розвиток інформаційних технологій і їх вплив на банківську діяльність. Банківські послуги. 2017. № 5. С. 15-17.

3. Про затвердження заходів щодо виконання у 2006 році Плану дій Україна – ЄС : Розпорядження КМУ від 27.04.2006 No 243-р / Кабінет Міністрів України. Законодавство України. 2006.

4.Руда О. Інтернет-банкінг – базовий інструмент на ринку фінансових послуг. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки.* 2015. Вип. 12. Ч. 2. С. 185–188.

5.Шалига Т.С. Дистанційне банківське обслуговування роздрібних клієнтів : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 412 с.

6.Юрчук Г. Мережа Інтернет – сучасний канал і середовище надання фінансових послуг. *Вісник національного банку України*. 2017-№ 7.С.52 – 58.

7.CEOs Lack Confidence in Their Organizations' Ability to Protect Against Cyberattacks Despite Seeing Cybersecurity as Vital to Growth, Accenture Report Finds. URL: https://newsroom.accenture.com/news/2023/ceos-lack-confidence-in-their-organizations-ability-to-protect-against-cyberattacks-despite-seeing-cybersecurity-as-vital-to-growth-accenture-report-finds

8.Cost of a Data Breach Report 2023. URL: https://www.ibm.com/reports/data-breach

9.Global Threat Report. Extended enterprise under threat.URL: https://www.vmware.com/content/dam/digitalmarketing/vmware/en/pdf/docs/vmwcb-report-gtr-extended-enterprise-under-threat-global.pdf

10.LexisNexis Risk Solutions Cybercrime Report. URL: https://risk.lexisnexis.com/insights-resources/cybercrime-report(дата

11.Losses from Online Payment Fraud URL: https://www.juniperresearch.com/press/losses-online-payment-fraud-exceed-362-billion/(дата звернення:10.05.2024).

12.Ponemon Institute Security. URL: https://www.ponemon.org/research/ponemon-library/security/security.html

References:

1. Koval V.R. Pravove vyznachennya informatsiynoyi bezpeky elektronnoho bankinhu [Legal definition of information security of electronic banking]. *A young scientist. Legal sciences.* 2023. Issue No. 1(113). P.121-125 [in Ukrainian].

2. Korobov Yu. I. Rozvytok informatsiynykh tekhnolohiy i yikh vplyv na bankivs′ku diyal′nist′. Bankivs′ki posluhy [Development of information technologies and their influence on banking activity]. *Banking services.* 2017. No. 5. P. 15-17 [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennya zakhodiv shchodo vykonannya u 2006 rotsi Planu diy Ukrayina – YES : Rozporyadzhennya KMU vid 27.04.2006 No 243-r / Kabinet Ministriv Ukrayiny. Zakonodavstvo Ukrayiny. 2006 [On the approval of measures for the implementation of the Ukraine-EU Action Plan in 2006: Decree of the CMU of April 27, 2006 No. 243-r / Cabinet of Ministers of Ukraine. Legislation of Ukraine. 2006] [in Ukrainian].

4. Ruda O. Internet-bankinh – bazovyy instrument na rynku finansovykh posluh. Naukovyy visnyk Khersons′koho derzhavnoho universytetu. Ekonomichni nauky. 2015. [Ruda O. Internet banking is a basic tool in the market of financial services. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic sciences.* 2015. Issue 12. Part 2. P. 185–188] [in Ukrainian].

5. Shalyha T.S. Dystantsiyne bankivs′ke obsluhovuvannya rozdribnykh kliyentiv: monohrafiya. Nizhyn: Aspekt-Polihraf, 2013. 412 [Remote banking services for retail clients: monograph. Nizhin: Aspect-Polygraph, 2013. 412] [in Ukrainian].

6. Yurchuk H. Merezha Internet – suchasnyy kanal i seredovyshche nadannya finansovykh posluh. Visnyk natsional′noho banku Ukrayiny. [The Internet network is a modern channel and environment for providing financial services. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*. 2017-№ 7.S.52] – 58 [in Ukrainian].

7. CEOs Lack Confidence in Their Organizations' Ability to Protect Against Cyberattacks Despite Seeing Cybersecurity as Vital to Growth, Accenture Report Finds. URL: https://newsroom.accenture.com/news/2023/ceos-lack-confidence-in-their-organizations-ability-to-protect-against-cyberattacks-despite-seeing-cybersecurity-as-vital-to-growth-accenture-report-finds

8.Cost of a Data Breach Report 2023. URL: https://www.ibm.com/reports/data-breach.

9.Global Threat Report. Extended enterprise under threat.URL: https://www.vmware.com/content/dam/digitalmarketing/vmware/en/pdf/docs/vmwcb-report-gtr-extended-enterprise-under-threat-global.pdf.

10.LexisNexis Risk Solutions Cybercrime Report. URL: https://risk.lexisnexis.com/insights-resources/cybercrime-report.

11.Losses from Online Payment Fraud URL: https://www.juniperresearch.com/press/losses-online-payment-fraud-exceed-362-billion/.

12.Ponemon Institute Security. URL: https://www.ponemon.org/research/ponemon-library/security/security.html

УДК 347.9 (477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-527-535

Левківський Юрій Анатолійович аспірант, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, тел: (063)383-25-13, https://orcid.org/0009-0009-6560-0430

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ЕКСПЕРТА З ПИТАНЬ ПРАВА У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті досліджуються важливі аспекти допуску експерта з питань права до участі в судовому процесі. Нами аналізуються нормативні положення, що визначають вимоги до експерта з питань права, а також які регулюють допуск експертів до участі у судових справах, зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 73 ЦПК України, яка визначає право суду ухвалювати рішення про допуск експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи. Зазначене право підтверджуються судовою практикою Верховного Суду.

Далі нами висвітлюється наукова дискусія щодо обов'язковості наукового ступеня для експертів у галузі права. Так, нами представлено різні точки зору щодо цього питання. При цьому, деякі науковці вважають, що науковий ступінь не повинен бути обов'язковою умовою для експертів, адже важливіше їх практичний досвід та визнаність у фаховій спільноті. Однак інша більшість експертів та науковців підтримують необхідність наявності наукового ступеня, який відображає базовий рівень теоретичних та наукових знань в галузі права.

Додатково, розглядаються інші кваліфікаційні вимоги до експертів з питань права, такі як: активна наукова діяльність, практичний досвід у галузі права, участь у розробці законопроектів, а також стажування та навчання за кордоном. Автори вказують на важливість цих критеріїв для забезпечення високого рівня компетентності та об'єктивності експертів.

У підсумку, у статті наголошується на необхідності дотримання встановлених кваліфікаційних вимог до експертів з питань права для забезпечення високої якості судочинства в Україні. Звертається увага на необхідність правильного і професійного відбору експертів з питань права, які відповідають вимогам ч. 1 ст. 73 ЦПК України, мають належну підготовку та досвід для об'єктивного та компетентного висвітлення питань пов'язаних з: застосуванням аналогії права чи аналогії закону, змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

Ключові слова: експерт з питань права; висновок експерта у галузі права; інші учасники судового процесу; допуск експерта з питань права; експерт; експертиза.

Levkivskyi Yurii Anatoliiovych postgraduate student, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomianska Sq, tel.:(063)383-25-13, https://orcid.org/0009-0009-6560-0430

PECULIARITIES OF PARTICIPATION OF A LEGAL EXPERT IN LITIGATION

Abstract. The article examines important aspects of admission of a legal expert to participate in court proceedings. The author analyzes the statutory provisions which define the requirements for a legal expert and also regulate the admission of experts to participate in court proceedings, in particular, under Part 1 of Article 73 of the Code of Civil Procedure of Ukraine, which determines the right of the court to decide on the admission of a legal expert and attachment of his/her opinion to the case file. This right is confirmed by the case law of the Supreme Court.

In the following, we analyze the scientific debate on the mandatory academic degree for legal experts. Thus, we present different points of view on this issue. Some scholars believe that an academic degree should not be a prerequisite for experts, as their practical experience and recognition in the professional community are more important. However, the other majority of experts and scholars support the need for an academic degree that reflects a basic level of theoretical and scientific knowledge in the field of law.

Additionally, other qualification requirements for legal experts are considered, such as active research, practical experience in the field of law, participation in drafting laws, as well as internships and studies abroad. The authors point out the importance of these criteria for ensuring a high level of competence and objectivity of experts.

In conclusion, the article emphasizes the need to comply with the established qualification requirements for legal experts to ensure high quality of judicial proceedings in Ukraine. Attention is drawn to the need for proper and professional selection of legal experts who meet the requirements of Part 1 of Article 73 of the Code of Civil Procedure of Ukraine, have the appropriate training and experience to objectively and competently cover issues related to: the application of analogy of law or analogy of law, the content of foreign law provisions in accordance with their official or generally accepted interpretation, application practice and doctrine in the relevant foreign country.

Keywords: expert in law; expert opinion in law; other participants of the trial; admission of an expert in law; expert; expertise.

Постановка проблеми. Ефективне здійснення правосуддя значною мірою залежить від компетентного та об'єктивного аналізу правових питань, що виникають під час судового процесу. У зв'язку з цим, особливої уваги потребує дослідження участі експертів з питань права у судовому процесі. В Україні, як і в багатьох інших правових системах, дослідження питань аналогії закону чи аналогії права може стати ключовим елементом у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ. Проте, існують певні особливості та проблеми, пов'язані з залученням таких експертів, які потребують детального аналізу та врегулювання.

Аналізуючи чинну редакцію статті 73 ЦПК України може зазначити, що однією із основних проблем є відсутність чітких критеріїв щодо кваліфікації експертів з питань права, зокрема в частині «визнаного фахівця у галузі права», що може призвести до неоднозначності в їх висновках та знижувати довіру до експертних думок. У зв'язку з чим суди в деяких випадках не можуть прийняти рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права.

З огляду на вищезазначене, актуальність дослідження особливостей участі експертів з питань права у судовому процесі зумовлена необхідністю підвищення ефективності цивільного судочинства, забезпечення об'єктивності та надійності висновків експертів у галузі права, а також удосконалення нормативно-правового регулювання цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання участі експерта з питань права у судовому процесі були предметом дослідження наступних вчених: І. А. Бутирської, О. О. Кармази, Д. В. Кушерець, Д. Д. Луспеника, Ю. Д. Притики, Ю. Ю. Рябченко, Б. Б. Сергієнко, С. В. Черноп'ятов, А. С. Штефан, С. В. Щербак та ін.

Таким чином, **метою статті** є дослідження проблемних питань участі експерта з питань права у судовому процесі

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 73 ЦПК України суд має право ухвали рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи. Підставо для набуття статусу експерта з питань права є наявність у особи наукового ступеня та бути визнаним фахівцем у галузі права.

Д. Д. Луспеник досліджуючи зазначену норму права зазначає, що на практиці виникає низка питань стосовно кваліфікаційних вимог до особи, яка може виступати експертом з питань права, зокрема, тлумачення вимоги «визнаності» фахівця у галузі права відповідно до ч. 1 ст. 73 ЦПК України, можливості залучення зарубіжних фахівців у галузі права та доказів їх відповідності вимогам національного законодавства, що ставляться до експерта з питань права, тощо [3].

О. Кармаза та Д. Кушерець вважають, що під час прийняття судом рішення про допуск експерта з питань права до участі в справі та долучення його висновку до матеріалів справи варто брати до уваги такі критерії, як досвід наукової роботи в галузі права; наявність наукових публікацій у фахових виданнях України й іноземних держав, включених до міжнародних наукометричних баз даних, та опублікованих після присудження наукового ступеня; наявність документа, що підтверджує присвоєння вченого звання; ступінь активності участі в конференціях, симпозіумах, круглих столах, яка підтверджується опублікуванням тез його виступу; стажування й навчання за кордоном, які підтверджуються відповідними документами та які легалізовані в порядку, встановленому чинними міжнародними договорами України, тощо [1, с. 33]. Зазначений підхід також підтримує О. Старченко [4, с. 27].

І. Ю. Татулич вважає, що в законодавчій конструкції необхідно закріпити критерії, яким повинен керуватися суд при ухвалені рішення про допуск до участі експерта з питань права, це може бути: включені вимоги щодо наявності певного наукового рівня, що підтверджується відповідним документом про присвоєння наукового звання, досвіду наукової діяльності в галузі права, наявністю публікацій, участю в розробках законопроектів тощо. Також автор, зазначає що «визнаність» експерта одним учасником судового розгляду може не бути абсолютною для іншого, який вправі оспорити допуск такої особи в судовий процес [5, с. 67].

М. Шумило вважає, що при залученні експерта в галузі права необхідно враховувати: науковий напрямок, галузь чи інститут права, який досліджує науковець, і чи співпадає він із проблемою, що виникла у процесі судового розгляду, щоб дійсно висловити експертну думку; чи залучена особа здійснює наукову або науково-дослідну діяльність на постійній основі (працює в науково-дослідному інституті, закладі вищої освіти); для підтвердження своїх експертних знань та встановлення факту визнаності необхідно дізнатися індекс цитування його наукових праць; в ухвалах та постановах необхідно зазначати, окрім прізвища, імені та по батькові, також науковий ступінь, вчене звання та місце роботи експерта [8].

С. В. Щербак та Б. Б. Сергієнко звертають увагу, що чинна редакція ч.1 ст. 73 ЦПК України є дискусійною, оскільки невизначена юридична конструкція «визнаний фахівець у галузі права», навіть в силу відсутності критеріїв «визнання» особи, як фахівця. Зазначена вимога є обов'язковою, то на практиці можливе виникнення проблем щодо визнання компетентності експерта з питань права. На думку науковців, основними критеріями визнання особи, як фахівця в галузі права можуть бути: активна наукова діяльність, зокрема, наявність публікацій у фахових виданнях України та за кордоном, наявність монографій, підручників, науково-практичних коментарів відповід-

ного законодавства, і навчання та стажування в іноземних державах, участь у конференціях, круглих столах, що підтверджується опублікованими тезами, досвід роботи у галузі права протягом тривалого часу тощо, але відкритим залишається питання хто буде визнавати особу як визнаного фахівця в галузі права. Недосконаліть подібної конструкції надає суду на свій розсуд визначати це доволі спірне питання та не допусти висновок експерта з питань права до справи. Крім того, подальше створення Єдиного реєстру експертів з питань права зменшить випадки недопущення експерта з питань права, як учасника, до судового процесу [9, с. 31].

Не можемо не погодитись з думками вище зазначених науковців, суддів та представників Верховного Суду, оскільки вважаємо, що суд приймаючи рішення про допуск до участі у справі експерта з питань права повинен враховувати наступні кваліфікаційні вимоги:

1) наявність наукового ступеня. Експерт з питань права повинен мати науковий ступінь у галузі права, що підтверджується відповідним дипломом про присвоєння наукового ступеню. Наявність наукового ступеня гарантує базовий рівень теоретичних та наукових знань, необхідних для глибокого розуміння правових проблем та їх вирішення.

Цікавою з цього питання є думка М. Шумила, який зазначає, що на сьогодні не достатньо мати науковий ступінь з юридичних наук, для того щоб автоматично претендувати на статус експерта в галузі права. Це мотивовано тим, що перш під поняттям «експерт» «*Expertus*» (в перекладі з латини) варто розуміти як досвідчений, випробуваний. Проте, у прив'язці до вимоги наявності наукового ступеня, то цей термін отримує зовсім іншу конотацію, бо експертом в принципі може бути особа і без наукового ступеня, тоді дійсно достатньо окреслювати таку особу як «досвідчену». Очевидно, що агроном із багаторічним стажем буде експертом у своїй справі і без здобуття наукового ступеня [8].

Такої ж позиції притримується і І. Ю. Татулич, яка виходячи із сучасних реалій, вважає, що наявність наукового ступеня не повинна бути обов’язковою умовою. Зокрема, при розгляді конкретної справи важливою для суду може виявитись не лише думка вченого, але й юриста-практика чи організації, чи міжнародного експерта, який не має наукового ступеню, однак займається дослідженнями певних питань, уже брав участь у розгляді подібних спорів та має практичний досвід застосування тих чи інших норм [5, с. 67].

Ми не можемо погодитись з думкою науковців, що наявність наукового ступеня не є обов'язковою умовою для експерта з питань права. Науковий ступінь не лише підтверджує глибокі знання теорії права, а й забезпечує експерта методологічними навичками наукового дослідження, які важливі для об’єктивного та всебічного аналізу правових питань. Без наукової бази може

виникнути ризик поверхневого аналізу та упущення важливих аспектів справи. Також варто врахувати, що наукова спрямованість дозволяє експертам інтегрувати нові підходи та розвивати правову науку, що є важливим для постійного вдосконалення наукової складової. Крім того, наявність наукового ступеню є обов'язковою вимогою, яка визначена у ч.1 ст. 73 ЦПК України.

Крім того, варто погодитись з думкою О. Старченко, що повноваження експерта з питань права на подання до суду висновку в галузі права повинні насамперед підтверджуватися дипломом про присвоєння наукового ступеню [4, с. 27].

2) бути визнаним фахівцем у галузі права. Ми пропонуємо, визнаність експерта повинна підтверджувати наступними критеріями:

- наявність наукових публікацій у фахових виданнях України та у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus (крім видань держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором). Це свідчитиме про активну науково-дослідницьку діяльність експерта з питань права та його внесок у розвиток правової науки;

- наявність монографій, підручників, науково-практичних коментарів до законодавства. Такі публікації свідчать про глибоке розуміння та аналіз правових норм та практик;

- активна участь у конференціях, симпозіумах, круглих столах, яка підтверджується опублікування тез доповідей;

- досвід участі у розробці законопроектів та інших нормативних актів. Це підтверджує здатність експерта застосовувати теоретичні знання на практиці.

Також зазначену кваліфікаційну вимогу допоможе визначити індекс цитування, який перевірити можливо у відкритому доступі, як для прикладу сторінка Google Академія URL : https://scholar.google.com.ua/schhp?hl=uk.

Важливо, що визначність експерта у галузі права також підтверджує, що експерт є активним учасником наукової спільноти, його роботи визнаються колегами, що додає авторитету його висновкам.

3) стажування та навчання за кордоном. Наявність досвіду стажування та навчання у закордонних установах, підтвердженого відповідними документами (сертифікатами, дипломами, свідоцтвами), акредитованими згідно з чинними міжнародними договорами України, свідчить про розширення професійних горизонтів експерта та знайомство з міжнародними практиками.

4) практичний досвід у правовій сфері. Досвід роботи у галузі права протягом тривалого часу є важливим критерієм, що свідчить про здатність експерта застосовувати свої знання на практиці та розуміти правові процеси зсередини.

На нашу думку, впровадження таких критеріїв дозволить забезпечити високий рівень компетентності експертів з питань права, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню якості цивільного судочинства в Україні.

Проте, до вище зазначених вимог, Н. О. Коротка вважає, що необхідно на законодавчому рівні передбачати проходження такою особою відповідної підготовки для отримання кваліфікації експерта з питань права [2, с. 98].

Ми не погоджуємось з зазначеною позицією, оскільки додаткова підготовка та сертифікація можуть створити непотрібні бюрократичні бар'єри для професіоналів, які вже мають необхідні знання та досвід. У багатьох випадках практика та безпосередня робота в сфері права надає більш цінні навички та знання, ніж «формальні» освітні програми. Крім того, впровадження обов'язкової підготовки може збільшити витрати для потенційних експертів, що може стримувати їх від надання своїх послуг. Важливо також зазначити, що наявність офіційної кваліфікації не завжди гарантує високий рівень експертизи, тоді як реальні досягнення та професійний досвід часто є більш надійними показниками компетентності.

Важливо зазначити, що у випадку відповідності усім вище нами запропонованими критеріями особа не набуває статусу експерта з питань права. Оскільки практика Верховного Суду виходить з того, що аналіз ч. 1 ст. 73 ЦПК України дає підстави для висновку, що особа набуває статус експерта у галузі права у разі ухвалення судом рішення про допуск її до участі у справі у такому процесуальному статусі, а також долучення його висновку до матеріалів справи (Ухвала Верховного Суду від 26.02.2021 р. по справі № 757/7499/17-ц) [6].

Важливим процесуальним аспектом постановлення ухвали про залучення чи незалучення експерта з питань права є те, що такі ухвали не можуть бути оскаржені. Це зумовлено тим, що вони не порушують право жодної зі сторін та є правом, а не обов’язком суду. До того ж, згідно з п. 1 ст. 115 ЦПК України, висновок експерта з питань права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер, а отже, не може суттєво вплинути на вирішення справи в суді [8].

Висновок. Таким чином, можемо зазначити, що рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи приймається виключно судом на підставі ухвали. При цьому ми вважаємо, що судом при допуску експерта з питань права окрім критеріїв передбачених у ч. 1 ст. 73 ЦПК України (наявність наукового ступеню та бути визнаним фахівцем у галузі права) варто враховувати: активну наукову діяльність та наявність практичного досвіду.

Зазначені зміни допоможуть суду у взаємодії з експертом з питань права забезпечити справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення

цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

***Література*:**

1. Кармаза О., Кушерець Д. Експерт із питань права в судовому процесі: новели законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 32 – 36.

2. Коротка Н. О. Цивільно-правовий статус експерта з питань права та його висновок у галузі права як засіб доказування у цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2018. Т. 1 № Вип. 53. С. 97 – 100.

3. Луспеник Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів. URL : https://sud.ua/ru/news/blog/132494-dokazuvannya-u-tsivilnomu-protsesi-scho-novogo-u-tspk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuvannya-dokaziv-ba6687

4. Старченко О. Проблемні питання процесуального статусу експерта з питань права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №. 8. С. 26 – 29. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.05

5. Татулич І. Ю. Правовий статус експерта з питань права в цивільному судочинстві. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. №1. С. 66-71. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.12

6. Ухвала Верховного Суду від 26.02.2021 р. по справі № 757/7499/17-ц. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/95177350

7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (в редакції Закону України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII і подальшими змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

8. Шумило М. Експерт з питань права: новела процесуальних кодексів, що потребує обґрунтування судовою практикою. URL : https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/632677/

9. Щербак С. В., Сергієнко Б. Б. Правове становище експерта з питань права в цивільному процесі України. *Правові горизонти / Legal horizons,* 2018. вип. 13(26). С. 29 – 32.

References:

1. Karmaza O. & Kusherets′ D. (2017) Ekspert iz pytan′ prava v sudovomu protsesi: novely zakonodavstva Ukrayiny [Expert on legal issues in the legal process: amendments to the legislation of Ukraine.] *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo,* 10, 32-36 [in Ukrainian].

2. Korotka N. O. (2018) Tsyvil′no-pravovyy status eksperta z pytan′ prava ta yoho vysnovok u haluzi prava yak zasib dokazuvannya u tsyvil′nomu protsesi [The civil legal status of a legal expert and his conclusion in the field of law as a means of proof in a civil process] *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu,* 1(53), 97-100 [in Ukrainian].

3. Luspenyk D. (2019) Dokazuvannya u tsyvil′nomu protsesi: shcho novoho u TSPK ta chomu sud nadilenyy pravom vytrebuvannya dokaziv [Evidence in civil proceedings: what's new in the Civil Procedure Code and why the court has the right to demand evidence.]. Retrieved from https://sud.ua/ru/news/blog/132494-dokazuvannya-u-tsivilnomu-protsesi-scho-novogo-u-tspk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuvannya-dokaziv-ba6687 [in Ukrainian].

4. Starchenko O. (2019) Problemni pytannya protsesual′noho statusu eksperta z pytan′ prava [Problematic issues of the procedural status of an expert on legal issues]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo,* 8, 26-29. Retrieved from https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.05 [in Ukrainian].

5. Tatulych I. YU. (2022) Pravovyy status eksperta z pytan′ prava v tsyvil′nomu sudochynstvi [Legal status of an expert on legal issues in civil proceedings]. *Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo*, 2022, 1, 66-71. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.12 [in Ukrainian].

6. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 26.02.2021 r. po spravi № 757/7499/17-ts. [Decision of the Supreme Court dated February 26, 2021 in case No. 757/7499/17-ts.] Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/95177350 [in Ukrainian].

7. Tsyvil′nyy protsesual′nyy kodeks Ukrayiny vid 18.03.2004 r. № 1618-IV (v redaktsiyi Zakonu Ukrayiny vid 03.10.2017 r. № 2147-VIII i podal′shymy zminamy). [Civil Procedure Code of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV (as amended by the Law of Ukraine dated October 3, 2017 No. 2147-VIII and subsequent amendments)] *Verkhovna Rada Ukrayiny*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text. [in Ukrainian].

8. Shumylo M. (2019) Ekspert z pytan′ prava: novela protsesual′nykh kodeksiv, shcho potrebuye obgruntuvannya sudovoyu praktykoyu [Expert on legal issues: an amendment to the procedural codes that needs to be substantiated by judicial practice]. Retrieved from https:// supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/632677/ [in Ukrainian].

9. Shcherbak S. V. & Serhiyenko B. B. (2018) Pravove stanovyshche eksperta z pytan′ prava v tsyvil′nomu protsesi Ukrayiny [Legal position of the expert on legal issues in the civil process of Ukraine]. *Pravovi horyzonty / Legal horizons*, 13(26), 29-32 [in Ukrainian].

УДК 347.962.1

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-536-544

Лукашевич Сергій Миколайович аспірант кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», вул. Табірна, 30-32, м. Київ, 03113, https://orcid.org/0000-0002-7100-1751

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО З'ЯСУВАННЯ ГЕНЕЗИСУ ПОНЯТТЯ «СУДОВИЙ РОЗСУД»

Анотація. Проведення в Україні судової реформи покликано посилити забезпечення захисту конституційного ладу, здійснення прав і свобод громадян, відповідність законодавчих актів Конституції України, дотримання загальновизнаних принципів законності, справедливості, розумності та добросовісності при застосуванні положень нормативно-правових актів. Розвиток суспільних процесів характеризується безперервною зміною і формуванням нових соціальних відносин. У зв'язку з цим законодавець не в змозі передбачити і детально відобразити всі можливі шляхи їх розвитку в законі. Прагнути ж до такого всеохоплюючого регулювання і не завжди доцільно, оскільки досягнення цілей правового регулювання забезпечується, в тому числі, за рахунок його гнучкості. Суспільні відносини розвиваються та трансформуються, що прямо відображається на етапах правотворення та правозастосування. В реаліях сьогодення законодавець вибудовує правову галузь так, щоб вона відповідала потребам суспільства та забезпечує конституційно-правові гарантії якості життя.

Нові типи соціальної реальності – передбачувані, стійкі, справедливі правила та партнерські відносини є підґрунтям розвитку демократичної, правової держави, що зумовлює необхідність нового розуміння та усвідомлення значущості процесу інституціоналізації системи права. У даних умовах особливого значення набуває розсуд суб'єкта правозастосування, при якому його суб'єкт у визначених законом випадках має право обрати варіант вирішення конкретного правового питання. Особливу роль у правозастосовному розсуді відіграє розсуд суду або судовий розсуд, що застосовується у вітчизняній судовій практиці як інструмент вирішення конкретних справ.

Ключові слова: право, судовий розсуд, правоутворення, правосуддя, верховенство права

Lukashevych Serhii Mykolaiovych postgraduate student of the Department of Theory and History of the State and Law of the KROK University, Tabirna St., 30-32, Kyiv, 03113, https://orcid.org/ 0000-0002-7100-1751

GENERAL THEORETICAL APPROACHES TO CLARIFYING THE GENESIS OF THE CONCEPT OF "JUDICIAL DISCRETION"

Abstract. The ongoing judicial reform in the country is designed to ensure the protection of the constitutional order, the exercise of citizens' rights and freedoms, compliance of legislative acts with the Constitution of Ukraine, and adherence to the generally recognized principles of legality, fairness, reasonableness and good faith in the application of the provisions of legal acts. The development of social processes is characterized by continuous change and the formation of new social relations. In this regard, the legislator is not able to foresee and reflect in detail all possible ways of their development in the law. It is not always advisable to strive for such comprehensive regulation, since the achievement of the objectives of legal regulation is ensured, among other things, by its flexibility. Social relations are developing and transforming, which is directly reflected in the stages of lawmaking and law enforcement. In today's realities, the legislator builds the legal sector so that it meets the needs of society and provides constitutional and legal guarantees of quality of life.

New types of social reality - predictable, stable, fair rules and partnerships - are the basis for the development of a democratic, rule-of-law state, which necessitates a new understanding and awareness of the importance of the process of institutionalizing the legal system. In these conditions, the discretion of the law enforcement officer is of particular importance, whereby the subject of the law enforcement officer has the right to choose a solution to a particular legal issue in cases determined by law. A special role in the law enforcement discretion is played by the court's discretion or judicial discretion, which is used in domestic court practice as a tool for resolving specific cases.

Keywords: law, judicial discretion, law-making, justice, rule of law

Постановка проблеми. Довгий час у вітчизняній науці і юридичній практиці відкидалася сама ідея застосування розсуду судами. Це було пов'язано з панівною думкою про необхідність імперативного правового регулювання: будь-яка правова проблема повинна мати лише одне рішення, чітко позначене в нормативно-правовому акті. Формування сучасної демократичної держави сприяло вдосконаленню права в рамках його поступового переходу до посилення диспозитивності правового регулювання і розширення можливості використання правозастосовного, в тому числі судового розсуду в повсякденній практичній діяльності.

Стан розвитку процесу правоутворення зумовлений об'єктивними закономірностями та суб'єктивними аспектами, пов'язаними із впливом на процес утворення права самих суб'єктів правоутворення [4, с. 48]. Водночас,

в процесі формування нормативно-правової бази безсумнівно наявні прогалини, що потребує вироблення і застосування механізмів їх реалізації в контексті зміни загальної парадигми судового розсуду з ефективним використанням моральних і духовних ресурсів, що визначать дієвість та результативність системи судового права. Оскільки право, як наука, досліджує та виявляє загальні прийоми вирішення неврегульованих питань — практика суддівського розсуду активізує правозастосовну та правотлумачувальну функцію суду.

Трактування положень норм права завжди ставали предметом дискусій у широкого кола дослідників, зокрема питання наділення повноваження певних суб'єктів, які реалізовують право у визначених випадках на розсуд. Особливу увагу в цьому питанні звернено на дефініцію судового розсуду судді як процесуального суб'єкта у судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання судового розсуду досліджували у своїх наукових працях такі вчені та практики: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, І.Л. Бородіна, Л. Н. Берг, І.С. Гриценка, Є.В. Додін, Я. П. Зейкан, С.С. Єсімов, Р.А. Калюжний, В. С. Канцір, М. В. Ковалів, А.А. Козловський, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, В.І. Курило, Є.В. Курінний, К. І. Комісаров, П. Куфтирєв А. І. Мадіков, Р.С. Мельник, В.Я. Настюк, Н.М. Оніщенко, О.І. Остапенко, А.О. Селіванов, О. А. Папков, Д. П. Поповський, О.І. Харитонова, Я.М. Шевченко, Ю.С. Шемчушенко та інші.

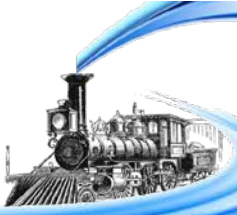
Науковий досвід у дослідженнях на цю тему затребуваний як база дослідження, але потребує переосмислення з урахуванням сучасних підходів у процесуальному середовищі.

Метою статті є узагальнення дефініцій «судовий розсуд» та запропонувати консолідоване визначення поняття суддівського розсуду.

Виклад основного матеріалу. Особливості судового розсуду в Україні багато в чому зумовлюються характером романо-германської правової сім'ї, до якої можна віднести і нашу країну, специфікою її нормативних приписів, що допускають різні варіанти поведінки учасників правовідносин. Можливість вибору найбільш доцільного варіанта вирішення конкретної справи і породжує практичну необхідність в інституті розсуду суду.

Дискусії щодо інтерпретації положень законодавства, в якому містяться прогалини, можуть урегулювати, судді, як носії владних повноважень, наділені спеціальним правовим статусом, що випливає із класичної конструкції правового статусу особи й відрізняється особливостями, зумовленими належністю цих посадовців до представників влади [9, с. 195].

Противники застосування інституту розсуду суду посилаються на можливість прояву необмеженої суддівської свободи, зловживання якої тягне за собою свавілля і беззаконня. Тим часом, право на використання судом розсуду не є абсолютним і нічим не обмеженим. Навпаки, цей інститут

припускає наявність чітких меж його застосування. Встановлення меж розсуду суду – чи не найважливіша гарантія забезпечення законності його здійснення. Тому відповідне рішення не втрачає ознак законності, обґрунтованості і справедливості лише на тій підставі, що суддя звертається до розсуду як способу прийняття найбільш оптимального в конкретних умовах рішення.

Разом з тим, розсуд неминуче передбачає наявність суб'єктивного вибору при прийнятті рішень. А тому проблема полягає у визначенні рамок розсуду і встановленні меж свободи суду, що реалізує цю правомочність.

З огляду на сказане, проведення дослідження феномену судового розсуду і його меж є актуальним як з точки зору теорії, так і юридичної практики.

В дослідженнях Євгена Ерліха закладено початок судового розсуду як правової категорія. Ідея дослідника полягала в тому, що судовий розсуд покликаний заповнювати прогалини які містить право та недоліки правотворчості [5, с. 168–184]. Так, практика суддівського розсуду повність не заповнює прогалини правотворчості, хоча при цьому активується правозастосовна та правотлумачувальна функція суду.

Таблиця

Наукові підходи до визначення дефініції «судовий розсуд»

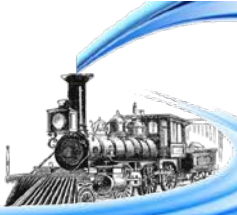
№ п/п	Науковці	підходи до визначення
1	2	3
1	Д. П. Поповський	зазначає, якщо погодитися з абстрактним, загальним характером правових норм, то в разі їх застосування неминучим буде процес тлумачення, який залишає, як правило, для судді свободу розсуду, захистивши його лише встановленням правових рамок і директив [12]
2	В. С. Канцір	визначає зміст судовий розсуд як норми права, що є загальним і сам вибір можливого варіанта вирішення справи творчим, особистісним, заснованим на свободі погляду [6]
3	А. С. Макаренко	визначає судовий розсуд у кримінальному праві як правозастосовча інтелектуально-вольова діяльність судді, яка передбачена кримінальним законом мірою свободи вибору одного із варіантів рішення у кримінальній справі [7]
4	А.М. Мірошниченко	суддівський розсуд розглядається як суб'єктивний вибір одного з можливих варіантів у тлумаченні та застосуванні права та у встановленні фактів, що здійснюється суддею [8]
5	Б.М Рісний	судовий розсуд має такі ознаки: правовий характер; варіативність; спрямованість на забезпечення законності, справедливості, доцільності та ефективності правового регулювання; лімітованість; визначеність сфери застосування; притаманність конкретній групі правозастосувачів; процесуальна форма реалізації; обґрунтованість здійсненого вибору [13]

Продовження таблиці

1	2	3
6	В.В. Степаненко	стверджує, що поняття «розсуд (угляд)» у праві та «правозастосовний розсуд (угляд)» співвідносяться як ціле та його частина, а останній є різновидом розсуду у праві[15]
7	С.М. Глубоченко	суддівський розсуд визначає передбачену та забезпечену правом з урахуванням меж правозастосовного розсуду свободу суб'єкта судового правозастосування для вибору найбільш оптимального правозастосовного рішення на основі гносеологічного, аксіологічного та психолого-етичного змісту власного світогляду [2]
8	О.О Торбас	розкриває поняття суддівського угляду та угляду слідчого як одну з форм повноважень державних органів та службових осіб, що ведуть кримінальне провадження [16]
9	Л.А. Остафійчук	суддівський (судовий) розсуд (дискреція) – це вихідний принцип здійснення правосуддя, який полягає у гарантуванні суб'єктові правозастосування (судді) правомочностей щодо обрання найбільш оптимального варіанту вирішення правового питання, відповідно до нормативно визначених меж, вихідних засад та цілей права, відповідно до закону, обставин справи, засад доцільності, справедливості, розумності [11]
10	В. Бігун	визначає судовий розсуд як межі свободи судді в судовому вирішенні, як спосіб реалізації судової влади суддею; принципове положення в здійсненні правосуддя, що визначає межі повноважень суду у вирішенні питань і справ у судочинстві [1]
11	Н.А. Гураленко	виходить з постулату про те, що суддівськии розсуд, не є і не може бути абсолютним, виділяється два типи и ого обмежень – процедурні (коли суддя робить вибір стосовно дотримання вимоги справедливості суддівського розсуду) та матеріальні (коли суддя відносно доводів, що він бере до уваги, застосовує вимогу розумності) [3, с. 292–304]

Досліджуючи судовий розсуд у країнах романо-германської правової системи науковець Д. П. Поповський зазначає, що процес свободи розсуду настає коли застосовуються загальні правила та абстрактні правові норми, що призводить до тлумачення цих норм зі встановленням правових рамок і директив. Дослідник зазначає, що суддя, застосовуючи право, послідовно та логічно розвиває раніше сформульовані норми із залученням методів порівняння, протиставлення, нових визначень, тощо [12, с. 15–19].

Карл Ллевелін зазначав: якщо навіть припустити, що законодавець створив правило в формулюванні одного варіанта і що врегульовані ним обставини були добре йому відомі і не змінилися відтоді, одного разу все ж виникає сумнівний випадок, який повинен буде вирішити суддя, вдаючись до

власної оцінки позитивного права [17]. З одного боку законодавець обмежився постановленням загальних правил, що виключає судове свавілля та водночас дає простір для судового розсуду. Дослідник В. С. Канцір стверджує, зміст норми права є загальним і сам вибір можливого варіанта вирішення справи є творчим, особистісним, заснованим на свободі погляду. Якби кримінальне право було набором «готових до використання» схем, то воно не могло б виконувати роль регулятора суспільних відносин [6, с. 10].

Науковець В. Бігун пропонує визначати суддівський розсуд як межі свободи судді в судовому вирішенні, спосіб реалізації судової влади суддею, принципове положення в здійсненні правосуддя, що визначає межі повноважень суду у вирішенні питань і справ у судочинстві [1, с. 22].

На основі представлених підходів до визначення дефініції суддівського розсуду ми вважаємо, що суддівський розсуд є особливою категорією, з огляду процесуальної форми здійснення повноважень, її мети, змісту, та суб'єкта реалізації прав та обов'язків судді.

Отже, аналізуючи наукові підходи подані таблиці можемо виділити підґрунтя для існування суддівського розсуду:

– динамічний розвиток суспільства, що унеможливлює створення безстрокових правових норм;

– індивідуальна різноманітність життєвих явищ;

– недосконаліть законодавчої техніки;

– недоцільність формулювання абсолютно-визначених норм.

Водночас існує певна свобода судді обґрунтовувати винесене ним рішення на підставі власного бачення та трактування закону, зазначене передбачено в нормах права законодавцем. Варто зазначити, що суспільна життєдіяльність часто містить нестандартні обставини, відповідно наслідки правовідносин неможливо чітко врегулювати правовою нормою, тому оцінку зобов'язаний надати суд в межах правового поля та за своїм розсудом.

Розглянемо суддівський розсуд з боку дефінітивного вираження його сутності, змісту та ознак. У науці існує досить широкий спектр проблем, що їх вивчають дослідники різних галузей права, а тому питання суддівського розсуду не стало винятком. Наприклад, дослідник А.С. Макаренко визначає суддівський розсуд у кримінальному праві як правозастосовну інтелектуально-вольову діяльність судді, яка передбачена кримінальним законом мірою свободи вибору одного із варіантів рішення у кримінальній справі [7, с. 164]. Тож, вважаємо, що судовий розсуд – це повноваження суду приймати, відповідно до конкретних умов, таке рішення з питань права, можливість якого випливає із загальних та лиш відносно визначених вказівок закону. Як відомо, державна воля виражена в нормі права, доповнюється правовою позицією компетентного органу відносно конкретного випадку (правовий розсуд).

Ми пропонуємо розглядати суддівський розсуд як ментальну форму, обравши цей термін, який означає від лат. mens – розум, мислення [14, с. 67], у перекладі на англійську «mental» означає розумовий, розумові здібності, такий, що належить до сфери інтелектуальної, активність та результати активності мозку, думки. Розсуд, як ми уже визначили, є діяльністю судді, пов'язаною з його осмисленням та оцінкою відповідної ситуації. Це не що інше як ментальні характеристики процесу розсуду.

На нашу думку, судовий розсуд – це особливий вид правозастосовної діяльності, що врегульована нормами права; сутнісними ознаками якого є надання повноважень суду у спірних питаннях враховуючи основоположні принципи права на засадах верховенства права, моральності, гуманності і справедливості. Судовий розсуд і запроваджується насамперед для всебічного забезпечення справедливості правозастосування з урахуванням встановлених та проаналізованих об'єктивних обставин справи.

Водночас можемо стверджувати те, що судовий розсуд – це елемент у структурі діяльності правозастосовуючого органу з пошуку, прийняття індивідуалізованого юридичного рішення про права та обов'язки сторін чи індивідуалізацію покарання; це вибір суддею варіанта рішення юридичної справи, що ґрунтується на його суб'єктивному сприйнятті обставин справи та його суб'єктивному тлумаченню правових норм.

Висновки. Ми пропонуємо таку інтерпретацію судового розсуду, зокрема, першочергово, так зване вільне волевиявлення судді не повинно виходити за межі вказівки процесуального закону. Зазначимо, що у неврегульованих питаннях або нечітко врегульованих – судовий розсуд не може бути абсолютним. У таких випадках суддя зобов'язаний керуватися іншими впливовими чинниками, які вплинуть на його кінцеве рішення. Такими чинниками можуть бути інші нормативно-правові правотлумачувальні акти (роз'яснення Верховного Суду, узагальнення судової практики, практика ЄСПЛ тощо), принципи права (засади кримінального судочинства, конституційні гарантії, основи захисту прав та свобод людини).

Отже, суддівський розсуд – це ментально-інтелектуальна форма реалізації процесуальних повноважень суду, яка має обмеження або відсутність процесуальної норми закону, результатом якої є винесення правомірного, найоптимальнішого рішення в межах закону з обґрунтованими підставами, яка зумовлена поставленими перед судом/суддями завданнями, що відповідає інтересам держави та суспільства і основується на фактах об'єктивної дійсності.

Література:

1. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. К., 2011. 303 с.

2. Глубоченко С.М. Концептуалізація поняття правозастосовчого судового розсуду. *Теорія і практика правознавства*. 2011. № 1. С. 5.

3. Гураленко Н. А. Свобода вибору як атрибутивна ознака суддівського розсуду. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 292–304.

4. Дідич Т. О. Моніторинг сучасного стану правоутворення в Україні: пізнавально-правові аспекти. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 45–50.

5. Ерліх Е. Вільне правознаходження та вільне правознавство. Проблеми філософії права. Т. 3, № 1–2. Київ ; Чернівці, «Рута», 2005. С. 168–184.

6. Канцір В. С. Проблеми судового угляду при застосуванні кримінального законодавства України : автореф дис. … канд. юрид. наук. Львів, 1998. 20 с.

7. Макаренко А. С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : дис. … канд. юрид. наук. Одеса, 2012. 264 с.

8. Мірошниченко А.М. Суддівський розсуд, судова помилка та суддівське свавілля (через призму юридичної відповідальності суддів). К.: Юрінком Інтер, 2020. 120 с.

9. Москвич Л. М. Статус суддів: теоретичний та порівняльноправовий аналіз: монографія. Київ. 2004. 224 с.

10. Основи культурології : навч.посіб. / за ред. Л. О. Сандюкта Н. В. Щубелки. К. : Центр учбової літератури, 2012. 400 с.

11. Остафійчук Л.А. До питання змістовних складових поняття «суддівського розсуду» при здійсненні правосуддя. *International Scientific and Practical Conference «WORLD SCIENCE»*. 2017. № 7. Vol. 4. С. 62.

12. Поповський Д. П. Застосування суддівського розсуду в країнах романо-германської правової сім'ї. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного ун-ту*. Сер.: Юриспруденція. № 10–1, Т. 1. 2014. С. 15–19.

13. Рісний М.Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти): автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2006. С. 10.

14. Словник Вебстера. URL: http://www.merriamwebster.com/dictionary/mental (дата звернення: 16.05.2024).

15. Степаненко В.В. Застосування у праві та правозастосовний розсуд: співвідношення понять. *Юридичний бюлетень*. 2017. Випуск 5. С. 300-303.

16. Торбас О.О. Тлумачення розсуду в кримінальному процесі крізь призму правової доктрини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 96.

17. Llewellyn, Karl N. Jurisprudence: Realism in Theory and Practice. The University of Chicago Press, 1962. viii, 531 pp.

References:

1. Bihun ,V. S. (2011). *Filosofiia pravosuddia: ideia ta zdiisnennia [Philosophy of justice: idea and implementation].* Kyiv. [in Ukrainian].

2. Hlubochenko, S.M (2011). Kontseptualizatsiia poniattia pravozastosovchoho sudovoho rozsudu [Conceptualisation of the concept of law enforcement judicial discretion]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva, 1*, 5 [in Ukrainian].

3. Huralenko, N. A. (2012). Svoboda vyboru yak atrybutyvna oznaka suddivskoho rozsudu [Freedom of choice as an attribute of judicial discretion]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 4.* 292–304 [in Ukrainian].

4. Didych, T. O. (2019). Monitorynh suchasnoho stanu pravoutvorennia v Ukraini: piznavalno-pravovi aspekty [Monitoring the Current State of Law-Making in Ukraine: Cognitive and Legal Aspects] *Almanakh prava*. *10*. 45–50 [in Ukrainian].

5. Erlikh, E. (2005). Vilne pravoznakhodzhennia ta vilne pravoznavstvo [Free law finding and free jurisprudence. Problems of philosophy of law]. *Problemy filosofii prava*. Vol. 3, 1–2. Kyiv : Chernivtsi, «Ruta»[in Ukrainian].

6. Kantsir, V. S. (1998). Problemy sudovoho uhliadu pry zastosuvanni kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy [Problems of judicial review in the application of criminal legislation of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Lviv [in Ukrainian].

7. Makarenko, A. S. (2012). Suddivskyi rozsud pry pryznachenni pokarannia v Ukraini [Judicial discretion in sentencing in Ukraine]. *Candidate's thesis.* Odessa [in Ukrainian].

8. Miroshnychenko, A.M. (2020). *Suddivskyi rozsud, sudova pomylka ta suddivske svavillia (cherez pryzmu yurydychnoi vidpovidalnosti suddiv) [Judicial discretion, miscarriage of justice and judicial arbitrariness (through the prism of legal liability of judges)]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

9. Moskvych, L. M. (2004). *Status suddiv: teoretychnyi ta porivnialnopravovyi analiz [Status of Judges: Theoretical and Comparative Legal Analysis]*. Kyiv [in Ukrainian].

10. Sandiukta, L. O. & Shchubelky, N. V. (2012). Osnovy kulturolohii [Fundamentals of cultural studies]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian]

11. Ostafiichuk, L.A. (2017) Do pytannia zmistovnykh skladovykh poniattia «suddivskoho rozsudu» pry zdiisnenni pravosuddia [On the issue of substantive components of the concept of 'judicial discretion' in the administration of justice]. *International Scientific and Practical Conference «WORLD SCIENCE»*, 7, (Vols. 4), (p. 62) [in Ukrainian].

12. Popovskyi, D. P. (2014). Zastosuvannia suddivskoho rozsudu v krainakh romano-hermanskoi pravovoi sim'I [Application of judicial discretion in the countries of the Romano-Germanic legal family]. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho un-tu. Ser.: Yurysprudentsiia. 10–1*, vols. 1, 15–19 [in Ukrainian].

13. Risnyi, M.B (2006). Pravozastosuvalnyi rozsud (zahalnoteoretychni aspekty) [Law enforcement discretion (general theoretical aspects)]. *Extended abstract of candidate's thesis* /. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

14. Slovnyk Vebstera. *www.merriamwebster.com.* Retrieved from: http://www.merriamwebster.com/dictionary/mental [in Ukrainian].

15. Stepanenko, V.V (2017). Zastosuvannia u pravi ta pravozastosovnyi rozsud: spivvidnoshennia poniat [Application in law and law enforcement discretion: correlation of concepts]. *Yurydychnyi biuleten, 5* [in Ukrainian].

16. Torbas, O.O. (2019). Tlumachennia rozsudu v kryminalnomu protsesi kriz pryzmu pravovoi doktryny [Interpretation of discretion in criminal proceedings through the prism of legal doctrine]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*, *4*, part 2, 96 [in Ukrainian].

17. Llewellyn, Karl N. (1962) Jurisprudence: Realism in Theory and Practice. The University of Chicago Press, viii, 531 pp [in English].

УДК 347.9

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-545-559

Маньгора Володимир Васильович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри права, Вінницький Національний аграрний університет, вул. Пирогова, 3, м. Вінниця, 21037, тел.: (097) 229-07-90, https://orcid.org/0000-0003-3812-3797

Маньгора Таміла Василівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, Вінницький Національний аграрний університет, вул. Пирогова, 3, м. Вінниця, 21037, тел.: (097) 439-82-32, https://orcid.org/0000-0002-7010-8768.

Пономаров Мирослав здобувач ступеня магістра Вінницького національного аграрного університету, вул. Пирогова, 3, м. Вінниця, 21037, тел.: (093) 136-79-11

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВИРІШЕННІ СПОРІВ ШЛЯХОМ ПОСЕРЕДНИЦТВА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. У статті розглядаються актуальні аспекти застосування посередництва як засобу вирішення цивільних спорів у сучасному судочинстві. Досліджено роль та значення посередників у забезпеченні ефективного врегулювання конфліктів, зокрема через використання медіаційних процесів. Звертається увага на те, як сучасні обставини та соціокультурні зміни впливають на популярність та ефективність цього методу розв’язання конфліктів у судовій системі.

Основна частина статті присвячена аналізу концепцій та принципів посередництва в контексті цивільного судочинства. Зазначається про розгляд специфіки посередництва у порівнянні з традиційними судовими процедурами, виділяючи переваги цього методу вирішення спорів.

Визначено перспективи подальшого розвитку посередництва в цивільному судочинстві та підкреслює важливість цього методу для підтримання справедливості та впровадження ефективних механізмів розв'язання спорів в сучасному правовому середовищі.

Проаналізовано сучасні виклики та тенденції, які виникають у процесі впровадження посередництва в цивільному судочинстві. Висвітлено питання ефективності, довіри учасників та можливості покращення стандартів регулювання посередництва.

Окремий акцент робиться на розвитку законодавства та правових умов для розвитку посередництва в цивільному судочинстві, також вказується на

важливість адаптації правових норм до сучасних реалій та потреб суспільства для забезпечення ефективного використання посередництва в судових процедурах.

Зроблено загальний висновок щодо потенціалу посередництва в цивільному судочинстві та його майбутнього впливу на процес вирішення спорів. Визначено переваги перспективи для подальшого дослідження та розвитку у вирішенні спорів шляхом посередництва в цивільному судочинстві.

Ключові слова: медіація, посередництво, цивільне судочинство, сучасні тенденції вирішення цивільних спорів, цивільне законодавство, правове регулювання медіації, ефективність врегулювання конфліктів.

Manhora Volodymyr Vasyliovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor of the department of Law, Vinnytsia National Agrarian University, tel.: (097)-229-07-90, https://orcid.org/ 0000-0003-3812-3797

Manhora Tamila Vasylivna Candidate of Law Sciences, Associate professor of the department of Law, Vinnytsia National Agrarian University, tel.: (097) 439-82-32, https://orcid.org/0000-0002-7010-8768.

Ponomarov Myroslav Oleksiiovych masters degree holder, Vinnytsia National Agrarian University, tel.: (096) 861-70-08

MODERN TRENDS IN RESOLVING DISPUTES THROUGH MEDIATION IN CIVIL PROCEDURE

Abstract. The article examines current aspects of the application of mediation as a means of resolving civil disputes in modern judiciary. It explores the role and significance of mediators in ensuring effective conflict resolution, particularly through the use of mediation processes. Attention is given to how contemporary circumstances and socio-cultural changes affect the popularity and effectiveness of this method of conflict resolution within the judicial system.

The main part of the article is dedicated to analyzing the concepts and principles of mediation in the context of civil litigation. It discusses the specifics of mediation compared to traditional court procedures, highlighting the advantages of this dispute resolution method.

The prospects for further development of mediation in civil litigation are outlined, emphasizing the importance of this method in maintaining justice and implementing effective dispute resolution mechanisms in the modern legal environment.

Current challenges and trends arising in the process of implementing mediation in civil litigation are analyzed. Issues of effectiveness, participant trust, and the possibility of improving mediation regulation standards are highlighted.

A separate emphasis is placed on the development of legislation and legal conditions for the advancement of mediation in civil litigation, stressing the importance of adapting legal norms to modern realities and societal needs to ensure the effective use of mediation in judicial procedures.

A general conclusion is made regarding the potential of mediation in civil litigation and its future impact on the dispute resolution process. The advantages and prospects for further research and development in resolving disputes through mediation in civil litigation are identified.

Keywords: mediation, mediation, civil litigation, modern trends in resolving civil disputes, civil legislation, legal regulation of mediation, effectiveness of conflict resolution.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві поняття посередництва охоплює різноманітні аспекти, проте важливе місце належить саме ролі посередника у вирішенні конфліктів та суперечок. Це має значний вплив як на безпосередніх учасників спору, так і на інших членів суспільства. Навіть ті, хто не бере активної участі у вирішенні конкретної ситуації, можуть бути зацікавлені в її врегулюванні, оскільки забезпечення громадського порядку має велике значення для всього суспільства. Такі ситуації повинні бути вирішені відповідно до законодавства, цивільних договорів, ділових звичаїв та моральних принципів. З прийняттям Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 року питання посередництва у вирішенні конфліктних ситуацій стало легітимованим як комплексна категорія, що об'єднує подібні процедури позасудового врегулювання спорів. Навіть до прийняття цього закону поняття та сутність посередництва були прямо врегульовані статтею 70 Цивільного процесуального кодексу України, де використовувалась поняття «посередництво (медіація)», а також в інших нормативних актах, наприклад, у наказі Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 року № 892 «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва».

Окрім розгляду посередництва як альтернативного методу вирішення спорів у формі цивільного судочинства, виявлено використання посередництва в рамках самого судового провадження як альтернативи стандартним процедурам цивільного судочинства.

Викладене вище створює передумови для проведення дослідження щодо ролі посередництва в цивільному судочинстві, а також вивчення його форм та змісту з урахуванням наявного досвіду Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом тривалого часу вітчизняні науковці та практики продовжують досліджувати інститут медіації та проблему його впровадження в Україні. У своїх працях окремі аспекти цієї проблематики висвітлюють такі вчені, як С. Бондаренко-Зелінська, Г. Запара,

Н. Гончарова, М. Дякович, В. Землянська, В. Комаров, В. Маковій, Н. Мазаракі, В. Мотиль, В. Новосад, Г. Огренчук, Т. Подковенко, Н. Семенков, В. Сойко, В. Яковлєв, І. Ясиновський. Проте наші вчені все більше звертають увагу на аналіз досвіду закордонних країн та можливі шляхи його адаптації до цивільного процесу в Україні.

Праці науковців, які досліджують медіацію, або посередництва в цілому, а також процесуальні засоби, у тому числі цивільний процес, характеризуються різноманітністю підходів до вивчення природи цього явища. Це підкреслює важливість подальших досліджень, особливо враховуючи досвід наших та європейських законодавців.

Метою статті – є проведення дослідження та аналізу різних аспектів посередництва (медіації) у цивільному судочинстві, зокрема в українському контексті та з урахуванням світового досвіду. Основне завдання полягає в розкритті ролі, значення та перспектив використання посередництва у вирішенні цивільних спорів.

Об'єктом дослідження є сам процес використання медіації у вирішенні цивільних спорів у сучасному судочинстві.

Предметом дослідження є сучасні тенденції у вирішенні спорів шляхом посередництва в цивільному судочинстві**.**

Виклад основного матеріалу. Медіація (посередництво) (від латинського «mediatio») - це процес переговорів, який проводиться за допомогою незалежного, нейтрального та кваліфікованого посередника – медіатора [1, с. 197]. Медіатор надає сторонам конфлікту допомогу у розборі ситуації конфлікту так, щоб вони могли самостійно обрати спосіб вирішення проблеми, що відповідає їхнім інтересам. При цьому посередник не приймає рішення щодо вирішення конфлікту, а лише допомагає сторонам досягнути узгодження та оформити його у вигляді медіаційної угоди. Таким чином, медіація є засобом вирішення спору без участі судді та спрямована на зменшення конфлікту за допомогою досягнення компромісу між сторонами.

Серйозною перешкодою та справжнім викликом для її розвитку став воєнний стан, який триває вже другий рік поспіль через повномасштабне військове вторгнення російської федерації на територію України. Вітчизняний бізнес зіткнувся з новим явищем у своїй історії, адже країна перебуває в активній фазі повномасштабної війни із застосуванням усіх можливих сучасних систем ведення бойових дій. Внаслідок цього мільйони людей тимчасово залишили країну або стали внутрішньо переміщеними особами, а ще більше мільйонів призовників були мобілізовані до лав збройних сил. Зазначене суттєво вплинуло на роботу судової системи, деякі суди в перші місяці війни фактично припинили роботу, а деякі й досі працюють з обмеженими можливостями (через проблеми з безперебійним електропоста-

чанням, повітряну тривогу, перебої в роботі транспорту тощо). Війна вплинула на економічні відносини та можливість якісно вирішувати суперечки між суб'єктами господарювання. Медіація сприяє поширенню цієї негативної тенденції та регулює значну кількість економічних конфліктів в умовах воєнного стану.

Цивільний процесуальний кодекс України, разом з іншими процесуальними кодексами країни, вперше введе новий термін – «посередництво» або медіацію як метод позасудового вирішення спорів. Наприклад, у статті 70 ЦПК України в початковому вигляді, поряд із переліком осіб, які не можуть бути допитані як свідки, також згадується категорія осіб, які безпосередньо брали участь у позасудовому врегулюванні спору через процедуру посередництва (медіації). Таким чином, автори цієї редакції фактично вважають обидві категорії ідентичними. Оскільки на момент набрання чинності відповідних положень ЦПК України не існувало відповідного закону, що регулював би процедури медіації на рівні законодавчого акта, це не викликало жодних питань. Ця ситуація також знаходила відображення у інших нормативно-правових актах, наприклад, у наказі Міністерства соціальної політики України від 17 серпня 2016 року № 892 «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва».

Т. Цувіна відділяє медіацію на присудову (судову) та досудову. Присудова медіація (court-related mediation, court-annexed mediation) - це один із видів медіації, що відбувається після звернення особи до суду та інтегрована у цивільне судочинство. На відміну від досудової медіації, яка проводиться без звернення до суду. Аналіз зарубіжної літератури дозволяє визначити кілька моделей присудової медіації, залежно від того, хто виконує функції медіатора при проведенні процедури. Можна виділити такі моделі: 1) Зовнішня присудова медіація (external court-annexed mediation) (або «зближена» медіація чи приватна медіація в рамках судового процесу) - це вид присудової медіації, за якого суддя передає справу на розгляд медіатору, який обраний сторонами та не є суддею або іншим працівником суду. Медіатор займається наданням медіаційних послуг приватно та зареєстрований як медіатор. 2) Внутрішня присудова медіація (internal court-annexed mediation) або інтегрована медіація - це вид присудової медіації, що проводиться ніби «всередині» суду, його працівниками або суддями-медіаторами. Вона поділяється на два різновиди в залежності від того, хто виступає медіатором: а) проведення медіації іншим суддею суду, де розглядається справа, який не входить до складу суду, що розглядає зазначену справу; б) проведення медіації працівниками суду, що не є суддями, наприклад, працівниками апарату суду, помічниками суддів тощо, або спеціальними медіаторами, які працюють у центрі медіації, що знаходиться при суді [1, с. 196-197].

У науковому середовищі загальновизнаним підходом є розгляд медіації як підмножини концепції посередництва, поряд з такими категоріями, як модерація, переговори та представництво [2, с. 101]. Цей підхід визнається слушним, оскільки відображає сутність поняття посередництва як: 1) сприяння у встановленні ділових, торговельних, дипломатичних та інших зносин між сторонами (допомога у налагодженні спілкування між ними); 2) сприяння примиренню сторін, встановленню миру між конфліктуючими суб'єктами (у міжнародному праві - участь третьої, нейтральної сторони або міжнародної організації у мирному вирішенні конфлікту між іншими суб'єктами) [3, с. 1076].

У процесуальних кодексах, зокрема в ЦПК України, відображено інститут посередництва як засобу вирішення спорів. Цей інститут виступає альтернативою участі судді у вирішенні спору, пропонуючи позасудову або альтернативну форму примирення сторін. Такі розгляди дозволяють розрізнити два види посередництва в первісній редакції ЦПК України: досудове, яке суттєво збігається з медіацією, та посередництво за участі судді, що є складовою частиною судового провадження.

При аналізі першої редакції ЦПК України важливо визначити відмінності між обома видами посередництва. По-перше, у контексті відповідного судочинства, досудове посередництво не є його невід'ємною складовою, а замість цього представляє собою альтернативу для вирішення спору поза звичайними методами. У той же час, посередництво за участі судді безпосередньо вбудоване у процесуальну форму і є необов'язковою частиною підготовчого етапу цивільного судочинства. Проте щодо останнього існує думка про окрему стадію врегулювання спору з участю судді, що має свої певні недоліки [4, с. 9].

По-друге, щодо місця в процедурі вирішення спору або моменту виникнення: досудове посередництво виникає до звернення учасників спору до суду, тоді як присудова медіація відбувається після відкриття провадження по справі, але перед розглядом справи по суті. У літературі підтримується аргументований підхід, що саме за цією підставою присудову медіацію визначають як таку, що має відповідні підстави, зокрема згідно з викладеним нижче [1, с. 199–200]. Тому інший вид посередництва логічно визначати як позасудову медіацію за природою її виникнення та застосуванням.

По-третє, на відміну від позасудової медіації, присудова медіація в повній мірі потребує дотримання відповідної процесуальної форми, що прямо відображено у процесуальному законі.

По-четверте, позасудова медіація має на меті знайти компромісний варіант вирішення спору шляхом визначення потреб і інтересів сторін конфлікту, іноді не точно відповідаючи вимогам нормативних приписів

законодавства, яке регулює такі суспільні відносини. Протилежно, присудова медіація, як правило, реалізується в рамках вже заявлених вимог сторін конфлікту, виражених у процесуальних документах, таких як позовна заява, відзив на позовну заяву, відповідь на відзив, заперечення. Ці документи, у свою чергу, відповідають тій моделі вирішення спору, яка вже закладена в нормативному підґрунті відповідних відносин.

По-п’яте, у позасудовій медіації будь-яка особа може виступати як посередник, якій притаманні риси медіатора, тобто посередника у вирішенні спору, у той час як у присудовій медіації посередником може бути лише процесуально визначена особа – суддя, і ніхто більше.

По-шосте, відповідно до статей 202 та 204 ЦПК України початок та закінчення стадії врегулювання спору за участю судді визначається окремим процесуальним документом – відповідною ухвалою судді, тоді як для позасудової медіації існує спрощена процедура початку та закінчення, яка не пов'язана з процесуальною діяльністю. Ця характеристика свідчить про більшу диспозитивність саме позасудової медіації, яка, тим не менш, є досить важливою складовою присудової медіації, як підкреслюється в літературі [4 , с. 8].

Дійсно, до характерних рис присудової медіації можна віднести ще й інші аспекти: 1) процесуальні умови проведення стадії цивільного процесу: це включає процесуальний статус учасників, особливості зустрічей зі сторонами, межі поведінки судді та його активний статус, а також процесуальні часові обмеження [5, с. 82–83]; 2) групування за зовнішніми та внутрішніми ознаками: це важливий аспект в інтерпретації присудової медіації, який може враховувати зовнішні та внутрішні ознаки цього процесу [4, с. 9]; 3) співставлення з позасудовою медіацією за різними критеріями: це включає розгляд місця, значення, сутності тощо, що може допомогти в розумінні відмінностей між цими двома формами медіації [6, с. 151].

Зважаючи на історичні корені альтернативних способів вирішення цивільно-правових спорів, слід зауважити, що впровадження цього явища має стародавні корені. Важливо відзначити, що процедура врегулювання суперечливих (конфліктних) ситуацій, які мають юридичне значення і можуть виникати в позасудовому, досудовому або судовому порядку, є поняттям, яке є абсолютно новим для вітчизняного права [7, с. 24]. Оскільки спори і конфлікти є неодмінною частиною будь-якого суспільства, метою кожної держави стає не лише їхнє якнайшвидше вирішення, а й запобігання виникненню нових протиріч.

Протягом тривалої еволюції, примирні процедури були використані різними народами і у різний спосіб. Першим відомим в історії способом вирішення спору є силове протистояння, де перемагає найсильніший. Стародавній Вавилон, фінікійська цивілізація, Стародавня Греція та

Стародавній Рим знали три основні шляхи вирішення спорів: за допомогою сили, права або інтересів. Перший підхід, антиправовий, передбачав, що сторона з більшою силою та фізичними перевагами перемагала, пригнічуючи іншу сторону. Другий підхід надавав можливість вирішити спір у суді, використовуючи правила та закони того часу. Третій підхід, базований на інтересах, наголошував на можливості мирного врегулювання конфлікту, не звертаючи уваги на фізичні переваги чи правові норми [8, с. 100].

Аналізуючи морально-правові засади та соціально-політичний лад того часу, можна зробити висновок, що інститут примирення не повністю розвинувся та не підтримувався суспільством Київської Русі. Кровна помста потерпілого або його родичів кривднику вважалася благородним ділом. Однак правові норми «Руської правди» не надавали вичерпної інформації щодо того, яким чином та за чиєю ініціативою мало відбуватися відшкодування завданої шкоди, і чи був конфлікт врегульований повністю чи ні. Тому випадки примирення були скоріше винятком, ніж правилом.

Розглядаючи медіацію в недалекому минулому, можна відзначити її важливе місце серед інших примирних процедур у рамках руху за альтернативне вирішення спорів (АВС). У 1946 році в США була створена Федеральна служба медіації та примирення (FMCS) з метою врегулювання трудових спорів. Також на той час з'явилась Американська арбітражна асоціація як перша приватна організація, яка обслуговувала професійних медіаторів. Рух за АВС почав свій розвиток з Паундської конференції 1976 року, яка відбулася внаслідок громадської невдоволеності системою правосуддя. Під час конференції суддя Верховного суду США Уоррен Е. Бергер відзначив значні недоліки судової системи, такі як високі судові витрати, затяжні процедури та зволікання, і запропонував звернутися до неформальних альтернатив. Другим важливим кроком є доповідь професора Френка Сандера, який висунув ідею «будинку правосуддя з багатьма дверима». У такому «будинку правосуддя» спеціальний службовець передбачав превентивний огляд позовів, що надходили до суду, та пропонував сторонам вибір із різних варіантів вирішення спору, що найбільш відповідали б їхнім потребам.

У 2003 році був прийнятий Закон США «Про медіацію», що ще більше зміцнив статус та роль медіації у суспільстві. На початку XXI століття в США вже існувала законодавча та регуляторна база для медіації, було створено сотні організацій, що надавали послуги АВС, і тисячі професійних медіаторів. В усіх штатах були запроваджені програми судової медіації, які передбачали різноманітні моделі, від добровільної до обов'язкової [9, с. 60].

У Великій Британії, як і в інших країнах англосаксонської правової системи, медіація отримала свій розвиток через добровільний підхід та реакцію на громадський запит на альтернативні методи вирішення спорів.

У Європі, де діє континентальна правова система, становлення медіації відбулося дещо пізніше, але в цій галузі також були прийняті важливі регулятивні закони. Наприклад, в Австрії основні принципи медіації, професійну підготовку та акредитацію медіаторів регулює Цивільний закон про Медіацію (Zivil rechts mediations gesetz). У 2009 році в Італії була проведена реформа цивільного процесу, яка завершилася прийняттям окремого закону, що регулює і стимулює звернення до медіації в цивільних і комерційних спорах. Згідно з цим законом існує національний реєстр медіаційних організацій, який веде Міністерство юстиції. Медіація вводиться як обов'язкова стадія в суді за окремими категоріями справ, такими як спори про страхування, фінансові, банківські суперечки, суперечки між партнерами фірм і інше. У Польщі медіація має законодавче регулювання та широке застосування. Медіація в цивільно-правових спорах була впроваджена до Цивільного процесуального кодексу Польщі відповідним Законом від 28 липня 2005 року. У Болгарії 17 грудня 2004 року було прийнято Закон «Про медіацію (посередництво)», який регулює відносини, пов'язані із медіацією (посередництвом). Закон визначає медіацію (посередництво) як добровільну і конфіденційну процедуру для позасудового вирішення суперечок, у яких третя особа - медіатор (посередник) - допомагає сторонам, що сперечаються, дійти згоди. [9, с. 60-61].

У цивільному судочинстві Франції існують різні способи примирення сторін: 1) самостійно за власною ініціативою або за ініціативою судді (Титул VI «Примирення» Книги I); 2) безпосередньо в кабінеті судді, тобто в рамках відповідної процесуальної процедури; 3) за участю примирювача, призначеного судом, який проводить примиренні процедури поза межами спеціального формального порядку, за погодженням сторін. Ці положення відображають специфіку французької системи правосуддя та підкреслюють важливість примирення сторін у цивільних справах [10, с. 126].

У країнах континентальної системи права законодавче регулювання медіації відбувається по-іншому порівняно з країнами англосаксонської системи права. Держава активно сприяє зверненню до медіації, встановлюючи обов'язкову модель медіації для конкретних видів спорів, надаючи податкові пільги для тих, хто використовує примирні процедури, і накладаючи штрафи у разі безпідставної відмови від використання медіації. В такій ситуації медіація існує паралельно з судовим процесом [9, с. 61-62].

Медіація вимагає особливого законодавчого врегулювання, а також прийняття суспільством цієї процедури та фінансової доступності до неї.

Додатково до інституту медіації, в Україні існує інститут врегулювання спору за участю судді, який законодавче регулюється Цивільним процесуальним кодексом України, зокрема статтями 201-205 [10].

Зміни, які відбулися з набранням чинності Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року [12], призвели до розділення категорій посередництво в широкому розумінні та медіації як окремого випадку. Це стало передумовою для внесення відповідних змін до статті 70 Цивільного процесуального кодексу України, в якій поєднаний термін «посередництво» (медіація) був видозмінений лише на «медіацію». Така позиція безпосередньо пов'язана зі змістом статті 1 Закону України «Про медіацію», в пункті 4 частини 1 якої під медіацією розуміється позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [12]. Це чітко відмежовує медіацію від інших форм посередництва. Отже, за такого законодавчого підходу назвати процедуру врегулювання спору за участю судді медіацією буде недолугим висновком.

Безсумнівною перевагою медіації є її більша гнучкість порівняно з судовим процесом. У процедурі медіації сторони можуть вільно обирати місце проведення, проводити медіацію онлайн з будь-якої точки світу, обирати довільний формат медіації, а також визначати зручний час для проведення без дотримання офіційних процедур. Ці переваги проявляються на практиці. Зокрема, у першому півріччі 2022 року на територіях, підконтрольних Збройним силам України, але які зазнавали активних обстрілів (Київ, Харків, Одеса, Миколаїв, Чернігів, Суми), не працювала велика кількість судів. всі або працювали в обмеженому режимі. Через різні технічні причини судові засідання не відбулися, у справах оголошено тривалі перерви. Якби на той час медіація в Україні досягла достатнього рівня розвитку, вона реально могла б допомогти бізнесу успішно вирішувати господарські спори, які вже знаходяться в суді. Адже спрощені форми процесу медіації, безперечно, більш доступні для реалізації в умовах воєнного стану, оскільки позбавлені бюрократичного формалізму. На жаль, на момент повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України врегульована законом медіація фактично ще не розпочалася. Тому медіація не змогла винести частину вже існуючих господарських спорів із зали суду.

Слід також звернути увагу, на урегулювання спору за участю судді може відбутися до початку розгляду справи по суті, якщо обидві сторони згодні. Тим часом, медіація може бути використана на будь-якій стадії судового процесу і також за згодою обох сторін. Щодо тривалості процедури, строк медіації встановлюється за згодою сторін, в той час як урегулювання спору за участю судді може тривати протягом розумного періоду, але не більше тридцяти днів з дня призначення урегулювання. У випадку, якщо сторонам не вдається домовитися, повторне урегулювання цього спору не допускається. Також,

урегулювання спору за участю судді не допускається, якщо до справи долучилася третя особа, яка має власні вимоги щодо предмета спору. Розвиток інституту мирного врегулювання спорів з використанням різних методів мирного врегулювання може значно зменшити навантаження на суддів і сприяти швидкому вирішенню спорів. Таким чином, хоча йдеться про той самий процес судової медіації, медіатором у цьому випадку є суддя. Це може бути пояснено відсутністю чіткого законодавчого визначення медіації як окремого правового інституту, тому деякі її аспекти проявляються через інші правові механізми.

У впровадженні медіації в цивільний процес України виникають перешкоди з кількох причин. По-перше, низька правова культура населення ускладнює проведення реформ, оскільки без її підвищення неможливо успішно впровадити нові правові інститути. По-друге, низький рівень довіри до медіації виникає з недостатньої інформованості суспільства щодо переваг цього методу вирішення конфліктів. По-третє, одна зі сторін часто має бажання задовольнити лише свої інтереси, не бажаючи укладати компроміс з іншою стороною. По-четверте, у суспільстві закріпилася усталена думка, що звернення до суду є єдиним шляхом вирішення конфліктів. Нарешті, відсутність правового базису і фінансового забезпечення ускладнює будь-які реформи, включаючи впровадження медіації [13, с. 263].

Таким чином, вирішення конфліктів може відбуватися не лише через судові процедури, а також через позасудові механізми, включаючи медіацію. Підходи до закріплення медіації в правових системах різних країн варіюються, і кожна держава обирає свою власну модель медіації відповідно до своїх потреб та правових традицій. Важливою умовою для успішного впровадження медіації є готовність суспільства використовувати цей механізм та ефективність держави в реалізації реформ, які враховують досвід інших країн і національні особливості.

Зазначимо, що незважаючи на введення воєнного стану на всій території країни з 24 лютого 2022 року та його неодноразове продовження, наразі до 18 серпня 2024 року суди мають продовжувати працювати у звичайному режимі. Запровадження вищезазначеного воєнного стану не впливає на судовий процес. яким відповідно до статті 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» забороняється скорочувати чи прискорювати будь-які форми судочинства в умовах воєнного стану [14].

Законом України від 03.03.2022 року №2112-IX «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ», яким частину 7 статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII викладено в новій редакції. згідно з яким судам дозволяється

змінювати територіальну підсудність судових справ під час воєнного стану шляхом їх передачі до іншого територіально найближчого суду [15]. Слід зазначити, що реальний стан справ свідчить про неможливість повноцінної роботи судів в існуючих умовах. Слід враховувати, що внаслідок бойових дій було знищено або пошкоджено частину приміщень судів, знищено оргтехніку, архіви тощо. За таких умов гарантії якісного судочинства залишаються недостатньо захищеними.

Враховуючи викладене, актуальність розширення сфери застосування процедури медіації є очевидною. Практика показала, що велика кількість підприємців змінюють місцезнаходження, стаючи внутрішньо переміщеними особами, та переносять свій бізнес в інші регіони країни, часто в західні області. Це створює додаткові труднощі при розгляді справ у судах юрисдикції. В таких умовах особливо актуальним є альтернативний формат вирішення економічних спорів, зокрема медіація. Процедура медіації є процесуально спрощеною та дешевшою порівняно з судовим процесом, що робить її надзвичайно важливою для підприємців, які не мають можливості фізично бути присутніми на судових засіданнях чи дистанційно залучати юристів.

Отже, медіація як альтернативний спосіб вирішення цивільних спорів є надзвичайно важливою та актуальною в сучасних умовах, коли багато осіб стикаються з труднощами доступу до судової системи через зміну місця проживання та інші виклики, викликані воєнним станом.

Висновки.

Узагальнюючи викладене, можна зробити наступні висновки. Медіація слід розглядати як відокремлений аспект посередництва. У вітчизняному цивільному процесі посередництво виявилося одним зі способів врегулювання спору, забезпечуючи реалізацію прав сторін у цивільному судочинстві на примирення та виконання судом відповідного обов'язку. До прийняття Закону України «Про медіацію» посередництво було ідентифіковано з медіацією, але після цього юридично відокремлюється у випадку врегулювання спору за участі судді, тоді як медіація стає позасудовим альтернативним засобом вирішення спору. Розрізняються два види посередництва: досудове і присудове. Досудове посередництво, фактично, є класичною медіацією згідно з чинним українським законодавством, тоді як присудова медіація відбувається в рамках судового процесу. Обидва види медіації відрізняються за формалізацією у судовому процесі, місцем у процедурі вирішення спору, процесуальною формою, метою та межами розгляду предмету спору, правовим статусом медіатора (посередника) та пов'язаністю з процесуальним законом.

Після прийняття Закону України «Про медіацію» стало можливим більш чітке розмежування між різними формами посередництва, зокрема між

медіацією та іншими видами посередництва. Закон упорядкував процедуру медіації, визначивши її основні принципи та правовий статус медіаторів. Крім того, він надав можливість сторонам в цивільних справах звертатись до медіації на будь-якій стадії процесу за взаємною згодою. Прийняття цього Закону відкриває нові перспективи для вирішення спорів в Україні, сприяючи зменшенню навантаження на судову систему та забезпеченню більш швидкого та ефективного врегулювання конфліктів. Водночас, важливим викликом залишається підвищення усвідомлення суспільства щодо переваг медіації та розвиток культури мирного вирішення спорів. Також необхідно забезпечити доступність медіаційних послуг для всіх шарів населення та розвинути механізми фінансової підтримки медіаційних процедур.

Перешкоди, спричинені введенням воєнного стану, повільно, але впевнено долаються, а процес удосконалення законодавства про медіацію триватиме в найближчі роки, про що свідчить наявний суспільний запит на цю тему. Вітчизняні підприємці все більше пристосовуються до умов ведення бізнесу під час воєнного стану, а, відповідно, пристосовуються до реалій у сфері врегулювання господарських суперечок. У зв'язку з цим наявність процесу юридичної медіації значно розширює спектр методів вирішення конфліктів. В умовах воєнного стану відносно спрощені процедури судової медіації мають суттєву перевагу та здатні швидко та якісно вирішити значну частину існуючих цивільних спорів. Враховуючи вищевикладене, навіть за таких складних обставин медіація поступово займає належне місце серед методів вирішення цивільних спорів. Важливим завданням є ефективна реалізація державними інституціями спеціальних програм щодо висвітлення переваг медіації в умовах воєнного стану, зокрема за допомогою телебачення, радіо, газет, електронних видань та інших засобів масової інформації.

Література:

1. Цувіна Т. А. Впровадження інститут присудової медіації як перспективний напрямок реформування цивільного процесуального законодавства України. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства. Зб. наук. праць. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 лип. 2017 р.)* / за заг. ред. І. О. Ізарової, Р. Ю. Ханик-Посполітак. Київ : ВД Дакор, 2017. С. 195-200.

2. Маковій В. П. Правова природа медіаційних угод. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 99–103.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

4. Прущак В. Є. Врегулювання спору за участю судді у цивільному судочинстві України : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право / Нац. у-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 207 с.

5. Makovii V. Judgment mediation: essence and types. *Polski Interdyscyplinarny Przegląd Naukowy*. 2021. № 1. Warszawa, 2021. S. 77–83.

6. Яковлєв В. В. Присудова та позасудова медіація: основні ознаки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Право. 2017. Випуск 26. С. 143–144.

7. Крисюк Ю. П. Медіація як позасудовий спосіб вирішення спорів: історія впровадження в зарубіжних країнах та перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2016. Випуск 38. Том 2. С. 154-157.

8. Спектр О. Особливості розвитку та застосування альтернативних способів вирішення цивільно-правових спорів в Україні. *Український часопис міжнародного права*. 2013. № 1. С. 135-140.

9. Мамницький В. Ю., Белей О. В., Дулепа В. П. Медіація в цивільному процесі: перспективи запровадження в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2019. № 3. С. 59–63.

10. Донцов Д.Ю. Посередництво як засіб вирішення спору по суті в цивільному судочинстві України та Франції. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 4. Ч. 1. С. 123-128.

11. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15 (дата звернення: 10.06.2024).

12. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1875-20 (дата звернення: 09.06.2024).

13. Ясиновський І. Г. Проблеми впровадження та проведення медіації в Україні. *Актуальні проблеми політики.* 2015. № 55. С. 260-267.

14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19 (дата звернення: 08.06.2024).

15. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ : Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2112-20 (дата звернення: 09.06.2024).

References:

1. Tsuvina T. A. (2017). Vprovadzhennia instytut prysudovoi mediatsii yak perspektyvnyi napriamok reformuvannia tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy. [Introduction of the institute of judgment mediation as a perspective direction of reforming the civil procedural legislation of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Ukraina na shliakhu do Yevropy: reforma tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva*.- *Collection of scientific works «Ukraine on the way to Europe: reform of civil procedural legislation.* (pp. 195-200). Kyiv : VD Dakor [in Ukrainian].

2. Makovii V. P. (2021). Pravova pryroda mediatsiinykh uhod. [Legal nature of mediation agreements]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys.* - *South Ukrainian legal journal.* 1, 99–103 [in Ukrainian].

3. Busel. V. T. (Ed.). (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language]. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian]

4. Prushchak V. Ie. (2020). Vrehuliuvannia sporu za uchastiu suddi u tsyvilnomu sudochynstvi [Dispute resolution with the participation of a judge in civil proceedings]. *Candidate's thsis*. Odesa [in Ukrainian].

5. Makovii V. (2021). Judgment mediation: essence and types. [Judgment mediation: essence and types]. *Polish Interdisciplinary Scientific Review. - Polish Interdisciplinary Scientific Review*, 1, 77–83. [in English].

6. Yakovliev V. V. (2017). Prysudova ta pozasudova mediatsiia: osnovni oznaky. [Judgment and non-judgment mediation: main features.] *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. - Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda,* Law, 26, 143–144. [in Ukrainian]

7. Krysiuk Yu. P. (2016). Mediatsiia yak pozasudovyi sposib vyrishennia sporiv: istoriia vprovadzhennia v zarubizhnykh krainakh ta perspektyvy dlia Ukrainy. [Mediation as an out-of-court method of dispute resolution: history of implementation in foreign countries and prospects for Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. «Law» series. 38, (Volume 2), (pp.154-157) [in Ukrainian].

8. Spektr O. (2013). Osoblyvosti rozvytku ta zastosuvannia alternatyvnykh sposobiv vyrishennia tsyvilno-pravovykh sporiv v Ukraini. [Peculiarities of the development and application of alternative methods of resolving civil disputes in Ukraine*]. Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava. - Ukrainian Journal of International Law*, 1, 135-140 [in Ukrainian].

9. Mamnytskyi V. Yu., Belei O. V., Dulepa V. P. (2019). Mediatsiia v tsyvilnomu protsesi: perspektyvy zaprovadzhennia v Ukraini. [Mediation in the civil process: prospects for implementation in Ukraine] *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii - Actual problems of domestic jurisprudence*, 3?, 59–63 [in Ukrainian].

10. Dontsov D.Iu. (2022) Poserednytstvo yak zasib vyrishennia sporu po suti v tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy ta Frantsii. [Mediation as a means of dispute resolution in the civil proceedings of Ukraine and France]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys - South Ukrainian legal journal*, 4. Part 1, 123-128 [in Ukrainian].

11. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text. [in Ukrainian].

12. Pro mediatsiiu : Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine «On Mediation»]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text. [in Ukrainian]

13. Yasynovskyi I. H. (2015) Problemy vprovadzhennia ta provedennia mediatsii v Ukraini. *Problems of implementation and conduct of mediation in Ukraine - Aktualni problemy polityky*, 55, 260-267 [in Ukrainian].

14. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine «About the legal regime of martial law], (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text [in Ukrainian].

15. Pro vnesennia zminy do chastyny somoi statti 147 Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» shchodo vyznachennia terytorialnoi pidsudnosti sudovykh sprav [The Law of Ukraine «On amending part seven of Article 147 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» regarding the determination of territorial jurisdiction of court cases» (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/2112-20 [in Ukrainian].

УДК 347.73 (477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-560-571

Москвін Борис Юрійович Президент ГО «Рада з захисту підприємств від корпоративних захоплень», кандидат економічних наук, https://orcid.org/0000-0003-3504-6677

Стріяшко Галина Миколаївна к.ю.н., доцент, методист вищої категорії відділу програм підвищення кваліфікації, Інституту післядипломної освіти та підвищення кваліфікації, Державний податковий університет**,** https://orcid.org/0009-0002-1768-5889

ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНФОРМАЦІЇ В ПОДАТКОВОМУ КОМПЛАЄНСІ ДЛЯ УСУНЕННЯ ПОДАТКОВИХ РИЗИКІВ

Анотація. Наукова стаття присвячена аналізу податкового комплаєнсу в Україні та систематичному підході до управління податковими ризиками, який враховує правовий статус інформації, що дозволяє ефективно ідентифікувати, оцінювати та мінімізувати податкові ризики. Це включає як внутрішні, так і зовнішні ризики, що впливають на діяльність підприємства. Розглянуто різні наукові підходи до визначення змісту та сутності цього поняття. Динамічний розвиток вітчизняного законодавства та значний тиск регулюючих та контролюючих органів створюють потребу у впровадженні системи регуляторного комплаєнсу. Отже, необхідно проводити реформування податкової системи відповідно до обраних теоретичних засад її побудови, а саме: належно виконувати принципи, що регулюють відносини у сфері оподаткування; підтримувати фіскальну спрямованість податкової системи на стале економічне зростання; удосконалювати організацію операційної діяльності податкових департаментів, внутрішнього контролю та процесу збору даних; перехід від каральної до стимулюючої функції у сфері оподаткування.

Наразі лише окремі українські компанії визнали, що комплаєнс є фактором успішності бізнесу. Проте, ніхто і ніщо не завадить вам бути прогресивним підприємцем і впроваджувати комплаєнс в своїй компанії серед перших. Ви також можете перевірити, наскільки чистий перед законом будь-який з ваших українських контрагентів. Інформаційно-аналітична система YouControl надає всі актуальні дані для цього. А оскільки відомості про компанії безперервно оновлюються з джерел відкритих даних, то ви своєчасно дізнаєтеся про всі фактори ризику, які несе співпраця з компанією, що вас

цікавить. Для держави, яка стала на шлях реформування своєї податкової системи, першочерговим завданням повинен бути чіткий вибір моделі управління нею. В статті наведено необхідність системного підходу до управління податковими ризиками. Визначено соціально-економічний зміст системи управління податковими ризиками, її об'єкт та суб'єкти. Розглянуто елементи та основні етапи системи управління податковими ризиками, виділено її зовнішні та внутрішні фактори. Сформовано етапи розробки методів мінімізації та попередження податкових ризиків, але немає єдиного підходу щодо вирішення цього питання. Стаття може допомогти зрозуміти, як правовий статус інформації впливає на управління податковими ризиками та як він може бути використаний для усунення податкових ризиків у контексті податкового комплаєнсу. Досліджено підходи до класифікації податкових ризиків. Проаналізовано систему управління податковими ризиками та визначено шляхи їх мінімізації. Представлено аналіз концепцій та наукових підходів , які дадуть змогу усунути наявні ризики, а також зможуть забезпечити недопущення настання несприятливих наслідків для усіх суб'єктів господарювання.

Ключові слова: податковий ризик, податковий комплаєнс, податкове навантаження, інформація, суб'єкти господарювання, правовий статус.

Moskovin Boris Yuriyovych President of the NGO "Council for the Protection of Enterprises from Corporate Takeovers", Candidate of Economic Sciences, https://orcid.org/0000-0003-3504-6677

Striiashko Halyna Mykolaivna Doctor of Law, associate professor, methodologist of the highest category of the department of professional development programs, Institute of Postgraduate Education and Professional Development, State Tax University, https://orcid.org/0009-0002-1768-5889

LEGAL STATUS OF INFORMATION IN TAX COMPLIANCE TO ELIMINATE TAX RISKS

Abstract. The article can help to understand how the legal status of information affects tax risk management and how it can be used to eliminate tax risks in the context of tax compliance. Approaches to the classification of tax risks have been studied. The tax risk management system was analyzed and the ways of their minimization were determined. An analysis of concepts and scientific approaches is presented, which will make it possible to eliminate the existing risks, and will also be able to ensure the prevention of adverse consequences for all business entities.Tax risks are one of the negative factors affecting the tax security

and financial security of Ukraine in general, it is necessary to reform the tax system in accordance with the selected theoretical principles of its construction, namely: to respect the principles governing relations in the field of taxation; support the fiscal focus of the tax system on sustainable economic growth; improve the organization of tax departments' operational activities, internal controls and data collection processes; the transition from a punitive to a stimulating function in the field of taxation. At the present stage of the study of tax risk management as a new paradigm of domestic development and it is appropriate to note that this is a fairly new process for the tax system. In view of this, the most urgent need is to overcome the outdated stereotypes of thinking and dogma and to replace them accordingly, based on a new theoretical framework and the creation of progressive scientific concepts. For a country embarking on a reform of its tax system, a clear choice of governance model should be a top priority. We outline the need for a systematic approach to tax risk management. The socio-economic content of the tax risk management system, its object and subjects is determined. The elements and main stages of the tax risk management system are considered, its external and internal factors are highlighted. The stages of development of methods of minimization and prevention of tax risks have been formed, but there is no single approach to solving this issue. The article examines the nature of tax risk as the most important in the structure of financial risks of an enterprise. Approaches to the classification of tax risks are explored. The system of tax risk management is analyzed and ways of minimization are determined. It presents a concept that will eliminate the risks involved and also ensure that no adverse effects can occur for all businesses.

The use of modern information technologies to manage tax risks and ensure tax compliance is a promising direction. This includes automating processes, using big data and artificial intelligence to analyze and predict tax risks.

Keywords: tax risk, tax compliance, tax burden, information, business entities, legal status.

Постановка проблеми. Податкова безпека держави є одним з найважливіших складників фінансової безпеки. Податки виступають не тільки головним джерелом фінансових ресурсів держави, а й інструментом впливу на економічні і соціальні процеси.

Отже, проблема, яка стоїть перед дослідженням правового статусу інформації в контексті податкового комплаєнсу для усунення податкових ризиків, може бути сформульована наступним чином:

-підвищена динамічність законодавства та значний тиск регулюючих та контролюючих органів створюють значні виклики для підприємств у забезпеченні відповідності регуляторним вимогам. Податкові ризики є одним із найбільш важливих аспектів, що впливають на фінансову безпеку

підприємств та економічну стабільність держави в цілому. У цьому контексті важливо дослідити правовий статус інформації, що використовується в системах управління податковими ризиками;

- законодавство щодо податків і податкових обов'язків постійно змінюється і оновлюється, що створює необхідність в постійному оновленні і адаптації систем управління податковими ризиками;

- використання інформації в системах управління податковими ризиками повинне відповідати вимогам законодавства щодо конфіденційності, захисту даних та інших нормативних актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню податкового комплаєнсу, податкових ризиків їх ознак, класифікації, а також шляхів їх мінімізації приділили увагу багато науковців як правової школи так і економічної, а саме: В. Вітлінський Д. Гетьманцев, В. Вишневський, А. Загородній, Л. Касьяненко, К. Колісніченко, та інші. Разом з тим, непередбачуваний вплив пандемії COVID-19 та вторгнення країни-агресора частково призупинили дослідження податкових ризиків, податкового комплаєнсу та податкової сфери в цілому, що вимагає детального розгляду.

Виклад основного матеріалу На сьогодні фахівцями Державної податкової служби України та Міністерства фінансів України все частіше використовується термін «комплаєнс»,«податковий комплаєнс». Особливо помітним зростання випадків використання терміну стало після прийняття суперечливої Національної стратегії доходів України до 2030 року [1], та проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства» [2]. При цьому зрозумілих роз'яснень щодо як теоретичного, так і практичного змісту цього поняття розробниками згаданих документів не надаються, хоча протягом останніх десятиліть, зокрема, фахівцями Організації економічного співробітництва та розвитку та Міжнародного валютного фонду (ОЕСР та МВФ) було розроблено цілий ряд методологічних та роз'яснювальних документів, які присвячені саме впровадженню податкового комплаєнсу податковими адміністраціями. Такі документи були розроблені із врахуванням та систематизацією найкращого досвіду країн, які впроваджували податковий комплаєнс в своїй діяльності. Високий рівень комплаєнсу напряму пов'язаний з рівнем довіри населення до податкової системи та її адміністрування. Рівень податкового комплаєнсу, який спостерігають адміністрації, є загальним результатом поведінки платників податків. Більшість платників податків хочуть виконувати вимоги і зроблять це, якщо їм нададуть інформацію, необхідну для повного виконання. Менша частка платників податків вирішить не дотримуватися існуючих вимог податкового законодавства, але навмисне

ухилення від сплати податків не є єдиною причиною недотримання існуючих вимог / некомплаєнсу (noncompliance). Необачність, незнання існуючих вимог щодо податкових зобов'язань та їх неправильне розуміння також сприяють поширенню спотвореної звітності. Недоліки в організації податкової системи та погане адміністрування також призводять до некомплаєнсу.

Питання податкового комплаєнсу як одного з ефективних методів усунення несприятливих факторів у сфері фінансової безпеки України ще досі залишається не розкритим. Тому варто проаналізувати концепцію, яка б дала змогу ефективно усунути наявні ризики, а також змогла б забезпечити недопущення настання несприятливих наслідків для усіх суб'єктів господарювання. Доцільно зазначити, що податковий ризик притаманний як державі, так і окремим платникам. З погляду держави в особі її уповноважених органів – це ймовірність недоотримати податки в бюджет через використання платниками податків методів мінімізації (оптимізації) оподаткування, можливих через ті чи інші недоліки в податковому законодавстві, також неефективне адміністрування податків, зміни податкової системи та зовнішнього оточення, існування податкової корупції, низький рівень податкової культури, трансформаційні процеси, надмірні витрати на утримання державного податкового апарату, зростання податкового боргу, нераціональне використання податків, порушення податкового законодавства та інші. Все це означає теоретичну вірогідність невиконання індикативних показників податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів. Податковий ризик з погляду платника податків – це ймовірність донарахування йому податків (зборів), пені й штрафів у процесі податкової перевірки через розбіжності, що виникли між даними платника податків і податківців у трактуванні податкового законодавства. Це своєю чергою може спричинити такі наслідки: зростання податкового тягаря для господарюючого суб'єкта; нерівномірний та необґрунтований розподіл податкового тягаря між суб'єктами господарювання; висока частка господарюючих суб'єктів функціонують у тіні; відтік національного капіталу в економіку зарубіжних країн; надмірне втручання в господарську діяльність підприємств контролюючих державних органів.

Як влучно вказують В. Вітлінський та О. Тимченко, на цьому етапі розвитку податкової системи України налічується понад 500 податкових ризиків, виокремлених у процесі автоматизованої роботи [3, с. 133]. На думку К. Колісніченко, податковий ризик держави виникає через ймовірність недотримання податкових надходжень порівняно з плановими показниками [4, с. 325] Значна кількість ризиків у сфері оподаткування суттєво ускладнює виділення класифікаційних ознак для їх групування. Так, ті ж В. Вітлінський та О. Тимченко пропонують розподіляли податкові ризики держави на ризики

економічної кризи, планування та прогнозування податків, ризик податкової політики, порушення законодавства, уникнення оподаткування, ризик адміністрування [3, с. 135].

Отже, через значну розгалуженість системи податкових ризиків держави доцільно аналізувати їх класифікацію, спираючись на основний критерій – наявність можливостей для управління ризиком з боку Державної податкової служби України. В Україні ризикоорієнтована система адміністрування податків почала діяти з моменту поділу платників на групи ризику та врахування ризиковості платника під час планування перевірок контролюючими органами. Відповідно до Методичних рекомендацій щодо складання плану-графіку планових перевірок суб'єктів [5] платників поділено на три групи: високого, середнього та незначного ступеня ризику. Такий поділ використовують як для юридичних, так і для фізичних осіб.

Деякі науковці для суб'єктів господарювання визначають 5 областей податкового ризику:

1. Відносно безризикова область – підприємство дотримується вимог законодавства, нараховує і сплачує податки в повному обсязі. За такої умови податковий ризик підприємства зводиться до мінімуму. При цьому для підприємства важливо отримувати розрахунковий прибуток так, щоб податкове навантаження не заважало розвитку бізнесу.

2. Область мінімального ризику – підприємство допускає неточності в розрахунку бази оподаткування, несвоєчасно подає податкову звітність та сплачує нараховану суму податків, що призводить до витрачання частини прибутку на сплату штрафних санкцій. 3. Область підвищеного ризику – за умови порушення договірної дисципліни чи податкового законодавства підприємство спрямує значну частину прибутку на покриття втрат та штрафних санкцій.

4. Область критичного ризику – з метою мінімізації розміру податкових платежів підприємство порушує податкове законодавство і, як наслідок, розмір фінансових санкцій перевищує суму податків, нарахованих згідно з законодавством. В результаті суб'єкт господарювання направляє фінансові ресурси на покриття фінансових санкцій, що призводить до скорочення обсягів діяльності.

5. Область неприпустимого (катастрофічного) ризику – нараховані штрафні санкції призводять до вилучення із обороту коштів, що може призвести до банкрутства суб'єкта господарювання. За таких умов може виникати ризик карного переслідування. Інститут податкового комплаєнсу можна розглядати з точки зору двох позицій: як право відповідних суб'єктів або як їх обов'язок. З огляду податкового комплаєнсу як «права» можемо зазначити, що мається на увазі можливість його використання платником

податків на свій розсуд і в тих масштабах, які вигідні саме цьому конкретному суб'єкту, але за умови дотримання встановлених законом меж. З боку податкових органів в цьому випадку повинна бути надана підтримка підприємцю, розроблений масив засобів забезпечення належної та повноцінної реалізації належного йому права, гарантований захист від його порушення з боку інших суб'єктів, з виробленням дієвих методів запобігання і припинення подібних дій. Між платником податку і податковим органом повинні бути сформовані відносини партнерства і сприяння, коли одна сторона не прагне якось обдурити і перехитрити, а інша не тяжіє, незважаючи на своє владне становище. Як приклад, що ілюструє можливість співпраці двох сторін і «горизонталізації» взаємин між ними, можна розглянути податковий моніторинг, в рамках якого платник податків організовує повний онлайн-доступ до податкової і бухгалтерської документації, а податкові органи на основі отриманих документів і роз'яснень проводять моніторинг фінансово-господарської діяльності суб'єкта в режимі реального часу. Така взаємодія має будуватися на принципах прозорості та довіри, оскільки «відкривається» вся інформація.

Особливо значущим аспектом в міжнародному досвіді застосування режиму податкового моніторингу є використання органами податкового контролю даних, отриманих у процесі функціонування системи внутрішнього податкового контролю в компанії, а також результатів роботи залучених аудиторів і консультантів під час оцінки поданої податкової звітності на предмет її достовірності. Довіра до цих даних забезпечується, зокрема, і тим, що стандарти в області оцінки діяльності зовнішніх фахівців досить високі, а вимоги, що пред'являються до податкової та бухгалтерської звітності, – жорсткі [4, с. 70]. Однак, «спускаючись» на мікрорівень, не представляється можливим говорити про те, що організація системи внутрішнього податкового контролю в компанії, коли документообіг здійснюється належним чином, а можливість настання податкових ризиків скорочується або виключається зовсім, є обов'язком. Одна справа – притягати до відповідальності недобросовісних платників податків за невиконання покладених на них обов'язків, наприклад,зі сплати податків, надання достовірної звітності, і зовсім інше – накладати санкції за небажання підприємця оптимізувати свій бізнес таким чином, щоб скоротити витрати на виконання вимог податкового закону шляхом впровадження комплаєнс-функцій і механізмів. Якщо ж піти від зворотного і визнати податковий комплаєнс на мікрорівні обов'язком, то тоді неминучою стає ситуація протистояння між платником податків і податковим органом. Посилення механізмів контролю розглядати як найбільш дієвий спосіб досягнення належного виконання законодавчих установок [5, с. 3]. Тобто, оскільки еволюція і збільшення комплаєнсу в сфері оподаткування є

основоположною метою функціонування податкового адміністрування, а досягнення цілей і завдань податкової системи загалом можливо лише в ситуації всеосяжного дотримання законодавства всіма учасниками податкових правовідносин, то покладати обов'язки з організації системи податкового комплаєнсу на податковий орган як суб'єкт адміністрування є обґрунтованим і дозволяє говорити про те, що податковий комплаєнс на макрорівні є обов'язком. Аналізуючи ж комплаєнс у сфері оподаткування через призму моральної норми, слід пам'ятати про те, що право і мораль знаходяться в тісному взаємозв'язку, визначаючи і доповнюючи один одного. Так, мораль, охоплюючи ширшу сферу суспільних відносин, ніж право, і будучи його предтечею, формує найбільш загальні базисні уявлення індивіда про добро і зло, загальнолюдських цінностях, служить фундаментом суспільного порядку і розвитку права. Своєю чергою держава, використовуючи правові механізми, ґрунтуючись на вже існуючих у суспільстві моральних поглядах і переконаннях, впливає на свідомість громадян з метою розвитку норм моралі в сучасному контексті, формує особисту переконаність, звички, виробляє стереотип моральної поведінки і моральні норми.

Наприкінці 2020 року з метою створення в ДПС аналітичного центру з розроблення та впровадження стратегій і програм для забезпечення добровільного дотримання вимог податкового законодавства, законодавства зі сплати ЄСВ та стимулювання добровільної сплати податків, зборів, платежів в структурі ДПС було утворено відділ реалізації стратегії комплаєнсу, який у 2023 році розширено до управління відповідального за впровадження податкового комплаєнсу, який складається вже з чотирьох відділів:

- методології податкового комплаєнсу;
- забезпечення функціонування інформаційної системи управління податковими ризиками;
- планування та реалізації податкового комплаєнсу;
- інформаційної підтримки та технічного забезпечення.

Робота цього підрозділу має бути посилена шляхом комплектування висококваліфікованими аналітиками, ІТ-фахівцями для забезпечення безперебійного функціонування системи управління податковими ризиками. Управління податковими ризиками запроваджується та діє в ДПС, як інструмент керування податковими ризиками, щоб встановлювати стан податкової дисципліни платників податків, забезпечувати збільшення надходжень до бюджетів, обирати найбільш ефективний спосіб реагування на податковий ризик, оптимізувати витрати людського, технічного, адміністративного ресурсу.

Проте можемо зазначити, що примусових заходів недостатньо для формування системи податкового комплаєнса, в сучасних умовах виконання

закону «з-під палки», винятково зі страху відповідальності не може бути розцінено як ефективну стратегію. Навпаки, значну роль відіграє правильно побудована взаємодія, вплив на такі складники категорії податкового комплаєнсу, як податковий менталітет, податкова мораль, культура, що врешті решт дозволить правосвідомості громадян дійти до такого рівня, коли податковий комплаєнс буде сприйматися як моральна норма. У ситуації, коли платники податків усвідомлюють всі плюси і блага від надання їм права на побудову системи податкового комплаєнсу, активно його використовують, коли взаємодія з податковими органами будується на основі довірчих відносин, готовності до сприяння і співпраці, прагнення до мінімінімізації примусового втручання в здійснювану особою діяльність і згортання практики повсюдного застосування санкцій, – тоді зловживання наданим правом буде засуджуватися суспільством, критерієм оцінки будуть моральні переконання. Так, наявність прогалини в податковому законі не повинно бути приводом для пошуку способів обходу його вимог, а застосування принципу «все, що не заборонено законом – дозволено» не повинно ставати девізом життя. Такі моральні категорії, як справедливість, обов'язок, відповідальність, совість, проникаючи в правосвідомість людини, повинні керувати нею, спрямовувати та коректувати її поведінку [6].

Висновки.

Плани покращення, розвитку комплаєнсу- це інструмент, який використовується для документування здійсненого аналізу ризику та стратегії обробки конкретного комплаєнс-ризику. Вони мають містити найвищі ризики для бази оподаткування країни або ризики, які потребують обробки через їх системний характер, наприклад, неформальна економіка. Compliance Improvement Plans (планом покращення комплаєнсу) -зазвичай націлені на сегмент платників податків або галузь. Ризики за всіма основними компонентами (стовпами) комплаєнсу оцінюються як високі, середні або низькі, і для кожного основного компоненту (стовпу) розробляються індивідуальні стратегії лікування на основі рівня (ступеня) ризику. Методи мають варіюватися від профілактичних до полегшуючих (сприяючих) і примушуючих до комплаєнсу. Перевага полягає в тому, що він допомагає подолати можливий ізольований підхід, коли кожне із ключових зобов'язань платника податків керується податковою адміністрацією окремо без урахування можливого взаємозалежного впливу на інші зобов'язання платника податків.

В цілому робота ДПС України над впровадженням системи управління податковими ризиками, враховуючи істотні для платників податків потенційні наслідки її функціонування, незважаючи на її повільність у минулі роки та деяку втаємниченість, заслуговує окремої постійної пильної уваги з боку

платників податків та експертів, глибоких та детальних публічних дискусій та розробки й оприлюднення ДПС України відповідних проєктів наказів та додаткових аналітичних матеріалів (обґрунтувань) з порушеного питання, оскільки в ході та за наслідками впровадження системи управління податковими ризиками платників податків може очікувати багато незрозумілого та несподіваного.

Загалом не слід недооцінювати спроби Мінфіну та ДПС України використовувати податковий комплаєнс та запровадити відповідну системи управління податковими ризиками, які будуть мати довготривалі наслідки для платників податків. Наскільки вдалими чи ні будуть такі спроби покаже майбутнє. Але експертним колам та вітчизняним бізнес-асоціаціям вже сьогодні необхідно досліджувати порушене питання та вживати заходів, щоб вказані спроби були відкритими та не нашкодили добросовісним платникам податків, «платникам податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства», «сумлінним платникам податків», «платникам податків із позитивною податковою історією» - в Україні жонглювання подібними термінами здійснювалось десятиліттями.

Як висновок, всі проаналізовані аспекти, що податкові ризики держави – складна правова категорія, що містить в тому числі ризики, ефективне управління якими з боку контролюючих органів ускладнено. Правовий статус інформації є критично важливим для забезпечення ефективного податкового комплаєнсу. Чітке законодавче регулювання збору, обробки, зберігання та використання податкової інформації дозволяє зменшити податкові ризики для підприємств. Уникнення або усунення податкових ризиків потребує формування та застосування виваженої податкової політики і запровадження дієвих заходів щодо зменшення їх негативного впливу, що дасть змогу максимізувати прибуток чи мінімізувати збитки у разі їх виникнення.

Використання сучасних інформаційних технологій для управління податковими ризиками та забезпечення податкового комплаєнсу є перспективним напрямом. Це включає автоматизацію процесів, використання великих даних та штучного інтелекту для аналізу та прогнозування податкових ризиків.

Таким чином, правовий статус інформації є ключовим фактором у забезпеченні ефективного податкового комплаєнсу та мінімізації податкових ризиків, що вимагає систематичного підходу, постійного моніторингу змін та використання сучасних технологій.

Література:

1. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2023 р. № 1218-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-%D1%80#Text

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей податкового адміністрування під час воєнного стану для платників податків з високим рівнем добровільного дотримання податкового законодавства: Проект Закону України від 24.04.2024 № 11084. (Прийнятий в 1-му читанні). URL:https://ips.ligazakon.net/document/JI10795I?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.173944165.738093090.1717420336-1203640616.1708946661#_gl=1*15lhjck*_gcl_au*NDc2NDYxOTUuMTcxNzQyMDMzNg.

3. Вітлінський В. В., Тимченко О.М. Джерела і види податкових ризиків, їх взаємозв'язок. *Фінанси України*. 2007. № 3. С. 132–139.

4. *Колісниченко К.В. Основні характеристики податкових ризиків. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2011. №7. Ч. 2. С. 325–328.

5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо складання плану-графіка проведення документальних планових перевірок суб'єктів господарювання URL https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0553837-12#Text

6. Нерсесян Г.А. Фінансові комплаєнс-стратегії як універсальні моделі для стратегічного менеджменту у інших галузях бізнесу. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2017. № 15 (2). С. 16–20.

7. Євтушенко Н.О. Податкові ризики та система управління ними. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Менеджмент інновацій». Дніпропетровськ: ДНУ ім. О. Гончара. 2016. № 6. Т. 24. С. 68–77.

8. Цимбалюк І.О. Податкова безпека в системі фінансової безпеки держави. Стратегічне управління національним економічним розвитком : монографія: в 2 т. / ред. О.В. Кендюхова. Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2013. Т. 2. С. 13–23.

9. Марченко А. М. Роль корпоративного податкового менеджменту в системі управління підприємством. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку України в галузі управління та адміністрування: ініціативи молоді*: мат. III міжн. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 22 жовтня 2021 року). Харків: ДБТУ, 2021. С. 198-199. URL https://repo.btu.kharkov.ua//handle/123456789/633

References:

1. Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii dokhodiv do 2030 roku» [order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the approval of the National Income Strategy until 2030] zatv. vid 27.12.2023 r. № 1218-r. https://zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-%D1%80#Text [in Ukrainian]

2. Proekt Zakonu Ukrainy vid 24.04.2024 № 11084. (Pryiniatyi v 1-mu chytanni) Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvostei podatkovoho administruvannia pid chas voiennoho stanu dlia platnykiv podatkiv z vysokym rivnem dobrovilnoho dotrymannia podatkovoho zakonodavstva [On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the peculiarities of tax administration during martial law for taxpayers with a high level of voluntary compliance with tax legislation: Draft Law of Ukraine dated 04/24/2024 No. 11084. (Adopted in the 1st reading)] Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/JI10795I?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.173944165.738093090.1717420336-1203640616.1708946661#_gl=1*15lhjck*_gcl_au*NDc2NDYxOTUuMTcxNzQyMDMzNg. [in Ukrainian]

3. Vitlinskyiб V. V., Tymchenkoб O.M. (2007) Dzherela i vydy podatkovykh ryzykiv, yikh vzaiemozviazok [Sources and types of tax risks, their relationship]. Finansy Ukrainy - Finances of Ukraine. № 3. S. 132–139. [in Ukrainian]

4. Kolisnychenko, K.V. (2011) Osnovni kharakterystyky podatkovykh ryzykiv. Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu [Main characteristics of tax risks. Actual problems of the economic development of the region]. №7. Ch. 2. S. 325–328. [in Ukrainian]

5. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo skladannia planu-hrafika provedennia dokumentalnykh planovykh perevirok subiektiv hospodariuvannia [On the approval of the Methodological recommendations for drawing up a plan-schedule for conducting documentary scheduled inspections of business entities] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0553837-12#Text [in Ukrainian]

6. Nersesian, H.A. (2017) Finansovi komplaiens-stratehii yak universalni modeli dlia stratehichnoho menedzhmentu u inshykh haluziakh biznesu [Financial compliance strategies as universal models for strategic management in other areas of business]. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka» - International scientific journal "Internauka". 2017. № 15 (2). S. 16–20. [in Ukrainian]

7. Yevtushenko, N.O. (2016) Podatkovi ryzyky ta systema upravlinnia nymy [Tax risks and their management system]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia «Menedzhment innovatsii» - Bulletin of Dnipropetrovsk University. "Innovation Management" series. Dnipropetrovsk: DNU im. O. Honchara. 2016. № 6. T. 24. S. 68–77. [in Ukrainian]

8. Tsymbaliuk, I.O. (2013) Podatkova bezpeka v systemi finansovoi bezpeky derzhavy. Stratehichne upravlinnia natsionalnym ekonomichnym rozvytkom [Tax security in the system of financial security of the state. Strategic management of national economic development]: monohrafiia: v 2 t. / red. O.V. Kendiukhova. Donetsk : DVNZ «DonNTU», 2013. T. 2. S. 13–23. [in Ukrainian]

9. Marchenko, A. M. (2021) Rol korporatyvnoho podatkovoho menedzhmentu v systemi upravlinnia pidpryiemstvom [The role of corporate tax management in the enterprise management system]. Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku Ukrainy v haluzi upravlinnia ta administruvannia [Actual problems and prospects of Ukraine's development in the field of management and administration: youth initiatives]: initsiatyvy molodi: mat. III mizhn. nauk.-prakt. internet-konf. (m. Kharkiv, 22 zhovtnia 2021 roku). Kharkiv: DBTU, 2021. S. 198-199. Retrieved from https://repo.btu.kharkov.ua//handle/123456789/633 [in Ukrainian]

УДК 340

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-572-581

Наумов Назарій Едуардович курсант 3 курсу Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Науки, 26, м. Дніпро, 49005

Логінова Маріна Вікторівна викладач кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Науки, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (056) 756-46-26 https://orcid.org/0000-0001-5608-9911

ЗВІЛЬНЕННЯ СПІВРОБІТНИКІВ ПОЛІЦІЇ ЯК ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ

Анотація. Звільнення зі служби в Національній поліції України може відбутися з різних причин, таких як відставка за власним бажанням, досягнення пенсійного віку, добровільне звільнення або внаслідок дисциплінарних порушень.

Особа може мати бажання звільнитися із поліції через низку факторів, зокрема професійне вигорання (висока втомлюваність та стрес, що супроводжує роботу в поліції, може призвести до професійного вигорання, коли особа втрачає мотивацію та задоволення від роботи); конфлікт із професійними цінностями (іноді співробітники можуть виявити, що їхні власні цінності та переконання не узгоджуються з певними аспектами роботи в поліції, що може призвести до бажання змінити професію); небажання ризикувати власним життям (особа може вирішити звільнитися з поліції через бажання уникнути ризику, пов'язаного з можливістю втрати життя або отримання серйозних травм у ході виконання службових обов'язків); бажання змінити кар'єрні перспективи (деякі співробітники можуть вирішити змінити своє професійне напрямок з метою розвитку кар'єри або знайти роботу, яка більше відповідає їхнім інтересам та навичкам).

Кожен випадок розглядається індивідуально з урахуванням внутрішніх положень та законодавства, що регулює службу в поліції. Існує кілька причин, з яких співробітники можуть бути звільнені з Національної поліції України: дисциплінарні порушення, що може включати невиконання службових обов'язків, порушення внутрішніх правил поліції, неслухняність, корупційні дії або недбале ставлення до служби; недостатній рівень професійних навичок

або не підтримання кваліфікаційних вимог; добровільне звільнення (деякі співробітники можуть вирішити припинити свою службу в поліції з власних мотивів, наприклад, з метою зміни професії або планування пенсії). Кожен випадок звільнення може мати свої власні обставини та деталі, які враховуються приймаючим рішення органом.

Порядок звільнення з Національної поліції України визначається внутрішніми положеннями та законодавством. Слід виокремити такі етапи: подання рапорту про звільнення (у випадку відставки за власним бажанням або добровільного звільнення); розгляд заяви керівництвом поліції та прийняття рішення; оформлення необхідних документів та процедур для звільнення зі служби: закінчення служби в поліції та повернення службового посвідчення та спеціального жетону. У разі звільнення внаслідок дисциплінарних порушень чи інших порушень порядок звільнення дещо вирізняється, зокрема попередньо проводиться службове розслідування для з'ясування всіх обставин події.

Ключові слова: Національна поліція України, поліцейський, звільнення, завершення служби, порядок звільнення.

Naumov Nazarii Eduardovych cadet of the 3rd year of the Educational and Scientific Institute of Law and Specialist Training for National Police Units, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 26 Nauky Ave., Dnipro 49005

Marina Viktorivna Loginova lecturer at the Department of Civil Law and Process, Faculty of Training Specialists for Criminal Police Units, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 26 Nauky Ave., Dnipro 49005, tel.: (056) 756-46-26, https://orcid.org/0000-0001-5608-9911

DISMISSAL OF POLICE EMPLOYEES AS THE FINAL STAGE OF SERVICE

Abstract. Dismissal from service in the National Police of Ukraine may occur for various reasons, such as voluntary resignation, reaching retirement age, voluntary dismissal, or as a result of disciplinary violations.

A person may want to leave the police force due to a number of factors, including burnout (the high levels of fatigue and stress associated with police work can lead to burnout, where a person loses motivation and job satisfaction); conflict with professional values (sometimes staff may find that their own values and beliefs do not align with certain aspects of police work, which may lead to a desire to change professions); reluctance to risk one's life (a person may decide to resign from the police due to the desire to avoid the risk associated with the possibility of losing life

or receiving serious injuries during the performance of official duties); the desire to change career prospects (some employees may decide to change their professional direction in order to develop their career or find a job that is more in line with their interests and skills).

Each case is considered individually, taking into account the internal provisions and legislation governing the police service. There are several reasons for which employees may be dismissed from the National Police of Ukraine: disciplinary violations, which may include failure to perform official duties, violation of internal police rules, disobedience, corrupt practices or careless service; insufficient level of professional skills or non-compliance with qualification requirements; voluntary resignation (some officers may decide to end their police service for their own reasons, for example to change careers or plan for retirement). Each case of dismissal may have its own circumstances and details, which are taken into account by the decision-making body.

The procedure for dismissal from the National Police of Ukraine is determined by internal regulations and legislation. The following stages should be distinguished: submission of a report on dismissal (in case of voluntary resignation or voluntary dismissal); consideration of the application by the police leadership and decision-making; execution of necessary documents and procedures for dismissal from service: termination of police service and return of service card and special token. In the case of dismissal due to disciplinary violations or other violations, the dismissal procedure is slightly different, in particular, an official investigation is conducted beforehand to clarify all the circumstances of the incident.

Keywords: National Police of Ukraine, police officer, dismissal, termination of service, dismissal procedure.

Постановка проблеми. Завершальним етапом проходження служби є звільнення. Проте говорячи про звільнення поліцейських слід звернути увагу на підстави та порядок звільнення, які чітко передбачені нормативно-правовими актами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо звільнення поліцейського із лав Національної поліції як завершальний етап служби розглядали українські науковці та правники такі як: Логінова М.В., Повов С.В., Швець Д.В..

Мета статті. Метою статті є розгляд питання щодо звільнення з Національної поліції як завершальний етап служби, а також розглянути порядок та підстави звільнення із Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Служба в поліції є державною службою особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських з виконання повноважень покладених на поліцію, що передбачено ст. 59 Закону України «Про Національну поліцію». [1]

Службу в поліції слід умовно поділити на 3 етапи.

Перший етап – це вступ до лав Національної поліції. Даний етап регулюється відповідно до розділу VI ЗУ «Про НПУ».

Другий етап – це процес проходження служби в органах та підрозділах поліції. Служба в поліції регулюється низкою нормативно-правових, наприклад Наказ МВС від 06.07.2017 № 570 «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» [2]; Наказ МВС від 23.05.2017 № 440 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України» [3] тощо.

Говорячи про проходження служби в поліції, то вона регулюється відповідно до укладеного контракту про проходження служби у поліції. Відповідно до ст. 63 ЗУ «Про НПУ» та Наказу МВС від 03.02.2017 № 89 «Порядок укладення контракту про проходження служби в поліції» контракт – письмовий договір, що укладається між громадянином України та державою, від імені якого виступає Національна поліція, для визначення правових відносин протягом строку проходження служби [1,4; 5, с. 181-182].

Третій етап - це завершальна стадія проходження служби, яка закінчується із припинення діяльності поліцейського в органах та підрозділах поліції, та припиненням виконання ним покладених повноважень.

Відповідно до ст. 77 ЗУ «Про НПУ» поліцейського може бути звільнено зі служби в поліції у випадках передбачених цією статтею [1].

Проте слід звернути увагу на те, що чимало поліцейських, які були звільненні із лав Національної поліції звертаються до суду з метою поновлення порушених прав.

Так, звільненню підлягає поліцейський, за результатами атестування якого атестаційною комісією прийнято висновок, що особа займаній посаді не відповідає, підлягає звільненню зі служби в поліції через службову невідповідність, що передбачено п.5 ст. 77 ЗУ «Про НПУ» та пп. 4 п. 15 IV розділу Наказу МВС від 17.11.2015 № 1465 «Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських» [1, 7].

Поліцейський, відносно якого дисциплінарною комісією прийнято рішення про застосування відносно поліцейського дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення зі служби, накладеного відповідно до Дисциплінарного статуту Національної поліції та Наказу МВС від 07.11.2018 № 893 «Про реалізацію окремих положень Дисциплінарного статуту Національної поліції України» [8]. Проте проаналізувавши низку судових справ можна дійти висновку, що чимало поліцейських було звільнено з даної підстави із порушенням вимог законодавства. Зокрема найчастішими недотриманнями є неознайомлення із результатами службового розслідування, ненадання можливості надати пояснення, проведення засідання дисциплінарної комісії

без участі поліцейського, який знаходиться на лікарняному чи у відпустці. Всі вищезазначені порушення є суттєвим порушенням законодавства.

Поліцейський звільняється зі служби в поліції, у випадку порушення антикорупційного законодавства, що передбачено пп.9, 9-1, 10 ст. 77 ЗУ «Про НПУ». Також п.10 ст. 77 ЗУ «Про НПУ» передбачено звільнення зі служби в Національній поліції, у випадку вчинення поліцейським кримінального правопорушення [1].

Чимало судових спорів виникає у випадку, коли поліцейського було звільнено через вчинення ним адміністративного чи кримінального правопорушення та наказ про звільнення було видано до винесення законного судового рішення. У такому випадку звільнення є незаконним і особа, яка була звільнена повинна бути поновлена на службі, а також виплачено компенсацію за дні, які вона не працювала, та в окремих випадках відшкодовується завдана моральна шкода.

У випадку набуття громадянства чи підданства іншої держави поліцейський звільняється зі служби, оскільки відповідно до ст. 17 ЗУ «Про НПУ» поліцейським є громадянин України. У випадку добровільного набуття громадянства іншої держави, особа втрачає громадянство України, що передбачено п. 1 ст. 19 Закону України «Про громадянство України» [1, 9].

Відповідно до п. 12 ст. 77 ЗУ «Про НПУ» особа звільняється, якщо особою подано завідомо неправдиві відомості під час прийняття на службу в поліцію [1].

Одним із випадків звільнення особи зі служби в Національній поліції є звільнення за власним бажанням, оскільки служба в поліції є добровільною і може бути припинена із власної волі, що передбачено п.7 ст. 77 ЗУ «Про НПУ» [1].

Відповідно до пункту 68 «Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ», затвердженого постановою Кабінету Міністрів УРСР від 29.07.1991 № 114 (далі - Положення № 114) особи рядового і начальницького складу, які виявили бажання звільнитися зі служби за особистим проханням, попереджають прямого начальника органу внутрішніх справ про прийняте ними рішення не пізніш як за три місяці до дня звільнення, про що подають рапорт за командою [10].

Слід звернути увагу, що через звільнення поліцейського за власним бажанням також може виникнути чимало судових спорів. Так, найбільш часто із позовом звертаються звільненні особи або поліцейські, яким не надають можливості звільнитися за власним бажанням, мотивуючи відсутністю підстав для звільнення або ж малою кількістю кадрів. Ще одним проблемним питанням при звільненні є внесення неправдивих відомостей до наказу про звільнення, зокрема у випадку, коли поліцейський вияв добровільне бажання звільнитися, а в наказі вносяться інші підстави передбачені ст. 77 ЗУ «Про НПУ».

Слід зауважити, що поліцейський звільнений зі служби в Національній поліції із підстав передбачених у пп.1-5 п.1 розділу V Наказу МВС від 12.09.2017 № 772 «Про затвердження Порядку забезпечення поліцейських одностроєм» повинні відшкодувати вартість предметів одностою, строк носіння яких не закінчився. Саме через це часто виникають судові спори. Так, розглядаючи судові позови звільнених поліцейських можна виокремити низку спорів, які виникли через те, що поліцейських було звільнено із підстав, які передбачають компенсацію витрат на однострій поліцейських, проте у наказі про звільнення вказують підстави, які передбачають обов'язкову компенсацію коштів.

Розглядаючи питання щодо звільнення поліцейського за рішенням суду про визнання його активів або активів, набутих за його дорученням іншими особами, або в інших передбачених статтею 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави [1, 12]. З даних підстав поліцейський звільняється, якщо буде дотримано усіх законодавчих особливостей, зокрема державне представництво здійснює прокурор Спеціальної антикорупційної прокуратури, а також лише у випадку винесення обвинувального рішення судом.

Загалом процедура звільнення із лав Національної поліції, на нашу думку включає в себе чотири основні етапи:

1) Виявлення обставин, за яких особа підлягає звільненню (виявлення бажання звільнитися).

На даному етапі особа, попереджає безпосереднього керівника про намір звільнитися, надається направлення на проходження військово-лікарської комісії. У випадку якщо особа звільняється не за власним бажанням, то даний етап характеризується виключно питаннями про підготовку документів, які свідчать про наявність підстав, через які поліцейський підлягає звільненню.

2) Ухвалення рішення про звільнення (звернення до безпосереднього керівника).

Для другого етапу характерне подання керівника для звільнення особи, яка підлягає звільненню. Подання направляється керівнику, який уповноважений звільняти особи (начальник ГУНП та уповноважені особи). Таке подання складається із двох частин: послужної, яка характеризує співробітника, та резолюційної. До першої частини включається копія послужного списку, яка міститься у кожній особовій справі поліцейського, вислуга років та придатність до військової служби. У резолюційній частині вказуються відомості, які безпосередньо характеризують працівника. До подання, як додатки додаються рапорт (у випадку звільнення за власним бажанням); копії висновків та наказів службового розслідування; ухвала суду про притягнення поліцейського до кримінальної чи адміністративної відповідальності; висновок

військово-лікарської комісії; висновки атестаційної комісії та інші документи, якими засвідчуються підстави для звільнення поліцейського.

У випадку, якщо працівник поліції за вислугою років має право на пенсію, то відповідний послужний список із розрахунком вислуги років для пенсії, підписаний співробітником фінансової установи та безпосереднім керівником, направляється разом із поданням.

Виходячи із судової практики виникає низка позовів, коли працівники кадрового забезпечення не враховували, що особа має право на пенсію, і не робили усі відповідні дії, які повинні зробити, через що особа була позбавлена можливості отримати пенсійне забезпечення.

3) Узгодження та укладення всіх необхідних документів. Даний етап включає в себе написання та підписання рапорту, розрахунок виплат за відпустку, відпрацьовані дні тощо.

4) Оформлення факту припинення трудових відносин із Національною поліцією.

Цей етап характеризується видачою наказу про звільнення особи, а також ознайомлення особою із цим наказом, здачею службового посвідчення та спеціального жетону, поверненням документів, які зберігаються в особових справах поліцейських (трудова книжка, військовий квиток та інше) [15, с. 173-181].

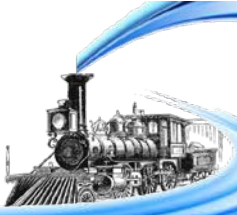
Одним із головних проблемних питань на даному етапі є здача службового посвідчення та спеціального жетону, часто поліцейські не повертають дані предмети, якими уповноважений лише співробітник поліції, і в такому випадку виникає низка проблемних питань, зокрема щодо примусового витребування відповідних речей.

Ще одним із питань є повернення документів особі, яка звільняється. Одним із випадків повернення є повернення при ознайомленні із наказом. А іншим варіантом є надсилання листа особі з метою ознайомлення нею із наказом про звільнення, попередження про повернення спеціального жетону та службового посвідчення, а також про необхідність отримання трудової книжки, військового квитка тощо.

При звільненні поліцейський найбільше контактує із працівниками кадрового забезпечення, на яких покладається обов’язок підготовки усіх документів, а також із безпосередніми керівниками, якими надається довідка-висновок при звільненні особи. Проте юридичні аспекти, які стосуються звільнення зі служби можуть віддаватися не всіма керівниками, а лише ті які уповноважені на здійснення відповідних дій.

Слід зауважити, що поліцейський може бути звільнений зі служби лише у випадках прямо передбачених законодавством.

Особа при звільненні втрачає можливість виконувати повноваження покладених на поліцейських, користуватися пільгами (крім випадків вручення

особи почесного звання «Ветеран органів внутрішніх справ» та інших випадків передбачених законодавством України, зокрема Закону України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист») та отримувати грошові винагороди від Міністерства внутрішніх справ України.

Виходячи із вищевказаного, слід дійти висновку, що звільнення зі служби в Національній поліції є завершальним етапом проходження служби, оскільки із моменту звільнення особа перестає виконувати повноваження покладених на поліцейських. Поліцейські можуть бути звільненні лише з підстав прямо передбачених законодавством України, якими регулюється питання про проходження служби в Національній поліції. Зокрема ст. 77 ЗУ «Про НПУ» передбачено виключний перелік підстав, за яких поліцейського може бути звільнено зі служби.

Порядок звільнення зі служби включає в себе такі етапи: виявлення підстав для звільнення (виявлення бажання звільнитися); ухвалення рішення зі звільнення; оформлення та підготовка необхідних документів; оформлення факту припинення трудових відносин, а саме: ознайомлення із наказом про звільнення та отримання витягу із цього наказу.

Особа після звільнення з лав Національної поліції не може користуватися пільгами, які передбачені законодавством для поліцейських. А військово зобов'язана особа повинна стати на військовий облік відповідно до припису.

Проте при звільненні із лав Національної поліції часто виникають судові спори, зокрема поліцейські подають позови для суду для поновлення порушених прав. Слід звернути увагу, що найбільш проблемним питанням у даному випадку є недотримання законодавчих особливостей поліцейськими, які уповноважені звільняти. Так, часто виникають спори через, те що винесений наказ про звільнення окремих поліцейських передбачає підстави, за яких поліцейський насправді не звільняється. Саме тому поліцейським вкрай важливо уважно ознайомлюватися із наказом, відповідно до якого він звільняється, а також у випадку порушення його прав звертатися до суду. Окремою позицією є особливості звільнення за власним бажанням, коли особі не надають можливості звільнитися, мотивуючи різними підставами.

Література:

1. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 №580-8//Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n814

2. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України. Наказ МВС від 06.07.2017 № 570. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text

3. Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України. Наказ МВС від 23.05.2017 № 440. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17#Text

4. Порядок укладення контракту про проходження служби в поліції. Наказ МВС від 03.02.2017 № 89. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0190-17#Text

5. Рец В.В., Нагорна О.О. Зміна умов трудового договору: теоретико-прикладні аспекти. Юридичний науковий електронний журнал – електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету. Запорізький національний університет № 2, 2020, Запоріжжя 2020, С. 180-183 (505с.). 2020

6. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб. Закон України від 09.04.1992 №2262-XII// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 40-41, ст.249. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text

7. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських. Наказ МВС від 17.11.2015 № 1465. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15#Text

8. Про реалізацію окремих положень Дисциплінарного статуту Національної поліції України. Наказ МВС від 07.11.2018 № 893. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1355-18#Text

9. Про громадянство України. Закон України від 18.01.2001 №2235-III// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 13, ст.65. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text

10. Постанова Кабінету Міністрів УРСР від 29.07.1991 № 114. Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-91-%D0%BF#Text

11. Про затвердження Порядку забезпечення поліцейських одностроєм. Наказ МВС від 12.09.2017 № 772. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1224-17#n366

12. Цивільний кодекс України. Закон від 16.01.2003 №435-4. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів. Закон України від 31.10.2019 №263-9// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 2, ст.5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text

14. Кримінальний кодекс України. Закон від 05.04.2001 №2341-III//Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

15. Попов С. В. Звільнення працівників органів внутрішніх справ за порушення дисципліни і законності (теоретико-правовий аспект) : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / С. В. Попов. – Х., 2021. – 186 с.

References:

1. Pro Natsionalnu politsiiu [About the National Police]. (02.07.2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) № 40-41 st.379.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n814

2. Pro orhanizatsiiu diialnosti slidchykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy. [On the organization of the activities of investigative divisions of the National Police of Ukraine]. (06.07.2017). *Nakaz MVS № 570.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text

3. Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii diialnosti cherhovoi sluzhby orhaniv (pidrozdiliv) Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Instructions on the organization of the on-duty service of bodies (subdivisions) of the National Police of Ukraine] (23.05.2017). *Nakaz MVS № 440*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17#Text

4. Poriadok ukladennia kontraktu pro prokhodzhennia sluzhby v politsii [The procedure for concluding a contract for police service.] (03.02.2017) *Nakaz MVS № 89.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0190-17#Text

5. Rets, V.V., Nahorna, O.O. (2020) Zmina umov trudovoho dohovoru: teoretyko-prykladni aspekty [Changing the terms of the employment contract: theoretical and applied aspects]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – elektronne naukove fakhove vydannia yurydychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu — Legal Scientific Electronic Journal is an electronic scientific professional publication of the Faculty of Law of Zaporizhzhya National University*, 2. Retrieved from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/ http://lsej.org.ua/2_2020/49.pdf [in Ukraine]

6. Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib [On the pension provision of persons released from military service and some other persons]. (1998) Zakon Ukrainy №2262-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) № 40-41*, st.249. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text

7. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro poriadok provedennia atestuvannia politseiskykh [On the approval of the Instruction on the procedure for the certification of police officers]. (2015) *Nakaz MVS № 1465.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15#Text

8. Pro realizatsiiu okremykh polozhen Dystsyplinarnoho statutu Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the implementation of certain provisions of the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine]. (2018). *Nakaz MVS № 893*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ z1355-18#Text

9. Pro hromadianstvo Ukrainy [About the citizenship of Ukraine]. (2001) *Zakon Ukrainy №2235-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) № 13, st.65.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2235-14#Text

10. Polozhennia pro prokhodzhennia sluzhby riadovym i nachalnytskym skladom orhaniv vnutrishnikh sprav [Provisions on the completion of service by rank-and-file and senior staff of internal affairs bodies] (1991). *Postanova Kabinetu Ministriv URSR № 114.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-91-%D0%BF#Text

11. Pro zatverdzhennia Poriadku zabezpechennia politseiskykh odnostroiem [On the approval of the Procedure for providing police uniforms] (2017). *Nakaz MVS № 772*. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/z1224-17#n366

12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003). *Zakon №435-4. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) № 40-44.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

13. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo konfiskatsii nezakonnykh aktyviv osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia, i pokarannia za nabuttia takykh aktyviv [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the confiscation of illegal assets of persons authorized to perform the functions of the state or local self-government, and the punishment for acquiring such assets.] (2019). *Zakon Ukrainy №263-9. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) № 2.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text

14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. [Criminal Code of Ukraine] (2001). *Zakon №2341-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) № 25-26, st.131.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2341-14#Text

15. Popov, S. V (2021). Zvilnennia pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav za porushennia dystsypliny i zakonnosti (teoretyko-pravovyi aspekt) [Dismissal of employees of internal affairs bodies for violation of discipline and legality (theoretical and legal aspect)]. *Candidate's thesis.* Kharkiv. [in Ukraine]

УДК 340

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-582-587

Наумов Назарій Едуардович курсант 3 курсу Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Науки, 26, м. Дніпро 49005

Лопаєва Олена Миколаївна старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Науки, 26, м. Дніпро 49005, тел.: (056) 756-46-26, https://orcid.org/0000-0003-1132-9357

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Анотація. Вивчення вогневої підготовки є важливою частиною навчання курсантів, особливо тих, які навчаються в військових або поліцейських академіях. Найкращі методики включають в себе комбінацію теоретичної підготовки, практичних вправ та реалістичного тренування. При вивченні вогневої підготовки слід враховувати, що теоретична підготовка включає в себе вивчення структури та роботи вогнепальної зброї, правил безпеки при поводженні з вогнепальною зброєю, а також порядок та правила їх застосування, та в деяких випадках розгляд тактики стрільби в різних умовах, враховуючи покриття, дистанцію та позначення місця. Наступним етапом є практичні тренування, до яких відносяться тирні стрільбища, та емуляція бойових ситуацій, а саме використання тактичних полігонів та симуляцій, щоб тренувати курсантів в реальних бойових умовах. При вивченні вогневої підготовки також слід використовувати новітні технології, а саме різні симулятори. Застосування технологій для створення імітацій реальних бойових ситуацій, що дозволяє курсантам отримати практичний досвід без реальної небезпеки. Тренування в екстремальних умовах є однією із складовою набуття практичних навичок, такими елементами є нічна стрільба та стрільба з піддаванням стресу.

Оптимальний графік вивчення теоретичної та практичної частин вогневої підготовки для курсантів ЗВО МВС України може бути визначений різними факторами, такими як розклад, доступність обладнання, кліматичні умови та специфіка програми навчання.

Важливо надавати належну увагу як теоретичній, так і практичній частинам вогневої підготовки, стежити за прогресом курсантів та надавати їм можливість систематично вдосконалювати свої навички

Найважливіше - це постійно оновлювати програми підготовки, враховуючи нові технології, стратегії та вивчення досвіду сучасних конфліктів. Також, важливо враховувати індивідуальні особливості курсантів та адаптувати навчання для максимального ефекту.

Ключові слова: вогнева підготовка, заклади вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України, курсанти, практичні стрільби, теоретична частина.

Naumov Nazarii Eduardovych cadet of the 3rd year of the Educational and Scientific Institute of Law and Training of Specialists of National Police Units, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 26 Nauky Prospect, Dnipro, 49005

Lopayeva Olena Mykolaivna senior lecturer of the Department of Tactical Special Training of the Faculty of Specialist Training for Preventive Activity Units of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Prospect Nauki, 26, Dnipro, 49005, tel.: (056) 756-46-26, https: //orchid.org/0000-0003-1132-9357

METHODS OF STUDYING FIRE TRAINING IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Abstract. The study of fire training is an important part of the training of cadets, especially those in military or police academies. The best techniques include a combination of theoretical training, practical exercises and realistic training. When studying fire training, it should be taken into account that theoretical training includes the study of the structure and operation of firearms, safety rules for handling firearms, as well as the order and rules of their use, and in some cases consideration of shooting tactics in different conditions, taking into account coverage, distance and place designation. The next stage is practical training, which includes shooting ranges and emulation of combat situations, namely the use of tactical ranges and simulations to train cadets in real combat conditions. When studying fire training, you should also use the latest technologies, namely various simulators. The use of technology to create simulations of real combat situations, which allows cadets to gain practical experience without real danger. Training in extreme conditions is one of the components of acquiring practical skills, such elements are night shooting and shooting under stress.

The optimal schedule for studying the theoretical and practical parts of fire training for cadets of the Military Academy of the Ministry of Internal Affairs of

Ukraine can be determined by various factors, such as the schedule, availability of equipment, climatic conditions, and the specifics of the training program.

It is important to pay due attention to both theoretical and practical parts of fire training, monitor the progress of cadets and provide them with the opportunity to systematically improve their skills

The most important thing is to constantly update training programs, taking into account new technologies, strategies and studying the experience of modern conflicts. Also, it is important to take into account the individual characteristics of the cadets and adapt training for maximum effect.

Keywords: fire training, institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, cadets, practical shooting, theoretical part.

Постановка проблеми. Курсанти, які вивчають вогневу підготовку, іноді зустрічаються із різними труднощами при вивченні теоретичної частини та відпрацювання практичних навичок, саме тому вкрай важливо визначити порядок вивчення матеріалу з метою якісного засвоєння матеріалів. При вивченні курсантами дисципліни вогнева підготовка не менш важливим є психологічна підготовка, яка повинна бути складовою цієї дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Дане питання висвітлювали такі правознавці: Пригодська Ю.В., Удянський М.М., Шелест Ю.Д..

Мета статті - дослідити методику, яка буде більш доцільною при вивченні теоретичної та практичної частин вогневої підготовки курсантами ЗВО МВС.

Виклад основного матеріалу. Заклади вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України із специфічними умовами навчання здійснюють підготовку поліцейських. І вивчення вогневої підготовки є важливою частиною підготовки курсантів. Проте слід враховувати, що вогнева підготовка включає в себе не тільки практичні вправи, а й теоретичні аспекти.

Слід зауважити, що до теоретичної частини відноситься засвоєння матеріальної частини зброї, заходів безпеки при поводженні зі зброєю (Інструкція із заходів безпеки при поводженні зі зброєю, затвердженої наказом від 01.02.2016 №70 МВС України [1]), а також правил та порядку їх застосування (відповідні статті Закону України “Про Національну поліцію” [2]). Допуск курсантів до відпрацювання практичних навичок можливий лише після вивчення ними та успішного складання теоретичної частини. Так, поліцейський повинен скласти залік із знання матеріальної частини не нижче ніж “задовільно”, заходів безпеки при поводженні зі зброєю та правил і порядку застосування зброї не нижче ніж “добре”.

Говорячи, про вивчення матеріальної частини зброї, то найкращим із варіантів буде наочна демонстрація складових частин зброї за допомогою

неповного та повного розбору вогнепальної зброї. А також інтерактивна демонстрація принципу дії пістолета та автомата, та призначення окремих частин зброї, що можливо створити за допомогою сучасних новітніх технологій [3, с. 149].

Одним із найбільш доцільних методів вивчення для курсантів ЗВО МВС буде початкове вивчення теоретичної частини, а згодом поступовий перехід до практичної, проте слід звернути увагу, що важливим елементом є психологічна підготовка.

Психологічна підготовка спрямована на підвищення якості навчання та готовності курсанта до майбутньої служби, що може бути пов'язана із застосуванням вогнепальної зброї, а також виробити стресостійкість. З цією метою доцільно приводити різні тренінги та постійно спілкуватися із курсантами, пояснюючи важливість вогневої підготовки. Ще одним із методів психологічної підготовки під час освоєння курсу вогневої підготовки є робота в команді. Робота групами також сприяє розвитку комунікативних здібностей та довіри. Зокрема, до роботи в групах слід віднести відпрацювання навичок з вогневої підготовки парами або командами із двома, трьома і більше особами. Таким чином курсанти можуть навчитися діяти злагоджено за будь-яких обставин. [4, с. 211]

Після освоєння теоретичної частини доцільно переходити до відпрацювання практичних навичок, які слід починати із складових елементів: таких як утримання зброї, основи стрільби з різних позицій, постанова прицілу.

До постанови прицілу відноситься обрання правильної позиції та стійки, правильний хват зброї, повільне та плавне натискання спускового гачка, рівномірне дихання, а також зоровий контакт, який передбачає спрямовування уваги на цілі, навколишнього середовища та витримка зору на прицільній лінії.

Після відпрацювання складових елементів слід розпочинати тренування стрільби в тирах, на полігонах, що забезпечить відпрацювання навичок влучної та швидкої стрільби. Також в тирах та на полігонах можливо створювати імітацію різних перешкод за допомогою різних предметів, що вже є емуляцією різних тактичних бойових ситуацій.

Тренування в екстремальних умовах є одним із важливих елементів адже створить складні умови, які можуть виникнути у службово-бойовій діяльності поліцейського. До таких тренувань можна віднести нічні стрільби - стрільба в темряві із застосуванням ліхтарів, а також стрільба із стресовим навантаженням - включення фізичного та емоційного стресу для емуляції реальних бойових дій [5, с. 281].

Відпрацювання стрільб за допомогою новітніх технологій - це не тільки безпечно та цікаво, а й неймовірно корисно, адже можливо з імітувати реальні бойові дії, додати більш ускладнені умови, які можуть виникнути під час

несення служби. А ще за допомогою таких технологій можливо відслідковувати дії курсантів, для подальшого їх аналізу та виявлення помилок.

Виходячи із вищевказаного слід дійти висновку, що вогнева підготовка - є важливим елементом підготовки курсантів у ЗВО МВС. Проте деяким курсантам - це може бути складно, саме тому методологія викладення впливає на якість засвоєння матеріалу та набуття практичних навичок курсантами. Зокрема першочергове курсантам необхідно засвоїти теоретичний матеріал: порядок та правила застосування вогнепальної зброї, заходи безпеки при поводженні зі зброєю, матеріальна частина. Говорячи, про матеріальну частину найбільш доречним у даному випадку є демонстрація за допомогою сучасних технологій окремих частин зброї та їх призначення, а також наочне повне та неповне розбирання зброї, завдяки чому курсант більш детально може побачити складові елементи зброї.

Говорячи, про практичну частину, то тут слід розпочинати із складових елементів стрільби - дихання, плавний спуск курка, відпрацювання постанови прицілу.

Наступним етапом є практика стрільби, а також стрільба в екстремальних умовах - стрільба у темряві, та під час психологічного та фізичного стресового навантаження.

Проте не слід забувати про психологічну підготовку курсантів, до якої відноситься робота в групах, завдяки чому виробляється довіра між курсантами, а також проведення різних тренінгів, завдяки чому набуваються такі якості, як стресостійкість, а найголовнішим чином - це спілкування із здобувачами освіти з метою роз'яснення необхідності засвоєння практичних та теоретичних умінь із вогневої підготовки, що може знадобитись у майбутній службово-бойовій діяльності.

Література:

1. Про затвердження Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю. Наказ МВС України від 01.02.2016 №70. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16#Text

2. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 №580-8//Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

3. Удянський М.М. Основи вогневої підготовки: навч. посіб./М.М. Удянський, І.О. Толкунов, О.О. Бондаренко, В. В. Матухно, В. М. Олекса. – Харків. НУЦЗ, 2020. 149 с.

4. Ю.В. Пригодська. Психологічна підготовка стрільця під час виконання вправ з пістолета. Південноукраїнський правовий часопис.– 2014 – вип. 4 с. 210-213.

5. Ю.Д. Шелест, В. О. Найда. Актуальні питання вдосконалення вогневої підготовки поліцейських в умовах воєнного стану. Харків, 2022. 281 с.

References:

1. Pro zatverdzhennia Instruktsii iz zakhodiv bezpeky pry povodzhenni zi zbroieiu [On the approval of the Instruction on safety measures when handling weapons]: Nakaz MVS Ukrainy vid 01.02.2016 №70. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-16#Text

2. Pro Natsionalnu politsiiu. [About the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 №580-8. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2015, № 40-41, st.379. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

3. Udyanskyi, M.M (2020). Osnovy vohnevoi pidhotovky. [*Basics of fire training*]. M.M. Udianskyi, I.O. Tolkunov, O.O. Bondarenko, V. V. Matukhno, V. M. Oleksa (Ed.). Kharkiv. NUTsZ [in Ukraine].

4. Pryhodska, Yu.V (2014). Psykholohichna pidhotovka striltsia pid chas vykonannia vprav z pistoleta. [*Psychological preparation of the shooter during pistol exercises*]. *Pivdennoukrainskyi pravovyi chasopys - South Ukrainian legal journal. 4,* 210-213. [in Ukraine].

5. Shelest, Yu.D., Naida V. O. (2022). Aktualni pytannia vdoskonalennia vohnevoi pidhotovky politseiskykh v umovakh voiennoho stanu. [*Current issues of improving fire training of police officers under martial law*]. Kharkiv.

УДК 343.9 (477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-588-600

Панфьоров Павло Іванович здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, тел. (067) 951-59-82, https://orcid.org/0009-0007-5395-3891

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В ЗАПОБІГАННІ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Анотація. У статті під нормативно-правовим забезпеченням діяльності Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням запропоновано розуміти визначену та гарантовану у відповідних нормативно-правових джерелах процедуру здійснення запобіжної діяльності поліцією у сферах безпосереднього суспільного та відомчого призначення й функціонування, з метою запобігання кримінальним правопорушенням.

Проведеним аналізом положень законодавства (Конституції України; Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України; Законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про Національну поліцію») та відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів (Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні; Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні) виявлено низку колізій, прогалин, суперечностей і системних помилок, допущених у різні часи законодавцем, що нині негативно впливають на кримінологічне забезпечення органів і підрозділів поліції та ефективність виконання ними завдань щодо запобігання кримінальним правопорушенням.

Установлено, що нормативно-правове забезпечення поліцейської юрисдикції під час введення воєнного стану зазнало масштабних оновлень шляхом доповнення та зміни законодавчих положень, які визначають організаційно-правові засади діяльності, статус поліцейських і процесуальні аспекти особливого режиму досудового розслідування. В умовах реальної війни та воєнного стану на поліцію покладено низку повноважень і забезпечено нові

функціональні спроможності в запобіганні кримінальним та іншим видам правопорушень.

Ключові слова: Національна поліція України, правоохоронний орган, воєнний стан, кримінальне правопорушення, нормативно-правове забезпечення, запобігання.

Panforov Pavlo Ivanovych applicant of the Department of Law Enforcement and Anti-corruption Activities, PJSC “Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management»”, Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, tel: (067) 951-59-82, https://orcid.org/0009-0007-5395-3891

REGULATORY AND LEGAL ENSURING THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES

Abstract. In the article, under the normative and legal support of the activity of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, it is proposed to understand the procedure defined and guaranteed in the relevant normative and legal sources for the implementation of preventive activities by the police in the spheres of direct social and departmental purpose and functioning, with the aim of preventing criminal offenses.

Conducted analysis of legislative provisions (Constitution of Ukraine; Criminal, Criminal Procedural, Criminal-Executive Codes of Ukraine; Laws of Ukraine "On operational and search activities", "On organizational and legal bases of combating organized crime", "On state protection of court employees and law enforcement agencies", "About the National Police") and departmental (interdepartmental) legal acts (Instructions on the organization of covert investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings; Instructions on the organization of the interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation) made it possible to identify a number of collisions, gaps, contradictions and systematic errors made at different times by the legislator, which currently negatively affect the criminological support of police bodies and units and the effectiveness of their performance of tasks related to the prevention of criminal offenses.

It is established that the regulatory and legal provision of police jurisdiction during the introduction of martial law underwent large-scale updates by adding and changing legislative provisions that determine the organizational and legal basis of activity, the status of police officers and procedural aspects of the special regime of pre-trial investigation. In the conditions of real war and martial law, a number of

powers is assigned to the police and new functional capabilities are provided in the prevention of criminal and other types of offenses.

Key words: National Police of Ukraine, law enforcement agency, martial law, criminal offense, regulatory and legal support, prevention.

Постановка проблеми. У діяльності поліції як головного правоохоронного суб'єкта нашої держави в частині організаційно-правового забезпечення основних напрямів діяльності простежується низка проблемних питань, зумовлених законодавчими прогалинами, дублюванням повноважень, певною неузгодженістю, а то й поспішністю реформування органів і підрозділів, відсутністю соціального, матеріально-технічного, фінансового забезпечення не лише кримінологічного інструментарію, а й безпосередньо самих поліцейських.

Прагнення України наблизитись до співтовариства європейських держав потребує особливої уваги до усунення відповідних негативних явищ і процесів саме в боротьбі зі злочинністю, а масштабне збройне вторгнення агресора на територію України вкрай негативно позначилася й на кількісних параметрах і структурі кримінальних правопорушень, зокрема у 2023 р. помітно збільшилася кількість тяжких злочинів (до 125 656 (+12,2 %) (2021 р.: -10,6 %)) і дуже суттєво – особливо тяжких (105 559 (+ 8,7 %) (2021 р.: -8,3 %)). Сплеск особливо тяжких і тяжких злочинів став наслідком різкого зростання кількості військових злочинів і злочинів, пов'язаних з війною, абсолютна більшість яких належать до посягань цих ступенів тяжкості. Також на деокупованих територіях України знаходять місця масових поховань, на яких органи поліції здійснюють відповідні заходи ексгумації та ідентифікації тіл загиблих. З початку деокупаційних заходів у Донецькій, Миколаївській, Херсонській та Харківській областях виявлено тіла 1116 цивільних осіб, з них 31 дитяче [1, 2].

Такі невтішні статистичні дані засвідчують мілітаризованість криміногенної обстановки, в якій поліцейським доводиться запобігати кримінальним правопорушенням, що відповідно, вимагає додаткового вивчення та наукового обґрунтування. В умовах реальної війни та воєнного стану на Національну поліцію (далі – НПУ) покладено низку повноважень і забезпечено нові функціональні спроможності в запобіганні кримінальним та іншим видам правопорушень, зокрема, поряд із реєстрацією тисяч кримінальних проваджень за фактами військових злочинів, щодня оперативниками відпрацьовуються особи, які допомагали й допомагають російським окупантам, підозрюються в диверсіях, терористичній діяльності, слідчими фіксуються масовані ракетні удари та артобстріли, патрульні, дільничні, та інші поліцейські безпосередньо задіяні в евакуації цивільного населення, розвезенні гуманітарної допомоги, забезпечують діяльність блокпостів, перевіряють документи та транспортні засоби, протидіють мародерству,

проводять пошук і розвідувальну роботу щодо диверсійної діяльності ворога, поліцейські особливого призначення (Об'єднана штурмова бригада «Лють»), безпосередньо залучені до участі в бойових діях, аеророзвідки й вогневого ураження противника, а поліцейською авіацією, тільки у 2023 році здійснено понад 4 тис. польотів, забезпечено аеромедичну евакуацію важкопоранених бійців, лікарів та доставлено тисячі тон необхідного для фронту вантажу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні ідеї в контексті дослідження проблематики нормативно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України висловлювали представники вітчизняної кримінологічної школи, зокрема О. М. Бандурка, В. С. Батиргареєва, А. Б. Блага, Є. М. Блажівський, А. А. Бова, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, М. Г. Вербенський, В. О. Глушков, В. В. Голіна, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, О. В. Ігнатюк, Г. П. Жаровська, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, О. О. Кваша, А. М. Кислий, С. М. Князєв, О. Г. Колб, М. Г. Колодяжний, І. М. Копотун, О. Є. Користін, М. В. Корнієнко, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. М. Литвак, М. І. Мельник, С. А. Мозоль, А. А. Музика, Є. С. Назимко, А. А. Нєбитов, Ю. В. Орлов, І. В. Сервецький, П. Л. Фріс, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. В. Шаблистий, В. І. Шакун, О. Ю. Шостко, Н. М. Ярмиш та інші вчені.

Безпосередньо питанням запобігання кримінальним правопорушенням органами на підрозділами НПУ присвячені праці: В. М. Бесчастного, С. О. Бичіна, А. В. Коваленка, Ю. В. Тарасевича, А. Є. Фоменка та інших науковців.

Дослідження наведених правників мають безсумнівне теоретичне й практичне значення, однак вимоги сьогодення й сучасний стан реформування НПУ потребує постійного розвитку кримінологічного напряму, а проблема нормативно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України у запобіганні кримінальним правопорушенням з урахуванням умов війни, сучасного стану показників кримінологічної безпеки, незважаючи на численні концептуальні підходи до її розв'язання, залишається нагальною.

Метою статті є дослідження проблематики нормативно-правового забезпечення діяльності Національної поліції України у запобіганні кримінальним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Проблематика правового забезпечення будь-якого виду правової діяльності тісно пов'язана з категорією правового регулювання суспільних відносин, під яким розуміють здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних розпоряджень тощо) результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони й розвитку відповідно до суспільних потреб. Однак категорія правового

забезпечення будь-якого виду професійної діяльності є менш широкою, оскільки, спрощено, передбачає наявність законодавчої бази у сфері цієї діяльності. Наприклад, під нормативно-правовим забезпеченням протидії злочинності мають на увазі ефективне нормативне супроводження заходів спеціально-кримінологічної протидії запобігання кримінальним правопорушенням, що передбачає наявність законів, указів, програм і концепцій запобігання злочинності та окремих її видів [3, с. 35].

Проте В. М. Бесчастний зазначає, що нормативно-правове забезпечення протидії злочинності являє собою створення умов для реалізації суб'єктами протидії злочинності своїх прав і обов'язків через сукупність правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації), явищ (правосвідомість, правову культуру, правові принципи, ідеї), правові регулювання та вплив [4, с. 116].

Своєю чергою, О. С. Іщук використовує категорію «правовий вплив» саме у значенні запобіжної діяльності. Вчений під правовим забезпеченням механізму реалізації кримінологічної діяльності органів прокуратури пропонує розуміти систематизований вплив норм права на правовідносини, які становлять сутність діяльності суб'єктів протидії злочинності щодо вироблення та застосування найбільш оптимальних засобів кримінологічного впливу [5, с. 103–104].

На думку С. О. Бичіна, подібні визначення дещо розширюють сутність розуміння нормативно-правового забезпечення протидії злочинності, оскільки навряд чи можна до цього явища віднести правосвідомість, правову культуру, правові принципи, ідеї та правовий вплив. Нормативно-правове забезпечення, хоч і знаходиться в динаміці, однак до його змісту не можна віднести правовий вплив, оскільки останній і є вже відповідною діяльністю [6, с. 100–101].

Таким чином, говорячи про поліцію та її діяльність, можна визначити, що метою правових норм є регулювання діяльності поліції, яке міститься в різних за юридичною силою, змістом, формою та характером нормативно-правових актах. Тому ми погоджуємося з думкою Д. П. Калаянова про те, що нормативно-правові акти розкривають зміст юридичних норм, положень правозастосовної практики, а також у більшості випадків індивідуальних приписів, рішень окремих посадових осіб. Учений дослідив, що норми права забезпечуються за допомогою: 1) визначення системи поліцейських повноважень; 2) розподіл функцій між підрозділами певного органу та їхніми працівниками; 3) закріплення системи об'єктів і предметів діяльності працівників поліції [7, с. 35].

Якщо узагальнити отриману вище інформацію та її систематизувати згідно з законами формальної логіки, то під «нормативно-правовим забезпеченням діяльності Національної поліції України (НПУ) як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням» нами пропонується розуміти

визначену та гарантовану у відповідних нормативно-правових джерелах процедуру здійснення запобіжної діяльності поліцією у сферах безпосереднього суспільного та відомчого призначення й функціонування, з метою недопущення та протидії кримінальним правопорушенням.

Відтак, видається доцільним зупинитися на системоутворюючих елементах змісту цього поняття, зокрема, це:

1. Визначена на нормативно-правовому рівні діяльність запобіжного характеру, тобто мова йде про те, що поліцейська (правоохоронна) діяльність має чіткі правові засади, які забезпечуються як конституційними та законодавчими джерелами, так і на підзаконному (відомчому) рівні.

Так, Конституція України визначає основоположні засади забезпечення кримінологічної безпеки, порядок функціонування влади загалом й окремих її гілок та суб'єктів владних повноважень. Наприклад, пунктами 12-1 і 22 ч. 1 ст. 85 Конституції України визначено, що виключно до повноважень Верховної Ради України належить призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України та затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, а також Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України [8]. Крім того, Основним Законом України встановлено засади протидії злочинності та гарантії прав громадянина під час проведення процесуальних дій.

Міжнародні договори України у сфері забезпечення кримінологічної безпеки, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Перелік цих договорів є досить широким, оскільки форми забезпечення є різноманітними й, відповідно, вимагають специфічних форм реалізації та міжнародно-правового співробітництва в цих питаннях. У цілому Україна є учасницею сімнадцятьох базових міжнародних конвенцій і протоколів, що регулюють різні аспекти протидії злочинності [9, с. 37–38]. Це, зокрема, такі міжнародно-правові акти: Загальна декларація прав людини; Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод; Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності; Конвенція ООН проти корупції; Конвенція ООН про запобігання та покарання за злочини проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів; Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність; Європейська конвенція про видачу правопорушників; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах; Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом; Конвенція Ради Європи

про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом; Конвенція про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією тощо.

Усі міжнародні угоди у сфері забезпечення безпеки є багатосторонніми та передбачають міжнародно-правові орієнтири протидії злочинності, які мають бути втілені в законодавстві країн-учасниць відповідних угод.

Кодифіковані нормативно-правові акти, тобто, нормативно-правові акти, які: 1) об'єднують певну групу норм, предметом регулювання яких є однорідна сфера суспільних відносин; 2) містять загальні принципи, на підставі яких здійснюється регулювання певної групи суспільних відносин; 3) мають широку сферу застосування в рамках галузі права; 4) характеризуються зовнішньою стабільністю, тобто можливістю довго існувати у часі [10, с. 48].

Відтак, Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Кримінально-виконавчий та інші кодекси мають чітку галузеву належність і в усій сукупності норм містять положення, що стосуються окремих організаційних або функціональних компонентів, які забезпечують виконання завдань і функцій Національної поліції України як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням.

Визначені в Законі України «Про Національну поліцію» завдання органів поліції є класичним відображенням кримінологічної значущості та важливості поліції в реалізації кримінологічної діяльності. Накладення на поліцію завдань із забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги, є прямим втіленням призначення кримінологічної науки [11].

Варто зауважити, що під час війни, надзвичайного стану або іноземної окупації, відбуваються суттєві зміни суспільних відносин, при цьому набувають чинності спеціальні правові акти, мета застосування яких – зменшити втрати та руйнівну силу війни. Зі зміною суспільних відносин природно відбуваються зміни й у діяльності поліції. Важливо, щоб держава, суспільство та міжнародне співтовариство усвідомили, що ефективність роботи цього органу певною мірою залежить від їх розуміння відповідного правового статусу поліції в умовах війни.

З урахуванням досвіду участі поліції у забезпеченні правопорядку під час збройної агресії проти України, Верховна Рада України прийняла Закон України «Про основи національного спротиву» [12], яким визначила правові

та організаційні засади національного спротиву, основи його підготовки та ведення, завдання і повноваження сил правопорядку з питань національного спротиву та внесла зміни до Закону України «Про Національну поліцію» [11], в частині надання їй додаткових повноважень (ст. 24), зокрема цим Законом передбачено, що у разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальній цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості; у ході забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості, виконання завдань територіальної оборони органи та підрозділи, що входять до системи поліції та дислокуються в межах Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, області, міста Києва, підпорядковуються відповідному начальнику Головного управління Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, області, місті Києві.

До підзаконних нормативно-правових актів, які визначають функціональні елементи забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням органами та підрозділами НПУ й конкретизують повноваження відповідних суб'єктів, а також конкретні форми й методи протидії злочинності та порядок співробітництва у цій сфері (Укази Президента України «Про перелік посад, які можуть бути заміщені поліцейськими в державних органах, установах та організаціях» від 09 грудня 2015 р.; «Про символіку Національної поліції України» від 09 грудня 2015 р; постанова Кабінету Міністрів про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України (від 28 жовтня 2015 р.) та ін.

2. Запобіжна діяльність НПУ має бути гарантована на нормативно-правовому рівні.

3. Запобіжна діяльність НПУ витікає зі змісту конституційних, законодавчих та інших нормативно-правових актів, що регламентують їх соціально-правову природу у системі суспільних відносин, а також визначають функції і завдання щодо забезпечення прав і свобод людини.

При цьому варто констатувати, що функції та завдання поліції як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням витікають не стільки із загальних нормативно-правових актів з питань запобіжної діяльності, скільки зі змісту тих законів, що визначають правові засади організації та діяльності НПУ, статус поліцейських, порядок проходження служби в НПУ, процесуальний порядок здійснення кримінального провадження, оперативно-розшукової діяльності та загалом структурні елементи механізму кримінальної відповідальності.

4. Запобіжна діяльність НПУ передбачає процедуру реалізації відповідних функцій і завдань з означених питань.

5. Метою діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням є недопущення та протидія вчиненню суспільно небезпечних діянь.

В. В. Голіна найбільш суттєвими недоліками у правовому регулюванні відносин, пов'язаних із запобіганням злочинності, називає наступні: правові норми про запобігання злочинності не систематизовані, що викликає ускладнення в їх використанні на практиці; наявні прогалини в регламентації питань кримінологічної профілактики та запобігання на індивідуальному рівні; відсутність закону про запобігання злочинності в Україні; поза правовим регулюванням залишається діяльність у сфері запобігання злочинності різних (тих, що вже існують, і тих, що тільки створюються) громадських формувань, релігійних і недержавних організацій [13, с. 93–94].

Поряд з цим А. В. Коваленко виокремлює наступні характерні риси правового забезпечення механізму реалізації кримінологічної діяльності поліції:

– різноманітність і велика кількість нормативних актів й правових положень, котрі регулюють механізм реалізації кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності;

– брак системності й внутрішнього зв'язку поміж різноманітними нормативними актами та правовими положеннями, котрі мають єдиний предмет правового регулювання;

– пріоритет правових положень розпорядчого, дозвільного, заборонного, обмежувального типу та нормативно-правових актів, котрі становлять правову базу даного механізму;

– пріоритет законів непрямої дії;

– велика кількість істотних суперечностей між нормативно-правовими актами, що здійснюють регулювання зазначеного механізму;

– існування ситуації перебільшення ролі міжнародного права під час збереження та розвитку механізму реалізації кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності та підміни дієвих прийомів й засобів вирішення проблем, котрі є в даній сфері, апелюванням до європейського досвіду [14, с. 301].

Також варто підтримати точку зору вчених, які в якості недоліку вказують на відсутність нормативно-правового акта, в якому було б комплексне визначення державної політики щодо профілактики злочинів і правопорушень, схожого на Концепцію реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, що була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1209-р. У цьому документі були висвітлені проблеми, які потребують

розв'язання, мета і строки реалізації, шляхи і способи їх розв'язання, очікувані результати та обсяг фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, необхідних для забезпечення реалізації профілактичних заходів [4, с. 126–127].

Своєю чергою, згідно з Положенням про слідчі підрозділи Національної поліції України, яке закріплено наказом МВС України від 06 липня 2017 р. № 570 «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України», одним із їх завдань слідчих підрозділів є виявлення причин і умов, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень, й вжиття через відповідні органи заходів щодо їх усунення [15]. Однак передбачення такої норми на рівні наказу не дає змогу говорити про належне правове забезпечення діяльності поліцейських (слідчих) у цій сфері.

У контексті вирішення завдань цієї наукової розробки, важливе значення для удосконалення змісту запобіжної діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушення, без сумніву, відіграють й інші норми та закони. Наприклад, С. О. Бичін слушно акцентував увагу на тому, що на рівні закону не передбачено повноваження поліцейських детективів [6, с. 112–113]. У Законі України «Про Національну поліцію» взагалі не використовується слово «детектив». Наказом Національної поліції України від 10 квітня 2017 р. № 337 «Про проведення експерименту про запровадження нових форм і методів в окремих відділах поліції головних управлінь Національної поліції», яким фактично було запроваджено створення детективних поліцейських підрозділів, передбачено створення органів досудового розслідування шляхом об'єднання слідчих підрозділів і підрозділів кримінальної поліції у слідчі відділи. Для широкого загалу таку особу називають «поліцейський детектив», однак у зазначеному Наказі НПУ її іменують слідчим, якому доручено виконання слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а отже, сьогодні така особа виконує дві функції одночасно та є універсальним співробітником [16, с. 117]. Варто підтримати пропозиції вчених з розмежування та конкретизації термінів «детектив», «поліцейський детектив» та внесення відповідних зміни до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів [16, с. 118].

Проте варто зазначити, що без видозміни змісту раніше проаналізованих нормативно-правових актів об'єктивно неможливо системно вирішити проблему щодо вдосконалення запобіжних функцій, здійснюваних НПУ, навіть при тому, що у нормативних джерелах, що стосуються поліцейської діяльності, є відповідні норми, які мають у собі профілактичну складову. Поряд з цим заслуговує на увагу узагальнений висновок, що стосується змісту запобіжної діяльності, який свого часу зробив А. П. Закалюк, а саме: закон має бути оптимально узгоджений із чинним законодавством та не повинен суперечити Конституції України й міжнародним зобов'язанням нашої держави

[17, с. 345], що є досить актуальним з огляду на наявні у правоохоронній діяльності проблеми запобіжного характеру, правові прогалини та колізії.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що за сутнісною ознакою вся сукупність нормативно-правового забезпечення діяльності поліції щодо запобігання кримінальним правопорушенням спрямовується на забезпечення стану законодавства, яке б відповідало вимогам кримінологічної безпеки; забезпечення стану суспільних відносин, за наявності якого поведінка суб'єктів відповідала б установленим правовим приписам. Утім, організація правового забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням характеризується наступним: а) незважаючи на те, що таке законодавство повинно носити випереджаючий характер, тобто уповноваженими державними органами має здійснюватися глибоке прогнозування розвитку соціально-економічної ситуації в країні, а прийняті нормативно-правові акти позитивно впливати на розвиток різних суспільних відносин, сприяти підвищенню ролі кримінологічного запобігання, на практиці спостерігається зовсім інша ситуація, про що свідчить аналіз сучасного законодавства, де, наприклад, Закон України «Про запобігання кримінальним правопорушенням» і досі не прийнятий; б) повинен здійснюватися постійний моніторинг (вивчення, аналіз) законодавчих актів, що приймаються, у різноманітних сферах через призму можливості їх впливу на кримінологічний процес з метою розробки ефективних та адекватних заходів, мінімізації негативних процесів тощо, однак, загалом діяльність з підготовки та ухвалення законодавчих й інших виконавчих рішень, пов'язаних з нормативно-правовим забезпеченням діяльності поліції в запобіганні кримінальним правопорушенням, свідчить про відсутність їх глибокого наукового опрацювання, недооцінку можливих наслідків дії ухвалених законів і виданих наказів, що, своєю чергою, негативним чином позначається на якості не лише самих законопроєктів та актів (розпоряджень) Кабінету Міністрів України, але і на стані захищеності суспільства.

Отже, сьогоднішнє нормативно-правове забезпечення діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням не повною мірою відповідає реаліям, які склалися у поліцейській та суспільній практиці, що виступає однією з детермінант, яка спричинює та обумовлює вчинення суспільно небезпечних діянь, а також негативно впливає на діяльність профілактичного змісту.

Література:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора:* офіц. вебсайт. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html.

2. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік : монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 388 с.

3. Проблеми протидії злочинності: підручник / Кальман О. Г., Козьяков І. М., Куц В. М., Лизогуб Б. В.; за ред. проф. О. Г. Кальмана. Харків: Новасофт, 2010. 352 с.

4. Бесчастний В. М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні: дис. … док. юрид. наук. 12.00.08. Харків. 2017. 401 с.

5. Іщук О. С. Правове забезпечення механізму реалізації кримінологічної діяльності органів прокуратури. *Наше право*. 2014. № 10. С. 101–106.

6. Бичін С. О. Детективна діяльність в механізмі запобігання злочинності: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 223 с.

7. Калаянов Д. П. Правове регулювання діяльності поліції в країнах Європи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 34−36.

8. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon5. rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

9. Данильченко Ю. Б. Україна в європейському антитерористичному просторі: від терогенності до партнерства. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові* (1917−2017 рр.): зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 37–38.

10. Гетьман Є. Кодекс як особливий вид закону. *Вісник Академії правових наук України.* 2011. № 1 (64). С. 42–50.

11. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

12. Про основи національного спротиву : Закон України від 16 лип. 2021 р. № 1702-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#n452

13. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

14. Коваленко А. В. Теоретико-прикладні засади кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності в Україні: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 455 с.

15. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: Наказ МВС України від 06 лип. 2017 р. № 570. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text

16. Бугера О. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності з використанням мережі Інтернет. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 186−190.

17. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. К. : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінології науки. 424 с.

References:

1. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis Heneralnoho prokurora:* ofits. vebsait. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html [in Ukrainian].

2. Verbenskyi, M. H., Kulyk, O. H. & Naumova, I. V. ta in. (2023). Kryminalna sytuatsiia v Ukraini v umovakh viiny: osnovni tendentsii. 2022 rik [The criminal situation in Ukraine during the war: main trends. 2022 year]: monohrafiia, 388 [in Ukrainian].

3. Kalman, O. H., Koziakov, I. M., Kuts, B. M. & Lyzohub, B. V.; Kalman O. H. (red.). (2010). Problemy protydii zlochynnosti [Problems of combating crime]: pidruchnyk, 352 [in Ukrainian].

4. Beschastnyi, V. M. (2017). Teoriia ta praktyka kryminolohichnoho zabezpechennia protydii zlochynnosti v Ukraini [Theory and practice of criminological security of crime prevention in Ukraine]: dys. … dok. yuryd. nauk. 12.00.08, Kharkiv, 401 [in Ukrainian].

5. Ishchuk, O. S. (2014). Pravove zabezpechennia mekhanizmu realizatsii kryminolohichnoi diialnosti orhaniv prokuratury [Legal provision of the mechanism of implementation of criminological activities of prosecutor's offices]. *Nashe pravo,* 10, 101–106 [in Ukrainian].

6. Bychin, S. O. (2019). Detektyvna diialnist v mekhanizmi zapobihannia zlochynnosti [Detective activity in the crime prevention mechanism]: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.09, Kyiv, 223 [in Ukrainian].

7. Kalaianov, D. P. (2015). Pravove rehuliuvannia diialnosti politsii v krainakh Yevropy [Legal regulation of police activity in European countries.]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys,* 1, 34−36 [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Osnovnyi Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print [in Ukrainian].

9. Danylchenko, Yu. B. (2017). Ukraina v yevropeiskomu antytetorystychnomu prostori: vid terohennosti do partnerstva [Ukraine in the European anti-terrorist space: from heterogeneity to partnership]. *Pidhotovka okhorontsiv pravoporiadku v Kharkovi (1917−2017 rr.):* zb. nauk. st. i tez dop. na nauk.-prakt. konf. do 100-richchia pidhotovky okhorontsiv pravoporiadku v Kharkovi (m. Kharkiv, 25 lystop. 2017 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 37−38 [in Ukrainian].

10. Hetman, Ye. (2011). Kodeks yak osoblyvyi vyd zakonu. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy,* 1 (64), 42–50 [in Ukrainian].

11. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02 lyp. 2015 r. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text [in Ukrainian].

12. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu [About bases of national resistance]: Zakon Ukrainy vid 16 lyp. 2021 r. № 1702-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#n452 [in Ukrainian].

13. Holina, V. V. (2011). Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka) [Crime prevention (theory and practice)]: navch. posib. Kharkiv, 120 [in Ukrainian].

14. Kovalenko, A. V. (2020). Teoretyko-prykladni zasady kryminolohichnoho zabezpechennia politseiskoi diialnosti v Ukraini [Theoretical and applied principles of criminological support of police activity in Ukraine]: dys. … dokt. yuryd. nauk: 12.00.08, Kyiv, 455 [in Ukrainian].

15. Pro orhanizatsiiu diialnosti slidchykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the organization of the activities of investigative divisions of the National Police of Ukraine]: Nakaz MVS Ukrainy vid 06 lyp. 2017 r. № 570. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text [in Ukrainian].

16. Buhera, O. (2018). Spetsialno-kryminolohichne zapobihannia zlochynnosti z vykorystanniam merezhi Internet [Special criminological crime prevention using the Internet]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo,* 8, 186−190 [in Ukrainian].

17. Zakaliuk, A. P. (2007). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice]: u 3-kh kn., Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohii nauky, 424 [in Ukrainian].

УДК 351.746.2 (477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-601-609

Присяжнюк Олександр Анатолійович докторант, Харківський національний університет внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, м. Харків, https://orcid.org/0009-0000-3178-6809.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ СТРУКТУРНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Анотація. Сучасна динаміка розвитку України як правової та демократичної держави демонструє зниження рівня результативності вказаного процесу без впровадження новітніх підходів до оптимізації існуючої класифікаційної піраміди органів публічної влади, систематизації правовідносин, які постають у багатьох секторах життєдіяльності суспільства. Одним з найважливіших із них є правоохоронна діяльність, інституційним індикатором ефективності якої, є належне та злагоджене функціонування відповідних державних органів.

Еволюція правоохоронної діяльності в державі детермінується динамічними і статичними процесами, які відбуваються як зовнішньо, поряд з іншими органами державної влади, так і всередині структурної – штатної побудови правоохоронних органів.

В статті наголошено, що збройна агресія російської федерації та інші вкрай небезпечні для держави сучасні виклики і загрози, які сьогодні виникли перед країною, обумовили вплив на комплекс соціально-демографічних, економічних, політичних, правових та інших чинників, що потребують послідовного реагування та адекватної трансформації системи правоохоронних органів.

Зауважено, що у процесі управління структурними підрозділами правоохоронних органів пріоритетом постає розроблення новітніх підходів до реалізації державної політики у вказаній сфері, які б синтезували у собі як доктринальні підвалини загальної теорії управління, так і актуальні її практичні прийоми, з метою підготовки персоналу правоохоронних органів до успішної реалізації вказаного процесу та оволодіння його основними теоретичними, методологічними та практичними аспектами.

Відзначено, що процес управління правоохоронними органами взагалі та його структурними підрозділами зокрема, мають цілу низку особливостей, які обумовлені специфічною сферою діяльності, впливом норм внутрішніх підзаконних актів, правил, інструкцій, настанов та іншого переліку відомчих

законодавчих документів, а також трансформаційними та інтеграційними процесами, які є реаліями сьогодення нашої держави.

Ключові слова: правоохоронні органи, управління, органи публічної влади, структурний підрозділ, організаційно – штатна побудова.

Prysyaznyuk Oleksandr Anatoliyovych doctoral student of the Kharkiv National University of Internal Affairs, candidate of legal sciences, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0000-3178-6809.

CERTAIN ASPECTS OF THE MANAGEMENT SYSTEM OF STRUCTURAL SUBDIVISIONS OF LAW ENFORCEMENT BODIES.

Abstract. The modern dynamics of the development of Ukraine as a legal and democratic state demonstrates a decrease in the level of effectiveness of the specified process without the introduction of the latest approaches to optimizing the existing classification pyramid of public authorities, systematizing legal relations that appear in many sectors of society's life. One of the most important of them is law enforcement activity, the institutional indicator of whose effectiveness is the proper and coordinated functioning of the relevant state bodies.

The evolution of law enforcement activities in the state is determined by dynamic and static processes that occur both externally, along with other state authorities, and within the structural and staff structure of law enforcement agencies.

The article emphasizes that the armed aggression of the Russian Federation and other extremely dangerous modern challenges and threats facing the country today caused the impact on a complex of socio-demographic, economic, political, legal and other factors that require a consistent response and adequate transformation systems of law enforcement agencies.

It was noted that in the process of managing the structural divisions of law enforcement agencies, the priority is to develop the latest approaches to the implementation of state policy in the specified area, which would synthesize both the doctrinal foundations of the general theory of management and its actual practical techniques, in order to prepare the personnel of law enforcement agencies for successful implementation of the specified process and mastering its main theoretical, methodological and practical aspects.

It was noted that the process of managing law enforcement agencies in general and its structural subdivisions in particular have a number of features that are determined by the specific field of activity, the influence of the norms of internal by-laws, rules, instructions, guidelines and other list of departmental legislative documents, as well as transformational and integration processes, which are the realities of our state today.

Keywords: law enforcement agencies, management, public authorities, structural division, organizational and staff structure.

Постановка проблеми. Розмірковуючи про парадигмальні аспекти публічноуправлінської діяльності правоохоронних органів та аналізуючи актуальні тотожні наукові доробки, треба зазначити, що особливістю служби в правоохоронних органах є те, що вона, з одного боку, являє собою форму здійснення правоохоронної діяльності держави, а з іншого – елемент (вид) публічної служби. Накладення на правоохоронну діяльність принципів публічної служби визначає її специфіку як особливої організації правоохоронної діяльності держави. Це означає, що ця діяльність за змістом є правоохоронною, а за способом її організації і здійснення – службовою діяльністю професіоналів, найманих державою для реалізації правоохоронної функції [1].

Служба в правоохоронних органах за своєю природою є виконавчою діяльністю. Вона не може здійснюватися в таких формах правоохоронної діяльності держави, як правотворчість і правосуддя, що є самостійними формами забезпечення правоохоронної функції держави, заснованими на інших принципах формування і діяльності. Звідси її специфічні риси, характерні для виконавчої організації державної влади. Виконавча природа цього виду правоохоронної діяльності обумовлює її ознаки, характерні для виконавчої влади. Вони являють собою взаємообумовлені характеристики організації та діяльності правоохоронних органів, що, безумовно, накладає відбиток і на процес управління їх структурними одиницями [1]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи проблемами управління правоохоронними органами займалися такі вчені – адміністративісти як О.М. Бандурка, А.Т. Комзюк, О.О. Кучеровський, В.В.Сокуренко, І.С. Кравченко тощо, у той же час ще низка актуальних проблем із вказаної проблематики потребують додаткової деталізації.

Мета статті. Дослідження специфічних ознак механізму управління структурними підрозділами правоохоронних органів.

Виклад основних положень. Як справедливо зауважує В.Г. Гриценко, основною проблемою управління правоохоронними органами є те, що, на відміну від органів виконавчої влади, де є чітка і конкретна структурна вертикаль всіх органів та підрозділів, аналогічна система правоохоронних органів не відрізняється чіткою структурно-лінійною побудовою, хоча у переважній більшості за своєю суттю та комплексом повноважень вони є представниками саме цієї гілки влади [2].

З огляду на вказане логічним буде зауважити, що задля розуміння поняття та системи управління структурними підрозділами правоохоронних

органів є розуміння механізмів управління штатно – організаційним базисом вказаних державних інституцій та принципів їх побудови в залежності від функціонального призначення.

Підтримуємо думку І.С. Кравченко про те, що процес управління в правоохоронних органах представляє собою монолітну систему взаємопов'язаних чітко регламентованих повторюваних дій, що визначаються як елементи або стадії процесу управління. Вказане явище встановлює етапи реалізації цілей управління через систему дій, операцій, які змінюються, розвиваються і удосконалюються. У процесі управління проявляється мета та обумовлені нею завдання і функції того чи іншого правоохоронного органу. Цей процес характеризується безперервністю, циклічністю, що здійснюється одночасно в різних напрямках [3, с. 55]

Слід погодитись з В.М. Плішкіним, який, розмірковуючи над вказаною проблематикою, виокремлював спеціальні принципи управління, а саме принципи побудови системи управління, до яких вчений доєднав принципи ієрархічності, функціональний, територіально-галузевий тощо [4, с. 83]

В свою чергу В.В. Сокуренко зауважував, що на процес управління підрозділами правоохоронних органів, як правило, впливають наступні критерії: 1) структурний: структура центрального апарату та окремих територіальних підрозділів, схема організаційного підпорядкування та розподілу функціональних повноважень; 2) організаційний: нормативний порядок створення, реорганізації, ліквідації, порядок реалізації процедур внутрішньої та зовнішньої роботи, порядок взаємодії із іншими суб'єктами відповідних правовідносин [5, с.83].

Формуючи власне уявлення про управління державними та правоохоронними органами, а також їх підрозділами, дисертант дійшов до висновку, що у вказаній тематиці превалює декілька підходів, які базуються на усвідомленні того, що за своєю суттю управління – це динамічний процес. Спираючись на вказаний вектор логічним буде розглядати процес управління з позиції ієрархічності, функціональності та динамічності.

Слід зауважити, що ієрархічний підхід до управління правоохоронними органами та їх підрозділами більш повно відбиває правову природу вказаних державних інституцій. Його сутність полягає у директивній співпраці системи вищого рівня з підпорядкованими підсистемами.

Як зазначають вчені, у процесі взаємодії внутрішньо-системних елементів правоохоронних органів реалізується виконання цілей, визначених системою більш високого рівня, що дозволяє підпорядкувати локальні завдання підсистеми загальній кінцевій меті системи та служить передумовою підвищення ефективності управлінської діяльності, а також дозволяє керівникам адекватно оцінити, на випадок необхідності, стан системи і деталізувати її цілі [6; 3, с. 78].

Необхідно підкреслити, що важливим специфічним критерієм ієрархічного підходу при реалізації управлінського процесу правоохоронними органами треба вважати факт підпорядкованості структурних елементів управління, які мають свій прояв у субординаційних взаємозв'язках між ними. Головною особливістю охарактеризованого управлінського процесу, при цьому, вбачається своєчасне і беззаперечне виконання завдань, що ставляться підрозділами вищого системного рівня та їх керівниками.

Також при встановленні сутності процесу управління правоохоронними органами та його підрозділами заслуговує уваги функціональний підхід, який є антагоністичним ієрархічному, оскільки він характеризує управлінський процес не с позиції субординації, а з позиції координації відповідних правовідносин.

Прихильники вказаного підходу до визначення правового змісту управління вказаними органами пропонують його розглядати як окремий різновид трудової діяльності, побудований на принципах розподілу та спеціалізації праці.

Саме згідно із окресленими принципами відбувається виокремлення фахівців в апаратах правоохоронних органів на спеціалізовані вузькопрофільні професійні осередки, основна задача яких полягає у виконанні встановлених завдань та функцій управління. У наведеному прикладі процес управління має вигляд сукупності напрямків діяльності суб'єктів управління (керівниками і спеціалістами) при їх цілеспрямованому впливі на відповідний об'єкт, що поєднані між собою у просторі та часі [3, с. 34].

Ключова особливість динамічного підходу до організації управління правоохоронними органами полягає у циклічній і послідовній реалізації управлінський рішень. Обов'язковими елементами кожного етапу управління вбачаються отримання необхідної інформації, її аналіз, деталізація, оцінка, визначення мети, постановка завдання, розробка та прийняття рішення, а також його практичне втілення. Вказані дії характеризуються повторюваністю і безперервністю, після виконання яких виникають наступні ситуації, що вимагають нових управлінських рішень [3, с. 35].

Підсумовуючи вказані вище міркування щодо сутності управління взагалі, та управління правоохоронними органами зокрема, можна констатувати, що це безперервний, динамічний та циклічний процес, який здійснюється групою пов'язаних єдиною організаційно – штатною побудовою суб'єктів управління, метою якого є розв'язання практичних ситуацій і вирішення тих завдань і викликів, що ставляться перед системою управління державою та суспільством у зв'язку із специфічною діяльністю вказаних державних інституцій.

Стосовно визначення сутності управління безпосередньо структурними підрозділами правоохоронних органів треба зауважити, що вказаний процес

уособлюється у їх організаційно – штатній роботі та у загальних контурах відбиває основні засади управління державними інституціями, що розглядаються, які були описані вище.

Як зазначають фахівці, організаційно – штатна робота у правоохоронних органах - це управлінська діяльність, спрямована на оптимальний розподіл та ефективне використання штатної чисельності, удосконалення структури підрозділів окремо взятого правоохоронного органу, дотримання штатної дисципліни, ощадливе витрачання коштів, що йому виділяються для виконання покладених державою та суспільством завдань і функцій, на основі використання наукових методів і підходів, досвіду інших держав щодо організаційної побудови, чисельності працівників та особливостей функціонування правоохоронних органів [7, с.4].

Принципами організаційно-штатної роботи доцільно визначити:

- розробка структури і штатів відповідно до завдань і функцій підрозділів окремо взятого правоохоронного органу;
- постійне вдосконалення їх структури;
- обов'язковість обґрунтування будь-яких організаційно-штатних змін;
- оптимальний розподіл наявної штатної чисельності за всіма напрямками діяльності підрозділів правоохоронних органів;
- об'єктивність та ініціативність при підготовці проектів управлінських рішень тощо [7, с. 5].

В свою чергу Гапоненко А.Л та Савельєва М. В підкреслюють, що організаційна структура означає внутрішню будову організацій, сукупність взаємозв'язків між підрозділами та членами організацій. Складові частини, підрозділи або посади в організаційній структурі утворюються для виконання певного набору функцій управління або робіт, що ведуть до досягнення цілей організації в цілому. У той же час вчені зауважують, що є група науковців, які організаційну структуру органу публічної влади характеризують як співвідношення його підрозділів, відділів, посадових осіб тощо та взаємну координацію діяльності між ними. [8, с. 122].

При цьому слід погодитись з думкою В.П. Рубцова, який зазначає, що штатна структура, як правило, відображає кількісно-професійний склад працівників, а організаційна – їх розподіл відповідно до покладених на них завдань. Основою організаційно-штатної структури органів публічної влади є субординаційні (підпорядкування згори донизу, від керуючого до керованого), реординаційні (знизу догори, від керованого до керуючого) та координаційні (підпорядкування на одному рівні, між двома та більше суб'єктами, що не виключає того, що загалом вони можуть перебувати на різних рівнях в ієрархічно організованій системі державної служби) взаємозв'язки [9, с. 134]

Варто підтримати вказані думки вчених про вертикально – горизонтальну побудову організаційно - штатної структури правоохоронних органів і

наявність відповідних взаємозв'язків між її елементами та наголосити, що доктринальна парадигма вказаного явища базується на управлінських відносинах влади та підпорядкування.

В окресленому векторі заслуговує уваги позиція Д.М. Кушнір, яка, аналізуючи наукові доробки таких вчених як В.П. Рубцов та В.П. Садковий зауважує, що вертикальні зв'язки встановлюються між керівниками та їхніми підлеглими. Горизонтальні зв'язки базуються на відносинах взаємозв'язку чи взаємозалежності та встановлюються між рівноправними керівниками та структурними підрозділами, що тісно взаємодіють у процесі управлінської діяльності. Вчена наголошує, що структурні підрозділи, які знаходяться на більш високому рівні ієрархічної організації, є керівними органами по відношенню до відповідних підрозділів нижчого рівня. Тобто, структурні підрозділи нижчого рівня ієрархії є об'єктами управління, а структурні підрозділи вищого рівня – суб'єктами управління. В той же час на кожному ієрархічному рівні в кожному структурному підрозділі є свій керівник з апаратом управління, який керує підпорядкованим підрозділом [10, с. 12]

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене можна констатувати, що у механізмі управління структурними підрозділами правоохоронних органів, який базується на принципах директивності та владного підпорядкування, ключовою фігурою постає керівник всіх рівнів ієрархічної піраміди організаційно – штатної побудови того чи іншого правоохоронного органу. Саме керівник підрозділу є суб'єктом реалізації основного виду управлінської діяльності – розробки і прийняття управлінських рішень.

Зауважимо, що значення керівника у системі управління структурними підрозділами правоохоронних органів важко переоцінити, адже від нього залежить ефективність вказаного процесу, продуктивність праці того чи іншого підрозділу, характер координації між співробітниками, мікроклімат в колективі тощо, що у підсумку впливає на рівень результативності функціонування правоохоронного органу та реалізації правоохоронної функції держави.

Як вже зазначалося вище, керівник підрозділу правоохоронного органу є суб'єктом реалізації основного виду управлінської діяльності – розробки і прийняття управлінських рішень. Саме через вказану форму діяльності керівник реалізує свої повноваження.

Література:

1. Кучеровський О. О.; Хоміч Ю. Г.; Баштанник В. В. Публічноуправлінська діяльність правоохоронних органів в системі забезпечення національної безпеки. / О. О. Кучеровський; Ю. Г. Хоміч.; В. В. Баштанник *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 2. 22-27.

2. Гриценко В. Г. Шляхи вдосконалення управлінської та штатної роботи правоохоронних органів / В. Г. Гриценко // Право та інновації. 2015. №1(9). С. 87-91.

3. Основи управління в Національній поліції : навч. посіб. / І. С. Кравченко. Дніпро: Видавець Біла К О. 2020. 212 с.

4. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за заг. ред. Ю.Ф. Кравченка; Національна академія внутрішніх справ України. Київ. 1999. 702 с.

5. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокуренка ; [О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О.В. Джафарова та ін.; передм. В. В. Сокуренка] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Стильна типографія, 2017. 580 с.

6. Омаров А. М. Організаційно - господарське супроводження розвитку малого підприємництва в Україні / А. М. Омаров // Проблеми законності. 2018. Вип. 142. С. 136-148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2018_142_14

7. Ефективність організаційно-штатної структури відділів поліції за кущовим принципом: шляхи удосконалення: метод. рекомен. / О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, О.О. Панова, В.Б. Пчелін, С.А. Резанов, В.С. Селюков, С.О. Шатрава Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ. 2019. 20 с.

8. Гапоненко А. Л., Савельєва М. В. Теорія управління: підручник і практикум для акад. бакалавріата. 2-ге вид., перероб. и доп. М., 2015. 336 с. URL: http://stud.com.ua/31796/menedzhment/teoriya_upravlinnya

9. Рубцов В.П. Державне управління та державні установи: навч. посіб. для дистанційного навчання. Київ ун-т «Україна», 2008. 440 с.

10. Основи управління в органах і підрозділах МНС України : навч. посібн. / за ред. В. П. Садкового. Х.: УЦ-ЗУ, КП «Міська друкарня», 2009. 370 с.

References:

1. Kucherovskyi, O. O.; & Khomich, Y. G.; & Bashtannyk V. V. (2022) Pyblicnoypravlinska diyalnist pravoohoronnih organiv v sistemi zabezpechennya nacionalnoi bezpeky [Public management activity of law enforcement agencies in the system of ensuring national security] - Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava. - Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law, 2, 22-27 [in Ukrainian].

2. Hrytsenko, V. G. (2015) Shliakhy vdoskonalennia upravlinskoi ta shtatnoi roboty pravookhoronnykh orhaniv [Ways to improve management and staff work of law enforcement agencies]. - Pravo ta innovatsii. - Law and Innovation, 1(9), 87-91 [in Ukrainian].

3. Kravchenko I. S. (2020) Osnovy upravlinnia v Natsionalnii politsii [Fundamentals of management in the National Police] - Dnipro : Vydavets Bila K O. [in Ukrainian].

4. Plishkin V.M. (1999) Teoriia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav [The theory of management of internal affairs bodies] – Kyiv [in Ukrainian].

5. AT. M. Bandurka, O.I. Bezpalova & O.V. Jafarova (2017) Upravlinnia orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Management of the bodies of the National Police of Ukraine] – MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv: Stylna typohrafiia [in Ukrainian].

6. Omarov A. M. (2018) Orhanizatsiino - hospodarske suprovodzhennia rozvytku maloho pidpryiemnytstva v Ukraini [Organizational and economic support of small business development in Ukraine] - Problemy zakonnosti. - Problems of legality, 142, 136-148. [in Ukrainian].

7. O.I. Bezpalova, O.V. Jafarova, O.O. Panova, V.B. Pchelin, S.A. Rezanov, V.S. Selyukov, & S.O.Shatrava (2019) Efektyvnist orhanizatsiino-shtatnoi struktury viddiliv politsii za kushchovym pryntsypom: shliakhy udoskonalennia [Effectiveness of the organizational and staffing structure of police departments according to the bush principle: ways of improvement] Kharkiv. national University of Internal Affairs affairs [in Ukrainian].

8. Gaponenko A. L., Savelyeva M. V. (2015) Teoriia upravlinnia [Management theory] - [in Ukrainian].

9. Rubtsov V.P. (2008) Derzhavne upravlinnia ta derzhavni ustanovy [State administration and state institutions: education. manual for distance learning] - Kyiv un-t «Ukraina» [in Ukrainian].

10. Sadkovoj V. P. (2009) Osnovy upravlinnia v orhanakh i pidrozdilakh MNS Ukrainy [Fundamentals of management in bodies and divisions of the Ministry of Emergency Situations of Ukraine] Kh.: UTs-ZU, KP «Miska drukarnia» [in Ukrainian].

УДК 347.235

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-610-619

Романюк Мирослав Васильович кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, тел. (067) 951-59-82, https://orcid.org/0009-0001-3157-0036

Тимошенко Юрій Петрович кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, тел. (067) 951-59-82, https://orcid.org/0000-0002-9200-8792

ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ НЕЗАКОННИМ ЗАВОЛОДІННЯМ ЗЕМЛЕЮ

Анотація. Статтю присвячено проблемним питанням доказування у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею. Акцентовано, що відповідно до ст. 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Відповідна норма має важливе значення для України, аграрної держави, для якої земельне питання залишається одним із важливих питань державної політики. Висока цінність земель як товару в ринковій економіці робить її привабливим об'єктом злочинних посягань. З'ясовано, що низка кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, визначає практичну та розумову складову доказування на початковому та наступному етапі доказування. Кожен етап має свої особливості залежно від складової доказування. На початковому етапі доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею, мета полягає у зборі достатніх доказів для оголошення підозри особі (чи групі осіб) у вчиненні кримінального правопорушення чи для закриття кримінального провадження. Основною метою доказування на наступному етапі доказування є формування достатньої доказові бази для прийняття прокурором одного із рішень, передбачених КПК України.

Визначено структуру доказування, яка притаманна для цієї групи кримінальних проваджень. Наголошено, що специфіку доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним

заволодінням землею, обумовлює структура доказування, яка береться за основу. Аналізом концепції доказування, які наявні сьогодні в кримінальному процесі, виокремлено найбільш раціональну та таку, що відповідає сучасним тенденціям досудового розслідування у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею.

Ключові слова: доказування, кримінальне провадження, земля, довкілля, незаконне заволодіння, досудове розслідування.

Myroslav Vasyliovych Romanyuk candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Law Enforcement and Anti-corruption Activities, PJSC "Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management»", Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, tel: (067) 951-59-82, https://orcid.org/0009-0001-3157-0036

Tymoshenko Yury Petrovych, candidate of legal sciences, associate professor, professor of the Department of Law Enforcement and Anti-corruption Activities, PJSC "Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management»", Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, tel: (067) 951-59-82, https://orcid.org/0000-0002-9200-8792

EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON CRIMINAL OFFENSES RELATED TO ILLEGAL POSSESSION OF LAND

Abstract. The article is devoted to the problematic issues of proof in criminal proceedings about criminal offenses related to illegal acquisition of land. It is emphasized that in accordance with Art. 14 of the Constitution of Ukraine, land is the main national wealth under the special protection of the state. The corresponding norm is of great importance for Ukraine, an agrarian state, for which the land issue remains one of the important issues of state policy. The high value of land as a commodity in a market economy makes it an attractive object of criminal encroachments. It is found that a number of criminal proceedings related to the illegal acquisition of land determines the practical and mental component of proof at the initial and subsequent stages of proof. Each stage has its own characteristics depending on the component of proof. At the initial stage of evidence in criminal proceedings related to illegal possession of land, the goal is to gather sufficient evidence to suspect a person (or group of persons) of committing a criminal offense or to close criminal proceedings. The main purpose of proof at the next stage of proof is to form a sufficient evidence base for the prosecutor to make one of the decisions provided for by the Code of Criminal Procedure of Ukraine.

The structure of evidence, which is specific to this group of criminal proceedings, is determined. It is emphasized that the specifics of evidence in

proceedings on criminal offenses related to illegal possession of land is determined by the structure of evidence, which is taken as a basis. The analysis of the concept of evidence available today in the criminal process has identified the most rational and the one that corresponds to the modern trends of pre-trial investigation in proceedings on criminal offenses related to illegal acquisition of land.

Keywords: evidence, criminal proceedings, land, environment, illegal possession, pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Аналіз обставин, які підлягають доказуванню у визначенні специфіки та структури доказування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю, правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, метою яких є незаконне набуття юридичних прав на землю та правопорушень екологічної спрямованості, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, підтверджують нагальність дослідження піднятої нами теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання початку досудового розслідування та кримінального процесуального доказування, встановлення характеру й розміру шкоди, заподіяної кримінальними провадженнями, пов'язаними з незаконним заволодінням землею, досліджували А.П. Богданов, Я. О. Дякін, О.О. Дудоров, О.С. Літошенко, С.В. Лупашку, С.Ю. Лукашевич, Р.О. Мовчан, О.А. Пенязькова, О.С. Тарасенко, Ю. Я. Чумак, Н.С. Шевченко та інші вчені.

Виклад основного матеріалу. Практика застосування положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) засвідчує, з одного боку, непристосованість окремих його норм, що регламентують порядок застосування засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні, до динаміки розвитку суспільних відносин у сфері кримінальної юстиції, а з іншого – нездатність за допомогою існуючих механізмів забезпечити належне виконання завдань кримінального провадження. Певні неузгодженості у правозастосовній діяльності з'явилися внаслідок безсистемного та непослідовного внесення до КПК України протягом останніх років численних змін і доповнень, що не забезпечує стабільності кримінального процесуального законодавства України та його сталого розвитку

Земля визнається основним національним багатством та природним ресурсом, що перебуває під особливою охороною держави. Висока цінність земель як товару в ринковій економіці робить її привабливим об'єктом злочинних посягань.

Зокрема, функціонування кримінально-правових засобів охорони земельних відносин та посилення кримінальної відповідальності за незаконне

заволодіння землею передбачає собою забезпечення належної діяльності органів досудового розслідування, слідчого, прокурора, судді і суду з розкриття кримінальних правопорушень даної категорії, викриття й покарання винних та недопущення покарання невинних [1, с. 115−117].

З'ясовано, що розкриття кримінального правопорушення передбачає собою встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню на стадії досудового розслідування. Досягнення мети кримінального провадження та забезпечення охорони прав і свобод людини громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань залежить від рівня досудового розслідування.

Для того, щоб досягти означених цілей потрібно забезпечити професіоналізмом суб'єктів, які здійснюють доказування, з одного боку, та доктринальної розробки складових доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею, з іншого [2, с. 262−263].

Як показує аналіз концепції доказування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, в теорії кримінального процесу відсутня системність щодо дослідження предмета доказування у провадженнях, пов'язаних із вчиненням шахрайських дій, спрямованих на незаконне заволодіння землею. Недослідженими на достатньому рівні є предмет доказування у кримінальних провадженнях із екологічною спрямованістю, метою яких є незаконне заволодіння землею. Наразі не розроблена система поглядів щодо специфіки проведення окремих слідчих (розшукових) дій та особливостей оціночної діяльності слідчого щодо отриманих доказів по зазначеним категоріям кримінальних проваджень [3, с. 98−99].

Кримінально-правова охорона земельних відносин набуває необхідного рівня лише за умови якісного розслідування та розгляду кримінальних проваджень, змістовною частиною яких є встановлення обставин вчинення кримінальних правопорушень. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що доказування не завжди є ефективним і результативним, що, як наслідок, призводить до винесення виправдувальних вироків у зазначеній категорії кримінальних проваджень.

Досліджено, що в умовах сьогодення наявна нагальна потреба у дослідженні структури предмета доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею, що сприятиме підвищенню якості та ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним заволодінням землею [4, с. 104].

Під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, доказування є найважливішою складовою кримінальної процесуальної діяльності слідчого. Воно має свої особливості в залежності від етапу досудового розслідування та складових доказування, які включають в себе практичну та розумову діяльність слідчого. Розумова діяльність полягає у визначенні кола документів, які свідчать про подію кримінального правопорушення, їх місцезнаходження, усвідомлення процедури зміни права власності на землю, документообігу в установах, які приймають рішення щодо права власності, користування чи розпорядження землею, особливостей їх підготовки, видачі [5, с. 105−106].

Засоби доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею, диференціюються залежно від етапу досудового розслідування. В теорії кримінального процесу є декілька підходів щодо диференціації етапів досудового розслідування. Найпоширенішим є поділ досудового розслідування на три етапи, а саме: початковий, наступний та заключний. Розглянемо детально кожен з них.

Першим етапом є початковий, це етап доказування, який триває з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань до встановлення достатніх обставин для повідомлення особі про підозру чи для закриття кримінального провадження. Початковий етап доказування складається з практичної діяльності слідчого, спрямованої на збір доказів і розумової діяльності слідчого, спрямованої на аналіз зібраних доказів та прийняття процесуального рішення про повідомлення про підозру [6, с. 21−22].

Якщо говорити про наступний етап доказування, то він розпочинається з вручення особі письмового повідомлення про підозру і триває до закінчення досудового розслідування і внесення прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань необхідних відомостей в порядку, визначеному ст. 284 КПК України. Наступний етап доказування також складається з практичної та розумової діяльності слідчого, які передбачають собою відповідно збір та оцінку доказів [7].

Більшість учених відносять перевірку та оцінку доказів та прийняття на їх основі процесуальних рішень до заключного етапу доказування. На нашу думку, перевірка та оцінка доказів здійснюється на всіх етапах доказування. Однак, перевірка та оцінка доказів триває протягом всього досудового розслідування. Процесуальні рішення слідчий приймає і на початковому і на наступному етапі доказування. Слідчий приймає процесуальні рішення та ініціює застосування заходів забезпечення кримінального провадження на початковому і на наступному етапах доказування. Тому, виділення діяльності слідчого щодо оцінки та перевірки доказів на заключному етапі досудового розслідування є не обґрунтованим, та не може виступати окремим критерієм для виокремлення в окремий етапах [8, с. 452−453].

Таким чином, досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею складається із початкового та наступного етапу доказування. Відповідно, доказування у кримінальних провадженнях про правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею має особливості на початковому та наступному етапі доказування.

Досліджено, що структуру кримінального процесуального доказування можна поділити на зовнішню та внутрішню [9, с. 133−134].

Така структура доказування, на нашу думку, позитивно впливає на організацію досудового розслідування у провадженнях про кримінальні правопорушення пов'язані із незаконним заволодінням землею, виступає гарантією та ефективним процесуальним засобом прийняття обґрунтованих, вмотивованих та справедливих рішень, а також сприяє вирішенню завдань кримінального провадження. Це обумовлено тим, що поєднання внутрішніх та зовнішніх елементів при доказуванні у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням земельною ділянкою, дозволяє повно, всебічно та об'єктивно виконати завдання кримінального провадження, визначені у ст. 2 КПК України, розмежувати адміністративну та кримінальну відповідальність, визначити наявність чи відсутність у особи умислу, а також визначити обставини, які виправдовують особу чи свідчать про причетність до вчинення кримінального правопорушення [10, с. 142−143].

До зовнішніх структурних елементів доказування належать отримання, тобто практична складова доказування, та використання доказів, тобто розумова складова доказування.

Специфіка практичної складової доказування на початковому етапі розслідування правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, полягає у зборі документів на право власності, користування чи розпорядження земельної ділянки, яка є предметом правопорушення і на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, найпоширенішим способом пошуку та виявлення доказів є витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб документів, відомостей, актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України), а також застосування тимчасового доступу до речей і документів (ст. 159 КПК України) з метою долучення до матеріалів кримінального провадження правовстановлюючих та технічних документів на земельну ділянку [7].

Встановлено, що у кримінальному провадженні про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею, сліди правопорушення містяться у правовстановлюючих документах, технічній

документації та інших документах, які змінюють право власності на землю чи дають право користуватися земельною ділянкою (договір оренди), які є матеріальними слідами кримінального правопорушення.

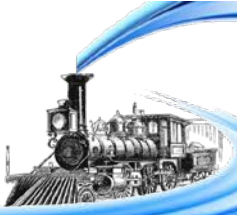
Докази у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею, здобуваються шляхом збору ідеальних слідів правопорушення, які містяться у свідомості людей, які були очевидцями вчинення кримінального правопорушення. Для збору та фіксації ідеальних слідів правопорушення слідчий зобов'язаний допитати всіх осіб, які приймали участь у підписанні неправомірних документів, з'ясовуючи їх умисел та усвідомлення своїх дій. Аналіз ідеальних і матеріальних слідів правопорушення дає можливість інтерпретувати обставини, при яких було здійснено незаконне заволодіння земельною ділянкою, сформувати внутрішнє переконання про осіб, які зацікавлені у незаконному заволодінні землею, а отже, визначити коло осіб, причетних до його вчинення [11, с. 251−252].

Говорячи про мету доказування як про складову внутрішнього елемента структури доказування, варто зазначити, що в теорії кримінального процесу наразі відсутня єдність думок щодо визначення цього поняття. Погляди більшості науковців сходяться на тому, що метою кримінальної процесуальної діяльності є встановлення істини. Встановлення істини − це мета кримінального процесу; всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин кримінального провадження є його принципом.

У ч. 2 ст. 91 КПК України визначено, що метою доказування є встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Кримінальне процесуальне пізнання обмежено певними обставинами, які необхідно встановити у кожному кримінальному провадженні. У загальній теорії доказів цей перелік називають предметом доказування або обставинами, що підлягають встановленню у кожному кримінальному провадженні. Кримінальний процесуальний кодекс зобов'язує всебічно, повно і неупереджено встановити всі обставини кримінального провадження, що мають значення.

Обставинами кримінального провадження є предмет доказування, обставини встановлення яких здійснюється з урахуванням вимог диспозиції статті Кримінального кодексу України, за якої кваліфікується діяння, а також обставин, що є підставою для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Таким чином, метою доказування є збір доказів, достатніх для обґрунтування рішень, які можуть бути прийняті за результатами досудового розслідування [12, с. 33-34].

Висновки. Підводячи підсумки, можна сказати, що мета доказування, диференціюється залежно від етапу доказування. Відтак, на початковому етапі доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із

незаконним заволодінням землею, мета полягає у зборі достатніх доказів для оголошення підозри особі (чи групі осіб) у вчиненні кримінального правопорушення чи для закриття кримінального провадження. Основною метою доказування на наступному етапі доказування є формування достатньої доказові бази для прийняття прокурором одного із рішень, передбачених КПК України.

Визначено, що відмінною рисою процесуального пізнання є правова регламентація процесу пізнання і можливості використання тих або інших засобів як доказів істинності висновків. Аналізуючи правозастосовну практику та теоретичні напрацювання, можна поділити засоби доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею поділити в залежності від етапу доказування на ті, яке здійснюється на початковому етапі та ті, які здійснюється на наступному етапі.

На початковому етапі доказування найпоширенішим засобом доказування є тимчасовий доступ до речей і документів та арешт майна. Щодо слідчих (розшукових) дій на початковому етапі доказування найчастіше проводиться допит свідка; огляд земельної ділянки; обшук; проведення ряду судових експертиз.

Другим етапом доказування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням землею, який починається після встановлення кола осіб, причетних до вчинення незаконного заволодіння землею в залежності від обставин застосовуються такі засоби: відсторонення від посади; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи. Щодо слідчих (розшукових) дій – проводиться допит підозрюваного; обшук житла чи іншого володіння особи; огляд житла чи іншого володіння особи; освідування особи; відбирання зразків для дослідження; проведення судових експертиз.

Результатом доказування на початковому етапі доказування у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані із незаконним заволодінням землею, є збір обсягу доказової бази, достатнього для юридичної кваліфікації дій винної особи та наявності підстав для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного із незаконним заволодінням землею чи встановлення підстав для закриття кримінального провадження.

Література:

1. Дякін Я. О. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним заволодінням землею: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2019. 235 с.

2. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2020. 662 с.

3. Пєнязькова О. А. Кримінально-правова охорона земель в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2018. 304 с.

4. Дякін Я. О. Джерела доказів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із незаконним заволодінням землею. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2018. Вип. 50. Т. 3. С. 103–108.

5. Лупашку С. В. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин: дис. … канд. юрид. наук.: 12.00.09. К., 2019. 222 с.

6. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 1152 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

8. Дудоров О. О. Кримінальні правопорушення проти довкілля: проблеми тлумачення і вдосконалення статей кримінального закону із бланкетними диспозиціями. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 449–456.

9. Протидія кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин: посібник. / Д. М. Тичина, О. С. Тарасенко, М. В. Бурак, А. О. Антощук та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 138 с.

10. Дякін Я. О. Огляд земельної ділянки як засіб отримання доказів стороною обвинувачення під час доказування у справах, пов'язаних із незаконним заволодінням землею. *Право.ua*. 2019. № 1. С. 139–146.

11. Лукашевич С. Ю., Шевченко Н. С. Кримінологічний аналіз кримінальних правопорушень проти довкілля. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2021. Вип. 1 (15). С. 242–255.

12. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.08. К., 2020. 35 с.

References:

1. Diakin, Ya. O. (2019). Dokazuvannia u kryminalnykh provadzhenniakh pro zlochyny, poviazani z nezakonnym zavolodinniam zemleiu [Evidence in criminal proceedings about crimes related to illegal possession of land]: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.09, Kyiv, 235 [in Ukrainian].

2. Movchan, R. O. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn [Criminal responsibility for crimes in the field of land relations]: dys. … d-ra yuryd. nauk: 12.00.08, Kyiv, 662 [in Ukrainian].

3. Pieniazkova, O. A. (2018). Kryminalno-pravova okhorona zemel v Ukraini [Criminal law protection of lands in Ukraine]: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.08, Kyiv, 304 [in Ukrainian].

4. Diakin, Ya. O. (2018). Dzherela dokaziv u kryminalnykh provadzhenniakh pro zlochyny, poviazani iz nezakonnym zavolodinniam zemleiu [Sources of evidence in criminal proceedings about crimes related to illegal acquisition of land]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* Seriia «Pravo», 50, 3, 103–108 [in Ukrainian].

5. Lupashku, S. V. (2019). Protsesualne kerivnytstvo dosudovym rozsliduvanniam kryminalnykh pravoporushen u sferi zemelnykh vidnosyn [Procedural management of pre-trial investigation of criminal offenses in the field of land relations]: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.09, Kyiv, 222 [in Ukrainian].

6. Movchan, R. O. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn: zakonodavstvo, doktryna, praktyka [Criminal responsibility for crimes in the field of land relations: legislation, doctrine, practice]: monohrafiia, 1152 [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

8. Dudorov, O. O. (2023). Kryminalni pravoporushennia proty dovkillia: problemy tlumachennia i vdoskonalennia statei kryminalnoho zakonu iz blanketnymy dyspozytsiiamy [Criminal offenses against the environment: problems of interpretation and improvement of articles of the criminal law with blanket dispositions]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6, 449–456 [in Ukrainian].

9. Tychyna, D. M., Tarasenko O. S., Burak, M. V. & Antoshchuk, A. O. ta in. (2022). Protydiia kryminalnym pravoporushenniam u sferi zemelnykh vidnosyn [Combating criminal offenses in the field of land relations]: posibnyk, 138 [in Ukrainian].

10. Diakin, Ya. O. (2019). Ohliad zemelnoi dilianky yak zasib otrymannia dokaziv storonoiu obvynuvachennia pid chas dokazuvannia u spravakh, poviazanykh iz nezakonnym zavolodinniam zemleiu [Inspection of the land plot as a means of obtaining evidence by the prosecution during evidence in cases related to illegal acquisition of land]. *Pravo.ua*, 1, 139–146 [in Ukrainian].

11.Lukashevych, S. Yu., Shevchenko N. S. (2021). Kryminolohichnyi analiz kryminalnykh pravoporushen proty dovkillia [Criminological analysis of criminal offenses against the environment]. *Visnyk asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*, 1 (15), 242–255 [in Ukrainian].

12. Movchan, R. O. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn [Criminal responsibility for crimes in the field of land relations]: avtoref. dys. … dokt. yuryd. nauk : 12.00.08, Kyiv, 35 [in Ukrainian].

УДК 340.1

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-620-634

Сидоренко Віталій Вікторович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та соціально-поведінкових наук, Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Білоцерківський інститут економіки та управління, пров. 2-й Героїв Крут, 42, м. Біла Церква, 09100, https://orcid.org/0000-0002-5726-1303

Дем'янчук Юрій Вікторович доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права факультету менеджменту та права, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21008, https://orcid.org/0000-0002-7695-6338

Добренька Наталія Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та соціально-поведінкових наук, Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Білоцерківський інститут економіки та управління, пров. 2-й Героїв Крут, 42, м. Біла Церква, 09100, https://orcid.org/0000-0003-4480-3537

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТАДІЙ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню механізму правового регулювання як складної та динамічної системи, що відображає активну роль права в суспільстві. Зазначається, що розкриття сутності механізму правового регулювання є складною та багатогранною задачею, що продовжує залишатися актуальною для юридичної науки. Відзначається необхідність глибшого аналізу та опрацювання різних аспектів механізму правового регулювання, його структури, принципів функціонування, стадій та особливостей впорядкування суспільних відносин. У статті розглядаються стадії механізму правового регулювання, які взаємодоповнюють одна одну та утворюють цілісний процес правового впливу на суспільні відносини. Аналіз стадій механізму правового регулювання з точки зору їх ролі та значення дозволяє зрозуміти, як правові норми перетворюються на реальну поведінку суб'єктів, забезпечуючи законність та правопорядок. Виділення стадій механізму правового регулювання дозволяє систематизувати процес правового регулювання та встановити послідовність взаємозв'язків між його елементами, що сприяє аналізу функціонування, дієвості, результативності та можливих

шляхів вдосконалення правового регулювання. Пояснюється, що механізм правового регулювання постійно еволюціонує та адаптується до змін у суспільстві, відкриваючи можливість його розгляду під різними кутами зору. Акцентується увага на необхідності комплексного дослідження стадій механізму правового регулювання та їх ролі у забезпеченні дієвості цього механізму та належного рівня впорядкованості суспільних відносин. Важливість дослідження стадій механізму правового регулювання пояснюється їхньою ключовою роллю у встановленні та організації процесу реалізації прав та юридичних обов'язків. Пропонується поділ механізму правового регулювання на наступні стадії: виникнення правової норми та визначення сфери суспільних відносин, формування суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, тлумачення та застосування права (факультативна), реалізація суб'єктивних прав та здійснення юридичних обов'язків, реалізація заходів юридичної відповідальності та захист порушеного права (факультативна), забезпечення законності та правопорядку. Запропонований підхід дозволяє систематизувати процес правового регулювання, встановити послідовність взаємозв'язків між різними елементами відповідного механізму, що сприяє ефективному аналізу функціонування правової системи. Визначена система стадій механізму правового регулювання враховує всі основні аспекти впливу права на суспільні відносини та може стати основою для подальших наукових досліджень у цій галузі.

Ключові слова: механізм правового регулювання, елементи, стадії, правові засоби, впорядкування суспільних відносин, взаємозв'язок, дієвість, функціонування

Sydorenko Vitalii Viktorovych Ph.D. in Law, Associate Professor, Head of the Department of Law and Social and Behavioral Sciences, separate structural division of the institution of higher education "Open International University of Human Development "Ukraine", Bilotserkivskyi Institute of Economics and Management, 2nd Heroiv Krut Lane, 42, Bila Tserkva, 09100, https://orcid.org/0000-0002-5726-1303

Demianchuk Yurii Viktorovych Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Law, Faculty of Management and Law, Vinnytsia National Agrarian University, Soniachna St., 3, Vinnytsia, 21008, https://orcid.org/0000-0002-7695-6338

Dobrenka Nataliia Viktorivna Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Social and Behavioral Sciences, separate structural division of the institution of higher education "Open International University of Human Development "Ukraine", Bilotserkivskyi Institute of Economics and Management, 2nd Heroiv Krut Lane, 42, Bila Tserkva, 09100, https://orcid.org/0000-0003-4480-3537

ON THE QUESTION OF DETERMINING THE STAGES OF THE MECHANISM OF LEGAL REGULATION

Abstract. The article is devoted to the study of the mechanism of legal regulation as a complex and dynamic system which reflects the active role of law in society. It is noted that disclosing the essence of the legal regulation mechanism is a complex and multifaceted task which continues to be relevant for legal science. The authors notes that there is a need for a deeper analysis and elaboration of various aspects of the legal regulation mechanism, its structure, principles of functioning, stages and peculiarities of social relations regulation. The article examines the stages of the legal regulation mechanism which complement each other and form a holistic process of legal influence on social relations. The analysis of the stages of the legal regulation mechanism in terms of their role and significance allows us to understand how legal provisions are transformed into the actual behaviour of subjects, ensuring law and order. The allocation of the stages of the legal regulation mechanism makes it possible to systematise the process of legal regulation and establish the sequence of interrelations between its elements, which facilitates the analysis of functioning, efficiency, effectiveness and possible ways of improving legal regulation. It is explained that the mechanism of legal regulation is constantly evolving and adapting to changes in society, opening up the possibility of its consideration from different angles. The author emphasises the need for a comprehensive study of the stages of the legal regulation mechanism and their role in ensuring the effectiveness of this mechanism and the appropriate level of orderliness of public relations. The importance of studying the stages of the legal regulation mechanism is explained by their key role in establishing and organising the process of exercising rights and legal obligations. The author proposes to divide the mechanism of legal regulation into the following stages: emergence of a legal provision and determination of the scope of public relations, formation of subjective rights and legal obligations, interpretation and application of law (optional), exercise of subjective rights and performance of legal obligations, implementation of legal liability measures and protection of a violated right (optional), and ensuring law and order. The proposed approach allows systematising the process of legal regulation, establishing the sequence of interrelations between various elements of the relevant mechanism, which contributes to an effective analysis of the functioning of the legal system. The defined system of stages of the legal regulation mechanism takes into account all the main aspects of the impact of law on social relations and may become the basis for further scientific research in this area.

Keywords: mechanism of legal regulation, elements, stages, legal means, ordering of social relations, relationship, effectiveness, functioning

Постановка проблеми. Важливо зазначити, що сама категорія «механізм правового регулювання» виникла для відображення функціонально-динамічних проявів права. Основна суть цього поняття полягає в описі складного, цілісного об'єкта, який постійно знаходиться у стані безперервного руху. Це відкриває можливість не лише розглядати статичний аспект права, але й його активну роль у регулюванні суспільних відносин. Власне, саме механізм правового регулювання дозволяє розглядати право як динамічну систему, яка постійно розвивається та адаптується до змін у суспільстві.

Однак, розкриття сутності та змісту механізму правового регулювання є складною та багатогранною задачею, яку юридична наука вирішує вже протягом тривалого періоду часу. Незважаючи на деякі попередні досягнення, у визначенні місця і ролі механізму правового регулювання, це завдання продовжує залишатися актуальним і потребує глибшого аналізу та опрацювання на сьогоднішній день. Це передбачає аналіз різних аспектів та компонентів механізму, його структури, принципів функціонування та особливостей впорядкування суспільних відносин. Водночас у правовій науці досі немає єдиного визначення поняття, сутності та змісту цього механізму, його співвідношення та взаємозв'язків з іншими правовими поняттями, а також його структурних особливостей та стадій.

Враховуючи різноманітність і складність сучасного світу, механізм правового регулювання постійно еволюціонує та адаптується до нових викликів і потреб суспільства, що дозволяє розглядати його під різними кутами зору, зокрема й у зв’язку з вирішенням наукової проблеми визначення його стадій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики механізму правового регулювання, зокрема і його стадій присвячені праці: А. Коструби, О. Кузьменка, Л. Лепех, С. Сільченка, В. Сидоренка, О. Скакун, Т. Тарахонич та інших. На основі дослідження наукових джерел у рамках загальної теорії права виникає питання про розмежування та систематизацію стадій механізму правового регулювання. Звертається увага на важливості проведення комплексного аналізу цієї категорії з метою кращого розуміння функціонування механізму правового регулювання та його потенціалу у забезпеченні дієвого упорядкування суспільних відносин.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні стадій механізму правового регулювання та їх ролі у забезпеченні дієвості даного механізму й належного рівня впорядкованості суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні термін «механізм правового регулювання» має різні визначення в юридичній літературі, і жодне з них не може абсолютно вичерпати його сутності. Ця категорія є філософсько-

теоретичною, і вона не може бути повністю вміщена в усталені правові рамки через свою складність та динаміку. Це відображає складність та багатогранність сучасного правового середовища, де взаємодія різних факторів утворює складну систему правового регулювання [1] Л. Лепех слушно зауважила, що проблема механізму правового регулювання вже була предметом дослідження багатьох науковців, але вона залишається актуальною і потребує подальшої розробки. Юридична наука, при цьому часто зосереджується на роздільному аналізі структурних компонентів механізму правового регулювання, розглядаючи його на кожній окремій стадії. Проте за такого підходу не завжди вдається відобразити механізм правового регулювання як цілісну функціонуючу систему з взаємозв'язком та взаємодією її складових елементів [2, С.80]. Відповідно для досягнення більш повного розуміння цієї проблеми потрібно використовувати комплексний підхід, який враховує не лише розуміння окремих елементів механізму, але й їх взаємодію та взаємозв'язок. Такий глибший аналіз дозволить досягти більш повного та всебічного розуміння природи та функціонування механізму правового регулювання.

Внаслідок цього саме поняття механізму правового регулювання може розумітися по-різному, і це аксіоматично, в контексті доктринальності теорії права, проте це також ускладнює теоретичні дослідження в цій царині. Тому в межах нашого дослідження ми не робимо спроб проводити аналіз основних підходів до визначення механізму правового регулювання, а виходимо з того, що його слід розуміти як «визначену сукупність правових засобів, що динамічно функціонують та взаємодіють з метою впорядкування суспільних відносин та здійснюють цілеспрямований результативний вплив на поведінку суб’єктів правовідносин» [3, С.120].

Запропонований нами підхід до розуміння механізму правового регулювання дозволяє бачити його як живу та динамічну систему, яка постійно адаптується до змін у суспільстві та сприяє досягненню конкретних цілей правового регулювання. Він акцентує увагу на тому, що механізм правового регулювання не лише впливає на суспільні відносини, але й є їхньою невід’ємною складовою, що створює умови для їхнього організованого та упорядкованого функціонування, зокрема і в контексті можливості виокремлення його стадій.

Важливість дослідження стадій механізму правового регулювання пояснюється тим, що вони відіграють ключову роль, оскільки сприяють встановленню та організації процесу реалізації прав та юридичних обов'язків суб'єктами правовідносин. Стадії механізму правового регулювання надають правовідносинам стійкість та визначеність через встановлені правила, які вказують на найбільш сприятливу поведінку та гарантують підтримку та

захист, спрямовані на досягнення певного результату. У зв'язку з цим елементи механізму правового регулювання переходять у різні стадії одночасно, щоб забезпечити ефективність і стабільність цього процесу [4, С.135].

Різноманітність підходів до визначення стадій механізму правового регулювання полягає в розмаїтті тлумачень та уявлень щодо послідовності та характеристик цих стадій, що зумовлено різницею у поглядах та акцентах на окремі аспекти цього явища.

Так, Т. Тарахонич, зазначає, що механізм правового регулювання складається з трьох стадій. Перша стадія – це процес правотворчості, формування правових норм. Правові норми встановлюють зміст суб'єктивних прав та обов'язків, регулюють суспільні відносини та взаємодію суб'єктів. Ця стадія включає обов'язкове врегулювання суспільних відносин і, за потреби, офіційне тлумачення норм права. Друга стадія пов'язана з виникненням, зміною або припиненням правовідносин за посередництвом відповідних юридичних фактів. Правовідносини при цьому виконують функцію взаємодії правової норми з конкретним суб'єктом, визначаючи конкретну поведінку для них. Третя стадія – це реалізація норм права, що відбувається через дотримання, виконання, використання та застосування правових норм у практичній діяльності суб'єктів права [5, С.42-43].

В. Янко, також визначає три основні стадії механізму правового регулювання. На думку дослідника, перша стадія забезпечує загальну дію юридичних норм, які регулюють умови виникнення прав і обов'язків суб'єктів, друга стадія пов'язана з виникненням конкретних суб'єктивних прав і обов'язків у межах правовідносин, а на третій стадії відбувається реагування на неправомірну поведінку суб'єктів, зокрема через юридичну відповідальність [6, С.140-141].

Подібних поглядів дотримується й А. Коструба, на його думку, перша стадія починається, коли держава вирішує врегулювати певні суспільні відносини шляхом створення правових норм. Друга стадія характеризується виникненням конкретних прав і обов'язків у суб'єктів на основі правових норм. Третя стадія полягає в реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, коли права і обов'язки учасників суспільних відносин здійснюються на практиці. На цій стадії досягається безпосередня мета правового регулювання, оскільки правові приписи законодавства завершують свою реалізацію. Завершення реалізації правової програми означає досягнення передбаченого в нормі права наслідку і припинення відповідних правовідносин [7, С.144].

Дещо відмінною є позиції іншої групи науковців, зокрема, В. Яроцький розрізняє чотири стадії механізму правового регулювання: 1) юридична регламентація суспільних відносин; 2) виникнення суб'єктивних цивільних прав і обов'язків; 3) здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання обов'язків; 4) застосування права [8, С.274].

О. Кузьменко, виділяє три основні та одну факультативну стадії механізму правового регулювання. Основними стадіями є: стадія формування і дії юридичних норм, коли встановлюються правові норми, що регламентують та спрямовують поведінку учасників суспільних відносин, встановлюючи для них певний правовий режим; стадія виникнення прав і обов'язків (правовідносин), де на основі юридичних норм та за наявності певних юридичних фактів, у конкретних суб'єктів виникають права та обов'язки; стадія реалізації прав і обов'язків, яка характеризується тим, що правила поведінки, закладені у правових нормах і виражені у правах та обов'язках суб'єктів, втілюються у фактичній поведінці учасників суспільних відносин. Додатково, в процесі реалізації прав і обов'язків може виникати потреба у факультативній стадії – стадії застосування права. Вона полягає у видачі індивідуального акта компетентним органом і може або передувати виникненню правовідносин, або втручатися в існуючі правовідносини, змінюючи або припиняючи їх [9, С.22].

Подібної позиції також дотримуються С. Гусарєв та О. Тихомиров, які розглядаючи стадійність механізму правового регулювання, виділяють три основні та дві факультативні стадії, але дещо в іншій інтерпретації. Так, стадіями механізму правового регулювання, вважаються: формування нормативної основи, що включає створення і дію юридичних норм, індивідуальних приписів, договорів та інших інструментів правового регулювання; виникнення правовідносин на основі юридичних фактів (або фактичного складу), цій стадії часто передує факультативна стадія – застосування права, де правозастосовний акт служить юридичним фактом для виникнення правовідносин; реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що включає дотримання заборон, виконання обов'язків, використання прав та застосування права, що втілюється в поведінці суб'єктів; останньою факультативною стадією є настання певних юридичних наслідків при невиконанні суб'єктом покладених на нього обов'язків або при здійсненні правопорушення, яка включає конфліктні ситуації, що передбачають виникнення правоохоронних правовідносин та правозастосовчої діяльності забезпечувального характеру [10, С.179].

Дещо іншу інтерпретацію стадій механізму правового регулювання пропонує С. Сільченко, зокрема на думку науковця виділяються: правотворча стадія – формування правил чи нормативних моделей поведінки, надання їм загальнообов'язкового характеру (ключовим засобом є норма права, що включає зобов'язання, дозволи та заборони); стадія виникнення правовідносин де загальні права й обов'язки трансформуються у конкретні суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників правовідносин (при цьому правила поведінки, визначені у вигляді дозволів, зобов'язань і заборон, приводяться в

дію через юридичні факти); стадія застосування норм права, яка проявляється через застосовування норми права компетентним органом до конкретних життєвих ситуацій; факультативною стадією є офіційне тлумачення норм права, яке може відбуватися після правотворення, зазвичай на основі досвіду їхнього застосування [11, С.297-299].

Об'єднавчою до попередніх двох позицій є уявлення О. Скакун, стосовно визначення стадій механізму правового регулювання. Так, на думку науковиці, можна виділити такі стадії: механізм нормотворчості, що починається з правової регламентації суспільних відносин та формування нормативно-правової бази; механізм дії норм права у формі правовідносин, яка настає з виникненням суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що виникають при вступі суб'єктів права у правовідносини, за умови наявності юридичного факту або їх системи; механізм безпосередньої правореалізації (реалізація суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків), це завершальна стадія, якщо вступ у правовідносини відбувається за волею учасників і не потребує акту правозастосування; стадія застосування норм права, що виникає, коли правозастосовна діяльність необхідна для реалізації юридичних прав і обов'язків, коли вступ у правовідносини відбувається на основі правозастосовного акту, або для застосування санкцій та притягнення до відповідальності (передбачає прийняття індивідуального акта суб'єктом правозастосування); стадія тлумачення норм права, яка іноді виникає на стадії нормотворення, коли необхідне введення норми права разом із інтерпретаційним актом [12, С. 263-264].

Отже, можемо констатувати існування двох основних підходів до виділення стадій механізму правового регулювання через різні акценти розуміння науковою спільнотою поняття та елементного складу механізму правового регулювання, що дозволяють виділяти різні кількісні та якісні стадії механізму правового регулювання. При аналізі стадійності механізму правового регулювання, важливо враховувати основні положення обох підходів, щоб отримати цілісну наукову картину. Однак, варто зосередитися й на тому, як ці стадії взаємодіють між собою і впливають на кінцевий результат функціонування – забезпечення належного рівня впорядкованості суспільних відносин найбільш дієвими правовими засобами. Важливо також враховувати динаміку механізму правового регулювання та його видозміни з плином часу і в реакції на суспільні потреби та виклики. Тому вважаємо за доцільне зробити спробу формування та обґрунтування дещо відмінного підходу до виділення стадій механізму правового регулювання, зважаючи на власне розуміння категорії механізму правового регулювання та його елементів. При цьому врахування різних поглядів на природу механізму правового регулювання сприятиме глибшому розумінню цього явища та розширить теоретичний базис для подальших наукових пошуків.

Враховуючи вищевикладене, ми пропонуємо виділяти наступні стадії механізму правового регулювання.

1. Виникнення правової норми та визначення сфери суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню.

На першій стадії формується загальне правило поведінки, що спрямоване на забезпечення й задоволення інтересів, що перебувають у сфері дії права і потребують їхнього справедливого врегулювання. Ця сфера охоплює стійкі відносини, що є відносно самостійними підсистемами людської діяльності і включає найважливіші відносини між соціальними спільнотами, усередині цих спільнот та між окремими особами, які потребують правового регулювання. На цій стадії визначається не лише коло інтересів і відповідно правовідносин, у межах яких їх здійснення буде правомірним, але й прогнозуються можливі перешкоди цьому процесу, а також можливі правові засоби їх подолання (юридичні факти, суб'єктивні права та юридичні обов'язки, акти застосування тощо). Ця стадія відображається в нормах права, які є ключовим елементом механізму правового регулювання.

2. Формування суб’єктивних прав та юридичних обов’язків.

На цій стадії відбувається ідентифікація спеціальних умов, при яких активується дія загальних програм і які дозволяють переходити від загальних правил до більш детальних відповідно до конкретних життєвих ситуацій. Юридичний факт, який є ключовим елементом на цій стадії, виступає як «спусковий гачок», що запускає механізм правового регулювання для задоволення конкретних правових інтересів через відповідну систему правових засобів, що утворюють сам механізм правового регулювання. Відповідно це означає, що коли відбувається виникнення певного юридичного факту, який відповідає визначеним критеріям чи умовам, це спричиняє активацію відповідних норм права або правових процедур для регулювання поведінки суб’єктів правовідносин.

При цьому принцип «немає прав без обов'язків, а обов'язків без прав» відображає діалектичний зв'язок між суб'єктивними юридичними правами і обов'язками учасників правовідносин. Цей принцип підкреслює, що існування прав і обов'язків є взаємопов'язаним і взаємозалежним процесом.

Суб'єктивні права надають особі можливість здійснювати певні дії чи вимагати від інших осіб певних зобов'язань. Однак ці права існують лише в контексті взаємодії з обов'язками інших суб'єктів Зворотно, обов'язки виникають внаслідок наявності прав у інших суб'єктів [13, С.115-120]. Таким чином, права і обов'язки учасників правовідносин утворюють взаємну систему, де кожен елемент визначається іншими, а їхнє існування та зміст взаємно залежать одне від одного.

3. Тлумачення норми права та застосування права (факультативна).

Тлумачення права відіграє ключову роль як у праворозумінні, так і в правозастосуванні. Воно допомагає чітко розуміти сенс та зміст правових норм у практичних ситуаціях, що є важливим для правової дійсності. Процес тлумачення права пов'язаний із гносеологічною природою мислення та забезпечує не лише розкриття змісту норми, але й його використання у практичних правозастосовних процесах. Таким чином, тлумачення правових норм має важливе значення як у процесі створення нових правових актів, так і у їхньому практичному застосуванні, а також може необхідною передумовою для реалізації суб’єктивних прав та здійснення юридичних обов’язків суб’єктами правовідносин.

Правозастосування, у свою чергу, як владна організуюча діяльність компетентних суб'єктів, також має свою сутність та призначення у межах функціонування механізму правового регулювання, оскільки у деяких випадках вимагає встановлення особливих організаційних засад при налагодженні взаємодії різних суб'єктів права. При цьому воно не завжди полягає в простому застосуванні конкретних законодавчих норм, а може відбуватися навіть тоді, коли відповідні правовідносини не мають чіткого законодавчого регулювання. Так, у разі відсутності відповідних норм права, суб’єкт правозастосування не може уникнути вирішення юридичної справи, а навпаки, він зобов'язаний враховувати відсутність конкретних законодавчих норм під час ухвалення рішення.

4. Реалізація суб’єктивних прав та здійснення юридичних обов’язків.

Визначені нормою права програми поведінки стають основою для конкретних проявів поведінки учасників суспільних відносин. Ці програми поведінки реалізуються у фактичній поведінці суб’єктів правовідносин, що підпадають під дію відповідних правових норм. Іншими словами, юридичні норми встановлюють права та обов'язки суб'єктів і визначають їхню майбутню поведінку, яка й здійснюється на цій стадії механізму правового регулювання.

З цього приводу, видається слушною думка М. Гнатюк, яка зазначає, що: по-перше, реалізація суб’єктивних прав та обов’язків є необхідною для того, щоб учасники могли самостійно втілити правові норми у життя; по-друге, норми права визначають особливості правовідносин і встановлюють очікувану поведінку учасників цих відносин; по-третє, реалізація норм права необхідна для вирішення спорів між учасниками правовідносин; по-четверте, реалізація норм права забезпечує контроль держави за законністю та доцільністю дій учасників правовідносин, а також потребує офіційного підтвердження наявності або відсутності певних фактів та їх юридичне оформлення [14, С.83]. Відповідно стадія реалізації прав і юридичних обов'язків у системі стадій механізму правового регулювання спрямована на досягнення самої мети правового регулювання.

5. Реалізація заходів юридичної відповідальності та захист порушеного права (факультативна).

Можливість реагування на фактичні прояви поведінки учасників правовідносин з метою повернення відповідних суб'єктів до встановлених стандартів поведінки, що відповідають нормам права або, принаймні, до такої поведінки, яка може призвести до аналогічних компенсаційних наслідків в контексті забезпечення законності та правопорядку, є нормальною реакцією уповноважених суб'єктів права на протиправну поведінку окремої особи.

З цього приводу доречним є твердження Д. Очколяса, який вказує на те, що «відповідальність безпосередньо пов'язана з правами та обов'язками суб'єктів правовідносин, із виконанням різними суб'єктами взаємозумовлених прийнятих зобов'язань з обов'язковою умовою наявності достатнього рівня розвитку правової свідомості, правової культури громадян у суспільстві. Інакше кажучи, юридичну відповідальність можна виразити як «міру свободи, за якою стоїть регламентована варіація репресії внаслідок правопорушення, котра в свою чергу уособлює будь-які діяння на противагу правопорушенню»[15]. Відповідно основною функцією юридичної відповідальності є визначення найбажаніших та оптимальних стандартів поведінки на основі принципових ідеалів та засад, таких як рівність, еквівалентність та презумпція невинуватості. Вона вказує на уявлення про законність та незаконність, створюючи пріоритети в соціумі та праві, а також встановлюючи відповідальність як обов'язок перед суспільством, державою та співгромадянами [16], що у свою чергу впливає на функціональну динаміку механізму правового регулювання в контексті підвищення його дієвості. Зумовленість юридичної відповідальності служить ключовим показником дієвості правового регулювання, що визначає можливість використання відповідного юридичного інструментарію. Захист порушеного права передбачає необхідність існування системи заходів, спрямованих на забезпечення недоторканості права, його відновлення у випадку порушення та припинення дій, що його порушують. Основним завданням захисту є подолання перешкод на шляху суб'єкта до здійснення його права шляхом забезпечення виконання зобов'язань іншими суб'єктами. Зокрема ця стадія передбачає відновлення порушеного права до його стану перед порушенням, що відповідає визначеній моделі впорядкування поведінки членів суспільства нормами права.

6. Забезпечення законності та правопорядку.

Для того щоб суспільні відносини були об'єктом правового регулювання, вони повинні відповідати кільком критеріям. По-перше, держава та її органи повинні мати інтерес у їх правовому регулюванні. По-друге, вони мають бути стійкими і характеризуватися повторюваністю подій, соціальних зв'язків і поведінки суб'єктів, що дає змогу державі відслідковувати реальне

становище відповідних суб'єктів. По-третє, ці відносини повинні бути придатними для правового контролю як за внутрішніми, так і зовнішніми аспектами їх прояву. І, нарешті, вони мають бути здатними сприймати вимоги права, тобто не можуть бути в сфері, яку право не регулює, наприклад, відносини особистого характеру, такі як любов і дружба [17, С.38]. Це безумовно стосується й необхідності встановлення та забезпечення режиму законності. Особливо важливою стає роль законів у періоди суспільних перетворень, таких як зміна суспільного устрою та проведення реформ у різних сферах життя. У зв'язку з цим суспільно-політичні зміни, які відбуваються в Україні протягом останніх років, потребують своєчасного законодавчого регулювання, а також беззаперечного дотримання правових норм усіма суб'єктами, які до них відносяться [18,С.38].

В свою чергу, правопорядок, як важлива цінність у сфері права, виступає не лише як мета правового регулювання, але й як його результат. Головна мета правового регулювання полягає в створенні відповідних умов для нормального функціонування та розвитку суспільства за допомогою правового впливу. Для досягнення цієї мети право повинно відображати реальні суспільні відносини, що є фундаментом для правопорядку у суспільстві. Такий взаємозв'язок між правом і правопорядком утворює необхідну гармонію у державі та суспільстві.

Необхідний рівень впорядкованості суспільних відносин виникає тоді, коли всі суб'єкти права точно й повно виконують встановлені правові норми, які визначають їхні права, свободи, обов'язки та відповідальність. Це той стан суспільного життя, коли учасники правовідносин можуть вільно реалізовувати свої права й обов'язки в межах визначених правом. Законність є передумовою для належного функціонування правопорядку у суспільстві. Тому, дана стадія механізму правового регулювання сприяє утворенню та забезпеченню впорядкованості, що і є передумовою дієвості аналізованого механізму.

Таким чином, можемо стверджувати, що механізм правового регулювання – це складна функціонально-динамічна система, що включає в себе різноманітні правові засоби, спрямовані на встановлення, застосування та забезпечення дотримання правових норм у суспільстві. Наш підхід до визначення стадій цього механізму базується на дослідженні різноманітних аспектів правової системи та практики її застосування. Це дозволяє розглядати механізм правового регулювання як систему, що постійно вдосконалюється та пристосовується до змін в суспільстві. Особливо важливим це виявляється в контексті забезпечення його дієвості та належного рівня впорядкованості суспільних відносин.

Висновок. Стадії механізму правового регулювання, хоча й можуть мати різні підходи до їх виділення, у своїй суті взаємодоповнюють одна одну

і створюють цілісний процес правового регулювання. Оцінюючи кожну стадію з точки зору її ролі та значення, можна краще зрозуміти, як правові норми перетворюються на реальну поведінку суб'єктів і як забезпечується законність та правопорядок у суспільстві. При цьому кожна стадія механізму правового регулювання включає в себе певні елементи, які мають свої особливості поєднання та взаємопроникнення. Виділення стадій механізму правового регулювання дозволяє систематизувати цей процес і встановити послідовність налагодження взаємозв'язків між різними елементами даного механізму, що сприяє належному аналізу цього явища правової дійсності з точки зору його функціонування, дієвості, результативності та можливих шляхів вдосконалення.

На наше переконання, доцільно виокремлювати наступні стадії механізму правового регулювання: стадія виникнення правової норми та визначення сфери суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню; формування суб'єктивних прав та юридичних обов'язків; тлумачення норми права та застосування права (факультативна); реалізація суб'єктивних прав та здійснення юридичних обов'язків; реалізація заходів юридичної відповідальності та захист порушеного права (факультативна); забезпечення законності та правопорядку.

Запропонована система стадій механізму правового регулювання дозволяє врахувати всі основні аспекти регулюючого впливу права на суспільні відносини, починаючи від його формування та закінчуючи контролем за його дотриманням, і може стати важливою основою для подальших досліджень у цій царині.

Література:

1. Терещук О.Д. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: теорія і практика : монографія. Київ : Видавницький дім «Персонал», 2016. 460 с.

2. Лепех Л.Л. Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання : дис. ... на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, Національний університет «Львівська політехніка», 2019. 234 с.

3. Сидоренко В.В. Основні підходи до розуміння сутності механізму правового регулювання. *Держава і право.* 2012. Вип. 55. С. 116-121

4. Миколаєць Д.А. Елементи механізму адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики в Україні. *Соціальне право.* № 3. 2021. С. 134-140

5. Тарахонич Т. І. Функціональна спрямованість правових засобів в механізмі правового регулювання. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : зб. наук. ст. за матеріалами ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (10 квіт. 2014 р.). Житомир : ЖНАЕУ, 2014. С. 42–43.

6. Янко В. М. Особливості механізму правового регулювання відносин із забезпечення народного суверенітету : кримінально-правовий аспект. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка.* 2018. Вип. 1 (81). С. 136-143

7. Коструба А. Правоприпинення як стадія механізму правового регулювання цивільних правовідносин. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2013. № 4. С. 142-148.

8. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції): монографія. Харків: Право, 2006. 544 с.

9. Кузьменко О. В. Проблеми взаємозалежності нормативних та індивідуальних актів. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ".* 2020. № 1. С. 20-29.

10. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Теорія держави та права : навч. посіб. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

11. Сільченко С.О. Механізм правового регулювання соціального страхування: теоретичні аспекти. *Держава і право.* 2012. Вип. 56. С. 294-300.

12. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 424 с.

13. Сердюк І.А. Методологічний аналіз інтерпретацій понять «суб'єктивне юридичне право» та «суб'єктивний юридичний обов'язок». *Науковий вісник Юридичної академії МВС України.* 2005. № 3. С. 113–123.

14. Гнатюк М.Д. Реалізація правових норм: поняття та значення. *Держава і право.* 2004. Вип. 27. С. 79-85.

15. Очколяс Д.К. Природа та структура теоретичної науки про юридичну відповідальність. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 1. С. 193-201.

16. Станько І.Я. Методологічні підходи дослідження співвідношення принципів і норм права в правових системах України та Європейського Союзу. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право.* 2019. № 18. С. 46-54.

17. Лепех Л.Л. Ознаки правового регулювання (в контексті діалектики його соціальної та юридичної ефективності). *Порівняльно-аналітичне право.* 2013. № 3–2. С. 36–40.

18. Пархоменко Н.М. Конституційна законність як мета, вимога та правовий режим: теоретичні аспекти. *Альманах права.* 2012. Вип. 3. С. 38-41.

References:

1. Tereshchuk, O.D. (2016). *Hromads'kyy kontrol' za pravookhoronnoyu diyal'nistyu v Ukrayini: teoriya i praktyka [Public control over law enforcement activities in Ukraine: theory and practice]*. Kyiv: Vydavnyts'kyy dim «Personal» [in Ukrainian].

2. Lepekh, L. L. (2019). Sotsial'na ta yurydychna efektyvnist' mekhanizmu pravovoho rehulyuvannya [Social and legal effectiveness of the mechanism of legal regulation]. *Candidate's thesis.* Kyiv: Research Institute of Publiclaw, Lviv Polytechnic National University [in Ukrainian].

3. Sydorenko, V.V. (2012). Osnovni pidkhody do rozuminnya sutnosti mekhanizmu pravovoho rehulyuvannya [Basic approaches to understanding the essence of the mechanism of legal regulation]. *Derzhava i parvo – State and law.* 55, 116-121 [in Ukrainian].

4. Mykolayets', D.A. (2021). Elementy mekhanizmu administratyvno-pravovoho rehulyuvannya vidnosyn u sferi elektroenerhetyky v Ukrayini [Elements of the mechanism of administrative and legal regulation of relations in the field of electricity in Ukraine]. *Sotsial'ne parvo – Social law.* 3, 134-140 [in Ukrainian].

5. Tarakhonych, T. I. (2014). Funktsional'na spryamovanist' pravovykh zasobiv v mekhanizmi pravovoho rehulyuvannya [Functional orientation of legal means in the mechanism of legal regulation]. *Suchasni tendentsiyi rozbudovy pravovoyi derzhavy v Ukrayini ta sviti – Modern trends in the development of the rule of law in Ukraine and the world:* Collection of scientific articles based on the materials of the II International Scientific and Practical Conference (pp. 42-43). Zhytomyr: ZhNAEU [in Ukrainian].

6. Yanko, V. M. (2018). Osoblyvosti mekhanizmu pravovoho rehulyuvannya vidnosyn iz zabezpechennya narodnoho suverenitetu: kryminal′no-pravovyy aspect [Peculiarities of the mechanism of legal regulation of relations with the provision of national sovereignty: criminal-legal aspect]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka – Bulletin of the LDUVS named after E.O. Didorenko.* 1(81), 136-143 [in Ukrainian].

7. Kostruba, A. (2013). Pravoprypynennya yak stadiya mekhanizmu pravovoho rehulyuvannya tsyvil′nykh pravovidnosyn [Termination as a stage of the mechanism of legal regulation of civil legal relations]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 4, 142-148 [in Ukrainian].

8. Yarots′kyy, V. L. (2006). *Tsinni papery v mekhanizmi pravovoho rehulyuvannya maynovykh vidnosyn (osnovy instrumental'noyi kontseptsiyi) [Securities in the mechanism of legal regulation of property relations (fundamentals of the instrumental concept)]* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

9. Kuz′menko, O. V. (2020). Problemy vzayemozalezhnosti normatyvnykh ta indyvidual′nykh aktiv [Problems of interdependence of regulatory and individual acts]. *Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu "KHPI" – Bulletin of the National Technical University "KhPI"*. 1, 20-29. [in Ukrainian].

10. Husaryev, S. D., Tykhomyrov, O. D. (2017). *Teoriya derzhavy ta prava [Theory of the state and law]*. Kyiv: NAVS, Osvita Ukrayiny [in Ukrainian].

11. Sil′chenko, S.O. (2012). Mekhanizm pravovoho rehulyuvannya sotsial′noho strakhuvannya: teoretychni aspekty [Mechanism of legal regulation of social insurance: theoretical aspects]. *Derzhava i parvo – State and law.* 56, 294-300 [in Ukrainian].

12. Skakun, O.F. (2011). *Teoriya derzhavy i prava [Theory of the state and law]*. Kyyiv: Alerta; TSUL [in Ukrainian].

13. Serdyuk, I.A. (2005). Metodolohichnyy analiz interpretatsiy ponyat′ «sub″yektyvne yurydychne pravo» ta «sub″yektyvnyy yurydychnyy obov″yazok» [Methodological analysis of interpretations of the concepts "subjective legal right" and "subjective legal obligation"]. *Naukovyy visnyk Yurydychnoyi akademiyi MVS Ukrayiny – Scientific bulletin of the Law Academy of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.* 3, 113-123 [in Ukrainian].

14. Hnatyuk, M.D. (2004). Realizatsiya pravovykh norm: ponyattya ta znachennya [Implementation of legal norms: concept and meaning]. *Derzhava i parvo – State and law.* 27, 79-85 [in Ukrainian].

15. Ochkolyas, D.K. (2021). Pryroda ta struktura teoretychnoyi nauky pro yurydychnu vidpovidal′nist′ [The nature and structure of the theoretical science of legal responsibility]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law*. 1, 193-201 [in Ukrainian].

16. Stan′ko, I.YA. (2019). Metodolohichni pidkhody doslidzhennya spivvidnoshennya pryntsypiv i norm prava v pravovykh systemakh Ukrayiny ta Yevropeys′koho Soyuzu [Methodological approaches to the study of the relationship between the principles and norms of law in the legal systems of Ukraine and the European Union]. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Pravo – Bulletin of the Mariupol State University. Series: Law.* 18, 46-54 [in Ukrainian].

17. Lepekh, L.L. (2013). Oznaky pravovoho rehulyuvannya (v konteksti dialektyky yoho sotsial′noyi ta yurydychnoyi efektyvnosti) [Signs of legal regulation (in the context of the dialectic of its social and legal effectiveness)]. *Porivnyal'no-analitychne parvo – Comparative and analytical law.* 3-2, 36-40 [in Ukrainian].

18. Parkhomenko, N.M. (2012). Konstytutsiyna zakonnist′ yak meta, vymoha ta pravovyy rezhym: teoretychni aspekty [Constitutional legality as a goal, requirement and legal regime: theoretical aspects]. *Al'manakh prava – Almanac of law.* 3, 38-41 [in Ukrainian].

УДК 342.195.653

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-635-647

Стрельченко Оксана Григорівна професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ професор, доктор юридичних наук, професор, https://orcid.org/0000-0001-5965-9764

Корж-Ікаєва Таїсія Григорівна Начальник відділу аналітичної роботи та організації управління, Національна академія внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент; https://orcid.org/0000-0002-8908-9923

Ватанха Тетяна Василівна асистент кафедри терапевтичної стоматології, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, кандидат медичних наук, https://orcid.org/0000-0003-3915-8844

ХАРАКТЕРИСТИКА ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ: СУЧАСНИЙ АСПЕКТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПРОХОДЖЕННЯ

Анотація. В умовах сьогодення багато викликів стоїть перед сучасною Україною щодо питання державотворення у межах якого відсутні як досвід так і наукові напрацювання у сфері публічного адміністрування та публічної служби в державних органах. Інститут публічної служби завжди залишався поза увагою дослідників у певних ідеологічних рамках та питаннях її проходження. Аналіз досліджень і публікацій показує, що більшість сучасних науковців вказують на необхідність нормалізації публічної служби та чіткого визначення її складових, але вони схиляються до інституційного (інституціонального) підходу. Актуальність дослідження полягає в тому, що на виконання вимог Конституції України в частині реалізації основоположних засад концепції щодо здійснення публічної влади відповідно до низки нових для національного конституціоналізму принципів, зокрема, принципів децентралізації, відповідальності та деконцентрації у поєднанні з принципами безперервності та повсюдності спричинює необхідність дослідження такої детермінанти, як «публічна служба». У низці відповідних норм Конституції України деякі з цих принципів викладені майже буквально, а інші – латентно. Розробляючи проблематику здійснення публічної влади, виходимо з низки таких положень, згідно з якими держава є гарантом і засобом суверенітету народу, нації; гарантом верховенства права, має унікальні засоби охорони та захисту прав і свобод громадян, громад, народу, нації; гарантом самоврядності територіальних громад; наділяється компетенцією та відповідальністю через

відповідні засоби правомірно обмежувати права та свободи громадян, громад; універсальним гарантом і вищою інстанцією, наділеною відповідальністю, зокрема, субсидіарною та субституційною щодо органів державної влади й органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Зазначені положення можуть трактуватися як аксіоматичними, так і такими, що потребують обґрунтування. Водночас вони становлять засади концепції українського людиноцентризму, який зі свого боку зумовлює функціональну єдність і системну позицію щодо таких правових категорій, як «публічна служба» та «державна служба».

Ключові слова: служба; публічна служба; державна служба; особливості публічної служби; публічні послуги; публічні службовці; державні службовці; обмеження прав публічних службовців; дисциплінарна відповідальність.

Strelchenko Oksana Hryhorivna National Academy of Internal Affairs, Professor of the Department of Public Management and Administration, Doctor in law, professor; https://orcid.org/0000-0001-5965-9764

Korzh-Ikaieva Taisiia Hryhorivna National Academy of Internal Affairs. Associate Professor, head of the department of analytical work and management organizations of the National Academy of Internal Affairs; Ph.D in Law, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-8908-9923

Vatankhah Tetyana Vasylivna assistant of the Department of Therapeutic Dentistry of the National Medical University named after O.O. Bogomoletsa, candidate of medical sciences, https://orcid.org/0000-0003-3915-8844

CHARACTERISTICS OF PUBLIC SERVICE: MODERN ASPECT AND FEATURES OF ITS PASSAGE

Abstract. In today's conditions, modern Ukraine faces many challenges regarding the issue of state formation, within which there is a lack of both experience and scientific research in the field of public administration and public service in state bodies. The Institute of Public Service has always remained outside the attention of researchers in certain ideological frameworks and issues of its passage. Analysis of research and publications shows that the majority of modern scientists indicate the need to normalize the public service and clearly define its components, but they are inclined to the institutional (institutional) approach. The relevance of the research lies in the fact that the implementation of the requirements of the Constitution of Ukraine in terms of the implementation of the fundamental principles of the concept of the exercise of public power in accordance with a number of new principles for

national constitutionalism, in particular, the principles of decentralization, responsibility and deconcentration in combination with the principles of continuity and ubiquity, necessitates such a study determinants like "public service". In a number of relevant norms of the Constitution of Ukraine, some of these principles are stated almost literally, while others are implicit. When developing the issue of the exercise of public power, we proceed from a number of such provisions, according to which the state is the guarantor and means of the sovereignty of the people, the nation; guarantor of the rule of law, has unique means of protecting and protecting the rights and freedoms of citizens, communities, people, and nations; guarantor of self-government of territorial communities; is vested with the competence and responsibility to legally limit the rights and freedoms of citizens and communities through appropriate means; a universal guarantor and a higher authority, vested with responsibility, in particular, subsidiary and substitutive in relation to state authorities and local self-government bodies, their officials and officials. The specified provisions can be interpreted as axiomatic or as those that require justification. At the same time, they form the basis of the concept of Ukrainian people-centrism, which in turn determines the functional unity and systemic position regarding such legal categories as "public service" and "state service".

Keywords: service; public service; Public Service; features of public service; public services; public servants; government officials; restriction of the rights of public servants; disciplinary responsibility.

Постановка проблеми. Сьогодні багато викликів стоїть перед сучасною Україною щодо питання державотворення у межах якого відсутні як досвід так і наукові напрацювання у сфері публічного адміністрування та публічної служби в державних органах. Інститут публічної служби завжди залишався поза увагою дослідників у певних ідеологічних рамках та питаннях її проходження. Аналіз досліджень і публікацій показує, що більшість сучасних науковців вказують на необхідність нормалізації публічної служби та чіткого визначення її складових, але вони схиляються до інституційного (інституціонального) підходу. Актуальність дослідження полягає в тому, що на виконання вимог Конституції України в частині реалізації основоположних засад концепції щодо здійснення публічної влади відповідно до низки нових для національного конституціоналізму принципів, зокрема, принципів децентралізації, відповідальності та деконцентрації у поєднанні з принципами безперервності та повсюдності спричинює необхідність дослідження такої детермінанти, як «публічна служба». У низці відповідних норм Конституції України деякі з цих принципів викладені майже буквально, а інші – латентно.

Мета статті полягає у ґрунтовному дослідженню категорій публічної служби та здійсненні її сучасної класифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з формуванням публічної служби в Україні, виокремленням її особливостей та принципів організації, класифікації, що останнім часом стали предметом дослідження багатьох науковців та практиків. Окремі теоретичні аспекти організації та функціонування публічної служби розглянуто в працях В. Авер'янова, О. Андрійко, Ю. Битяка, О. Бедного, Є. Бородіна, О. Дрозда, В. Журавського, О. Задихайло, О. Запотоцької, Т. Коломоєць, В. Колпакова, О. Кузьменко, О. Попова, Р. Сербина, О. Стрельченко, Л. Стельмащук, А. Сіцінського, С. Серьогіна, Н. Липовської, В. Тимкова, О. Лазора, О. Лазор, О. Ярмиша та ін. [1].

Виклад основного матеріалу. Публічна служба як поняття соціальне застосовують у визначенні характеру та способу діяльності людей, що відтворює факт суспільного розподілу праці. Публічна служба органічно пов'язана з державою та органами місцевого самоврядування, їхнім місцем і роллю в житті суспільства. У діяльності службовців публічної служби реально втілено завдання та функції держави. Оскільки посада містить частку компетенції відповідних органів, вона невідривна від його структури та водночас має за мету організацію особового складу органу – службовців публічної служби. З посадою – первинним структурним підрозділом – пов'язаний комплекс питань: встановлення посад, правила та способи їх заміщення, порядок переводу з посади на посаду. Отже, публічна служба, якщо її розглядати з огляду місця, яке вона посідає в організації держави, починається там, де встановлюється посада. Посада невідривна від організації державного апарату, органів місцевого самоврядування – встановлення посади завершує її. Система державного управління й організація державного апарату, що дісталась Україні у спадок від радянських часів, не відповідала вимогам часу та новим політичним реаліям. Саме тому впродовж двадцяти років постійно змінюється структура та функції органів публічної влади на всіх її рівнях.

Умови сьогодення, які полягають у трансформаційних євроінтеграційних процесах постала необхідність переосмислення призначення держави та публічної влади. Закономірно, що одним із стратегічних завдань адміністративної реформи було визначено запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади та місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних послуг. Відповідно, має змінитись і діяльність публічних службовців у нових умовах. Визначальним критерієм для таких змін є впровадження в діяльність службовців України європейських стандартів обслуговування громадян і професійного обслуговування політичного керівництва держави.

Зокрема на публічних службовців мають бути покладені завдання щодо ефективного виконання функції аналізу політики, забезпечення її реалізації,

зокрема розробка проектів нормативних актів, управління публічними фінансами, а також щоденне адміністративне обслуговування приватних осіб. Для сучасної України багато викликів державотворення були надзвичайно складними через тягар радянського минулого та відсутність достатніх знань у сфері демократичного врядування. До нерозроблених, а також досліджуваних у певних ідеологічних рамках проблем належав й інститут публічної служби. На жаль, можна констатувати, що й дотепер для українського адміністративного права навіть саме поняття «публічна служба» є ще новим.

Спроби дослідження проблематики публічної служби в сучасній Україні почалися порівняно недавно, хоча ще у 50-х роках XX ст. відомий український правник Ю. Панейко визначав поняття «публічна служба», з огляду визначення держави як «корпорації публічних служб», а, відтак, публічна служба має змінюватися відповідно до потреб «загального інтересу».

Прихильником ще ширшого розуміння публічної служби став наш сучасник, професор О. В. Петришин, який до публічної служби зараховує державну, муніципальну службу та службу у недержавних організаціях (громадських організаціях, політичних партіях, та навіть – приватних підприємствах). На його думку, для публічної служби характерні такі ознаки: 1) обіймання посади у відповідних органах й організаціях незалежно від форм власності та конкретних організаційних структур; 2) службова спрямованість діяльності, що полягає у діяльності не на себе, а на обслуговування «чужих» інтересів; 3) професійність службової діяльності, тобто здійснення такої діяльності на постійній основі, що потребує певних знань і наступності, та є основним джерелом матеріального забезпечення працівника. Загалом погоджуючись із цією позицією, мусимо лише зробити застереження щодо спірності належності до публічної служби у недержавних організаціях і, тим більше, у приватних підприємствах. За таких умов нівелюється різниця між публічним і приватним сектором, зайнятістю за приватним (трудовим) правом, і, власне, публічною службою. На наш погляд, є потреба дуже чітко визначити грань, яка встановлює межі публічної служби. Відповідь на це питання пов'язана з різними підходами щодо меж публічної служби, для окреслення яких запропоновано методологічно розглянути явище публічної служби в інституціональному та функціональному аспектах.

З огляду на інституціональний аспект, публічна служба в найширшому значенні може бути здійснена працівниками усіх організацій публічного сектору: органів державної влади (тобто не лише виконавчої, а й законодавчої та судової); державних підприємств та установ; органів місцевого самоврядування; комунальних підприємств й установ. Тобто, до поняття публічної служби включають діяльність працівників усіх інституцій, які виконують публічні завдання, в тому числі діяльність державних або

муніципальних лікарів, вчителів тощо. У вужчому розумінні в інституційному вимірі публічну службу розглядають як діяльність, насамперед, службовців органів державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування [2; 3].

Функціональний аспект є важливим з огляду на те, що протягом останніх десятиріч завдання публічної адміністрації в багатьох країнах не лише виконуються органами та організаціями публічного (державного та муніципального) сектору, а й делегуються громадським організаціям і навіть приватним структурам. Тобто йдеться про розширення кола суб'єктів, залучених до виконання публічних функцій, і про визначення меж публічної служби через реалізацію публічних завдань. Обираючи підхід, на наш погляд, варто керуватися, в першу чергу, потребами практики. Зокрема функціональне розуміння публічної служби важко назвати корисним для правового регулювання відповідних відносин в Україні. У цьому контексті також важливо виходити зі специфіки правової системи, до якої належить наша країна. Адже у країнах романо-германської правової сім'ї відносини у сфері публічної служби належать до сфери регулювання публічного права, натомість в англосаксонській системі права поділ права на публічне та приватне фактично відсутній [3].

Слід визнати, що різні підходи до розуміння категорії «публічна служба» прослідковано у законодавстві іноземних держав, зважаючи також на історико-правові традиції конкретних країн. Наприклад, у країнах англо-американської правової системи термін «публічна служба» поширено на всі організації публічного сектору, а статус публічного службовця розповсюджено на більшість працівників публічного сектору, зокрема викладачів, лікарів тощо. Натомість для означення діяльності професійних чиновників – службовців державного (урядового) апарату в цих країнах використовують термін «цивільна служба» [4].

У законодавстві України термін «публічна служба» донедавна взагалі не застосовувався. Натомість використовувалися два інших поняття: «державна служба» та «служба в органах місцевого самоврядування» [4; 5].

Згідно з нормами чинних законодавчих актів, державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо: аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів; забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-

правових актів; забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг; здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства; управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням; управління персоналом державних органів; реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством [6], а служба в органах місцевого самоврядування – це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом [7].

До речі, доцільно звернути увагу на таку характеристику служби в органах місцевого самоврядування, як діяльність «на постійній основі». Досить часто в іноземних країнах за цим критерієм виділяють основну групу публічних службовців – власне «чиновників».

Уперше термін «публічна служба» в сучасній Україні на законодавчому рівні використано Кодексом адміністративного судочинства України з подальшим його удосконаленням.

У літературі зазначається, що служба в суспільстві поділяється на державну і недержавну залежно від наявності державних і недержавних організацій (громадських, корпоративних, автономних). У суспільстві також є департаменти державної служби та Держслужби у цивільних справах. Державні службовці включають неурядові організації та установи, громадські та політичні організації, а також служби в державних організаціях, працівники яких не мають статусу державної служби. Для державних служб-державні служби та служби місцевого самоврядування.

Формулювання категорії публічна служба на законодавчому рівні відбувалося у Кодексі адміністративного судочинства України як діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування.

Так, В. Б. Авер'янов визначав поняття «публічна служба» похідною від поняття публічна адміністрація, ключовими елементами якої виступають органи виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування [8].

В. С. Журавський та В. О. Серьогін розглядають «публічну службу» як службу в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, спрямовану на вирішення суспільних справ [9].

О. С. Петренко визначила два підходи до формулювання поняття «публічна служба»: як служби в апараті центральних і місцевих органів

виконавчої влади, служби в апараті органів прокуратури, діяльність неатестованих працівників апарату органів внутрішніх справ та військових формувань; діяльність з надання публічних послуг населенню в публічних корпораціях, місцевих органах влади [10].

Т. О. Коломоєць визначає «публічну службу» як діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [11]. Термін «публічна служба» є складним за своїм змістовим наповненням й охоплює два блоки: а) інституційний (інституціональний) – це коло осіб, для яких виконання публічних функцій є професійною діяльністю; б) функціональний – сама процедура виконання відповідної професійної діяльності [11].

П. О. Комірчий дає таке визначення публічної служби: вид служби, який: об'єктивується в професійній діяльності фізичних осіб (публічних службовців), що фінансується за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів і здійснюється на посадах у державних органах та органах місцевого самоврядування, на які вони призначаються (обираються); виявляється у виконанні та практичній реалізації публічної влади. Дане визначення є більш вдалим з точки зору змістового наповнення публічної служби [12, с. 54].

В. О. Галай визначає публічну службу як професійну діяльність службовців, які займають посади у органах публічного управління, постійно та безпосередньо здійснюють повноваження публічного врядування на засадах взаємодії з громадськістю, персональної відповідальності та оплатності (публічна служба у вузькому розумінні), а також осіб, які призначені на посади політичними діячами, осіб залученими на тимчасовій основі радниками (представниками патронатної служби) тощо (публічна служба у широкому розумінні). [13, с. 65]. Дослідниця вважає, що власне публічна служба визначається як різновид професійної, політично неупередженої публічної діяльності.

Поєднавши усі представлені підходи щодо публічної служби, доцільно запропонувати поділ (порівняно умовний) систем публічної служби на підставі узагальнення іноземного досвіду. Так, наприклад, за способом набору та просування публічною службою системи мають поділ на: система кар'єри (службовці, прийняті на роботу на нижчих щаблях кар'єри, просуваються по службі, отримують підвищення та збільшення платні); система посад (службовців приймають на певні посади, постійна робота на певній посаді не надається, службовець не просувається по службі, всі ж умови праці закріплено в колективних договорах та контрактах); комбінована (змішана) система (поєднання елементів попередніх двох) [11]

Залежно від політичних факторів впливу на обіймання посад на публічній службі – система заслуг (просування по службі залежить від професійних якостей особи) та система здобичі (розподіл посад на публічній службі лише між членами політичної партії, яка перемогла на виборах) [11]

Багатофункціональність держави визначає внутрішню диференціацію публічної служби. Основними видами публічної служби є: служба в органах державної влади (державна служба); служба в органах місцевого самоврядування (муніципальна служба). Принципових відмінностей у службовій діяльності державних службовців та службовців місцевого самоврядування немає. Для повнішого усвідомлення суті публічної служби доцільно зупинитися на інших класифікаціях публічної служби [14].

На наш погляд, усі види публічної служби можна розділити на дві групи: цивільна публічна служба; мілітаризована публічна служба.

Цивільна публічна служба поділяється на: загальну публічну службу; спеціалізовану публічну службу (наприклад, дипломатичну).

Мілітаризована публічна служба розділяється на: військову службу; – правоохоронну службу тощо. Зокрема, відомим є поділ публічної служби на цивільну та мілітаризовану. Мілітаризованій службі характерне особливе призначення і завдання, спеціальний порядок формування та проходження служби, спеціальні вимоги щодо професійної підготовки. Особливими характеристиками мілітаризованої служби є: здійснення охоронної функції, що полягає в охороні та захисті законності й правопорядку, територіальної цілісності та безпеки держави, захисті життя й здоров'я громадян; можливість застосування примусу (легальне застосування насильства); наявність чіткої системи субординації, суворої ієрархії особового складу, обов'язковості наказів. Крім того, при прийнятті на мілітаризовану службу, як правило, визначено жорсткіші вимоги щодо віку, стану здоров'я, фізичної підготовки тощо. Також службовці мілітаризованої служби мають спеціальні зовнішні атрибути (форму одягу, зовнішні відзнаки), їм присвоюють спеціальні звання [15].

В Україні до мілітаризованої служби належать: – військова державна служба – у Збройних Силах України, Службі безпеки України; – правоохоронна (воєнізована) державна служба – в органах внутрішніх справ (поліції), державній прикордонній службі тощо. Після запровадження повноцінної муніципальної поліції її теж можна буде вважати частиною мілітаризованої служби [16].

Інший вид публічної служби становить служба професійного апарату чиновників, тобто осіб, що забезпечують функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У країнах Європи цей вид служби зазвичай називається цивільною службою, що також дозволяє відмежувати її

від служби мілітаризованої та якнайкраще відповідає основному обов’язку цих службовців – служінню суспільству. Акцент на цивільному характері служби зроблено у багатьох країнах, наприклад, у Законі Латвії «Про державну цивільну службу», Законі Польщі «Про цивільну службу» та ін.

Однак вважається, що термін «цивільна служба» проходить із Великобританії. У правовій системі цієї країни основними джерелами права є прецеденти, засновані на традиціях і конституційних договорах, і сьогодні добре відомо, що не існує єдиного Уніфікованого закону і положення про державних службовців, нормативних положень про формування державних службовців як апарату, що гарантує функціонування держави і реалізація прав і свобод людини визначається розпорядженням Ради з державної служби (незалежного неполітичного органу, що здійснює нагляд за призначенням вищих державних службовців). Цей же закон регулює порядок відбору кандидатів на посаду державних службовців, процедуру призначення на посаду і т.д. Кодекс поведінки державних службовців відіграє важливу роль, визначаючи обов'язки і повноваження державних службовців за призначенням громадян. Можна сказати, що закон визначає принципи діяльності державних службовців, зокрема пріоритети суспільних інтересів, чесності, об'єктивної адекватності та неупередженості. Ці цінності сприяють уряду в реалізації політики в області якості і забезпечують реалізацію прав громадян у відносинах з адміністрацією. Державні службовці в цілому пов'язані з виконанням "стандартних" функцій одного і того ж типу адміністрації, які, як правило, не мають своїх особливостей.

У сучасних умовах основною метою діяльності цивільних службовців є сервісна функція. Крім того, такі функції проявляються у багатьох формах, зокрема, в обслуговуванні політичного керівництва держави, наданні адміністративних послуг громадянам та організації надання інших державних послуг. У разі України це, перш за все, служба в апаратах Кабінету Міністрів, міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади України, так званих «державних публічного адміністрування». Прояв «універсальності» загальної цивільної служби проявляється також в тому факті, що в багатьох країнах (особливо в системі кар'єрного зростання) заохочується переміщення співробітників між міністерствами (горизонтальне переміщення посад). Крім того, ця тенденція фактично стає правилом для високопоставлених чиновників, особливо в країнах на рівні статс-секретарів міністерств і в системі статусів. Але спецслужби покликані забезпечувати діяльність держави в певних вузьких областях. Спеціалізований корпус державних цивільних службовців, як правило, складають дипломатичні та консульські служби. Оскільки міжнародний характер їх діяльності передбачає безліч функцій, пов'язаних з організацією обслуговування. В Україні також пропонується

приєднати послуги прокуратури до спеціалізованих служб, враховуючи обмежену можливість горизонтального переміщення з прокуратури до органів виконавчої влади, а також організаційно-правовий статус прокуратури, заступника прокурора, прокурорської служби, слідчого прокуратури, який встановлений Законом України «Про прокуратуру».

Висновки. Важливим питанням при визначенні чітких меж поняття «публічної служби» є доцільність розмежування політичних та адміністративних (офіційних, службових, бюрократичних, чиновницьких) посад в органах публічної адміністрації. Класифіковано публічну службу на цивільну публічну службу та мілітаризовану публічну службу. Цивільна публічна служба поділена на загальну публічну службу та спеціалізовану публічну службу (наприклад, дипломатичну). Мілітаризована публічна служба складена з військової служби, правоохоронної служби тощо. Відповідно, з метою удосконалення детермінанти «публічної служби» доцільно її визначати як професійну діяльність суб'єктів публічної адміністрації із реалізації публічно-владних повноважень, за виконання яких здійснюється оплата за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

Література:

1. Владовська К. До питання про правову природу поняття «публічна служба» у законодавстві України та в адміністративно-правовій доктрині. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. №2. С. 124-128.

2. Кузьменко О. В. Адміністративне право зарубіжних країн : курс лекцій. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 528 с.

3. Кузьменко О. В. Курс адміністративного права України : підручник / за ред. О. В. Кузьменко. Київ : Юрінком Інтер, 2018, 904 с.

4. Стрельченко О. Г. Природа та особливості відповідальності публічних службовців сфери обігу лікарських засобів. Актуальні питання адміністративного права і процесу : матеріали наук.-практ. семінару / редкол.: О. В. Кузьменко (голова), І. Д. Пастух, О. К. Волох. Київ : Кафедра, 2018. С. 154–158.

5. Стрельченко О. Г. Доктринальна характеристика публічної служби в Україні: поняття та класифікація. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 104-111.

6. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 10.12.2015 (зі змінами та доповненнями, внесеними Законом України № 3633-IX від 11.04.2024). Відомості Верховної Ради України, 2016, № 4, ст.43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

7. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III (зі змінами та доповненнями , внесеними Законом України № 1638-IX від 14.07.2021). Відомості Верховної Ради України. 2001, № 33, ст. 175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text

8. Авер'янов В. Б. Актуальні завдання створення нового законодавства про державну службу в Україні. Юридичний журнал. 2005. № 8. URL:http://justinian.com.ua/article.php?id=18.doi: 10.32702/2307-2156-2005.3.100.

9. Журавський В. С., Серьогін В. О., Ярмиш О. Н. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : підручник. Київ :Ін Юре, 2004. 672 с.

10. Петренко О. С. Формування інтегрованого інституту публічної служби в Україні: автореф. дис. … канд. наук з держ. упр. : 25.00.03. Дніпропетровськ : ДРІДУНАДУ, 2008. 20 с.

11. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

12. Комірчий П.О. Адміністративно-правові засади публічної служби у правоохоронній сфері. Дис. … докт.юр.наук. Спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; міжнародне приватне право. К., 2020. 611 с.

13. Галай В.О. Сучасна концепція принципів публічної служби в адміністративному праві України. Дис. … докт. юрид. наук. спец. 12.00.07 адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Ірпінь, 2020. 581 с.

14. Стрельченко О. Г. Особливості вступу до патрульно-постової служби як одного із різновидів публічної служби. Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах громадянського суспільства (осінні читання) : тези доп. та повідомл. учасників Всеукр. наук. конф. (27 жовт. 2017 р.) / упоряд. Г. Я. Савчин. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 448. С. 365–396.

15. Дубенко С. Д. Кадрове забезпечення державного управління в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2002. 352 с. doi: https://doi.org/10.36030/2311-6722- 2019-1-13-20.

16. Битяк Ю. П. Проблеми визначення системи законодавства про державну службу. Право України. 2006. № 5. С. 22–26.

References:

1. Vladovska K. (2022). Do pytannia pro pravovu pryrodu poniattia «publichna sluzhba» u zakonodavstvi Ukrainy ta v administratyvno-pravovii doktryni [To the question of the legal nature of the concept of "public service" in the legislation of Ukraine and in the administrative-legal doctrine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence,* 2, 124-128.

2. Kuzmenko, O.V. (2014). Administratyvne pravo zarubizhnykh krain [Administrative law of foreign countries]. Kyiv: Yurinkom Inter [inUkrainian].

3. Kuzmenko, O.V. (2018). Kurs administratyvnoho prava Ukrainy [Course of Administrative Law of Ukraine]. O.V. Kuzmenko (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

4. Strelchenko, O.H. (2018). Pryroda ta osoblyvosti vidpovidalnosti publichnykh sluzhbovtsiv sfery obihu likarskykh zasobiv [Nature and peculiarities of responsibility of public servants in the sphere of medicines circulation]. Aktualni pytannia administratyvnoho prava i protsesu,Topical issues of administrative law and process:Proceedings of the Scientific and Practical Conference (pp. 154-158).

5. Strelchenko O. H. (2019). Doktrynalna kharakterystyka publichnoi sluzhby v Ukraini: poniattia ta klasyfikatsiia [Doctrinal characteristics of public service in Ukraine: concept and classification.]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava - Philosophical and methodological problems of law*. № 1 (17). S. 104-111.

6. Zakon Ukrainy Pro derzhavnu sluzhbu : pryiniatyi 10 hrud. 2015 roku [Law of Ukraine on civil service] (zi zminamy ta dopovnenniamy, vnesenymy Zakonom Ukrainy № 3633-IX vid 11.04.2024). (2015, December 10). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine* (2016), 4, 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

7. Zakon Ukrainy Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia : pryiniatyi 7 cher. 2001 roku № 2493-III (zi zminamy ta dopovnenniamy , vnesenymy Zakonom Ukrainy № 1638-IX vid 14.07.2021) [Law of Ukraine On service in local self-government bodies: dated June 7, 2001 №. 2493-III (as amended by Law of Ukraine No. 1638-IX dated July 14, 2021)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine* (2001), 33, 175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text

8. Averianov, V.B. (2005). Aktualni zavdannia stvorennia novoho zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu v Ukraini [Actual tasks of creating new legislation in public service in Ukraine]. Yurydychnyi zhurnal, Law Journal, 8. Retrieved from http://justinian.com.ua/article.php?id=18.doi: 10.32702/2307-2156-2005.3.100 [in Ukrainian].

9. Zhuravskyi, V.S., Serohin, V.O., & Yarmysh, O.N. (2004). Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia v Ukraini [State building and local self-government in Ukraine]. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

10. Petrenko, O.S. (2008). Formuvannia intehrovanoho instytutu publichnoi sluzhby v Ukraini [Formation of an integrated institute of public service in Ukraine]. Extended abstract of candidate's thesis. Dnipropetrovsk: DRIDUNADU [in Ukrainian].

11. Kolomoiets, T.O. (2011). Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

12. Komirchyi, P.O. (2020). Administratyvno-pravovi zasady publichnoi sluzhby u pravookhoronnii sferi [Administrative and legal principles of public service in the field of law enforcement]. Doktor`s. thesis. Kiev.

13. Halai V.O. (2020). Suchasna kontseptsiia pryntsypiv publichnoi sluzhby v administratyvnomu pravi Ukrainy [Modern concept of the principles of public service in the administrative law of Ukraine.] Doktor`s. thesis. Kiev.

14. Strelchenko, O.H. (2017). Osoblyvosti vstupu do patrulno-postovoi sluzhby yak odnoho in riznovydiv publichnoi sluzhby [Features of joining the patrol service as one of the varieties of public service]. Mekhanizm pravovoho rehuliuvannia pravookhoronnoi ta pravozakhysnoi diialnosti v umovakh formuvannia hromadianskoho suspilstva (osinni chytannia), The Mechanism of Legal Regulation of Law Enforcement and Human Rights Activities in the Formation of Civil Society (Autumn Readings): Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference (pp. 365- 396).

15. Dubenko, S.D. (2002). Kadrove zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [Public administration in Ukraine].

16. Bytiak,Yu.P. (2006). Problemy vyznachennia systemy zakonodavstva pro derzhavnu sluzhbu [Problems of defining the system of civil service legislation]. Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 5, 22-26 [in Ukrainian].

УДК 347.92

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-648-657

Тихомиров Денис Олександрович доктор юридичних наук, доцент кафедри теорії держави та права, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03035, тел. (067)263-17-61, https://orcid.org/0000-0001-8366-8564

Петровський Андрій Володимирович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03035, тел. (067)272-94-65, https://orcid.org/0000-0001-8607-282X

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СТОРІН ЯК УЧАСНИКІВ СПРАВИ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей цивільного процесуального статусу сторін як учасників справи позовного провадження. Акцентовано, що суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин наділяються особливим цивільним процесуальним статусом, передумовою набуття якого є цивільна процесуальна правосуб'єктність. Доведено, що цивільний процесуальний статус – це закріплені у цивільному процесуальному законодавстві права, обов'язки та інтереси.

Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач, якими можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, а також держава, вони мають рівні процесуальні права та обов'язки, завдяки чому можуть бути забезпечені змагальність, гласність процесу, досягнення об'єктивної істини у справі. Встановлено, що сторони є обов'язковими суб'єктами цивільного процесу, тому що без їх участі неможливий і сам процес, оскільки будь-яка справа в цивільному судочинстві порушується з приводу розв'язання спору, який виник між сторонами та потребує судового вирішення. Сторони є головними учасниками будь-якої цивільної справи, щодо якої відкрито позовне провадження. Всі інші учасники цивільного судочинства беруть участь у справі з приводу розгляду та вирішення спору саме між сторонами.

Констатовано, що сторони як основні учасники цивільного процесу − це імовірні суб'єкти спірних матеріальних правовідносин, які беруть участь у справі з метою захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтересів, та прагнуть отримати судове рішення зі сприятливим для них матеріально-правовим результатом. Зроблено висновок, що не досить конкретне визначення

правового становища учасників цивільного процесу може вплинути на їхні права та обов'язки, що часто призводить до ухвалення незаконних і необґрунтованих судових рішень. Доведено, що правильне визначення судом належних сторін у цивільних справах позовного провадження має важливе значення для справедливого, об'єктивного, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення відповідних цивільних справ.

Ключові слова: цивільне процесуальне законодавство, цивільне судочинство, цивільна справа, цивільний процесуальний статус, суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, матеріальні правовідносини, позовне провадження, позивач, відповідач, треті особи.

Tykhomyrov Denys Oleksandrovych Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory of Law and State, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska square, 1, Kyiv, 03035, tel.: (067) 263-17-61, https://orcid.org/0000-0001-8366-8564

Petrovskyi Andriy Volodymyrovych Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil and Legal Disciplines, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska square, 1, Kyiv, 03035, tel.: (067)272-94-65, https://orcid.org/0000-0001-8607-282X

CIVIL PROCEDURAL STATUS OF THE PARTIES AS PARTICIPANTS IN THE ACTION CASE

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the civil procedural status of the parties as participants in the lawsuit proceedings. It is emphasized that subjects of civil procedural legal relations are granted a special civil procedural status, the prerequisite for acquiring which is civil procedural legal personality. It is proved that the civil procedural status is the rights, duties and interests enshrined in the civil procedural legislation.

The parties in a civil process are the plaintiff and the defendant, who can be both physical and legal entities, as well as the state, they have equal procedural rights and obligations, thanks to which competition, openness of the process, achievement of objective truth in case It is established that the parties are mandatory subjects of the civil process, because the process itself is impossible without their participation, since any case in civil proceedings is initiated regarding the resolution of a dispute that has arisen between the parties and requires judicial resolution. The parties are the main participants in any civil case in respect of which legal proceedings have been opened. All other participants in civil proceedings take part in the case regarding the consideration and resolution of the dispute between the parties.

It is established that the parties, as the main participants in the civil process, are alleged subjects of disputed material legal relations, who participate in the case in order to protect rights, freedoms and interests protected by law, and strive to obtain a court decision with a material and legal result favourable to them. It is concluded that an insufficiently specific definition of the legal status of the participants in the civil process can affect their rights and obligations, which often leads to the adoption of illegal and unfounded court decisions. It is proved that the correct determination by the court of the proper parties in civil litigation proceedings is important for a fair, objective, impartial and timely consideration and resolution of the relevant civil cases.

Keywords: civil procedural legislation, civil proceedings, civil case, civil procedural status, subjects of civil procedural legal relations, material legal relations, legal proceedings, plaintiff, defendant, third parties.

Постановка проблеми. Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК) України поділяє учасників справи залежно від виду цивільного судочинства, у якому вони беруть участь, зокрема у справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи (ч. 1 ст. 42 ЦПК України) [1]. Відтак, учасники справи позовного провадження як суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, виходячи з їх юридичної заінтересованості у її розгляді та вирішенні справи, наділяються особливим цивільним процесуальним статусом − закріпленими у цивільному процесуальному законодавстві правами (суб'єктивними цивільними процесуальними правами), обов'язками (юридичними цивільними процесуальними обов'язками) та інтересами (законними цивільними процесуальними інтересами).

Правове регулювання участі сторін у цивільних справах визначає характерні риси, що притаманні згаданим вище суб'єктам. По-перше, сторони є обов'язковими суб'єктами цивільного процесу, тому що без їх участі неможливий і сам процес, оскільки будь-яка справа в цивільному судочинстві порушується з приводу розв'язання спору, який виник між сторонами та потребує судового вирішення. По-друге, сторони – це головні учасники будь-якої цивільної справи, щодо якої відкрито позовне провадження. Всі інші учасники цивільного судочинства беруть участь у справі з приводу розгляду та вирішення спору саме між сторонами.

Набуття цивільного процесуального правового статусу сторони у цивільному процесі передбачає наявність загальної цивільної процесуальної правоздатності та нульової опосередкованої цивільної процесуальної дієздатності (здатності здійснювати цивільні процесуальні права і виконувати цивільні процесуальні обов'язки сторони у суді через представника) [2, с. 112]. Відтак, передумовою набуття цивільного процесуального статусу є цивільна процесуальна правосуб'єктність [2, с. 51].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання дослідження цивільного процесуального статусу сторін як учасників справи позовного провадження були предметом вивчення таких вітчизняних учених-процесуалістів, як С. Н. Абрамов, А. В. Андрушко, С. С. Бичкова, В. А. Бігун, Ю. В. Білоусов, О. В. Бобровник, К. В. Гусаров, О. В. Дзера, І. І. Діткевич, І. М. Євхутич, П. П. Заворотько, О. С. Захарова, І. М. Іллінська, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, В. А. Лисенко, Д. Д. Луспеник, В. В. Луць, М. М. Остап'як, С. О. Погрібний, Ю. Д. Притика, З. В. Ромовська, Ю. Ю. Рябченко, Г. О. Світлична, С. В. Сеник, Д. М. Сібільов, В. М. Слома, В. І. Тертишніков, І. В. Удальцова, С. Я. Фурса, Ю. Ю. Цал-Цалко, Ю. С. Червоний, С. А. Чванкін, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан та інші.

Не зважаючи на численні теоретичні дослідження, низка питань, що стосуються особливостей цивільного процесуального статусу сторін як учасників справи позовного провадження, потребують подальшого наукового дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей цивільного процесуального статусу сторін як учасників справи позовного провадження.

Виклад основного матеріалу. Цивільним процесуальним законодавством з-поміж основних суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які беруть участь у справах позовного провадження, виокремлює сторони. Як правило, сторонами у цивільному судочинстві виступають суб'єкти матеріальних правовідносин: цивільних, сімейних, житлових, земельних, трудових. Задля того, щоб цивільний процес остаточно розпочався необхідно, щоб особа в порядку, встановленому ЦПК України, звернулася до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів (ч. 1 ст. 4 ЦПК України) [1].

Тлумачення цієї норми надає підстави зробити висновок, що особа звертається до суду як за захистом своїх «порушених, невизнаних або оспорюваних прав», так і «свобод чи інтересів». Разом з цим норми ЦПК України не містять положень, які б давали можливість зрозуміти: що являють собою «свободи чи інтереси» особи і що необхідно розуміти під їх «порушенням, невизнанням або оспорюванням»? Аналіз наукових джерел з цивільного процесу стосовно цих питань свідчить, що більшість авторів, посилаючись на «свободи чи інтереси особи», також не розкривають їх юридичний зміст. Найчастіше, поняття сторін у цивільному процесі пов'язують із «заінтересованістю особи» та її «юридичним інтересом», під якими розуміють або «передумову права на пред'явлення позову» (наявність якої у позивача ще не означає, що вимога про захист порушеного права або інтересу підлягає задоволенню), або «передумову права на участь у справі в якості сторони», що, на наш погляд, не відображає і не розкриває суті та змісту

порушених, невизнаних або оспорюваних свобод та інтересів, як окремих підстав звернення особи за судовим захистом.

Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач, якими можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, а також держава (ч. 2 ст. 48 ЦПК України). Сторони мають рівні процесуальні права та обов'язки (ч. 1 ст. 49 ЦПК України [1]), завдяки чому можуть бути забезпечені змагальність, гласність процесу, досягнення об'єктивної істини у справі Порушення процесуальної рівноправності сторін призводить до ухвалення незаконного і необґрунтованого судового рішення [3, с. 14].

Відтак, сторони є основними, самостійними та обов'язковими учасниками справ позовного провадження. Варто вказати, що у цивільному процесуальному законодавстві бракує дефініцій понять «позивач» і «відповідач», лише визначається, хто ними може бути.

Чинне цивільне процесуальне законодавство не наводить конкретного визначення поняття «сторони позову» і не наділяє необхідними ознаками, які їм притаманні. Аналіз теорії процесуального права свідчить про те, що цьому питанню приділено достатньо уваги і, що найцікавіше, процесуалісти підходять до визначення цих понять по-різному.

Так, М. М. Михеєнко, В. В. Молдован, Л. К. Радзієвська вважають, що позивач – це передбачуваний суб'єкт спірного права чи охоронюваного законом інтересу, який порушує цивільну справу в суді або в інтересах якого справа порушується правомочними на це особами [4, с. 176].

Науковці наголошують, і ми цілком поділяємо таку думку, що недостатньо тільки звернутися до суду, щоб стати стороною в процесі, необхідно також, щоб на підставі поданої позовної заяви суддя зміг відкрити провадження у цивільній справі.

Водночас звернення особи до суду з позовною заявою має бути проведено з дотриманням правил, передбачених ЦПК України. Частина 2 ст. 4 ЦПК України містить у собі положення, відповідно до якого у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах, тобто зазначені особи можуть просити захисту прав тільки інших осіб, а не своїх [1].

Утім, незважаючи на те, чи вступила ця особа у процес, чи ні, вона у будь-якому випадку буде позивачем, тому що цивільним процесуальним законодавством не передбачена імперативна участь таких осіб у процесі. Тобто, особа, в інтересах якої розпочато справу за заявою органів та осіб, яким законом надано право звернення до суду про захист прав, свобод та інтересів інших осіб (ч. 2 ст. 4 ЦПК України), сповіщається судом про час і місце розгляду справи, щодо якої відкрито провадження, і бере участь у ній як позивач.

Отже, на наше переконання, позивач − це будь-яка зацікавлена особа, яка у встановленій цивільним процесуальним законом формі звертається з відповідною позовною заявою до суду за захистом свого порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свобод чи інтересів і на користь якої суд відкрив позовне провадження у справі, або на захист прав якої до суду звертається її представник, а також органи та особи у випадках, прямо передбачених цивільним процесуальним законодавством.

Таким чином, позивач є особою, щодо якої наявне припущення, що їй належить право матеріальної вимоги і незалежно від того, за чиєю ініціативою відкрито провадження у справі, позивачем буде особа, на захист прав якої пред'явлено позов.

На відміну від позивача, інша сторона в цивільному процесі – відповідач, який, на думку позивача, порушує його законні інтереси.

До структурних елементів цивільного процесуального правового статусу відповідача науковці відносять: 1) загальні суб'єктивні цивільні процесуальні права та юридичні цивільні процесуальні обов'язки відповідача (притаманні усім іншим учасникам справи). Ці процесуальні права учасників справи дозволяють учасникам справи виявляти свою активну роль у процесі, впливати на перебіг та сприяти вирішенню справи [5, с. 54]. 2) спеціальні суб'єктивні цивільні процесуальні права відповідача як самостійного учасника справ позовного провадження; 3) спільні суб'єктивні цивільні процесуальні права і юридичні цивільні процесуальні обов'язки сторін (такі права і обов'язки, якими наділений і позивач, і відповідач, проте для використання більшості з цих прав потрібна спільна згода і участь сторін) [6, с. 19−20].

На наше переконання, цивільний процес обов'язково передбачає наявність двох сторін з протилежними інтересами. Суд загалом зацікавлений лише у правильному вирішенні спору, він не має права ставати на чию-небудь сторону та шукати докази замість сторони на шкоду іншій стороні у справі. Для суду сторони є рівними.

Своєю чергою, органи державної влади та місцевого самоврядування обмежені вимогами ч. 1 ст. 56 ЦПК України, відповідно до якої тільки у випадках, встановлених законом, вони можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. При цьому вони повинні надати суду документи, що підтверджують наявність передбачених законом підстав для звернення до суду в інтересах інших осіб [1].

Аналіз судової практики цивільних справ дає підстави стверджувати, що заява залишається без розгляду, якщо особа, в інтересах якої відкрито провадження у цивільній справі за заявою іншої особи, не підтримує заявлених вимог і від неї надійшла відповідна заява (п. 7 ст. 257 ЦПК України [1]).

Повертаючись до визначення поняття сторін, варто погодитися з думкою вітчизняних процесуалістів, що як позивач, так і відповідач мають протилежні юридичні інтереси, оскільки є суб'єктами спору про право цивільне. Ці інтереси характеризуються як прагнення сторін одержати певні блага шляхом судового підтвердження наявності відповідних прав або відсутності певних обов'язків, а також, разом з цим одержати рішення певного змісту: про задоволення позову чи про відмову у ньому [7, с. 128].

Юридична зацікавленість сторін структурована, тому що розрізняють матеріально-правову і процесуальну зацікавленість кожної зі сторін. Матеріально-правова зацікавленість позивача передбачає прагнення одержати те конкретне благо, що принесе йому судове рішення (придбання суб'єктивного права, припинення правовідносин тощо). Матеріально-правова зацікавленість відповідача − прагнення одержати судове рішення про відсутність у нього будь-яких обов'язків перед позивачем (обов'язку передати річ, зробити дію, не пов'язану з передачею майна тощо). Своєю чергою, процесуальна зацікавленість сторін полягає у прагненні одержати рішення про задоволення позову (для позивача) чи про відмову в позові (для відповідача).

Отже, за характером юридична зацікавленість обох сторін однотипна, а за змістом – різна, оскільки інтереси позивача і відповідача прямо протилежні. Загалом зацікавленість сторін можна охарактеризувати як зацікавленість, що носить особистий характер [7, с. 128].

Погоджуючись з викладеним вище, вважаємо, що однією з істотних ознак сторін є саме їхня матеріально-правова зацікавленість у результаті цивільної справи. Сторона (позивач) ініціює відкриття провадження у справі в суді на захист своїх прав, свобод чи інтересів, вважаючи їх порушеними, невизнаними або оспорюваними відповідачем і саме на сторону суд може поширити силу ухваленого ним судового рішення.

Досліджуючи цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, процесуалісти схиляються до думки, що хоча поняття «сторони» має безпосередній зв'язок із матеріальними правовідносинами, однак поняття сторін у цивільному процесі не є тотожним поняттю сторін матеріальних правовідносин, оскільки за результатами розгляду й вирішення правового спору суд може встановити той факт, що сторони цивільної справи не є суб'єктами цих правовідносин. Відтак, ідентифікація осіб як сторін цивільної справи не пов'язана з попереднім визнанням їх учасниками матеріальних правовідносин, хоча такий зв'язок є [8, с. 75–80].

Також відкриття цивільної справи в суді може бути ініційовано законним представником сторони, проте, стороною (позивачем) у такому процесі повинен вважатися законний представник, а процесуальне становище

особи, яку представляють, у цьому випадку взагалі не може бути визначено. Вважаємо, що ініціювання відкриття провадження у справі не є суттєвою ознакою поняття позивача.

Окрім того, брати участь у справі особисто або через представника можуть не лише сторони, а й інші особи, які є учасниками справи, − треті особи, головною метою залучення яких до справи позовного провадження цивільного судочинства є досягнення справедливого, повного та ефективного вирішення спору, який виникає між сторонами, що вимагає наявності гнучкої та відповідної правової регламентації.

Загалом варто зазначити, що треті особи розуміються третіми кількісно по відношенню до сторін цивільного процесу − позивача і відповідача. Треті особи поділяються на таких, котрі заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору (такі особи вступають у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін, і користуються усіма правами й несуть усі обов'язки позивача) (ст. 52 ЦПК України) та які таких вимог не заявляють (вступають у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін, можуть бути залучені до участі у справі також за заявою учасників справи) (ст. 53 ЦПК України) [1].

Поділяємо слушну думку науковців, що цивільним процесуальним правовим статусом сторін у цивільному процесі наділяються як імовірні, так і дійсні суб'єкти як імовірного, так і дійсного спірного матеріального правовідношення, оскільки дійсність спірного матеріального правовідношення, а також дійсність його суб'єктів установлюється судом у процесі розгляду й вирішення цивільної справи [9, с. 99–100].

Висновки. З урахуванням викладеного вище вважаємо, сторони як основні учасники цивільного процесу − це імовірні суб'єкти спірних матеріальних правовідносин, які беруть участь у справі з метою захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтересів, та прагнуть отримати судове рішення зі сприятливим для них матеріально-правовим результатом.

Відповідно до таких міркувань, доходимо висновку, що у цивільному процесі дуже важливо правильно визначити статус, права та обов'язки осіб, які беруть участь у розгляді справи. Своєю чергою, не досить конкретне визначення правового становища учасників процесу може вплинути на їхні права та обов'язки, що інколи призводить до ухвалення незаконних і необґрунтованих судових рішень.

Отже, правильне визначення судом належних сторін у цивільних справах позовного провадження має важливе значення для справедливого, об'єктивного, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення відповідних цивільних справ.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

2. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2011. 519 с.

3. Гетманцев О. В. Громадяни як сторони у цивільному процесі України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 − Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 1997. 23 с.

4. Михеєнко М. М., Молдован В. В., Радзієвська Л. К. Порівняльне судове право : підручник. К. : Либідь, 1993. 328 с.

5. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / за заг. ред. Короєда С. О. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2018. 496 с.

6. Коцюруба А. Особливості цивільного процесуального правового статусу відповідача. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 9. С. 16−21.

7. Проблеми науки цивільного процесуального права: монографія / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2002. 440 с.

8. Бичкова С. С. Визначення неналежної сторони у цивільному процесі України. *Форум права.* 2010. № 4. С. 75–80. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10bcccpu.pdf

9. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / С. С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков та ін. ; за заг ред. С.С. Бичкової. 2-е вид., доп. і перероб. Київ : Атіка, 2018. 896 с.

References:

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] vid 18 bereznia 2004 roku № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 [in Ukrainian].

2. Bychkova, S. S. (2011). Tsyvilnyi protsesualnyi pravovyi status osib, yaki berut uchast u spravakh pozovnoho provadzhennia [Civil procedural legal status of persons participating in lawsuit proceedings]: dys. … d-ra yuryd. nauk: 12.00.03, K., 519 [in Ukrainian].

3. Hetmantsev, O. V. (1997). Hromadiany yak storony u tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Citizens as parties in the civil process of Ukraine]: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.03, K., 23 [in Ukrainian].

4. Mykheienko, M. M. Moldovan, V. V. & Radziievska L. K. (1993). Porivnialne sudove pravo [Comparative judicial law]: pidruchnyk, 328 [in Ukrainian].

5. Koroied, S. O. (red.). (2018). Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Civil Procedure Code of Ukraine], Kyiv, 496 [in Ukrainian].

6. Kotsiuruba, A. (2019). Osoblyvosti tsyvilnoho protsesualnoho pravovoho statusu vidpovidacha [Peculiarities of the civil procedural legal status of the defendant]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo,* 9, 16−21 [in Ukrainian].

7. Komarov, V. V., Bihun, V. A. & Barankova, V. V. ta in.; Komarova, V. V. (red.). (2002). Problemy nauky tsyvilnoho protsesualnoho prava [Problems of the science of civil procedural law]: monohrafiia, Kharkiv: Pravo, 440 [in Ukrainian].

8. Bychkova, S. S. (2010). Vyznachennia nenalezhnoi storony u tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Determination of the improper party in the civil process of Ukraine]. *Forum prava*, 4, 75–80. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10bcccpu.pdf [in Ukrainian].

9. Bychkova, S. S., Bilousov, Yu. V. & Biriukov, V. I. ta in. ; S.S. Bychkova (red.). (2018). Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : nauk.-prakt. komentar, 2-e vyd., dop. i pererob., Kyiv : Atika, 896 [in Ukrainian].

УДК 342.727:342.732:070

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-658-666

Халюк Сергій Олександрович доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, https://orcid.org/0000-0003-1338-5117

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу окремих аспектів регулювання правового статусу засобів масової інформації в Україні з урахуванням сучасних викликів. У дослідженні розглянуто деякі сторони цієї проблеми, зокрема, правовий статус засобів масової інформації, їх роль у суспільстві та взаємодію з іншими суб'єктами правових відносин. Досліджено сучасні тенденції у розвитку медіа-сфери, котрі зумовлені викликами війни та здійснено аналіз окремих питань утворення, регламентації та діяльності засобів масової інформації за оновленим законодавством з урахуванням Закону України «Про медіа». Констатовано суттєвий коригуючий вплив в процесі реформування законодавчої бази діяльності засобів масової інформації через військове вторгнення до України. Зауважено на необхідності вироблення державної політики, яка б охопила комплексний набір ініціатив і стратегій, які стосуються регулювання, організації, контролю та інших аспектів функціонування засобів масової інформації в Україні. Визначено, що першочергова мета такої державної політики – це дотримання принципів свободи засобів масової інформації при збереженні рівноваги між інтересами суспільства та держави під час захисту від збройної агресії. Зазначено, що сьогодні у повсякденному інформаційному полі з'явилися нові поняття: гібридна, інформаційна війна, кібервійна, війна компроматів. Всі ці поняття безпосередньо стосуються роботи засобів масової інформації. Загальний підхід статті спрямований на розкриття ключових аспектів та перспектив подальшого розвитку правового регулювання засобів масової інформації в Україні. Отже, загальною метою подальших заходів має бути забезпечення стабільності, демократії та правової держави в Україні через розумне та ефективне регулювання засобів масової інформації.

Ключові слова: засоби масової інформації, статус, воєнний стан, право на інформацію, правове регулювання, законодавство, державна політика.

Khaliuk Serhii Oleksandrovych Doctor of Science of law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Human Right, National Academy of Internal Affairs, Sq. Solomyanska, 1, Kyiv, 03035, https://orcid.org/0000-0003-1338-5117

CURRENT PROBLEMS REGULATING THE LEGAL STATUS OF MASS MEDIA IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the analysis of certain aspects of the regulation of the legal status of mass media in Ukraine, taking into account modern challenges. The research examines some aspects of this problem, in particular, the legal status of mass media, their role in society and interaction with other subjects of legal relations. Modern trends in the development of the media sphere, which are determined by the challenges of the war, have been studied, and an analysis of individual issues of formation, regulation and activity of mass media has been carried out under the updated legislation, taking into account the Law of Ukraine "On Media". A significant corrective influence in the process of reforming the legislative framework of mass media activities due to the military invasion of Ukraine was established. It was noted the need to develop a state policy that would cover a complex set of initiatives and strategies related to regulation, organization, control and other aspects of the functioning of mass media in Ukraine. It was determined that the primary goal of such a state policy is compliance with the principles of freedom of the mass media while maintaining a balance between the interests of society and the state while protecting against armed aggression. It is noted that today new concepts have appeared in the everyday information field: hybrid, information war, cyber war, war of compromising materials. All these concepts are directly related to the work of mass media. The general approach of the article is aimed at revealing key aspects and prospects for the further development of legal regulation of mass media in Ukraine. Therefore, the overall goal of further measures should be to ensure stability, democracy and the rule of law in Ukraine through reasonable and effective regulation of mass media.

Keywords: mass media, status, war, right to information, legal regulation, legislation, state policy.

Постановка проблеми. Актуальність пропонованої теми обумовлена тим важливим місцем, яке займають засоби масової інформації (ЗМІ) в сучасному інформаційному суспільстві й потребою належного їх правового регулювання в Україні. Очевидним виглядає той факт, що в Україні, як і в інших країнах, суспільні відносини, які пов’язані з функціонуванням засобів масової інформації перебувають у процесі перманентних змін через технологічний прогрес, соціокультурні трансформації та політичні процеси. Суспільна важливість окресленої проблематики підсилюється через необхідність забезпечення свободи слова, захисту прав журналістів, а також дотримання високих стандартів професійної етики та якості інформації, яку

споживачі отримують через ЗМІ. Отже, дослідження актуальних проблем регулювання правового статусу ЗМІ в Україні має важливе значення для забезпечення демократичного розвитку суспільства та правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика нормативно-правового регулювання діяльності ЗМІ у контексті сучасних викликів завжди привертала та продовжує привертати увагу вітчизняних науковців і, безпосередньо, працівників сфери медіа. Зокрема, Бабенко Ю., Добрянська О., Жаровська І., Новицька Н., Ортинська Н., Пунда О. у своїх публікаціях піднімають питання інформаційної війни та її впливу на суспільство. Наголошується на важливості критичного мислення та розуміння джерел інформації в епоху загострених інформаційних протиріч, що особливо актуально для українського суспільства в теперішній час [1]. Автори аналізують методи та технології, які використовуються у сучасних інформаційних війнах, і наводять приклади таких конфліктів [4].

Також наявні дослідження особливостей державної інформаційної політики, в тому числі, в умовах війни. Зокрема, Бурлаков С. у науковій статті розглядає роль ЗМІ в формуванні національної інформаційної політики. Автор аналізує вплив ЗМІ на суспільство та державу [3]. Водночас, Терещенко В. аналізує роль державної інформаційної політики у забезпеченні національної безпеки та вирішенні інших стратегічних завдань держави [12]. Схожі питання аналізували також Пунда О., Добрянська О., Новицька Н., які в межах наукової статті розглянули принципи інформаційної політики в умовах війни та їх нормативно-правове закріплення [11]. Також Баконіна О. у своїй роботі надає роз'яснення щодо впровадження законодавства, яке стосується медіа в Україні. Вона, пропонує класифікацію окремих аспектів закону про медіа та його впливу на інформаційну діяльність в країні [2]. Слід також відзначити ґрунтовні праці Каплій О. [5], Новицького А. [6], Петрова В. [7] в яких досліджені визначення, класифікації, функціонування та значення медіа у суспільстві. Проте в частині аналізу нормативно-правового забезпечення ці наукові праці менш актуальні через часткове оновлення законодавства, хоча й автори акцентують увагу на правовому забезпеченні діяльності ЗМІ як важливій складовій державного управління у цій сфері суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап суспільного розвитку характеризується стрімким розвитком медіа-технологій та поширення цифрових платформ для інформаційного спілкування. В Україні спостерігається постійне оновлення законодавства, що регулює діяльність ЗМІ, через вплив нових викликів, таких як фейкові новини, кібератаки на медіа-ресурси та інші форми маніпуляції інформацією, які зумовлені й війною у тому числі. Враховуючи важливість свободи слова та розглядаючи міжнародні стандарти, встановлені ООН і Європейським Союзом, розробка ефективного та сучасного

правового регулювання для ЗМІ стає необхідністю для забезпечення стабільності та демократії в суспільстві. Саме тому, вдосконалення національного законодавства спрямоване на створення більш ефективних механізмів захисту прав та інтересів як журналістів, так і громадян.

Щоб задовольнити інтереси різних суспільних сил в інформаційній сфері, державі та її інституціям важливо не лише встановити свою позицію, але й активно керувати взаємодією між ними. Основою розробки політики держави щодо ЗМІ під час війни має бути сучасне розуміння державної інформаційної політики як всеохоплюючого базису, що включає ідеї, установки, цілі, методи та ресурси. Саме тому держава в особі своїх інституцій та посадових осіб здійснює нормативно-правовий контроль за відносинами між громадянським суспільством та державною інформаційною системою, яка має власну здатність до влади та впливу на суспільні процеси [11, с. 60]. Адже головним завданням засобів масової інформації є задоволення потреб людини, надання їй доступу до необхідної інформації, яка дає змогу активно брати участь у суспільних змінах і впливати на соціальну практику. У цьому контексті роль держави полягає у створенні комплексної та ефективної правової бази, яка відповідає поточним суспільним умовам. Цей базис формує основу для політики держави у сфері інформації, регулюючи її взаємодію із засобами масової інформації, а також поширення інформації в громадянському суспільстві [1].

При цьому ключовим фактором такої політики має бути зосередженість на доступності інформації, а також на захисті інтересів держави від можливого зловживання з боку приватних ЗМІ, насамперед через виконання законодавства. Основна концепція інформаційної політики обумовлена потребою використання ресурсів органів державної влади для визначення ефективних стратегій вирішення найбільш нагальних викликів у інформаційній сфері.

Формування державної політики регулювання діяльності ЗМІ має визначальне значення для вирішення фундаментальних завдань розвитку суспільства. Ці завдання включають створення цілісного інформаційного ландшафту в Україні та її інтеграцію у світову інформаційну сферу, а також забезпечення захисту людини, суспільства та держави заходами інформаційної безпеки. Нормативно-правова база, яка регулює діяльність засобів масової інформації, є засобом забезпечення добробуту людей, суспільства, держави та міжнародної спільноти. Знаходження вирішення проблеми збалансування суспільних інтересів, доступу до точної та своєчасної інформації і збереження секретності під час війни вимагає ефективного регулювання ЗМІ. Це особливо важливо, коли йдеться про широкомасштабні військові операції та зусилля збройних сил та інших мілітаризованих груп із захисту від ворожої агресії [11, с. 61].

Зміст, спрямованість і діяльність самої системи ЗМІ знаходиться у прямій залежності від суспільно-політичного ладу, який утвердився в державі,

а тому він не може бути однаковим в усіх випадках. Якщо вдатися до нашої історії останніх десятиліть, то можна пересвідчитись у тому, що маємо дві системи, які наклали і накладають свій відбиток на ЗМІ, їхню діяльність і організацію. Йдеться про тоталітарну систему, під впливом якої ЗМІ перебували понад сімдесят років і завдала відчутної шкоди усім ЗМІ, та демократичну систему, яка утверджується тепер, умовах становлення і розвитку незалежності України [5, с. 34].

Рівень узгодженості дій органів державного управління та ЗМІ безпосередньо впливає на стабільність і міцність суспільної системи. Така узгодженість сприяє ефективній комунікації між громадянським суспільством і державою, забезпечуючи взаємний обмін інформацією. Проте розпочата агресором війна та агресивна інформаційна політика мають конкретну мету: вселити переконання у нестабільності та занепаді соціально-економічної ситуації. Цим вони активізують деструктивні політичні та ідеологічні фактори, які ставлять під загрозу систему національних цінностей, ідеалів і традицій. Крім того, ці дії демонтують структури, відповідальні за соціалізацію осіб, та становлять значну загрозу безпеці як суспільства, так і держави [1].

Варто зазначити, що вторгнення РФ значною мірою вплинуло на прийняття низки законів про ЗМІ. Наприклад, у квітні 2014 року, на тлі Революції Гідності та військової агресії на схід України і в Крим, набув чинності Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» (нині – Закон України «Про суспільні медіа України», зміна назви закону 2023 р.). Тим самим Верховна Рада України наголосила на важливості свободи слова та захисту журналістів і ЗМІ та визначила, що пріоритетом держави має бути збереження свободи слова, гарантується свобода висловлюватись і поділяти свої думки та переконання, а також право доступу, накопичення, використання та поширення інформації без будь-яких обмежень. Цензура, яка передбачає необхідність отримання попередньої згоди або будь-яку форму заборони чи перешкоджання у поширенні інформації, прямо заборонена [5, с. 36].

Крім того, 23 червня 2022 року Європейська Рада офіційно надала Україні статус кандидата на членство в Європейському Союзі. У рамках основних рекомендацій Європейська Комісія порадила Україні боротися з впливом приватних інтересів шляхом прийняття законодавства про медіа, яке узгоджується з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіа-послуги та створення незалежного медіарегулятора. В результаті однією з виконаних рекомендацій було прийняття та приведення медіа-законодавства до стандартів ЄС. Також значну роль у виконанні цих вимог відіграло прийняття двох законів, а саме Закону «Про медіа» та Закону «Про рекламу» [2].

Безумовно, збереження державного суверенітету в теперішній час є надзвичайно актуальною проблемою для України, яка обрала євроінтеграційне спрямування. Проблеми безпеки, особливо у сфері інформації, відіграють значну роль у цьому. З метою протидії інформаційній війні та збройній агресії Закон України «Про медіа», який був прийнятий 22 грудня 2022 року під час повномасштабного вторгнення до України, містить окремий розділ IX, який стосується особливостей правового регулювання діяльності медіа в умовах збройної агресії. Відтак йдеться про встановлені обмеження в діяльності ЗМІ в Україні. Важливо зазначити, що за загальним правилом, щоб отримати доступ до інформації в зонах конфлікту, медіа-представники повинні отримати акредитацію та після завершення своєї роботи надати свої відеоматеріали для перегляду, щоб переконатися, що секретна інформація не розголошується. Розголошення певної інформації створює ризик для діяльності та ефективності Збройних Сил України та інших сил оборони в період дії воєнного стану. До таких відомостей входять найменування та дислокація військових частин і об'єктів, які задіяні для виконання бойових завдань, а також кількість особового складу, озброєння та техніки. Описи, зображення та ідентифікаційні знаки об'єктів, а також деталі поточних або запланованих операцій також вважаються конфіденційними. Крім того, має бути захищена інформація щодо систем захисту та оборони військових об'єктів, залучення сил, збору розвідданих, переміщення військ, тактики та унікальних операцій [10].

Під час воєнного стану Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення має повноваження виявляти та блокувати OTT-сервіси агресора, ворожі онлайн-ЗМІ та приймати рішення про припинення розповсюдження незареєстрованих друкованих видань (хоча в мирний час реєстрація є добровільною). Нацраді було надано повноваження встановлювати процедурні аспекти здійснення своїх повноважень у воєнний час, а також визначати порядок видачі тимчасових дозволів і встановлення квот національного продукту, відмінних від мирного часу. Таким чином, Закон України «Про медіа» охоплює різні аспекти медіасфери, зокрема процедури ліцензування та реєстрації суб'єктів господарювання, процес реєстрації іноземних лінійних ЗМІ та обов'язки суб'єктів ЗМІ щодо дотримання вимог законодавства. Також в законі йдеться про особливі виклики правового регулювання під час збройної агресії та окреслено роль і статус національного регулятора. Крім того, закон спрямований на забезпечення представлення інтересів держави Україна, фізичних та юридичних осіб, що діють у межах її юрисдикції, у відносинах із власниками платформ спільного доступу до інформації, встановлення співрегуляторних та інших механізмів взаємодії [10].

Нацрада наголосила на важливості розділу X Закону «Прикінцеві та перехідні положення», в якому визначено дати набрання чинності певними

положеннями, зокрема щодо мовлення державною мовою, просування національної та європейської продукції, а також процес реєстрації друкованих ЗМІ. Крім того, в Законі йдеться про перетворення комунальних телерадіоорганізацій у місцеві публічні аудіовізуальні медіа, а також про конкретні заходи реагування на правопорушення у медіасфері [2]. Відповідно до пункту 37 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про медіа» Національна рада протягом п'яти місяців з дня набрання чинності Законом зобов'язана затвердити нормативно-правові акти та зразки документів [10].

В Україні немає обмежень на прийом і трансляцію радіоканалів, телеканалів, каталогів програм із країн Європейського Союзу. Крім того, немає обмежень щодо інших радіоканалів, телеканалів чи каталогів програм, які відповідають стандартам, викладеним у Європейській конвенції про транскордонне телебачення та інших міжнародних угодах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Ці ЗМІ також повинні відповідати вимогам, встановленим українським законодавством. Процес реєстрації іноземних лінійних засобів масової інформації, що походять з країн, що не є членами Європейського Союзу, регулюється статтею 66 Закону України «Про медіа». При цьому, суб'єкти, які згідно Закону України «Про медіа» підлягають реєстрації та які на день набрання чинності зазначеним Законом мають ліцензії, видані Національною радою, з дня набрання чинності Законом вважаються реєстрантами та зобов'язані протягом одного року з дня набрання чинності Законом України «Про медіа» підтвердити дані про себе шляхом проходження процедури реєстрації у передбаченому законодавством порядку. Ліцензії таких суб'єктів втрачають чинність після реєстрації або після спливу одного року з дня набрання чинності Закону України «Про медіа» [10].

В Україні поки діє воєнний стан, Нацрада за певною процедурою видаватиме тимчасові дозволи на мовлення в медіасфері. Ці дозволи видаватимуть на період воєнного або надзвичайного стану. Після скасування воєнного стану Нацрада видаватиме дозволи на тимчасове мовлення на територіях, де діє єдиний режим мовлення. Перелік цих територій буде визначено рішенням регулятора.

Висновки. Окреслені актуальні проблеми регулювання правового статусу засобів масової інформації в Україні виявили ряд ключових аспектів, які варто враховувати для подальшого розвитку цієї сфери. По-перше, необхідно продовжувати працювати над вдосконаленням законодавства, що регулює діяльність ЗМІ, з урахуванням сучасних технологічних, соціокультурних та політичних реалій. По-друге, важливо забезпечити ефективний захист свободи слова та прав журналістів, у той же час борючись з маніпуляціями та дезінформацією. По-третє, необхідно розглядати міжнародні стандарти та кращі практики у сфері правового регулювання ЗМІ для пошуку оптимальних

рішень. Крім того, у контексті сучасних конфліктів і війни в Україні, важливо розглядати можливості для розробки нових механізмів державного регулювання, спрямованих на захист національної безпеки та інформаційної сфери країни. Загальною метою подальших заходів має бути забезпечення стабільності, демократії та правової держави в Україні через розумне та ефективне регулювання засобів масової інформації.

Література:

1. Бабенко Ю. Інформаційна війна – зброя масового знищення. URL: https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/20/4399050/

2. Баконіна О. Роз'яснення щодо впровадження Закону «Про медіа». URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/218586_rozyasnennya-shchodo-vprovadzhennya-zakonu-pro-meda

3. Бурлаков С. Роль ЗМІ у розвитку національної інформаційної політики. Юридична наука. 2020. № 7 (109). С. 45–51.

4. Жаровська І., Ортинська Н. Інформаційна війна як сучасне глобалізаційне явище. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 7. № 2. С. 56–61.

5. Каплій О. Класифікація засобів масової інформації: конституційно-правові питання. Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 50. С. 35–46.

6. Новицький А. Щодо питання структуризації інформаційного права як наукової категорії. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 4. С. 34–38.

7. Петрова Н. Медіа-право. Київ: ТОВ Київська типографія, 2007. 278 с.

8. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05 жовт. 2017 р. № 2163-VIII (зі змінами). Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

9. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. №64/2022. Президент України : [сайт]. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

10. Про медіа : Закон України 13 груд. 2022 р. № 2849-IX (зі змінами). Верховна Рада України : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text

11. Пунда О., Добрянська О., Новицька Н. Принципи інформаційної політики в умовах війни та їх нормативно-правове закріплення. Екологічне право. 2022. №1-2. С. 60–65.

12. Терещенко В. Особливості державної інформаційної політики в умовах війни. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 391–395.

References:

1. Babenko, YU. (2006). Informatsiyna viyna – zbroya masovoho znyshchennya [Information warfare is a weapon of mass destruction]. Retrieved from URL: https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/04/20/4399050/ [in Ukrainian].

2. Bakonina, O. (2023). Roz″yasnennya shchodo vprovadzhennya Zakonu «Pro media» [Clarification on the implementation of the Law «On Media»]. Retrieved from URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/218586_rozyasnennya-shchodo-vprovadzhennya-zakonu-pro-meda [in Ukrainian].

3. Burlakov, S. (2020). Rol′ ZMI u rozvytku natsional′noyi informatsiynoyi polityky [The role of mass media in the development of national information policy]. Yurydychna nauka, (7), 45–51 [in Ukrainian].

4. Zharovs′ka, I., Ortyns′ka, N. (2020). Informatsiyna viyna yak suchasne hlobalizatsiyne yavyshche [Information warfare as a modern globalization phenomenon]. Visnyk Natsional′noho universytetu «L′vivs′ka politekhnika». Seriya: Yurydychni nauky, (2), 56–61 [in Ukrainian].

5. Kapliy, O. (2013). Klasyfikatsiya zasobiv masovoyi informatsiyi: konstytutsiyno-pravovi pytannya [Classification of mass media: constitutional and legal issues]. Aktual′ni problemy polityky, (50), 35–46 [in Ukrainian].

6. Novyts′kyy, A. (2016). Shchodo pytannya strukturyzatsiyi informatsiynoho prava yak naukovoyi katehoriyi [Regarding the issue of structuring information law as a scientific category]. Aktual′ni problemy pravoznavstva, (4), 34–38 [in Ukrainian].

7. Petrova, N. (2007). Media-pravo [Media law]. Kyyiv, 278 [in Ukrainian].

8. Pro osnovni zasady zabezpechennya kiberbezpeky Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 05.10.2017 r. № 2163-VIII (zi zminamy). Verkhovna Rada Ukrayiny : [sayt]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

9. Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukrayini : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 24.02.2022 r. №64/2022. Prezydent Ukrayiny : [sayt]. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

10. Pro media : Zakon Ukrayiny 13.122022 r. № 2849-IX (zi zminamy). Verkhovna Rada Ukrayiny : [sayt]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text

11. Punda, O., Dobryans′ka, O., Novyts′ka, N. (2022). Pryntsypy informatsiynoyi polityky v umovakh viyny ta yikh normatyvno-pravove zakriplennya [Principles of information policy in conditions of war and their normative and legal consolidation]. Ekolohichne pravo, (1-2), 60–65 [in Ukrainian].

12. Tereshchenko, V. (2023). Osoblyvosti derzhavnoyi informatsiynoyi polityky v umovakh viyny [Peculiarities of state information policy in conditions of war]. Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal, (2), 391–395 [in Ukrainian].

УДК: 342.951

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-667-675

Чернобук Валентина Віталіївна викладач кафедри загальноправових дисциплін, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, пр. Науки 26, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0003-0249-5051

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕДІАЦІЇ В АМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття розглядає основні напрями розвитку процедури медіації в Україні згідно з чинним законодавством та її потенційні перспективи в адміністративному процесі. Стан медіації в Україні описується, а також виокремлюється перелік проблем введення медіації в адміністративний процес, які поділяються на групи.

Досліджено питання впровадження медіації в адміністративне судочинство, зазначено, що введення альтернативних способів вирішення правових спорів, зокрема медіації, сприяє збільшенню доступу до правосуддя та зменшує перевантаження судів. Також в статті досліджена роль медіатора, а також процедура призначення його на посаду. Проте вирішення адміністративних спорів є складною сферою для здійснення процедури медіації, адже вона не може замінити судове вирішення адміністративних спорів за допомогою класичної змагальної процедури. У сфері адміністративного процесу медіація має три аспекти: сприяння примиренню сторін, вирішення конфлікту з участю судді та примирення під час виконання рішення. Адміністративні спори становлять особливий виклик для медіації через деякі специфічні особливості: нерівноправність учасників, існування ризиків корупції, вплив публічного інтересу на прийняття рішень та можливість звинувачення державних службовців у перевищенні повноважень. Також у статті зазначається та висвітлюється, що у сфері адміністративного права, де виникають конфлікти між громадянами та державними органами або між самими державними органами, медіація може бути корисним інструментом для вирішення спорів без втручання суду.

Стаття надає ґрунтовні рекомендації щодо подолання цих проблем, сприяючи поступовому переходу до медіації як альтернативного способу розв'язання спорів. Також визначено аспекти впливу «узаконеної» медіації на діяльність судового експерта як учасника судового розгляду. Перспектива застосування медіації дозволить істотно знизити навантаження на суди, які розглядають справи, в тому числі, в порядку адміністративного судочинства.

Ключові слова: медіація, адміністративний спір, адміністративний суд, примирення, угода про медіацію, адміністративне провадження, альтернативний метод.

Chernobuk Valentyna Vitaliivna Lecturer at the Department of General Legal Disciplines, Dnipro State University of Internal Affairs, pr. Science 26, Dnipro, https://orcid.org/0009-0003-0249-5051

CURRENT ISSUES OF MEDIATION IN THE ADMINISTRATIVE PROCESS OF UKRAINE

Abstract. The article discusses the main directions of development of the mediation procedure in Ukraine according to current legislation and its potential prospects in the administrative process. The state of mediation in Ukraine is described, and a list of problems related to the implementation of mediation in the administrative process is also identified and categorized.

The issue of implementing mediation in administrative justice has been studied, and it has been noted that introducing alternative methods of resolving legal disputes, including mediation, contributes to increased access to justice and reduces the burden on courts The role of a mediator is also examined in the article, as well as the procedure for appointing them to their position. Mediation in the resolution of administrative disputes is a complex area, as it cannot replace judicial resolution of administrative disputes through the classical adversarial procedure In the field of administrative proceedings, mediation has three aspects: facilitating reconciliation between parties, resolving conflicts with the participation of a judge, and reconciliation during the execution of a decision. Administrative disputes pose a particular challenge for mediation due to certain specific features: inequality of participants, the risk of corruption, the influence of public interest on decision-making, and the possibility of accusing government officials of exceeding their authority. The article also notes and highlights that in the field of administrative law, where conflicts arise between citizens and state bodies or between state bodies themselves, mediation can be a useful tool for resolving disputes without court intervention

The article provides thorough recommendations on how to overcome these problems, contributing to a gradual transition to mediation as an alternative way to resolve disputes. The aspects of the influence of "legitimized" mediation on the activities of a forensic expert as a participant in the trial are also defined. The prospect of using mediation will significantly reduce the burden on courts that consider cases, including in administrative proceedings.

Keywords: mediation, administrative dispute, administrative court, conciliation, mediation agreement, administrative proceedings, alternative method.

Постановка проблеми. Протягом останніх років проблема вирішення спорів у досудовому порядку стала актуальною темою для обговорень серед фахівців у різних сферах права, зокрема в адміністративній. Ця зацікавленість обумовлена зростанням напруженості в адміністративних судових процесах та потребою у їх ефективному вирішенні, а також значними фінансовими витратами, пов'язаними з цим, і загальним попитом на альтернативні методи врегулювання конфліктів. У зв'язку з цим виникає необхідність негайного впровадження процедури медіації та її законодавчого закріплення у всіх галузях права. Важливість дослідження цього питання підкреслюється присутнім законопроєктом про медіацію та увагою громадськості та експертів, що виявляється у дискусіях на наукових заходах. Також варто відзначити, що зміни у процедурі медіації вплинуть на суміжні сфери, наприклад, на судово-експертну діяльність, що підвищить необхідність у розвитку медіаційних послуг.

Суд є основним засобом врегулювання правових спорів. Однак сторонам не завжди доцільно вирішувати виниклі розбіжності через судові органи. Тривалість розгляду судових справ, матеріальні витрати сторін, ризик винесення судового рішення не на свою користь — все це обумовлює існування альтернативних форм і методів вирішення правових спорів — примирних процедур. Примирні процедури, на відміну від рішення суду, яке повинно виконуватися в примусовому порядку, ґрунтуються на добровільності виконання. Сторони можуть самі прийти до сприятливого для них рішення щодо правового спору [3].

Найбільш затребуваною альтернативною формою вирішення правових спорів є інститут медіації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Застосування альтернативних методів у вирішенні адміністративних спорів завжди викликає зацікавленість провідних вчених-адміністративістів. Різні аспекти використання процедури медіації в адміністративному судочинстві були досліджені у наукових працях таких авторів, як А. Гайдук, О. Горова, Ю. Губар, В. Землянська, Г. Єременко, В. Кудрявцев, Ю. Ліхолєтова, В. Маляренко, Л. Мамчур, Ж. Мішина, Т. Подковенко, О. Талдикін, В. Тісногуз, О. Чепік-Трегубенко, К. Шершун та інші. Перспективи використання медіації в адміністративному судочинстві були розглянуті у працях В. Баранова, В. Бевзенко, І. Бельської, Н. Бондаренко-Зелінської, О. Ващук, С. Виноградової, Л. Власової, О. Горецького, Д. Давиденка, С. Демченка, С. Задорожної, С. Зирянова, В. Кузьмишина, К. Лєбєдєвої, А. Лиска, Л. Мамчур, А. Пишної, Н. Прокопенко, А. Чернеги, Т. Шинкар, Д. Яніцької та інших. Проте, медіація в адміністративному судочинстві так і не була закріплена законодавчо та не отримала широкого визнання в експертному середовищі. Тенденція вважати медіацію альтернати-

вою до класичної змагальної процедури також гальмує її впровадження. Таким чином, подальше дослідження тенденцій розвитку медіації в публічно-правових спорах є актуальним.

Виклад основного матеріалу. Інститут медіації відомий вітчизняному законодавству не так давно. Медіація являє собою посередницьку діяльність особи, яка не володіє спеціальними повноваженнями щодо вирішення існуючого між сторонами спору по суті, але при цьому сприяє самостійному і добровільному їх примиренню за допомогою вирішення конфлікту [4]. Наукова література містить безліч точок зору різних авторів щодо поняття «Медіація», незважаючи на наявність легальної дефініції зазначеного терміна. Під процедурою медіації слід розуміти спосіб врегулювання спору між сторонами на основі їх добровільної згоди при обов'язковому сприянні медіатора, спрямованому на досягнення взаємоприйнятного рішення. В цілому, в науковій літературі думки правознавців про зміст поняття медитації збігаються з позицією законодавця [2].

Медіація в адміністративному процесі - це процес вирішення конфліктів або спорів за участю незалежного третього стороннього посередника, який намагається допомогти сторонам досягти взаємоприйнятного рішення. У сфері адміністративного права, де виникають конфлікти між громадянами та державними органами або між самими державними органами, медіація може бути корисним інструментом для вирішення спорів без втручання суду [1].

У адміністративному процесі медіатор може бути призначений судом або іншими компетентними органами з метою допомогти сторонам знайти взаємно прийнятні рішення щодо спірних питань. Медіатор відіграє роль нейтрального посередника, який допомагає сторонам зрозуміти позиції один одного, вислухати їхні обґрунтування та знайти компромісне рішення.

Медіація в адміністративному процесі може бути особливо корисною в ситуаціях, коли важливо зберегти відносини між сторонами, зменшити конфліктність та витрати на судовий процес. Крім того, цей підхід може сприяти більш швидкому та ефективному вирішенню спорів, що дозволяє уникнути затягування процедури через судові розгляди [5].

Процедура медіації - відносно рідкісне для української практики явище. Багато хто не знає про саму можливість. Багато хто не хоче розбиратися в тонкощах процедури і вважають за краще традиційні способи врегулювання суперечок. Тим більше що їх багато, і вони звичні. Однак внесені в 2019 році в законодавство зміни і доповнення покликані зробити примирні процедури кращим способом врегулювання спорів. На відміну від судів (державних і третейських), медіатор не розбирається, хто правий, а хто винен. Процедура медіації націлена на пошук рішення: як вийти зі спірної ситуації так, щоб це влаштувало всі сторони конфлікту. Тому логічне питання - в чому роль

медіатора? Його головне завдання - допомогти сторонам об'єктивно поглянути на ситуацію: не з позиції своєї правоти і вигод, а з позиції необхідності швидко залагодити суперечку на взаємоприйнятних умовах. Саме тому дуже важливо, щоб медіатор був незалежний і, головне, професійний. Закон допускає участь в процесі непрофесійного медіатора, але завжди потрібно замислюватися про його здатності дати правильну оцінку [7].

Професійний медіатор - людина з основною вищою освітою і додатковою в сфері медіації. Ним може бути, зокрема, юрист або суддя у відставці. З іншого боку, вся процедура медіації повинна бути добре організована і проведена. З цієї позиції виправданий вибір не конкретного медіатора, а спеціальної організації, у якої є стандарти, правила, і яка здатна створити всі умови для продуктивної роботи [11].

У чому переваги медіації в порівнянні з іншими способами:

- менше формальностей, більше свободи вибору;
- безліч варіантів рішень - можна домовитися про будь-які умови вирішення спору, які не суперечать закону;
- процес медіації можна почати в будь-який момент і в будь-який момент припинити, в тому числі в односторонньому порядку;
- підсумковій угоді можна надати обов'язковий характер, якщо є сумніви у здійсненності;
- гнучкість процедури - при бажанні можна встановити свої правила, вибрати свого медіатора;
- все добровільно. Угода про медіацію - тільки умова для початку процедури, але не зобов'язання вдатися до неї [8].

Крім того, процедура медіації передбачає швидке вирішення спору. Дотримується конфіденційність. Медіатор несе цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну сторонам.

У сфері адміністративного процесу медіація має три аспекти: сприяння примиренню сторін, вирішення конфлікту з участю судді та примирення під час виконання рішення. Слід підкреслити, що для покращення ефективності процедур медіації важливо розвивати участь третіх осіб, що допомагають знаходити сторонам прийнятні варіанти вирішення конфлікту. Однак у сфері адміністративного судочинства медіація ще не отримала необхідного законодавчого розвитку. Використання медіації може бути корисним для розгрузки судової системи, але потребує обережності та контролю з боку суду [10].

Адміністративні спори становлять особливий виклик для медіації через деякі специфічні особливості: нерівноправність учасників, існування ризиків корупції, вплив публічного інтересу на прийняття рішень та можливість звинувачення державних службовців у перевищенні повноважень. Для вирішення цих проблем ефективною може бути присудова медіація, яка здійснюється під

контролем судді і забезпечує дотримання принципів верховенства права і законності.

Залежно від інтеграції у судову систему країни, виділяють присудову та позасудову моделі медіації. Присудова медіація - це процедура альтернативного вирішення спорів, в якій нейтральна третя сторона (суддя-медіатор) допомагає сторонам досягти згоди, що оформлюється письмовою угодою та затверджується судом. Вона є оптимальним варіантом для вирішення публічно-правових спорів, включаючи адміністративні [9].

У світовій практиці медіація широко використовується для вирішення спорів різних категорій.

Проведення присудової медіації та взаємодія сторін і медіатора подібні до процедур позасудової медіації. Однак особливість присудової медіації полягає в тісному зв'язку з судовим процесом та його процесуальними наслідками, оскільки медіація відбувається після того, як справа вже була передана до суду, і учасниками є самі сторони судового процесу – позивач і відповідач. Суддя повинен здійснити всі процесуальні заходи, передбачені законодавством, щоб створити необхідні умови для медіації, зокрема, призупинити провадження у справі, надати адекватний строк для проведення медіації та затвердити медіаційну угоду як мирову угоду тощо. Використання альтернативних методів вирішення адміністративних спорів може позитивно вплинути на імідж органів публічної влади [12].

Пропозиція судді щодо проведення альтернативних процедур є важливою та необхідною у випадку, коли сторони мають потенційну можливість зблизити свої погляди та здатність на взаємні компроміси. Використання таких методів в адміністративних справах можливо, якщо сторони є згодними припинити свої конфлікти іншим шляхом, ніж через судове рішення. Звісно, медіація не заміняє судове вирішення адміністративних спорів, але може слугувати додатковим інструментом для досягнення примирення сторін, враховуючи інтереси обох сторін під час участі судді або посередника. Застосування медіації в адміністративній юстиції може сприяти зменшенню навантаження на суди, прискоренню вирішення спорів та покращенню доступності адміністративного правосуддя, що в свою чергу впливає на захист прав і інтересів громадян загалом.

Процедура медіації ґрунтується на двох основних передумовах: бажанні сторін здійснити мирне врегулювання конфлікту та добровільності участі в процесі. Спільними зусиллями сторони можуть досягти консенсусу та прийняти рішення, що сприятиме подальшому збудуванню взаємовідносин і спільній діяльності. Однак не всі органи публічної влади демонструють зацікавленість у пошуку компромісу [8].

Проблеми недостатньої популярності медіації включають наступне: в Україні відсутність професійних медіаторів; судові процеси базуються на

принципах змагальності, що стоїть у протилежності до принципу примирення в медіації; недостатня інформованість громадян; консервативний підхід (більшість юристів не прагне розповсюджувати альтернативні методи вирішення спорів); успіх медіації залежить від бажання обох сторін досягти конструктивного врегулювання спору.

Проблеми застосування медіації у вирішенні адміністративних спорів включають: низький рівень розвитку механізмів виконання угод, укладених у результаті медіації та інших форм примирення; відсутність механізму примусового виконання угод, що знижує зацікавленість у процедурі. Тим не менш, медіація має значні переваги, які свідчать про її важливість та ефективність [13].

Переваги медіації як способу вирішення спорів включають:

1. Контроль над процедурою та результатами медіації, що належать сторонам.
2. Пряма участь сторін у переговорах.
3. Добровільність процедури.
4. Швидкість, ефективність та економічність проведення медіації.
5. Простота та гнучкість процесу.
6. Справедливість і конфіденційність.
7. Забезпечення ефективної взаємодії між сторонами.
8. Сприяння підтримці, поліпшенню або відновленню взаємин між сторонами.
9. Врахування довгострокових та важливих інтересів сторін для врегулювання спору.
10. Взаємовигідність результату медіації.
11. Творчий підхід до вирішення суперечностей [6].

Проте існують проблеми, які ускладнюють впровадження медіації в адміністративні справи:

1. Несприйняття переваг медіації у вирішенні публічних спорів.
2. Відсутність політичної волі та супротив зацікавлених експертів щодо правового закріплення медіації.
3. Дискусійність доцільності прийняття закону про медіацію.
4. Недостатнє опрацювання національного і зарубіжного досвіду при розробці проєктів закону про медіацію.
5. Низький рівень розвитку системи приведення у виконання угод, укладених у результаті медіації.
6. Відсутність механізму примусового виконання угод, що знижує зацікавленість у процедурі [11].

Закон про медіацію повинен регулювати основні засади процедури, надати суспільству розуміння та закласти необхідні державні гарантії, зберігаючи баланс із достатнім та необхідним регулюванням цієї сфери.

В даний час процедура медіації не користується особливою популярністю, що може пояснюватися різними причинами: недовірою до недержавних (позасудових) інститутів вирішення конфліктів, недостатньою обізнаністю про примирних процедурах і т.д. Подолання зазначених проблемних аспектів може бути реалізовано за допомогою здійснення рекламної діяльності, створення спеціальних органів, що дозволяють спори в порядку медіації, систематизації та опублікування практики застосування процедури медіації в мережі «Інтернет». Разом з цим варто відзначити, що застосування процедури медіації не завжди фіналізується укладенням медіативної угоди. Іноді процедура медіації припиняється у зв'язку з відмовою однієї зі сторін від подальшого проведення процедури або за рішенням медіатора приймається рішення про недоцільність її подальшого проведення. У справах, де не вдалося укласти медіативну угоду, судовий розгляд поновлюється і закінчується винесенням судового рішення [9].

Висновки. Таким чином, медіація в адміністративному судочинстві являє собою відносно новий правовий інститут, який на практиці ще не отримав належного закріплення як часто використовуваний. Незважаючи на маловивченість даного правового явища, на сьогоднішній момент виділяються кілька переваг такої процедури в порівнянні з судовим розглядом. Застосування медіації дозволить істотно знизити навантаження на суди, які розглядають справи, в тому числі, в порядку адміністративного судочинства.

Література:

1. Бліхар М. Медіація як спосіб вирішення адміністративних спорів. Підприємництво, господарство і право. 2020. №10. С. 78-82.

2. Боженко Н.В. Впровадження медіації в адміністративних судах України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. Вип. 2. Ч. 1. С. 45-48.

3. Гришина Н.В., Ростовська К.В., Медіація в адміністративному судочинстві: міф чи реалії сьогодення. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2020.

4. Кацьора О. Проблеми та стан розвитку медіації в Україні. Науково-теоретичний альманах Грані. 2021. Том 24(7-8). С. 21–25.

5. Красіловська З.В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01; ОРІДУ НАДУ. Одеса, 2017. 20 с.

6.Чепік-Трегубенко О. Верховенство права у формуванні державної політики у сферах національної безпеки і оборони: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2. С. 183–188.

7. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: дис. докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 470 с

8. Махова Л. О. Переваги впровадження в Україні інституту медіації як позасудового способу врегулювання господарських спорів. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 6. С. 125

9.Чернобук В.В. Актуальні проблеми Адміністративно-деліктного права України. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. №6. 524-527.

10.Талдикін О.В. Правосуб'єктність фізичних осіб: окремі аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 55–60.

11.Наливайко Л.Р., Лавренко Д.О. Перспективи застосування медиації як способу мирного вирішення конфліктів. Науковий вісник ДДУВС. 2022. №1. 118-122.

12.Про медіацію: Закон України від 16.11.2021р. № 1875-IX / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov. ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877

References:

1. Blikhar M. (2020) Mediatsiia yak sposib vyrishennia administratyvnykh sporiv [Mediation as a way to resolve administrative disputes]. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law, 10, 78-82 [in Ukrainian].

2. Bozhenko N.V. (2019) Vprovadzhennia mediatsii v administratyvnykh sudakh Ukrainy [Introduction of mediation in the administrative courts of Ukraine]. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law, 2, 45-48 [in Ukrainian].

3. Hryshyna N.V., Rostovska K.V. (2020). Mediatsiia v administratyvnomu sudochynstvi: mif chy realii sohodennia [Mediation in Administrative Proceedings: Myth or Realities of Today]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina - Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University, 123-126, [in Ukrainian].

4. Katsora O. (2021) Problemy ta stan rozvytku mediatsii v Ukraini [Problems and state of development of mediation in Ukraine]. Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani - Scientific and theoretical almanac Grani, 24(7-8), 21–25, [in Ukrainian].

5.Krasilovska Z.V. (2017). Stanovlennia instytutu mediatsii v systemi publichnoho upravlinnia: teoretyko-pravovyi aspekt [Formation of the Institute of Mediation in the System of Public Administration: Theoretical and Legal Aspect]. Extanded abstract of candidate's thesis, ORIDU NADU, Odesa, 20, [in Ukrainian].

6.Chepik-Trehubenko O. (2022). Verkhovenstvo prava u formuvanni derzhavnoi polityky u sferakh natsionalnoi bezpeky i oborony: teoretyko-metodolohichnyi aspekt [The rule of law in the formation of state policy in the areas of national security and defense: theoretical and methodological aspect]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 2, 183–188, [in Ukrainian].

7. Mazaraki N. A. (2019) Teoretyko-pravovi zasady zaprovadzhennia mediatsii v Ukraini: dys. dokt. yuryd. Nauk [Theoretical and Legal Principles of Mediation in Ukraine]. Extended abstract of Doctor`s thesis. Kyiv, [in Ukrainian].

8. Makhova L. O. (2016). Perevahy vprovadzhennia v Ukraini instytutu mediatsii yak pozasudovoho sposobu vrehuliuvannia hospodarskykh sporiv [Advantages of introducing the institution of mediation in Ukraine as an out-of-court way of settling economic disputes]. Porivnialno-analitychne pravo - Comparative and analytical law, 6, 125, [in Ukrainian].

9.Chernobuk V.V. (2023). Aktualni problemy Administratyvno-deliktnoho prava Ukrainy. [Actual Problems of Administrative and Tort Law of Ukraine]. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and Comparative Law, 6, 524-527, [in Ukrainian].

10.Taldykin O.V. (2014). Pravosubiektnist fizychnykh osib: okremi aspekty [Subjectivity of physical persons: certain aspects]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 2, 55–60, [in Ukrainian].

11.Nalyvaiko L.R., Lavrenko D.O. (2022). Perspektyvy zastosuvannia medyatsii yak sposobu myrnoho vyrishennia konfliktiv [The prospects of using mediation as a method for peaceful conflict resolution]. Naukovyi visnyk DDUVS - Scientific bulletin of DSUIA,1, 118-122, [in Ukrainian].

12.Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021roku. № 1875-IKh [On Mediation: Law of Ukraine from November 16 2021 № 1875-IKh]/ Verkhovna Rada Ukrainy. URL: http://w1.c1. rada.gov. ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877, [in Ukrainian].

УДК 343.25 (340.5)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-676-683

Шевель Аліна Ігорівна студентка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Григорія Сковороди, 77, м. Харків, 61024, тел.: (095) 253-58-82, https://orcid.org/0009-0002-8097-6734

СМЕРТНА КАРА В США: ЗАКОН ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Покарання в кримінальному праві відіграє кілька важливих ролей, кожна з яких має своє значення для функціонування правової системи та суспільства в цілому. Функції покарання полягають у запобіганні кримінальних правопорушень, стримуючи потенційних злочинців через страх перед можливими наслідками та запобігання повторним злочинам конкретного злочинця шляхом його ізоляції від суспільства або виправлення його поведінки. Сучасні дослідження науковців стверджують, що неможливо виховати вже дорослу поведінку з набутими навичками, знаннями та характером. Саме тому для реального зниження рівня злочинності існують різні види покарань. У той час, як арешт чи громадські роботи є основними та застосовуються у більшості країн світу, смертна кара викликає неоднозначні думки.

Як відомо, смертна кара досі існує в небагатьох країнах. Це зумовлюється негативним чинником необоротності даного покарання. Проте в США не збираються забороняти смертну кару та періодично застосовують таке порання щодо злочинців. Оскільки народ США має значний вплив, то існує довга історія опитувань, у яких громадськість запитували, чи вони за чи проти смертної кари за вбивство. У роботі досліджено загальну думку протягом останніх років та напрямок руху до якого прагнуть громадяни США. Зокрема, варто зазначити, що майбутнє смертної кари залежатиме від того, чи збереже вона підтримку суспільства.

Також розглянуто особливості впровадження смертних вироків, охарактеризувавши чинну нормативно-правову базу щодо смертної кари в США. Зокрема, зазначено варіативність засобів страти та популярність їх застосування. Вони застосовуються у відповідності до законодавства того чи іншого штату. Наприклад, деякі штати дозволяють певний метод як альтернативний, якщо інші виявляються неконституційними або недоступними/непрактичними.

Проте необхідно розуміти актуальність того чи іншого закону, а також частоту його застосування. У статті досліджено показники останніх років

щодо виконаних чи перенесених страт, а також заплановані майбутні страти. Здійснено порівняння мети застосування смертних вироків із реальними наслідками. Важливо розуміти чи реалізовуються функції смертної кари для того, щоб оцінити її значимість та результативність.

Ключові слова: США, смертна кара, злочин, покарання, страта.

Shevel Alina Ihorivna student, Yaroslav Mudryi National Law University, St. Hryhoriya Skovorody, 77, Kharkiv, 61024, tel.: (095) 253-58-82, https://orcid.org/0009-0002-8097-6734

THE DEATH PENALTY IN THE USA: THE LAW AND ITS APPLICATION

Abstract. Punishment in criminal law plays several important roles, each of which has its own significance for the functioning of the legal system and society as a whole. The functions of punishment are to prevent criminal offenses by deterring potential criminals through fear of possible consequences and to prevent repeat crimes of a particular criminal by isolating him/her from society or correcting his/her behavior. Modern research shows that it is impossible to educate adult behavior with acquired skills, knowledge and character. That is why there are different types of punishment to actually reduce crime. While arrest or community service are the main ones and are used in most countries, the death penalty is controversial.

As you know, the death penalty still exists in few countries. This is due to the negative factor of irreversibility of this punishment. However, the United States is not going to ban the death penalty and periodically imposes it on criminals. Since the people of the United States are highly influential, there is a long history of polls asking the public whether they are for or against the death penalty for murder. This paper examines the general opinion in recent years and the direction in which U.S. citizens are moving. In particular, it is worth noting that the future of the death penalty will depend on whether it retains public support.

The author also examines the peculiarities of implementation of the death penalty, characterizing the current legal framework for the death penalty in the United States. In particular, the author notes the variability of the means of execution and the popularity of their use. They are applied in accordance with the laws of a particular state. For example, some states allow a certain method as an alternative if others are unconstitutional or unavailable/impractical.

However, it is necessary to understand the relevance of a particular law, as well as the frequency of its application. The article analyzes the indicators of recent years regarding executions carried out or postponed, as well as planned future executions. The author compares the purpose of the death penalty with the real

consequences. It is important to understand whether the functions of the death penalty are being realized in order to assess its significance and effectiveness.

Keywords: USA, death penalty, crime, punishment, execution.

Постановка проблеми. Чи варто позбавляти людину життя за вчинений нею злочин? Чи допомагає смертна кара боротись зі злочинністю? Чому деякі держави заборонили такий вид покарання, а в інших регулярно відбуваються страти? Ці та багато інших питань існують вже дуже багато років по всьому світу. Та як не дивно, усі країни мають різні відповіді та аргументи щодо своєї позиції, проте однаковим залишається визначення смертної кари.

Смертна кара – це вид кримінального покарання, який полягає в тому, що людину вбивають за вчинення певного злочину. Вона існує тисячі років та зародилась від принципу таліону, що передбачав смерть за вбивство. Історично відомо, що майже всі держави на тому чи іншому етапі свого існування використовували або закріплювали в законодавстві покарання смертю. Проте розвиток прав людини вплинув на те, що більшість країн відмовились від такого покарання. Європейські країни скасували смертну кару, вважаючи її негуманною та встановивши обов'язок відмови всім членам Ради Європи. Відповідно до статистики за 2023 рік всього відмовилось від смертної кари 103 країни, серед них Німеччина, Україна, Казахстан, Каліфорнія, Малайзія та ін. Цікавим фактом є те, що 25 країн у світі не застосовують смертний вирок як покарання, хоча воно встановлено в чинному законодавстві.

Також зауважимо, що смертний вирок є цілком прийнятним та застосовується у 54 країнах світу, серед них Ірак, Іран, Китай, США тощо. У 2022 р. до переліку цих країн додалось ще 5, які відновили смертну кару в законодавстві, а саме Сінгапур, Афганістан, М'янма, Кувейт та Палестина.

Говорячи про США, звернемо увагу, що в 2023 р. лише п'ять штатів виконували страти та сім штатів винесли нові смертні вироки, що є найменшою кількістю штатів за 20 р. Саме тому **актуальність статті** полягає в тому, що попри негативне ставлення до смертних вироків більшості штатів та їх відмови від такого виду покарання, інші вбачають її ефективним інструментом стримування злочинності. Таким чином, дослідження законів та практики застосування смертної кари в США залишається актуальним для розуміння динаміки цього складного питання в сучасному суспільстві.

Метою статті є детальне ознайомлення із законодавством Сполучених Штатів Америки щодо смертної кари, зокрема розгляд основних нормативно-правових актів, злочинів, за вчинення яких можливе засудження до смертної кари та особливості реалізації такого покарання. Також проаналізуємо доцільність та регулярність застосування всіх встановлених норм на практиці в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про користь та переваги смертної кари як методу боротьби зі злочинністю досить неоднозначне та по-різному оцінюється правознавцями. Багато робіт українських дослідників присвячені розгляду історії та сучасності смертної кари в США. Одні знаходить переваги, інші наполягають на негативних аспектах позбавлення життя злочинців. Зокрема, цю тему досліджували О. В. Мороз, Г. О. Саміло, О. Л. Тимчук, Д. О. Шинкаренко та інші. Американські юристи, звичайно, не залишають тему смертної кари без уваги. Їх думки та оцінка такого виду покарання також розглядаються під призмою різних аспектів та мають декілька точок зору. Активно досліджують смертну кару В.Ч. Бейлі, Джон К. Бек, Дональд Н. Берсофф, А. Барнетт та інші.

Виклад основного матеріалу. Конституція США гарантує, що жодна людина не може бути позбавлена життя без належної правової процедури [1]. На запровадження смертної кари в США значною мірою вплинула Великобританія. Коли європейські поселенці прийшли в новий світ, вони принесли практику смертної кари. Першою зафіксованою стратою в нових колоніях була страта капітана Джорджа Кендалла в колонії Джеймстаун у Вірджинії в 1608 році. Кендалл був страчений через те, що шпигував та передавав інформацію Іспанії. Ще з 1612 р. відбулось закріплення смертної кари губернатором Вірджинії сером Томасом Дейлом. Відповідно до встановлених Божественних, моральних та військових законів смертним вироком карались навіть несуттєві злочини. Варто зауважити, що закони щодо смертної кари відрізнялися від колонії до колонії.

На початку XIX ст. у більшості державах зменшився перелік злочинів, які караються смертним вироком. Штат Пенсильванія став першим, в якому страти стали секретними та відбувались у відповідних виправних установах. Згодом штати почили поступово відмовлятись від смертної кари, наприклад, Род-Айленд і Вісконсін.

Попри те, що деякі штати США почали скасовувати смертну кару, більшість з них дотримувалися її. У деяких штатах велика кількість злочинів каралася смертною карою, особливо ті, що були вчинені рабами. У 1838 році, намагаючись зробити смертну кару більш приємною для громадськості, деякі штати прийняли закони проти обов'язкового винесення смертних вироків, натомість запровадивши дискреційні закони щодо смертної кари. За винятком невеликої кількості рідко скоюваних злочинів у кількох юрисдикціях, усі обов'язкові закони про смертну кару були скасовані до 1963 року. З часом відбувались постійні зміни в політичному становищі США, які відігравали роль щодо запровадження чи скасування смертної кари.

Шістдесяті роки XX ст. поставили під сумнів законність смертної кари. До того ж п'ята, восьма та чотирнадцята поправки до Конституції Сполучених

Штатів тлумачилися як такі, що дозволяли смертну кару. Однак на початку 1960-х років висловлювалося припущення, що смертна кара була «жорстоким і незвичайним» покаранням і тому неконституційною відповідно до Восьмої поправки [2, с. 248]. Наприкінці 1960-х років Верховний суд почав «точне налаштування» способу застосування смертної кари. З цією метою в 1968 р. Суд заслухав дві справи щодо дискреційних повноважень, наданих прокурору та присяжним у справах про смертну кару. Першою справою була справа «США проти Джексона», в якій Верховний суд заслухав аргументи щодо положення федерального закону про викрадення людей, яке вимагає застосування смертної кари лише за рекомендацією журі. Суд постановив, що така практика є неконституційною, оскільки вона заохочувала підсудних відмовлятися від свого права на суд присяжних, щоб гарантувати, що вони не отримають смертного вироку.

Другою справою 1968 року була Візерспун проти Іллінойсу. Верховний суд постановив, що прості застереження потенційного присяжного щодо смертної кари не є достатньою підставою, щоб запобігти цій особі бути членом журі у справі про смертну кару. Присяжних можна було відводити лише в тому випадку, якщо прокурори могли довести, що ставлення присяжних до смертної кари перешкодить йому чи їй прийняти неупереджене рішення щодо покарання.

Питання щодо свавілля смертної кари було винесено на розгляд Верховного суду в 1972 р. у справі «Фурман проти Джорджії». Фурман, оскаржуючи Восьму поправку, стверджував, що справи про смертну кару призводять до довільних і примхливих вироків. У 9 окремих висновках і голосуванням 5 проти 4 Суд постановив, що закон Джорджії про смертну кару, який надає присяжним повну свободу винесення вироку без будь-яких вказівок щодо того, як використовувати це право, може призвести до довільного винесення вироку. Таким чином, суд постановив, що схема покарання згідно зі статутом була «жорстокою та незвичайною» та порушувала восьму поправку. Таким чином, 29 червня 1972 року Верховний суд фактично скасував 40 законів про смертну кару, тим самим пом'якшивши вироки 629 ув'язненим у камері смертників по всій країні та призупинивши виконання смертної кари, оскільки існуючі норми втратили чинність.

Усі в'язні, які зараз перебувають у камері смертників, і всі страчені в сучасну епоху смертної кари були засуджені за вбивство. Історично склалося так, що смертна кара широко застосовувалася за зґвалтування, особливо проти темношкірих підсудних, жертвами яких були білі. Коли смертну кару було відновлено в 1976 р., Верховний суд залишив відкритою можливість призначення смертної кари за злочини, відмінні від вбивства, такі як зґвалтування чи навіть збройне пограбування. Проте невдовзі суд постановив,

що смертна кара буде неконституційною за зґвалтування дорослої особи, якщо смерті не було. Пізніше ця заборона була поширена на будь-яке зґвалтування, не пов'язане з вбивством, згідно з рішенням Верховного суду США «Кеннеді проти Луїзіани» , і Суд зазначив, що смертна кара більше не може бути застосована за будь-які злочини проти особи, якщо смерті не було. Питання про те, чи може бути застосована смертна кара за злочини проти влади, такі як державна зрада чи шпигунство, залишається невирішеним.

Основними засобами страти в США були повішення, ураження електричним струмом, газова камера, розстріл і смертельна ін'єкція. Верховний суд ніколи не визнав метод страти неконституційним, хоча деякі методи були оголошені судами штатів неконституційними. Переважання смертельної ін'єкції як способу страти, якому віддається перевага, у всіх штатах сучасної епохи, можливо, відклало будь-яке рішення Суду щодо старіших методів.

Через опір виробників ліків надавати препарати, які зазвичай використовуються для смертельних ін'єкцій, деякі штати тепер дозволяють використовувати альтернативні методи, якщо смертельну ін'єкцію зробити неможливо. Суперечки навколо методу, який буде використано, призвели до затримки виконання страт у багатьох штатах, сприяючи загальному зниженню застосування смертної кари. Як доцільно зазначає Д. О. Шинкаренко, вирок проходить декілька стадій перевірок, на кожній із яких призначений вид покарання може бути замінений більш м'яким – довічним позбавленням волі – і, як правило, без права на дострокове звільнення. Смертні вироки обов'язково підлягають апеляційному перегляду [3, с. 65].

Існує довга історія опитувань, в яких громадськість запитували, чи вони за чи проти смертної кари за вбивство. Отримані відповіді можуть відображати філософську чи моральну позицію громадськості щодо цього питання, але вони не вимірюють думку про смертну кару, як вона фактично практикується, для чого потрібна така інформація, як наявність альтернативних вироків, ризик помилки та упередженості та витрати, пов'язані з практикою.

Підтримка смертної кари коливалася протягом століття. Згідно з дослідженнями Інституту Ґеллапа (англ. The Gallup Organization, американський інститут дослідження громадської думки) у 1936 році 61% американців виступали за смертну кару для осіб, засуджених за вбивство. У 1966 році підтримка досягла історичного мінімуму в 42%. Протягом 70-х і 80-х рр. відсоток американців, які підтримують смертну кару, неухильно зростав, досягнувши 80% рейтингу схвалення в 1994 р.. З 1994 р. підтримка смертної кари знизився. Станом на жовтень 2022 року 55% американців підтримують смертну кару. Проте дослідження показують, що громадська підтримка смертної кари падає, коли респондентам опитування пропонують два варіанти

вибору, які б надали присяжним на етапі покарання типового судового розгляду, пов'язаного зі смертною карою: смертна кара або довічне ув'язнення без права умовно-дострокового звільнення. З огляду на такий вибір, американці віддають перевагу життю без умовно-дострокового звільнення, а не смертній карі.

Смертна кара у суспільній свідомості США є виправданою, оскільки більшість респондентів підтримують її. Намагаючись визначити, чи є покарання жорстоким і незвичайним, Верховний суд запитує, чи відповідає це покарання «стандартам пристойності, що розвиваються» суспільства. Суд неохоче покладався на опитування громадської думки для вимірювання цих стандартів, оскільки результати опитування можуть сильно відрізнятися залежно від фірми, що проводить опитування, і конкретного формулювання поставлених запитань. Натомість Суд розглядав дії законодавчих органів штату та рішення присяжних, прокурорів і губернаторів як відображення волі суспільства. Велика кількість тривожних фактів про смертну кару призвела до різкого скорочення її застосування і навіть до зниження підтримки в абстрактному питанні опитування.

Таким чином, відповідно до даних Death penalty information center з 1970- х років у Сполучених Штатах було страчено 1587 чоловіків і жінок, хоча за останні два десятиліття кількість страт значно скоротилася. Більшість страт зосереджено в кількох штатах і невеликій кількості віддалених округів.

Законодавчі збори штатів і Конгрес США часто розглядають законо-проекти, що стосуються питань смертної кари, включаючи законо-давство про скасування смертної кари, її реформування або розширення. Наприклад, одними з останніх голосувань у різних штатах було введено в дію такі нововведення: у штаті Кентуккі розширили обтяжуючі обставини щодо умисного вбивства дитини віком до 12 років у справах про смертну кару.

Як стверджує Є. Ю. Полянський, виокремлюються такі проблематичні аспекти застосування смертної кари: несправедливість кримінальних покарань та їх невідповідність тяжкості вчинюваних злочинів; розрізненість системи кримінального права та відсутність вектору її розвитку; відсутність чітко визначених цілей кримінального покарання та хибні уявлення його ефективність; політичний популізм та маніпуляції суспільною думкою під час політичних перегонів [4, с.269-270]. Таким чином, фактично не наводяться позитивні наслідки виконання вироків щодо смертної кари. Останніми роками все більше штатів її скасовують, що свідчить про їх негативне ставлення до такого виду покарань.

Висновки

Близько 40 відсотків штатів в США припинили застосування смертної кари. З решти штатів, які зберігають його, лише в деяких воно використо-

вується на регулярній основі. Вважаємо, що майбутнє смертної кари в США залежатиме від того, чи збереже вона підтримку суспільства. На нашу думку, такий вид покарання не завжди є доцільним через можливу непоправну судову помилку. Закріплення ж смертної кари на законодавчому рівні в США лише фактично дозволяє судам штатів використовувати таке покарання. Хоча окремі штати його застосовуються, однак рівень такого застосування значно скоротився та на цей час продовжує тяготити до подальшого скорочення.

Література:

1. Конституція Сполучених Штатів Америки URL: https://constitution.congress.gov/constitution/

2. Мороз В.М. Смертна кара в США/ В.М. Мороз// Закарпатські правові читання : мат. II Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів (29-30 квітня 2010 року, м. Ужгород): ЗакДУ, 2010. – Т. 2. – С. 248–254.

3. Шинкаренко Д.О. Деякі правові аспекти застосування смертної кари в США/ Д.О. Шинкаренко// Всеукраїнська науково-практична конференція магістрантів і молодих дослідників: актуальні питання розвитку аграрного та земельного права: національний і міжнародний вимір. «Наукові пошуки молоді у XXI столітті» (16 листопада 2023 року, м. Біла Церква) – 2023 р. – с. 64 – 66.

4. Полянський Є. Ю. Дещо про феномен кримінального права США та кризові явища в ньому / Є. Ю. Полянський // Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Т. 2. – С. 269-271.

References:

1. Konstytutsiia SSHA [Constitution of the United States of America]. URL: https://constitution.congress.gov/constitution/

2. Moroz V.M. (2010). Smertna kara v SSHA [The death penalty in the USA]. Zakarpatski pravovi chytannia [Transcarpathian legal readings]. Proceedings of the 2nd All-Ukrainian young scientists and students Conference – 248-254 [in Ukrainian].

3. Shynkarenko, D.O. (2023). Deiaki pravovi aspekty zastosuvannia smertnoi kary v SSHA [Some legal aspects of the use of the death penalty in the USA]. Proceedings of the 2nd All-Ukrainian master's students and young researchers: topical issues of the development of agrarian and land law: national and international dimensions. – 64 – 66 [in Ukrainian].

4. Polianskiy Ye.Yu. (2022)/ Deschso pro fenomen kryminalnogo prava SSHA ta kryzovi yavyschsa v nomu [Something about the phenomenon of US criminal law and crisis phenomena in it]. S.V. Kivalov (Eds.), Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta globalnykh vyklykiv XXI stolittia - The European choice of Ukraine, the development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century: proceedings of the 5th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (pp. 269-271) [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

УДК 378.147:54:631

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-684-697

Авдєєв Сергій Володимирович старший викладач кафедри хімії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м.Житомир, 10008, orcid.org/0009-0001-0340-3150

Авдєєва Ольга Юріївна доктор філософії з галузі Освіта/ Педагогіка, доцент, доцент кафедри хімії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, https://orcid.org/0000-0001-6550-0776

Анічкіна Олена Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри хімії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, https://orcid.org/0000-0003-4843-0707

Євдоченко Олена Сергіївна доктор філософії з галузі Освіта/ Педагогіка, доцент кафедри хімії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, https://orcid.org/0000-0001-6338-5372

Писаренко Сніжана Василівна доктор філософії з галузі Хімічна та біоінженерія, асистент кафедри хімії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, https://orcid.org/0000-0002-5978-487X

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАСОБАМИ ВИВЧЕННЯ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «АГРОХІМІЯ»

Анотація. Стаття присвячена вивченню особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців засобами вивчення освітньої компоненти «Агрохімія». Обґрунтовано потребу якісної професійної підготовки здобувачів

вищої освіти, вдосконалення їх професійної компетентності та готовності до реалізації в майбутньому ефективної практичної діяльності. Здійснено аналіз трактувань поняття «готовність» із точки зору філософії, психології та педагогіки, виокремлено найбільш значимі категорійні ознаки. Визначено професійну готовність майбутніх фахівців як складне, динамічне утворення, інтегративну особистісну якість і суттєву передумову ефективності їхньої професійної діяльності після закінчення закладу вищої освіти. Зазначено необхідність вивчення агрохімії з метою формування готовності майбутніх фахівців агрономічних і хімічних спеціальностей, що передбачає вдосконалення підготовки здобувачів вищої освіти до організації та проведення ефективної професійної діяльності в майбутньому. Охарактеризовано основні напрямки агрохімічних досліджень. Визначено ключові компоненти агрохімічного виробництва. Здійснено аналіз поетапного формування експериментальних умінь здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти відповідно до принципу наступності. На основі власного професійного досвіду обґрунтовано необхідність здобуття майбутніми фахівцями необхідних компетентностей теоретичного та експериментального характеру засобами вивчення освітньої компоненти «Агрохімія». Встановлено роль експериментальних умінь із хімії в здобувачів вищої освіти. Доведено важливість вивчення освітньої компоненти «Агрохімія», що відіграє важливу роль у сучасному сільському господарстві, де застосування хімічних знань і новітніх технологій допомагає оптимізувати виробництво, збільшити врожайність та поліпшити якість продукції, а також забезпечує екологічно стійкий розвиток сільськогосподарської галузі.

Ключові слова: професійна підготовка, готовність, майбутні фахівці, майбутні хіміки, майбутні агрономи, експериментальні вміння, практична діяльність.

Avdieiev Serhii Volodymyrovych senior lecturer of the Chemistry Department, Zhytomyr Ivan Franko State University, 40, Velyka Berdychivska St., Zhytomyr, 10008, https://orcid.org/0009-0001-0340-3150

Avdieieva Olga Yuriivna Doctor of Philosophy in the field of Education/ Pedagogy, an associate professor, an associate professor of the Chemistry department, Zhytomyr Ivan Franko State University, 40, Velyka Berdychivska St., Zhytomyr, 10008, https://orcid.org/0000-0001-6550-0776

Anichkina Olena PhD in Pedagogy, an associate professor, the head of the Chemistry department, Zhytomyr Ivan Franko State University, 40, Velyka Berdychivska St., Zhytomyr, 10008, https://orcid.org/0000-0003-4843-0707

Yevdochenko Olena Serhiyivna Doctor of Philosophy in the field of Education/Pedagogy, associate professor of the Department of Chemistry, Zhytomyr Ivan Franko State University, St. Velika Berdychivska, 40, Zhytomyr, 10008, https://orcid.org/0000-0001-6338-5372

Pysarenko Snizhana Vasylivna Doctor of Philosophy Degree Field of Study Chemical and bioengineering, Assistant Lecturer of the Department of Chemistry, Zhytomyr Ivan Franko State University, st. Velika Berdychivska, 40, Zhytomyr, 10008, https://orcid.org/0000-0002-5978-487X

CURRENT ISSUES OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS THROUGH THE MEANS OF STUDYING THE EDUCATIONAL COMPONENT "AGROCHEMISTRY"

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the professional training of future specialists by means of studying the educational component "Agrochemistry". The need for high-quality professional training of students of higher education, improvement of their professional competence and readiness to implement effective practical activities in the future is substantiated. An analysis of interpretations of the concept of "readiness" from the point of view of philosophy, psychology, and pedagogy was carried out, and the most significant categorical features were singled out. The professional readiness of future specialists is determined as a complex, dynamic education, an integrative personal quality and an essential prerequisite for the effectiveness of their professional activity after graduating from a higher education institution. The need to study agrochemistry for the purpose of forming the readiness of future specialists in agronomic and chemical specialties is indicated, which involves improving the training of higher education applicants for the organization and conducting of effective professional activities in the future. The main directions of agrochemical research are characterized. The key components of agrochemical production have been determined. The analysis of the step-by-step formation of experimental skills of the first (bachelor) level of higher education students was carried out in accordance with the principle of continuity. On the basis of own professional experience, the need for future specialists to acquire the necessary theoretical and experimental competences by means of studying the educational component "Agrochemistry" is substantiated. The role of experimental skills in chemistry in students of higher education has been established. The importance of studying the educational component "Agrochemistry" has been proven, which plays an important role in modern agriculture, where the application of chemical knowledge and the latest technologies helps to optimize production, increase yield and improve product quality, and also ensures environmentally sustainable development of the agricultural industry.

Keywords: professional training, readiness, future specialists, future chemists, future agronomists, experimental skills, practical activity.

Постановка проблеми. Агрохімічне виробництво відіграє важливу роль у сільському господарстві, забезпечуючи рослинні культури необхідними поживними речовинами, які сприяють їхньому росту та розвитку, допомагають у підвищенні врожайності, захищають від шкідників, хвороб і бур'янів, систематично забезпечують якість сільськогосподарської продукції. Однак сучасний стан економіки країни потребує інноваційного розвитку агропромислового сектору, відповідності соціально-економічним потребам суспільства, рівню розвитку сучасного виробництва та продовольчої безпеки держави [1], що сприятиме стабільності та збільшенню прибутковості сільськогосподарської галузі.

У контексті модернізації сільського господарства розвиток агрохімічної промисловості передбачає не лише впровадження новітніх технологій і наукових досягнень, а й широкий спектр змін, що стосуються підходів до управління, освіти, стандартів якості та екологічної стійкості.

В умовах сьогодення існує проблема підготовки висококваліфікованих фахівців хімічних і агрономічних спеціальностей, оскільки нововведення потребуватимуть від працівників сільськогосподарської сфери набуття комплексу актуальних знань, новітніх умінь і навичок, які сприятимуть ефективності в роботі та відповідатимуть сучасному розвитку агропромислового комплексу. Тому актуальною є потреба якісної професійної підготовки здобувачів вищої освіти, вдосконалення їх професійної компетентності та готовності до реалізації в майбутньому ефективної практичної діяльності, самостійності в прийнятті рішень, доборі ефективних методів і засобів у роботі за фахом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на ґрунтовний аналіз літературних і науково-популярних джерел варто зазначити, що поняття «готовність» вчені трактують із точки зору філософії, психології та педагогіки. Нами були проаналізовані найактуальніші твердження щодо визначення професійної готовності майбутніх фахівців до реалізації їх практичної діяльності. Так, із точки зору філософії готовність розглядають як «вияв діалектичної єдності» (В. Максименко [2, с. 36]), а з точки зору психології – як «активно-діяльнісний стан особистості», «приготування до чого-небудь» (І. Дичківська [3, с. 276]). Учені-педагоги трактують поняття «готовність», виділяючи такі категорійні ознаки як «здатність» (Р. Ваврик [4, с. 8]), «складне, багаторівневе, багатокомпонентне утворення» (С. Вітвицька [5, с. 171]), «цілісне утворення, модель» (О. Ярошенко [6]), «особистісне утворення» (С. Кубіцький [7, с. 14]), «сукупність знань, умінь і навичок» (О. Мороз [8]), «результат» (С. Кобзова [9, с. 127]) тощо.

Враховуючи можливості ефективної професійної підготовки фахівців у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за освітніми програмами 102 Хімія та 201 Агрономія, вважаємо за необхідне здійснення аналізу публікацій, які стосувалися дослідження професійної готовності майбутніх фахівців – хіміків і агрономів. Варто зазначити, що значна увага вчених зосереджена на таких ключових питаннях: професійна спрямованість особистості студента *(О. Ігнатюк, Л. Сподін, О. Смакула)*; теоретичні та методичні особливості підготовки фахівців-аграріїв та фахівців-хіміків *(І. Бендера, В. Ільчук, М. Ковтонюк, Д. Костюк, Ю. Лобода, Л. Марцева, В. Мельниченко, В. Свистун)*; професійна практична підготовка здобувачів вищої освіти агрономічних і хімічних спеціальностей *(О. Андрусь, Р. Ваврик, С. Виговська, Т. Деркач, З. Золотухіна, Н. Кожемякіна, В. Лозовецька, Н. Ткачова та ін.)*.

Отже, професійну готовність здобувачів вищої освіти як майбутніх фахівців розглядаємо як складне, динамічне утворення, інтегративну особистісну якість і суттєву передумову ефективності їхньої професійної діяльності після закінчення закладу вищої освіти.

Професійна готовність допомагає молодому фахівцю успішно виконувати свої обов'язки, якісно використовувати знання та набутий первинний професійний досвід. При цьому, формування експериментальних умінь майбутніх хіміків і агрономів є вирішальним фактором швидкої адаптації до умов праці та подальшого професійного їх удосконалення. Таким чином, формування експериментальних умінь здобувачів вищої освіти безпосередньо сприяє їхній професійній готовності до реалізації практичної діяльності, забезпечуючи при цьому професійне становлення майбутніх фахівців (як хімічних, так і агрономічних спеціальностей). Тому в закладі вищої освіти необхідно створити всі умови, які б сприяли досягненню поставлених цілей.

Отже, формування професійної готовності майбутніх хіміків і агрономів є одним із складників розвитку професійного становлення їх як конкурентоспроможних фахівців, професіоналів своєї справи.

Мета статті полягає в обґрунтуванні важливості професійної підготовки майбутніх фахівців засобами вивчення освітньої компоненти «Агрохімія».

Виклад основного матеріалу. Значний потенціал для формування готовності майбутніх фахівців агрономічних і хімічних спеціальностей забезпечує вивчення агрохімії, що передбачає вдосконалення підготовки здобувачів вищої освіти до організації та проведення ефективної професійної діяльності в майбутньому.

Агрохімія – це галузь хімії, яка вивчає хімічні процеси, що відбуваються в ґрунті та рослинах, використання хімічних речовин у сільському господарстві з

метою покращення врожайності та якості сільськогосподарської продукції й зменшення впливу господарської діяльності на навколишнє середовище.

Агрохімічні дослідження відіграють важливу роль у вдосконаленні методів сільського господарства, розробці нових технологій вирощування рослин і забезпеченні стійкого та ефективного використання ресурсів із метою покращення продовольчої безпеки та сталого розвитку агрохімічних виробництв.

Основні напрямки агрохімічних досліджень включають: *1. дослідження ґрунту* (вивчення хімічного складу ґрунту, якісні реакції на добрива, пестициди та інші агрохімічні речовини; визначення родючості, кислотності, вмісту поживних речовин і мінералів); *2. дослідження добрив і пестицидів* (вивчення властивостей і впливу різних видів добрив і пестицидів на рослини, ґрунтову мікрофлору та водні ресурси); *3. фізіологія рослин* (вивчення впливу хімічних речовин на фізіологічні процеси росту, розвитку, фотосинтезу та живлення рослин); *4. оцінка екологічного впливу* (визначення ефективності та потенційних ризиків використання хімічних речовин у сільському господарстві на навколишнє середовище та екосистему); *5. біологічні методи контролю шкідників* (вивчення та впровадження біологічних методів контролю шкідників як альтернативу хімічним пестицидам); *6. оптимізація використання ресурсів* (дослідження способів оптимізації використання мінеральних і органічних добрив, води, енергії та інших ресурсів із метою підвищення продуктивності та зниження негативного впливу на навколишнє середовище).

Таким чином, ключовими компонентами агрохімічного виробництва є: ***добрива*** (виробництво добрив – азотних (нітратних), фосфорних (фосфатних), калійних і комплексних, які використовуються для підживлення рослин поживними речовинами, необхідними для їх здоров'я та росту); ***пестициди*** (виробництво різних видів хімічних засобів з метою захисту рослин від шкідників, хвороб та бур'янів, які допомагають зберегти врожайність культур і зменшити втрати від шкідливих організмів); ***сівозміни*** (виробництво насіння різних культур, яке може бути оброблене пестицидами або має вбудовану захисну технологію для збільшення врожайності та захисту від шкідників); ***агрохімічні засоби*** (виробництво хімічних речовин для обробки ґрунту, регулювання росту рослин, покращення якості ґрунту та підвищення врожайності); ***ефективність та безпека*** (постійне вдосконалення технологій і засобів для можливості безпечного застосування хімічних речовин, мінімізація їх впливу на навколишнє середовище та здоров'я людей).

Отже, вирішальними елементами у формуванні професійної готовності майбутніх фахівців до реалізації ефективної практичної діяльності у сільськогосподарській галузі є:

- знання сільськогосподарських наук, які стосуються вирощування рослин та догляду за господарством;

- технічні навички (вміння використовувати техніку та обладнання, що застосовуються в сільському господарстві, а також розуміння сучасних технологій вирощування та обробки рослин);
- навички планування та організації сільськогосподарської роботи, управління часом та ресурсами, врахування особливостей вирощування рослин;
- навички здійснення аналізу та інтерпретації даних, одержаних із обстежень поля, проведення якісних хімічних реакцій, польових дослідів із метою прийняття обґрунтованих рішень;
- етика праці (відповідність етичним стандартам у галузі сільського господарства, дотримання правил безпеки та стандартів якості продукції) тощо.

Ці елементи сприяють формуванню ключових компетентностей фахівців, що дає можливість працювати ефективно та професійно у сфері сільського господарства, використовуючи сучасні методи та технології для покращення виробництва та збільшення врожайності. Таким чином, здобувачі вищої освіти мають не лише засвоїти певний обсяг знань, умінь і навичок, але й бути готовими до застосування їх як у стандартних, так і в проблемних ситуаціях, у змінних умовах у ході виконання своїх професійних обов'язків.

З метою формування професійної компетентності майбутніх фахівців потрібно використовувати різноманітні завдання, які сприятимуть розвитку їх експериментальних умінь і необхідних навичок у сфері сільського господарства. Серед таких завдань важливими є:

- практичні вправи на ґрунтознавство (вивчення та аналіз ґрунтів на практиці, самостійне збирання проб ґрунту, визначення його основних характеристик);
- експерименти з рослинами (вирощування рослин за різних умов; вивчення впливу різних факторів (волога, освітлення, ґрунтова речовина) на ріст і розвиток рослин);
- планування агротехнічних заходів (розробка планів вирощування певних культурних рослин із врахуванням ґрунтових, погодних умов і особливостей агротехніки);
- вивчення захисту рослин (аналіз ризиків захворювань і шкідників, розробка стратегій захисту рослин від них, вибір оптимальних засобів захисту);
- робота з агротехнікою (навчання у використанні та обслуговуванні сільськогосподарської техніки, включаючи трактори, комбайни, обприскувачі та інші сільськогосподарські машини);
- аналіз одержаних даних і планування вирощування (систематичний аналіз даних про врожайність, витрати на вирощування та прибутковість для розробки оптимальних планів вирощування);

- стажування та практика (організація стажувань у сільськогосподарських підприємствах для отримання практичного досвіду роботи в реальних умовах);
- проєктні завдання (розробка та реалізація проєктів у сфері сільського господарства, які передбачають планування, вирощування та моніторинг певних культур).

На основі вище зазначеного, нами було розроблено силабуси, навчальні та робочі програми для обов'язкової освітньої компоненти «Агрохімія» (спеціальність 201 Агрономія) та вибіркової освітньої компоненти «Агрохімія» (спеціальність 102 Хімія), загальною метою яких є формування в здобувачів вищої освіти системи теоретичних знань, практичних умінь і навичок із питань регулювання живлення рослин, вивчення змін, які відбуваються в системі ґрунт-рослина-добрива, застосування засобів хімізації для покращення умов надходження поживних речовин у рослини, якісного використання добрив, підтримання та відновлення родючості ґрунтів тощо.

З метою ефективної професійної підготовки майбутніх фахівців хімічних і агрономічних спеціальностей надзвичайно важливим є забезпечення поетапного формування їх експериментальних умінь, дотримуючись принципу наступності. Так, освітній процес здобувачів І курсу бакалаврського рівня вищої освіти, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Тепличне господарство» (галузь знань «20 Аграрні науки та продовольство», спеціальність 201 Агрономія) розпочинається із вивчення таких освітніх компонент хімічного спрямування, як «Неорганічна та органічна хімія», «Методи хімічного аналізу», що дає їм можливість пригадати та повторити (а за необхідності й вивчити) навчальний матеріал, систематизувати, поглибити та розширити здобуті у закладі загальної середньої освіти знання з хімії та суттєво їх удосконалити. Освітня компонента «Неорганічна та органічна хімія» є важливою складовою вивчення хімії. Вона надає здобувачам вищої освіти можливість зрозуміти основні поняття, закони та ключові концепції, що стосуються різних типів хімічних речовин, їхньої взаємодії, фізичних і хімічних властивостей і застосування в різних галузях знань. Дана освітня компонента спрямована на вивчення неорганічних і органічних сполук, їх основних характеристик і властивостей; має велике значення для розуміння біохімічних процесів, виробництва мінеральних добрив і мікродобрив, хімічної промисловості тощо.

Освітня компонента «Методи хімічного аналізу» є ключовою для розвитку в майбутніх агрономів навичок аналізу та інтерпретації хімічних даних, розуміння сучасних інструментальних методів аналізу та їх застосування в наукових дослідженнях і власній практичній діяльності. На лабораторних заняттях здобувачі вищої освіти мають можливість ознайомитися з

новітніми приладами й устаткуванням, методами аналізу, такими як спектральні методи (ІЧ-спектроскопія, ЯМР-спектроскопія), хроматографічні методи (газова та рідкісна хроматографія), методи мас-спектрометрії тощо. Вивчення методів обробки та інтерпретації даних, статистичні методи аналізу дозволять майбутнім агрономам обробляти та аналізувати результати експериментів, розуміти спектр їх застосування в лабораторній практиці та інших наукових дослідженнях.

Наступною освітньою компонентою професійної та практичної підготовки бакалаврів – майбутніх агрономів хімічного спрямування є безпосередньо «Агрохімія», яка спрямована на озброєння здобувачів вищої освіти теоретичними та практичними знаннями, експериментальними вміннями з хімії та набуттям первинного професійного досвіду їх реалізації. Тому одним із ключових завдань нашого дослідження стало наукове обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності лабораторного практикума із освітньої компоненти «Агрохімія».

Основними завданнями вивчення освітньої компоненти «Агрохімія» є: ознайомлення здобувачів освіти з агрохімічними властивостями ґрунту, складом, особливостями застосування мінеральних та органічних добрив, параметрами колообігу елементів живлення з урахуванням зон вирощування та специфіки різних сільськогосподарських культур та охорони довкілля; поглиблення знань із хімії, біології, екології; розвиток мотивації до дослідницької діяльності, творчих здібностей; формування екологічного мислення; сприяння професійному самовизначенню; створення умов для формування і розвитку в здобувачів бажання самостійно працювати, проявляти лідерські та моральні якості, працювати в колективі тощо.

На вивчення освітньої компоненти «Агрохімія» відводиться 135 годин, 4,5 кредитів ECTS. Форма проведення занять: лекції, лабораторні заняття. Форма звітності: залік, екзамен.

Варто зазначити, здобуті знання, як теоретичного, так і експериментального характеру майбутні агрономи поглиблюють у ході вивчення освітньої компоненти «Агрохімія», яка передбачає ознайомлення з обладнанням та оснащенням хімічної лабораторії**;** засвоєння правил роботи та техніки безпеки в ній; вивчення різних видів хімічного посуду, основних операцій хімічного експерименту; ознайомлення зі способами нагрівання, добування та збирання газів, розділення сумішей тощо та застосування всього комплексу знань, умінь і навичок, що сприятиме реалізації ефективної підготовки здобувачів вищої освіти у ході майбутньої практичної діяльності.

З метою підвищення якості підготовки майбутніх агрономів до лабораторних занять, зокрема, формування в них професійної компетентності та розвитку експериментальних умінь у ході вивчення основ агрохімії було

розроблено робочий зошит, інструктивно-методичні матеріали до лабораторних занять і методичні рекомендації до організації самостійної та індивідуальної роботи із освітньої компоненти «Агрохімія» для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

У процесі професійної підготовки майбутні фахівці мають виконувати експериментальні дослідження, володіти вміннями організовувати та контролювати виконання, набути первинний професійний досвід організації закладки польових експериментів із метою перевірки якості насіння (визначення енергії проростання, маси тисячі насіння, наявності патогенів), мінеральних добрив, фунгіцидів, інсектицидів, акарицидів, гербіцидів тощо. Таке трансформування знань і вмінь дозволить майбутнім фахівцям усвідомити можливості агрохімії для вивчення програмного матеріалу, формування соціальних умінь, досягнення успішності в ході навчання, зацікавлення до вивчення предмета.

Теми лабораторних занять із освітньої компоненти «Агрохімія» розроблені відповідно до навчальної, робочої програми та силабусу. Всі запропоновані в лабораторному практикумі експерименти здобувачам вищої освіти пропонується описати за планом, в якому особливу увагу приділяємо таким основним компонентам: назві експерименту; необхідним реактивам і обладнанню; техніці виконання досліду; фізичним властивостям вихідних речовин; умовам проходження реакції; правилам техніки безпеки, яких необхідно дотримуватись при виконанні обраного експерименту; рівнянню хімічної реакції, яке відбувається; ознакам проходження реакції.

Таким чином, поєднуючи досконалу техніку проведення експериментів та філігранну методику їх пояснення, здобувач вищої освіти – майбутній хімік або агроном – повною мірою буде здатним до мобільного використання своїх знань, умінь і навичок, що забезпечить формування конкурентоспроможного фахівця відповідно до існуючих вимог європейської освітньої системи.

З метою реалізації завдань, які стоять перед здобувачами вищої освіти бакалаврського рівня важливим є використання завдань творчого характеру, проблемної технології навчання, розширення їх кругозору. Так, в ході вивчення освітньої компоненти «Агрохімія» на лабораторному занятті та в ході попередньої самостійної підготовки до заняття здобувачі вищої освіти мають можливість: опрацювати теоретичні питання кожної теми, дати відповіді на питання для самостійного опрацювання та поточні контрольні завдання, законспектувати основні поняття теми, дати відповіді на тестові запитання, підготувати повідомлення (текстову доповідь) про актуальні агрохімічні проблеми для Житомирського регіону або іншої місцевості.

Крім того, на лабораторних заняттях із освітньої компоненти «Агрохімія» майбутні фахівці набувають професійної компетентності та

формування експериментальних умінь не лише завдяки вивченню теоретичних питань теми, а й завдяки можливості:

- ознайомитися із зовнішніми ознаками мінеральних добрив, вивчити їх хімічні формули, дослідити фізичні властивості, здатність розчинятися у воді тощо;
- виконувати хімічні експерименти («Забарвлення полум'я», «Утворення нітрату сечовини», «Хімічні реакції з лугами») тощо;
- проводити якісні реакції на наявність або відсутність необхідних компонентів у мінеральних добривах («Якісна реакція на хлорид-аніон», «Якісна реакція на сульфат-аніон», «Якісна реакція на катіони Ca^{2+}», «Якісна реакція на катіони Mg^{2+}», «Якісна реакція на карбонати», «Якісна реакція на катіони NH_4^+», «Якісна реакція на фосфат-аніон», «Доведення наявності фосфат-аніону»;
- розв'язувати експериментальні задачі з хімії на визначення вмісту мінеральних добрив.

Таким чином, обдумування та поетапне планування дослідження, його постановка і отримання конкретних результатів експерименту формують у здобувачів вищої освіти – майбутніх хіміків і агрономів дослідницькі навички та здійснюють пошук практичних підтверджень набутих раніше теоретичних знань. Це, в свою чергу, забезпечує активізацію їх розумової діяльності, розвиток пізнавальних здібностей, самостійної дослідницької діяльності, збагачує розуміння значення хімії у житті кожної людини, що є запорукою успіху формування системи експериментальних умінь майбутніх фахівців ще в стінах закладу вищої освіти та сприяє використанню подібних умінь у подальшій професійній діяльності.

Крім того, включення майбутніх агрономів у активну наукову діяльність відбувається ще й за рахунок вивчення таких додаткових освітніх компонент як «Сільськогосподарська ентомологія», «Ґрунтознавство», «Землеробство з основами наукових досліджень в агрономії», «Сільськогосподарські машини та машиновикористання в рослинництві», курсові та кваліфікаційні роботи, де здобувачі вищої освіти мають можливість поглибити вже отримані знання.

На нашу думку, вивчення освітньої компоненти «Агрохімія» дає можливість систематизувати й узагальнити вже набуті знання та продовжити оволодіння іншими вміннями й навичками, необхідними для подальшої професійної діяльності. Таким чином, у здобувачів вищої освіти відбувається формування предметних (дидактичних) та надпредметних (soft skills) знань, умінь і навичок; інноваційного мислення; пізнавальної активності тощо.

Вважаємо, що виконання завдань, передбачених лабораторним практикумом, проведення хімічних експериментів по кожній запропонованій темі, розв'язування завдань експериментального характеру (експериментальних

задач) посідає важливе місце у підготовці майбутніх фахівців до реалізації професійної діяльності, оскільки забезпечує якісні, ґрунтовні теоретичні знання здобувачів вищої освіти та сформовані на їх основі професійні вміння і навички (в тому числі, експериментальні), які дозволять виконувати схожі завдання в ході практичної діяльності (виконання дослідів у польових умовах). Ці характеристики є надзвичайно важливими в ході підготовки майбутніх фахівців до ефективної професійної діяльності для успішного проведення хімічного експерименту, формування нових знань і розвитку експериментальних умінь.

Таким чином, особливості формування експериментальних умінь та професійної підготовки фахівців засобами вивчення освітньої компоненти «Агрохімія» включають ключові аспекти:

1. *теоретична база з агрохімії* (надає здобувачам вищої освіти теоретичні знання про хімічні процеси, що відбуваються у ґрунті, рослинах, добривах, що дає змогу зрозуміти основні принципи та закономірності агрохімічних процесів);

2. *лабораторні заняття* (дозволяють здобувачам вивчати хімічні властивості ґрунтів, склад ґрунтових розчинів, властивості мінеральних і органічних добрив, мікродобрив і їхній вплив на рослини; самостійно проводити хімічні експерименти та аналізувати одержані дані);

3. *моделювання польових досліджень* (дозволяють вивчити вплив різних добрив, методів обробітку ґрунту на ріст і розвиток рослин; отримати практичні навички та вміння працювати з агрохімічними матеріалами в реальних умовах;

4. *аналіз результатів і звітування* (здобувачі вчаться аналізувати результати експериментів, робити висновки та готувати звіти, розвивати навички критичного мислення та систематизації результатів досліджень);

5. *інтеграція знань* (вивчення агрохімії допомагає студентам інтегрувати знання з хімії, біології та сільського господарства, що є важливим для розуміння комплексних агроекологічних процесів).

Розглянуті вище особливості допомагають здобувачам вищої освіти набути необхідної професійної компетентності та розвивати експериментальні вміння, необхідні для подальшої професійної діяльності в сільському господарстві та дослідницькій сфері, де експерименти та дослідження з агрохімії відіграють важливу роль у розвитку новітніх технологій та методів у сільському господарстві.

Такі завдання спрямовані на розвиток знань, експериментальних умінь і навичок, які необхідні для успішної кар’єри в сільськогосподарській сфері та для успішного засвоєння практичних аспектів у галузі сільського господарства.

Висновки. Отже, агрохімія відіграє важливу роль у сучасному сільському господарстві, де застосування хімічних знань і новітніх технологій допомагає оптимізувати виробництво, збільшувати врожайність та поліпшувати якість продукції, а також забезпечує екологічно стійкий розвиток сільськогосподарської галузі. Саме ефективна професійна підготовка майбутніх фахівців засобами вивчення освітньої компоненти «Агрохімія» відіграє ключову роль для забезпечення успішної та результативної діяльності сільськогосподарського сектору. Адже майбутні хіміки та агрономи з високим рівнем експериментальних умінь зазвичай є висококваліфікованими фахівцями в своїй галузі, які здатні вирішувати складні завдання й вносити вагомий внесок у розвиток аграрного сектору свого регіону та всієї України.

Література:

1. Концепція реформування і розвитку аграрної освіти та науки : розпорядження Міністерства освіти і науки України 06.04.2011 № 279-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-%D1%80#Text

2. Максименко В. П. Дидактика: курс лекцій: Навч. посіб. / В. П. Максименко. Хмельницький: ХмЦНП, 2013. 222 с.

3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посіб. / І. М. Дичківська. К.: Академвидав, 2004. 352 с.

4. Ваврик Р. В. Розвиток професійної готовності викладачів загальновійськових дисциплін до педагогічної діяльності у вищих військових навчальних закладах: автореф. дис. канд. пед. наук. Київ: Нац. академія оборони України, 2005. 16 с.

5. Вітвицька, С. С. Теоретичні і методичні засади педагогічної підготовки магістрів в умовах ступеневої освіти: монографія. Житомир: «Полісся», 2015. 416 с.

6. Ярошенко О. Г. Групова навчальна діяльність школярів: теорія і методика. Київ: Партнер, 1997. 195 с.

7. Кубіцький С. О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності: автореф. дис. канд. пед. наук. Київ: Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2002. 21 с.

8. Мороз О. Г. Підготовка майбутнього фахівця: навч. посіб. Київ: Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2001. 143 с.

9. Кобзова С. М. Критерії та рівні готовності майбутніх фахівців сфери туризму до проектування регіональних маршрутів. Наукова скарбниця освіти Донеччини. № 1. 2000. С. 126–130.

References:

1. Kontseptsiia reformuvannia i rozvytku ahrarnoi osvity ta nauky [Concept of reforming and development of agricultural education and science]: rozporiadzhennia Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 06.04.2011 № 279-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-%D1%80#Text (data zvernennia: 03.03.2024). [in Ukrainian]

2. Maksymenko V. P. (2013). Dydaktyka: kurs lektsii [Didactics: a course of lectures]: Navch. posib. / V. P. Maksymenko. Khmelnytskyi: KhmTsNP. 222 s. [in Ukrainian]

3. Dychkivska I. M. (2004). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative pedagogical technologies]: Navch. posib. / I. M. Dychkivska. K.: Akademvydav. 352 s. [in Ukrainian]

4. Vavryk R. V. (2005). Rozvytok profesiinoi hotovnosti vykladachiv zahalnoviiskovykh dystsyplin do pedahohichnoi diialnosti u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh [Development of professional readiness of teachers of combined military disciplines for pedagogical activity in higher military educational institutions]: avtoref. dys. kand. ped. nauk. Kyiv: Nats. akademiia oborony Ukrainy. 16 s. [in Ukrainian]

5. Vitvytska, S. S. (2015). Teoretychni i metodychni zasady pedahohichnoi pidhotovky mahistriv v umovakh stupenevoi osvity [Theoretical and methodical principles of pedagogical training of masters in the conditions of graduate education]: monohrafiia. Zhytomyr: «Polissia». 416 s. [in Ukrainian]

6. Iaroshenko O. H. (1997). Hrupova navchalna diialnist shkoliariv: teoriia i metodyka. [Group educational activity of schoolchildren: theory and methodology]. Kyiv: Partner. 195 s. [in Ukrainian]

7. Kubitskyi S. O. (2002). Systema otsiniuvannia hotovnosti maibutnikh ofitseriv do profesiinoi diialnosti [The system for evaluating the readiness of future officers for professional activity]: avtoref. dys. kand. ped. nauk. Kyiv: In-t pedahohiky i psykholohii profesiinoi osvity APN Ukrainy. 21 s. [in Ukrainian]

8. Moroz O. H. (2001). Pidhotovka maibutnoho fakhivtsia [Training of the future specialist]: navch. posib. Kyiv: Natsionalnyi ped. un-t im. M. P. Drahomanova. 143 s. [in Ukrainian]

9. Kobzova S. M. (2000). Kryterii ta rivni hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv sfery turyzmu do proektuvannia rehionalnykh marshrutiv. [Criteria and levels of readiness of future specialists in the field of tourism for designing regional routes]. Naukova skarbnytsia osvity Donechchyny. № 1. S. 126–130. [in Ukrainian]

УДК 811.111’25:378.147.88

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-698-707

Антонова Вікторія Анатоліївна викладач кафедри іноземних мов, Поліський національний університет, бульвар Старий 7, м. Житомир, 10008, тел.: (097) 748-71-55, https://orcid.org/0009-0003-5976-4574

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ ЗА ДОПОМОГОЮ КОЛОКАЦІЙ

Анотація. У статті проведено дослідження способів вивчення термінологічної англомовної лексики за допомогою сталих лексичних виразів – колокацій. Колокації формують достатньо передбачувані висловлювання або ланцюги висловлювань, де одна конструкція переходить в іншу. Ці розширені лексичні зразки є унікальними для певного лінгвістичного реєстру або жанру. Проте ідентифікація таких зразків при вивченні і застосуванні професійної термінології стає важливим кроком для оволодіння професійним мовленням, а також для роботи з аналізом англомовних текстів певного академічного напрямку. Колокації гнучкі в семантиці, їх основа формується за рахунок складових компонентів. Вони підпорядковуються граматичним нормам, однак вимагають чіткого лексичного відбору. У статті зроблено спробу пояснити труднощі засвоєння термінів і їх вживання у фаховому мовленні. При проведенні цього дослідження нами помічено, що граматичні помилки частіше всього спричинені лексичними недоліками на середньому і вищому рівні знань. Тому так важливо робити більше лексичної роботи з термінами замість граматичної корекції, а також приділяти більше уваги колокаціям та іншим видам лексичної роботи. При роботі з термінологією варто не концентруватися на незрозумілих граматичних конструкціях і незрозумілих словах, тут важливий текст з правильно підібраними лексичними зрощеннями вживання цих термінів в фаховому мовленні. Слід звернути увагу, що при вивченні фахових термінів іноземною мовою, мовець може розуміти всі слова, але не може зрозуміти словосполучення, в яких ці слова знаходяться. Тому важливо працювати з колокаціями вже знайомих термінів, акцентувати увагу на особливостях використання їх у мовленні, занотовувати їх і створювати власні вислови чи речення. Дослідження рекомендує способи роботи із засвоєння фахової лексики для її подальшого практичного використання без ускладнених граматичних конструкцій. У процесі навчання рекомендується багатоцільова усна практика на основі колокацій та робота з аутентичними матеріалами для тренування у професійній сфері. Також наголошується

важливість англомовного наукового та професійного мовлення максимально наближеного до носіїв мови.

Ключові слова: термін, колокація, іноземна мова, лексичні словосполучення.

Antonova Viktoriia Anatoliivna teacher of Department of Foreign Languages in Polissia National University, boulevard Staryi 7, Zhytomyr, 10008, tel.: (097) 748-71-55, https://orcid.org/0009-0003-5976-4574

FEATURES OF STUDYING ENGLISH TERMINOLOGICAL VOCABULARY WITH THE HELP OF COLLOCATIONS

Abstract. The article researches the methods of studying the terminological English vocabulary with the help of fixed lexical expressions – collocations. Collocations form sufficiently predictable statements or chains of statements where one construction leads to another. These extended lexical patterns are unique to a specific linguistic register or genre. However, the identification of such samples when studying and applying professional terminology becomes an important step for mastering, as well as for work with the analysis of English texts of a certain academic direction. Collocations are flexible in the meaning; their basis is formed in accordance with constituent components. They are complied with grammatical rules, but require clear lexical choice. The article makes an attempt to explain the difficulties of learning terms and their use in professional speech. While conducting this research, we noticed that grammatical errors are most often caused by lexical deficiencies at the middle and higher level of knowledge. That is why it is so important to do more lexical work with the terms instead of grammar correction, as well as to pay more attention to collocations and other types of lexical work. When working with terminology, one should not concentrate on unclear grammatical structures and incomprehensible words, a text with correctly chosen lexical formations of the use of these terms in professional speech is important here. It should be noted that when studying professional terms in a foreign language, the speaker can understand the word combinations in which these terms are found. Therefore, it is important to work with collocations of already familiar terms, to concentrate on the peculiarities of their use in speech, to note them down and to create expressions or sentences. The study recommends ways of working on the assimilation of professional vocabulary for its further practical use without complicated grammatical structures. In the learning process it is recommended to use multi-purpose oral practice based on collocations and working with authentic materials for training in the professional field. It is also emphasized the importance of English scientific and professional speech as close as possible to native speakers.

Keywords: term, collocation, foreign language, lexical combinations.

Постановка проблеми. Поняття сполучності слів в англійській мові орієнтоване, в першу чергу, на слово, а також на зв'язок між лексемами: тут мають значення і самі сполучення, і слова, що стоять поруч в тексті. Ситуація складається зовсім інакше, коли цими словами виступають професійні терміни і встановлюються зв'язки між ними у професійному мовленні. Граматична складова англійської мови дуже важлива, вона дає змогу будувати речення і спілкуватися, але при цьому можуть виникати труднощі саме з лексикою. Природний порядок слів дозволяє швидко «заговорити» англійською і не вивчати всю лексику одразу. Слова поєднуються з іншими словами граматичними структурами, певними комбінаціями, колокаціями. Ці комбінації можуть бути граматичними або лексичними. Граматичні структури складаються з домінантного слова – іменника, прикметника або дієслова з прийменником. Лексичні структури не мають у своєму складі домінантного слова, це можуть бути поєднання дієслова і іменника або навпаки, прикметника і іменника (прислівника), або прислівника і дієслова. Колокації формують достатньо передбачувані висловлювання або ланцюги висловлювань, де одна конструкція переходить в іншу. Ці розширені лексичні зразки є унікальними для певного лінгвістичного реєстру або жанру. Проте, ми вважаємо, що ідентифікація таких зразків при вивченні і застосуванні професійної термінології стає важливим кроком для оволодіння професійним мовленням, а також для роботи з аналізом англомовних текстів певного академічного напрямку. Колокації гнучкі в семантиці, їх основа формується за рахунок складових компонентів. Вони підпорядковуються граматичним нормам, однак вимагають чіткого лексичного відбору. Такі зрощення можуть бути номінативними – мати у своєму складі два змістовних слова або граматичними – поєднуватись з прийменником. Колокаційні явища показують зв'язки між словами в лінгвістичному корпусі і їх семантичні особливості. Науковці Оксфордського університету вважають, що колокації – це спосіб поєднання слів у мові для створення природнього звучання та письма [5, С. 7].

Наше дослідження зосереджене на фаховій іноземній термінології, що включає в себе лексико-семантичні структури у формі колокацій. Результати запропонованого дослідження мають показати важливість і продуктивність використання колокаційних конструкцій для повного розуміння терміну, його значення і ролі в контексті. А також – для застосування у професійній сфері у ситуації якісного живого спілкування. Запропонована тема не є новою в методиці викладання англійської мови, але розкриття теми використання колокацій під час вивчення англомовної термінологічної лексики ще не достатньо вивчений науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж багатьох десятиліть лінгвісти вивчають колокації. Це і сфери англійської мови для академічних цілей (EAP), а також сфери іноземної мови для спеціальних цілей (LSP) (Williams 2003, Sager, Dungworth & McDonald 1980); схожі напрямки досліджень спостерігаємо в термінології (Pearson 1998, Gläser 1988), статистичні підходи вивчення частотності у вживанні колокаційних виразів (Evert 2004, Stubbs 1995), їх взаємодія в різнотипних текстах (Williams 1998), а також взаємовплив лексичних одиниць і граматичних структур (Stefanowitsch & Gries 2003). Колокаційні лексичні структури асоціюються із масштабним аналізом лінгвістичних корпусів (Gledhill 2009), проте варто згадати і їх роль як текстового ресурсу в професійній сфері. Це одночасно лексична єдність і граматична структурна одиниця, це зв'язок, що впливає на все сприйняття тексту (Halliday and Hasan 1976). Сюди належать фразеологічні і лексикологічні фрази, колокаційні пари і згруповані ланцюги тощо. Такі лексико-граматичні сполучення досліджувалися науковцями прикладної лінгвістики (Hunston and Francis 2000). Однак специфічний лексичний зразок в професійному тексті важко зрозуміти в інших сегментах того ж самого тексту, або в іншому реєстрі чи в мовному використанні взагалі. Ми вважаємо, що це певна система вибору для створення значення, що веде до асоціативних виразів. Це, у свою чергу, результат виникнення мовлення, що є водночас штучно конструйованим, проте зв'язним, високопродуктивним і різноманітним. Дослідники мови Вестмінстерського університету зауважують: «Особливо для тих, хто вже вміє читати рідною мовою, переважна більшість проблем виникає при намаганні читати англійською, це пов'язано з тим, що вони не знають достатньо поширених сполучень слів…» [2, С. 25].

Мета статті – з'ясувати важливість і продуктивність використання колокацій у фаховій іноземній термінології, дослідити їх лексико-семантичну структуру, визначити алгоритм дій із засвоєння фахової лексики для її подальшого практичного використання без ускладнених граматичних конструкцій.

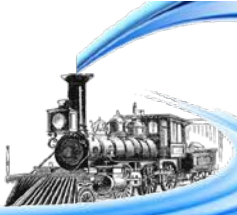
Виклад основного матеріалу. При вивченні термінологічних іноземних слів важливим є усвідомлення різниці між навчанням і засвоєнням. Розуміння цих процесів ускладнюється застосуванням термінів у конкретній сфері діяльності. Тому визначення значення лексеми, її сприйняття і використання набувають зовсім інших відтінків. Не зрозуміло, як багато часу займе повторне використання терміну у власному мовленні, тут важливим аспектом є зміст слова, як воно вживається і як «зв'язується» з іншими словами. Конкретне значення терміну відходить на інший план. Причина, по якій терміни «не сприймаються» полягає в тому, що здобувач освіти не помічає, як конкретний

термін вступає у зв'язок з іншими словами і творить словосполучення. Студент може знати багато окремих лексичних одиниць, проте має складнощі їх використання відповідно до граматичних правил мови. У нього нема натренованих навичок використовувати терміни в значній кількості лексичних зрощень, які містять у собі набагато більше значень при мовленні і письмі.

Зауважимо, якщо важко відтворити нові зрідка вживані терміни – краще використовувати вже знайомі слова у великій кількості колокацій. Окрім того на допомогу студенту приходять важливі синоніми, антоніми і перефразування. Тренування пріоритетів у лексиці сприяє правильному сприйняттю і справжньому прогресу.

При звичайному способі вивчення лексем на заняттях з англійської мови пріоритет становить граматична система, що вимагає великої кількості слів і веде до створення штучно сконструйованої розмови. Недоліком є занадто велике розмаїття слів, частіше всього іменників і труднощі їх використання в граматичних конструкціях. Тобто, граматика використовується для того, для чого вона ніколи не була продумана. Насправді граматика спонукає конструювати словосполучення, коли ми не в змозі зробити це самостійно і не можемо знайти в «ментальному лексиконі» відповідник. Ефективне використання мови вимагає вже натренованих підготовлених сполучень слів, їх засвоєння і відтворення: *'recall clearly, recall distinctly, seem to recall'* [5, С. 625], *'indefinite duration, likely expected duration, throughout the duration of'* [5, С. 244]

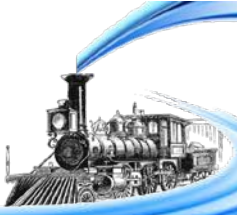
Колокації спонукають говорити не про самі поняття, а про «дії» цих понять. Це не прості словосполучення, які межують один з одним, а ситуативно-спонукальні конструкції, тобто коротке словосполучення має в своїй семантичній структурі складніше пояснення і може бути зрозумілим для певної сфери діяльності, чи то професійної, чи то повсякденної: *'These thoughts are in the corner of the mind' ('ці думки знаходяться в розумовому кутку'*, мається на увазі *у віддалених або прихованих відділах свідомості*) [5, С. 165] Запропоновані словосполучення асоціюються з певним значенням, котре призводить до ситуації у певній сфері діяльності, що потребує сценарію свого вирішення. Тобто попередньо підготовлене словосполучення вимагає значення і ситуації його використання. Погоджуємося з думкою, що колокації підсилюють термінологічні значення та разом з прикладами спонукають до швидшого розуміння поняття лексеми (у нашому випадку, терміну) [4, С. 56]. У складі таких зрощень може бути лише два або три слова, проте вони несуть інформативну насиченість, яка може відтворити складну професійну задачу чітко й точно. На нашу думку таким лексемам повинна приділятися значна увага на занятті, а також більший контекст, який вони пропонують. Вже після пояснення ситуації, розуміння її значення і використання можна здійснювати переклад рідною мовою. Однак, варто використовувати не дослівний переклад

слів, а повну фразу, яка при перекладі може мати зовсім іншу структуру, ніж в своєму еквіваленті англійською мовою. «Колокації є більш ситуативно-спонукальними і, відповідно, набагато ймовірніше спонукають уяву для письма' [3, С. 24]. Тобто, якщо пропускати колокаційні зрощення при вивченні професійного мовлення і термінології, це означає ігнорувати велику кількість понять, що виражають складні ідеї спрощено і дуже точно. Чим менше таких словосполучень спеціаліст може використовувати, тим більше йому доводиться використовувати довші вислови з граматичними ускладненнями для спілкування. Однак це такі структури, які носії англійської мови передадуть точною лексичною фразою і відповідно стислою граматикою. Якщо носій мови зазвичай виражає свою ідею лексично за допомогою колокації, то не носій мови, котрий не знає лексичного значення, мусить використовувати граматику для вираження значення в такий спосіб, що є незвичним для конкретного контексту, у них немає лексичної моделі, яка б спрямовувала їх. Це у свою чергу збільшує ймовірність граматичних помилок в майбутньому. При вивченні фахової іноземної мови такі мовленнєві непорозуміння призводять до ще більш комплексних пояснень граматичних явищ і їх практики, в той час як простішим шляхом є робота з розширенням ментальної лексичної системи здобувача освіти. Наприклад, при незнанні виразу *'disruptive influence' (руйнівний вплив)* мовець буде змушений конструювати вираз на зразок *'the person who enables other people to act in a negative way' (особа, яка спонукає інших людей діяти негативним способом)*. При веденні розмови з підвищеним використанням термінології такі пояснення є не тільки складними в сприйнятті, вони ще й ускладнюють синтаксичну структуру речення, що і так є важким в сприйнятті і ідентифікації понять для людей, які не володіють іноземною мовою вільно. Проте з використанням колокації в реченні *'Such disruptive influence in small groups can delay its development' (Такий руйнівний вплив на групу може затримати її розвиток)* – словосполучення *'disruptive influence'* є зрозумілим для фахівців і дає можливість в мовленні не повідомляти інформацію про негативні впливи, їх види, як вони впливають на інших. Така інформація стає зрозумілою з контексту, а мовлення фахівця є більш професійним і структурованим. Тобто ментальна лексична система фахівця певного напряму дає можливість відтворити в пам'яті комплексну ситуацію, а також її вирішення за допомогою лише однієї завершеної фрази. Чим більше таких лексичних зрощень знає мовець при вивченні іноземної мови, тим менше йому потрібно граматичних маніпуляцій зі словами. А це дає нашому мозку більше простору для генерування і обробки потрібного контенту. «Як тільки ми встановили значення, – підкреслюють англійські дослідники, – ми повинні виявляти інші зв'язки з цими словами, що дозволяють нам їх використовувати або точно і швидко розпізнавати значення» [2, с. 18]

При проведенні цього дослідження нами помічено, що граматичні помилки частіше всього спричинені лексичними недоліками на середньому і вищому рівні знань. Тому так важливо робити більше лексичної роботи з термінами замість граматичної корекції, а також приділяти більше уваги колокаціям і іншим видам лексичної роботи. При роботі з термінологією варто не концентруватися на незрозумілих граматичних конструкціях і незрозумілих словах, тут важливий текст з правильно підібраними лексичними зрощеннями вживання цих термінів в фаховому мовленні. Слід звернути увагу, що при вивченні фахових термінів на іноземній мові, мовець може розуміти всі слова, але не може зрозуміти словосполучення, в яких ці слова знаходяться. Тому важливо працювати з колокаціями вже знайомих термінів, акцентувати увагу на особливостях використання їх у мовленні, занотовувати їх і створювати власні вислови чи речення. Така лексична робота спонукає здобувачів освіти запитувати про мовленнєві особливості вживання термінів, яких вони раніше і не помічали. Частіше всього при роботі з текстом термінологічне словосполучення розкладається на індивідуальні слова, значення і переклад яких опрацьовувався на практиці. Результатом такої роботи було «чисте» мовлення, проте неприроднє. Будь-які лексичні зрощення ігнорувались по тій причині, що здобувачі освіти не розуміли який запис робити: точний, вибірковий чи ідентичний визначенню в словнику. Нами помічено, що робота з текстом ефективніша, якщо використовуємо наступний алгоритм: запис словосполучення варто робити в тій формі, яка представлена в тексті; такі зрощення повинні бути максимально великими відповідно до контексту свого вживання; слід уникати граматичного корегування і узагальнення; не додавати інформацію про поточне використання мови з довідникових джерел; важливим є лише природнє розуміння. Звична робота з текстом вимагає граматичних корегувань, при якій втрачається семантичне навантаження колокації: потрібно знати граматичні правила і опрацьовувати відповідно них словосполучення, замість самого вживання слів на практиці використовується час на відтворення засвоєних раніше правил, помилок при мовленні стає ще більше або ж вираз вживається неприроднім способом. Якщо ж одразу відокремити лексичні зрощення в контексті, це робить їх легшими для запам’ятовування, одразу готовими для використання, а також вони спонукають складати ситуації, схожі на ті, що є в навчальному фаховому тексті і використовувати цей вираз вже в своєму мовленні, яке є набагато ближчим і організованим для розуміння в певній сфері діяльності.

Наша ментальна лексична система містить велику кількість багатослівних виразів та індивідуальних слів. Проте, знаючи значення лексеми, можна правильно визначити семантику, проте розмовляти і виражати ідеї в цьому напрямку викликає труднощі. Колокації є хорошою можливістю

для розширення і організації лексичної термінологічної системи мовця: *process efficiently, process quickly, process automatically, to process into, highly processed* [5, С. 597] Підготовлені словосполучення можна прив'язати не тільки до окремих слів, а й до конкретної теми. Вони допомагають уникнути «обхідні» вирази, які використовуються при низькому рівні знань лексики і роблять мовлення неточним і нелаконічним. Такий підхід дає більше комунікативних можливостей. Знання іноземної мови в професійній сфері науки, фінансів чи медицини визначатиметься майстерністю фахівця вживати колокаційні зрощення у своєму мовленні в певній сфері діяльності. Це не просто вивчення нових слів, це скоріше вивчення знайомих слів в нових комбінаціях. Це не окреме слово, а словосполучення, вдало підібраний профільний контекст, додаткові вправи на активацію конкретного виразу при живому мовленні. Варто зауважити, що на результат впливають особиста думка фахівця, увага до потрібної йому інформації, а також наскільки високо пріоритетна лексика обирається і включається в навчальні матеріали. Колокації повинні бути складовою частиною при вивченні англійської мови у закладах вищої освіти.

Тенденція до того, що слова постійно з'являються один коло одного пов'язана з їх значеннями. Слова постійно приваблюють нові лексичні зрощення – це природній процес мовлення, а також і самі мовці у процесі спілкування створюють незвичні словосполучення. Погоджуємося з думкою мовознавців про те, що іноді корисно розглядати словниковий запас мови як набір слів, які відносяться до ряду понятійних сфер. У лінгвістиці такі розділи називаються семантичними полями [1, С. 16]

Складність між точністю і природністю при роботі з термінами вирішується шляхом відтворення колокації рідною мовою, однак, зберігаючи семантичне навантаження такого словосполучення іноземною мовою. Це не завжди вдається, особливо при перекладі – труднощі виникають у виборі типового і точного значень, які мають незначні розбіжності у семантиці, водночас не є вираженими в одному і тому ж контексті. «Як альтернатива, мовець чи письменник може створювати варіації існуючого шаблону, наприклад, розширюючи діапазон самого поняття», – стверджує Мона Бейкер [1, С. 55]

Певні терміни можуть розглядатися деконтекстуалізовано, як окреме слово, це високоінформативні лексеми: *aspirin, penicillin*. Однак контекст важливий для більш поширених слів: *'serious illness, long-standing illness'* [5, С. 391], *'splitting headache, pounding headache'* [5, С. 368]. Для вивчення менш лексикалізованих понять мовцю потрібне залучення додаткової інформації для контексту. Справжнє значення слова – це комбінації його словникових значень і поля колокацій. Чим менш лексикалізоване поняття і

ширше ряд колокацій, тим важливіше працювати з цим поняттям, сприймати його і занотовувати у формі лексичного зрощення. Спеціаліст повинен фокусувати свою увагу на більш загальних і корисних поняттях в текстах, з якими вони працюють. Фахові тексти є надзвичайно корисними для цієї мети, оскільки мають високоінформативну термінологію, яка легко ідентифікується в контексті і дає змогу опрацювати колокації менш лексикалізованих слів. Науковець Міхаель Левіс підкреслює: «…всі учасники погоджуються з тим, що допомагаючи учням точно помічати корисну мову, допомагаючи їм не витрачати свій час на некорисну діяльність, керуючи їхнім вибором матеріалів і вправ та, підтримуючи мотивацію, це може бути основним внеском, який вчитель робить для засвоєння знань учнями' [3, С. 183]

Висновки. Отже, підсумуємо переваги у використанні колокацій при роботі з фаховою термінологію. Інтерес переміщується з вивчення загальних понять на заняттях з іноземної мови до наукового підходу та використання аутентичних матеріалів для професійного тренування. Загальна англійська мова не відкладається, адже постійна робота з багатоцільовою усною практикою та робота з лексичними структурами тексту поступово покращують рівень знань майбутнього спеціаліста та розуміння матеріалів іноземною мовою. Використовуються наукові тексти з фаховою лексикою, енциклопедії для текстуального аналізу, а також для створення дискусій. Важливим аспектом є спілкування з колегами в активних і рецептивних дискусіях, презентація своїх аргументів, слідування інструкціям та керування ними; спілкування у фаховому середовищі з носіями мови різних країн, обговорення з ними планів досліджень, проведення лекцій з ними і занотовування інформації. Тобто це вивчення і обговорення зразків актуальних науково-орієнтованих текстів та взаємодія у вузько направленому фаховому середовищі. У таких умовах спеціаліст вчиться безпосередньо і просто, сприймаючи актуальну інформацію. Таким чином, живе професійне мовлення, що найбільш наближене до життя і розмов носіїв мови, збільшує можливості взаємодії у науковій сфері, налагоджує контакти і поєднує науковців та фахівців.

Література:

1. Baker Mona. *In other words: a course book on translation*. [2 nd. ed.]
2. Hugh Dellar & Andrew Walkley. (2016). *Teaching lexically. Principles and Practice*. Delta Publishing.
3. Lewis Michael. (2000). *Teaching collocations. Further development in the lexical approach*. Cengage Learning.
4. Logar N., Gantar P., Kosem I. (2014). *Collocations and examples of use: a lexical-semantic approach to terminology*. Slovenscina 2.0, 2(1) : 41–61
5. Oxford collocations dictionary for students of English. (2002). Oxford University Press.

***References**:*

1. Baker Mona. *In other words: a course book on translation*. [2 nd. ed.]
2. Hugh Dellar & Andrew Walkley. (2016). *Teaching lexically. Principles and Practice*. Delta Publishing.
3. Lewis Michael. (2000). *Teaching collocations. Further development in the lexical approach.* Cengage Learning.
4. Logar N., Gantar P., Kosem I. (2014). *Collocations and examples of use: a lexical-semantic approach to terminology*. Slovenscina 2.0, 2(1) : 41–61
5. Oxford collocations dictionary for students of English. (2002). Oxford University Press.

УДК 37.018.1:371.314.6

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-708-719

Бабюк Тетяна Йосипівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик дошкільної освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300, https://orcid.org/0000-0002-7199-1951

Каньоса Наталія Григорівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик дошкільної освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300, https://orcid.org/0000-0002-3716-9112

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФОРМА ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА СІМ'Ї

Анотація. У статті розглянуто специфіку та зміст проєктної діяльності як форми взаємодії педагогів закладів дошкільної освіти та сім'ї, яка дозволяє інтегрувати різні види діяльності і знання з різних галузей, а також дає можливість формувати у дошкільників здатність отримувати нову інформацію про навколишню дійсність за допомогою мінідосліджень. Проєктна діяльність може сприяти цілісному сприйняттю, осмисленню зв'язків між предметами і явищами, легкому запам'ятовуванню та більш глибокому засвоєнню навчального матеріалу.

Визначено, що для успішної співпраці педагогів і батьків дошкільників в теорії і практиці дошкільної освіти рекомендується використовувати різні форми взаємодії, як традиційні (батьківські збори, бесіди, консультації і т.д.), так і нетрадиційні (сімейні вечори, квести, проєкти і т.д.). Вихователь вибирає доцільні та раціональні форми співпраці з батьками. Методичну допомогу в цьому питанні може надати методист, визначивши мету і завдання, які необхідно вирішити спільними зусиллями.

Виокремлено організаційно-педагогічні умови та вимоги щодо організації проєктної діяльності як форми взаємодії педагогів закладів дошкільної освіти та сім'ї. Виділено три основні етапи методологічного управління проєктною діяльністю в закладі дошкільної освіти, де на кожному етапі відповідно до змісту діяльності учасників проєктної діяльності визначено основні функції вихователя як керівника і координатора проєкту.

Зроблено висновки, що проєктний метод в дошкільній освіті створює умови для творчої самореалізації дошкільників, підвищує мотивацію до

отримання знань, сприяє розвитку їх інтелектуальних здібностей. Організація проєктної діяльності дозволяє вирішувати завдання створення адекватного розвивального середовища для навчання і виховання з використанням сучасних технологій, що може сприяти формуванню пізнавального інтересу та сприяти виявленню і розвитку пізнавальних і творчих здібностей дітей. У результаті співпраці закладу дошкільної освіти та сім'ї за допомогою проєктної діяльності у дітей розвивається пізнавальна активність, ініціативність, індивідуальність та прояв їхньої унікальності.

Ключові слова: взаємодія, проєктна діяльність, заклад дошкільної освіти, батьки дошкільників.

Babiuk Tetiana Yosypivna Ph.D. of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Theory and Methodology of Preschool Education, Kamianets-Podilskyi Ivan National University, Ohiienko St., 61, Kamianets-Podilskyi, 32300, https://orcid.org/0000-0002-7199-1951

Kanosa Nataliia Hryhorivna Ph.D. of Psychology, Associate Professor, Associate Professor of Department of Theory and Methodology of Preschool Education, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Ohiienko St., 61, Kamianets-Podilskyi, 32300, https://orcid.org/0000-0002-3716-9112

PROJECT ACTIVITY AS A FORM OF INTERACTION BETWEEN TEACHERS OF PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS AND THE FAMILY

Abstract. The article examines the specifics and content of project activity as a form of interaction between teachers of preschool education institutions and the family, which allows for the integration of various types of activities and knowledge from various fields, and also provides an opportunity to form in preschoolers the ability to obtain new information about the surrounding reality with the help of mini-research. Project activity can contribute to holistic perception, understanding of connections between objects and phenomena, easy memorization and deeper assimilation of educational material.

It was determined that for the successful cooperation of teachers and parents of preschoolers in the theory and practice of preschool education, it is recommended to use various forms of interaction, both traditional (parent meetings, conversations, consultations, etc.) and non-traditional (family evenings, quests, projects, etc. .d.). The teacher chooses appropriate and rational forms of cooperation with parents. A methodologist can provide methodical assistance in this matter by defining the goal and tasks that must be solved by joint efforts.

The organizational and pedagogical conditions and requirements for the organization of project activities as a form of interaction between teachers of preschool education institutions and the family are highlighted. There are three main stages of methodological management of project activity in a preschool education institution, where at each stage, in accordance with the content of the activities of project participants, the main functions of the educator as the project leader and coordinator are defined.

It was concluded that the project method in preschool education creates conditions for creative self-realization of preschoolers, increases motivation to acquire knowledge, and promotes the development of their intellectual abilities.The organization of project activities allows solving the task of creating an adequate developmental environment for learning and upbringing using modern technologies, which can contribute to the formation of cognitive interest and contribute to the identification and development of children's cognitive and creative abilities. As a result of the cooperation of the preschool education institution and the family with the help of project activities, children develop cognitive activity, initiative, individuality and manifestation of their uniqueness.

Key words: interaction, project activity, preschool education institution, parents of preschoolers.

Постановка проблеми. Останнім часом в закладах дошкільної освіти (далі – ЗДО) стала популярною проєктна діяльність, яка дозволяє інтегрувати різні види діяльності і знання з різних галузей, а також дає можливість формувати у дошкільників здатність отримувати нову інформацію про навколишню дійсність за допомогою мінідосліджень. Проєктна діяльність може сприяти цілісному сприйняттю, осмисленню зв'язків між предметами і явищами, легкому запам'ятовуванню та більш глибокому засвоєнню навчального матеріалу. Однак, як зазначають вчені і педагоги-практики, дитина дошкільного віку не може самостійно виявити проблему, знайти протиріччя, поставити мету і організувати свою роботу. У зв'язку з цим, як слушно зазначають Н. Гавриш та О. Рейпольська, в освітньому процесі ЗДО проєктна діяльність має характер співпраці, в якій беруть участь вихователі та діти, а також їх батьки [3]. Проєктна діяльність – це форма взаємодії між педагогами ЗДО та сім'ями.

Провідні фахівці в галузі дошкільної освіти зазначають, що розвиток дітей дошкільного віку не може бути ефективним без взаємодії сім'ї та ЗДО. Дошкільний вік є первинним етапом становлення дитини як суб'єкта пізнання. Тому на сім'ю і педагогічний колектив ЗДО покладається особлива відповідальність. Сучасні дослідники А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Семенова та ін. розглядають контактування дитини із дорослими (сім’єю та педагогами ЗДО) як важливий засіб, який актуальний на всіх стадіях соціалізації особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема проєктної діяльності дошкільників відображена у наукових роботах Н. Гавриш, А. Богуш, О. Пєхоти, Т. Піроженко, О. Рейпольської, Н. Токаренко, Л. Козак, Л. Швайки, M. Widayanti, F. Setiawati та ін. Психологічні особливості дітей різного віку, які зайняті проєктною діяльністю, висвітлюються у працях Н. Матяш, Т. Піроженко, С. Ящук, S. Beneke, M. Ostrosky та ін. Попри таке наукове розмаїття, організація проєктної діяльності дітей у ЗДО має ситуативний характер, а використання потенціалу проєктної технології як форми взаємодії педагогів ЗДО та сім'ї потребує подальших досліджень.

Мета статті – охарактеризувати специфіку та зміст проєктної діяльності як форми взаємодії педагогів закладів дошкільної освіти та сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія педагогів і батьків у ЗДО є цілісною соціально-психологічною системою, яка становить єдність перцептивного (сприйняття), комунікативного (спілкування) та інтерактивного (співпраця, співтворення) компонентів, взаємопов'язаних між собою, це співтворчість і співнавчання, в яких педагог і батьки є рівноправними суб'єктами освітнього процесу. Для успішної співпраці педагогів і батьків дошкільників в теорії і практиці дошкільної освіти рекомендується використовувати різноманітні форми взаємодії, як традиційні (батьківські збори, бесіди, консультації і т.д.), так і нетрадиційні (сімейні вечори, квести, проєкти і т.д.).

Вихователь, аналізуючи результати вивчення особливостей сім'ї та сімейного виховання, вибирає раціональні форми співпраці з батьками. Методичну допомогу в цьому питанні може надати методист, визначивши мету і завдання, які необхідно вирішити спільними зусиллями [6]. При організації проєктної діяльності як однієї з форм взаємодії ЗДО і сімей методист може довести до відома педагогічного колективу інформацію про дотримання необхідних організаційно-педагогічних умов.

1. Формування позитивної мотивації в учасників проєктної діяльності (вихователів, батьків, дітей). Проєктна діяльність може бути організована на високому рівні, якщо у суб'єктів цього процесу сформувалися мотиви зацікавленої участі. Байдужість з боку педагогів та/або батьків передається дитині, яка бачить їх пасивне ставлення до виконання завдань, відсутність натхнення в роботі. Це призводить не тільки до формалізму і спотворення результатів проєктної діяльності, а й до зниження інтересу до досліджень – особливості дітей, яка притаманна їм від народження.

Щоб підвищити інтерес педагогів і батьків до проєктної діяльності, дорослі повинні розуміти потенціал цього виду діяльності в розвитку дитини. Наприклад, працюючи над проєктом «Звідки прийшов хліб?», дитина не тільки дізнається, що основним інгредієнтом хліба є борошно, знайомиться з

процесом вирощування пшениці, а й може розширити свої знання про професії та зміст праці людей, задіяних у процесі створення хліба (тракторист, комбайнер, агроном, мірошник, водій, селекціонер, мельник, пекар тощо), різних способів приготування хліба та його форм у різних народів. Крім навчальних завдань, вирішуються і виховні: формування дбайливого ставлення і поваги до хліба та людей, які його виростили.

Для педагога організація проєктної діяльності дає можливість проводити заняття в нетрадиційній формі, поєднувати різні види діяльності під час вивчення певної теми, підвищувати рівень власної компетентності з обраної проблеми, налагоджувати роботу з батьками, ставати партнером дітей у вирішенні дослідницьких завдань, урізноманітнювати навчальний процес, робити його цікавим і захоплюючим [7]. Для батьків – збільшити час живого, яскравого, незабутнього спілкування з дитиною.

2. Збагачення педагогів та батьків знаннями про вимоги та особливості організації проєктної діяльності з дошкільниками.

Узагальнюючи вимоги до проєктної діяльності, представлені в різних дослідженнях [2; 4; 5; 7; 8; 9], можна виділити наступні.

По-перше, при виборі теми проєкту необхідно орієнтуватися на ту, яка об'єднує дані з різних предметних галузей, містить елемент дослідження, буде теоретико-пізнавальною і практико-орієнтованою для дошкільників. Тема проєкту пов'язана з певним об'єктом ретельного вивчення і дослідження. Об'єктом проєкту може бути суб'єкт, проблема, справа [9]. У проєктній діяльності з дошкільниками найчастіше досліджується матеріальний об'єкт, який розглядається з усіх сторін. Він може бути самостійно обраний дітьми, а вихователь в цьому випадку сприятиме активізації розумової діяльності учасників проєктної діяльності (пошук відповіді на питання: що ми хочемо дізнатися про цей предмет?). Наприклад, можуть бути такі теми, як «Чарівна вода», «Дивовижна картопля» і т.д. Якщо в основі проєкту лежить вивчення проблеми, то в заголовку вказується зміст питання, відповідь на яке необхідно знайти в ході проєктної діяльності. Наприклад, «Навіщо птахам дзьоб?», «Хто забруднює повітря в нашому місті?» і т.д. Справа – це конкретна дія, подія, яка буде корисною та цікавою для учасників проєктної діяльності. Темами проєктів можуть бути «Цікаві справи з сім'єю», «Як святкують Новий рік», «Мій режим дня» тощо. Загалом зміст проєктної діяльності варіюється в межах таких основних тематичних напрямків: «Дитина та її сім'я», «Дитина і природа», «Дитина і рукотворний світ», «Дитина, суспільство та його культурні цінності» [1].

По-друге, дорослі повинні не тільки визначити мету і завдання проєкту, використовувати різноманітні методи дослідження, а й навчити цьому дітей. При постановці мети проєкту необхідно представити кінцевий результат [5].

При обговоренні з дитиною кінцевого результату проєкту можна використовувати такі прийоми, як підвідні питання, здогадки, обговорення проблемної ситуації, пошук відповідей на питання «Що ми хочемо отримати в кінці проєкту?», «Що ми повинні зробити?», «Що я можу зробити?», «Як я можу це зробити?», «Як я можу це зробити?» і т.д.

На допомогу дорослим можуть прийти критерії SMART, де SMART – це абревіатура, утворена першими літерами англійських слів (specific – «конкретний», measurable – «вимірюваний», attainable – «досяжний», relevant – «відповідний», time-bounded – «обмежений у часі»). Наприклад, мета проєкту «Дружба починається з посмішки» – налагодити дружні стосунки між однолітками в групі, які ґрунтуються на розумінні дітьми «що означає дружити». Ця мета є конкретною (необхідно вирішити проблему дружніх взаємин між дітьми), вимірюваною (за допомогою певних діагностичних інструментів можна перевірити рівень сформованості дружніх взаємин між дітьми), досяжною (відповідно до вікових особливостей дітей дошкільного віку можна вирішити проблему формування дружніх стосунків між дітьми), відповідною (діти дошкільного віку розуміють цінність дружби – з другом цікавіше і веселіше), співвіднесеною з конкретним строком (проєкт на заявлену тему може бути реалізований впродовж певного часу – в межах однієї вікової групи від тижня (короткостроковий) до року (довгостроковий)).

По-третє, дотримуватися етапів проєктної діяльності – від ідеї до презентації проєкту. На думку Л. Швайки, організація проєктної діяльності в ЗДО складається з ряду послідовних кроків: розробка проєктного завдання, формування проєктних творчих груп, визначення підтем в певній темі, підготовка матеріалів для здійснення науково-дослідної діяльності, визначення форм представлення результатів проєктної діяльності, оформлення результатів, рефлексія [5]. S. Beneke пропонує наступні етапи: постановка проблеми, організація творчих груп, планування роботи над проєктом, пошук і збір інформації, аналіз інформації, проєктування і презентація проєкту, аналіз та оцінка результатів роботи над проєктом) [8].

По-четверте, дати можливість дітям здійснювати самостійну діяльність під час реалізації проєкту, не робити все за них, при цьому регулювати доцільність вправ і завдань відповідно до вікових особливостей дітей дошкільного віку. Варто зазначити, що проєктна діяльність може проводитися з дітьми усіх вікових категорій, але з певними відмінностями в мірі залучення дітей до цього процесу. З дошкільниками від 3,5 до 5 років необхідно організувати наслідувальну та виконавську проєктну діяльність. У цьому віці діти беруть участь в проєкті в якості «помічників» педагога та батьків, виконуючи вказівки, наслідуючи їм. У цьому віці більшою мірою потрібна допомога батьків.

Діти 5-7 років можуть брати участь у розвивальних проєктних заходах. У процесі реалізації проєктної діяльності старші дошкільники можуть координувати дії, допомагати один одному, використовувати власний досвід. Діти цієї вікової категорії рідше звертаються за допомогою до дорослих, проявляють ініціативу, активно взаємодіють з однолітками [3; 9]. Вони не тільки розуміють суть проблеми, а й здатні уточнити свої завдання для досягнення спільної мети, конкретизувати виконання необхідних дій, підібрати засоби, необхідні для досягнення результатів проєктної діяльності. Діти старшого дошкільного віку можуть не тільки взяти участь у проєкті, а й запропонувати цікаві теми для досліджень і розробок. Однак це не означає, що батьки не можуть брати участь у проєктній діяльності. Взаємодія між вихователями та батьками щодо спільної реалізації проєктів має відбуватися і в цьому випадку. Л. Швайка, Н. Токаренко зазначають, що проєктна діяльність у дошкільному віці здійснюється за обов'язкової участі дорослого (педагога та/або батьків) та його безпосереднього керівництва та підтримки на всіх етапах реалізації проєкту [5; 7].

По-п'яте, в процесі спільного (дорослі і діти) обговорення продумати презентацію результатів проєктної діяльності, її форму і вид викладу. Так, наприклад, проєкт «Ляльки в національних українських костюмах» може бути представлений по-різному – це ляльки-іграшки у виготовлених (зшитих) національних костюмах, це паперові ляльки з намальованими національними костюмами, це добірка слайдів з фотографіями ляльок в національних українських костюмах. У будь-якому випадку необхідно враховувати, що презентація повинна бути красивою і естетично привабливою. Продумуючи промову для презентації, необхідно акцентувати увагу на тому, що вона повинна бути зрозумілою для аудиторії, розважальною, інформативною.

По-шосте, на всіх етапах організації дитячої проєктної діяльності спільно з батьками вихователям необхідно займати активну методичну керівну позицію. Нами виділено три основні етапи методологічного управління проєктною діяльністю в ЗДО, де на кожному етапі відповідно до змісту діяльності учасників проєктної діяльності визначено основні функції вихователя ЗДО як керівника і координатора проєкту (табл. 1).

Таблиця 1

Методичне керівництво проєктною діяльністю в ЗДО

Етапи роботи над проєктом	**Зміст діяльності учасників проєктної діяльності**	**Функції вихователя ЗДО**
Підготовчий етап	– обговорення проблеми, визначення теми, завдань проєкту; – планування роботи; – вибір методів збору інформації, методів аналізу, виду презентації, критеріїв оцінки.	– пропозиція ідеї; – характеристика методів проєктної діяльності; – ознайомлення зі змістом проєкту; – пошукова мотивація; – допомога у визначенні завдань; – розробка припущень, ідей; – корекція плану і завдань.
Практико-виконавчий етап	– збір інформації; – розв'язання проміжних завдань; – спостереження за об'єктами; – проведення експериментів; – анкетування; – робота з літературою; – аналіз інформації; – формулювання висновків; – оформлення результатів; – колективне обговорення.	– спостереження за роботою учасників проєктної діяльності; – непряме управління діяльністю (поради, консультації тощо); – корекція матеріалів; – контроль за ходом обробки результатів та аналізу інформації; – сприйняття звіту; – постановка доцільних питань (в ролі учасника).
Завершальний етап	– демонстрація результатів у презентації; – самооцінка результатів (за встановленими критеріями); – захист проєкту. -	– оцінка діяльності учасників проєкту, їх креативності, якості використання інформації, невикористаних можливостей, творчого потенціалу, якості доповіді, презентації, захисту проєкту.

Дотримання всіх етапів проєктної діяльності дозволяє навчити дітей проблематизації, цілепокладання і планування діяльності; елементам самоаналізу; представленню результатів своєї діяльності та процесу роботи; презентації в різних формах з використанням спеціально підготовленого дизайнерського продукту (макети, плакати, театралізація, сценічні вистави); а також практичному застосуванню знань у різних ситуаціях.

Проєктна діяльність в дошкільному віці відрізняється рядом особливостей, оскільки кругозір дитини ще обмежений, це створює труднощі в

самостійному пошуку протиріч, постановці проблеми і у визначенні мети. Тому для використання проєктного методу в ЗДО необхідно організовувати співпрацю і взаємодію педагога і дітей, батьків і дітей, а також педагога і батьків.

Завдання методичного забезпечення проєктної діяльності «дитина-дорослий»:

– мотивувати дітей та батьків до спільної проєктної діяльності дитини та дорослих через організацію різних видів спільної діяльності;

– планувати організацію дитячої та дорослої проєктної діяльності в ЗДО;

– сприяти встановленню партнерських стосунків між дітьми та батьками шляхом організації спільних заходів;

– розширити уявлення батьків про метод проєктів як засіб взаємодії з дитиною;

– організувати розвивальне об'єктно-просторове середовище групи таким чином, щоб діти були мотивовані до проєктної діяльності та прояву власної ініціативи, а також забезпечити включення батьків у навчально-виховний процес.

Впровадження методичних рекомендацій щодо організації дитячої та дорослої проєктної діяльності відбувалося за двома напрямками: перша лінія забезпечувала взаємодію педагога з дітьми, включаючи індивідуальну роботу, друга лінія була спрямована на формування партнерських стосунків між батьками та дітьми, а також активізацію інтересу батьків до проєктної діяльності «дитина-дорослий».

Дитині потрібна безпосередня допомога дорослих в процесі проєктної діяльності. Дорослий допомагає дитині знайти необхідні засоби і шляхи вирішення проблеми. Покладаючись на допомогу дорослих, діти шукають вирішення проблеми через запитання батькам, спільний похід до бібліотеки, читання дитячої навчальної та довідкової літератури, роботу в пошуковій системі Інтернет, спостереження, екскурсії. Разом з батьками вони займаються продуктивною діяльністю: оформленням альбомів, малюванням, ліпленням.

Одним із прикладів спільної проєктної діяльності дітей та батьків є проєкт «Моя сім'я». Спільна робота дитини і батьків над проєктом дозволила розширити уявлення дітей про сімейні стосунки і взаємини на прикладі власної сім'ї. Проєкт реалізовано відповідно до таких принципів: ініціатива дитини та зацікавленість учасників; значимість (як для дитини, так і для дорослого); партнерство між сім'єю та дитиною. Враховуючи інтерес дитини до сім'ї, батьки запропонували дидактичну гру «Сім'я», під час якої дитині пропонувалося назвати всіх членів сім'ї, зображених на малюнку. У сім'ї на кожному етапі проєкту були розподілені завдання: мама разом з дитиною

підбирає і редагує інформацію з теми, батько разом з дитиною робить фото і презентації. Також з дитиною підбиралися вірші про сім'ю, фотографії, які фіксували теплі моменти взаємодії між її членами. Крім того, проводилися спільні рольові ігри, в яких брали участь інші учасники, в тому числі друзі. Розробка проєкту розрахована на два місяці. У процесі презентації результатів проєкту була представлена електронна презентація, де дитина розповіла про свою сім'ю, сімейні традиції, були представлені фото- та відеоматеріали, плакат родинного дерева, дитина декламувала вірші та загадувала загадки одноліткам за темою проєкту. Робота над цим проєктом дозволила дитині розширити уявлення про свою сім'ю та важливість кожного члена сім'ї в житті дитини.

Для активного включення батьків вихованців в проєктну діяльність доцільно використовувати наступні форми роботи з батьками:

– заходи з підвищення батьківської компетентності, а також обмін досвідом (круглий стіл, зустрічі, консультації (індивідуальні та групові));

– спільні заходи для дітей та дорослих, у тому числі для презентації результатів батьківсько-дитячих проєктів;

– спільні заходи (екскурсії) в музеї, цирк, зоопарк, дитячий театр і т.д.;

– різні форми спільної творчості педагога, батьків і дітей: клуби за інтересами сім'ї, студійні заняття, сімейні зустрічі, вітальні.

Ці форми організації взаємодії ЗДО і сім'ї сприяли активній участі батьків в житті групи і закладу в цілому. Батьки ознайомилися з методами активізації пошукової активності через спільну діяльність. Також вони брали участь в організації розвивального предметно-просторового середовища групи та ЗДО, що також сприяло розвитку пізнавальних та дослідницьких навичок, це знайшло відображення в розроблених проєктах.

Оскільки проєктна діяльність передбачає активну аналітичну та рефлексивну роботу педагогів, адміністрація ЗДО повинна сприяти ефективності її організації. Для цього проєктна діяльність має контролюватися методистом. За його ініціативою також може бути створена творча група педагогів, яка контролюватиме діяльність проєкту та надаватиме методичну підтримку вихователям. Також в завдання адміністрації входить виділення часу і простору для організації зустрічей з педагогами, які ведуть проєктну діяльність. Моніторинг проєктної діяльності передбачає систематичне відстеження поточних і проміжкових результатів, а також їх оцінку як проблемних або успішних. Методичне забезпечення педагогів передбачає здійснення допомоги, підтримки, надання практичних рекомендацій педагогам у разі виникнення труднощів у проєктній діяльності, розкриття їх професійних можливостей.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день проєктний метод в дошкільній освіті є одним з перспективних, оскільки створює умови для творчої самореалізації дошкільників, підвищує мотивацію до отримання знань, сприяє розвитку їх інтелектуальних здібностей. Організація проєктної діяльності в ЗДО дозволяє вирішувати завдання створення адекватного розвивального середовища для навчання і виховання з використанням сучасних технологій, що може сприяти формуванню пізнавального інтересу та сприяти виявленню і розвитку пізнавальних і творчих здібностей дітей.

Проєктна діяльність – це оптимальний, інноваційний і перспективний метод. Впровадження проєктної діяльності в практику ЗДО дозволило значно збільшити активність батьків, розвинути їх творче і аналітичне мислення, уміння знаходити потрібну цікаву інформацію про предмет чи явище і використовувати отримані знання у створенні нових проєктів. Враховуючи особистісно-орієнтований підхід у навчанні та вихованні, проєктна діяльність зрештою має сприяти особистісному розвитку дитини. Батьківсько-дитячі педагогічні проєкти сприяли встановленню партнерських взаємин із сім'єю дитини, допомогли у вирішенні актуальних проблем виховання та навчання дітей у співдружності батьків та педагогів. У результаті співпраці ЗДО та сім'ї за допомогою проєктної діяльності у дітей розвивається пізнавальна активність, ініціативність, індивідуальність та прояв їхньої унікальності.

Таким чином, при вмілому методичному керівництві і дотриманні вимог до реалізації проєктів в ЗДО, проєктна діяльність може бути однією з найпопулярніших форм взаємодії між педагогами закладів дошкільної освіти і сім'ями, оскільки дозволяє поєднувати і вирішувати завдання розвитку особистості дошкільника. Вихователі ЗДО, які почали активно організовувати проєктну діяльність, вважають цей напрямок однією із складових освітньої політики майбутнього.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція. (2021). https://ezavdnz.mcfr.ua/book?bid=37876

2. Горбуленко Л. В., Святко О. М. (2011). Тематичні проекти для дітей старшого дошкільного віку. *Формування життєвої компетентності у дошкільника*: навч.-метод. зб. / Упорядник Коршунова Т. Л. Полтава: ПОІППО.

3. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія (2006). / А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш, С.М. Курінна, І.П. Печенко; наук. ред. А.М. Богуш; за заг. ред. Н.В. Гавриш. Луганськ: Альма-матер. 368 с.

4. Козак Л. В., Король Г. А. (2019). Проєктна діяльність як чинник пізнавального розвитку дітей дошкільного віку. *Науковий фаховий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Вип. 18. Т. 3. С. 169–174.

5. Метод проектів у діяльності дошкільного закладу (2010) / укладач Л.А. Швайка. Харків: Вид. група «Основа». 203 с.

6. Семенова Н., Сільчук А. (2015). Взаємодія сім'ї та дошкільного навчального закладу: теоретичний аспект. *Молодь і ринок*. №11(130). С. 102-106.

7. Токаренко Н. М. Метод проектів як ефективний засіб організації розвивально-пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку. http://poippo.pl.ua/otmz/kruglyj_stol/3.pdf

8. Beneke S., Ostrosky M. (2015). Effects of the Project Approach on Preschoolers With Diverse Abilities. *Infants & Young Children*. Wolters Kluwer Health Inc. Vol. 28. №4. P. 355-369.

9. Widayanti M., Setiawati F. (2019). Project Based Learning Improves 5-6 Years Olds Cooperative Skills. *Advances in Social Sciences, Education, and Humanities*. Vol. 323. P. 13-17.

References:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity) nova redaktsiia. [Basic component of preschool education (State standard of preschool education) new edition]. (2021). https://ezavdnz.mcfr.ua/book?bid=37876 [in Ukrainian].

2. Horbulenko L. V., Sviatko O. M. (2011). Tematychni proekty dlia ditei starshoho doshkilnoho viku [Thematic projects for older preschool children]. *Formuvannia zhyttievoi kompetentnosti u doshkilnyka*: navch.-metod. zb. / Uporiadnyk Korshunova T. L. Poltava: POIPPO. [in Ukrainian].

3. Dity i sotsium: Osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku [Children and society: Peculiarities of socialization of children of preschool and primary school age]: monohrafiia (2006). / A.M. Bohush, L.O. Varianytsia, N.V. Havrysh, S.M. Kurinna, I.P. Pechenko; nauk. red. A.M. Bohush; za zah. red. N.V. Havrysh. Luhansk: Alma-mater. 368 s. [in Ukrainian].

4. Kozak L. V., Korol H. A. (2019). Proiektna diialnist yak chynnyk piznavalnoho rozvytku ditei doshkilnoho viku [Project activity as a factor in the cognitive development of preschool children]. *Naukovyi fakhovyi zhurnal «Innovatsiina pedahohika»*. Vyp. 18. T. 3. S. 169–174. [in Ukrainian].

5. Metod proektiv u diialnosti doshkilnoho zakladu [The method of projects in the activity of a preschool institution] (2010) / ukladach L.A. Shvaika. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova». 203 s. [in Ukrainian].

6. Semenova N., Silchuk A. (2015). Vzaiemodiia simi ta doshkilnoho navchalnoho zakladu: teoretychnyi aspekt [The interaction between the family and the preschool educational institution: a theoretical aspect]. *Molod i rynok*. №11(130). S. 102-106. [in Ukrainian].

7. Tokarenko N. M. Metod proektiv yak efektyvnyi zasib orhanizatsii rozvyvalno-piznavalnoi aktyvnosti ditei starshoho doshkilnoho viku [The project method as an effective means of organizing the developmental and cognitive activity of older preschool children]. http://poippo.pl.ua/otmz/kruglyj_stol/3.pdf [in Ukrainian].

8. Beneke S., Ostrosky M. (2015). Effects of the Project Approach on Preschoolers With Diverse Abilities. *Infants & Young Children*. Wolters Kluwer Health Inc. Vol. 28. №4. P. 355-369. [in English].

9. Widayanti M., Setiawati F. (2019). Project Based Learning Improves 5-6 Years Olds Cooperative Skills. *Advances in Social Sciences, Education, and Humanities*. Vol. 323. P. 13-17. [in English].

УДК 378:373.091.12.011.3-051

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-720-731

Бенера Валентина Єфремівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, дошкільної та початкової освіти Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, пров. Ліцейний, 1, м. Кременець, https://orcid.org/0000-0003-2865-321

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ТЬЮТОРСЬКИХ ПРАКТИК ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НА ПРАКТИЦІ У РОБОТІ ЗІ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

Анотація. Автор статті актуалізує проблему підготовки майбутніх педагогів до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками.

Здійснено психолого-педагогічний аналіз наукових джерел та акцентовано увагу до переосмислення науково-теоретичних підходів в обґрунтуванні тьюторингу задля усвідомленого її впровадження педагогами, студентами в освітню практику роботи зі школярами в умовах НУШ.

Визначена мета статті – дослідити основні чинники підготовки майбутніх педагогів до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками.

У процесі дослідження з'ясовано, що практика актуалізує проблему зміщення акценту освітнього процесу до застосування тьюторських практик індивідуалізації у роботі зі старшокласниками.

За результатами логіко-системного аналізу наукових джерел, досвіду керівника практики у ЗЗСО, проведеного дослідження виокремлено основні чинники підготовки майбутніх педагогів до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками: *зміщення акценту освітнього процесу* до застосування тьюторських практик індивідуалізації; *академічний індивідуальний супровід* індивідуальної освітньої траєкторії засобами тьюторингу в умовах змішаного навчання; *дотримання у тьюторському супроводі* етапів тьюторської діяльності; *інтерактивна взаємодія студента і викладача*-наставника у різних ролях до застосування тьюторських практик (тьютор-тьюторант); *позитивна мотивація* для успішного руху тьюторанта; *впровадження технологій індивідуалізації процесу навчання, активних/інтерактивних педагогічних технологій* у подоланні труднощів для досягнення успіху; *узгоджена координація* та управління процесом підготовки до застосування тьюторських практик

індивідуалізації на практиці випускової кафедри, керівників практики, методистів, здобувачів освіти.

Визначено перспективи подальших наукових розвідок у компаративному аналізі зарубіжного та вітчизняного досвіду розробки персонального портфоліо для застосування майбутніми педагогами тьюторських практик індивідуалізації у професійному й особистісному зростанні.

Ключові слова: професійна підготовка, тьюторинг, етапність тьюторства, методика тьюторської діяльності, тьюторські практики.

Benera Valentyna Yefremivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Theory and Methods of Preschool and Primary Education Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy, https://orcid.org/0000-0003-2865-321

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS TO APPLY TUTORING PRACTICES OF INDIVIDUALIZATION IN PRACTICE IN WORKING WITH HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract. The author of the article updates the problem of training future teachers to apply tutoring practices of individualization in practice in working with high school students.

A psychological-pedagogical analysis of scientific sources was carried out and attention was focused on the rethinking of scientific-theoretical approaches in the justification of tutoring for the purpose of its conscious implementation by teachers and students in the educational practice of working with schoolchildren in the conditions of the NUS.

The defined purpose of the article is to investigate the main factors of training future teachers to apply tutoring practices of individualization in practice in working with high school students. In the process of research, it was found that the practice actualizes the problem of shifting the emphasis of the educational process to the application of tutoring practices of individualization in work with high school students.

According to the results of the logical-systemic analysis of scientific sources, the experience of the head of practice in the ZZSO, the research conducted, the main factors of preparing future teachers for the application of tutoring practices of individualization in practice in working with high school students were identified: shifting the emphasis of the educational process to the use of tutoring practices of individualization; academic individual support of an individual educational trajectory by means of tutoring in conditions of mixed learning; compliance with tutoring stages of tutoring activity; interactive interaction of the student and teacher-mentor in different roles to apply tutoring practices (tutor-tutor); positive motivation for the tutor's successful movement; implementation of technologies for individualization

of the learning process, active/interactive pedagogical technologies in overcoming difficulties to achieve success; agreed coordination and management of the process of preparation for the application of tutoring practices of individualization in the practice of the graduation department, practice managers, methodologists, and students of education.

Prospects for further scientific research in the comparative analysis of foreign and domestic experience in the development of a personal portfolio for the use of tutoring practices of individualization in professional and personal growth by future teachers are determined.

Keywords: professional training, tutoring, tutor, phasing of tutoring, method of tutoring activity, tutoring practices.

Постановка проблеми. Динаміка світових тенденцій, досвід інноваційної освітньої політики зумовлюють ефективно здійснювати професійну підготовку фахівців для успішного розвитку країни, відбудови у післявоєнний час.

Дослідження вчених (Л. Бахмач, Н. Дем'яненко, І. Зарішняк, В. Кухаренко, К. Осадча, Ж. Шевченко, Т. Швець, S. Kowal, S. Krzychał, S. Skupien та ін.), вимоги практики у ЗЗСО спонукають до переосмислення науково-теоретичних підходів в обґрунтуванні тьюторингу задля усвідомленого її впровадження педагогами, студентами в освітню практику роботи зі школярами в умовах НУШ.

В умовах сучасних освітніх викликів педагогічна практика є навігатором, котрий ініціює застосування сучасних підходів до наставництва, репетиторства у роботі зі старшокласниками. Серед них: *тьюторські практики індивідуалізації***.** Це підтверджується сучасними світовими і українськими освітніми теоріями і практиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий аналіз низки українських і зарубіжних дописів із досліджуваної проблеми дозволяють зауважити про наміри вчених дослідити даний феномен різновекторно:

– *тьюторство як педагогічне явище* (І. Зарішняк);

– *методологію тьюторингу з позицій психологічного знання* (Н. Дем'яненко);

– *тьюторську систему навчання в класичних університетах* (Л. Бахмач);

– *особливості тьюторства в умовах дистанційного та змішаного навчання* (В. Кухаренко);

– *проблему професійної підготовки майбутніх учителів до тьюторської діяльності у педагогічній теорії* (К. Осадча);

– *застосування тьюторингу у практичній підготовці соціальних працівників у вищій школі Республіки Польща* (В. Бенера, Ж. Шевченко);

– *досвід українських та польських шкіл засобами тьюторських практик індивідуалізації* **(**Т. Швець);

– *сімейний тьюторинг як приклад співпраці педагогів і батьків* (S. Kowal, S. Skupien);

– *Праксеологічна реконструкція шкільного тьюторингу у позиції «Вчитель-вихователь».* (S. Krzychał) та ін.

Отже, у теорії проблему *тьюторингу* у вищій школі позиціоновано в роботах вітчизняних та зарубіжних вчених [1; 2; 4; 6; 8; 12; 13; 14; 15] та ін., тоді як питання їхнього застосунку на практиці у школі висвітлено лише в окремих публікаціях [7; 10; 11] й ін.

На практиці у ЗВО досліджено досвід розроблення і впровадження теоретичних засад тьюторингу у контекстно-компетентнісній моделі підготовки фахівця-педагога в педагогічній магістратурі Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Освітньо-професійна програма «Педагогіка вищої школи» спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки). Програма реалізується шляхом індивідуалізації відкритого освітньо-наукового простору університету засобами тьюторингу – індивідуального супроводу професійного зростання майбутнього фахівця – викладача закладу вищої освіти [5, С. 44-54].

Разом з тим, питання підготовки майбутніх педагогів до застосування тьюторингу на практиці у роботі зі старшокласниками не набуло системного розгляду. Водночас і практика актуалізує проблему зміщення акценту освітнього процесу до застосування тьюторських практик індивідуалізації у роботі зі старшокласниками.

Мета статті – дослідити основні чинники підготовки майбутніх педагогів до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками.

Виклад основного матеріалу. Провідним постулатом упровадження принципу індивідуалізації освітнього процесу як провідного в організації відкритого освітнього простору, забезпечення студентоцентрованості освітнього середовища та індивідуального професійного супроводу в освіті зумовлює звернення до ідей індивідуальної психології (А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс) та ін. В основу індивідуальних тьюторіалів закладено творчі задачі (питання, ситуації), які породжують труднощі або сумніви та спрямовують на їх вирішення.

Логіко-системний аналіз досліджуваного феномену дозволяє виокремити в обґрунтуванні тьюторської технології опертя на три вектори розширення (рис.1). Специфіка тьюторіального векторного розширення вчені пояснюють з позицій когнітивної (У. Найссер, Дж. Бруннер), соціальної, індивідуальної і гештальтпсихології (М. Вертгеймер, К. Коффка, В. Келлер) та ін.

Як зауважує професор Н. Дем’яненко, саме тьюторинг, поєднуючи процеси забезпечення індивідуалізації освітнього простору, спираючись на формування усвідомленого запиту особистості до навчання, суб’єктність освітньої діяльності, є тією освітньою технологією, яка найбільш вдало

інтегрує традиційний (підтримування попереднього рівня культури) та інноваційний (розуміння й механізми пошуку нового) підходи, актуалізує психолого-педагогічні знання, виводить їх на новий рівень осмислення й узагальнення в контексті інтернаціоналізації освіти і формування відкритого освітнього середовища [4, С.7-8].

Практика здобувача вищої освіти є невід'ємним складником освітнього процесу, однією зі значущих структурних форм освітньо-професійної діяльності та засобом формування у них професійних знань, умінь та навичок та соціальних компетентностей майбутнього фахівця.

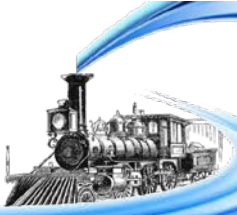

Рис.1 Три вектори розширення обґрунтування тьюторської технології [Джерело: 13, С. 60-64].

Логіко-системний аналіз ОПП 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології) КОГПА ім. Тараса Шевченка дозволив визначити, що вона передбачає п'ять видів практик: практика удосконалення умінь та навичок; пропедевтична практика; практика у позашкільних закладах освіти; навчальна практика (пробні уроки в школі) і педагогічна практика. Кожна з цих практик є логічно наступною і сприяє професійному розвитку і максимальному спрямуванню фахівця на майбутню професійну діяльність, формуванні образу «Я – вчитель» [9].

Науково-методичний супровід майбутніх учителів трудового навчання і технологій в інтерактивній взаємодії до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками забезпечується випусковою кафедрою, керівниками практики та методистами ЗЗСО.

Розглядаючи професіоналізм майбутнього педагога з точки зору єдності теорії і соціально-практичного досвіду, ми звернули особливу увагу на

становлення фахової й особистісної зрілості, коли єдність діяльності й особистості найбільш повно проявляється у сформованих уміннях та формується на рівні компетентностей на практиці. У програмі заплановане проходження студентами спочатку загальної, потім польової («field school practice») і викладацької («teaching practice») практики. Результатом проходження практики є представлення власних досягнень, які студент оформляє у формі портфоліо та бере участь у дискусіях з обговорення занять, проведених іншими студентами [3, С.93]. Збирає портфоліо сам студент, але педагогічне керівництво повинне допомогти сформувати зібрані матеріали у систему. Тьюторські функції виконує викладач, керівник практики, методист школи, які дають здобувачеві вищої освіти завдання та вимоги до їх виконання, а також спільно розробляють критерії об'єктивного оцінювання презентації «портфеля».

Створюючи умови, максимально наближені до педагогічної діяльності у ЗЗСО, педагогічна практика реалізує сприятливі передумови для формування професійної майстерності педагога і процесу професійного саморозвитку. Під час проходження педагогічної практики майбутні вчителі мають можливість певною мірою осягнути педагогічні явища, факти, закономірності і принципи навчання та виховання, оволодіти професійними уміннями, досвідом практичної діяльності. Створюються реальні можливості для формування підготовленості майбутніх педагогів до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками, самостійно удосконалювати компетентності тьюторингу.

Складовими науково-методичного супроводу майбутнього вчителя трудового навчання та технологій до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками визначаємо процеси психологічної та соціально-педагогічної підтримки, допомоги з боку «супроводжуючих» викладачів, наставників, консультантів, супервізорів, що вмотивовує її індивідуальну освітню траєкторію в механізмі тьюторингу.

Інноваційно-збагачувальний етап проведення дослідження передбачав академічний супровід індивідуальної освітньої траєкторії здобувача вищої освіти викладачем, більш досвідченим носієм знань і педагогічного досвіду в аудиторній, позааудиторній, дистанційній, індивідуальній чи груповій формі. На засадах педагогічної взаємодії у процес підготовки майбутніх педагогів до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками впроваджувалася низка активних/інтерактивних педагогічних технологій, які безпосередньо спрямовані на досягнення запланованого результату на основі фасилітаційного спілкування і супервізовської допомоги у подоланні труднощів для досягнення успіху. Серед них: тьюторські, модульні, персоналізовані, бригадно-індивідуальні, технологія асинхронного навчання тощо.

Результати логіко-системного аналізу дозволяють виокремити етапність проєктування методики тьюторингу «тактів тьюторської дії» (рис. 2).

Досліджено, що ефективність підготовки майбутніх педагогів до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками, на думку зарубіжних і вітчизняних теоретиків та практиків, багато в чому залежить *від змісту й характеру взаємодії студента і його викладача-наставника у різних ролях*; від доцільних інтерактивних методів навчання, інтеграції технологій (тренігових, діалогових, ігрових), керівництва і оцінки результатів діяльності; результативних умов проходження видів практики.

Важливим чинником у взаємодії виявилася *педагогічна підтримка* – система спільних дій викладачів і здобувачів вищої освіти, які спрямовані на визначення мети, цілей, інтересів, можливостей та шляхів подолання проблем, що заважають їм досягти самостійних позитивних результатів у майбутній професійній діяльності, самоактуалізуватися.

Рис.2 Проєктування методики тьюторингу «тактів тьюторської дії» [модифіковано за джерелами: 4; 6; 8]

Ми розглядаємо тьютора, як *наставника,* який супроводжує процес індивідуального навчання (індивідуальна робота, допомога у виборі індивідуальної освітньої траєкторії) до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками [3, С.179]. Прогнозування ролей у взаємодії студента і його викладача-наставника у різних ролях до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці представлено на рис. 3.

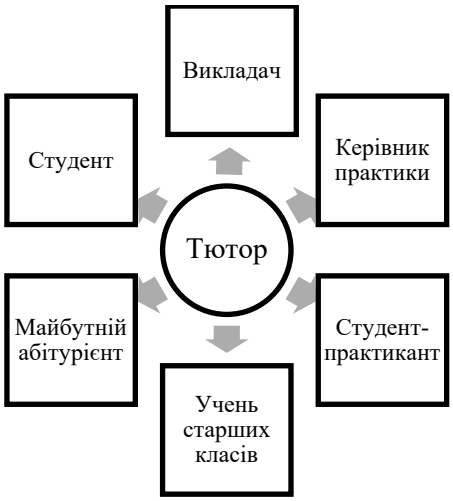

Рис. 3 Інтерактивна взаємодія студента і викладача-наставника у різних ролях до застосування тьюторських практик

Важливе місце відводимо *технології індивідуалізації процесу навчання* – організації освітнього процесу, за якого вибір педагогічних засобів та темпу навчання враховує індивідуальні особливості здобувачів освіти, рівень розвитку їх здібностей та сформованого досвіду [3, С. 212]. Позитивну мотивацію розглядаємо, як важливий чинник, котрий вмотивовує взаємодію тьютор-тьюторант, визначення змісту особистої освітньої траєкторії, успішність просування тьюторантом обраним освітнім маршрутом.

Досліджено, що у процесі тренінгових занять у підготовці до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці зміст й характер взаємодії студента і викладача-наставника у різних ролях проходить у взаємозв'язку, взаємообумовленості і певній послідовності та циклічності: *викладач > керівник практики > студент-практикант > старшокласник > майбутній абітурієнт > студент > викладач.* Зауважимо, що кожна роль прогнозує вікно можливостей та руху до професії через наступну сходинку індивідуальної освітньої траєкторії та набуття нових компетентностей до застосування тьюторських практик. З'ясовано, що за таких умов важливого значення набуває розвиток соціальних навичок комунікативної культури,

формування педагогічної взаємодії та співпраці в педагогічному колективі, формування певних особистісних і професійних якостей, необхідних для початку трудового шляху у постійно змінюваних умовах діяльності сучасної школи.

Суголосно із дослідницею Т. Швець вважаємо, що зазначені ролі наставника з цією метою на розвивальних і наукових тренінгах допомагають студенту навчатися практично різноманітних оціночних і діагностичних методик і підходів, наприклад, «оцінювати потреби суспільства», «психосоціальне оцінювання», що дає змогу краще розуміти проблеми людей і використовувати ефективні способи допомоги тим, хто потребує поліпшення їх життєвого рівня [11, с. 18].

У низці праць вчених та практиків розкрито методику тьюторингу («такти тьюторської дії»), зміст і послідовність етапів тьюторської діяльності розкрито з урахуванням психологічних теорій атрибуції, лідерства, психогенних потреб, циклічності й стилів навчання. С. Вєтров зауважує, що професійно організований тьюторський супровід передбачає дотримання чотирьох етапів такої діяльності. (рис. 4). [6, с. 14-16].

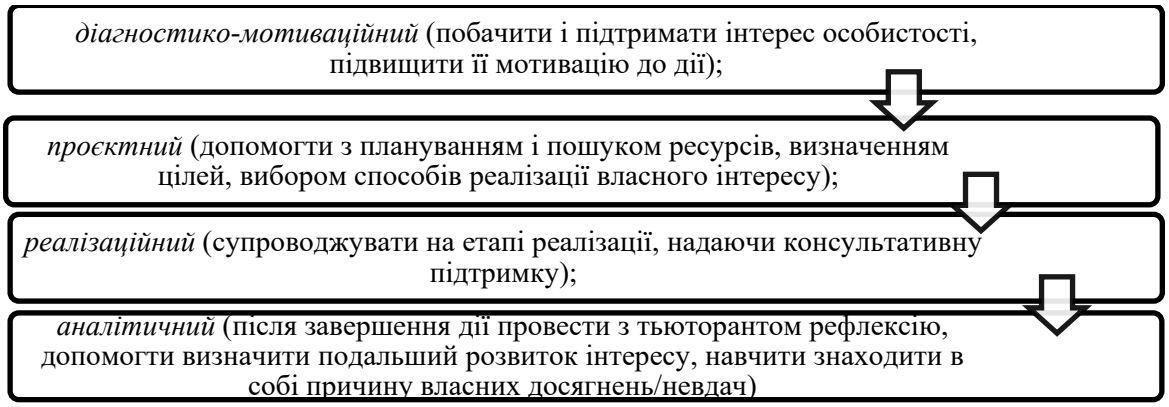

Рис.4 Послідовність організованого тьюторського супроводу

За результатами логіко-системного аналізу наукових джерел, досвіду керівника практики у ЗЗСО, проведеного дослідження можемо виокремити основні чинники підготовки майбутніх педагогів до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками:

– *зміщення акценту освітнього процесу* до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками;

– *академічний індивідуальний супровід* індивідуальної освітньої траєкторії майбутніх педагогів засобами тьюторингу в умовах змішаного навчання;

– *дотримання у професійно організованому тьюторському супроводі* певних етапів тьюторської діяльності (діагностико-мотиваційний, проєктний, реалізаційний, аналітичний);

– *інтерактивна взаємодія студента і викладача*-наставника у різних ролях до застосування тьюторських практик (тьютор-тьюторант);

– *позитивна мотивація* для визначення змісту особистої освітньої траєкторії задля успішного руху тьюторанта обраною освітнім маршрутом;

– впровадж ення т ехнологій індивідуалізації процесу навчання, акт ивних/ *інтерактивних педагогічних технологій,* які безпосередньо спрямовані на досягнення запланованого результату на основі фасилітаційного спілкування і супервізовської допомоги у подоланні труднощів для досягнення успіху (тьюторські, модульні, персоналізовані, бригадно-індивідуальні, діалогові, ігрові, тренінгові, технологія асинхронного навчання, портфоліо тощо;

– *узгоджена координація* процесу підготовки до застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці випускової кафедри, керівників практики, методистів, здобувачів освіти.

Висновки. Результати психолого-педагогічного аналізу досліджуваної проблеми дають підстави стверджувати, що у професійному розвитку майбутнього вчителя необхідним є – формування активної життєвої позиції – потреби у саморозвиткові та самовдосконаленні. Зміщення акценту освітнього процесу на застосування тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками обумовлює необхідність навчання майбутнього вчителя адекватному сприйняттю і розумінню своїх можливостей, розвитку у них рефлексивних здібностей.

Підсумовуючи окремі аспекти практичного навчання щодо застосування майбутніми педагогами тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками, зазначимо, що на думку керівників, які забезпечують науково-методичний супровід, результати практики віддзеркалюють рівень підготовленості студентів до майбутньої професії. Особливої актуальності у цьому контексті набуває питання гармонізації теоретичного і практичного складників підготовки майбутніх фахівців, зорієнтованості на формування практичних умінь і навичок, стійкої мотивації до майбутньої професії на засадах інноваційних освітніх підходів, зокрема тьюторингу.

Отже, вітчизняний вимір організації застосування майбутніми педагогами тьюторських практик індивідуалізації на практиці у роботі зі старшокласниками базується на провідних міжнародних наукових підходах, що полягають у спрямуванні темпу руху практичної роботи студента до професії; саморозумінні майбутнього фахівця, коли фахові досягнення й подальше кар'єрне зростання пояснюються спробою реалізувати свої прагнення й усвідомленням свого призначення.

Перспектива подальших наукових розвідок окреслена вивченням зарубіжного та вітчизняного досвіду щодо підготовки персонального портфоліо для застосування майбутніми педагогами тьюторських практик індивідуалізації у професійному й особистісному зростанні.

Література:

1. Бахмач Л.А. (2019) Ідея тьюторської системи навчання в класичних університетах. *Збірник наукових праць Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи.* 2019. Вип. 1. С. 12-18.

2. Бенера В. Є., Шевченко Ж. М. (2020). Практична підготовка соціальних працівників у вищій школі Республіки Польща: [*монографія*]. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2020. 435 с.

3. Бенера В. Є., Цісарук І. В. (2020) Самостійна робота: теорія і практика у професійній підготовці майбутнього вчителя трудового навчання та технологій: *посібник*. Хмельницький : ФОП Цюпак А. А., 2020. 296 с.

4. Дем'яненко Н. М. (2023). Методологія тьюторингу з позицій психологічного знання. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка*. Серія: Педагогічні науки / за заг. ред. Бенери В. Є. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». Вип. 17. 2023. С.7-17.

5. Дем'яненко Н.М. (2022) Відкритий освітній простір університету: контекстно-компетентнісна модель підготовки фахівця-педагога. *Історико-педагогічні студії*: Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2022. Випуск 15-16. С. 44-54.

6. Вєтров С. (2016) Поняття та алгоритм тьюторської діяльності. Київ, 2016. 16 с.

7. Зарішняк І.М. (2019) Тьюторство як педагогічне явище. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: "Педагогічні науки".* 2019. № 4. С. 10-18.

8. Кухаренко В.М. (2019) Тьютор дистанційного та змішаного навчання: посібник. Київ: Міленіум, 2019. 307 с.

9. Освітньо-проф. програма підготовки вчителя трудового навчання та технологій КОГПА ім. Тараса Шевченка URL : http://www.kogpi.edu.te.ua/images/stories/Henrikh/teh_kaf/TR_OPP/TR_OPP_2016.pdf (дата звернення: 24.05.2024).

10. Осадча К.П. (2017) Проблема професійної підготовки майбутніх учителів до тьюторської діяльності у педагогічній теорії. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки.* 2017. Випуск 4 (90). С. 109-115.

11. Швець Т. Е. (2018) Тьюторські практики індивідуалізації: досвід українських та польських шкіл. *Історико-педагогічні студії: науковий часопис* / гол. ред. Н. М. Дем'яненко. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 11-12. С. 12–20.

12. Швець Т. (2021) Тьюторинг: теорія та практики. Київ: «Вид. група «Шкільний світ», 2021. 168 с.

13. Demyanenko N. (2020) Tutoring as pedagogical action and new profession: systematic approach to the problem. *Вища освіта України*. 2020. № 2. С. 59-66.

14. Krzychał, S. Nauczyciel-tutor. (2018) Prakseołogiczna rekonstrukcja tutoringu szkolnego. Kraków: Impuls, 2018. 364 c.

15. Skupień S., Kowal S. (2019) Tutoring rodzinny jako przykład współpracy nauczycieli z rodzicami. *Wychowawca*. 2019, nr 10, s. 131-140.

References:

1. Bakhmach, L.A. (2019). Ideia tiutorskoi systemy navchannia v klasychnykh universytetakh [The idea of a tutor system of learning in classical universities]. *Zbirnyk naukovykh prats* Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly, 1, 12–18 [in Ukrainian].

2. Benera, V. E., & Shevchenko, Zh. M. (2020). *Praktychna pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv u vyshchii shkoli Respubliky Polshcha: monohrafiia* [Practical training of social workers in higher education in the Republic of Poland: monograph]. Ternopil: V. A. Palanytsia FOP. 435 p. [in Ukrainian].

3. Benera, V. Ye. & Tsisaruk, I. V. (2020). *Samostiina robota: teoriia i praktyka u profesiinii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia trudovoho navchannia ta tekhnolohii* [Independent work: Theory and practice in the professional training of future teacher of labor education and technology]. Khmelnytskyi : NPE Tsiupak, A. A. 296 p. [in Ukrainian].

4. Demyanenko, N. M. (2023). *Metodolohiia tiutorynhu z pozytsii psykholohichnoho znannia* [Methodology of tutoring from the psychological knowledge standpoint]. *Scientific Bulletin of Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy. Series: Pedagogical Sciences*, 17, 7-17 [in Ukrainian].

5. Demyanenko, N.M. (2022). Vidkrytyi osvitnii prostir universytetu: kontekstno-kompetentnisna model pidhotovky fakhivtsia-pedahoha [The open-educational space of the university: a context-competence model for the training of a specialist teacher]. *Istoryko-pedahohichni studii:* Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova, 15-16, 44–54 [in Ukrainian].

6. Vietrov, S. (2016). Poniattia ta alhorytm tiutorskoi diialnosti [Concept and algorithm of tutoring activity]. Kyiv, 16 p. [in Ukrainian].

7. Zarishniak, I.M. (2019). Tiutorstvo yak pedahohichne yavyshche [Tutoring as a pedagogical phenomenon]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho.* Seriia: «Pedahohichni nauky». 4, 10–18. [in Ukrainian].

8. Kukharenko, V.M. (2019). Tiutor dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia: posibnyk [Distance and blended learning tutor: a textbook] Kyiv : Milenium, 307 p. [in Ukrainian].

9. Osvitno-prof. prohrama pidhotovky vchytelia trudovoho navchannia ta tekhnolohii (2022) [Educational and professional program of training a teacher of labor education and technology]. Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy.

10. Osadcha, K.P. (2017). Problema profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv do tiutorskoi diialnosti u pedahohichnii teorii [The problem of professional training of future teachers for tutoring in pedagogical theory]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky*, 4 (90), 109–115 [in Ukrainian].

11. Shvets, T. E. (2018). Tiutorski praktyky indyvidualizatsii: dosvid ukrainskykh ta polskykh shkil [Tutoring practices of individualization: the experience of Ukrainian and Polish schools]. *Istoryko-pedahohichni studii: naukovyi chasopys*, 11-12, 12-20 [in Ukrainian].

12. Shvets, T. (2021). Tiutorynh: teoriia ta praktyky [Tutoring: theory and practices]. Kyiv: Vyd. hrupa «Shkilnyi svit», 168 p. [in Ukrainian].

13. Demyanenko, N. (2020). Tutoring as pedagogical action and new profession: systematic approach to the problem. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 2, 59–66. [in Ukrainian].

14. Krzychał, S. (2018). Nauczyciel-tutor. Prakseołogiczna rekonstrukcja tutoringu szkolnego. Kraków: Impuls. 364 s.

15. Skupień, S., & Kowal, S. (2019). Tutoring rodzinny jako przykład współpracy nauczycieli z rodzicami. Wychowawca. nr 10, s. 131–140.

УДК 378.147.03

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-732-741

Біда Олена Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, https://orcid.org/0000-0002-0448-0852

Чичук Антоніна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ, площа Кошута, м. Берегове, 90201, https://orcid.org/0000-0002-9982-3634

Кучай Тетяна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, https://orcid.org/0000-0003-3518-2767

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. Формування громадянської солідарності, як складової громадянської компетентності, у майбутніх вчителів початкових класів має неоціненне значення. Суспільні перетворення, які є невід'ємним атрибутом сучасності, також виступають неабияким викликом для існування не лише суспільства, а й держави в цілому. Саме рівень солідарності в суспільстві, не в останню чергу, визначає ступінь гармонійності його функціонування, життєві шанси та перспективи.

Мета статті – з'ясувати основні позиції формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів.

Солідарність потрактовано як усвідомлення спільної мети й спільної відповідальності. Формування громадянської солідарності в майбутніх учителів початкових класів є надзвичайно важливим аспектом їх громадянської компетентності. Запорукою успішного формування громадянської солідарності є громадянське виховання – формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, поетично та юридично дієздатною та захищеною.

Громадянська солідарність як результат громадянського виховання та громадянської освіти в умовах XXI століття стає як ніколи своєчасною. Мета

громадянського виховання полягає у формуванні свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людини з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Громадянська солідарність – це осмислений вибір громадян суспільного об'єднання та ідентифікація себе з ним, тобто спільність норм та цінностей, спільність переконань, відчуття єдності, однорідність, самоідентифікація себе саме з цим об'єднанням, активна діяльність на спільну користь заради самореалізації у цьому процесі.

Проблема громадянської солідарності полягає в недостатній активності громадян, відсутності взаєморозуміння та комунікації, а також недостатніх механізмів сприяння спільним діям. Для вирішення цих проблем необхідно звернути увагу на освіту та свідомості громадян, створити сприятливі умови для співпраці та партнерства, а також розвивати механізми громадського участі та діалогу.

Громадянська солідарність виражається через активну участь у суспільному житті, підтримку громадських ініціатив та організацій, а також через виявлення турботи про благоусвідомлення та розвиток інших громадян. Вона передбачає сприяння створенню справедливого, рівноправного та демократичного суспільства, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал та жити в гідних умовах.

Роль педагога в процесі формування громадянської солідарності є надзвичайно важливою і впливає на розвиток молодого покоління та майбутніх громадян. Педагог виступає не лише як посередник знань, але й як фасилітатор соціального та етичного виховання учнів.

В цілому, громадянська солідарність має велике значення для побудови стійкого, гармонійного та справедливого суспільства.

Ключові слова: майбутні учителі початкових класів, громадянська солідарність, сучасне інноваційне суспільство, громадянські цінності, Нова українська школа.

Bida Olena Anatoliivna Doctor Pedagogical Sciences, professor, head of the chair of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Transcarpathia, Kossuth square, 6, Berehove, https://orcid.org/0000-0002-0448-0852

Chychuk Antonina Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Transcarpathia, Kossuth square, 6, Berehove, https://orcid.org/0000-0003-3518-2767

Kuchai Tetiana Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Transcarpathia, Kossuth square, 6, Berehove, https://orcid.org/ 0000-0003-3518-2767.

FORMATION OF CIVIC SOLIDARITY IN FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS

Abstract. Formation of civic solidarity as a component of civic competence in future primary school teachers is invaluable. Social transformations, which are an integral attribute of modernity, also represent a considerable challenge for the existence of not only society, but also the state as a whole. It is the level of solidarity in society, not least, that determines the degree of harmony of its functioning, life chances and prospects.

The purpose of the article is to find out the main positions of the formation of civic solidarity of future primary school teachers.

Solidarity is interpreted as awareness of a common goal and common responsibility. Formation of civic solidarity in future primary school teachers is an extremely important aspect of their civic competence. The key to the successful formation of civic solidarity is civic education - the formation of citizenship as an integrative quality of the individual, which enables a person to feel morally, socially, poetically and legally competent and protected.

Civic solidarity as a result of civic upbringing and civic education in the conditions of the 21st century is more timely than ever. The purpose of civic education is to form a conscious citizen, patriot, professional, i.e. a person with inherent personal qualities and character traits, worldview and way of thinking, feelings, actions and behavior aimed at self-development and the development of a democratic civil society in Ukraine.

Civic solidarity is a meaningful choice of citizens of a social association and self-identification with it, that is, a commonality of norms and values, a commonality of beliefs, a sense of unity, homogeneity, self-identification with this particular association, active activity for the common good for the sake of self-realization in this process .

The problem of civil solidarity consists in insufficient activity of citizens, lack of mutual understanding and communication, as well as insufficient mechanisms for promoting joint actions. To solve these problems, it is necessary to pay attention to the education and consciousness of citizens, create favorable conditions for cooperation and partnership, and also develop mechanisms of public participation and dialogue.

Civic solidarity is expressed through active participation in public life, support of public initiatives and organizations, as well as through showing concern for the

well-being and development of other citizens. It involves promoting the creation of a fair, equal and democratic society where every person has the opportunity to realize their potential and live in decent conditions.

The role of the teacher in the process of formation of civil solidarity is extremely important and affects the development of the young generation and future citizens. The teacher acts not only as a mediator of knowledge, but also as a facilitator of social and ethical education of students.

In general, civil solidarity is of great importance for building a sustainable, harmonious and just society.

Keywords: future primary school teachers, civic solidarity, modern innovative society, civic values, New Ukrainian School.

Постановка проблеми. Громадянська солідарність у XXI столітті є актуальною та необхідною, оскільки сучасне суспільство стикається з різноманітними викликами та проблемами, які можна вирішити лише за умови спільної дії та взаємодопомоги.

Освітня система України відіграє ключову роль у формуванні громадянської солідарності серед молодого покоління. Вона має забезпечити не лише передачу знань, а й виховання в громадянській активності, розвиток міжособистісних комунікаційних навичок та вмінь вести діалог на основі громадянських цінностей.

Одним із ключових завдань для держави є формування громадянської солідарності у майбутніх учителів початкових класів. Проте, ще важливішим вважається завдання держави та суспільства виховувати молодь, яка поєднує турботу про свою долю з відповідальністю за розвиток країни та активно бере участь у суспільних справах. Ці навички стануть основою їх майбутньої професійної діяльності та допоможуть їм успішно впроваджувати себе як освітян у сучасному світі [8, с. 42–46].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формуванню патріотичних ідеалів здобувачів освіти, розкриттю змісту патріотичних якостей, шляхам здійснення громадянського виховання, громадянської відповідальності студентів присвячено праці І. Беха, Г. Білонової, М. Євтуха, П. Ігнатенка, В. Кузя, О. Любара, О. Пометун, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Г. Шевченко та ін.

Особливу увагу на виховання національної та громадянської солідарності звертають Т. Бабюк С. Городецька, Т. Потапчук, І. Пукас, Р. Сойчук, М. Яремович. Незважаючи на значний інтерес до визначених аспектів, у контексті формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів залишаються моменти, що потребують дослідження.

Мета статті – з’ясувати основні позиції формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу.

Нова українська школа потребує нових підходів до навчання, які ґрунтуються на засадах педагогіки партнерства, співпраці між учнями та вчителями, відходу від авторитарної моделі комунікації, що вимагає переосмислення ролі і педагога, і учня. Новий стандарт, що проголошує професійну свободу для вчительства, покладає на його плечі велику відповідальність. Якісні зміни в освіті неможливі без щасливого, упевненого, компетентного педагога, який користується загальною повагою та має комфортні умови праці. Як свідчать міжнародні дослідження, особистість педагога чи не найважливіша для успіху змін у шкільній системі [1].

Інтегрована соціальна та громадянська компетентності у Концепції Нової української школи трактуються: «усі форми поведінки, потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття» [5, с. 12].

Формування громадянської солідарності, як складової громадянської компетентності, у майбутніх вчителів початкових класів має неоціненне значення. Суспільні перетворення, які є невід'ємним атрибутом сучасності, також виступають неабияким викликом для існування не лише суспільства, а й держави в цілому. Саме рівень солідарності в суспільстві, не в останню чергу, визначає ступінь гармонійності його функціонування, життєві шанси та перспективи. Солідарність – це усвідомлення спільної мети й спільної відповідальності. Людина – істота колективна, отже, солідарність – це органічна властивість людських істот, що живуть у тій чи іншій соціальній групі. Навпаки, індивід, який не приймає корпоративних правил, «випадає» із соціуму – це виглядає швидше як аномалія [3]. Тому гостро постає питання формування цієї солідарності, і не лише громадянської, а й культурної, національної, державної. Принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії у поєднанні із принципом національної консолідації на гуманістичних засадах уможливлює формування ціннісного ставлення один до одного у полікультурному українському суспільстві та розуміння й усвідомлення потреби становлення української громадянської нації [10, с. 42–51]. Формування громадянської солідарності в майбутніх учителів початкових класів є надзвичайно важливим аспектом їх громадянської компетентності. Сучасні суспільні трансформації ставлять перед суспільством та державою значні виклики, а рівень солідарності визначає ступінь їх гармонійного функціонування, а також життєві можливості та перспективи.

Так як солідарність означає усвідомлення спільної мети та відповідальності перед іншими членами суспільства, то уявлення про солідарність є не тільки громадянською, але й культурною, національною та державною

цінністю. Відтак, солідарність виступає як ключовий фактор, що об'єднує суспільство навколо спільних цінностей та ідеалів [8, с. 42–46].

Національні цінності втілюють в собі ідеали, цілі та ідею українського народу, відродження національної свідомості, національної гідності та історичної пам'яті, визнання державної ідеології. Вони розкривають спадкоємний зв'язок соціокультурного розвитку нації і одночасно відображають своєрідність духу, поведінки, мислення, традицій, світосприймання, сприяють формуванню в молоді відповідних рис характеру і вдачі, національних якостей, в тому числі громадянських і патріотичних.

Формування патріотичних ідеалів майбутніх учителів початкових класів має ґрунтуватися на педагогічному досвіді українського народу, його історико-культурних традиціях, духовності, моралі та ідеології. Рідна мова, історія народу, його прогресивні традиції, звичаї, свята, фольклор, різні види народного мистецтва й художньої творчості, народні символи та національна символіка – це той життєдайний ґрунт, на якому може зрости свідомий громадянин [6, с. 88–91].

С. Капустін розглядає формування громадянської солідарності майбутніх вчителів, як елемент громадянської компетентності – це запорука того, що їх патріотичні та громадянські почуття не перетворяться на ситуативні прояви, а стануть стійкими елементами світогляду. Забезпечити такий позитивний результат можливо лише шляхом створення модернізованого, інноваційно-гуманістичного освітнього середовища, в якому будуть використовуватися всі необхідні педагогічно-технологічні засоби для реального перетворення індивідів на громадян, що матимуть стійкі світоглядно-ціннісні переконання [4, с. 250–251].

Патріотичні ідеали майбутніх учителів початкових класів – це особливі ідеали, адже вони пов'язані не тільки з прикладом історичних героїв, але й дбайливих трудівників та простих працьовитих українців, які щоденною самовідданою працею розбудовували та розбудовують державу, сприяючи її добробуту та процвітанню. Таким чином, А. Петрів, трактує сутність поняття патріотичні ідеали майбутніх учителів початкових класів, як інтегративне особистісне утворення, що включає уявлення про зразок людської поведінки та залежить від: знань про минуле українського народу, національно-визвольну боротьбу героїв; ціннісне ставлення до героїчних та трудових прикладів захисту Вітчизни та розбудови економічної могутності України; актуалізовану потребу наслідування патріотичного ідеалу та патріотичну поведінку спрямовану на розбудову держави та сталий розвиток українського суспільства [7, с. 218–226].

Важливо зазначити, що солідарність не обмежується лише взаємодією між індивідами в межах суспільства, а також включає в себе взаємодію між різними соціальними групами, регіонами та культурними спільнотами. Вона

стимулює розвиток громадянської самосвідомості та відповідальності, що є важливими складовими у формуванні стабільного та гармонійного суспільства, де громадянськість, це комплексна якість особистості, що дозволяє їй відчувати себе здатною до дій у юридичному, соціальному та моральному вимірах. Основними складовими громадянськості в цій інтерпретації є моральна та правова культура [2, с. 80–84].

Запорукою успішного формування громадянської солідарності є громадянське виховання – формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, поетично та юридично дієздатною та захищеною.

Мета громадянського виховання полягає у формуванні свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людини з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Вони мають органічно поєднуватись з потребою й умінням діяти компетентно й технологічно [11].

Громадянська солідарність як результат громадянського виховання та громадянської освіти в умовах XXI століття стає як ніколи своєчасною. «Громадянська солідарність – це осмислений вибір громадян суспільного об'єднання та ідентифікація себе з ним, тобто спільність норм та цінностей, спільність переконань, відчуття єдності, однорідність, самоідентифікація себе саме з цим об'єднанням, активна діяльність на спільну користь заради самореалізації у цьому процесі» [2, с. 80–84].

Громадянська солідарність є важливим аспектом сучасного суспільства і означає готовність громадян діяти спільно для досягнення загального добробуту та вирішення суспільних проблем.

Проблема громадянської солідарності полягає в недостатній активності громадян, відсутності взаєморозуміння та комунікації, а також недостатніх механізмів сприяння спільним діям. Для вирішення цих проблем необхідно звернути увагу на освіту та свідомості громадян, створити сприятливі умови для співпраці та партнерства, а також розвивати механізми громадського участі та діалогу.

Громадянська солідарність виражається через активну участь у суспільному житті, підтримку громадських ініціатив та організацій, а також через виявлення турботи про благоусвідомлення та розвиток інших громадян. Вона передбачає сприяння створенню справедливого, рівноправного та демократичного суспільства, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал та жити в гідних умовах.

Роль педагога в процесі формування громадянської солідарності є надзвичайно важливою і впливає на розвиток молодого покоління та майбутніх громадян. Педагог виступає не лише як посередник знань, але й як фасилітатор соціального та етичного виховання учнів.

Вирішення проблеми громадянської солідарності потребує комплексного підходу та спільних зусиль громадян, уряду та громадських організацій. Важливо розвивати свідомість громадян, сприяти їх активній участі у суспільних справах, підтримувати діалог та взаєморозуміння, а також створювати ефективні механізми сприяння громадянській солідарності. Освіта є ключовим елементом формування громадянської солідарності. Важливо включати громадянське виховання та освіту у навчальні програми, сприяти розвитку критичного мислення та активної громадянської позиції у молодого покоління. Створення сприятливих умов для співпраці та партнерства між громадськими організаціями, урядом та громадянами є важливим аспектом підтримки громадянської солідарності. Це може включати створення майданчиків для обміну ідеями, залучення до прийняття рішень та розвитку спільних проєктів.

В цілому, громадянська солідарність має велике значення для побудови стійкого, гармонійного та справедливого суспільства. Її розвиток вимагає спільних зусиль та активної участі всіх громадян у суспільних процесах. Це можливо шляхом формування свідомої громадянської свідомості, підтримки діалогу та співпраці між різними сторонами, а також створення ефективних механізмів сприяння громадянській солідарності [9, с. 82–91].

Постійні зміни, які відбуваються в освіті, саме функціонування освітньої системи – мають відбуватися на науковому підґрунті, підходи до розвитку педагогічних здібностей майбутніх учителів початкових класів НУШ повинні мати чіткі теоретико-методологічні засади. Теоретико-методологічними засобами дослідження розвитку професійних педагогічних здібностей можуть виступати психолого-педагогічні методи і підходи, методи моделювання, системний, діяльнісний, особистісно-орієнтований підходи. Вони дозволяють об’єктивно проаналізувати професійні здібності майбутнього вчителя, розставити акценти щодо формування педагогічної компетентності, визначити стан педагогічної майстерності в контексті формування майбутніми вчителями початкових класів Нової Української Школи громадянської солідарності у школярів [1].

Висновки.

Доведено, що формування громадянської солідарності, як складової громадянської компетентності, у майбутніх вчителів початкових класів має неоціненне значення. Суспільні перетворення, які є невід’ємним атрибутом сучасності, також виступають неабияким викликом для існування не лише

суспільства, а й держави в цілому. Саме рівень солідарності в суспільстві, не в останню чергу, визначає ступінь гармонійності його функціонування, життєві шанси та перспективи.

Формування громадянської солідарності в майбутніх учителів початкових класів є надзвичайно важливим аспектом їх громадянської компетентності. Запорукою успішного формування громадянської солідарності є громадянське виховання – формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, поетично та юридично дієздатною та захищеною.

Громадянська солідарність виражається через активну участь у суспільному житті, підтримку громадських ініціатив та організацій, а також через виявлення турботи про благоусвідомлення та розвиток інших громадян. Вона передбачає сприяння створенню справедливого, рівноправного та демократичного суспільства, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал та жити в гідних умовах.

Роль педагога в процесі формування громадянської солідарності є надзвичайно важливою і впливає на розвиток молодого покоління та майбутніх громадян. Педагог виступає не лише як посередник знань, але й як фасилітатор соціального та етичного виховання учнів.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розвиток педагогічних здібностей майбутніх учителів початкових класів НУШ.

Література:

1. Берека В. Є., Галас А. В. Професійна компетентність вчителя початкових класів: навчальнометодичний посібник для вчителів. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 496.
2. Городецька С. Л. Громадянська солідарність як поведінкова стратегія громадянського діалогу. Соціологія. Грані: зб. наук. праць. Київ: Київський національний університет імені Тараса Григоровича Шевченка, 2014. 8. 80–84.
3. Данилів В. Ю. Солідарність і солідаризм / пер. з нім. І. Андрущенко, Д. Павлюк. Київ : Видавничий дім «КМ Academia». 2000. 152.
4. Капустін С. В. Громадянське та патріотичне виховання – серцевина процесу цілісного світогляду учнів. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. 2017. 38(51). 430 – 438.
5. Концепція Нової Української Школи: ухвалений рішенням колегії МОН 27 жовтня 2016. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska shkolacompressed.pdf.
6. Онопрієнко О.М., Онопрієнко О.В. Проблеми національно-патріотичного виховання молоді. Молодий вчений. 2023. 4 (116). 88–91.
7. Петрів А. Сутність і структура поняття «Патріотичні ідеали студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти». Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. 10 (104). 218–226.
8. Потапчук Т. В. Формування у майбутніх учителів початкових класів громадянської солідарності в сучасному освітньому процесі України. Наукові записки Серія: Педагогічні науки.7. 2024. 42–46.

9. Потапчук Т. В., Пукас І. Л., Бабюк Т. Й. Громадянська солідарність майбутніх педагогів як психолого-педагогічна проблема. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 3(107). 2023. 82–91

10. Сойчук Р. Теоретико-прикладний аспект виховання національної солідарності в учнівської молоді. Інноватика у вихованні. 2019. 9. 42–51.

11. Яремович М. А. Теоретико-методологічні засади формування громадянської солідарності у майбутніх вчителів початкових класів НУШ. Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 14. 2022.181–192.

References:

1. Bereka V. YE., Halas A. V. (2018). Profesiyna kompetentnist′ vchytelya pochatkovykh klasiv [Professional competence of primary school teachers: a teaching methodical guide for teachers]: navchal′nometodychnyy posibnyk dlya vchyteliv. Kharkiv: Vyd-vo «Ranok». 496. [in Ukrainian].

2. Horodets′ka S. L. (2014). Hromadyans′ka solidarnist′ yak povedinkova stratehiya hromadyans′koho dialohu [Civil solidarity as a behavioral strategy of civil dialogue]. *Sotsiolohiya. Hrani: zb. nauk. prats'. Kyyiv: Kyyivs'kyy natsional'nyy universytet imeni Tarasa Hryhorovycha Shevchenka*. 8. 80–84. [in Ukrainian].

3. Danyliv V. YU. (2000). Solidarnist′ i solidaryzm [Solidarity and solidarity] / per. z nim. I. Andrushchenko, D. Pavlyuk. Kyyiv: Vydavnychyy dim «KM Academia». 152. [in Ukrainian].

4. Kapustin S. V. (2017). Hromadyans′ke ta patriotychne vykhovannya – sertsevyna protsesu tsilisnoho svitohlyadu uchniv [Civic and patriotic education is the core of the process of holistic worldview of students]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. 38(51). 430 – 438. [in Ukrainian].

5. Kontseptsiya Novoyi Ukrayins′koyi Shkoly: ukhvalenyy rishennyam kolehiyi MON 27 zhovtnya 2016 [Concept of the New Ukrainian School: adopted by the decision of the MES board on October 27, 2016]. URL: https://mon.gov.ua/storage/ app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska shkolacompressed.pdf. [in Ukrainian].

6. Onopriyenko O.M., Onopriyenko O.V. (2023). Problemy natsional′no-patriotychnoho vykhovannya molodi [Problems of national and patriotic education of youth]. *Molodyy vchenyy*. 4 (116). 88–91. [in Ukrainian].

7. Petriv A. (2020). Sutnist′ i struktura ponyattya «Patriotychni idealy studentiv ahrarnykh zakladiv fakhovoyi peredvyshchoyi osvity» [The essence and structure of the concept "Patriotic ideals of students of agricultural institutions of vocational higher education"]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi.* 10 (104). 218–226. [in Ukrainian].

8. Potapchuk T. V. (2024). Formuvannya u maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv hromadyans′koyi solidarnosti v suchasnomu osvitn′omu protsesi Ukrayiny [Formation of civic solidarity in the modern educational process of Ukraine in future primary school teachers]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*.7. 42–46. [in Ukrainian].

9. Potapchuk T. V., Pukas I. L., Babyuk T. Y. (2023). Hromadyans′ka solidarnist′ maybutnikh pedahohiv yak psykholoho-pedahohichna problema [Civic solidarity of future teachers as a psychological and pedagogical problem]. *Dukhovnist' osobystosti: metodolohiya, teoriya i praktyka.* 3(107). 82–91 [in Ukrainian].

10. Soychuk R. (2019). Teoretyko-prykladnyy aspekt vykhovannya natsional′noyi solidarnosti v uchnivs′koyi molodi [Theoretical and applied aspects of education of national solidarity among students]. *Innovatyka u vykhovanni*. 9. 42–51. [in Ukrainian].

11. Yaremovych M. A. (2022). Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya hromadyans′koyi solidarnosti u maybutnikh vchyteliv pochatkovykh klasiv NUSH [Theoretical and methodological principles of the formation of civic solidarity among future teachers of elementary grades of the NUS]. *Naukovyy visnyk Kremenets'koyi oblasnoyi humanitarno-pedahohichnoyi akademiyi im. Tarasa Shevchenka.* Seriya: Pedahohichni nauky. 14. 181–192. [in Ukrainian].

УДК 378.147

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-742-748

Білинська Христина Валеріївна доктор філософії, доцентка кафедри іноземних мов для природничих факультетів, факультет іноземних мов, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, https://orcid.org/0000-0002-6883-3557

ДИСТАНЦІЙНА ФОРМА НАВЧАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА ПРИРОДНИЧИХ ФАКУЛЬТЕТАХ ЯК ФАКТОР МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто дистанційна форма навчання при викладанні англійської мови на природничих факультетах як фактор модернізації освітньої системи України. Слід зазначити, що інформаційне забезпечення дистанційного навчання іноземних мов є не тільки визначальним, а й найважчим, до того ж на даний момент найменш опрацьованим як з організаційної, так і з науково-методичної сторони.

Дистанційне навчання та найбільш характерні особливості даної форми навчання, а також можливості їх практичної реалізації можуть сприяти подальшому дослідженню та розробці нових засобів та прийомів цієї форми навчання при підготовці фахівців з англійської мови.

Характерними рисами дистанційного навчання є: гнучкість, економічна ефективність, нова роль викладача, спеціалізований контроль якості.

Тема дистанційного навчання є дуже важливою у сучасній науці. Прискорення ритмів життя, зростання інформаційного потоку, формування єдиного економічного та освітнього глобального простору примушують сучасних педагогів до пошуку нових підходів у викладанні безлічі дисциплін, у тому числі таких важливих та перспективних напрямів як англійська мова.

Основним засобом, що використовується при проведенні дистанційного навчання, є дистанційний курс, працюючи з яким студенти отримують знання та набувають необхідні їм навички та вміння.

Виділено переваги дистанційного навчання при вивченні англійської мови. Окреслено найбільш ефективні способи використання Інтернету у навчанні іноземних мов. Використано технологію Case-Study у сучасній методиці викладання англійської мови як дистанційної форми роботи. Застосування у закладах освіти дистанційних технологій навчання сприятливо позначається на психолого-педагогічному аспекті освітнього процесу, у тому числі сприяє розвитку індивідуальних ресурсів студентів та викладачів.

Ключові слова: дистанційне навчання, англійська мова, природничі факультети, заклади вищої освіти.

Bilynska Khrystyna Valeriivna Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Faculty of Science, Faculty of Foreign Languages, Ivan Franko National University of Lviv, 1 University St., Lviv, 79000, https://orcid.org/0000-0002-6883-3557

DISTANCE FORM OF LEARNING IN TEACHING ENGLISH AT FACULTIES OF SCIENCE AS A FACTOR OF MODERNIZATION OF THE EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE

Abstract. The article examines the remote form of learning in English language teaching at science faculties as a factor in the modernization of the educational system of Ukraine. It should be noted that the information provision of distance learning of foreign languages is not only decisive, but also the most difficult, moreover, at the moment it is the least worked out both from the organizational and from the scientific and methodological side.

Distance education and the most characteristic features of this form of education, as well as the possibilities of their practical implementation, can contribute to further research and development of new means and techniques of this form of education in training English language specialists.

The characteristic features of distance learning are: flexibility, economic efficiency, the new role of the teacher, specialized quality control.

The topic of distance learning is very important in modern science. The acceleration of the rhythms of life, the growth of the information flow, the formation of a single economic and educational global space force modern teachers to search for new approaches in teaching many disciplines, including such important and promising directions as the English language.

The main tool used in conducting distance learning is a distance course, working with which students gain knowledge and acquire the necessary skills and abilities. The advantages of distance learning in learning English are highlighted. The most effective ways of using the Internet in learning foreign languages are outlined. The Case-Study technology is used in the modern method of teaching English as a remote form of work. The use of distance learning technologies in educational institutions has a favorable effect on the psychological and pedagogical aspect of the educational process, including the development of individual resources of students and teachers.

Keywords: distance learning, English language, science faculties, higher education institutions.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток сучасного суспільства тягне за собою зміни у всіх його сферах, що, безсумнівно, відбивається на вимогах до фахівців у наші дні. У умовах удосконалюється система підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Вона стає модульованою, націлюючи дослідників на розробку оптимальних шляхів та засобів навчання, на з'ясування ступеня якості професійної підготовки студентів та можливостей її використання у їхній подальшій професійній діяльності [2].

Особливий акцент робиться на дистанційне навчання як на одну з найефективніших і найдоступніших форм сучасної освіти. Ця порівняно нова форма навчання вже добре зарекомендувала себе у викладанні багатьох навчальних дисциплін [1].

Під дистанційним навчанням ми розуміємо систему взаємозалежних засобів, організаційних форм, методичних прийомів взаємодії суб'єктів освітнього процесу, що базується на специфічному навчально-методичному комплексі та передбачає істотне збільшення частки самостійної роботи студентів [5].

Характерними рисами дистанційного навчання є:

- гнучкість – студенти, які не відвідують регулярні заняття, а навчаються в зручний для себе час, в зручному місці і в зручному темпі;
- економічна ефективність – середня оцінка світових освітніх систем показує, що дистанційне навчання обходиться дешевше традиційних форм;
- нова роль викладача - на нього покладаються такі функції, як координування пізнавального процесу, коригування курсу, що викладається, консультування, керівництво навчальними проектами, допомога в професійному самовизначенні;
- спеціалізований контроль якості – як форми контролю використовуються дистанційно організовані іспити, співбесіди, практичні, курсові та проектні роботи, екстернат, комп'ютерні інтелектуальні системи тестування [7].

Мета статті - розкрити теоретичні аспекти дистанційної форми навчання при викладанні англійської мови на природничих факультетах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато провідних науковців вивчали проблеми впровадження дистанційної форми навчання: А. Варданян, Б. Воронкова, В. Кушнір, О. Новікова, В. Прибилова, Л. Ткачук, І. Шинковська тощо.

Виклад основного матеріалу. Тема дистанційного навчання є дуже важливою у сучасній науці. Прискорення ритмів життя, зростання інформаційного потоку, формування єдиного економічного та освітнього глобального простору примушують сучасних педагогів до пошуку нових підходів у викладанні безлічі дисциплін, у тому числі таких важливих та перспективних напрямів як англійська мова. Розвиток глобальної мережі

Інтернет поставило викладання англійської мови у тому числі і у закладах вищої освіти на зовсім інший рівень, не тільки відкривши студенту доступ до автентичних відео- та аудіоматеріалів, але й надавши можливість отримання знань, перебуваючи практично в будь-якій точці земної кулі [8].

У сучасній методиці викладання англійської мови, на природничих факультетах, як дистанційна форма роботи активно використовується технологія так званого Case-Study, коли студентам там дається завдання поставити і вирішити певну проблему в соціальній, політичній, економічній та інших сферах життєдіяльності. Принцип даної методики полягає в тому, що студенти, перебуваючи у віддаленому та доступі, самі ставлять проблему та знаходять план її вирішення, попередньо отримавши завдання на Інтернет-сторінці викладача. Матеріали можуть розміщуватися як на сайті кафедри, так і на особистій сторінці викладача в соціальних мережах. Щоб розпочати виконання завдання студент дистанційної форми навчання, попередньо зареєструвавшись на необхідному сайті, отримує у викладача свій варіант завдання, над яким надалі здійснює свою роботу. Якщо в процесі роботи у нього виникають питання, він, використовуючи як комп'ютерні online (Інтернет-телефонії, Skype), так і offline-додатки, може зв'язатися зі своїм тьютором за допомогою електронної пошти або програм-месенджерів на кшталт Viber, WatsApp, Telegram, а також за допомогою соціальних мереж таких як Facebook або Vkontakte, щоб поставити викладачеві те чи інше питання. Зручність цих програм полягає в тому, що їх можна використовувати, маючи при цьому тільки мобільний смартфон або айфон під рукою [4].

Дистанційне навчання є однією з найбільш зручних і перспективних форм навчання англійської мови в сучасних умовах життя, що швидко змінюється, ефективно розвиваючи при цьому всі види мовної діяльності, — читання, аудування, говоріння — що сприяє значній економії сил і часу як серед викладачів, і студентів.

Повсюдно ми спостерігаємо, як ЗВО щосили розширюють можливості своїх інформаційних платформ, збільшують можливості доступу своїх студентів і співробітників, а також діляться цими можливостями з іншими ЗВО [5]. Фахівці зі стратегічних проблем освіти вважають, що дистанційна форма навчання є освітньою системою 21 століття [3].

Як один з освітніх видів дистанційне навчання англійської мові на природничих факультетах має багато переваг, серед яких можна виділити такі:

– можливості включення до навчального процесу аудіо та відео матеріалу без використання додаткових технічних засобів;

– візуалізація матеріалу на будь-якій платформі функції інтерактивної дошки та демонстрації екрану;

– використання під час сесії усіх електронних підручників та ресурсних пакетів з англійської мови, які є у відкритому доступі у глобальній мережі, без копіювання та порушення авторських прав;

– використання вправ різного рівня для розвитку різних навичок;
– застосування різних форм роботи та методичних технологій;
– використання різних видів і форм самостійної роботи;
– включення цифрових опцій та інструментів, які роблять навчання різноманітним та ефективним [9].

Основним засобом, що використовується при проведенні дистанційного навчання при вивченні англійської мови на природничих факультетах, є дистанційний курс, працюючи з яким студенти отримують знання та набувають необхідні їм навички та вміння. Дистанційний курс може містити великий діапазон елементів: інформаційні слайди; симуляції роботи з програмним забезпеченням; інтерактивні тренажери; тести; рольові вправи тощо.

Крім різних елементів, що включаються в дистанційний курс з метою надання знань, що навчаються, а також розвитку необхідних їм навичок і умінь, дистанційний курс включає інформацію, як з його допомогою повинно проводитися дистанційне навчання.

Аудіо- та відеоконференції часто використовуються при проведенні семінарів, на яких висвітлюються невеликі окремі теми. Такі семінари вкрай ефективні при використанні їх для навчання добре підготовлених фахівців для яких необхідно висвітлити нове питання.

Комп'ютерні програми мають свої переваги як допоміжні засоби навчання з англійської мови. Вони дають змогу здійснювати індивідуальний підхід до студентів. Форми роботи з навчальними програмами можуть бути різноманітними. Наприклад, вивчення лексики [3].

Під час навчання лексики:

• формування рецептивних граматичних навичок читання та аудіювання;
• формування продуктивних лексичних навичок переважно писемного мовлення;
• контроль рівня сформованості лексичних навичок на основі тестових та ігрових комп'ютерних програм із використанням візуальної наочності;
• розширення пасивного та потенційного словників;
• надання довідково-інформаційної підтримки (автоматичні словники, програми підбору синонімів та антонімів).

Якщо говорити про конкретні способи використання Інтернету у навчанні англійської мови на природничих факультетах, можна виділити такі як найбільш ефективні:

• листування електронною поштою з однолітками-носіями мови та вивчаючи англійську мову як іноземну в інших країнах (можливість вивчення іншої культури);
• участь у телекомунікаційних міжнародних проектах (підвищення рівня володіння мовою, розвиток загального кругозору, здобуття спеціальних знань для виконання конкретного проекту);

• участь у тестових та голосових чатах;

• участь у телекомунікаційних конкурсах, олімпіадах, тестуванні (можливість отримати об'єктивну оцінку знань, самоствердитись, підготуватися до іспитів);

• можливість оперативної безкоштовної публікації творчих робіт студентів (можливість самоствердження);

• здобуття самоосвіти на курсах безкоштовного чи платного дистанційного навчання, включаючи навчання у провідних британських закладах освіти [8].

Висновки. Головними атрибутами у дистанційному навчанні при вивченні англійської мови на природничих факультетах є зміст та методи подання тієї чи іншої теми даного заняття, використання різноманітних комп'ютерних, мультимедійних програм для виконання вправ – дидактичні принципи яких враховувалися викладачами під час створення онлайнових курсів англійської мови.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок про те, що застосування у закладах освіти дистанційних технологій навчання сприятливо позначається на психолого-педагогічному аспекті освітнього процесу, у тому числі сприяє розвитку індивідуальних ресурсів студентів та викладачів, формує навички мети, самостійного мислення, ініціативність та відповідальність за виконувану роботу, а також знижує психологічні навантаження на студентів та викладачів у процесі взаємного обміну знаннями.

Література:

1. Андросюк Г. Л., Цепко Т. А. Мотивація як основний чинник підвищення ефективності навчання на заняттях з англійської мови. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 62. (2). 2019. 11-16.

2. Баркасі В. В., Баркасі С. Б. Використання змішаної форми навчання у викладанні іноземних мову ВНЗ. Молодий вчений. 2015. 2(6). 207-210.

3. Вакуленко О. Л. Формування і розвиток стратегій дистанційного вивчення іноземних мов у контексті модернізації освітньої системи України. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Наукові записки РДГУ. 2017. 16(59). 74-77.

4. Дишлева Ю.В. Роль та місце сучасних методик у вивченні англійської мови в курсі дистанційного навчання. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки. 2008. 13. 35–41.

5. Кучай, О., Дем'янюк А. Сучасні технології дистанційного навчання. Гуманітарні студії : історія та педагогіка. 2. 2021. 77-85.

6. Олійник О.В. Інноваційні технології дистанційного навчання іноземної мови для студентів немовних ВНЗ. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2014. 38. 238–246.

7. Plakhotnik, O., Zlatnikov, V., Strazhnikova, I., Bidyuk, N., Shkodyn, A., & Kuchai, O. (2023). Use of information technologies for quality training of future specialists. Amazonia Investiga, 12(65), 49-58.

8. Polishchuk, G., Khlystun, I., Zarudniak, N., Mukoviz, O., Motsyk, R., Havrylenko, O., & Kuchai, O. (2022). Providing the Practical Component of the Future Specialist with Multimedia Technologies in the Educational Process of Higher Education. International Journal of Computer Science and Network Security, 22(9), 714-720.

9. Stratan-Artyshkova, T., Kozak, Kh., Syrotina, O., Lisnevska, N., Sichkar, S., Pertsov, O., & Kuchai, O. (2022). Formation of New Approaches to the Use of Information Technology and Search For Innovative Methods of Training Specialists within the Pan-European Educational Space. International Journal of Computer Science and Network Security, 22(8), 97-104.

References:

1. Androsyuk H. L., Tsepko T. A. (2019). Motyvatsiya yak osnovnyy chynnyk pidvyshchennya efektyvnosti navchannya na zanyattyakh z anhliys′koyi movy [Motivation as the main factor in increasing the effectiveness of learning in English classes]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchiy i zahal'noosvitniy shkolakh*. 62. (2). 11-16. [in Ukrainian].

2. Barkasi V. V., Barkasi S. B. (2015). Vykorystannya zmishanoyi formy navchannya u vykladanni inozemnykh movu VNZ [The use of a mixed form of education in teaching foreign languages at universities]. *Molodyy vchenyy*. 2(6). 207-210. [in Ukrainian].

3. Vakulenko O. L. (2017). Formuvannya i rozvytok stratehiy dystantsiynoho vyvchennya inozemnykh mov u konteksti modernizatsiyi osvitn′oyi systemy Ukrayiny [Formation and development of strategies for distance learning of foreign languages in the context of modernization of the educational system of Ukraine]. *Onovlennya zmistu, form ta metodiv navchannya i vykhovannya v zakladakh osvity. Naukovi zapysky RDHU*. 16(59). 74-77. [in Ukrainian].

4. Dyshleva YU.V. (2008). Rol′ ta mistse suchasnykh metodyk u vyvchenni anhliys′koyi movy v kursi dystantsiynoho navchannya [The role and place of modern methods in learning English in a distance learning course]. *Vykladannya mov u vyshchykh navchal'nykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zv"yazky. Naukovi doslidzhennya. Dosvid. Poshuky*. 13. 35–41. [in Ukrainian].

5. Kuchai, O., Dem″yanyuk A. (2021). Suchasni tekhnolohiyi dystantsiynoho navchannya [Modern technologies of distance learning]. *Humanitarni studiyi : istoriya ta pedahohika*. 2. 77-85. [in Ukrainian].

6. Oliynyk O.V. (2014). Innovatsiyni tekhnolohiyi dystantsiynoho navchannya inozemnoyi movy dlya studentiv nemovnykh VNZ [Innovative technologies of distance learning of a foreign language for students of non-speaking universities]. *Linhvistychni doslidzhennya: zb. nauk. prats' KHNPU imeni H.S. Skovorody.* 38. 238–246. [in Ukrainian].

7. Plakhotnik, O., Zlatnikov, V., Strazhnikova, I., Bidyuk, N., Shkodyn, A., & Kuchai, O. (2023). Use of information technologies for quality training of future specialists. *Amazonia Investiga*, 12(65), 49-58.

8. Polishchuk, G., Khlystun, I., Zarudniak, N., Mukoviz, O., Motsyk, R., Havrylenko, O., & Kuchai, O. (2022). Providing the Practical Component of the Future Specialist with Multimedia Technologies in the Educational Process of Higher Education. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(9), 714-720.

9. Stratan-Artyshkova, T., Kozak, Kh., Syrotina, O., Lisnevska, N., Sichkar, S., Pertsov, O., & Kuchai, O. (2022). Formation of New Approaches to the Use of Information Technology and Search For Innovative Methods of Training Specialists within the Pan-European Educational Space. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(8), 97-104.

УДК 378.146

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-749-756

Бурка Олена Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної терапії та ерготерапії, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (061) 769-85-72, https://orcid.org/0000-0003-2642-2431

Столбинська Оксана Василівна викладач кафедри фізичної терапії та ерготерапії, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (061) 769-85-72, https://orcid.org/0009-0009-2681-1032

СИСТЕМА ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ФІЗИЧНИХ ТЕРАПЕВТІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ КЛІНІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ОЦІНКИ

Анотація. Стійка тенденція до погіршення здоров'я та інвалідизації населення є причиною виникнення гострої необхідності в фахівцях медичних спеціальностей. Необхідність довготермінової або по життєвої терапії осіб з хронічними захворюваннями, травмами, отриманими в результаті воєнних дій актуалізували потребу в фізичних терапевтах. Як наслідок, збільшилась потреба в якісній професійній підготовці таких фахівців, розширенні їх знань, умінь навичок.

Аналіз результатів наукових досліджень та публікації виявив низький рівень уваги сучасних науковців до вивчення питання підготовки студентів-фізичних терапевтів до використання клінічних інструментів оцінки.

Метою статті є розробка та обґрунтування системи визначення рівня якості підготовки студентів-фізичних терапевтів до використання клінічних інструментів оцінки. Серед запропонованих діагностичних методів: тестування, виконання завдань клінічних практик, методик «Пост-експериментального опитувальника внутрішньої мотивації» та «Педагогічні ситуації», а також експертної оцінки.

Результат підготовки – конкретні досягнення, які можна виміряти. Його визначають рівнем здатності реалізовувати отримані в процесі навчання знання в професійній діяльності. Для з'ясування його рівня пропонуємо використовувати метод кваліметрії – наукової дисципліни, яка вивчає методи кількісного оцінювання якості

Розроблена система визначення рівня якості підготовки студентів-фізичних терапевтів складається з п'яти ступенів: високого, вище за середній,

середній, нижче за середній та низький. Необхідність використання більш дрібної градації підкріплюється статусом студента – особи, яка в теперішній час отримує освіту, а не є вже сформованим спеціалістом.

Ключові слова: фізична терапія, фізичний терапевт, інструменти оцінки, діагностична система, педагогічні умови, вища освіта, підготовка.

Burka Olena Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Physical Therapy and Ergotherapy Department, National University «Zaporizhia Polytechnic», Zhukovsky St., 64, Zaporizhzhia, 69063, tel.: (061) 769-85-72, https://orcid.org/0000-0003-2642-2431

Stolbynska Oksana Vasylivna Lecturer of Physical Therapy and Ergotherapy Department, National University «Zaporizhia Polytechnic», Zhukovsky St., 64, Zaporizhzhia, 69063, tel.: (061) 769-85-72, https://orcid.org/ 0009-0009-2681-1032

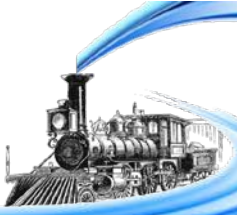
SYSTEM FOR DETERMINING QUALITY LEVEL OF PHYSICAL THERAPISTS STUDENTS TRAINING TO USE CLINICAL ASSESSMENT TOOLS

Abstract. The steady trend towards deterioration of health and disability of the population is the reason for the emergence of an urgent need for specialists in medical specialties. The need for long-term or lifelong therapy for people with chronic diseases and injuries sustained as a result of military operations has increased the need for physical therapists. As a result, the need for high-quality professional training of such specialists, expanding their knowledge and skills has increased.

The analysis of the results of scientific research and publications has revealed a low level of attention of modern scientists to the study of the issue of training physical therapists students to use clinical assessment tools.

The purpose of the article is to develop and substantiate a system for determining the level of quality of training of physical therapists students to use clinical assessment tools. The proposed diagnostic methods include: testing, completion of clinical practice tasks, methods of the Post-Experimental Questionnaire of Intrinsic Motivation and Pedagogical Situations, as well as expert evaluation.

The result of training is a concrete achievement that can be measured. It is determined by the level of ability to implement the knowledge gained in the course of training in professional activities. To determine its level, we propose to use the method of qualimetry, a scientific discipline that studies methods of quantitative quality assessment

The developed system for determining the level of quality of training of physical therapists consists of five grades: high, above average, average, below average and low. The need to use a finer gradation is supported by the status of the student - a person who is currently receiving education, and not an already formed specialist.

Keywords: physical therapy, physical therapist, assessment tools, diagnostic system, pedagogical conditions, higher education, training.

Постановка проблеми. Стійка тенденція до погіршення здоров'я та інвалідизації населення є причиною виникнення гострої необхідності в фахівцях медичних спеціальностей. Необхідність довготермінової або по життєвої терапії осіб з хронічними захворюваннями, травмами, отриманими в результаті воєнних дій актуалізували потребу в фізичних терапевтах. Як наслідок, збільшилась потреба в якісній професійній підготовці таких фахівців, розширенні їх знань, умінь навичок.

Наразі на фізичних терапевтів покладені функції оцінки стану здоров'я, розробка програм відновлення, довготермінова реабілітації та профілактика. Для більш ефективного досягнення мети, зменшення тривалості відновлення все це потребує постійного контролю та поточного редагування. Тому вважаємо, що підготовка студентів-фізичних терапевтів до використання клінічних інструментів оцінки наразі є затребуваним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами оцінки та розробки діагностичних моделей в професійній підготовці фізичних терапевтів в свій час займались О. Базильчук, О. Безпалова, Ю. Карпенко, А. Фастівець та ін.. Однак аналіз досліджень та публікацій показав, що у професійній підготовці фізичних терапевтів не приділено належної уваги питанню використання клінічних інструментів оцінки в подальшій діяльності.

Мета статті: розробка та обґрунтування системи визначення рівня якості підготовки студентів-фізичних терапевтів до використання клінічних інструментів оцінки.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення формування якісного рівня готовності до використання клінічних інструментів оцінки за авторським задумом ґрунтується на трьох педагогічних умовах:

1. Формування теоретичних знань та практичних вмінь використання клінічних інструментів оцінки.
2. Доповнення змісту фахових дисциплін взаємодією у квазіпрофесійних умовах.
3. Впровадження тьюторського супроводу в навчальний процес фізичних терапевтів.

Впровадження цих умов підкріплюється необхідністю в освітньому процесі 5 елементів високоефективної професійної підготовки: мотивації;

формування знань, умінь і навичок; квазіпрофесійних методів; практики та критеріїв оцінювання.

Для визначення рівня якості ми пропонуємо використовувати наступні діагностичні методи: тестування, виконання завдань клінічних практик, методик «Пост-експериментального опитувальника внутрішньої мотивації» та «Педагогічні ситуації», а також експертної оцінки.

Тестування – метод діагностики за допомогою стандартизованих питань і завдань та визначеної шкали значень.

Тестування як складова системи визначення рівня якості підготовки студентів-фізичних терапевтів до використання клінічних інструментів оцінки є традиційним методом оцінки теоретичних знань.

Розрізняють:

- вхідне тестування – виявлення рівня базових знань, вмінь і навичок, готовності до вивчення нового матеріалу. Для викладача є засобом вибору форм навчання, пошуку помилок в побудові педагогічного процесу, визначенню необхідності внесення змін тощо;

- поточне – з'ясування успішності засвоєння навчальногоматеріалу, визначення прогалин у знаннях. Основна мета – оперативне внесення змін в навчальний процес, визначення напрямків корекційної роботи.

- підсумкове – визначення рівня навчальних досягнень в кінці курсу або теми. Допомагає об'єктивно оцінити рівень сформованості результатів навчання [6].

Тестування має суттєву перевагу – невеликі витрати часу на проведення та інтерпретування результатів. На думку деяких авторів, тестування є дієвим засобом корекції процесу навчання, що забезпечує постійний контроль якості професійної підготовки [1].

Завдання клінічної практики є авторською розробкою професорсько-викладацького складу кафедри фізичної терапії та ерготерапії. Оцінка буде відбуватись за трьома напрямків профілів хворих: травматологічного, терапевтичного, неврологічного [9; 10; 11].

Серед завдань навчання використанню: Шкала болю в спині Квебек, Суб'єктивна оцінна шкала Macnab, спірометрія, 6 хвилинний тест ходи, 10 метровий тест ходи, мануальний м'язовий тест, модифікована шкала Ашфорта, оцінювання сенсомоторної функції, шкала Фугль-Мейер (Fugl-Meyer), тест «Встань та йди», тест на функціональне досягання, шкала балансу Берга та інші.

Методика «Пост-експериментального опитувальника внутрішньої мотивації» (Postexperimental Intrinsic Motivation Inventory – IMI) – опитувальник оцінки внутрішньої мотивації та суб'єктивного досвіду в певній діяльності.

Розроблений Р. Раяном діагностичний метод, складається з 7 субшкал: інтерес/задоволення, відчуття компетентності, прикладені зусилля, відчуття

зовнішнього тиску, відчуття вибору, відчуття корисності роботи, відчуття присутності значимих стосунків з іншими [4].

Вибір адаптованої методики «Педагогічні ситуації» підкріплюється законом України «Про вищу освіту». В документі зазначено, що професорсько-викладацький склад закладу вищої освіти має виконувати навчальну, методичну, наукову та організаційну роботи [8]. Відомо, що освітній процес спрямований переважно на набуття теоретичних знань і вмінь, в той час коли сучасність вимагає від фахівців здатності імпровізувати, миттєво знаходити вирішення в обставинах, що стрімко змінюються, швидко реагувати на нестандартні ситуації. За Н. Дяченко, досягнення цих завдань можливе у випадку навчання розв'язанню педагогічних завдань. Очевидним є і той факт, що названий метод є не лише способом якісної підготовки, а й найбільш точним засобом виміру вказаних вище ознак [3].

Експертна оцінка є методом визначення рівень якості підготовки до виконання професійних функцій і здатності вирішувати нестандартні професійні ситуації [1].

Під експертним оцінюванням ми розуміємо систематичне залучення студентів і/або фахівців до визначення якісного рівня процесу та результату діяльності тих, хто навчається, у процесі підготовки або під час проходження клінічної практики. Обов'язковим компонентом оцінки є наявність інструментарію – анкет, опитувальників тощо [2].

За нашим задумом, експертна оцінка буде використовуватись для діагностування процесів та діяльностей, яким властиві якісні неформалізовані ознаки, тобто ті, що складно проаналізувати та оцінити.

Результат підготовки – конкретні досягнення, які можна виміряти. Його визначають рівнем здатності реалізовувати отримані в процесі навчання знання в професійній діяльності [12]. Для з'ясування його рівня пропонуємо використовувати метод кваліметрії – наукової дисципліни, яка вивчає методи кількісного оцінювання якості [5].

Загально відомо, що «класичними» діагностичними моделями оцінки є трибальний та п'ятибальний варіант. Розроблена нами система визначення рівня якості підготовки студентів-фізичних терапевтів складається з п'яти: високого, вище за середній, середній, нижче за середній та низький. Необхідність використання більш дрібної градації підкріплюється статусом студента – особи, яка в теперішній час отримує освіту, а не є вже сформованим спеціалістом [7].

Висновки. Упровадження системи визначення рівня якості підготовки студентів-фізичних терапевтів до використання клінічних інструментів оцінки є важливим елементом підвищення ефективності освітнього процесу та забезпечує наявність в навчання елементу «критерії оцінювання».

Обрані методи, на думку авторів, здатні забезпечити всебічне оцінювання елементів, які забезпечують якісну підготовку студентів спеціалізації 227.1 Фізична терапія: мотивації; формування знань, умінь і навичок; квазіпрофесійних методів; практики. Подальші дослідження будуть присвячені апробації створеної діагностичної моделі.

Література:

1. Бурка О.М. Підготовка майбутніх фізичних терапевтів до використання фізкультурно-оздоровчих технологій : монографія. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. 185 с.

2. Волошко Л. Б. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації у процесі вивчення медико-біологічних дисциплін: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. К. 2006. 20 с.

3. Дяченко Н. О. Сутність поняття педагогічна задача. Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часоп. 2013. № 3 (50). Т. 1. С. 155–188.

4. Климчук В.О. Опитувальник внутрішньої мотивації. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. Наукових праць. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. №12 (37). С. 71-76.

5. Кухта М., Рацюк О. Основи педагогічної кваліметрії у змісті професійної підготовки майбутнього вчителя. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка, соціальна робота, 2009. №16-17. С.63-64.

6. Ляшенко О.І. Педагогічне тестування. URL: https://lib.iitta.gov.ua/4492/1/%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5_%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf

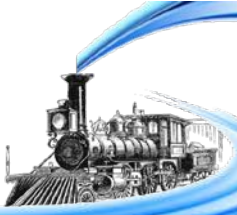
7. Перепльотчиков Д. О. Методика діагностики рівня професійної готовності майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту до організації діяльності груп. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту, 2010. №3. С. 63–66.

8. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (дата звернення 04.06.2024).

9. Програма клінічної практики з «Фізичної терапії при захворюваннях внутрішніх органів та систем» для підготовки другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань: 22 – Охорона здоров'я, спеціальності: 227 – Терапія та реабілітація, 227.01 – Фізична терапія / Укл. Ковальова О.В., Бурка О.М., Єрмолаєва А.В., Ковальова А.А., Сидорин В.О., Романова Т.А. – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2023. – 39 с.

10. Програма клінічної практики з «Фізичної терапії при травмах та захворюваннях опорно-рухового апарату» для підготовки другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань: 22 – Охорона здоров'я, спеціальності: 227 – Терапія та реабілітація, 227.01 – Фізична терапія. / Укл. Ковальова О. В., Єрмолаєва А. В., Бурка О. М., Мирна А. І., Сидорин В. О., Ковальова А. А., Романова Т. А., Рижкова М. В. – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2023. – 26 с.

11. Програма переддипломної (за напрямом кваліфікаційної роботи) практики для підготовки магістрів галузі знань: 22 – Охорона здоров'я, спеціальності: 227 – Терапія та реабілітація, 227.01 – Фізична терапія. / Укл. Ковальова О.В., Клапчук В.В., Присяжнюк О.А., Бурка О.М., Єрмолаєва А.В., Мирна А.І., Петрик Н.І. – Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2023. – 38 с.

12. Усачов Ю. О., Зінченко В. Б., Жуков В. О., Козубей П. С. Використання сучасних фітнес-програм і технологій у фізичному вихованні студентів. URL: http://www.ekmair. ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1083/1/Zhukov_Vykorystannia.pdf

References:

1. Burka, O.M. (2022). *Pidhotovka maibutnikh fizychnykh terapevtiv do vykorystannia fizkulturno-ozdorovchykh tekhnolohii [Preparation of future physical therapists for the use of fitness and health-improving technologies]*. Zaporizhzhia : NU «Zaporizka politekhnika» [in Ukrainian].

2. Voloshko, L. B. (2006). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv z fizychnoi reabilitatsii u protsesi vyvchennia medyko-biolohichnykh dystsyplin [Formation of professional competence of future specialists on physical rehabilitation in the process of studying medical and biological discipline]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv: Dragomanov Ukrainian State University [in Ukrainian].

3. Diachenko, N. O. (2013). Sutnist poniattia pedahohichna zadacha [The essence of the concept of a pedagogical task]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher Education of Ukraine, 3 (50),* 155–188 [in Ukrainian].

4. Klymchuk, V.O. (2006). Opytuvalnyk vnutrishnoi motyvatsii [Questionnaire of internal motivation]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriia №12. Psykholohichni nauky – Scientific Journal of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine. Series 12. Psychological Sciences. 12 (37),* 71-76 [in Ukrainian].

5. Kukhta, M., & Ratsiuk, O. (2009). Osnovy pedahohichnoi kvalimetrii u zmisti profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia [Basics of pedagogical qualimetry in the content of professional training of the future teacher]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pedahohika, sotsialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social Work». 16-17,* 63-64 [in Ukrainian].

6. Liashenko, O.I. (n.d.). *Pedahohichne testuvannia [Pedagogical testing]*. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/4492/1/%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5_%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf [in Ukrainian].

7. Pereplotchykov, D. O. (2010). Metodyka diahnostyky rivnia profesiinoi hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv fizychnoho vykhovannia i sportu do orhanizatsii diialnosti hrup [Methodology for diagnosing the level of professional readiness of future physical education and sports specialists for the organization of group activities]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogics, Psychology, Medical-Biological Problems of Physical Training and Sports, 3,* 63–66. [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.07.2014 r. № 1556-VII *[Law of Ukraine «On higher education» dated July 1, 2014 № 1556-VII]*. (2014). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text [in Ukrainian].

9. Kovalova, O.V., Burka, O.M., Yermolaieva, A.V., Kovalova, A.A., Sydoryn, V.O., & Romanova, T.A. (2023). *Prohrama klinichnoi praktyky z «Fizychnoi terapii pry zakhvoriuvanniakh vnutrishnikh orhaniv ta system» dlia pidhotovky druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity haluzi znan: 22 – Okhorona zdorovia, spetsialnosti: 227 – Terapiia ta reabilitatsiia, 227.01 – Fizychna terapiia [The program of clinical practice in «Physical therapy for diseases of internal organs and systems» for the preparation of the second (master's) level of higher education in the field of knowledge: 22 - Health care, specialties: 227 - Therapy and rehabilitation, 227.01 - Physical therapy]*. Zaporizhzhia: NU «Zaporizka politekhnika» [in Ukrainian].

10. Kovalova, O. V., Yermolaieva, A. V., Burka, O. M., Myrna, A. I., Sydoryn, V. O., Kovalova, A. A., et al. (2023). *Prohrama klinichnoi praktyky z «Fizychnoi terapii pry travmakh ta zakhvoriuvanniakh oporno-rukhovoho aparatu» dlia pidhotovky druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity haluzi znan: 22 – Okhorona zdorovia, spetsialnosti: 227 – Terapiia ta reabilitatsiia, 227.01 – Fizychna terapiia [The program of clinical practice in «Physical therapy for injuries and diseases of the musculoskeletal system» for the preparation of the second (master's) level of higher education in the field of knowledge: 22 - Health care, specialties: 227 - Therapy and rehabilitation, 227.01 - Physical therapy]*. Zaporizhzhia: NU «Zaporizka politekhnika» [in Ukrainian].

11. Kovalova, O.V., Klapchuk, V.V., Prysiazhniuk, O.A., Burka, O.M., Yermolaieva, A.V., Myrna, A.I. et al. (2023). *Prohrama pereddyplomnoi (za napriamom kvalifikatsiinoi roboty) praktyky dlia pidhotovky mahistriv haluzi znan: 22 – Okhorona zdorovia, spetsialnosti: 227 – Terapiia ta reabilitatsiia, 227.01 – Fizychna terapiia [The program of pre-diploma (by the* direction of qualifying work) practice for the preparation of masters in the field of knowledge: 22 - *Health care, specialties: 227 - Therapy and rehabilitation, 227.01 - Physical therapy]*. Zaporizhzhia: NU «Zaporizka politekhnika» [in Ukrainian].

12. Usachov, Yu. O., Zinchenko, V. B., Zhukov, V. O., & Kozubei P. S. (n.d.). Vykorystannia suchasnykh fitnes-prohram i tekhnolohii u fizychnomu vykhovanni studentiv *[Use of modern fitness programs and technologies in physical education of students]*. Retrieved from: http:// www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1083/1/Zhukov_Vykorystannia.pdf [in Ukrainian].

УДК 81'243:378.015.3:005.32

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-757-767

Вакуленко Анастасія Ігорівна викладач факультету іноземних мов, кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61202, тел.: (057) 707-55-00, https://orcid.org/0000-0001-7829-7236

Негода Ліна Олегівна викладач факультету іноземних мов, кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, м. Харків, 61202, тел.: (057) 707-55-00

ПРИЧИНИ ДЕМОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ МОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. Сучасна система освіти в Україні перебуває у стані реформування на фоні повномасштабної війни. За таких обставин надзвичайно важливо оцінювати рівень мотивації та демотивації студентів, оскільки це може суттєво вплинути на їхні успіхи та задоволеність навчальним процесом.

Останні дослідження вказують на важливість студентоцентрованого підходу в освітніх закладах, що передбачає фокусування на потребах студентів. Проблема демотивації розглядається як одна з основних перешкод у навчанні, зокрема, іноземних мов і часто залишається недооціненою, поки не призводить до помітного зниження академічних результатів або навіть до відмови від навчання.

Основною метою статті є дослідити поняття «демотивація» у навчальному процесі та визначити причини її виникнення у студентів факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна під час вивчення іноземних мов. Дослідження базується на анкетуванні 57 студентів мовних спеціальностей, які навчаються на першому, другому та третьому курсах, що дозволило виявити основні причини демотивації та оцінити їхній вплив на здобувачів освіти. Основними чинниками демотивації виявилися війна, особисті та психологічні проблеми студентів, відсутність у них комфортного робочого місця, проблеми з електропостачанням, а також навчальне навантаження, дистанційний формат навчання, що є реалією освітнього процесу у Харкові через повномасштабне вторгнення росії в Україну, та специфіка навчального процесу. Результати опитування показали, що студенти відчувають потребу у збільшенні практики,

підтримці мотивації з боку викладачів, а також у вдосконаленні навчальних методів і засобів їхнього втілення під час занять. У висновку нашого дослідження підкреслюється важливість врахування виявлених чинників при організації навчального процесу, що сприятиме підвищенню якості освіти та задоволеності студентів.

Ключові слова: демотивація, іноземні мови, мотивація, навчальний процес, чинники демотивації

Vakulenko Anastasiia Ihorivna Lecturer of School of Foreign Languages, Department of English Philology and Foreign Language Teaching Methods, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61202, tel.: (057) 707-55-00, https://orcid.org/0000-0001-7829-7236

Nehoda Lina Olehivna Lecturer of School of Foreign Languages, Department of English Philology and Foreign Language Teaching Methods, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61202, tel.: (057) 707-55-00

REASONS FOR DEMOTIVATION AMONG STUDENTS OF LANGUAGE SPECIALITIES

Abstract. The modern education system in Ukraine is undergoing reform amidst a full-scale war. Under such circumstances, it is extremely important to assess the level of student motivation and demotivation, as this can significantly impact their success and satisfaction with the educational process.

Contemporary research highlights the importance of a student-centered approach in educational institutions, which focuses on the needs of students. The problem of demotivation is considered one of the main obstacles in learning, particularly in foreign languages, and often goes underestimated until it leads to a noticeable decline in academic performance or even to students dropping out.

The primary goal of the article is to explore the concept of demotivation in the educational process and to identify its causes among students of the School of Foreign Languages at V. N. Karazin Kharkiv National University during their study of foreign languages. The study is based on a survey of 57 students, who are representatives of the first, the second and the third year of linguistic programmes, which allowed identifying the main causes of demotivation and evaluating their impact. The key factors of demotivation were found to be the war, personal and psychological problems of students, the lack of a comfortable workspace, issues with electricity supply, academic workload, remote learning format, reflecting the realia of education implementation in Kharkiv because of the full-scale russian invasion

of Ukraine, and the specifics of the educational process. Survey results showed that students feel the need for increased practice, motivation support from teachers, and improvement in teaching methods. The conclusion emphasizes the importance of considering the identified factors when organizing the educational process, which will contribute to improving the quality of education and student satisfaction.

Keywords: demotivation, educational process, factors of demotivation, foreign languages, motivation

Постановка проблеми. Сучасний освітній процес в Україні перебуває у стані реформування, водночас розгортаючись на тлі повномасштабної війни. З огляду на досить чутливі реалії та дистанційний формат навчання особливої уваги потребує оцінка вмотивованості, або навпаки демотивованості студентів. Рівень демотивації студентів може стати серйозною проблемою, що впливає на їхню успішність, рівень задоволеності навчальним процесом та у результаті на їх функціонування як майбутніх фахівців. Основна проблема полягає в тому, що демотивація часто залишається невидимою або недооціненою, поки не призведе до значного зниження академічних результатів або навіть до відмови від навчання.

У сучасному освітньому середовищі, де вимоги до студентів постійно зростають, необхідно розуміти причини та наслідки демотивації, шукати шляхи підвищення якості освіти та підтримки студентів у їхньому навчанні. Поглиблене вивчення цього питання та впровадження практичних рішень можуть значно підвищити якість освіти, виявити слабкі місця для подальших освітніх реформ та сприяти особистісному розвитку студентів.

Надалі розглянемо останні дослідження та публікації, присвячені виключно питанню демотивації студентів, які вивчають іноземні мови, а також опишемо та проаналізуємо чинники, які можуть впливати на демотивацію студентів факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна тенденція студенто-центрованості в освітніх сферах розвинених країн, зокрема у закладах вищої освіти, говорить про ідею того, що здобувач освіти є важливим суб'єктом навчального процесу, і передбачає фокусування на першому та його навчальних, соціальних і психологічних потребах [1]. Такий підхід, у свою чергу, означає й приділення додаткової уваги факторам, які безпосередньо чи опосередковано впливають на якість та особливості здобування освіти за тією чи іншою спеціальністю, в тому числі, мовною.

Так, останніми роками науковці особливо активно займаються проведенням спостережень, аналізів і досліджень такого феномену, як відсутність мотивації, яка безумовно є однією з причин гармонійного поглибленого

навчання з боку здобувачів освіти, що не оминає процес вивчення іноземних мов. У наукових розвідках О. О. Романової, а саме у статті «Підвищення мотивації та активізації пізнавальної діяльності студентів у навчанні іноземних мов», відсутність мотивації у накопиченні знань, умінь і навичок володіння іноземною мовою визначається як перешкода сприйняття та глибокого занурення в мову з боку студентів та неможливість суттєво донести інформацію з боку педагогічних працівників [3, с. 140]. За Л. С. Герасименко, С. М. Муравською та О. М. Підлубною, демотивація зазначається як один із чинників негативного впливу на навчання освітян іноземним мовам [2, с. 107–109].

Окрім посилань у вітчизняних дослідженнях, демотивація як поняття зустрічається у низці іноземних наукових робіт, наприклад, у статті *University Students' Demotivation in Learning Second Languages* Дж. д'Ораззі в деталях розглядає три рівні формування демотивації та описує особливості зникнення мотивації вивчати французьку, німецьку, італійську та / або іспанську мови у студентів закладів вищої освіти Австралії [5, с. 33–46]. В той же час, у статті *Demotivation Of AFL Students In The Online Learning* М. Муассомах в деталях досліджує форми демотивації у процесі вивчення арабської мови як іноземної, фактори її формування та наслідки існування на основі інтерв'ю [10], проведеного для здобувачів освіти.

Велика увага приділяється зв'язку між демотивацією студентів і їхнім навчальним прогресом з англійської мови як іноземної у роботі К. Кікучі, в якій також розглядаються причини зникнення бажання вивчати англійську мову у чотирьох студенток, з якими проведено інтерв'ю-опитування на тему розвитку навичок володіння іноземною мовою під час здобування освіти у вищих навчальних закладах Японії, мотивації та демотивації [9]. Зокрема, підкреслюється негативний досвід формування демотивації у студентки з іменем Нана [там само, с. 165–167]. Причини появи демотивації серед групи студентів (40 опитаних) китайського закладу вищої освіти висвітлюються у статті *Exploring students' demotivation and remotivation in learning English* разом із пропозиціями авторів щодо способів усунення освітнього виснаження та демотивації [12]. Статті привертають увагу читачів до англійської мови як однієї з іноземних, з якими стикаються студенти, і що, незважаючи на її статус мови міжнародного спілкування, на шляху до її оволодіння здобувачів освіти теж може спіткати відсутність мотивації до ретельної праці та навчання.

Мета статті полягає у дослідженні поняття «демотивація» у навчальному процесі і визначенні та описі причин її виникнення у здобувачів освіти на факультеті іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна під час вивчення іноземних мов, запропонованих навчальною програмою.

Виклад основного матеріалу. У цьому ж дослідженні було виявлено і проаналізовано причини виникнення демотивації виключно у студентів факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, які мають свої особливості в конкретному освітньому контексті, а також розглянуто досвід здобувачів освіти в процесі вивчення іноземних мов взагалі.

Для розуміння та аналізу можливого явища демотивації, притаманної студентам факультету іноземних мов вищезазначеного закладу вищої освіти, важливо розглянути загальне визначення цього поняття, спираючись у першу чергу на визначення поняття мотивації як такого, що є абсолютно протилежним до першого.

На жаль, не існує конкретного відомого автора, який вперше використав термін демотивації. Ймовірно, він з'явився в процесі розвитку психології відповідно до виявленої потреби у термінології для опису цього явища. Однак, історія досліджень мотивації у її загальному розумінні сягає перших досліджень американського психолога Фредеріка Герцберга. У своїй книзі *The Motivation to Work*, опублікованій в 1959 році, науковець ввів поняття «гігієничних факторів", які можуть призвести до демотивації працівників [8], а отже зниження їх продуктивності.

Е. Л. Дечі та Р. М. Райан розуміють термін «мотивація» як почуття людини, яка має достатньо енергії та сил йти до кінця [4, с. 54–67], а отже логічно припустити, що термін демотивація може означати відсутність енергії та сил доводити справу до кінця.

З огляду на мету цієї статі, розглянемо визначення та суть демотивації саме під час вивчення іноземних мов. Таким чином Н. Саєнко, досліджуючи тему когнітивного розвитку студентів у процесі вивчення іноземних мов, наголошує на тому, що мотивація має дві основних складових, а саме зосередженість та інтенсивність [11, с. 4–8]. Виходячи з цього, можна припустити, що демотивація як прояв ґрунтується на втраті зосередженості та інтенсивності у навчанні. У свою чергу Дж. Хамер [7], досліджуючи явище «мотивація» у вивченні іноземних мов, розрізняє такі її види: демотивація, внутрішня мотивація та зовнішня мотивація.

Варто також звернути увагу на формулювання цього терміну Е. Л. Дечі та Р. М. Райаном, які розглядають його як відсутність мотивації, яка спричинена почуттями некомпетентності та безнадійності, коли виникає потреба у виконанні будь-якого завдання, але ні в якому разі не відсутністю інтересу на початковому етапі [4, с. 54–67].

Остання теза, на думку авторів, варта особливої уваги, оскільки визначає демотивацію у навчанні як таку, що є можливою лише за умови обов’язкової зацікавленості та мотивації завзято вивчати дисципліну на першому етапі

знайомства з нею, які потім під впливом різних чинників можуть втрачати свою інтенсивність. Інше визначення відсутності мотивації було запропоноване З. Дорні, який розглядає чинники демотивації як «особливі зовнішні сили, які зменшують або знищують мотиваційну базу наміру або дії, яка триває» [6, с. 140].

Наше дослідження причин виникнення демотивації базується на анкетуванні 57 студентів факультету іноземних мов Харківського національного університету імені Каразіна: 24 студенти (42,1%) 1-го курсу; 25 студентів (43,9%) 2-го курсу та 8 студентів (14%) 3-го курсу. Метою опитування було визначити основні причини демотивації, які виникають у студентів факультету іноземних мов, для формування розуміння факторів упливу на здобувачів освіти, їхнє ставлення до вивчення мови і подальшого усунення деяких з факторів з боку навчально-педагогічних представників.

Отже, у ході дослідження було встановлено, що 89,5% студентів знають та можуть сформулювати поняття демотивації, 7% розуміють, але не можуть дати визначення, 1,8% приблизно розуміють і ще 1,8% не знають, що таке демотивація.

На питання «чи відчували Ви демотивацію стосовно вивчення іноземної мови (іноземних мов) протягом 2023-24 навчального року?» 43,9% респондентів відповіли, що так, але іноді; 28,% – часто; 19,3% – постійно, 8,8% стверджують, що не відчували демотивацію у навчанні. У той же час 70,2% студентів оцінили зовнішні чинники демотивації такі як повномасштабне вторгнення росії в Україну, дестабілізація життєвого ритму, відсутність комфортного робочого місця та дистанційний формат навчання як ті, що безпосередньо впливають на рівень їхнього комфорту та мотивації. На основі відповідей студентів, стало можливим виділити основні чинники демотивації та оцінити їхній вплив у відсотках. Таким чином, чинник війни становить 24%; особисті та психологічні проблеми – 19%; відсутність комфортного робочого місця – 15%; проблеми з електропостачанням – 14%; навчальне навантаження – 11%; дистанційний формат навчання – 9%; навчальний процес – 8%.

Опитування також виявило, що обсяг навчальних матеріалів неабияк впливає на вмотивованість, відповідно 42,1% стверджують, що вони впливають, але не з усіх аспектів іноземної мови; 38,6% наголосили, що такі обсяги впливають, але з інших дисциплін; для 28, 1% це є суттєвим фактором, а 15,8% заперечили важливість цього фактору на демотивацію.

Думка, що навички з володіння іноземною мовою (іноземними мовами) необхідно покращувати протягом усього життя, у свою чергу, не стала демотивуючим фактором для 66, 7% опитаних студентів. У запитанні відкритого типу, доданого для детальнішого розкриття і виявлення ставлення студентів до необхідності працювати над підтриманням рівня володіння

іноземними мовами, збільшенням знань та покращенням навичок, 86% респондентів поділилися думками про схвальне ставлення до цього процесу, наголосивши на постійній природній видозміні мови, її розвитку та «живій» натурі, що передбачає відповідну роботу над навичками її використання з боку носіїв для удосконалення якості комунікації, обміну інформацією та досвідом, роботи та інших видів діяльності. Крім того, студенти звертали увагу на способи підтримки та / чи покращення знань з іноземних мов, доступні сьогодні, на кшталт оточення себе інформаційними джерелами і формами, в яких використовується іноземна мова, перебування в середовищі носіїв, активне навчання та дослідження, проходження додаткових спеціалізованих мовних курсів та інші. 10,5% опитаних студентів (6 здобувачів освіти) підкреслюють, що цей процес може здаватися важким, зокрема якщо вони пов'язують життя з двома або більшою кількістю іноземних мов, але вони однаково позитивно ставляться до нього. 1 опитаний / опитана висловили думку, що іноземні мови, які вони вивчають в університеті можуть бути нецікавими та некорисними для них поза освітньою сферою, таким чином аргументуючи думку про незгоду покращувати навички з цих мов протягом життя. 1 респондент утримався від відповіді на запитання.

Невідповідність очікувань здобувачів освіти від навчання дійсному навчальному процесу послугувала демотиваційним чинником для 75,4% опитаних студентів. Цікаво, що представники 3-го курсу та деякі представники 2-го курсу помітили таку невідповідність між реальністю та очікуваним навчальним процесом і матеріалами взагалі, а також були незадоволені різницею між дійсним навчанням та формами практики використання іноземних мов на заняттях. У той же час, молодші курси, особливо представники 1-го курсу, більше звертали увагу на невідповідність очікувань щодо студентського життя, що може пояснюватися романтизацією останнього з боку здобувачів освіти ще на етапі підготовки до вступу в університет та / чи на початку навчання. Старші ж курси є більш звиклими до обмеженого «студентського життя» та віддаленого формату навчання внаслідок пандемії, спричиненої Covid-19, та локдауну і початку повномасштабної війни росії проти України у 2022, і відповідно більш зосереджені на безпосередніх методах і формах навчання, в тому числі задля впевненості у повноті знань, умінь і навичок для подальшого працевлаштування.

Відсутність наявних показників прогресу у вивченні іноземної мови (іноземних мов) теж суттєво впливає на демотивацію студентів, зокрема на 86% опитаних. За можливості вибирати декілька чинників, які, на їхню думку, викликають зниження мотивації, здобувачі освіти продемонстрували, що 71,9% з них демотивуються недостатньою практикою під час занять; 40,5% – нестачею сфер, де вони як студенти можуть задіяти і продемонструвати

навички та вміння володіння іноземними мовами; і 38,8% – недостатніми теоретичними знаннями. Домінування вибору другого варіанту серед представників 1-го і 2-го курсів можна пояснити як меншою кількістю представників 3-го курсу, так і тим, що, відповідно до віку та / чи вимог до рівня володіння іноземною мовою, перші не беруть участь у студентських програмах обміну та академічної мобільності на відміну від більш старших колег. Загалом, вибір студентів демонструє потребу у збільшенні практики для них як з боку викладачів, за можливості, та респондентів як таких.

У цій статті також було визначено, що зміна пріоритетів з боку здобувачів освіти може призводити до демотивації у вивченні іноземних мов, хоча і не є основною причиною. Так, 49,1% опитаних помітили за собою перепріоритезацію, що вплинула на їхнє сприйняття та бажання зосереджуватися на 1-шій та / чи 2-гій іноземних мовах, однак 50,9% не мали такого досвіду. Основними причинами переведення фокусу стала війна, потреба та бажання зосередитися на родині, необхідність фінансового забезпечення, усвідомлення цінності життя та бажання активно долучатися не лише до навчання, поява нових інтересів, в тому числі до інших мов, а також підготовка до випуску, яка характерна респондентів 3-го курсу і пояснюється їхнім бажанням «підтягнути» знання з інших дисциплін, особливо профільним.

На питання «чи мали ви вагання стосовно майбутньої діяльності, для якої вам знадобляться навички володіння іноземними мовами, що демотивували вас приділяти цілковиту увагу вивченню всіх аспектів іноземної мови (іноземних мов), запропонованих робочою програмою?» 42,1% респондентів відповіли заперечно, 33,3% опитаних зазначили, що досі не визначилися з професією чи сферою зайнятості взагалі, що змусило їх відчувати відплив мотивації саме до вивчення мови через нерозуміння, чи знадобиться вона студентам у подальшій професійній діяльності. 21,1% вказали на досвід переживання невпевненості стосовно відповідності їхнього рівня мови бажаній сфері діяльності, що підкреслює важливість діагностики навчальних досягнень здобувачів освіти та роботи куратора групи, що можуть надати студентам необхідно інформацію про їхній поточний рівень мови та скоординувати для досягнення поставленої мети, в тому числі отримання бажаної посади. 3,5% підкреслили свою невпевненість, щодо відповідності опановуваних навичок на одному з етапів вивчення іноземної мови (іноземних мов).

Опитування також підняло питання перенасиченості та втоми від конкретної мови, що може бути характерно для студентів факультету іноземних мов, адже їхні освітня програма передбачає оточення їх інформацією про мови, їхні особливості та сфери, пов’язані з ними. 47,4% вказали, що так чи інакше відчували втому, але не від іноземних мов як таких

чи їхнього вивчення взагалі, а від окремих аспектів мовних дисциплін та завдань, запропонованих під час занять; 21,1% студентів неодноразово відчували втому від іноземних мов, які вивчають, протягом навчального року, в той час, коли 21,1% взагалі не стикалися з перенасиченням в результаті вивчення іноземних мов; і 10,5% респондентів зазначили, що хоч і мали досвід втоми від іноземної мови, він не був частим чи тривалим. Важливо підкреслити, що 2-гий показник представлений зокрема відповідями студентів 2-го курсу та 3-го курсу, адже вони мають більший досвід вивчення іноземних мов і більше часу витрачають, оточуючи себе цими іноземними мовами, і відповідно існує більша вірогідність їхньої втоми від нерідної мови чи мов.

Висновки. Демотивація як явище, протилежне мотивації, є зменшенням чи повною відсутністю бажання долучатися до конкретного виду діяльності, в тому числі вивчення іноземних мов. З переліку всіх описаних чинників появи демотивації у здобувачів освіти факультету іноземних мов ми виявили такі зовнішні фактори як війна, проблеми з електропостачанням, проблеми особистого характеру, в тому числі нестабільний психоемоційний стан, а також внутрішні причини, тісно пов'язані з навчальним процесом. Серед останніх важливо назвати віддалений формат навчання, великий обсяг навчальних матеріалів та невідповідність очікувань здобувачів освіти відносно обраної освітньої програми, навчально-методичного комплексу і форм його застосування під час практичних занять, а також аспектів студентського життя поза лекціями.

Крім того, нестача наявних показників прогресу у вдосконаленні рівня володіння іноземними мовами, як і сфер використання іноземної мови на практиці, теж упливають на зменшення мотивації у студентів. Зосередження уваги здобувачів освіти на інших дисциплінах, вагання щодо відповідності їхніх знань майбутній професії та переоцінка цінностей залишаються ще одними чинниками, здатними демотивувати студентів, особливо старших курсів, як і перенасиченість, що час від часу може спіткати представників усіх курсів на шляху формування знань, умінь і навичок під час навчання на факультеті іноземних мов, зокрема в роботі з іноземною мовою як такою.

Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо у дослідженні й аналізі існуючих засобів попередження та подолання демотивації і формуванні комплексу власних підходів до вирішення вищезазначеної проблеми з фокусом на студентах факультету іноземних мов харківського університету.

Література:

1. Біляковська О. О., Біницька К. М. Студентоцентрований підхід як нова парадигма якості освітнього процесу у закладах вищої освіти. *Гуманітарний форум*. 2023. Том 1. № 1. С. 10–15. DOI: https://doi.org/10.60022/1(1)-2GF

2. Герасименко Л. С., Муравська С. М., Підлубна О. М. Шляхи мотивації до навчання іноземних мов майбутніх авіаційних фахівців в умовах дистанційної освіти. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки*. 2021. Вип. 10. С. 107–113. DOI: 10.33251/2522-1477-2021-10-107-113

3. Романова О. О. Підвищення мотивації та активізація пізнавальної діяльності студентів у навчанні іноземних мов. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. Том 2. № 80. С. 139–142. DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.80.2.27

4. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*. 2000. Vol. 25 (1). P. 54–67. DOI: https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020

5. D'Orazzi G. University Students' Demotivation in Learning Second Languages. *International Journal of Literacy, Culture, and Language Education (IJLCLE)*. 2020. Vol. 1. P. 28–53. DOI: https://doi.org/10.14434/ijlcle.v1i0.31151

6. Dornyei Z. The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2005. 143 p.

7. Harmer J. The practice of English language teaching. London : Longman, 2007. 448 p.

8. Herzberg F. The Motivation to Work. New York : John Wiley & Sons, 1959. 157 p.

9. Kikuchi K. Motivation and demotivation over two years: A case study of English language learners in Japan. *Studies in Second Language Learning and Teaching*. 2019. Vol. 9. № 1. P. 157–165. DOI: https://doi.org/10.14746/ssllt.2019.9.1.7

10. Muassomah M. Demotivation Of AFL Students In The Online Learning. *Ijaz Arabi: Journal of Arabic Learning*. 2023. Vol. 6. № 1. P. 190–204. DOI: https://doi.org/10.18860/ijazarabi.v6i1.16884

11. Saienko N. Cognitive development of students in foreign language acquisition. *Advanced Education.* 2017. P. 4–8. DOI: https://doi.org/10.20535/2410-8286.109781

12. Wang S., Littlewood W. Exploring students' demotivation and remotivation in learning English. *System*. 2021. Vol. 103. DOI: https://doi.org/10.1016/j.system.2021.102617

References:

1. Bilyakovska O., Binytska K. Studentotsentrovanyi pidkhid yak nova paradyhma yakosti osvitnoho protsesu u zakladakh vyshchoi osvity. [Student-centered approach as a new paradigm of the quality of the educational process in higher education institutions]. *Humanitarian forum*. 2023. Vol. 1. № 1. P. 10–15. DOI: https://doi.org/10.60022/1(1)-2GF [in Ukrainian].

2. Herasymenko L., Muravska S., Pidlubna O. Shliakhy motyvatsii do navchannia inozemnykh mov maibutnikh aviatsiinykh fakhivtsiv v umovakh dystantsiinoi osvity. [Ways of motivation to learn foreign languages of future aviation specialists in remote learning conditions]. *Scientific Bulletin of Flight Academy. Section: Pedagogical Sciences*. 2021. № 10. P. 107–113. DOI: 10.33251/2522-1477-2021-10-107-113 [in Ukrainian].

3. Romanova O. Pidvyshchennia motyvatsii ta aktyvizatsiia piznavalnoi diialnosti studentiv u navchanni inozemnykh mov. [Increasing motivation and activating cognitive activities of students in foreign language teaching]. *Pedagogy of creative personality formation in higher and general academic schools*. 2022. Vol. 80. № 2. P. 139–142. DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.80.2.27 [in Ukrainian].

4. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*. 2000. Vol. 25 (1). P. 54–67. DOI: https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020

5. D'Orazzi G. University Students' Demotivation in Learning Second Languages. *International Journal of Literacy, Culture, and Language Education (IJLCLE)*. 2020. Vol. 1. P. 28–53. DOI: https://doi.org/10.14434/ijlcle.v1i0.31151

6. Dornyei Z. The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2005. 143 p.

7. Harmer J. The practice of English language teaching. London : Longman, 2007. 448 p.

8. Herzberg F. The Motivation to Work. New York : John Wiley & Sons, 1959. 157 p.

9. Kikuchi K. Motivation and demotivation over two years: A case study of English language learners in Japan. *Studies in Second Language Learning and Teaching*. 2019. Vol. 9. № 1. P. 157–165. DOI: https://doi.org/10.14746/ssllt.2019.9.1.7

10. Muassomah M. Demotivation Of AFL Students In The Online Learning. *Ijaz Arabi: Journal of Arabic Learning*. 2023. Vol. 6. № 1. P. 190–204. DOI: https://doi.org/10.18860/ijazarabi.v6i1.16884

11. 10. Saienko N. Cognitive development of students in foreign language acquisition. *Advanced Education.* 2017. P. 4–8. DOI: https://doi.org/10.20535/2410-8286.109781

12. Wang S., Littlewood W. Exploring students' demotivation and remotivation in learning English. *System*. 2021. Vol. 103. DOI: https://doi.org/10.1016/j.system.2021.102617

УДК 37.02+378

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-768-776

Варга Леся Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Мукачівський державний університет, вул Головна,15, с. Червеньово, 89651, тел.: (095) 885-86-31, https://orcid.org/0000-0002-0746-1593

Кончович Катерина Тиберіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Мукачівський державний університет, вул. В. Волошина, 25, м. Мукачево, 89600, тел.: (066)506-97-84, https://orcid.org/0000-0002-0746-1593

Гала Мар'яна Василівна викладач кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання, Мукачівський державний університет, вул Головна, 35, с. Іванівці, 89672, тел.: (095)885-86-31, https://orcid.org/0000-0002-0746-1593

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ОСНОВІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТА КРАЇНОЗНАВЧИХ МАТЕРІАЛІВ

Анотація. Стаття присвячена проблемі інтеграції лінгвокраїнознавчого аспекту у процес навчання іноземних мов майбутніх вчителів. Основною метою вивчення іноземної мови є не лише ознайомлення з реаліями, але й глибоке розуміння системи понять і світогляду народу, мова якого вивчається. Лінгвокраїнознавство забезпечує розвиток комунікативних навичок, необхідних для ефективної взаємодії в полікультурному середовищі.

Автори зазначають, що комунікативна компетенція складається з мовної, мовленнєвої та соціокультурної складових, які не можуть розглядатися окремо. Інтеграція граматичних тем у контексті країнознавства підвищує рівень оволодіння іноземною мовою, дозволяючи студентам глибше зрозуміти культуру народу.

У статті аналізуються сучасні підходи до викладання іноземних мов, що передбачають тісний зв'язок між лексичною, граматичною та країнознавчою компетенціями. Приділено увагу важливості словотворення у контексті лінгвокраїнознавчих досліджень. Зокрема, розглядаються композити, які утворюються для висловлення специфічного змісту, і є актуальними в сучасних політичних, економічних та соціокультурних текстах. Наведені приклади таких слів демонструють, як інтеграція мовних елементів з країнознавчим матеріалом може сприяти розвитку мовної компетенції.

Також розглянуто тенденцію до евфемізації та політичної коректності в сучасній німецькій мові, що відображає зміни у суспільстві та потребує відповідного аналізу в процесі викладання. Використання цих аспектів дозволяє студентам краще зрозуміти контекст та зміст сучасних текстів, що сприяє їхній комунікативній компетенції.

Таким чином, стаття підкреслює значення комплексного підходу до навчання іноземних мов, де культурологічні та країнознавчі компоненти інтегровані з лінгвістичними темами. Такий підхід сприяє формуванню комунікативної компетенції на високому рівні, готуючи майбутніх вчителів до успішної професійної діяльності в міжнародному полікультурному просторі.

Ключові слова: граматична компетенція, соціокультурна компетенція, лінгвокраїнознавство, словотвір, композити.

Varga Lesia Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of English Language, Literature and Teaching Methods, Mukachevo State University, 15 Holovna St., Chervenyovo, 89651, tel.: (095) 885-86-31, https://orcid.org/0000-0002-0746-1593

Konchovych Kateryna Tiberiivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of English Language, Literature and Teaching Methods, Mukachevo State University, 25 V. Voloshyna St., Mukachevo, 89600, tel.: (066)506-97-84, https://orcid.org/0000-0002-0746-1593

Hala Mariana Vasylivna Lecturer at the Department of English Language, Literature and Teaching Methods, Mukachevo State University, 35 Holovna St., Ivanivtsi, 89672, tel.: (095)885-86-31, https://orcid.org/0000-0002-0746-1593

DEVELOPING GRAMMATICAL COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS ON THE BASIS OF CULTURAL AND COUNTRY STUDIES MATERIALS

Abstract. The article is devoted to the problem of integrating the linguistic and country studies aspect into the process of teaching foreign languages to future teachers. The main purpose of learning a foreign language is not only to get acquainted with the realities, but also to gain a deep understanding of the system of concepts and worldview of the people whose language is being studied. Linguistic and cultural studies ensure the development of communication skills necessary for effective interaction in a multicultural environment.

The authors note that communicative competence consists of linguistic, speech and socio-cultural components that cannot be considered separately.

Integration of grammatical topics in the context of country studies increases the level of foreign language acquisition, allowing students to understand the culture of the people more deeply.

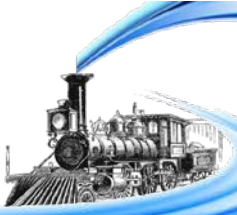
The article analyses modern approaches to teaching foreign languages that involve a close connection between lexical, grammatical and country studies competences. Attention is paid to the importance of word formation in the context of linguistic and country studies. In particular, the article deals with composites that are formed to express specific meaning and are relevant in modern political, economic and socio-cultural texts. Examples of such words demonstrate how the integration of linguistic elements with country-specific material can contribute to the development of language competence.

The author also discusses the tendency towards euphemism and political correctness in modern German, which reflects changes in society and requires appropriate analysis in the teaching process. Using these aspects allows students to better understand the context and meaning of modern texts, which contributes to their communicative competence.

Thus, the article emphasises the importance of an integrated approach to foreign language teaching, where cultural and country studies components are integrated with linguistic topics. Such an approach contributes to the development of high-level communicative competence, preparing future teachers for successful professional activity in the international multicultural space.

Keywords: grammatical competence, socio-cultural competence, linguistic and country studies, word formation, composites.

Постановка проблеми. Одним з основних завдань при вивченні іноземної мови є проникнення в культуру народу, мова якого вивчається, в систему його світогляду, адже мова і культура нероздільні. Головною метою є не стільки ознайомлення з реаліями, скільки розуміння системи понять, що склалася протягом століть у тій чи іншій країні, а розуміння, за словами відомого американського методиста С. Мартінеллі, "способу життя" (ways of people) [4, с. 50]. Для того, щоб студенти розуміли народ і його мову, перш за все вони повинні оволодіти системою його понять, а це неможливо без урахування лінгвокраїнознавчого аспекту, а відтак і ефективної взаємодії між представниками різних культур, оскільки основною метою сучасного викладання іноземної мови є розвиток комунікативних навичок здобувачів освіти, підготовка їх до діяльності в міжнародному полікультурному просторі. Для досягнення цієї мети комунікативні навички здобувачів освіти майбутніх вчителів іноземної мови розвиваються на заняттях іноземної мови, де країнознавчий компонент є не менш важливою складовою успішного досягнення поставленої мети, ніж лінгвістичні елементи: словниковий запас і

граматика, які зазвичай вивчаються окремо. Однак сучасний науковий дискурс фахівців свідчить, що не тільки лексику і граматику слід викладати інтегровано і не лише на ранньому етапі навчання [1;35], а й граматичні теми варто викладати інтегровано в тематиці освітнього компоненту «Країнознавство/ Лінгвокраїнознавство» для здобувачів ЗВО майбутніх вчителів іноземної мови. Лексична, граматична та країнознавча компетентності - це різні сторони однієї медалі. Вони взаємопов'язані і не можуть розглядатися незалежно одна від одної. З цієї причини варто говорити про ці компетенції як інтегровані складові комунікативної компетенції, які при викладанні в інтегрований спосіб сприяють розвитку та вдосконаленню цих взаємопов'язаних навичок. На мою думку, цілісне викладання цих мовних засобів у викладанні іноземних мов має велике значення і для підготовки та підвищення кваліфікації вчителів.

Мета статті. Беручи до уваги головну мету лінгвокраїнознавства - забезпечити комунікативну компетенцію в міжнародній комунікації, насамперед через адекватне сприйняття мовлення співрозмовника й оригінальних текстів, варто пам'ятати, що лінгвокраїнознавча інформація забезпечує вирішення певної низки проблем, зокрема головної філологічної проблеми – адекватне розуміння тексту, при цьому формування граматичної компетенції, зокрема вибраних граматичних тем інтегрованих в процес викладання лінгвокраїнознавчого освітнього компоненту тільки сприяє відшліфуванню згаданих компетенцій. Цій проблематиці і присвячена дана стаття, а саме формування граматичної компетенції на основі культурологічного та країнознавчого матеріалу на заняттях ОК Країнознавство/ Лінгвокраїнознавство для майбутніх вчителів іноземної мови. З цієї причини ця стаття має на меті навести конкретні практичні приклади, які уможливлюють творче просування інтеграції лексичної та граматичної компетенцій в країнознавчу компетенцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість науковців проблемою формування в студентів комунікативної компетенції, питаннями про країнознавчий, лінгвокраїнознавчий та соціокультурний аспекти навчання іноземних мов відображено в доробках багатьох дослідників (М. Дмитрієва В. Желуденко, Мишко С., Т. Колодько, В. Костомаров, Н. Лаврова, Липчанко-Ковачик О. , С. Ніколаєва, М. Паласюк, І. Потюк, В. Редько, С. Степанов, Г. Томахін, І. Черезова, Ю. Федоренко, Gärtner, A, R Ehnert, Demming S., Schweiger I., Zeuner M.a ін.).

Виклад основного матеріалу. У сучасній методиці викладання іноземних мов загальноприйнятим є постулат про невідривність вивчення мови від вивчення культури, історії, традицій, реалій повсякденного життя відповідної країни, або на початкових етапах принаймні ознайомлення з ними.

Комунікативна компетенція, на оволодіння якою спрямовані заняття з іноземної мови, включає мовну, мовленнєву та соціокультурну компетенції. Проблеми взаємопов'язаного оволодіння цими компонентами іншомовної комунікативної компетенції вивчає лінгвокраїнознавство. При цьому соціокультурна компетенція включає так звані фонові знання, знання про країну та її культуру, відомі усім жителям цієї країни [2], а студент через мову проникає в культуру, менталітет, повсякдення відповідного народу, пристосовується до культурного середовища країни. Ґертруда Гейд (1991: 47) припускає, що мовна комунікація відбувається за «дуже специфічних соціальних умов» і що мову як засіб комунікації не можна «передати і вивчити без посилання на суспільство, в якому живуть носії цієї мови». Інформація про природні умови (географія), життя мешканців країни (своєрідна соціологія), її політичні, економічні та культурні умови і розвиток визначають теми для викладання, знання з країнознавства.

Оволодіння соціокультурною компетенцією як складовою комунікативної компетенції має надзвичайне значення для майбутніх вчителів іноземної мови. Підготовка майбутніх вчителів передбачає комплексний підхід, у якому теоретичні заняття (лекції) спрямовані на набуття мовної компетенції, а практичні заняття – мовленнєвої. Результатом цих теоретичних і практичних занять, разом із лекціями та заняттями з літератури, яка є невід'ємною частиною навчання на відповідних спеціальностях, у підсумку має бути оволодіння комунікативною компетенцією на найвищому рівні. А складовою комунікативної компетенції, як ми вже зазначили, є соціокультурна компетенція. Програми підготовки майбутніх вчителів іноземної мови включають і курс (лінгво)країнознавства, проте лінгвокраїнознавча інформація не може вивчатися відособлено від окремих тем граматики, зокрема такого її розділу, як словотвір, який слід інтегрувати у відповідні теми в процесі викладання ОК «Лінгвокраїнознавство» із самого початку [2; 98].

Важливо вдало поєднати вивчення граматичного та країнознавчого матеріалу, таким чином показавши наприклад сучасні країнознавчі дослідження, насамперед у словотворенні на основі сучасних композитів, окрім того на основі явищ, подій та тенденцій розвитку у сучасній іноземній мові.

Що стосується словотвору, то цим часто нехтують на користь граматики та лексики, або часто теми викладається лише поверхово, водночас теми словотвору дуже добре можна інтегрувати в тематику країнознавчих, зважаючи не те, що вивчення правил та моделей словотвору є важливі для розуміння тексту та його стилістики. [3;62] Тут також завжди йдеться про розширення словникового запасу, оскільки новий зміст (наприклад, технологія або змінені умови життя) має бути названий, обставини, що змінилися, потрібно назвати. Словотвір в першу чергу стосується іменників,

прикметників і дієслів. Що стосується продуктивності, то іменники посідають тут перше місце. Одним з важливих способів словотворення, що можуть бути використані на прикладах країнознавчої тематики, є утворення композитів. У більшості випадків це змішані форми складних слів і похідних слів або навіть абревіатур чи іншомовних слів. Основними причинами появи цих композитів є потреба в найменуванні, мовна економія (наприклад, для скорочення речень), а іноді гра слів.

Для сучасних дінгвокраїнознавчих досліджень релевантними є так звані ad hoc композити, які утворюються для того, щоб у стислій формі висловити дуже специфічний і часто складний зміст. Такими композитами є слова (часто пишуться через дефіс), утворення яких особливо продуктивне в політиці, бізнесі та техніці. Наведемо кілька прикладів: Pflegeversicherung (довгострокове страхування по догляду) - з'явилося в процесі обов'язкової пенсійної схеми страхування (запроваджена в 1995 році); Solidaritätszuschlag (надбавка на знак солідарності) - збір, який сплачують німецькі платники податків на економічний розвиток нових федеративних земель; Asyl-Kompromiß (компроміс щодо прихистку) - угода між різними партіями щодо нового правового рішення для обмеження припливу претендентів на притулок); Lichterkette (ланцюг із свічок) - демонстрація солідарності між громадянами Німеччини та іноземцями у вигляді живого ланцюга з палаючими свічками). Деякі з цих ad hoc композитів залишаються в мові і стають широковживаними, тоді як інші стають «застарілими» і швидко зникають з ужитку.

Аналіз таких композитів дає можливість зрозуміти, які теми і події є актуальними в Німеччині, що є актуальним та можуть бути предметом лінгвокраїнознавчої дискусії та дослідження. На прикладі слова "Blauhelmeinsatz" (розгортання "блакитних шоломів") можна змоделювати ситуацію, як може виглядати обговорення подібного композита, починаючи з лінгвістичного аналізу і закінчуючи потенційною дискусією із студентами. Починається аналіз слова на рівні словотвору. Слово «Blauhelmeinsatz» складається з двох основних частин: блакитний шолом і розгортання. Вони можуть бути далі розкладені, таким чином ми маємо загалом чотири компоненти: блакитний /шолом/розгортання. «Einsatz» - вставляти; у свою чергу, є складним словом з «ein» та «setzen». Таким чином, мова йде про розгортання «блакитних шоломів», що є pars pro toto термін для позначення солдатів ООН. Після аналізу форми словотворення можна обговорити інформацію про країну, а саме про проблему розгортання військових частин німецьких солдатів ООН за межами Німеччини, наприклад, у кризових регіонах, таких як Сомалі та Боснія. Після цього можна провести дискусію з студентами на цю тему. Використовуючи цей підхід, можна проаналізувати

багато складних слів і використовувати їх як своєрідний посередник у сучасних країнознавчих дослідженнях. Слова такого типу слід шукати в сучасних текстах газет і журналів. Відбираючи їх, слід звертати увагу на критерії, як частота вживання, відсутність визначення при використанні, специфічне значення і представлення певного змісту, пов'язаного з актуальними країнознавчими темами. Таким чином можна встановити зв'язок між граматичними темами та країнознавчими, коли студенти повинні використовувати слова на практиці, одночасно отримуючи знання в галузі країнознавства.

Окрім вищезгаданої групи іменників-композитів можна розглянути спеціальні композити, які навряд чи залишаться у вжитку в довгостроковій перспективі, але форма яких є креативною та цікавою для аналізу та обговорення. Такі часто можна зустріти у журналістів політичного журналу Der Spiegel. Ось кілька прикладів: Großtstadt-Verslumung, Sofortismus, barscheln oder Barschelei (діяти підступно, як у випадку з померлим міністер-президентом Шлезвіг-Гольштайну Райнером Баршелем), Hollywoodisierung (голівудизація), philosophoid (філософоїдний), bedirndelt (бути одягненим у дірнл), Aldisierung (альдизація - від "Aldi" – мережа супермаркетів), Absurdistan (Абсурдистан), Regenbogenkrieger (активісти руху грінпіс), nellisch (на позначення манери розмовляти дівчини з американського фільму на ім’я Неллі) oder zershellt (розшелино - похідне від назви мережі заправок "Shell").

Інша тенденція утворення нових слів в німецькій мові можна знайти у явищі деривації. Все більше і більше слів використовуються з сучасними або іноземними префіксами. Деякий час тому префікси psycho-, bio- oder öko- були ще актуальними, та зараз префікс євро- є найбільш популярним через поточний розвитку в Європі. Серед найбільш вживаних прикладів словотво-рення можна назвати Euro-Norm, Eurobanane, euro-politisch, Eurokraten, Eurokondom, eurogenau, oder Euro-Irrsinn. До них можна додати префікс «Stasi», який утворився від складів "Staatssicherheit" («Державна безпека», міністерство і секретна служба колишньої НДР): Stasiakten, Stasibehörde, Stasi-Mann, Stasi-Vergangenheit.

Ще одна помітна тенденція в німецькій мові - тенденція до евфемізації. Вона стає особливо очевидною, коли йдеться про так звані UnWörter - «не-слова». Не-слова - це слова, які зазвичай використовуються для позначення негативного змісту в нейтральній або навіть позитивній формі . Не-слова це, за Рудольфом Гобергом, слова, фрази і вирази, які насправді не повинні існувати, тому що вони неналежним чином характеризують людей, події, або явища, облагороджуючи та згладжуючи їх негативні конотації ". Не-словами останніх кількох років були, наприклад, ausländerfrei, ethnische Säuberung, Überfremdung, Sozial-Tourismus (небажаті переселенці із східної Європи), Gut-Mensch (ті, хто обровільно допомагає біженцям).

Утворення цих «не-слів» часто призводить до зловживання мовою з метою приховування негативних обставин чи фактів. У цьому контексті німецький журналіст Клаус Брессер говорить про «седативні іменники» та «валіумні дієслова». Ось кілька прикладів з багатьох термінів: Nullwachstum, Nulltarif, Kurzarbeit, Personalentsorgung, Staatssicherheit, kollektiver Freizeitpark (безробіття), abwickeln (приватизація та часто ліквідація підприємств та навчальних закладів у колишній НДР), Warteschleife (очікування безробітних на місце робрти), Ausländerrückführung (відмова невизнаним претендентам на прихисток - депортація), Rettungsmehrzweckstock (багатоцільовий рятувальний кийок - для поліцейського спорядження/кийка). Подібні евфемізми стають все більш поширеними в німецькій мові.

Також тут варто згадати і тенденцію до політичної коректності в німецькій мові з метою уникнення конфліктів та дискримінації через мову. Найчастішими сферами тут є сфера гендерної рівності чоловік-жінка та гендерних меншин, кольору шкіри та національностей, як от замість ein Schwarzer - "Afro-Amerikaner", замість ein Behinderter (інвалід) - "anders Befähigter" (з обмеженими можливостями), der Liebhaber (коханець) - "Lebensabschnittsbegleiter" (супутник життя), eine Hinrichtung (страта) - "finaler Rettungsschluß" (остаточне покарання), Soldaten (солдати) - "Krisenreaktionskräften" (сили кризового втручання), замість der Flüchtling (біженець) - der Geflüchtete (переселенці).

Такий матеріал доцільно дозовано відповідно до тематики практичного, або лекційного заняття ОК Лінгвокраїнознавство/Країнознавство інтегровувати в один з етапів роботи в аудиторії, поєднуючи із самостійною роботою із пошуку та добору прикладів до кожного із розглянутих способів словотворення як одного із завдань самостійної роботи студента.

Висновки. Таким чином у світлі вищевикладеного можна зробити висновок, що граматична компетенція як компонент комплексної комунікативної компетенції майбутніх вчителів іноземної мови успішно формується через призму та на основі культурологічного та країнознавчого матеріалу через інтеграцію в його канву граматичних тем. Цілісний підхід до навчання іноземних мов, де всі компоненти пізнання взаємопов'язані і сприяють ефективному засвоєнню мови підвищує якість підготовки майбутніх вчителів, готуючи їх до успішної діяльності в міжнародному полікультурному середовищі.

Література:

1. Aguado, K, Warneke D. Wortschatz.Berlin: Erich Schmidt // Fremdsprache Deutsch, 64.– ISBN978-3-503-19903-7. 58 S.

2. Іванович М. Лінгвокраїнознавча інформація у граматичних вправах на початковому і базовому рівнях вивчення української мови. // М. Іванович. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Випуск 15, 2021, С. 97–107

3. Gärtner A. Wortbildung und Landeskunde im DaF-Unterricht, // A.Gärtner, Die Unterrichtspraxis / Teaching german Deutsche Sprache und Kultur in den Amerikas no. 1, 1996, pp. 62-66.

4. Сабат . Н.О. Формування лінгвокраїнознавчої компетентності майбутніх перекладачів з урахуванням полінаціонального характеру поширення англійської мови /Н. О. Сабат// Педагогічний альманах. Випуск 41 – 2019. – с. 226-231.

5. Ciepielewska-Kaczmarek L. Landeskunde im Kontext. Die Umsetzung von theoretischen Landeskundeansätzen in DaF-Lehrwerken. // L. Ciepielewska-Kaczmarek,Ss. Jentkes, M. Tammenga-Helmantel, Vandenhoeck & Ruprecht gmbh & co. Kg, Göttingen 2020, 196 S.

6. Althaus, Hans-Joachim. "Landeskunde. Anmerkungen zum Stand der Dinge" Informationen Deutsch als Fremdsprache, vol. 26, no. 1, 1999, pp. 25-36. Https://doi.org/10.1515/infodaf-1999-0103

References:

1. Aguado, K, Warneke D. (2021) Wortschatz.Berlin: Erich Schmidt [Vocabulary.Berlin: Erich Schmidt] Berlin, Deutschland: Fremdsprache Deutsch, [in German]

2. Ivanovych M. (2021) Linhvokrayinoznavcha informatsiya u hramatychnykh vpravakh na pochatkovomu i bazovomu rivnyakh vyvchennya ukrayins′koyi movy. [Linguistic and country-specific information in grammar exercises at the elementary and basic levels of learning Ukrainian.]. Kiyiv, Teoriya i praktyka vykladannya ukrayins′koyi movy yak inozemnoyi. [in Ukrainian]

3. Gärtner A. (1996) Wortbildung und Landeskunde im DaF-Unterricht, [Word formation and Country Studies in GFL-lessons]. Wiley.Die Unterrichtspraxis [Teaching german] [in German]

4. Sabat H. O. (2019) Formuvannya linhvokrayinoznavchoyi kompetentnosti maybutnikh perekladachiv z urakhuvannyam polinatsional′noho kharakteru poshyrennya anhliys′koyi movy. [Formation of Linguistic and Country Studies Competence of Future Translators in View of the Multinational Character of English Spread]. Kherson, Pedahohichnyy al′manakh. [in Ukrainian]

5. Ciepielewska-Kaczmarek L., Jentkes S., Tammenga-Helmantel M., (2020) Landeskunde im Kontext. Die Umsetzung von theoretischen Landeskundeansätzen in DaF-Lehrwerken [Area studies in context. The implementation of theoretical approaches to regional studies in GFL textbooks] Göttingen Vandenhoeck & Ruprecht gmbh & co. Kg,. [in German]

6. Althaus H-J. (1999,) Landeskunde. Anmerkungen zum Stand der Dinge [Country Studies. Notes on the state of affairs] München Deutsch als Fremdsprache [in German]

УДК 378.016

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-777-786

Галатюк Михайло Юрійович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Пластова, 31, м. Рівне, 33028, тел.: (0362)62-34-84, https://orcid.org/0000-0001-5824-6036

Галатюк Юрій Михайлович кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри фізики, астрономії та методики викладання, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Пластова, 31, м. Рівне, 33028, тел.: (0362) 63-33-45, https://orcid.org/0000-0003-0751-6029

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація. У статті запропоновано пояснювально-теоретичну модель науково-дослідницької діяльності майбутнього вчителя. Основою розробленої моделі є традиційна модель наукового пізнання, а також етапи її реалізації. У запропонованій пояснювально-теоретичній моделі науково-дослідницької діяльності акцентується увага на методологічній культурі майбутнього вчителя. Відзначимо, що розроблена автором модель – це засіб розвитку методологічної культури, яка є прямим результатом науково-дослідницької діяльності.

Авторами проаналізовано змістове наповнення методологічної культури як характеристики розвитку науково-педагогічного мислення майбутнього вчителя. Визначено структурні складові методологічної культури.

Акцентовано увагу на значущості методологічної рефлексії у процесі науково-дослідницької діяльності майбутнього вчителя. Розглянуто методологічну рефлексію як важливий інструмент корегування прямого та побічного результатів науково-дослідницької діяльності. Відзначено властивості методологічної рефлексії.

У статті висвітлено орієнтовні критерії оцінки рівня розвитку методологічної культури майбутнього вчителя. На основі критеріїв констатовано, що методологічна культура поєднує педагогічний досвід, систему наукових практик і переконань, які впливають на процес управління науково-дослідницькою діяльністю. Високий рівень розвитку методологічної культури – це запорука валідності, якості а також об’єктивності результатів наукового дослідження. Методологічна культура допомагає вибрати необхідні методи,

засоби і підходи до реалізації наукового дослідження, досягнення його мети.

Методологічна культура майбутнього вчителя – це особливий інструмент і результат педагогічної самовизначеності і самоідентифікації, який характеризує готовність реалізовувати всі етапи науково-дослідницької діяльності.

Ключові слова: модель, учитель, результат, культура, діяльність, уміння, метод, розвиток, рефлексія.

Halatiuk Mykhailo Yuriyovych Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Educational Management and Social Work, Rivne State University of Humanities, Plastova St., 31, Rivne, 33028, tel.: (0362)62-34-84, https://orcid.org/0000-001-5824-6036

Halatiuk Yurii Mykhailovych Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Physics, Astronomy and Teaching Methods, Rivne State University of Humanities, Plastova St., 31, Rivne, 33028, tel.: (0362) 63-33-45, https://orcid.org/0000-0003-0751-6029

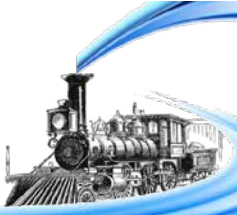
SCIENTIFIC RESEARCH ACTIVITY AS A MEANS OF DEVELOPING THE METHODOLOGICAL CULTURE OF THE FUTURE TEACHER

Abstract. The article proposes an explanatory and theoretical model of the future teacher's research activity. The basis of the developed model is the traditional model of scientific knowledge, as well as the stages of its implementation. In the proposed explanatory and theoretical model of scientific and research activity, attention is focused on the methodological culture of the future teacher. Note that the model developed by the author is a means of developing methodological culture, which is a direct result of the scientific research activity.

By the authors analyzed the content of methodological culture as characteristics of the development of scientific and pedagogical thinking of the future teacher. The structural components of methodological culture are defined.

Emphasis is placed on the significance of methodological reflection in the process of scientific research activity of the future teacher.

The article highlights the indicative criteria for assessing the level of development of the future teacher's methodological culture. Based on the criteria, it was established that methodological culture combines pedagogical experience, a system of scientific practices and beliefs, which affect the process of managing the researcher's research activity. A high level of development of methodological culture

is a guarantee of the validity, quality, and objectivity of the results of scientific research. Methodological culture helps to choose the necessary methods, means and approaches to the implementation of scientific research and the achievement of its goal.

The methodological culture of the future teacher is a special tool and the result of pedagogical self-determination and self-identification, which characterizes readiness to implement all stages of scientific research activity.

Keywords: model, teacher, result, culture, activity, skill, method, development, reflection.

Постановка проблеми. Важливим чинником, який впливає на розвиток методології науки є продуктивна діяльність науково-педагогічних колективів, педагогічних колективів загальноосвітніх навчальних закладів, а також здобувачів вищої освіти, які є носіями методологічної культури.

Аналіз сучасного освітнього простору крізь призму розвитку методології науки засвідчує, що існує суперечність між потребою педагогічних працівників упроваджувати інновації в освітній процес і недостатнім для цієї діяльності рівнем методологічної культури.

У наукових працях, які присвячені проблемі розвитку методологічної культури майбутнього вчителя відзначається про невтішну тенденцію щодо забезпечення поглибленої теоретико-методичної підготовки здобувачів вищої освіти до написання кваліфікаційних робіт з урахуванням сучасних вимог до рівня якості наукових досліджень. У процесі науково-дослідницької діяльності виникають труднощі у здобувачів вищої освіти щодо постановки мети, формулювання завдань дослідження, а також використання методів наукового пізнання [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У довідково-аналітичній праці “Енциклопедія освіти” стверджується, що без методологічних знань не можна якісно здійснити педагогічне або будь-яке інше наукове дослідження. Методологічні знання – це основа методологічної культури, яка необхідна не тільки науковцю. Методологічна культура необхідна не лише науці, але й практиці. Науковцю, а також учителю необхідно вміти бачити проблему і співвідносити з нею фактичний матеріал, уміти висувати гіпотезу, будувати покрокову стратегію дій, реалізація яких допомагатиме розв’язувати інтелектуальні задачі у сфері освіти. Вчителю потрібно розуміти взаємозв’язок між педагогічною наукою і практикою, своє місце в контексті цього взаємозв’язку, знати можливості застосування методів емпіричного і теоретичного рівнів наукового пізнання у педагогічній діяльності [4].

О. Лаврентьєва, в процесі дослідження та інтерпретації сучасних психолого-педагогічних і філософських моделей, концепції і функцій

методологічної культури педагога стверджує, що зміст методологічної культури доцільно розглядати як аксіологічний, акмеологічний, системний, а також діяльнісний і культурологічний феномен [6]. Дослідниця відзначає універсальність змісту методологічної культури, яка є культурою управління та конструювання. Інакше кажучи, методологічна культура поєднує цілепокладання, планування, організацію, мотиви, самоконтроль і творчий підхід до науково-педагогічної діяльності з урахуванням її особливостей, мети та структури. Якщо розглядати методологічну культуру на особистісно-суб'єктному рівні, то це культура творчого мислення, яке відбувається на основі системи методологічних знань, умінь і навичок, здатності до рефлексії, а також критичного сприйняття і творчого застосування наукових концепцій, інструментів наукового пізнання [6].

Таким чином, методологічна культура – це здатність до наукового обґрунтування, критичного сприймання, рефлексії, а також творчого використання наукових теорій, концепцій і методів дослідження [4].

На думку С. Гончаренка, методологічна культура – це знання методології науки, уміння відшуковувати факти і науково їх обґрунтовувати, здатність до критично аналізу і використання творчих підходів у процесі вирішення наукових проблем. Методологічна культура взаємопов'язана з культурою науково-педагогічного сприймання, осмислення і передачі навчальної інформації за допомогою методологічних знань [3; 8].

Н. Ничкало наголошує, що важливою складовою методологічної культури є рефлексія під час науково-педагогічного проєктування [8]. Науковці стверджують, що для виконання інтелектуальних завдань у педагогічній науці, вчителю необхідно вміти описувати актуальність, формулювати об'єкт і предмет дослідження, генерувати ідеї, а також прогнозувати моделі-наслідки їх реалізації, конструювати окремі етапи вирішення поставлених завдань дослідження та інше [3; 4].

Наші наукові пошуки засвідчують, що методологічна культура майбутнього вчителя є системним утворенням, яке поєднує в своїй структурі загальнонаукові (міждисциплінарні), психолого-педагогічні та філософські знання, а також уміння і навички здійснювати науково-дослідницьку діяльність [2; 4; 6; 12].

Науково-дослідницьку діяльність майбутнього вчителя будемо розуміти як особливий вид діяльності, який сприяє формуванню професійної самостійності, готовності до творчого розв'язання науково-педагогічних задач. Особливістю відзначеної діяльності є підпорядкованість її мети навчальним цілям, а пріоритетний мотив – це пізнання як процес конструювання нових знань; розвиток методологічної культури педагога [3; 10].

Мета статті: запропонувати і коротко обґрунтувати пояснювально-теоретичну модель науково-дослідницької діяльності у контексті розвитку

методологічної культури майбутнього вчителя; схарактеризувати зміст методологічної культури майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення у науковому пізнанні належить методології науки, яка вдосконалюється в контексті виконуваних досліджень. Виконання завдань дослідження активізує науково-педагогічне мислення дослідника, розвиває його методологічну культуру. Прямим результатом реалізованого наукового дослідження є досягнення його мети, а побічним – удосконалення технологій наукового пізнання, розвиток методології науки. Таким чином, відбувається поглиблення наукових концепцій, які допомагають осягнути, зрозуміти взаємозв'язки непростих проблем теорії і практики освіти. Розроблені наукові концепції безпосередньо впливають на вибір шляху пізнання істини, роблять його доступнішим, раціональнішим і відкритим для дослідників науки.

На нашу думку, методологічна культура майбутнього вчителя – це один з важливих показників готовності до вирішення науково-дослідницьких завдань; характеристика розвитку науково-педагогічного мислення педагога.

Щоб виділити всі найважливіші компоненти методологічної культури вчителя, які розвиваються в процесі науково-дослідницької діяльності, необхідно дотримуватись певної системи принципів професійної підготовки педагога. До них належать: принципи змістової централізації, фундаментальності, науковості, об'єктивності, системності та розвитку. На нашу думку, особливої уваги, серед запропонованих принципів заслуговує принцип централізації [6; 8; 9].

Зміст принципу централізації полягає в забезпеченні цілісності структури методологічної культури майбутнього вчителя. Інакше кажучи, незалежно від перебудови змісту методологічної культури має спостерігатись ущільнення її компонентів навколо важливих смислових характеристик, які зберігають непорушність взаємозв'язків моделі відзначеного феномена [6].

До процесу дослідження феномена методологічної культури майбутнього педагога, ми застосували так званий модельний підхід.

І. Зязюн стверджує, що модель – це штучно створений зразок у вигляді схеми, фізичних конструкцій, знакових форм або формул, який, будучи схожим до досліджуваного об'єкта (педагогічного явища), відображає й відтворює у більш зрозумілому і доступному вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки між елементами цього об'єкта або явища [5; 7].

У філософсько-педагогічних і дидактичних дослідженнях наукових колективів (О. Лаврентьєва, С. Вітвицька, С. Сисоєва) виокремлено окремі структурні складові методологічної культури. Як правило, до цих складових дослідники відносять: категоріальний апарат дослідження (система, наукова парадигма, емпіричний і теоретичний рівні пізнання, методологічні підходи,

засоби, методи пізнання, творчість); методологічні знання; педагогічна рефлексія; ціннісно-смислові та особистісно-духовні домінанти, які сприяють розвитку світогляду, професійно важливих якостей науковця, його науково-педагогічного мислення під час розв'язання завдань дослідження; систему загальнонаукових методів дослідження (аналіз і синтез, індукція і дедукція, ідеалізація, конкретизація, аксіоматичний метод, моделювання); систему частково-пошукових (евристичних) методів дослідження ("мозковий штурм", "шість капелюхів мислення" та ін.); математичні методи інтерпретації та аналізу результатів дослідження; системи, стратегії і методи підтримки прийняття рішення (методи експертного оцінювання, методи прогнозування на основі часових рядів) [11].

Для того щоб сформувати цілісну уяву про феномен методологічної культури майбутнього вчителя, а також здійснити опис з метою вивчення його властивостей, ми розробили пояснювально-теоретичну модель, яка відображає процес утворення результатів науково-дослідницької діяльності (*див. рис. 1*). На нашу думку, запропонована модель, її подальше наукове обґрунтування, сприятиме (на системному рівні) з'ясувати особливості, а також відшукати ефективні механізми підвищення результативності науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів.

Запропонована модель розроблена на основі прообразу моделі наукового пізнання, яке характеризується певним рівнем складності і тривалості. У наукових джерелах відзначається, що традиційна модель наукового пізнання передбачає реалізацію покрокових дій за схемою: встановлення емпіричних фактів → первинне емпіричне узагальнення → виявлення відхилень фактів від законів і правил → розробка теоретичної моделі-гіпотези, її нова аргументація → формулювання логічних висновків з моделі-гіпотези (дедукція), їх перевірка на істинність [2; 12]. Таким чином, науково-дослідницька діяльність починається з виникнення ідеї та формулювання гіпотези з подальшим доведенням останньої. Наслідком процесу доведення гіпотези дослідження є результат науково-дослідницької діяльності (прямий і побічний). На особистісному рівні, дослідник є носієм прямого результату науково-дослідницької діяльності – це внутрішньо-якісні зміни в суб'єкті пізнання, які полягають у вдосконаленні його методологічної культури. Побічним результатом є розробка наукової концепції, доповнення наукової теорії та інше (*рис. 1*). Отримані результати аналізуються і корегуються за допомогою інструментів методологічної рефлексії, яка допомагає вибрати найбільш оптимальну модель досягнення мети і розв'язання задач науково- дослідницької діяльності.

До важливих властивостей методологічної рефлексії, їх прояву належить: істинність, повнота і системність щодо сприйняття науково-

педагогічної реальності. Методологічна рефлексія проявляється в самоаналізі та систематизації наукових теорій, концепцій, уявлень, а також надає можливість цілісно сприймати етапи і результати науково-дослідницької діяльності, вносити відповідні корективи. У наукових розвідках відзначається, що методологічна рефлексія полягає в здатності дослідника усвідомити, уточнити, систематизувати результати у відповідності до досліджуваного об'єкта, враховуючи його змістові характеристики, завдання, етапи науково-дослідницької діяльності, методи і засоби пізнання [4; 6].

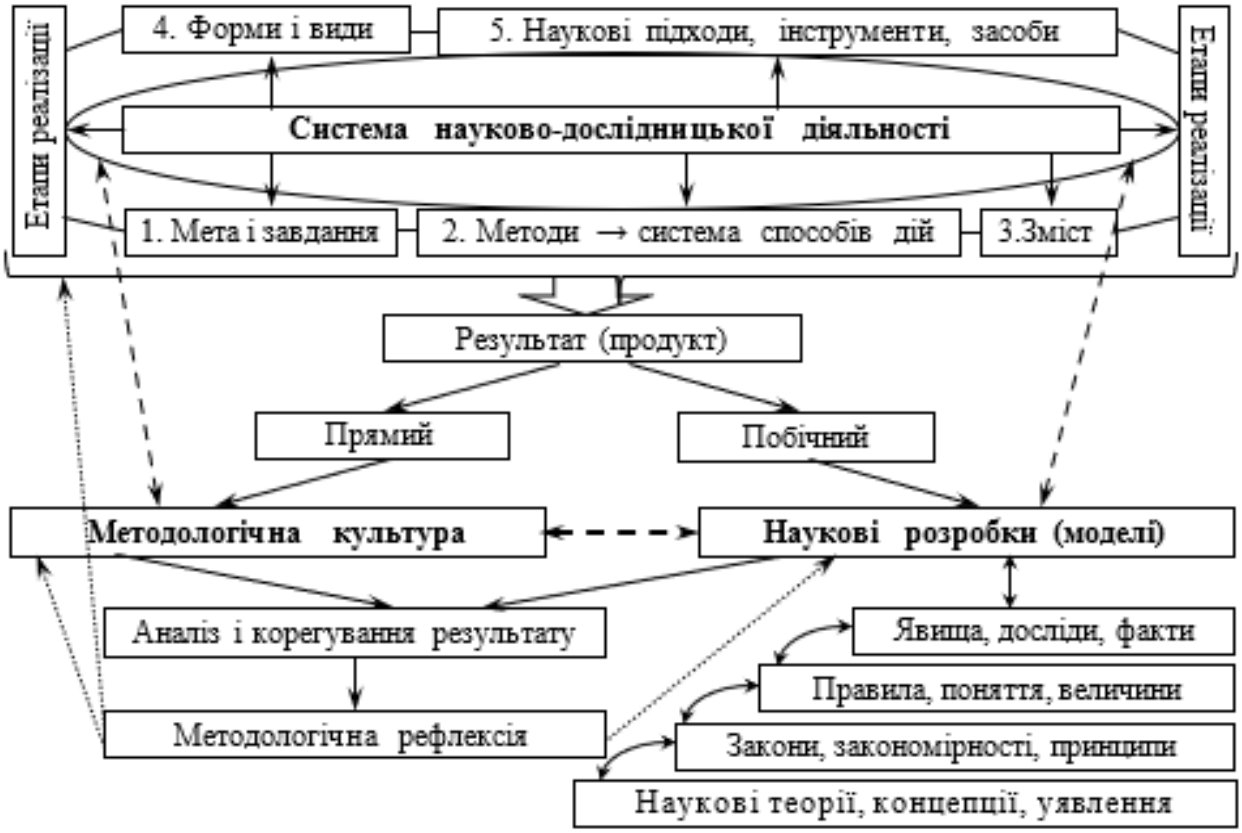

Рис.1. Пояснювально-теоретична модель науково-дослідницької діяльності як засіб розвитку методологічної культури майбутнього вчителя (наша розробка)

Аналіз наукової літератури засвідчує, що етапи наукового дослідження підлягають комбінуванню. Це пов'язано з тим, що система науково-дослідницької діяльності складається з п'яти елементів (мета і завдання, методи, зміст, форми і види, засоби дослідження), які не характеризуються консервативністю внутрішнього наповнення.

Прийнято вважати, що кожне наукове дослідження є неповторним (унікальним), має свою мету і завдання, категоріальний апарат та інше. Отже, етапи науково-дослідницької діяльності можна розглядати в різних декомпозиціях. Наприклад, ми виділимо такі етапи науково-дослідницької

діяльності: 1) постановка (обґрунтування) проблеми та визначення задач дослідження; 2) збір, перекодування та опис фактів; 3) рух від фактів до ідей (теоретична розробка проблеми і методики дослідження); 4) інсайт; 5) теоретичне обґрунтування отриманих результатів 6) експериментальна перевірка і уточнення теоретичних результатів 7) апробація та обговорення з подальшим упровадженням результатів дослідження в практичну діяльність [12].

Таким чином, методологічна культура – це готовність реалізовувати всі етапи науково-дослідницької діяльності на основі уміння комбінувати і використовувати змістове наповнення елементів системи науково-дослідницької діяльності.

Під готовністю майбутнього вчителя до науково-дослідницької діяльності будемо розуміти складне системне утворення, яке характеризується здатністю забезпечити необхідні умови для успішного формування методологічної культури педагога, його поступового професійного зростання [9].

Аналіз результатів наукових досліджень засвідчує, що до важливих (орієнтовних) критеріїв оцінки рівня розвитку методологічної культури майбутнього вчителя належать [1; 2; 3; 4; 6; 12]:

– розуміння понять теорії і практики освіти, категорій психології і філософії як фундаментальних основ педагогічної науки крізь які, відбувається рух методологічного мислення від абстрактного до конкретного, а також від окремого до загального;

– готовність здійснювати перекодування теорії навчання і практичного досвіду в методи теоретичного і емпіричного рівнів пізнання;

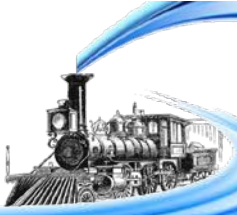
– уміння здійснювати методологічну рефлексію та самооцінку щодо передумов, процесу і досягнень власної науково-дослідницької діяльності;

– здатність до критичного мислення в контексті сприйняття відомих наукових теорій, концепцій, положень та іншого. Вміння критично їх аналізувати, а також творчо вдосконалювати – пропонувати свої наукові розробки і моделі;

– уміння встановити істину в науковому пізнанні, з’ясувати взаємозв'язки між педагогічною теорією і практикою освіти в їх історичному розвитку; дослідити ґенезу розвитку педагогічного явища, уміння висунути гіпотезу, на системному рівні здійснити передбачення розвитку педагогічних явищ і процесів;

– уміння здійснювати науковий пошук, складати план-орієнтир, процедуру дій, які допомагають доказово спростовувати антинаукові твердження;

– уміння застосовувати методи емпіричного і теоретичного рівнів наукового пізнання в процесі аргументації проблеми, генерування ідей і висунення гіпотези, формулювання мети та вирішення завдань педагогічного дослідження.

– уміння виділити наукову новизну і схарактеризувати практичне значення отриманих результатів науково-дослідницької діяльності;

– знання етапів математичного дослідження педагогічних явищ; уміння розробити і обґрунтувати, здійснити експериментальну перевірку наукової концепції, теоретичної моделі та іншого; здійснити математичну обробку результатів педагогічного дослідження.

– володіння науковою грамотністю щодо оформлення результатів науково-дослідницької діяльності; вміння їх представити науковій спільноті.

Таким чином, методологічна культура майбутнього вчителя поєднує педагогічний досвід, систему наукових практик і переконань, які впливають на процес управління науково-дослідницькою діяльністю дослідника, вибір необхідних методів і підходів до реалізації наукового дослідження, досягнення його мети. Високий рівень розвитку методологічної культури – це запорука валідності, якості а також об'єктивності результатів наукового дослідження.

Висновки. На наше переконання, методологічна культура майбутнього вчителя – це особливий інструмент і результат педагогічної самовизначеності і самоідентифікації, який характеризує професійний саморозвиток, рівень науково-дослідницької діяльності вчителя, а також межі особистісної свободи в творчих пошуках і самореалізації.

Перспективи подальших досліджень. Розробити і обґрунтувати дидактичну модель розвитку методологічної культури майбутнього педагога в контексті сучасних вимог до організації та здійснення науково-дослідницької діяльності в сфері освіти.

Література:

1. Галатюк М.Ю., Ковальська Н.М. Структурно-логічна модель проектування програми розвитку загальноосвітнього навчального закладу. *Молодь і ринок.* 2017. № 12 (155). С.17–23.

2. Галатюк М.Ю., Галатюк Ю.М. Педагогічна культура вчителя в контексті новітньої парадигми освіти. *Нова педагогічна думка.* 2024. № 1 (117). С. 55–60.

3. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.

4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

5. Зязюн І.А. Філософія педагогічного світогляду. *Професійна освіта: педагогіка і психологія.* 2004. №4. С. 209–221.

6. Лаврентьєва О.О. Розвиток методологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у процесі професійної підготовки: теоретико-методичний аспект: монографія / За ред. проф. Л. Хомич. Київ: КНТ, 2014. 456 с.

7. Моделювання професійної підготовки фахівців в умовах євроінтеграційних процесів: монографія / За ред. С. Вітвицької. Житомир: вид. О.О. Євенок, 2019. 304 с.

8. Ничкало Н.Г. Методологічна культура в науковому зростанні педагога-дослідника. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2016. №. 44. С. 22–29.

9. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: навч. посіб. / О.М. Пєхота, В.Д. Будак, А.М. Старєва та ін.; за ред. І.А. Зязюна, О.М. Пєхоти. Київ: А.С.К., 2003. 240 с.

10. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.

11. Системи і методи підтримки прийняття рішень: підручник / П.І. Бідюк, О.Л. Тимощук, А.Є. Коваленко та ін. Київ: «Київський політехн. ін-т ім. І. Сікорського», 2022. 610 с.

12. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень. Київ: Видавничий Дім "Слово", 2004. 240 с.

References:

1. Halatiuk, M.Yu., & Kovalska, N.M. (2017). Strukturno-lohichna model proektuvannia prohramy rozvytku zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [The structural-logical model of designing a program of development of general educational institution]. *Molod i rynok – Youth and market, № 12 (155),* 17–23 [in Ukrainian].

2. Halatiuk, M.Yu., & Halatiuk, Yu.M. (2024). Pedahohichna kultura vchytelia v konteksti novitnoi paradyhmy osvity [Pedagogical culture of the teacher in the context of the new paradigm of education]. *Nova pedahohichna dumka – New pedagogical thought, № 1 (117),* 55–60 [in Ukrainian].

3. Honcharenko, S.U. (2011). *Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]*. Rivne: Volynski oberehy [in Ukrainian].

4. Kremen, V.H. (Eds.). (2008). *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education]*. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

5. Ziaziun, I.A. (2004). Filosofiia pedahohichnoho svitohliadu [Philosophy of pedagogical outlook]. *Profesiina osvita: pedahohika i psykholohiia – Professional education: pedagogy and psychology, №4,* 209–221 [in Ukrainian].

6. Lavrentieva, O.O. (2014). *Rozvytok metodolohichnoi kultury maibutnikh uchyteliv pryrodnychykh dystsyplin u protsesi profesiinoi pidhotovky: teoretyko-metodychnyi aspect [Development of methodological culture of future science teachers in the process of professional training: theoretical and methodological aspect]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].

7. Vitvytskoi, S. (Eds.). (2019). *Modeliuvannia profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv [Modeling professional training of specialists in the conditions of European integration processes]*. Zhytomyr: vyd. O.O. Yevenok [in Ukrainian].

8. Nychkalo, N.H. (2016). Metodolohichna kultura v naukovomu zrostanni pedahoha-doslidnyka [Methodological culture in the scientific growth of a teacher-researcher]. *Suchasni* informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, *teoriia, dosvid, problem – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems, №. 44,* 22–29 [in Ukrainian].

9. Piekhota, O.M., Budak, V.D., & Starieva, A.M. (2013). *Pidhotovka maibutnoho vchytelia do vprovadzhennia pedahohichnykh tekhnolohii [Preparation of the future teacher for the introduction of pedagogical technologies]*. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].

10. Sysoieva, S.O., & Krystopchuk, T.Ie. (2013). *Metodolohiia naukovo-pedahohichnykh doslidzhen [Methodology of scientific and pedagogical research]*. Rivne: Volynski oberehy [in Ukrainian].

11. Bidiuk, P.I., Tymoshchuk, O.L., & Kovalenko, A.Ie. (2022). *Systemy i metody pidtrymky pryiniattia rishen [Decision support systems and methods]*. Kyiv: «Kyivskyi politekhn. in-t im. I. Sikorskoho» [in Ukrainian].

12. Tsekhmistrova, H.S. (2004). *Osnovy naukovykh doslidzhen [Basics of the scientific research]*. Kyiv: Vydavnychyi Dim "Slovo" [in Ukrainian].

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051]:[811.161.2+821.161.2]:[331.102.24:316.77]-*044.22](045)*

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-787-797

Григоренко Тетяна Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 30, м. Умань, 20301, тел.: (067) 399-26-41, https://orcid.org/0000-0002-4616-6853

ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. У статті розглядається проблема формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури. Описано теоретичні засади професійно-комунікативної компетентності, проаналізовано сучасний стан проблеми підготовки учителів української мови та літератури до комунікативної діяльності, визначають завдання та методи формування цієї компетентності.

Професійно-комунікативну діяльність майбутніх учителів української мови та літератури розглядаємо як повноту спеціальних знань, умінь і навичок, а також професійно-особистісних якостей, спрямованих на створення освітньо-комунікативного середовища в закладах загальної середньої освіти з метою сприяння особистісному, інтелектуальному та творчому розвитку учнів. засобами української мови та літератури та підготовки їх до виконання різноманітних соціально-комунікативних функцій. Розроблено модель формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури, що включає комплекс теоретичних, методичних та організаційних компонентів. Визначено, що ефективні технології навчання можуть допомогти майбутнім фахівцям успішно виконати покладені на них завдання, дозволять розвивати інтегративну готовність до професійно-комунікативної діяльності, яка проявляється в здатності виконувати стандартні та нестандартні завдання в широкому спектрі соціальних і професійних ситуацій. З іншого боку, вони допоможуть розвинути гносеологічний плюралізм, поліфонічну карту та креативне мислення.

Запропонована модель може бути використана в освітньому процесі закладів вищої освіти з метою підготовки фахівців нового покоління, які відповідають сучасним вимогам до професійної діяльності.

Ключові слова: професійно-комунікативна діяльність, майбутній учитель української мови та літератури, методика формування, моделювання, активна комунікативна діяльність, професійна діяльність педагога.

Hryhorenko Tetiana Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Ukrainian language with teaching methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 30, Uman, 20301, тel.: (067) 399-26-41, https://orcid.org/0000-0002-4616-6853

PROFESSIONAL AND COMMUNICATIVE ACTIVITIES OF FUTURE TEACHERS OF UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Abstract. The article examines the problem of formation of professional and communicative competence of future teachers of the Ukrainian language and literature. The theoretical foundations of professional and communicative competence are described, the current state of the problem of training Ukrainian language and literature teachers for communicative activity is analyzed, the tasks and methods of forming this competence are determined.

We consider the professional and communicative activity of future teachers of the Ukrainian language and literature as a set of special knowledge, abilities and skills, as well as professional and personal qualities aimed at creating an educational and communicative environment in general secondary education institutions with the aim of promoting the personal, intellectual and creative development of students. using the means of the Ukrainian language and literature and preparing them to perform various social and communicative functions. A model of the formation of professional and communicative competence of future teachers of the Ukrainian language and literature has been developed, which includes a complex of theoretical, methodological and organizational components. It was determined that effective learning technologies can help future specialists to successfully complete the tasks assigned to them, will allow to develop integrative readiness for professional and communicative activities, which is manifested in the ability to perform standard and non-standard tasks in a wide range of social and professional situations. On the other hand, they will help to develop epistemological pluralism, polyphonic map and creative thinking.

The proposed model can be used in the educational process of higher education institutions for the purpose of training a new generation of specialists who meet modern requirements for professional activity.

Keywords: professional and communicative activity, future teacher of Ukrainian language and literature, method of formation, modeling, active communicative activity, professional activity of a teacher.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства зростає роль учителя української мови та літератури як не лише фахівця з мови

та літератури, а й активного комунікатора, який володіє високими навичками усного та письмового мовлення, уміє чітко й лаконічно формулювати свої думки, вести конструктивний діалог, використовувати різні мовні засоби відповідно до ситуації спілкування.

Загальна спрямованість педагогічної науки на модернізацію фахової освіти, зокрема й мовної, передбачає зміщення акцентів у підготовці майбутніх учителів української мови та літератури із традиційних на новітні перспективні моделі педагогічного досвіду. У зв'язку з цим зазнає актуалізації проблема набуття студентами не лише теоретичних знань і практичних навичок, умінь, а й готовності до їх ефективного застосування в процесі професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження щодо розвитку філологічної та професійної компетентності вчителів-словесників уже мають значний досвід (В. Коваль, О. Семеног, Г. Токмань, І. Соколова та ін.). Крім того, дослідники К. Везетій, Л. Лузан, Л. Решетняк, В. Сидоренко, Н. Химера, А. Череп, К. Поселецька, Т. Розумна, Т. Дрозд, В. Коваль та ін. досліджували перспективи розвитку професійної компетентності вчителів філологічних спеціальностей у закладах післядипломної освіти.

Дослідження З. Бакум, Н. Босак, Т. Бутенко, Н. Голуб, О. Горошкіної, І. Гудзик, Н. Остапенко, О. Семеног, Т. Симоненко, М. Пентилюк, З. Столяр та ін. присвячені міждисциплінарним аспектам розвитку комунікативної компетентності як учнів, так і студентів.

Однак, проблема формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури потребує подальшого наукового дослідження.

Мета статті - дослідження та узагальнення теоретичних підходів щодо формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови та літератури.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність педагога, зокрема вчителя української мови та літератури, є неперервним процесом виконання різноманітних завдань і реалізована в таких видах: викладання (управління переважно пізнавальною діяльністю школярів); виховна робота (створення виховного середовища та управління різноманітними видами діяльності школярів для їх гармонійного розвитку); класне керівництво (організація навчання й виховання учнівського колективу в класі); самоосвіта та професійне самовиховання; управлінська діяльність (робота керівників освітніх закладів і їхніх заступників); організаторська діяльність (робота організаторів дитячого та юнацького руху в школі й за її межами); методична діяльність (робота методистів із вивчення досягнень у галузі психолого-педагогічних наук і передового педагогічного досвіду); позашкільна

діяльність (робота в позашкільних закладах); науково-дослідницька діяльність (діяльність педагогів-експериментаторів) [4].

Під професійно-комунікативною діяльністю (далі - ПКД) майбутніх учителів української мови та літератури розуміємо насамперед їхню педагогічну діяльність. У психолого-педагогічних дослідженнях педагогічна діяльність схарактеризована як спосіб буття педагогічної реальності, як особливий вид соціальної суспільно корисної діяльності, спрямований на передання від старшого до молодшого покоління культури й досвіду, накопичених людством, створення умов для особистісного розвитку та підготовку до виконання певних соціальних ролей. Імпонують наукові погляди В. Ортинського, який убачає в педагогічній діяльності процес, де опосередкованим і контрольованим є інформаційний обмін, відтворюється й формується культура, відбувається становлення суспільної свідомості, регулюють процес розвитку економічної, духовної та соціальної сфер і суспільства загалом [5].

Уважаємо, що ПКД майбутніх учителів української мови та літератури доцільно витлумачувати як комплекс спеціальних знань, умінь і навичок, а також професійно-особистісних якостей, спрямованих на створення освітньо-комунікативного середовища у закладі загальної середньої освіти для особистісного, інтелектуального та творчого розвитку учнів засобами української мови і літератури, на підготовку їх до виконання низки соціально-комунікативних функцій у суспільстві.

Основні положення, на яких ґрунтована ПКД, такі: навчання мови в процесі активної комунікативної діяльності; моделювання проблемних навчально-мовленнєвих ситуацій; поєднання комунікативного та когнітивного компонентів у процесі навчання; стимулювання мовленнєво-розумової активності студентів; формування й розширення простору знань студентів; розвиток мовної особистості; формування картини світу; поєднання в процесі навчання кількох сенсорних систем суб’єктів пізнання й формування мультимодального мислення; аналіз когнітивних, інтелектуальних, пізнавальних стилів, навчальних і комунікативних стратегій; соціокультурна спрямованість навчального процесу; розвиток здатності структурувати та моделювати інформацію; розвиток критичного мислення; контекстуальність й автентичність навчання; спрямованість навчання на ефективне спілкування й діяльність у проблемних ситуаціях.

На тлі аналізу наукових поглядів щодо компонентного складу педагогічної діяльності варто наголосити, що вчені виокремлюють різні компоненти, які за своїм змістом наближені, але за назвою дещо відрізняються. Наприклад, це можуть бути такі різновиди: освітній, компенсаторний, виховний, самоосвітній, коригувальний, рефлексивний,

інформаційний, розвивальний, орієнтаційний, адаптаційний, діагностичний, аналітичний, прогностичний, проєктувальний, організаторський, комунікативний, креативний, емоційно-вольовий та інші. Водночас, на нашу думку, спільними позиціями в окресленні компонентів професійної діяльності є освітній, виховний, інформаційний, діагностичний, проєктувальний, комунікативний різновиди. Відповідно до цих компонентів, майбутній учитель української мови та літератури має володіти: системою спеціальних знань і вмінь; методичною креативністю в побудові уроку й організації позакласних заходів; готовністю до використання різних способів та прийомів диференціації, імпровізації й педагогічної рефлексії; здатністю окреслювати перспективні цілі навчання та виховання, а також стратегії й засоби їх досягнення; здатністю до конструювання власної діяльності та навчально-пізнавальної діяльності учнів; потребою в постійному професійному самовдосконаленні; прогностичним баченням вибудовувати взаємодію вчителя з учнями в контексті досягнення педагогічних завдань. Сучасний вчитель української мови і літератури вирізняється постійним творчим пошуком і креативністю, ораторськими здібностями, комунікативною майстерністю, емоційною експресивністю тощо.

Л. Коваленко стверджує, що професійно компетентним є той учитель української мови та літератури, який володіє достатніми теоретичними знаннями в галузі філології, має належний рівень знань, умінь і навичок із методики провадження філологічної професійної діяльності в поєднанні з мотиваційним складником, необхідними психологічними особистісними якостями, емоційно-ціннісними орієнтирами, національними переконаннями, демонструє інтелектуальну розвиненість і всебічну обізнаність у сучасних інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологіях навчання й виховання [1].

Як наголошують розробники Професійного стандарту учителя нового покоління «Професійна ідентичність учителя характеризується через загальні компетентності та компетентності, що пов’язані з його особистісними та професійними якостями, знаннями, а також професійним зростанням. Партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу описана через професійні компетентності, пов’язані з уміннями учителя взаємодіяти у різних ситуаціях професійної діяльності, встановлювати відносини педагогічного партнерства, управляти освітнім процесом» [8, с.7].

На нашу думку, ПКД учителів української мови та літератури передбачає реалізацію низки функцій:

 мотиваційно-ціннісна – підвищує інтерес і формує цінності щодо пошанування національної мови, культури, історії, географії; формує внутрішню потребу користуватися мовою як засобом спілкування в ситуаціях

опосередкованої й безпосередньої комунікації; передбачає формування вмінь учнів сприймати, аналізувати, оцінювати та використовувати норми комунікативної поведінки тощо; формування позитивного ставлення учнів до особливостей національної культури й соціокультурних цінностей; повагу до національних традицій, звичаїв, культурних надбань;

 навчально-освітня – спрямована на формування в учнів компетентностей, зокрема засвоєння певної системи мовних і мовленнєвих знань, умінь та навичок, необхідних для комунікації; надання допомоги учням в опануванні культури, технологій, вербальних і невербальних засобів комунікації; усвідомленні взаємозв'язку державної мови й культури, розширенні світогляду, пізнанні себе;

 комунікативно-діяльнісна – зорієнтована на формування в учнів уміння користуватися мовними одиницями, обстоювати власну позицію, використовуючи різні прийоми мислення й аргументації; досягати результатів засобами продуктивної комунікативної взаємодії; гнучко оперувати засобами української мови залежно від типу, стилю мовлення; виразно й емоційно висловлювати думки, вдало послуговуючись мімікою, жестами; уміння налаштуватися на спілкування (позитивне ставлення, зацікавленість співрозмовником); планувати, готувати висловлювання; виступати з повідомленням; реалізовувати задум у процесі мовленнєвої діяльності; провадити асоціативну мовленнєво-мислительну діяльність; контролювати процес мовлення; володіти культурою державної мови, оперувати нормами мовленнєвої поведінки та етикету;

 інформаційно-ресурсна – передбачає формування в учнів уміння шукати, отримувати, передавати інформацію й оперувати нею, орієнтуватися в інформаційному просторі відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства; користуватися інформаційними ресурсами та працювати з різними джерелами (друкованими, електронними, інтернет-ресурсами) інформації (пошук, збирання, зберігання, оброблення), критично оцінювати їх (розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінювання);

 гностично-креативна – прогнозує глибоке усвідомлення кінцевих цілей навчання української мови в школі (володіння мовою в межах літературного словника й нормативної граматики, знання та усвідомлення мовного коду, комунікативних законів, умов реалізації акту спілкування, а також способів і засобів їх застосування), знання психолого-лінгвістичних особливостей учнів щодо оволодіння різними видами мовленнєвої діяльності; знання пізнавальних можливостей учнів і труднощів засвоєння навчального матеріалу; формування здатності до мовленнєвої творчості;

 контрольно-коригувальна – базована на вміннях планувати та проводити поточний, навчальний і підсумковий контроль мовних, мовленнєвих,

літературознавчих навичок, умінь учнів; об'єктивно й мотивовано оцінювати навчально-комунікативну діяльність учнів та рівень їхніх навчальних досягнень; оцінювати власну діяльність і її результати;

 розвивально-виховна – формує вміння вчителя окреслювати шляхи розвитку інтелектуальної, сенсорної, емоційної сфер учнів, їхніх пізнавальних здібностей, розширення кругозору, розвитку пам'яті, уяви, інтелектуальних здібностей; уміння аналізувати й самостійно пізнавати національну культуру; прогнозує моральне, етичне, патріотичне виховання учнів засобами української мови і літератури; розвиває в школярів такі риси, як доброзичливість, толерантність, активність тощо;

 методично-планувальна – пов'язана з відбором і плануванням навчального матеріалу в системі уроків різного типу, з огляду на вікові особливості й інтереси учнів; із дотриманням принципів диференціації та індивідуалізації (з огляду на вимоги профільного навчання, індивідуальні потреби учнів); вибором найбільш ефективних методичних прийомів і способів ознайомлення учнів із національною мовою та культурою; добором та використанням різних технік комунікації й засобів наочності; залученням наукових і практичних досягнень із методики викладання української мови і літератури в школі; використанням інформаційних та комунікаційних технологій для розв'язання складних спеціалізованих завдань; застосуванням ефективних прийомів підвищення мотивації учнів до вивчення рідної мови; розробленням навчально-методичного забезпечення для проведення занять з української мови і літератури; самовдосконаленням та проєктуванням власної професійно-методичної й практичної діяльності для успішної реалізації творчого потенціалу з професійною метою;

 організаційно-партнерська – прогнозує впорядкування, самоорганізацію власної педагогічної діяльності, процесу навчання й виховання учнів для ефективного вивчення української мови і літератури; формування вмінь виконувати роль тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії, організовувати й реалізовувати співпрацю учнів та комунікацію з їхніми батьками за принципами розподіленого лідерства, соціального партнерства; створювати сприятливий психологічний клімат, що дає змогу учням розкривати індивідуальні можливості.

Забезпечити успішне виконання зазначених функцій можуть ефективні технології навчання, які, з одного боку, сформують у студентів цілісну готовність до ПКД, тобто таку інтегративну якість, що виявляється в адекватності розв'язання стандартних і нестандартних завдань усього різноманіття соціальних та професійних ситуацій, а з іншого –уможливлять їхню загальну освіченість і різнобічний розвиток, формування креативного мислення, гносеологічного плюралізму, поліфонічної картини світу тощо. Для реалізації таких завдань навчання повинно мати системний характер.

До комунікативних характеристик ПКД належать такі: мовленнєва діяльність, мовленнєва активність, мовні / мовленнєві здатності, мовленнєві навички, контекстність навчання, мовна особистість, мовна картина світу, функційні стилі, розвиток інтелекту, комунікативна компетентність та ін., що комплексно виявляються в професійно-комунікативному процесі, є нерозривними, як мислення, мовлення й навчання.

Для успішної ПКД майбутній учитель української мови та літератури має не лише знати мову і літературу, а й володіти методиками їх навчання, стежити за змінами, які відбуваються в системі освіти, викликами сучасної школи, у якій закладають підґрунтя для практичного використання мовних знань і вмінь, актуалізують комунікативну та інформаційну компетентності учня. Ідеться про професійну мотивованість, усвідомлення суспільного статусу й соціального значення ПКД. Учитель української мови та літератури має бути здатним адекватно сприймати нові ідеї, експериментувати, засвоювати й упроваджувати нові інформаційні технології, програмні засоби, інтернет-ресурси в педагогічну діяльність. Готовність до творчого пошуку, творчої самореалізації, креативності в освітньо-виховній діяльності щодо формування національно свідомої мовної особистості учня, здатність критично осмислювати історичні надбання та новітні досягнення філологічної науки, усвідомлювати динаміку її розвитку, володіння науковим інструментарієм у галузі рідної мови і літератури; прагнення розвивати й збагачувати професійні якості та здібності відповідно до нових суспільних реалій і потреб – ці й інші показники характеризують якість та успішність ПКД учителя української мови та літератури.

Учителеві української мови та літератури потрібно зважати на інноваційні тенденції навчально-виховного процесу, продиктовані «Концепцією нової української школи», зокрема: гуманізація процесу навчання мов, що передбачає посилення уваги до особистості кожного учня як вищої соціальної цінності суспільства, формування громадянина з високими інтелектуальними, моральними й фізичними якостями; академічна свобода, продовження власної професійної освіти, розроблення авторських навчальних програм, методів, стратегій, засобів навчання; застосування педагогіки партнерства, в основі якої – спілкування, взаємодія та співпраця між учителями, учнями й батьками; робота на засадах особистісно орієнтованої моделі освіти; глобалізація, спілкування з усім світом за допомогою сучасних інформаційних засобів; артикулювання власної фахової думки; використання альтернативних навчально-методичних комплексів; реалізація сучасних методологічних підходів до відбору та методичної організації змісту навчання мови; краще усвідомлення вітчизняної культури через виховання учнів і залучення їх до світової культури; використання таких сучасних технологій

навчання, як проєктна методика, навчання в партнерстві тощо; застосування лінгводидактичного тестування учнів [3].

Практика й педагогічна рефлексія доводять, що успішність і результативність ПКД учителя української мови та літератури залежать від розвитку його професійних особистісних якостей. Я. Коменський у «Законах» окреслював вимоги до особистості вчителя, який мав бути «набожним, чесним, діяльним і працьовитим», освіченим, моральним, шляхетним, прагнути до вдосконалення своєї майстерності, любити дітей. Основною умовою успіху педагогічної діяльності педагог уважав обдарованість та особистісні якості вчителя [2]. Дослідниці Г. Радчук та О. Логвись, досліджуючи лідерські якості в цілісній структурі особистості педагога, зазначають, що «формування лідерських якостей має бути стрижневим напрямом професійної підготовки майбутнього вчителя, особливо в умовах нової української школи, де педагог виступає не транслятором інформації та знань, а й фасилітатором і ментором. Фасилітацію як складову частину розвитку лідерського потенціалу майбутнього педагога слід вважати надзвичайно важливою якістю. Зважаючи на те, що педагог – це перш за все суб'єкт педагогічної взаємодії з учнями, фасилітатор, основне завдання якого полягає в стимулюванні та скеруванні процесу самостійного пошуку інформації та спільної діяльності учнів, нас цікавить стрижневий компонент його педагогічної діяльності» [9, с. 97].

Наукову цінність мають визначені О. Отич основні функції педагога професійного навчання, а саме: «1. Дидактична, що полягає не лише у здатності озброїти учнів необхідними професійними знаннями, уміннями й навичками, але й навчити, як здобувати їх самостійно і спонукати до неперервного особистісного і професійного розвитку. 2. Виховна, сутність якої виявляється в організації діяльності учнівської молоді, спрямованої на усвідомлення себе як особистості, відповідальної за свою долю і долю держави; як професіонала, в якого сформована професійна честь і гідність; як патріота своєї держави, який має зробити свій внесок у її розвиток. 3. Розвивальна, яка передбачає створення сприятливих умов і мотивацію учнів на досягнення особистісних і професійних вершин. 4. Професіоналізуюча, що виявляється в озброєнні учнів робітничою професією, формуванні в них системи професійних компетентностей і розвитку їхнього професіоналізму. 5. Громадсько-педагогічна, яка полягає у налагодженні контактів із родинами учнів, роботодавцями, соціальними партнерами, залученні їх до проектування змісту та оцінювання якості професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників. 6. Комунікативно-регулююча, сутність якої виявляється у встановленні сприятливих стосунків педагога професійної школи з учнівським і батьківським колективами, усередині колективу професійно-педагогічного

навчального закладу» [6, с.15]. Відомий український педагог-філософ І. Зязюн серед педагогічних якостей називає високу працездатність та емоційну стабільність людини, динамічність особистості, високорозвинений інтелектуальний потенціал, креативність, здатність до позитивного прогнозування, перцептивні й комунікативні вміння [7]. Найбільш актуальними в сучасних умовах є творче ставлення до своєї професійної діяльності, прагнення до новаторства, професійне спілкування, усвідомлення себе носієм національної культури та полікультурності.

Висновки. Отже, майбутній учитель української мови та літератури має постійно працювати над собою, швидко вчитися, опановувати нові технології, оперативно змінюватися, відповідати вимогам сучасної школи, толерантно й безконфліктно комунікувати з різноманітною аудиторією, дотримуватися морально-етичних принципів спілкування. Важливе значення має готовність до організації та провадження освітньо-виховного процесу як педагогічної взаємодії, спрямованої на розвиток особистості учня, демонстрування власних комунікативно-педагогічних здібностей (мовної поведінки) у типових і нових освітніх реаліях, різноманітних ситуаціях для врегулювання конфліктів та запобігання їм. Поряд із фаховими знаннями й уміннями важливими є такі особистісні якості майбутнього фахівця: професійна відповідальність, гуманність і самостійність, емпатія, емоційна стабільність, адаптивність, упевненість. Успішне провадження ПКД виявляється в ході розв'язання проблемних завдань мовними засобами в різних модельованих умовах особистісної, соціокультурної та професійної взаємодії, що дає змогу реалізувати сучасну концепцію педагогічної освіти й уможливлює саморозвиток студентів, позначаючись на успішній адаптації до сучасних постійно змінюваних умов професійної діяльності.

Література:

1. Коваленко Л. В. Розвиток професійної компетентності вчителя української мови та літератури в системі післядипломної освіти : метод. посіб. Суми : Ніко, 2017. 116 с.

2. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. / Я. А. Коменський. – К.: Вища школа, 1982. – 656 с.

3. *Концепція «Нова українська школа»*. URL: http://cdt-tyachiv.ucoz.ua/2017-2018/119/koncepcija_nova_ukrajinska_shkola.doc (дата звернення: 03.07.2024).

4. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2010. 197 с.

5. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

6. Отич О. М. Основи педагогічної майстерності викладача професійної школи : підручник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 208 с.

7. *Педагогічна майстерність* : підруч. для студ. вищ. пед. навч. закл. / [І.А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І.А.Зязюна. – [3–тє вид., допов. і перероб.]. – К.: СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.

8. Професійний стандарт учителя нового покоління / Н. Авшенюк та ін. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40007/1/Linnik_O_PSVPSH.pdf (дата звернення: 01.07.2024).

9. Радчук Г. К., Логвись О. Я. Лідерські якості в цілісній структурі особистості педагога. *Науковий вісник ХДУ. Серія Психологічні науки.* 2021. № 4. URL: https:// pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1239/1196 (дата звернення: (02.07.2024).

References:

1. Kovalenko, L.V. (2017). *Rozvytok profesiinoi kompetentnosti vchytelia ukrainskoi movy ta literatury v systemi pisliadyplomnoi osvity [Development of professional competence of teachers of Ukrainian language and literature in the postgraduate education system]*. Sumy: Niko [in Ukrainian].

2. Komenskyi, Ya. A. (1982). Vybrani pedahohichni tvory: v 2-kh t. [Selected pedagogical works: in 2 volumes]. Kyiv: Higher school [in Ukrainian].

3. Kontseptsiia «Nova ukrainska shkola» [The concept "New Ukrainian school]. *cdt-tyachiv.ucoz.ua*. Retrieved from http://cdt-tyachiv.ucoz.ua/2017-2018/119/koncepcija_nova_ ukrajinska_shkola.doc [in Ukrainian].

4. Meshko, H.M. (2010). *Vstup do pedahohichnoi profesii [Introduction to the teaching profession]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

5. Ortynskyi, V.L. (2009). *Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of high school]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

6. Otych, O M. (2014). *Osnovy pedahohichnoi maisternosti vykladacha profesiinoi shkoly. [The basics of pedagogical skill of a professional school teacher]*. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].

7. Pedahohichna majsternist' [Pedagogical skill]: pidruch. dlia stud. vysch. ped. navch. zakl. / [I.A. Ziaziun, L. V. Kramuschenko, I. F. Kryvonos ta in.]; za red. I.A.Ziaziuna. – K.: SPD Bohdanova A. M. [in Ukrainian].

8. Avsheniuk, N., Androshchuk, I., Hrynevych, L., Ivashnova, Linnik, O. & Sofii, N. Profesiinyi standart uchytelia novoho pokolinnia [The professional standard of teachers of the new generation]. *elibrary.kubg.edu.ua.* Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40007/1/ Linnik_O_PSVPSH [in Ukrainian].

9. Radchuk, H.K. & Lohvys, O.Ya. (2021). Liderski yakosti v tsilisnii strukturi osobystosti pedahoha [Leadership qualities in the holistic structure of the teacher's personality]. *Naukovyi visnyk KhDU. Seriia Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of KhSU. Series Psychological sciences*, 4. Retrieved from https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1239/1196 [in Ukrainian].

УДК 37.014.3:37.015.311:373.5

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-798-812

Гуцало Людмила Вікторівна кандидат історичних наук, доцент, завідувачка кафедри всесвітньої історії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (067) 256-34-39, https://orcid.org/0000-0002-2627-3520.

Маркевич Оксана Валентинівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (097)161-37-69, https://orcid.org/0000-0003-0457-8697

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ: ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ НАУКОВОГО ЛІЦЕЮ ЖИТОМИРСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА)

Анотація. В статті проаналізовано сучасне українське законодавство, яке регулює організацію профільної середньої освіти в Україні, а також на прикладі Відокремленого підрозділу Науковий ліцей Житомирського державного університету імені Івана Франка показано перші результати започаткованих реформ.

Доведено, що модернізація системи освіти передбачає системні перетворення: надання автономій навчальним закладам, академічна свобода учасникам освітнього процесу, організація інклюзивного навчання, створення можливостей для творчої самореалізації тощо. Законодавством передбачено, що початкова, базова середня і профільна середня освіта можуть здобуватися в окремих закладах освіти. Це дозволило Ліцеям функціонувати як самостійним юридичним особам. Здобуття профільної середньої освіти передбачає два спрямування: академічне і професійне. Загалом визначено, що здобуття профільної середньої освіти за будь-яким спрямуванням не обмежуватиме право особи на освіту на інших рівнях.

При Житомирському державному університеті імені Івана Франка з вересня 2021 р. відкрито Відокремлений підрозділ Науковий ліцей. Він має певні особливості в організації освітнього процесу: кадрова політика, за якою не менше п’яти відсотків осіб, які забезпечують освітній процес, мають науковий ступінь, вчені та почесні звання; високий рівень матеріально-технічної бази; чотири напрямки підготовки. Навчання в Науковому ліцеї

передбачає участь ліцеїстів у конкурсах та конференціях, написання наукових робіт, статей тощо. Високі вимоги ставляться до навчання та викладання. Наукова робота передбачає оволодіння методикою роботи з різними групами джерел, розвиток критичного мислення тощо. У процесі навчання ліцеїсти розширюють навички пошуку інформації, вміння формулювати гіпотези, оцінювати альтернативи вирішення певної проблеми, аналізувати інформаційний потенціал різних варіантів відповіді на запитання, які розглядаються на уроках історії.

Ключові слова: профільна середня освіта, нова українська школа, науковий ліцей, критичне мислення, метод проєктів, методика викладання історії.

Hutsalo Liudmyla Viktorivna PhD in History, Associate Professor, Head of the Department of World History, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10008, tel.: (067)256-34-39, https://orcid.org/0000-0002-2627-3520.

Markevych Oksana Valentynivna PhD in History, Associate Professor, Associate Professor at the Department of World History, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10008, tel.: (097) 161-37-69, https://orcid.org/0000-0003-0457-8697

ORGANISATION OF SPECIALISED EDUCATION IN UKRAINE: LEGISLATION AND PRACTICAL IMPLEMENTATION (ON THE EXAMPLE OF THE SCIENTIFIC LYCEUM OF THE ZHYTOMYR IVAN FRANKO STATE UNIVERSITY)

Abstract. The article analyses the current Ukrainian legislation regulating the organisation of specialised secondary education in Ukraine, and shows the first results of the reforms initiated on the example of the Scientific Lyceum of the Zhytomyr Ivan Franko State University.

It is proved that the modernisation of the education system involves systemic transformations, including granting autonomy to educational institutions, academic freedom to participants in the educational process, organisation of inclusive education, creation of opportunities for creative self-realisation, etc. The legislation stipulates that primary, basic secondary and specialised secondary education can be obtained in separate educational institutions. This allows lyceums to operate as independent legal entities. Specialised secondary education includes two areas: academic and vocational. In general, it is determined that the acquisition of specialised secondary education in any direction will not restrict a person's right to receive education at other levels.

In September 2021, a separate subdivision, the Scientific Lyceum, was opened at the Zhytomyr Ivan Franko State University. It has certain peculiarities in the organisation of the educational process: personnel policy, according to which at least five per cent of the persons providing the educational process have academic degrees, scientists and honorary titles; a high level of material and technical base; four areas of training. Studying at the Science Lyceum involves participation in competitions and conferences, writing research papers, articles, etc. High demands are placed on learning and teaching. Scientific work involves mastering the methodology of working with different groups of sources, developing critical thinking, etc. In the process of learning, lyceum students expand their information search skills, ability to formulate hypotheses, evaluate alternatives to solving a particular problem, and analyze the information potential of various answers to questions discussed in history lessons.

Keywords: specialised secondary education, new Ukrainian school, scientific lyceum, critical thinking, project method, history teaching methodology.

Постановка проблеми. Модернізація освіти є актуальним завданням держави, особливо сьогодні, коли Україна інтегрується у європейський політичний, економічний і культурний простір. Якісна освіта не лише сприяє інтеграційним процесам, а дозволить підняти конкурентоспроможність нашої держави, є її далекоглядною перспективою. На сьогодні в Україні прийнято ряд нормативно-правових актів, які передбачають важливі організаційні зміни та посилюють вимоги до навчання. Реформи Нової української школи: формування компетентностей; умотивований учитель, що має можливість розвиватися і свободу впроваджувати нові напрацювання; ціннісне виховання; автономія для шкіл; трикутник партнерства учень-вчитель-батьки; дитиноцентризм; нова структура школи; справедливий розподіл публічних коштів – мають на меті поєднати теорію з практикою, створити середовище, де буде приємно навчатися.

Регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації права людини на освіту, прав і обов’язків всіх учасників освітнього процесу, включаючи компетенцію державних органів та місцевого самоврядування є тривалим і потребує проміжних висновків, які б дозволити підтвердити правильність обраного напрямку, або ж скоригувати його. Важливо проаналізувати вітчизняне законодавство, яким запроваджувалися зміни в організації освітнього процесу, особливо ті, які стосувалися профільної середньої освіти, а також на прикладі діяльності Відокремленого підрозділу Науковий ліцей Житомирського державного університету імені Івана Франка (далі – Науковий ліцей ЖДУ) висвітлити перші його результати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерелами дослідження є нормативно-правові акти, якими регулювалась організація освітнього процесу в закладах профільної середньої освіти. Насамперед це закони «Про освіту» (2017) [19], «Про повну загальну середню освіту» (2020) [20]. В процесі їх реалізації виникли додаткові питання щодо вдосконалення механізмів формування мережі ліцеїв для запровадження якісної профільної середньої освіти [15]. Зміни в організації освітнього процесу відбуваються паралельно з вимогами до викладачів та викладання. Модернізація освіти поставила на чільне місце проблеми атестації та сертифікації педагогічних працівників [16; 17]. І хоча в цих питаннях до кінця так і не поставлено крапку (поступово розширюється перелік предметів для сертифікації тощо), прийнято ряд важливих законодавчих нововведень [18]. В процесі реалізації законодавства було введено в дію Положення про Науковий ліцей ЖДУ, аналіз якого дозволив показати приклад організації конкретного навчального закладу [14].

Проблема профільного навчання привертає увагу багатьох науковців. Питаннями професійної орієнтації учнів старших класів в умовах профільного навчання займаються Н. Білик, Л. Михайлик [1]. Організації профільного навчання присвячено праці А. Завгородньої [7], Н. Лакози [8], В. Мелешко [10], А. Сеїтосманова, В. Мархлєвскі, О. Фасолі [22] та інші.

Розвитку критичного мислення та проблемного навчання на уроках історії присвячені дослідження О. Пометун [13], С. Терно [24; 25], О. Тісліченко [26], Л. Гуцало [3; 4], питанням організації дослідницької роботи у профільній школі – Петро та Ірина Мороз [11]. Важливість методу проєктів для активізації наукової роботи здобувачів підкреслювала О. Маркевич [9].

Мета статті – проаналізувати сучасне українське законодавство, яке регулює організацію профільної середньої освіти в Україні, зміст ключових нововведень, а також на прикладі діяльності Наукового ліцею ЖДУ висвітлити перші результати.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. були закладені основи системних перетворень [19]. Втратила чинність Постанова Верховної Ради Української РСР «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про освіту» [21]. Влада поставила завдання не просто запровадити чергові нововведення, а трансформуючі зміни, які стали б запорукою розвитку суспільства та держави, відповідали європейським стандартам та цінностям. Нова українська школа (НУШ), за якою навчаються вступники з 2018 р., стала своєрідним символом оновлення, а її формула, виведена для успіху молодого українського покоління.

Прогресивним і стимулюючим для розвитку визначались надання автономій навчальним закладам та академічної свободи учасникам освітнього процесу. Вагоме місце відводилось організації інклюзивного навчання у

закладах освіти, творчої реалізації, недискримінації, врахування багатоманітності людини, тощо. Але найбільше резонансним стало питання мови освітнього процесу. Підкреслювалося, що навчання має здійснюватися лише державною мовою, що викликало хвилю обурення Міністерства закордонним справ Угорщини та Румунії, які одразу заявили про порушення прав національних меншин [23]. Хоча в цьому ж законі вказувалось, що у класах (групах) з навчанням мовами національних меншин, які є офіційними мовами Європейського Союзу, поряд з державною, гарантувалося право на використання мови відповідної національної меншини.

Знаковим нововведенням було запровадження дванадцятирічного навчання, але лише для тих, які розпочинали з 2018 р. Виділялося три її рівні: початкова освіта – чотири роки з 1 вересня 2018 р.; базова середня – п'ять років з 1 вересня 2022 р. та профільна середня освіта тривалістю три роки з 1 вересня 2027 р. Здобуття загальної середньої освіти забезпечувались в початкових школах – закладах освіти I ступеня; гімназіях – закладах освіти II ступеня та ліцеях – закладах середньої освіти III ступеня. Законодавством визначалося, що початкова, базова середня і профільна середня освіта можуть здобуватися в окремих закладах освіти або у структурних підрозділах однієї юридичної особи (закладу освіти). Ліцеї отримали можливість функціонувати як самостійні юридичні особи [20]. Це дозволяло створити відокремлені установи для закладів профільної середньої освіти, одним з яких став Науковий ліцей при ЖДУ.

Здобуття профільної середньої освіти передбачало два спрямування: *академічне* – профільне навчання, де поєднуються зміст освіти з поглибленим вивченням окремих предметів. Також передбачається орієнтація на продовження навчання на вищих рівнях освіти, а також *професійне* – зорієнтоване на ринок праці на основі поєднання змісту освіти та професійно орієнтованого підходу до навчання з урахуванням здібностей і потреб учнів. Здобуття профільної середньої освіти за будь-яким спрямуванням не обмежуватиме право особи на здобуття освіти на інших рівнях.

Закон, який безпосередньо стосувався організаційних, правових та економічних засад функціонування системи загальної середньої освіти, був прийнятий 16 січня 2020 р. Відповідно до нього, рішення про утворення ліцеїв як окремих юридичних осіб, їх реорганізацію, ліквідацію чи перепрофілювання (зміну типу) приймають Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, міські, селищні, сільські ради. Освітній процес для профільної середньої освіти з 1 вересня 2027 р. буде організовуватися за циклами – для профільної середньої освіти – профільно-адаптаційний цикл – 10 рік навчання, профільний – 11 та 12. Для закладів освіти це означатиме, що на кожному рівні (циклі) повної загальної середньої освіти розроблятимуть та використову-

ватимуть одну освітню програму або наскрізну освітню програму, розроблену для декількох рівнів освіти. Ще однією обов'язковою вимогою є функціонування не менше двох класів за трьома профілями навчання на рівні профільної середньої освіти (протягом 10-12 років навчання учнів). Окрім того здобувачам має надаватися можливість обрати навчальні предмети (інтегрованих курсів, інших освітніх компонентів) в обсягах, що визначаються законодавством [20].

Зрозуміло, що однією з умов підвищення якості освіти є запровадження конкурентності. Конкурують не лише заклади освіти з метою залучення активних, цілеспрямованих здобувачів, а й останні між собою. Зарахування дітей до державних, комунальних і корпоративних закладів освіти для здобуття профільної середньої освіти як академічного, так і професійного спрямування відбувається за конкурсами. Щоправда визначено, що конкурс може не проводитися, якщо кількість поданих заяв про зарахування не перевищує загальне число вільних місць у відповідних класах.

15 липня 2021 р. В. Зеленський підписав закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів формування мережі ліцеїв для запровадження якісної профільної середньої освіти», яким запроваджувалися ряд нововведень [15]. Окреме місце відводилося опорному статусу, який надавався закладу освіти, що має у своєму складі філії та/або здійснює підвезення здобувачів освіти, педагогічних працівників (за потреби) до цього закладу і у зворотному напрямку, а також забезпечений викладачами, має сучасну матеріально-технічну і навчально-методичну базу тощо. Також піднімалися питання утворення, реорганізації, ліквідації чи перепрофілювання закладів освіти, у яких остаточне рішення приймають міські, сільські, селищні ради. Засновники ліцеїв до 1 вересня 2027 р. мають забезпечити їх належним обладнанням, доступом до мережі Інтернет, відібрати на конкурсних засадах педагогічних працівників, провести конкурс на посаду керівника закладу освіти та вжити інші, визначені законодавством, дії.

Повномасштабне російське вторгнення з 24 лютого 2022 р. не зупинило процес модернізації освіти, але стало викликом для всіх учасників освітнього процесу. Уже в умовах воєнного стану був прийнятий та набув чинності Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про атестацію педагогічних працівників», яким визначався склад, створення та повноваження атестаційних комісій, порядок проведення атестації, а також оскарження рішень атестаційних комісій [16]. Державна служба якості освіти запровадила сертифікацію педагогічних працівників у вигляді зовнішнього оцінювання професійних компетентностей педагогічного працівника з педагогіки, психології та практичних вмінь застосування сучасних методів і технологій навчання [17]. У 2024 р. перелік можливих учасників сертифікації

складав вчителів початкових класів, української мови та літератури, математики, історії та громадянських дисциплін [18].

Ще одним важливим кроком реалізації НУШ у профільній школі стало оприлюднення проєкту Державного стандарту профільної середньої освіти. Міністерство освіти і науки ініціювало громадське обговорення проєкту. Педагоги, освітні управлінці та фахівці в галузі освіти могли до 30 листопада 2023 р. надсилати пропозиції, які у разі схвалення, будуть впроваджені 2025 р. в окремих закладах у вигляді пілотного проєкту. З 2027 р. усі учні почнуть здобувати профільну освіту за новим стандартом і програмами, а у 2030 р. відбудеться перший випуск НУШ [5].

Науковий ліцей Житомирського державного університету імені Івана Франка

Реалізовуючи закони «Про освіту» та «Про повну загальну середню освіту», наказом ректора Житомирського державного університету імені Івана Франка від 26 березня 2021 р. №35 уведено в дію Положення про Відокремлений підрозділ «Науковий ліцей Житомирського державного університету імені Івана Франка» (далі – Положення), а уже у вересні 2021 р. перші здобувачі приступили до навчання [14]. Попри незначну тривалість функціонування цього закладу, його досвід цікавий і актуальний, сприятиме реалізації далекосяжних цілей у розбудові якісної, конкурентної освіти в Україні.

Значна увага в Науковому ліцеї ЖДУ приділена кадровому складу викладачів та матеріально-технічній базі навчального закладу. Не менше п’яти відсотків осіб, які забезпечують освітній процес, мають мати науковий ступінь, вчені або почесні звання. Ключовими вимогами є підготовка ліцеїстів до участі у Всеукраїнських учнівських олімпіадах з базових предметів, Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук, міжнародних олімпіадах. Зрозуміло, що без належної матеріально-технічної бази досягти таких результатів неможливо, тому для провадження наукової, навчально-дослідницької, дослідницько-експериментальної, конструкторської, винахідницької, пошукової діяльності Науковий ліцей ЖДУ має мати в наявності чи орендувати необхідні ресурси (лабораторії, фонди, музеї, архіви тощо).

У складі Наукового ліцею ЖДУ створено класи (групи) з поглибленим вивченням окремих предметів, проєктні групи учнів, методичні комісії. На виконання закону «Про освіту», де обов’язковою вимогою до ліцеїв є відкриття не менше двох класів за трьома профілями, у Науковому ліцеї ЖДУ відкрито аж чотири напрями підготовки: хіміко-біологічний, фізико-математичний, філологічний та історико-правовий [14].

Вимоги висуваються не лише до кадрового складу викладачів, але й учнів, які мають виконувати програму на високому рівні. Зарахування до

Наукового ліцею ЖДУ відбувається відповідно до наказу директора, що видається за результатами вступних випробувань / конкурсного набору. Останній не проводиться, якщо число учасників вступних випробувань не перевищує числа учнів ліцею та нормативів наповнюваності класів.

З метою оцінювання результатів вступних випробувань діяли предметні комісії за кожним з навчальних предметів, а для проведення конкурсного відбору серед учасників вступних випробувань – конкурсні комісії. Склад предметних і конкурсних комісій затверджує директор Наукового ліцею ЖДУ. Також варто зазначити, що згідно Положення один і той самий педагогічний працівник (крім практичного психолога) не може входити до складу більше ніж однієї комісії. В цілому види, форми проведення, кількість (не більше двох) вступних випробувань схвалюються педагогічною радою Наукового ліцею ЖДУ та затверджуються директором.

Окремою складовою досягнення успіху є вимоги до викладання. Автори статті забезпечували викладання історії у профільних історико-правових класах, тож представлено результати практичного досвіду. Ефективний менеджмент Наукового ліцею ЖДУ та підходи до викладання у профільних історико-правових класах дали перші вагомі наукові результати. Ліцеїсти є переможцями численних всеукраїнських та обласних конкурсів, змагань, зокрема Конкурсу-захисту МАН ІІІ етап (Всеукраїнський), Всеукраїнського турніру юних істориків, ІІІ етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади з історії тощо.

Якісна наукова підготовка здобувачів Наукового ліцею ЖДУ передбачає розвиток критичного мислення. Ці вміння набувають особливої ваги у сучасному інформаційному світі. Розділяємо думку О. Пометун, що головним способом критичного мислення є здатність «думати про своє мислення», рефлексувати щодо нього і покращувати його [13, С. 92].

У процесі навчання ліцеїсти розширюють навички пошуку інформації, вміння формулювати гіпотези, оцінювати альтернативи вирішення певної проблеми або ж здатність проаналізувати інформаційний потенціал різних варіантів відповіді на запитання, які розглядаються на уроках історії. Це не лише запитання учителя історії щодо фактів і суджень, але й вміння ставити конструктивні питання учнями.

Використання на уроках історії активного навчання, орієнтованого на досягнення конкретних цілей з використанням технологій критичного мислення, дозволяє констатувати усвідомлене засвоєння учнями знань з нових тем.

На уроках з історії здобувачам історико-правових класів пропонуються завдання, які пов’язані з розв’язанням певних проблем, які у свій час вирішували ті чи інші відомі історичні особи (наприклад, М. Грушевський,

С. Петлюра, П. Скоропадський, Ф. Рузвельт, М. Тетчер, А. Меркель та інші). Також ліцеїсти виконують завдання, в яких потрібно запропонувати альтернативний сценарій розвитку реальних подій, які мали місце в історії з часів Першої світової війни до початку XXI століття. Систему проблемних задач з курсу історії України та всесвітньої історії для учнів 10 – 11 класів запропоновано С. Терно [24; 25]. Наприклад: «Здійснивши аналіз, порівняння та узагальнення, з'ясуйте, чому одним країнам (наприклад, США, Великобританія та Франція) вдалося вийти з «Великої депресії», зберігши демократичні режими, в той час як інші країни (наприклад, Німеччина та Іспанія) з кризи вийшли шляхом утвердження тоталітарних та диктаторських режимів?» [24, С. 22] чи «Яка оцінка Гетьманату П. Скоропадського, на вашу думку, найбільше відповідає дійсності: 1) «Гетьманат П. Скоропадського – це витвір найконструктивніших верств українського суспільства, справжнє творення української державності»; 2) «Гетьманат П. Скоропадського – переворот, здійснений німцями, «реставрована монархія», диктатура русофільського забарвлення». Свою відповідь обґрунтуйте» [24, С. 23].

Зазначимо, що при розроблені проблемних задач з історії беремо до уваги наступні аспекти: встановлення причинно-наслідкових зав'язків історичних подій і явищ; визначення наступності між фактами, подіями та явищами епохи; встановлення загальних і конкретних закономірностей суспільного розвитку; визначення ступеня прогресивності історичного явища; усвідомлення процесу історичного розвитку і його механізму; оцінка характеру явищ та врахування уроків із історичного минулого тощо [6, С. 147].

Проблемні задачі допомагають тренувати мислення. Важливо, коли здобувачі самостійно помічають проблеми (задачу, запитання, які виникають під час пізнання), читаючи параграф підручника.

Учні мають змогу як індивідуально, так і в групі досліджувати історичні явища та процеси, висловлювати свою позицію, ділитися враженнями тощо. До активної діяльності учнів спонукає робота над навчальними проєктами. Найчастіше це творчі проєкти, в яких розвивається спільна діяльність учасників для отримання кінцевого результату, який би відповідав їх інтересам. Таким результатом може бути відео-презентація, газета, гра, експедиція тощо. Цікавою є практика рольових проєктів. Вона підходить при моделюванні історичних подій, коли учасники виконують ролі історичних персонажів. Під час підготовки такого проєкту продумуються усі деталі: їх зовнішній вигляд, діалоги, поведінка тощо [9, С. 315]. Використання методу проєктів сприяє розвитку в здобувачів навичок індивідуальної та колективної роботи, самоконтролю, комунікації та соціальної взаємодії, опрацювання інформації з різних джерел, формулювання власної позиції та вміння її відстоювати, використовуючи аргументи, докази, розуміти та аналізувати точку зору інших учасників освітнього процесу [3, С. 258].

Вивчення історії у профільних класах супроводжується написанням есеїв з власними міркуваннями про ту чи іншу подію, з роздумами про доцільність рішень історичних постатей, а потім проводиться аналіз проблемної задачі під керівництвом учителя.

Перспективним способом поглибленого вивчення історії є робота з історичними джерелами, адже він сприяє розвитку навичок аналізу та синтезу, співставлення різних джерел та точок зору, пошуку нової інформації чи реінтерпретацій уже відомих фактів. Здобувачі детально знайомляться з різними групами джерел і основами методики роботи з ними. Найперше, інформаційний потенціал фотодокументів як історичного джерела, оскільки вони активізують мислення учнів й формують здатність до критичного аналізу історичної інформації [12].

Важливим джерелом інформації для роботи на уроках всесвітньої історії та історії України є карта. Постійне її використання сприяє процесу формування картографічних знань ліцеїстів. Так, у десятикласників формуються навички аналізу інформації поданої на карті, використовуючи її як джерело знань про геополітичні інтереси країн у конкретний історичний період. В одинадцятикласників – систематизуються та вдосконалюються навички та вміння аналізувати карту як джерела інформації про тенденції розвитку міжнародних відносин та місця України в них [2, С. 17].

Здобувачі, в контексті вивчення тем, аналізують політичні плакати, карикатури: пояснюють назву, мету створення, хто зображений, які події, називають факти для підтвердження своєї відповіді тощо [4, С. 15-16].

Вважаємо, що в профільних класах доцільно ширше використовувати різні джерела в органічному зв’язку з навчальним матеріалом: текстові та візуальні, офіційні та особистісного характеру.

Висновки. В Україні відбувається поступове реформування освіти, яке включає зміни як в мережі навчальних закладів, так і у підходах до навчання. Системні перетворення в закладах профільної освіти були закладені Законом «Про освіту» і розширювались в подальших нормативно-правових актах. Ключовими питаннями реформування стало надання автономій навчальним закладам, академічна свобода учасникам освітнього процесу, організація інклюзивного навчання, створення можливостей для творчої самореалізації тощо. Було запроваджено дванадцятирічне навчання. Законодавством передбачено, що початкова, базова середня і профільна середня освіта можуть здобуватися в окремих закладах освіти. Це дозволило Ліцеям функціонувати як самостійним юридичним особам. В Україні рішення про утворення ліцеїв, їх реорганізацію, ліквідацію чи перепрофілювання приймають органи самоврядування.

При Житомирському державному університеті імені Івана Франка створено Відокремлений підрозділ Науковий ліцей ЖДУ. Метою діяльності закладу визначено створення оптимальних умов для розвитку найбільш здібних і обдарованих дітей, реалізації їх творчих запитів, самостійного вибору предметів для поглибленого вивчення, здійснення допрофесійної підготовки за обраним фахом, формування і розвиток соціально творчої особистості з усвідомленою громадянською позицією, почуттям національної свідомості, підготовленою до професійного та життєвого самовизначення. Статус наукового передбачає кадрова політика, за якою не менше п'яти відсотків осіб, які забезпечують освітній процес, мають науковий ступінь, вчені та почесні звання; належна матеріально-технічна база; участь ліцеїстів у конкурсах, написання наукових робіт, статей тощо. Наукова робота вимагає оволодіння методикою роботи з джерелами, пошук інформації, розвиток критичного мислення тощо.

Література:

1. Білик Н., Михайлик Л. Орієнтація учнів профільних класів на наукову діяльність. *Директор школи*. 2006. № 23 – 24. С. 29 – 35.

2. Вівсяна І. Підготовка вчителів історії до формування просторової компетентності учнів. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін.* 2021. № 9. С. 15–17.

3. Гуцало Л. Формування критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів історії. *Zeszyty Naukowe (Wyższa Szkoła Agrobiznesu w Łomży): nauki społeczne i humanistyczne*. 2023. № 90. С. 249 – 260.

4. Гуцало Л., Горпинич О. Карикатури і меми на уроках історії під час вивчення Першої світової війни 1914–1918 рр. *Методика використання історичних джерел в процесі підготовки і написання наукових робіт здобувачами вищої освіти. :* зб. наук. пр. 3-го Всеукр. наук.-метод. семінару. 2023. Вип. 2. С. 15 – 19.

5. Державний стандарт профільної середньої освіти (*проєкт*). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/10/30/HO-proyekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-30.10.2023.pdf (дата звернення: 03.05.2024).

6. Журба Л. Типізація та способи розроблення проблемних задач з новітньої історії. *Педагогіка вищої та середної школи. 2014.* Вип. 41. С. 145 – 198.

7. Загородня А. Профілізація загальної середньої освіти в контексті ідей НУШ. *Молодь і ринок.* 2019. Вип. № 10(177). С. 126 – 130.

8. Лакоза Н. Організація профільного навчанняв Україні та за кордоном. *Педагогічний процес:теорія і практика. Серія: Педагогіка.* 2017. № 2(57). С. 42 – 48.

9. Маркевич О. Метод проєктів та особливості його застосування при викладанні історичних дисциплін у вищій школі. *Zeszyty Naukowe (Wyższa Szkoła Agrobiznesu w Łomży): nauki społeczne i humanistyczne*. 2023. № 90. С. 311 – 322.

10. Мелешко В. Упровадження моделі мережевої організації профільного навчання: результати та перспективи. *Проблеми сучасного підручника*. 2018. Вип. 21. С. 253 – 260. DOI 10.32405/2411-1309-2018-21-253-260.

11. Мороз П., Мороз І. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі : методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

12. Мороз П., Мороз І., Власов В. Історія України в джерелах : практикум. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2021. 564 с.

13. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал.* 2018. № 2. С. 89 – 98.

14. Положення про Відокремлений підрозділ «Науковий ліцей Житомирського державного університету імені Івана Франка». Затверджено вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка від 29 жовтня 2021 р. URL: https://zu.edu.ua/offic/pro-nauk-licej.pdf (дата звернення 5.06.2024).

15. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів формування мережі ліцеїв для запровадження якісної профільної середньої освіти: Закон України від 15 липня 2021 р. № 1658-IX. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1658-IX#Text (дата звернення 5.06.2024).

16. Про затвердження Положення про атестацію педагогічних працівників: Наказ Міністерства освіти і науки України від 09 вересня 2022 р. № 805 *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-22#Text (дата звернення 5.06.2024).

17. Про затвердження Положення про сертифікацію педагогічних працівників: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. №1190 *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2018-%D0%BF#Text (дата звернення 5.06.2024).

18. Про організацію та проведення сертифікації педагогічних працівників у 2024 році: Наказ МОН від 10 січня 2024 р. №20. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://cutt.ly/zwCFjgEZ (дата звернення 5.06.2024).

19. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення 5.06.2024).

20. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020. № 463-IX *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (дата звернення 5.06.2024).

21. Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про освіту»: Постанова Верховної Ради Української РСР від 4 червня 1991 р. N 1144-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1144-12#Text (дата звернення 5.06.2024).

22. Сеїтосманов А., Мархлєвскі В., Фасоля О. Старша профільна школа:кроки до становлення. Методичні рекомендації. Київ, 2019. 52 с. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/483/4.pdf (дата звернення 5.06.2024).

23. Сидоржевський М. Угорщина й Румунія обурені через закон про освіту в Україні. *У фокусі.* 2017. URL: https://cutt.ly/qwCA42bL (дата звернення 5.06.2024).

24. Терно С. Проблемні задачі з історії для старшокласників: Дидактичний посібник для учнів 10-11 кл. загальноосвіт. навч. закл. Запоріжжя: Просвіта, 2008. 32 с.

25. Терно С. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках історії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету.* 2019. Вип. 52. Том 2. С. 183 – 189.

26. Тісліченко О. Розвиток критичногомислення учнів на уроках історії при вивченні діяльності історичних осіб. *Таврійський вісник освіти.* 2015. №3(51). С. 230 – 235.

References:

1. Bilyk, N. & Mykhailyk, L. (2006). Oriientatsiia uchniv profilnykh klasiv na naukovu diialnist [Orientation of specialized classes' pupils to scientific activity]. *Dyrektor shkoly – School principal*, 23 – 24, 29 – 35 [in Ukrainian].

2. Vivsiana, I. (2021). Pidhotovka vchyteliv istorii do formuvannia prostorovoi kompetentnosti uchniv [Preparing history teachers for the formation of students' spatial competence]. *Teoriia ta metodyka navchannia suspilnykh dystsyplin – Theory and methods of teaching social disciplines*, 9, 15–17 [in Ukrainian].

3. Hutsalo, L. (2023). Formuvannia krytychnoho myslennia u protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnikh vchyteliv istorii [Formation of critical thinking in the process of professional training of future history teachers*]. Zeszyty Naukowe (Wyższa Szkoła Agrobiznesu w Łomży): nauki społeczne i humanistyczne – Zeszyty Naukowe (Higher School of Agribusiness in Lomza): social sciences and humanities*, 90, 249 – 260 [in Ukrainian].

4. Hutsalo, L. & Horpynych, O. (2023). Karykatury i memy na urokakh istorii pid chas vyvchennia Pershoi svitovoi viiny 1914–1918 rr. [Caricatures and memes in history lessons during the study of the First World War of 1914-1918]. *Metodyka vykorystannia istorychnykh dzherel v protsesi pidhotovky i napysannia naukovykh robit zdobuvachamy vyshchoi osvity : zb. nauk. pr. 3-ho Vseukr. nauk.-metod. seminaru – Methods of using historical sources in the process of preparing and writing scientific works by higher education students: collection of scientific papers of the 3rd All-Ukrainian scientific and methodological seminar*, 2, 15 – 19 [in Ukrainian].

5. Derzhavnyi standart profilnoi serednoi osvity (proiekt) [State standard of specialized secondary education (draft)]. *mon.gov.ua.* Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/10/30/HO-proyekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-30.10.2023.pdf [in Ukrainian].

6. Zhurba, L. (2014). Typizatsiia ta sposoby rozroblennia problemnykh zadach z novitnoi istorii [Typification and methods of developing problematic tasks in modern history]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly – Pedagogy of higher and secondary schools*, 41, 145 – 198 [in Ukrainian].

7. Zahorodnia, A. (2019). Profilizatsiia zahalnoi serednoi osvity v konteksti idei NUSh [Profiling of general secondary education in the context of NUS ideas]. *Molod i rynok – Youth and the market*, 10(177), 126 – 130 [in Ukrainian].

8. Lakoza, N. (2017). Orhanizatsiia profilnoho navchanniav Ukraini ta za kordonom [Organization of specialized training in Ukraine and abroad]. *Pedahohichnyi protses:teoriia i praktyka – Pedagogical process: theory and practice*, 2 (57), 42 – 48 [in Ukrainian].

9. Markevych, O. (2023). Metod proiektiv ta osoblyvosti yoho zastosuvannia pry vykladanni istorychnykh dystsyplin u vyshchii shkoli [Project Method and Peculiarities of its Application in Teaching History Disciplines in Higher Education]. *Zeszyty Naukowe (Wyższa Szkoła Agrobiznesu w Łomży): nauki społeczne i humanistyczne – Zeszyty Naukowe (Higher School of Agribusiness in Lomza): social sciences and humanities*, 90, 311 – 322 [in Ukrainian].

10. Meleshko, V. (2018). Uprovadzhennia modeli merezhevoi orhanizatsii profilnoho navchannia: rezultaty ta perspektyvy [Implementation of the model of network organization of specialized training: results and prospects*]. Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the modern textbook*, 21, 253 – 260. DOI 10.32405/2411-1309-2018-21-253-260 [in Ukrainian].

11. Moroz, P. & Moroz, I. (2018). *Doslidnytska diialnist uchniv u protsesi navchannia vsesvitnoi istorii v osnovnii shkoli : metodychnyi posibnyk [Research activity of students in the process of teaching world history in primary school: a methodological guide]*. Kyiv: TOV «KONVI PRINT» [in Ukrainian].

12. Moroz, P., Moroz, I. & Vlasov, V. S. (2021). *Istoriia Ukrainy v dzherelakh : praktykum [History of Ukraine in Sources: a workshop]*. Kyiv : TOV «KONVI PRINT» [in Ukrainian].

13. Pometun, O. (2018). Krytychne myslennia yak pedahohichnyi fenomen [Critical thinking as a pedagogical phenomen]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 2, 89 – 98 [in Ukrainian].

14. Polozhennia pro Vidokremlenyi pidrozdil «Naukovyi litsei Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka» vid 29 zhovtnia 2021 r. [Regulations on the Separate Subdivision «Scientific Lyceum of Ivan Franko Zhytomyr State University»]. *zu.edu.ua* Retrieved from: https://zu.edu.ua/offic/pro-nauk-licej.pdf [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vdoskonalennia mekhanizmiv formuvannia merezhi litseiv dlia zaprovadzhennia yakisnoi profilnoi serednoi osvity » vid 15.07.2021 No 1658-IX. [The Law of Ukraine « On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Improving the Mechanisms for Forming a Network of Lyceums for the Introduction of Quality Specialized Secondary Education » from 15.07.2021 No 1658-IX]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1658-IX#Text [in Ukrainian].

16. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro atestatsiiu pedahohichnykh pratsivnykiv» vid 09.09.2022. No 805 [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On Approval of the Regulation on Certification of Pedagogical Workers» from 09.09.2022. No 805]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-22#Text [in Ukrainian].

17. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro sertyfikatsiiu pedahohichnykh pratsivnykiv» vid 27.12.2018. No 1190 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Regulation on Certification of Pedagogical Workers» from 27.12.2018. No 1190]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2018-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

18. Nakaz MON «Pro orhanizatsiiu ta provedennia sertyfikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv u 2024 rotsi» vid 10.01.2024. No 20 [Order of the Ministry of Education and Science «On the organization and conduct of certification of pedagogical workers in 2024» from 10.01.2024. No 20]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://cutt.ly/zwCFjgEZ [in Ukrainian].

19. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017 No 2145-VIII [The Law of Ukraine «On Education» from 05.09.2017 No 2145-V]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian].

20. Zakon Ukrainy «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu» vid 16.01.2020 No 463-IX [The Law of Ukraine «On complete general secondary education» from 16.01.2020 No 463-IX]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text [in Ukrainian].

21. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR «Pro poriadok vvedennia v diiu Zakonu Ukrainskoi RSR "Pro osvitu"» vid 4.06.1991 No 1144-XII [Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR «On the Procedure for Enactment of the Law of the Ukrainian SSR "On Education"» from 4.06.1991 No 1144-XII]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1144-12#Text [in Ukrainian].

22. Seitosmanov, A., Markhlievski, V. & Fasolia, O. (2019). *Starsha profilna shkola: kroky do stanovlennia. Metodychni rekomendatsii [Senior specialized school: steps to formation. Methodological recommendations]*. Kyiv. Retrieved from: https://decentralization.ua/uploads/library/file/483/4.pdf [in Ukrainian].

23. Sydorzhevskyi, M. (2017). Uhorshchyna y Rumuniia obureni cherez zakon pro osvitu v Ukraini [Hungary and Romania are outraged by the law on education in Ukraine]. *U fokusi – In Focus.* Retrieved from: https://cutt.ly/qwCA42bL [in Ukrainian].

24. Terno, S. (2008). *Problemni zadachi z istorii dlia starshoklasnykiv: Dydaktychnyi posibnyk dlia uchniv 10-11 kl. zahalnoosvit. navch. zakl. Vyd. 2-e, doopr. ta dopov [Problematic tasks in history for high school students: A didactic guide for students of 10-11 grades of general education]*. Zaporizhzhia: Prosvita [in Ukrainian].

25. Terno, S. (2019). Rozvytok krytychnoho myslennia starshoklasnykiv na urokakh istorii [Development of critical thinking of high school students in history lessons]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu – Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhia State University*, 2 (52), 183 – 189 [in Ukrainian].

26. Tislichenko, O. (2015). Rozvytok krytychnohomyslennia uchniv na urokakh istorii pry vyvchenni diialnosti istorychnykh osib [Development of critical thinking of students in history lessons when studying the activities of historical figures]. *Tavriiskyi visnyk osvity – Tavriyskyi vestnik obrazovaniya*, 3 (51), 230 – 235 [in Ukrainian].

УДК 378.091.3:001.895](045)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-813-822

Житнухіна Катерина кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0002-6153-516X

СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАНЯ В ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано інноваційні методи викладання в педагогічних закладах вищої освіти з'ясовано, що сучасні методи викладання реалізовуються за допомогою різноманітних форм та методів аудиторної роботи у педагогічних закладах вищої освіти. Ефективність впровадження інноваційних методів викладання в педагогічних закладах вищої освіти залежить від активності її учасників.

Автор статті виявила, що основними інноваційними методами є: контекстне навчання, імітаційне навчання, проблемне навчання, модульне, повне засвоєння знань, дистанційне навчання. З'ясовано, що суспільство, в якому ми живемо, весь час розвивається та змінюється. Сучасний світовий освітній простір постійно поповнюється новим змістом знань, новими інноваційними ознаками.

Виявлено, що суспільство, в якому ми живемо, постійно розвивається і змінюється. Сучасний світовий освітній простір постійно поповнюється новим змістом знань, новими інноваційними можливостями. Виникають нові сфери відносин, нові спеціальності, які формують нові дисципліни. Вища освіта в Україні перебуває в процесі реформування. Це спонукало до пошуку нових форм і технологій навчання. Гармонізація вищої освіти в Україні здійснюється за певними принципами. Це, перш за все, пріоритетне впровадження інноваційних досягнень в освіту і науку. Відомо, що саме інноваційний шлях розвитку суспільства може забезпечити формування покоління людей, які мислять і працюють по-новому. У результаті основна увага приділятиметься розвитку особистості, її культурно-комунікативній підготовленості, здатності самостійно здобувати та розвивати знання, формувати інформаційні та соціальні навички.

Систематизовано та проаналізовано такі інноваційні методи навчання, як контекстне навчання, імітаційне навчання, проблемне навчання, модульне, повне засвоєння знань, дистанційне навчання.

Ключові слова: методи викладання, інноваційні методи викладання, заклади освіти, здобувачі освіти, педагогічні заклади вищої освіти.

Zhitnukhina Kateryna Candidate of Pedagogical Sciences, teacher of the department and educational management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova St., Uman, 20300, tel:.: (04744) 3-53-08, https://orcid.org/0000-0002-6153-516X

MODERN INNOVATIVE TEACHING METHODS IN TEACHING INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. The article analyzes innovative methods of teaching in pedagogical institutions of higher education, it is found that modern methods of teaching are implemented with the help of various forms and methods of classroom work in pedagogical institutions of higher education. The effectiveness of the introduction of innovative teaching methods in pedagogical institutions of higher education depends on the activity of its participants.

The author of the article found that the main innovative methods are: contextual learning, imitation learning, problem-based learning, modular, complete assimilation of knowledge, distance learning.

It has been found that the society in which we live is constantly evolving and changing. The modern world educational space is constantly replenished with new content of knowledge, new innovative features. New areas of relations are emerging, new specialties that form new disciplines. Higher education in Ukraine is in the process of reform. This led to the search for new forms and technologies of education. Harmonization of higher education in Ukraine is carried out according to certain principles. This is, first of all, the priority introduction of innovative achievements in education and science. It is known that it is the innovative way of development of society that can ensure the formation of a generation of people who think and work in a new way. As a result, the main attention will be paid to the development of the individual, his/her cultural and communicative preparedness, the ability to independently acquire and develop knowledge, to form information and social skills.

Progress in education and training of students takes place under the dialectic of the dying out of the old and the birth of the new, which in turn requires the filling of pedagogical institutions of higher education with new content and modern innovative teaching methods.

The modern content of higher pedagogical education should focus on the use of information technologies, the spread of electronic, interactive learning with access to digital resources, and intelligence-learning for the future.

Such innovative methods of learning as contextual learning, simulation learning, problem-based learning, modular, full assimilation of knowledge, distance learning are systematized and analyzed.

Keywords: teaching methods, innovative teaching methods, educational institutions, students, pedagogical institutions of higher education.

Постановка проблеми. Сьогодні кожен відчуває необхідність змін. Зважаючи на те, що система освіти в Україні знаходиться в трансформаційному стані, важливо врахувати напрацьовані та узагальненні науково-методичні та прикладні засади навчання під час впровадження інноваційних методів навчання за рахунок видів і способів навчання, що можуть якнайширше використовуватись у діяльності вітчизняних ЗВО. Досягнути цього можливо за рахунок впровадження інноваційних методів викладання в педагогічних закладах вищої освіти.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сутність впровадження інноваційних процесів у педагогічні заклади вищої освіти стали об’єктом вивчення як зарубіжних, так і українських учених-педагогів. Наукові дослідження А. М. Алексюка, Ю. В. Бистрової, І. І. Доброскок, В. В. Ільїна, Г. П. Клімової, Г. П. Коцури, В. Г. Кременя, М. В. Лисенко, А. А. Моца, С. О. Нікітчиної, С. В. Пролеєва, П. Ю. Сауха [1, 2, 5, 6, 9, 10, 14] та ін. присвячені загальнотеоретичним і науково-практичним проблемам інноваційної парадигми у педагогічних закладах вищої освіти, окремим сучасним формам і технологіям навчання, досвіду та перспективам їх використання в освітній практиці.

Метою статті є виокремлення та обґрунтування сучасних інноваційних методів викладання в педагогічних закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасний соціально-економічний розвиток суспільства вимагає використовувати нові інноваційні методи та технології навчання студентів у вищих навчальних закладів, які дозволять майбутнім фахівцям бути більш конкурентоспроможними на ринку праці.

Закон України «Про вищу освіту» серед основних завдань вищих навчальних закладів передбачає «забезпечення органічного поєднан ня в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності». Крім того, більшість законодавчих документів, національних програм стосовно вищої освіти наголошує на недопущенні зниження якості освіти, падіння рівня знань; моральному старінні методів і методик навчання. Саме суспільне консенсусне розуміння того, що освіта – це один із головних факторів інноваційного розвитку суспільства, дає сьогодні поштовх до стратегічного вирішення завдань і забезпечення системного реформування національної вищої школи, адекватної модернізації та інтеграції її до європейського економічного,

культурного та інформаційного простору. З огляду на сказане вважаємо, що в сучасному освітньому процесі проблема інноваційних методів навчання залишається однією із актуальних у світовій педагогічній і науково-дослідній діяльності [11, с. 1]

Однак в умовах трансформаційних змін у вищій школі потребують постійного ретельного вивчення та науково-практичного обґрунтування питання кращого досвіду інноваційної освітньої діяльності; характеристики змісту інтерактивних форм навчання, специфіки їх використання у вищих навчальних закладах; індивідуалізовані, командні, проектні технології отримання знань, інформаційно-комунікаційні засоби навчання, он-лайн освіта та інші нововведення [12, с. 1]

Інноваційні методи навчання – це не лише використання найсучасніших технологій у класі чи постійне наздоганяння останніх трендів освіти, це методи викладання й навчання. Усі вони стосуються використання нових стратегій навчання, які більше зосереджуються на студентах. Ці інноваційні заохочують студентів активно приєднуватися та спілкуватися зі своїми однокласниками та вами – учителем – під час уроків. Здобувачам вищої освіти доведеться більше працювати, але так, щоб краще відповідати їхнім потребам і допомагати їм швидше розвиватися [4, с. 86]

На відміну від традиційного викладання, яке в основному зосереджується на тому, скільки знань ви можете передати своїм студентам, інноваційні способи викладання глибоко вивчають те, що студенти справді вилучають із того, що ви викладаєте під час лекцій.

На думку, Бистрової Ю.В., поняття «інноваційні методи викладання» є полікомпонентним, оскільки об’єднує всі ті нові й ефективні способи освітнього процесу (здобуття, передачі й продукування знань), які, власне, сприяють інтенсифікації та модернізації навчання, розвивають творчий підхід і особистісний потенціал здобувачів вищої освіти [2, с. 29].

В наказі Міністерства освіти і науки України «Деякі питання професійного розвитку науково-педагогічних працівників» інновації в галузі освіти поділяють на:

- психолого-педагогічні – нововведення в навчальний, виховний, управлінський процес;
- науково-виробничі – комп’ютерні та мультимедійні технології;
- соціально-економічні – правові, юридичні та економічні нововведення [3, с. 1].

В свою чергу інноваційні технології у педагогічному закладі вищої освіти характеризують, як технології, засновані на нововведеннях: організаційних (пов’язаних із оптимізацією умов освітньої діяльності), методичних

(спрямованих на оновлення змісту освіти та підвищення її якості); які дозволяють:

- студентам: ефективно використовувати навчально-методичну літературу та матеріали; засвоювати професійні знання; розвивати проблемно-пошукове мислення; формувати професійне міркування; активувати науково-дослідницьку роботу; розширювати можливості самоконтролю отриманих знань;
- викладачам: оперативно обновлювати навчально-методичну літературу; впроваджувати модульні технології навчання; використовувати імітаційні технології навчання; розширювати можливості контролю знань студентів;
- у цілому: удосконалювати якість наявних технологій підготовки спеціалістів [8, с. 1].

Сьогодні найбільш популярними інноваційними методами навчання, які дозволяють використовувати нові технології викладання є: контекстне навчання, імітаційне навчання, проблемне навчання, модульне повне засвоєння знань, дистанційне навчання.

Розглянемо вище наведені методи педагогів-науковців більш детально.

1. Контекстне навчання. Ґрунтується на інтеграції різних видів діяльності студентів: навчальної, наукової, практичної [7, с. 45].

2. Імітаційне навчання. Його основою є імітаційно-ігрове моделювання в умовах навчання процесів, що відбуваються в реальній системі [9, с. 11].

3. Проблемне навчання. Здійснюється на основі ініціювання самостійного пошуку студентом знань через проблематизацію (викладачем) навчального матеріалу [6, с. 12].

4. Модульне навчання. Становить різновид програмованого навчання, сутність якого полягає в тому, що зміст навчального матеріалу жорстко структурується з метою його максимально повного засвоєння, супроводжуючись обов'язковими блоками вправ і контролю за кожним фрагментом [13, с. 141].

5. Повне засвоєння знань. Розробляється на основі ідей В. Г. Кремень, В. В. Ільїна, С. В. Пролеєва – про необхідність зробити фіксованими результати навчання, оптимально змінюючи при цьому параметри умов навчання залежно від здібностей учнів [14, с. 268].

6. Дистанційне навчання. Різновид (досить самостійний) заочного навчання, з опертям на використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій і засобів [10, с. 27].

У табл.1 представлено порівняльну характеристику інноваційних методів навчання та традиційної моделі.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика інноваційних методів навчання

Інноваційні моделі навчання	Ключові особливості	Характеристика традиційної моделі, що розвивається
Контекстне навчання	Інтеграція різних видів діяльності студентів: навчальної, наукової, практичної.	Збільшення частки практичної роботи студента (з акцентом на прикладну)
Імітаційне навчання	Використання ігрових та імітаційних форм навчання	Збільшення частки активних методів навчання (імітації й імітаційні ігри
Проблемне навчання	Ініціювання самостійного пошуку (студентом) знань через проблематизацію (викладачем) навчального матеріалу	Зміна характеру навчального завдання і навчальної праці (з репродуктивного на продуктивний, творчий)
Модульне навчання	Зміст навчального матеріалу жорстко структурується з метою його максимально повного засвоєння	Специфічна організація навчального матеріалу в найбільш стислому і зрозумілому для студента вигляді
Повне засвоєння знань	Розроблення варіантів досягнення навчальних результатів для учнів з різними здібностями	Увага на фіксації результатів навчання
Дистанційне навчання	Широкий доступ до освітніх ресурсів, гранично опосередкована роль викладача та самостійна й автономна роль студента	Використання новітніх інформаційно-комунікаційних засобів і технологій

Аналіз характеристик інноваційних методів навчання показав, що вище наведені методи можуть бути ефективно використані у навчальному процесі кожний окремо, але на нашу думку більш ефективний результат можливо отримати від комплексного та системного використання деяких методів, наприклад, модульне навчання можна поєднати з проблемним навчанням.

В результаті аналізу науково-педагогічної літератури виокремлено основні переваги інноваційних методів викладання, які можуть бути корисними для студентів і чому їх варто спробувати:

1. Заохочуйте дослідження – Інноваційні підходи до навчання спонукають студентів досліджувати та відкривати нові речі та інструменти, щоб розширити свій кругозір [4, с. 92].

2. Удосконалювати навички вирішення проблем і критичного мислення – Креативні методи навчання дозволяють студентам вчитися у власному темпі та закликають їх знайти нові способи вирішення проблеми замість того, щоб шукати відповіді, які вже написані в підручниках [2, с. 31].

3. Уникайте одночасного отримання великої кількості знань – Викладачі, які використовують сучасні інноваційні методи, все ще дають студентам інформацію, але вони схильні розбивати її на менші частини. Перетравлення інформації тепер стає доступнішим, а короткі речі допомагають студентам швидше опанувати основи [6, с. 14].

4. Скористайтеся більше м'якими навичками – Студентам доводиться використовувати складніші інструменти в аудиторіях, щоб закінчити свою роботу, що допомагає їм вивчати нове та стимулювати їхню творчість. Також, виконуючи індивідуальні або групові проєкти, студенти вміють керувати своїм часом, розставляти пріоритети завдань, спілкуватися, краще працювати з іншими та багато іншого [9, с. 15].

5. Перевірити розуміння студентів – Оцінки та іспити можуть дещо сказати, але не все про здатність до навчання та знання студента (особливо, якщо під час контрольних тестів є приховані погляди). Інноваційні ідеї викладання дозволяють викладачам контролювати заняття та краще знати, з чим стикаються їхні студенти, щоб знайти найбільш правильне рішення [7, с. 51].

6. Покращити самооцінку – Завдяки чудовим методам від викладачів студенти можуть зрозуміти, чого вони навчилися і чого їм бракує. Виявивши те, що їм ще потрібно знати, вони можуть зрозуміти, навіщо вчитися конкретним речам, і з більшим бажанням це робити [13, с. 142].

7. Оживіть аудиторії – Не дозволяйте вашим аудиторіям бути повними Вашого голосу або незручної тиші. Інноваційні методи викладання дають студентам щось інше, чим вони захоплюються, заохочуючи їх більше говорити та спілкуватися [14, с. 112].

У сучасному соціально-економічному середовищі педагог повинен постійно підвищувати та вдосконалювати свій рівень знань. Його успіх залежить від результативності впровадження інноваційних методів викладання та навчання, спрямованих на підвищення ефективності викладання та поліпшення засвоєння навчального матеріалу [1, с. 322].

Використання інноваційних методів навчання підвищує активізацію інтелектуальних та вольових сфер особистості та забезпечує прагнення до самовдосконалення і творчого пошуку. Під час використання інноваційних інтерактивних методів та засобів навчання вирішуються проблемні питання, відбувається моделювання професійного процесу, що сприяє розвитку критичного та аналітичного мислення. Ефективність освітнього процесу та набуття студентами фахових знань та компетентностей великою мірою залежить від захоплення педагога власною діяльністю, від його педмайстерності, уміння використовувати інновації в освітньому процесі, прагнення розвиватися та сприяти розвитку студентів, мотивувати їх до

здобуття знань, бажання досягти з ними взаєморозуміння і максимальної співпраці [1, с. 322].

Висновки

Отже, враховуючи сучасне активне використання інноваційних методів навчання, інноваційний шлях розвитку та використання інноваційних технологій викладання у вітчизняних вищих навчальних закладах є запорукою їх конкурентоспроможності серед великої кількості, як вітчизняних вищих навчальних закладах так й закордонних. Виокремлено основні інноваційні методи, а саме: контекстне навчання, імітаційне навчання, проблемне навчання, модульне, повне засвоєння знань, дистанційне навчання.

Розкрито основні переваги інноваційних методів викладання, які можуть бути корисними для студентів: заохочення дослідження, удосконалення навичок вирішення проблем і критичного мислення, уникнення одночасного отримання великої кількості знань, використання більше м'яких навичок, перевірка розуміння студентів, оживлення аудиторії.

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні чинників взаємозумовленості процесів розвитку усіх сфер життєдіяльності у суспільстві та розвитку інноваційних методів викладання та навчання з використанням передових освітніх практик.

Література:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: історія, теорія. К. : Либідь, 1998. 558 с.

2. Бистрова Ю. В. Інноваційні методи навчання у вищій школі України. *Право та інноваційне суспільство.* 2015 № 1. С. 27–33.

3. Деякі питання професійного розвитку науково-педагогічних працівників: Наказ Міністерства освіти і науки України м. Київ. від 04 грудня 2020 р. № 1504. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2020-%D0%BF [in Ukrainian]

4. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / П. Ю. Саух [та ін.]. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 443 с.

5. Інноваційні педагогічні технології: теорія та практика використання у вищій школі: монографія / І. І. Доброскок, В. П. Коцур, С. О. Нікітчина [та ін.]. Переяслав-Хмельницький : Вид-во С. В. Карпук, 2008. 284 с.

6. Клімова Г. П. Парадигмальні концепти інноваційного розвитку вищої освіти. *Право та інновації*. 2015. № 1. С. 11–18.

7. Кляп М. Інноваційні методи навчання у ВНЗ як інструмент інтернаціоналізації вищої освіти України. *Вища освіта України*. 2015. № 4. С. 45–53.

8. Концепція розвитку педагогічної освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 липня 2018 р. № 776. https://mon.gov.ua/ua/npa/prozatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti [in Ukrainian]

9. Лисенко М. В. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства [Текст] : автореф. дис. … канд. філос. наук : 09.00.10 / М. В. Лисенко. К., 2013. 16 с.

10. Моца А. А. Інноваційні технології навчання у вищій військовій освіті України: практичне застосування. *Міжнародний науковий журнал Інтернаука*. 2017. № 5. С. 26–34.

11. Про вищу освіту: Закон України від 18.12.2019 № 392-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 24. Ст.170. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20 #Text [in Ukrainian]

12. Про інноваційну діяльність: Закон України від 07.09.2021 № 1714-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 49. ст.391. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15 #Text [in Ukrainian]

13. Стеблюк С. Інноваційні технології навчання у вищій школі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. № 20. С. 141–142.

14. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура [Текст] : монографія / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролеєв [та ін.] ; Ін-т обдар. дитини АПН України. К. : Пед. думка, 2008. 471 с.

References:

1. Aleksyuk, A. M. (1998). Pedahohika vyshchoyi osvity Ukrayiny: istoriya, teoriya [Pedagogy of Higher Education of Ukraine: History, Theory]. Kyiv, Lybid Publ., 558 p. [in Ukrainian].

2. Bystrova, Y. V. (2015). Innovatsiya metody uchennia u vyshchoi shkola Ukrainy [Innovative methods of teaching in higher school of Ukraine]. *Law and Innovative Society.* № 1. Pp. 27–33. [in Ukrainian].

3. Innovatsiyi u vyshchiy osviti: problemy, dosvid, perspektyvy [Some issues of professional development of scientific and pedagogical workers]. (2021). №. 1504. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2020-%D0%BF [in Ukrainian]

4. Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi: teoriya ta praktyka vykorystannya u vyshchiy shkoli [Innovations in Higher Education: Problems, Experience, Perspectives] (2011) : monograph. Zhitomir: Vyd-vo ZhDU im. I. Franko. 443 p. [in Ukrainian].

5. Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi: teoriya ta praktyka vykorystannya u vyshchiy shkoli [Innovative Pedagogical Technologies: Theory and Practice of Use in Higher School] (2008) : monograph / I. I. Dobroskok, V. P. Kotsur, S. O. Nikitchyna [et al.]. Pereyaslav-Khmelnitsky: S. V. Karpuk. 284 p. [in Ukrainian].

6. Klimova, H. P. (2015). Paradigmalni koncepty innovativnoho rozvytku vyshche obrazova [Paradigmal concepts of innovative development of higher education]. *Law and Innovation*. № 1. pp. 11–18. [in Ukrainian].

7. Klyap, M. (2015). Innovatsiya metody uchennia u HEI kak instrumentu internationalizatsionalizatsiia vyshche obrazova Ukrainy [Innovative methods of teaching in higher education institutions as a tool for internationalization of higher education in Ukraine]. *Higher education in Ukraine*. № 4. Pp. 45–53.

8. The concept of development of pedagogical education: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 16, 2018 No. 776. https://mon.gov.ua/ua/npa/prozatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti [in Ukrainian].

9. Lysenko, M. V. (2013). Innovatsiina paradigma vyshoho obrazova Ukrainy pri umov perekhodi do informatsiynoho obshchestvo [Innovative paradigm of higher education of Ukraine under the conditions of transition to information society]. Dis. … Cand. Philos. Sciences: 09.00.10/ M. V. Lysenko. Kyiv. 16 p. [in Ukrainian].

10. Motsa, A. A. (2017). Innovatsiyni tekhnolohiyi navchannya u vyshchiy viys′koviy osviti Ukrayiny: praktychne zastosuvannya [Innovative technologies of learning in higher military education of Ukraine: practical application]. *International Scientific Journal Internauka*. № 5. Pp. 26–34. [in Ukrainian].

11. Pro vyshchu osvitu [On higher education]: Law of Ukraine from 18.12.2019 No 392-IX. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. № 24. Art.170. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20 [in Ukrainian]

12. Pro innovatsiynu diyal′nist′ [On innovation activities]: Law of Ukraine from 07.09.2021 No 1714-IX. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2021. № 49. p.391. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15 [in Ukrainian]

13. Stebliuk, S. (2011). Innovatsiya tekhnologii uchennia u vyshchoi shkola [Innovative technologies of learning in higher school]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social work*. № 20. pp. 141–142. [in Ukrainian].

14. Fenomen innovatsiyi: osvita, suspil′stvo, kul′tura [The phenomenon of innovation: education, society, culture] : monograph / V. G. Kremen, V. V. Ilyin, S. V. Proleev [and others]; In-t obdar. child of the APS of Ukraine. K. : Ped. Opinion, 2008. 471 p. [in Ukrainian].

УДК 378.046-021.64-051:81’243

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-823-842

Зеленська Олена Піменівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов і культури фахового мовлення, Львівський державний університет внутрішніх справ, Городоцька, 26, м. Львів, тел.: (097) 330-31-99, https://orcid.org/0000-0002-7128-8262

РОЛЬ І МІСЦЕ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ АСПІРАНТІВ (АД’ЮНКТІВ) У НЕЛІНГВІСТИЧНІЙ АСПІРАНТУРІ (АД’ЮНКТУРІ)

Анотація. У статті досліджуються можливі способи застосування лінгвокраїнознавчих знань здобувачами освітньо-наукового ступеня «доктор філософії» у процесі навчання іноземної мови в нелінгвістичній аспірантурі, що сприяє збагаченню їхньої мовної компетенції, допомагає краще розуміти та взаємодіяти з культурою та мовою іншої країни, що є важливим аспектом їхнього професійного та наукового розвитку. Зазначено, що одночасне дослідження мови і культури дозволяє вдало поєднувати мовні явища з елементами країнознавства, коли мовні явища є не тільки засобами комунікації, але й засобами знайомства здобувачів з новою для них дійсністю, і такий підхід є інноваційним у підготовці фахівців-докторів філософії. Підкреслено, що застосування лінгвокраїнознавчого аспекту, який є невід’ємною частиною процесу навчання іноземних мов у закладах вищої освіти, відіграє суттєву роль у сучасному світі, оскільки він уможливлює забезпечення комунікативної компетенції у міжнародній комунікації, формування міжкультурної та національно-культурної компетенцій, отримання культурознавчої інформації з мовних одиниць, формування компетенцій академічної грамотності, підвищення мотивації, пізнавальної активності до навчання іноземної мови, розвиток особистості, її індивідуальності, інтелектуального потенціалу, критичного мислення, підвищення виховного та освітнього потенціалу дисципліни «Іноземна мова», збереження та укріплення соціальної стабільності в сучасному суспільстві. Охарактеризовано культурну грамотність – розуміння дискурсу або культури як одного з основних аспектів академічної грамотності. Зосереджено увагу на тому, що аналіз мовних особливостей тексту дозволяє зрозуміти, які культурні та історичні контексти відображені в мові твору, а вивчення культурних аспектів у тексті допомагає аспірантам (ад’юнктам) зрозуміти, які ідеї, цінності та норми відображені в тексті. Наведено приклади кількох уривків

оригінальних наукових юридичних текстів англійською мовою, які містять автентичний матеріал, з лінгвокраїнознавчим коментарем культурно значущої лексики.

Ключові слова: лінгвокультурологія, іноземна мова, нелінгвістична аспірантура, аспірант (ад'юнкт), комунікативна компетенція, академічна грамотність, культурна грамотність, аналіз літератури, лінгвокраїнознавчий коментар.

Zelenska Olena Pimenivna Doctor of Pedagogy, Full Professor, Professor of the Department of Foreign Languages and Professional Communication, Lviv State University of Internal Affairs, 26, Gorodotska St., Lviv, tel,: (097) 330-31-99, https://orcid.org/0000-0002-7128-8262

THE ROLE AND PLACE OF THE LINGUISTIC AND COUNTRY STUDIES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO THE POST-GRADUATES TAKING THE NON-LINGUISTIC POST-GRADUATE COURSE

Abstract. The article deals with the possible means of using knowledge of the linguistic and country studies by the post graduates taking the non-linguistic post-graduate course in the process of learning a foreign language that enables to enrich their language competence, helps to understand and interact with culture and language of the other country better, which is an important aspect of their professional and scientific development. It is stated that the simultaneous investigation of language and culture helps to combine the linguistic phenomena with the elements of country studies successfully when the language phenomena are not only the means of communication, but also the means of getting acquainted with the new reality, and such an approach is an innovative one in training the future PhD. It is underlined that the usage of the linguistic and country studies plays an important role in the modern world, because it enables the communicative competence in the international communication, the formation of the intercultural and the national-cultural competences, getting the cultural information from the linguistic units, the formation of the competences of the academic literacy, the raising of the motivation and cognitive activity in learning the foreign language, the development of a personality, their individuality, intellectual potential, critical thinking, of the educational and up-bringing potential of the discipline "Foreign language", the preservation and strengthening of the social stability in the modern society. The cultural literacy – one of the main aspects of the academic literacy is characterized. The analysis of the language peculiarities of a text helps to understand which cultural and historical contexts are reflected in the language of the text, and learning the

cultural aspects in the text enables the post-graduates to understand which ideas, valuables and norms are reflected in the text. The examples of several passages of the original scientific legal texts in the English language that contain the authentic material and the linguistic and country studies commentaries of the culturally significant vocabulary are given.

Keywords: linguistic and cultural studies, foreign language, non-linguistic post graduate course, post-graduate, communicative competence, academic literacy, cultural literacy, literature analysis, linguistic and country study commentary.

Постановка проблеми. Сьогодні видається необхідною розробка нової освітньої парадигми, спрямованої на розвиток духовності та творчої суті людини. Духовність відображає наші внутрішні цінності, переконання та прагнення, це процес, що допомагає зрозуміти своє місце в світі, знайти гармонію та мир у собі, розвивати емпатію та розуміння інших. Творча сутність відображає наші здібності креативно мислити, знаходити нові рішення, виражати себе через мистецтво, науку та інші форми творчості. Ці два аспекти сприяють розкриттю потенціалу особистості, роблять її більш усвідомленою, емпатичною, натхненною, впевненою та творчою. Головним завданням освітньої практики стає не тільки навчання законам природи та суспільства, але й допомога у діяльному оволодінні гуманістичною методологією творчого перетворення світу та гармонізації відношень у системі людина – природа – суспільство. Гуманістична методологія визнає цінність кожної людини в суспільстві та ставить її в центр свої уваги. Для вирішення цієї проблеми необхідна інноваційна освіта, основна мета якої збереження та розвиток творчого потенціалу людини, самобутнє мислення, вміння використовувати передовий світовий досвід і нові технології, здатність інтерпретувати їх по відношенню до певних умов.

У новій моделі освіти, як умови розвитку людського, і перш за все інтелектуального, потенціалу [1], значну роль відіграє третій освітньо-науковий ступінь вищої освіти – аспірантура, що повинна відповідати умовам розвитку суспільства та цілями якої є підготовка фахівців, які за час навчання в аспірантурі змогли оволодіти унікальними професійними, дослідницькими, аналітичними, комунікативними компетенціями, тому кінцева мета освітнього процесу є не тільки систематична цілеспрямована науково-дослідна робота аспірантів (ад'юнктів), підготовка та успішний захист кандидатської дисертації або отримання наукового ступеня «доктор філософії», але й акцент на особистісний розвиток аспіранта (ад'юнкта), створення умов для реалізації його дослідницького потенціалу, в чому суттєву роль відіграє іноземна мова, процес навчання якої передбачає набуття знань і формування відповідних вмінь і навичок, поєднання навчання іноземної мови з індивідуальними

потребами здобувачів та їхніми ціннісними орієнтаціями в соціумі. Таким чином поєднуються когнітивна, особистісно орієнтована та культурологічна парадигми навчання. Програма дисципліни «Іноземна мова» в нелінгвістичній аспірантурі передбачає, що особливістю оволодіння іноземною мовою на цьому етапі є те, що відбувається одночасне засвоєння мови та науки, яка розглядається як дискурсивна практика, при цьому мова виступає як форма наукового знання у відповідності з умовами наукового спілкування. Метою курсу іноземної мови для здобувачів третього освітньо-наукового ступеня вищої освіти «доктора філософії» є формування іншомовної професійно спрямованої комунікативної компетенції, що дозволяє їм інтегруватися в міжнародне професійне середовище і використовувати професійну іноземну мову як засіб міжкультурного і професійного спілкування. Володіння іноземною мовою не є достатнім без опанування знань соціально-культурної сфери життя, притаманних носіям цієї мови, вміння декодувати іншомовну соціально-культурну інформацію. Культурний концепт як складне утворення, що містить предметно-образну, понятійну та ціннісну складові, є найважливішою категорією лінгвокультурології **[**2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвокультурологія, лінгвокраїнознавство активно досліджувалася в працях таких науковців, як О.С. Ахманова, І.Л. Бім, Л.Г. Веденіна, Є.М. Верещагін, М.О. Возна, Н.Д. Гальскова, А.Б. Гапонів, О. Кечик, Н.Г. Комлев, В.Г. Костомаров, Р.К. Миньяр-Белоручев, О.Г. Оберемко, Ю.І. Пассов, О.Д. Райхштейн, Сати Аль-Хусри, О.М. Строкань, С.Г. Тер-Мінасова, Г.Д. Томахін, J. Baxter, E.D. Hirsch, Y.Y. Kim, J. Koester, R. Lambert, J.N. Martin, W.L. Myron, G. Schmidt та інші. Проте питання лінгвокультурології, лінгвокраїнознавства потребують свого подальшого дослідження та висвітлення, зокрема лінгвокраїнознавчі аспекти у навчанні іноземної мови аспірантів та ад'юнктів, оскільки вони є одним із найважливіших елементів у навчанні іноземної мови та створюють умови для якісного та ефективного засвоєння теоретичних і практичних знань про мову. Знайомство з культурою країни, мову якої вивчають, було однією з головних завдань ще з часів античності. Сьогодні навчання мов також не мислиться без культурознавчого коментування [3]. Існує необхідність глибшого та сумліннішого вивчення світу (не мови, а світу) носіїв мови, їхньої культури в широкому етнографічному смислі слова, їхнього способу життя, національного характеру, менталітету тощо, тому що реальне вживання слів у мовленні, реальне мовне відтворення в значній мірі визначається знанням соціального та культурного життя мовця мовою мовленнєвого колективу [4, с. 30].

Мета статті – окреслити можливості застосування лінгвокраїнознавчих знань здобувачами освітньо-наукового ступеня «доктор філософії» у процесі

навчання іноземної мови, що сприяє збагаченню їхньої мовної компетенції, допомагає краще розуміти та взаємодіяти з культурою та мовою іншої країни, що є важливим аспектом їхнього професійного та наукового розвитку.

Виклад основного матеріалу. Існує необхідність якомога скоріше підготувати здобувачів, зокрема аспірантів і ад'юнктів до реального спілкування, сформувати в них комунікативну компетенцію, що передбачає як кінцевий результат навчання формування в них іншомовних навичок і вмінь, набуття знань про країни, мова яких вивчається, дотримання певних норм мовної та немовної поведінки, необхідних для адекватного спілкування на основі повного взаєморозуміння, оскільки комунікативна компетенція передбачає вміння співвідносити мовні засоби з завданнями та умовами спілкування, організовувати спілкування із врахуванням мовних норм і комунікативної доцільності. Комунікативна компетенція передбачає засвоєння іншомовної техніки та інформації, необхідних для навчання та взаєморозуміння. До компонентів комунікативної компетенції відносяться знання про систему мови, яку вивчають, і навички оперування мовними засобами спілкування; сформовані на основі лінгвістичних знань і мовних навичок вміння розуміти і породжувати іншомовні висловлювання, комбінувати їх у ході одного акту спілкування у відповідності з конкретною ситуацією спілкування, мовленнєвим завданням і комунікативними намірами; знання соціокультурної специфіки країни, мова якої вивчається, а також навички та вміння, які дозволяють здійснювати мовленнєве та немовленнєве спілкування з носіями цієї мови у відповідності з специфікою та нормами, що регулюють вербальну взаємодію у відповідному лінгвоетнокультурному суспільстві [5, с. 100]. Отже виділяються мовний, мовленнєвий та соціокультурний компоненти, до складу останнього входять соціолінгвістичний та лінгвокраїнознавчий. Як бачимо, існує нерозривний зв'язок між мовою, культурою та спілкуванням. Іншомовна культура є тією частиною загальної культури людства, якою здобувач може оволодіти в процесі комунікативної іншомовної освіти в пізнавальному (культурологічному), розвиваючому (психологічному), виховному (педагогічному) та навчальному (соціальному) аспектах [6, с. 27]. Тому потреби природної комунікації вимагають застосовувати в навчанні іноземної мови лінгвокраїнознавчий аспект.

Уже було зазначено, що проблеми лінгвокраїнознавства привертають до себе увагу багатьох науковців, оскільки одночасне дослідження мови і культури дозволяє вдало поєднувати мовні явища з елементами країнознавства, коли мовні явища є не тільки засобами комунікації, але й засобами знайомства здобувачів з новою для них дійсністю, і такий підхід є інноваційним у підготовці фахівців-докторів філософії. За Є.М. Верещагіним

та В.Г. Костомаровим, які вперше застосували термін «лінгвокраїнознавство», він означає таку організацію навчання мови, завдяки якої школярі знайомляться з сучасним і минулим народу, з його національної культурою за допомогою мови і в процесі оволодіння нею. Це аспект викладання мови іноземцям, в якому з метою забезпечення комунікативності навчання та для вирішення освітніх та гуманістичних задач лінгводидактично реалізується кумулятивна функція мови і здійснюється акультурація адресата, причому методика викладання має філологічну природу – ознайомлення здійснюється за допомогою мови та в процесі її вивчення [7]. Т.Д. Томахін також дотримується думки, що лінгвокраїнознавство – філологічна дисципліна, яка в більшості випадків викладається не як окремий предмет, а на заняттях з іноземної мови в процесі вивчення семантики мовних одиниць та етимології слова [8]. О. Кечик погоджується з думкою, що лінгвокраїнознавство є аспектом методики викладання іноземних мов, у якому досліджують питання відбору та прийомів подавання студентам відомостей про країну, мову якої вивчають, а також аспект навчання іноземної мови (поряд з фонетичним, лексичним, граматичним), який відбиває національно-культурний компонент мовного матеріалу [9]. Р.К. Міньяр-Белоручев визначає лінгвокраїнознавство як той аспект мови, який вивчає національно-культурний компонент мовного матеріалу, тобто лексичні одиниці, що позначають національні реалії або відображають національно-культурні особливості тих чи інших міждисциплінарних понять, тобто лінгвокраїнознавство не стосується дослідження культури взагалі, а опрацювання культурознавчого матеріалу. Він вважає, що лінгвокраїнознавчий матеріал включає реалії, конотативну лексику та фонову лексику [10, с. 52]. П.В. Сисоєв вважає, що оволодіння іноземними мовами сприяє розумінню інших культур, тобто постійною ознакою належності матеріалу до лінгвокраїнознавчого є наявність у нього національно-культурного компоненту або семантичних часток, що відсутні в інших мовах [11]. K. Chastain дотримується думки, що студенти, які вивчають іноземну мову, повинні асимілювати багато нових категоризацій та кодифікацій, якщо вони хочуть розуміти та говорити мовою так, як це роблять носії мови. Причини для знайомства з культурними компонентами повинні бути такими: розвивати комунікативні вміння; розуміти лінгвістичні та поведінкові взірці як чужої, так і рідної культури на вищому свідомому рівні; розвивати міжкультурне та міжнародне розуміння; набувати ширшої перспективи в сприйнятті реальності; робити навчання приємнішим, щоб розвинути усвідомлення потенційних помилок, які можуть виникнути під час розуміння, усного перекладу, перекладу та спілкування [12]. Відповідно до V. Timpe, суттєво брати до уваги взаємовідносини між мовою та культурою для того, щоб отримати краще розуміння тісного та взаємовпливового зв'язку між

мовою та культурою. Лише через мову людина може отримати доступ до чужої культури і потрапити в сферу нової культурної території. Отже, і мова, і культура нерозривно пов'язані, оскільки одне не функціонує без іншого [13]. Спільним для цих думок щодо лінгвокраїнознавства є те, що (1) це є філологічна дисципліна; (2) лінгвокраїнознавство вивчає мову як частину культурного контексту; (3) воно є аспектом методики викладання іноземних мов; (4) розуміння взаємозв'язку між мовою і культурою є важливим аспектом лінгвокраїнознавства і допомагає формувати глибоку та всебічну уяву про конкретну мову та її носіїв; (5) у мові можуть існувати унікальні слова та вирази, які відображають особливості культури. Кінцевою метою засвоєння лінгвокраїнознавчої інформації є формування в здобувачів лінгвокраїнознавчої компетенції, тобто цілісної системи уявлень про основні національні традиції, звичаї та реалії країни, мову якої вивчають, що дозволяє асоціювати з мовною одиницею ту саму інформацію, що й носії цієї мови, і досягти повноцінної комунікації [14].

Застосування лінгвокраїнознавчого аспекту, що є невід'ємною частиною процесу навчання іноземних мов у закладах вищої освіти, відіграє суттєву роль у сучасному світі, сприяючи розумінню та зближенню різних культур та суспільств. Воно уможливлює:

• забезпечення комунікативної компетенції у міжнародній комунікації, адекватне сприйняття мовлення співбесідника та оригінальних матеріалів, розрахованих на носіїв мови, обов'язковою умовою реалізації комунікативного акту повинно бути спільне знання реалій мовця і слухача, що є основою мовного спілкування (О.С. Ахманова); можливість не тільки брати участь у міжкультурній комунікації, але й користуватися мовою на рівні її носіїв, тобто стати мовною особистістю, яка вміє організувати свою мовленнєву поведінку у відповідності з нормами мови, що вивчається, та культурою її носіїв; лінгвокраїнознавчий аспект містить знання про мовленнєву та немовленнєву поведінку; досвід здійснювати всі мовленнєві функції, необхідні для задоволення своїх потреб і потреб суспільства;

• формування міжкультурної компетенції, здатності змінювати свою культурну перспективу та відповідним чином адаптувати поведінку до культурних відмінностей і подібностей [15], тобто володіти сукупністю знань, навичок і вмінь, загальних для всіх комунікантів, для досягнення взаєморозуміння;

• формування національно-культурної компетенції, тобто усвідомлення особливості своєї власної культури, мови, традицій, релігійних цінностей і моральних норм у порівнянні з іншими, інформованість про місце своєї країни у світовій культурі, здатність з повагою ставитися до іншої культури, іншого уявленню про картину світу, інших моральних та інших норм, що сприяє

розвиткові національної самосвідомості, загальнокультурної та етнічної ідентичності, вихованню толерантності, віротерпимості та патріотизму; збереження та примноження культурної спадщини, оскільки мова є одним з основних елементів будь-якої культури;

• реалізацію кінцевої мети навчання іноземної мови, а саме, навчання спілкуванню;

• отримання культурознавчої інформації з мовних одиниць; виявлення, систематизацію та інтерпретацію іншомовного відображення явищ, специфічних для країни, мову якої вивчають; аналіз національно-специфічної взаємодії вербальних і невербальних засобів комунікації у певних мовленнєвих ситуаціях; поєднання інформаційного аспекту та практики слововживання; вміння використовувати правильні форми мови в певному соціально-культурному контексті; усвідомлення суті мовних явищ; вивчення специфічно формальних засобів іноземної мови для позначення країнознавчих суттєвих явищ, оскільки мова – засіб зберігання культурно-історичної інформації;

• комплексне вивчення мови, свідомості та культури, оскільки взаємодія мови і культури відбувається в свідомості, тому лінгвокраїнознавче дослідження є також когнітивним, тобто, уможливлює принцип комплексної реалізації цілей навчання, що передбачає не тільки оволодіння мовленнєвою діяльністю та аспектами мови, але й вивчення культури в процесі навчання мови, яка обслуговує цю культуру, навчання іноземної мови відбувається з одночасним паралельним навчанням культури країни, мова якої вивчається;

• формування компетенцій академічної грамотності, розвитку навичок критичного мислення, породження власних ідей і виклад їх відповідною мовою;

• збагачення предметно-змістового плану, більш різноманітний зміст предмета, який вивчається, оскільки зміст навчання пов’язаний з соціальним замовленням суспільства, з його розвитком, з усім, що відбувається в світі та що впливає на мету та зміст навчання іноземної мови; мова залежить від змін у культурному житті людей-носіїв мови;

• підвищення мотивації, пізнавальної активності до навчання іноземної мови, реалізацію одного з важливих мотиваційних стимулів – прагнення до розширення свого загального кругозору та поглиблення знань, що стосуються фаху здобувачів; посилення активізації комунікативно-пізнавальної діяльності здобувачів, усвідомлення здобувачами суті мовних явищ, вербального функціонування мовних засобів в автентичних матеріалах; отримання інформації для мовної і розумової діяльності; лінгвокраїнознавчий матеріал є важливим засобом для створення і підтримки інтересу та бажання до навчання іноземної мови; оволодіння культурними цінностями; іноземна мова у поєднанні із знаннями про культуру виступає як засіб мислення, виховання, розвитку особистості, спілкування;

• розвиток особистості, її індивідуальності, інтелектуального потенціалу, критичного мислення, емоційної сфери, образного мислення та національної самоідентифікації;

• підвищення виховного та освітнього потенціалу дисципліни «Іноземна мова»; ефективне вирішення практичних, загальноосвітніх, розвиваючих та виховних задач;

• збереження та укріплення соціальної стабільності в сучасному суспільстві.

Принцип комплексної реалізації цілей навчання іноземної мови в нелінгвістичній аспірантурі передбачає не тільки оволодіння всіма видами мовленнєвої діяльності та аспектами мови, але й вивчення культури в процесі навчання мови, яка обслуговує цю культуру. Тому постає питання, яким конкретно лінгвокраїнознавчим матеріалом повинні оволодівати аспіранти (ад'юнкти), враховуючи деякі аспекти, а саме, що, з одного боку, основа цих знань закладається ще в шкільному курсі предмета «Іноземна мова», під час навчання в бакалавраті, в нелінгвістичній магістратурі відбувається подальше розширення та поглиблення цих знань, виробляються певні лінгвокраїнознавчі вміння, формується лінгвокраїнознавча компетенція [16], а з іншого боку, низький рівень володіння аспірантами (ад'юнктами) іноземною мовою, незнання лексики та граматики, відсутність практичних навичок продукувати усне мовлення в монологічній та діалогічній формах, мала кількість годин, перерва у навчанні іноземної мови, низька мотивація необхідності володіння іноземною мовою [17]. Для вирішення цих проблем необхідно визначити, як саме лінгвокраїнознавство може посприяти здобувачам освітньо-наукового ступеня «доктор філософії» в успішному виконанні наукової діяльності в нелінгвістичній аспірантурі. Аспіранти (ад'юнкти) можуть мати кілька цілей навчання в залежності від своїх інтересів, галузі дослідження чи особистих бажань. Звичайно, найважливішою метою є отримання нових знань у галузі дослідження для того, щоб, по-перше, поглибити свої професійні знання і, по-друге, на основі цього, а також власного оригінального дослідження зробити гідний внесок у подальший розвиток галузі знань і, як кінцевий результат, отримати академічний ступінь «доктора філософії». Такий підхід передбачає також саморозвиток і професійний ріст, а отже, підготовку до кар'єри, де вони зможуть використати свої набуті наукові знання та навички. Під час навчання в нелінгвістичній аспірантурі аспіранти (ад'юнкти) розвивають професійні навички публічних виступів, презентацій, наукового письма, наукового обміну, участі в обговореннях, дискусіях. Звичайно, дуже важливим і суттєвим компонентом навчання в аспірантурі є підготовка та публікація наукових статей у рецензованих журналах і збірниках, у багатьох випадках іноземною мовою. Що стосується іноземної мови, то цілями аспірантів

(ад'юнктів) також можуть бути підвищення рівня володіння іноземною мовою, зокрема англійською, формування умінь та навичок роботи з світовими інформаційними ресурсами за профілем фаху та темою дослідження, оволодіння нормами мовленнєвого та письмового етикету в професійній та науковій сферах [18]. Вони повинні володіти науковою комунікацією, усним і письмовим спілкуванням у межах професійної діяльності в іншомовному середовищі, вміннями працювати з іноземною літературою та Інтернет-ресурсами іноземними мовами, писати наукові статті і тези доповідей для конференцій, оформляти презентації та виступати з доповідями та повідомленнями, брати участь в обговореннях, подавати заявки на отримання наукових грантів і працювати в міждисциплінарному та міжнародному середовищі. Все це дозволить майбутньому «доктору філософії» отримати доступ до оригінальних наукових джерел і стати повноправним учасником міжнародної спільноти [19]. Як наслідок цього в майбутніх науковців формується певний тип мислення, яке визначається як академічна грамотність.

Академічна грамотність – це розуміння того, як саме здійснювати комунікацію в академічному дискурсі [20, с. 143] (сфері комунікації, пов'язаної з специфічною галуззю людської діяльності), а саме, організація мовленнєвої діяльності та створення текстів учасниками певної соціальної групи. Академічна грамотність передбачає оволодіння знаннями про жанрову природу висловлювання, формування й удосконалення вмінь сприймати й будувати висловлювання певної жанрової форми, дотримання етичних правил академічного спілкування в науково-освітньому співтоваристві [21, с. 91-92]. Серед основних аспектів академічної грамотності називається культурна грамотність – розуміння дискурсу або культури: вміння здійснювати комунікацію мовою специфічної групи людей або предмета (наприклад, наукова мова економіки, освіти тощо) [22, с. 39-40]. В розуміння лінгвокраїнознавчого аспекту навчання іноземної мови входить узус, спосіб вираження, що співвідноситься з умовами комунікації, тобто придатна для певної конкретної ситуації форма мовлення. Тому опрацювання лексики, яка стосується узуально-поведінкового аспекту, певної кількості іншомовних слів, структур і фактичних даних, а також сам спосіб формулювання думок у запропонованій мовленнєвій ситуації, виконує певну виховну та світоглядну функцію та має естетичну цінність. Здобувачі освітньо-наукового ступеня «доктор філософії» продовжують розвивати свої здібності мовленнєвого спілкування, навчатися практичному володінню іноземною мовою, переробляти лінгвістичну (мовний та мовленнєвий матеріал) та екстралінгвістичну (предметний зміст, знання про соціальну дійсність) інформацію.

Важливою частиною наукової праці аспірантів (ад'юнктів) є аналіз літератури, і знання іноземної мови допомагає їм вивчати та аналізувати

джерела іноземною мовою, що розширює доступ до актуальних досліджень та поглиблює розуміння предметної галузі. Коли аспіранти (ад'юнкти) займаються літературним аналізом з точки зору лінгвокраїнознавства, це може посприяти глибшому розумінню тексту в контексті мови і культури. Наприклад, аналіз мовних особливостей тексту дозволяє зрозуміти, які культурні та історичні контексти відображені в мові твору, оскільки мова є засобом зберігання культурно-історичної інформації. Це може стосуватися діалектів, жаргонів, архаїчних чи специфічних лексичних одиниць. Вивчення культурних аспектів у тексті допомагає аспірантам (ад'юнктам) зрозуміти, які ідеї, цінності та норми відображені в тексті. Це може стосуватися аналізу культурних звичаїв, зразків поведінки, відомих осіб, релігійних, політичних, філософських тощо аспектів. Розуміння історичного контексту допомагає інтерпретувати твір із врахуванням соціально-політичних подій, які мають вплив на текст. Це може стосуватися аналізу часу написання тексту, політичних чи соціальних рухів тощо цього періоду. Порівняльний аналіз різних текстів різних культур дозволяє виявити спільні та відмінні риси та унікальні особливості кожної культури, а також прослідкувати вплив однієї культури на іншу.

Наведемо приклади кількох уривків оригінальних юридичних наукових текстів англійською мовою, які містять автентичний матеріал, є взірцем природного мовлення носіїв мови і знайомлять здобувачів з основами наукового юридичного дискурсу, дають характеристику типологічних рис та особливостей професійно значимого письмового тексту в науковій сфері спілкування та здійснимо аналіз з точки зору лінгвокраїнознавства, тобто дамо лінгвокраїнознавчий коментар, звертаючи увагу на культурно значущу лексику.

But what had occurred at Norfolk Island had not gone unnoticed. Drawing upon Maconochie's notion that imprisonment could be used to prepare a convict for eventual return to the community, Sir Walter Crofton of Ireland implemented what he called his "indeterminate system." Also known as the "*Irish system,*" it called for four distinct stages of treatment: solitary confinement at monotonous work for two years, followed by congregate labor under a marking system that regulated privileges and determined that date of discharge, then by an intermediate stage during which inmates were permitted to work on outside jobs, and finally conditional release under a **"ticket-of-leave."** This ticket, which could be revoked if the convict failed to live up to the conditions of his temporary release, was the first attempt at what has come to be known as *parole* [23, p. 511].

У цьому уривку з точки зору лінгвокраїнознавства для повного розуміння усього викладеного здобувачів може зацікавити така культурно значуща лексика, як ***Norfolk Island, Maconochie, Sir Walter Crofton of Ireland, "indeterminate system" – "Irish system", inmate, "ticket-of-leave"***.

Norfolk Island – маленький заселений острів Норфолк у Тихому океані між Австралією, Новою Каледонією та Новою Зеландією. Був відкритий Джеймсом Куком у 1774 році. З 1788 року його стали використовувати як місце заслання ув'язнених з Англії. У в'язницю поміщали різних злочинців: небезпечних кримінальних, політичних і дрібних злочинців. Він перетворився на колонію з суворим режимом. В'язницю закрили в 1854 році.

Maconochie – Captain Alexander Maconochie, капітан Олександр Макончі (1787-1860) був шотландським військово-морським офіцером, географом та пенітенціарним реформатором. Він намагався впровадити свою реформаторську систему на острові Норфолк, основою якої було спостереження та ведення записів для моніторингу індивідуальної поведінки та прогресу ув'язнених.

Sir Walter Crofton of Ireland – сер Уолтер Крофтон (1815-1897) був головою ради директорів в'язниць Ірландії (1854-1862). Інколи його називають ідейним спадкоємцем Олександра Макончі, який запровадив систему оцінок. Метод сера Уолтера Крофтона стосувався навчання та продуктивності як інструментів реформи.

"Indeterminate system" – "Irish system" («Ірландська система»), пенітенціарний метод, заснований сером Уолтером Крофтоном на початку 1850-их років. Складається з трьох етапів: період одиночного ув'язнення; період спільної роботи, під час якого в'язень просувався на вищий рівень за кредитами, заробленими за працьовитість і хорошу поведінку; період у «проміжних тюрмах» з мінімальним наглядом, протягом якого ув'язнений демонстрував свою надійність і працю за межами в'язниці.

Inmate – в'язень, ув'язнений. Цей термін цікавий з точки зору синонімії. В англійських наукових юридичних текстах найчастіше зустрічаються синоніми ***inmate*** і ***prisoner***. Щодо терміна ***prisoner***, то всі тлумачні словники дають практично однакове визначення: a person who is confined in a prison; a person who is in custody or under restraint [24, p. 796]; someone who is kept in a prison as a legal punishment for a crime or while they are waiting for their trial [25, p. 1303].

Термін ***inmate*** має різне тлумачення, і деякі тлумачення не мають визначення «в'язень»: a person living in an institution, esp. in a mental hospital: one of several occupants of a dwelling [26, p. 498]; one who lives in the same house or apartment with another; one of a family or community occupying a single dwelling or home; now esp., one kept in an institution, as an asylum or poorhouse [27, p. 433]; a person who is kept in a prison or a hospital for people who are mentally ill [28]; someone who is being kept in a prison [29, p. 837].

Обидва терміни вживаються в науковій юридичній літературі в британському варіанті англійської мови, проте термін ***prisoner*** вживається

частіше. Це закономірно, оскільки термін ***prisoner*** походить від терміна ***prison*** (в'язниця). Цей термін більш формальний і ширше розповсюджений у юридичному контексті, тому що означає людину, позбавлену свободи в результаті вчиненого злочину.

У науковій юридичній літературі в американському варіанті англійської мови також вживаються обидва терміни, проте їх вживання може залежати від контексту. Термін ***inmate*** частіше вживається для позначення людини, яка знаходиться під вартою або знаходиться у в'язниці, тюремній лікарні або іншій установі для виправлення. Термін ***prisoner*** є більш загальним і використовується для позначення особи, позбавленої волі з різних причин, зокрема арешту за вчинення злочину, взяття під варту, або засудження.

Тому обидва терміни використовуються в залежності від контексту та специфіки дослідження чи обговорення певної проблеми.

"Ticket-of-leave" – квиток на відпустку, схожий на дозвіл для того, хто мав проблеми з законом, для того, хто отримав цей дозвіл і тепер йому дозволено покинути в'язницю, але все одно він має дотримуватися деяких правил. Це архаїчний термін, який використовується в Англії та є еквівалентом умовно-дострокового звільнення. Це документ, який дозволяє засудженим звільнитися з місць позбавлення волі до закінчення терміну покарання, але вони повинні дотримуватися певних умов і обмежень. ***"Ticket-of-leave"*** започаткований сером Уолтером Крофтоном і пов'язаний з ***"Irish system"*** («Ірландська система»). Звільнення залежало від належної поведінки ув'язненого, якого могли повернути до в'язниці в разі необхідності. Ув'язненим, що підлягали звільненню, видавали такі квитки і передавали під нагляд інспектора, який перевіряв їх зайнятість і періодично відвідував місця їх проживання. Ірландська система вплинула на розвиток умовно-дострокового звільнення ув'язнених.

The term *white-collar crime* has been in frequent use since the 1939 presidential address of the late Edwin H. Sutherland to the American Sociological Society. Since then, the term has gained wide-spread popularity among the public, but it still remains ambiguous and controversial in criminology [30, p. 329].

Для розуміння цього уривка варто розглянути таку культурно значущу лексику, як ***white-collar crime, Edwin H. Sutherland, American Sociological Society***.

White-collar crime – «білокомірцева злочинність», злочини, вчинені особами, що мають високий соціальний статус, особами, які є представниками держави, бізнесу, посадовими особами і чиновниками в процесі їх професійної діяльності; це можуть бути порушення антимонопольного і трудового законодавства, законодавства про авторське право, рекламу, винаходи і торгові марки, різні фінансові та економічні правопорушення, злочини

корупційного та екологічного характеру, шахрайство, розкрадання; ці злочини переслідують мету фінансового збагачення та, як правило, характеризуються відсутністю насильницьких дій.

Edwin H. Sutherland (Едвін Сатерленд) – американський соціолог, вважається одним з видатних американських кримінологів XX століття. Він відомий як автор підручника кримінології, що був написаний не з позицій кримінального права, а соціології та здійснив значний вплив на розвиток кримінології в цілому. Саме він у 1939 році запропонував термін ***white-collar crime***.

American Sociological Society (Американська соціологічна асоціація) – заснована в 1905 році; є національною професійною асоціацією для соціологів і тих, хто цікавиться соціологією. Мета асоціації розвивати соціологію як науку і професію, сприяти використанню соціології в суспільстві, допомагати соціологам у їхній роботі. Едвін Сатерленд брав активну участь у діяльності Американської соціологічної асоціації та був обраний її президентом у 1939 році.

These criminologists may also examine differences in the types of deaths that are defined as murders by the law. For example, *felony murder* laws make an offender liable for first degree murder if a death results from the commission of certain “dangerous” felonies such as forcible rape, robbery, arson, or burglary [31, p. 14].

Felony (фелонія) – термін у англосаксонській системі права, що означає злочин. Цей термін з’явився в Англії у XIV столітті за часи феодалізму. Фелонію в той час розглядали як «образливе» правопорушення. До фелонії в США належать тяжкі злочини, що за ступенем суспільної небезпеки перебувають між державною зрадою та проступком. Фелонії вважаються найсерйознішими злочинами, що караються смертною карою або ув’язненням на строк не менше одного року у в’язниці, яка знаходися в юрисдикції штату.

Felony murder (тяжке вбивство) – вбивство, вчинене в процесі фелонії, наприклад під час пограбування.

First degree murder (вбивство першого ступеня) – у кримінальному законодавстві США є два види класифікації, що пов’язано з діючою англосаксонською системою права. Відповідно до Model Penal Code (Типовий кримінальний кодекс) вбивство поділяється на тяжке, просте або вбивство з необережності. Відповідно до United States Code (Звід законів США) вбивство ділиться на тяжке і просте (неумисне) вбивство, тяжкі вбивства поділяються на вбивство першого ступеня та вбивство другого ступеня.

Аналіз уривків текстів свідчить про те, що в них містяться лексичні одиниці, які мають країнознавче навантаження, важливі для розкриття різних сторін національної культури та які дозволяють здійснювати лінгвокраїнознавчу роботу на рівні лексики.

Складання лінгвокраїнознавчого коментаря до культурно значущих лексичних одиниць у тексті є складною та цікавою роботою, яку викладач може виконати заздалегідь і представити аспірантам (ад'юнктам) на занятті як приклад, або скласти його на занятті разом з аспірантами (ад'юнктами), або запропонувати їм як самостійну роботу. Тут необхідний аналіз лексичного компонента тексту, вибір лексичних одиниць і реалій, що відображають специфіку певної культури. Складання такого лінгвокраїнознавчого коментаря є важливим етапом на шляху ознайомлення аспірантів (ад'юнктів) з іноземною національною культурою, оскільки пояснює культурно значущу лексику, сприяє збагаченню та закріпленню знань лексичних одиниць мови, знання ідеальним мовцем – слухачем всієї системи культурних цінностей, виражених у мові [32], удосконалює вміння аналізу та синтезу, розвиває мислення, забезпечує адекватне сприйняття оригінальних текстів, розрахованих на носіїв мови та мовлення співрозмовника.

Ми розглянули лише один аспект поєднання мовних явищ з елементами країнознавства, аналізуючи культурно значущі лексичні одиниці в англійських оригінальних текстах, що містять автентичний матеріал, який може бути корисним для науково-дослідної роботи аспірантів (ад'юнктів). Звичайно, необхідно також навчити аспірантів (ад'юнктів) іншомовної наукової комунікації, вмінням писати наукові статті і тези доповідей на конференціях, анотації та реферати, знати вимоги до оформлення наукових праць, прийняті в міжнародній практиці, оформляти презентації і виступати з усними повідомленнями з використанням відомих міжнародних правил виступів з усними доповідями та підготовкою наукових презентацій, брати участь у діалогах і дискусіях, знати правила комунікативної поведінки в ситуаціях міжкультурного наукового спілкування, використовувати етикетні форми науково-професійного спілкування, подавати заявки на гранти, працювати в колективі в міждисциплінарному та міжнародному середовищі тощо.

Таким чином, лінгвокраїнознавчий підхід до навчання іноземної мови враховує взаємозв'язок і взаємодію мови і культури, уможливлює проникнення в таємницю слова і думки чужої мови, що сприяє розвиткові спостережливості, мислення та уяви, формує лінгвокраїнознавчу і міжкультурну компетенції. У кінцевих цілях навчання іноземної мови аспірантів (ад'юнктів) лінгвокраїнознавчий аспект відображений у вимогах навчити їх говорити, переробляти лінгвістичну та екстралінгвістичну інформацію, вчити їх практичному володінню іноземною мовою, стимулюючи розвиток їхніх здібностей до мовленнєвого спілкуванню, включаючи й володіння адекватними техніко-комунікативними сигналами в межах мовленнєвого етикету. Знання національно-специфічних правил мови, мовних

правил для побудови мовлення та лінгвокраїнознавча інформація важливі для оволодіння міжкультурною комунікацією, а також для формування академічної грамотності, розвитку лінгвістичних знань і вмінь, вміння продукувати нові ідеї, обґрунтовувати їх на основі проаналізованої інформації, продукувати власні знання та викладати їх логічно, послідовно та грамотно.

Набуті лінгвістичні знання, вміння та навички, сформовані міжкультурна та національно-культурна компетенції в процесі навчання іноземної мови здобувачами освітньо-наукового ступеня «доктор філософії» уможливлюють створювати нові знання в процесі науково-дослідної роботи на основі аналізу та систематизації інформації, генерування власного розуміння проблеми та шляхів її вирішення. Країнознавча інформація подається за допомогою філологічних засобів, у результаті чого проходить процес формування певних лінгвокраїнознавчих знань.

З практичної точки зору лінгвокраїнознавство збагачує знання про країну, мову якої вивчають, конкретними та переконливими відомостями з різних галузей життя суспільства (культури, історії, психології, релігії, реалій, традицій); формує розуміння ролі мови як елементу культури народу та потреби користуватися нею як засобом спілкування; слугує джерелом інформації для мовленнєвої діяльності; показує реальне функціонування мовних засобів в автентичних документах і текстах; виховує позитивне ставлення до іноземної мови та народу країни, мова якої вивчається.

Важливо проводити спеціально організовану роботу з формування у здобувачів освітньо-наукового ступеня «доктор філософії» лінгвокраїнознавчих знань і навичок у процесі навчання іноземної мови.

Література:

1. Леонидова Г.В. Теория и практика формирования научно-образовательного пространства: монография. Вологда: ИСЭРТ РАН, 2010. 272 с.

2. Зеленська, О.П. До питання навчання іноземної мови в контексті міжкультурної парадигми. Розум в XXI столітті: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Сімферополь, 20 червня 2012 року). Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. Т.1. С. 15-20.

3. Томахин Г.Д. Теоретические основы лингвострановедения (на материале лексических американизмов английского языка): дис. … докт. филол. наук: 10.02.19. М. 1984. 486 с.

4. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие. М.: Слово/Slovo, 2000. 146 с.

5. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 336 с.

6. Пассов Е.И. Программа-концепция коммуникативного иноязычного образования. М.: Просвещение, 2000. 170 с.

7. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. М.: Индрик, 2005. 1040 с.

8. Томахин Т.Д. Лингвострановедение – что это такое? Иностранные языки в школе. 1996. № 6. С. 22-24.

9. Кечик О.О. Лінгвокраїнознавчий аспект навчання іноземної мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8._NPE_2007/philologia/20941.doc.htm

10. Миньяр-Белоручев Р.К. Методический словник. Толковый словарь терминов методики обучения языкам. М.: Стелла, 1993. 144 с.

11. Сысоев П.В. Обучение культурному самоопределению и диалогу культур посредством иностранного языка (на материале курса по культуроведению США для языковых вузов) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.prof.msu.ru

12. Chastain K. The development of modern-language skills: Theory to practice. Chicago: Rand McNally, 1971. 416 p.

13. Timpe. V. Assessing intercultural language learning: The dependence of receptive sociopragmatic competence and discourse competence on learning opportunities and input. Frankfurt: Peter Lang AG, 2014. 317 p.

14. Оберемко О.Г. Лингвострановедческий аспект обучения французскому языку в V-VII классах средней школы: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец.: 13.00.02 «Теория и методика преподавания иностранных языков» М., 1989. 16 с.

15. Hammer M.R. Intercultural competence development. In J.M. Bennett (Ed.), The SAGE encyclopedia of intercultural competence. Thousand Oaks, CA: SAGE Publishing, Inc., 2015. P. 483-486.

16. Зеленська О.П. Значення лінгвокраїнознавчої компетенції у навчанні іноземної мови здобувачів вищої освіти в нелінгвістичній магістратурі. Актуальні питання гуманітарних наук. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 26. Т. 1. С. 143-147.

17. Зеленська О.П. Деякі особливості навчання іноземної мови в нелінгвістичній аспірантурі (ад'юнктурі). Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. К.: Гносиз, 2019. № 4. Кн. 2. Т. 3 (85). С. 93-101.

18. Давидов П.Г. Безперервна освіта – вимоги часу чи нова філософія освітньої діяльності. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського: Науковий журнал. Серія: Гуманітарні науки. 2010. № 2. С. 170-175.

19. Мекеко Н.М. Организация изучения иностранных языков в аспирантуре в условиях новых образовательных стандартов. Инновационность и мультикомпетентность в преподавании и изучении иностранных языков. М., 2015. С. 32-39.

20. Смирнова Н.В. Академическая грамотность как фактор иноязычной профессиональной подготовки. Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2017. № 1. С. 140-147.

21. Семеног О.М. Курс «Академічна культура дослідника: європейський та національний досвід» у докторській підготовці. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 23-24 квітня 2020). Суми: СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2020. С. 89-93.

22. Green B. The new literacy challenge. Literacy learning: Secondary thoughts. 1999. Vol. 1. No. 1. P. 36-46.

23. Inciardi J.A. Criminal justice. Fort Worth, TX: Harcourt Brace & Company, 1993. 766 p.

24. New Webster's dictionary and thesaurus of the English language. Danbury, CT: Lexicon publications, Inc., 1993. 1248 p.

25. Longman dictionary of contemporary English. Harlow, Essex, England: Pearson education limited, 2005. 1950 p.

26. New Webster's dictionary and thesaurus of the English language. Danbury, CT: Lexicon publications, Inc., 1993. 1248 p.

27. Webster's new collegiate dictionary. Springfield, Mass, USA: G. & C. Merriam Co. Publishers, 1960. 1174 p.

28. Cambridge academic content dictionary. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 1212 p.

29. Longman dictionary of contemporary English. Harlow, Essex, England: Pearson education limited, 2005. 1950 p.

30. Vold G.B., Bernard Th. J. Theoretical criminology. Oxford: Oxford university press, 1986. 374 p.

31. Vold G.B., Bernard Th. J. Theoretical criminology. Oxford: Oxford university press, 1986. 374 p.

32. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). М.: Изд-во РУДН, 1997. 331 с.

References:

1. Leonidova, G.V. (2010). *Teoriya i praktika formirovaniya nauchno-obrazovatelnogo prostranstva [The theory and practice of forming the scientific-educational space]*. Vologda: ISERT RAN [in Russian].

2. Zelenska, O.P. (2012). Do pytannya navchannya inozemnoyi movy v konteksti mizhkulturnoyi paradyhmy [To the question of teaching a foreign language in the context of the intercultural paradigm]. *Rozum v XXI stolitti – Wisdom in the 21st century:* proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference (Vol. 1), (pp.15-210). Simferopol: Krymskui instytut biznesu UEU [in Ukrainian].

3. Tomakhin, G.D. (1984). Teoreticheskie osnovy lingvostranovedeniya (na materiale leksicheskikh amerikanizmov angliyskogo yazyka) [The theoretical bases of linguistic and country studies (based on the material of the lexical Americanisms of English]. *Doctor's thesis.* M. [in Russian].

4. Ter-Minasova, S.G. *Yazyk i mezhkulturnaya kommunikatsiya [Language and intercultural communication]*. M.: Slovo/Slovo [in Russian].

5. Galskova, N.D., Gez, N.I. (2004). *Teoriya obucheniya inostrannym yazykam. Lingvodidaktika i metidika [The theory of teaching the foreign languages. Linguo-didactics and methodology]*. M.: Izdatelskiy tsentr "Akademiya" [in Russian].

6. Passov, E.I. (2000). *Programma-kontseptsiya kommunikativnogo inoyazychnogo obrazovaniya [The programme-concept of communicative foreign language education]*. M.: Prosveschenie [in Russian].

7. Vereschagin, E.M., Kostomarov, V.G. (2005). *Yazyk i kultura [Language and culture]*. M.: Indrik [in Russian].

8. Tomakhin, T.D. (1996). *Lingvostranovedenie – chto eto takoe? [Linguistic and country studies – what is it?]*. Inostrannye yazyki v shkole – Foreign languages at school, 6, 22-24 [in Russian].

9. Ketchyk, O.O. (2007). Lihvokrayinoznavchyi aspect navchannya inozemnoyi movy [The linguistic and country studies aspect of teaching a foreign language]. Retrieved from http://www.rusnauka.com/8._NPE_2007/philologia/20941.doc.htm

10. Minyar-Beloruchev, R.K. (1993). *Metodicheskiy slovnik. Tolkovyy slovar terminov metodiki obucheniya yazykam [Methodical glossary. Dictionary of the terms of the methods of teaching the languages]*. M.: Stella [in Russian].

11. Sysoev P.V. Obuchenie kulturnomu samoopredeleniyu i dialogu kultur posredstvom inostrannogo yazyka (na materiale kursa po kulturovedeniyu SSHA dlya yazykovykh vuzov) [Teaching cultural self-determination and dialogue of cultures by means of a foreign language (based on the material of the course in culture studies of the USA for linguistic higher educational establishments]. Retrieved from http://www.prof.msu.ru [in Russian].

12. Chastain, K. (1971). The development of modern-language skills: Theory to practice. Chicago: Rand McNally [in English].

13. Timpe., V. (2014). Assessing intercultural language learning: The dependence of receptive sociopragmatic competence and discourse competence on learning opportunities and input. Frankfurt: Peter Lang AG [in English].

14. Oberemko, O.G. (1989). Lingvostranovedcheskiy aspect obucheniya frantsuzskomu yazyku v V-VII klassakh sredney shkoly [Linguistic and country studies aspect of teaching the French language in the V-VII grades of a secondary school]. *Extended abstract of candidate's thesis.* M. [in Russian].

15. Hammer, M.R. (2015). Intercultural competence development. *The SAGE encyclopedia of intercultural competence.* Thousand Oaks, CA: SAGE Publishing, Inc., 483-486 [in English].

16. Zelenska, O.P. (2019). *Znachennya linhvokrayinoznavchoyi kompetentsiyi u navchanni inozemnoyi movy zdobuvachiv vuschoyi osvity v nelinhvistychnii mahistraturi [The significance of the linguistic and country studies competence in teaching a foreign language to the students taking the non-linguistic Master course].* Aktualni pytannya humanitarnykh nauk – The topical issues of the humanitarian sciences, issue 26, vol. 1, 143-147 [in Ukrainian].

17. Zelenska, O.P. (2019). *Deyaki osoblyvosti navchannya inozemnoyi movy v nelihvistychnii aspiranturi [Some peculiarities of teaching a foreign language to the post-graduates taking the non-linguistic post-graduate course].* Vyscha osvita Ukrayiny u konteksti intehratsiyi do yevropeiskoho prostoru – Higher education of Ukraine in the context of integrating to the European space, 4, in 2, vol. 3 (85), 93-101 [in Ukrainian].

18. Davydov, P.H. (2010). *Bezperervna osvita – vymohy chasu chy nova filosofiya osvitnyoyi diyalnosti [Continuous education – the demands of time or new philosophy of the educational activity].* Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu ekonomiky i torhivli imeni Mykhaila Tuhan-Baranovskoho – Bulletin of Donetsk Mikhailo Tugan-Baranovsky National university of economy and trade of Donetsk, ser. Humanitarian sciences, 2, 170-175 [in Ukrainian].

19. Mekeko, N.M. (2015). *Organizatsiya izucheniya inostrannykh yazykov v aspiranture v usloviyakh novykh obrazovatelnykh standartov [The organization of learning the foreign languages during the post-graduate studies under conditions of the new educational standards].* Innovatsionnost i multikomponentnost v prepodavanii i izuchenii inostrannykh yazykov – Innovation and multicompetence in teaching and learning the foreign languages, 32-39 [in Russian].

20. Smirnova, N.V. (2017). *Akademitcheskaya gramotnost kak factor inoyazychnoy professionalnoy podgotovki [The academic literacy as a factor of the foreign language professional training].* Vestnik VGU – Bulletin of VGU, ser. Linguistics and intercultural communication, 1, 140-147 [in Russian].

21. Semenoh, O.M. (2020). Kurs "Akademitchna cultura doslidnyka: yevropeyskyi ta natsionalnyi dosvid" u doktorskii pidhotovtsi [The course of "The academic culture of an investigator: the European and national experience" in doctors' training]. *Innovatsiynyi rozvytok vyschoyi osvity: hlobalnyi, yevropeyskyi ta natsionalnyi vymiry zmin – The Innovation development of higher education: the global, European and national measures of the changes:* proceedings of the VI International scientific and practical conference. Sumy: A.S. Makarenko PU of Sumy [in Ukrainian].

22. Green, B. (1999). The new literacy challenge. *Literacy learning: Secondary thoughts.* vol. 1, No 1, 36-46 [in English].

23. Inciardi, J.A. (1993). *Criminal justice.* Fort Worth, TX: Harcourt Brace & Company [in English].

24. New Webster's dictionary and thesaurus of the English language (1993). Danbury, CT: Lexicon publications, Inc. [in English].

25. Longman dictionary of contemporary English (2005). Harlow, Essex, England: Pearson education limited [in English].

26. New Webster's dictionary and thesaurus of the English language (1993). Danbury, CT: Lexicon publications, Inc. [in English].

27. Webster's new collegiate dictionary (1960). Springfield, Mass, USA: G. & C. Merriam Co. Publishers [in English].

28. Cambridge academic content dictionary (2009). Cambridge: Cambridge University Press [in English].

29. Longman dictionary of contemporary English (2005). Harlow, Essex, England: Pearson education limited [in English].

30. Vold, G.B., Bernard, Th. J. (1986). *Theoretical criminology.* Oxford: Oxford university press [in English].

31. Vold, G.B., Bernard, Th. J. (1986). *Theoretical criminology.* Oxford: Oxford university press [in English].

32. Vorobyev, V.V. (1997). *Lingvokulturologiya (teoriya i metody) Linguistic and cultural studies (theory and methods).* M.: Izd-vo RUDN [in Russian].

УДК 81'243

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-843-854

Златовласова Олександра Володимирівна викладач, Міжнародний гуманітарний університет, вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, тел.: (048) 715-38-28, https//orcid.org/0009-0006-9743-5853

Кривда Людмила Русланівна асистент, Міжнародний гуманітарний університет, вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, тел.: (048) 715-38-28, https://orcid.org/orcid=0000-0001-9193-3823

МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ РОЗВИТКУ УСНОГО ІНШОМОВНОГО МОВЛЕННЯ

Анотація. Актуальність вивчення методів та прийомів розвитку усного іншомовного мовлення визначається зростаючою необхідністю ефективного володіння іноземними мовами в умовах глобалізації та інтернаціоналізації освіти. Сучасне суспільство вимагає від фахівців різних галузей не лише теоретичних знань, але й високого рівня комунікативних навичок. Тому важливим завданням є пошук та впровадження дієвих методів навчання, які сприяють розвитку усного іншомовного мовлення.

Дослідження спрямовані на визначення найефективніших методів та прийомів для розвитку усного мовлення. Особливу увагу приділяють комунікативному підходу, який передбачає використання мови в реальних ситуаціях, що сприяє розвитку комунікативних навичок. Такі методи, як рольові ігри, дискусії, презентації та дебати, дозволяють студентам практикувати мову в різних контекстах, що є важливим для формування впевненості в усному мовленні.

Інтеграція аудіовізуальних засобів та технологій у навчальний процес є ще одним важливим аспектом. Використання відео, аудіо матеріалів, онлайн-платформ та інтерактивних програм допомагає створити автентичне мовне середовище, стимулюючи студентів до активного використання іноземної мови. Це також сприяє розвитку аудитивних навичок та розумінню культури країни, мову якої вивчають.

Методи інтерактивного навчання, такі як робота в малих групах, парах та індивідуальні завдання, дозволяють враховувати індивідуальні особливості студентів, їхні потреби та рівень підготовки. Зворотний зв'язок від викладача також є важливим, оскільки він допомагає студентам усвідомлювати свої помилки та працювати над їх виправленням.

Отже, розвиток усного іншомовного мовлення є складним, але надзвичайно важливим аспектом у вивченні іноземних мов. Впровадження ефективних методів та прийомів навчання сприятиме не лише академічному успіху студентів, але й їхній здатності вільно спілкуватися в міжнародному середовищі, що є ключовим у сучасному світі.

Ключові слова: усне мовлення, комунікативний підхід, аудіолінгвальний метод.

Zlatovlasova Oleksandra Vladimirovna teacher, International Humanitarian University, St. Fountain Road, 33, Odesa, 65009, tel.: (048) 715-38-28, https//orcid.org/0009-0006-9743-5853

Kryvda Liudmyla Ruslanivna assistant, International Humanitarian University, St. Fountain Road, 33, Odesa, 65009, tel.: (048) 715-38-28, https://orcid.org/0000-0001-9193-3823

METHODS AND TECHNIQUES FOR DEVELOPING ORAL FOREIGN LANGUAGE SKILLS

Abstract. The relevance of studying methods and techniques for developing oral foreign language skills is determined by the growing need for effective command of foreign languages in the context of globalization and the internationalization of education. Modern society requires professionals in various fields not only to have theoretical knowledge but also to possess high-level communication skills. Therefore, an important task is to seek and implement effective teaching methods that contribute to the development of oral foreign language skills.

Research is focused on identifying the most effective methods and techniques for developing oral skills. Particular attention is given to the communicative approach, which involves using the language in real-life situations, thereby promoting the development of communication skills. Methods such as role-playing, discussions, presentations, and debates allow students to practice the language in various contexts, which is essential for building confidence in oral communication.

Another important aspect is the integration of audiovisual tools and technologies into the learning process. The use of videos, audio materials, online platforms, and interactive programs helps create an authentic language environment, encouraging students to actively use the foreign language. This also contributes to the development of listening skills and the understanding of the culture of the country whose language is being studied.

Interactive teaching methods, such as working in small groups, pairs, and individual tasks, allow for the consideration of students' individual characteristics,

their needs, and their level of preparation. Feedback from the teacher is also crucial as it helps students to recognize their mistakes and work on correcting them.

Thus, the development of oral foreign language skills is a complex but extremely important aspect of learning foreign languages. The implementation of effective teaching methods and techniques will not only contribute to the academic success of students but also enhance their ability to communicate freely in an international environment, which is key in today's world.

Keywords: oral speech, communicative approach, audio-lingual method.

Постановка проблеми. Проблема розвитку усного іншомовного мовлення є однією з найважливіших в сучасній методиці викладання іноземних мов. У зв'язку зі зростаючою глобалізацією та інтернаціоналізацією освіти, виникає необхідність у володінні іноземними мовами на високому рівні, що включає не лише граматичну правильність, але й вміння ефективно спілкуватися. Однак, багато студентів стикаються з труднощами при спробах оволодіти усним мовленням, що часто пов'язано з недостатньою практикою в реальних комунікативних ситуаціях та використанням застарілих методів навчання.

Основні питання, які виникають при дослідженні цієї проблеми, включають:

Які методи та прийоми є найбільш ефективними для розвитку усного іншомовного мовлення?

Як можна інтегрувати сучасні технології та інноваційні підходи в процес навчання для покращення результатів?

Які специфічні фактори впливають на успішність оволодіння усним мовленням у різних груп студентів?

Які методи найкраще підходять для подолання психологічних бар'єрів та страху перед спілкуванням іноземною мовою?

Важливим завданням є не тільки аналіз та систематизація існуючих методів, але й адаптація їх до потреб сучасних студентів, враховуючи їхні індивідуальні особливості та контекст навчання. Це включає дослідження як традиційних підходів, так і інноваційних методів, таких як використання онлайн-платформ, рольових ігор, інтернаціональних програм обміну, а також інтеграція мобільних додатків для мовної практики.

Провідними фахівцями у данній темі є: А. Фрумкіна, В. Плахотник, О.Паршикова, Л. Гусак, Шерон де Вари.

Метою статті є аналіз та систематизація існуючих методів та прийомів, спрямованих на розвиток усного іншомовного мовлення, а також визначення їх ефективності та можливостей застосування в освітньому процесі.

У ході дослідження було використано **комплекс методів**, що включав аналіз наукової літератури, спостереження, анкетування викладачів та студентів, експериментальний метод. Це дозволило отримати всебічну картину щодо сучасного стану використання методів розвитку усного мовлення та визначити найбільш дієві з них.

Виклад основного матеріалу. Зміст дослідження охоплює декілька ключових аспектів. По-перше, було проаналізовано традиційні та інноваційні методи навчання усного мовлення, такі як аудіолінгвальний метод, комунікативний підхід, метод занурення та інші. По-друге, розглянуто конкретні прийоми та техніки, що сприяють розвитку мовленнєвих навичок, зокрема рольові ігри, дискусії, дебати, проєктні роботи. Особлива увага приділена інтернаціональним програмам обміну, які надають студентам можливість практикувати мову в автентичному середовищі.

Результати дослідження показали, що найбільш ефективними методами є ті, що забезпечують інтерактивність та автентичність мовленнєвої практики. Комунікативний підхід та метод занурення значно підвищують рівень усного мовлення студентів, оскільки вони моделюють реальні мовленнєві ситуації та стимулюють активну участь у комунікативному процесі. Крім того, використання технологій, таких як онлайн-платформи та мобільні додатки для вивчення мов, також сприяє покращенню усного мовлення.

На підставі отриманих результатів зроблено висновок, що інтеграція різних методів та прийомів, з урахуванням індивідуальних особливостей студентів, є ключем до успішного розвитку усного іншомовного мовлення. Це дослідження може стати основою для подальших наукових робіт та практичних розробок у галузі методики викладання іноземних мов.

Мовний бар'єр – це психологічна та комунікативна перешкода, яка виникає у людей при вивченні та використанні іноземної мови. Він може значно ускладнити процес спілкування та засвоєння мовних навичок. Мовний бар'єр є серйозною проблемою як для дітей, так і для дорослих, які вивчають іноземну мову у вищих навчальних закладах.

Причини виникнення мовного бар'єру можуть бути різноманітними. Однією з основних є психологічні фактори. Страх перед помилками, невпевненість у своїх силах та низька самооцінка часто стають на заваді вільному спілкуванню. Люди бояться зробити помилку, бути висміяними або нерозумілими, що призводить до зниження їхньої активності у вивченні мови.

Культурні відмінності також можуть сприяти виникненню мовного бар'єру. Вивчення мови нерідко супроводжується знайомством з новою культурою, що може викликати труднощі у розумінні та адаптації до нових соціальних норм і традицій. Наприклад, студент, який вивчає німецьку мову,

може відчувати дискомфорт через незнання деяких культурних аспектів, що ускладнює його спілкування з носіями мови.

Недостатній рівень знань і відсутність практики також є важливими факторами, що сприяють виникненню мовного бар'єру. Людина, яка не має достатньої кількості знань граматики та лексики, відчуває труднощі в побудові речень та висловленні своїх думок. Відсутність практики, зокрема у спілкуванні з носіями мови, призводить до того, що набуті знання не закріплюються і швидко забуваються.

Мовний бар'єр може виникати у різних груп людей. Діти часто стикаються з ним під час навчання у школі або дитячому садку, коли вивчають нову мову. Дорослі, зокрема студенти вищих навчальних закладів, також можуть відчувати мовний бар'єр при вивченні іноземної мови. Це може бути особливо актуальним для студентів, які вивчають мову на більш високому рівні і мають справу з академічними текстами та складною граматикою.

Викладачі та науковці повинні враховувати всі ці фактори і розробляти ефективні методики для подолання мовного бар'єру. Одним з підходів є створення підтримуючого середовища, де студенти не бояться робити помилки і відчувають підтримку з боку викладача та одногрупників. Інтерактивні завдання, рольові ігри та регулярна практика можуть значно полегшити процес вивчення мови і допомогти студентам подолати мовний бар'єр.

Розвиток усного іншомовного мовлення є важливим аспектом вивчення мови, який вимагає різноманітних підходів та постійної практики. Методи розвитку можна поділити на дві основні категорії: групові та індивідуальні.

Групові методи мають свої переваги, оскільки вони дозволяють студентам взаємодіяти один з одним, відтворюючи реальні життєві ситуації. Наприклад, діалоги та рольові ігри є ефективними, оскільки вони створюють умови для практики мовлення у контексті, близькому до реального життя. Студенти можуть розігрувати різні сценарії, такі як відвідування магазину або лікаря, що допомагає їм опанувати необхідні комунікативні навички. Обговорення та дебати також відіграють важливу роль, сприяючи розвитку критичного мислення та вміння аргументувати свою точку зору. Учасники можуть обговорювати різні теми, що цікаві їм, або дискусувати про актуальні питання, що розвиває їхні мовні та аналітичні здібності.

Індивідуальні методи також є надзвичайно важливими для розвитку усного іншомовного мовлення. Самостійні аудіо-вправи дозволяють студентам практикувати мовлення у зручний для них час. Прослуховування аудіоматеріалів та подальший переказ або відповідь на запитання допомагає закріпити почуте та розвинути навички виразного мовлення. Читання вголос є ще одним ефективним методом, що сприяє покращенню вимови та інтонації.

Студенти можуть обирати тексти різного жанру і рівня складності, читаючи їх вголос та записуючи себе на аудіо або відео для подальшого аналізу.

Застарілі методи та прийоми розвитку усного іншомовного мовлення, які ще донедавна використовувалися в підручниках німецької та китайської мови, мають обмежену ефективність у сучасному навчальному середовищі.

Одним із таких методів є аудіолінгвальний підхід, який використовувався у підручниках, таких як "Deutsch Heute" для вивчення німецької мови. Цей метод фокусується на механічному повторенні фраз та структур без глибокого розуміння контексту чи значення. Студенти вчилися повторювати стандартні діалоги або речення, але рідко мали змогу використовувати ці знання у реальних комунікативних ситуаціях. Наприклад, учні могли годинами тренуватися повторювати фрази типу "Wie geht es Ihnen?" ["Як справи?"], але не отримували достатньої практики для підтримання живої розмови.

У підручнику "Integrated Chinese," часто використовувався метод заучування великої кількості нових слів та фраз без контексту. Студенти заучували списки нових слів, повторюючи їх до автоматизму, але не завжди розуміли, як правильно використовувати ці слова у реченнях чи бесідах. Наприклад, учні могли вивчити десятки нових ієрогліфів та їхні значення, але коли справа доходила до реальної розмови, вони губилися і не могли правильно застосувати ці знання.

Ще один застарілий метод, що застосовувався в обох мовах, це так званий "граматико-перекладний" метод, де основний акцент робився на перекладі текстів з однієї мови на іншу та на вивченні граматичних правил. У підручнику "Hammer's German Grammar and Usage," студенти часто перекладали довгі тексти з німецької на рідну мову і навпаки, при цьому втрачаючи нагоду розвивати комунікативні навички. У китайській мові, у підручнику "Chinese Made Easy," фокус на граматичних правилах призводив до того, що учні знали, як побудувати правильне речення за правилами, але не могли вести природну розмову, використовуючи ці знання.

Ці методи мають обмежену ефективність через те, що вони не враховують потреби в реальній мовній практиці та живому спілкуванні. Сучасні підходи до навчання мов наголошують на інтерактивних та комунікативних методах, які спрямовані на використання мови у реальних життєвих ситуаціях. Вони включають діалоги, рольові ігри, інтерактивні завдання та використання автентичних матеріалів, що робить процес навчання більш цікавим та ефективним. Існує декілька прийомів, які допомагають ефективно розвивати ці навички. Ось деякі з них з прикладами та схемами:

1. Діалоги та Рольові Ігри

Опис: Це практичні вправи, де учні працюють в парах або групах, розігруючи різні сценарії з життя [наприклад, покупки в магазині, відвідування лікаря, бесіда в кафе]. Приклад: Один учень грає роль продавця, інший — покупця. Вони обговорюють покупки, ціни, запитують про знижки тощо.

2. Обговорення та Дебати

Опис: Створення умов для обговорення різних тем, що цікавлять учнів. Це можуть бути актуальні питання, новини, культурні теми. Приклад: Учні діляться на групи і обговорюють переваги та недоліки онлайн та офлайн навчання.

3. Аудіо та Відео Матеріали

Опис: Прослуховування або перегляд матеріалів на іноземній мові з подальшим обговоренням чи відповіді на запитання. Приклад: Перегляд короткого відео новин англійською мовою і подальше обговорення побаченого.

4. Імпровізаційні Вправи

Опис: Використання коротких завдань, де учні повинні імпровізувати, створюючи розповіді чи відповіді на несподівані питання. Приклад: Вчитель задає питання "Що б ти робив, якби виграв мільйон доларів?" і учні мають імпровізувати відповідь.

5. Вправи на Активне Слухання

Опис: Слухання діалогів чи монологів з подальшим відтворенням почутого, або відповідями на запитання. Приклад: Вчитель читає короткий текст, а учні потім переказують його своїми словами або відповідають на запитання щодо нього.

6. Використання Інтерактивних Платформ

Опис: Використання онлайн-платформ для спілкування з носіями мови або іншими учнями з усього світу. Приклад: Використання платформи, як-от iTalki, для практики розмов з носіями мови.

Стаття А. Фрумкіної «Методи та прийоми розвитку усного іншомовного мовлення в початковій школі» аналізує існуючі методи і прийоми навчання усного іншомовного мовлення в початковій школі. Автор підкреслює, що діти молодшого шкільного віку мають високий потенціал для вивчення мов завдяки своїм природним здібностям до імітації та запам'ятовування. Важливо враховувати, що в цей період їхня пам'ять та увага ще знаходяться в стадії розвитку, тому для ефективного навчання необхідно використовувати спеціальні прийоми. До них належать рольові ігри, змагання, конкурси, використання ілюстративно-образотворчої наочності, музики та ритмічних вправ.

На першому році навчання іноземної мови починається іншомовний комунікативно-мовленнєвий розвиток учнів. Важливе значення має розвиток усно-мовних форм спілкування, що підвищує мотивацію до вивчення мови. Метод взаємопов'язаного навчання, запропонований В. Плахотником, передбачає інтегроване навчання видів мовленнєвої діяльності, включаючи монологічне та діалогічне мовлення, аудіювання, читання та письмо на основі ідентичного мовного матеріалу. Це допомагає учням краще зрозуміти структуру мови та розвивати всі мовні навички одночасно.

О. Паршикова зосереджує свою увагу на моделюванні комунікативно-ігрової діяльності у навчальному процесі. Це створює «штучну природність» навчання, що робить процес вивчення мови більш цікавим та ефективним. Л. Гусак пропонує впровадження асоціативного навчання, що дозволяє дітям сприймати мовний матеріал через усі аналізатори: зорові, слухові, мовленнєво-моторні й рухові. Це забезпечує більш глибоке засвоєння матеріалу та сприяє розвитку мовленнєвих навичок.

Методика едьютейнмент, запропонована Шерон де Вари, поєднує навчання та розваги, використовуючи мультимедійні продукти, психологічні прийоми і сучасні технології. Це робить навчання більш привабливим для дітей та підвищує їхню мотивацію до вивчення іноземної мови. Інтегрований курс навчання, запропонований автором, включає зображальне мистецтво та іноземну мову. Реалізація цього курсу проходить на трьох етапах: іншомовний імітаційно-мовленнєвий, іншомовний свідомо-мовленнєвий та іншомовний творчо-мовленнєвий. Це забезпечує комплексний підхід до навчання, де іноземна мова використовується як засіб засвоєння основного предмету. [1]

Дослідження методів навчання іноземних мов демонструють, що інтерактивні, комунікативні та ігрові підходи, запозичені з методик навчання дітей, можуть суттєво покращити результати навчання студентів вищих навчальних закладів. Такі методи сприяють більш швидкому та глибокому засвоєнню мови, ніж традиційні підходи.

Рольові Ігри та Симуляції

Одним із ключових методів є рольові ігри та симуляції, що імітують реальні життєві ситуації. Дослідження показують, що студенти, які активно залучені до процесу навчання через рольові ігри, демонструють вищий рівень володіння мовою та впевненість у своїх мовних навичках [2]. Цей метод дозволяє студентам практикувати мову в безпечному середовищі, що сприяє подоланню мовного бар'єру. [3]

Аудіовізуальні Матеріали

Інтеграція аудіовізуальних матеріалів також є ефективною стратегією. Прослуховування подкастів, перегляд відео та аналіз цих матеріалів допомагає студентам покращити навички аудіювання та вимови. Дослідження показують, що така практика сприяє кращому засвоєнню матеріалу та створює умови для занурення у мовне середовище [4,5].

Інтерактивне Навчання

Інтерактивне навчання, яке включає використання сучасних технологій, таких як мобільні додатки та віртуальні агенти, створює можливості для соціальної взаємодії в реалістичних ситуаціях. Ці методи значно підвищують ефективність навчання, оскільки студенти можуть активно використовувати мову у контексті [6,7].

Порівняння з Традиційними Методами

Порівняння методик навчання показує, що студенти, які використовують інтерактивні підходи, досягають вільного володіння мовою швидше, ніж ті, хто навчається за традиційними методами. Наприклад, протягом шести місяців такі студенти можуть досягти рівня, необхідного для ведення повсякденних розмов. Це підтверджується дослідженнями, що показують швидкий прогрес завдяки активному залученню студентів та використанню мови в реальних життєвих ситуаціях

План заняття для студентів ВНЗ на тему "Методи та прийоми розвитку усного іншомовного мовлення"

Ціль уроку: Ознайомити студентів з ефективними методами та прийомами розвитку усного іншомовного мовлення та практикувати ці методи на прикладах завдань.

Тривалість: 90 хвилин

1. Вступна частина (10 хвилин)

- **Привітання та знайомство з темою уроку**
  - Вчитель коротко пояснює мету уроку та очікувані результати.
  - Короткий обговорення: "Що для вас є найскладнішим у розвитку усного мовлення?" (обговорення у парах або малих групах, а потім обговорення у великій групі).

2. Теоретична частина (20 хвилин)

- **Вступ до методів розвитку усного мовлення**
  - Презентація основних методів (групові та індивідуальні методи).

- Обговорення переваг і недоліків кожного методу.

- **Приклади методів з практики**
- Діалоги та рольові ігри.
- Обговорення та дебати.
- Самостійні аудіо-вправи.
- Читання вголос.

3. Практична частина (60 хвилин)

Групові методи

- **Діалоги та рольові ігри (20 хвилин)**
- Завдання: Студенти розподіляються на пари. Кожна пара отримує сценарій (наприклад, "Візит до лікаря" або "Покупка у магазині"). Студенти розігрують сцену, чергуючи ролі.
- Рефлексія: Після виконання завдання кожна пара коротко обговорює, що було складно та що вдалося добре.
- **Обговорення та дебати (20 хвилин)**
- Завдання: Група поділяється на дві підгрупи. Теми для дебатів: "Онлайн навчання проти традиційного навчання", "Зміни клімату: реальність чи міф".
- Кожна підгрупа готує аргументи на свою користь, потім проводяться дебати.
- Рефлексія: Обговорення вражень від дебатів, що було складно, які нові слова або вирази були використані.

Індивідуальні методи

- **Самостійні аудіо-вправи (10 хвилин)**
- Завдання: Студенти прослуховують короткий подкаст або аудіо-розповідь, після чого записують свій переказ або відповідають на запитання.
- Рефлексія: Обговорення у парах, що було складно, як допомагає така вправа.
- **Читання вголос (10 хвилин)**
- Завдання: Кожен студент обирає короткий уривок тексту (наприклад, з новин або літературного твору) та читає його вголос. Після цього записує своє читання на аудіо.
- Рефлексія: Самоаналіз або аналіз у парах, звертаючи увагу на вимову, інтонацію та темп мовлення.

4. Підсумки уроку (10 хвилин)

- **Обговорення**
- Вчитель підбиває підсумки уроку, обговорює з студентами, що вони дізналися нового, які методи були найбільш ефективними для них.

- Коротке опитування: Які методи вони хотіли б застосовувати у майбутньому і чому.

- **Домашнє завдання**
  - Завдання: Обрати один з індивідуальних методів (аудіо-вправи або читання вголос) та виконати вдома. Написати короткий звіт про свої враження та результати.

Такий план уроку допоможе студентам ВНЗ краще зрозуміти та практикувати різноманітні методи розвитку усного іншомовного мовлення.

Висновки.Таким чином, адаптація дитячих методик для навчання студентів ВНЗ може значно покращити результати та прискорити процес освоєння іноземної мови. Ці підходи підкреслюють важливість інтерактивних, комунікативних та технологічно орієнтованих методів у сучасному мовному навчанні.

Літератури:

1. Фрумкіна А. Методи та прийоми розвитку усного іншомовного мовлення в початковій школі // Архів матеріалів міжнародних наукових конференцій. – 2021.

2. Каммінс, Дж. Білінгвальні та занурювальні програми // Сучасні питання білінгвізму. 2009. – С. 85–102.

3. Кінджер, К. Покращення вивчення мови через навчання за кордоном // Журнал прикладної лінгвістики. 2011. – С. 57–74.

4. Варшауер, М. Технологічні зміни та майбутнє CALL // Комп’ютерно-асистоване навчання мов. 2004. – С. 49–64.

5. Грессер, А. С., Чипман, П., Хейнс, Б. С., Ольні, А. АвтоТьютор: когнітивна система, що імітує репетитора // Журнал когнітивної науки. 2005. – С. 375–396.

6. Ніколайду, І., Пісас, П., Боглу, Д. Віртуальні агенти у вивченні мов // Інтерактивне навчання. 2021. – С. 101–120.

7. Чун, Д. М. Вивчення мови та технології: минуле, сучасне та майбутнє // Журнал прикладної лінгвістики. 2019. – С. 223–241.

References:

1. Frumkina, A. (2021). Metody ta pryjomy rozvytku usnoho inshomovnoho movlennia v pochatkovii shkoli [Methods and techniques for developing oral foreign language skills in primary school]. Arkhiv materialiv mizhnarodnykh naukovykh konferentsii – Archive of Materials of International Scientific Conferences [in Ukrainian].

2. Cummins, J. (2009). Bilingualni ta zanuriuvalni prohramy [Bilingual and immersion programs]. Suchasni pytannia bilingvizmu – Modern Issues of Bilingualism, 85-102 [in English].

3. Kinginger, C. (2011). Pokrashchennia vyvchennia movy cherez navchannia za kordonom [Improving language learning through study abroad]. Zhurnal prykładnoi linhvistyky – Journal of Applied Linguistics, 57-74 [in English].

4. Warschauer, M. (2004). Tekhnolohichni zminy ta maibutnie CALL [Technological changes and the future of CALL]. Komp'iuterno-asystovane navchannia mov – Computer-Assisted Language Learning, 49-64 [in English].

5. Graesser, A. C., Chipman, P., Haynes, B. C., & Olney, A. (2005). AvtoTiutor: kohnityvna systema, shcho imituie repetytora [AutoTutor: A cognitive system that simulates a tutor]. Zhurnal kohityvnoi nauky – Journal of Cognitive Science, 375-396 [in English].

6. Nikolaidou, I., Pisas, P., & Boglu, D. (2021). Virtualni ahenty u vyvchenni mov [Virtual agents in language learning]. Interaktyvne navchannia – Interactive Learning, 101-120 [English].

7. Chun, D. M. (2019). Vychennia movy ta tekhnolohii: mynule, suchasne ta maibutnie [Language learning and technology: past, present, and future]. Zhurnal prykładnoi linhvistyky – Journal of Applied Linguistics, 223-241 [in English].

УДК 364-785-57: 616-053.9 (045)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-855-870

Клочок Олександр Миколайович доктор філософії, керівник мереж пансіонатів по догляду за людьми з обмеженими можливостями «Ренамед», http://orcid.org/0000-0002-1851-3328

Чернецька Юлія Іванівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, http://orcid.org/0000-0002-8541-9972

СОЦІАЛЬНА ТЕРАПІЯ ЯК ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ : ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ, ВИДИ І МЕТОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена соціальній терапії як феномену соціальної роботи. Соціальна терапія являє собою цілеспрямований процес втручання в соціальні відносини та дії за участю відповідних державних органів, громадських об'єднань, різноманітних установ. Цей процес спрямований на вирішення конкретних соціальних проблем і зазвичай проводиться у контексті загального складного становища особистості або соціальної групи, де соціальна проблема розглядається як певний вид соціальної хвороби, яка потребує вирішення. Досліджено, що у соціальній терапії використовуються різноманітні технології соціальної роботи, спеціальні методи та прийоми впливу на особистість та її оточення, з огляду на конкретну соціальну ситуацію, мету терапії, а також рівень соціальної структури суспільства, на якому проводиться ця робота.

Розрізняють методи соціальної терапії, в залежності від соціального об'єкта та його потреб. Технології соціальної терапії ґрунтуються на досягненнях різних наукових галузей, таких як психологія, психіатрія, психотерапія, соціальна педагогіка та соціальна робота. Для вирішення різнопланових завдань соціальної терапії необхідне використання різноманітних методів. Враховано, що конкретна проблема, яка потребує розв'язання, має свої власні вимоги до методів, якими вона буде вирішуватися. Доведено, що соціальна терапія представляє собою форму втручання, орієнтовану на допомогу клієнту через вплив на його психічні та фізичні функції. Основною метою цієї терапії є оптимізація відносин в системах "людина – людина", "людина – група", "людина – світ". Методи соціальної терапії в основному спрямовані на

вирішення різних соціальних та особистісних проблем людини, групи чи колективу і можуть застосовуватися як соціальними працівниками, так і іншими фахівцями, що працюють у соціальній сфері.

Підкреслено роль соціального працівника, що полягає не тільки у застосуванні різноманітних терапевтичних методів і методик, але й у встановленні глибоких зв'язків з кожним клієнтом, прагнучи максимально зрозуміти іншу людину та збагатити свій власний світ почуттів. Особисті якості соціального працівника мають вирішальне значення, оскільки розуміння іншої людини підвищує ефективність здійснення соціальної терапії. Схарактеризовано види соціальної терапії, залежно від об'єкту впливу, як індивідуальна, групова і сімейна терапія. Розкрито особливості застосування трудового, дискусійного, поведінкового методів терапії.

Ключові слова: соціальна терапія, методи соціальної терапії, вирішення проблеми, соціальна діяльність, соціальна робота, соціальний працівник.

Klochok Oleksandr Mykolayovich Doctor of Phylosophy, Head of the "Renamed" network of boarding houses for the care of people with disabilities, http://orcidorg/0000-0002-1851-3328

Chernetska Yuliya Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Municipal establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, http://orcid.org /0000-0002-8541-9972

SOCIAL THERAPY AS A PHENOMENON OF SOCIAL WORK: CONCEPTUAL APPARATUS, TYPES AND METHODS OF IMPLEMENTATION IN PRACTICAL ACTIVITIES

Abstract. The article is devoted to social therapy as a phenomenon of social work. Social therapy is a purposeful process of intervention in social relations and actions involving relevant government agencies, public associations, and various institutions. This process is aimed at solving specific social problems and is usually carried out in the context of the general difficult situation of an individual or social group, where social problem is considered as a certain type of social disease requiring resolution. It is researched that various social work technologies, special methods, and techniques of influencing personality and its environment are used in social therapy, taking into account the specific social situation, the purpose of therapy, as well as the level of the social structure of the society in which this work is conducted.

Different methods of social therapy are distinguished, depending on the social object and its needs. Social therapy technologies are based on the achievements of

various scientific fields, such as psychology, psychiatry, psychotherapy, social pedagogy and social work. To solve the multifaceted tasks of social therapy, the use of various methods is necessary. It is recognized that a specific problem that needs to be solved has its own requirements for the methods by which it will be solved. It has been proven that social therapy is a form of intervention aimed at helping the client by influencing his mental and physical functions. The main purpose of this therapy is the optimization of relationships in the systems of "person-to-person", "person-to-group", "person-to-world". Methods of social therapy are mainly aimed at solving various social and personal problems of an individual, group or collective and can be applied by social workers as well as other professionals working in the social sphere.

The role of the social worker is emphasized, which consists not only in the application of various therapeutic methods and techniques, but also in establishing deep connections with each client, striving to understand the other person as much as possible and enriching their own world of feelings. The personal qualities of a social worker are crucial, as understanding another person increases the effectiveness of social therapy. Types of social therapy are characterized depending on the object of influence, such as individual, group, and family therapy. The specifics of applying occupational, talk, and behavioral therapy methods are revealed.

Keywords: social therapy, methods of social therapy, problem solving, social activity, social work, social worker.

Актуальність статті зумовлена необхідністю реалізації ефективних способів здійснення соціальної роботи з різними категоріями клієнтів, проблеми яких загострюються в умовах воєнної агресії і нестабільних соціально-економічних умов сьогодення. Різні практики терапевтичної діяльності, спрямовані на надання допомоги людині, мають свою унікальну специфіку, яка залежить від характеру проблеми: наприклад, психічного розладу, поведінкових та міжособистісних складнощів, проблем самореалізації, визначення соціального статусу, життєвих стратегій тощо. Очевидно, що ці проблеми потребують вирішення на різних рівнях – як психологічному, так і соціальному, які, хоча і мають спільні аспекти, проте відмінні за своєю природою.

Постановка проблеми. Важливість здійснення соціальної терапії підвищується, коли у процесі соціальної діагностики та формування соціального діагнозу виявляється комплекс причин, які визначають існування та функціонування проблемного комплексу конкретної особи, групи або організації. У повсякденній свідомості наявність діагнозу передбачає проведення процедур і заходів, що вважаються лікуванням. Така ж ситуація із

соціальним діагнозом. Його наявність передбачає необхідність проведення "соціального лікування". Цей напрямок у теорії та практиці соціальної роботи має назву соціальна терапія.

Соціальна терапія – це сукупність рішень, процедур, заходів та дій, спрямованих на вирішення різних соціальних проблем в організації. Це означає, що соціальна терапія може бути розглянута та проаналізована на різних рівнях соціальної організації. Кожен рівень соціальної структури визначатиме свої цілі, завдання, можливості та методи, які використовуються у соціально-терапевтичному впливі на конкретний соціальний об'єкт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі соціальної терапії присвятили свою увагу багато сучасних науковців. Серед них дослідники, психологи, педагоги та автори книг з соціальної роботи М. П. Лукашевич, І. І. Мигович, Т. В. Семигіна, Л. І. Тюптя, І. Б. Іванова, С. О. Кубіцький, М. І. Мушкевич, В. І. Шебанова. В роботах зарубіжних науковців, які широко розкривали тематику методів соціальної терапії та психотерапії, зокрема Д.Хоуп, Е. Шраєр, Н. Епштейн, Г. Шварц, П. Резік, Г. Вайнберг.

Як свідчить аналіз досліджень, проблема вивчалася під різними кутами зору, науковці досліджували різні її аспекти. Досліджено негативний бік терапії (Е. Шраєр); вплив соціальних ритмів в ході реалізації соціальної терапії (Г. Шварц); вплив юнгіанської психотерапії (А. Мерлон); онлайн-терапію (Г. Вайнберг); вплив віку на соціальну терапію (Д. Коттлер). Велика кількість різних поглядів вказує на те, що проблема соціальної терапії важлива і є суперечною у колі науковців.

Мета статті – розкрити суть феномену соціальної терапії в сучасному розумінні, конкретизувати існуючі дефініцій як провідні в понятійному апараті при дослідженні соціальної терапії, дослідити та проаналізувати різні види та методи соціальної терапії, які є визначальними для соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Соціальна терапія – це система професійного впливу на стан, поведінку та психічний стан особи (або групи осіб) з метою їх соціального та психологічного оздоровлення та усунення стійких порушень у соціальному функціонуванні. Якщо такий вплив спрямований на психіку, то його можна розглядати як психотерапію. Психотерапія відрізняється від інших методів впливу на психіку тим, що має лікувальний характер, а через це впливає на стан та поведінку людини в цілому [6].

Вчений М. П. Лукашевич вважає, що в сучасному розумінні психотерапія не тільки спрямована на лікування та оздоровлення людини (або групи осіб) як медичний захід, але і розглядається як засіб соціально-психологічного впливу на соціальний об'єкт, який широко застосовується в практиці соціальної роботи. Це призводить до того, що психотерапевти працюють як у клінічних медичних установах, так і у різних соціальних установах [1].

Сутність соціальної терапії, як специфічної технології соціальної роботи, полягає у використанні ідеї "лікування" з метою досягнення максимально можливого рівня соціального здоров'я людини [29]. Це означає нормалізацію функціонування та адаптацію осіб з фізичними та психологічними проблемами, а також досягнення повного фізичного, психічного і соціального добробуту у випадку неблагополучних осіб з соціальною патологією. Соціальна терапія використовує методики, які властиві різним видам професійної діяльності, таким як медицина, практична психологія та соціальна робота [2].

Соціально-терапевтична діяльність, як складова професійної діяльності соціальних працівників, може ефективно організовуватись та проводитись на мікрорівні їхньої діяльності. Інші два рівні цієї діяльності перебувають у сфері реалізації соціальної політики. Основною метою соціально-терапевтичного впливу є розв'язання проблем, які ускладнюють процес соціального чи особистісного функціонування суб'єкта. Однак, на думку Л. І. Тюпті, І.Б. Іванової способи вирішення соціальних проблем клієнтів у практиці соціальної терапії можуть виявлятися різними [3]. Проте варто підкреслити, що успішним соціальним працівником стає не лише той, хто засвоює різноманітні терапевтичні методи і методики, але й той, хто встановлює глибокі зв'язки з кожним клієнтом, прагнучи максимально зрозуміти іншу людину та збагачувати свій власний світ почуттів. Особисті якості соціального працівника мають вирішальне значення, оскільки розуміння іншої людини залежить не лише від методу, але й від людських якостей працівника, як зауважує С.О. Кубіцький [4].

Процес соціальної терапії спрямований на розв'язання різноманітних завдань, які визначаються конкретною проблемою або групою проблем, що стоять перед суб'єктом і вимагають свого вирішення. Проте можна виділити основні типи завдань соціальної терапії, серед яких: виявлення та корекція поведінки та діяльності суб'єкта; попередження дисфункцій; забезпечення нормального розвитку суб'єкта; самоствердження особистості суб'єкта.

Зарубіжні дослідники У. Херрон та Р. Джаваєр вважають, що медична практика розглядає психотерапію в широкому розумінні як "систему відносин між лікарем і пацієнтом", яка мобілізує волю пацієнта до одужання, та вузькому сенсі як лікування психіатричних захворювань, включаючи навіювання – гіпноз і переконання – бесіду, що відбувається в контексті специфічного психіатричного лікування [22].

Соціальна терапія зі своїми психотерапевтичними можливостями активно використовується у соціальній роботі та в діяльності різних соціальних установ. Методи психотерапевтичної допомоги застосовуються у роботі з різними категоріями населення, сім'ями, групами осіб, які потребують

соціального оздоровлення, корекції та реабілітації. Тому виокремлення таких напрямків соціальної терапії, як терапія соціальних відхилень, соціальна терапія літніх людей [27], сімейна терапія, терапія кризової особистості та інші, має підґрунтя.

На думку Т. В. Семигіної ефективність терапевтичного впливу в багатьох випадках забезпечується системою методів. Класифікація методів психотерапії різноманітна. Залежно від того, чи спрямований терапевтичний вплив на індивідуальний чи груповий рівень соціального об'єкта, виділяють методи індивідуальної та групової терапії [2].

Відзначимо, що індивідуальна терапія застосовується для клієнтів, проблеми яких вимагають конфіденційності (наприклад, випадки зґвалтування, сімейні конфлікти і т. д.), або які відчувають необхідність у приватності і не бажають брати участь у групових сесіях. Зазвичай після кількох індивідуальних сеансів клієнти переходять на групову терапію, яка часто виявляється більш ефективною, що відзначають самі учасники.

Групова терапія, взаємодіючи з індивідуальною, розширює та доповнює терапевтичний процес, дозволяючи клієнтам розглянути себе через призму інших учасників групи, коригувати свою поведінку та глибше працювати над особистісним розвитком. У практичній соціальній роботі можуть застосовуватися різні методи групової терапії, такі як групові дискусії, рольові ігри, проективне малювання [14], психогімнастика [15] та інші.

На думку І. В. Астремської, методи терапії, що застосовуються в різних сферах, часто перетинаються, але мають власні вектори спрямованості, а також суб'єкти взаємодії та об'єкти впливу, що відрізняють їх від інших практик [5].

У науковому обігу існує кілька груп методів психотерапії, які відрізняються за характером свого терапевтичного впливу. Перша група – це методи особистісно-орієнтованої (реконструктивної) терапії [16], що спрямовані на відновлення особистості. Друга група – це методи сугестивної терапії [5], які спрямовані на вплив на психічні характеристики людини шляхом навіювання. Третя група – це методи поведінкової (умовно-рефлекторної) терапії, спрямовані на зміну поведінкових патернів, як стверджує М. І. Мушкевич [6, с. 288-303].

Заслуговують на увагу методи особистісно-орієнтованої терапії, які широко використовуються не лише у психотерапевтичній практиці, але й у практичній психології, соціально-педагогічній роботі та діяльності фахівців з соціальної роботи. До них відносяться такі методи, як психотерапевтична бесіда, розмовна терапія, психотерапевтичні тренінги, трудотерапія [7], терапія фізичною культурою, бібліотерапія, казкотерапія [17], естетотерапія [8], сміхотерапія [12] та гештальттерапія [6, с. 240-263].

Представники юнгіанської психотерапії, зокрема А. Мерлон, вважає, що використання методів сугестивної терапії передбачає активне впровадження технік навіювання, що здійснюється шляхом цілеспрямованого впливу на рівні свідомості і підсвідомості [23]. Для застосування таких методів у професійній діяльності психолог повинен мати медичну освіту або працювати спільно з лікарем-психотерапевтом. До числа сугестивних методів терапії відносяться: метод аутогенного тренування [9], метод активної релаксації [10], метод медитації, плацеботерапія (імітація лікарського впливу) [11], навіювання в стані гіпнотичного сну та інші.

На практиці поведінкові методи психотерапії характеризуються цілеспрямованим терапевтичним впливом на поведінку соціального об'єкта. Серед них можна виокремити метод систематичної десенсибілізації, який спрямований на подолання страхів шляхом поступового звикання до подразників, та метод оперативного обумовлення, спрямований на зміну поведінки за допомогою позитивних стимулів.

У зв'язку з унікальністю багатьох методів соціальної терапії та їх психотерапевтичною спрямованістю, у практиці соціальної роботи їх варто застосовувати обережно, віддаючи перевагу тим, які вже зарекомендували себе в конкретній сфері. Щодо сугестивних методів у практиці соціальної роботи, відзначимо, що їх доцільно використовувати спільно з психотерапевтами.

Технології соціальної терапії ґрунтуються на досягненнях різних наукових галузей, таких як психологія, психіатрія, психотерапія та соціальна педагогіка. Кожен метод, який використовується у соціальній терапії, містить два ключових елементи: інтелектуальний: пов'язаний з інформаційним впливом слова; емоційний: зумовлюється використанням міміки, жестів та особливостей характеру соціального педагога.

Наявні в арсеналі практики соціальної роботи методи соціальної терапії застосовуються у двох формах:

– індивідуальній – використовується у випадках, коли проблеми клієнта вимагають строгої конфіденційності або коли клієнт не бажає брати участь у груповій терапії);

– груповій – ця форма дозволяє клієнтам розглядати свої проблеми через призму групи і, відповідно, коригувати свою поведінку. У разі необхідності може бути розроблена індивідуальна програма терапії.

Для ефективного вирішення соціальних проблем у групі можуть бути запропоновані такі вправи, як релаксація, пантомімічні сцени, рольові ігри, гештальттерапія та інші [28]. Групи можна умовно поділити на такі категорії: навчальні, групи спільної діяльності; групи для батьків; чоловічі та жіночі групи та ін.

Варто відзначити, що соціотерапія полягає у впливі на соціальне оточення клієнта за допомогою державних та громадських організацій.

Варто звернути увагу на те, що методи соціальної терапії спрямовані на зняття соціального діагнозу, встановленого під час діагностики. У своєму змістовному аспекті соціальний працівник, який використовує терапевтичні методи, користується досягненнями психології, психіатрії та психотерапії. Цей міждисциплінарний характер методів впливу на клієнтів визначає складність технології соціальної терапії. Здатність співчувати, щире співпереживання та вміння ставити себе на місце підопічного – це лише деякі з якостей, що, разом з професіоналізмом соціального працівника, визначають терапевтичний успіх.

Кожен метод терапевтичного впливу містить два компоненти: інтелектуальний, пов'язаний з впливом слова, та емоційний – вираження обличчя, тембр і інтонації голосу, жести. Лукашевич М. П. зазначив, що соціальний працівник є для клієнта авторитетом, зразком поведінки, експертом та емоційно близькою людиною завдяки "зв'язку", що виникає в рамках терапевтичного процесу [2].

Для вирішення цих завдань необхідне використання різноманітних методів. Конкретна проблема, що потребує розв'язання, має свої власні вимоги до методів, якими вона буде вирішуватися. Проте більшість соціальних та особистісних проблем дозволяють використовувати добре відомі та ефективні методи та підходи, серед яких основні такі:

- адміністративні методи відзначаються строгим дотриманням формальних норм та правил, що існують у суспільстві (закони, інструкції, положення тощо). Крім того, система адміністративних методів соціальної терапії базується на принципах соціальної ієрархії, де важливе значення має панування і підпорядкування. Ці методи найбільш ефективно застосовуються у практиці державних, судових та адміністративних органів та установ. Використання адміністративних методів передбачає формулювання суб'єктом конкретних рішень, видачу відповідних команд чи вказівок, а також контроль за їх виконанням нижчестоящими структурами та підрозділами. Прикладами застосування адміністративних методів у практиці соціальної терапії є прийняття адміністрацією рішень про встановлення опіки над неповнолітньою дитиною, судові рішення про позбавлення батьківських прав і т.д.;
- економічні методи. Ця категорія методів соціальної терапії передбачає, що в процесі їх використання враховуються та аналізуються економічні інтереси та фінансовий стан конкретного соціального суб'єкта. Прикладами таких методів є надання економічних пільг, фінансова підтримка (допомога, пенсії та інші види допомоги) та застосування економічних санкцій. Ефективність економічних методів соціальної терапії значно

збільшується, коли їх застосування супроводжується використанням інших методів;

- психологічно-педагогічні методи. На відміну від адміністративних та економічних методів соціальної терапії, психолого-педагогічні методи спрямовані, в першу чергу, на окрему людину або на невеликі соціальні групи.

Вчений В. М. Теслюк висловив думку про те, що застосування цих методів на практиці передбачає вплив як на систему взаємин у малих групах, так і на внутрішній світ людини, його систему ціннісних орієнтацій та ідеалів. Характерною особливістю цієї групи методів є те, що їхні результати проявляються затримкою, тобто видимий вплив від їх застосування на практиці стає очевидним не відразу. До таких методів належать переконання, виховання, психологічна корекція і т.п [13].

Різноманітні групи методів соціальної терапії застосовуються різними учасниками соціальної діяльності, у тому числі й соціальними працівниками, залежно від характеру та змісту конкретного соціального діагнозу. Розглядаючи соціальну роботу в контексті методів соціальної терапії, можна стверджувати, що вона є одним з універсальних підходів до вирішення соціальних проблем, який передбачає комплексне використання усіх зазначених методів.

Перейдемо до характеристики найпоширеніших методів соціальної терапії.

Трудова терапія вважається методом надання соціально-терапевтичної допомоги через активну участь клієнта в різних видів діяльності, та відкриває широкий спектр можливостей. Науковець М.К. Самохін саме трудову терапію вважає одним з найпоширеніших підходів у практиці соціальної роботи [7]. Вона базується на можливості впливати на людину через працю, що має тонізуючий та активізуючий ефект. Трудова терапія сприяє організації спільної діяльності, розкриттю прихованих здібностей і потенціалу, формуванню відчуття власної корисності і значущості, а також покращенню міжособистісних відносин і розширенню соціального контакту. Як метод відновлювального лікування, ця терапія має важливе значення для поступового повернення хворих до звичайного життєвого ритму та підвищення їх соціального статусу. Ця проблема особливо актуальна у пенсійний вік, коли іноді неправильно розглядається як безстроковий період відпочинку, що може призвести до розвитку комплексу "безглуздого існування". Терапія за допомогою зайнятості має бути обов'язковим елементом комплексу соціально-терапевтичних заходів для осіб похилого віку. Трудова терапія ґрунтується на тонізуючій і активізуючій дії праці на психофізичну сферу людини. Особливого значення набуває при психічних розладах [21]. Трудова терапія дозволяє організувати спільну діяльність,

сприяючи налагодженню хороших стосунків між людьми, знімаючи стан напруження і переживання. Вона є універсальним засобом соціального розвитку, підтримки і допомоги різним категоріям населення [27].

Терапія самовиховання – це активна діяльність особи, яка включає самопізнання, самоаналіз та самооцінку. Цей процес охоплює саморефлексію, самовивчення, переосмислення власної особистості та прийнятих рішень, а також виявлення особистісних "бар'єрів", підсилення власної впевненості та мотивації, формування бажаного образу себе і використання набутих уявлень у повсякденному житті. Основним суб'єктом самовиховання є сама особа, але важливо, щоб ця діяльність здійснювалася під керівництвом фахівця – соціального працівника, психолога, педагога. Їх завданням є навчання особи вищезазначеним методам та контроль за процесом самовиховання для запобігання небажаних змін особистості. Терапія самовиховання особливо ефективна при використанні аутогенного тренування, включає ряд методів, серед яких: самовивчення, переоцінювання своєї особистості, самоаналіз, створення бажаного "я-образу", формування індивідуальних прагнень, використання прийомів самопереконання, самозаохочення і самонавіювання, сенсорна репродукція поведінки згідно з "я-образом" у різних ситуаціях діяльності та спілкування, накладання стереотипів "я-образу" на реальну поведінку в житті і діяльності [18].

Поведінкова терапія в групі широко використовується для тренування соціальних навичок, включає: організацію вільного часу, терапію зайнятістю та обговорення професійних аспектів, виконання клієнтом функцій підкорення та управління, виконання різних функцій у терапевтичному співтоваристві, таких як функції підкорення, наведення порядку, та чергування прибиранням; взяття на себе керівницьких обов'язків у самоврядуванні, включаючи відповідальність та керування іншими; співпраця з колективом; організація вільного часу та ініціатива у загальних розважальних заходах, терапія зайнятістю, сприяння самостійності, співпраця, та зацікавленість; бесіди про професію, де клієнти можуть розповісти про свою роботу, прагнення та досягнення.

Важливу роль у цих заходах відіграють різноманітні тренінгові заняття, такі як тренінг подолання несміливості, тренінг активності, вираження власної думки, та подолання чутливості до критики [26]. Також використовуються тренінги в навичках конструктивної суперечки та проведення дискусій на певні теми в групі. Різноманітні вправи і методики оцінки реакцій пацієнтів групою також є важливою складовою поведінкових тренінгів [20].

Дискусійна терапія передбачає вирішення певної проблеми через активне обговорення її у колі зацікавлених осіб. Кожен учасник обговорення має можливість висловити свою точку зору та аргументувати її. Такий підхід

дозволяє визначити ступінь значущості проблеми для суб'єкта, отримати оцінку від інших учасників та знайти шлях вирішення, який найбільше враховує прагнення та сподівання всіх, хто включений у проблему. Дискусійна терапія передбачає наступні етапи: знайомство членів групи, обговорення сподівань та переживань клієнтів, переживання і обговорення групового напруження, наростання протистояння та агресії спрямованих на керівництво групою, виявлення істинного ставлення до керівника та формування групових норм поведінки, виявлення проблем, що пов'язані з самостійністю, відповідальністю та активністю, формування адекватного ставлення до проблеми, мотивації до участі в груповій роботі та установлення норм та традицій групи, аналіз групової динаміки з урахуванням особистих проблем кожного учасника, обговорення результатів терапії та підведення підсумків [30].

Існує кілька видів соціальної терапії, що залежить від об'єкту впливу. Розкриємо особливості реалізації різних видів соціальної терапії.

Індивідуальна терапія застосовується до окремої людини, чиї проблеми, такі як сексуальне насильство, сімейні конфлікти та інші, вимагають конфіденційного підходу. Цей вид терапії використовується для тих, хто не може або не бажає брати участь у груповій терапії. Щоб успішно застосовувати індивідуальну терапію, соціальному працівнику або іншому фахівцю потрібна висока професійна кваліфікація, особистий такт, здатність до емпатії та співчуття [18].

Групова терапія – це стратегія впливу, спрямована на допомогу людям у подоланні особистісних проблем або соціального безладу за допомогою груп, які керуються соціальним працівником або іншим фахівцем (психологом, лікарем, педагогом). Групи можуть бути створені на основі різних принципів: вікових, статевих, професійних, освітніх, для спільної діяльності тощо. Учасники групи повинні бути зацікавлені в розв'язанні спільних проблем і готові до отримання нових знань і навичок. Зазвичай групова терапія включає в себе застосування психотерапевтичних методів і технік.

Модератором групи слід призначати психотерапевта, який володіє не лише психотерапевтичними методиками, але й має відповідні кваліфікації та практичні навички для керування терапевтичною групою. Це означає, що модератор повинен мати досвід участі в терапевтичних групах і володіти терапевтичною практикою. Головне завдання модератора – створити в групі атмосферу взаєморозуміння і прийняття, яка б спонукала учасників відкрито ділитися своїми почуттями і досвідом. Зазвичай модераторами групи стають один або два психотерапевти, і від їхньої роботи напряму залежить успішність взаємодії в групі.

Групова терапія може мати різну кількість учасників, від трьох до декількох десятків осіб. Однак найбільш поширеними є групи, що складаються

з 6 до 12 учасників, оскільки в цьому випадку кожен має більше можливостей поділитися своїми думками та враженнями. Зазвичай терапевтичні зустрічі груп проходять один раз на тиждень і тривають від однієї до двох годин. Проте частота та тривалість можуть змінюватися залежно від конкретного формату групи та методології, яку використовують модератори.

Терапевтичні групи можуть мати різноманітні форми. Деякі з них об'єднують учасників за спільною проблемою, такою як тривожність, депресія або булімія. У таких групах модератори можуть структурувати зустрічі навколо визначеної теми або дозволяти учасникам вносити нові теми для обговорення під час спілкування. Інші терапевтичні групи можуть мати загальну мету, спрямовану на підтримку учасників з різними проблемами або на розвиток комунікаційних навичок та самопізнання [19].

Наприклад, у психоосвітніх групах психотерапевт-модератор може надавати учасникам теоретичну базу на певну тему, а потім дозволяти їм обговорювати власний досвід, аналізувати його та ділитися враженнями. Такі зустрічі можуть допомогти учасникам зрозуміти себе краще та змінити свої життєві підходи. Таким чином, психотерапія в онлайн-форматі може бути як індивідуальною, так і груповою [25].

Групова психотерапія виявляється вкрай ефективною для різноманітних учасників з різними потребами. Зокрема, вона рекомендована для тих, хто часто відчуває потребу у віддаленості від спілкування, має обмежений круг знайомих або рідко вступає у контакт з новими людьми. Групова терапія також корисна для тих, хто стикається з емоційними розладами, меланхолією та проблемами зі збереженням власної ідентичності. У такій атмосфері підтримки, прийняття та розуміння можна відчути, що є інші люди зі схожим досвідом, і це допомагає відновити віру в те, що їх розуміють та цінують. Групова психотерапія сприяє таким результатам, як зменшення симптомів депресії, алкоголізму, тривожності, ПТСР, поліпшення якості життя та соціальних навичок, а також досягнення стійкого ефекту та зекономлення коштів порівняно з індивідуальною терапією [24].

На думку Д. Хоуп, групова терапія в соціальній роботі застосовується для реалізації наступних цілей: розвиток навичок управління конфліктами: ви можете навчитися гнучкості та ефективно адаптуватися до суперечок, не піддаючись стресу та спокійно захищаючи свою точку зору; вивчення регулювання емоцій: участь в групі дозволить вам розвинути свій емоційний інтелект та навчитися керувати своїми почуттями; збільшення стресостійкості: ви отримаєте можливість розвивати ініціативність, командні якості та лідерські вміння, а також вдосконалити навички активного слухання; подолання соціальної тривожності: участь у групі допоможе вам впоратися зі своїми страхами та негативними уявленнями про себе, зміцнить вашу впевненість у собі [26].

Сімейна терапія – це робота соціального працівника або іншого фахівця з родиною як цілісною одиницею. Мета цієї терапії полягає в тому, щоб надати допомогу у гармонізації відносин у сім'ї, подоланні проблем та вирішенні конфліктів. Фахівець спрямовує зусилля на виявлення внутрішньосімейних ролей членів сім'ї, їх взаємні обов'язки та прагне спонукати їх до більш гнучкої поведінки [6, с. 388-402].

Висновки. В соціальній роботі соціальна терапія є тим феноменом, який визначається широкими можливостями імплементації теоретичного доробку і практичного застосування ресурсів суміжних наук, таких як медицина, педагогіка, андрагогіка, психологія тощо. У вузькому розумінні соціальна терапія – це технологія, що набуває все більшого поширення у сучасній соціальній практиці. Незважаючи на різні підходи, мета соціальної терапії у всіх випадках полягає в досягненні максимального рівня соціального здоров'я – повного фізичного, душевного та соціального благополуччя особистості, а також у підтримці функціонування та адаптації осіб з фізичними та психічними патологіями, а також неблагополучних у соціальному плані. Методи соціальної терапії в основному спрямовані на вирішення різних соціальних та особистісних проблем людини, групи чи колективу і можуть застосовуватися як соціальними працівниками, так і іншими фахівцями, що працюють у соціальній сфері. В сучасній соціальній роботі виникла власна система методів і форм впливу, що можуть розглядатися як специфічні методи соціальної терапії в практиці соціальної роботи.

Беззаперечну роль відіграє особистість суб’єкта здійснення соціотерапевтичного впливу. Незважаючи на відмінності між профілактичним, адаптаційним, реабілітаційним та терапевтичним впливом на соціальні об'єкти, у цих процесах існує чимало спільних аспектів.

Перспективними для подальшого вивчення проблем соціальної терапії стануть питання конкретизації змісту соціальної терапії відповідно до потреб різних категорій клієнтів.

Література:

1. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. Вид. 2-ге. К. : МАУП, 2003. 168 с.

2. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика) : підручник. К. : Каравела, 2009. 368 с.

3. Тюптя Л. І., Іванова І. Б. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. К. : Знання, 2008. 574 с.

4. Кубіцький С. О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. Вид. 3-тє. К. : Міленіум, 2015. 300 с.

5. Астремська І. В. Прикладні методики та основи супервізії в соціальній роботі : навч. посіб. / І. В. Астремська. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. С. 175-192

6. Мушкевич М. І., Чагарна С. Є. Основи психотерапії : навч. посіб. Вид. 3-тє. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 420 с.

7. Самохін М. К. Трудотерапія як засіб соціальної реабілітації людини. Вип. 54. 2017. URL: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2017/54/30.pdf (дата звернення: 15.05.2024).

8. Федій О. А. Естетотерапія : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 256 с.

9. Шебанова В. І. Практики консультування та терапії в кризових ситуаціях : навч.-метод. рекомендації. Херсон : Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2017. 136 с.

10. Вакуленко Л. О., Клапчук В. В. Основи реабілітації, фізичної терапії, ерготерапії. Тернопіль : ТДМУ. 2019. С. 372.

11. Dispenza, J. (2014). You Are the Placebo. Hay House.

12. Іванова О. С. Можливості використання сміхотерапії у профілактиці та корекції різних стресових станів особистості : дис. … д-ра філософії : 19.00.07. Одеса, 2023. 235 с.

13. Теслюк В. М., Ковальчук Т. І. Технології соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2018. 360 с.

14. Скнар О. М. Можливості проективних малюнків у вивченні регіональних особливостей політичних практик молоді // Простір арт-терапії : зб. наук. праць. Вип. 1 (19). К. : Золоті ворота, 2016. 144 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/705 (дата звернення: 15.05.2024).

15. Рібцун Ю. В. Психогімнастика : енциклопедія освіти : довідково-аналітичне вид. Нац. акад. пед. наук України. К. : Юрінком Інтер, 2021. С. 836-837. URL: https://lib.iitta.gov.ua/7306 (дата звернення: 15.05.2024).

16. Чорна І. М. Механізми лікувальної дії психотерапії. Тернопіль, 2015. Вип. 2(47). URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13311/Chorna.pdf (дата звернення: 15.05.2024).

17. Магдисюк Л. І., Федоренко Р. П., Замелюк М. І. Казкотерапія в психологічному консультуванні дітей та дорослих : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 152 с.

18. Addams, J. (2021). Mutual Aid Self/Social Therapy. AK Press.

19. Swartz, H. A., & Frank, E. (2024). The Social Rhythm Therapy Workbook for Bipolar Disorder: Stabilize Your Circadian Rhythms to Reduce Stress, Manage Moods, and Prevent Future Episodes. New Harbinger Publications.

20. Epstein, N. B., & Falconier, M. K. (2024). Treatment Plans and Interventions in Couple Therapy: A Cognitive-Behavioral Approach. Guilford Press.

21. Shrier, A. (2024). Bad Therapy: Why the Kids Aren't Growing Up. Swift Press.

22. Herron, W. G., & Javier, R. A. (2023). The Patient as the Center. Rowman & Littlefield.

23. Marlon, A. (2023). Journey into the Unconscious: A Guide to Jungian Therapy. Kindle Store.

24. Resick, P. A., & Monson, C. M. (2016). Cognitive Processing Therapy for PTSD: A Comprehensive Manual. Guilford Press.

25. Weinberg, H., Rolnick, A. (2019). Theory and Practice of Online Therapy: Internet-delivered Interventions for Individuals, Groups, Families, and Organizations. Routledge.

26. Hope D. A. (2019). Managing Social Anxiety, Therapist Guide (Treatments That Work). Oxford University Press.

27. Kottler, J., & Carlson, J. (2016). Therapy Over 50: Aging Issues in Psychotherapy and the Therapist's Life. Oxford University Press.

28. Mann, D. (2020). Gestalt Therapy: 100 Key Points and Techniques. Routledge.

29. LaSala, M. C. (2022). Clinical Social Work with Individuals, Families, and Groups. Routledge.

30. Villatte, M., & Villatte, J. L. (2019). Mastering the Clinical Conversation: Language as Intervention. Guilford Press.

References:

1. Lukashevych, M. P., & Myhovych, I. I. (2003). Teoriia i metody sotsialnoi roboty : navch. posib. Vyd. 2-he [Theory and methods of social work: study guide 2nd ed.]. MAUP.

2. Lukashevych, M. P., & Semyhina, T. V. (2009). Sotsialna robota (teoriia i praktyka) : pidruchnyk [Social work (theory and practice): textbook]. Karavela.

3. Tiuptia, L. I., & Ivanova, I. B. (2008). Sotsialna robota : teoriia i praktyka [Social work: theory and practice]. Znannia.

4. Kubitskyi, S. O. (2015). Tekhnolohii sotsialno-pedahohichnoi roboty v zarubizhnykh krainakh : navch. posib. Vyd. 3-tie [Technologies of socio-pedagogical work in foreign countries: study guide 3rd ed.]. Milenium.

5. Astremska, I. V. (2017). Prykladni metodyky ta osnovy supervizii v sotsialnii roboti : navch. posib. (pp. 175-192) [Applied methods and basics of supervision in social work: study guide].Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly.

6. Mushkevych, M. I., & Chaharna, S. Ye. (2017). Osnovy psykhoterapii : navch. posib. Vyd. 3-tie [Basics of psychotherapy: study guide 3rd ed.]. Vezha-Druk.

7. Samokhin, M. K. (2017). Trudoterapiia yak zasib sotsialnoi reabilitatsii liudyny [Occupational therapy as a means of social rehabilitation of a person]. 54. URL: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2017/54/30.pdf

8. Fedii, O. A. (2007). Estetoterapiia : navch. posib. [Esthetic therapy: study guide]. Tsentr uchbovoi literatury.

9. Shebanova, V. I. (2017). Praktyky konsultuvannia ta terapii v kryzovykh sytuatsiiakh : navch.-metod. rekomendatsii [Counseling and therapy practices in crisis situations: educational and methodological recommendations]. PP Vyshemyrskyi V.S.

10. Vakulenko, L. O., & Klapchuk, V. V. (2019). Osnovy reabilitatsii, fizychnoi terapii, erhoterapii (p. 372) [Basics of rehabilitation, physical therapy, occupational therapy]. TDMU.

11. Dispenza, J. (2014). You Are the Placebo. Hay House.

12. Ivanova, O. S. (2023). Mozhlyvosti vykorystannia smikhoterapii u profilaktytsi ta korektsii riznykh stresovykh staniv osobystosti [Possibilities of using laughter therapy in the prevention and correction of various stress states of the personality] : dys. … d-ra filosofii : 19.00.07. Odesa. 235.

13. Tesliuk, V. M., & Kovalchuk, T. I. (2018). Tekhnolohii sotsialno-pedahohichnoi diialnosti : navch. posib. [Technologies of socio-pedagogical activity: study guide]. Lira-K.

14. Sknar, O. M. (2016). Mozhlyvosti proektyvnykh maliunkiv u vyvchenni rehionalnykh osoblyvostei politychnykh praktyk molodi [Possibilities of projective drawings in the study of regional features of political practices of youth]. 1(19). URL: https://lib.iitta.gov.ua/

15. Ribtsun, Yu. V. (2021). Psykhohimnastyka : entsyklopediia osvity : dovidkovo-analitychne vyd. Nats. akad. ped. nauk Ukrainy (pp. 836-837) [Psychogymnastics: encyclopedia of education: reference and analytical edition. National Acad. ped. of Sciences of Ukraine]. Yurinkom Inter. URL: https://lib.iitta.gov.ua/7

16. Chorna, I. M. (2015). Mekhanizmy likuvalnoi dii psykhoterapii [Mechanisms of therapeutic effect of psychotherapy]. 2(47). URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13311/Chorna.pdf

17. Mahdysiuk, L. I., Fedorenko, R. P., & Zameliuk, M. I. (2019). Kazkoterapiia v psykholohichnomu konsultuvanni ditei ta doroslykh [Story therapy in psychological counseling of children and adults].Vezha-Druk.

18. Addams, J. (2021). Mutual Aid Self/Social Therapy. AK Press.

19. Swartz, H. A., & Frank, E. (2024). The Social Rhythm Therapy Workbook for Bipolar Disorder: Stabilize Your Circadian Rhythms to Reduce Stress, Manage Moods, and Prevent Future Episodes. New Harbinger Publications.

20. Epstein, N. B., & Falconier, M. K. (2024). Treatment Plans and Interventions in Couple Therapy: A Cognitive-Behavioral Approach. Guilford Press.

21. Shrier, A. (2024). Bad Therapy: Why the Kids Aren't Growing Up. Swift Press.

22. Herron, W. G., & Javier, R. A. (2023). The Patient as the Center. Rowman & Littlefield.

23. Marlon, A. (2023). Journey into the Unconscious: A Guide to Jungian Therapy. Kindle Store.

24. Resick, P. A., & Monson, C. M. (2016). Cognitive Processing Therapy for PTSD: A Comprehensive Manual. Guilford Press.

25. Weinberg, H., Rolnick, A. (2019). Theory and Practice of Online Therapy: Internet-delivered Interventions for Individuals, Groups, Families, and Organizations. Routledge.

26. Hope D. A. (2019). Managing Social Anxiety, Therapist Guide (Treatments That Work). Oxford University Press.

27. Kottler, J., & Carlson, J. (2016). Therapy Over 50: Aging Issues in Psychotherapy and the Therapist's Life. Oxford University Press.

28. Mann, D. (2020). Gestalt Therapy: 100 Key Points and Techniques. Routledge.

29. LaSala, M. C. (2022). Clinical Social Work with Individuals, Families, and Groups. Routledge.

30. Villatte, M., & Villatte, J. L. (2019). Mastering the Clinical Conversation: Language as Intervention. Guilford Press.

УДК 378:005.6

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-871-878

Колечинцева Тетяна Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, Херсонська державна морська академія, проспект Незалежності, 20, м. Херсон, 73009, тел.: (0552) 49-59-02, https//orcid.org/0000-0002-5613-7159

ОСОБЛИВІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ЛЕКЦІЙ З ФІЗИКИ ПРИ ДИСТАНЦІЙНІЙ ФОРМІ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ МОРСЬКОГО СПРЯМУВАННЯ

Анотація. У статті підкреслюється актуальність проведення онлайн лекцій та пошуку можливостей поліпшення якості засвоєння матеріалу з фізики здобувачами вищої освіти в умовах дистанційного навчання в вищому навчальному закладі морського спрямування.

Наголошується на необхідності впровадження дистанційної форми навчання у вишу. Дається визначення понять «дистанційне навчання», «дистанційна форма навчання». Вказано основні види навчальних занять при дистанційній формі навчання, у яких формах здійснюється навчальний процес.

Розглядається основні моменти організації дистанційного навчання у Херсонській державній морській академії. Наголошено на необхідності використання платформи для розміщення навчального матеріалу з дисциплін в мовах дистанційного навчання. Наведено приклад деяких можливостей платформи MOODLE в умовах онлайн навчання здобувачів вищої освіти у вищому навчальному закладі морського спрямування.

Розкриваються поняття «лекція», «онлайн лекція». Вказуються основні функції, які виконує лекція. Перелічено дидактичні принципи, яких необхідно дотримуватися у викладанні лекції. Вказано види традиційних та нетрадиційної лекцій у вищому навчальному закладі. Надані рекомендації щодо змісту та стилю викладання онлайн лекції.

Наголошено на необхідності написання опорних конспектів для підвищення якості засвоєння матеріалу лекції з фізики у вищих навчальних закладах. Враховано необхідність складання опорного конспекту з урахуванням зазначених у статті принципів. Представлено ряд правил, які потрібно враховувати при написання опорного конспекту здобувачами вищої освіти. Запропоновано використовувати для повторення, систематизації матеріалу, формування стійкого інтересу до фізики інтерактивні лекції. Викладачі створюють на платформі MOODLE цикл таких лекцій для здійснення міжпредметних зав'язків фізики зі спеціальними дисциплінами на

понятійному рівні, перевірки якості засвоєння матеріалу. Вказано, що прослуховування онлайн лекції з фізики, створення опорного конспекту та виконання інтерактивної лекції у комплексі дає змогу підвищити якість знань добувачів вищої освіти з предмету.

Ключові слова: дистанційне навчання, дистанційна форма навчання, фізика, лекція онлайн, опорний конспект.

Kolechintseva Tetiana Sergiivna, PhD in Pedagogy, Associate Professor of Department of Natural Sciences Kherson state martime academy, Ushakova St., 20, Kherson, 73003, tel.: (0552) 495902, https://orcid.org/0000-0002-5613-7159

PECULIARITY OF CONDUCTING PHYSICS LECTURES WITH DISTANCE EDUCATION IN THE MARITIME INSTITUTION OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Abstract. The article emphasizes the relevance of conducting online lectures and finding opportunities to improve the quality of learning material from physics by students of higher education in the conditions of distance learning in a higher educational institution of maritime direction.

It is emphasized the need to implement distance education in higher education. The terms "distance learning", "distance form of learning" are defined. The main types of educational classes in the distance form of education, in which forms the educational process is carried out, are indicated

The main points of the distance learning organization at the Kherson State Maritime Academy are considered. The need to use a platform for posting educational material from disciplines in the languages of distance learning is emphasized. An example of some possibilities of the MOODLE platform in the conditions of online training of higher education seekers in a higher educational institution of maritime direction is given

The concepts of "lecture", "online lecture" are revealed. The main functions performed by the lecture are indicated. The didactic principles that must be followed in teaching a lecture are listed. Types of traditional and non-traditional lectures in a higher educational institution are indicated. Recommendations on the content and style of teaching online lectures are provided.

It is emphasized the need to write reference notes to improve the quality of assimilation of physics lecture material in higher educational institutions. The need to draw up a reference synopsis taking into account the principles specified in the article is taken into account. A number of rules are presented that must be taken into account when writing a reference summary by students of higher education.

It is proposed to use interactive lectures for repetition, systematization of the material, formation of sustained interest in physics. Teachers create a cycle of such

lectures on the MOODLE platform to implement interdisciplinary connections of physics with special disciplines at the conceptual level, to check the quality of learning the material. It is indicated that listening to an online lecture in physics, creating a reference outline and performing an interactive lecture in a complex makes it possible to improve the quality of knowledge of higher education students in the subject.

Keywords: distance learning, distance learning, physics, online lecture, reference summary.

Постановка проблеми. В навчальних закладах України відбувається активне впровадження дистанційної освіти, що пов'язано з введенням воєнного стану, вимушеною міграцією населення. Це є поштовхом для освітян до пошуку нових технологій якісного онлайн навчання. У режимі впровадження технологій дистанційного навчання, проведення основних організаційних її форм, зокрема лекцій, у закладах вищої освіти України потребує удосконалення, уточнення. Лекцій у вищих навчальних закладах є основою для поглиблення і систематизації знань, які набуваються здобувачами вищої освіти у процесі навчальної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Встановлення, розвиток, удосконалення дистанційної форми навчання, поєднання її з іншими формами висвітлена багатьма науковцями: А. Агейчевою, Н. Андрющенко, В. Биковим, А. Букач, В. Геттою, Л. Карташовою, А. Кожевниковою, В. Кухаренко, І. Повечерою, А. Самусенко, С. Єрмаком, О. Шульгою, Д. Кіганом, М. Томпсоном та ін. Проблеми і особливості проведення лекції в процесі дистанційного навчання розглядали учені: С. Брейм, Д. Бучинська, М. Веллер, О. Дудко, Г. Джевага, І. Лебідь, Д. Настас, Е. Федорчук, Ч. Ходгес. У роботах зазначених авторів розглядаються теоретичні, методологічні та практичні аспекти читання лекцій онлайн, розглядається особливість створення та використання відеолекцій. Незважаючи на досліджуваність проблеми дистанційного навчання, особливості проведення лекції з фізики за таких умов є недостатньо розкритою.

Метою статті є розглянути можливості підвищення якості навчання з фізики шляхом удосконалення методики проведення лекцій під час дистанційного навчання у ВНЗ морського спрямування. Для реалізації мети були поставлені наступні завдання: 1) проаналізувати наукову літературу з досліджуваної проблем; 2) виявити шляхи вдосконалення проведення лекцій з фізики для майбутніх мореплавців в умовах дистанційної форми навчання для підвищення якості навчання та мотивації.

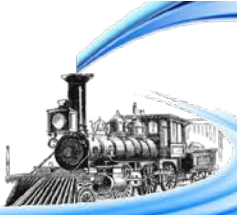
Виклад основного матеріалу . Згідно з положення про дистанційне навчання, затверджене Наказом МОН України від 25.04.13 № 466, під

дистанційним навчання слід розуміти індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій. Дистанційне навчання реалізовується шляхом: застосування дистанційної форми як окремої форми навчання; використання технологій дистанційного навчання для забезпечення навчання в різних формах. Дистанційна форма навчання трактується, відповідно зазначеного положення, як форма організації навчального процесу у закладах освіти, яка забезпечує реалізацію дистанційного навчання та передбачає можливість отримання випускниками документів державного зразка про відповідний освітній або освітньо-кваліфікаційний рівень. Навчальний процес за дистанційною формою навчання здійснюється у таких формах: самостійна робота; навчальні заняття; практична підготовка (у ВНЗ); контрольні заходи. Основними видами навчальних занять за дистанційною формою навчання є: лекція, семінар, урок, практичні заняття, лабораторні заняття, консультації та інші [5].

В умовах дистанційної освіти традиційне навчання стає інтерактивним. Це передбачає: взаємодію студентів з викладачем, засобами навчання; зростання активності здобувачів вищої освіти; можливості у співпраці з будь-якими викладачами та студентами; збільшення самостійної роботи; надає можливість навчатися в зручний час, за власним темпом, що дуже зручно за даних політичних і економічних умов. Онлайн навчання є варіантом дистанційного, воно відбуваються через Інтернет, за допомогою цифрових навчальних інструментів або платформ. Освіта здобувачів вищої освіти відбувається через віртуальні заняття.

Для організації дистанційного навчання ХДМА використовує безкоштовну платформу Moodle (http://moodle.org), на якій викладений необхідний матеріал для навчання здобувачів вищої освіти. З фізики викладені для студентів електронні матеріали та контрольні завдання, мультимедійні матеріали, електроні видання, посилання на віртуальні моделі, відео. Здобувачі вищої освіти мають доступ до навчального матеріалу, виконують вправи та завдання, мають також можливість спілкуватися з викладачами та один з одним за допомогою відео конференції, форумів, чатів. Як з'ясувалося з опитування здобувачів вищої освіти ХДМА, під час дистанційного навчання більш ефективним для засвоєння матеріалу є проведення навчальних занять онлайн, особливо лекції.

Лекція є провідною формою навчання у вищому навчальному закладі. Головна дидактична мета її - формування орієнтовної основи для подальшого

засвоєння студентами навчального матеріалу. Лекція (з лат. Lektio-читання) – це логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певної наукової проблеми, теми чи розділу навчального предмету, ілюстрований за необхідністю наочністю та демонструванням дослідів [6]. Вона допомагає у економній формі скомпонувати великі об'єми інформації, звернути увагу на найбільш складні і важливі питання, формувати, уміння слухати і усвідомлювати, розвивати мислення, втілювати принцип зв'язку теорії з практикою, є підґрунтям для поглиблення і систематизації знань.

Лекція виконує наступні функції: інформаційна, пояснювальна, методологічна, виховна, розвивальна, орієнтовна, організуюча, діагностична, стимулююча, систематизуюча. Систематизуюча функція полягає у тому, що лекція дозволяє виявити міжпредметні й міждисциплінарні зв'язки, навчати предмету і необхідній спеціальності.

Основними видами традиційних лекцій є вступна, настановча, оглядова, тематична, підсумкова. Традиційним типом у практиці вищої школи постають тематичні лекції. Їх призначення полягає в розкритті певної теми навчальної дисципліни, пояснення здобувачам вищої освіти інформації, що має бути ними осмислена, засвоєна і використана на практичних і лабораторних заняттях, а також обов'язково у майбутній професії. До категорії нетрадиційних відносяться такі: міні-лекція; багатоцільова лекція основана на комплексній взаємодії окремих елементів: подача матеріалу, його закріплення, застосування, повторення і контроль; проблемна лекція; лекція із заздалегідь запланованими помилками; лекція-конференція; лекція-бесіда; відеолекція; лекція-візуалізація; лекція-екскурсія; лекція з аналізом конкретних ситуацій; лекція–конференції; лекція–прес-конференції [4]..

Зміст лекції з фізики повинен відповідати основним дидактичним принципам навчання (наочності, послідовності та науковості, зв'язку теорії з практикою, професійної спрямованості); містити ясність, логічність, лаконічність, доказовість викладу інформації, з її систематизацією та узагальненням; запитання для самостійного опрацювання з посиланням на джерела інформації; сприяти встановленню контакту з аудиторією та забезпечувати ефективний зворотній зв'язок. Зміст матеріалу лекції повинен відповідати навчальній програмі [6].

Лекція в онлайн режимі є лекцією, яка проводиться в режимі реального часу. Зміст онлайн лекції крім зазначеного вище, повинен передбачати інтерактивність його засвоєння. Стиль викладання онлайн лекції з фізики повинен бути таким, щоб у здобувача вищої освіти виникла потреба задавати питання до лектора під час її проведення, доповнювати отриману інформацію знаннями зі спеціальних дисциплін, звертатись до довідників, консультува-

тись з викладачами природничих і спеціальних дисциплін, обговорювати з іншими студентами проблемні ситуації під час лекції. Онлайн лекція повинна забезпечувати активізацію навчально-пізнавальної діяльності слухачів з використанням різноманітних засобів наочності, надавати студентам можливості слухати, осмислювати і за можливістю нотувати отриману інформацію. Отже, форма проведення он-лайн лекції більш доречний нетрадиційна.

Нотування та осмислення лекційного матеріалу можливо забезпечити написанням опорного конспекти зі змісту лекції представленої в pdf форматі на платформі MOODLE. Це дасть змогу активізувати розумову діяльність курсантів, підвищити пізнавальний інтерес до фізики, підвищити мотивацію до навчання, розвивати логічне мислення.

Опорний конспект - структурно-логічна схема, за допомогою якої висвітлюється основний теоретичний матеріал, узагальнюється, систематизується; яку легко запам’ятати на довготривалий термін; має індивідуальний, творчий характер [6].

Складання опорного конспекту повинно відбуватися з урахуванням наступних принципів: опори, наочності, лаконічності, структурності, автономності, асиметричності блоків, несхожості, акценту на основних смислових елементах, кольорового оформлення, кольорової та графічної диференціації, мотивованих кольорових рішень, кольорового контрасту, незвичайності, цікавості, парадоксальності, оглядовості, тематичності, запам’ятовуваності, відтворюваності, згортання і розгорнення інформації, уніфікації позначень, економічності, різноманітності опорних сигналів, різнонаправленості опорних сигналів, різноманітності шрифту, інформаційної насиченості опорних сигналів, варіативності мовних утворень, залучення стереотипів і асоціацій [2].

Нижче наводимо правила конспектування лекції (з pdf формату), які були запропоновані здобувачам вищої освіти з урахуванням вищезазначених принципів складання опорний конспект.

1. Об’єм опорного конспекту не повинен перевищувати 2 сторінок.

2. Потрібно ознайомитися з темою, планом та змістом лекції.

3. Переказати зміст матеріалу, проаналізувати при цьому які матеріал є незрозумілим в лекції, виділити основні блоки у кожному пункті плану лекції.

4. Записати основні положення, явища, закони, визначення, висновки, факти, схеми, формули тощо для кожного пункту плану лекції, блоку, з використанням зрозумілих скорочень, використовуючи різнокольорові та записи різного шрифту, підкреслення.

5. Навести приклад використання матеріалу лекції з фізики в спеціальних дисциплінах, вказати використану літературу.

6. Запропонувати свій опорний конспект для ознайомлення іншому здобувачу вищої освіти для оцінки повноти і логічності його відтворення (за шкалою 1-5 б.).

7. Виразіть власну думку щодо додаткової інформації, з якої Ви з задоволення ознайомились в цій лекції, яка б була корисна у Вашій майбутній професії.

8. Занотуйте в кінці опорного конспекту незрозумілі поняття, явища, процеси, уточнення викладеного в лекції матеріалу тощо.

Для якісного засвоєння лекційного матеріалу, здобувачам вищої освіти ХДМА викладені інтерактивні лекції з фізики на платформі Moodle. Вони містять теоретичний матеріал міжпредметного змісту (реалізується міжпредметні зв'язки між фізикою, математикою та спеціальними дисциплінами майбутніх мореплавців), тестові запитання для перевірки знань та умінь розв'язувати якісні і кількісні задачі. Тестові завдання дають можливість проконтролювати засвоєння матеріалу, з використанням запитань різного типу (есе, істина/брехня, коротка відповідь, множинний вибір, на відповідність, числовий). Підсумковий бал за проходження лекції здобувач вищої освіти може побачити після завершення її проходження відразу у журналі оцінок на Moodle. Можна налаштовувати кількість спроб проходження інтерактивної лекції, вибір способу зарахування балу після декількох спроб. В конструюванні таких лекції можна обирати алгоритм її проходження (запитання у кінці лекції, після кожного блоку лекції), часові інтервали виконання. Викладач може використовувати інтерактивні лекції не тільки для контролю сформованих знань і умінь, а також для корекції знань, самоконтролю. Пройти інтерактивні лекцій можна пропонувати здобувачам вищої освіти під час асинхронного чи синхронного навчання.

Висновки . Відвідування онлайн лекції, створення опорного конспекту, проходження інтерактивних лекцій міжпредметного змісту з фізики дало змогу підвищити якість знань, пізнавальний інтерес, мотивацію до навчання здобувачів вищої освіти. В подальшому є доцільним продовжувати дослідження шляхів підвищення якості навчання з фізики в умовах дистанційної освіти, розглядаючи різні види навчальних занять, зокрема практичні, лабораторні.

Література:

1. Дистанційне навчання: дидактика, методика, організація: монографія / В.Г. Гетта, С.М. Єрмак, Г.В. Джевага, О.М. Шульга, І.В. Повечера, Н.М. Носовець, А.М. Коляда. Чернігів, 2017. 286 с.

2. Етапи створення опорних конспектів [Електронний ресурс]. Режим доступу https://studfile.net/preview/9011378/page:21/:

3. Кухаренко В.М., Бондаренко В.В. Екстрене дистанційне навчання в Україні: монографія. / В.М. Кухаренко, В.В. Бондаренко. Харків, 2020. 409 с.

4. Моісеєв Є.М Методика підготовки та проведення лекцій у національній академії внутрішніх справ. Методичні рекомендації. [Електронний ресурс]. *https://okop.naiau.kiev.ua/assets/files/npa-navs/MetRec_lekc.pdf*

5. Наказ Міністерства освіти і науки Укр аїни «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0703 -13

6. Туркот Т.І., Коновал О.А. Педагогіка та психологія вищої школи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - Херсон. Олді-плюс, 2013. - 466 с.

References:

1. Getta V.G. Yermak S.M., Dzhevaga O.M, Shulga O.M., Povechera, Nosovez N.M. & et al. (2017) Dystanziine navchanna: dydaktyka, metodyka, organizatsiia [Distance learning: didactics, methodology, organization] Chernigov. [in Ukrainian]

2. Etapy stvorennia opornykh konspektiv [course of lectures] Retrieved from https://studfile.net/preview/9011378/page:21/ [in Ukrainian]

3. Kukharenko, V.M., Bondarenko, V.V. (2020) Ekstrene dystantsiine navchannia [Emergency distance learning in Ukraine]. Kharkiv.

4. Moiseiev Ye. M. Metodyka pidgotovky ta provedennia lektsii u natsionalnii akademii vnuyrishnikh sprav. [Metodychni rekomendatsii] Retrieved from *https://okop.naiau.kiev.ua/assets/files/npa-navs/MetRec_lekc.pdf* [in Ukrainian]

5. Nakaz Ministerstva osvity I nauky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystanziine navchannia» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On the approval of the Regulation on distance learning»] Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13. [in Ukrainian]

6. Turkot T.I., Konoval O.A. (2013) Pedagogika ta psukhologiia vushchoi shkolu [Navchalnui posibnyk dlia studentiv vushchukh navchallnukh zakladiv] Kherson: Oldi-plius. [in Ukrainian]

УДК 378.147:81'24(075.8)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-879-888

Кочмар Діана Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука», вул. акад. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33027, https://orcid.org/0000-0002-2896-1546

Будз Ірина Федорівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри романо-германської філології, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука», вул. акад. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33027, https://orcid.org/0000-0003-1127-3568

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНИХ НАВИЧОК МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У дослідженні проаналізовані традиційні та інноваційні технології викладання фонетики англійської мови в закладах вищої освіти. Розглянуто поняття педагогічних інновацій як новаторських змін у педагогічній практиці, спрямованих на підвищення ефективності освітнього процесу. Визначено та схарактеризовано інноваційні педагогічні технології для формування фонетичних навичок майбутніх учителів англійської мови. Серед них виділено такі: технології ситуативного навчання, інтерактивні технології та інформаційно-комунікаційні технології. Досліджено особливості використання рольових та ділових ігор як ефективного інструмента для занурення студентів у реальні комунікативні ситуації, де вони можуть практикувати вимову та інтонацію. Визначено, що ігри-драматизації спрямовані на розвиток навичок говоріння та використання іноземної мови як засобу спілкування. Розкрито потенціал інформаційно-комунікаційних технологій навчання, зокрема схарактеризовано мультимедійні ресурси та онлайн-платформи для навчання іноземної мови. З'ясовано, що інформаційно-комунікаційні технології навчання надають можливість студентам практикувати навички аудіювання та мовлення, отримувати зворотний зв'язок та виправляти помилки в реальному часі. Крім того, існують мобільні додатки та програми для тренування вимови та спілкування з носіями мови. Розглянуто особливості використання інтерактивних технологій навчання. Визначено, що вони спрямовані на активну взаємодію між учасниками освітнього процесу з метою спільного розв'язання завдань та розвитку особистісних якостей студентів. До найбільш ефективних інтерактивних методів навчання фонетики

англійської мови віднесено: евристичні бесіди, презентації, «мозковий штурм», дискусії та проведення творчих заходів, які дозволяють студентам активно взаємодіяти між собою, спільно розв'язувати завдання та використовувати знання на практиці.

Ключові слова: фонетика, іншомовна фонетична компетентність, методи навчання фонетики, онлайн-технології навчання, майбутні учителі англійської мови, освітній процес.

Kochmar Diana Anatolyivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages, Academician Stepan Demianchuk International University of Economics And Humanities, 4 S. Demianchuk St., Rivne, 33027, https://orcid.org/0000-0002-2896-1546

Budz Iryna Fedorivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of Romance and Germanic Philology, Academician S. Demianchuk International University of Economics and Humanities, 4, Akademika S. Demianchuk Str., Rivne, 33027, https://orcid.org/0000-0003-1127-3568

DEVELOPING FUTURE ENGLISH TEACHERS' PHONETIC SKILLS WITH INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Abstract. Traditional and innovative technologies of teaching English phonetics in higher education institutions are analyzed in the article. The concept of pedagogical innovations as innovative changes in pedagogical practice aimed at improving the efficiency of the educational process is considered. Innovative technologies for the formation of phonetic skills of future English teachers are identified and characterized. These include situational learning technologies, interactive technologies, and information and communication technologies. The peculiarities of using role-playing and business games as an effective tool for immersing students in real communicative situations where they can practice pronunciation and intonation are studied. It is noted that the methodology of game-dramatization is aimed at developing skills of speaking and using a foreign language as a means of communication. The potential of information and communication technologies for teaching is revealed, in particular, multimedia resources and online platforms for language learning are characterized. It was found that ICT in education provides students with the opportunity to practice listening and speaking skills, receive feedback and correct mistakes in real time. In addition, there are mobile applications and programs for practicing pronunciation and communicating with native speakers. The characteristics of the use of interactive learning technologies are considered. It is noted that they are aimed at active interaction between

participants of the educational process with the purpose of joint problem solving and development of personal qualities of students. The most effective interactive methods of teaching English phonetics include: heuristic conversations, presentations, role-plays, brainstorming, discussions and creative activities that allow students to actively interact with each other, solve problems together and apply knowledge in practice.

Keywords: phonetics, foreign language phonetic competence, distance learning, methods of teaching phonetics, online learning technologies, future English teachers, educational process.

Постановка проблеми. Відповідно до проєкту Закону України № 9432-1 від 13.07.2023 «Про застосування англійської мови в Україні» англійська мова належить до мов міжнародного спілкування. Відповідно до цього, сучасний розвиток освіти вимагає від майбутніх учителів англійської мови високого рівня професійної підготовки, зокрема фонетичних навичок.

Процес формування фонетичної компетентності майбутніх учителів англійської мови відбувається протягом усього навчання за освітньо-професійною програмою на відповідному рівні вищої освіти в межах спеціальності 014.02 Середня освіта (Мова і література (англійська)). Тому актуальним залишається питання використання як традиційних, так й інноваційних технологій формування фонетичних навичок в освітньому процесі.

Інноваційні технології навчання дозволяють створювати імерсивне освітнє середовище, сприяють підвищенню мотивації до вивчення іноземної мови та підготовці здобувачів освіти до реальних комунікативних ситуацій. Окрім того, інноваційні методи навчання допомагають подолати психологічні бар'єри, пов'язані з вимовою, і створюють умови для більш комфортного опановування іноземною мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фонетичну компетентність та особливості її формування досліджували: З. Бакум, М. Брода, Н. Бориско, К. Гаращук, Л. Гаращук, Ю. Головач, А. Гудманян, Г. Єнчева, А. Атарщикова, О. Колесник, В. Кочубей, Н. Красовська, А. Куліченко, Л. Петриця, В. Перлова, О. Полякова, Л. Прокопова, С. Ніколаєва, Л.Стабурова, Т. Вербицька, І. Харкавців та інші. Теорію та практику впровадження інноваційних педагогічних технологій досліджували: І. Дичківська, О. Дубасенюк, Т.Запорожченко, Н. Криворучко, І.Підласий, Л.Пироженко, О.Пометун та інші. Однак праць, присвячених методиці формування іншомовної фонетичної компетентності за допомогою інноваційних технологій навчання недостатньо, тому окреслена проблема є актуальною і потребує подальших досліджень.

Мета статті - розкрити потенціал використання інноваційних технологій навчання для формування фонетичних навичок майбутніх учителів англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Вивчення особливостей формування іншомовної фонетичної компетентності зазнало значних змін протягом історії викладання та вивчення мов. Бувши одним із найменш досліджуваних аспектів викладання англійської мови, навчання вимови привернуло до себе увагу лише в другій половині 20-го століття з появою аудіолінгвістики та прямого методу навчання. Викладачі та прикладні лінгвісти постійно поставали перед труднощами у навчанні цієї навички, що спонукало їх розробляти різні методи та прийоми, спираючись на інші субдисципліни [1].

Так, М. Селче-Мурсія, Д. М. Брінтон і Дж. М Гудвін виділяють три класичних підходи до навчання вимови: аналітичний (або артикуляторний) підхід; імітативний (або акустичний) підхід; аналітико-імітативний (або комбінований) підхід [2]. Традиційними методами навчання фонетики іноземної мови за джерелом інформації є: словесні методи (пояснення, розповідь, бесіда), практичні (вправи на транскрибування, інтонування речень, імітація текстів) та наочні (спостереження, ілюстрація, демонстрація, прослуховування аутентичних аудіо матеріалу та відеоматеріалу) методи.

Однак, під час традиційного викладання фонетики англійської мови у закладах вищої освіти існують певні труднощі. По-перше, традиційне викладання фонетики зазвичай зосереджується на вивченні фонетичних правил та багаторазовому повторенні. По-друге, традиційний «лекційний» метод викладання англійської мови не є ефективним. По-третє, традиційне викладання фонетики використовує уніфіковані методи навчання та матеріали, які не здатні задовольнити індивідуальні відмінності та потреби студентів. Крім того, у традиційному навчанні студенти зазвичай є пасивними реципієнтами, тоді як викладачі відіграють ключову роль [3]. Звичайно, опанування іншомовною фонетичною компетентністю не можливе без використання традиційних технологій навчання, однак у процесі навчання актуальним є використання також інноваційних технологій.

Поняття «інновація» (лат. innovatio – оновлення, зміна) означає введення нових елементів, заміну старих новими, створення і впровадження різного роду нововведень, що приводять до прогресивних соціальних змін. Види інновацій можна поділити на соціально-економічні, організаційно-управлінські та техніко-технологічні. Одним із різновидів соціально-економічних інновацій є педагогічні інновації, які становлять собою нововведення в педагогічній діяльності, зміни у змісті навчання та виховання з метою підвищення їхньої ефективності. Інновації в педагогіці – це процес створення і впровадження нових методів розв’язання педагогічних проблем, які раніше вирішувалися інакше; відкриття нових форм,

методів, способів педагогічної діяльності, вихід за межі відомого в науці та масовій практиці; творча реалізація нових теоретичних концепцій, ідей, систем навчання та виховання [4, с. 12].

У широкому значенні технологія – це сукупність методів, процесів, інструментів і матеріалів, які використовуються для досягнення певних цілей, розв'язання задач або створення продуктів. Педагогічна технологія − це система методів, прийомів, засобів і форм організації освітнього процесу, спрямована на досягнення конкретних цілей. Інноваційні педагогічні технології як процес, як зазначає, І. Дичківська − це «цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів, педагогічних дійі засобів, що охоплюють цілісний навчальний процес від визначення його мети до очікуваних результатів». Вони включають в себе такі системоутворювальні компоненти: діагностування, цілепокладання, проєктування, конструювання, організаційно-діяльнісний та контрольно-управлінський компонент [5, с. 105].

Щодо класифікацій інноваційних технологій в освіті, то В. Ковальчук виділяє такі технології та методи навчання професійної діяльності, як інформаційні технології, робота в команді (коучинг), case-study, гра, проблемне навчання, контекстне навчання, навчання на основі досвіду (емпіричне навчання), тренінг, індивідуальне навчання, міждисциплінарне навчання, проєктна діяльність, випереджувальна самостійна робота, комунікативні технології [6]. Натомість Л. Конопляник серед найбільш ефективних інноваційних технологій навчання фахової англійської мови виділяє: віртуальне навчання, модель перевернутого навчання, проєктне навчання, кейс-технології [7, с. 260]. Отже, попри велику кількість досліджень у цьому напрямі, до сьогодні відсутні єдині підходи до класифікації інновацій. Основним критерієм для їхнього виділення є освітні цілі, які мають свої специфічні особливості та властивості.

Здійснивши огляд наукових та навчально-методичних праць з проблеми дослідження, нами було визначено основні інноваційні технології формування фонетичних навичок майбутніх учителів англійської мови: технології ситуативного навчання, інтерактивні технології, інформаційно-комунікаційні технології.

Технології ситуативного навчання спрямовані на занурення здобувачів освіти у реальні або змодельовані ситуації, де вони можуть застосовувати свої знання та навички в контексті, максимально наближеному до реального життя. Рольова гра – це один з методів ситуативного характеру навчання іноземної мови, тобто навчання, що передбачає моделювання реальних ситуацій, які можуть трапитися в житті, зокрема, у професійній діяльності [8]. Так, С. Ю. Ніколаєва відводить важливу роль принципу комунікативності на

уроках англійської мови. Вона пише: «...вчитель повинен керуватись принципом комунікатив-ності, пам'ятати, що він приходить на урок не для того, щоб вивчати нові звуки, а з метою навчитись спілкуванню іноземною мовою. Тому введення звука краще починати зі створення ситуації, що зумовлює багаторазову вимову нового звука» [9, с. 96].

За допомогою рольової гри викладач може розвивати усі види мовленнєвої діяльності студентів і насамперед усне мовлення, яке є провідним видом мовленнєвої діяльності. Усне мовлення здобувачів освіти завдяки рольовій грі стає змістовнішим, складнішим за структурою мовного та мовленнєвого матеріалу [8].

Ділові та рольові ігри є ефективними інструментами для формування фонетичних навичок, оскільки вони створюють реалістичне мовленнєве середовище, в якому студенти можуть практикувати вимову, інтонацію. Окрім імітування реальних комунікативних ситуацій, таких як: інтерв'ю, замовлення їжі в ресторані, покупка квитків тощо, викладач може призначати студентам ролі, які відповідають майбутній професійній діяльності (ділові ігри). Зокрема, під час вивчення навчальної дисципліни «Методика навчання іноземних мов» один студент може грати роль вчителя, який пояснює фонетичні правила, а інші − роль учнів. Після проведення ділових і рольових ігор важливо проводити обговорення, зокрема разом оцінювати вимову, граматичні помилки тощо.

Неможливо уявити потік зв'язного усного мовлення без інтонаційного оформлення (без пауз та будь-яких змін у швидкості чи гучності). У найширшому значенні, інтонація полегшує розуміння слухачем інформації, котру прагне донести мовець. Найбільш важлива функція інтонації пов'язана з виразом мети висловлювання: вона характеризує його як повідомлення, питання, заперечення, звернення тощо (тобто вказує на його так звану іллокутивну функцію (силу)). Ця функція реалізується в основному за допомогою тональних акцентів різних конфігурацій [10]. Так, під час реалізації методики гри-драматизації студенти навчаються використовувати різні інтонаційні зразки для передачі емоцій та значень, а також використовують жести, міміку та інші невербальні засоби виразності. С. Туряниця зазначає, що при використанні драматизації, процес формування навичок говоріння спрямований на розвиток готовності до спілкування, на використання іноземної мови як засобу спілкування [11].

Педагоги-практики пропонують кілька кроків для реалізації методики гри-драматизації, починаючи з вибору коротких п'єс; вони мають бути доступними для швидкого читання та розуміння, тривалістю 10-15 хвилин, і містити лексику, яка зрозуміла для студентів, а також мати культурне і соціальне значення, що стимулюватиме до обговорення. Далі студенти

читають п'єси. Після того, як студенти ознайомилися з усіма запропонованими п'єсами, вони обирають одну для драматизації та розподіляють ролі. Групи формуються з 3-4 осіб, після чого обговорюються особливості кожної ролі, студенти вправляються в інтонації, а викладач може виправляти вимову та наголос, якщо це необхідно. Згодом студенти заучують тексти своїх ролей та представляють п'єсу в аудиторії [12].

Інформаційно-комунікаційні технології навчання (ІКТН) – це сукупність методів і технічних засобів застосування інформаційних технологій на основі комп'ютерних мереж і засобів зв'язку для забезпечення ефективного процесу навчання [13]. ІКТН пропонують нові можливості для вдосконалення методів навчання фонетики. Розглянемо деякі ключові ІКТН, які можуть бути використані в освітньому процесі.

Серед ІКТ навчання фонетики цінними є мультимедійні ресурси, а саме: аудіокниги, подкасти та відео з субтитрами, які можна використовувати як під час навчальної діяльності в аудиторії, так і для організації самостійної роботи студентів.

Онлайн-платформи для навчання мови, такі як: Duolingo, Rosetta Stone, Babbel тощо пропонують інтерактивні вправи, які включають аудіо- та відеозавдання для практики аудіювання та мовлення, вони забезпечують миттєвий зворотний зв'язок, що допомагає студентам виправляти помилки в режимі реального часу.Однак, такі платформи є цінними для самостійного удосконалення мовленнєвих навичок студентів у позааудиторній діяльності.

Також нині існують мобільні додатки та програми для тренування вимови. Серед них: Elsa Speak, Pronunciation Coach, Forvo, Praat тощо. А для того, щоб спілкуватись з носіями мови не обов'язково їхати в іншу країну, для цього можна скористатись програмами: Verbling, MyLanguageExchange, Speaky, HelloTalk тощо.

Інтерактивні технології навчання. Інтерактивне навчання – це навчання в режимі діалогу, під час якого відбувається взаємодія учасників освітнього процесу з метою взаєморозуміння, спільного розв’язання навчальних завдань, розвитку особистісних якостей студентів [14]. За допомогою інтерактивних технологій викладання іноземних мов здійснюється активна взаємодія студентів у процесі навчання. Вони дають змогу на підставі залученості кожного з учасників до проєкту отримати нові знання та організувати колективну діяльність здобувачів – від окремої взаємодії двох-трьох осіб між собою (малі групи) і до широкої співпраці багатьох студентів (великі групи або ж розподіл обов’язків між групами) [15].

Так, для більшості студентів висловлення власних думок та суджень публічно, а тим паче іноземною мовою, є дуже складним процесом з погляду лінгвістики та психології. Під час виступу їм важко підібрати правильні слова,

фрази, формулювання власних думок та суджень, підшукати влучні мовні засоби, вони відчувають труднощі та невпевненість, хвилювання. Застосування інтерактивних методів навчання вважається одним з найефективніших способів формування комунікативної компетенції студентів, навичок публічних виступів, діалогічного та монологічного мовлення [16].

До найбільш застосовуваних інтерактивних методів навчання відносять евристичні бесіди, презентацію, рольові ігри, «мозковий штурм», конкурси з практичними завданнями та їх подальше обговорення, дискусії, проєктування бізнес-планів, проєктів, а також проведення творчих заходів із залученням англомовних фахівців [17]. Використання інтерактивних технологій у навчанні фонетики є актуальним через їхню здатність підвищувати мотивацію студентів, забезпечувати практичне застосування засвоєних знань, створювати реалістичне мовленнєве середовище, адаптувати навчання до індивідуальних потреб здобувачів освіти.

Висновки. Отже, навчання правильної вимови майбутніх учителів англійської мови є важливим аспектом опановування освітньо-професійною програмою в закладі вищої освіти. Нині окрім традиційних методів формування іншомовної фонетичної компетентності, актуальним є поєднання останніх з інноваційними технологіями навчання. Ефективними інноваційними технологіями для формування фонетичних навичок майбутніх учителів англійської мови є: технології ситуативного навчання, інтерактивні технології та інформаційно-комунікаційні технології. Інтерактивні технології навчання дозволяють студентам активно взаємодіяти в освітньому процесі, позбуватись мовних бар'єрів. Ситуативні технології навчання допомагають розвинути вміння інтонаційно виразно спілкуватись, застосовувати набуті знання на практиці. Інформаційно-комунікаційні технології забезпечують студентам можливість отримати додатковий практичний досвід та навички, які є важливими для ефективного вивчення фонетики іноземної мови.

Література:

1. Saidi A. The importance of phonetics and phonology in the teaching of pronunciation. 2017. URL: http://surl.li/uemxz (date of application 03.06.24).

2. Celce-Murcia M., Brinton D., Goodwin J. M. Teaching pronunciation: A reference for teachers of English to speakers of other languages. Cambridge University Press, 1996. 419 p.

3. Yang H. An Analysis of Innovative Teaching of English Phonetics for Non-English Major Students. *Journal of Contemporary Educational Research*. 2023. №7(8). P. 86-92.

4. Інноваційні педагогічні технології : посібник / за ред. О. І. Огієнко ; авт. кол. : О. І. Огієнко, Т. Г. Калюжна, Ю. С. Красильник, Л. О. Мільто, Ю. Л. Радченко, К. В. Годлевська, Ю. М. Кобюк. Київ, 2015. 314 с.

5. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. К.: Академвидав, 2004. 352 с/

6. Ковальчук В. І., Федотенко С. Р. Інноваційні технології навчання – основа модернізації професійної освіти. *Молодий вчений.* 2018. №12. С. 425-429.

7. Конопляник Л. М. Інноваційні технології у викладанні англійської мови у вищій школі. *Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових праць* / за заг.ред. О.Г. Шостак. К.: Талком, 2020. С.258-261.

8. Бойко Ю. Рольова гра як метод навчання професійній іноземній мові. *Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»*: збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2013. URL: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2168 (дата звернення 03.06.24).

9. Ніколаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах. Київ: Ленвіт, 2002. 328 с.

10. Колесник О. С., Гаращук Л. А., Гаращук К. В. Теоретична фонетика англійської мови : навчальний посібник для студентів факультетів іноземних мов. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2015. 226 с.

11. Туряниця С. С. Драматизація, як засіб навчання говоріння молодших школярів на уроках англійської мови. *Вісник психології і соціальної педагогіки.* URL: https:// www.psyh.kiev.ua (дата звернення: 21.04.2024).

12. Брода М. Я. Особливості застосування драматизації у вивченні фонетики англійської мови. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: педагогіка*. 2011. №5. С. 101-105.

13. Степанов В. П. Використання інформаційних технологій у навчальному процесі. 2016. URL: http://surl.li/uemkc (дата звернення 03.06.24).

14. Кудря М. Роль інноваційних технологій для ефективного викладання та навчання англійської мови. *Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору.* 2018. №79(I). С. 165-175. URL: https://osvita.eeipsy.org/index.php/eeip/ article/view/271 (дата звернення 03.06.24).

15. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.

16. Бойко І.В. Інтерактивні методи викладання англійської мови. 2019. URL: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/boiko_interaktyvni.pdf (дата звернення 03.06.24).

17. Онучак Л. В. Інтерактивні методи навчання іноземних мов студентів немовних спеціальностей. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2023. №102. С. 68-75

References:

1. Saidi, A. (2017). The importance of phonetics and phonology in the teaching of pronunciation. Retrieved from http://surl.li/uemxz (Accessed on 03.06.24). [in English].

2. Celce-Murcia, M., Brinton, D., & Goodwin, J. M. (1996). Teaching pronunciation: A reference for teachers of English to speakers of other languages. Cambridge University Press. [in English].

3. Yang, H. (2023). [An Analysis of Innovative Teaching of English Phonetics for Non-English Major Students]. *Journal of Contemporary Educational Research, 7*(8), 86-92. [in English].

4. Ohienko, O. I. (Ed.). (2015). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii: posibnyk [Innovative Pedagogical Technologies: A guide]. O. I. Ohienko, T. H. Kaliuzhna, Yu. S. Krasylnyk, L. O. Milto, Yu. L. Radchenko, K. V. Hodlevska, Yu. M. Kobiuk (Authors). Kyiv. [in Ukrainian].

5. Dychkivska, I. M. (2004). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii: navchal′nyi posibnyk [Innovative Pedagogical Technologies: A teaching guide]. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].

6. Kovalchuk, V. I., & Fedotenko, S. R. (2018). Innovatsiini tekhnolohii navchannia – osnova modernizatsii profesiinoi osvity [Innovative teaching technologies – the basis for modernization of vocational education]. *Molodyi vchenyi, 12*, 425-429. [in Ukrainian].

7. Konoplianyk, L. M. (2020). Innovatsiini tekhnolohii u vykladanni anhliiskoi movy u vyshchii shkoli[Innovative technologies in teaching English in higher education]. In O. H. Shostak (Ed.), *Natsional'na identychnist' v movi i kul'turi: zbirnyk naukovykh prats'* [National Identity in Language and Culture: A collection of scientific papers] (pp. 258-261). Kyiv: Talkom. [in Ukrainian].

8. Boiko, Yu. (2013). Rol′ova hra yak metod navchannia profesiinii inozemnii movi [Role-playing as a method of teaching professional foreign language]. In *Materialy XVIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii «Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky na pochatku tret'oho tysiacholittia u krainakh SND»: zbirnyk naukovykh prats'* [Proceedings of the XVIII International Scientific and Practical Internet Conference "Problems and Prospects of Science Development at the Beginning of the Third Millennium in the CIS Countries": A collection of scientific papers]. Pereiaslav-Khmelnytskyi. Retrieved from http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2168 (Accessed on 03.06.24). [in Ukrainian].

9. Nikolaieva, S. Yu. (2002). Metodyka vykladannia inozemnykh mov u serednikh navchal′nykh zakladakh [Methodology of teaching foreign languages in secondary schools]. Kyiv: Lenvit. [in Ukrainian].

10. Kolesnyk, O. S., Harashchuk, L. A., & Harashchuk, K. V. (2015). Teoretychna fonetyka anhliiskoi movy: navchal′nyi posibnyk dlia studentiv fakul′tetiv inozemnykh mov [Theoretical phonetics of the English language: A textbook for students of foreign language faculties]. Zhytomyr: ZhDU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

11. Turianytsia, S. S. Dramatyzatsiia yak zasib navchannia hovorinnia molodshykh shkoliariv na urokakh anhliiskoi movy [Dramatization as a means of teaching speaking to young students in English lessons]. Visnyk psykholohii i sotsial′noi pedahohiky. Retrieved from https://www.psyh.kiev.ua (Accessed on 21.04.2024). [in Ukrainian].

12. Broda, M. Ya. (2011). Osoblyvosti zastosuvannia dramatyzatsii u vyvchenni fonetyky anhliiskoi movy [Features of using dramatization in learning English phonetics]. Naukovi zapysky Ternopils′koho natsional′noho pedahohichnoho universytetu. Seriia: pedahohika, (5), 101-105. [in Ukrainian].

13. Stepanov, V. P. (2016). Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u navchal′nomu protsesi [Use of information technologies in the educational process]. Retrieved from http://surl.li/uemkc (Accessed on 03.06.24). [in Ukrainian].

14. Kudria, M. (2018). Rol′ innovatsiinykh tekhnolohii dlia efektyvnoho vykladannia ta navchannia anhliiskoi movy [The role of innovative technologies for effective teaching and learning of English]. Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru, 79(I), 165-175. Retrieved from https://osvita.eeipsy.org/index.php/eeip/article/view/271 (Accessed on 03.06.24). [in Ukrainian].

15. Pometun, O., & Pyrozhenko, L. (2004). Suchasnyi urok: interactyvni tekhnolohii navchannia [Modern lesson: interactive teaching technologies]. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].

16. Boiko, I. V. (2019). Interaktyvni metody vykladannia anhliiskoi movy [Interactive methods of teaching English]. Retrieved from http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/boiko_interaktyvni.pdf (Accessed on 03.06.24). [in Ukrainian].

17. Onuchak, L. V. (2023). Interaktyvni metody navchannia inozemnykh mov studentiv nemovnykh spetsial′nostei [Interactive methods of teaching foreign languages to students of non-linguistic specialties]. Zbirnyk naukovykh prats′ «Pedahohichni nauky», (102), 68-75. [in Ukrainian].

УДК 378.018.8:373.2.011.3-51]-044.337](045)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-889-901

Кравчук Неля Павлівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20306, тел.: (098) 945-55-50, https//orcid.org/0000-0002-9420-4375

Рябошапка Ольга Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20306, тел.: (063) 340 57-26, https//orcid.org/0000-0002-6328-6304

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ЗДОБУТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті актуалізовано питання удосконалення фахової підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у процесі здобуття професійної освіти, а також їх роль у професійному вдосконаленні вихователів. Обґрунтовано необхідність визначення шляхів удосконалення фахової підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, відповідно до сучасних вимог освіти, основними з яких є: формування методичного супроводу освітнього процесу; формування гнучкої системи самоосвіти майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти; створення інформаційно-освітнього простору; готовність до розвитку професійної компетентності вихователя закладів дошкільної освіти; діджиталізація освітнього процесу.

У межах статті окреслено деякі аспекти концепту «фахова підготовка», як засобу підготовки до професійної діяльності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. Досліджено поняття «фах», «фахівець», «підготовка», «професійна підготовка», а також визначено тенденції їх розвитку в сучасних умовах. Підкреслено, що проблема удосконалення фахової підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти необхідні для успішної кар'єри та становлення фахівця.

Метою статті є здійснення цілісного наукового аналізу та пошук ефективних шляхів удосконалення фахової підготовки майбутніх вихователів ЗДО у процесі здобуття професійної освіти, завдяки яким підвищується рівень фахової підготовки майбутніх вихователів.

У статті розглядаються різні погляди щодо означеної проблеми (О. Авраменко, Г. Бєлєнька, О. Бутенко, Ю. Грицкова, С. Гусаківська, Т. Дука, Н. Кравчук,М.Машовець, Ю. Калічак, Л. Карнаух, І. Коновальчук, С. Матвієнко, І. Підлипняк, О. Половіна, Т. Пониманська, О. Рябошапка, Т. Семенюк, Л. Тищук, Н. Трофаїла та ін.), а також наведено приклади ефективних шляхів удосконалення фахової підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у процесі здобуття професійної освіти.

Ключові слова: фахова підготовка, майбутні вихователі закладів дошкільної освіти, професійна освіта, компетентність, освітній процес.

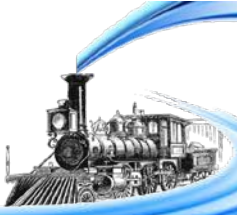
Kravchuk Nelia Pavlivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development of Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna, 28 Sadova St., Uman, tel.: (098)945-55-50, orcid.org/0000-0002-9420-4375

Riaboshapka Olha Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development of Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna, 28 Sadova St., Uman, tel.: (096) 610-30-80, orcid.org/0000-0002-6328-6304

WAYS TO IMPROVE THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF OBTAINING PROFESSIONAL EDUCATION

Abstract. The article highlights the issue of improving the professional training of future teachers of preschool education institutions in the process of obtaining professional education, as well as their role in the professional development of teachers. The necessity of identifying ways to improve the professional training of future preschool teachers in accordance with modern educational requirements is substantiated, the main of which are: formation of methodological support of the educational process; formation of a flexible system of self-education of future preschool teachers; creation of information and educational space; readiness for the development of professional competence of preschool teachers; digitalization of the educational process.

The article outlines some aspects of the concept of «professional training» as a means of preparing for the professional activity of future educators of preschool education institutions. The concepts of «specialty», «specialist», «training», «professional training» are studied, and the tendencies of their development in modern conditions are determined. It is emphasized that the problem of improving

the professional training of future teachers of preschool education institutions is necessary for a successful career and the formation of a specialist.

The purpose of the article is to carry out a holistic scientific analysis and search for effective ways to improve the professional training of future preschool teachers in the process of obtaining professional education, which will increase the level of professional training of future teachers.

The article examines different views on this problem (O. Avramenko, H. Belenka, O. Butenko, Y. Hrytskova, S. Husakivska, T. Duka, N. Kravchuk, M. Mashovets, Y. Kalichak, L. Karnaukh, I. Konovalchuk, S. Matvienko, I. Pidlypnyak, O. Polovina, T. Ponimanska, O. Riaboshapka, T. Semeniuk, L. Tyshchuk, N. Trofaila, etc.), as well as examples of effective ways to improve the professional training of future teachers of preschool education institutions in the process of obtaining professional education.

Keywords: professional training, future preschool teachers, vocational education, competence, educational process.

Постановка проблеми. Проблема удосконалення фахової підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку розглядається як обов'язків чинник його професійної діяльності. Шляхи провадження професійної освіти визначені основними державними документами, що зумовлюють актуалізацію вказаної проблеми як умови її реалізації.

Особливості реформування та модернізації змісту освіти розкрито у ряді законодавчих актів, а саме: Законах України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2001), «Про повну загальну середню освіту» (2020), «Про вищу освіту» (2014); Концепціях «Нова українська школа» (2016), розвитку педагогічної освіти (2018); Державному стандарті початкової загальної освіти (2018), Базовому компоненті дошкільної освіти (2021) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему підготовки майбутніх фахівців у закладах професійної та вищої освіти розглядали В. Андрущенко, О. Антонова, В. Беспалько, І. Бех, Є. Бондаревська, О. Браславська, А. Вербицький, С. Вітвіцька, С. Гончаренко, Т. Десятов, О. Дубасенюк, М. Євтух, О. Заболотна, І. Зязюн, О. Коберник, К. Корсак, Т. Кошманова, В. Кремінь, А. Маркова, Н. Ничкало, О. Пометун, Л. Пуховська, В. Рибалка, О. Романовський, В. Семиченко, С. Сисоєва, Г. Троцко, Л. Хомич та інші.

Компетентнісний характер підготовки сучасного педагога потребує спрямування освітнього процесу на пошук нових шляхів розв'язання проблем фаховової підготовки фахівців дошкільної освіти. Окремі аспекти фахової підготовки відображено у працях науковців (О. Авраменко, Г. Бєлєнька, О. Бутенко, Ю. Грицкова, С. Гусаківська, Т. Дука, Н. Кравчук, М.Машовець, Ю. Калічак, Л. Карнаух, І. Коновальчук, С. Матвієнко, І. Підлипняк,

О. Половіна, Т. Понімaнська, О. Рябошапка, Т. Семенюк, Л. Тищук, Н. Трофаїла та ін.); інноваційні аспекти фахової підготовки (О. Пометун, Л. Пироженко та ін.).

Проблема реалізації принципу наступності між дошкільною та початковою ланками освіти висвітлено у ряді праць українських дослідників: О. Авраменко, А. Богуш, Т. Вегери, О. Горбатюк, Ю. Грицкової, М. Данилюк, Т. Журавко, А. Залізняк, Н. Каньоса, І. Карабаєвої, В. Кривди, Р. Найди, О. Ковшар, В. Купрієнко, В. Кушнір, А. Курчатової, І. Ліпчевської, Н. Лисенко, І. Любарської, Г. Назаренко, Т. Пантюк, Т. Піроженко, О. Полішук, О. Половіної, О. Рябошапки, О. Савченко, Г. Тарасенко, Л. Соловйової, Т. Філімонової, О. Хартман, О. Шадюк, О. Яструб та ін.

Метою статті є здійснення цілісного наукового аналізу та пошук ефективних шляхів удосконалення фахової підготовки майбутніх вихователів ЗДО у процесі здобуття професійної освіти, завдяки яким підвищується рівень фахової підготовки майбутніх вихователів.

Виклад основного матеріалу. Проблеми підготовки майбутніх вихователів, пошуки нового змісту дошкільної освіти, зумовлюють необхідність у набутті кожним студентом особистісного смислу діяльності, формуванні фахової майстерності, постійно зростаючому інтересі до роботи з дітьми та їхніми батьками, а також у розвитку успішності в професійній діяльності.

Ми суголосні з думкою О. Марків, що у світовій системі професійної освіти реалізується теза про те, що сучасний фахівець, у тому числі, вихователь, обов'язково має володіти низкою професійно-особистісних якостей, об'єднаних поняттям формула якості, що охоплює: моральність, інтелект, майстерність, фізичну досконаліть, професіоналізм, ініціативу, здатність творити, адаптуватися, генерувати ідеї, бути динамічною й оптимістичною особою [4, с. 43].

У цьому напрямку слід розглянути терміни фах, фахівець, фахова, професійна, підготовка, професіонал.

Дефініція фах розглядається як: 1. вид заняття, трудової діяльності, що вимагає певної підготовки; професія; 2. Основна кваліфікація, спеціальність. Справа, заняття, в якому хтось виявляє велике вміння, майстерність, хист [1, с. 1317]; основна кваліфікація, спеціальність досвід, знання набути, опанувати, мати який-небудь фах [120]; спеціальність, кваліфікація, професія [1, с. 898]

Під поняттям фахівець розуміють: 1. той, хто досконало володіє якимось фахом, має високу кваліфікацію, глибокі знання з певної галузі науки…, спеціаліст; 2. Той, хто зробив якесь заняття своєю професією [1, с. 1317]; …якої-небудь кваліфікації, якого-небудь профілю, в якій-небудь справі в галузі чогось [5? с. 120].

Поняття фахова трактується так: 1. стосується до фаху, пов'язана з якимось фахом. 2. Стосується до фахівця. Властива фахівцеві [1, с. 1317; 5].

Дефініція «підготовка» розглядається як: 1. дія за значенням підготовити. 2. Запас знань, навичок, досвід і т. ін., набутий у процесі навчання, практичної діяльної діяльності [5, с. 767]; а поняття «підготовити» – давати необхідний запас знань, передавати навички, досвід і т. ін. у процесі навчання, практичної діяльності.

Набувати певних знань, навичок, досвіду і т. ін. передбачаючи, відчуваючи що-небудь, повідомити когось, навчити чогось і т. ін. заздалегідь, завчасно, підготовлений – готовий для якої-небудь діяльності, здатний до неї [5, с. 767].

Професійна – пов'язана із професією [5, с. 599]. Професіонал – людина, котра обрала якесь заняття предметом своєї постійної діяльності, оволоділа якоюсь професією; фахівець своєї справи; оволодіння основами якої-небудь професії [5, с. 600].

Професійну підготовку розглядають як сукупність спеціальних знань, умінь навичок, якостей, трудового досвіду та норм поведінки, які забезпечують можливість успішної роботи за певною професією; процес повідомлення учасникам навчально-виховного процесу відповідних знань та вмінь [6, с. 549]; здобуття майбутнім фахівцем кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю [3, с. 193]; цілеспрямований процес, векторно зорієнтований на подачу та оволодіння майбутніми фахівцями необхідними знаннями, вміннями та навичками для усвідомлення та використання їх у професійній діяльності [3, с. 58]. Ці визначення дають можливість конкретизувати вимоги сьогодення до педагогічної професії вихователя закладу дошкільної освіти (далі - ЗДО).

Під поняттям підготовка майбутнього фахівця ми будемо розуміти надання якісних освітніх послуг студентам за відповідною кваліфікацією, що забезпечить успішну професійну діяльність.

Професійна підготовка – це широке поняття, яке включає загальнопрофесійну, фахову (педагогічну) та спеціальну підготовку.

Поняття «фахова підготовка» включає в себе процес озброєння студентів знаннями, вміннями та досвідом відповідного профілю підготовки.

Актуальність проблеми дослідження полягає в потребі підвищення рівня ефективності роботи фахівців дошкільної освіти.

Фахівці цієї галузі часто страждають від професійного вигорання, втрати мотивації через постійний стрес у їхньому професійному житті.

Саме тому одним із головних завдань сучасної освіти є допомога спеціалістам у переживанні стресових подій, негараздів, складнощів з метою запобігання деструктивній поведінці як наслідку травми, зниження рівня вразливості та розвитку ефективної саморегуляції індивіда.

Професія педагога належить до так званих хелперських (від англ. Help – допомагати), оскільки вона пов'язана із системою «людина – людина»,

тривалим міжособистісним спілкуванням, а також наданням підтримки й допомоги підопічним. Саме в таких умовах у людей дуже високий ризик психічних, соматичних, тілесних і емоційних реакцій на напружені ситуації на роботі.

Динамічні процеси суспільно-економічного життя виявили суперечливі тенденції. З одного боку, необхідною стає більш глибока професіоналізація діяльності спеціалістів будь-якого фаху, з іншого, – спостерігається міжгалузева інтеграція знань, підвищується значимість інтегрованих умінь для здійснення професійної діяльності. Ці загальні тенденції зумовлюють нові вимоги до підготовки фахівців дошкільної освіти.

Відтак, дослідивши нормативне підґрунтя, проаналізувавши результати опитування здобувачів вищої освіти та спостереження за їх професійною діяльністю у процесі фахової підготовки, основними шляхами розвитку професіоналізму майбутніх вихователів ЗДО визначено наступні:

1.Формування методичного супроводу освітнього процесу - участь у колективних та групових формах методичної роботи: співпраця у творчих групах, дослідній діяльності, організація консультативно-методичних груп, педагогічні чи психологічні тренінги, квести, методичні дайджести, участь у чатах, форумах щодо розробки актуальних проблем, методичних фестивалях, панорамах, презентаціях, участь у діяльності закладу освіти (молодого педагога, досвіду роботи, професійної майстерності), методичних дискусіях, методичних аукціонах, методичних діалогах, проблемних столах, педагогічних консиліумах, ділових рольових іграх, дебатах, методичних мостах, клубі творчих педагогів, творчих салонах, освітянських вечорах, аналізі проблемних ситуацій, фокус-групах, ігровому конструюванні; панорамі методичних навичок, захисті творчих кооперативних проектів, програм, передових ідей; підготовка й видання друкованих видань.

2.Формування гнучкої системи самоосвіти майбутніх вихователів ЗДО:

– інноваційний підхід педагога до вдосконалення рівня професіоналізму, як у атестаційний, так і в міжатестаційний період (участь у проведенні семінарів, творчих столів, наукових досліджень, розробка та публікація навчально-методичних матеріалів, авторських програм, робота в складі творчих груп, участь у професійних конкурсах тощо);

– самоосвітня діяльність, саморозвиток, проходження курсів підвищення кваліфікації, пошук шляхів професійної самореалізації; здійснення безперервного навчання, оскільки «вчитель живе доти, доки він учень»;

– вивчення передового досвіду колег, проведення відкритих занять, участь у конкурсах тощо;

– цілеспрямована систематична робота над методичною темою,

– збір та укладання творчого портфоліо, есе педагога – колекція власної цікавих прийомів, знахідок у позаурочній діяльності, власних засобів наочності, дидактичних матеріалів, продуктивних педагогічних технологій, що відображають зусилля викладача, успіхи або досягнення з тієї чи іншої проблеми, індивідуальної творчої теми. У портфоліо включаються зразки робіт у письмовому чи друкованому вигляді, відеоматеріали, щоденник рефлексії, зразки дитячих робіт, фотографії компонентів навчального процесу;

– самовиховання, удосконалення методів, прийомів і форм освітньої роботи; вироблення індивідуально-творчого стилю роботи;

– рефлексія власної діяльності (через об'єктивну оцінку прийти до самореалізації);

– ведення щоденника рефлексії, в якому викладач обмірковує власний досвід, види діяльності, визначає нові шляхи втілення творчих планів, прогнозує стратегії для покращення діяльності, визначає успіхи й невдачі, визначає комунікативну стратегію заняття тощо;

– самокорекція; виконання завдань у міжатестаційний період.

3. Створення інформаційно-освітнього простору: бібліотека; інтернет; медіа- та відеотека педагогічного досвіду, реєстр програмних педагогічних засобів навчання. Педагогічний процес в інформаційному освітньому середовищі – це змістовно насичена, адаптивно-інтерактивна та організаційно оформлена взаємодія суб'єктів освітньої діяльності в полі загально і профільно орієнтованих електронних ресурсів, спрямована на активний і вмотивований саморозвиток студентів, за провідної ролі викладачів.

Створене таким чином інформаційне освітнє середовище вносить суттєві зміни до традиційної схеми взаємодії учасників освітнього процесу, а виконуючи функції підтримки інтерактивної взаємодії з ними та адаптації до здібностей і запитів, стає активним у їхній пізнавальній діяльності. Той, хто навчає, виконує роль суб'єкта організації пізнавального процесу, той, хто навчається, – суб'єкта пізнавальної діяльності, інформаційне освітнє середовище має функції віртуального суб'єкта, що взаємодіє з реальними суб'єктами, на основі надання індивідуально орієнтованих роз'яснень, консультацій, підказок та інших рекомендацій.

4. Готовність до розвитку професійної компетентності вихователя ЗДО:

– використання методів самоуправління: планування кар'єрного зростання, вибір стратегії, прийняття рішень, самоорганізація і саморегуляція;

– формування складних управлінських умінь: уміння ставити цілі, конкретизувати їх у вигляді завдань, проектувати і планувати роботу

освітнього закладу, організовувати педагогічний процес, діагностувати, аналізувати, здійснювати моніторинг освітньо-виховного процесу;

– використання ефективних способів здійснення функцій управління, які забезпечують досягнення встановлених цілей та результатів;

– апробація сучасних науково-методичних концепцій, виявлення та впровадження освітніх продуктивних технологій навчання і виховання;

– системне використання міжпредметних зв'язків і міжпредметної інтеграції, тобто інтегративного підходу;

– організація творчого педагогічного процесу, оскільки підвищення фахової підготовки можливе тільки у творчості. Творча робота можлива як результат самостійного навчання з обов'язковим цілепокладанням та врахуванням можливостей, здобутків, інтересів самого педагога.

Зважаючи на те, що для розвитку професіоналізму управлінської діяльності важливими ставали потреби професійного самовдосконалення різного змісту, на нашу думку, слід використовувати інформаційно-розвивальні, дискусійно-конструктивні, проблемно-пошукові та ін. методи. Зокрема, майбутні вихователі ЗДО з досвідом роботи кожні п'ять років проходять підвищення кваліфікації у системі післядипломної педагогічної освіти.

Водночас є важливим та завжди своєчасним функціонування післядипломної педагогічної освіти зумовлює інтенсивні структурні і якісні зміни в системі підвищення кваліфікації педагогічних і керівних кадрів вищої освіти.

Принциповим аспектом розвитку професіоналізму майбутніх вихователів ЗДО, на наш погляд, виступає за такими ознаками, як:

- педагогічне бачення оточуючого світу;

- аналіз педагогічних, освітніх та управлінських ситуацій з точки зору їх практичного використання;

- гармонізація науково-предметних, світоглядно-методологічних, педагогічних, психологічних, управлінських та інших знань і вмінь;

- розуміння внутрішнього світу, здібностей, спрямованості, мотивів, вчинків студентів;

- створення системи взаємовідносин у педагогічному та студентському колективах;

- формування гуманістичного світогляду та регуляторів професійної етики керівника;

- розвиток творчого потенціалу, рефлективних здібностей та вмінь як загальнолюдського, так і особистісного характеру.

Такий підхід передбачає широку загальнокультурну підготовку, здатність до професійної рефлексії, високу освіченість, життєтворчість у

провідних сферах професійного і соціального життя як необхідні вимоги до професійної підготовки майбутніх вихователів ЗДО у системі післядипломної освіти.

Узагальнюючи різні точки зору, уявимо професіоналізм майбутніх вихователів ЗДО у вигляді певної структури та виокремимо в ній основні компоненти:

- *особистісні якості* – світогляд, гуманістична спрямованість, відповідальність, принциповість, комунікативність, толерантність, новаторство, особистісна схильність і психологічна готовність працювати на досягнення високого результату;
- *педагогічна підготовка* – знання наукових основ і технологій організації освітнього процесу, вільне володіння практичними методами діяльності, вміння здійснювати вибір оптимальної позиції у процесі взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу, громадськістю та іншими соціальними групами й організаціями;
- *спеціальна підготовка* – фундаментальні знання, практичні вміння у сфері управлінської підготовки; зростання власного професійно-управлінського потенціалу;
- *педагогічна культура* – широка загальнокультурна підготовка, знання й виконання норм педагогічної етики, вміння педагогічного спілкування, розвиток рефлексивних здібностей, здатність до творчого пошуку, самопізнання й самовдосконалення;
- *організаційна культура* – потреба в підвищенні ефективності професійної діяльності, самоорганізація, професійна компетентність, підвищення кваліфікації в системі післядипломної освіти, набуття інноваційного досвіду.

Ми вважаємо, що цілеспрямований процес розвитку професіоналізму управлінської діяльності передбачає формування професійної компетеності майбутніх вихователів ЗДО та сприятиме зростанню професійного рівня тощо.

5. Діджиталізація освітнього процесу

Досліджуючи хмарні технології у роботі зі студентами закладів вищої освіти, А. Тютюник зазначає, що сучасні мережеві сервіси надають наступні можливості для створення різних навчальних ситуацій, в яких представники зростаючого покоління можуть освоювати і відпрацьовувати навички, необхідні в XXI столітті:

– інформаційна грамотність — уміння шукати інформацію, порівнювати її з різних джерел, розпізнавати та вибирати найнеобхідніше;

– мультимедійна грамотність — здатність розпізнавати і використовувати різні типи медіаресурсів, як у роботі, так і в навчанні;

– організаційна грамотність — здатність планувати свій час так, щоб встигнути все, що заплановане;

– розуміння взаємозв'язків, які існують між різними людьми, групами та організаціями;

– комунікативна грамотність — це навички ефективного спілкування та співробітництва;

– продуктивна грамотність — здатність до створення якісних продуктів, можливість використання засобів планування [2, с.186].

Дистанційне навчання здійснюється у переважній більшості на платформах GoogleMeet, Zoom, Classroom, застосунок для смартфонів Viber, електронні скриньки, Moodle (переважно для здобувачів вищої освіти) тощо.

Сучасне покоління дітей вже досить «комп'ютеризоване» та не уявляє свого життя без гаджету. Сьогодні зростаюче покоління представлене поколінням «Зет» та «Альфа», психолого-педагогічні характеристики яких варто враховувати в освітньому процесі.

На зміну покоління «Зет» прийде покоління «Альфа», народжене з 2010 року, яке ще називають «діти смартфонів», «Google babies», або ж «покоління Дзен».

Покоління «Зет» народилося у період входження у життя суспільства цифрових технологій, в той час як покоління «Альфа» народилося, коли означені технології уже були в дії. Таким чином, цифрова інформація сприймається поколінням «Альфа» аналогічно до повсякденної у реальному житті. Також втрачає свою значимість відстань та місце географічної прив'язки, порівняно із поколінням «Зет».

Оскільки сучасні діти до такої міри звикли до використання смартфонів, вони потребують в освітньо-виховному процесі дещо інших підходів, аніж попередні покоління. На думку дослідників, на формування дитячої особистості чималий вплив матимуть соціальні мережі, в яких сучасні батьки досить часто створюють профіль дитини, яка ще навіть не навчилася говорити. Батьківські гаджети потрапляють до рук дитини вже у немовлячому віці. Саме тому, Інтернет для дитини покоління «Альфа» стає звичайною річчю, на відміну від попередніх поколінь, для яких діджиталізація стала технологічним дивом. Вплив на майбутнє покоління матимуть і винаходи, які здійснені нещодавно, проте, ще не охопили масово людство.

У такий спосіб для дітей покоління «Альфа» все та всі будуть об'єднані, не зважаючи на їхнє місце розташування.

Таким чином, представники покоління «Альфа» будуть схожі на своїх пращурів, гімназистів XX століття, які прагнули до нових знань, полюбляли науки та різноманітні винаходи, іноді навіть сумнівні, як-то гіпноз, спіритизм тощо.

Варто відзначити, що покоління вищезазначеного періоду характеризувалося самовпевненістю та відсутністю поваги до старших, що, зокрема,

підкреслює необхідність виховання у зростаючого покоління поважного ставлення до людей похилого віку.

Дослідники вважають, що діти покоління «Альфа» будуть схильні до нестандартних рішень, вони будуть цікавитися глобальними проблемами людства, маючи упевненість, що самостійно можуть вирішити такі глобальні проблеми.

Щодо взаємодії поколінь в освітньому процесі найбільше будуть задіяні представники поколінь «X», «Y», «Зет» та «Альфа».

Проте, не зважаючи на близькість поколінь, у молодих педагогів та представників покоління «Альфа» можуть виникати непорозуміння з ряду причин:

1. Ігнорування модних тенденцій та авторитету у соціальних мережах.

Взаємодія у соціальних мережах все більше охоплює повсякденне життя, освіта теж не залишається осторонь. Спілкування педагогів та дітей у соціальних мережах стає звичним явищем, проте, зворотній зв'язок учителі все менше отримують від учнів.

Представники нової генерації не зважатимуть на те, до якої спільноти вони належать. Маючи розвинене критичне мислення, прагнутимуть спростувати доведене. Ігноруючи соціальні мережі та на кількість «вподобайок», будуть доводити, що вміють мислити по-новому. Також представники означеного покоління не будуть відчувати свою приналежність до будь-якої спільноти, а вважатимуть себе частиною людства.

2. Непунктуальність та невчасне виконання поставлених завдань.

Оскільки представники покоління «Альфа» існуватимуть поза часом, вони не зможуть вчасно виконувати завдання та розраховувати час на виконання певної діяльності, а також пропускатимуть дедлайн у різних завданнях.

Такі діти будуть упевнені, що їхні глобальні за масштабами задуми та справи набагато важливіші за дрібниці та деталі навчання. Саме тому, педагогам варто бути готовими до навчання таких дітей не одночасно, а в різному темпі.

Натомість педагогів-представників іншого покоління, які вважають, що для того, аби чогось досягнути треба наполегливо працювати, буде непокоїти те, що представники покоління «Альфа» шукатимуть шляхи, аби якпошвидше виконати завдання.

3. Протести та незалежність.

Варто відзначити активність дітей покоління «Альфа», які не сидітимуть постійно із гаджетами у руках, а будуть фізично активними та сильними.

Така активність, самостійність та безпечність будуть дошкуляти педагогам. Важливо відзначити, що самостійність дітей покоління «Альфа»

буде перешкоджати і спілкуванню педагогів з батьками, оскільки діти вважатимуть себе занадто самостійними.

Враховуючи сучасну тенденцію у пізньому народженні дітей, переважна більшість батьків будуть вже немолодими і, таким чином, вектор догляду за іншим поколінням зміститься з батьків на дітей.

Висновки. Зважаючи на вищезазначене, сучасна система освіти переживає трансформаційні процеси та потребує фахівця нової формації, головна роль у професійній підготовці яких покладена на педагогічні заклади вищої освіти.

У процесі здобуття професійної освіти майбутні вихователі закладів дошкільної освіти мають оволодіти низкою компетентностей , які б сприяли їхньому професійному й особистісному розвитку.

Виокремлені шляхи удосконалення фахової підготовки майбутніх вихователів ЗДО (формування методичного супроводу освітнього процесу; формування гнучкої системи самоосвіти майбутніх вихователів ЗДО; створення інформаційно-освітнього простору; готовність до розвитку професійної компетентності вихователя ЗДО; діджиталізація освітнього процесу) забезпечать реалізацію якісної фахової підготовки та професійного становлення педагога.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с

2. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету : зб. наук. праць / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. 424 с.

3. Дошкільна освіта: словник-довідник: понад 1000 термінів, понять та назв / упор. К.Л. Крутій, О.О. Фунтікова. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2010. 324 с. Бібліогр.: С. 5-7. («Словники»).

4. Марків О.Т. Підготовка майбутніх вчителів до формування культури здорового способу життя: дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2012. 214 с.

5. Тлумачний словник – мінімум української мови: Близько 9 тис.слів: 3-є вид. [Уклад. Л.О. Ващенко, О.М. Єфімов]. К.: Довіра, 2004. (Словники України). 607 с

6. Тлумачний словник української мови: Загальновживана лексика: Близько 60 000 слів / [За заг. ред.. проф. В.С. Калашника]. Х.: ФОП Співак Т.К., 2009. 960 с.

References:

1. Busel V.T. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].

2. Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu : zb. nauk. Prats. [Open educational e-environment of the modern university: a collection of scientific papers]. Kyiv: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka [in Ukrainian].

3. Krutii K.L., Funtikova O.O. (2010) Doshkilna osvita: slovnyk-dovidnyk: ponad 1000 terminiv, poniat ta nazv. [Preschool education: a dictionary-reference: more than 1000 terms, concepts and names]. Zaporizhzhia: TOV «LIPS» LTD [in Ukrainian].

4. Markiv O.T. (2012) Pidhotovka maibutnikh vchyteliv do formuvannia kultury zdorovoho sposobu zhyttia: dys... kand. ped. nauk. [Preparing Future Teachers for the Formation of a Culture of Healthy Lifestyle: Candidate of Pedagogical Sciences]. Kyiv: [in Ukrainian].

5. Vashchenko L.O., Yefimov O.M. (2004). Tlumachnyi slovnyk – minimum ukrainskoi movy: Blyzko 9 tys.sliv: 3-ye vyd. [Explanatory dictionary - at least in Ukrainian: About 9 thousand words]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

6. Kalashnyk V.S. (2009). Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: Zahalnovzhyvana leksyka: Blyzko 60 000 sliv [Explanatory dictionary of the Ukrainian language: Commonly used vocabulary: About 60,000 words]. Kharkiv: FOP Spivak T.K. [in Ukrainian].

УДК 373.5.016:51].091.32-044.247

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-902-915

Крижановський Володимир Петрович аспірант кафедри алгебри та інформатики, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, https//orcid.org/0009-0004-4133-2156

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕГРОВАНИХ УРОКІВ ПРИ НАВЧАННІ МАТЕМАТИКИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ В КОНТЕКСТІ ПІЗНАВАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ УЧНІВ

Анотація. Сучасне освітнє середовище вимагає постійного вдосконалення навчального процесу, а роль навчання математики стає все важливішою. Однак викладання останньої пов’язане з низкою труднощів, однією з яких і основною, на нашу думку, є відмінності в пізнавальних здібностях учнів. У цьому контексті вирішенням даної проблеми є використання інтегрованих уроків, які не лише розвинуть математичні навички, але й сприятимуть загальному пізнавальному розвитку здобувачів освіти.

Зазначено, що інтегровані уроки ґрунтуються на ідеї поєднання різних предметів з метою створення глибокого й комплексного розуміння навчального матеріалу та проводяться з метою розкриття загальних закономірностей, ідей, теорій, законів, які відображені у різних науках і відповідних їм навчальних предметах. При цьому, необхідно враховувати конкретні особливості математичних концепцій та обирати такі предмети, які допомагатимуть учням ефективніше засвоювати матеріал й розуміти його практичне застосування.

Впровадження у практику інтегрованих уроків забезпечуватиме формування у здобувачів освіти цілісної системи уявлень про закони пізнання навколишнього світу та їх взаємозв’язок і взаємозумовленість, сприятиме поглибленню знань учнів, розширюватиме діапазон їх практичного застосування до процесів і явищ довкілля.

Наголошено на тому, що процес перебудови системи навчання у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), особливо математичної, є доволі складним, і ставлення до нього має бути продуманим не лише з формального боку змісту навчання, а й щодо його наслідків, пам’ятаючи при цьому про затребуваність математичної освіти в суспільстві.

Ключові слова: здобувачі освіти, інтегрований урок, навчальний процес, математична концепція.

Kryzhanovsky Volodymyr Petrovych graduate student of the Department of Algebra and Informatics, Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi, https//orcid.org/0009-0004-4133-2156

THEORETICAL ASPECTS OF USING INTEGRATED LESSONS IN TEACHING MATHEMATICS IN HIGH SCHOOL IN THE CONTEXT OF COGNITIVE CAPABILITIES OF STUDENTS

Abstract. The modern educational environment requires constant improvement of the educational process, and the role of teaching mathematics is becoming more important. However, teaching it is associated with a number of difficulties, and the main one in our opinion is differences in the cognitive abilities of students. In this context the solution to this problem is the use of integrated lessons, which will not only develop mathematical skills, but also contribute to the general cognitive development of students.

It is noted that integrated lessons are based on the idea of combining different subjects in order to create a deep and comprehensive understanding of the educational material and are conducted with the aim of revealing general patterns, ideas, theories, and laws that are reflected in various sciences and their corresponding educational subjects. At the same time, it is necessary to take into account the specific features of mathematical concepts and choose such subjects that will help students learn the material more effectively and understand its practical application.

The implementation of integrated lessons in practice will ensure the formation of students of an integrated ideas system about the laws of the surrounding world knowledge and their interrelationship and interdependence, will contribute to the deepening of students' knowledge, and will expand the range of their practical application to environmental processes and phenomena.

It is emphasized that the process of restructuring the system of education in institutions of general secondary education (GSE) especially mathematics is quite complex, and the attitude towards it should be thought out not only from the formal side of the content of education, but also with regard to its consequences, bearing in mind about the demand for mathematical education in society.

Keywords: students, integrated lesson\class, educational process, mathematical concept.

Постановка проблеми. Необхідість звернення до інтегрованого навчання покликана низкою об’єктивних причин, які проявилися в процесі діяльності ЗЗСО. У нині діючій класно-урочній системі навчання педагог повинен працювати в різних напрямках, які поділяють на три групи сприйняття інформації учнями. Більшість (40%) учнів є кінестетиками, тобто потребують тактильного контакту з предметом вивчення чи обговорення для кращого сприйняття й розуміння, менше візуалів – 35% та найменше аудіалів – лише 25% [11]. Крім того значно знизився інтерес учнів до математики та й

викликає певне незадоволення недостатня продуманість і розробленість діючих програм та підручників з математики для ЗЗСО тощо. Тому постає питання удосконалення навчального процесу з урахуванням індивідуальних потреб учнів без втрати навчальної складової. В цьому випадку, на нашу думку, можуть бути корисні інтегровані уроки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття інтеграції майже не вживалося до XIX століття. Зв'язки між предметами та інтеграцію навчання розглядали ще такі відомі педагоги, як Я.А. Коменський, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський. Дана тема знайшла відгук в сучасних вітчизняних педагогів-практиків та науковців, зокрема О.М. Біляєва, М.Г. Іванчук, Н.Б. Ларіонова, О.Я. Савченко, Н.М. Стрельцова, В.Ф. Паламарчук, Н.І. Присяжнюк та інших [1, 2, 3, 4, 9]. Проте більшість досліджень спрямовані на проблему інтеграції в початковій школі, значно менше публікацій щодо інтегрованого навчання в основній і старшій школі.

Метою статті є дослідження й аналіз сучасних підходів використання інтегрованих уроків при навчанні математики у старшій школі в контексті пізнавальних можливостей учнів; визначення переваг інтегрованих уроків у підвищенні якості навчання математики у ЗЗСО.

Виклад основного матеріалу. Проблема інтеграції математичних знань у старшій школі є важливою і сучасною як для теорії, так практики. Це продиктовано новими соціальними запитами, що висуваються до старшої школи, та обумовлено змінами у сфері науки й виробництва. Сучасна система середньої освіти спрямована на формування високоосвіченої, інтелектуально розвиненої особистості з цілісним уявленням картини світу, з розумінням глибини зв'язків явищ і процесів, які представляють цю картину. Предметна роз'єднаність стає однією з причин фрагментарності світогляду випускника ЗЗСО, тоді як у світі переважають тенденції до економічної, політичної, культурної, інформаційної інтеграції. Таким чином, самостійність предметів, їх слабкий зв'язок один з одним породжують серйозні труднощі у формуванні у старшокласників цілісної картини світу, перешкоджають органічному сприйняттю культури.

Інтеграція, на наш погляд, належить до дидактичних принципів і тому запровадження інтеграції предметів у систему освіти дозволить вирішити завдання, поставлені нині перед закладом освіти (ЗО) і суспільством загалом. Інтегровані уроки сприяють формуванню цілісної картини світу в учнів, розумінню зв'язків між явищами в природі, суспільстві та світі загалом. Важливо зважити на той факт, що інтеграційні зв'язки між предметами старшої школи ще мало розроблені.

Практика показує, що часто одне й те ж поняття у межах кожного конкретного предмета визначається по-різному. Неузгодженість пропонованих

програм призводить до того, що та сама тема з різних предметів вивчається у різний час. Ці протиріччя легко знімаються при інтегрованому навчанні, яке вирішує ще одну проблему – економії навчального часу. Інтегрування переслідує певні цілі – розширення предмета пізнання; поєднання теоретичної підготовки з практичною; - підвищення авторитету теорії у свідомості учнів; - створення сприятливих умов розвитку особистості суб'єкта навчання.

Математика дає учням систему знань і вмінь, необхідних у буденному житті та трудовій діяльності, а також важливих для вивчення суміжних дисциплін (фізики, хімії, креслення, музики, мистецтва та ін.).

Інтегрований урок дозволяє вирішувати низку завдань, які важко реалізувати в межах традиційних підходів:

- підвищення мотивації навчальної діяльності за допомогою нестандартної форми уроку;
- розгляд понять, що використовуються у різних предметних галузях;
- організація цілеспрямованої роботи з розумовими операціями: порівняння, узагальнення, класифікація, аналіз, синтез тощо;
- показ метапредметних зв'язків та їх застосування при вирішенні різних завдань;
- залучення до науково-дослідної діяльності.

Інтегровані уроки мають психологічну перевагу: пробуджують інтерес до предмета, знімають напруженість, невпевненість, допомагають свідомому засвоєнню деталей, фактів, деталей тим самим забезпечують формування творчих здібностей учнів, оскільки дозволяють вести як навчальну, а й дослідницьку діяльність. Інтегровані уроки вирішують такі задачі: інформаційну (пошук, аналіз та відбір необхідної інформації, її перетворення, збереження та передача; володіння сучасними інформаційними технологіями); комунікативну (знання мов, способів взаємодії з оточуючими та віддаленими подіями і людьми; навички роботи в групі, колективі, володіння різними соціальними ролями); соціокультурну (пізнання та досвід діяльності в галузі національної та загальнолюдської культури; духовно-моральні основи життя людини та людства, окремих народів); навчально-пізнавальну (елементи логічної, методологічної, загальнонавчальної діяльності; планування, аналіз, рефлексія, самооцінка); культурознавчу (формування російської мовної картини світу).

На інтегрованому уроці відомості різних наук не лише доповнюють одна одну, а й становлять певний сплав, комплекс, необхідний для сприйняття учнями предмета вивчення загалом. Своєрідним є погляд на інтеграцію В.А. Сухомлинського, який вважав, що потрібно знайомити учнів з кожним предметом у його зв'язку з іншими, «відкрити його так, щоб шматочок життя

заграв перед учнями всіма фарбами веселки». Цим відновлюється природний процес пізнання світу учнями. Пізнавальна діяльність учня можлива лише там, де створено певні умови для її розвитку. І в цьому величезну роль відіграє інтеграція навчального процесу.

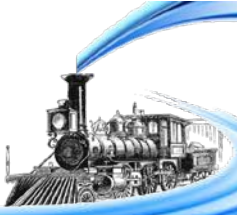
Потреба у виникненні інтегрованих уроків пояснюється цілою низкою причин. Інтегровані уроки розвивають потенціал самих учнів, спонукають до активного пізнання навколишньої дійсності, осмислення і знаходження причинно-наслідкових зв'язків, розвитку логіки, мислення, комунікативних здібностей. Значною мірою, ніж звичайні, вони сприяють розвитку мови, формуванню вміння порівнювати, узагальнювати, робити відповідні висновки.

Практика показує, що часто одне й те саме поняття у межах кожного конкретного предмета визначається по-різному. Неузгодженість пропонованих програм призводить до того, що та сама тема з різних предметів вивчається у різний час. Ці протиріччя легко знімаються при інтегрованому навчанні, яке вирішує ще одну проблему – економії навчального часу.

Сьогодні увага освітньої спільноти до процесу інтеграції є очікуваною. Адже упродовж останніх років школа поглиблює знання учнів у кожному конкретному предметі. Підручники на даний момент несуть доволі багато інформації, а кількість уроків для учнів старшої школи становить від 6 до 8. За таких умов успіху в освітньому процесі досягають лише ті, хто може тривалий час засвоювати нову інформацію. Тому процес інтеграції – доволі актуальний на даний момент для пізнання споріднених знань з різних предметів комплексно. Проте інтеграція – це не новий сучасний інструмент, його запроваджували ще з XVII ст., а тому важливо враховувати досвід педагогів, які вже працювали з даним поняттям.

Інтеграція в педагогічному процесі виникла в період, коли накопичені знання вже не вміщувалися в межі однієї науки. Філософія почала виокремлювати самостійні галузі науки, що стало наслідком того, що з філософії виокремлювалися нові наукові напрямки, а знання ставало складнішим й розгалуженим. В різні історичні часи інтеграція в освіті стала предметом досліджень відомих учених-педагогів.

Ян Амос Коменський (***Ян Амос Коменський*** (28.03.1592-15.11.1670) – чеський теолог, мислитель, педагог, письменник, автор «Великої дидактики» та «Світ чуттєвих речей у картинках») був одним із перших, хто намагався вирішити питання формування системи знань в систему об'єктивних закономірностей виховання і навчання. Він наголошував на важливості встановлення зв'язків між навчальними предметами та закликав збагачувати свідомість учня, допомагаючи йому ознайомлюватися з різними предметами і явищами, які сприймаються чуттєво. Коменський підтримував ідею, що в

освіті, подібно до природи, не повинно бути стрибків, а навчання повинно створювати цілісну картину світу для кожного учня. Він вважав, що все що перебуває у взаємозв'язку в природі, повинно вивчатися також у взаємозв'язку й акцентував увагу на тому, що всі знання, які «виростають» з навколишньої дійсності та між якими існує взаємозв'язок – мають вивчатися одночасно. Важливою була також і думка Джорджа Локка (***Джон Локк*** (29.08.1632-28.10.1704) – англійський педагог і філософ) щодо доцільного наповнення змісту одного предмета фактами інших. Інтеграцію як метод навчання у своїх працях розглядав і Йоганн Генріх Песталоцці (***Йоганн Генріх (Гайнріх) Песталоцці*** (12.01.1746-17.02.1827) – швейцарський педагог-новатор), який вбачав необхідність інтеграції в освіті й виділяв чотири ступені в процесі навчання: ясність, асоціація, система і метод. Він розглядав перші два ступені як засоби отримання знань, а два останні як шляхи пов'язання раніше засвоєних знань і «складання містка» для оволодіння новими.

Костянтин Дмитрович Ушинський (***Костянтин Дмитрович Ушинський*** (19.02.1823-22.12.1870) – педагог і правознавець українського походження, один із засновників педагогічної науки і народної школи Російської імперії) зробив найбільш повне психолого-педагогічне обґрунтування дидактичної значущості міжпредметних зв'язків. У книзі «Людина як предмет виховання» він вивів зв'язки між досліджуваними предметами та явищами через асоціативні зв'язки, що відображали об'єктивні взаємозв'язки предметів і явищ реального світу. Ушинський вбачав ідею міжпредметних зв'язків як частину загальної системності навчання, підкреслюючи важливість систематизації знань по мірі їхнього накопичення. Крім того він вважав, що знання та ідеї, які походять з різних наук, повинні органічно об'єднуватися, формуючи ясний та широкий світогляд.

Навчальні програми на початку XX ст. визначали тенденцію щодо впровадження міжпредметних зв'язків. Цей інтегрований підхід передбачав діалектичний зв'язок між різними галузями знань, навчанням й реальним життям. Педагогічні системи цього періоду широко інтерпретували інтегрований підхід, до якого відносилися концепції, такі як трудова школа, представлена Йоганном Генріхом Песталоцці, а пізніше розвинута американським вченим-теоретиком Джоном Дьюї (***Джон Дьюї*** (20.10.1859-01.06.1952) – американський філософ, психолог та реформатор освіти). Обидві концепції базувалися на важливості об'єднання знань та розвитку учня як цілісної особистості.

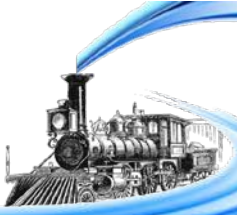
На початку XX ст. Джон Дьюї зробив значний внесок у розвиток педагогічної теорії та методики навчання, ставши одним із основоположників міжпредметної інтеграції та пропагуючи принцип антропоцентризму. Він висловив ідею переміщення центру тяжіння в освіті, прирівнюючи це до

революції, подібної переміщенню астрологічного центру з Землі на Сонце. Відзначаючи, що учень має стати центром освіти, Дьюї започаткував концепцію трудової школи, де учень виступає суб'єктом інтеграційних процесів. Жан Овідій Декролі (***Жан Овідій Декролі*** (23.07.1871-12.09.1932) – бельгійський педагог, психолог та лікар) зазначав: «Я маю на меті створити зв'язок між науками, змусити їх зійтися в одному центрі. Цей центр – дитина, до якої все сходиться, від якої все розходиться».

Адольф Фер'єр (***Адольф Фер'єр*** (30.08.1879-16.06.1960) – швейцарський педагог, теоретик нового виховання, один із засновників тміжнародної ліги нового виховання та її секцій у Франції, Бельгії, Іспанії, Румунії та латиноамериканських країнах) започаткував комплексний метод навчання, який базувався на трудовій діяльності та практиці. Він вважав, що «Ми повинні готувати не сухих інтелектуалів, а живих людей, що успішно діють у всякому соціальному середовищі». Сутність трудової школи полягала у визнанні інтересів та розвитку особистості, а також у формуванні світогляду. Проблемно-комплексна основа цієї школи знайшла продовження в працях інших видатних педагогів, зокрема Станіслава Теофіловича Шацького (***Станіслав Теофілович Шацький*** (1878-1934) – російський і радянський педагог-експериментатор, автор багатьох праць з питань виховання) та Мойсея Матвійовича Рубінштейна (***Мойсей Матвійович Рубінштейн*** (15(27).06.1878-03.04.1953) – російський і радянський психолог, педагог і філософ). У перших роках існування радянської школи фізична праця та трудова діяльність учнів стали невід'ємною частиною навчання, що відобразилося у комплексних програмах з темами природа, суспільство та праця.

У цей же період в Сполучених Штатах Америки зароджується ідея навчання через метод проектів. У праці «Метод проєктів», Вільям Герд Кілпатрик (***Вільям Герд Кілпатрик*** (20.11.1871-13.02.1965) – американський педагог, засновник методу проектів) довів, що важливим є навчання учнів через їх активну діяльність. Відповідно до методу проєктів, учні самостійно обирають тему проєкту і через його реалізацію отримують знання. Гелен Паркхерст (***Хелен Паркхерст*** (03.01.1887-01.06.1973) – американська учителька, лектор, засновниця методу навчання Дальтон-план) була засновницею «Дальтон-плану», за яким діти самостійно складали для себе навчальний план і навчались відповідно до нього.

Починаючи з 1920 року в Україні розвивається система комплексного навчання, в основі якого була трудова діяльність. Вона поєднувала три складових: природу (природничі науки), працю (практичне застосування знань), суспільство (гуманітарні науки). Комплексна система була підтримана на загальнодержавному рівні. Багато дискусій точилось навколо ефективності

комплексної освіти. Зокрема, її недоліки висвітлені у працях Якова Чепіги (***Яков Феофанович Чепига*** (1875-1938) – український педагог, психолог, методист, громадський діяч): «Будова комплексу», «Що то є комплекс», «Від розмов до діла». Врешті комплексне навчання замінено на комплексно-проєктне, згодом на проєктне. Проте воно не довго існувало в тодішній системі освіти України. З 1931-1932 років введено стабільні предметні програми навчання. Вони довгий час діяли в нашій системі освіти.

Відновлення розвитку інтегрованого навчання в українській освіті припадає на 50-80 роки ХХ ст. У 60-х роках інтегроване навчання було спрямоване на об'єднання загальноосвітньої та професійної підготовки. Це зумовило необхідність організації цілісної навчальної діяльності, розвитку і поглиблення знань та нових функціональних напрямків. У 70-80-х роках ХХ ст. відбулося конкретизація понять «міжпредметні зв'язки» та «інтеграція» в дидактичному контексті. Психологічні дослідження того часу, такі як роботи Івана Петровича Павлова (***Іван Петрович Павлов*** (14(26).09.1849-27.02.1936) – російський фізіолог, творець науки про вищу нервову діяльність) та Лева Семеновича Виготського (***Лев Семенович Виготський*** (17(05).11.1896-11.06.1934) – радянський психолог, засновник культурно-історичної школи в психології, на якій базується психологічна теорія діяльності) зробили свій внесок у розвиток інтеграційних процесів та їх роль у засвоєнні знань.

На початку ХХІ ст. вчені активно досліджують інтеграційні підходи та розробляють інтегровані курси. Дослідження охоплюють питання взаємозв'язку загальноосвітньої та професійної підготовки, формування інтегрованих курсів та їх теоретичних основ (див., наприклад, [10]). Завдяки цим дослідженням формується більш широка і глибока концепція інтеграції в педагогічному процесі.

Широко застосовується інтеграція й у неформальній та позаурочній освіті. Створюються і впроваджуються новітні програми, засновані на інтегрованому навчанні. До прикладу в 2018 році в Україні починає працювати інноваційна програма для молоді UPSHIFT, яка впроваджується у понад 40 країнах світу. Останні 5 років активно розширюється і діє в усіх областях країни, на підконтрольних територіях. Важливий акцент ставиться на розвиток компетентностей молоді в сфері проектного менеджменту, роботі в команді, підприємництва. Крім того навчання в межах програми побудоване на вирішення проблеми та має проектний характер. Дана програма займає в молоді вільний від основного навчання або роботи час. Ознайомившись з проєктами програми, можна зробити висновок, що вона є доволі успішною, оскільки в результаті реалізації з'являються нові винаходи і сучасні підходи до вирішення проблем молоді й суспільства. Наприклад молодь з Новоукраїнки (Кіровоградська область) на вирішення проблеми забруднення

водойм, яку вони виявили, винайшли та створили два плаваючі дрони. Один з яких здійснює моніторинг кисню, кислотності й прозорості води, а інший скидає добрива для покращення даних показників.

Стрімко розвивається інтегрований підхід в загальній середній освіті останніми роками. Успішно впроваджується реформа Міністерства освіти і науки під назвою Нова українська школа (далі – НУШ). Її головна мета – це створення сприятливих умов для комфортного навчання учнів, не лише отримання ними знань, а й практичне застосування вивченого в житті. В 2017 році прийнято Закон України «Про освіту», який передбачав основні засади нової освітньої системи. В 2018 році уряд затвердив «Державний стандарт початкової освіти». У 2020 році прийнято Закон України «Про повну загальну середню освіту», який співставляє інтегровані курси та навчальні предмети. У тексті закону біля кожної згадки про навчальні предмети в дужках записані інтегровані курси, що дає зрозуміти їх рівнозначність. Відповідно до закону, повна загальна середня освіта поділяється на 3 рівні: початкова освіта (4 роки), базова середня освіта (5 років), профільна середня освіта (3 роки). Учні профільної середньої освіти зможуть обирати частину предметів та курсів на свій розсуд, а також зможуть визначитись з профілем свого навчання. Це дасть зможу учням поглиблювати свої знання в тих напрямках освіти, які їх цікавлять, підготує їх до майбутнього вибору професії та життя в цілому. Водночас зменшиться кількість годин на вивчення непрофільних предметів. 30 жовтня 2023 року опубліковано проект Державного стандарту профільної середньої освіти. У 2025 році розпочнеться етап пілотування стандарту та моделей профільної освіти в окремих закладах. Уже з 2027 року всі учні розпочнуть здобувати профільну освіту за новим стандартом та програмами.

Нова українська школа, відповідно до абзацу 2, пункту 1, статті 12 ЗУ «Про освіту» передбачає оволодіння учнями таких компетентностей:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності, пов’язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;
- культурна компетентність;

- підприємливість та фінансова грамотність;
- інші компетентності, передбачені стандартом освіти [5].

У проєкті Державного стандарту профільної середньої освіти визначено вимоги до обов'язкових результатів навчання на основі компетентнісного підходу та відповідно до освітніх галузей (мовно-літературна, математична, природнича, технологічна, інформативна, соціальна і здоров'язбережувальна, громадянська та історична, мистецька, фізична культура).

Математична компетентність передбачає здатність розвивати і застосовувати математичні знання та методи для розв'язання широкого спектра проблем у повсякденному житті; моделювання процесів та ситуацій із застосуванням математичного апарату; усвідомлення ролі математичних знань і вмінь в особистому та суспільному житті людини [7]. Мета математичної галузі – розвиток особистості через формування математичної компетентності у взаємозв'язку з іншими основними компетентностями для подальшої професійної діяльності в житті.

Враховуючи реформу освіти (НУШ), ЗУ «Про освіту», ЗУ «Про повну загальну середню освіту», можемо дійти висновку, що інтеграція в освіті набуває не аби якого попиту та широко застосовується в НУШ. Тому надзвичайно актуальним є розробка нових інтегрованих курсів та уроків, які вже зовсім скоро будуть в основі профільної середньої освіти.

Інтегровані уроки математики в відіграють важливу роль у розвитку пізнавальних здібностей учнів, формуванні ключових компетентностей. З урахуванням нових освітніх потреб і методичної автономії вчителя передбачено широкий спектр методів і підходів до навчання математики.

У профільній середній школі велике значення приділяється розвитку в учнів практичних навичок, критичного мислення та аналітичних здібностей. Інтегровані уроки математики створюють унікальні можливості для активного використання набутих знань у різноманітних практичних ситуаціях. Зокрема, практичні методи, проєкти та можливості інтерактивного навчання заохочують учнів аналізувати та досліджувати математичні проблеми самостійно.

Одним із головних завдань учителя на уроках математики є стимулювання пізнавальних інтересів учнів. Це досягається поєднанням теорії з практикою, використанням живих прикладів і застосуванням математичних знань до реальних ситуацій. Також важливо розвивати в учнів допитливість і самоконтроль, щоб вони могли активно брати участь у навчальному процесі та самостійно оцінювати власний прогрес.

Нова школа передбачає інтеграцію предметів з метою розвитку в учнів глобальних навичок і створення цілісного образу світу. Це означає, що уроки математики можна інтегрувати з іншими предметами щоб стимулювати більший інтерес учнів і виявити зв'язки між математикою та іншими галузями

знань. Проблемне навчання та застосування методів навчання STEM на уроках математики дозволяє учням розвивати критичне мислення та вирішувати складні проблеми в реальних ситуаціях. Це сприяє глибшому розумінню математичних понять і підвищує мотивацію до вивчення предмету. Система STEM включає природничі науки, технології, технічну творчість і математику. За допомогою практичних занять вона демонструє учням можливість застосування у житті науково-технічних знань. Варто також підкреслити важливість поєднання різних методів роботи з учнями з метою активізації їх пізнавальної діяльності. Цього можна досягти шляхом використання фронтальної, групової та індивідуальної роботи, а також сучасних засобів навчання, таких як дидактичні матеріали, інструктивні картки та програмований контроль. Активізація пізнавальної діяльності найкраще досягається шляхом самостійного здобуття знань на основі власного пошуку та вивчення. Хоча в процесі пізнання не обійтись без репродуктивної діяльності.

Період впровадження профільної середньої освіти учасники навчального процесу будуть відноситись до покоління Альфа, відповідно до теорії поколінь, що створена Нілом Гоувом та Вільямом Штраусом. Це люди що народились з 2010 до 2020 років і вважаються дітьми цифрового покоління. Багато дослідників покладають великі надії на дане покоління. Саме вони мали б стати рушійною силою прогресу в світі. Їх неможливо змусити навчатись, потрібно дати розуміння, як знання будуть корисні їм в житті. Такі учні не сприймають стандартні фрази похвали чи заохочення, а прагнуть розширеного пояснення своїх результатів, без знецінення. Також, можна помітити значний розвиток самоконтролю, хороше володіння технічними засобами та гаджетами. Відповідно будуть вимагати того ж від свого вчителя.

Загалом пізнавальні можливості кожного учні є унікальними. Кожен по своєму готовий до засвоєння нових знань. Це не означає що в когось менше чи більше здібностей до математики. Про це йдеться в теорії множинного інтелекту від Говарда Гарднера (Говард Ерл Гарднер (1943 р. н.) – американський педагог). Дана теорія використовується на практиці українцем Олегом Василевським у Jamm Camp та Jamm School. Говард виокремив 9 типів інтелекту:

- візульано-просторовий інтелект (люди, які люблять читати та писати для задоволення, творчі особистості);
- мовно-вербальний інтелект (добре запам’ятовують, люблять дискутувати, їх промови доволі переконливі);
- логіко-математичний інтелект (люблять вирішувати складні задачі, обчислення, наукові експерименти);
- тілесно-кінестетичний інтелект (люблять танці та спорт, створювати речі своїми руками);

- музичний інтелект (люблять музику, мають здібності створювати нові мотиви, запам'ятовують складні мелодії);
- міжособистісний інтелект (добре розуміють людей, легко оцінюють їх емоції);
- внутрішньо-особистісний інтелект (здатні до саморефлексії, добре розуміють свої емоційні стани);
- натуралістичний інтелект (люблять відкривати щось нове, уважні до деталей);
- екзистенційний інтелект (зацікавлені світом у філософському контексті) [8].

Оскільки Нова українська школа – це новий формат освіти, в якому навчання йде одночасно з дослідженням, орієнтуючись на типи інтелекту можна обирати форми та методи навчання, визначати міжпредметні зв'язки, які актуальні для тої чи іншої теми. Якщо розрізняти та знаходити в учнях дані типи інтелекту, можна досягти високих результатів у навчанні.

Вчитель може складати календарно-тематичне планування з математики на основі затвердженої навчальної програми, з урахуванням пізнавальних можливостей учнів. На даному етапі важливо врахувати можливості кожного учня. Крім того, навчання математики в профільній середній школі має бути спрямоване на розвиток не лише математичних навичок, а й ключових компетентностей, необхідних для успішного життя: володіння українською мовою, спілкування іноземною мовою, медіа грамотність, інноваційність, екологічну компетентність а також навчання упродовж усього життя.

Висновки. У сучасному світі процес інтеграції є досить актуальним та очікуваним. Адже підвищення рівня знань сучасних учнів стає передумовою для формування всебічно розвинених особистостей.

Власне зв'язки між різними предметами сприяють формуванню в учнів цілісної картини світу, а застосування інтегрованих підходів в освіті, засвоєння знань через метод проєктів, навчання задля використання знань в житті, трудова діяльність цьому сприяють.

Оскільки інтеграція сприяє досягненню якісних знань здобувачів освіти, тому об'єднання компонентів об'єктів навчання в ціле, є необхідним дидактичним інструментом для формування у здобувачів освіти цілісного уявлення про вивчений об'єкт та розвитку міжпредметної компетентності.

Нині в Україні впроваджується реформа – Нова українська школа, яка цілеспрямовано застосовує інтеграцію в навчанні. Зокрема серед основних компетентностей та галузей освіти є математична складова, роль якої стає визначально, оскільки вона не лише сприяє розвитку аналітичних здібностей, а й надає знання, які будуть необхідними для майбутнього життя. Інтеграція математики з іншими предметами та застосування таких підходів як STEM,

розширюють можливості для засвоєння нових знань для їх застосування в різних сферах життя. Крім того, врахування індивідуальних пізнавальних можливостей учнів допоможе при виборі різних підходів та форм навчання, які будуть приносити високі результати в процесі навчання.

Отже, ефективне навчання математики в профільному ЗЗСО має включати інтеграцію з іншими предметами, застосування практичних методів та стимулювання пізнавальної активності учнів, що сприятиме розвитку математичної компетентності й підготує випускників ЗЗСО до майбутньої діяльності в житті.

***Література*:**

1. Біляєв О. Інтегровані уроки рідної мови // Дивослово. – 2003. – № 5. – С.36.

2. Інтегративний підхід: актуальність, сутність, особливості впровадження в умовах початкової школи: навчально-методичний посібник / Уклад.: Н.Б. Ларіонова, Н.М. Стрельцова. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2018. – 76 с. URL: https://nus.org.ua/articles/integrovane-navchannya-tematychnyj-i-diyalnisnyj-pidhody-chastyna-2/ (Дата звернення: 30.05.2024)

3. Іванчук М. Г. Ціннісна функція інтегрованого підходу до навчання // Педагогіка і психологія: наук. вісник ЧНУ. – Чернівці, 2004. – Вип. 208. – С. 79 – 84.

4. Лілія Васильченко, Наталія Шацька. Аналіз готовності педагогів базової середньої освіти до запровадження інтегративного підходу в освітній процес // Освіта. Інноватика. Практика. – 2023. – Том 11. – № 14. – С. 6-12. URL: https://osvita.ua/school/method/85062/ (Дата звернення: 30.05.2024)

5. Закон України «Про освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (Дата звернення: 30.05.2024)

6. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (Дата звернення: 30.05.2024)

7. Рябовол Т.В., Ремех Т.В. Громадянська освіта в профільній школі в Україні та зарубіжних країнах. URL: https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/442/514 (Дата звернення: 30.05.2024)

8. Нова українська школа: путівник для вчителя 5-6 класів: навчально методичний посібник // За ред. А. Л. Черній; відп за вип. В. М. Салтишева. – Рівне: РОІППО, 2022. – 168 с. URL: https://osvitoria.media/experience/9-typiv-intelektu-za-govardom-gardnerom-yakyj-u-vashyh-uchniv/ (Дата звернення: 30.05.2024)

9. Присяжнюк Н.І. Інтегровані уроки // Рідна школа. – 1997. – № 8. – С. 27 – 32.

10. Прокоф'єва М.Ю. Інтеграція як принцип конструювання сучасного змісту професійно-педагогічної освіти // Вестник Херсонского национального технического университета. – 2005. – № 23. – С. 244–249.

11. Філіпська С. «Візуал, аудіал, кінестетик, дискрет – хто це? Або особливості сприйняття інформації». URL: http://www.pl.kpi.ua/2098-2/ (Дата звернення 23.01.2024).

***References*:**

1. Biliaiev O. Intehrovani uroky ridnoi movy [Integrated native language lessons]// *Dyvoslovo.* – Miraculous – 2003. – № 5. – S.36. [in Ukrainian]

2. Intehratyvnyi pidkhid: aktualnist, sutnist, osoblyvosti vprovadzhennia v umovakh pochatkovoi shkoly: navchalno-metodychnyi posibnyk [Integrative approach: relevance, essence, features of implementation in primary school conditions: educational and methodological manual]/ Uklad.: N.B. Larionova, N.M. Streltsova. – Kharkiv: «Drukarnia Madryd», 2018. – 76 s. URL: https://nus.org.ua/articles/integrovane-navchannya-tematychnyj-i-diyalnisnyj-pidhody-chastyna-2/ (Data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian]

3. Ivanchuk M. H. Tsinnisna funktsiia intehrovanoho pidkhodu do navchannia [A valuable feature of an integrated approach to learning]// Pedahohika i psykholohiia: nauk. visnyk ChNU. – Chernivtsi, 2004. – Vyp. 208. – S. 79 – 84. [in Ukrainian]

4. Vasylchenko,L., Shatska, N. Analiz hotovnosti pedahohiv bazovoi serednoi osvity do zaprovadzhennia intehratyvnoho pidkhodu v osvitnii protses [Analysis of the readiness of teachers of basic secondary education to introduce an integrative approach to the educational process]// Osvita. Innovatyka. Praktyka. – 2023. – Tom 11. – № 14. – S. 6-12. URL: https://osvita.ua/school/method/85062/ (Data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian]

5. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «About education»]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (Data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian]

6. Zakon Ukrainy «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu» [Law of Ukraine «About complete general secondary education»]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (Data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian]

7. Riabovol T.V., Remekh T.V. Hromadianska osvita v profilnii shkoli v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh [Civic education in specialized schools in Ukraine and foreign countries]. URL: https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/442/514 (Data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian]

8. Nova ukrainska shkola: putivnyk dlia vchytelia 5-6 klasiv: navchalnometodychnyi posibnyk [New Ukrainian school: a guide for a teacher of grades 5-6: a teaching and methodical guide] // Za red. A. L. Chernii; vidp za vyp. V. M. Saltysheva. – Rivne: ROIPPO, 2022. – 168 s. URL: https://osvitoria.media/experience/9-typiv-intelektu-za-govardom-gardnerom-yakyj-u-vashyh-uchniv/ (Data zvernennia: 30.05.2024) [in Ukrainian]

9. Prysiazhniuk N.I. Intehrovani uroky [Integrated lessons]// Ridna shkola – Native school. – 1997. – № 8. – S. 27 – 32. [in Ukrainian]

10. Prokofieva M. I. Intehratsiia yak pryntsyp konstruiuvannia suchasnoho zmistu profesiino-pedahohichnoi osvity [Integration as a principle of construction of modern content of professional and pedagogical education]// Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu – Bulletin of the Kherson National Technical University. – 2005. – № 23. – S. 244–249 [in Ukrainian]

11. Filipska S. «Vizual, audial, kinestetyk, dyskret – khto tse? Abo osoblyvosti spryiniattia informatsii» [«Visual, audio, kinesthetic, discrete - who is it? Peculiarities of information perception»]. URL: http://www.pl.kpi.ua/2098-2/ (Data zvernennia 23.01.2024) [in Ukrainian].

УДК 78.071.2:159.922

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-916-927

Луценко Віктор Васильович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мистецької освіти, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, https://orcid.org/0000-0002-2065-2458

Гавриленко Юлія Даріушівна викладач кафедри хореографії та музичного мистецтва, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, https://orcid.org/0000-0001-8368-2606

Павленко Олексій Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інструментально-виконавської підготовки, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, https://orcid.org/0000-0001-5164-6504

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ В МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ

Анотація. В статті розглядаються сучасні технології та інструментарій в музичному мистецтві. Зазначено, що сучасні технології та інструментарій відіграють важливу роль в музичному мистецтві, адже забезпечують прояв потенціалу, творчості та креативності фахівців з музичного мистецтва. Проаналізовано останні дослідження і публікації з даної проблематики і виділено позитивний вплив сучасних технологій та інструментарію на якість підготовку майбутніх фахівців з музичного мистецтва. Звернуто увагу на те, що мультимедійні технології в порівнянні з традиційними освітніми технологіями, мають певні переваги, які полягають у тому, що вони дозволяють поєднувати логічні та образні методи сприйняття інформації, взаємодіяти в інформаційно-освітньому просторі та впливати на сприйняття людини через різні канали. Визначено, що використання сучасних технологій та інструментів у музичному мистецтві приносить низку переваг, серед яких підвищення мотивації до навчання, інтенсифікація та оптимізація навчального процесу, розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців з музичного мистецтва, індивідуальний підхід до музичного розвитку та формування здатності до навчання впродовж життя. Розглянуто основні характеристики сучасних технологій та інструментарію в музичному мистецтві. Констатовано, що сучасні технології та інструментарій надають майбутнім фахівцям з музичного мистецтва широкий доступ до навчальних матеріалів, програм для

навчання музики, віртуальних уроків та онлайн-курсів. Вони дозволяють значно розширювати свої навички, вивчати нові інструменти, техніки та стилі музики. Усі ці функції та можливості комп'ютерів в сфері музичного мистецтва революціонізували те, як музичні митці творять, виконують, записують та поширюють свою музику. Вони відкрили безмежні можливості для творчості, інновацій та спілкування музикантів з аудиторією по всьому світу. Обґрунтовано, що сучасні технології та інструментарій, а також мультимедійні засоби та музичні комп'ютерні програми сприяють активізації та розвитку музичної пам'яті, креативного мислення, творчої композиторської фантазії, створенню хормейстерської інтерпретації, встановленню творчого діалогу між викладачем і студентом, самореалізації і методичному самовдосконаленню майбутніх фахівців з музичного мистецтва.

Ключові слова: музичне мистецтво, сучасні технології та інструментарій, навчання майбутніх фахівців з музичного мистецтва.

Lutsenko Viktor Vasylovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Art Education, Zhytomyr Ivan Franko State University, 40, Velyka Berdychivska St., Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0002-2065-2458

Havrylenko Yuliia Dariushivna Teacher of the Department of choreography and Musical Art, Sumy Pedagogical University Named After A.S. Makarenko, 87, Romenska St., Sumy, https://orcid.org/0000-0001-8368-2606

Pavlenko Oleksii Mykolaiovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Instrumental and Performance Training, Nizhyn Mykola Gogol State University, 2, Grafska St., Nizhyn, https://orcid.org/0000-0001-5164-6504

MODERN TECHNOLOGIES AND TOOLS IN THE ART OF MUSIC

Abstract. The article deals with modern technologies and tools in the musical art. It is noted that modern technologies and tools play an important role in the musical arts, as they ensure the manifestation of the potential, creativity and creativity of music specialists. The latest research and publications on this issue are analyzed and the positive impact of modern technologies and tools on the quality of training of future specialists in the field of music is highlighted. It is emphasized that multimedia technologies, in comparison with traditional educational technologies, have certain advantages, which consist in the fact that they allow combining logical and figurative methods of perceiving information, interacting in the information and educational space and influencing human perception through various channels. It

has been determined that the use of modern technologies and tools in music brings a number of advantages, including increased motivation to learn, intensification and optimization of the educational process, development of creative abilities of future specialists in music, individual approach to musical development and formation of lifelong learning. The main characteristics of modern technologies and tools in the field of music are considered. It is stated that modern technologies and tools provide future music specialists with wide access to educational materials, music learning programs, virtual lessons and online courses. They allow you to significantly expand your skills, learn new instruments, techniques, and styles of music. All of these functions and capabilities of computers in the field of music have revolutionized the way music artists create, perform, record, and distribute their music. They have opened up endless opportunities for creativity, innovation, and communication between musicians and audiences around the world. It is substantiated that modern technologies and tools, as well as multimedia and music computer programs, contribute to the activation and development of musical memory, creative thinking, creative composer's imagination, creation of a choirmaster's interpretation, establishment of a creative dialogue between teacher and student, self-realization and methodological self-improvement of future specialists in the field of music.

Keywords: musical art, modern technologies and tools, training of future specialists in musical art.

Постановка проблеми. Сучасні технології та інструментарій відіграють важливу роль в музичному мистецтві, адже забезпечують прояв потенціалу, творчості та креативності фахівців з музичного мистецтва.

На думку Н. Коцюрби, одним із найочевидніших внесків технологій в музику є створення електронних музичних інструментів із програмним забезпеченням, які дозволяють фахівцям з музичного мистецтва створювати, записувати, редагувати та змінювати унікальні музичні композиції. Це дає можливість експериментувати зі звуком [1, с. 270].

Враховуючи стрімкий розвиток інформаційних та комп’ютерних технологій у сучасному суспільстві, які активно інтегруються в музичне мистецтво, можна побачити, що традиційна система музичної освіти переживає етап активного оновлення, яке відбувається паралельно з використанням цих технологій. Якщо порівнювати мультимедійні технології з традиційними освітніми технологіями, то переваги перших полягають у тому, що вони дозволяють поєднувати логічні та образні методи сприйняття інформації, взаємодіяти в інформаційно-освітньому просторі та впливати на сприйняття людини через різні канали. Водночас зазначимо, що деяким методам і формам традиційного музичного мистецтва не існує альтернативи. Як показує практика, оптимальних результатів можна досягти, дотримуючись

принципу поєднання традиційних методів у музичному мистецтві з інноваційними технологіями та інструментарієм.

Саме на основі вищезазначеного актуальності набуває дослідження сучасних технологій та інструментарію в музичному мистецтві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив визначити, що досліджувана проблематика є досить актуальною в умовах сьогодення. Так, наприклад, Ю. Чекана досліджує роль сучасних музично-комп'ютерних технологій у фаховій діяльності у сфері музичного мистецтва. І. Гайденко визначає роль музичних комп'ютерних технологій у сучасній композиторській практиці.

А. Бондаренко, Л. Васильєва, А. Краснова, О. Лузан, С. Пєхарєва та інші науковців вивчають методи й форми, проблеми та перспективи підготовки здобувачів освіти, музикантів-виконавців до науково-дослідницької діяльності в умовах дистанційного навчання.

В. Луценко аналізує значення музично-комп'ютерних технологій у професійній діяльності майбутнього вчителя музики в умовах підвищення вимог до якості сучасної освіти.

М. Сова розглядає комп'ютерні технології як інструментарій сучасного освітнього процесу.

Ван Ціхуей засвідчує неоднозначність тлумачення вченими поняття комп'ютерно-музичних технологій та висвітлює своє бачення суті, ролі та значення музично-комп'ютерних технологій в сучасній професійній музичній освіті тощо.

Метою статті є розгляд сучасних технологій та інструментарію в музичному мистецтві.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх років система вищої освіти в Україні активно реформується. Зміст основних вимог викладено в Законі України «Про вищу освіту», Законі України «Про інноваційну діяльність» та Положенні «Про порядок здійснення інноваційної діяльності в системі освіти України», які спрямовані на регулювання відносин у сфері мистецької освіти. Потреба суспільства у формуванні творчої особистості, здатної самостійно мислити, розвивати ідеї та приймати неординарні рішення, залишається актуальною. Вирішення цієї проблеми лежить у площині використання різноманітних технологій та сучасних інноваційних освітніх інструментів.

Аналіз науково-методичних доробків свідчить, що використання сучасних технологій та інструментів у музичному мистецтві приносить низку переваг, серед яких підвищення мотивації до навчання, інтенсифікація та оптимізація навчального процесу, розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців з музичного мистецтва, індивідуальний підхід до музичного розвитку

та формування здатності до навчання впродовж життя. Велика увага науковців до проблеми застосування інноваційних технологій та інструментів у музичному мистецтві супроводжується недостатньою розробленістю методичного забезпечення.

Сучасна підготовка майбутніх фахівців з музичного мистецтва спрямована на оволодіння інноваціями, що має забезпечити їх мобільність, креативність та оригінальність рішень при виконанні професійної діяльності. Використання сучасних інноваційних технологій та інструментів дозволяє майбутнім фахівцям у галузі музичного мистецтва швидко опрацьовувати великий обсяг навчальної інформації.

Г. Романова виокремила основні характеристики сучасних технологій та інструментарію в музичному мистецтві, до яких віднесла:

- концептуальність (кожна технологія має спиратися на певну наукову концепцію);
- системність (технологія повинна мати логіку процесу, взаємозв'язок усіх його елементів, цілісність);
- керованість (передбачає мету, планування, проектування процесу навчання, поетапну діагностику, варіювання засобів та методів з метою коригування результатів);
- ефективність (технологія повинна бути оптимальною за витратами часу, ресурсами, гарантувати цілковите досягнення результату навчання);
- відтворюваність (можливість застосування (повторення, відтворення) технології);
- коригованість (передбачає творчий пошук оптимальних шляхів розв'язання поставлених завдань і підготовку до подальшого застосування технології) [2, с. 429].

Досліджуючи впровадження сучасних технологій та інструментарію в музичне мистецтво китайський дослідник Чень Донлян наголосив на тому, що такі технології та інструментарій являють собою засоби, які можуть відображати людські думки й почуття у формі музики. Причому реалізація цієї технології передбачає розробку відповідного апаратного забезпечення, а також застосування необхідного комп'ютерного обладнання [3].

В. Луценко [4] розглядає музично-комп'ютерні технології як дієвий засіб підвищення якості професійної підготовки майбутнього фахівця музики. Автор звертає увагу на те, що дані технології забезпечують:

1) зростання інтересу студентів до навчальних дисциплін, що викладають із використанням відповідних комп'ютерних технологій, а це, у свою чергу, підвищує для майбутніх фахівців статус самого предмета;

2) «відкритий спосіб» навчальної діяльності, що реалізується за допомогою комп'ютера й дає молодим людям змогу долучатися до творчих

ситуацій більш високого рівня складності, які потребують високого зосередження від виконавців;

3) використання комп'ютера й інформаційного програмного забезпечення допомагає студентам-музикантам досягти більшої задоволеності результатами своєї діяльності порівняно з майбутніми фахівцями, у навчанні яких застосовують тільки традиційні освітні засоби;

4) збільшується відсоток тих студентів, які проявляють активне бажання продовжувати роботу з комп'ютерними технологіями не тільки на занятті, але й у позааудиторний час.

Більшість фахівців з музичного мистецтва акцентують свою увагу на тому, що з допомогою комп'ютера у сфері музичного мистецтва можна здійснювати: аранжування, запис, редакцію та друк партитур; запис, редагування й виконання партитур за допомогою звукових карт або зовнішніх синтезаторів, які підключаються за допомогою інтерфейсу MIDI; оцифровку звуків, шумів різного характеру, їх подальше оброблення й перетворення на основі застосування програмних музичних секвенсорів; гармонізацію готової мелодії зі застосуванням певних музичних стилів та можливість відпрацювання на цій основі власного стимулу музикування; управління звучанням електронних інструментів через визначення певних виразних параметрів до початку виконання; запис різних партій акустичних інструментів та необхідного голосового супроводу в цифровому форматі з подальшим їх збереженням і опрацюванням у програмах для редагування звуку; запис нових звукових компакт-дисків тощо [4; 5].

Н. Коцюрба, зазначає, що за допомогою сучасних технологій, а саме комп'ютера фахівці з музичного мистецтва можуть виконувати музику наживо, використовуючи сценічні контролери, клавіатури та інші електронні інструменти, створювати секвенції, зберігати та відтворювати звуки та ефекти, що дозволяє виконавцям створювати багатошарові композиції навіть під час живих виступів. Крім того, комп'ютери дозволяють музикантам реалізувати новаторські концепції виступів, використовуючи візуальні ефекти, синхронізовані світлові шоу та інші технології [1, с. 292].

Крім того, сучасні технології та інструментарій відіграють важливу роль у процесі запису та збереження музикальної продукції. Вони дозволяють музикантам записувати студійні альбоми, міксувати звукові доріжки, додавати ефекти та здійснювати фінальну обробку. Комп'ютери також використовуються для створення музичних відео, веб-стрімінгу та цифрової дистрибуції музики, що дозволяє музикантам легко розповсюджувати свої твори на широку аудиторію слухачів.

Сучасні технології та інструментарій надають майбутнім фахівцям з музичного мистецтва широкий доступ до навчальних матеріалів, програм для

навчання музики, віртуальних уроків та онлайн-курсів. Вони дозволяють значно розширювати свої навички, вивчати нові інструменти, техніки та стилі музики. Усі ці функції та можливості комп'ютерів в сфері музичного мистецтва революціонізували те, як музичні митці творять, виконують, записують та поширюють свою музику. Вони відкрили безмежні можливості для творчості, інновацій та спілкування музикантів з аудиторією по всьому світу.

Особливого значення набувають, на сьогоднішній день, інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), які представляють собою інтеграцію інформаційних технологій з телекомунікацією, медіа-трансляцією, усіма видами аудіо- і відео-обробки інформації, що дозволяють користувачам мати доступ, зберігати, створювати, змінювати і передавати інформацію. У цьому зв'язку новими формами організації та засобами передачі знань в навчальний процес є: комп'ютерне моделювання; мультимедійні та телекомунікаційні технології, інформаційне моделювання; вебінари; веб-конференції; комп'ютерне тестування; конкурси тощо [6].

Т. Зінська звертає увагу на те, що сучасний музикант (і виконавець, і педагог) не зможе реалізуватися в сьогоднішньому соціокультурному просторі без знань та вмінь, які забезпечують саме інформаційно-комунікативні технології. Якщо розглядати проблему ширше, то очевидно, що інтегруватися до світового музично-культурного простору як окремому музиканту-фахівцю так і навчальному закладу, який надає музично-освітні послуги, неможливо без застосування інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ).

Це пояснюється тим, що заняття, яке пов'язано із сферою музичного мистецтва, характеризується створенням творчої атмосфери, оскільки передбачає наповнення емоціями та їх суб'єктивними переживаннями. Подібний специфічний зміст зумовлює вибір різноманітних методик, видів роботи і нових мультимедійних засобів. Викладач, який орієнтується в музично-комп'ютерних технологіях, зможе цікаво і захоплююче провести заняття, наприклад, запропонувати до перегляду та прослуховування відео- та аудіо-файли, опрацювати електронний підручник, самостійно проаналізувати оцифрований нотний матеріал тощо, а також зробити повнозвучні аранжування, сформувати концертні номери та записати їх на цифровий носій [7].

Не менш важливим, на наш погляд, є використання мультимедіа в музичному мистецтві.

Наша думка знаходить підтвердження в праці О. Скрилєвої, яка розглядає мультимедіа як ілюстративний метод, основним призначенням якого є організація сприймання музичної інформації шляхом повідомлення музичного матеріалу та забезпечення його успішного засвоєння, яке посилюється при підключенні зорової пам'яті. На її думку, мультимедіа мають ряд переваг у порівнянні з традиційними, зокрема, вони:

- дають можливість урізноманітнити музичний матеріал, тим самим пристосувати його до особливостей кожної особистсоті;

- дозволяють компактно організувати великий обсяг музичної інформації з урахуванням різних способів (реалізація ілюстративно-описового, репродуктивного та творчого рівнів засвоєння музичного матеріалу;
- посилюють сприйняття та полегшують засвоєння матеріалу;
- сприяють активації пізнавальної діяльності особистості, так як засновані на інтерактивності [8].

Сучасні технології та інструментарій, а також мультимедійні засоби та музичні комп'ютерні програми сприяють активізації та розвитку музичної пам'яті, креативного мислення, творчої композиторської фантазії, створенню хормейстерської інтерпретації, встановленню творчого діалогу між викладачем і студентом, самореалізації і методичному самовдосконаленню майбутніх фахівців з музичного мистецтва. Застосування сучасних технологій та інструментарію суттєво поглиблює теоретичні і практичні знання, підвищують якість навчання та формування методичної компетентності майбутніх фахівців з музичного мистецтва [9].

Інформатизація навчального процесу визначає самостійну роботу студентів як більш незалежну та творчу; дає студентам можливість працювати з різними джерелами інформації, записувати, обробляти хорові твори і власну створену музику із застосуванням сучасних музичних комп'ютерних програм та ефективно використовувати їх у подальшій музично-педагогічній діяльності [10; 11].

М. Сова [12, с. 131-132] пише, що навчання, створення та виконання комп'ютерної музики неодмінно передбачає освоєння перерахованих нижче галузей використання комп'ютерних технологій як інструментарію музичного освітнього процесу.

1. Секвенсери – найбільш широка галузь використання комп'ютерів у музиці. Комп'ютер, обладнаний звуковою картою, MIDI-інтерфейсом і програмой-секвенсером, може записувати і відтворювати повну оркестровку завдяки управлінню декількома синтезаторами та звуковими модулями водночас. При запису пісні в комп'ютер можна шар за шаром створювати аранжировку, змінювати партитуру. Процес редагування відображається на екрані монітора, що дозволяє освоїти програму і надалі працювати з нею. Коли MIDI-треки повністю готові, пісню переводять у формат аудіо (записують на стрічку або на жорсткий диск), після чого до неї додають акустичні інструменти й вокальну партію. Існують програми-секвенсери, які дозволяють працювати як з MIDI-доріжками, так і з аудіотреками.

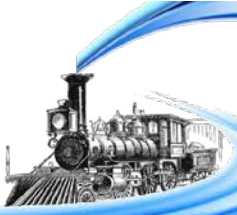
2. Цифровий музичний запис здійснюється за допомогою цифрових магнітофонів, які бувають декількох видів: DAT-магнітофони (цифровий — майстер-магнітофон, на якому записують зведену стереофонічну фонограму), багатоканальні цифрові магнітофони, котрі записують на магнітну стрічку (ADAT), хард-диск рекордери, робочі станції на основі комп'ютера [12, с. 131-132].

3. Редагування синтезаторних патчів. Комп'ютерні програми для редагування синтезаторних патчів називають «редактор/бібліотекар» (editor/ librarian). До них відносяться програми Sound Diver фірми Emagic, Galaxy фірми Opcode. Вони дозволяють зберегти на жорсткому диску комп'ютера банк патчів (звукових програм) з внутрішньої пам'яті синтезатора. Можна комбінувати патчі з різних банків і зберігати набір тембрів в новому банку, а також редагувати самі патчі. Завдяки мережі Інтернет можна переписувати банки звуків зі серверів фірмвиробників. Записані банки даних необхідно потім редагувати в комп'ютері. Програма ―редактор/бібліотекар‖ має свою базу даних, що уможливлює пошук потрібного патча по категорії або по ключовому слову. Наприклад, можна дати завдання програмі знайти всі патчі бас-барабана, які мають в своїй назві слово ―techno [12, с. 131-132].

4. Програми-нотатори. Програми-секвенсери надають можливість редагувати партитуру в традиційному вигляді, тобто у вигляді нот за допомогою миші можна переміщати ноти, вводити або відміняти знаки, міняти розміри, ключі. Спеціалізовані программи-нотатори (Finale фірми CodaMusicTechnology, Encore) мають великий набір спеціальних символів, зручні функції і дозволяють більш точно здійснювати контроль за тим, як виглядатиме сторінка нотного тексту при друці. Такі програми також дають можливість вводити ноти з MIDI-клавіатури[12, с. 131-132].

5. Програми MIDI-акомпанементу призначені для створення аранжировки для інструментальної групи. Аранжировка відтворюється на мультитембральній аудіо-карті, синтезаторі або звуковому модулі. Серед таких програм – Band-In-ABox фірми PGMusic, SuperJam фірми Blue Ribbon Soundworks і Jammer фірми Soundtrek. Програми мають кліше (templates) всіх поширених стилів музики. За їх допомогою можна задавати послідовність акордів в пісні, повтори окремих частин, барабанні брейки тощо. Деякі програми дозволяють також створювати свої власні стилі, змінювати готові (запрограмовані) стилі і додавати секвенсовані треки (наприклад, мелодію) поверх автоматичного акомпанементу [12, с. 131-132].

6. Віртуальні синтезатори. До цієї категорії програм відносяться як «чисті» синтезатори, так і віртуальні ритм-бокси. Перші – Meta Synth, Turbo Synth, Grain Wave для Macintosh, Generator і Reality для Windows - імітують роботу аналогових синтезаторів (FM-синтез, гранулярний синтез), надають можливість отримати з простої синусоїди незвичні звуки, шуми, а також проводити морфінг (плавне перетворення одного звуку в інший). Віртуальні ритм-бокси програмують секвенції з декількох барабанних і мелодійних патернів і мають функції обробки звуку (цифрова затримка, ефект ― дисторшн, фільтри), наприклад: програми Re Birth, Groove Maker [12, с. 131-132].

7. Робота з MIDI. Програмне забезпечення Max фірми Opcode Systems орієнтовано на експериментальні цілі типу набору — зроби сам для програмування MIDI. Ця програма працює на платформі Macintosh. Вона перетворить один вид MIDI-інформації в інший. Наприклад, на вхід поступило повідомлення про рух колеса модуляції на клавіатурі. Max може зробити з цього цілий потік нових нот. Принцип роботи цієї й подібних програм відомий як — алгоритмічна композиція‖. 8. MIDI-інтерфейси і операційні системи. MIDI-інтерфейс – пристрій, що підключається до комп'ютера, завдяки якому MIDI-інформація сприймається і обробляється комп'ютером. Операційна система, що працює з MIDI, дозволяє проводити обмін інформацією між програмним забезпеченням та інтерфейсом. На комп'ютерах Macintosh може працювати декілька операційних систем MIDI: MIDI Manager, Open Music System, Free MIDI. Музичні програми при запуску —викликатимуть саме ту з них, яка їм потрібна для роботи [12, с. 131-132].

Висновки. Отже, проведене теоретичне дослідження, яке враховувало сучасні технології та інструментарій в музичному мистецтві, дозволяє зробити висновок, що в сучасних умовах підготовки майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва та їх безпосередньої професійної діяльності сучасні технології та інструментарій відіграють важливу роль, оскільки використовуються в музичному мистецтві для вирішення завдань мистецтвознавства, педагогіки, інформаційно-комунікаційних, а особливо як допоміжний засіб у розвитку молодих музикантів.

Література:

1. Коцюрба Н. Є. Сучасні технології та інструментарій в музичному мистецтві крізь призму часу. Культурно-мистецькі практики: світовий та український контекст: монографія. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2023. С.270-302.

2. Сазоненко Г. С. Перспективні освітні технології: науково-методичний посібник. Київ: Гопак, 2000. 560 с.

3. Ван Ціхуей. Сучасні музично-комп'ютерні технології: суть, роль та значення в сучасній професійній музичній освіті. URL: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/methodics/article/view/2869

4. Луценко В. Музично-комп'ютерні технології у професійній діяльності майбутнього вчителя музики в умовах підвищення вимог до якості сучасної освіти. *Молодь і ринок.* 2011. № 7 (78). С. 81-84.

5. Lu Xiaoxu & Jiang Zhenxing (2005). Author of Computer Music Technology and Practice. Shuangqing. 332.

6. Бордюк О. М. Використання комп'ютерних технологій у сучасній мистецькій освіті. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. Сер. 14: Теорія і методика мистецької освіти.* 2009. Випуск 7 (12). С. 75-79.

7. Зінська Т. В. Інформаційно-комунікативні технології у сучасній музичній освіті. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції: *Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття*. 2014. М. Київ (16–17.10.2014 р., м. Київ).

8. Мельник О., Підварко Т. Роль ікт в організації уваги учнів на уроках музичного мистецтва. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції: збірник наукових праць. 2020. Випуск 58. С. 291-294.

9. Теряєва Л. Застосування музичних інформаційних технологій при вивченні навчальної дисципліни «Хорове диригування». *Освітологічний дискурс*, 2019, № 1-2 (24-25). С. 272-285.

10. Berbets, T., Berbets, V., Babii, I., Chyrva, O., Malykhin, A., Sushentseva, L., Medynskii, S., Riaboshapka, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Maksymchuk, I., & Maksymchuk, B. (2021). Developing Independent Creativity in Pupils: Neuroscientific Discourse and Ukraine's Experience. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 314-328. https://doi.org/10.18662/brain/12.4/252

11. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Chepurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rassskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 206-223. https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245

12. Сова М. О. Музичні комп'ютерні технології як інструментарій сучасного освітнього процесу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2012. Випуск 16. С. 129-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2012_16_33

References:

1. Kotsiurba N. Ye. (2023). Suchasni tekhnolohii ta instrumentarii v muzychnomu mystetstvi kriz pryzmu chasu. Kulturno-mystetski praktyky: svitovyi ta ukrainskyi kontekst [Modern Technologies and Instruments in Musical Art through the Prism of Time. Cultural and artistic practices: global and Ukrainian context]: monohrafiia. Ryha, Latviia: «Baltija Publishing».

2. Sazonenko H. S. (2000). Perspektyvni osvitni tekhnolohii [Promising educational technologies]: naukovo-metodychnyi posibnyk. Kyiv: Hopak.

3. Van Tsikhuei. Suchasni muzychno-kompiuterni tekhnolohii: sut, rol ta znachennia v suchasnii profesiinii muzychnii osviti [Modern music and computer technologies: essence, role and importance in modern professional music education]. URL: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/methodics/article/view/2869

4. Lutsenko V. (2011). Muzychno-kompiuterni tekhnolohii u profesiinii diialnosti maibutnoho vchytelia muzyky v umovakh pidvyshchennia vymoh do yakosti suchasnoi osvity [Music and Computer Technologies in the Professional Activity of a Future Music Teacher in the Context of Increasing Requirements for the Quality of Modern Education]. *Molod i rynok – Youth and the market*, 7 (78), 81-84.

5. Lu Xiaoxu & Jiang Zhenxing (2005). Author of Computer Music Technology and Practice. Shuangqing. 332.

6. Bordiuk O. M. (2009). Vykorystannia kompiuternykh tekhnolohii u suchasnii mystetskii osviti [The use of computer technologies in modern art education]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Drahomanova. Ser. 14: Teoriia i metodyka* mystetskoi osvity – Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Ser. 14: *Theory and methods of art education*, Vypusk 7 (12), 75-79.

7. Zinska T. V. (2014). Informatsiino-komunikatyvni tekhnolohii u suchasnii muzychnii osviti [Information and Communication Technologies in Modern Music Education]. Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: *Profesiina mystetska osvita i khudozhnia kultura: vyklyky XXI stolittia – Professional Art Education and Artistic Culture: Challenges of the XXI Century*. Kyiv.

8. Melnyk O., Pidvarko T. (2020). Rol ikt v orhanizatsii uvahy uchniv na urokakh muzychnoho mystetstva [The role of ICT in organizing students' attention in music lessons]. *Tendentsii ta perspektyvy rozvytku nauky i osvity v umovakh hlobalizatsii – Trends and prospects for the development of science and education in the context of globalization*: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii: zbirnyk naukovykh prats, Vypusk 58, 291-294.

9. Teriaieva L. (2019). Zastosuvannia muzychnykh informatsiinykh tekhnolohii pry vyvchenni navchalnoi dystsypliny «Khorove dyryhuvannia» [The use of music information technologies in the study of the discipline «Choral Conducting»]. *Osvitolohichnyi dyskurs – Educational discourse*, 1-2 (24-25), 272-285.

10. Berbets, T., Berbets, V., Babii, I., Chyrva, O., Malykhin, A., Sushentseva, L., Medynskii, S., Riaboshapka, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Maksymchuk, I., & Maksymchuk, B. (2021). Developing Independent Creativity in Pupils: Neuroscientific Discourse and Ukraine's Experience. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience,* 12(4), 314-328. https://doi.org/10.18662/brain/12.4/252

11. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Chepurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rassskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 206-223. https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245

12. Sova M. O. (2012). Muzychni kompiuterni tekhnolohii yak instrumentarii suchasnoho osvitnoho protsesu [Music computer technologies as a tool for the modern educational process]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 16 : Tvorcha osobystist uchytelia:* problemy teorii i praktyky – Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University. *Series 16: Creative personality of a teacher: problems of theory and practice,* Vypusk 16, 129-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2012_16_33

УДК 37.013.74: 378.147

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-928-944

Мичковська Ванда Ростиславівна кандидат педагогічних наук, доцент**,** доцент кафедри іноземних мов, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького м. Хмельницький, https//orcid.org/0000-0003-4389-9477

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПОЛЬСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ» У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ФІЛОЛОГІВ

Анотація. Дисципліна «Польська мова за професійним спрямуванням» посідає важливе місце в лінгвістичній підготовці майбутнього офіцера-прикордонника. Метою курсу є підготовка висококваліфікованого фахівця офіцера Державної прикордонної служби України, який здатний застосовувати під час виконання своїх службових обов'язків у пунктах пропуску через державний кордон України знання іноземної мови, а саме відповідні комунікативні стратегії у рамках лінгвістичної, комунікативної та лінгвокраїнознавчої компетентностей; розвиток у курсантів навиків усного та писемного мовлення у різних комунікативних ситуаціях, зокрема, у професійній сфері, уміння їх створювати, розрізняти та адекватно реагувати, використовуючи при цьому відповідні комунікативні стратегії. Реалізація мети досягається виконанням різного виду вправ для удосконалення навиків аудіювання, діалогічного, ситуативного та монологічного мовлення, двосторо-ннього перекладу. У процесі досягнення мети навчання передбачається комплексна реалізація виховних і освітніх цілей. Даний курс безпосередньо пов'язаний з теоретичними та практичними дисциплінами, які вивчаються в НАДПСУ.

Основні завдання навчальної дисципліни полягають у тому, щоб навчити курсантів правильно з точки зору лексичних та граматичних структур, викладати в діалогічному та монологічному спілкуванні свої думки як на побутові так і службові теми з використанням необхідних стилістичних і емоційно-модальних засобів мови; сформувати навички аудіювання (вміння розуміти мову викладача або іншої особи в безпосередньому спілкуванні, вміння розуміти автентичний текст аудіо чи відеозапис); навчити правильно в графічно-орфографічному, лексичному, граматичному і стилістичному аспектах висловлювати свої думки в письмовій формі; удосконалити навички читання різнопланових текстів; виховати культуру іншомовного спілкування відповідно до відомчих стандартів Державної прикордонної служби України.

У статті розглянуто основні аспекти вивчення дисципліни « Польська мова за професійним спрямуванням»; вказано загальні та фахові компетентності, які здобувають майбутні офіцери-філологи під час вивчення цього курсу; зазначено програмні результати навчання.

Ключові слова: польська мова, професійно-орієнтована лексика, іншомовне спілкування, переклад.

Mychkovska Vanda Rostyslavivna Rostyslavivna Ph.D. in Pedagogics, Associate Professor, Foreign Languages Department, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, https//orcid.org/0000-0003-4389-9477

PECULIARITIES OF TEACHING THE DISCIPLINE "POLISH FOR SPECIFIC PURPOSES" IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE OFFICERS-PHILOLOGISTS

Abstract. The discipline ‘Polish for Specific Purposes’ plays an important role in the linguistic training of future border guard officers. The course is aimed at training a highly qualified professional officer of the State Border Guard Service of Ukraine, who is capable of applying knowledge of a foreign language, namely appropriate communication strategies within the framework of linguistic, communicative and linguistic-country studies competences, while performing duties at border crossing points at the state border of Ukraine; developing cadets' oral and written communication skills in various communication situations, in particular in the professional sphere, and the ability to create, distinguish and respond adequately, using appropriate communication strategies. The objective is achieved by doing various types of exercises to improve listening, dialogic, situational and monologue skills, and two-way translation. In the process of achieving the learning objective, it is envisaged that the educational and training goals will be comprehensively implemented. This course is directly related to the theoretical and practical disciplines studied at the NASBGSU.

The main tasks of the discipline are to teach cadets to express their thoughts in dialogue and monologue communication on both common and official topics using the necessary stylistic and emotional-modal means of the language; to develop listening skills (the ability to understand the speech of a teacher or another person in direct communication, the ability to understand authentic text of an audio or video recording); to teach the correct graphic, spelling, lexical, grammatical and stylistic aspects of expressing thoughts in writing; to improve the skills of reading diverse texts; to develop the culture of foreign language communication in accordance with the departmental standards of the State Border Guard Service of Ukraine.

The article deals with the main aspects of studying the discipline ‘Polish for Specific Purposes’; indicates the general and professional competences that future philology officers acquire while studying this course; outlines the programme learning outcomes.

Keywords: Polish language, professionally oriented vocabulary, foreign language communication, translation.

Постановка проблеми. На сьогодні володіння двома і більше іноземними мовами передбачає ріст професійної кар’єри випускників, а також дозволяє постійно удосконалювати компетенції в уже вивчених іноземних мовах і в подальшому самостійно вивчати нові мови. Спеціалістів з високим рівнем володіння англійською, німецькою і французькою мовами багато і серед людей, що носять на своїх плечах погони, а от похвалитися знаннями польської мови може навіть не кожний філолог. Офіцер-прикордонник, який є візитною карткою своєї держави, який першим зустрічає зарубіжних гостей на кордоні, повинен могти перейти на мову іншомовного співрозмовника, подорожуючого приватно чи у службових цілях або того, хто дозволив собі порушити прикордонний режим. Це наддасть можливість сучасному правоохоронцю ефективніше виконувати свої завдання, досягти взаєморозуміння в ході здійснення паспортного контролю, полегшити розв’язання різного роду службових ситуацій, які виникають в ході службової діяльності.

Іноземна мова у військовому закладі вищої освіти є засобом міжособистісного спілкування та отримання необхідної інформації, пов’язаної з професійними потребами на рівні сучасних вимог до фахівця. В останні роки зріс попит на викладання професійно орієнтованої мови. Метою професійно спрямованої іншомовної підготовки є формування професійної іншомовної компетентності, яка дозволить офіцеру-прикордоннику брати участь у діалозі культур із представниками прикордонних відомств інших країн, нарівні висловлювати свою думку, захищати власну точку зору, стверджувати або заперечувати думку інших, погоджуватися або не погоджуватися з нею у певній комунікативній ситуації.

Дисципліна «Польська мова за професійним спрямуванням» посідає важливе місце в лінгвістичній підготовці майбутнього офіцера- прикордонника. Метою курсу є підготовка висококваліфікованого фахівця офіцера Державної прикордонної служби України, який здатний застосовувати під час виконання своїх службових обов’язків у пунктах пропуску через державний кордон України знання іноземної мови, а саме відповідні комунікативні стратегії у рамках лінгвістичної, комунікативної та лінгвокраїнознавчої компетентностей; розвиток у курсантів навиків усного та писемного мовлення

у різних комунікативних ситуаціях, зокрема, у професійній сфері, уміння їх створювати, розрізняти та адекватно реагувати, використовуючи при цьому відповідні комунікативні стратегії. Реалізація мети досягається виконанням різного виду вправ для удосконалення навиків аудіювання, діалогічного, ситуативного та монологічного мовлення, двостороннього перекладу. У процесі досягнення мети навчання передбачається комплексна реалізація виховних і освітніх цілей. Даний курс безпосередньо пов'язаний з теоретичними та практичними дисциплінами, які вивчаються в НАДПСУ [1].

Актуальність статті. Вивчення професійно-орієнтованої лексики іноземною мовою обумовлене збільшенням обміну інформацією між прикордонними службами європейських держав щодо питань боротьби з нелегальною міграцією, переправкою зброї та наркотиків через кордон, підробкою документів, міжнародною злочинністю.

Основні завдання навчальної дисципліни полягають у тому, щоб навчити курсантів правильно з точки зору лексичних та граматичних структур, викладати в діалогічному та монологічному спілкуванні свої думки як на побутові так і службові теми з використанням необхідних стилістичних і емоційно-модальних засобів мови; сформувати навички аудіювання (вміння розуміти мову викладача або іншої особи в безпосередньому спілкуванні, вміння розуміти автентичний текст аудіо чи відеозапис); навчити правильно в графічно-орфографічному, лексичному, граматичному і стилістичному аспектах висловлювати свої думки в письмовій формі (писати диктанти, перекази, твори); удосконалити навички читання різнопланових текстів; виховати культуру іншомовного спілкування відповідно до відомчих стандартів Державної прикордонної служби України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових праць стосовно вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням показує, що цим питанням займались як вітчизняні, так і зарубіжні вчені.

Проблеми викладання іноземної мови за професійним спілкуванням вивчали такі вчені, як Н.Д. Гальскова, О.П. Биконя, В.Д. Борщовецька, T. Hutchinson, A. Waters.

У роботах багатьох педагогів-методистів (Г. В. Рогова, С. К. Фоломкіна, Т. С. Сєрова, І. В. Сусліна, В. А. Кудряшова та ін.) підкреслюється, що у взаємопов`язаному навчанні всіх видів мовленнєвої діяльності якраз професійно-орієнтоване читання займає домінуюче положення.

Метою статті є розглянути основні аспекти вивчення названої дисципліни.

Виклад основного матеріалу.

Відповідно до програми «Польська мова за професійним спрямуванням є вибірковою навчальною дисципліною. Її вивчають у восьмому семестрі. Курс передбачає вивчення двох тем [1]:

- комунікативні стратегії спілкування у побуті: знайомство; форми звертання; формули ввічливості; форми мовного етикету; вирази повсякденного вжитку. Вивчається лексичний матеріал по темі, лексичні моделі з теми. Проводиться навчання та розвиток навичок діалогічного та монологічного мовлення, читання, аудіювання та перекладу на матеріалі теми, шляхом виконання спеціальних вправ та під час роботи над текстами.. Формальне й неформальне спілкування. Усне й письмове спілкування. Спілкування за допомогою електронної пошти та коротких текстових повідомлень. Написання резюме.

На самостійне опрацювання виносяться такі питання: Скласти запрошення; Скласти анкету абітурієнта; Виконати замовлення по інтернету; Описати своє перебування в НАДПСУ; Записати аудіо-звернення; Прослуховування діалогів; Складання власних діалогів; Написання листа, записки, повідомлення; Заповнення формулярів.

- особливості та стратегії професійно-орієнтованого спілкування: проводиться навчання та розвиток навичок діалогічного та монологічного мовлення, читання, аудіювання та перекладу на матеріалі теми, шляхом виконання спеціальних вправ та під час роботи над текстами. Закріплення навичок читання професійно-орієнтованих текстів та повідомлень. Переклад текстів. Розвиток навичок читання (ознайомлювальне, вивчаюче, переглядове), аналіз прочитаного тексту. Розвиток навичок писемного мовлення: написання переказу тексту аудіювання, тощо. Розвиток навичок сприйняття іншомовного тексту на слух: з фонозапису, з мовлення викладача або одногрупника, з вербальною опорою, з одночасним виконання тестових завдань.

На самостійне опрацювання виносяться такі питання: Реферативний переклад тексту; Переклад речень з української на польську мову; Складання питань до текстів; Переклад різнопланових текстів; Опрацювання лексичних одиниць; Читання та переклад додаткових текстів (дидактичний матеріал); Виконання післятекстових вправ.

Вивчення дисципліни здійснюється на практичних заняттях під керівництвом викладача, під час самостійної роботи курсантів, виконання ними індивідуальних завдань та відвідування консультацій. На всіх заняттях курсанти виконують вправи з опрацювання тематичних текстів, аудіювання монологічного та діалогічного характеру; поглиблюють знання мови та розширюватися словниковий запас. На заняттях з польської мови використовуються технічні засоби навчання; застосовуються вербальні та невербальні прийоми інтеракції; виховується повага до звичаїв та культури інших національностей, гідне ставлення до усіх представників комунікації, а також самовдосконалення [1].

Вивчення навчальної дисципліни забезпечує формування у курсантів наступних програмних компетентностей:

А) інтегральна компетентність [1]:

ІК-1 Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в галузі філології (лінгвістики, літературознавства, фольклористики, перекладу) в процесі професійної діяльності або навчання, що передбачає застосування теорій та методів філологічної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Б) загальні компетентності:

ЗК-7 Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК-8 Здатність працювати в команді та автономно.

ЗК-9 Здатність спілкуватися іноземною мовою.

ЗК-11 Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

В) спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

ФК-4 Здатність аналізувати діалектні та соціальні різновиди мов(и), що вивчаються(ється), описувати соціолінгвальну ситуацію.

ФК-6 Здатність вільно, гнучко й ефективно використовувати мову(и), що вивчаються, в усній та письмовій формі, у різних жанрово-стильових різновидах і регістрах спілкування (офіційному, неофіційному, нейтральному), для розв'язання комунікативних завдань у різних сферах життя.

ФК-8 Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією для розв'язання професійних завдань.

ФК-9 Усвідомлення засад і технологій створення текстів різних жанрів і стилів державною та іноземною (іноземними) мовами.

ФК-12 Здатність до організації ділової комунікації.

ФК-13 Здатність використовувати необхідні вирази мовленнєвого етикету у побутових і професійних ситуаціях, спілкуватися державною та іноземною мовами, як усно, так і письмово.

Вивчення навчальної дисципліни забезпечує досягнення курсантами наступних програмних результатів навчання:

ПРН-1 Вільно спілкуватися з професійних питань із фахівцями та нефахівцями державною та іноземною(ими) мовами усно й письмово, використовувати їх для організації ефективної міжкультурної комунікації.

ПРН-21 Використовувати необхідні вирази мовленнєвого етикету у побутових та професійних ситуаціях. Застосовувати навички перекладу при виконанні практичних завдань. Реферувати та анотувати тексти військово-прикордонного спрямування, виконувати усний та письмовий переклад.

Досягнення програмних результатів навчання передбачає здатність демонструвати знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез та оцінювання його складових [1].

ПРН-1 Вільно спілкуватися з професійних питань із фахівцями та нефахівцями державною та іноземною(ими) мовами усно й письмово, використовувати їх для організації ефективної міжкультурної комунікації.

Знання:

- відтворювати прості граматичні конструкції за зразком;
- називати іноземною мовою слова та словосполучення, необхідні як для службового спілкування так і для побутового;
- складати список синонімічних та антонімічних термінів;
- називати країни світу та національності іноземною мовою;

Розуміння:

- сприймати на слух інформаційні повідомлення з тем, що вивчалися;
- читати, перекладати та обговорювати тексти з фактичною інформацією професійного характеру;
- ідентифікувати широкий діапазон термінології та скорочень професійної сфери, вибірково користуючись довідниковими ресурсами;

Застосування:

- називати основні види документів на право перетину Державного кордону України;
- визначати значення незнайомих слів за контекстом або словотворчими елементами;
- описати будь-яку ситуацію відповідно до тематичного плану;
- будувати різні типи речень;

Аналіз:

- використовувати вивчену термінологію, граматичні конструкції та знання за фахом для вирішення ситуацій, що можуть виникнути в професійному середовищі;
- застосовувати вміння та навички ведення професійної комунікації іноземною мовою під час виконання службових обов'язків;

Синтез:

- організовувати спілкування в межах сформульованих тематичних завдань;
- узагальнювати зміст прочитаного, виокремлювати ключові слова та терміни;

Оцінювання:

- рекомендувати іноземцю алгоритм дій щодо вирішення проблемної ситуації;

ПРН-21 Використовувати необхідні вирази мовленнєвого етикету у побутових та професійних ситуаціях. Застосовувати навички перекладу при виконанні практичних завдань. Реферувати та анотувати тексти військово-прикордонного спрямування, виконувати усний та письмовий переклад.

Знання:

- називати країни світу та національності іноземною мовою,
- називати основні види документів на право перетину Державного кордону України;
- визначати значення незнайомих слів за контекстом або словотворчими елементами.

Розуміння:

- інтерпретувати отриману інформацію та зробити висновок з метою якнайшвидшого вирішення ситуації;
- вибрати з написаного чи почутого основну інформацію і обговорити деталі повідомлення;
- асоціювати незнайомі лексичні одиниці та словосполучення з відповідними одиницями рідної мови, основної іноземної чи самостійно вивченої.

Застосування:

- чітко реагувати на почуте інформаційне повідомлення;
- використовувати у спілкуванні компенсаторні засоби та найбільш уживані граматичні структури та лексичні одиниці;
- організовувати ефективну співбесіду іноземною мовою, розмовляючи чітко, спонтанно відступаючи від підготовлених запитань і ставлячи більш детальні запитання;

Аналіз:

- знаходити та аналізувати необхідну інформацію, яка подається у тематичних текстах і професійних документах;
- класифікувати основні факти та другорядну інформацію з тематичних текстів і професійних документів;
- аналізувати та зіставляти інформацію, розуміти логічні зв'язки всередині тексту та між його частинами;
- робити висновки з прочитаного чи почутого, виділяти головну думку, ідею.

Синтез:

- скомпілювати дані з декількох джерел для підготовки усного чи письмового повідомлення професійного спрямування;
- формулювати інструкції різним категоріям осіб щодо правил і порядку перетину державного кордону України;

Оцінювання:

- зробити висновок на основі інформації, яка отримана шляхом опитування іноземного громадянина та опрацювання інших інформаційних джерел;
- аргументувати прийняте рішення іноземною мовою щодо проблемної професійної ситуації.

Стосовно форми оцінювання результатів навчання: усне та письмове опитування, тестування, контрольна робота.

Оцінювання програмних результатів навчання здобувачів вищої освіти здійснюється відповідно до «Положення про систему поточного і підсумкового оцінювання результатів навчання здобувачів Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького.

Курс закінчується складанням курсантами диференційованого заліку.

Особливістю навчання польської мови за професійним спрямуванням майбутніх офіцерів-прикордонників є врахування специфіки професійної діяльності. Специфіка службової діяльності офіцерів контрольно-пропускних пунктів вимагає від них постійного спілкування з іноземними громадянами та уміння вести обробку інформаційних документів іноземною мовою.

Для успішного формування професійної лексики з конкретної прикордонної теми є відбір і організація мовного та мовленнєвого матеріалу.

Система лексичних вправ включає в себе мовні (підготовчі) та мовленнєві вправи. До мовних належать вправи, які формують мовну компетентність та допомагають подолати граматичні й лексичні труднощі. Мовленнєві вправи використовуються для розвитку усного мовлення, формування темпу читання, вміння аналізувати, прогнозувати, осмислювати текст. Ця група повинна враховувати послідовність формування та розвитку мовних й мовленнєвих вмінь. Два види вправ дають можливість тренування лексичного матеріалу на рівні слова, словосполучення, речення, які можуть виконуватись курсантами в усній чи письмовій формі, на заняттях чи самостійно, індивідуально, в парах, міні групах.

Репрезентуємо лексику професійного спрямування, яка використовується на заняттях цього курсу [2]:

KONTROLA PASZPORTOWA

ПАСПОРТНИЙ КОНТРОЛЬ

Dzień dobry / Dobry wieczór	Добрий день/ Добрий вечір
Kontrola paszportowa	Паспортний контроль
Paszport	Закордонний паспорт
Skąd Pan / Pani jedzie?	Звідки, Ви їдете?

Dokąd Pan / Pani jedzie?	Куди, Ви їдете?
Państwo przeznaczenia?	Країна кінцевого призначення?
Rodzaj dokumentu podróży	Вид проїзних документів
Paszport	*Паспорт*
Paszport Dyplomatyczny	*Дипломатичний Паспорт*
Paszport *Służbowy*	*Службовий Паспорт*
Dokument Podróży dla Cudzoziemców	*Проїзний документ для іноземців*
Genewski Dokument Podróży	*Женевський проїзний документ*
Książeczka żeglarska	*Посвідчення моряка*
Zezwolenie MGR (mały ruch raniczny)	*Дозвіл на Малий Прикордонний Рух*
TYP WIZY	
ТИП ВІЗИ	
Lotniskowa	*Транзитна в аеропорту*
Tranzytowa	*Транзитна*
Pobytowa krótkoterminowa	*для короткотермінового перебування*
Pobytowa długoterminowa	*довготермінового перебування*
Wjazdowa	*В'їзна*

Służbowa	*Службова*
Kurierska	*Кур'єрська*
Schengen	*Шенгенська*
Turystyczna	*Туристична*
Jednorazowa (mono)	*Одноразова*
Wielokrotna (multi)	*Багаторазова*

CEL PODRÓŻY

МЕТА ПОДОРОЖІ

Turystyczny	*Туризм*
Odwiedziny	*Відвідини*
Udział w zawodach sportowych	*Участь у спортивних змаганнях*
Prowadzenie działalności gospodarczej	*Ведення господарської діяльності*
Działalność kulturalna lub udział w konferencji	*Культурна діяльність або участь у конференціях*
Wyjazd służbowy	*Службова поїздка*
Udział w postępowaniu w sprawie o udzielenie azylu	*Участь у процесі в справі надання притулку*
Podjęcie pracy	*Працевлаштування*
Nauka	*Навчання*
Korzystanie z ochrony czasowej	*Користування тимчасовим захистом*
Pobyt maloletniego	*Перебування неповнолітньої особи*

Наведемо декілька прикладів таких вправ, що формують лексику професійного спрямування.

Вправи на рівні слова:

1. Przeczytaj i przetłumacz słowa, zwracając uwagę na akcent.

Granica, Funkcjonariusz, Przekroczyć, Przestępstwo, Azyl, Stanowisko, Wywiad, *Obywatelstwo, Narodowość, Płeć, Wykroczenie, Uchodźca.*

2. Znajdź synonimy słów i wyrażeń.

Słowa: areszt, ochrona, obserwacja, broń.

Wyrażenia: doznawać porażki; przejść do ataku, kontrola paszportowa.

3. Które słowo nie pasuje do pozostałych:

Materiały wybuchowe, Materiały łatwopalne, Substancje psychotropowe, Artykuły spożywcze.

4. Proszę uzupełnić zdania:

Jest Pan/Pani zatrzymany(a) za próbę wwiezienia samochodu na podrobionych .....

Został Pan/Pani zatrzymany(a) ..... złożenia wyjaśnień.

Вправи на рівні словосполучень:

1. Przeczytaj i przetłumacz wyrażenia, zwracając uwagę na akcent.

Miejsce zamieszkania, Adres czasowy, Kwestionariusz ankietowy, Kontrola paszportowa.

2. Proszę wyjaśnić znaczenie wyrarań:

Książeczka żeglarska, Przemyt towaru, Straż Graniczna, Kontrola pojazdów.

*3. Proszę znaleść w*łaściwe *wyraranie* :

Ma Pan/Pani prawo do składania wyjaśnień, ale wszystko, co Pan/Pani powie może zostać wykorzystane przeciwko Panu/Pani w sądzie.

Дати показання

Ma Pan prawo do składania wyjaśnień i odmowy składania wyjaśnień

Давати свідчення

Вправи на рівні речень:

1. Складіть речення зі словами –термінами.

2. Прошу дати відповідь на запитання, вживаючи вказані слова.

3. Закінчіть речення, використовуючи інформацію з тексту.

4. Прочитайте речення і задайте питання до виділених слів та виразів.

5. Підкресліть в тексті ключові слова та вирази.

6. Передайте зміст тексту, опираючись на ключові слова та вирази.

7. Знайдіть другу частину речення й з'єднайте їх.

8. Прочитайте мікротекст й дайте відповідь на запитання.

9. Опишіть малюнок, використовуючи вивчену термінологію.

У процесі виконання завдань доцільно використовувати мовну (словесно-мовленнєву) і немовну (предметно- образотворчу) наочність.

Навчальні тексти та післятекстові вправи мають великі можливості впливу, тому необхідно приділяти велику увагу відбору вправ й завдань.

Стимулюючий вплив мають вправи, зміст яких розширює кругозір курсантів, збагачуючи їх новими знаннями, а також завдання, які сприяють розумінню змісту навчального матеріалу. Вправи й завдання є ефективними засобами роботи з текстами. Читання текстів за фахом дає можливість курсантам ознайомитися з особливостями прикордонної охорони європейських держав, із завданнями, які вони виконують, з внеском прикордонників у забезпечення національної безпеки держави, формами вдосконалення охорони державного кордону. Завдяки читанню текстів з прикордонної тематики курсанти поглиблюють свої професійні знання, оволодівають іншомовною професійною термінологією, яку будуть використовувати у своїй майбутній службовій діяльності.

Наведемо приклади речень, які використовуються для перекладу речень на польську мову [2]:

Nielegalne przekroczenie granicy państwowej	Нелегальний перетин державного кордону
W pobliżu znaku granicznego nr... funkcjonariusze zatrzymali	Поблизу прикордонного знаку №.. прикордонники затримали
W rejonie znaku granicznego nr.... znaleziono ślady nielegalnego przekroczenia granicy państwowej	В районі №.. прикордонного знаку виявлено сліди нелегального перетину державного кордону
Wyroby tytoniowe z polskimi znakami akcyzy	Тютюнові вироби польського виробництва з марками акцизного збору вставленого взірця
Proszę o okazanie środków finansowych *niezbędnych na wjazd i pobyt?*	*Пред'явіть фінансові кошти необхідні для забезпечення витрат пов'язаних із в'їздом та перебуванням*
est Pan/Pani zatrzymany(a) w związku z podejrzeniem popełnienienia przestępstwa	*Ви затримані за підозрою у вчиненні злочину*
Został Pan/Pani zatrzymany(a) za nielegalne przekroczenie granicy państwowej	*Ви затримані за незаконний перетин державного кордону*

Важливе місце в ході вивчення лексики професійного спрямування посідає навчання діалогічного мовлення. Такий вид навчальної діяльності спрямований на розвиток предметно-логічного змісту теми. В діалогах і діалогічних вправах можуть бути використані репліки-кліше, що являють

собою формули розмовної мови її носіїв. Завдання до діалогів передбачають крім відтворення (інсценування) діалогу його завершення, інколи лінгвостилістичний аналіз конкретних особливостей розмовної мови, а також окремі завдання творчого характеру [3].

Наведемо приклади перекладу діалогів на польську мову:

Розмова під час затримання за межею кордону:

- Добрий день! Прикордонна Варта! Старший сержант…….Будь ласка! Зупиніться та вимкніть двигун автомобіля!
- Так, я Вас слухаю.
- Пане водію, вимкніть, будь ласка радіо.
- Гаразд, у чому річ?
- Прошу мені показати посвідчення водія й технічний паспорт.
- Мої документи в порядку. Ось моє посвідчення водія й технічний паспорт.
- Прошу показати страхування автомобіля.
- Моє страхування дійсне протягом року. Візьміть, будь ласка.
- О котрій годині Ви перетнули кордон?
- Я перетнув кордон о сьомій тридцять.
- Куди їдете?
- Я їду в Краків?
- Ваша подорож приватна чи службова?
- Приватна. Я їду на зустріч з друзями.
- Будь ласка. Сідайте в машину. Ваші документи дійсні. Бажаю щасливого перебування у Польщі.
- Дякую. До побачення.

- Добрий день! Український паспортний контроль!
- Будь-ласка! Ваші документи.
- Ось, будь-ласка.
- Звідки Ви їдете?
- З Варшави.
- З якою метою Ви їдете в Україну?
- Туризм.
- Як довго Ви будете перебувати в Україні?
- Тиждень у Києві, два дні в Львові.
- У Вас є іноземна валюта?
- Так, є.
- Скільки іноземної валюти Ви везете?
- 500 євро, 3 тисячі гривен і 400 польських злотих.
- Пред’явіть, будь-ласка, страховку, технічний паспорт та посвідчення водія.

- Ось, будь-ласка.
- Усі документи в порядку. Щасливої дороги!
- Дякую.

Ефективним методом навчання професійно-орієнтованої лексики є ігровий метод, тобто ділова гра, можливості якої значно зростають при використанні комп'ютерної техніки. Добре організована ділова гра викликає інтерес, який може зберегтися протягом всього навчання. В ділових іграх відображається динаміка майбутньої професійної діяльності, її особливості, складності і основні проблеми. Курсанти звикають до майбутньої спеціальності, формують свій професійний образ, відчувають задоволення від опанування професії, набуваючи такого досвіду, який формується лише протягом виконання професійних функцій. За допомогою ділових ігор можна програвати професійні ситуації з типовими помилками, а потім аналізувати їх [4].

Тестування є засобом проведення контролю набуття слухачами курсів вмінь та навичок іншомовної професійної комунікативної компетентності. Для проведення комплексного тестування розробляються тестові завдання для перевірки рівня володіння матеріалом, який вивчався протягом даного курсу.

Особливе місце посідають в освітньому процесі й методи формування у курсантів культури спілкування, серед яких робота над проектами, дискусії, тренінги, інтерактивне та комунікативне навчання, а також формування міжкультурної комунікації (правила етикету, знання невербальних форм вираження − міміки, жестів).

На заняттях зазначеного курсу використовуються інформаційно-телекомунікаційні технології, мультимедійні та комп'ютерні програми для вивчення іноземної мови для професійних цілей.

Важливим є використання засобів та методів активізації навчально-пізнавальної діяльності курсантів, які б розкривали їх потенціал, інтелектуальні, творчі та моральні якості, активізували пізнавальну діяльність, спонукали до творчого пошуку та самовдосконалення. Під час навчання іноземної мови для професійних цілей враховувати вікові та гендерні розбіжності членів навчальної групи.

Висновки.

Отже, курсанти, які пройшли курс «Польська мова за професійним спрямуванням мають оперувати основним лексичним матеріалом та граматичними категоріями, володіти прийомами та засобами передачі комунікативної інформації при виконанні службових завдань, володіти сучасними комунікативними стратегіями і тактиками проведення співбесіди та опитування порушників кордону та незаконних мігрантів. Також на заняттях з вищезгаданого курсу, проводиться вдосконалення навичок самостійної роботи над вивченим матеріалом, розвиток умінь роботи із необхідною та додатковою літературою з вивчення мови.

Система реалізації професійно-орієнтованого навчання з опорою на проблемно-діяльнісний підхід, включає професійно-значущі види навчальної діяльності, такі як: а) читання та переклад спеціальних текстів за фахом; б) моделювання навчально-мовленнєвих ситуацій у рольових і ділових іграх; в) використання педагогічних прийомів типу: проведення занять-конференцій, семінарів, вікторин за темами програми.

Література:

1. Робоча програма «Практичний курс польської мови» для здобувачів вищої освіти, які навчаються за освітньою програмою «Філологія (тактичний рівень вищої освіти)» для першого (бакалаврського)рівня вищої освіти. URL: https://dn.nadpsu.edu.ua/ course/view. php?id=857

2. В.Р. Мичковська. Польсько-український тематичний словник. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2017. – 436 с.

3. Цвяк Л.В. Значення лінгвокраїнознавства для формування іншомовної комунікативної компетенції майбутнього офіцера-прикордонника// Збірник наукових праць № 34. Серія: Педагогіка, соціальна робота/ Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород: УНУ, 2014. – С.201.

4. Цвяк Л.В. Розвиток творчої активності курсантів у процесі вивчення іноземної мови// Збірник наукових праць № 36. Серія: Педагогіка, соціальна робота/ Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород: УНУ, 2014. – С.200-202.

5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ “Академія”, 2009. – 376 с. – (Серія “Альма-матер”).

6. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання/рада з питань співпраці в галузі культури/відділ сучасних мов, Страсбург. – Ленвіт, Київ. – 2003. – 261 с.

7. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб./ О.В. Яшенкова. – К: ВЦ «Академія», 2010. –312 с.

8. Климова К. Я. Основи культури і техніки мовлення [Текст]: навч. посіб./ К.Я.Климова. –2-е вид., випр. і допов. –К.: Ліра, 2007.–240с.

References:

1. Robocha programa «Praktichnij kurs pol's'koї movi» dlja zdobuvachiv vishhoї osviti, jaki navchajut'sja za osvitn'oju programoju «Filologija (taktichnij riven' vishhoї osviti)» dlja pershogo (bakalavrs'kogo)rivnja vishhoї osviti [Work program "Practical course of the Polish language" for students of higher education studying under the educational program "Philology (tactical level of higher education)" for the first (bachelor's) level of higher education]. *dn.nadpsu.edu.ua* Retrieved from https://dn.nadpsu.edu.ua/course/view.php?id=857 [in Ukrainian].

2. Michkovs'ka, V.R. (2017). *Pol's'ko-ukraïns'kij tematichnij slovnik [Polish-Ukrainian thematic dictionary].* Hmel'nic'kij: Vidavnictvo NADPSU [in Ukrainian].

3. Cvjak, L.V. (2014). Znachennja lingvokraïnoznavstva dlja formuvannja inshomovnoї komunikativnoї kompetencії majbutn'ogo oficera-prikordonnika [The value of linguistic and regional studies for the formation of foreign language communicative competence of the future border guard officer]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu - Scientific bulletin of the Uzhhorod National University,* 201. [in Ukrainian].

4. Cvjak, L.V. (2014). Rozvitok tvorchoï aktivnosti kursantiv u procesi vivchennja inozemnoï movi [Development of creative activity of cadets in the process of learning a foreign language]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu - Scientific bulletin of the Uzhhorod National University,* 200-202 [in Ukrainian].

5. Bacevich, F. S. (2009). *Osnovi komunikativnoï lingvistiki [Fundamentals of communicative linguistics]*. K.: VC "Akademija" [in Ukrainian].

6. *Zagal'noєvropejs'ki rekomendacii z movnoï osviti: vivchennja, vikladannja, ocinjuvannja [Pan-European Guidelines for Language Education: Learning, Teaching, Assessment].* Strasburg. – Lenvit, Kiïv [in Ukrainian].

7. Jashenkova, O. V. (2010). *Osnovi teorii movnoï komunikacii [Fundamentals of the theory of language communication]*. K: VC «Akademija» [in Ukrainian].

8. Klimova, K. Ja. (2007). *Osnovi kul'turi i tehniki movlennja [Basics of culture and broadcasting techniques*]. (vol. 1-2). K.: Lira [in Ukrainian].

УДК 3:37.01

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-945-956

Нанівський Роман Семенович здобувач наукового ступеня доктора філософії, кафедра педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (032) 258-26-23, https://orcid.org/0000-0002-3256-8886

ПОГЛЯДИ ОМЕЛЯНА ВИШНЕВСЬКОГО (1931–2019) НА СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

Анотація. У статті проаналізовано погляди професора Омеляна Вишневського на завдання, зміст і методику національного та громадянського виховання дітей і молоді в Україні. Наукова новизна дослідження – вперше в українській педагогічній науці розкрито візії відомого ученого-педагога О. Вишневського на мету, завдання і змісту національного і громадянського виховання, їхню роль у структурі змісту сучасного українського виховання.

З’ясовано, що у педагогічній спадщині О. Вишневського значну увагу приділено теоретичним засадам національного та громадянського виховання. Оскільки мета і завдання обидвох виховних напрямів, на перший погляд, переплітаються і поєднуються (наприклад щодо виховання «громадянина»), то вчений ставив за мету чітко розмежувати їх. Він вказав на двозначність категорій «національне виховання» і «громадянське виховання», а відтак запропонував тлумачити їх у вузькому значенні. Під національним вихованням він розумів уведення дитини в ту групу цінностей, які виражають ставлення людини до свого етносу, своєї нації, своєї держави. Громадянське (цивільне) виховання трактував як уведення дітей до світу громадянських цінностей, які виявляють ставлення людини до суспільства, демократії, прав і свобод. Учений виокремив цінності національного та громадянського виховання, які вважав змістом обидвох виховних напрямів. Гармонізувати їх він пропонував за допомогою ієрархічного підходу, відводивши національному вихованню першорядне місце. Актуальною і необхідною потребою сучасної української освіти О. Вишневський вважав виховання дітей на основі демократичних цінностей, формування у дітей позитивного ставлення до засад громадянського суспільства і надання їм допомоги у виробленні моделі власної поведінки в демократичному середовищі. Водночас він визнавав, що для української педагогіки і виховної практики громадянське (цивільне) виховання є ще недостатньо розробленим з погляду методики, а

тому потребує особливої уваги з боку науковців, учителів, батьків. На жаль, учений недостатньо уваги приділяв чинникам і методам національного виховання, мабуть, вважаючи, що вони усі мають інструментальний характер і забезпечують ще й інші напрями виховання: родинне, особистісне, естетичне, екологічне тощо.

Ключові слова: національне виховання, громадянське виховання, цінності, Омелян Вишневський, українська педагогіка.

Nanivskyi Roman Semenovych PhD candidate, Department of Pedagogy and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, 12 S. Bandery St., Lviv, 79000, tel.: (032) 258-26-23, https://orcid.org/0000-0002-3256-8886

VIEWS OF OMELYAN VYSHNEVSKYI (1931–2019) ON THE RELATIONSHIP BETWEEN NATIONAL AND CIVIL EDUCATION

Abstract. The views of Professor Omelyan Vyshnevskyi on the tasks, content and methodology of national and civic education of children and youth in Ukraine are analyzed in this article. Scientific novelty of the study – for the first time in Ukrainian pedagogical science, the visions of the famous scientist-pedagogue O. Vyshnevskyi on the purpose, task and content of national and civic education, their role in the structure of the content of modern Ukrainian education were revealed.

It was found that in the pedagogical heritage of O. Vyshnevskyi, considerable attention was paid to the theoretical foundations of national and civic education. Since the goal and tasks of both educational directions, at first glance, are intertwined and combined (for example, regarding the education of a “citizen”), the scientist aimed to clearly distinguish between them. He pointed out the ambiguity of the categories “national education” and “civic education”, and therefore suggested interpreting them in a narrow sense. By national education, he understood the introduction of a child into the group of values that express a person's attitude to his ethnic group, his nation, his state. He interpreted civic (civilian) education as introducing children to the world of civic values that reveal a person's attitude to society, democracy, rights and freedoms. The scientist singled out the values of national and civic education, which he considered to be the content of both educational directions. He suggested harmonizing these areas of education using a hierarchical approach, considering national education more important than civic education. O. Vyshnevsky considered education of children on the basis of democratic values, formation of a positive attitude in children to the foundations of civil society and assistance in developing a model of their own behavior in a democratic environment to be an urgent and necessary need of modern Ukrainian education. At the same time, he recognized that for Ukrainian pedagogy and

educational practice, civic (civilian) education is still insufficiently developed from the point of view of methodology, and therefore requires special attention from scientists, teachers, and parents. Unfortunately, the scientist did not pay enough attention to the factors and methods of national education, probably believing that they all have an instrumental nature and provide other areas of education: family, personal, aesthetic, ecological, etc.

Keywords: national education, civic education, values, Omelyan Vyshnevskyi, Ukrainian pedagogy.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української педагогічної науки актуалізувалося завдання проаналізувати дослідження українських учених, які після розпаду Радянського Союзу та здобуття незалежності України активно працювали над розробкою теоретичних засад української педагогіки. Вони ставили завдання надати українській державі і суспільству, визначальні дороговкази для розбудови сфери освіти і виховання дітей та молоді. Серед таких дослідників помітне місце займав професор Омелян Іванович Вишневський (1931 – 2019), який пройшов шлях від вчителя сільської школи до академічного вченого, професора університету, активного громадсько-освітнього діяча. У 1990-х і на початку 2000-х рр. він значну увагу приділяв проблематиці національного та громадянського виховання, опублікувавши низку наукових і методичних праць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти педагогічних візій О. Вишневського досліджували М. Галів та Г. Лялюк [9; 10; 11] та О. Невмержицька [5, с. 5–18]. Спогади О. Вишневського як історичне джерело до вивчення повсякденного життя на західноукраїнських землях у перші післявоєнні роки проаналізувала історики С. Біла [1]. Однак на сьогодні в педагогічній науці немає аналізу поглядів О. Вишневського на національне та громадянське виховання дітей та молоді.

Мета статті – проаналізувати погляди українського вченого-педагога Омеляна Вишневського на завдання, зміст і методику національного та громадянського виховання дітей та молоді в Україні.

Виклад основного матеріалу. Професор Омелян Вишневський (1931–2019) розробив цілісну концепцію теоретичних засад української педагогіки, поклавши в її основу не просто соціально зумовлений виховний ідеал, але й кодекс цінностей: моральних, національних, громадянських, родинних, особистісних, валео-екологічних. Значну увагу він присвячував питанню національного і громадянського виховання молоді, намагаючись увиразнити їхню відмінність і спростувати думки тих педагогів, які часто плутали цільові та змістові аспекти цих двох напрямів виховної діяльності.

Характеризуючи «національне виховання», учений передусім вказав на двозначність цього поняття. Під ним, з одного боку, розуміють усі аспекти виховання особистості у певному суспільстві/державі, яке за визначенням має національний характер. Таким чином, і моральне, і родинне, і громадянське виховання вважатиметься національним у широкому сенсі цього слова. З іншого боку, під національним вихованням розуміють виховання особистості, яка належить до певної нації, народу, етносу, а відтак спрямоване на формування національної самосвідомості [3, с. 22–23].

Намагаючись глибше розкрити зміст національного виховання, О. Вишневський вдався до пояснення понять «нація» і «національна ідея». Зокрема вважав, що українська національна ідея полягає в розбудові української державності та її соборності [4, с. 281]. Мабуть, він розумів, що коли цю ідею покласти в основу виховання, то доцільно буде вести мову не про національне, а про громадянське виховання. Тому наголосив, що національна ідея в своїх загальних вимірах постає як синтез національних цінностей і опредмечується у кодексах (наприклад, «Декалог націоналіста»), культурі і світогляді народу [4, с. 281].

Тому саме національні цінності він поклав в основу національного виховання. Серед цінностей українського національного виховання він називав такі: українська ідея; державна незалежність України; патріотизм і самопожертви у випадку потреби захисту Батьківщини; єдність поколінь на осві віри в національну ідею; почуття національної гідності; історична пам’ять; повага до державних і національних символів; любов до рідної культури, мови, традицій; повага до Конституції України; протидія антиукраїнській ідеології тощо [4, с. 248–249].

Пояснюючи ключові аспекти побудови національного виховання як системи, О. Вишневський вдався до розкриття понять «дух нації», «націоналізм», «шовінізм» та «інтернаціоналізм». Попри метафізичність поняття «дух нації», яке скоріше є філософською категорією, професор надавав йому педагогічного значення як чинникові, що виступає основою для національної самосвідомості і національного виховання [5, с. 263]. «Націоналізм» учений трактував передовсім як почуття, яке формується в умовах національного поневолення, а вже потім дефініціював його як ідею/ідеологію визволення нації і розбудови її політичного та культурного життя. Він відмежовував націоналізм від шовінізму (зокрема говорить про російський шовінізм), і різко протиставляв його інтернаціоналізму як одному зі складників комуністичної ідеології [5, с. 268–269].

Крім того, концепція національного виховання, розроблена О. Вишневським, містить теоретичні пояснення поняття патріотизму та його різновидів (етнічний, територіальний, державницький). Важливо, що ведучи мову про

державницький патріотизм, він визнав його вплив на почуття громадянськості, а відповідно пов'язаність саме з громадянським вихованням [3, с. 271]. Пишучи про національно-патріотичне самоусвідомлення, дослідник виділив етапи його формування: 1) раннє етнічно-територіальне самоусвідомлення, 2) національно-політичне самоусвідомлення, 3) державницько-патріотичне усвідомлення. Він наголосив, що зазначені етапи відповідають змістові національної самосвідомості [5, с. 272–275].

Дещо некоректним, на нашу думку, було формулювання і аналіз О. Вишневським українського виховного ідеалу саме в контексті концепції національного виховання, оскільки цей ідеал передбачає не лише формування національних, але й інших рис особистості. Проте вчений зосередився на такій цінності як «служіння Богові та Україні», а тому пов'язав українських виховний ідеал передовсім із моральним і національним вихованням [5, с. 275–277]. Водночас він, наче повертаючись до питання психічно-духовних витоків національного духу (самосвідомості), пояснив необхідність трактувати національне як чинник виховання. У цьому контексті дослідник використав думки К. Ушинського про вродженість національного почуття і потребу взяти його за основу виховання [5, с. 278–279].

Обґрунтовуючи свої погляди на національне виховання, О. Вишневський присвятив увагу ще й проблемі співвідношення українського патріотичного виховання та виховання, яке здійснюють національні меншини щодо своїх дітей. Учений наголосив, що національні меншини в Україні мають право на власне національно-етнічне виховання, але при цьому мусять орієнтуватися на кінцеву мету українського виховання, яке ґрунтується на ідеї української державності, громадянського і державницького патріотизму [5, с. 281]. Це цілком слушна позиція вченого, однак вона, могла спонукати до думки про відсутність чіткої межі між національним і громадянським вихованням, оскільки і перший, і другий напрям включає, зокрема, виховання рис громадянина української держави. Розуміючи це, дослідник багато уваги приділив розкриття поняття, завдань і змісту громадянського виховання дітей та молоді в Україні.

Громадянське виховання О. Вишневський насамперед пов'язував із розвитком демократії як ідеології та політичної практики. Витоки демократичного ладу він бачив у християнстві, під впливом якого ще у часи Середньовіччя формувалося релігійне, природне (натуральне) та звичаєве право, а також постав європейський парламентаризм. Згодом проявами розвитку демократичних ідей стали інтелектуальні надбання епохи Відродження, американська та французька революції кінця XVIII ст. У другій же половині XX ст. демократичний лад поширився майже на усі континенти, сприяючи становленню нової людини – вільної, відповідально, сильної,

творчої [3, с. 306]. На жаль, учений оминув увагою очевидний факт побудови демократичних ідей не лише на християнському ґрунті, але на основі політичної культури античних Греції та Риму.

Визначаючи головні засади громадського суспільства, О. Вишневський ще у 1996 р. писав про такі ключові цінності (на той час професор ще використовував поняття «вартості»): прагнення до соціальної гармонії; орієнтація на людину як головну цінність; рівність громадян; культ закону [7, с. 156–159]. У наступних працях учений дещо скоригував перелік громадянських цінностей. Так, у 2006 р. він писав про такі з них: рівність громадян; повага до приватної власності; самовідповідальність людини; верховенства права і правова свідомість; права, свободи та обов'язки людини; відповідальне ставлення до праці; громадянське самоврядування [4, с. 320–330]. Уже в цьому випадку бачимо певну трансформацію розуміння О. Вишневським фундаментальних основ громадянського суспільства. Якщо в 1990-х рр. він підкреслював поняття «соціальної гармонії» та «людини як головної цінності», то на початку 2000-х рр. робив акцент на праві, приватній власності, відповідальності перед суспільством і активну участь у його житті.

Намагаючись дати відповідь на питання «що ж таке громадянське виховання», О. Вишневський у 2000 р. розкритикував «Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» [12]. Передусім вчений вказав на «павутину протиріч», маючи на увазі доволі розмите, на його думку, трактування поняття громадянського виховання. З одного боку, автори «Концепції…» писали про цей напрям виховання як «всеохопний феномен», який має на меті сформувати всі «бажані якості громадянина»: моральність, патріотизм, демократизм, родинність, правосвідомість тощо. З іншого, вони вели мову про «інтегровану якість особистості», а також підкреслювали, що «виховання громадянина має бути спрямоване передусім на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України». Учений з певною іронією поставився до таких цілей громадянського виховання як «культура міжетнічних стосунків», «планетарна свідомість», «політична культура», «дбайливе ставлення до природи». На його думку, за такого широкого трактування громадянського виховання формується «ціннісний коктейль» з присмаком де – патріотизму, а де – демократії, а де – моралі тощо [3, с. 50–51].

Розмитість трактування поняття «громадянське виховання» у «Концепції…» О. Вишневський пояснював історичним впливом двох чинників: ідеї української державності (національна ідея) та ідеї побудови громадянського суспільства (демократична ідея). Ідея державності зазвичай не передбачає детальних міркувань про політичний режим і суспільний лад, тож держава може бути й авторитарною, тоталітарною. Проте національна ідея

спонукає до єдності і підпорядкування особи інтересам нації. Демократична ж ідея ставить у центр уваги окрему людину, її права і свободу, а тому, на думку професора, спрямована на «послаблення державного організму» [3, с. 52]. Очевидно, вчений мав на увазі, що в умовах демократії відбувається перерозподіл управлінських та фінансово-економічних функцій між державою та самоврядними громадами на користь останніх.

Обидві ідеї в історії українського народу відігравали важливу, але інколи протилежну роль. Як зазначив О. Вишневський, українці, будучи з давніх-давен носіями демократичних засад, часто не могли консолідуватися для оборони від ворогів. На сучасному етапі національна та демократична ідеї, які ґрунтуються на різних засадах, продовжують впливати на суспільну свідомість, а відтак і політичні, культурні процеси. Саме тому, до певної міри, закономірним є подвійні і суперечливі трактування у «Концепції …». Водночас вчений наголосив, що кожен український громадяни повинен стати носієм двох ідей – національної та демократичної, примиривши та узгодивши їх у своїй свідомості. Оскільки ці ідеї мають різну природу, звести їх разом механічно – на одній площині – неможливо. Й робити це, на переконання О. Вишневського, шкідливо, бо цим не усуваємо протиріччя, а поглиблюємо проблему. Тому перед педагогічною наукою постає два завдання. По-перше, репрезентувати обидві ідеї на конкретному ціннісному рівні (саме ці цінності складають зміст виховання) і таким чином чітко ідентифікувати їх. По-друге, визначити місце відповідних груп вартостей у цілісній системі цінностей нашого суспільства і нашого виховання [2, с. 228].

Відтак учений намагався увиразнити відмінності між національними і демократичними, ідентифікуючи з останніми головні засади змісту громадянського виховання. При цьому вчений наголошував, що в ієрархії цінностей (Кодексі цінностей) національні постулати повинні превалювати на громадянськими, бо спочатку потрібно збудувати національну державу, а вже потім забезпечувати демократичний лад [4, с. 242–243]. Одразу наголосимо, що таке трактування засад суспільного розвитку є дещо схематичним, бо процес національного державного будівництва не виключає одночасності формування демократичного ладу.

Згідно з поглядами О. Вишневського, цінності громадянського виховання включають: демократичний устрій суспільства; свободу; прагнення до соціальної гармонії; відстоювання соціальної та міжетнічної справедливості; культуру соціальних і політичних стосунків; пошану до закону; рівність можливостей; пріоритет ідеї громадянськості над ідеєю держави; рівність громадян пред законом; самовідповідальність людини; права людини (на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність, рівність, відстоювання можливостей); суверенітет особи; право на свободу думки, совісті, вибору

конфесій, участі у політичному житті, проведенні зборів; готовність до захисту індивідуальних прав і свобод; обов'язки, що випливають з прав і свобод інших народів; повага до національно-культурних вартостей інших народів; повага до демократичних виборів і демократично обраної влади; толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним (моральним) і національним вартостям; пошану праці як головного джерела суспільного добробуту [3, с. 55–56; 4, с. 249–250]. Заважимо, що в цьому переліку з'явилися поняття, над якими професор раніше іронізував, ставлячи під сумнів доцільність їх трактування як засад громадянського виховання (наприклад, «міжетнічна справедливість»). Крім того, твердження про «пріоритет ідеї громадянськості над ідеєю держави» до певної міри суперечило підходу вченого до ієрархічної побудови цінностей.

Відзначимо, що професор О. Вишневський не вважав досконалою свою спробу визначити цінності національного та громадянського виховання, однак розглядав її достатньою для того, щоб простежити відмінність між природою національного і громадянського. Найвиразніше різниця між ними, на думку вченого, виявляється на рівні поняття держави як форми природного самовизначення нації і держави як суспільного устрою: держава завжди одна, устрій може бути різним [3, 2005, с. 56]. Ставлячи за мету гармонізувати національні та громадянські цінності у вихованні, дослідник запропонував використати уже згадуваний ієрархічний підхід, котрий назвав «законом ієрархізму». Згідно з ним, родинні цінності розташовані вище від особистих, суспільні (очевидно, йдеться про громадянські) – вище від родинних, а національні – вище від суспільних (громадянських), моральні – вище від національних. При цьому вчений вжив сумнівну обґрунтувальну тезу: «без держави ідея суспільного устрою втрачає сенс!» [2, с. 232]. Цим він намагався вказати на первинність держави (як національної цінності) щодо суспільних (демократичних, громадських цінностей).

Як фахівець у сфері методики навчання іноземних мов, О. Вишневський цілком слушно вказав на той факт, що в українській мові слова «громадянин» і «громадянський» вживаються у двох випадках: а) для позначення представника нації (держави), для чого в англійській мові застосовується поняття «citizen»; б) у номінації члена групи рівних собі людей. В останньому випадку «громадянин» – це людина, яка є носієм і прихильником певного стилю соціальних стосунків, у даному разі – стосунків, характерних для громадянського суспільства. В англомовній культурі вживають дві групи термінів: 1) citizenship (громадянство), що вказує на приналежність людини до своєї держави-нації (citizen of Ukraine – громадянин України); 2) civicism (громадянськість), що виражає ставлення людини до цінностей, на яких будується устрій держави. З цим коренем пов'язані терміни: civic (civil) rights –

громадянські права, civic (civil) virtues – громадянські чесноти, civics – «вчення» про громадянські права, civil law – цивільне право [3, с. 57]. Підкресленням таких лінгвістичних особливостей вчений вказував на ще одну причину непорозумінь в українській педагогічній науці щодо плутанини національного і громадянського виховання. Якщо продовжити думку О. Вишневського, то національно-патріотичне виховання є по своїй суті громадянським, оскільки воно спрямоване на формування громадянина України як представники української політичної нації. Натомість власне громадянське виховання доречніше називати «цивільним», оскільки йдеться про виховання на основі гуманістично-правових, демократичних цінностей.

Характеризуючи проблему змісту громадянського виховання, О. Вишневський сформулював низку акцентуаційних тез. По-перше, необхідно звузити значення терміну «громадянський» і ним позначити в педагогічній науці новий аспект виховання, або ж прийняти новий термін – «цивільне виховання». По-друге, громадянське (цивільне) виховання є аспектом «всеохоплюючого феномену» нашого сучасного українського виховання, поруч з моральним, національно-патріотичним, родинним вихованням та вихованням характеру особистості. По-третє, актуально і необхідно уводити дітей і молодь України у демократичну систему цінностей, допомогти їм сформувати позитивне ставлення до засад громадянського суспільства і модель власної поведінки в ньому. По-четверте, для української педагогіки і виховної практики громадянське (цивільне) виховання є ще недостатньо розробленим з погляду методики, а тому потребує особливої уваги з боку науковців, учителів, батьків. По-п’яте, в ієрархії цінностей і в структурі змісту сучасного українського виховання не можна ставити аспект громадянського (цивільного) виховання на перші місця, оскільки в українській педагогічній традиції провідні позиції займають вищі цінності, репрезентовані Богом (і мораллю) та Україною (Вишнев, 2013, с. 58).

Свої міркування про відмінність між національним і громадянським вихованнями О. Вишневський актуалізував у статті «Ще раз про народження громадянина» [6], яка була відгуком на появу у 2001 р. проєкту Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті [13]. Ученого насамперед стурбував розділ «Національне і громадянське виховання», де автори, по суті, поєднали, інтегрували обидва напрями, не особливо турбуючись розмежувати їх в категоріальному ключі. Крім того, О. Вишневський критично поставився й до трактування поняття «громадянське виховання» у підручнику з педагогіки Н. Волкової (2001), в якому знову ж йшлося про формування «інтегрованої якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною і захищеною» [8, с. 104]. Відтак учений знову ж намагався довести відмінність між національним і

громадянським вихованням, наголошуючи, що перше ставить за мету не просто виховати і розвивати національні/етнічні цінності, але й цінність національної держави (оскільки «основна мета нації – побудова власної держави»), а друге – націлює на виховання цінності демократії і побудови громадянського, правового суспільства.

Висновки. Отже, у педагогічній спадщині О. Вишневського значну увагу приділено теоретичним засадам національного та громадянського виховання. Оскільки мета і завдання обидвох виховних напрямів, на перший погляд, переплітаються і поєднуються (наприклад щодо виховання «громадянина»), то вчений ставив за мету чітко розмежувати їх. Він вказав на двозначність категорій «національне виховання» і «громадянське виховання», а відтак запропонував тлумачити їх у вузькому значенні. Під національним вихованням він розумів уведення дитини в ту групу цінностей, які виражають ставлення людини до свого етносу, своєї нації, своєї держави. Громадянське (цивільне) виховання трактував як уведення дітей до світу громадянських цінностей, які виявляють ставлення людини до суспільства, демократії, прав і свобод. Учений виокремив цінності національного та громадянського виховання, які вважав змістом обидвох виховних напрямів. Гармонізувати їх він пропонував за допомогою ієрархічного підходу, відвівши національному вихованню першорядне місце. На жаль, учений недостатньо уваги приділяв чинникам і методам національного виховання, мабуть, вважаючи, що вони усі мають інструментальний характер і забезпечують ще й інші напрями виховання: родинне, особистісне, естетичне, екологічне тощо.

Література:

1. Біла С., Гриценко Г. Автобіографічні спогади Омеляна Вишневського як джерело вивчення післявоєнної історії Західної України: теоретичні та методичні засади використання у профільній старшій школі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного уні-верситету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2022. Вип. 10/52. С. 285–305.

2. Вишневський О. *Українська освіта на шляху реформ. Навчальний посібник*. Вид. 2-е. Дрогобич: Швидкодрук, 2013. 448 с.

3. Вишневський О. На шляху реформ. Актуальні питання сучасної української освіти та змісту виховання. Дрогобич: Коло, 2005, 176 с.

4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-е, допр. і доп. Дрогобич: Коло, 2006, 608 с.

5. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Навчальний посібник. Вид. 4-е, допр. і доп. Дрогобич: Посвіт, 2022. 564 с.

6. Вишневський О. Ще раз про народження громадянина. Національне і громадянське у сучасному українському вихованні. *Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2002. № 5 (6–13 лютого). С. 6–7.

7. Вишневський, О. Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. Львів: Львівський обласний науково-методичний інститут; Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г.Ващенка, 1996. 238 с.

8. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Академія, 2001. 576 с.

9. Галів М. Реалізація ідеї національної автентичності української педагогіки у творчості Омеляна Вишневського. *Збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2012. Вип. 1. С. 78–84.

10. Галів М. Світоглядно-методологічні засади педагогічної творчості Омеляна Вишневського. *Педагогічна думка.* 2016. № 2. С. 21–26.

11. Галів М., Лялюк Г. Концепти «Бога», «Нації» і «Свободи» в теорії сучасного українського виховання Омеляна Вишневського. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 67. Т. 1. С. 28–31.

12. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Шлях освіти*. 2000. № 3. С. 7–13.

13. *Національна доктрина розвитку освіти* у *XXI столітті*. Проект. Київ: «Шкільний світ», 2001. 24 с.

References:

1. Bila, S., & Hrytsenko, H. (2022). Avtobiohrafichni spohady Omeliana Vyshnevskoho yak dzherelo vyvchennia pisliavoiennoi istorii Zakhidnoi Ukrainy: teoretychni ta metodychni zasady vykorystannia u profilnii starshii shkoli [Autobiographical memoirs of Omelian Vyshnevsky as a source for studying the postwar history of Western Ukraine: theoretical and methodological principles of use in a specialized senior school]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho uni-versytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 10/52, 285–305. [in Ukrainian].

2. Vyshnevskyi, O. (2013). *Ukrainska osvita na shliakhu reform. Navchalnyi posibnyk [Ukrainian education on the path of reforms. Tutorial]*. Vyd. 2-e. Drohobych: Shvydkodruk. [in Ukrainian].

3. Vyshnevskyi, O. (2005). *Na shliakhu reform. Aktualni pytannia suchasnoi ukrainskoi osvity ta zmistu vykhovannia [On the way to reforms. Current issues of modern Ukrainian education and the content of upbringing]*. Drohobych: Kolo. [in Ukrainian].

4. Vyshnevskyi, O. (2006). *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky. Posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy. Guide for students of higher educational institutions]*. Vyd. 2-e, dopr. i dop. Drohobych: Kolo. [in Ukrainian].

5. Vyshnevskyi, O. (2022). *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky. Navchalnyi posibnyk* [*Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy. Tutorial*]. Vyd. 4-e, dopr. i dop. Drohobych: Posvit. [in Ukrainian].

6. Vyshnevskyi, O. (2002). Shche raz pro narodzhennia hromadianyna. Natsionalne i hromadianske u suchasnomu ukrainskomu vykhovanni [Once again about the birth of a citizen. National and civic in modern Ukrainian education]. *Osvita. Vseukrainskyi hromadsko-politychnyi tyzhnevyk – Education. All-Ukrainian social and political weekly*, (5), 6–7. [in Ukrainian].

7. Vyshnevskyi, O. (1996). *Suchasne ukrainske vykhovannia. Pedahohichni narysy [Modern Ukrainian education. Pedagogical essays]*. Lviv: Lvivskyi oblasnyi naukovo-metodychnyi instytut; Lvivske oblasne pedahohichne tovarystvo im. H. Vashchenka. [in Ukrainian].

8. Volkova, N. P. (2001). *Pedahohika: posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Pedagogy: a guide for students of higher educational institutions]*. K.: Akademiia. [in Ukrainian].

9. Haliv, M. (2012). Realizatsiia idei natsionalnoi avtentychnosti ukrainskoi pedahohiky u tvorchosti Omeliana Vyshnevskoho [Realization of the idea of national authenticity of Ukrainian pedagogy in the works of Omelyan Vishnevskyi]. *Zbirnyk naukovykh prats molodykh uchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Collection of scientific works of young scientists of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, (1), 78–84. [in Ukrainian].

10. Haliv, M. (2016). Svitohliadno-metodolohichni zasady pedahohichnoi tvorchosti Omeliana Vyshnevskoho [Worldview and methodological foundations of pedagogical creativity of Omelyan Vishnevskyi]. *Pedahohichna dumka – Pedagogical Thought*, (2), 21–26. [in Ukrainian].

11. Haliv, M., & Lialiuk, H. (2024). Kontsepty «Boha», «Natsii» i «Svobody» v teorii suchasnoho ukrainskoho vykhovannia Omeliana Vyshnevskoho [Concepts of “God”, “Nation” and “Freedom” in the theory of modern Ukrainian education of Omelyan Vishnevskyi]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 67(1), 28–31. [in Ukrainian].

12. Kontseptsiia. (2000). Kontseptsiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti [The concept of civic education of the individual in the conditions of the development of Ukrainian statehood]. *Shliakh osvity – Way of Education*, (3), 7–13. [in Ukrainian].

13. Natsionalna doktryna. (2001). *Natsionalna doktryna rozvytku osvity u XXI stolitti. Proekt [National doctrine of education development in the 21st century. Project]*. Kyiv: «Shkilnyi svit». [in Ukrainian].

УДК 351:354:658.3:35:007

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-957-967

Плеханов Андрій Вікторович старший викладач кафедри тактико-спеціальних дисциплін, кандидат психологічних наук, доцент, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 368-30-31, https:// orcid.org/0000-0001-6840-5061.

Кустинський Олег Вікторович старший викладач кафедри загально-військових дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067)961-89-50, https//orcid.org/0000-0001-7403-5423.

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО УПРАВЛІННЯ ОРГАНАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ (ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. Офіцерський склад потребує знань та готовності щодо плинності обстановки, правильного застосування професійно-особистісних здібностей у вирішенні професійних завдань різного характеру. Тому предметом дослідження було обрано підготовку офіцерів-прикордонників щодо управління органу охорони державного кордону. На теперішньому етапі існування української прикордонної служби сформовано пріоритети щодо забезпечення діяльності органів управління обізнаними та підготовленими офіцерами. Пріоритетними у якостях офіцерів-прикордонників, є ті, що дозволяють реалізацію управління за екстремальних умов на ділянці відповідальності кордону. Поглиблене дослідження стану підготовки майбутнього офіцера-прикордонника до управління органом охорони державного кордону пов’язане із питанням удосконалення змісту їх фахової підготовки. Рівень підготовки майбутнього офіцера напряму впливає на ефективність виконання професійних завдань органом охорони державного кордону.

Професійна діяльність офіцерів-прикордонників, належить до такого соціономічного типу як «особа-особа». Основними характеристиками цього типу діяльності є подвійний характер: це водночас і процес взаємодії між людьми, і – спеціальні знання та вміння. Вагома частка у діяльності суб’єктів таких видів професійної діяльності припадає на співпрацю з людьми, які не належать до прикордонного професійного середовища, керівництво діяльністю

іншим людей, процеси навчання та виховання. Можна констатувати, що специфіка професійної діяльності за соціономікою «людина-людина» визначає умови для неперервного спілкування. Зазначені особливості викликані тим, що офіцерам-прикордонникам необхідно виконувати завдання професійної діяльності на основі взаємодії з особовим складом підпорядкованого підрозділу, контактів з органами місцевого самоврядування, представниками правоохоронних формувань та військових структур.

У проблемі забезпечення підготовки індивіда до професійної діяльності, то за результатами узагальнення наукових джерел, встановлено, що вона вивчається у численних суміжних наукових напрямках: психології особистості, психології розвитку, соціології, філософії та педагогіки, конфліктології, корпоративної культури тощо.

Ключові слова: професійна підготовка, військова освіта, професійні компетентності, майбутні офіцери-прикордонники, управління, органи охорони державного кордону.

Plekhanov Andriy Viktorovych senior lecturer of the department of tactical and special disciplines, candidate of psychological sciences, associate professor, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Service of Ukraine, St. Shevchenko, 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067) 368-30-31, https://orcid.org/0000-0001-6840-5061.

Kustynskyi Oleg Viktorovych senior lecturer of the department of combined military disciplines of the National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, St. Shevchenko, 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067) 961-89-50, https//orcid.org/0000-0001-7403-5423.

TRAINING OF FUTURE OFFICERS-BORDER GUARDS TO MANAGE THE STATE BORDER GUARD AUTHORITIES (PEDAGOGICAL ASPECT)

Abstract. Officers need knowledge and readiness regarding the fluidity of the situation, the correct use of professional and personal abilities in solving professional tasks of a different nature. Therefore, the subject of the study was the training of border guards officers in the management of the state border guard. At the present stage of the existence of the Ukrainian border service, priorities have been formed to ensure the activities of management bodies by knowledgeable and trained officers. Priority in the qualities of border guard officers are those that allow the implementation of management under extreme conditions in the area of border responsibility.

The professional activities of border guards officers belong to such a socionomic type as "person-person." The main characteristics of this type of activity is a dual character: it is at the same time a process of interaction between people, and - special knowledge and skills. A significant share in the activities of subjects of such types of professional activity falls on cooperation with people who do not belong to the border professional environment, management of activities of other people, processes of training and upbringing. It can be stated that the specifics of professional activity on socionomics "man-man" determines the conditions for continuous communication. These features are caused by the fact that border guards officers need to perform professional tasks on the basis of interaction with the personnel of the subordinate unit, contacts with local authorities, representatives of law enforcement formations and military structures.

In the problem of ensuring the preparation of an individual for professional activity, then according to the results of generalization of scientific sources, it is established that it is studied in numerous related scientific areas: personality psychology, developmental psychology, sociology, philosophy and pedagogy, conflictology, corporate culture, etc. This can be explained by the fact that modern science: take into account the ontogenetic laws of personality development underlying the procedural aspect; guided by the fact that the process of professionalization of a person is tangent to the construction of his own life trajectory; guided by the fact that in choosing the direction of personal activity, life, containing meaningful and essential aspects.

Keywords: professional training, military education, professional competencies, future officers-border guards, management, state border guard authorities.

Постановка проблеми. Війна в Україні вплинула на довіру громадян до військових та правоохоронних інституцій, що спровокувало нові вимоги до професійної діяльності її представників. Соціум України розраховує на відповідальність офіцерів за результати їх управлінських рішень та професійних дій. Офіцери-прикордонники в суспільстві також мають свій статус та позицію, оскільки здійснюють діяльність на посадах керівників органів охорони державного кордону. Управлінська діяльність в прикордонному відомстві – активна складова професійної діяльності її офіцерів. Ця діяльність майбутніх офіцерів-прикордонників характеризується багатоплановістю та багатофункціональністю. Щодо самого професійного середовища в прикордонній службі, то існує низка факторів та аспектів, проблем прикордонного спрямування, заходів та подій будь якого характеру, що позиціонують як проблеми для діяльності військовослужбовців-прикордонників. Очевидним є те, що офіцерський склад потребує знань та

готовності щодо плинності обстановки, правильного застосування професійно-особистісних здібностей у вирішенні професійних завдань різного характеру. Тому предметом дослідження було обрано підготовку офіцерів-прикордонників щодо управління органу охорони державного кордону. На теперішньому етапі існування української прикордонної служби сформовано пріоритети щодо забезпечення діяльності органів управління обізнаними та підготовленими офіцерами. Пріоритетними у якостях офіцерів-прикордонників, є ті, що дозволяють реалізацію управління за екстремальних умов на ділянці відповідальності кордону.

Стан оперативно-службової діяльності щодо охорони та захисту державного кордону, на основі впровадження інтегрованого управління кордонами, актуалізував проблематику підготовки офіцера прикордонної служби до управління органом охорони державного кордону. Поглиблене дослідження стану підготовки майбутнього офіцера-прикордонника до управління органом охорони державного кордону пов'язане із питанням удосконалення змісту їх фахової підготовки. Рівень підготовки майбутнього офіцера напряму впливає на ефективність виконання професійних завдань органом охорони державного кордону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему підготовки до управління органом охорони державного кордону широко представили у психологічних та педагогічних дослідженнях. Методологічний базис у вивченні сутності «підготовки» подано у працях О. Сафіна [16]. Стосовно аналізу сформованості готовності до виконання певної діяльності, то її досліджують Д. Іщенко [6], І. Радванський [15], М. Тарнавський [18] та інших. На особливу увагу з огляду на засадничий зміст наукових здобутків заслуговують праці О. Войцехівського [2], Ю. Дем'янюка [5], С. Кубіцького [7], О. Михайлишина [9], В. Ягупова [20]. Щодо окремих аспектів формування готовності в майбутніх офіцерів прикордонної служби до різноманітних видів професійної діяльності відображені у працях Л. Балагур [1], В. Волобуєва [3], О. Лемешко [8], С. Полторака [14], Ю. Сердюка [17] та ін.

Мета статті. Метою представленої публікації є узагальнення досвіду підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління органом охорони державного кордону.

Виклад основного матеріалу. Проблема готовності конкретної особи до професійної діяльності – актуальний предмет наукових досліджень у різних наукових галузях протягом останніх років. За результатами аналізу наукових робіт визначено відмінність у підходах щодо готовності суб'єктів до професійної діяльності та самої підготовки [11; 12; 19]. Дослідження готовності можливе завдяки таким науковим методологічним підходам: функціональному, особистісному та особистісно-діяльнісному [4]. Категорія

«професійна готовність» індивіда передбачає його знання щодо мети, змісту, компонентної структури, технологій, методів та специфіки професійної діяльності; навичок щодо використання технології професійної діяльності; уміння добирати засіб та методи діяльності. На основі поданого вище, можна стверджувати, що у проблемі забезпечення підготовки до професійної діяльності беруть до уваги різноманітні фактори: особистісний ресурс та потенціал індивіда, комплекс цінностей, сукупність професійних знань, рівень мотивації щодо здійснення професійної діяльності, активну позицію в реалізації соціальної ролі, стан та якість виконання професійних завдань.

Шлях демократизації українського соціуму та війна, що розв'язана росіянами проти українців, сформували нове бачення у формуванні особи управлінця, зокрема в прикордонному відомстві. Надскладний зміст сучасних професійних завдань, що покладені на управлінців усіх рівні прикордонної служби вимагає колегіального та комплексного прийняття рішення та сукупності відповідних наслідків.

Охорона державного кордону – специфічна сфера реалізації державної політики у цілісній системі української національної безпеки. Така діяльність передбачає вимогу захищеності індивіда, соціальної системи та держави як суб'єкта та інституту, в прикордонному сегменті безпеки. Прикордонна безпека виконує роль фундаментального елементу державотворення, тобто після його сформованості можна стверджувати про суб'єктність держави. Сучасним фахівцям-прикордонникам та соціальній системі в прикордонному середовищі загрожують війна, наркотики, терористичні методи, злочинність, контрабанда тощо. У формуванні української прикордонної безпеки фундаментальними є чинники, з-поміж яких варто згадати географію країни у східному європейському просторі та існування євразійських логістичних шляхів, незаконна міграція та контрабанда. Врахування геополітики та внутрішньої політичної ситуації України є базисом для розуміння пріоритетних завдань для державних інститутів (боротьба з агресором, прогноз та своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація загроз національній безпеці, а отже і прикордонній безпеці). Детермінантом прикордонної професійної діяльності є прикордонник-військовослужбовець. У цій категорії представлені офіцери, прапорщики, військовослужбовці за контрактом та солдати. Зважаючи на це, професія «прикордонника» умовно розгалужена та широкомасштабна.

Реалізацію прикордонної професійної діяльності покладено на офіцера-прикордонника як керівника діяльності підпорядкованого особового складу, що повинні попереджати та ліквідовувати порушення на державному кордоні. Прикордонна професійна діяльність багатофункціональна, а нині – переважають у середовищі бойові події, управлінські процеси, зміни ситуації на

кордоні держави. Офіцери-прикордонники, які здатні приймати рішення щодо бою, охорони кордону є цінними джерелом управлінського середовища. Саме від таких умінь, зокрема їх повноти та грамотності, а також врахування специфіки охорони ділянки кордону, залежить надійність усього відомства.

Згідно із психологічним контекстом, професійна діяльність офіцерів-прикордонників, належить до такого соціономічного типу як «особа-особа». Основними характеристиками цього типу діяльності є подвійний характер: це водночас і процес взаємодії між людьми, і – спеціальні знання та вміння. Вагома частка у діяльності суб'єктів таких видів професійної діяльності припадає на співпрацю з людьми, які не належать до прикордонного професійного середовища, керівництво діяльністю іншим людей, процеси навчання та виховання. Можна констатувати, що специфіка професійної діяльності за соціономікою «людина-людина» визначає умови для неперервного спілкування. Зазначені особливості викликані тим, що офіцерам-прикордонникам необхідно виконувати завдання професійної діяльності на основі взаємодії з особовим складом підпорядкованого підрозділу, контактів з органами місцевого самоврядування, представниками правоохоронних формувань та військових структур.

У проблемі забезпечення підготовки індивіда до професійної діяльності, то за результатами узагальнення наукових джерел, встановлено, що вона вивчається у численних суміжних наукових напрямках: психології особистості, психології розвитку, соціології, філософії та педагогіки, конфліктології, корпоративної культури тощо. Пояснити це можна тим, що сучасні науки:

враховують онтогенетичні закони розвитку особистості, що лежить в основі процесуального аспекту;

керуються фактом, що процес професіоналізації людини є дотичним до побудови власної життєвої траєкторії;

керуються тим, що у виборі напрямку особистої активності життя, що містить змістовний та сутнісний аспекти.

Сучасні наукові галузі позиціонують особистість як інтегральну цілісність соціогенного, біогенного та психогенного спрямування.

В особистості майбутнього офіцера прикордонної служби поєднано індивідуальний комплекс якостей, що зумовлюють переживання, поведінку та стиль його мислення. У структурі особистості майбутніх офіцерів-прикордонників як і будь якої людини, – зв'язок та взаємодія між усіма відносно стійкими структурними елементами. У процесі формування особистості майбутніх офіцерів прикордонників відбувається за розгортання органічної цілісності, де усі елементи передбачають інші та зумовлені системою як утворення. У цій структурі особистості майбутніх офіцерів прикордонників

слід досягти гармонії не завдяки пропорційному розвитку всіх складових компонентів, а за результатами високого розвитку його якостей, що є основою пріоритетної спрямованості особи на діяльність.

Професійна підготовка майбутнього офіцера прикордонника зумовлена змістом його майбутніх професійних завдань, передбаченим відомчою інституцією та є залежною від правоохоронної спрямованості діяльності та функцій їх професійної діяльності [13].

Протягом освітньої діяльності майбутніх офіцерів прикордонників здійснюється процес початкового його формування як професіонала, представника прикордонної служби. У подальшому цей процес триватиме у практичному професійному середовищі.

Професійна підготовка майбутнього офіцера-прикордонника до управління органом охорони державного кордону є значущою складовою їх професійної компетентності. Завдяки оволодінню та накопиченню професійних фахових знань та умінь здійснюється професійна підготовка майбутніх офіцерів прикордонного відомства, що в інтеграції із військовою компетентністю є базисом їх професіоналізму.

Узагальнений аналіз наукових джерел щодо проблематики забезпечення професійної підготовки майбутнього офіцера-прикордонника до управління органом охорони державного кордону визначено групи особистісних характеристик, що є важливими для цієї категорії офіцерів [10]:

швидкість та чіткість у прийнятті рішень;

уміння інтегрувати у діяльності особистісні, корпоративні та державні інтереси, визнавати цінності підлеглих;

усвідомлення та розуміння діяльності у колективі, чіткість у визначенні планів та перспектив;

чітка організація своєї праці та праці підлеглих;

здійснення прогнозів та планів, координації, регулювання, контролю та аналізу професійної діяльності;

ініціативність та інтерес щодо впровадження новацій у професійну діяльність, удосконалення технологій, поліпшення умов праці, мотивації до професійного зростання;

управління та виховання професійних якостей в колег та співробітників;

формування принципів організації професійної діяльності;

контакти з усіма учасниками професійної діяльності, забезпечення атмосфери довіри та взаєморозуміння;

адаптивність до нових умов, ситуацій, застосування адекватних підходів у вирішенні професійних проблем;

високий рівень працездатності, своєчасність виконання професійних обов’язків.

Майбутнім офіцерам-прикордонникам важливо знати способи та прийоми роботи з інформацією, тобто бути готовим до здійснення інформаційно-аналітичної та інтелектуальної діяльності. Результати цієї діяльності є прийняття рішень, формування наказів, положень, інструкцій, розрахунків тощо.

Дослідники одностайні у тому, що для ефективного управління необхідно і володіти знаннями та уміннями, і бути готовим до здійснення діяльності, зокрема до: організації, роз'яснення, контролю, планування тощо. Зважаючи на це, значущими у забезпеченні професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління органом охорони державного кордону повинні бути знання педагогіки, психології особистості, основам групової спільної діяльності, зі стилями управління, механізмами міжособистісної взаємодії, прикордонної тактики, загальновійськової тактики тощо.

У проблемі забезпечення професійної підготовки майбутнього офіцера-прикордонника до управління органом охорони державного кордону фундаментальним є те, що для офіцерів необхідними є уміння приймати управлінське рішення, оцінювати його, здійснювати організацію та планування, забезпечувати мотивацію та контроль, запроваджувати інновації в роботі підпорядкованого колективу, створити мотивацію та спонукати до діяльності тощо.

Висновки. Згідно із науковими поглядами та методологічними тлумаченнями категорії «готовність», «підготовленість», «підготовка», трансформовані у професійну готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до управління органом охорони державного кордону і є професійно важливою особистісною якістю, що дозволяє реалізувати управління силами та засобами у виконанні визначених професійних завдань в охороні та захисту кордону та організації діяльність особового складу.

Перспективними напрямами подальших наукових досліджень можуть бути аналіз зарубіжного досвіду забезпечення професійної підготовки майбутнього фахівця сектору безпеки і оборони до управління підрозділом, аналіз управлінських інновацій та алгоритмів тощо.

Література:

1. Балагур Л., Карасьов Д. Розвиток готовності в офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти до забезпечення інформаційного співробітництва в інтегрованому управлінні кордонами. Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»). 2023, № 1(67). С. 492–502.

2. Войцехівський, О. Л. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності в пунктах пропуску через державний кордон: автореф. дис ...канд. пед. наук. Хмельницький : Б.в., 2012 . 16 с.

3. Волобуєв В. В. Питання формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до проєктного управління. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки. Хмельницький : Видво НАДПСУ, 2022. № 1(28). Частина 2. С. 34–54. DOI: https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v28i1.975.

4. Дзвінчук Д. І. Психологічні основи ефективного управління: навчальний посібник. К. : ЗАТ «Нічлава», 2000. 280 с.

5. Дем'янюк Ю. А. Формування військово-організаторських умінь у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2010. 20 с.

6. Іщенко Д. В., Філіпов А. Ф. Основи військової педагогіки. Хмельницький : Вид-во Нац. акад. ПВУ, 2002. 106 с.

7. Кубіцький С. О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти". К., 2002. 19 с.

8. Лемешко О. В. Сутність готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до вирішення нестандартних ситуацій у пунктах пропуску через державний кордон. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. № 2. С. 154–163.

9. Михайлишин О. О. Формування професійно-педагогічної готовності офіцерів-прикордонників до виховної роботи в умовах нестандартних ситуацій : Автореф. дис... канд. пед. наук; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2007. 20 с.

10. Миценко Д. В. Формування педагогічних умінь майбутніх офіцерів-радіоінженерів у процесі підготовки до професійної діяльності : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2007. 217 с.

11. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб.. 4-е вид., доп. К., 2003. 615 с.

12. Мотозюк Л. М. Формування організаторських здібностей у майбутніх керівників прикордонних підрозділів (психологічний аспект) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2006. 192 с.

13. Недбай М. П. Формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування технічних засобів у службовій діяльності : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Нац. акад. Держ. прикордон. Служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2008. 20 с.

14. Полторак С. Т. Педагогічні умови формування умінь командира підрозділу у майбутніх офіцерів МВС України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2003. 186 с.

15. Радванський І. Г. Шляхи та педагогічні умови підготовки офіцерів внутрішніх військ до управлінської діяльності у вищих військових навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 „Військова педагогіка та психологія. Хмельницький, 2000. 17 с.

16. Сафін О. Д. Психологія управлінської діяльності командира: навчальний посібник. Хмельницький: Вид-во Академії ПВУ, 1997. 149 с.

17. Сердюк Ю. І. Педагогічні умови вдосконалення військово-педагогічної підготовки командирів підрозділів : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02. Хмельницький, 1997. 204 с.

18. Тарнавський М. М. Формування культури управлінської діяльності у майбутніх офіцерів-прикордонників : дис. ... канд. пед. наук : 20.02.02. Хмельницький, 2001. 244 с.

19. Уліч В. Л. Педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до управлінської діяльності : дис…канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2007. 172 с.

20. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб.. К. : Либідь, 2002. 560 с.

References:

1. Balahur L., Karas′ov D. (2023) Rozvytok hotovnosti v ofitseriv-prykordonnykiv operatyvnoho rivnya viys′kovoyi osvity do zabezpechennya informatsiynoho spivrobitnytstva v intehrovanomu upravlinni kordonamy. [Development of readiness of border officers of operational level of military education to ensure informational cooperation in integrated border management. *Visnyk nauky ta osvity (Seriya «Filolohiya», Seriya «Pedahohika», Seriya «Sotsiolohiya», Seriya «Kul'tura i mystetstvo», Seriya «Istoriya ta arkheolohiya*»). № 1(67). S. 492–502. [in Ukrainian]

2. Voytsekhivs′kyy, O. L. (2012) Pidhotovka maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do profesiynoyi diyal′nosti v punktakh propusku cherez derzhavnyy kordon. [Preparation of future border officers for professional activities at checkpoints across the state border] avtoref. dys ...kand. ped. nauk. Khmel′nyts′kyy : B.v.. 16 s. [in Ukrainian]

3. Volobuyev V. V. (2022) Pytannya formuvannya profesiynoyi hotovnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do proyektnoho upravlinnya. [The question of the formation of professional readiness of future border officers for project management]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi. Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Seriya : pedahohichni nauky*. Khmel′nyts′kyy : Vyd-vo NADPSU. № 1(28). Chastyna 2. S. 34–54. DOI: https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v28i1.975. [in Ukrainian]

4. Dzvinchuk D. I. (2000) Psykholohichni osnovy efektyvnoho upravlinnya: navchal′nyy posibnyk. [Psychological foundations of effective management]: a study guide. K. : ZAT «Nichlava». 280 s. [in Ukrainian]

5. Dem'yanyuk YU. A. (2010) Formuvannya viys′kovo-orhanizators′kykh umin′ u maybutnikh ofitseriv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. [Formation of military and organizational skills in future officers of the State Border Service of Ukraine]. avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04 / Nats. akad. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrayiny im. B. Khmel′nyts′koho. Khmel′nyts′kyy,. 20 s. [in Ukrainian]

6. Ishchenko D. V., Filipov A. F. (2002) Osnovy viys′kovoyi pedahohiky. [Fundamentals of military pedagogy]. Khmel′nyts′kyy : Vyd-vo Nats. akad. PVU. 106 s. [in Ukrainian]

7. Kubits′kyy S. O. (2002) Systema otsinyuvannya hotovnosti maybutnikh ofitseriv do profesiynoyi diyal′nosti. [The system for evaluating the readiness of future officers for professional activity]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 „Teoriya i metodyka profesiynoyi osvity". K.. 19 s. [in Ukrainian]

8. Lemeshko O. V. (2015) Sutnist′ hotovnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do vyrishennya nestandartnykh sytuatsiy u punktakh propusku cherez derzhavnyy kordon. [The essence of readiness of future border officers to solve non-standard situations at checkpoints across the state border]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Seriya : pedahohichni nauky*. Khmel′nyts′kyy : Vyd-vo NADPSU,. № 2. S. 154–163. [in Ukrainian]

9. Mykhaylyshyn O. O. (2007) Formuvannya profesiyno-pedahohichnoyi hotovnosti ofitseriv-prykordonnykiv do vykhovnoyi roboty v umovakh nestandartnykh sytuatsiy. [Formation of professional and pedagogical readiness of border guards for educational work in non-standard situations]: Avtoref. dys... kand. ped. nauk; Nats. akad. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrayiny im. B. Khmel′nyts′koho. Khmel′nyts′kyy. 20 c. [in Ukrainian]

10. Mytsenko D. V. (2007) Formuvannya pedahohichnykh umin′ maybutnikh ofitseriv-radioinzheneriv u protsesi pidhotovky do profesiynoyi diyal′nosti. [Formation of pedagogical skills of future officers-radio engineers in the process of preparation for professional activity]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Khmel′nyts′kyy. 217 s. [in Ukrainian]

11. Moyseyuk N. YE. (2003) Pedahohika: navch. posib. [Pedagogy: teaching. Guide]. 4-e vyd., dop. K.. 615 s. [in Ukrainian]

12. Motozyuk L. M. (2006) Formuvannya orhanizators′kykh zdibnostey u maybutnikh kerivnykiv prykordonnykh pidrozdiliv (psykholohichnyy aspekt). [Formation of organizational abilities in future leaders of border units (psychological aspect)]: dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.09. Khmel′nyts′kyy. 192 s. [in Ukrainian]

13. Nedbay M. P. (2008) Formuvannya profesiynoyi hotovnosti maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv do zastosuvannya tekhnichnykh zasobiv u sluzhboviy diyal′nosti. [Formation of professional readiness of future border officers to use technical means in official activities] : avtoref. dys... kand. ped. nauk : 13.00.04. Nats. akad. Derzh. prykordon. Sluzhby Ukrayiny im. B. Khmel′nyts′koho. Khmel′nyts′kyy. 20 c. [in Ukrainian]

14. Poltorak S. T. (2003) Pedahohichni umovy formuvannya umin′ komandyra pidrozdilu u maybutnikh ofitseriv MVS Ukrayiny. [Pedagogical conditions for the formation of the skills of a unit commander in future officers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Khmel′nyts′kyy. 186 s. [in Ukrainian]

15. Radvans′kyy I. H. (2000) Shlyakhy ta pedahohichni umovy pidhotovky ofitseriv vnutrishnikh viys′k do upravlins′koyi diyal′nosti u vyshchykh viys′kovykh navchal′nykh zakladakh. [Ways and pedagogical conditions of training officers of internal forces for managerial activities in higher military educational institutions].: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk : spets. 20.02.02 „Viys′kova pedahohika ta psykholohiya. Khmel′nyts′kyy. 17 s. [in Ukrainian]

16. Safin O. D. (1997) Psykholohiya upravlins′koyi diyal′nosti komandyra: navchal′nyy posibnyk. [Psychology of the commander's managerial activity: a study guide]. Khmel′nyts′kyy: Vyd-vo Akademiyi PVU. 149 s. [in Ukrainian]

17. Serdyuk YU. I. (1997) Pedahohichni umovy vdoskonalennya viys′kovo-pedahohichnoyi pidhotovky komandyriv pidrozdiliv. [Pedagogical conditions for improving the military-pedagogical training of unit commanders]: dys. ... kand. ped. nauk : 20.02.02. Khmel′nyts′kyy. 204 s. [in Ukrainian]

18. Tarnavs′kyy M. M. (2001) Formuvannya kul′tury upravlins′koyi diyal′nosti u maybutnikh ofitseriv-prykordonnykiv. [Formation of management culture among future border officers]: dys. ... kand. ped. nauk : 20.02.02. Khmel′nyts′kyy. 244 s. [in Ukrainian]

19. Ulich V. L. (2007) Pedahohichni umovy formuvannya hotovnosti maybutnikh ofitseriv do upravlins′koyi diyal′nosti. [Pedagogical conditions for the formation of readiness of future officers for managerial activities] : dys…kand. ped. nauk : 13.00.04. Khmel′nyts′kyy. 172 s. [in Ukrainian]

20. Yahupov V. V. (2002) Pedahohika. [Pedagogy]: navch. posib.. K. : Lybid′. 560 s. [in Ukrainian]

УДК 37.091.26:004]:811.111](045)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-968-979

Постоленко Ірина Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 26, м. Умань, 20304, тел.: (096) 770-6736, https://orcid.org/0000-0001-8533-8614

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНОГО ТЕСТУВАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ І ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Основною вимогою сучасного, глобалізованого, діджиталізованого світу є компетентісне володіння іноземною мовою. Контроль якості оволодіння мовленнєвими компетентностями – важливий елемент освітнього процесу, що ефективно відстежує динаміку засвоєння навчального матеріалу, оцінює рівень знань, умінь і здібностей здобувачів освіти й допомагає зробити необхідні корективи в організації освітньої діяльності.

Педагогічні тести відкривають перспективні напрямки підвищення якості навчання шляхом вдосконалення системи контролю результатів навчання. Існує багато форм контролю отриманих знань – фронтальне опитування, письмове опитування, усне опитування, робота в парах, групова робота, проєкти, підсумковий контроль, різні диктанти і т. д. Тестування можна ефективно використовувати для поточної, проміжної і підсумкової перевірки знань. Такий метод контролю дозволяє перевірити знання здобувачів освіти як вибірково, так і в цілому. Крім моніторингу знань, тестування важливе для закріплення, вдосконалення отриманих знань, умінь і навичок, виявлення прогалин в знаннях.

Незважаючи на те, що проблемі тестового контролю приділено належну увагу: досліджено психолого-педагогічні аспекти моніторингового супроводу; теоретичні і лінгводидактичні засади контролю навчальних досягнень здобувачів освіти, тестування в системі освіти знаходиться в стані постійного вдосконалення і періодичних змін. Актуальність обраної теми визначається тим, що недостатньо досліджена проблема використання тестів як ефективного засобу контролю сформованості не тільки кількісних, а й якісних показників навчальних досягнень здобувачів освіти з англійської мови.

Мета нашого дослідження – опис використання комп'ютерного тестування для контролю і оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти з англійської мови.

У висновку наголошено: тестування є важливим засобом контролю сформованості належного рівня володіння іноземною мовою. Дотримання всіх вимог щодо проведення дозволить перейти від суб'єктивного оцінювання до об'єктивного обґрунтованого неупередженого контролю за рівнем сформованості необхідних знань, умінь і навичок здобувачів освіти.

Ключові слова: комп'ютерне тестування, навчання, освітній процес, англійська мова.

Postolenko Iryna Serhiyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the English and Methodology Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 26 Sadova St., Uman, 20304, tel.: (096) 770-6736, https://orcid.org/0000-0001-8533-8614

USE OF COMPUTER TESTING FOR CONTROL AND ASSESSMENT OF ENGLISH LANGUAGE KNOWLEDGE

Abstract. The main requirement of the modern, globalized, digitized world is competent command of a foreign language. Quality control of the mastery of speech competences is an important element of the educational process, which effectively monitors the dynamics of the assimilation of educational material, assesses the level of knowledge, skills and abilities of the students of education and helps to make the necessary adjustments in the organization of educational activities.

Pedagogical tests open promising directions for improving the quality of education by improving the system of monitoring educational results. There are many forms of control of acquired knowledge, such as frontal survey, written survey, oral survey, work in pairs, group work, projects, final control, various dictations, etc. Testing can be effectively used for current, intermediate and final knowledge verification. This control method allows you to check the knowledge of students both selectively and in general. In addition to monitoring knowledge, testing is important for consolidating and improving acquired knowledge, abilities and skills, and identifying gaps in knowledge.

Despite the fact that necessary attention was paid to the problem of test control: the psychological and pedagogical aspects of monitoring support were investigated; theoretical and linguo-didactic principles of monitoring educational achievements of students were analyzed; testing in the education system is in a state of constant improvement and periodic changes. The relevance of the chosen topic is determined by the fact that the problem of using tests as an effective means of controlling the formation of not only quantitative, but also qualitative indicators of educational achievements of English language learners is not sufficiently researched.

The purpose of our study is to describe the use of computer testing for monitoring and evaluating educational achievements of English language learners.

The conclusion emphasizes: testing is an important means of monitoring the formation of the appropriate level of foreign language proficiency. Compliance with all the requirements for conducting will allow to move from subjective assessment to objective, substantiated, impartial control of the level of formation of the necessary knowledge, abilities and skills of the students.

Keywords: computer testing, training, educational process, English language.

Постановка проблеми. Завдяки розвитку ІТ сфери, активного впровадження дистанційного навчання в освітньому процесі набуває все більшої популярності проведення комп'ютерного тестування. Для деяких країн такий вид тестування замінив традиційні форми контролю знань.

Головними питаннями використання комп'ютерного тестування на заняттях з іноземної мови є потреба проєктування відповідних тестів, адже недостатня підготовка тестів може призвести до хибної оцінки знань та навичок здобувачів освіти. Другою головною проблемою є формування інформаційно-комунікаційної компетентності здобувачів освіти. Суть цього питання полягає в необхідності безперервного оновлення знань та навичок учителів, адже спостерігаємо швидкий розвитком інформаційних технологій та інформаційного простору загалом. Не можна нехтувати індивідуальними потребами та можливостями кожного здобувача освіти, оскільки рівень його компетентності може змінюватися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням використання комп'ютерного тестування як контролю знань займалися такі українські та зарубіжні науковці: І. Савченко, А. Панфілов, Н. Кобзаренко, Ю. Макаренко, Річард М. Фелдер, Майкл Г. Аллен, Лінда Сусан Інселл, Роузмарі Лоундсбері, Джон Д. Беннетт та ін. Незважаючи на те, що проблемі тестового контролю приділено належну увагу: досліджено психолого-педагогічні аспекти моніторингового супроводу; теоретичні і лінгводидактичні засади контролю навчальних досягнень здобувачів освіти, тестування в системі освіти знаходиться в стані постійного вдосконалення і періодичних змін.

Метою статті є розкриття особливостей використання комп'ютерного тестування для контролю і оцінювання знань з англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Застосування ІКТ під час контролю знань з іноземної мови полегшує порядок проведення тестування, а також пришвидшує аналіз його результатів. Сьогодні використання комп'ютерного контролю легше й доступніше, адже не потребує спеціального встановлення програмного забезпечення. Учителю достатньо мати навики користуватися спеціальними сервісами (мережевими платформами), щоб проєктувати тести.

Зауважимо, що низка платформ дозволяє використовувати готові (апробовані) тести.

Одним із найпростіших у застосуванні безкоштовних сервісів, який допомагає здійснити тестування із застосуванням комп'ютерів без спеціального програмного забезпечення, є «Google Форми» [2, с. 11].

Активне застосування такого типу тестів можна пояснити низкою переваг: автоматизація отримання результатів; обмеження часу проведення; обмеження виконання кожного завдання; можливість індивідуалізації тестових завдань шляхом варіативності вибору певної кількості завдань з безлічі однотипних; можливість забезпечення ефективного, об'єктивного й точного контролю у навчанні іноземної мови [1, с. 7].

Комп'ютерні тести (computer-based testing) переважають тим, що варіанти тестових завдань подаються в електронному вигляді з електронних баз комп'ютера чи платформ, як-от: банк даних в системі Moodle, Майстер-тест, Google Forms, QUIZLET, Proprofs, Kahoot!, ClassMarker, Easy Test Maker, iSpring, PLICKERS. Завдання можуть створюватися як за традиційними видами, так і за інноваційними [5, с. 63].

Під час комп'ютерного тестування здобувачі освіти можуть бути присутніми в аудиторії або знаходитися дистанційно. Головною умовою реалізації такого тестування є наявність комп'ютерів, планшетів. Автоматизованості набувають результати проходження тестових завдань, отримання результатів тестування, які одразу ж зображуються в рейтингові успішності, за потреби здобувач освіти може побачити результат проходження тесту після виконання всіх завдань [5, с. 64].

Використання комп'ютерних технологій в освітньому процесі дозволяють посилювати навчальний процес, змінити вектор навчання від групових форм занять та контролю знань до індивідуальних, автоматизованих.

Комп'ютерне тестування реалізують у формі самостійного діалогу здобувача освіти з комп'ютером у присутності відповідальної за організацію тестування особи або без неї, з можливістю збереження результатів тестування [3, с. 213].

Комп'ютерне тестування, крім контролю знань з іноземної мови, реалізує функцію самоконтролю, що дозволяє здобувачеві освіти самотужки визначити особистий рівень опанування вивченого матеріалу, визначити недоліки, прогалини, що сприяє самостійному доопрацюванню навчального матеріалу. Використання комп'ютерів для контролю знань є економічно вигідним і забезпечує підвищення ефективності навчального процесу [1, с. 91].

Аналіз наукових досліджень дозволяє узагальнити переваги використання комп'ютерного тестування на заняттях іноземної мови:

- автоматична перевірка результатів тестування;

- адаптація завдань до індивідуальних характеристик слухачів;
- використання у дистанційному навчанні;
- забезпечення об'єктивності оцінки, виключення людського фактору;
- забезпечення однакових умов для всіх, хто проходить випробування;
- збереження історії процесу контролю знань;
- зберігання у загальній базі даних великої кількості тестів з різних дисциплін і швидкий доступ до них;
- звільнення викладача від перевірки письмових робіт;
- зменшення витрат часу, ресурсів тощо на організацію і проведення контролю успішності навчальних досягнень слухачів;
- зменшення психологічного і фізичного навантаження на вчителя в період тестування знань здобувачів освіти;
- зручність визначення критеріїв оцінки результатів;
- інтенсифікація та індивідуалізація освітнього процесу;
- оперативне отримання результатів;
- підвищення ефективності контролю знань студентів з боку викладача за рахунок регулярності тестування;
- регулювання визначеного рівня вимог і автоматичної заміни ступеня складності питань;
- самоконтроль на попередньому етапі з метою самооцінки результатів підготовки перед офіційним тестуванням;
- створення позитивної мотивації;
- уніфікація оформлення завдань;
- формування узагальнених статистичних оцінок результатів контролю, а отже, й самого процесу навчання;
- централізований аналіз якості підготовки слухачів, зворотний зв'язок між слухачем та викладачем [2, с. 12].

Однак деякі дослідники поряд із перевагами комп'ютерного тестування наголошують на недоліках:

- трудомісткість процесу – на розробку комплексу завдань потрібно багато часу;
- стандартизоване мислення, де нехтується рівень розвитку особистості;
- однозначність правильної відповіді без можливості її уточнення та обґрунтування;
- зменшення мовного контакту здобувача із викладачем;
- заформалізованість відповідей, що ускладнює перевірку розуміння змісту досліджуваних явищ та їхніх закономірностей;
- вірогідність вибору правильної відповіді навмання [2, с. 12].

Отже, можна зробити висновок, що методика проєктування комп'ютерних тестів повинна передбачати застосування таких методів та засобів, які б мінімізували або б усунули вказані вище недоліки.

Проблеми комп'ютерного тестування знань розглядаються у двох аспектах: методичному і технічному. Методика розроблення комп'ютерного тесту передбачає не довільний добір тестових завдань, а дотримання змістової матриці тесту. Розробники тесту мають можливість сформувати закриті, відкриті тестові завдання, супертести зі зміною умов завдання, використовувати графічні зображення. Проєктування комп'ютерних тестових завдань потребує врахування низки вимог і критеріїв: відповідність завдань до мети навчання на конкретному етапі навчального процесу; типи завдань; ступені складності; послідовність завдань; доцільність встановлення ліміту часу на виконання завдань; кількість балів за правильну відповідь; наявність вибіркових завдань; доцільність надання дозволу на повторні спроби; доцільність надання дозволу звертатись до довідкової інформації під час виконання завдань тощо [1, с. 4].

Сучасні цифрові технології тестування можуть включати:

1. Інтерактивні тести, які дозволяють здобувачам освіти взаємодіяти з тестом за допомогою комп'тера. Це може включати візуальні елементи, такі як мультимедійні ефекти, а також інтерактивні елементи, такі як перетягування об'єктів або вибір варіантів з випадаючих списків.

2. Адаптивні тести, які забезпечують більш індивідуальний підхід до тестування. Це означає, що тест може змінювати рівень складності питань в залежності від того, як здобувач освіти відповідає на них, що дозволяє краще оцінити рівень знань.

3. Онлайн-тести, які можуть бути проведені за допомогою Інтернету. Це може включати тести, які вимагають відеоконференції або іншої форми онлайн-взаємодії зі здобувачем освіти, або тести, які можуть бути виконані в будь-який час на віддаленому сервері.

4. Машинне навчання, яке може допомогти використовувати дані про тестування для розуміння, які типи питань є найбільш ефективними в оцінці знань та які питання можуть бути недостатньої складності.

5. Віртуальні або доповнені реальності, які можуть створювати іммерсивні тестові середовища, що дають здобувачам освіти можливість взаємодіяти зі стимулюючим середовищем, яке дає кращу можливість для оцінки рівня знань.

За П. Федоруком, комп'ютерне адаптивне тестування – це різновид комп'ютерного тестування, у якому послідовність подання тестових завдань (їх складність), а також кількість завдань, залежить від відповідей тестованого (в тому числі й учня), на попередні завдання [5, с. 56]. Дослідник виокремлює такі переваги використання адаптивних тестів дозволяє: 1) підлаштовування під індивідуальні можливості здобувача освіти (виключаються завдання, які або занадто складні, або занадто легкі для нього); 2) підвищення точності

оцінки рівня навчальних досягнень сильних і слабких здобувачів освіти завдяки використанню більшого банку завдань різних рівнів складності; 3) зменшення тривалості тесту і кількості поставлених завдань, необхідних для досягнення достатньої точності оцінки рівня навчальних досягнень здобувача освіти, що дозволяє знизити ступінь втомленості; 4) забезпечення конфіденційності за рахунок надання кожному здобувачеві освіти індивідуального набору тестових завдань, що відповідають його рівню навчальних досягнень [4, с. 18].

Науковці виділяють три основні види комп'ютерного адаптивного тестування:

1. *Пірамідальне*. Усі здобувачі освіти отримують спочатку завдання середньої складності, а наступні (легші або складніші) залежно від їхньої відповіді.

2. *Flexilevel*. Спочатку здобувач освіти обирає рівень складності, далі комп'ютерна система видає завдання обраного рівня складності, наступне тестове завдання (легше чи складніше) залежить від першої відповіді. Так відбувається доти, поки не з'ясується реальний рівень знань тестованого.

3. *Stradaptive*. Таке тестування реалізується за допомогою банку завдань, поділених за рівнями складності. Якщо здобувач освіти правильно відповідає на завдання, то його наступне завдання – з вищого рівня складності; у випадку неправильної відповіді – з нижчого рівня складності [3, с. 230].

Побудова тестових завдань до адаптивного комп'ютерного тесту реалізується через врахування системи попередньої відповіді здобувача освіти. Якщо учень дав правильну відповідь, то наступне завдання має бути складнішим за попереднє. І навпаки, легшим, якщо відповідь була неправильною. Отже, тестові завдання зорієнтовані на рівень сформованості лінгвістичної компетентності здобувача освіти.

О. Петращук виокремлює як різновид комп'ютерного тестування супертест – електронний тест контролю знань, який самостійно генерує зміст питання в момент виведення його на екран і, відповідно, до його змісту автоматично обчислюється відповідь на нього. Метою такого тесту є оцінювання не тільки знань, але й вмінь їх застосовувати на практиці. За умов такого тестування максимально мінімізується можливість вгадування правильної відповіді, а також заучування відповідей напам'ять. Щоб дати правильну відповідь на тестове завдання, у здобувача освіти мають бути ґрунтовні, глибокі знання навчального матеріалу [5, с. 26].

Дослідники, аналізуючи якість комп'ютерних тестів, відокремлюють «легкі» та «важкі» тести. Під «легкими» розуміються такі тести, де відсоток правильних відповідей становить 75% і вище, а під «важким» такий тест, де відсоток правильних відповідей – до 25%. Надто прості і надто складні завдання необхідно видаляти з вибірки або замінювати на інші [2, с. 10].

Сьогодні для створення комп'ютерного тесту, як уже зазначалося, не потрібно спеціальної програми, що оптимізує процес проєктування і використання комп'ютерного тестування в освітньому процесі. Розглянемо коротко найбільш популярні сервіси для створення комп'ютерних тестів.

ClassMarker – інформаційна платформа, яка дає можливість складати вікторини, онлайн-тести, які орієнтовані на контроль граматичного та лексичного матеріалу. Дозволяє вести статистику успішності.

Easy TestMaker – це онлайн-інструмент для створення тестів та опитувань. Дозволяє створювати різноманітні електронні тестові завдання (питання з одним варіантом відповіді, питання з кількома варіантами відповіді, відкриті питання та багато інших) для перевірки іншомовних компетентностей, а також оцінювання іншомовних рецептивних і письмових репродуктивних навичок та іншомовних рецептивних і продуктивних мовленнєвих умінь. Також є можливість перевірити іншомовну комунікативну компетентність у письмі завдяки наявності тестового завдання з вільно конструйованою відповіддю (short answer). Має функції автоматичної перевірки відповідей та створення звіту з результатами тестування.

Edmodo – ця платформа допомагає вчителю запустити механізми гейміфікації під час дистанційного навчання, це безкоштовний інструмент для навчання, який дозволяє створювати тести з різними типами запитань, включаючи багатоваріантні, відкриті та шкали.

Exam.net – це онлайн-платформа, яка дозволяє провести контроль за допомогою запитань із вибором відповідей, відкритих запитань та інтерактивних вправ. Платформа надає розширені функції безпеки: блокування браузера, моніторинг веб-камери та аналіз натискань клавіш. Exam.net також пропонує інструменти моніторингу та аналізу даних у режимі реального часу для учителів, щоб відстежувати успішність здобувачів освіти й надавати відгуки.

ExamTime **–** платформа, яка пропонує створення онлайн-тестів та опитувань. Сервіс дозволяє користувачам створювати тести з різними типами питань: вибір із запропонованих варіантів, правда/неправда та коротку відповідь. Надає аналітику, яка допомагає відстежувати досягнення здобувачів освіти. Крім можливості створення тесту, дозволяє карти пам'яті, ментальні карти, які допомагають здобувачам освіти вчитися та повторювати матеріал більш ефективно.

Flipgrid – це проста у використанні платформа для відеокомунікації, яка дозволяє учням і педагогам записувати навчальні відео звернення. З Flipgrid здобувачі освіти можуть удосконалювати комунікативну іншомовну компетенцію, створюючи відеоролики на своїх комп'ютерах або мобільних пристроях, висловлюючи свої думки, що сприяє набуттю навичок соціальної

взаємодії і навичок висловлювати свої емоції, коригувати власне мовлення на уроках іноземної мови.

Formative – платформа з різноманітними можливостями створення інтерактивних тестів, які можуть вміщати різні види тестових завдань, зображення, відеоматеріал.

Google Forms – онлайн-сервіс, який дозволяє створювати тести, опитування, форми реєстрації на події та збір зворотного зв'язку, пришвидшує аналіз та співставлення результатів навчальної діяльності здобувачів освіти, дає змогу перевірити всі види мовленнєвої компетенції, зокрема аудіювання, що є більш складним під час використання традиційних засобів.

Kahoot! – безкоштовна платформа, за допомогою якої можна проводити інтерактивні заняття та перевірку лексичних знань здобувачів освіти за допомогою онлайн-тестування. Платформа Kahoot! інтегрує гру у навчальний процес. Доцільно використовувати для запам'ятовування нової лексики, адже платформа дозволяє не лише презентувати нові лексичні одиниці, а й покращує процес запам'ятовування зо допомогою інтерактивних вправ, а перевірка лексичної іншомовної компетенції на платформі має елемент змагальності і гри у тестуваннях онлайн.

Mentimeter – електронний освітнім ресурс, з яким можна блискавично опитати весь клас, отримати миттєвий зворонтий зв'язок і продемонструвати отримані результати цільовій аудиторії. На відміну від сервісу Kahoot, який має на меті створення тестувань та опитування аудиторії для формувального чи підсумкового оцінювання знань слухачів, Mentimeter – інструмент, за допомогою якого можна дізнатись, що думає аудиторія з того чи того приводу за допомоги онлайн-голосування через мобільні телефони, планшети або комп'ютери. Mentimeter – новий сучасний та інтерактивний спосіб взаємодії з аудиторією на заняттях, конференціях, зборах, під час роботи гуртків або психологічних тренінгів. Це анонімний додаток, тому не потребує введення імені та прізвища учасника опитування і в цьому теж є його особливість.

Mix – віртуальне середовище, яке дозволяє створювати тести будь-якого рівня складності, будь-які тестові завдання: питання з одним варіантом відповіді, питання з декількома варіантами відповіді; відповідності; підстановки; порядок слів; порядок об'єктів; пропуски; нечіткі підстановки; відкрите питання (Mix-only). Крім того, можна додавати картинки та інші мультимедійні елементи, щоб зробити тест більш привабливим та ефективним. Платформа дозволяє налаштовувати дату і час початку та завершення тестування, кількість хвилин, відведених на виконання тесту. Важливим елементом є налаштування відеоспостереження під час виконання тесту, не дозволяє здобувачам освіти після завершення тестування переглядати свої та правильні відповіді на питання.

Plickers – інтерактивний соціальний сервіс, який дозволяє проводити мобільні голосування і фронтальні опитування під час навчального заняття з вивченого або поточного матеріалу в тестовій формі за допомогою карток з QR-кодами. Результати опитування відображаються на екрані в режимі реального часу. Plickers може бути корисним інструментом для проведення швидкого тестування або діагностики знань здобувачів освіти в класі.

Poll Everywhere **–** сервіс, який дозволяє створювати інтерактивні опитування, які вміщають запитання різних типів, результати відповідей можна відслідковувати в режимі реального часу на веб-сайті чи за допомогою спеціального додатка, опитування може бути інтегровано у платформи Zoom та Microsoft Teams.

Quizizz – це сервіс, що пропонує створювати ігрові тести, що можуть використовуватися для розважання та одночасного контролю знань.

Quizlet – це платформа для навчання за допомогою флеш-карток і для їх створення. Quizlet пропонує різні типи вправ для роботи з навчання слів: як тестування, відповіді на картинки та інші. На сайті Quizlet є можливість закріпити та активізувати лексику в різних інтерактивних завданнях та іграх. Також існує командна гра в реальному часі для використання класом на уроці. Ефективно використовувати для перевірки лексичної іншомовної компетентності.

Socrative – цей інструмент дозволяє створювати тести з багатоваріантними запитаннями та іншими типами запитань, які можна використовувати для класних занять та тестувань.

TestInvite – це онлайн-сервіс для проведення тестувань. Сервіс дозволяє створювати тести з різними типами запитань. Також є можливість додавати зображення, відео та звук до запитань та відповідей. TestInvite – це можливість проводити тестування в режимі онлайн з використанням відеотрансляції, що дозволяє контролювати процес тестування в режимі реального часу. Крім того, сервіс має вбудовану систему аналізу результатів, що дозволяє швидко оцінити знання учасників тестування та підготувати звіт про результати.

Topgrade – це сервіс для створення тестів з різними типами питань, є дозволяє додавати зображення, відео та звук до запитань. Topgrade надає можливість створювати тести для онлайн-тестування, а також можна завантажувати тести у форматі PDF для друку [5].

Кожен з цих сервісів має свої особливості та функціонал, але вони всі спрямовані на поліпшення процесу навчання та контролю знань з іноземної мови.

На думку В. Рахлецької, комп’ютерне тестування реалізовує такі принципи навчання:

- індивідуального характеру

- перевірки й оцінки знань;
- системності перевірки й оцінки знань;
- тематичності;
- диференційованої оцінки успішності навчання;
- однаковості вимог викладачів до слухачів [2, с. 11].

Висновки. Отже, на сучасному етапі розвитку освіти доцільно використовувати комп'ютеризоване тестування, що дозволяє підвищити якість навчання, розвантажити учителя. Адже такі тести мають суттєві переваги над іншими формами контролю: вони високотехнологічні, можуть розроблятися, проводитися й перевірятися з використанням комп'ютерної техніки, всіх класифікаційних типів, потребують невеликих часових ресурсів для проведення та перевірки, порівняно нескладні в проведенні, що дає змогу спростити саму процедуру контролю від його підготовки та здійснення до перевірки й аналізу, а також вивільнити час для інших видів та форм роботи; також вони дозволяють учителеві динамічно визначити рівень іншомовних компетентностей.

Література:

1. Антуф'єва В. А., Бєлоусова В. В., Використання тестового контролю як засобу перевірки знань студентів у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. № 37. Том 3. С. 4-7.

2. Березова Л. С. Роль ігрових технологій навчання у викладанні іноземних мов в умовах дистанційної освіти в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. *Використання дистанційних освітніх технологій у викладанні іноземних мов*. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т. 2022. С. 10-12.

3. Мельник А. В. Використання цифрових технологій для контролю знань та умінь здобувачів вищої освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки.* 2022. Вип. 4 (111). С. 213-233.

4. Муковнікова Є. В. Ефективне використання цифрових освітніх ресурсів на уроці англійської мови. *Англійська мова*. 2018. № 4. С. 18.

5. Цифрові технології в освіті: сучасний досвід, проблеми та перспективи : монографія / за заг. ред. д-рки екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої, д-ра екон. наук, проф. Ю. М. Петрушенка. Суми : Сумський державний університет, 2022. 150 с.

References:

1. Antufieva V. A., Bielousova V. V. (2018). Vykorystannia testovoho kontroliu yak zasobu perevirky znan studentiv u zakladakh vyshchoi osvity [Use of test control as a means of testing students' knowledge in higher education institutions]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. № 37(3). 4-7 [in Ukrainian].

2. Berezova L. S. (2022). Rol ihrovykh tekhnolohii navchannia u vykladanni inozemnykh mov v umovakh dystantsiinoi osvity v protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv [The role of game learning technologies in teaching foreign languages in the conditions of distance education in the process of professional training of future specialists]. *Vykorystannia dystantsiinykh osvitnikh tekhnolohii u vykladanni inozemnykh mov. Kyiv: Derzh. torh.-ekon.* 10-12 [in Ukrainian].

3. Melnyk A. V. (2022). Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii dlia kontroliu znan ta umin zdobuvachiv vyshchoi osvity [The use of digital technologies to control the knowledge and skills of higher education students]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky. 4 (111).* 213-233 [in Ukrainian].

4. Mukovnikova Ye. V. (2018). Efektyvne vykorystannia tsyfrovykh osvitnikh resursiv na urotsi anhliiskoi movy [Effective use of digital educational resources in the English language lesson]. *Anhliiska mova*. № 4. 18 [in Ukrainian].

5. Tsyfrovi tekhnolohii v osviti: suchasnyi dosvid, problemy ta perspektyvy: monohrafiia (2022). *za zah. red. d-rky ekon. nauk, prof. T. A. Vasylievoi, d-ra ekon. nauk, prof. Yu. M. Petrushenka. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet*, 150 [in Ukrainian].

УДК 378.011.3-051:316.77

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-980-992

Равлюк Тетяна Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. М. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (0372) 58-48-11, http://orcid.org/0000-0003-4993-5125

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 014 «СЕРЕДНЯ ОСВІТА» ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ПАРТНЕРСТВО І ПРОФЕСІЙНА КОМУНІКАЦІЯ ВЧИТЕЛЯ»

Анотація. Важливе завдання сучасного педагога – сприяти успішній соціалізації здобувачів освіти, здатних ефективно комунікувати один з одним, якісно вирішувати конфліктні ситуації.

Реалізацію зазначеного завдання забезпечить формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців, зокрема в процесі вивчення курсу «Партнерство і професійна комунікація вчителя».

У статті вказано на зв'язок між поняттями «спілкування» та «комунікація», конкретизовано важливі для активної життєдіяльності особистості терміни «комунікативні здібності», «комунікативні якості». Охарактеризовано основні компоненти комунікативної компетентності особистості (когнітивний, емоційний, поведінковий).

Проаналізовано результати анкетування студентів спеціальності 014 «Середня освіта» другого (магістерського) рівня вищої освіти, спрямованого на визначення рівня розвитку комунікативних здібностей. Відповіді респондентів засвідчили, що 65 % (28 студентів) мають високий рівень розвитку комунікативних здібностей; недостатній рівень їх розвитку виявили 35 % (15 респондентів).

З метою удосконалення власного мовлення, а, відповідно, сприяння ефективній комунікативній взаємодії, майбутнім фахівцям було запропоновано проєкт: обрати комунікативну ознаку культури мовлення (якість, властивість, здібність, звичка, пов'язана з комунікацією), над удосконаленням (виробленням або подоланням) якої необхідно працювати; визначити методи й способи вдосконалення; скласти й реалізувати програму діяльності; проаналізувати результати.

Більшість студентів працювали над: виразністю мовлення, подоланням страху перед публічними виступами, бар'єрів у спілкуванні; чистотою,

змістовністю, точністю, логічною послідовністю, збагаченням мовлення; ефективним слуханням, здатністю контролювати емоції у спілкуванні.

У запропонованих цитатах студентів про виконане завдання відзначаємо прагнення кожного й надалі працювати над власним мовленням.

Ключові слова: спілкування, комунікація, комунікативні здібності, комунікативні якості, комунікативна компетентність особистості.

Ravliuk Tetiana Anatolyivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2 St. M. Kotsiubynskoho. Chernivtsi, 58012, tel.: (0372) 58-48-11, http://orcid.org/0000-0003-4993-5125

DEVELOPMENT OF COMMUNICATION COMPETENCE OF STUDENTS OF SPECIALTY 014 «SECONDARY EDUCATION» DURING THE STUDY OF THE DISCIPLINE «PARTNERSHIP AND PROFESSIONAL COMMUNICATION OF A TEACHER»

Abstract. Nurturing effective communication skills among future educators is crucial for fostering successful socialization and conflict resolution abilities in their students. This article explores the development of communication competence in students specializing in secondary education through the course «Partnership and Professional Communication of a Teacher».

The article delves into the connection between «communication» and «communication competence», highlighting the significance of «communication abilities» and «communication qualities» for active participation in society. It outlines the three core components of communication competence: cognitive, emotional, and behavioral.

To assess the level of communication skills development, a survey was conducted among students pursuing a master's degree in secondary education. The results revealed that 65% (28 students) demonstrated a high level of communication skills, while 35% (15 respondents) exhibited a lower level.

Aiming to enhance their own speech and promote effective communication, students were tasked with a project: Identify a communicative feature of speech culture (quality, characteristic, ability, or habit related to communication) that requires improvement (development or overcoming).

Determine methods and approaches for improvement. Design and implement an action plan. Analyze the outcomes. The majority of students focused on: enhancing speech expressiveness, overcoming public speaking fear and communication barriers, improving speech clarity, content, accuracy, logical sequence, and richness, developing effective listening skills, mastering emotional control in communication.

Student quotes reflecting on the project highlight their commitment to continuous improvement in communication skills.

Keywords: communication, communication skills, communication qualities, communication competence of personality.

Постановка проблеми. Професійна підготовка майбутніх педагогів – фахівців професії типу «людина-людина» – спрямована на формування компетентності налагоджувати міжособистісні відносини, обмін думками, емоціями, тобто здатності до вербальної взаємодії. Без готовності особистості до комунікативної діяльності інші риси, якості, властивості не зможуть ефективно проявлятися. Суттєво підвищує вимоги до зазначеної діяльності студентів спеціальності 014 «Середня освіта» необхідність якісної підготовки сучасного підростаючого покоління до різноманітних соціальних зв'язків, комунікативних можливостей тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування комунікативної компетентності, в т.ч. розвитку комунікативних здібностей особистості, не нова. У різний час різні її аспекти досліджували:

- Г. Балл, В. Галузяк, В. Кан-Калік, Я. Коломінський, С. Братченко, Г. Денисенко, Л. Орбан, М. Заброцький, О. Коропецька, О. Киричук, С. Семиченко, Т. Яценко та ін. – психологічні особливості професійного спілкування;
- О. Бодальов, А. Добрович, Ю. Ємельянов, В. Кан-Калік, В. Лабунська, Л. Петровська, Т. Яценко – загальні основи теорії спілкування;
- О. Вербицький, Ю. Ємельянов, М. Зажирко, В. Каплінський, Л. Петровська, С. Петрушіна та ін. – комунікативний потенціал особистості та психолого-педагогічні умови його розвитку;
- Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, К. Платонов, К. Роджер, Н. Вітюк, Н. Волкова, Г. Данченко, Н. Завіниченко, К. Соснова – особливості розвитку комунікативних здібностей особистості;
- В. Андрієвська, С. Бойко, І. Євченко, Л. Лещенко, С. Лукомська, Т. Пономаренко, К. Фішер, А. Фрід та ін. – поняття комунікативної медіакомпетентності.

Мета статті – розкрити можливості курсу «Партнерство і професійна комунікація вчителя» для формування комунікативної компетентності студентів спеціальності 014 «Середня освіта» другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Потреба у взаємодії з іншими виникла з початком існуванням самої людини.

Виклики сучасного життя актуалізують проблему міжособистісного спілкування, соціальної інтеграції.

Характеристика міжособистісних контактів часто зводиться до визначення термінів «спілкування» та «комунікація». Аналіз наукової літератури свідчить про схильність дослідників до їх ототожнення. Проте, існує думка, «обидва поняття мають специфічні ознаки та різняться на рівні учасників, обставин та умов» [2, С. 91].

Ми погоджуємося з думкою дослідників про комунікацію як складову спілкування, оскільки воно передбачає не лише обмін інформацією між співрозмовниками, а передбачає перцепцію, комунікацію, інтеракцію. Натомість, поняття «комунікація» частіше використовується як інформаційна сторона спілкування. Безперечно, наголошуємо на спрямованості обидвох процесів, пов'язаної з міжособистісною взаємодією, зміною поведінки чи / та діяльності людей.

Характеризуючи особистість в міжособистісній взаємодії, важливо вказати на її комунікативні здібності, комунікативні якості:

- комунікативні здібності – «комплекс індивідуально-психологічних особливостей, що забезпечують здатність індивіда до активного й ефективного спілкування, передачі й адекватного сприймання інформації, організації взаємодії з іншими людьми, правильного розуміння себе і своєї поведінки та партнерів у спілкуванні, їх поведінки, що є необхідними умовами успішної життєдіяльності людини» [1, С. 165];
- комунікативні якості – «психологічні риси людини, які забезпечують готовність індивіда до процесу спілкування, є підґрунтям для формування комунікативних умінь і навичок та здійснюють емоційне забарвлення міжособистісної взаємодії» [2, С. 92].

Термін «комунікативна компетентність» (рис. 1) трактують як сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для ефективного здійснення комунікативної діяльності.

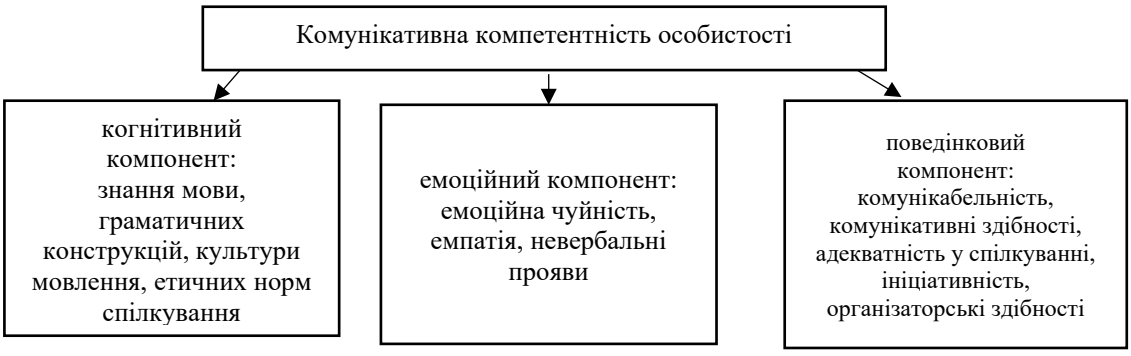

Рис. 1. Компоненти комунікативної компетентності особистості [3, С. 91].

Формуванню комунікативної компетентності студентів спеціальності 014 «Середня освіта» другого (магістерського) рівня вищої освіти сприяє також опанування ними вибіркової навчальної дисципліни «Партнерство і професійна комунікація вчителя».

У рамках вивчення курсу студентам було запропоновано анкетування в Google-формі, спрямоване на визначення рівня розвитку комунікативних здібностей. Анкета складалася з 20 питань: 19 - закритого й 1 - відкритого типу (табл. 1).

Таблиця 1

Анкета щодо визначення рівня розвитку комунікативних здібностей студентів

№ з/п	Питання	Варіанти відповідей
1.	Ваш вік	до 20-ти років; від 20 до 25 років; від 25 до 30 років; від 30-ти років
2.	Стать	жіноча; чоловіча
3.	На якому факультеті / інституті Ви навчаєтеся?	філологічний факультет; математики та інформатики; педагогіки, психології та соціальної роботи; історії, політології та міжнародних відносин
4.	Чи вважаєте Ви себе комунікабельною людиною?	так; ні; інше
5.	Чи маєте Ви постійне бажання знайомитися з новими людьми?	так; ні; інше
6.	Чи багато у Вас друзів, з якими часто спілкуєтеся і проводите час?	до 7-ми осіб; від 7-ми до 15-ти осіб; більше 15-ти осіб; інше
7.	Чи помічаєте Ви, що частіше проводите час на самоті (читаючи книги, переглядаючи фільми тощо), ніж з людьми?	так; ні; інше
8.	Чи легко Вам налагоджувати взаємодію з іншими людьми (різних вікових категорій: старших, молодших)?	так; ні; інше
9.	Чи відчуваєте дискомфорт у новій компанії, серед незнайомих людей?	так; ні; інше
10.	Чи швидко Ви налагоджуєте контакт з незнайомою людиною (наприклад, у черзі)?	так; ні; інше
11.	Чи нервуєте Ви, коли незнайома людина звертається з запитанням (наприклад, показати дорогу)?	так; ні; інше
12.	Чи подобається Вам постійно знаходитися серед людей?	так; ні; інше
13.	Чи відчуваєте Ви невпевненість у колі незнайомих людей?	так; ні; інше
14.	Чи вважаєте Ви себе «душею компанії», можете внести пожвавлення в малознайому групу?	так; ні; інше
15.	Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих?	так; ні; інше
16.	Чи відчуваєте Ви ніяковіння під час публічних виступів (в т.ч. під час навчальних занять, перед учнями на уроках і т.д.)	так; ні; інше
17.	Яка форма навчання в університеті Вам імпонує (з огляду на міжособистісне спілкування)?	очна (офлайн); дистанційна (онлайн); інше
18.	Вам на заняттях більше подобається відповідати усно, ніж письмово?	так; ні; інше
19.	Чи подобається Вам грати у колективні ігри (наприклад, настільні) або брати участь на навчальних заняттях у групових формах роботи?	так; ні; інше
20.	Які б Ви рекомендації сформулювали для людей, які мають труднощі у налагодженні комунікативної взаємодії з іншими?	- (відкрите питання)

Загальна чисельність вибірки складала 43 студенти, з них:

- 79 % (34 особи) від 20 до 25-ти років;
- 2 % (1 особа) від 25 до 30-ти років;
- 19 % (8 осіб) від 30-ти років.

За гендерною ознакою вибірка мала такі параметри:

- 81 % (35 осіб) жіночої статі;
- 19 % (8 осіб) чоловічої статі.

Щодо факультетів, на яких навчаються респонденти, відповіді розділилися так:

- 46 % (20 осіб) навчаються на факультеті математики та інформатики;
- 28 % (12 осіб) – на факультеті історії, політології та міжнародних відносин;
- 14 % (6 осіб) – на філологічному факультеті;
- 12 % (5 осіб) – на факультеті педагогіки, психології та соціальної роботи.

Про високий рівень розвитку комунікативних здібностей свідчать позитивні відповіді на питання № 4, 5, 6, 8, 10, 12, 14, 18, 19.

Негативні відповіді респондентів на зазначені питання, а також позитивні на питання № 7, 9, 11, 13, 15, 16 характеризують недостатній рівень розвитку комунікативних здібностей.

Комунікабельною людиною вважають себе 88 % (38 осіб).

Постійне бажання знайомитися з новими людьми мають 63 % (27 осіб).

Щодо кількості друзів, з якими студенти спілкуються та проводять час найчастіше:

74 % (32 студенти) обрали відповідь «до 7-ми осіб», 9 % (4 студентів) – «більше 15-ти осіб» (рис. 1).

Рис. 1. Кількість друзів

Легко налагоджують взаємодію з іншими людьми 81 % (35 студентів) (рис. 2).

Рис. 2. Ступінь налагодження взаємодії з іншими

Постійно знаходитися серед людей подобається 54 % (23 особи).

«Душею компанії» вважають себе 72 % (31 респондент).

Під час навчання в університеті імпонує очна (офлайн) форма навчання 51 % (22 особи). При цьому усно частіше бажають відповідати 49 % (21 студент); брати участь у групових формах роботи, в т.ч. колективних іграх – 77 % (33 особи).

З огляду на відповіді респондентів на вказані питання, вважаємо, що 65 % (28 студентів) мають високий рівень комунікативних здібностей.

Час на самоті частіше проводять 37 % (16 студентів).

Дискомфорт у новій компанії, серед незнайомих людей відчувають 47 % (20 осіб); ніяковіння під час публічних виступів - 44 % (19 студентів) (рис. 3).

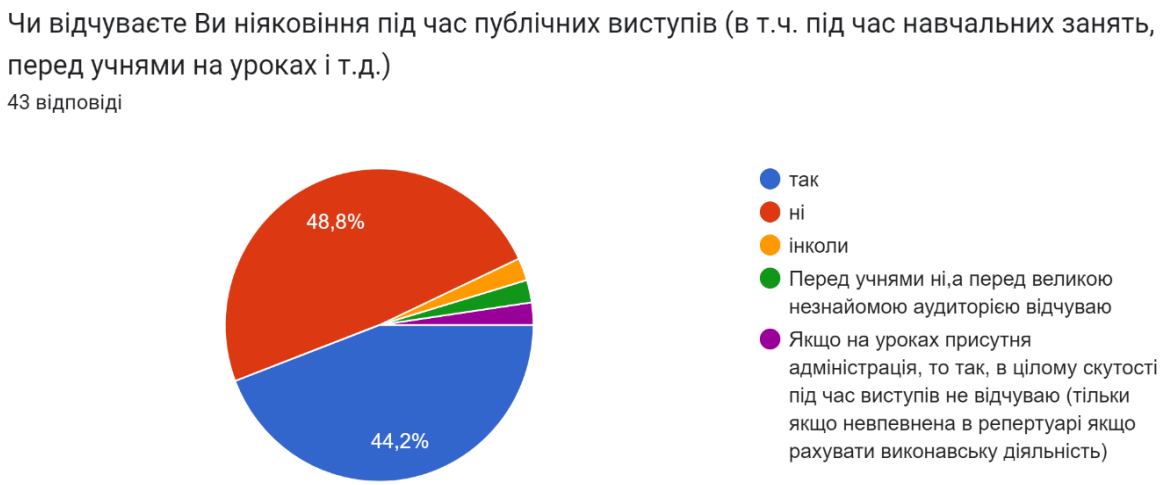

Рис. 3. Ступінь ніяковіння під час публічних виступів

Нервують під час прохання незнайомої людини 9 % (4 опитані).

Обмежити коло своїх знайомих прагнуть 19 % (8 осіб).

Таким чином, недостатній рівень розвитку комунікативних здібностей виявили 35 % (15 респондентів).

Серед рекомендацій для людей, які мають труднощі у налагодженні комунікативної взаємодії з іншими, студенти визначили (пропонуємо деякі цитати, подані без змін):

- «вважаю, що головна проблема це страх, реакції інших та твою помилку чи думки, з цим потрібно боротися, прийняття себе, свої вподобань та ігнорування коментарів інших якщо вони не пов'язані з конструктивною критикою а є також простим вираження їхньої думки»;
- «не боятися спілкуватися, намагатися виходити у публічні місця для того, щоб знайомитися з новими людьми»;
- «вірити в себе, бути впевненими та спілкуватися більше»;
- «особисто мені допомогли заняття в театрі. Виступи перед публікою в іншому образі дозволяє бути розкутішим. Згодом досвід транслюється і на буденність»;
- «щоб налагодити комунікацію з іншими людьми, на мою думку, необхідно: зрозуміти, що цікавить іншу людину, уважно слухати, що питає людина, не наполягати з порадами, можливо навіть, поцікавитись заздалегідь, про людину, яка цікавить (що любить, що не подобається, чи не хвора і т.п.), поважати думку під час висловлювання іншої людини»;
- «знайти причини цих труднощів та по можливості їх намагатися подолати».

З метою удосконалення комунікативної взаємодії студенти спеціальності 014 «Середня освіта» другого (магістерського) рівня вищої освіти розробляли й реалізували проєкт, який передбачав:

1. Вибір студентом / -ою комунікативної ознаки культури мовлення (якості, властивості, здібності, звички, пов’язаної з комунікацією), над удосконаленням (виробленням або подоланням) якої необхідно працювати.
2. Визначення методів і способів вдосконалення.
3. Складання програми діяльності.
4. Реалізація запланованого, застосування обраних методів / прийомів роботи.
5. Аналіз результатів проведеної діяльності.

Певною умовою мотивації реалізації сформульованого перед студентами завдання було щодня фіксувати результати діяльності, а також ділитися успіхами з найближчим оточенням: рідними та друзями, акцентуючи на їх підтримці та реакції.

Формою звітності було запропоновано підготовку презентації або опис у Word-документі та доповідь на практичному занятті.

Учасниками проектної діяльності були 25 студентів спеціальності 014 «Середня освіта» другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Серед обраних студентами комунікативних ознак культури мовлення (якостей, властивостей, здібностей, звичок, пов'язаних з комунікацією), над удосконаленням (виробленням або подоланням) яких вони працювали, були:

- виразність мовлення;
- рішучість, впевненість у собі, подолання страху перед публічними виступами, подолання бар'єрів у спілкуванні;
- чистота мовлення;
- змістовність мовлення;
- точність, логічна послідовність;
- ефективне слухання, виявлення інтересу до співрозмовника;
- збагачення мовлення;
- нетворкінг;
- здатність контролювати емоції / емоційна стійкість у спілкуванні; ефективне управління конфліктами (рис. 4).

Деякі студенти у роботі над собою обрали декілька комунікативних ознак культури мовлення (якостей, властивостей, здібностей, звичок, пов'язаних з комунікацією).

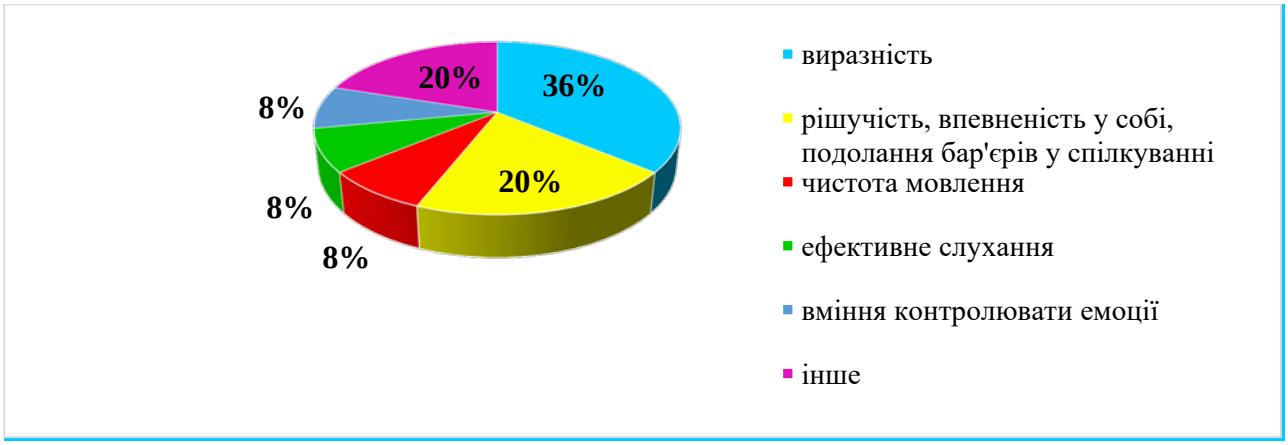
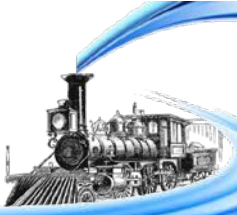

Рис. 4. Обрані студентами комунікативні ознаки культури мовлення (якості, властивості, здібності, звички, пов'язані з комунікацією)

Методи / прийоми вдосконалення власного мовлення, які визначили студенти (табл. 2, рис. 5), узагальнено можна представити як:

✓ теоретичне навчання (вивчення наукової літератури, матеріалів, пов'язаних із спілкуванням, у т.ч. педагогічним);

✓ практичні вправи та прийоми вдосконалення комунікативної діяльності;
✓ саморефлексія.

Таблиця 2.

Методи / прийоми вдосконалення власного мовлення, обрані студентами під час виконання проєкту

№ з/п	Методи / прийоми вдосконалення мовлення	Кількість відповідей, %	Цитати студентів
1	практичні вправи та прийоми (артикуляційна гімнастика, дихальні вправи, публічні виступи, міркування вслух, «експерименти» над друзями, тренування імпровізації, запис власного голосу, систематичне спілкування з людьми, які володіють багатим словниковим запасом та правильною вимовою, використання мовних ігор, написання коротких оповідань, віршів, переклад з однієї мови на іншу, скоромовки)	50%	«Важливо практичне формування комунікативних навичок: на вулиці, на роботі, вдома, з друзями, на навчанні; роздумувати над тим, що планую сказати, краще правильно сформулювати думку перед її висловленням» (Марія Т.) «Часто ловила себе на вживанні слів-паразитів і на початку виконання проєкту було складно від них відмовитися. Під час спілкування я почала розділяти свою розповідь на дрібні деталі, що дозволяло точно все описати» (Наталія З.)
2	саморефлексія, аналіз власного мовлення, усвідомлення емоційного стану під час спілкування, саморегуляція	17%	«Обираю саморегуляцію, оскільки працюю з людьми, які бувають дуже-дуже різними, тому потрібно завжди контролювати власний психічний стан і поведінку, для того, щоб оптимально діяти» (Наталія У.)
3	самопримус, оцінювання прожитого дня, самовипробовування, самонаказ	13%	«Перша проблема і найголовніша – нестача часу. Тому я прописала самопримус, оцінювання та самонаказ, до речі, виглядає як абревіатура SOS, наче моє мовлення, а заразом рішучість у голосі та стійкість тверджень просять про допомогу» (Христина К.)
4	професійний саморозвиток, удосконалення фахового мовлення, курси ораторського мистецтва	10%	«Учитель, який виражає свої думки чітко й послідовно, робить навчальний процес більш зрозумілим ля учнів» (Наталія З.)
5	збагачення словникового запасу (читання художньої літератури, слухання якісних аудіо-, відеоматеріалів)	10%	«Особливу увагу приділяю книгам: протягом року прочитав 7 книг, які пов'язані з темою комунікації («Атомні звички» Дж. Кліра, «Як здобувати друзів і впливати на людей» Д. Карнегі, «Психологія впливу» Р. Чалдині та ін.)» (Ярослав К.)

Рис. 5. Методи / прийоми вдосконалення власного мовлення, обрані студентами під час виконання проєкту

Ключовим етапом у зазначеному проєкті було застосування конкретних методів, прийомів вдосконалення мовлення та спостереження за реагуванням рідних і друзів на досягнення поставлених завдань.

Результати роботи, про які на практичному занятті розповідали здобувачі вищої освіти, свідчать про значні успіхи в удосконаленні мовлення студентів:

- «з'являється своєрідний азарт, коли є похвала!» (Христина К.);
- «отже, за цей період часу дійсно мовлення стало набагато чистішим. Виробилася здатність використовувати різноманітні мовні засоби, такі як метафори, аналогії, риторичні питання та ін. для ефективного спілкування та вираження своїх думок. Зменшення кількості повторів слів чи ідей у мовленні та забезпечення логічної послідовності у висловлюваннях. Використання ввічливих формулювань, уникнення помилкових висловів, що сприяє створенню позитивного враження від спілкування. Здатність чітко та конкретно висловлювати свої думки, що дозволяє досягти кращого розуміння зі співрозмовниками. Уміння слухати та розуміти інших людей, що допомагає підтримувати взаєморозуміння в процесі спілкування. Зростання самоповаги та впевненості в собі» (Марія Т.);
- «сьогодні провела оцінку прогресу у досягненні цілей. Помітила, що мої навички комунікації значно покращилися протягом цього періоду. Час від часу корисно оцінювати свої досягнення, щоб підтримувати мотивацію та розвиватися далі. Це був продуктивний час, і я впевнена, що мої навички комунікації значно покращилися» (Наталія У.);

- «задоволений своєю роботою над собою та відгуками співрозмовників!» (Владислав Б.);
- «я поділилася своїми успіхами з друзями та батьками. До речі, мої студенти на роботі похвалили мене, що моє мовлення змінилося, і вони тепер краще розуміють мене. Попросили говорити так завжди. Я рада, що проект став дуже корисним для мене, та я досягла очікуваних результатів» (Олеся Н.);
- «мені вдалось використати набуті навички під час захисту своєї наукової роботи, де я отримала чудовий фідбек від викладачів. В науковій роботі були задачі, вигадані та сформульовані мною. Також я інколи допомагаю подрузі в її танцювальній студії в ролі тренера, я почала краще пояснювати танцювальні рухи та комбінації дітям. Ці знання ще дуже знадобляться під час захисту дипломної роботи та на педагогічній практиці» (Наталія З.);
- «хоча початкове знайомство з незнайомими людьми може бути викликом, я вірю, що це також може бути цікавим та важливим досвідом. Кожен раз, коли я долаю цю трудність, я дізнаюся щось нове про себе та інших, що відкриває для мене нові можливості для розвитку та спілкування» (Анна Я.);
- «швидкість мовлення збільшилася, скоротився час вимови однієї скоромовки, не «заплітається язик» під час розмови; немовля, до якого я промовляла скоромовки, щиро раділо та сміялось» (Дарина П.);
- «виникло багато запитань до колеги – вчителя української мови та літератури: щодо можливості заміни слів на синоніми, без втрати змісту речень; щодо слів – суржиків, що застосовуються у розмовній мові; щодо змін в правописі української мови. Уникаю як в школі, так і в побуті, з рідними вживання ненормативної лексики. В дуже спокійному тоні, прошу своїх рідних також не користуватися ними (важко, але вдається). Звернула увагу, що багато людей поруч й справді вживають в розмові непотрібні слова (ненормативну лексику) і це дуже «ріже вухо» (Наталія Ч.).

Аналіз висловлених міркувань студентів засвідчив, що немає жодної особи, яка б не досягла успіху в роботі над власним мовленням; вагомим результатом зазначеного проєкту є те, що більшість майбутніх фахівців упевнені – будуть продовжувати працювати над удосконаленням мовлення, формуванням комунікативної компетентності.

Висновки. Здатність до комунікативної взаємодії, вміння впевнено й успішно виголошувати промови, мотивація до систематичної роботи над удосконаленням власного мовлення – чинники, які значною мірою підвищують ефективність педагогічної комунікації. Значні можливості реалізації вказаного має курс «Партнерство і професійна комунікація вчителя» (спеціальність «Середня освіта», другий (магістерський) рівень вищої освіти) у професійній підготовці майбутніх педагогів.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розширенні категорій респондентів за рівнями вищої освіти, аналізі та порівнянні отриманих результатів студентів; застосуванні та визначенні ефективності інтерактивних технологій, що сприяють формуванню комунікативної компетентності здобувачів освіти.

Література:

1. Вітюк Н. Р. Основні психологічні підходи до визначення категорії «комунікативні здібності особистості». *Вісник Прикарпатського університету* : Філософські і психологічні науки. Івано-Франківськ : Плай, 2002. Вип. 3. С. 158–167.

2. Мацюк З., Хвесик О. Комунікативні здібності як домінантна характеристика мовленнєвої особистості дитини. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/12287/1/Matsiuk_Khvesyk.pdf

3. Пономаренко Т. Особливості комунікативної медіакомпетентності сучасних психологів – студентів і практиків. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34210/90-100_Ponomarenko_Tetiana.pdf?sequence=1

References:

1. Vitiuk N. R. (2002). Osnovni psykholohichni pidkhody do vyznachennia katehorii «komunikatyvni zdibnosti osobystosti». [Basic psychological approaches to the definition of the category «communicative abilities of the individual»]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu : Filosofski i psykholohichni nauky – Bulletin of the Carpathian University: Philosophical and psychological sciences.* (V.1), (pp. 158–167). Ivano-Frankivsk : Plai. [in Ukrainian].

2. Matsiuk Z., Khvesyk O. Komunikatyvni zdibnosti yak dominantna kharakterystyka movlennievoi osobystosti dytyny. [Communiative competence as a key feature of a speech personality of a child]. Retrieved from https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/12287/1/Matsiuk_Khvesyk.pdf [in Ukrainian].

3. Ponomarenko T. Osoblyvosti komunikatyvnoi mediakompetentnosti suchasnykh psykholohiv – studentiv i praktykiv. [Peculiar features of communicative media competence of a modern psychologist – students and practitioners]. Retrieved fromhttps://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/34210/90-100_Ponomarenko_Tetiana.pdf?sequence=1

УДК [373.091.313:7]:373-056.2/.3-054.73

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-993-1004

Сидоренко Тетяна Дмитрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри музикознавства, інструментальної та хореографічної підготовки, факультет мистецтв, Криворізький державний педагогічний університет, проспект Університетський, 54, м. Кривий Ріг, 50086, тел.: (056)470-13-34, https//orcid.org/0000-0003-1926-253X

Білоненко Георгій Олегович, старший викладач кафедри музикознавства, інструментальної та хореографічної підготовки, факультет мистецтв, Криворізький державний педагогічний університет, проспект Університетський, 54, м. Кривий Ріг, 50086, тел.: (056) 470-13-34, https//orcid.org/0000-0003-3101-1637

ЕМОЦІЙНЕ ЗЦІЛЕННЯ МИСТЕЦТВОМ: ІНКЛЮЗИВНІ ПІДХОДИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ-ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМИ В РАМКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «МИСТЕЦТВО»

Анотація. Повномасштабна російсько-українська війна безжально вплинула на різні верства населення, призвела до його евакуації та переселення в безпечніші райони, до переривання навчання дітей та молоді, оскільки школи можуть бути зруйновані або використовуватися як притулки для переселенців. Саме мистецтво, на нашу думку, стає потужним інструментом емоційного зцілення, а інтегрований курс «Мистецтво», який викладається в закладах загальної середньої освіти, відкриває можливості для застосування інклюзивних підходів у роботі з дітьми-переселенцями, допомагаючи їм відчути комфорт та вчитися взаємодіяти з навколишнім світом.

У статті пропонуються інклюзивні підходи, які, на думку автора, можуть забезпечити ефективну та сприятливу атмосферу на таких уроках, а саме: створення безпечної та підтримуючої атмосфери; використання музики як інструменту емоційного виразу; створення спеціальних музичних проектів; врахування культурних особливостей дітей-переселенців та включення їх до змісту уроку; забезпечення доступу до професійних консультантів або психологів, які можуть допомогти дітям впоратися з емоційними труднощами, пов'язаними з переселенням та адаптацією у новому середовищі; використання візуальних засобів; надання можливості вивчення та обговорення культурної спадщини та ідентичності дітей; постійне вдосконалення своїх навичок та методів роботи з дітьми-переселенцями.

Запропоновано план-конспект інтегрованого уроку «Мистецтво» на тему: «Відображення емоцій через мистецтво» (8 – 10 клас). Для ефективності роботи щодо емоційного зцілення дітей-переселенців рекомендовано адаптувати тематику програм інтегрованого курсу «Мистецтво» враховуючи наступні інклюзивні підходи: емоційне вираження через образотворче мистецтво; музична терапія; театральне мистецтво; танцювальна терапія; літературна творчість; мистецтво фотографії та відео; арт-проекти для соціалізації.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інклюзивні підходи, діти-переселенці, емоційне зцілення мистецтвом, інтегрований курс «Мистецтво».

Sidorenko Tetyana Dmitrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Musical Studies, Instrumental and Choreographic Training of the Faculty of Arts, Krivorizky State Pedagogical University, University Ave., 54, Kryvyi Rih, 50086, tel.: (056) 470-13-34, https//orcid.org/0000-0003-1926-253X

Bilonenko George Olegovich Senior Lecturer of the Department of Musical Studies, Instrumental and Choreographic Training of the Faculty of Arts, Krivorizky State Pedagogical University, University Ave., 54, Kryvyi Rih, 50086, tel.: (056) 470-13-34, https//orcid. org/0000-0003-3101-1637

EMOTIONAL HEALING THROUGH ART: INCLUSIVE APPROACHES TO WORKING WITH MIGRANT CHILDREN WITHIN THE INTEGRATED COURSE «ART»

Abstract. The full-scale Russian-Ukrainian war mercilessly affected various sections of the population, led to its evacuation and relocation to safer areas, to the interruption of education for children and young people, as schools be destroyed or used shelters for displaced persons. Art itself, in our opinion, becomes a powerful tool for emotional healing, and the integrated course «Art», which is taught in general secondary education institutions, opens up opportunities for the use of inclusive approaches in working with displaced children, helping them feel comfortable and learn to interact with the environment the world

The article proposes inclusive approaches that, in the author's opinion, can provide an effective and supportive atmosphere in such lessons, namely: creating a safe and supportive atmosphere; using music as a tool of emotional expression; creation of special musical projects; taking into account the cultural characteristics of immigrant children and including them in the content of the lesson; providing access to professional counselors or psychologists who can help children cope with the emotional difficulties associated with resettlement and adaptation in a new

environment; use of visual aids; providing an opportunity to study and discuss children's cultural heritage and identity; constant improvement of one's skills and methods of working with migrant children.

A plan-summary of the integrated lesson «Art» on the topic: «Reflection of emotions through art» (grades 8-10) is offered. For the effectiveness of the work on the emotional healing of displaced children, it is recommended to adapt the subject of the programs of the integrated course «Art» taking into account the following inclusive approaches: emotional expression through visual arts; music therapy; theatrical art; dance therapy; literary creativity; photography and video art; art projects for socialization.

Keywords: inclusive education, inclusive approaches, migrant children, emotional healing with art, integrated course «Art».

Постановка проблеми. Серед завдань, що стоять перед закладами загальної середньої освіти нагальними є: забезпечення якісної освіти в умовах війни; формування компетентності відповідно до чинних державних стандартів; надолуження освітніх втрат; зменшення можливості виникнення нових. Український центр якості освіти висуває актуальні проблеми щодо освітніх втрат, освітніх розривів, акцентує увагу спільноти освітян до проблеми їх подолання, яка є надзвичайною для нашої держави [5].

Повномасштабна російсько-українська війна безжально вплинула на різні верства населення, призвела до його евакуації та переселення в безпечніші райони, до переривання навчання дітей та молоді, оскільки школи можуть бути зруйновані або використовуватися як притулки для переселенців. Відбувається недоотримання учнівством певних компетенцій, що спричинено перервою в здобутті освіти.

Діти-переселенці, отримують травми та стрес у зв'язку зі втратою домівки, рідних, пережитого насильства, через незнання мови нової країни або регіону, в який вони переїхали – все це змінило їх здатність до концентрації та навчання, зруйнувало емоційний стан. Саме мистецтво, на нашу думку, стає потужним інструментом емоційного зцілення, а інтегрований курс «Мистецтво», який викладається в закладах загальної середньої освіти, відкриває можливості для застосування інклюзивних підходів у роботі з дітьми-переселенцями, допомагаючи їм відчути комфорт та виразити себе в творчості [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить, що вітчизняні та зарубіжні вчені підтримують інтегроване навчання, позитивно ставляться до інклюзивної освіти, переконані, що вона дієво позначається на розвитку та соціалізації дітей-переселенців.

Професійну підготовку викладачів до роботи в умовах інклюзії, а також важливі складові інклюзивної мистецької освіти, дослідили та активно

впровадили в освітній процес закладу середньої освіти провідні українські педагоги: Л. Андруховч, Ю. Володіна, С. Бондар, О. Безклинська, Т. Задорожко, А. Єсіна, Л. Ковченко, А. Колупаєва, А. Константиненко, В. Мартинюк, Л. Назар, О. Рябоконь, Г. Сагалова, С. Хлєбік, С. Штирбул та ін. Вивченням міжнародного досвіду мистецької освіти для людей з особливими освітніми потребами: А. Колесник, Н. Нестеренко, І. Панасенко та ін.

Підготовку викладачів мистецьких дисциплін до роботи в умовах інклюзії із позицій конкретних вад у осіб вивчають: Т. Задорожко, Л. Ковченко, М. Крук, Л. Малюга, Н. Руппа, В. Сандуца, І. Фокт та ін.

Використання інклюзивних підходів у роботі з переживанням травмівного досвіду дітей, які постраждали внаслідок війни, з ресурсними станами в дітей із окупованих територій, потенціал цих підходів у роботі із резильєнтністю (саморегуляцією в умовах стресу) особистості, ризиками та обмеження їх застосування в час повномасштабної війни росії в Україні та інші актуальні проблеми висвітлюють у своїх працях науковці: О. Вознесенська, Г. Католик, Н. Левус, Г. Одинцова, О. Савицька, О. Сорока та ін.

Різні види та форми мистецтва у науково-педагогічному розумінні розглядаються, як методи розвитку та зміни особистості. У кінці XIX століття науковці почали використовувати мистецтво в терапевтичних цілях. Його вплив на покращення емоційного стану дітей, досліджують науковці: М. Бриль, Е. Крамер, Х. Мальчіоді, М. Наумбург, Н. Нестеренко, І. Панасенко, Ю. Шварц, І. Шилова, А. Хілл та ін.

Науковому обґрунтуванню проблеми, яка розглядається, сприяли праці вчених-педагогів: С. Бойченко, С. Гаврилюк, А. Гринченко, Ю. Гундертайло, Ю. Жданович, В. Назаревич, С. Науменко, Н. Кальки, З. Ковальчук, О. Ляшенко, І. Садової, І. Опанасюк та ін. Науковці розглядають емоційне зцілення через мистецтво, особливо в контексті інклюзивних підходів до роботи з дітьми-переселенцями, та вважають, що його відновлення сприяє їхній соціальній адаптації та інтеграції в нове середовище.

Мета статті – обґрунтувати доцільність використання інклюзивних підходів в рамках інтегрованого курсу «Мистецтво» задля емоційного зцілення дітей-переселенців.

Виклад основного матеріалу. Емоції та почуття виконують важливу функцію, сигналізуючи та регулюючи поведінку дитини. Вони можуть спонукати до навчання, праці та вчинків, або стримувати. Для уникнення емоційного дискомфорту та збудження позитивної мотивації, підтримки активності та самостійності особистості, а також для розвитку навичок управління своїми емоціями значний потенціал має національне та світове мистецтво: фольклор, театр, музика, музеї, образотворча діяльність, кінематограф, література, декоративно-ужиткове мистецтво.

Із самого початку людського існування його використовували як особистий терапевтичний засіб. Натомість, задля емоційного зцілення своєї ваги він отримав лише у 1940-х роках. Починаючи з Другої світової війни солдатам, які постраждали від «контузії», давали такі завдання, як малювання, розфарбовування та ліплення, щоб допомогти їм пережити те, чого вони зазнали на війні [2].

Українська дитина, яка втратила звичний спосіб існування під час війни, змушена стикатися з найскладнішими випробуваннями, одне з яких – емоційне та духовне виживання. Засадничим завданням вчителя мистецтва є визначення їх інтенсивності, яке вимагає контролю, створення умов для безпечного простору.

Особистісні якості педагога, в умовах сучасної модернізації вітчизняної системи освіти, передбачають врахування психолого-педагогічних особливостей тих, кому надаються освітні послуги, організації умов, які зорієнтовані на повноцінний розвиток кожного, без винятку: інваліда; дитиною з різним рівнем розвитку здібностей; дитиною, представленою іншою етнічною або культурною групою, в рамках конкретного соціуму, і що є меншістю. Рішення даних завдань і знаходиться в сфері інклюзії, яка з початку століття намагається посісти чільне місце в закладах дошкільної, середньої та вищої освіти. Саме інклюзія допомагає звичайним дітям стати гуманнішими та ширше дивитися на світ, соціалізує й інтегрує особливих. Процес інклюзивної освіти в закладах загальної освіти хоча і має низку складнощів, однак все-таки активно реалізується на практиці.

У сучасному суспільстві, де війна, конфлікти та природні катаклізми ставлять під загрозу життя та благополуччя сімей, важливо надати ефективну підтримку, безпечний прихисток дітям-переселенцям, які зіткнулися з травматичними подіями, емоційно виснажені, зазнали тривалого стресу, надмірного емоційного навантаження та не мають достатньої можливості для відновлення. Одна з таких підтримок – використання інклюзивних підходів у рамках інтегрованого курсу «Мистецтво», який викладається у закладі загальної освіти.

Поняття «інклюзія» – це філософія, яка прагне забезпечити рівні можливості для всіх дітей, із залученням тих, хто має особливості розвитку або інвалідність. До категорії можуть відноситись і внутрішньо переміщені особи, діти-переселенці, які потрапили в складні життєві обставини й потребують додаткового та тимчасового захисту, чисельність яких під час російсько-української війни неухильно зростає. Для дітей цієї категорії уроки мистецтва можуть стати потужним інструментом у вираженні своїх емоцій, пошуку внутрішньої гармонії та відновлення психологічної рівноваги, емоційного зцілення.

Емоційне заціпеніння, на думку науковців – «стан, у якому людина неспроможна ні відчувати, ні виражати свої емоції. Він може бути симптомом

депресії, посттравматичного стресового розладу чи іншого клінічного захворювання. Деякі люди, які зазнають емоційного заціпеніння, описують його як щось схоже на перебування у вакуумі або життя робота. Через нього світ може здаватися нереальним, а людина може відчувати себе відчуженою від навколишнього середовища й свого оточення» [3].

Уроки мистецтва в закладах загальної середньої освіти стають місцем, де кожна дитина може виразити себе, розвивати свої творчі здібності та вчитися взаємодіяти з навколишнім світом. Мистецтво одне з потужних інструментів, що сприяє реалізації принципів інклюзивної освіти, воно має унікальну здатність діяти на емоційний стан дитини, стимулюючи творче самовираження та полегшуючи процес зцілення [4]. Інклюзивні підходи в рамках інтегрованого курсу «Мистецтво» передбачають створення середовища, де кожна дитина, незалежно від своїх індивідуальних особливостей та досвіду, має можливість брати активну участь у творчому процесі. Це включає адаптацію навчального матеріалу, використання різноманітних методів навчання та підтримку кожного учня на шляху до самореалізації та успіху.

Інтегрований курс «Мистецтво», розроблений на основі Державного стандарту базової середньої освіти, поєднує різні види мистецтва, такі як музика, живопис, театр та ін., у єдину програму навчання. Це дозволяє дітям отримати комплексне уявлення про світ мистецтва, розвиваючи при цьому творчі та аналітичні здібності.

Такі уроки мають унікальну можливість для дітей-переселенців: розкрити не тільки свій творчий потенціал, а й емоційно зцілювати через мистецтво. Інклюзивні підходи, включаючи адаптацію навчального матеріалу, створення підтримуючого середовища та індивідуальну роботу з кожним учнем, відіграють ключову роль у забезпеченні успіху цього процесу. Завдяки участі в уроках мистецтва, діти-переселенці мають можливість не лише освоїти нові навички та знання, а й знайти шлях до емоційного лікування та адаптації у новому середовищі.

Інклюзія передбачаючи індивідуалізований підхід до кожного учня, враховує його потреби та здібності. Це може включати використання різноманітних методик і технік, таких як візуальні та аудіальні матеріали, а також адаптивні інструменти та обладнання. Важливо створити безбар'єрне середовище, де кожна дитина почувається комфортно та впевнено (деякі діти можуть потребувати додаткової уваги або підтримки у зв'язку зі своїм воєнним досвідом) [6].

Так, на уроках інтегрованого курсу «Мистецтво» діти-переселенці можуть експериментувати зі звуками, створювати музичні композиції, грати на музичних інструментах та виконувати пісні своєю рідною мовою чи мовою

нової країни. Це дозволяє їм висловити свої емоції, переживання та традиції через музичну творчість. Під час уроків живопису діти можуть використовувати різні художні матеріали до створення своїх творів мистецтва (абстрактна робота, що відображає їх внутрішні переживання та емоції, зображення місцевості, символів чи сцен з їхньої культури).

В рамках уроків театру діти-переселенці можуть брати участь у театральних постановках, грати ролі та виражати себе через акторську майстерність, що сприяє розвитку комунікативних навичок та самовпевненості, дозволяє їм відчути себе частиною суспільства та спільноти.

У свою чергу, робота вчителя мистецтва з дітьми, які були вимушено переселені внаслідок воєнних подій, вимагає особливої уваги до їхніх емоційних, психологічних і соціальних потреб. Ми пропонуємо кілька інклюзивних підходів, які можуть допомогти забезпечити ефективну та сприятливу атмосферу на уроках, а саме:

створення безпечної та підтримуючої атмосфери (важливо починати кожен урок зі створення дружньої та підтримуючої атмосфери; проявити розуміння та емпатію до досвіду дітей, які пережили воєнні події, і забезпечити їм можливість вільно виражати свої почуття та думки);

використання музики як інструменту емоційного виразу (включати музичні композиції, які відповідають емоційному стану дітей, при цьому дозволити їм вільно на неї реагувати);

створення спеціальних музичних проектів (запропонувати створити свої власні музичні композиції або виступити зі своїми вокальними або інструментальними номерами, що дозволить дітям виразити себе та поділитися своїми почуттями через музику);

врахування культурних особливостей дітей-переселенців та включення їх до змісту уроку (вивчення мистецтва та музики їх рідної країни, використання традиційних мотивів у художніх роботах та ін.);

забезпечення доступу до професійних консультантів або психологів, які можуть допомогти дітям впоратися з емоційними труднощами, пов’язаними з переселенням та адаптацією у новому середовищі;

використання візуальних засобів (картини, діаграми або відео) задля підтримки розуміння матеріалу, подолання мовленнєвих труднощів через переселення;

надання можливості вивчення та обговорення культурної спадщини та ідентичності дітей (це допоможе їм краще зрозуміти себе та своє місце в новому середовищі, а також сформувати позитивне ставлення до себе та свого минулого);

постійне вдосконалення своїх навичок та методів роботи з дітьми-переселенцями (брати участь у професійних тренінгах, обмінюватись

досвідом із колегами та вивчати літературу з інклюзивної освіти та роботи з дітьми різних культур).

Зазначені підходи допоможуть учителям інтегрованого курсу «Мистецтво» адаптувати свою практику під потреби дітей-переселенців та забезпечити їм максимальну підтримку, можливості для успішного навчання та самореалізації.

Не залишаємо осторонь і вважаємо суттєвим процес залучення учнів до творчих процесів, таких як імпровізація, експерименти зі звуками та ритмами, розробки колективних музичних проектів, а спільне виконання музики та співпраця над творчими проектами може зміцнити взаємні стосунки та створити відчуття спільності.

При цьому необхідно враховувати культурні уподобання кожного учня та різноманітність їх музичних традицій, сприяти взаємному розумінню та шанобливому ставленню до різноманітності культурних проявів, що, в свою чергу, може допомогти зменшити відчуття відокремленості та сприяти інтеграції дітей-переселенців у нове оточення. У разі потреби необхідно звернутись до психолога або консультанта з досвідом роботи з дітьми, які пережили воєнні травми. Вони можуть надати додаткову підтримку та поради щодо роботи з цією групою учнів.

Робота вчителя з дітьми-переселенцями вимагає відповідальності, терпіння та емпатії. Важливо створити атмосферу підтримки та заохочення, де кожна дитина може відчути себе безпечно. При цьому необхідно пам’ятати, що підходи до роботи повинні бути індивідуалізованими та зорієнтованими на їхні потреби та можливості.

З огляду на вищесказане, можемо відмітити, що інтегрований курс «Мистецтво» неоціненно корисний у процесі емоційного зцілення дітей-переселенців і пропонуємо стислий план-конспект інтегрованого уроку, зміст якого враховує присутність учнів-переселенців на ньому (8-10 класи).

Тема уроку: Відображення емоцій через мистецтво.

Мета уроку: ознайомити учнів із різними способами вираження емоцій через мистецтво. Сприяти адаптації та психологічному комфорту дітей-переселенців через художню діяльність. Розвивати творчі здібності учнів, збагачувати їх емоційний досвід.

Завдання: формувати уявлення про різні види мистецтва та їх вплив на емоційний стан людини. Навчити технік малювання та роботи з кольором. Сприяти взаємодії та взаємопідтримці серед учнів.

Обладнання: Папір, олівці, фарби, пензлі.

Музичний супровід (релаксаційна музика): відеопрезентація про мистецтво.

Хід уроку. Організаційний момент: Привітання учнів. Перевірка готовності до уроку. Налаштування на позитивний лад.

Вступна частина: Вступне слово вчителя про значення мистецтва у житті людини, особливо у складні життєві моменти. Перегляд короткої відеопрезентації про різні види мистецтва (живопис, музика, танець, театр).

Основна частина:

Розділ 1: Музика як спосіб вираження емоцій. Прослуховування релаксаційної музики (можна використовувати різноманітні жанри музики, які сприяють розслабленню та концентрації), наприклад:

Класична музика: М. Лисенко. «Елегія»; Л. Ревуцький. «Баркарола»; В. Барвінський. «Мелодія»; В. Сільвестров. «Тихі пісні». Неокласична музика: Людовіко Ейнауді. «Nuvole Bianche»; Макс Ріхтер. «On the Nature of Daylight»; Яні Тірсен. «Comptine d'un autre été: L'après-midi». Інструментальна музика: Yiruma. «River Flows in You»; The Piano Guys. «A Thousand Years»; Ólafur Arnalds. «Saman». Ембієнт музика: Brian Eno. «An Ending (Ascent)»; Moby. «LA7»; Hammock. «Turn Away and Return». Природні звуки: Звуки лісу; Шум дощу; Звуки океану. Чілл-аут музика: Cafe Del Mar. «Many Rivers to Cross». Zero 7 . «In the Waiting Line». Bonobo. «Kiara».

Обговорення з учнями: які емоції викликає музика? Висновок: вплив музики на емоційний стан людини.

Розділ 2: Живопис і колір як мова емоцій.

Коротка лекція про значення кольорів у мистецтві (наприклад, червоний – енергія, синій – спокій, зелений – надія).

Практична частина: створення малюнка, що відображає сьогоднішній емоційний стан учнів. Використання різних кольорів і технік.

Розділ 3: Колаж як засіб самовираження. Ознайомлення з технікою колажу.

Практична частина: створення колажу на тему «Моє майбутнє». Використання вирізок із журналів, паперу різних кольорів, інших матеріалів.

Обговорення робіт у групах.

Заключна частина: Демонстрація робіт учнів. Обговорення вражень від уроку (що сподобалося, що викликало труднощі).

Фідбек: перевірка самопочуття учнів після уроку, з'ясування доцільності його проведення з метою вираження їх емоцій.

Підведення підсумків уроку. Рефлексія: кожен учень коротко описує свою роботу й емоції, які вона відображає.

Висновок вчителя про важливість самовираження через мистецтво та підтримка одне одного.

Домашнє завдання: продовжити роботу над своїм малюнком або колажем вдома, якщо є бажання. Написати короткий твір на тему «Як мистецтво допомагає мені виразити свої емоції».

Під час уроку важливо підтримувати позитивну атмосферу, бути чутливим до емоційних станів учнів, забезпечити можливість у висловленні кожного про почуте.

Для більш ефективного емоційного зцілення дітей-переселенців необхідно адаптувати тематику програм інтегрованого курсу «Мистецтво». Ось кілька пропозицій щодо тем та інклюзивних підходів, які можуть бути корисними у роботі, яка розглядається:

1. Емоційне вираження через образотворче мистецтво. Тема: «Мої почуття». Діти створюють малюнки або колажі, що відображають їхні емоції та переживання. Тема: «Світ моїх мрій». Зображення бажаного майбутнього або уявного світу, що допомагає відволіктися від негативних емоцій і зосередитися на позитивних аспектах.

2. Музична терапія. Тема: «Мелодії душі». Створення музичних композицій або імпровізацій, які виражають внутрішній стан учнів. Тема: «Музика для релаксації». Вивчення та виконання заспокійливих мелодій для зниження рівня стресу йі тривожності.

3. Театральне мистецтво. Тема: «Історії з життя». Інсценізація власних історій або вигаданих сюжетів, що дозволяє дітям виразити свої переживання та знайти підтримку в класі. Тема: «Терапевтичний театр». Використання рольових ігор для опрацювання важких ситуацій і відпрацювання нових моделей поведінки.

4. Танцювальна терапія. Тема: «Танці емоцій». Танцювальні імпровізації, що дозволяють виразити різні емоції через рухи. Тема: «Рух і гармонія». Виконання танців для зняття напруги та покращення загального фізичного й емоційного стану.

5. Літературна творчість. Тема: «Письмовий щоденник». Ведення щоденників, де учні можуть писати про свої почуття, думки та переживання. Тема: «Моя історія». Написання власних оповідань або віршів, що допомагає відобразити внутрішні переживання і знайти вихід для емоцій.

6. Мистецтво фотографії та відео. Тема: «Мій світ через об'єктив». Фотографування навколишнього середовища, що допомагає учням знайти красу у повсякденних речах. Тема: «Відео історії». Створення коротких фільмів або відео блогів, де діти можуть розповідати про себе та свої переживання.

7. Арт-проекти для соціалізації. Тема: «Спільна картина». Робота над великим колективним мистецьким проектом, що допомагає відчути єдність і підтримку від однолітків. Тема: «Культурний обмін». Вивчення та створення мистецтва різних культур, що допомагає розширити світогляд і сприяє толерантності.

Запропонована тематики програми інтегрованого курсу «Мистецтво» сприятиме емоційному зціленню дітей-переселенців. Використання різних видів мистецтва допоможе виразити свої емоції, знизити рівень стресу, знайти підтримку в класі та розвинути свої творчі здібності.

Висновки. Уроки інтегрованого курсу «Мистецтво» є важливим інструментом підтримки емоційного, соціального та освітнього розвитку. Вони сприяють адаптації до нових умов, зціленню від пережитого стресу та розвитку позитивних якостей, що робить їх надзвичайно доцільними та необхідними в сучасних умовах. Включення мистецтва у навчальний процес дозволяє дітям відчути себе частиною нової спільноти, підтримує їхній психологічний стан та стимулює їхній особистісний розвиток.

Запропоновані інклюзивні підходи до роботи з дітьми-переселенцями в рамках інтегрованого курсу «Мистецтво» сприятимуть їх емоційному зціленню, сприяють уникненню повторного стану, ретравматизації й сприятимуть адаптації дітей у соціумі, тобто їх включення, їх інклюзії.

У руслі порушеної проблеми вчителю мистецтва необхідно усвідомлювати свої психологічні бар'єри стосовно роботи з дітьми-переселенцями. Варто приділити особливу увагу способам збереження психічного здоров'я, своїх кордонів, за межами яких він буде почувати себе комфортно. Лише пропрацювавши їх варто задати собі питання: Чи готовий я до цього? Чи можу я щось для цього зробити? Якщо так, то як я можу це зробити? З якою метою і для кого я це роблю? Який фідбек я отримаю? Звернення до цього сегменту проблеми є метою нашої подальшої роботи.

Література

1. Арт-терапія і війна: контексти і досвід практичної роботи /за загальною редакцією Н. Кальки, Г. Одинцової. Львів : ЛьвДУВС, 2023. 283с.

2. Бойченко С. Зменшення фізичного та емоційного напруження у дітей засобами музикотерапії // Музичний керівник : щомісяч. спеціалізов. журн. для дит. садка та поч. школи. 2015. № 5. С. 9–13.

3. Емоційне зцілення: як розпізнати й подолати. https://www.workplaceoptions.com/blog/емоційне-зцілення-як розпізнати

4. Ляшенко О.Д. Інклюзивна мистецька освіта: інноваційна проблема XXI ст. : зб. матеріалів науково-практ. конф. Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття, 16-17.10.2014. м. Київ. С. 483–491.

5. Назаренко Ю. Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації. https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf

6. У рамках ініціативи Зеленської відбулося перше засідання Ради безбар'єрності. https://ua.interfax.com.ua/news/general/752723.html

References:

1. Artterapiya i viyna : konteksty i dosvid praktychnoyi roboty/ za zahal′noyu redaktsiyeyu N. Kal′ky, H. Odyntsovoyi [Art therapy and war: contexts and experience of practical work/ edited by N. Kalka, G. Odintsova]. Lviv: LvDUVS, 2023. 283p.

2. Boychenko S. (2015). Zmenshennya fizychnoho ta emotsiynoho napruzhennya u ditey zasobamy muzykoterapiyi [Reducing physical and emotional stress in children by means of music therapy]. Muzychnyy kerivnyk : shchomisyach. spetsializov. zhurn. dlya dyt. sadka ta poch. Shkoly – *Musical director: monthly. specialists journal for children Kindergarten and schools, № 5,* 9–13 [in Ukrainian].

3. Emotsiyne ztsilennya: yak rozpiznaty y podolaty [Emotional Healing: How to Recognize and Overcome] Retrieved from https://www.workplaceoptions.com/blog/emotional healing: how to recognize and overcome

4. Lyashenko O.D. (2014). Inklyuzyvna mystets′ka osvita: innovatsiyna problema KHKHI st. [Inclusive art education: an innovative problem of the 21st century]: *zb. materialiv naukovo-prakt. konf. Profesiyna mystets'ka osvita i khudozhnya kul'tura: vyklyky KHKHI stolittya – coll. scientific and practical materials. conf. Professional art education and artistic culture: challenges of the 21st century. Kyiv.* 483–491[in Ukrainian].

5. Nazarenko YU. Osvitni vtraty: pidkhody do vymiryuvannya ta kompensatsiyi [Educational losses: approaches to measurement and compensation] Retrieved from https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf

6. U ramkakh initsiatyvy Zelens′koyi vidbulosya pershe zasidannya Rady bezbar″yernosti [As part of Zelenska's initiative, the first meeting of the Barrier-free Council was held] Retrieved from https://ua.interfax.com.ua/news/general/752723.html

УДК 378.477

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1005-1016

Скиба Оксана Миколаївна викладач кафедри мовної підготовки, Національний інститут Національної гвардії України, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, тел.: (044) 264-52-54, https//orcid.org/0009-0002-0758-1955

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У СТУДЕНТІВ НЕЛІНГВІСТИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. У статті висвітлено підходи до формування граматичної компетенції у студентів нелінгвістичних спеціальностей. Узагальнено підходи до визначення граматичної компетенції у науковій літературі (знання про граматичні конструкції та розуміння особливості їх вживання в усному та письмовому мовленні; уміння на навички будувати мовленнєву діяльність з урахуванням граматичних одиниць відповідно до стилю мовлення; здатність здобувачів освіти до граматично правильного оформлення своїх думок в усній та письмовій формі і розуміння граматичного матеріалу, що вживається іншими особами; комплекс знань про граматичні конструкції та можливі засоби вираження граматичних одиниць, а також уміння та навички їх застосування під час спілкування тощо). Стверджується, що граматика є основою, за допомогою якої будується грамотне мовлення, адже не можна передати ідею тільки за допомогою лексичних одиниць, адже вони називають тільки предмет або явище, тому необхідно приділяти увагу цьому аспекту вивчення мови. Для формування граматичної компетенції необхідно розуміти, що у студентів є явні та неявні знання. До явних знань відносяться знання граматичних правил та правила вживання граматичних конструкцій, також явні знання через виправлення помилок допомагають студентам прийти до розуміння того чи іншого правила. Неявні знання є автоматичними та не потребують додаткового опрацювання студентами; такі знання є несвідомим, інтерналізованим знанням іноземної мови, яка доступна під час спонтанного мовлення. Відомо, що формувати граматичну компетентність студентів нелінгвістичних спеціальностей можна за допомогою різних підходів. Разом із тим, найрозповсюдженішими з них є граматико-перекладацький підхід (вважається традиційним підходом до формування граматичної компетентності, який активно почали використовувати у другій половині XX століття. У цьому підході використовується як іноземна, так і рідна мова), комунікативний підхід (граматичний матеріал не може бути основним об’єктом і головною метою навчальної діяльності); підхід із використанням

інформаційних технологій (розвиток технологій надав нові виміри та висунув нові вимоги до матеріалів для додаткового опрацювання та матеріалів для самостійної роботи. Установлено, що інтерактивні мультимедійні елементи можуть не лише підвищити залучення студентів, але й запропонувати персоналізований досвід навчання).

Ключові слова: викладання англійської мови, формування граматичної компетенції, студенти немовних спеціальностей.

Skyba Oksana Mykolaivna teacher of the Language Training Department, National Institute of the National Guard of Ukraine, St. Frometivska, 2, Kyiv, 03039, tel.: (044) 264-52-54, https//orcid.org/0009-0002-0758-1955

FORMATION OF GRAMMATICAL COMPETENCE IN STUDENTS OF NON-LINGUISTIC SPECIALTIES

Abstract. The article highlights approaches to the formation of grammatical competence in students of non-linguistic specialties. Approaches to the definition of grammatical competence in scientific literature are summarized (knowledge of grammatical constructions and understanding of the features of their use in oral and written speech; the ability to build speech activity taking into account grammatical units in accordance with the style of speech; the ability of students to express their thoughts grammatically correctly in oral and written form and understanding of grammatical material used by other persons; a complex of knowledge on grammatical constructions and possible means of expressing grammatical units, as well as the ability and skills to use them during communication, etc.). It is argued that grammar is the basis by which competent speech is built, because it is impossible to convey an idea only with the help of lexical units, as they only name an object or phenomenon, so it is necessary to pay attention to this aspect of language learning. To form grammatical competence it is necessary to understand that students have explicit and implicit knowledge. Explicit knowledge includes grammar rules and the rules of using grammar constructions; it helps students understand grammar rules. Implicit knowledge is automatic knowledge which does not require additional processing by students; such knowledge is unconscious, internalized knowledge of a foreign language, which is available during spontaneous speech. It is known that there are some approaches how to form the grammatical competence of students of non-linguistic specialties. At the same time, the most widespread of them are the grammar-translation approach (it is considered a traditional approach to the formation of grammatical competence, which began to be actively used in the second half of the XXth century. This approach uses both a foreign and a native language), a communicative approach (grammatical material is

not the main object and main goal of educational activity); an information and technology approach (the development of technology provided new dimensions and put forward new requirements for materials for additional processing and materials for independent work. It is established that interactive multimedia elements can not only increase student engagement, but also offer a personalized learning experience).

Keywords: teaching English, forming grammatical competence, students of non-linguistic specialties.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві неможливо уявити конкурентоспроможних фахівців без знання іноземної мови, особливо англійської. Тому освітні програми бакалаврського і магістерського рівня обов'язково містять курси з англійської мови, під час яких вивчається як матеріал загального вжитку, так і фахова лексика. Враховуючи сучасні реалії та досить невелику кількість годин, які відводиться на вивчення мови зі студентами нелінгвістичних спеціальностей, викладачі весь час шукають шляхи підвищення ефективності та покращення підходів до викладання. Знання англійської мови також сприяє міжкультурній комунікації та установленню зв'язків з представниками інших країн.

Провідне місце в вивченні англійської мови завжди відігравало усне мовлення, що відображено в програмах та відповідному навчально-методичному забезпеченні. Зазначається, що усне мовлення дозволяє користуватися мовою в реальних умовах, спілкуючись з іноземцями та втілюючи у життя суспільні проєкти. Причому, викладачі мають створити умови для природної комунікації, максимально наближеної до умов реального життя.

Разом із тим, необхідно зазначити, що успішність усного та письмового спілкування англійською мовою залежить не тільки від бажання здобувача освіти виконувати цей вид мовленнєвої діяльності, але й від уміння реалізовувати мовленнєвий намір, що залежить від ступеня володіння англійською мовою та уміння доцільного вживання мовленнєвих одиниць під час спілкування. Отже, одним із найважливіших аспектів вивчення англійської мови є формування граматичних навичок та граматичної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі аналізу наукової літератури можна стверджувати, що педагоги неодноразово зверталися до проблем викладання англійської мови студентам немовних спеціальностей. Так, викладання англійської мови в умовах пандемії розглядалося Р. Адерсоном, вплив інформаційних технологій на засвоєння словникового запасу, розуміння прочитаного та вивчення лексики висвітлено Хезрлу С., Елліс Р., Садегі К., прийоми та принципи викладання мови представлено

М. Фліманом, ігрові вправи на розвиток граматичних умінь розроблено М. Флетчером та М. Манном тощо.

Разом із тим, вважаємо, що узагальнення підходів до визначення терміну «граматична компетентність» та висвітлення власного досвіду з цього питання є необхідним для подальшого розвитку педагогічної науки, що і є **метою** нашої публікації.

Для цього вважаємо за необхідне вирішити наступні **завдання**:

1. узагальнити підходи до визначення граматичної компетенції

2.виділити основні підходи до формування граматичної компетенції

3.висвіти власний досвід з формування граматичної компетентності здобувачів освіти

Виклад основного матеріалу. Знання граматики є необхідним та обов'язковим компонентом вивчення англійської мови, а формування граматичної компетентності сприяє необхідним елементом розвитку мовленнєвих навичок. Перш за все, вважаємо за необхідне висвітли підходи до визначення граматичної компетентності в науковій літературі. Так, граматичну компетенцію розглядають як:

- знання про граматичні конструкції та розуміння особливості їх вживання в усному та письмовому мовленні; уміння на навички будувати мовленнєву діяльність з урахуванням граматичних одиниць відповідно до стилю мовлення [2 , с. 7];
- здатність здобувачів освіти до граматично правильного оформлення своїх думок в усній та письмовій формі і розуміння граматичного матеріалу, що вживаються іншими особами [5, с. 75];
- комплекс знань про граматичні конструкції та можливі засоби вираження граматичних одиниць, а також уміння та навички їх застосування під час спілкування [3];
- володіння граматичними поняттями, а також засобами вираження граматичних конструкцій, навички і уміння адекватно використовувати граматичні конструкції під час усного та письмового спілкування в різних ситуаціях для розв'язання комунікативних завдань [1];
- система знань про граматичні конструкції, які є взаємопов'язані між собою, а також розуміння норм їх вживання у мові, уміння використовувати граматичні конструкції у процесі мовленнєвої діяльності особистості залежно від комунікативного завдання [4 , с. 111].

Вивчення граматики у тому чи іншому вигляді є необхідним компонентом опанування іноземною мовою. Саме граматика є основою, за допомогою якої будується грамотне мовлення, адже не можна передати ідею тільки за допомогою лексичних одиниць, адже вони називають тільки предмет або явище. Разом із тим, граматика зорганізує лексику, саме через неї

формуються мовленнєві вирази та текстові повідомлення. За допомогою граматичних конструкцій передають різні особливості мовленнєвої діяльності.

Разом із тим, досвід роботи засвідчив, що студенти можуть добре знати граматичні правила, однак, коли їм дають усне або письмове завдання, вони часто допускають граматичні помилки. Стикаючись із цією проблемою необхідно враховувати, що є два види знань, необхідних для опанування іноземною мовою. Вони відомі як явні (свідоме навчання) і неявні (підсвідоме вивчення) знання.

За Еллісом, явні знання стосуються безпосередньо використання мови. Ці знання полегшують розвиток неявної мови. Явні знання, як правило, доступні через контрольовану обробку. До цього виду відносяться знання граматичних правил та правила вживання граматичних конструкцій. Також явні знання через виправлення помилок допомагають студентам прийти до розуміння того чи іншого правила. Це є досить ефективним засобом вивчення граматики, якщо є достатньо часу для його відпрацювання.

Неявні знання є автоматичними та не потребують додаткового опрацювання студентами. Таке знання є несвідомим, інтерналізованим знанням іноземної мови, яка доступна під час спонтанного мовлення або виконання завдання. Неявні знання отримуються під час природного процесу вивчення мови. Це означає, що людина застосовує певне граматичне правило, так само як дитина, яка вивчає свою рідну мову [9].

За Брауном особа імпліцитно вивчає різні аспекти мови (наприклад, фонологічні, синтаксичні, семантичні, прагматичні правила мови), але не може чітко пояснити ці правила. Так, часто студенти правильно використовують займенники, але не можуть пояснити яке саме правило вони застосовують у мовленні.

Відомо, що існує декілька підходів до формування граматичної компетентності студентів нелінгвістичних. Так, найрозповсюдженішими з них є:

- граматико-перекладацький підхід;
- комунікативний підхід;
- підхід із використанням інформаційних технологій.

Так, граматико-перекладацький підхід вважається традиційним підходом до формування граматичної компетентності, який активно почали використовувати у другій половині XX століття. У цьому підході використовується як іноземна, так і рідна мова.

Як зазначено Л. Фріманом в роботі «Методики та принципи викладання мови» метою цього методу є навчити здобувачів освіти читати літературу іноземною мовою та перекладати матеріал здебільше з іноземної мови на рідну. Основний акцент у цьому методі приділяється розвитку навичок читання та письма, тоді як розвитку усного мовлення та аудіювання відводиться другорядне значення. Разом із тим, з огляду на вимоги сьогодення, цей метод

формування граматичної компетентності має низку значних недоліків до яких можна віднести:

- пасивність здобувачів освіти протягом заняття;
- дедуктивний метод викладання граматики;
- невисока взаємодія студентів між собою;
- великий відсоток використання рідної мови під час заняття;
- викладання лексики у формі списку ізольованих слів;
- на відпрацювання лексичних одиниць часто відводяться вправи на переклад не пов'язаних між собою речень [6; 12]

Отже, не існує одностайної думки щодо використання цього підходу до формування граматичної компетентності. Багато викладачів вважають, що викладання граматики окремо не є ефективним, оскільки у цьому випадку вивчається лише як будується окреме речення. Тому часто здобувачі освіти гарно виконують вправи на підставлення та використання цього правила, правильно виконують вправи на переклад але допускають граматичні помилки під час спілкування або письма.

Ми вважаємо, що такий підхід є досить ефективним на початковому етапі вивчення мови, коли студентам складно сприймати матеріал (особливо граматичний) англійською мовою або під час первинного ознайомлення з темою, що вивчається або лексичними одиницями. Разом із тим, надалі, із збільшенням знань у здобувачів освіти варто відходити від цього підходу та все більше приділяти увагу комунікативному підходу до викладання англійської мови. Такий підхід є пріоритетним для більшості викладачів, адже він має допомогти студентам не тільки засвоїти граматичні структури та правила мови, але й допомогти їм правильно використовувати її під час усного та письмового спілкування.

Зазначимо, що комунікативний підхід до викладання іноземної мови з'явився у 1970хх роках у результаті спільних зусиль експертів Ради Європи і з того часу вважається одним із найефективніших підходів до вивчення іноземної мови взагалі та формування граматичної компетентності зокрема.

Цей підхід спрямовано на формування у студентів сприйняття і розуміння іноземної мови, а також засвоєння інформації для побудови мовленнєвих висловлювань. Причому, формування мовленнєвих навичок і умінь має бути максимально наближеними до реального спілкування.

Узагальнюючи наукову літературу, можна виділити основні принципи комунікативного підходу до формування граматичної компетентності, серед яких:

- принцип мовленнєвої спрямованості процесу навчання;
- принцип врахування індивідуальної траєкторії розвитку студента;

- принцип функціональності;
- принцип ситуативності;
- принцип новизни.

Так, принцип мовленнєвої спрямованості полягає як у досягненні мовленнєвої практичної мети, так і розумінні того, що шлях до досягнення цієї мети знаходиться саме у практичному використанні мови. Під принципом врахування індивідуальної траєкторії розвитку студента мається на увазі врахування усіх властивостей здобувача освіти як особистості (наявних в нього умінь та навичок, його умінні здійснити мовленнєву діяльність, добору вправ, які відповідають рівню знань та інтересам студентів). Принцип функціональності забезпечує добір відповідного за рівнем та потребами навчального матеріалу для студентів, а принцип ситуативності полягає в відборі матеріалу відповідно до тих життєвих ситуацій, які є цікавими для здобувачів освіти як у повсякденному житті, так і під час здійснення професійних обов'язків. Щодо принципу новизни, то процес спілкування має характеризуватися зміною навчальної діяльності та бути різноманітним, щоб підтримувати цікавість студентів до вивчення предмета.

Комунікативний підхід означає, що наприкінці вивчення теми студенти мають побачити як те чи інше граматичне правило використовується під час реального спілкування, тобто граматичний матеріал не може бути основним об'єктом і головною метою навчальної діяльності [8; 9].

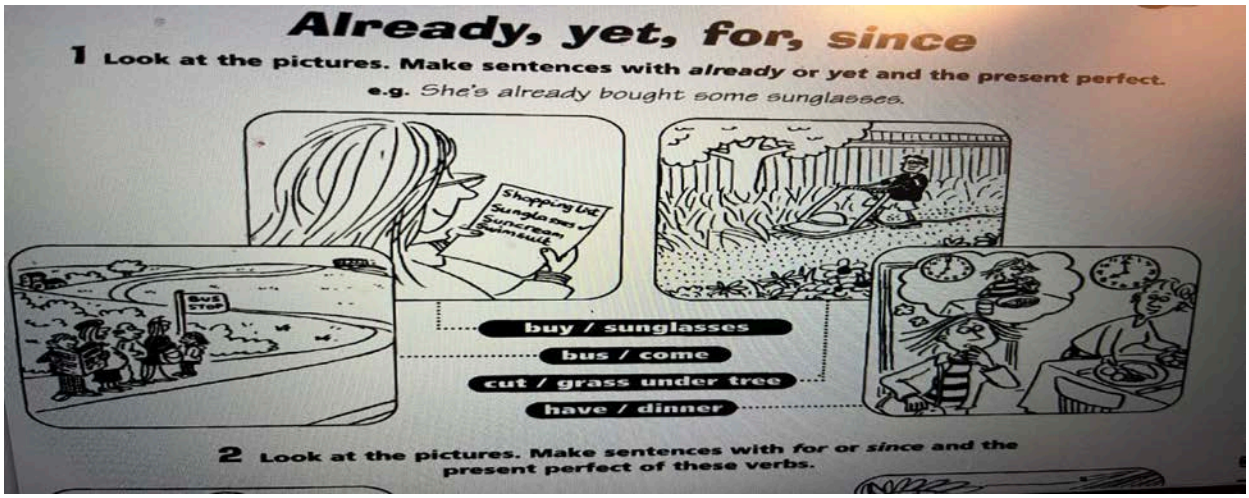
В основі комунікативного підходу полягає вербальне спілкування, або іншими словами мовленнєва ситуація. Для того, щоб студенти у реальному житті змогли спілкуватися з носіями англійської мови під час аудиторних занять створюються навчальні ситуації, які дозволяють їм потренуватися та застосувати на практиці граматичні правила. Такі навчальні ситуації спонукають здобувачів освіти до активної роботи під час занять та стимулюють їх самостійну роботу. Це пов'язано з тим, що у цьому випадку у студентів активізується мовленнєва та розумова діяльність. Ситуативність навчальної діяльності має на увазі організацію та зміст навчальних матеріалів, грамотну з методичної точки зору побудову заняття, високий рівень кваліфікації викладача тощо.

Проілюструємо підхід до вивчення та закріплення Present Perfect зі студентами 2 курсу факультету службово-бойової діяльності Київського інституту національної гвардії України.

Досвід роботи засвідчив, що навіть студенти з досить високим рівнем знань відчувають деякі проблеми з використанням цього часу та не завжди правильно його вживають в усному спонтанному мовленні. Тому, під час вивчення цієї граматичної теми ми починаємо з пояснення побудови цього

часу та вправ на його вживання (вправи на розкриття дужок, вправи на підставлення та за необхідності вправи на переклад). Погоджуємося з тим, що ці вправи не викликають великої зацікавленості з боку студентів, але є необхідними для подальшого формування граматичної компетенції та впровадження комунікативних завдань.

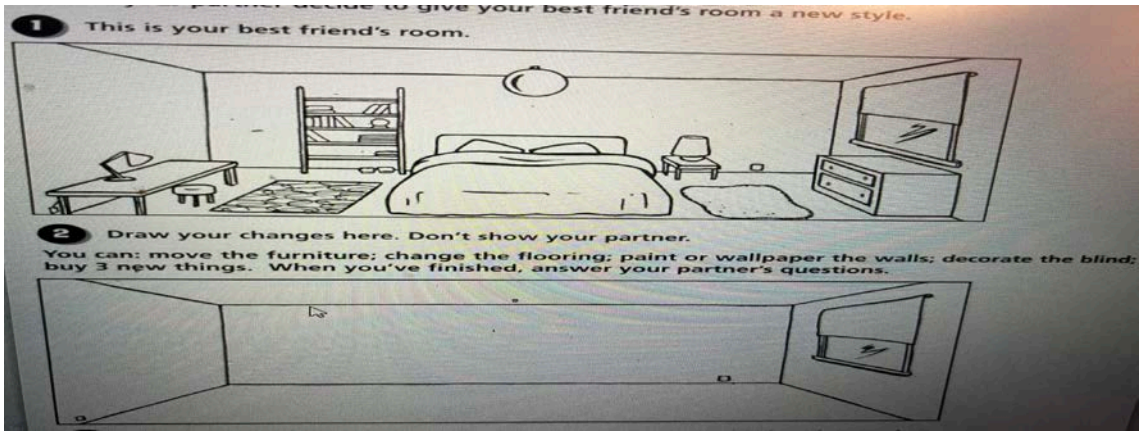
Після цього ми переходимо безпосередньо до комунікативної діяльності. Причому, необхідно зауважити, що зі студентами будь-якого рівня доцільно використовувати наочність, адже це стимулює їх до виконання завдань та придає цікавості завданням. Так, зі студентами з рівнем володіння мовою B1 ми користуємося додатковими матеріалами з книг "Timesaver Visual Grammar" та "Timesaver Grammar Activities". Спочатку ми пропонуємо студентам завдання на відпрацювання "for", "since", "already". За допомогою картинок здобувачі освіти мають скласти речення, використовуючи зазначені слова. Представимо частину завдання для більш чіткого розуміння вправи:

[11, с. 30]

Складання речень на основі візуального матеріалу дозволяє здобувачам освіти краще зрозуміти різницю між цими граматичними елементами та готує їх до подальшої мовленнєвої діяльності.

Після цього ми пропонуємо їм іншу вправу на засвоєння Present Perfect, яка називається "Changing Room". Для виконання цього виду діяльності студенти поділяються на пари та їм видається такий матеріал:

[10, с. 12]

На верхній картинці представлено кімнату найкращого друга. Студентам пропонується «зробити перестановку» в кімнаті, не показуючи її своєму партнеру. Для цього студенти можуть ставити такі питання як:

where have you put the bed?
what have you done to the wall?
have you changed the flooring?
have you thrown away the carpets? etc.

Отримуючи відповіді на запитання студент схематично зображує розташування меблів, а після цього вони порівнюють малюнки, які мають вийти однаковими. Після цього вони міняються ролями. Закінчуємо відпрацювання Present Perfect вправою з використанням лексики професійного спрямування, відтворюючи діалоги юридичної тематики.

Третім важливим підходом до формування граматичної компетенції є використання інформаційних технологій, адже у сучасну технологічну епоху неможливо переоцінити їх значення в освітньому процесі. Зазначимо, що потужного поштовху розвиток он-лайн освіти набув у 2019 році з початком пандемії COVID-19, яка змінила життя людей у всьому світі та стала каталізатором трансформаційних змін в освіті.

На цьому етапі в історії людства Інтернет став рятувальним кругом, який дозволив подолати прірву між ізоляцією та зв'язком. Це був період величезних змін в освіті, оскільки багато студентів знайшли життєздатну освіту у віртуальній сфері, яка вперше запропонувала автономію навчання у формі синхронного та асинхронного досвіду навчання. Наслідки пандемії у 2019 році були далекосяжними для освіти в усьому світі, включаючи розвиток граматичної компетенції здобувачів освіти [7; 14].

Використання граматичних онлайн-ресурсів є однією з довгострокових інновацій з точки зору вивчення іноземної мови у XXI столітті. Дослідження

засвідчили, що якість онлайн-матеріалів і навички цифрової грамотності студентів є основними факторами, які впливають на здатність ефективно орієнтуватися в цих цифрових інструментах з різними рівнями успіху. Після пандемії інтеграція технологій у навчання граматики прискорилася, що привело до інноваційних підходів, і, щоб задовольнити новий попит, багато адаптивних навчальних платформ, віртуальних класів та інструментів перевірки граматики набули популярності [13].

Сьогодні науковці досліджують як ці інструменти впливають на граматичну компетентність здобувачів освіти, підкреслюючи потенційні переваги персоналізованого досвіду навчання та негайного зворотного зв'язку. Водночас викладачі й у цьому випадку відіграють ключову роль у формуванні граматичної компетентності студентів, активно адаптуючи свої педагогічні стратегії до онлайн-середовища, наголошуючи на чіткій комунікації, інтерактивній діяльності та диференційованому навчанні [6].

Здатність викладачів ефективно сприяти вивченню граматики у віртуальному середовищі виявилася критичним фактором. Оскільки студенти стали більш відповідальними за своє навчання, такі матеріали для самостійного навчання як зошити з граматики та додаткові ресурси, сьогодні набувають все більшої популярності. Разом із тим, ці матеріали є ефективним, якщо вони враховують особисті інтереси студентів та відповідають їх рівню знань.

Стрімкий розвиток технологій надав нові виміри та висунув нові вимоги до матеріалів для додаткового опрацювання та матеріалів для самостійної роботи. Установлено, що інтерактивні мультимедійні елементи можуть не лише підвищити залучення студентів, але й запропонувати персоналізований досвід навчання. Крім того, науковці виявили, що включення елементів гри може зробити навчання більш приємним і ефективним для здобувачів освіти будь-якого віку та рівня знань [5].

Зазначається, що контекстуалізовані матеріали для додаткового опрацювання та самостійної роботи має великі надії на покращення освітніх результатів, адже задовольняють різноманітні потреби здобувачів освіти та сприяють розвитку їх автономії. До найпоширеніших онлайн ресурсів, які відповідають вимогам зазначеним вище, можна віднести Duolingo, Lingva.Skills, HiNative, LinguaLeo.

З досвіду роботи можна стверджувати, що до основних переваг LinguaLeo, наприклад, студенти відносять такі функції як:

- можливість спілкуватися з іншими користувачами відповідно до власних інтересів (є опція обрання теми, на яку особа бажає поспілкуватися);
- використання онлайн-розмовника для розвитку комунікативної культури;

- переклад повідомлень у тому разі, якщо студент не зрозуміє якусь інформацію;
- опанування граматичними структурами починається з ознайомленням з теорією та правилами, що закріплюється відповідними вправами;
- наявність тестів для оцінки рівня володіння граматичним матеріалом;
- логічне структурування інформації на сайті;
- наявність ефективних та цікавих аудіо та відео матеріалів різних рівнів та тематики з оригінальних джерел медіа (Voice of America, навчального відео-курсу університету Stanford тощо);
- вивчення граматики через англомовні пісні тощо.

Висновки. Отже, підсумовуючи, зазначимо, що розвиток граматичної компетенції у студентів немовних факультетів є важливим та необхідним елементом вивчення англійської мови. Формування граматичної компетенції є найефективнішим у разі застосування різних підходів залежно від цілі навчання та рівня знань студентів.

Надалі плануємо висвітлити досвід роботи з опрацювання професійної лексики під час роботи зі студентами нелінгвістичних спеціальностей.

Література:

1. Вовк О. Сучасна стратегія формування англомовної граматичної компетенції у студентів-філологів // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. № 27 2008. С 5-10.
2. Кушнір Т.І. Формування граматичної компетенції учнів 8-9 класів у процесі вивчення синтаксису: автор. дис. канд. пед. наук, Київ, 2016. 20 с.
3. Мовчун А. Етимологія граматичних термінів // Дивослово. № 7 2000. С. 24-26
4. Одинцова Г. Формування граматичної компетентності майбутніх вчителів початкової школи засобами цікавого мовознавства. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. 1(1) 2021. С. 109–116.
5. Тригуб І. П. Формування граматичної компетенції у студентів немовних спеціальностей ВНЗ у процесі вивчення англійської // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. Вип. 10(2) 2014. С. 74-77.
6. Al-Khairy M., Alkandari N. English language education during the COVID-19 pandemic: Perceptions and attitudes of teachers and students in Kuwait // Education Sciences. № 11(1). 2021. № 11(1). P. 1-19
7. Anderson, R. M. The age of the internet and global pandemics: A retrospective analysis of the potential for an internet-driven pandemic. Journal of Epidemiology and Community Health. 2020. № 74(5). P. 361-366
8. Bowen T. Exploiting Texts for Grammar Practice. Macmillan Publishers Ltd. 2005. 156 p
9. Ellis, R. Language acquisition as rational contingency learning // Handbook of research in second language teaching and learning. Vol. 2 2006. PP. 269-293
10. Fletcher M., Munns M .Timesaver grammar activity. Glasgow, 81 p.
11. Fletcher M., Munns M. Timesaver visual grammar. Glasgow, 81 p.
12. Freeman. L. D. Teachniques and Principle in Language Teaching. Oxford: Oxford, 2000. 189 p

13. Khezrlou S., Ellis R., Sadeghi K. The effects of computer-assisted glosses on vocabulary acquisition, reading comprehension, and incidental vocabulary learning: A meta-analysis // Journal of Computer-Assisted Language Learning. № 34(6) 2020. P. 882-899.

14. UNESCO. Education: From disruption to recovery. https://en.unesco.org/covid19/ educationresponsBurgess & Sievertsen, 2020

References:

1. Vovk O.(2008) Suchasna stratehiia formuvannia anhlomovnoi hramatychnoi kompetentsii u studentiv-filolohiv [Modern Strategy of Formation of English Grammatical Competence among Philology Students] *Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly - Psychological and Pedagogical Problems of a Rural School,* 27, 5-10 [in Ukrainian].

2. Kushnir T.I. (2016) Formuvannia hramatychnoi kompetentsii uchniv 8-9 klasiv u protsesi vyvchennia syntaksysu [Formation of Grammatical Competence of 8-9 Grade Students in the Process of Syntax Learning]. *avtor. dys. kand. ped. Nauk – thesis in education,* Kyiv, 20 [in Ukrainian].

3. Movchun A. (2000) Etymolohiia hramatychnykh terminiv [Etymology of Grammatical Terms]. *Dyvoslovo – Dyvoslovo,* 7, 24-26 [in Ukrainian].

4. Odyntsova H. (2021) Formuvannia hramatychnoi kompetentnosti maibutnikh vchyteliv pochatkovoi shkoly zasobamy tsikavoho movoznavstva [Formation of Grammatical Competence of Future Primary School Teachers by Means of Interesting Linguistics]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: pedahohika - Scientific Notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series: Pedagogy,* 1(1), 109–116 [in Ukrainian].

5. Trygub I.P. (2014) Formuvannya hramatychnoyi kompetentsiyi u studentiv nemovnykh spetsial′nostey VNZ u protsesi vyvchennya anhliys′koyi [The Formation of Grammatical Competence in Students of Non-Linguistic Specialties of Universities in the Process of Learning English]// Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Filolohiya. - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology, 10(2), 74-77 [in Ukrainian].

6. Al-Khairy M., Alkandari N. (2012) English language education during the COVID-19 pandemic: Perceptions and attitudes of teachers and students in Kuwait. *Education Sciences.* 11(1). 1-19 [in English]

7. Anderson, R. M. (2020) The age of the internet and global pandemics: A retrospective analysis of the potential for an internet-driven pandemic. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 74(5)., 361-366 [in English]

8. Bowen T. (2005) Exploiting Texts for Grammar Practice. Macmillan Publishers Ltd. 156

9. Ellis, R. (2006) Language acquisition as rational contingency learning. *Handbook of research in second language teaching and learning*. 2, 269-293

10. Fletcher M., Munns M. Timesaver grammar activity. Glasgow, 81

11. Fletcher M., Munns M. Timesaver visual grammar. Glasgow, 81

12. Freeman. L. D. (2000) Teachniques and Principle in Language Teaching. Oxford: Oxford, 189

13. Khezrlou S., Ellis R., Sadeghi K. (2020) The effects of computer-assisted glosses on vocabulary acquisition, reading comprehension, and incidental vocabulary learning: A meta-analysis. *Journal of Computer-Assisted Language Learning*, 34(6), 882-899

14. UNESCO. Education: From disruption to recovery (2020). https://en.unesco.org/covid19/ educationresponsBurgess & Sievertsen, 2020

УДК 378.147(73)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1017-1032

Співачук Валентина Олександрівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, тел.: (0382) 67-02-76, http: //orcid.org/0000-0002-3924-557X

Іконнікова Марина Валеріївна доктор педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, тел.: (0382) 67-02-76, http: //orcid.org/0000-0002-0134-2331

Жук Наталія Анатоліївна вчитель англійської мови, спеціаліст І категорії, Комунальний заклад загальної середньої освіти «Ліцей № 15 імені Олександра Співачука Хмельницької міської ради», вул. Проскурівського Підпілля, 125, м. Хмельницький, 29000, тел.: (0382) 55-22-67

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧЕНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗВО

Анотація. Пріоритетним завданням педагогічної освіти є забезпечення людини комплексом знань і вмінь, необхідних для її активного творчого життя та впровадження сучасних технологій навчання. Система вищої освіти є тим осередком науки та культури, який передає знання, уміння та навички молодому поколінню, формує світогляд, культуру, мораль кожного випускника. Вища освіта у сучасних умовах має пріоритетне значення, належить до фундаментальних основ забезпечення розвитку соціально-економічної системи України. Система вищої освіти України зазнала значних змін, що пов’язані з розвитком ринкових відносин, процесами глобалізації, євроінтеграції та інформатизації суспільства. Сучасна вища освіта України потребує модернізації фундаментальних положень. Підготовка майбутніх магістрантів в умовах закладу вищої освіти повинна спрямовуватись на формування фахівців нової генерації, здатних до інформаційної діяльності в реаліях глобальної економіки. Необхідність всебічного розвитку молодого покоління викликана суспільною потребою у нових типах мислення і нових способах перетворення дійсності. Авторитарна вища школа, яка донедавна була панівною, передбачала виконання соціального замовлення на людину

певного типу. Індивідуальні можливості особистості є одним із базових психологічних ресурсів, що лежить в основі самодостатньої, ініціативної і продуктивної життєдіяльності. Світ, в якому живе людина, стає складним і суперечливим. Щоб виробити розумну стратегію власного життя в цьому світі, необхідно мати досить високий інтелектуальний і творчий потенціал, високий професіоналізм, тому одним з найважливіших завдань вищої школи є особистісний і професійний розвиток студентів. Педагогічна практика вимагає створення відносно простого і в той же час максимально універсального інструментарію здійснення особистісного і професійного розвитку студентів. Даний інструментарій має розкрити структуру цього розвитку та його динаміку в інноваційних технологіях навчання, у моделюванні самого освітнього середовища. У даному контексті варто переглянути основні компоненти освіти: зміст, форми, методи, технології навчання, методичне забезпечення. Відтак освітні інновації характеризуються цілеспрямованим процесом часткових змін, що ведуть до модифікації мети, змісту, методів, форм навчання, способів і стилю діяльності, адаптації освітнього процесу до сучасних вимог часу і соціальних запитів ринку праці. Крім того, впровадження й утвердження нового в освітній практиці зумовлене позитивними трансформаціями, а отже, має стати засобом вирішення актуальних завдань конкретного навчального закладу і витримати експериментальну перевірку для остаточного застосування інновацій. Передусім, це має полягати в сучасному моделюванні, організації нестандартних лекційно-практичних, семінарських занять; індивідуалізації засобів навчання; кабінетного, групового і додаткового навчання; факультативного, за вибором студентів, поглиблення знань; проблемноорієнтованого навчання; науково-експериментального при вивченні нового матеріалу; розробці нової системи контролю оцінки знань; застосуванні комп’ютерних, мультимедійних технологій; навчально-методичної продукції нового покоління.

Ключові слова: педагогічна технологія, навчання у співпраці, проектна розробка навчання, диференціація, проблемне навчання, модульне навчання.

Spivachuk Valentina Olexandrivna candidate of philology, associate professor of the Department of Foreign Languages, Khmelnytskyi National University, St. Instytutska, 11, Khmelnytskyi, 29016, tel.: (0382) 67-02-76, http:// orcid.org/0000-000zhuk2-3924-557X

Ikonnikova Maryna Valeriivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Foreign Languages, Khmelnytskyi National University, St. Instytutska, 11, Khmelnytskyi, tel.: (0382) 67-02-76, http: //orcid.org/0000-0002-0134-2331

Zhuk Nataliia Anatoliivna English teacher, specialist of the first category, Communal institution of general secondary education "Lyceum No. 15 named after Oleksandr Spivachuk of the Khmelnytskyi City Council", St. 125 Proskurivskoho Pidpilya, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (0382) 55-22-67

USING OF MODERN TEACHING AND EDUCATION TECHNOLOGIES TO INCREASE THE EFFICIENCY OF LEARNING OF HIGH SCHOOLS' STUDENTS

Abstract. The priority task of pedagogical education is to provide a person with a set of knowledge and skills necessary for his active creative life and the introduction of modern learning technologies. The system of higher education is the center of science and culture that transfers knowledge, skills and abilities to the younger generation, shapes the outlook, culture, and morals of each graduate. Higher education in modern conditions has a priority value, it belongs to the fundamental foundations of ensuring the development of the socio-economic system of Ukraine. The higher education system of Ukraine has undergone significant changes associated with the development of market relations, the processes of globalization, European integration, and informatization of society. Modern higher education in Ukraine needs to modernize its fundamental provisions. The training of future master's students in the conditions of a higher education institution should be aimed at the formation of specialists of a new generation capable of information activities in the realities of the global economy. The need for comprehensive development of the young generation is caused by the social need for new types of thinking and new ways of transforming reality. The authoritarian higher school, which was dominant until recently, envisaged the fulfillment of a social order for a certain type of person. Individual capabilities of the individual are one of the basic psychological resources that underlie self-sufficient, proactive and productive life activities. The world in which a person lives is becoming complex and contradictory. In order to develop a reasonable strategy for one's own life in this world, it is necessary to have a sufficiently high intellectual and creative potential, high professionalism, therefore one of the most important tasks of a higher school is the personal and professional development of students. Pedagogical practice requires the creation of a relatively simple and at the same time maximally universal toolkit for personal and professional development of students. This toolkit should reveal the structure of this development and its dynamics in innovative learning technologies, in modeling the educational environment itself. In this context, it is worth reviewing the main components of education: content, forms, methods, learning technologies, methodical support. Therefore, educational innovations are characterized by a purposeful process of partial changes, leading to the modification of the goal,

content, methods, forms of learning, methods and style of activity, adaptation of the educational process to modern requirements of the time and social demands of the labor market. In addition, the introduction and approval of the new in educational practice is conditioned by positive transformations, and therefore should become a means of solving the actual tasks of a specific educational institution and withstand experimental verification for the final application of innovations. First of all, it should consist in modern modeling, organization of non-standard lecture-practical, seminar classes; individualization of teaching aids; office, group and additional training; optional, chosen by students, knowledge deepening; problem-oriented learning; scientific and experimental when studying new material; development of a new knowledge evaluation control system; application of computer and multimedia technologies; educational and methodical products of a new generation.

Keywords: pedagogical technology, cooperative learning, project development of learning, differentiation, problem-based learning, modular learning.

Постановка проблеми. Перетворення, що відбуваються в економічній, соціальній та багатьох інших сфер життя сучасного суспільства неминуче тягнуть за собою реформування системи вищої освіти Однією з основних причин змін, що відбуваються, є криза просвітницької парадигми освітнього процесу.

Поняття “педагогічна технологія” увійшло наукову лексику і стало надбанням практики вищої освіти у другій половині XX ст. Нині “педагогічна технологія” у науковій літературі розглядається переважно як модель навчально-виховного процесу, при якій конкретний та потенційно можливий результат досягається шляхом використання певних форм та методів навчання. У століття “багатомовного культурного діалогу” особливо важливим є розвиток багатомовної та культурної мовної особистості. Мовна особистість у галузі іноземних мов – це показник здатності людини брати повноцінну участь у міжкультурній комунікації, здатність реалізувати себе у рамках діалогу культур. Іншими словами, це формування вміння у пізнанні власної культури та культури інших народів. Мовна особистість – є багатошаровий багатокомпонентний набір мовних здібностей, умінь та готовностей до здійснення мовних вчинків різного ступеня складності: вчинків, що класифікуються, з одного боку за видами мовної діяльності (говоріння, аудіювання, лист, читання), а з іншого – за рівнями мови (фонетика, граматика, лексика). Успішне формування автономної мовної особистості безпосередньо пов'язані з становленням навчальної компетенції студента, тобто. здібності управління своєю навчальною діяльністю.

Сучасні технології навчання, на наш погляд, є найбільш актуальними способами вирішення поставленого завдання. Термін технології навчання (або

педагогічні технології) використовується для позначення сукупності прийомів роботи вчителя (спосіб його наукової організації праці), за допомогою яких забезпечується досягнення поставлених на уроці мети навчання з найбільшою ефективністю за мінімально можливий для їх досягнення період часу. Термін отримав широке поширення в літературі 60-х рр. XX століття у зв'язку з розвитком програмного навчання та спочатку використовувався для позначення навчання із застосуванням технічних засобів. Таким чином, до поняття "технології навчання" стали включати всі основні проблеми дидактики, пов'язані з удосконаленням навчального процесу та підвищенням ефективності та якості його організації.

У наші дні відбулася диференціація двох складових змісту терміна: технології навчання (Technology of Teaching) та технології у навчанні (Technology in Teaching). За допомогою першого терміна позначають прийоми наукової організації праці вчителя, з допомогою яких найкраще досягаються поставлені мети навчання, а за допомогою другого – використання у навчальному процесі технічних засобів навчання.

Найважливішими характеристиками технологій навчання вважаються наступні: а) результативність (високий рівень досягнення поставленої навчальної мети кожним студентом); б) економічність (за одиницю часу засвоюється великий обсяг навчального матеріалу при найменшій витраті зусиль на оволодіння матеріалом); в) ергономічність (навчання відбувається в обстановці співробітництва, позитивного емоційного мікроклімату, за відсутності перевантаження та перевтоми), г) висока мотивованість у вивченні предмета, що сприяє підвищенню інтересу до занять і дозволяє вдосконалювати найкращі особистісні якості студента, розкрити його резервні можливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість дослідників розглядають технології навчання як один із способів реалізації на заняттях особистісно-діяльнісного підходу до навчання, завдяки якому студенти виступають як активні творчі суб'єкти навчальної діяльності. Сутність процесу нововведень у технології і методи сучасного навчання стали об'єктом дослідження як зарубіжних, так і українських вчених. Наукові розвідки А. М. Алексюка, І. І. Доброскок, В. П. Коцура, С. О. Нікітчиної, В. Г. Кременя, В. В. Ільїна, С. В. Пролеєва, М. В. Лисенка, П. Ю. Сауха та інших присвячені загально-теоретичним, науковопрактичним проблемам інноваційної парадигми у вищій школі, окремим прогресивним формам і технологіям навчання, досвіду та перспективам їх використання в освітній практиці [1, с. 27]. Зокрема, автори пов'язують інновації у навчанні з необхідністю: вдосконалення традиційного педагогічного процесу (модернізація, модифікація, раціоналізація); трансформації існуючого традиційного освітнього процесу, тобто радикальних перетво-

рень та комплексних видозмін. Дослідники проблем педагогічної інноватики О. І. Абдалова, О. Ю. Ісакова, О. В. Василенко, І. О. Галиця і О. С. Галиця, В. В. Докучаєва, О. В. Фатхутдінова та інші розуміння нового в освітньому процесі співвідносять із такими характеристиками як корисне, прогресивне, позитивне, сучасне, передове. Впровадження нових технологій навчання та досконале оволодіння ними вимагають певної внутрішньої готовності як викладачів, так і здобувачів вищої освіти до серйозних перетворень, які відповідають умовам швидкозмінного інформаційного суспільства.

Мета статті – висвітлити основні риси використання сучасних технологій навчання для підвищення ефективності навченості студентів ЗВО та вплив інформаційно-освітнього середовища на якість навчання та підготовки фахівців в умовах реалій сьогодення.

Виклад основного матеріалу. В умовах постійних змін в усіх сферах життя і діяльності людини, стрімкого розвитку і впровадження в практику новітніх технологій виробництва, широкого проникнення комп'ютерних та інформаційно-комунікаційних технологій в усі галузі діяльності людини перед нею ставляться такі завдання, які можна розв'язати лише за умови швидкої адаптації до нових умов, вміння постійно навчатися та переймати і застосовувати на практиці нові ідеї. В усіх сферах діяльності людини потрібні не тільки глибокі знання, але й уміння творчо використовувати їх у різних ситуаціях.

Будь-яка педагогічна технологія повинна відповідати деяким основним методологічним вимогам (критеріям технологічності):

Концептуальність. Кожній педагогічній технології повинна бути притаманна опора на певну наукову концепцію, що містить філософське, психологічне, дидактичне та соціально-педагогічне обґрунтування досягнення освітньої мети.

Системність. Педагогічній технології мають бути притаманні всі ознаки системи: логіка процесу, взаємозв'язок всіх його частин, цілісність.

Можливість управління. Передбачає можливість діагностичного цілепокладання, планування, проектування процесу навчання, поетапну діагностику, варіювання засобами та методами з метою корекції результатів.

Ефективність. Сучасні педагогічні технології існують в конкурентних умовах і повинні бути ефективними за результатами й оптимальними за витратами, гарантувати досягнення певного стандарту освіти.

Відтворюваність. Можливість використання (повторення, відтворення) педагогічної технології в інших ідентичних освітніх закладах, іншими суб'єктами.

Візуалізація (характерна для окремих технологій). Передбачає використання аудіовізуальної та електронно-обчислювавальної техніки, а також конструювання та застосування різноманітних дидактичних матеріалів і оригінальних наочних посібників.

Кваліфікований спеціаліст протягом життя змушений кілька разів опановувати нові технології. Тому виникають якісно нові вимоги до фахівця – здатність швидко засвоювати технічні новинки і нові технології. Тому важливо не тільки озброювати студентів певною системою знань, але й навчити їх мислити та самостійно здобувати знання.

Для розвитку пізнавального інтересу студентів необхідно формувати бажання самостійно оволодівати знаннями, розвивати стійкий інтерес до навчання. Навчальна діяльність має бути цікавою, приносити студентам задоволення та радість, підвищувати їх тонус, сприяти росту їх пізнавальних здібностей.

Необхідно активізувати розумову діяльність студентів під час навчання, і це треба робити на всіх етапах навчального процесу, чи то вивчення нового матеріалу, чи то виконання лабораторних робіт, розв'язування задач, перевірка, закріплення знань, повторення тощо.

У методиці викладання іноземних мов до сучасних технологій навчання прийнято відносити: навчання у співпраці; проектні технології; використання інтенсивних методів навчання (комунікативна технологія, ігрова технологія, проблемне навчання); інформаційно-комунікаційні технології, застосування технічних засобів навчання, дистанційне навчання; різнорівневе (диференційоване) навчання; модульне навчання.

Навчання у співпраці. Ця технологія навчання базується на ідеї взаємодії студентів у групі занять, ідеї взаємного навчання, при якому студенти беруть він як індивідуальну, а й колективну відповідальність за вирішення навчальних завдань, допомагають один одному та несуть колективну відповідальність за успіхи кожного. На відміну від фронтального та індивідуального навчання, в умовах якого студент виступає як індивідуальний суб'єкт навчальної діяльності, відповідає лише "за себе", за свої успіхи та невдачі, а взаємини з викладачем носять суб'єктно-суб'єктний характер, при навчанні у співпраці створюються умови для взаємодії та співробітництва в системі "студент – викладач – група" та відбувається актуалізація колективного суб'єкта навчальної діяльності

Прийоми навчання у співпраці реалізуються під час виконання студентами ігрових завдань у запропонованих їм ситуаціях спілкування. Для оволодіння мовою важливою умовою є спілкування на мові, що вивчається. За нашими спостереженнями, навчання у співпраці – це навчання у процесі спілкування студентів один з одним, а цілеспрямована робота у співпраці дозволяє підвищити інтерес до занять та значно збільшити час мовної практики кожного студента на занятті.

Проектна розробка навчання. Ця технологія навчання є подальшим розвитком концепції навчання у співпраці та заснована на моделюванні

соціальної взаємодії у групі під час занять. Студенти виконують різні соціальні ролі та готуються до виконання в процесі вирішення проблемних завдань у ситуаціях реальної взаємодії.

Популярність проектної технології пояснюється, насамперед тим, що проектне завдання, яке належить виконати студенту, безпосередньо пов'язує процес оволодіння мовою з оволодінням певним предметними знаннями і можливістю реально використовувати ці знання. Таким чином, орієнтація на створення проекту як особистісного освітнього продукту робить процес оволодіння предметними знаннями особистісно значимим для студента, особистісно мотивованим.

З вище сказаного зрозуміло, що метод проектів передбачає вирішення студентами будь-якої проблеми. А для її вирішення студенту потрібно не тільки знання мови, а й володіння певним обсягом предметних знань, необхідних та достатніх для вирішення проблеми.

Перерахуємо деякі загальнодидактичні ознаки проектної технології, що визначає структуру та зміст проектів, які належить готувати студентам на заняттях з практики мови.

1. Домінуючі у проекті види діяльності: рольово-ігровий, інформаційний, проектно-орієнтовний.

2. Предметно-змістовна сторона проекту: монопроект (в рамках однієї ситуації спілкування або однієї галузі знань чи міжпредметний проект (зачіпає ситуації та коло знань із різних предметів).

3. Характер координації дій у процесі виконання проекту: з відкритою, явною координацією (безпосередній) або з прихованою координацією (Неявною, що імітує можливий характер дії у тій чи іншій ситуації).

4. Характер виконання проекту: декілька членів навчальної групи, які об'єднуються інтересом до виконання проекту, вся група, які навчаються навчального закладу.

5. Тривалість виконання проекту: короткострокове, довгострокове.

Пропонуються різні варіанти проектів у галузі вивчення мов. Це можуть бути ігрові – рольові проекти (розігрування ситуації, драматизація тексту), інформаційні проекти (Підготовка повідомлення на запропоновану тему), видавничі проекти (підготовка матеріалів для стінної газети, радіопередачі), сценарні проекти (організація зустрічі з цікавими людьми), творчі роботи (твір, переклад тексту).

Різнорівневе навчання. Проблема диференціації навчання є однією із центральних в особистісно-орієнтованому підході. Щоб сформувати позитивну самооцінку, важливо об'єктивно усвідомлювати, в якому напрямку людина здатна досягти найбільшого успіху. Це проблема самоактуалізації.

Диференціація за загальними здібностями відбувається на підставі обліку загального рівня навченості, розвитку студентів, окремих особливостей

психічного розвитку – пам’яті, мислення, пізнавальної діяльності. Інші індивідуальні відмінності студентів враховуються під час організації внутрішньої диференціації на занятті за рахунок відповідних технологій навчання.

Диференціація за приватними здібностями передбачає відмінності студентів щодо здібностей до тих чи інших предметів. Диференційований підхід до навчання може бути реалізований з використанням сучасних інформаційних технологій та мультимедійних проектів. Викладач формулює тему проекту з урахуванням індивідуальних інтересів та можливостей студента заохочуючи його до творчої праці. В цьому у разі студент може реалізувати свій творчий потенціал, самостійно обираючи форму подання матеріалу, спосіб та послідовність його викладу. При цьому за критерій оцінки діяльності студента приймаються його зусилля з оволодіння цим матеріалом, творчим його застосування.

Комп’ютерне моделювання експерименту дозволяє кожному студенту виконувати завдання у зручному для нього ритмі, по-своєму змінювати умови експерименту, досліджувати процес незалежно від інших студентів. Це також сприяє виробленню дослідних навичок, спонукає до творчого пошуку закономірностей у будь-якому процесі чи явище.

Комп’ютерне тестування, як і будь-яке тестування, також дає можливість індивідуалізувати та диференціювати завдання шляхом різнорівневих питань. До того ж, тести на комп'ютері дозволяють повернутися до невідпрацьованих питань та зробити “роботу над помилками”.

Тестування за допомогою комп’ютера також набагато привабливіше для студента, ніж традиційна контрольна робота або тест. По перше, студент не пов’язаний безпосередньо з викладачем, він спілкується насамперед із машиною. По-друге, тести також можуть бути представлені в ігровій формі. При неправильній відповіді можна почути смішний звук або побачити несхвальне похитування голови якогось забавного героя. Звичайно, що таке тестування не викликає стрес або негативні емоції.

Інформаційно-комунікаційні технології. ІКТ зайняли міцне місце у процесі навчання іноземної мови. Практика показує, що вони мають чимало переваг перед традиційними методами навчання. Серед них можна виділити індивідуалізацію навчання, інтенсифікацію самостійної роботи студентів та підвищення кваліфікації пізнавальної активності.

Комп’ютер – засіб при навчанні, що посилює та розширює можливості його навчальної діяльності. Застосовуючи комп'ютер на заняттях, можна домогтися засвоєння більшої кількості матеріалу, організувати самостійну роботу та ефективний контроль. Що відповідає основним цілям навчання англійської мови: формування та розвитку комунікативної культури та навчання практичного володіння мовою.

ІКТ пропонують вигідні варіанти представлення творчих ідей і, звичайно ж, додають нові. Тексти та діалоги можна набрати та обробити в електронному вигляді, додати до них вправи, заощадивши час на їх створення, аудіокасети зручно замінити електронними відеофільмами, а барвисті ілюстрації нескладно перетворити у презентації в авторській обробці. Це дозволяє: тренувати різні види мовної діяльності, поєднувати їх у різних комбінаціях, формувати лінгвістичні здібності, створювати комунікативні ситуації та автоматизувати мовні дії. Неоціненну допомогу у підготовці дидактичного матеріалу, презентацій та самих занять надають мультимедійні ресурси.

Студенти використовують ІКТ для виконання проектних завдань та письмових робіт. Виконуючи письмові проекти з різних тем, студенти можуть уявити їх на електронному носії, а також надіслати викладачу з електронної поштою або залишити повідомлення на персональній сторінці викладача в Інтернеті. Необхідно відзначити, що будь-яке готове завдання вимагає переробки чи доопрацювання залежно від рівня знань та вмінь студентів. Складаючи тести та контрольні роботи, використання ІКТ може багаторазово урізноманітнити види завдань та варіантів.

Інтернет – необмежені можливості для навчання англійської мови Для цього можна використовувати практично всі можливості мережі: електронну пошту, розмова в мережі, пошукові системи, довідкові каталоги, доступ до інформаційних ресурсів, публікації, відео конференції, телеконференції.

Впровадження ІКТ у процес навчання іноземному мови позитивно впливає мотивацію. Студенти отримують можливість застосовувати свої знання та навички в нових умовах. Багато комп'ютерних програми дають можливість студентам навчатися із захопленням, тобто. грати. Процес засвоєння матеріалу йде набагато швидше та легше. Наступний важливий фактор – це успішне використання індивідуальної форми роботи. Наприклад, у такому складному розділі вивчення мови як граматика не всіма студентами легко засвоюються правила та структури. Комп’ютер дає можливість кожному індивідуально попрацювати над тим чи іншим граматичним матеріалом під керівництвом викладача чи без нього. У такому разі має місце самостійна робота студентів. Інтернет технології роблять освітній процес більш відкритим для нових ідей та джерел знань. Можливі електронні публікації статей та презентацій. Інтернет робить освіту та самоосвіту захоплюючою та привабливою як для студентів, так і для викладача.

Звичайно, не можна стверджувати, що використання ІКТ допоможе вирішенню всіх проблем у навчанні іноземної мови, але це ефективний засіб проти одноманітності. Інформаційні технології дозволяють докорінно змінити організацію процесу навчання студентів, формуючи вони системне мислення;

використовувати комп'ютери з метою індивідуалізації навчального процесу та звернутися до принципово нових пізнавальних засобів.

Використання сучасних інформаційних технологій розширює рамки освітнього процесу, підвищує його практичну спрямованість. Підвищується мотивація студентів в освітньому процесі, і створюються умови для їх успішної самореалізації у майбутньому.

Технічні засоби навчання (ТЗН). Технічні засоби навчання – це апаратура та технічні пристрої, що використовуються у навчальному процесі для передачі та зберігання навчальної інформації, контролю над ходом її засвоєння, формуванням знань, мовних навичок умінь. Якщо система АВЗН індивідуальна, тобто. призначений для роботи з конкретним навчальним комплексом, та розрахована на певний контингент студентів, то система ТЗН значною мірою універсальна та придатна для застосування при різних формах та види навчання. Специфіка ТЗН полягає у її здатності обслуговувати такі форми навчання та контролю, які неможливо здійснювати без спеціальної апаратури.

Сучасний етап розвитку техніки характеризується переходом до створення багатофункціональних навчальних комплексів та автоматизованих навчальних систем на базі ЕОМ. Такі комплекси та системи мають універсальні дидактичні можливості; вони дозволяють вести навчання у діалоговому режимі з урахуванням індивідуальних можливостей студентів, забезпечувати навчання із використанням сучасних технологій.

Щодо навчання мови ТЗН прийнято поділяти на такі групи засобів: звукотехнічні, світлотехнічні, звукосвітлотехнічні, засоби програмного навчання.

Аудіовізуальні засоби навчання (АВЗН). Під аудіовізуальними засобами навчання маються на увазі посібники, розраховані на зорове, слухове чи зорово-слухове сприйняття укладеної у яких інформації. З урахуванням каналу надходження інформації АВЗН прийнято поділяти на слухові (фонограми), зорові (відеограми), зорово-слухові (відеофонограми). Перелічені засоби навчання можуть бути навчальними, тобто. містити методично оброблений матеріал, спеціально призначений для оволодіння мовою (навчальні діафільми, кінофільми, програми для роботи з комп'ютером та ін.), і ненавчальними, які залучаються як навчальні матеріалів, але спочатку такими, що не є. На заняттях використовуються також природні засоби масової інформації, що включаються до навчального процесу (наприклад, телевізійні передачі).

АВЗН є ефективним джерелом підвищення якості навчання завдяки яскравості, виразності та інформаційної насиченості зорово-слухових образів, що відтворюють ситуації спілкування та знайомлять із країною досліджу-

ваного мови. При цьому на заняттях успішно реалізуються дидактичний принцип наочності, можливості індивідуалізації навчання та водночас масовість в охопленні студентів (наприклад, при перегляд теле- і кінофільмів). Підвищується мотиваційна сторона навчання, а систематичне застосування АВЗН дозволяє заповнити відсутність мовного середовища на всіх етапах занять.

Навчання на основі спілкування є сутністю всіх інтенсивних технологій навчання іноземної мови Інтенсивна технологія розроблена болгарським ученим Г. Лозановим і породила ряд практичних варіантів у нашій країні (інтенсивні курси Г. Долі, А. Г. Горн та ін.). У вищій школі теорія та практика комунікативного інтенсивного навчання іноземної мови розроблено Г. А. Китайгородським. Концептуальні положення цієї технології можна звести до таких.

1. Іноземна мова, на відміну інших предметів, є одночасно і метою, і засобом навчання.

2. Мова – засіб спілкування, ідентифікації, соціалізації та залучення індивіда до культурних цінностям.

3. Опанування іноземної мови відрізняється від оволодіння рідним: способами оволодіння; щільністю інформації в спілкуванні; включеністю мови в предметно-комунікативну діяльність; сукупністю реалізованих функцій; співвіднесеністю із сензитивним періодом мовного розвитку.

Головними учасниками процесу навчання є студент і викладач. Відносини між ними засновані на співробітництві та рівноправному мовленнєвому партнерстві.

Проблемне навчання. Технологія проблемного навчання не нова: вона набула поширення у 20–30–х роках у радянській та зарубіжній школі. Проблемне навчання ґрунтується на теоретичних положеннях американського філософа, психолога та педагога Дж. Дьюї (1859–1952), який заснував у 1894 р. у Чикаго дослідну школу, в якій навчальний план було замінено ігрової та трудової діяльністю.

Сьогодні під проблемним навчанням розуміється така організація навчальних занять, яка передбачає створення під керівництвом викладача проблемних ситуацій та активну самостійну діяльність студентів з їх вирішення, внаслідок чого і відбувається творче оволодіння професійними знаннями, навичками, вміннями та розвиток розумових здібностей.

У сучасній теорії проблемного навчання розрізняють два види проблемних ситуацій: психологічну та педагогічну. Перша стосується діяльності студентів, друга представляє організацію навчального процесу.

Педагогічна проблемна ситуація створюється за допомогою активізуючих дій, питань викладача, що підкреслюють новизну, важливість, красу та інші відмінні якості об’єкта пізнання.

Створення психологічної проблемної ситуації суто індивідуально. Проблемні ситуації можуть створюватися на всіх етапах процесу навчання: під час пояснення, закріплення, контролю.

Викладач створює проблемну ситуацію, направляє студентів на її рішення, організовує пошук рішення. Таким чином, студент ставиться у позицію суб'єкта свого навчання і як результат у нього утворюються нові знання, він опановує новими способами дії. Проблема управління проблемним навчанням у тому, що виникнення проблемної ситуації - акт індивідуальний, тому від викладача вимагається використання диференційованого та індивідуального підходу. Варіантами проблемного навчання є пошукові та дослідні методи, за яких студенти ведуть самостійний пошук та дослідження проблем, творчо застосовують та добувають знання.

Модульне навчання. Основною метою курсу іноземної мови є підготовка широко ерудованого спеціаліста засобами іноземної мови, який у процесі навчання виступає не стільки як самостійна дисципліна, скільки як предмет, підпорядкований профільним дисциплінам, що є медіумом спеціальних знань у реалізації освітньої професійної програми, що відкриває перед студентами великі можливості для ознайомлення із зарубіжним досвідом у сфері обраної спеціальності.

Зміст занять із використанням технології модульного навчання складається із системи модулів. Модуль дозволяє студенту, включеному у спільну діяльність, послідовно, частинами виробляти усвідомлену взаємодію у зоні загальних цілей. Завдяки модулю студент дозує зміст, розуміє, яка інформація обговорюється і з якою метою. Цілі взаємодіючих суб'єктів можуть ґрунтуватися на двох моментах: або на структурі теми (елементи, норми зв'язків, функції, характеристики), або методі вивчення (методи, алгоритми, якими працює система).

Модуль служить інваріантним діяльним засобом організації змісту та здійснення інформаційного обміну. Він високою мірою гарантує задоволення потреб, що є в даний момент у людини. Головне призначення модуля – розвивати мислення, свідомість людини.

Під модулем мається на увазі закінчений, цілком автономний курс, що включає навчання як окремим, і всім видам мовної діяльності залежно від цілей та завдань, які необхідно реалізувати у процесі проходження матеріалу. При повної самостійності окремого модульного курсу, він, тим не менш, залежить від інших модулів та інтегрований у загальний курс іноземної мови.

Основною умовою функціонування кожного модуля є забезпеченість його програмою та дидактичним матеріалом, що складається з таких основних компонентів: набору відповідних автентичних текстів/навчального посібника; робочого зошита студента; словника-мінімуму; дидактичних матеріалів для

роботи з ТЗН, комп'ютерними базами даних та ресурсів Інтернет; навчально-методичних мультимедійних розробок для самостійної роботи студентів. Останній тип навчальної літератури буде, безсумнівно, набувати все більшої значущості у зв'язку з нестачею аудиторного годинника і при необхідності і важливості оволодіння студентами методикою самоосвіти. А побудова навчально-методичної розробки для самостійної роботи студентів у вигляді матеріалів для роботи на комп'ютері відкриває широкі можливості як для самостійної роботи в комп'ютерному класі, так і для дистанційної форми навчання, яка, як показує практика, отримує дедалі більше широке розповсюдження. Перенесення ж матеріалу всього модуля на магнітні носії дозволив би вирішити багато проблем, що стоять в даний час час перед кафедрами іноземних мов, і, насамперед, проблему нестачі кваліфікованих викладацьких кадрів.

Модульна система навчання іноземної мови має низку переваг. Вона "стикує" всі рівні навчання та скорочує розрив між об'єктивними причинами, що виникли в останні роки, високими вимогами до рівня володіння іноземною мовою випускника немовного вузу та обмеженою кількістю навчальних годин, що виділяються іноземною мовою навчальними професійними програмами.

Вона уніфікована та може бути використана різними кафедрами іноземних мов набудь-якому факультеті та відділенні: модуль може бути стиснутий або розширений в залежності від навантаження кількості годин, що виділяється на певну спеціальність.

Модульний характер навчання дає можливість визначити інтеграційні зв'язки між модулями іноземної мови та модулями спеціальних дисциплінарних циклів, виявити, на основі цього, можливе поєднання цих освітніх сфер та проводити "бінарні" уроки і навіть цілі цикли занять. Модульний підхід якнайкраще поєднує традиційні та нетрадиційні методи навчання іноземних мов, відповідаючи тим вимогам, які зазвичай пред'являються дидактикою до навчання іноземної мови у немовному – штучному – середовищі.

Висновки. Розвиток освіти XXI століття спонукає до оновлення методів та прийомів навчання, запровадження в навчально-виховний процес інноваційних технологій, сучасних концепцій та способів формування у студентів предметних та життєвих компетенцій. Застосування інноваційних технологій, які будуються на комплексному психологічному вивченні особистості всіх учасників навчально-виховного процесу, дає можливість позитивно розвивати їх інтелектуальну, соціальну, духовну сфери, сприяє соціальному самоствердженню й культурному самостворенню. Використання різноманітних освітніх технологій є результатом творчого підходу викладача до справи.

Нам, викладачам, часто здається, що ми володіємо ключами від знань і, що саме ми, маємо передати їх дітям, вдало і старанно пояснивши, розтлумачивши. Але життя змінилось так, що навчальний заклад більше не є монополістом знань і тому необхідно використовуючи сучасні інформаційні технології, йти в ногу з життям, щоб не бути викинутими не узбіччя.

Актуальність проблеми використання інноваційних технологій навчання на заняттях спеціальних дисциплін полягає в тому, що сучасні досягнення науки та техніки вимагають сучасних уроків, які враховують ці досягнення.

Таким чином, важливою умовою організації навчально-виховного процесу є вибір викладачем раціональної системи методів і прийомів активного навчання, використання сучасних технологій у поєднанні з традиційними засобами. Процес навчання повинен бути організований так, щоб зорієнтувати дитину на досягнення нею цілей, які вона сама собі поставила.

На наш погляд, доцільно комплексне, інтегративне використання у навчальному процесі з оволодіння міжкультурним спілкуванням усіх вищезгаданих технологій навчання. У сучасній освіті все більший акцент робиться працювати з інформацією. Студентам важливо вміти самостійно добувати додатковий матеріал, критично осмислювати отримувану інформацію, вміти робити висновки, аргументувати їх, маючи необхідні факти, вирішувати проблеми, що виникають. Робота з інформацією, особливо, якщо врахувати можливості, які відкриває глобальну мережу Інтернет, стає дуже актуальною. Таким чином, у процесі набуття інтелектуальних умінь допомога вчителя буде полягати у відборі та використанні у своїй практиці технологій, які орієнтовані саме на такі види діяльності.

Література:

1. Бистрова Ю. В. Інноваційні методи навчання у вищій школі України / Ю. В. Бистрова // Право та інноваційне суспільство. – № 1 (4). – 2015. – С. 27–28.

2. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін./ за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2013. – 590 с

3. Поясок Т. Б. Сучасні технології освітнього процесу : навчальний посібник / Т. Б. Поясок, О. І. Беспарточна, О. В. Костенко. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2019. – 224 с.

4. Прокопів Л. М. Інноваційні освітні технології : навчально-методичний посібник / упорядник Л.М. Прокопів. – Івано–Франківськ, 2020. – 172 с

5. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін : Навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти / Л. В. Лебедик, В. Ю. Стрельніков, М. В. Стрельніков. – Полтава : АСМІ, 2020. – 303 с.

6. Сучасні технології освіти дорослих : посіб. / авт. кол. : Л. Б. Лук'янова, О. В. Аніщенко, Л. Є. Сігаєва, С. В. Зінченко, О. В. Баніт, Н. І. Дорошенко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 182 с.

References:

1. Bystrova Yu.V. (2015) Innovatsiyni metody navchannya u vyshchiy shkoli Ukrayiny [Innovative teaching methods in higher education of Ukraine]. *Pravo ta innovatsiyne suspilstvo – Law and innovative society*, 1 (4), 27–28. [in Ukrainian].

2. Bihych O. B., Borysko N. F., Boretska H. E. (2013) Metodyka navchannya inozemnykh mov i kultur: teoriya i praktyka [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice]. – Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].

3. Poyasok T.B. (2019) Suchasni tekhnolohiyi osvitnoho protsesu [Modern technologies of the educational process] – Kremenchuk : PP Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian].

4. Prokopiv L.M. (2020) Innovatsiyni osvitni tekhnolohiyi [Innovative educational technologies]. – Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

5. Lebedyk L.V., Strelnikov V.Yu., Strelnikov M.V. (2020) Suchasni tekhnolohiyi navchannya i metodyky vykladannya dystsyplin [Modern learning technologies and methods of teaching disciplines]. – Poltava : ASMI. [in Ukrainian].

6. Lukyanova L. B., Anishchenko O. V., Sihayeva L. Ye. S. (2013) Suchasni tekhnolohiyi osvity doroslykh [Modern technologies of adult education]. – Kirovohrad : Imeks-LTD. [in Ukrainian].

УДК 378

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1033-1040

Теличко Віктор Юрійович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Мукачівський державний університет, вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, тел.: (050) 535-32-59, https://orcid.org/0009-0008-4687-229X

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті обґрунтовано теоретичні засади впровадження компетентнісного підходу до підготовки сучасного фахівця у системі вищої освіти; проаналізовано зміст понять «компетенція», «компетентність», «компетентнісний підхід»; з'ясовано характерні ознаки та структуру професійної компетентності сучасного фахівця з вищою освітою.

Досліджено, що ключовими поняттями компетентнісного підходу є «компетенція» та «компетентність», де компетентність виступає у якості складеної категорії, містить перелік відповідних компетенцій, виступає актуальним проявом компетенцій. Різні визначення понять пояснюються національними особливостями, неоднозначністю перекладу з іноземних мов, занадто розширеним або звуженим тлумаченням.

У статті привернуто до переваг впровадження компетентнісного підходу, основна з яких полягає у тому, що він дає змогу оцінити як знаннєву компоненту, так і особистісні зміни фахівця, які відбулись у процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Наголошується на тому, що поняття компетентності є ширшим, ніж система понять «знання – уміння – навички», оскільки містить емоційно-ціннісні орієнтації особистості та інші компоненти. Зазначається, що випускник, який має розвинуті загальні та професійні компетентності, стає більш конкурентоспроможним та затребуваним на ринку праці. Розглядаються проблемні питання щодо впровадження компетентнісного підходу в освітній процес.

Зосереджено увагу на тому, що впровадження компетентнісного підходу в освітню діяльність є цілком закономірним кроком на шляху становлення інформаційного суспільства та піднесення статусу України серед інших держав, оскільки модернізаційні процеси, пов'язані із впровадженням та використанням компентнісного підходу, наразі відбуваються в усіх розвинутих країнах.

У структурі професійної компетентності фахівця виокремлено такі компоненти, як: загальнолюдська компетентність; загальнонаукова компе-

тентність; загальнопрофесійна компетентність; фахова компетентність; функціональна компетентність; особистісна компетентність, тощо.

Наголошено на тому, що компетентнісний підхід є закономірним кроком на шляху модернізації змісту освіти України в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, які характеризуються мінливістю, постійним збільшенням інформаційних потоків, підвищеними вимогами до фахової підготовки випускника. До його особливостей відноситься результативно-цільова та особистісно-орієнтована спрямованість освітнього процесу, наявність складної структури, зв'язок із подальшим працевлаштуванням тощо.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетенція, компетентність, професійна компетентність, освітній процес, освітня політика.

Telychko Victor Yuriyovych doctor of pedagogical sciences, professor**,** Department of English language and literature with teaching methods**,** Mukachevo State University, St. Uzhgorodskaya, 26, Mukachevo, 89600, tel.: (050) 535-32-59, https://orcid.org/0000-0002-1779-333X

COMPETENT APPROACH AS A DETERMINING FACTOR OF THE TRAINING OF SPECIALISTS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Abstract. The article draws attention to the theoretical foundations of the implementation of the competence approach to the training of a modern specialist in the system of higher education; the content of the concepts "competence", "competence", "competence approach" was analyzed; the characteristic features and structure of the professional competence of a modern specialist with a higher education have been substantiated.

It has been studied that the key concepts of the competence approach are "competence" and "competence", where competence acts as a composite category, contains a list of relevant competences, and acts as an actual manifestation of competences. Different definitions of concepts are explained by national characteristics, ambiguity of translation from foreign languages, too broad or narrow interpretation.

The article draws attention to the advantages of the implementation of the competence approach, the main of which is that it makes it possible to evaluate both the knowledge component and the personal changes of a specialist that took place in the process of professional training in a higher educational institution.

It is emphasized that the concept of competence is broader than the system of concepts "knowledge - ability - skills", as it includes emotional and value orientations of the individual and other components. It is noted that a graduate who

has developed general and professional competencies becomes more competitive and in demand on the labor market. Problematic issues regarding the implementation of the competence approach in the educational process have been considered in the article.

Attention is focused on the fact that the implementation of the competence approach in educational activity is a completely natural step on the way to the formation of an information society and raising the status of Ukraine among other states, since the modernization processes associated with the implementation and use of the competence approach are currently taking place in all developed countries. In the structure of the specialist's professional competence, the following components are distinguished: general human competence; general scientific competence; general professional competence; professional competence; functional competence; personal competence, etc.

It is emphasized that the competency-based approach is a natural step on the way to modernizing the content of education in Ukraine in the modern conditions of the development of the information society, which are characterized by variability, a constant increase in information flows, and increased requirements for the professional training of graduates. Its features include the result-targeted and person-oriented orientation of the educational process, the presence of a complex structure, the connection with further employment, etc.

Keywords: competence approach, competence, competence, professional competence, educational process, educational policy.

Постановка проблеми. Сучасний етап модернізації вітчизняної освіти характеризується фундаментально-якісною зміною в системному підході до розвитку освіти. Це особливий період розвитку освіти, коли до нього пред'явлені небачені раніше високі вимоги, розраховані на становлення і прояв якісно нового потенціалу загальнокультурних, інтелектуальних, духовних та професійних можливостей особистості. На різних стадіях свого розвитку суспільство вимагає нових стандартів, що і зумовлює розвиток системи освіти. Це проявляється в тому, що, по-перше, відбулася прагматизація освіти, орієнтованої на зростаючих потребах суспільства, що змінюється, коли суттєво підвищилася багатоаспектна цінність самоїосвіти. По-друге, внаслідок розширення вимог суспільства, традиційно консервативна освіта перетворилася в сферу безперервного оновлення, джерелом якого, як правило, є держава. По-третє, пріоритетним методом вирішення різних педагогічних завдань в сучасній освіті став розвиток особистісного потенціалу людини: в зв'язку з антропологічною кризою це є вирішальною умовою адекватного, гармонійного і ефективного освоєння навколишнього складного оточення. По-четверте, характерною рисою сучасної освіти є її універсалізація в рамках глобального середовища.

Узагальнюючи окреслене, доцільно зазначити, що вимогою сучасного суспільства до системи вищої освіти є ефективна професійна підготовка майбутнього фахівця, який зможе легко пристосуватися до мінливих умов сьогодення та бути конкурентноспроможним на ринку праці і виконати поставлене завдання, на наше переконання, може впровадження у заклади вищої освіти компетентнісного підходу, який стає останнім часом все більш поширеним і претендує на роль концептуальної основи освітньої політики, здійснюваної як державами, так і впливовими міжнародними організаціями, підсилює практичну орієнтацію освіти, підкреслює значення досвіду, умінь та навичок, що спираються на наукові знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні вітчизняні дослідники продовжують пошук шляхів удосконалення професійної підготовки педагогічних кадрів. Прикладними питаннями запровадження компетентнісного підходу в освіту та осмислення засадничих питань взаємозв'язку компетенції і компетентностей займаються зарубіжні та українські науковці і практики А. Хуторський, Н. Бібік, Л. Ващенко, С. Калашнікова, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, С. Трубачова, Л. Хоружа та ін.

Шляхи модернізації освіти на компетентнісній основі розроблялися Б.Гершунським, Б.Ельконіним, Н.Кузьміною, А.Марковою, В.Сєриковим, І.Фруміним, В.Шадриковим, С.Шишовим; окремі проблеми компетентнісного підходу у системі вищої освіті розглядалися у роботах І.Бабіна, П.Бачинського, Г.Гаврищак, Н.Дворнікової, І.Драча, Л.Коваль, Я.Кодлюк, О.Локшиної, М.Нагач, Н.Нагорної, С.Ніколаєнко, О.Овчарук, Л.Пильгун, І.Родигіна, О.Садівник, Л.Сень, С.Сисоєвої, О.Ситник, Г.Терещук, С.Трубачевої, Н.Фоменко.

Серед учених розвернулася дискусія відносно визначення такого освітнього індикатора, яким можна було б оцінювати якість освіти. Таким новим концептуальним орієнтиром, що впливав би на формування змісту освіти, її методів, критеріїв тощо, було - визначено компетентність, а спосіб розвитку цього утворення – названо компетентнісним підходом. Зазначимо, що більшість дослідників розглядають «компетентність» як оцінну категорію, що характеризує людину як суб'єкта діяльності, її здатність успішно виконувати свої повноваження. В українській педагогіці спроба наблизитися до адекватного розуміння термінів «компетенція» й «компетентність» триває майже десять років. Компетенція визначалася як «загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих завдяки навчанню. Отже, поняття компетентності не зводиться тільки до знань і навичок, а належить до сфери складних умінь і якостей особистості» [1, с. 33].

Разом з тим, більшість дослідників зазначають, що завдання сучасної вищої освіти полягає в тому, щоб не тільки дати професійні знання, а й підготувати фахівця, який глибоко розуміє і знає свою роль у суспільстві, вміє

творчо використовувати здобуті знання на практиці, а також вміє працювати з людьми у колективі. Відповідно до цього розглядається якість професійної освіти. Компетентнісний підхід стає останнім часом все більш поширеним і претендує на роль концептуальної основи освітньої політики, здійснюваної як державами, так і впливовими міжнародними організаціями, підсилює практичну орієнтацію освіти, підкреслює значення досвіду, умінь та навичок, що спираються на наукові знання [2, с. 61].

Зацікавленість науковців аспектами формування професійної компетентності зумовлена: переходом світової спільноти до інформаційного суспільства, де пріоритетним вважається не просто нагромадження майбутніми фахівцями знань, предметних умінь і навичок, але формування уміння вчитися, оволодіння навичками пошуку інформації, здатності до самонавчання упродовж життя.

Мета статті полягає в обґрунтуванні компетентнісного підходу до підготовки фахівців у системі вищої освіти, змісту понять «компетенція», «компетентність», «компетентнісний підхід»; в з'ясуванні характерних ознак та структури професійної компетентності сучасного фахівця з вищою освітою.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи наукову літературу, ми прийшли до висновку, що у професійній педагогіці немає одностайного підходу до розуміння поняття "компетентнісний підхід в освіті". Різні автори вкладають різний зміст у це поняття. Наприклад:

– компетентнісний підхід означає поступову переорієнтацію домінуючої освітньої парадигми з переважаючою трансляцією знань, формуванням навичок, створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, які означають потенціал, здатність випускника до виживання і стійкої життєдіяльності в умовах сучасного багатоаспектного соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно і комунікаційно насиченого простору [1];

– особливості навчання на основі компетентності: навчання сконцентроване на вихідних результатах, а не на вхідних; враховується переважно здатність виконання практичних завдань, але беруться до уваги і знання; навчання у виробничих умовах (принаймні частина навчання відбувається на робочому місці в умовах виробництва) [3];

– компетентнісний підхід – це сукупність загальних принципів визначення цілей освіти, відбору змісту освіти, організації освітнього процесу та оцінки освітніх результатів [2];

– компетентнісний підхід відображає інтегральний прояв професіоналізму, в якому поєднуються елементи професійної і загальної культури, досвіду фахової діяльності та творчості, що конкретизується у певній системі знань, умінь, готовності до професійного вирішення поставлених завдань та проблем [5];

– компетентнісний підхід – ставлення на перше місце не поінформованості студента, а його вміння розв'язувати проблеми, що виникають у пізнавальній, технологічній і психічній діяльності, у сферах етичних, соціальних, правових, професійних, особистих взаємовідносин [4].

На думку І. Клак, у вищій освіті перехід на компетентнісно орієнтовану підготовку розглядається в двох аспектах. По-перше, відбувається модернізація змісту професійної освіти, що передбачає його відбір і структурування з одночасним визначенням результативного складника освітнього процесу – набуття студентами компетентностей. По-друге, постає потреба навчити майбутніх фахівців ключовим та предметним компетентностям [1, с. 33].

Загальною ідеєю компетентнісного підходу є компетентнісно орієнтована освіта, яка спрямована на комплексне засвоєння знань та способів практичної діяльності, завдяки яким людина успішно реалізує себе в різних галузях своєї життєдіяльності.

Нам імпонує думка, що компетентнісний підхід зміщує акценти з процесу нагромадження нормативно визначених знань, умінь і навичок у площину формування й розвитку в майбутніх фахівців здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання й досвід у різних ситуаціях, що потребує від викладача зміщення акцентів у навчально-виховній діяльності з інформаційної до організаційно-управлінської площини. Тобто, якщо в першому випадку він відіграє роль ретранслятора знань, то в другому – організатора освітньої діяльності. Також змінюється і модель поведінки студента – дослідницько-активна самостійна діяльність приходить на зміну пасивному засвоєння знань. Процес наповнюється розвивальною функцією, яка стає інтегрованою характеристикою навчання. Така характеристика має сформуватись у процесі навчання і включає знання, вміння, навички, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості.

Ведучі мову далі зазначимо, що професійна компетентність – це поєднання теоретичної і практичної підготовленості майбутнього фахівця до майбутньої професійної діяльності та основний показник наявності у нього розвиненого професійного мислення.

Нам імпонує думка, що характерними ознаками ключових професійних компетентностей є такі характеристики: 1) багатофункціональність (оволодіння компетентностями дозволяє розв'язувати різноманітні проблеми у повсякденному житті та професійній діяльності); 2) належність до метаосвітньої галузі (компетентності є надпредметними та міждисциплінарними і можуть застосовуватися у різних ситуаціях); 3) інтелектоємність (компетентності передбачають наявність загального і професійного інтелекту, вимагають абстрактного та професійного мислення, саморефлексії, самоідентифікації, самооцінювання тощо); 4) багатовимірність (включають різноманітні розумові процеси: аналітичні, комунікативні, «ноу-хау», здоровий глузд тощо) [3, с. 27].

Показниками професійної компетентності фахівця, як правило, є: знання, навички та вміння; професійна позиція фахівця; індивідуально-психічні особливості; акмеологічні інваріанти фахівця, тобто внутрішні чинники, які зумовлюють потребу в активному саморозвитку, продуктивній реалізації творчого потенціалу в праці і просування до власних вершин досконалості у професійній діяльності.

Аналізуючи сказане, видається можливим у структурі професійної компетентності фахівця виокремити такі компоненти:

1. Загальнолюдська компетентність (загальнокультурна, моральна, політична, соціальна, інформаційна, комунікативна, етична, екологічна, валеологічна).

2. Загальнонаукова компетентність (методологічна, теоретична, методична, дослідницька).

3. Загальнопрофесійна компетентність (загальнофахова, економічна, технічна, правова, психологічна, педагогічна).

4. Фахова компетентність (технологічна).

5. Функціональна компетентність (стратегічна, менеджерська, управління суб'єктами та об'єктами діяльності, виконавча).

6. Особистісна компетентність (мотиваційна, аутопсихологічна, регулятивна, адаптивна, навчальна) [5, с. 51].

Доцільно зазначити, що професійному становленню фахівців сприяють інноваційні та інтерактивні форми навчання: індивідуальна, інформаційно-технологічна, проектна та інші. Не менш важливим у реалізації компетентнісного підходу є дистанційна форма навчання, особливо для студентів, що навчаються без відриву від виробництва і вирішують комплекс завдань самостійно. Доцільно віддати перевагу тим засобам навчання, які містять комунікативно-ситуативні завдання, завдання, що потребують залучення досвіду студентів, наближені до життя, майбутньої професійної діяльності, стимулюють їх активну розумову діяльність.

Компетентнісний підхід зміщує акценти з процесу нагромадження нормативно визначених знань, умінь і навичок у площину формування й розвитку в майбутніх фахівців здатності практично діяти і творчо застосовувати набуті знання й досвід у різних ситуаціях, що потребує від викладача зміщення акцентів у навчально-виховній діяльності з інформаційної до організаційно-управлінської площини.

Також змінюється і модель поведінки студента – дослідницько-активна самостійна діяльність приходить на зміну пасивному засвоєння знань. Процес наповнюється розвивальною функцією, яка стає інтегрованою характеристикою навчання. Така характеристика має сформуватись у процесі навчання і включає знання, вміння, навички, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості [4, с. 480].

Перевага компетентнісного підходу полягає у тому, що він дає змогу оцінити як знаннєву компоненту, так і особистісні зміни фахівця, які відбулись у процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що з позицій компетентнісного підходу рівень освіти визначається здатністю фахівця вирішувати проблеми різної складності на основі наявних знань та досвіду, а професійну компетентність випускників ВНЗ ми визначаємо як сукупність базових фахових знань, умінь і навичок, попереднього практичного досвіду творчої діяльності та позитивного ставлення до неї, що зумовлює їхньою готовність до успішної професійної діяльності.

Література:

1. Клак І. Є. Теоретичні засади компетентнісного підходу в системі вищої професійної освіти. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2015. №124. С. 32–34.

2. Панфілов Ю. І., Фурманець Б.І. Компетентнісний підхід в освіті: досвід, проблеми, перспективи. Теорія і практика управління соціальними системами. 2017. №3. С. 55–67.

3. Побірченко Н. С. Компетентнісний підхід у вищій школі: теоретичний аспект. Освіта та педагогічна наука. 2012. №3. С. 24–31.

4. Фурдуй С. Б. Компетентнісний підхід у вищій школі в Україні: розробка та впровадження ідей при підготовці фахівців соціономічної сфери. Young. 2017. Т.43. №3. С.485–489.

5. Ягупов В. В. Провідні методологічні характеристики основних видів компетентності майбутніх фахівців, які формуютья у системі професійно-технічної освіти. Модернізація професійної освіти і навчання. 2012. Т.2. С. 45–59.

References:

1. Klak, I. Ye. (2015). Teoretychni zasady kompetentnisnoho pidkhodu v systemi vyshchoi profesiinoi osvity [Theoretical foundations of a competent approach in the system of higher professional education]. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky, 124, pp. 32–34 [in Ukrainian].

2. Panfilov, Yu. I. &Furmanets B. I. (2017).Kompetentnisnyi pidkhid v osviti: dosvid, problemy, perspektyvy [Competency approach in education: experience, problems, perspectives]. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy, 3, pp. 55–67 [in Ukrainian].

3. Pobirchenko, N. S. (2012). Kompetentnisnyi pidkhid u vyshchii shkoli: teoretychnyi aspect [Competency approach in high school: theoretical aspect]. Osvita ta pedahohichna nauka, 3, pp. 24–31 [in Ukrainian].

4. Furdui, S. B. (2017). Kompetentnisnyi pidkhid u vyshchii shkoli v Ukraini: rozrobka ta vprovadzhennia idei pry pidhotovtsi fakhivtsiv sotsionomichnoi sfery [Competency approach in high school in Ukraine: development and implementation of ideas in preparation of specialists of the socionomic sphere], Young, 3(43), pp. 485–489 [in Ukrainian].

5. Yahupov, V. V. (2012). Providni metodolohichni kharakterystyky osnovnykh vydiv kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv, yaki formuiutia u systemi profesiino-tekhnichnoi osvity [Leading methodological characteristics of the maintypes of competenceof future specialists who for min the system of vocational education]. Modernizatsiiaprofesiinoiosvity i navchannia, 2, pp. 45–59 [in Ukrainian].

УДК 37.018.43

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1041-1051

Тесцова Олеся Олександрівна кандидат педагогічних наук, старший викладач, старший викладач кафедри германських мов, зарубіжної літератури та методик їхнього викладання, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25006, тел.: (0522) 32-08-89, https://orcid.org/0009-0004-8154-7119

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ НА ФАКУЛЬТЕТАХ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Анотація. У статті розглядаються сучасні технології, що використовуються для навчання студентів професійної англійської лексики на факультетах фізичного виховання. Особлива увага приділяється інноваційним методам, таким як інтерактивні платформи, мобільні додатки, віртуальні симуляції та інші цифрові інструменти, які сприяють ефективному засвоєнню спеціалізованої термінології. Проаналізовано переваги та виклики впровадження цих технологій у навчальний процес. Дослідження базується на практичних прикладах та досвіді викладачів, що дозволяє визначити найбільш дієві стратегії для підвищення рівня професійного мовлення студентів. Результати дослідження, представленні у статті, можуть бути корисними для педагогів, методистів та адміністрацій навчальних закладів, які прагнуть інтегрувати сучасні технології у процес викладання професійної англійської мови. Важлива увага у статті приділяється питанням підвищення комунікативних навичок студентів, їх залучення до активного навчального процесу та використання адаптивних навчальних систем для індивідуалізації навчання. Окремо виділено роль соціальних мереж та онлайн-спільнот у розвитку мовних компетентностей студентів, вказано на важливість міждисциплінарного підходу у навчанні англійської мови студентів факультетів фізичного виховання. У статті аналізуються приклади використання технологій на практиці, зокрема інтеграція англійської лексики у тренувальні програми та навчальні курси. Висвітлено роль інтерактивних відео-лекцій та онлайн-курсів у створенні динамічного навчального середовища. Окремо розглядається вплив віртуальних симуляцій та доповненої реальності на покращення розуміння студентами спеціалізованих термінів та концепцій.

Стаття також розкриває аспекти оцінювання знань та навичок студентів за допомогою сучасних технологій, таких як онлайн-тести та електронні портфоліо. Обговорюється значення зворотного зв’язку та його вплив на

мотивацію студентів до навчання. Підкреслюється важливість постійного оновлення навчальних матеріалів та підготовки викладачів до використання новітніх технологій.

Дослідження пропонує всебічний огляд сучасних технологій та їхнього впливу на навчання професійної англійської лексики, акцентуючи увагу на практичних аспектах та надаючи рекомендації для подальшого розвитку цієї галузі.

Ключові слова: інтерактивні навчальні платформи, професійна англійська лексика, віртуальні симуляції в освітньому процесі, колективне навчання англійської мови.

Testsova Olesya Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, St. Shevchenko, 1, Kropyvnytskyi, 25006, tel: (0522) 232-08-89, https://orcid.org/0009-0004-8154-7119

MODERN TECHNOLOGIES FOR TEACHING PROFESSIONAL ENGLISH VOCABULARY IN PHYSICAL EDUCATION FACULTIES

Abstract. The article examines modern technologies used for teaching professional English vocabulary in physical education faculties. Special attention is given to innovative methods such as interactive platforms, mobile applications, virtual simulations, and other digital tools that facilitate the effective acquisition of specialized terminology. The advantages and challenges of implementing these technologies in the educational process are analyzed. The research is based on practical examples and the experience of educators, which helps to identify the most effective strategies for enhancing students' professional English proficiency. The findings of the article can be useful for teachers, methodologists, and educational administrators who aim to integrate modern technologies into the process of teaching professional English. Additionally, the article discusses the issues of improving students' communication skills, their engagement in the active learning process, and the use of adaptive learning systems for individualized education. The role of social networks and online communities in developing language competencies, as well as the importance of an interdisciplinary approach in teaching English for specific purposes, is highlighted. The article analyzes practical examples of technology use, including the integration of English vocabulary into training programs and courses. The role of interactive video lectures and online courses in creating a dynamic learning environment is highlighted. The impact of virtual simulations and augmented reality on improving students' understanding of specialized terms and concepts is also discussed.

The article also explores aspects of assessing students' knowledge and skills through modern technologies such as online tests and electronic portfolios. The importance of feedback and its impact on students' motivation to learn are discussed. Emphasis is placed on the necessity of continuously updating educational materials and preparing educators to use the latest technologies.

Keywords: interactive learning platforms, professional English vocabulary, virtual simulations in the educational process, collaborative English language learning

Постановка проблеми. В умовах глобалізації та зближення народів англійська мова стала ключовим інструментом комунікації у багатьох професійних сферах, включаючи фізичне виховання. Навчання професійної англійської лексики на факультетах фізичного виховання є важливою складовою підготовки майбутніх фахівців. Сучасні технології відкривають нові можливості для ефективного засвоєння спеціалізованої термінології. У цій статті розглядаються різні підходи та інструменти, що використовуються для навчання професійної англійської мови у цій галузі.

Англійська мова – це мова міжнародного спортивного спілкування. Знання англійської мови дозволить спортсменам спілкуватися з тренерами, суддями, суперниками та командами з інших країн. Це допоможе їм краще розуміти правила, інструкції та стратегії, а також налагодити контакт з людьми з різних культур. Велика частина інформації про спорт, тренування, спортивну медицину та харчування доступна англійською мовою. Знання англійської мови дає спортсменам доступ до цієї інформації, що допоможе їм покращити свої результати та уникнути травм. Знання англійської мови може відкрити нові можливості для спортивної кар'єри. Спортсмени, які добре володіють англійською мовою можуть претендувати на кращі контракти, брати участь у міжнародних проектах та тренуватися в зарубіжних командах. Спортсмени, які подорожують на змагання та збори, часто стикаються з необхідністю спілкуватися англійською мовою. Знання англійської мови допоможе їм краще орієнтуватися в незнайомому середовищі, вирішувати побутові питання. Вивчення англійської лексики – це чудовий спосіб тренувати пам'ять, покращити когнітивні здібності та розширити світогляд, що також може допомогти спортсменам стати більш впевненими в собі та відкритими до нового.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна дослідниця Л. Терлецька у статті «Сучасні технології навчання англійської мови студентів педагогічних спеціальностей» (Modern technologies of teaching English language of students of pedagogical specialties) стверджує, що беручи до уваги технологічний аспект викладання іноземних мов у педагогічних інститутах та університетах, можна стверджувати, що найбільш широко застосовуються особистісно-орієнтовані та інформаційно-орієнтовані технології навчання. На її думку, особистісно-орієнтовані технології представлені технологіями диференціації та індивідуалізації навчання, проектними технологіями тощо [1, с. 130].

Сучасні дослідження підкреслюють важливість впровадження інноваційних технологій у навчання англійської мови, оскільки це сприяє підвищенню рівня володіння мовою та ефективнішій підготовці студентів до професійних і суспільних викликів, але при цьому існує потреба в подоланні проблеми недостатнього володіння англійською мовою серед студентів, навіть при тривалому періоді її вивчення. Дослідники М. Фебріанті, А. Бенат, А. Джуніарді у статті «Розробка матеріалів для вивчення англійської мови для студентів-спортсменів на основі www.goal.com» визначили, що англійська мова є одним із важливих предметів для студентів, оскільки знання англійської мови, безсумнівно, допоможе їм у майбутньому як у вирішенні професійних викликів, так і в інтеграції в суспільство. Проте це залишається постійною проблемою в освітній сфері – недостатнє володіння англійською мовою у студентів, незважаючи на те, що вони вивчають цей предмет від початкової школи до університету [2].

Мета статті – аналіз сучасних технологій, які використовуються для навчання професійної англійської лексики на факультетах фізичного виховання. Стаття має на меті визначити ефективність інноваційних методів, таких як інтерактивні платформи, мобільні додатки, віртуальні симуляції та інші цифрові інструменти, у покращенні засвоєння спеціалізованої термінології студентами.

Виклад основного матеріалу. Однією з найефективніших сучасних технологій є інтерактивні навчальні платформи. Такі платформи, як Moodle, Blackboard та Coursera, дозволяють створювати інтерактивні курси з багатим мультимедійним контентом. Викладачі можуть використовувати відео, аудіо, інтерактивні завдання та тести для покращення засвоєння матеріалу. Інтерактивні платформи також сприяють активній взаємодії між студентами та викладачами, що є важливим фактором у процесі навчання.

Мобільні додатки стали невід'ємною частиною навчального процесу. Спеціалізовані додатки для вивчення англійської мови, такі як Duolingo, Memrise та Babbel, пропонують інтерактивні заняття, які можуть бути адаптовані до потреб студентів факультетів фізичного виховання. Ці додатки дозволяють студентам вивчати нові слова та фрази в будь-який час і в будь-якому місці, що значно підвищує ефективність навчання.

Duolingo пропонує інтерактивні уроки, які охоплюють словниковий запас, граматику та вимову. Уроки представлені у вигляді ігор, що робить навчання захоплюючим. *Memrise* використовує картки та мнемотехніки для запам'ятовування нових слів і фраз. Додаток також містить відео з носіями мови для покращення сприйняття на слух. *Babbel* пропонує структуровані курси, розділені за рівнями та темами. Уроки фокусуються на практичних ситуаціях та повсякденному спілкуванні. *Rosetta Stone* використовує метод

повного занурення, де навчання відбувається без перекладів, лише англійською мовою. Додаток включає інтерактивні уроки та практичні заняття з носіями мови. *HelloTalk* дозволяє користувачам спілкуватися з носіями мови через текстові повідомлення, голосові повідомлення та відеодзвінки. Це соціальна платформа для мовного обміну. *Busuu* пропонує уроки, які охоплюють всі аспекти мови: читання, письмо, слухання та говоріння. Додаток також надає можливість отримувати зворотний зв'язок від носіїв мови. *Lingodeer* надає курси з граматики, словникового запасу та вимови. Додаток фокусується на азійських мовах, але також включає англійську. *FluentU* використовує реальні відео, такі як музичні кліпи, трейлери фільмів, новини та інші, для навчання мови. Кожне відео супроводжується інтерактивними субтитрами. *Tandem* дозволяє користувачам знаходити мовних партнерів для обміну мовами. Додаток підтримує текстові, голосові та відеочати. *Voxy* пропонує персоналізовані уроки, які адаптуються до інтересів і потреб користувача. Додаток також включає реальні матеріали, такі як статті та новини.

Наприклад, застосування Duolingo для вивчення професійної лексики для спортсменів може бути дуже ефективним, якщо використовувати деякі творчі підходи. Ось кілька прикладів:

1. Використання наявних курсів з фокусом на спортивну тематику:

Пошук тематичних уроків передбачає пошук розроблених занять, які можуть містити загальну лексику, пов’язану зі здоров'ям, фізичною активністю, анатомією та тренуванням. Наприклад, уроки з темами «Здоров’я», «Фітнес», «Харчування» можуть бути корисними. Поглиблення знань через контекст відбувається, коли студент зустрічає нові слова, створює власні речення, які мають відношення до спорту.

Наприклад, при вивченні слова «muscle» (м'яз), викладач пропонує студентам створити реченняя. наприклад: «Strong muscles are essential for a sprinter» (Сильні м'язи є необхідними для спринтера).

2. Користування функцією «Custom Practice». Ця функція допомагає створювати власні списки слів, зосереджені на спортивній лексиці. Можна додавайте слова, пов'язані з тренуваннями, спортивним обладнанням, змаганнями та іншими аспектами спортивного життя. Студенти повторюють слова та регулярно практикують ці списки, використовуючи функцію «Custom Practice» для повторення і закріплення професійної лексики.

3. Використання додаткових ресурсів Duolingo, наприклад, *Duolingo Stories* дає можливість **ч**итати та слухати історії, що стосуються фізичних вправ, здоров'я чи спортивних досягнень. Хоча основні історії можуть бути загального характеру, вони допоможуть покращити розуміння контексту і застосування професійної лексики. А також *Duolingo Events* уможливлює

брати участь у онлайн-заняттях та подіях, де можна практикувати англійську з носіями мови та спілкуватися з іншими учасниками на теми спорту, фізичної підготовки та здоров'я.

4. Інтеграція Duolingo з іншими ресурсами. Використання разом з іншими додатками дає можливість поєднувати Duolingo з іншими додатками, такими як Quizlet, де можна створювати флеш-карти зі спортивною лексикою та створювати власні флеш-карти з термінами та визначеннями для закріплення знань.

Вивчення лексики через медіа полягає у тому, що студенти дивляться відео на YouTube з тренувань чи спортивних подій англійською мовою і додають нову лексику у свій Duolingo словник та читають статті про спорт та тренування на англомовних сайтах, використовуючи Duolingo для практики нових слів.

5. Використання функцій соціального навчання. Необхідність залучати студентів до обговорень у Duolingo форумах на теми спорту та тренувань є важливим для вивчення та засвоєння професійної лексики з англійської мови. Викладач може ставити запитання та ділитися своїми знаннями з іншими користувачами, щоб поглибити розуміння професійної лексики.

Duolingo може стати ефективним інструментом для вивчення професійної лексики для спортсменів, якщо використовувати його разом з іншими ресурсами та творчими методами. Регулярна практика, створення спеціалізованих списків слів та інтеграція з реальними спортивними ситуаціями допоможуть поглибити знання і зробити навчання більш ефективним.

Візуалізація складних концепцій є ще одним інноваційним підходом до навчання професійної англійської лексики. Наприклад, студенти можуть взаємодіяти з віртуальними моделями м'язів та кісток, що допоможе їм краще зрозуміти та запам'ятати відповідні терміни. Студенти можуть брати участь у віртуальних тренуваннях, де вони повинні виконувати певні вправи та використовувати відповідну лексику для опису своїх дій. Наприклад, віртуальний тренер може давати інструкції англійською мовою, які студенти повинні розуміти та виконувати. Вони можуть бути занурені у віртуальні змагання, де вони повинні спілкуватися зі своїми товаришами по команді та тренерами англійською мовою, використовуючи професійну лексику. Це допоможе їм покращити свої комунікативні навички та підготуватися до реальних змагань на міжнародному рівні.

Цифрові інструменти для спільної роботи, такі як Google Docs, Microsoft Teams та Slack, сприяють колективному навчанню та обміну знаннями між студентами. Вони дозволяють студентам працювати над спільними проектами, обмінюватися матеріалами та обговорювати завдання в режимі

реального часу. Це допомагає студентам розвивати комунікативні навички та покращувати розуміння професійної англійської лексики.

Електронні словники та перекладачі, такі як Linguee, Google Translate та Oxford Learner's Dictionaries, є незамінними інструментами для студентів, які вивчають професійну англійську лексику. Вони дозволяють швидко знаходити переклади та визначення нових слів, а також отримувати приклади використання термінів у контексті. Використання таких інструментів значно спрощує процес вивчення мови та підвищує ефективність засвоєння матеріалу.

Linguee – це онлайн-словник та перекладач, який містить багатий корпус двомовних прикладів з реальних джерел, що робить його корисним інструментом для вивчення спеціалізованої лексики, включаючи професійну англійську лексику для спортсменів. Ось як можна застосовувати Linguee для цієї мети:

1. Пошук спеціалізованої лексики. Аналіз прикладів у контексті передбачає введення спортивних термінів та фраз у Linguee для пошуку прикладів їх використання у реальних текстах.

Наприклад, студент шукає терміни як «strength training» (силове тренування), «endurance» (витривалість) або «aerobic exercise» (аеробні вправи) і аналізує разом з викладачем, як вони використовуються в різних контекстах.

Розширення словникового запасу відбувається за рахунок знаходження синонімів та пов'язаних термінів. Це допомагає студентам збагачувати словниковий запас. Наприклад, ввівши слово «exercise», студенти знаходять такі терміни, як «workout», «training session», «physical activity».

2. Порівняння перекладів. Можливим є застосування Linguee для перекладу спеціалізованих термінів з рідної мови на англійську. Студенти мають можливість порівнювати різні варіанти перекладу, щоб знайти найбільш відповідний до контексту. Наприклад, переклад слова «тренування» може мати різні варіанти в залежності від контексту: «training», «workout», «practice».

3. Вивчення професійних текстів. Аналіз текстів з професійної літератури відбувається шляхом введення цілих фраз або речень, щоб знайти приклади їх використання у професійній літературі. Наприклад, «proper nutrition for athletes» (правильне харчування для спортсменів) або «injury prevention in sports» (профілактика травм у спорті). Збагачення розуміння через контекст під час читання прикладів та використання термінів у різних текстах, таких як наукові статті, блоги, новини про спорт для кращого розуміння контексту та правильного вживання лексики.

4. Використання мобільного додатка Linguee є доступним і зручним, студенти можуть завантажити мобільний додаток Linguee на свій смартфон для зручного доступу до словника та перекладів у будь-який час.

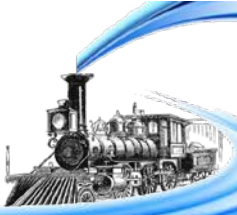
Вони використовують додаток під час тренувань або перегляду спортивних подій для миттєвого пошуку термінів та фраз.

Також існує функція офлайн доступу додатку, майбутні спортсмени можуть завантажити словникові бази для використання в режимі офлайн, що особливо корисно під час подорожей або перебування в місцях з обмеженим доступом до Інтернету.

Підготовка навчальних матеріалів за допомогою Linguee є зручним для викладачів, оскільки можливим є завантаження та створення глосаріїв та списків термінів з прикладами. Додаток створює завдання для студентів з використанням реальних прикладів з Linguee для поглиблення їх розуміння професійної лексики.

Комбінування з іншими навчальними інструментами є перевагою у використанні Linguee разом з іншими додатками, такими як Quizlet, для створення флеш-карток з професійною лексикою. Викладачі можуть інтегрувати результати пошуку з Linguee у свої нотатки або навчальні плани для систематичного повторення та практики. Linguee є потужним інструментом для вивчення професійної англійської лексики для спортсменів. Використання цього ресурсу дозволяє збагачувати словниковий запас, аналізувати приклади використання термінів у реальних контекстах, порівнювати переклади та отримувати доступ до автентичних матеріалів. Застосування Linguee у навчальному процесі сприяє більш глибокому засвоєнню спеціалізованої лексики та підвищує ефективність навчання.

Запропоновані на платформах Coursera, edX та FutureLearn, онлайнові курси та вебінари, є чудовим джерелом для вивчення професійної англійської лексики. Вони надають доступ до високоякісних навчальних матеріалів та лекцій від провідних експертів у галузі. Студенти можуть вибирати курси, що відповідають їхнім інтересам та потребам, і навчатися у зручний для них час. Адаптивні навчальні системи, такі як Smart Sparrow та Knewton, використовують штучний інтелект для персоналізації навчального процесу. Вони аналізують успішність студентів та адаптують навчальні матеріали відповідно до їхніх потреб і рівня знань. Це дозволяє кожному студенту отримувати індивідуалізовану підтримку та досягати кращих результатів у вивченні професійної англійської лексики. За допомогою Smart Sparrow можна створити модулі, які фокусуються на термінології, пов'язаній з анатомією та фізіологією. Студенти можуть вивчати назви м'язів, кісток, суглобів та інших структур, використовуючи інтерактивні 3D моделі та віртуальні дисекції (Табл. 1).

Таблиця 1

Модулі навчання професійної лексики для майбутніх спортсменів

№	Назва модуля	Опис тем
1	2	3
1	Основи анатомії людського тіла	**1.1. Вступ до анатомії:** - Огляд основних систем органів людського тіла (опорно-рухова система, м'язова система, нервова система тощо). - Інтерактивні 3D моделі для вивчення розташування та функцій основних органів та систем. **1.2. Кісткова система:** - Вивчення назв основних кісток тіла та їх функцій. - Завдання на відповідність: знайдіть назву кістки на інтерактивній моделі. - Відео-лекції з демонстрацією кісткових структур. **1.3. М'язова система:** - Огляд основних м'язових груп та їх функцій. - Інтерактивні завдання з маркуванням м'язів на 3D моделі. - Вправи на відповідність назв м'язів їх функціям.
2	Фізіологія спортивних вправ	**2.1. Енергетичні системи організму:** - Огляд аеробної та анаеробної систем енергії. - Інтерактивні симуляції для вивчення процесів вироблення енергії під час різних видів фізичних навантажень. **2.2. Серцево-судинна система:** - Вивчення функцій серця та судин під час фізичних вправ. - Відео-матеріали з поясненням роботи серцево-судинної системи під час навантажень. - Інтерактивні завдання для закріплення термінології. **2.3. Дихальна система:** - Огляд функцій дихальної системи та її значення для спортсменів. - Інтерактивні моделі легенів та завдання з маркуванням їх структур. - Вправи на відповідність термінів їх визначенням.
3	Спортивна травматологія та реабілітація	**3.1. Основи спортивної травматології:** - Вивчення типових спортивних травм та їх симптомів. - Інтерактивні кейси з діагностикою травм на основі симптомів. - Відео-матеріали з поясненням різних типів травм. **3.2. Принципи реабілітації:** - Огляд основних методів реабілітації після спортивних травм. - Інтерактивні симуляції реабілітаційних процедур. - Вправи на відповідність термінів реабілітаційних методик їх описам.

Продовження таблиці 1

1	2	3
4	Фізіологія тренувального процесу	**4.1. Підготовка до тренувань:** - Вивчення фізіологічних процесів підготовки організму до тренувань. - Відео-матеріали з демонстрацією розігрівальних вправ. - Інтерактивні завдання для закріплення термінології. **4.2. Вплив тренувань на організм:** - Огляд впливу різних типів тренувань на різні системи організму. - Симуляції, що показують зміни в організмі під час тренувань. - Завдання на відповідність типів тренувань їх впливам на організм.
5	Харчування та гідратація спортсменів	**5.1. Основи спортивного харчування:** - Вивчення принципів харчування для спортсменів. - Інтерактивні завдання з планування дієти для різних типів спортивних навантажень. - Відео-лекції з поясненням важливості макро- та мікроелементів у харчуванні спортсменів. **5.2. Гідратація та її значення:** - Огляд значення гідратації під час фізичних навантажень. - Інтерактивні симуляції впливу дегідратації на продуктивність спортсмена. - Завдання на відповідність термінів, пов'язаних з гідратацією, їх визначенням.

У таблиці 1 представлено п’ять модулів, які фокусуються на різних аспектах анатомії, фізіології, спортивної травматології, реабілітації та харчування спортсменів. Кожен модуль включає інтерактивні завдання, відео-лекції та симуляції, що сприяють глибшому засвоєнню професійної лексики студентами. Модулі забезпечують індивідуалізований підхід до навчання, що дозволяє враховувати рівень знань і потреби кожного студента. Використання таких технологій значно покращує якість навчання та підготовки майбутніх спортсменів до професійних викликів. Ця структура дозволяє студентам не лише вивчати теоретичні аспекти, а й практично застосовувати отримані знання у реальних ситуаціях.

Незважаючи на численні переваги, впровадження сучасних технологій у навчальний процес має свої виклики. Одним з основних є технічні проблеми, такі як відсутність доступу до високошвидкісного інтернету або недостатнє технічне забезпечення. Крім того, важливою проблемою є недостатня

підготовка викладачів до використання нових технологій. Для успішного впровадження технологій необхідно проводити тренінги та семінари для викладачів, щоб вони могли ефективно використовувати цифрові інструменти у своїй роботі.

Перспективи розвитку сучасних технологій у навчанні професійної англійської лексики на факультетах фізичного виховання є надзвичайно обнадійливими. З розвитком штучного інтелекту та машинного навчання можна очікувати появу ще більш інноваційних та ефективних інструментів. Наприклад, використання чат-ботів для практики розмовної англійської або адаптивних навчальних систем, що автоматично підбирають матеріали відповідно до рівня знань студента.

Висновки. Сучасні технології відкривають нові можливості для навчання професійної англійської лексики та вдосконалення мовної компетентності студентів на факультетах фізичного виховання. Використання інтерактивних платформ, мобільних додатків, віртуальних симуляцій та інших цифрових інструментів значно підвищує ефективність навчального процесу. Однак для успішного впровадження цих технологій необхідно подолати технічні та організаційні виклики. Перспективи розвитку у цій сфері є надзвичайно обнадійливими, що дозволяє сподіватися на подальше покращення якості освіти та підготовки майбутніх фахівців.

Література:

1. Terletska L. Modern technologies of teaching English language of students of pedagogical specialties // Pedagogy of the formation of a creative person in higher and secondary schools. 2020. № 3(69). С. 129-132. DOI: 10.32840/1992-5786.2020.69-3.26

2. Febrianti M., Banat A., Juniardi A. Developing English learning materials for sports students based www.goal.com// The 7th International Conference on English Language Teaching, Linguistics and Literature, UIN Maulana Malik Ibrahim Malang. 2022. January 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/358233272_DEVELOPING_ENGLISH_LEARNING_MATERIALS_FOR_SPORTS_STUDENTS_BASED_WWWGOALCOM

References:

1. Terletska L. Modern technologies of teaching English language of students of pedagogical specialties // Pedagogy of the formation of a creative person in higher and secondary schools. 2020. № 3(69). С. 129-132. DOI: 10.32840/1992-5786.2020.69-3.26

2. Febrianti M., Banat A., Juniardi A. Developing English learning materials for sports students based www.goal.com// The 7th International Conference on English Language Teaching, Linguistics and Literature, UIN Maulana Malik Ibrahim Malang. 2022. January 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/358233272_DEVELOPING_ENGLISH_LEARNING_MATERIALS_FOR_SPORTS_STUDENTS_BASED_WWWGOALCOM

УДК 027.7 398 655 379.8

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1052-1061

Тименко Володимир Петрович доктор педагогічних наук, професор кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, вул. Мала Шияновська 2, м.Київ, 01011, тел.:(067)270-58-66, https://orcid.org/0000-0002-5039-2511

Колєснікова Аурелія Едуардівна аспірантка кафедри професійної освіти в сфері технологій та дизайну, Київський національний університет технологій та дизайну, вул. Мала Шияновська 2, м. Київ, 01011, тел.:(093)169-28-46, https://orcid.org/0000-0003-3949-6384

ІНТЕГРАЦІЯ ЕТНОДИЗАЙНУ В ГРАФІЧНИЙ ДИЗАЙН ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ДИЗАЙН-ОСВІТИ

Анотація. Пропонується етнічно зорієнтований підхід до діагностики майбутніх фахівців графічного дизайну. Вказано на потенційну можливість такого підходу для виявлення талановитих дизайнерів-етнофорів. Запропоновано формулювання сутності нових понять: графічний етнодизайн, етнічна обдарованість.

Розглянуті етнопедагогічні аспекти інтеграції етнодизайну в графічному дизайні для діагностики обдарованості учнів. Досліджено використання етнопедагогічних підходів у діагностиці обдарованості серед здобувачів вищої мистецької освіти. Зокрема, стаття аналізує впровадження інноваційних підходів, що ґрунтуються на етнокультурних особливостях, у дизайні. Результати дослідження вказують на потенційну ефективність використання етнопедагогічних методів у процесі виявлення та розвитку талановитих майбутніх фахівців.

Розглядається роль інтеграції етнодизайну в графічний дизайн як інструменту для розвитку творчої обдарованості у здобувачів вищої дизайн-освіти. Дослідження вивчає вплив етнодизайну на креативність та інноваційність студентів, а також розглядає ефективні методи впровадження етнічних елементів у графічний дизайн. Результати дослідження підкреслюють значення інтеграції етнодизайну як засобу стимулювання творчості та розвитку особистого потенціалу у майбутніх фахівців дизайну. Визначено зміст етнодизайну та етнохудожньої культури майбутнього фахівця з графічного дизайну. Інтерпретовано основну інтегральну якість етнодизайнерської

освіти та прогнозовано способи їх збереження на основі сакрального розуміння речей, ідей та образів. За допомогою вивчення етнодизайну майбутні фахівці з дизайну можуть зрозуміти тонкощі процесу дизайн творчості в дусі традицій, здатності вивчати, зберігати та передавати ці цінності новим поколінням у поліетнічному суспільстві.

Ключові слова: педагогіка, дизайн-освіта, графічний дизайн, етнодизайн, фолк-дизайн, етнопедагогіка, діагностика обдарованості.

Tymenko Volodymyr Petrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor department of professional education in the field of technology and design of the Kyiv National University of Technology and Design, St. Mala Shiyanovska 2, Kyiv, 01011, tel.: (067) 270-58-66, https://orcid.org/0000-0002-5039-2511

Koliesnikova Aureliia Eduardivna graduate student of the department of professional education in the field of technology and design of the Kyiv National University of Technology and Design, Ukraine, St. Mala Shiyanovska 2, Kyiv, 01011, https://orcid.org/0000-0003-3949-6384

INTEGRATION OF ETHNO-DESIGN IN GRAPHIC DESIGN AS A TOOL FOR DEVELOPMENT OF CREATIVE TALENT OF HIGHER DESIGN EDUCATION ACQUIRES

Abstract. An ethnically oriented approach to the diagnosis of future graphic design specialists is proposed. The potential possibility of such an approach for identifying talented designers-ethnophors is indicated. The formulation of the essence of new concepts is proposed: graphic ethnodesign, ethnic giftedness. Ethno-pedagogical aspects of the integration of ethno-design in graphic design for the diagnosis of giftedness of students are considered.

The use of ethnopedagogical approaches in the diagnosis of giftedness among students of higher art education was studied. In particular, the article analyzes the implementation of innovative approaches based on ethno-cultural features in design. The results of the study indicate the potential effectiveness of using ethnopedagogical methods in the process of identifying and developing talented future specialists. The role of the integration of ethnodesign into graphic design as a tool for the development of creative talent in students of higher design education is considered.

The study examines the influence of ethnic design on the creativity and innovation of students, and also considers effective methods of introducing ethnic elements into graphic design. The results of the study emphasize the importance of the integration of ethnodesign as a means of stimulating creativity and developing

personal potential in future design professionals. The content of ethnodesign and ethnoartistic culture of the future specialist in graphic design is defined. The main integral quality of ethnodesign education is interpreted and ways of their preservation based on the sacred understanding of things, ideas and images are predicted. By studying ethnodesign, future design specialists can understand the intricacies of the process of design creativity in the spirit of traditions, the ability to study, preserve and transmit these values to new generations in a multi-ethnic society.

Keywords: pedagogy, educational design, graphic design, ethnodesign, folk design, ethnopedagogy, diagnosis of giftedness.

Постановка проблеми. Нинішній складний соціально-економічний стан потребує розроблення нової концептуальної моделі національної дизайн-освіти і виховання. Така модель дизайн-освіти може бути розроблена на засадах нової інтегративної філософської і психолого-педагогічної галузі наукових знань з етнодизайну. Педагогам варто усвідомити, що продуктивна творча активність майбутніх графічних дизайнерів – це діяльність, в результаті якої формуються додаткові мотиви, особистісні здібності, що сприяють досягненню творчих результатів з етнодизайну, а особливо з етнічної графіки, що притаманна етнічно обдарованому дизайнеру-етнофору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування та розвитку сучасної освіти з етнодизайну висвітлюються такими українськими ученими як професор Руденченко А.А. яка в своїй праці вказувала що: «Етнічна ідентичність може розглядатися як внутрішня якість етноособистості, що має ознаки етнічної дизайн-обдарованості – здатності до художнього проектування в етнічному стилі. Етнічна ідентичність може трактуватися як «жива матерія», траєкторія розвитку якої в біосфері зумовлена пасіонарним поштовхом. Емпіричний досвід виявлення етнічної дизайн-обдарованості як «іскри Божої», зумовленої «пасіонарним поштовхом», зафіксовано у традиціях етнопедагогік різних освітніх систем» взято з [1].

Науковиця Сиваш І.О. стверджувала що у сучасній Україні, окрім прагнення завоювати стійкі позиції на світовому ринку дизайну, є й внутрішні мотиви для використання образів народного мистецтва в дизайн-діяльності. У нинішньому національному просторі гостро постала потреба в самоідентифікації, а відтак виникла необхідність звернутися до традиційного мистецтва як одного із чинників, що допомагає об’єднувати суспільство. Тому сьогодні мотиви народного мистецтва використовують у різних сферах. Ці тенденції яскраво проявляються й у дизайні та відіграють культуротворчу роль.

Формотворчі прийоми, особливості технологічного вирішення та принципи народного художнього ремесла використовують у дизайні до сьогодні. Мова символів, кольорів та образів народного мистецтва увійшли в

графічний дизайн і дизайн інтер'єру. Дизайнери, що працюють в етностилістиці, постійно звертаються до народної кераміки, металу, дерева, костюма тощо, шукаючи нові ідеї, де випрацьовують неповторну стилістику етнодизайну. Тому надзвичайно вагомим є всебічне вивчення та розуміння народного декоративно-ужиткового мистецтва. Розглянуто в [2].

Китайський науковець Юбін Ву в своїх дослідженнях наголошував що народна творчість, принесла глибоке просвітлення і позитивні віяння у навчання дизайн наукам. Після п'яти тисяч років розвитку цивілізації в Китаї, народна творчість накопичила велику кількість багатих і різноманітних художніх виражень. Методи і форми через творчу практику художників і майстрів минулої династії: гравіювання на деревині, новорічна айдентика, вирізка з паперу, вишивка, макіяж на обличчі, ляльки, театр тіней, архітектура, різьба по каменю, костюми, маски, народна витинанка або кольорова ксилографія. Новорічні картини,більш відомі під назвою «куансі» або «ніань» є важливою частиною національної культури Китаю.

Дизайн продукти візуальної комунікації пов'язані з повсякденним життям людей, в тому числі це шрифти, колір, лого, ілюстрація. Як засіб для вираження атмосфери або почуття дизайнери використовують колір, як один з найважливіших елементів в сучасному дизайні, що робить дизайнерські продукти візуальними та художніми. Співвідношення народних колоритів походить з практичної роботи людей, майстрів. Народний кольорові композиції мають свій символізм: фіолетовий - страх, жовтий – щастя, зелений – молодість, червоний – люов. Провінція Цзянсу наприклад має свою символіку "червоні квіти і зелень листя», Хунань використовує зображення гір і річок з відповідними кольорами. Місто Цзинань на своєму гербі використовує символічне зображення тисячі джерел синього і червоного кольорів, так як місто славиться своїми джерелами. Вище наведені приклади візуально доводять важливість вивчення етнічних проявів в візуальній комунікації «середовище – людина», процитовано з [3].

Дослідники В.М. Гриньова, Т.В. Паньок стверджують що вивчення дисциплін зі спрямуванням до етнодизайну допомагає концептуальній ідеї про те, що художня освіта повинна мати національний характер, сприяти відтворенню ґенетичного коду нації, її ментальності, широкому впровадженню національних цінностей у вигляді різних високохудожніх творів на споживчий ринок, етнізації навчально-виховного процесу через культурологічно-мистецтвознавче пізнання. Досягнення мети художнього, творчого розвитку майбутніх вчителів мистецьких дисциплін прямо пов'язане зі збереженням автентичних традицій зображальності та орнаментики в оформленні буттєвого і духовного простору українців, що здійснюється за умови навчання за індивідуальними освітніми маршрутами. Так, світоглядні,

художньо естетичні контексти педагогічного складника використовуються у вибіркових блоках, присвячених етнодизайну із залученням декоративно-ужиткових дисциплін; у творенні оригінальних декоративних творів з елементами чи стилістикою відомих українських майстрів: М. Приймаченко, К. Білокур, П. Хоми, сестер Гуменюк, Петриківки, Ф. Панько, Т. Пати та інших. Знання, які майбутні вчителі мистецьких дисциплін «приміряють» на собі та порівнятимуть власні ідеї з думками та поглядами майстрів національного масштабу, дозволять відчувати себе частиною етнокультурної спільноти, спроектувати власний професійний шлях.

Навчальні дисципліни з етнодизайну мають бути спрямовані на формування усіх компонентів професійного художнього мислення, а також на ті професійно-особистісні властивості, які забезпечують самоідентифікацію та патріотичне виховання майбутніх вчителів мистецьких дисциплін. Причому механізми етнологічної самоідентифікації та самостабілізації повинні бути наскрізними, починаючи з першого й до останнього курсів навчання. Процитовано з [4].

Мета статті – є розгляд понятійного апарату графічного етнодизайну; осмислення графічного етнодизайну як засобу діагностики творчої обдарованості здобувачів вищої дизайн-освіти.

Виклад основного матеріалу. Етнодизайн у традиційному графічному дизайні є важливим напрямом етнокультурного самовираження. Проте поєднання традиційної художньо-графічної творчості з інноваційними технологіями мультимедійного дизайну досі недостатньо вивчене. У традиційному графічному фолк-дизайні етностиль може виявлятися у використанні національних символів, візерунків та колориту, що відображають етнічну культурну спадщину історико-етнографічних територій України або інших країн у шрифтах, айдентиці, ілюстрації, анімації, відеоіграх, світах доповненої реальності тощо.

Основними аспектами педагогічного підходу в навчанні етнографічного дизайну здобувачів вищої освіти можна назвати:

1. Вивчення традиційної культури: першим кроком є вивчення та розуміння культурних традицій, символів, колориту та естетики певного народу чи регіону. Це може включати в себе вивчення історії, мистецтва, релігії та інших аспектів культури.

2. Засвоєння комп'ютерної графіки: Для успішного впровадження етнодизайну в комп'ютерну графіку, важливо володіти основами графічного дизайну та вміти використовувати графічні програми та інструменти.

3. Аналіз та адаптація: студент повинен здійснювати аналіз та адаптацію традиційних елементів у графічних проектах. Це може включати в себе вибір правильних символів, кольорів та композиції для створення візуально привабливих дизайнів.

4. Практична робота: навчання етнодизайну в комп'ютерній графіці включає в себе багато практичних завдань. Студенти повинні розробляти графічні проєкти, в яких вони застосовують засвоєні знання та навички.

5. Зворотний зв'язок та критика: Важливо отримувати зворотний зв'язок та конструктивну критику від викладачів та колег. Це допомагає покращувати навички та розвивати свій стиль.

6. Дослідження та інновації: навчання етнодизайну в комп'ютерній графіці також сприяє дослідженню та розвитку нових підходів та інновацій у цій галузі. Студенти можуть спробувати поєднувати різні культури чи створювати унікальні графічні рішення.

7. Виставки та публікації: у процесі навчання можна брати участь у виставках або публікувати свої роботи, що дозволяє спільноті та широкому глядачеві оцінити ваші досягнення.

Також, окрім навичок академічних основ з художньої композиції, кольорознавства, матеріалознавства, побудови малюнка та різних графічних технік. Майбутні етнографічні дизайнери мають такі здібності:

- Екзистенціальна здібність – здатність і схильність формулювати питання про життя, смерть та інші екзистенціальні прояви сутнісних сил єства людини. Перспективи сучасної людини полягають у безмежності світового простору. Розвиток творчої особистості дає змогу створити величезну кількість комбінацій вирішення завдань і обрати з них максимально корисні для людства. Щоб виробляти стратегії формування творчої особистості, необхідно розуміти її творчі надбання. У контексті еволюції творчої особистості з філософських позицій важливо розглянути проблемне поле творчості. Тому саме вона є «золотим ключиком», який відкриває двері мислення творчої особистості. Творчі процеси реалізуються сьогодні в особливому соціокультурному середовищі, формування якого зумовлено розвитком сучасного суспільства й культурних тенденцій у житті новітньої постмодерної цивілізації.
- Натуралістична здібність – здатність відчувати органічну єдність з природою, «живою матерією».

Відомий англійський дослідник Чарльз Роберт Дарвін. У своїй знаменитій праці «Походження видів шляхом природного відбору» показав, що еволюція в органічному світі здійснюється під впливом трьох основних чинників: мінливості, спадковості та природного відбору. Мінливість є основою утворення нових ознак у будові та функціях організмів. Спадковість закріплює ці ознаки та особливості. У процесі природного відбору в боротьбі за виживання зникають організми, які не здатні пристосуватися до нових умов існування. Завдяки цьому єдиному процесу організми в результаті еволюції нагромаджують все нові пристосувальні ознаки, що врешті-решт і зумовлює появу нових видів.

Таким чином, можна стверджувати що натуралістична здібність – це здатність людини до еволюції, в нашому випадку «творчої еволюції».

- Просторова здібність – здатність точно сприймати наочно-просторовий світ (мисливець, скаут або провідник) та втілювати почуття в образах (дизайнер, архітектор).

Виявлення рівня розвитку проектно-художньої творчості студентів в етнографіці поширюється на їхню мотиваційну сферу, що передбачає усвідомлення потреби й стимулювання позитивної мотивації до оволодіння творчими вміннями; когнітивну, у процесі реалізації якого студенти отримують напрям інтелектуальних й індивідуальних творчих умінь кожного студента, методичну послідовність дій для вирішення власних творчих завдань; змістовно-діяльнісну, завдяки якій студенти оволодівають творчими вміннями в процесі навчання, моделювання реальних завдань, зокрема художніх за змістом й формою, розвиваючи таким чином творчі вміння в різних видах фахової підготовки; оцінно-рефлексивну, у процесі реалізації якої відбувається корекція методів підвищення рівня якості сформованих творчих умінь на основі діагностики, оцінки й самооцінки студентами досягнутих результатів.

Важливість діагностики творчої обдарованості майбутніх фахівців графічного дизайну за допомогою методів етнопедагогіки у сучасному світі, де графічний дизайн відіграє важливу роль у візуальному сприйнятті інформації, виявлення та розвиток талановитих молодих дизайнерів стає надзвичайно важливим завданням. Однак, традиційні методи діагностики не завжди відображають всі аспекти творчого потенціалу. У зв'язку з цим, застосування методів етнопедагогіки може стати першим кроком у виявленні та розвитку обдарованих майбутніх фахівців графічного дизайну.

Етнопедагогіка відображає глибинні культурні та психологічні аспекти навчання та розвитку особистості. Використання її методів у діагностиці творчої обдарованості дозволяє звернутися до унікальних характеристик кожної культури, що може бути корисним у виявленні та розвитку індивідуальних здібностей майбутніх дизайнерів.

Один з ключових аспектів етнопедагогіки - це підтримка креативності та індивідуального підходу до навчання. В процесі діагностики обдарованості майбутніх фахівців графічного дизайну, важливо враховувати не лише загальні стандарти, а й унікальні особливості кожного студента, які можуть бути виявлені за допомогою етнопедагогічних методів.

Іншим важливим аспектом є підтримка міжкультурного розуміння та сприяння розвитку глобальної естетики у майбутніх дизайнерів. Інтеграція елементів етнокультури у діагностику та навчання може сприяти розширенню горизонтів студентів, поглибленню їхнього розуміння різноманітності та стимулюванню творчого мислення.

Використання методів етнопедагогіки у діагностиці творчої обдарованості майбутніх фахівців графічного дизайну є важливим кроком у підтримці індивідуального розвитку та розкритті потенціалу кожного студента. Це сприяє не лише збагаченню професійних навичок, а й формуванню творчої та культурно-чутливої особистості, здатної до успішної реалізації в галузі графічного дизайну в сучасному багатокультурному світі.

Для педагогічної діагностики рівнів розвитку у студентів здібностей до художнього проектування в етнічному стилі необхідно дотримуватися педагогічних умов – стимулювання студентів до самостійної діяльності, щоб ці стимули сприяли вихованню вольових якостей студентів, заохоченню їх до роботи над собою, прагнення виконувати навчальну роботу в закладі, а також власні творчі завдання: вчасно, якісно, керуючись почуттям обов'язку та відповідальності.

Завданням графічного дизайнера є створення функціонального, економічно й ергономічно обґрунтованого дизайн продукту, що забезпечить фізичний і психологічний комфорт споживача. Одна з найважливіших функцій сучасного дизайну – естетична, вона задовольняє потребу людини в прекрасному. Тому дизайнери вивчають образотворче мистецтво, історію декоративного мистецтва, переосмислюють матеріальну спадщину, щоб створити естетично довершені об'єкти. Для задоволення естетичних і духовних потреб споживача дизайнери часто звертаються до етнотематики. Питання запровадження українських народних мотивів у дизайнерську практику постає ще на рівні здобуття вищої освіти. Перед дизайн-освітою в мистецьких закладах як однієї з важливих ланок у загальній структурі дизайн-діяльності постає проблема створення умов формування як загальнонаціональних, так і регіональних тенденцій розвитку шкіл дизайну з оригінальним формоутворенням. Така специфіка, своєрідне обличчя виробів дизайну, може базуватись на вивченні національних традицій українського народу, дослідженні особливостей культури його різних етнографічних груп, які проявляються у творах декоративно ужиткового мистецтва, фольклорі тощо.

Висновки. Навколишнє середовище (соціальне, природне) впливає на майбутніх дизайнерів, сприяє формуванню певних культурних зразків. Тому можна допустити, що вигляд і структура предметного середовища теж запам'ятовуються у свідомості людини, впливають на формування метапрограм, і в подальшому своєму житті людина, вибираючи те або інше предметне оточення, перетворює предметне середовище відповідно до своїх домінуючих культурних зразків, втілюючи в ній свої особистісні якості, уявлення про світ.

Отже, можна розробити педагогічно доцільне середовище не лише для ефективного навчання графічному етнодизайну, але й для педагогічної

діагностики у студентів рівня розвитку їхніх здібностей до художнього проектування предметного довкілля в етнічному стилі.

Визначаючи важливість інтеграції етнодизайну в графічний дизайн для майбутнього викладача графічного дизайну, ми інтерпретуємо його основну інтегральну якість етнохудожньої освіти та прогнозуємо способи їх збереження на основі сакрального розуміння речей, ідей та образів.

Ці ствердження мають стати вагомим орієнтиром при формуванні національної моделі українського графічного дизайну та підготовки майбутніх фахівців-дизайнерів нової формації, оскільки таке бачення, багато в чому співпадає з основними принципами концепції розвитку української дизайн-освіти, і задає вектор в бік етнічного національного характеру.

Література:

1. Руденченко А. Теоретичні і методичні засади навчання етнодизайну студентів у вищих мистецьких навчальних закладах. Київ 2017.

2. Сиваш.І Мистецтво Етнодизайну в художній культурі України XX-початку XXI СТ. Київ – 2019.

3. Юбін Ву, Дослідження застосування елементів народного мистецтва у викладанні дизайну візуальної комунікації. Матеріали 1-го Міжнародного симпозіуму з інновацій та освіти, права та соціальних наук (IELSS 2019) С. 1-5.

4. В.М. Гриньова, Т.М.Паньок, Етнодизайн та модерна траєкторія професійної підготовки майбутнього вчителя мистецьких дисциплін в умовах діджиталізації суспільства. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021 № 91 с.146-150.

5. Савенко.І. Свиридюк.Н. Етнодизайнерська підготовка майбутніх учителів технології у процесі виготовлення вузлової ляльки Полтавщини. Ukrainian professional education. 2020. № 7 С.97-100

6. Триноженко Л. Національні мотиви сучасного графічного дизайну в Україні як засіб візуальної ідентифікації. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository 2010. С.188-191

7. Сбітнєва Н. Ф. Графічний дизайн України початку початку ІІІ тисячоліття: проблеми та перспективи розвитку. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура. 2011. № 6. (27). С. 52–55.

References:

1. Rudenchenko A. Teoretychni i metodychni zasady navchannia etnodyzainu studentiv u vyshchykh mystetskykh navchalnykh zakladakh (Theoretical and methodical principles of teaching ethnodesign to students in higher art educational institutions) Kyiv 2017[in Ukrainian]

2. Syvash.I Mystetstvo Etnodyzainu v khudozhnii kulturi Ukrainy XX-pochatku XXI ST. (Art of ethnodesign in the artistic culture of Ukraine of the 20th-early 21st centuries) Kyiv – 2019. [in Ukrainian]

3. Yubin Vu, Doslidzhennia zastosuvannia elementiv narodnoho mystetstva u vykladanni dyzainu vizualnoi komunikatsii (Research on the use of elements of folk art in teaching visual communication design) Materialy 1-ho Mizhnarodnoho sympoziumu z innovatsii ta osvity, prava ta sotsialnykh nauk (IELSS 2019) S. 1-5.[in English]

4. V.M. Hrynova, T.M.Panok, Etnodyzain ta moderna traiektoriia profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia mystetskykh dystsyplin v umovakh didzhytalizatsii suspilstva (Ethnodesign and the modern trajectory of professional training of the future teacher of art disciplines in the conditions of digitalization of society) Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. 2021 № 91 s.146-150. [in Ukrainian]

5. Savenko.I. Svyrydiuk.N. Etnodyzainerska pidhotovka maibutnikh uchyteliv tekhnolohii u protsesi vyhotovlennia vuzlovoi lialky Poltavshchyny (Ethnodesigner training of future teachers of technology in the process of making knotted dolls of Poltava Oblast) Ukrainian professional education. 2020. № 7 S.97-100[in Ukrainian]

6. Trynozhenko L. Natsionalni motyvy suchasnoho hrafichnoho dyzainu v Ukraini yak zasib vizualnoi identyfikatsii (National motifs of modern graphic design in Ukraine as a means of visual identification) Lviv Polytechnic National University Institutional Repository 2010. S.188-191 [in Ukrainian]

7. Sbitnieva N. F. Hrafichnyi dyzain Ukrainy pochatku pochatku III tysiacholittia: problemy ta perspektyvy rozvytku (Graphic design of Ukraine at the beginning of the 3rd millennium: problems and development prospects) Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv. Mystetstvoznavstvo. Arkhitektura. 2011. № 6. (27). S. 52–55. [in Ukrainian]

УДК 37(477)(092)Шев:[37.017:39(=161.2)](045)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1062-1072

Ткачук Мирослава Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20307, тел.: (067) 729-43-98, https://orcid.org/0000-0001-6456-6730

Ткачук Лариса Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20307, тел.: (067) 909-09-06, https://orcid.org/0000-0003-3337-2540

НАЦІОНАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Анотація. Стаття присвячена висвітленню питання національних імперативів спадщини творця української ідеологічної системи – українського націоналізму – Тараса Шевченка.

Розкрито сутність поняття «імператив» як принципу, що носить характер беззаперечного обов'язку та базується на глибоких морально-етичних переконаннях людини. Висвітлено розуміння категоричного імперативу – «імперативу моральності» – як обов'язкової загальнозначущої моральної настанови, та гіпотетичного імперативу – як необхідних умов, аби досягти поставлених цілей.

Наголошено на ролі імперативу, як основної регулятивної ідеї мислення й основного елемента світоглядної бази індивіда.

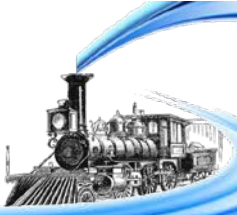
Поняття національного імперативу тлумачиться як категоричний наказ у загальнонаціональних межах.

Доводиться, що в умовах глобалізаційних процесів, метою і результатом виховання повинна бути особистість, яка поєднує в собі риси національного, загальнолюдського, суспільно-значущого та індивідуально-неповторного. Стрижневою ідеєю, довкола якої розбудовується її система світобачення, світосприйняття та світоосмислення – є національний імператив.

Акцентується, що найзначиміший у Шевченка імператив – українська національна ідея. Національний імператив у Т. Шевченка – це складне, виразно структуроване явище, складові елементи котрого співвідносяться із відповідними аспектами національного буття.

Розглядаються три найосновніші національні ідеали, запропоновані Т. Шевченком: Бог; Україна; Свобода.

Характеризуються окремі категоричні імперативи з поезій Кобзаря, що регулюють українське буття і мислення людини: імператив *національний,*

патріотизму, державницький, інтимно-моральний, мова, ідентичність, самодостатність, боротьба, «плата за любов до ката». Перелік аспектів національного імперативу доповнюється історіософськими, соціальними, сімейно-побутовими, пізнавальними (філософсько-науковими) моментами.

Підсумовується, що імперативи Тараса Шевченка представляють його художньо виражену філософію національної ідеї**,** стрижневим елементом якої була й залишається ідея національної державності.

Ключові слова: імператив, національний імператив, категоричний імператив, Тарас Шевченко, українська національна ідея, державність, національне виховання, національні ідеали, національна свідомість.

Tkachuk Myroslava Mykhailivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadovaya St., Uman, 20307, tel. (067)729-43-98, https://orcid.org /0000-0001-6456-6730

Tkachuk Larysa Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadovaya St., Uman, 20307, tel.: (067) 909-09-06, https://orcid.org/0000-0003-3337-2540

NATIONAL IMPERATIVES OF TARAS SHEVCHENKO

Abstract. The article is devoted to the issue of national imperatives of the heritage of the creator of the Ukrainian ideological system - Ukrainian nationalism - Taras Shevchenko.

The author reveals the essence of the concept of "imperative" as a principle that has the character of an unquestionable duty and is based on deep moral and ethical convictions of a person. The author highlights the understanding of the categorical imperative - the "moral imperative" - as a mandatory generally significant moral instruction, and the hypothetical imperative - as the necessary conditions for achieving the goals set.

The author emphasizes the role of the imperative as the main regulatory idea of thinking and the main element of the individual's worldview.

The concept of national imperative is interpreted as a categorical order within the national framework.

It is proved that in the context of globalization processes, the goal and result of education should be a personality that combines the features of national, universal, socially significant and individually unique. The national imperative is the core idea around which the system of worldview, world perception and world understanding is built.

The author emphasizes that Shevchenko's most significant imperative is the Ukrainian national idea. The national imperative in T. Shevchenko is a complex,

distinctly structured phenomenon, the constituent elements of which correlate with the relevant aspects of national existence.

The three most basic national ideals proposed by Taras Shevchenko are considered: God (religious, Christian); Motherland-Ukraine; Freedom.

The author characterizes some categorical imperatives from Kobzar's poetry that regulate Ukrainian life and human thinking: the national imperative, patriotism, state, intimate and moral, language, identity, self-sufficiency, struggle, and "payment for love for the executioner." The list of aspects of the national imperative is complemented by historiosophical, social, family and domestic, cognitive (philosophical and scientific) aspects.

It is summarized that Taras Shevchenko's imperatives represent his artistically expressed philosophy of the national idea, the core element of which was and remains the idea of national statehood.

Keywords: imperative, national imperative, categorical imperative, Taras Shevchenko, Ukrainian national idea, statehood, national education, national ideals, national consciousness.

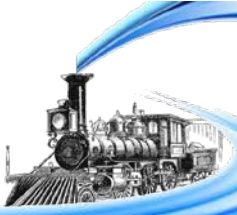
Постановка проблеми У сучасному науковому дискурсі активно використовується поняття «імператив», яке пов’язується із засадами життєдіяльності людини практично в усіх сферах її буття. В основі імперативів – «важливі закономірності формування, функціонування і розвитку спільнот, які раціонально пізнаються чи інтуїтивно осягаються» [1, с. 130].

Тараса Шевченка доцільно розглядати як автора національного імперативу – основної ідеї, що формує український спосіб мислення, як творця української ідеологічної системи – українського націоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти формування та розвитку імперативів розглядаються у наукових доробках філософів, правознавців, економістів, політологів, соціологів, культурологів, істориків, педагогів. Практично всі наукові дослідження імперативів спираються на праці Т. Беррі, Ф. Ларрен, І. Канта, Дж. Сакса та ін.

Серед сучасних вітчизняних авторів варто виділити З. Ватаманюка, В. Гриценка, О. Дорош, М. Ільїну, Г. Ковадло, М. Ковальчук, О. Рудакевича, Ю. Шпильову та ін.

Поняття імперативу використовується у філософії культури й політології у процесі з’ясування їх суті, соціального призначення, функцій, осмислення шляхів оновлення тощо. Так, зокрема, автори колективної монографії «Імперативи формування громадянського суспільства в умовах модернізації державного управління в Україні: головні виміри та виклики» (2018 р.) піднімають такі питання як: ментальність українського народу у формуванні морально-ціннісних імперативів сучасної України; освіта як імператив розвитку громадянського суспільства [2].

В. Шуляр у статті «Нова українська школа й імперативи Якова Феофановича Чепіги (за статтею «Ґрунтовні принципи нормальної школи») (2020) виявлено педагогічні імперативи спадщини Я. Чепіги для врахування їх у побудові сучасного освітнього процесу [3].

Шевченків дискурс України досліджували: Ю. Барабаш, А. Гудима, І. Дзюба, О. Забужко, П. Іванишин, Ю. Луцький, О. Сліпушко, В. Шевчук та ін. Так, Ю. Барабаш у праці «Тарас Шевченко: імператив України» (2004), «комплексно й у різних ракурсах», розглядає Україну як «ключову, парадигмальну для Шевченкової свідомості, його поетичної уяви категорію, сенсову і структурно-художню домінанту всієї творчості» [4, с. 3].

О. Забужко у праці «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу» (2006) відзначає, що «Саме в лоні Шевченкового міфа, відбулося зародження того, що можемо з повним правом визначити як українську національну ідею» [5, с. 105].

П. Іванишин у статті «Український предтеча: Тарас Шевченко, його людина і його імператив» (2005) наголошує, що ««Кобзар» найбільш чітко і масштабно вчить мислити в національних категоріях, формуючи тим самим новий тип української людини», «пропонує нам духовний імунітет проти будь-яких… лжеістин» [6]; а у статті «Наше майбутнє: передбачення Тараса Шевченка» (2010) зазначає, що Т. Шевченко у літературній формі «пропонує національну ідеологію, націоналістичний суспільний світогляд та буттєво-історичний, національно-екзистенціальний тип мислення» [7].

А. Гудима у статті «Шевченкова концепція України на тлі викликів національного буття доби» (2023) розглядає концепцію України Т. Шевченка у двох аспектах: як верховної цінності та втілення національної ідеї: «Його поезія давала відповіді на найважливіші виклики національного буття: брала участь у творенні національного буття за допомогою слова, відкривала автентичне Я українців, формувала націю як духовну спільноту, протистояла імперській культурі. Т. Шевченко утверджував саму ідею України як самостійного суб'єкта і підносив її до рівня верховної цінності. Доля рідної України, як показує Т. Шевченко, неспівмірно переважає в парадигмі всіх можливих інтересів» [8, с.53].

Незважаючи на значний обсяг наукових напрацювань, маємо констатувати, що бракує досліджень, пов'язаних з історико-педагогічним аналізом і систематизацією сучасних імперативів українського національного виховання, і, зокрема, національних імперативів Тараса Шевченка.

Мета статті - обґрунтувати теоретико-методологічні засади понятійного визначення та характеристики національних імперативів Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Словники та довідникові джерела визначають «імператив» (лат. *imperativus* – владний, від лат. *impero – наказую*) як беззастережну настійну вимогу; веління, наказ [9]; як принцип, що носить

характер беззаперечного обов'язку та базується на глибоких морально-етичних переконаннях людини, що в результаті робить формалізовану моральну чи етичну суспільну норму максимально ефективною.

І. Кант виділяє: *категоричний імператив* – «імператив моральності» [10, с. 255] – як визначення обов'язкової загальнозначущої моральної настанови (на противагу особистому принципу – максимі) будь-якої діяльності; безумовне етичне розпорядження про належну поведінку людини як розумної істоти, що володіє вільною волею, та *гіпотетичний імператив* − вимоги, які слід дотримувати як необхідних умов, аби досягти поставлених цілей. Категоричний імператив – вчинок, об'єктивно необхідний сам по собі, безвідносно до будь-якої мети: «Він стосується не змісту вчинку і не того, що саме через нього має статися, а форми і принципу, відповідно до якого відбувається сам вчинок» [10, с. 254]. У більш широкому значенні категоричним імперативом називають також основний принцип дії, що має абсолютний і безумовний характер, як, наприклад, необхідність боротьби за збереження миру, за виживання природи і т.д.

Ю. Габермас зазначає, що «Моральні заповіді є категоричними (безумовними) імперативами, що формулюють важливі норми, або імпліцитно мають до них певне відношення. Імперативний сенс таких заповідей полягає у їхній незалежності від суб'єктивних цілей та уподобань» [11, с.197]. Тому етичні цінності перебувають у полі гіпотетичних, а моральні – категоричні цінності.

Імператив, таким чином, постає водночас й основною регулятивною ідеєю (чи принципом) мислення, й основним елементом світоглядної бази індивіда.

Поняття національного імперативу доцільно витлумачувати, усвідомлюючи, що він є категоричним наказом в межах загальнонаціональних, а не суто етичних. У цій своїй функції національний імператив зумовлює постання національно-екзистенціальної методології мислення – мислення «у категоріях захисту, відтворення та розвитку нації» [12, с.6]

Специфіка імперативів у контексті виховання полягає в тому, що це принципи, які випливають з його соціального призначення: забезпечити спадковість, засади гуманізму, успішну життєдіяльність і прогресивний розвиток народу. Це конкретні вимоги, веління чи своєрідні «директиви», які безпосередньо адресуються суб'єктам виховання. Імперативи національного виховання віддзеркалюють суспільно-політичне життя: формування певного типу політичної системи, політичного режиму, взаємодії політики з іншими сферами суспільного життя тощо і спрямовані на якнайповнішу реалізацію соціальної ролі національного виховання, національного організму в цілому.

В умовах глобалізаційних процесів, у зв'язку з активним розвитком міжнародних відносин, метою і результатом виховання повинна бути

особистість, яка поєднує в собі риси національного, загальнолюдського, суспільно-значущого та індивідуально-неповторного [13, с. 4–16] – патріота своєї Батьківщини і водночас громадянина світу. Система виховання в Україні має бути «своїми цілями, змістом і засобами підпорядкована самобутній природі української дитини, потребам забезпечення її належного фізичного, інтелектуального, духовно-морального й естетичного розвитку, засвоєнню національних та загальнолюдських культурних цінностей, формуванню довершеної особистості українця» [14, с. 3].

Сучасний українець духовно походить від Тараса Шевченка. Український етнопсихолог Микола Шлемкевич пише про це так: «…сучасна українська людина народилася… не із втечі в ситу вигоду, не із пристосуванства до чужих світів і не із втечі у власну душевну шляхетність. Вона народилася з пориву створити свій власний новий світ із власних джерел і власних сил. На прапорах тієї нової української людини виписане… гасло: Борітеся – поборете! Сучасна українська людина – це шевченківська людина» [15, с.21]. Стрижневою ідеєю, довкола якої розбудовується її система світобачення, світосприйняття та світоосмислення – є національний імператив [12, с.6].

На рівні деяких сутнісних ідей «незглибимої для пізнання творчості *духовного батька* новітньої української нації і *найголовнішого критерію українськості* кожного, хто претендує називатися українцем» [6] схарактеризуємо український національний імператив, сформульований в художній формі Тарасом Шевченком.

Академік С. Смаль-Стоцький, суголосно висловлюванням Д. Донцова, М. Євшана, С. Єфремова, Є. Маланюка, І. Франка та ін. писав: «У світових питаннях етики, політики, релігії, філософії, в питаннях про основи нового життя, нового ладу, які займали в його часах найперших людей… цілого світу, Шевченко серед найрізніших філософських течій і напрямків умів зберегти свою самостійність, не дав себе ніяким великим авторитетом збити з пантелику, не йшов насліпо за «современними огнями», не ніс «з чужого поля великих слів велику силу». …усе те вмів він пропустити крізь призму свого Духа, умів він у горнилі своєї душі перетопити рідним, наскрізь українським світоглядом у свою рідну, питому українську систему» [16, с.275]. Але зробив це Кобзар, створивши новий тип українського світогляду та нової української філософської системи – націоналізму, системи національної ідеї, передусім шляхом використання національного імперативу.

На думку А. Погрібного, найзначиміший Шевченків імператив – *українська національна ідея* [17, с.18–19], що утверджується у свідомості народу через культуру, ідеологію, освіту тощо, і виступає визначальним чинником державо-творення.

Національний імператив у Т. Шевченка – це складне, структуроване явище. Можна виділити цілу низку його складових елементів, котрі співвідносяться із відповідними аспектами національного буття.

Як зазначає П. Іванишин, насамперед Кобзар пропонує «три найосновніші національні ідеали, три найголовніші цінності, що повинні б визначати орієнтири життя й окремої людини, і цілого народу. Ідеться про Бога, Україну, Свободу» [7].

Перший ідеал – релігійний (християнський): Шевченко бачив невимовні страждання своїх земляків, тож нерідко вів дискусію з Богом, та все ж утверджував усепереможну віру в Нього: «*Ми віруєм Твоїй силі / І духу живому! / Встане правда !/ встане воля! / І Тобі одному / Помоляться всі язики / Вовіки і віки»* (поема «Кавказ»). Поетові релігійні почуття, сплетені з темою України: «...Любітеся, брати мої, / Украйну любіте, / І за неї, безталанну, / Господа моліте» («Згадайте, братія моя…»). «Свою Україну любіть, / Любіть її... Во время люте, / В остатню тяжкую минуту / За неї Господа моліть» («Чи ми ще зійдемося знову?»)

Другий ідеал – Батьківщина-Україна: «*Та неоднаково мені, /Як Україну злії люде / Присплять, лукаві, і в огні / Її, окраденую, збудять.../ Ох, не однаково мені»* («Мені однаково, чи буду...»). У передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» (1847), Т. Шевченко закінчує свої міркування таким чином: «...братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної» [18, с. 208]. Україна є для нього «найвищою життєвою метою українства, заміни якій в усьому світі не знайти, щастя-талану поза якою не існує» [8, с. 57]. Вона, стверджує поет, становить смислоутворювальне начало для українства: «І все то, все в Україні!..» (поема «Сон (Гори мої високії)»).

Третій ідеал – Свобода, без якої неможливе нормальне життя людини і народу: «*Поховайте та вставайте, / Кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю/ Волю окропіте» («Заповіт»).*

Окрім цих трьох ідеалів, у поезії Шевченка віднаходимо велику кількість категоричних імперативів, наказів, що регулюють українське буття і мислення людини. Серед них центральне місце займає імператив *національний,* у якому висловлюється вражаюча готовність пожертвувати найдорожчим – життям – задля врятування своєї нації, своєї Батьківщини: «...*Я Богу помолюсь.../ .Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога, / За неї душу погублю!»* (поема «Сон» («Гори мої високії...»)).

У Шевченкових імперативах суспільно-громадянського змісту відбувається поглиблення поняття патріотизму: любити свою Батьківщину замало, слід бути відповідальним за неї перед Богом і нащадками: «*...Любітеся, брати мої, Украйну любіте, І за неї, безталанну, Господа моліте»* («Згадайте, братія

моя…»); «Свою Україну любіть, / Любіть її …Во время люте, / В остатню тяжкую минуту / За неї Господа моліть» («В казематі»).

Одним із найбільш важливих аспектів національного імперативу є аспект державницький. Тільки національна держава повноцінно і на всіх рівнях захищає націю та її буття, тільки у ній народ стає справжнім господарем своєї долі на своїй власній землі: «*В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля»* («Посланіє»).

Інтимно-моральний аспект національного імперативу наголошує на тому, що порушення традиційної моралі призводить до особистісної, родинної, зрештою, національної трагедії: *«Кохайтеся, чорнобриві, / Та не з москалями, / Бо москалі – чужі люде, / Роблять лихо з вами»* («Катерина»).

П. Іванишин продовжує наведений вище ряд аспектів національного імперативу Т. Шевченка, доповнюючи його іншими моментами (історіософськими, соціальними, сімейно-побутовими, пізнавальними (філософсько-науковими) тощо.

Визначальними імперативами Т. Шевченка, в яких виявляється його «незгасна злободенність і духовна сила» [19], І. Фаріон вважає мову, ідентичність, самодостатність, боротьбу, плату за любов до ката [19].

Мова: Шевченко «трактував слово як голос Бога і сторожу нації» («Возвеличу малих рабів отих німих, / Я на сторожі коло їх поставлю слово» («Подражаніє 11 псалму»)). Мовою прокладав демаркаційну межу між народами: «...на москалів не вважайте, нехай вони пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У них народ і слово, і в нас народ і слово» («Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря») [19].

Ідентичність: Тарас Шевченко «бундючному чужому протиставив величне й потужне своє» (Д. Донцов) і просто та відкрито заявляв: «Я нічого не хочу – тільки, щоб люди свого не цурались». І. Фаріон наголошує: «Проживши на чужині 30 років зі своїх 47-ми, зберіг свою національну окремість як основний стрижень бутя людини: «Нема на світі України. / Немає другого Дніпра. / А ви претеся на чужину...» («І мертвим і живим…»). Основним ворогом української ідентичности вважав яничарство: «А тим часом перевертні / Нехай підростають, / Та поможуть москалеві / Господарювати /Та з матері полатану / Сорочку знімати...» («Розрита могила») [19].

Самодостатність: Т. Шевченко був однозначний в оцінці трьох історичних постатей, які стали «трагічними фокусами української історичної долі» – Б. Хмельницького («Ой Богдане! / Нерозумний сину!... / Якби була знала, / У колисці б задушила, / Під серцем приспала») («Розрита могила»); Петра І та Катерини ІІ («Це той перший, що розпинав / Нашу Україну, /А вторая доконала / Вдову сиротину. / Кати! кати! /людоїди!» (поема «Сон»)) [19].

Боротьба**:** сучасник Тараса Шевченка, вірменський письменник, поет, літературознавець, критик, публіцист, філософ, революційний демократ

Мікаел Налбандян, спостерігаючи за його несхитною боротьбою та творчістю, назвав нашого поета «пророком свободи». Навіть пишучи «Як умру, то поховайте...», він апелює до нас живих: «Поховайте та вставайте, / Кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю волю окропіте» («Заповіт») [19].

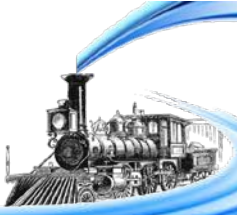
Плата за любов до ката: «Великий Українець», публіцист Анатолій Погрібний зауважив, що цей Шевченків імператив полягає у необхідності «пильнування національної чести та самоповаги», у неможливості «поступок і в дрібному», «про брутальність та гріховність колінкування перед ворогом, про потребу нетерпимости до нього, надто ж у випадку, коли він, ворог, таки ж нашого українського походження» [19].

Про ще одну Шевченкову заповідь, ще один пристрасний його імператив нагадував А. Погрібний: «А всім нам вкупі на землі / єдиномисліє подай / І братолюбіє пошли» («Злоначинающих спини»). Дійсно, почуття національної єдності не тільки не заперечуються процесами глобалізації, а навпаки, значущість її зростає, оскільки національне згуртування є позитивним чинником для успіху держави.

За сучасних умов незалежного розвитку України як держави, Тарас Шевченко – «приклад неспинного морального духозведення» [19]. Його національні імперативи не втрачають своєї актуальності і нині, і, як стверджує О. Забужко «ідейна багатовимірність творів поета і приховане в них безугавне напружене мерехтіння смислів робить його унікальним феноменом не лише літературної, а в найширшому значенні духовно-культурної історії» [5, с.8].

Висновки. Таким чином, усі ідеали та імперативи Тараса Шевченка представляють його художньо виражену філософію національної ідеї**,** стрижневим елементом якої була й залишається ідея національної державності. Т. Шевченко відіграв і відіграє виняткову роль у битві за українську державність, надавши темі України нових смислів, порівняно зі своїми попередниками і сучасниками. Його твори відкривали автентичне Я українців, формували націю як духовну спільноту, протистояли імперській культурі. Поет прагнув прищепити українцям почуття безумовної любові до України**.** Він підносив ідею України до рівня найвищої цінності, вимагав діяльної турботи про неї – служіння. Звідси віддати за Україну душу й тіло у сприйнятті Т. Шевченка було природним.

Нині перед системою освіти України поставлене одне із пріоритетних завдань: донести до учнівської молоді ідеологію української державності, де головним є відродження й формування національної свідомості, гордість за незалежність своєї нації. Будь-яка національна школа мусить виховувати громадян України, які б пишалися тим, що живуть і працюють у великій прадавній європейській державі.

Саме на основі осмислення національних ідеалів та імперативів виховання Шевченка, національна спільнота може свідомо і цілеспрямовано формувати себе, своє мислення і світогляд, державне майбутнє своєї країни, здійснювати соціалізацію нових поколінь. Інакше нас чекає сумна слава «славних прадідів великих правнуків поганих» («І мертвим, і живим і ненародженним землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє»).

Подальше дослідження імперативів національного виховання має спрямовуватись на їх всебічне теоретичне обґрунтування та осмислення практики їх реалізації в освітньо-виховному процесі.

Література:

1. Рудакевич О. Імперативи національної політичної культури. *Політичний менеджмент.* 2010. №5. С.128–136.

2. Імперативи формування громадянського суспільства в умовах модернізації державного управління в Україні: головні виміри та виклики: кол. моногр. / Л. В. Гонюкова, Є. І. Таран, О. М. Петроє та ін. Київ: НАДУ, 2018. 288 с.

3. Шуляр В. Нова українська школа й імперативи Якова Феофановича Чепіги (за статтею «Ґрунтовні принципи нормальної школи»). *Вересень.* 2020. № 2–3 (85–86). С.80–97.

4. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націо-софська парадигма. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 181 с.

5. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 3-тє вид. Київ: Факт, 2006. 148 с.

6. Іванишин П. Український предтеча: Тарас Шевченко, його людина і його імператив. URL: http://dontsov-nic.com.ua/ukrajinskyj-predtecha-taras-shevchenko-joho-lyudyna-i-joho-imperatyv/Петро Іванишин (дата звернення 21.03.2024).

7. Іванишин П. Наше майбутнє: передбачення Тараса Шевченка. URL : https://life.pravda.com.ua/columns/2010/03/11/42607/ (дата звернення 21.03.2024).

8. Гудима А. Шевченкова концепція України на тлі викликівнаціонального буття доби. *Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2023. №1(33). С.53–58.

9. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад.: Л. О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра: УНВЦ «Рідна мова», 2000. 1018 с.

10. Кант І. Основи метафізики моральності. *Твори*: в 6 т. 1965. Т. 4, ч. 1. С. 219–310.

11. Habermas, Jurgen. Moral Consciousness and Communicative Action. / Trans. Christian Lenhardt and Shierry Weber Nicholsen. Cambridge: MIT Press, 1990. P. 197.

12. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. Дрогобич: ВФ «Відродження», 1992. 178 с.

13. Стельмахович М. Г. Едукація українознавча. *Рідна школа*. 1994. № 12. С. 4–16.

14. Стельмахович М. Г. Про національне виховання. *Початкова школа*. 1993. № 8. С. 3.

15. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Київ: МП «Фенікс», 1992. 158 с.

16. Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко. Інтерпретації. Черкаси: БРАМА. Видавець Вовчок О.Ю., 2003. С.205–259.

17. Погрібний А. Бій за українську державність триває. Київ, 2013. 28 с.

18. Шевченко Т. Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря». Зібрання творів : у 6 т. / Редкол. М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 5. С. 207–209.

19. Фаріон І. Шевченкові Імперативи. URL : https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/531ccda75dd7c (дата звернення 22.03.2024).

References:

1. Rudakevych, O. (2010). Imperatyvy natsionalnoi politychnoi kultury [Imperatives of national political culture]. *Politychnyi menedzhment – Political management, 5, 128–136* [in Ukrainian].

2. Honiukova, L. V., Taran, Ye. I. & Petroie, O. M. (2018). *Imperatyvy formuvannia hromadianskoho suspilstva v umovakh modernizatsii derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: holovni vymiry ta vyklyky: kol. monohr [Imperatives of civil society formation in the context of public administration modernization in Ukraine: main dimensions and challenges: a collective monograph]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].

3. Shuliar, V. (2020). Nova ukrainska shkola y imperatyvy Yakova Feofanovycha Chepihy (za statteiu «Gruntovni pryntsypy normalnoi shkoly») [The New Ukrainian School and the Imperatives of Yakiv Feofanovych Chepiga (based on the article "Fundamental Principles of a Normal School")]. *Veresen – September, 2–3 (85–86), 80–97* [in Ukrainian].

4. Barabash, Yu. (2004). *Taras Shevchenko: imperatyv Ukrainy. Istorio- y natsio-sofska paradyhma [Taras Shevchenko: the imperative of Ukraine. Historical and nationalist paradigm]*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

5. Zabuzhko, O. (2006). *Shevchenkiv mif Ukrainy. Sproba filosofskoho analizu [Shevchenko's Myth of Ukraine. An attempt at philosophical analysis]*. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].

6. Ivanyshyn P. *Ukrainskyi predtecha: Taras Shevchenko, yoho liudyna i yoho imperatyv [Ukrainian forerunner: Taras Shevchenko, his man and his imperative]*. Retrieved from http://dontsov-nic.com.ua/ukrajinskyj-predtecha-taras-shevchenko-joho-lyudyna-i-joho-imperatyv/Петро Ivanyshyn [in Ukrainian].

7. Ivanyshyn P. *Nashe maibutnie: peredbachennia Tarasa Shevchenka [Our Future: Predictions of Taras Shevchenko]*. Retrieved from https://life.pravda.com.ua/columns/2010/03/11/42607/ [in Ukrainian].

8. Hudyma, A. (2023). Shevchenkova kontseptsiia Ukrainy na tli vyklykiv natsionalnoho buttia doby [Shevchenko's concept of Ukraine against the backdrop of the challenges of national existence]. *Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka – Literary studies. Linguistics. Folklore studies, 1(33), 53–58* [in Ukrainian].

9. Pustovit, L. O. (Eds.). (2000). Slovnyk inshomovnykh sliv: 23000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen [Dictionary of foreign language words: 23000 words and phrases]. Kyiv: Dovira: UNVTs «Ridna mova» [in Ukrainian].

10. Kant, I. (1965). *Osnovy metafizyky moralnosti [Fundamentals of the metaphysics of morality]*. Tvory: v 6 t. Works: (Vols. 1–6) [in Ukrainian].

11. Habermas, Jurgen (1990). Moral Consciousness and Communicative Action / Trans. Christian Lenhardt and Shierry Weber Nicholsen. Cambridge: MIT Press.

12. Ivanyshyn, V. (1992). *Natsiia. Derzhavnist [Natsionalizm Nation. Statehood. Nationalism]*. Drohobych: VF «Vidrodzhennia» [in Ukrainian].

13. Stelmakhovych, M. H. (1994). Edukatsiia ukrainoznavcha [Ukrainian studies education]. *Ridna shkola – Native school, 12, 4–16* [in Ukrainian].

14. Stelmakhovych, M. H. (1993). Pro natsionalne vykhovannia [About national education]. *Pochatkova shkola – Primary school*, 8, 3 [in Ukrainian].

15. Shlemkevych, M. (1992). *Zahublena ukrainska liudyna [The lost Ukrainian man]. Kyiv: MP «Feniks» [in Ukrainian]*.

16. Smal-Stotskyi, S. (2003). *T. Shevchenko. Interpretatsii [Taras Shevchenko. Interpretations]*. Cherkasy: BRAMA. Vydavets Vovchok O.Iu. [in Ukrainian].

17. Pohribnyi, A. (2013). *Bii za ukrainsku derzhavnist tryvaie [The battle for Ukrainian statehood continues]*. Kyiv [in Ukrainian].

18. Shevchenko, T. (2003). *Peredmova do nezdiisnenoho vydannia «Kobzaria» [Preface to the unrealized edition of Kobzar]*. (Vols. 1–6). M. H. Zhulynskyi (Ed.). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

19. Farion, I. Shevchenkovi Imperatyvy [Shevchenko's Imperatives]. Retrieved from https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/531ccda75dd7c [in Ukrainian].

УДК 528.9+37.013.3

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1073-1083

Хомюк Наталія Володимирівна викладачка природничих дисциплін, викладачка вищої категорії, старша викладачка, Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, проспект Волі, 36, м. Луцьк, 43000, тел.: (050) 240-81-33, https://orcid.org/0009-0007-0454-1233

ВИКОРИСТАННЯ КАРТ І КАРТОГРАФІЧНИХ СЕРВІСІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ І ПІСЛЯ ВІЙНИ

Анотація. Сьогодні жодний засіб відображення місцевості не може конкурувати з географічною картою: ні кінофільм, ні фотографія, ні літературний опис. Географічна карта дозволяє охопити значну за розмірами територію, незамінна при відображенні просторових співвідношень, форм і взаємного розташування об'єктів і явищ, що дуже важливо при вивченні природознавства і географії. Географічні карти містять у собі величезний науковий матеріал і вони обов'язкові під час вивчення географії і природознавства. Набуття студентами предметних компетентностей в процесі вивчення природознавства, безпосередньо залежить від зміни методів та прийомів навчання, вміння проводити дослідження перспективних напрямків методичної науки. Одним з таких напрямків є робота над комплексом проблем, пов'язаних з застосуванням наочності. Карти в комплексі з використанням картографічних сервісів є важливим елементом сучасної освіти, оскільки дозволяють зробити навчання більш цікавим, інтерактивним і зрозумілим для здобувачів освіти, особливо під час дистанційного навчання. Дозволяють додати візуальні матеріали та інтерактивні завдання, зробивши їх більш цікавими та зрозумілими. Розширюють можливості формування природничих компетентностей та допомагають студентам краще розуміти природні явища та процеси. Ці сервіси сприяють розвитку природничої грамотності та екологічної свідомості, що є важливими компонентами сучасної освіти. Педагогічний досвід використання картографічних сервісів є невід'ємною складовою успішного та цікавого навчання. Він допомагає педагогам створити захоплюючий дослідницький процес, надає можливість дізнатися більше про природні явища та явища в інтерактивному форматі, спонукає до активного формування природничих компетентностей майбутніх вчителів.

Графічні засоби наочності, до яких належить карта і контурна карта, а також – таблиці, опорні конспекти, графіки, діаграми, картографічні сервіси

доповнюючи один другого, створюють повну картину об’єкта, який вивчається. На основі використання наочності в комплексі, може відбуватися формування та розвиток будь-якої з предметних компетентностей здобувачів освіти в поєднанні з інформаційно-цифровою компетентністю.

Ключові слова: карти, компетентність, самостійне дослідження, інформаційно-цифрова компетентність, графічні засоби наочності, сервіси, Google Maps, Google Earth, Google Earth Pro, OpenStreetMap, MapQuest, HERE WeGo, Waze, Apple Maps, ArcGIS Online.

Khomyuk Nataliya Volodymyrivna teacher of natural sciences, teacher of the highest category, senior teacher, Municipal Institution of Higher Education "Lutsk, tel.: (050) 240-81-33, https://orcid.org/0009-0007-0454-1233

THE USE OF MAPS AND CARTOGRAPHIC SERVICES IN THE PROCESS OF NATURAL COMPETENCE FORMATION OF FUTURE TEACHERS IN THE MODERN AND POST-WAR WORLD

Abstract. There are no ways of displaying the area that can compete with a geographical map: neither a film, nor a photograph, nor a literary description. A geographical map allows to cover a large territory, indispensable for displaying spatial relationships, shapes and mutual location of objects and phenomena, which is very important when studying natural history and geography. Geographical maps contain a huge amount of scientific material and they are obligatory for studying geography and natural history. The students’ acquisition of subject competencies in the process of studying natural science directly depends on the change in teaching methods and techniques, the ability to conduct research in promising areas of methodical science. One of these directions is work on a complex of problems related to the use of visualization. Maps are an important element of modern education in combination with the use of cartographic services, as they make learning more interesting, interactive and understandable for students, especially during distance learning. Maps allow teachers to add visual materials and interactive tasks, making them more interesting and understandable. They expand the opportunities for the formation of naturalistic competences and help students to understand better natural phenomena and processes. These services contribute to the development of natural literacy and environmental awareness, which are important components of modern education. Pedagogical experience of using cartographic services is an integral part of successful and interesting learning. It helps teachers to create an exciting research process, provides an opportunity to learn more about natural phenomena and phenomena in an interactive format, encourages the active formation of natural science competences of future teachers.

Graphic means of visualization, which include a map and a contour map, as well as - tables, reference abstracts, graphs, diagrams, cartographic services complementing each other, create a complete picture of the object being studied. On the basis of the complex use of visibility, the formation and development of any of the subject competencies of education seekers in combination with information and digital competence can take place.

Keywords: maps, competence, independent research, information and digital competence, graphic means of visualization, services, Google Maps, Google Earth, Google Earth Pro, OpenStreetMap, MapQuest, HERE WeGo, Waze, Apple Maps, ArcGIS Online.

Постановка проблеми. Формування та розвиток уміння самостійно здобувати інформацію з позатекстових компонентів підручника, лекційного матеріалу, вміння розповідати про події та природничо-географічні явища, відокремлювати упереджену інформацію від неупередженої та інших умінь, що входять до складу інформаційної компетентності, може відбуватися на основі використання всіх видів наочного матеріалу. При цьому візуально форма наочності, як особливого джерела інформації, більш яскрава більш виразна, а отже і більш прийнятна для студента, якому необхідність працювати з таким джерелом інформації набагато цікавіше, ніж з текстовим Використання способів картографічного зображення є тією основою, яка дозволяє показати реальну дійсність на картографічній моделі. Адекватне застосування способів зображення об’єктів і явищ на інтерактивних картографічних моделях неможливе без розгляду їхньої сутності, зіставлення з традиційно вживаними способами зображення, які застосовуються в класичній картографії. [1]. Використання карти на заняттях в системі пізнавальних завдань є особливим джерелом інформації, під час якого відбувається повноцінне одержання інформації і можливе лише внаслідок активної розумової діяльності студента; дозволяє адаптувати методи природничо-географічної дисципліни до вікових особливостей мислення студентів; змушує студента діяти, виявляти винахідливість та, розуміти значущість новин знань і вмінь для пошуку ефективного розв’язування проблемних ситуацій; завдання створені з використанням карти, дозволяють враховувати особливості сприйняття та опрацювання природничо-географічної інформації студентами з візуальним стилем навчання; допомагає урізноманітнити самі види завдань та способи їх рішення і виконання. Такий підхід передбачає використання карти як засобу повноцінного джерела природничо-географічної інформації, під час опрацювання якого, студенти оволодівають дидактично адаптованими методами географічного пізнання, інструментами розумової та практичної діяльності особистості. Сьогодні

картографічний метод дослідження всебічно розробляється, використовуючи сучасні здобутки картографії, математики, комп'ютерних технологій [2]. Під час занять бажано користуватися всіма видами географічних карт. В сучасному світі цифрові технології надають нам доступ до безмежної кількості інформації та можливостей. Однією з таких можливостей є використання картографічних сервісів, які дозволяють нам віртуально подорожувати по світу та вивчати різноманітні аспекти навколишнього середовища. Використання цифрових технологій під час навчання – на сьогодні, одна з найбільш важливих та стійких тенденцій розвитку світового освітнього процесу. Вони дають можливість підвищити швидкість та якість сприйняття, розуміння та засвоєння знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Високий рівень розвитку сучасної картографії призводить до постійного розширення сфери її діяльності. Сучасна картографія починає ставити та вирішувати нові проблеми шляхом удосконалення методики та технічних засобів картографування, розроблення нових типів карт [1]. Використання географічних карт в наукових та практичних дослідженнях має багатий історичний шлях. Це цікава тема, яка розглядається в різних наукових працях. Дослідження в галузі картографії та використання для розв'язання різноманітних картографічних завдань картографічних сервісів висвітлюються такими українськими ученими як Е. Бондаренко, Р. Шорохова.

Т. Дудун, С. Тітова [2] висвітлили сутність особливостей використання географічних карт в наукових та практичних дослідженнях. Розглянули питання технічних прийомів аналізу карт та досліджень, які можна проводити за картами. Визначили чинники, які впливають на точність досліджень, а також розкрили перспективи розвитку картографічного методу в комплексі інших географічних методів.

І. Патрушева, О. Гера, Н. Діденко, Л. Павлюк, О. Сафроненко, О. Часковський, Ю. Андрейчук, Т. Ямелинець [3] опублікували методичний банк вчителів географії, інформатики, української мови і зарубіжної літератури, англійської мови, який включає в себе завдання різноманітного спрямування. Запропонували не лише зразки інтелект-карт, а й інтерактивних віртуальних дошок, літературних диктантів, вебміксів, хмаринок слів, онлайн-тестів, інтерактивних навчальних вправ, спільних презентацій. Сформулювали завдання та мету дослідження; обґрунтували недоліки та переваги доцільності використання саме мобільних пристроїв.

Сьогодні, навчання важко уявити без тісної взаємодії з електронними картами та атласами, анімацією, тривимірними картографічними моделями та іншими геозображеннями які стають звичними засобами досліджень для здобувачів освіти. Пороте, слід зазначити, що досі не обґрунтовано методики

використання картографічних досліджень, які стрімко розвиваються з використанням новітніх технологій [4].

Мета статті – дослідження особливостей методики роботи над сукупністю проблем, пов'язаних з застосуванням наочності і карти в комплексі з використанням картографічних сервісів, що є важливим елементом сучасної освіти, оскільки це дозволяє зробити навчання більш цікавим, інтерактивним і зрозумілим для здобувачів освіти, особливо під час дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Вміння працювати з фізичною картою дає уявлення про всю природу території яка вивчається на певному конкретному занятті. Тому у процесі виконання практичних робіт і самостійних завдань, карта являється першочерговим інструментом для дослідження рельєфу ґрунтів, рослинності та кліматичних особливостей даної території, обґрунтування економічного розвитку країни; розміщення корисних копалин, заповідних територій, водних ресурсів, засобом для проектування, будівництва, тощо. І це все відбувається на основі вивчення карт [2].

Проте різноманітне програмне забезпечення та цифрові сервіси стають дедалі важливішими у нашому повсякденному житті і це особливо актуально у навчальному процесі, де картографічні сервіси можуть стати потужними інструментами для навчання та розвитку майбутніх вчителів.

Роль картографічних сервісів у навчанні і формуванні природничої компетентності є важливою та перспективною. Вони дозволяють візуалізувати природничі концепції, надаючи студентам можливість досліджувати географічні особливості та фізичні характеристики різних регіонів на «живих» картах; допомагають підвищити інтерактивність занять та залучити здобувачів освіти до активного дослідження; спостерігати за динамічними змінами в природі, включаючи рухи та міграцію тварин, зміни в рельєфі, кліматичні зрушення та багато іншого; допомагають всебічно розвивати географічну грамотність здобувачів освіти та розуміння взаємозв'язків між географічними та природними факторами, надаючи їм можливість аналізувати геодані та створювати власні проекти [5].

Під час використання сервісів віртуальних екскурсій здобувачі освіти можуть відвідати віддалені місця, до яких складно або неможливо потрапити фізично [6]. Наприклад, вони можуть проводити спостереження досліджуючи національні парки, географічні пам'ятки або культурні центри через веб-камери, відео або 360- градусні зображення і можуть бути дуже корисними для здобувачів освіти, особливо під час дистанційного навчання, війни або конфліктів [7].

Одним із найпоширеніших прикладів таких сервісів є Google Maps, Google Earth, Google Earth Pro, OpenStreetMap, MapQuest, HERE WeGo, Waze,

Apple Maps, ArcGIS Online. Ці сервіси можуть бути корисними для навчання географії, культурних особливостей різних регіонів та дослідження природних та історичних пам'яток. Вони допомагають студентам розширити свої знання та розуміння світу, навіть якщо фізичний доступ до цих місць обмежений.

Один з найвідоміших сервісів, який дозволяє віртуально досліджувати різні локації є Google Maps [8], який не тільки здійснив революцію в повсякденній навігації, а й став інструментом для успішного навчання. Для цього просто необхідно ввести адресу, або назву місця у пошуковому рядку, перейти до вкладки «Карти» і побачити фото цієї локації [7]. А далі, переміщатися між зображеннями та дивитися на фотореалістичне оточення. Google Maps допомагає знайти найкоротший шлях між двома заданими точками - необхідно ввести адресу, або назву місця і сервіс покаже оптимальний маршрут для автомобіля, велосипеда, пішки або громадського транспорту.

Можна віртуально прогулятися по вулицях міста, використовуючи функцію «Street View» [9] – просто перетягнути жовту фігурку людини на карту, щоб побачити фото реального оточення. Залишати відгуки про ресторани, готелі, магазини та інші місця, які відвідали. Це допоможе іншим користувачам знайти найкращі місця. Можна створювати списки місць, які хочете відвідати, і планувати свої подорожі. Додати важливі місця до «Збережених місць» та діліться цім списком з одногрупниками.

Деякі визначні пам'ятки та музеї мають віртуальні тури, які можна відвідати на Google Maps. Наприклад, можна побачити Велику Піраміду в Єгипті або Версальський палац у Франції, побачити Пізанську вежу в Італії або Сіднейський оперний театр в Австралії. І відвідати їх в режимі 360 градусів. Можна відкрити вкладку «Street View» і переглянути фотографії вулиць з різних років, використовуючи цю інформацію для порівняння, як змінилися місця з часом. Щоб перевірити поточну погоду в будь – якому місці, для ведення спостереження за погодою – необхідно ввести назву місця та додати слово «погода». Google Maps є одним з найбільш відомих та використовуваних картографічних сервісів у світі. Він надає доступ до детальних географічних карт, супутникових знімків, а також можливість студентам створювати власні карти та маршрути. Використання архівних карт і супутникових знімків, дозволяє проводити моніторинг змін в природному середовищі, таких як зміни в лісовому покриві, розміщення льодовиків тощо.

Загалом, застосування картографічних сервісів у формуванні природничої компетентності відкриває перед викладачами та здобувачами освіти нові можливості для дослідження та розуміння природи та географії світу навколо нас – безкоштовно подорожувати по містах України, Європи та всьому світу, не виходячи з дому. І навіть провести віртуальну екскурсію з

гідом, який розповість про всі визначні пам'ятки, онлайн прогулятися по Києву, Одесі, Харкову, Львову та іншим містам, відвідати театри, храми та музеї.

Крім Google Maps до таких картографічних сервісів належить Google Earth [10], який дозволяє студентам під час виконання практичних завдань і підготовки проектів, досліджувати Землю з висоти, вивчати гори, річки, океани та інші географічні особливості. Він також має велику кількість віртуальних подорожей та інтерактивних ресурсів для навчання. Це безкоштовна, вільно-завантажувана програма компанії Google, яка відображає віртуальний глобус. Цей проєкт містить аерофотознімки та сателітні знімки більшої частини Землі. Програма розповсюджується під двома різними ліцензіями: Google Earth (безкоштовна версія з обмеженою функціональністю) та Google Earth Pro (призначена для комерційного використання). Вона доступна у 45 мовах, включаючи українську. Google Earth дозволяє: вивчати космічний простір, поверхні об'єктів сонячної системи, таких як Марс та Місяць. Має 3D-моделі міст та пам'яток. Можна переглядати зміни в ландшафті протягом років завдяки функції «Часова стрічка». Це особливо корисно для вивчення природних катастроф, змін клімату та інших подій. Студент може додавати свої власні мітки, полігони та лінії на карту [5]. Наприклад, позначити місце народження або об'єкти, які задані; відвідати історичні місця та події, переходячи в режим «Історія». Побачити, як виглядала рідна місцевість сто років тому. Досліджувати поверхню Марса, Місяця та інших планет; вивчати кратери, гори та інші геологічні особливості.

Формування природничої компетентності під час використання картографічних сервісів, сприяє розвитку самостійного розв'язування навчально-пізнавальних завдань та успішному застосуванню природничих знань у житті. Це важливий аспект для майбутніх фахівців будь-якого профілю. Вміння спостерігати, досліджувати явища, формулювати припущення та робити висновки на основі проведених дослідів, працювати з географічними координатами, масштабами та символами на карті, а також розуміти географічні поняття, такі як широта та довгота. Популярні картографічні сервіси є важливою складовою сучасного світу, який все більше прагне до використання інформаційних технологій для вирішення різних завдань. Використовуючи на заняттях OpenStreetMap [11], який створений користувачами з усього світу та містить велику кількість інформації про дороги, будівлі, природні об'єкти та інше, викладач мотивує студентів на більш точне і якісне виконання проєктів.

Природнича компетентність також включає усвідомлення єдності з природним світом та вміння діяти відповідно до його законів. Картографічний сервіс MapQuest [12], надає можливість створювати маршрути та подоро-

жувати по карті. Він також має функцію віртуальних турів. Використовуючи його при виконанні завдань, можна знайти найбільші підприємства, паркові зони, пам'ятники мистецтва, дізнатися, як дістатися до певного місця і його точні координати. MapQuest надає покрокові вказівки для віртуальної пішої прогулянки в будь якій точці світу. А в комбінації з сервісом Bing Maps [13], надає доступ до природничих даних та супутникових знімків і є потужним інструментом для отримання напрямків, планування подорожей, перегляду камер спостереження тим самим сприяє проведенню географічних досліджень та проектів – збирати та аналізувати дані на основі природничих інформаційних джерел, дозволяє аналізувати екологічні проблеми, такі як забруднення водних джерел, деградація ґрунтів чи зміна клімату. Викладачі і здобувачі освіти, завдяки цим сервісам мають можливість вивчати вплив людської діяльності на природу та розробляти стратегії її збереження.

Ще один додаток який допоможе дослідити нові місця навіть без доступу до Інтернету, що дуже впливає на виконання завдань в деяких регіонах України в 2024р. це HERE WeGo [14], який є безкоштовним картографічним сервісом, і надає можливість планувати маршрути, використовувати громадський транспорт та отримувати інформацію про транспортні пригоди і дозволяє візуалізувати природничі поняття та фізичні процеси. Використовуючи його, студенти можуть досліджувати рельєф, кліматичні зони, водні ресурси та інші аспекти природи на віртуальних картах
.

Waze [15] – це безкоштовний соціальний навігаційний застосунок для мобільних пристроїв, який дозволяє користуватись картою у реальному часі, прокладати оптимальні маршрути. Карти у Waze створюються самими користувачами (спільнотою редакторів-волонтерів) і студенти можуть прийняти у цьому участь, вивчаючи різні екосистеми, та аналізуючи їхні особливості та взаємозв'язки, ознайомитись з основними принципами редагування мапи Waze, дізнатись, як правильно позначати дороги, розділяти сегменти, додавати мітки, нові дороги, виправляти помилки, позначати об'єкти; спілкуватися з іншими редакторами, ділитися знаннями та вирішувати питання разом - в команді.

Apple Maps [16] – картографічний сервіс від Apple, який використовується на пристроях з операційною системою iOS. Apple Maps – це додаток для навігації та дослідження світу на пристроях від Apple. Він пропонує докладність для висот, районів, будівель, дерев та дорожних шляхів; 3D-види визначних місць, інтерактивний 3D-вигляд вулиць та 360-градусний огляд. Деталізований вигляд гір, пустель та дощових лісів. Використання доповненої реальності та внутрішніх карт для навігації пішки – це дозволяє проводити віртуальні екскурсії до різних регіонів та природних об'єктів де

здобувачі освіти можуть досліджувати гори, ліси, океани та інші місця, навіть не покидаючи кабінет. Загалом, Apple Maps – це найкращий спосіб планувати, навігувати та досліджувати світ. Це чудова можливість для студентів попрактикуватися в реальній роботі та застосувати отримані знання, уміння і навички на практиці.

Цікавою формою роботи є моделювання нових карт з використанням різноманітних картографічних сервісів. Цей прийом дозволяє студентам глибше засвоїти причинно-наслідкові залежності досліджуваних об'єктів. На основі створеної моделі студенти можуть пояснювати особливості досліджуваного явища, розкрити причинно-наслідкові зв'язки між його елементами. використовувати для упорядкування кліматичних карт, для нанесення оптимальних, транспортних коридорів, які б зв'язали Україну з іншими державами світу (з урахуванням географічного положення і тенденцій у зовнішньоекономічних зв'язках). І якщо для виконання проекту необхідний геопросторовий аналіз, створення веб-додатків або робота з геоданими то ArcGIS Online [17] може бути корисним інструментом. За допомогою цієї платформи можна визначати географічні дані, створювати власні карти та додатки, а також спільно працювати з іншими користувачами. ArcGIS Online – це професійний картографічний сервіс, який використовується в основному для створення природничих аналізів та візуалізації геоданих. Ця хмарна платформа дозволяє створювати, спільно використовувати та аналізувати інтерактивні веб-карти з даними з усього світу. Студент може отримати доступ до підібраних даних та карт, виконувати розширений аналіз та картографію, а також співпрацювати в команді, використовуючи дослідження для створення наукових або науково-прикладних продуктів, таких як статті, відомості, аналітичні огляди.

Розглянуті картографічні сервіси надають безліч можливостей для формування природничої компетентності, роблять процес навчання більш цікавим і доступним, дозволяють візуалізувати природничі поняття та фізичні процеси. Студенти можуть досліджувати рельєф, кліматичні зони, водні ресурси та інші аспекти природи.

Висновки. Таким чином, використання карт і картографічних сервісів відкриває безмежні можливості для покращення формування природничих компетентностей у здобувачів освіти. Вони створюють інтерактивне навчання, роблять навчання цікавішим, заохочують дослідницький підхід та допомагають зрозуміти складні географічні та природничі явища і готують студентів до розв'язання реальних проблем, пов'язаних з навколишнім середовищем. Розвивають їхні навички, які стануть корисними в майбутньому. Використовуючи графічні засоби наочності в комплексі, до яких належить карта і контурна карта, а також – таблиці, опорні конспекти, графіки, діаграми,

в поєднанні з інтерактивними інструментами, доповнюючи один другого, формують повну картину об'єкта, який вивчається. Студенти більше зацікавлені в процесі навчання, оскільки можуть досліджувати різні аспекти природи, можуть бачити мапи, графіки та інші візуальні матеріали, які сприяють кращому розумінню матеріалу. Це дозволяє візуалізувати географічну інформацію, що робить процес дослідження більш зрозумілим. Вони вчаться аналізувати дані, робити висновки та виконувати завдання, пов'язані з природничими дисциплінами; взаємодіяти з картами, виконувати різні завдання, що спонукають до активності та допомагають засвоїти матеріал. Формують розуміння, що використання картографічних сервісів може бути корисними в багатьох сферах життя, включаючи подорожі, наукові дослідження, роботу у природничо пов'язаних професіях та багато інших, розширює можливості формування природничих компетентностей і робить його цікавішим та доступнішим для студента. Ці інструменти дозволяють не лише вивчати природничі об'єкти, але й досліджувати взаємозв'язки між ними, аналізувати дані та спостерігати за змінами в реальному часі. Вони стають невід'ємною частиною сучасного формування природничих компетентностей і сприяють активному розвитку навичок і є необхідним інструментом для сучасних викладачів, які бажають підготувати своїх здобувачів освіти до життя в сучасному світі.

Література:

1. Бондаренко Е. Л. Способи картографічного зображення на інтерактивних картах *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2017. № 66–67. С. 176 121–126.

2. Дудун Т. В., Тітова С. В. Географічні карти та картографічний метод дослідження: Т. 2. Картографічний метод дослідження. Київ : КНУ, 2017. 150 с.

3. Патрушева І. А., Гера О. М., Діденко Н. В., Павлюк Л. А., Сафроненко О. Л. Мобільні технології в школі: посібник для вчителів. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2019. 175 с.

4. Картографічний метод. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Картографічний_метод (дата звернення 07.06.2024)

5. Часковський О., Андрейчук Ю., Ямелинець Т. Застосування ГІС у природоохоронній справі на прикладі відкритої програми QGIS : навчальний посібник. Львів : Простір-М, 2021. 228 с.

6. Софиенко Т. Виртуальные экскурсии, или как путешествовать по миру онлайн. URL: https://blog.pokupon.ua/virtualnye-jekskursii-ili-kak-puteshestvovat-po-miru-onlajn/ (дата звернення 09.05.2024).

7. Поперечна Д. Коли вдома не сидиться: 32 екскурсії по всьому світу. *Українська правда*. 2020. URL: https://life.pravda.com.ua/travel/2020/04/28/240761/ (дата звернення 08.05.2024).

8. Google Maps. URL: https://maps.google.com.ua/ (дата звернення 07.06.2024)

9. Оживляємо вулицю крок за кроком. URL: https://www.google.com.ua/intl/uk/streetview/ (дата звернення 07.06.2024).

10. Google Earth. URL: https://earth.google.com/web/@0,2.97609985,0a,22251752.77375655d,35y,0h,0t,0r/data=OgMKATA (дата звернення 07.06.2024).

11. OpenStreetMap. URL: https://www.openstreetmap.org/#map=5/48.546/31.157 (дата звернення 07.06.2024).
12. MapQuest. URL: https://www.mapquest.com (дата звернення 07.06.2024).
13. Bing Maps. URL: https://www.bing.com/maps?cp=50.761219~25.331039&lvl=11.0 (дата звернення 07.06.2024).
14. HERE WeGo. URL: https://wego.here.com/ (дата звернення 07.06.2024).
15. Waze Ukraine [Архівовано 4 травня 2019 у Wayback Machine.] – офіційний сайт української спільноти. URL: https://waze.com.ua (дата звернення 09.05.2024).
16. Apple Maps. URL: https://developer.apple.com/maps/ (дата звернення 07.06.2024).
17.ArcGIS Online. URL: https://www.arcgis.com/index.html (дата звернення 07.06.2024).

References:

1. Bondarenko, E. L. (2017). Sposoby kartohrafichnoho zobrazhennia na interaktyvnykh kartakh [Ways of cartographic representation on interactive maps]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, 66–67*, 176 121–126 [in Ukrainian].
2. Dudun, T. V., & Titova, S. V. (2017). Heohrafichni karty ta kartohrafichnyi metod doslidzhennia: T. 2. Kartohrafichnyi metod doslidzhennia [Geographical maps and the cartographic research method: T. 2. The cartographic research method]. Kyiv : KNU [in Ukrainian].
3. Patrusheva, I. A., Hera, O. M., Didenko, N. V., Pavliuk, L. A., & Safronenko, O. L. (2019). *Mobilni tekhnolohii v shkoli* [Mobile technologies at school]: posibnyk dlia vchyteliv. Kyiv: Vydavnychyi dim «Osvita» [in Ukrainian].
4. Kartohrafichnyi metod [Cartographic method]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Картографічний_метод [in Ukrainian].
5. Chaskovskyi, O., Andreichuk, Yu., & Yamelynets, T. (2021). Zastosuvannia HIS u pryrodookhoronnii spravi na prykladi vidkrytoi prohramy QGIS [The use of GIS in nature conservation on the example of the open program QGIS]: navchalnyi posibnyk. Lviv : Prostir-M. [in Ukrainian].
6. Sofyenko, T. Vyrtualnыe ekskursyy, yly kak puteshestvovat po myru onlain [Virtual excursions, or how to travel the world online]. URL: https://blog.pokupon.ua/virtualnye-jekskursii-ili-kak-puteshestvovat-po-miru-onlajn/ [in Ukrainian].
7. Poperechna, D. (2020). Koly vdoma ne sydytsia: 32 ekskursii po vsomu svitu [When not sitting at home: 32 excursions around the world]. *Ukrainska pravda*. URL: https://life.pravda.com.ua/travel/2020/04/28/240761/ [in Ukrainian]
8. Google Maps. URL: https://maps.google.com.ua/.
9. Оживляємо вулицю крок за кроком. URL: https://www.google.com.ua/intl/uk/streetview/.
10. Google Earth. URL: https://earth.google.com/web/@0,2.97609985,0a,22251752.7737 5655d,35y,0h,0t,0r/data=OgMKATA.
11. OpenStreetMap. URL: https://www.openstreetmap.org/#map=5/48.546/31.157.
12. MapQuest. URL: https://www.mapquest.com.
13. Bing Maps. URL: https://www.bing.com/maps?cp=50.761219~25.331039&lvl=11.0.
14. HERE WeGo. URL: https://wego.here.com/.
15. Waze Ukraine [Архівовано 4 травня 2019 у Wayback Machine.] – офіційний сайт української спільноти. URL: https://waze.com.ua.
16. Apple Maps. URL: https://developer.apple.com/maps/.
17.ArcGIS Online. URL: https://www.arcgis.com/index.html.

СЕРІЯ «Історія та археологія»

UDC 378.6.091.12:37(477)(091)"1920/1960"(043.5)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1084-1097

Lukyanenko Oleksandr Viktorovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Cultural Studies, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, 2 Ostrohradskoho St., Poltava, 36000, tel.: (097) 89-19-784, https//orcid.org/0000-0002-6228-6695

POLICY OF THE COMMUNIST PARTY REGARDING THE REGULATION OF THE EVERYDAY LIFE OF HIGHER PEDAGOGICAL INSTITUTIONS IN THE 1920s-1960s: IDEALIZATION AND REALIZATION

Abstract. The system of teacher training, which barely got on its feet during the revolution of 1917-1921, was feverish with reforms. The only thing that was radically different was, of course, that the higher school became the vanguard of the communists' ideological struggle, first against the Nepmans, and then against the capitalists of the “decaying West”. The state declared that it had started a struggle for the consciousness of citizens through culture and education. The internal world of institutions was reshaped in accordance with the demands of the young socialist state. Party and Soviet leaders considered it their duty to intervene in the life process of state pedagogical institutes (hereinafter referred to as SPI). On the other hand, the higher education school, suffering from such interference, felt like a forge of advanced ideological cadres. The life attitudes of a Soviet citizen were polished precisely within the walls of the school. This sphere of activity of institutions was highlighted in reports and recommendations of party bodies. However, issues of life outside ideology remain white spots.

The micro-environment of life activities of educational teams of the Ukrainian SSR was studied. It was characterized by the impoverished state in which the universities found themselves in the 1920s after the civil war and tried to overcome it for 50 years with varying success. The state allocated significant funds, which, however, could not satisfy all the needs of SPIs. There were problems with providing fuel, electricity, organization of water supply and drainage, there was a lack of building materials for repair work by students. The campaign to vacate the premises

of the former schools in the 1930s struck a blow, when institutes lost inhabited areas, receiving nothing in return, or having buildings unfit for existence. In the post-war country, the problem of organizing the work space has become even more acute. It was solved by the efforts of students and teachers on Saturdays, special Sundays, reconstruction weeks, through self-commitments for the manufacture of furniture, electrification, etc. The state was not able to help all institutions with finances or resources. Improvements in this area took place in the second half of the 1950s. Educational institutions were able to rebuild the lost areas, manufacture or purchase furniture, equipment, reagents, textbooks, etc.

Keywords: everyday life, educators, higher pedagogical school, CPSU, Ukrainian SSR, policy, politics, everyday life, space.

Лук'яненко Олександр Вікторович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри культурології, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, тел.: (097) 89-19-784, https//orcid.org/0000-0002-6228-6695

ПОЛІТИКА КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ З РЕГУЛЮВАННЯ БУДЕННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ 1920-Х – 1960-Х РОКІВ: ІДЕАЛІЗАЦІЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ

Анотація. Систему підготовки учителів, яка ледь зіп'ялася на ноги у часи революції 1917-1921 рр., лихоманило від реформ. Кардинально відмінним було, певне, лише те, що вища школа стала передовою ідеологічної боротьби комуністів спочатку проти непманів, а потім і капіталістів «загниваючого Заходу». Держава заявила про те, що почала протистояння за свідомість громадян через культуру та освіту. Внутрішній світ закладів перекроювався відповідно до запитів молодої соціалістичної держави. У процес життя державні педагогічні інститути (далі – ДПІ) чи не за обов'язок вважали втрутитися партійні та радянські керівники. З іншого боку, вища педшкола, страждаючи від такого втручання, відчувала себе кузнею передових ідеологічних кадрів. Життєві установки радянського громадянина шліфувалися саме у стінах школи. Ця сфера діяльності закладів висвітлювалася у звітах та рекомендаціях партійних органів. Однак, білими плямами лишаються питання життя поза ідеологією.

Досліджено мікросередовище життєдіяльності освітянських колективів УРСР. Воно характеризувалося злиденним станом, у якому виші опинилися у 1920-х рр. після громадянської війни та намагалися подолати упродовж 50 років з перемінним успіхом. Держава виділяла значні кошти, які, тим не менш, не могли задовольнити усі потреби педвишів. Існували проблеми з

забезпеченням паливом, електроенергією, організацією водопостачання та водовідведення, бракувало будівельних матеріалів для проведення ремонтних робіт силами студентів. Удару по вишах завдала кампанія зі звільнення приміщень колишніх шкіл у 1930-х рр., коли інститути втрачали обжиті площі, не отримуючи нічого натомість або ж маючи непридатні до існування будівлі. У повоєнній країні проблема організації робочого простору стала ще гострішою. Вона розв'язувалася силами студентів та викладачів на суботниках, ударних недільниках, тижнях відбудови, шляхом самозобов'язань з виготовлення меблів, електрифікації тощо. Держава була не в змозі допомогти усім інституціям фінансами або ж ресурсами. Налагодження у цій сфері відбулося у другій половині 1950-х рр. Навчальні заклади змогли відбудувати втрачені площі, виготовити або придбати меблі, інвентар, реактиви, підручники тощо.

Ключові слова: повсякдення, освітяни, вища педагогічна школа, КПРС, УРСР, політика, побут, простір.

Formulation of the problem. The system of higher education of Ukraine as a whole and its pedagogical sphere over the last century has hardly survived without drastic changes for more than 10 years in a row. The latest high-profile reforms in this field began with the adoption of the relevant industry law in the summer of 2014 and continue to this day [1]. The legislative act established new rules of the game in the educational space. It also influenced the everyday life of the creators and bearers of this university culture. On the other hand, the higher education school, suffering from such interference, felt like a forge of advanced ideological cadres. The life attitudes of a Soviet citizen were polished precisely within the walls of the school [2, P.3]. The employees of pedagogical universities themselves understood their specific function – to give society a "communist in their own spirit" [3, sheet 18]. This sphere of activity of institutions was highlighted in reports and recommendations of party bodies. However, issues of life outside ideology remain white spots.

Analysis of recent research and publications. Numerous investigations by Ukrainian scientists are devoted to various aspects of the life of teachers and students of Soviet Ukraine (leisure, organization of life, determination of quantitative and qualitative community indicators, etc.) written by O. Komarnytskyi, O. Lavrut, T. Naidenko, A. Bader, O. Khomenko and others. There is a logical "division of labor" of specialists according to chronological blocks (the most popular are the everyday lives of educators of the pre-war twenties and their lives during the "thaw"); research of individual subgroups (life of students of universities of various specializations, scientists, teachers). Currently, the process of accumulating historical facts, identifying regional features, and testing various methodological

approaches to the study of everyday education is ongoing. Comparing the everyday life of teachers and students with the daily practices of other social strata of Soviet Ukraine at the current stage is not possible in all spheres. The reason for this is the noted methodological diversity (or uncertainty), the varying degree of filling of subject blocks of everyday life, or the complete absence of research in certain areas [4].

The purpose of this work is to cover the reflection of socio-economic, cultural and political changes in Ukraine in the daily lives of the collectives of pedagogical institutes and clarification of the peculiarities of life of the collectives of pedagogical universities as a separate social group in the 1920s – the 1960s. The hypothesis consisted in the assumption that the everyday life of the collectives of the higher pedagogical school of Soviet Ukraine did not correspond to the principles of building socialism enshrined in the program documents of the CPSU, which led to a conflict between the world of ideas and reality.

Presenting main material. During the first 50 years of existence of the Soviet Higher Pedagogical School, its teams had to work in different working conditions. Taking into account the patterns of provision of higher education institutions with premises and equipment, the level of activity of the state and measures of the institutes themselves in meeting these needs, we distinguish the following periods:

1) the period of crisis (1920-1930) (in the post-revolutionary period, universities were often located in separate premises; the available space was partially occupied by outsiders and organizations; the state emphasized the development of public education institutes in places where the proletariat was concentrated; funding for a significant number of universities was scarce; teaching courses were provided for the balance of local budgets; mainly cosmetic repairs were carried out by students and staff; the facilities were poorly supplied with fuel, kerosene and electricity);

2) the period of centralization (1930-1940) (the government showed interest in the problem of the working space of higher education institutions; the process of relocation of individual institutions to new premises began; the special commission of I. Akulov began the mirror procedure of eviction of institutes from the buildings of former schools; the space of the educational institution became closed territory with passes and permits; the development of a system of production workshops; however, the state of peripheral institutions remained in a state of disrepair);

3) the period of destruction (1941-1943) (during the war, the premises of universities were closed, turned into Soviet or German hospitals and headquarters, equipment was taken to the rear, looted or destroyed, homesteads and botanical gardens were partially cut down);

4) the period of reconstruction (1943-1955) (the post-war lack of educational facilities; the economic crisis and the shortage of building materials hampered the reconstruction of destroyed university buildings; students went to classes with their

own chairs; repairs were carried out by the stuff; there was a lack of stationery and textbooks; the life of correspondence students was not particularly well-established);

5) the period of stabilization (1956-1958) (new buildings and old premises were in a critical state; there was the discovery of numerous falsification of educational devices to overcome the crisis by introducing self-service in universities; the basis of correspondence training in special classrooms was strengthened; the development of the system of botanical gardens was formed; the restoration of the publishing house activities of universities started; expansion of the network of workshops and laboratories through polytechnicization continued; organization of socialist competitions for the improvement of the working space started);

6) the period of adaptation to changes (1959-1960s) (the material and technical base of large SPIs strengthened; on the periphery, the dissonance of the pomp of the facades and the neglect of the interior became noticeable; later, a new wave of crisis of premises began due to the growth of the contingent; cinematography of auditoriums; workshop equipment and laboratories with modern devices).

In the 1920s-1960s, students and teachers of the higher pedagogical school of Soviet Ukraine were forced to solve many problems related to the organization of living space as well. In accordance with the condition of the premises, state assistance in improving the lives of educators and their opportunities to meet the needs for warmth and coziness, we have distinguished the following periods:

1) the period of crisis (1920-1929) (the existence of a system of academic rations for the maintenance of educators' apartments; living of employees in student dormitories and university auditoriums; refusal of employment and transfer to educational institutions due to lack of apartments; dormitories as magnets for proletarian students; centralization boarding schools due to their transfer to the KUBUCH network (Committee for the improvement of student life); the provision of utilities for students; uneven provision of bed linen and equipment; financial infusions from the People's Commissariat of Education did not cover the needs of the youth.

2) the period of stagnation (1930-1943) (transfer of universities to new places (mostly from the center to the periphery) with preferential provision of the most modest living spaces 4; cramped dormitories (up to 3 m^2 with a norm of 6.85 m^2 per person; overcrowding of rooms and poor equipment of student residences, outdated equipment (sheets, pillows, blankets);

3) the period of destruction (1943-1948) (strangers lived in the premises during and after the war; unsanitary and unsanitary conditions in the apartments; creation of a system of workshops for student services; high prices of youth services, speculation by tailors, shoemakers and hairdressers in the SPIs);

4) the period of restoration (1948-1956) (confiscation of teachers' furniture in favor of universities since 1948; the lack of a sufficient number of apartments for teachers led to the dismissal from universities, the impossibility of opening new departments and faculties; the transfer, merger and consolidation of universities led to the emergence of a housing problem in new places; overcrowding in dormitories; "corners" and rented apartments were used as a way out of the housing crisis);

5) the period of stabilization (1957-1960s) (improvement of living conditions after the adoption of the resolution of the Central Committee of the CPSU "On the Development of Housing Construction in the USSR"; the beginning of the settlement of educators in "Khrushchevkas"; solving problems by introducing self-service; competitions among hostels on the title of communist houses; creation of models of universal student housing; projects of "cities and neighborhoods of the future").

The development of the research hypothesis led to the following generalizations. The program of the party in 1919 defined one of the tasks of the RCP(b) to improve the living conditions of the working masses, eliminate overcrowding and unsanitary conditions, destroy unsuitable ones, rebuild old ones and build new ones [5]. However, the inability to implement the declared "rational resettlement of workers" forced party members to note the need to strengthen practical measures to improve the housing and sanitary conditions of working youth and children during the congresses of 1922 [6], 1925 [7, P.998] and 1927, and the "extreme acuteness of the housing crisis" should have been overcome by 1932 [8, p. 1927]. During the 1920s, the daily life of the members of the SPIs collectives ran counter to the declarations of politicians. Many staff members lived in cramped rooms in student dormitories. And the youth themselves, due to the lack of boarding schools, often lived in the auditoriums of universities and in rented apartments. The lack of sufficient living space sometimes led to the relocation or even the liquidation of educational institutions. Despite significant subsidies within the republic, some higher education institutions received a meager amount to cover expenses related to the organization of student accommodation.

The 16th Congress of the CPSU(b) in 1930 planned that during the five-year period, the construction of houses and social institutions (canteens, clubs, nurseries, laundries, baths) should be completed, first of all, in the most important factory districts [9, P.738]. However, the inability to build housing for workers at a rapid pace resulted in the authorities taking the residential premises of many universities and giving them to enterprises. This, in particular, led to the transfer from industrial centers to the periphery of numerous pedagogic courses, workshops at pedagogical institutes, as well as pedagogical technical schools of the republic. In four years, the XVII "Congress of Victors" declared the construction of thousands of houses with apartments equipped with all amenities and the deployment of works to improve

water supply and sewerage [10, p.666]. In terms of the housing problem of students of pedagogy, talking about improvement was empty. The dormitories were in an unsanitary condition, without latrines and a sufficient number of washrooms. It was possible to talk about the presence of baths and decorated restrooms in the premises only in the context of individual universities in the capital and Kyiv. Before the war, the deployment of housing construction work should have made the life of a Soviet citizen "unattainable for the richest capitalist countries" [11, p. 665]. However, the war set the Union back decades in terms of solving the housing problem. The terrible condition of the destroyed premises, overcrowding, lack of elementary hygiene - these were the features of the living space of educators in the post-war years. Due to the lack of space for students, employees of pedagogical institutes were evicted even from such neglected service apartments in order to turn them into common rooms for the replenishment of higher education institutions. Therefore, it is not surprising that old problems (construction of new residential buildings, expansion of the network of water pipes and sewers, heating and gasification of buildings) were included in the perspective plans of the CPSU(b) at the 19th Congress [12, p.614]. Repair and modernization actions improved the lives of educators first in large cities. Instead, teachers and students of peripheral institutions in dormitories and service apartments continued to use outdoor toilets, stove heating and public baths until the middle of the "thaw". Repairs were carried out haphazardly due to lack or incorrect distribution of building materials.

The 20th congress, in addition to the widespread use of typical projects in housing construction, emphasized the support of workers, employees and collective farm owners in the implementation of their construction of residential buildings at the expense of personal savings and with the help of state and collective farm credit. For this purpose, the state had to expand the sale of construction materials and equipment to the population [13, P.478]. The documentation of the higher education institutions revealed that the teams of the pedagogical universities really intensified the construction of cooperative buildings, the construction of housing for employees by their own efforts, as well as the construction of dormitories by students in the context of the introduction of self-service. The XXII party congress, the last during the de-Stalinization period, determined that within 10 years the country should solve the problem of housing shortage, and within 20 years every family should have an orderly apartment that would meet the requirements of hygiene and cultural life, and the use of housing should become free [14, P.298]. Teachers and students of the 1960s were not destined to see this. However, everyday life has clearly improved. It was based not so much on a skillful state construction policy as on an ideological maneuver. The start of the competition for the title of houses of communist life and support for self-service activated educators to change on their own.

Therefore, in the 1920s and 1960s, the intellectual space of the pedagogical universities of Soviet Ukraine underwent noticeable changes. In accordance with the state policy in the field of staffing of scientific and pedagogical staff, changes in requirements for applicants, the saturation of the educational process and the quality of scientific work, we have identified the following periods:

1) the period of proletarianization (1920-1925) (the government defined the main function of public education institutions as institutions for improving the development of the proletariat; universities noted the low intellectual level of entrants; pedagogic institutes were filled at the expense of "those enrolled in other universities"; vocational schools prepared only up to 4% of entrants to SPIs; the lack of education of Komsomol students; the beginning of a purge of teachers in provincial universities; the sending of graduate students from Kyiv and Kharkiv to improve the level of teaching university; teachers had the opportunity to go on scientific trips abroad);

2) the period of adaptation to changes (1926-1929) (higher institutions tried to adapt to the new "rules of the game" proposed by the People's Commissariat of Education; the increase in the educational level of entrants at the expense of graduates of pedagogical technical schools and work faculties (up to 15%); the People's Commissariat of Education noted the need for foreign business trips for students and teachers to increase their intellectual level, however, the government's initiatives were hampered by the lack of money for business trips, the lack of knowledge of languages by young people, the introduction of a mandatory Ukrainian language exam for graduates in 1926; fortnights, Ukrainization workshops; the introduction of the laboratory-brigade method of education in 1925 was intended to stimulate the independent intellectual pursuits of the youth; the government's decision to enroll peasants and workers in order to preserve the contingent had a blow to the general level of higher education);

3) the period of reverse changes (1930-1943) (the authorities canceled most of the previously agreed plans in the field of establishing the intellectual space of higher education institutions; the elimination of the brigade-laboratory method in 1932 as false; the organization of educational relays "For the personnel", Stalin's relays and shock monthly students; there was an increase in attention to the study of the social and economic bloc disciplines; the creation of support groups for the lagging behind; almost 100% Ukrainization of certain pedagogical institutes as of 1931, which led to a deterioration in the understanding of the Russian language material by Ukrainian-speaking students; the replacement of the exam from Ukrainian to the exam from Russian in 1938; the purge of teaching staff led to a significant deterioration of the academic and professional level of the higher education institutions (educators were conscripted into the RSHA, died at the front, were evacuated to the rear, or lost their jobs in occupied Ukraine);

4) the period of restoration (1943-1951) (after the de-occupation of Ukraine, SPIs at least tried to restore the pre-war level of teaching; the People's Commissariat of Education noted a drop in the general level of the staff due to the post-war recruitment of young people with interrupted or incomplete secondary education and a low general level of training; staffing of teaching staff from among persons unprepared for work in higher education (school teachers, workers of Soviet and party bodies and people without higher education); the limited network of dissertation defense councils did not allow provincial teachers to quickly improve their qualifications; The Ministry of Education found a low level of scientific work in universities with a recommendation to protect up to 60% of works; in the conditions of the "Cold War", the authorities launched a campaign to combat "low worship of the West" in science, which led to the conservation of scientific opinion, especially in the humanitarian field);

5) the period of activation (1952-1960s) (teams of pedagogical institutes strengthened measures to arrange their own intellectual space; there was an increase in the educational level of students due to the restoration of the system of socialist competitions between groups, courses, faculties and universities; activation of student science through a newly created network student scientific societies; the initiation of traditional student scientific conferences; the strengthening of the level of teaching through the exchange of lecturers from the leading universities of the USSR; the establishment of rigorous competitions for postgraduate studies from 1952 and the definition of a network of postgraduate studies, doctoral studies teacher qualifications, departments of linguistics and philology teachers; the beginning of the promotion of the achievements of Soviet educators through the press; the transfer of emphasis from providing theoretical knowledge to practical skills; the introduction of a ban on the exchange of literature with the West).

The development of the working research hypothesis led to the following generalizations. The qualitative filling of higher education institutions often differed even more from the party plans than the numerical indicators of the contingents, due to the pressure of ideological instructions. Plans to "open wide access in the auditorium of the higher school for all those who want to learn" [5] contradicted further restrictions, which found their expression in the curial distribution of seats, prod layouts, in the system of business trips, in the property differentiation of applicants during entrance exams, in social purges . Overcoming the inconsistency between the party's early declarations and the real state of affairs took place through the consolidation of the provision on the "employment" of universities" [7, p.998]. Due to the fact that the communist government paid special attention to pedagogical universities in the matter of proletarianization [15, p. 667], we can talk about the success of the implementation of this party task during the period under consideration.

The intellectual space was formed with an emphasis on the training of new cadres of education workers, imbued most importantly with the ideas of communism [5]. the ideological factor was higher than science. However, there was a drop in the general intellectual level of students (and especially communists and Komsomol members due to their involvement in political circles, mobilization for work, etc.). This made the XIV Congress of the CPSU(b) to note that the level of education of a Soviet student was significantly lower than the level of development of a bourgeois student. According to the party's blueprints, “the red “specialist” should be not less, but more educated than the bourgeois specialist”. This led to higher requirements for young people and systematic testing of knowledge [7, p.998]. SPIs responded to this by introducing weeks/months for the liquidation of academic debt, relieving young people of excessive political work, introducing a system of electives, etc. During the work of the 19th congress, the issue of improving the quality of education, rather than the number of students, was determined as the main prerogative of the development of education in the new five-year plan [11, p.665]. However, the war pushed back both the question of quantity and the question of the level of education. As in the times of proletarianization in the 1920s, people with low grades and insufficient knowledge were admitted to SPIs in order to maintain the contingent and provide the schools of the republic with teachers, at least in quantitative, if not in qualitative terms.

The further strategy of the state in the influential and intellectual space of SPIs was to polytechnicize the humanitarian aura. During the 19th Congress, the CPSU (b) initiated the first post-war wave of entry of industrial workers "in view of the growing desire of the adult population to improve their education" [12, p.614]. Then they mainly replenished the ranks of students of correspondence and evening departments of PI, receiving education without breaking away from production. In the future, this “technicalization” of SPIs was facilitated even by the abolition of tuition fees, as the XX congress considered as an opportunity for "practitioners who hold engineering and technical positions, as well as workers and collective farm workers to obtain higher and secondary special education" [13, p.479] . The final step was the resolution of the extraordinary congress of the CPSU in 1959, which noted the need to bring the higher education system closer to production. Educational institutions were supposed to admit first and foremost those who had "greater life experience, experience of practical work" [16, P.533]. The everyday realities of SPIs illustrated this process quite colorfully. On the one hand, the workers created their own world within the walls of universities, which at first fascinated teachers with its unusualness, practicality, and purposefulness. The state confidently imposed on pedagogical universities “education, training and training of comprehensively developed and comprehensively prepared people, people who know how to do everything” [16, P.531]. Over time, this desire for the formation of

a universal personality grew into the dominance of agricultural and industrial elements in the educational process. Gradually, the level of training and professional motivation of entrants from production fell. According to teachers, it was much more difficult to develop pedagogical skills in those who previously stood behind a machine or worked in a collective farm than in those who chose the teaching path after school.

A similar situation existed in the sphere of development of the intellectual space of the teaching staff. From the first years of Soviet power, double standards were in effect during the implementation of the point of the program of the RCP(b) about “involvement in teaching activities in higher education of all those who can teach there” [5]. The liquidation of the pre-Soviet system of scientific degrees and titles in the early 1920s, on the one hand, opened universities for practicing specialists, on the other hand, led to a deterioration in the quality of the intellectual space of institutions. This forced the government to develop and, starting in 1934, introduce its own certification procedure, which, on the contrary, revived the system of “all kinds of artificial obstacles between fresh scientific forces and the department” [5], which the Soviet government wanted to fight at the dawn of its existence.

After the Second World War, the party returned to the issue of equipping higher education institutions with high-quality teaching staff. In 1952, the 19th Congress decided to expand the training of scientists through postgraduate studies at higher educational institutions and research institutes by approximately 2 times over the previous five-year period [12, p.614]. however, the state had an insurmountable problem of lagging behind the periphery, which, according to the Ministry of Education, dragged even the most advanced graduate student into the "swamp of inactivity”. Despite the fact that the main directions of the development of science in universities of the CPSU saw the regularities of the transition to communism, the analysis of the most important processes taking place in the capitalist world, the exposure of bourgeois ideology and the struggle for the purity of Marxist-Leninist theory [16, P.443], in the second half of the 1950s In the 1990s, research in the field of chemistry, physics, and agronomy experienced a considerable rise in the SPIs. This significantly increased the scientific potential of institutions, opening up the practical side of institutional science.

Conclusions. The signposts of changes in the material sphere of the population of the USSR/UkrSSR, fixed in the program documents of the Communist Party of the first 50 years of the existence of the USSR, rarely coincided with the reality to which the historical players of our study adapted. The party program for improving the living space of educators for 30 years was only a illusory guidepost that did not correspond to the actual state of affairs. The declarations achieved their goal only in the time of de-Stalinization by reducing the price of standard housing

and activating educators through self-service. Before that, the "apartment issue" remained key both in the "attachment" of students to higher education institutions and in retaining a qualified lecturer at the workplace. Non-fulfillment of these social obligations led to the periodic disruption of recruitment to higher education institutions, the need to relocate educational institutions to regions with available living space, and resulted in the impossibility of providing the educational process with high-quality staff and permanent searches for relatively cheap rented "corners".

The polytechnicization of higher pedagogical education became one of the most successful projects of the Soviet government to change the everyday life of educators. Not considering it as a component of higher pedagogic education, the party encouraged teachers to break their worldview and teaching methods through the creation of a system of general polytechnic education. However, most often, higher and secondary schools had discordant development, having differences in the material base of polytechnicization and practical achievements in the reform. Until the middle of the "thaw", the teams of the higher pedagogical school preferred to live in the conditions of "catch-up polytechnicization", rather than leading changes [17]. The formation of the working space of pedagogical universities during the 1920s - the first half of the 1960s can be characterized as a permanent crisis. Prior to that, the institutes lived in cramped conditions, shared space with various institutions, rented classrooms from schools, could not make full-fledged capital repairs due to a lack of money and building materials. The looting during the Second World War drove the institutions even deeper into the abyss. Only at the end of the 1950s were the institutions able to report on the full supply of classrooms and workshops [18]. In such conditions, the collectives learned to "make do with little" and focused on self-sufficiency.

References:

1. Zakon Ukrayiny «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine "On Higher Education"] (2014). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady – Bulletin of the Verkhovna Rada*, 37-38, 2004. [in Ukrainian]

2. Lukyanenko O. V. In the Grip of De-Stalinization: Mosaics of Everyday Life of Pedagogical Institutes of the UkrSSR in 1953–1964: Monograph. Poltava: "Simon", 2016. 274 p.

3. Derzhavnyy arkhiv Poltavskoyi oblasti, Fund. P-251, op.1, Spr.4832. [State archive of the Poltava region, Fund. P-251, catalogue 1, case 4832], 258. [in Ukrainian]

4. Lukyanenko, O. (2019) «Nayblyzhchi druzi partiyi»: kolektyvy pedahohichnykh vyshiv Ukrayiny v obrazakh shchodennya 1920-kh – pershoyi polovyny 1960-kh rokiv: Monohrafiya ["The closest friends of the party": collectives of pedagogical universities of Ukraine in everyday images of the 1920s - the first half of the 1960s: Monograph]. Poltava: Vydavnytstvo «Simon». 658. [in Ukrainian]

5. Programma i ustav VKP(b) (Priniata VIII sezdom partii (18-23 marta 1919 g.) [Program and constitution of the VKP(b) (Adopted by the 8th Party Congress (March 18-23, 1919)] (1937). Moskva: Partyzdat TSK VKP(b). URL:http://www.leftinmsu.narod.ru/polit_files/books/ Programma_ i_ustav_VKPb.htm#p06

6. Protokoly X sezda RKP(b) (27 marta – 2 aprelia 1922 g.) [Minutes of the 10th Congress of the RCP(b) (March 27 - April 2, 1922)] (1936). Moskva: Partizdat TSK VKP(b). 838. [in Russian]

7. XVI sezd Vsesoiuznoy Kommunisticheskoy partii (b). (iiun′ – iiul′ 1930 goda). Stenograficheskii otchet [XVI Congress of the All-Union Communist Party (b). (June - July 1930). Stenographic report] (1930). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel′stvo. 1782. [in Russian]

8. XV sezd Vsesoiuznoy Kommunisticheskoy partii (b). (dekabr′ 1927 goda). Stenograficheskii otchet [XV Congress of the All-Union Communist Party (b). (December 1927). Stenographic report] (1928). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel′stvo. 1429. [in Russian]

9. XVI sezd Vsesoiuznoy Kommunisticheskoy partii (b) (iiun′ – iiul′ 1930 goda). Stenograficheskii otchet [XVI Congress of the All-Union Communist Party (b). (June - July 1930). Stenographic report] (1930). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel′stvo. 1782. [in Russian]

10. XVII sezd Vsesoiuznoy Kommunisticheskoy partii (b). (26 yanvaria – 10 fevralia 1934 goda). Stenograficheskii otchet [XVII Congress of the All-Union Communist Party (b). (January 26 - February 10, 1934). Stenographic report] (1934). Moskva: Partizdat, 746. [in Russian]

11. XVIII sezd Vsesoiuznoy Kommunisticheskoy partii (b). (10 – 21 marta 1939 goda). Stenograficheskii otchet [XVIII Congress of the All-Union Communist Party (b). (March 10-21, 1939). Stenographic report] (1939). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel′stvo politicheskoy literatury. 744. [in Russian]

12. XIX sezd VKP(b) – KPSS (5 – 14 oktiabria 1952 h.). Dokumenty i materialy [XIX Congress of the All-Union Communist Party of Ukraine (b) - CPSU (October 5-14, 1952). Documents and materials]. URL: http://istmat.info/files/uploads/52189/19_sezd_.pdf [in Russian]

13. XX sezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza (14 – 25 fevralia 1956 goda). Stenograficheskii otchet. Ch. II [XX Congress of the Communist Party of the Soviet Union (February 14-25, 1956). Stenographic report. Part II] (1956). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel′stvo politicheskoy literatury. 561. [in Russian]

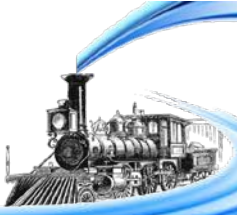
14. XXII sezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza (17 – 31 oktiabria 1961 goda). Stenograficheskii otchet. Ch. III [XXII Congress of the Communist Party of the Soviet Union (October 17-31, 1961). Stenographic report. Part III] (1962). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel′stvo politicheskoy literatury, 1962. 592. [in Russian]

15. Trinadtsatyy sezd RKP(b) (may 1924 goda). Stenohrafycheskyy otchet [Thirteenth Congress of the RCP(b) (May 1924). Stenographic report] (1963). Moskva: izdatel′stvo politicheskoy literatury. 884. [in Russian]

16. Vneocherednoy XXI sezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza (27 yanvaria – 5 fevralia 1959 goda). Stenograficheskii otchet. Ch. II [Extraordinary XXI Congress of the Communist Party of the Soviet Union (January 27 - February 5, 1959). Stenographic report. Part II] (1959). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel′stvo politicheskoy literatury. 616. [in Russian]

17. Lukyanenko, O. V. (2014). Politekhnichni mytarstva povoyennoyi vyshchoyi pedahohichnoyi shkoly URSR [Polytechnic hardships of the higher pedagogical schools of the post-war Ukrainian SSR]. *Hileya: naukovyy visnyk: Zbirnyk naukovykh prats – Hilea: scientific bulletin: Collection of scientific works,* 85, 37-39. [in Ukrainian]

18. Lukyanenko, O. V. (2016). Prostorovo-chasovi vymiry povsyakdennya pedinstytutiv URSR doby «vidlyhy» (1953-1964 roky) (ch.1*)* [Spatio-temporal dimensions of everyday life of pedagogic institutes of the Ukrainian SSR during the “thaw” period (1953-1964) (part 1)]. *Hileya: naukovyy visnyk: Zbirnyk naukovykh prats – Hilea: scientific bulletin: Collection of scientific works,* 112, 74-77. [in Ukrainian]

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту». Відомості Верховної Ради, 2014, № 37-38, ст.2004.

2. Lukyanenko O. V. In the Grip of De-Stalinization: Mosaics of Everyday Life of Pedagogical Institutes of the UkrSSR in 1953–1964: Monograph. Poltava: “Simon”, 2016. 274 p.

3. Державний архів Полтавської області, Ф.П-251, оп.1, Спр.4832, 258 арк.

4. Лук’яненко О. «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років: Монографія. Полтава: Видавництво «Сімон», 2019. 658 с.

5. Программа и устав ВКП(б) (Принята VIII съездом партия (18-23 марта 1919 г.). Москва: Партиздат ЦК ВКП(б), 1937. URL:http://www.leftinmsu.narod.ru/polit_files/books/Programma_i_ustav_VKPb.htm#p06

6. Протоколы X съезда РКП(б) (27 марта – 2 апреля 1922 г.). Москва: Партиздат ЦК ВКП(б), 1936. 838 с.

7. XVI съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). (июнь – июль 1930 года). Стенографический отчёт. Москва: Государственное издательство, 1930. 1782 с.

8. XV съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). (декабрь 1927 года). Стенографический отчёт. Москва: Государственное издательство, 1928 г. 1429 с.

9. XVI съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). (июнь – июль 1930 года). Стенографический отчёт. Москва: Государственное издательство, 1930. 1782 с.

10. XVII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). (26 января – 10 февраля 1934 года). Стенографический отчёт. Москва: Партиздат, 1934. 746 с.

11. XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). (10 – 21 марта 1939 года). Стенографический отчёт. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1939. 744 с.

12. XIX съезд ВКП(б) – КПСС (5 – 14 октября 1952 г.). Документы и материалы. URL: http://istmat.info/files/uploads/52189/19_sezd_.pdf

13. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза (14 – 25 февраля 1956 года). Стенографический отчет. Ч. II. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1956. 561 с.

14. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза (17 – 31 октября 1961 года). Стенографический отчет. Ч. III. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1962. 592 с.

15. Тринадцатый съезд РКП(б) (май 1924 года). Стенографический отчёт. Москва: Издательство политической литературы, 1963. 884 с.

16. Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза (27 января – 5 февраля 1959 года). Стенографический отчет. Ч. II. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. 616 с.

17. Лук’яненко О. В. Політехнічні митарства повоєнної вищої педагогічної школи УРСР. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць.* 2014. Випуск 85. С.37-39.

18. Лук’яненко О. В. Просторово-часові виміри повсякдення педінститутів УРСР доби «відлиги» (1953-1964 роки) (ч.1). *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць.* 2016. Випуск 112. С.74-77.

УДК 930.85

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1098-1105

Войтович Альона Олександрівна здобувач вищої освіти ОР «Бакалавр», 2 курс, Національна академія Служби безпеки України, вул. Михайла Максимовича, 22, м. Київ, 030058, https://orcid.org/0009-0005-5054-0253

НА ПЕРЕХРЕСТІ ДВОХ ОКУПАЦІЙ: СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ 1914-1915 РР.

Анотація. Стаття присвячена ролі Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) в історії України (1914-1915), яка виступала в той час не лише духовним орієнтиром, але й важливим фактором політичного життя на Галичині. У той час, коли Україна перебувала під впливом численних військових та політичних потрясінь, УГКЦ виконувала значну роль у підтримці національної ідентичності та мобілізації українського народу до національно-визвольної боротьби.

Актуальність цієї тематики стає особливо помітною в контексті національно-визвольної боротьби українців Галичини в часи Першої світової війни. Вірування та релігійні практики використовувалися для консолідації суспільства та організації опору військовій агресії з боку російської імперії. УГКЦ, як одна з головних релігійних інституцій, сприяла формуванню національної свідомості, виступала за об'єднання українців у боротьбі за незалежність та активно підтримувала їхні прагнення до самостійності.

У статті досліджено роль УГКЦ у формуванні української національної ідентичності та боротьбі за державність в часи Першої світової війни. Особливу увагу приділено постаті А. Шептицького, митрополита УГКЦ, який став духовним та політичним лідером українців у цей складний період. Російська імперія розглядала УГКЦ як загрозу своєму контролю над Галичиною та прагнула її дискримінувати.

Митрополит А. Шептицький рішуче виступав проти російської окупації та закликав до збереження української віри, мови та національної гідності. Він відіграв ключову роль у відновленні релігійних відносин на Галичині. Арешт і ув'язнення А. Шептицького в 1914 році стали символом боротьби українців за свою свободу.

У статті досліджено релігію як потужний фактор у національно-визвольних рухах. Також підкреслено лідерські якості А. Шептицького та його значний вплив на українську історію.

Результати дослідження демонструють, що УГКЦ була одним з ключових елементів у збереженні та розвитку української національної ідентичності під час важливих історичних подій початку XX століття.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, Галичина, Перша світова війна, національно-визвольна боротьба, Андрей Шептицький, релігія, російська окупація, національна ідентичність.

Voitovych Alona Oleksandrivna graduate of higher education "Bachelor", 2nd year, National Academy of the Security Service of Ukraine, Mykhailo Maksymovycha St., 22, Kyiv, 030058, https://orcid.org/0009- 0005-5054-0253

AT THE CROSSROADS OF TWO OCCUPATIONS: THE SITUATION OF THE UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH 1914-1915

Abstract. The article is devoted to the role of the Ukrainian Greek Catholic Church (hereinafter - UGCC) in the history of Ukraine (1914-1915), which at that time was not only a spiritual guide, but also an important factor in political life in Galicia. At a time when Ukraine was under the influence of numerous military and political upheavals, the UGCC played a significant role in supporting national identity and mobilizing the Ukrainian people for the national liberation struggle.

The relevance of this topic becomes especially noticeable in the context of the national liberation struggle of Ukrainians in Galicia during the First World War. Beliefs and religious practices were used to consolidate society and organize resistance to military aggression by the Russian Empire. The UGCC, as one of the main religious institutions, contributed to the formation of national consciousness, advocated the unification of Ukrainians in the struggle for independence, and actively supported their aspirations for independence.

The article examines the role of the UGCC in the formation of Ukrainian national identity and the struggle for statehood during the First World War. Particular attention is paid to the figure of A. Sheptytsky, Metropolitan of the UGCC, who became the spiritual and political leader of Ukrainians during this difficult period.The Russian Empire viewed the UGCC as a threat to its control over Galicia and sought to discriminate against it.

Metropolitan Sheptytsky strongly opposed the Russian occupation and called for the preservation of the Ukrainian faith, language, and national dignity. He played a key role in restoring religious relations in Galicia. The arrest and imprisonment of A. Sheptytsky in 1914 became a symbol of the Ukrainian struggle for freedom.

The article examines religion as a powerful factor in national liberation movements. The author also emphasizes A. Sheptytsky's leadership qualities and his significant influence on Ukrainian history.

The results of the study demonstrate that the UGCC was one of the key elements in the preservation and development of Ukrainian national identity during important historical events of the early twentieth century.

Keywords: Ukrainian Greek Catholic Church, Galicia, World War I, national liberation struggle, Andrei Sheptytsky, religion, Russian occupation, national identity.

Постановка проблеми. Період 1914-1915 років на Галичині був часом значних потрясінь та змін. Регіон пережив жорстокі бої Першої світової війни, зміну режимів (руйнацію Австро-Угорщини на російської імперії) та відповідно зазнав депортацій і руйнувань. Ці події глибоко вплинули на українське населення краю та сприяли формуванню його політичної свідомості.

Перша світова війна стала трагічним періодом для українського народу, а Галичина опинилася в горнилі жорстокої боротьби з боку російської імперії, одним з інструментів якої стала релігія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характеризуючи період російської окупаційної політики на галицьких землях слід виокремити дослідників, таких як В. Ідзьо [4], В. Марчук [6], В. Басараб [1], М. Вегеш[1], С. Орлик [8], І. Кучера [5], Т. Гайналь [5], Р. Даниляк [5] та інші, які, не дивлячись на грунтовні дослідження з цієї тематики, не висвітлюють достатнім чином роль релігійного чинника в зазначений час. Відповідно, пропонована нами стаття спрямована на розкриття ролі релігії в процесах державотворення та характеристику її як одного з інструментів експансії.

Метою статті є висвітлити на релігійних аспектах життя українського народу в 1914 - 1915 рр. крізь призму діяльності УГКЦ та Митрополита Андрея Шептицького як релігійного лідера.

Виклад основного матеріалу. Релігійний фактор в історії українського державотворення завжди мав важливе значення для формування національної свідомості, ідентичності та боротьби за незалежність. Цей чинник був основою для розвитку української культури, політичних практик та соціальних змін у різні періоди історії. Віра та релігійні обряди стали складовою частиною повсякденної культури, сприяючи формуванню колективної ідентичності та підтримці національної самосвідомості.

Зокрема, у період 1914-1915 рр. Галичина стала одним з об'єктів уваги росії через українську греко-католицьку церкву (далі – УГКЦ). Російська імперія бачила УГКЦ як спосіб утвердження української національного руху та загрозу російському контролю у регіоні. Унікальністю цієї церкви було те, що, будучи східного обряду, вона визнавала юрисдикцію Папи Римського. Це робило її непідконтрольною православній церкві московського патріархату, який був підконтрольний російській владі. Вона сприймалася як потенційна загроза утвердженню окупаційного режиму та сприймалася як інструмент збереження української національної ідентичності, що в свою чергу не збігалося з російськими імперськими наративами.

Галичина завжди була важливим регіоном для росії. З одного боку, це був стратегічний плацдарм для експансії на Балкани. З іншого боку, це "український П'ємонт" - центр українського національного руху, який становив загрозу для імперської влади.

Російська імперія, яка воювала з Австро-Угорщиною за контроль над Галичиною у 1914-1915 рр., проводила політику дискримінації українців. Це неминуче призвело до зростання антиросійських настроїв серед населення.

Українці, православні й католики, часто бачили в релігії один з символів своєї національної ідентичності. Це посилювалося політикою колоніальних режимів, які прагнули підкорити собі релігійні інституції.

У часи тотальної русифікації українська католицька церква залишалась вірною своїм ідеям, незважаючи на всі обставини, захищала українську мову, традиції та віру. УГКЦ відкривала школи, друкарні, видавала книги та журнали, тим самим підтримуючи та плекаючи українську національну ідею.

Розглядаючи період 1914-1915 рр., варто звернути увагу на знакову постать, що відіграла ключову роль в українській справі, сприяючи відродженню церкви та підтримці народу. Таким найвидатнішим лідером української церкви та українського визвольного руху був Митрополит Андрей Шептицький.

За часів Першої світової війни Андрей Шептицький був не лише духовним лідером, але й активним політичним діячем. Як і вся церква, він рішуче виступав проти російської окупації та утисків українців за національно-релігійною ознакою, закликаючи до збереження рідної віри, мови та національної гідності.

Андрей Шептицький відіграв значущу роль в утвердженні української ідентичності як у політичному, так і в церковному просторі. Його лідерська позиція та зусилля у відновленні релігійних відносин на Галичині в 1914-1915 рр. сприяли покращенню умов виховання священиків та впорядкуванню церковних добр. Його дипломатична діяльність та зусилля із залучення міжнародної підтримки для української справи відображали широкий вплив цього релігійного лідера.

Проаналізувавши джерела із зазначеного періоду, а саме "Душпастирські листи" Андрея Шептицького бачимо, що Митрополит намагався утримати патріотичний настрій серед населення в умовах війни. Виходячи з документа стає очевидним, що він плекав вірність до держави та всіляко вказував на загрозу з боку російського війська, що прагнуло захопити територію та населення. Він виступив з осудом зради і співпраці з ворогом, підкресливши небезпеку таких дій як перед Богом, так і перед народом [3].

Звертаючись до вірян, Митрополит Андрей закликав їх залишатися відданими своїй вірі та оберігати свою державу та святині. Важливим було зберігати спокій та впевненість, що доля українського народу – в руках Божих [3].

Істотно, що під час російської окупації Митрополит Андрей Шептицький залишився у Львові. Він проявив виняткове лідерство в умовах воєнного часу, рішення Митрополита відмовитися від евакуації вразило звичайне населення, кожен волів засвідчити перед Шептицьким свою глибоку вірність і повагу, разом з тим Митрополит Андрей став певним символом для всіх та орієнтиром вищості принципів і вірності власному обов'язку [7].

Важливо зазначити, що Андрей Шептицький не лише взяв на себе роль духовного лідера, але й активно взаємодіяв з лідерами думок тогочасної Галичини. Це створювало фундамент для об'єднання і взаємодії різних соціокультурних груп та релігійних угрупувань в умовах ведення війни з окупаційними російськими військами.

У період 1914-1915 рр. були жорстокі переслідування Андрея Шептицького російською адміністрацією. Сучасник Митрополита український історик Юліан-Корнило Дзерович у своїй праці «Матеріяли до історії мартирології нашої церкви в часі всесвітньої війни» зазначив, " що4 вересня 1914 року була потрясаюча вістка про вивезення Андрея Шептицького автомобілем в невідомому напрямку. Спочатку вірні вірили в похибку, а потім з радістю дізнались, що це було лише тимчасове вивезення, і Митрополит повернувся"[2].

Також у згаданій праці висвітлюється, що 6 вересня 1914 року відбувся молебень в Успенській Церкві, приурочений щасливому захованню Львова від бомбардування. У молебні брали участь різні люди, включаючи російських солдатів і офіцерів, що були вислані з «охрани». Митрополит Шептицький виголошував проповідь, яка, за свідченнями, мала важливий вплив, особливо на окремі впливові особи, які намагалися використати цю подію для оборони його від тюрми [2].

У «Проповіді Митрополита» Андрей Шептицький звертається до вірян, висловлюючи подяку Богу за охорону Львова від можливого знищення під час війни. Він закликає до молитви за власні родини, святу Церкву та всіх, хто стоїть з оружжям проти себе, стоять перед лицем смерті. Митрополит закликає дотримуватися ідеалів, бути вірними своїм цілям та жити в любові, наголошуючи, що всі християни є братами [9].

Згадана проповідь позначена наскрізно духовною спрямованістю, автор наголошує важливість дотримання вірними цінностей і спільності в часи війни. Також варто відзначити, що проповідь не містить політичних відтінків та закликає до молитви за мир та співчуття до всіх страждених [9].

Проте 18 вересня 1914 року Митрополита Андрея Шептицького заарештували після його проповіді у церкві Успіння Пресвятої Богородиці, де він висловив думку про те, що греко-католицька віра – церковна, основою якої є єдність Церкви із Папою Римським; натомість православ'я, що принесли російські війська до Львова – «казенне», яке базується на світській, державній владі російської імперії.

Істотно, що коли окупаційний губернатор Сергій Шереметьєв оголосив про вивезення Митрополита в росію, то йому було надано лише 2 години на підготовку до далекої дороги [2].

Його вивезли в ув'язнення, де він пережив важкі часи. Розпочавши із ревізії у соборі святого Юри та заборони звільнення. Як наслідок, російські власті перевірили акти в реєстратурі і знайшли документ, який визначив, що префект конгрегації "de propaganda fide" замінив покійного кардинала Сімсоні. Це дало підставу для інтернування Митрополита Андрея [2].

Заповіт Андрея Шептицького на конверті, відсутність можливості бачитися з очільником Львівської архієпархії УГКЦ Андрієм Білецьким, а також емоційний прощальний момент з паствою у соборі Юри роблять цей епізод визначальним у житті Митрополита та держави.

Висновки. УГКЦ відігравала важливу роль у житті українців Галичини в період 1914-1915 рр. Вона виступала як важливий культурний та духовний центр. Однією із перешкод для російської імперії у Галичині стала греко-католицька церква. Вона сприймалась окупантами як засіб утвердження польського впливу та як загроза становленню свого контролю в регіоні.

Греко-католицька церква, будучи східного обряду, визнавала юрисдикцію Папи Римського, що робило її потенційною перешкодою для російського впливу та інструментом збереження української національної ідентичності.

Галичина завжди була важливою для росії як стратегічний плацдарм для експансії на Балкани, а також як центр українського національного руху, який становив загрозу для імперської влади.

Російська імперія проводила політику дискримінації українців у Галичині, що спричинило зростання антимосковських настроїв серед населення.

УГКЦ залишалась вірною своїм ідеям під час тотальної русифікації, захищаючи українську мову, традиції та віру через відкриття шкіл, видання книг та інші заходи, тим самим відігравала важливу роль у формуванні української національної ідентичності. Церква об'єднувала українців, підтримуючи їхній національний рух. Греко-католицькі священики брали активну участь у національно-визвольній боротьбі.

Серед них важливе місце посідав Митрополит Андрей Шептицький - авторитетний та впливовий морально-духовний орієнтир українців. Його лідерська позиція та заклики до єднання стали важливим чинником у визначенні української національної ідентичності та боротьби за незалежність, особливо в умовах російського впливу.

УГКЦ під керівництвом Митрополита Шептицького виступала як символ опору російському впливу та сприяла збереженню української національної самосвідомості в умовах воєнного конфлікту. Він був активним захисником української мови та культури. Його внесок у розвиток національної самосвідомості залишається важливим у контексті історії Галичини та українського народу в цілому.

Література:

1. Басараб В.І., Вегеш М. М. Життя і помисли митрополита Андрея Шептицького: монографія. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. 112 с.

2. Дзерович Ю.-К. Матеріяли до історії мартирології нашої церкви в часі всесвітньої війни. Московська окупація Галичини 1914-1917 рр. в свідченнях сучасників. (Галицький архів). Львів: Апріорі, 2018. С. 117-133

3. Другий пастирський лист. Московська окупація Галичини 1914-1917 рр. в свідченнях сучасників. (Галицький архів). Львів: Апріорі, 2018. С. 123-124

4. Ідзьо В. С. Митрополит Андрій Шептицький на шпальтах російської преси та часопису українців Росії "Украинская Жизнь" у 1914-1917 роках. Львів: СПОЛОМ, 2007. 50 с.

5. Кучера І., Гайналь Т., Даниляк Р. Економічна політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині (серпень 1914 – червень 1915 рр.). Сторінки історії. 2023. № 57. URL: https://doi.org/10.20535/2307-5244.57.2023.294436 (дата звернення: 03.03.2024).

6. Марчук В. В. Національно-культурні та церковно-релігійні ініціативи митрополита Андрея Шептицького на початку XX ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. 2004. Т.12 С. 154–161.

7. Митрополит остається у Львові. Московська окупація Галичини 1914-1917 рр. в свідченнях сучасників. (Галицький архів). Львів: Апріорі, 2018. С. 125-126.

8. Орлик С. В. Фінансова політика російського окупаційного режиму в Галичині та Буковині в роки Першої світової війни (1914–1917 рр.) : дисертація…доктора історичних наук зі спец. 07.00.02. Київ, 2008. 806 с.

9. Проповідь Митрополита. Московська окупація Галичини 1914-1917 рр. в свідченнях сучасників. (Галицький архів). Львів: Апріорі, 2018. С. 130-131.

References:

1. Basarab B.l., Vehesh M. M. Zhyttya i pomysly mytropolyta Andreya Sheptytskoho [Life and thoughts of Metropolitan Andrey Sheptytskyi]: monohrafiya. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU, 2003. 112 [in Ukrainian].

2. Dzerovych Yu.-K. Materiyaly do istoriyi martyrolohiyi nashoyi tserkvy v chasi vsesvitnoyi viyny. Moskovska okupatsiya Halychyny 1914-1917 rr. v svidchennyakh suchasnykiv. (Halytskyy arkhiv) [Materials for the history of martyrology of our church during the world war. The Moscow occupation of Galicia in 1914-1917 in the testimony of contemporaries. (Galician archive)]. Lviv: Apriori, 2018. 117-133 [in Ukrainian].

3. Druhyy pastyrskyy lyst. Moskovska okupatsiya Halychyny 1914-1917 rr. v svidchennyakh suchasnykiv. (Halytskyy arkhiv) [The second pastoral letter. The Moscow occupation of Galicia in 1914-1917 in the testimony of contemporaries. (Galician archive)]. Lviv: Apriori, 2018. 123-124 [in Ukrainian].

4. Idzo V. S. Mytropolyt Andriy Sheptytskyy na shpaltakh rosiyskoyi presy ta chasopysu ukrayintsiv Rosiyi "Ukraynskaya Zhyzn" u 1914-1917 rokakhv [Metropolitan Andrii Sheptytskyi in the columns of the Russian press and the magazine of Ukrainians in Russia "Ukrainskaya Zhizn" in 1914-1917]. Lviv: SPOLOM, 2007. 50 [in Ukrainian].

5. Kuchera I., Haynal T., Danylyak R. Ekonomichna polityka rosiyskoyi okupatsiynoyi administratsiyi v Skhidniy Halychyni (serpen 1914 – cherven 1915 rr.) [Economic policy of the Russian occupation administration in Eastern Galicia (August 1914 - June 1915)]. Storinky istoriyi. 2023. № 57. URL: https://doi.org/10.20535/2307-5244.57.2023.294436 (data zvernennya: 03.03.2024) [in Ukrainian].

6. Marchuk V. V. Natsionalno-kulturni ta tserkovno-relihiyni initsiatyvy mytropolyta Andreya Sheptytskoho na pochatku XX st. [National-cultural and church-religious initiatives of Metropolitan Andrey Sheptytskyi at the beginning of the 20th century]. Naukovi pratsi Kamyanets-Podilskoho derzhavnoho universytetu: Istorychni nauky. 2004. T.12. 154–161 [in Ukrainian].

7. Mytropolyt ostayetsya u Lvovi. Moskovska okupatsiya Halychyny 1914-1917 rr. v svidchennyakh suchasnykiv. (Halytskyy arkhiv) [The Metropolitan remains in Lviv. The Moscow occupation of Galicia in 1914-1917 in the testimony of contemporaries. (Galician archive)]. Lviv: Apriori, 2018.125-126 [in Ukrainian].

8. Orlyk S. V. Finansova polityka rosiyskoho okupatsiynoho rezhymu v Halychyni ta Bukovyni v roky Pershoyi svitovoyi viyny (1914–1917 rr.) [The financial policy of the Russian occupation regime in Galicia and Bukovina during the First World War (1914–1917)]: dysertatsiya…doktora istorychnykh nauk zi spets. 07.00.02. Kyiv, 2008. 806 [in Ukrainian].

9. Propovid Mytropolyta. Moskovska okupatsiya Halychyny 1914-1917 rr. v svidchennyakh suchasnykiv. (Halytskyy arkhiv) [Sermon of the Metropolitan. The Moscow occupation of Galicia in 1914-1917 in the testimony of contemporaries. (Galician archive)]. Lviv: Apriori, 2018. 130-131 [in Ukrainian].

УДК 94(100)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1106-1113

Громік Олександр Володимирович здобувач освіти, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, https//orcid.org/0009-0004-1454-0750

ХАРАКТЕР ПЕРЦЕПЦІЇ ЗАХІДНИХ ІДЕЙ ЯПОНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті досліджено характер засвоєння західних ідей японським суспільством у першій третині ХХ століття в ширшому контексті трансформацій світоглядних систем японців того-таки періоду, встановлено деякі фактори та наслідки відповідних процесів. Робота ґрунтується здебільшого на японських публіцистичних джерелах означеного періоду. Актуальність дослідження полягає в тому, що вивчення розвитку світогляду колективів, зокрема історії проникнення певних ідей до свідомості суспільств, може продемонструвати вплив відповідних змін на дії індивідів та встановити невідомі раніше фактори розвитку цих суспільств на певному історичному етапі. Зважаючи на масштаб трансформацій, яких зазнали світоглядні системи японського суспільства в першій третині ХХ ст., результати їх дослідження, зокрема виокремлення певних закономірностей їхнього розвитку, зможуть стати суттєвим доробком для історичної науки, не кажучи вже про те, що вони, імовірно, дадуть можливість по-іншому поглянути на причини таких важливих явищ історії Японії ХХ ст., як поширення націоналізму, утвердження мілітаризму та агресивну зовнішню політику, а також безпрецедентну підтримку останньої з боку населення країни. Було зроблено висновок, що розвиткові раціоналістичної культури, здебільшого «імпортованої» з Заходу, завадила подальша ірраціоналістична реакція, що мала форму пошуків суто японського способу мислення та була суттєво підживлена крайньою невідповідністю настанов традиційного японського світогляду й соціалізму, який на той час набув неабиякого поширення та був сприйнятий як одна з західних ідей, що становила собою екзистенційну загрозу японській цивілізації.

Ключові слова: Японія, Захід, Тайшьо, Мейджі, світогляд, ідеї, індивідуалізм, ціннісні системи, вестернізація, раціоналізм, культура, реакція.

Hromik Oleksandr Volodymyrovych seeker of Taras Shevchenko National University of Kyiv, https//orcid.org/0009-0004-1454-0750

THE NATURE OF THE PERCEPTION OF WESTERN IDEAS BY JAPANESE SOCIETY IN THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY

Abstract. The article examines the character of the assimilation of Western ideas by Japanese society in the first third of the 20th century in the broader context of transformations of the worldview systems of the Japanese of that period, and establishes some factors and consequences of the relevant processes. The work is based mostly on Japanese journalistic sources of the relevant period. The relevance of the research lies in the fact that the study of the development of the worldview of collectives, in particular the history of the penetration of certain ideas into the consciousness of societies, can demonstrate the impact of relevant changes on the actions of individuals and establish previously unknown factors of the development of these societies at a certain historical stage. Taking into account the scale of transformations that the worldview systems of Japanese society underwent in the first third of the 20th century, the results of their research, in particular the identification of certain patterns of their development, will be able to become a significant addition to historical science, not to mention that they will probably provide an opportunity to take a different look at the causes of such important phenomena in the history of Japan in the 20th century as the spread of nationalism, the establishment of militarism and aggressive foreign policy, as well as the unprecedented support of the latter by the country's population. It was concluded that the development of a rationalist culture, mostly "imported" from the West, was hindered by a further irrationalist reaction, which took the form of a search for a purely Japanese way of thinking and was significantly fueled by the extreme inconsistency between the instructions of the traditional Japanese worldview and socialism, which at that time had become quite widespread and was perceived as one of the Western ideas that posed an existential threat to Japanese civilization.

Keywords: Japan, the West, Taisho, Meiji, worldview, ideas, individualism, value systems, Westernization, rationalism, culture, reaction.

Постановка проблеми. Сфера світоглядів охоплює всі області досвідів, прийняття рішень і дій, а також усі види інформації, яку ми можемо мати про природу світу та наше місце в схемі речей [1]. Зважаючи на масштаб трансформацій, яких зазнали світоглядні системи японського суспільства в першій третині XX ст., результати їх дослідження, зокрема виокремлення певних закономірностей їхнього розвитку, зможуть стати суттєвим доробком для історичної науки, не кажучи вже про те, що вони, імовірно, дадуть можливість по-іншому поглянути на причини таких важливих явищ історії Японії XX ст., як поширення націоналізму, утвердження мілітаризму та

агресивну зовнішню політику, а також безпрецедентну підтримку останньої з боку населення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі японські дослідники зверталися до висвітлення окремих аспектів предмету у своїх роботах, зосереджуючись на дещо іншому часовому проміжку: Хіроші Ватанабе [2], наприклад, присвятив увагу змінам моральних цінностей японців у період між епохами Едо та Мейджі. Побіжно торкався питання й Хіде Като [3]: він розкрив вплив міської культури на свідомість японців в епоху Тайшьо. Тема, однак, залишається недослідженою й в українській, і в англійськомовній історіографії.

Мета статті – з'ясувати характер перцепції західних ідей японським суспільством в першій третині XX століття.

Виклад основного матеріалу. Імператив навчання в Заходу, що став реалією життя Японії ще в епоху Мейджі, передбачав, що зразки тамтешніх практик мали бути перенесені на японський ґрунт, але іншим імперативом було визнання унікальності нації, навіть її святості (наприклад: «японці вірять, що імператорський дім <…> повинен вічно правити народом, і що такого роду суверенітету і васалітету немає більше ніде. Коли ми повертаємося до божественної епохи, коли наші серця повертаються до давніх часів божественної епохи, ми завжди знаходимо віру в чистоту японського народу, в невинність нації Ямато» [4]. Ця піднесеність нації в очах японців інколи не сприяла утвердженню нововведень. Раціоналізації заходили у глухий кут «золотої середини»: «В Англії не було обмежень за заповітом, і власність можна було віддати будь-кому. На відміну від цього, країни європейського континенту зазвичай накладають на це обмеження, і передбачено, що вони можуть роздати частину чи половину своїх активів своїм родичам, а потім передати їх іншим. У Японії передбачено, що особисте майно глави сім'ї має повністю віддаватися старшому синові <…>. Іншими словами, Японія накладає найсуворіші обмеження на індивідуальність у питаннях сімейного успадкування. Почасти це пов'язано з духом поклоніння своїм предкам, що ніколи не припиняється, а частково зі зручністю виконання обов'язку підтримки <…>. Я відкидаю радикальний індивідуалізм. Однак авантюрний дух, якому вчить індивідуалізм, у майбутньому ставатиме все більш необхідним у суспільстві. З цієї причини у педагогів немає іншого вибору, окрім як прийняти помірний серединний шлях між сімейністю, яка вчить обов'язку підтримки, та індивідуалізмом, який вчить цьому бойовому духу» [5].

Безумовно, чимало японців бачили в західному способі життя щось привабливе. Але потребує відповіді питання, чи мало таке ставлення імплікації в контексті трансформацій ціннісних систем, або ж це не виходило за межі моди на нове. Відомо, що молодь полюбляла голлівудські фільми та джазову

музику [6]. Але чи означали ці естетичні смаки ціннісні преференції у ширшому сенсі? Більш за те, немає підстав свідчити, що розуміння західного способу життя в японців збігалося з тим, яким бачили цей спосіб на Заході. Багато авторів уважали, що «японці бачать, про що говорять за кордоном, і, наслідуючи, починають про це кричати вдома» [7]. Про таку поведінку писав набагато раніше Юкічі Фукудзава, але й імператив «імпорту» західного у його часи – логічно припустити – мав дещо більше сили. Підтвердити цю тезу міг би Сосекі Нацуме: «У мій час було ще гірше. Припишіть щось — будь-що — жителю Заходу, і люди сліпо слідуватимуть за цим, тим часом поводячись так, ніби це робить їх дуже важливими» [7].

Отже, імовірнішим видається припущення, що захоплення західним способом життя доречно розглядати передусім у контексті нових естетичних пошуків. Його атрибути викликали інтерес і ставали частиною японських реалій, насамперед міського життя: у Йокогамі, як свідчив один очевидець, вивіски англійською мовою зустрічалися частіше, ніж у Токіо [8]. Популярним, звичайно, став західний одяг: «я вважаю, що для чоловіків найкраще підходить західний одяг; не тільки з точки зору ведення бізнесу, але й з усіх інших точок зору, японський одяг неприйнятний. Зараз все частіше лунають заклики до покращення одягу, але надзвичайно важко змусити жінок середнього та старшого віку носити західний одяг, тому покращення одягу слід починати з дітей» [9]. Така «вестернізація», звісно, була радше поверховою.

У цей час звичайними були такі газетні статті: «японські мислителі в минулому задовольнялися лише імітацією іноземної думки і були неспроможні створити глибоко оригінальну нову ідеологію» [10]. Інший сучасник стверджував, що проблема все ще існує: «якщо ми не приймемо особливий спосіб мислення, ми можемо потрапити в пастку прийняття західних ідей у тому вигляді, в якому вони є, якщо ми забудемо себе і підемо в цьому напрямку, то в кінцевому підсумку будемо лише відригувати західну освіту і мистецтво» [11]. З цих прикладів видно, що багато японців, судячи з усього, почали набагато критичніше ставитися до ідей західного походження. Дехто писав, що на Заході «забули про відповідальність і обов'язки, які вони повинні мати як громадяни, і стали більш схильні просто насолоджуватися моментом, в той час як деструктивні ідеї минулого все більше і більше поширюються» [12]. Автор останньої цитати мав на увазі соціалізм, який становив для японського традиційного світогляду екзистенційний виклик.

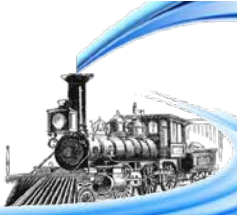
Соціалістична ідея через свою радикальність завоювала прихильність декого (насамперед молоді), але була зустрінута негативно більшою частиною суспільства. Соціалізм похитнув авторитет Заходу в очах японців, підсилив їхню підозріливість до нього. Міністр освіти Токуґоро Накахаші заявляв, що

«з-за кордону можуть надходити екстремістські ідеї» [13], і переймався, щоб населення не було введене ними в оману. Він пропонував «культивувати здорові ідеї, щоб, нарешті, бути в змозі продемонструвати дух нашої національної ідентичності». Закордон тепер протиставлявся Японії, і він нього – до певної міри – треба було захищатися. Виникала «ментальність облоги», як її називав дехто з дослідників [14]. Читачів газет лякали, що «шкода, яка поширюється в майбутньому [через соціалізм, — О. Г.], майже невимірювана» [15]. Варто зазначити, що розпуск лівих партій, що стався згодом, спричинив появу обмежень у суспільній дискусії, які не могли не відбитися на розвитку світоглядних систем деяких груп населення.

Соціалізм, як твердило чимало сучасників, приваблював молодь своєю «вивіскою про науковість» [10]. У суспільстві сформулювався запит на наукову істину, що було зумовлено раціональним характером більшості західних ідей, що потрапляли до Японії. Дехто писав, що «чим молодша цивілізація країни, тим активнішою вона повинна бути в дослідженнях» [16]. «Як країна з низьким рівнем розвитку науки, ми не маємо іншого вибору, окрім як думати про те, як західні країни опинилися там, де вони є сьогодні, і йти слідами їхнього розвитку. Наша країна має покликання реалізувати культуру Азії поряд із культурою Заходу. Для цього необхідно пересадити і культивувати західну науку, доповнивши її унікальними новими ідеями. Дорога до Європи та США не є такою, яку можна пройти одним махом. Існує послідовність у сприянні національному процвітанню. Для того, щоб чогось досягти, неодмінною умовою є проходження певного шляху. Цей шлях, звичайно, полягає в тому, щоб зробити науковий дух народу країни енергійним і поставити перед собою грандіозний план перетворення країни на наукомістку державу» [17].

Варто зазначити, що рефлексії про науку була частиною давнішого дискурсу побудови нової японської цивілізації, якому загалом була властива прогресистська телеологія: «Оскільки багатство країни походить головним чином від розвитку промисловості, а розвиток промисловості і прогрес цивілізації - від винаходів і відкриттів, то повага до дослідників повинна бути визнана народом в цілому як одна з найвищих моральних цінностей» [18].

Один автор пропонував розглядати іноземні теорії «у світлі реальної ситуації в країні» та додавав: «Впроваджуючи іноземні теорії, ми не повинні приймати їх за чисту монету, але повинні також враховувати звичаї свого народу і додавати до них свою власну думку» [18]. На практиці «підлаштовування» західних ідей до японських реалій означало, що деякі з останніх володіли імунітетом, коли справа доходила до запровадження принципів науковості та раціональності: «Для того, щоб імпортувати культурні системи розвинених країн, ми повинні провести певні дослідження

і відсіяти те, що є шкідливим для суспільства й нашої національної політики» [12]. Спосіб дії, що вважався західним, відповідно до такого підходу, мав тепер бути застосований щодо самих західних «культурних систем».

Деякі японці пропонували поєднати протилежні за суттю раціоналізм і чуттєве сприйняття, яке часто пропонували розуміти як одну з головних рис не лише японської, а східної цивілізації взагалі. Кінець 1910-х і початок 1920-х років відзначилися поступовим поглибленням впливу «кокутаю» на свідомість японців. Йому симпатизувала влада, і – що важливіше – він був близьким традиційній ментальності, позиції окремих елементів якої у світоглядних системах були ще доволі сильними. Прикладом відповідного способу мислення можуть слугувати ці сентенції: «Ми повинні звеличити силу духу, силу віри та силу релігійної моралі. Справжня цивілізація — це така цивілізація, де розум і дух єдині, внутрішнє й зовнішнє єдине ціле, а дух і тіло повністю активні <…>; намагання підкорити життя матеріалізації, механізації <…> є найжахливішим і найогиднішим злом» [19]. Довільне тлумачення західних ідей в одного автора призвело до висновку, що справжня свобода і демократія у випадку Японії полягатиме в реалізації «ультраяпонського духу» [20].

Важливу роль у виникненні описаної ситуації зіграв антизахідний ресентимент, що своєю чергою набув більшої сили ближче до Вашингтонської конференції 1921-1922 рр., результати якої не виправдали очікувань японців. Чимало людей почали підозріливо ставитися до західних ідей: «не варто схвалювати, що така країна, як наша, яка ще не має цивілізації такого масштабу і респектабельного суспільства, повинна приймати таке легковажне ставлення до всього нового і незвичного, не розглядаючи погані сторони, тобто вона повинна враховувати, що серед нового є як хороші речі, так і погані <…> немає гарантії, що все, що приходить з Європи і США – добре» [12].

Висновки. На шляху утвердження західних ідей у світоглядах японців стояла низка перешкод. Деякі з них було частково подолані, деякі залишалися стійкішими: люди дізнавалися про західні концепції, оскільки обговорення деяких із них у пресі утворювало дискурси, у які поступово могла бути залучена чимала кількість індивідів. Однак у першій третині 20 ст. подібний резонанс викликали насамперед ті проблеми, які мали характер дилем у сенсі цивілізаційного розвитку країни, а тому певні питання були просто неактуальними. Необхідність наслідувати Захід усвідомлювалася багатьма японцями радше в сенсі дотримання моди. Згодом до західних ідей як таких із певних причин почали ставитися доволі підозріливо, що ознаменовало початок реакції в суспільній дискусії 1920-х рр., який, імовірно, суттєво полегшив процеси наступної тоталітаризації суспільства.

Література:

1. D. Rousseau, J. Billingham A Systematic Framework for Exploring Worldviews and Its Generalization as a Multi-Purpose Inquiry Framework. Systems, 2018, №6(3).
2. 渡邊 弘. The Change of Japanese moral values from The Edo era to The Meiji era. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/327172823.pdf.
3. 加藤 秀. 都市文化の形成. URL: http://katodb.la.coocan.jp/doc/text/2635.html.
4. 大阪朝日新聞. 1920. 7 січня.
5. 読売新聞. 1913. 8 квітня.
6. Gordon A. A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present. Oxford: Oxford University Press. 2003. 384 p.
7. The Columbia anthology of modern Japanese literature / J. Rimer et al. New York: Columbia University Press, 2011. 898 p.
8. バッソンピエールア. ベルギー大使の見た戦前日本. 東京: 講談社 (Басомп'єр А. Побачена бельгійським послом довоєнна Японія. Токіо : Коданшя). 517 с.
9. 新愛知. 1921. 20 листопада.
10. 国民新聞. 1930. 12 липня.
11. 大阪朝日新聞. 1922. 17 січня.
12. 大阪新報. 1921. 10 вересня.
13. 大阪朝日新聞. 1920. 18 січня.
14. The Cambridge History of Japan / J. Hall et al. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 826 p.
15. 大阪朝日新聞. 1928. 23 жовтня.
16. 大正日日新聞. 1920. 23 січня.
17. 東京日日新聞. 1921. 7 квітня.
18. 京都日出新聞. 1920. 26 березня.
19. 横浜貿易新報. 1919. 27 травня.
20. 大阪新報. 1919. 23 травня.

References:

1. D. Rousseau, J. Billingham (2018). A Systematic Framework for Exploring Worldviews and Its Generalization as a Multi-Purpose Inquiry Framework. Systems, 6(3).
2. Watanabe Hiroshi. The Change of Japanese moral values from The Edo era to The Meiji era. Retrieved from https://core.ac.uk/download/pdf/327172823.pdf [in Japanese].
3. Hide Kato. Toshi bunka no keisei [The formation of urban culture]. Retrieved from http://katodb.la.coocan.jp/doc/text/2635.html [in Japanese].
4. Ōsaka Asahishinbun [Osaka Asahi Newspaper] (1920). January 7 [in Japanese].
5. Yomiurishinbun [Yomiuri Newspaper] (1913). April 8 [in Japanese].
6. Gordon A. A. (2003). Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present. Oxford : Oxford University Press. 384 p.
7. Rimer J. et al. (2011). The Columbia anthology of modern Japanese literature. New York: Columbia University Press, 898 p.
8. Bassonpiēru A. Berugī taishi no mita senzen Nihon [Prewar Japan as seen by the Belgian ambassador]. Tōkyō: Kōdansha. 517 p. [in Japanese].
9. Shin Aichi [Shin Aichi] (1921). November 20 [in Japanese].
10. Kokumin Shinbun [National Newspaper] (1930). July 12 [in Japanese].

11. Ōsaka Asahishinbun [Osaka Asahi Newspaper] (1922). January 17 [in Japanese].
12. Ōsaka shinpō [Ōsaka shinpō] (1921). September 10 [in Japanese].
13. Ōsaka Asahishinbun [Osaka Asahi Newspaper] (1920). January 18 [in Japanese].
14. Hall J. et al. (2005). The Cambridge History of Japan. Cambridge: Cambridge University Press. 826 p.
15. Ōsaka Asahishinbun [Osaka Asahi Newspaper] (1928). October 23 [in Japanese].
16. Taishō Nichinichishinbun [Taisho Nichinichi Newspaper] (1920). January 23 [in Japanese].
17. Tōkyō Nichinichishinbun. [Tokyo Nichinichi Newspaper] (1921). April 7 [in Japanese].
18. Kyōto Nisshutsushinbun [Kyoto Nisshutsu Newspaper] (1920). March 26 [in Japanese].
19. Yokohama bōeki shinpō [Yokohama Trade News] (1919). May 27 [in Japanese].
20. Ōsaka shinpō [Ōsaka shinpō] (1919). May 23 [in Japanese].

УДК 272-722.51-558.6(477.83-25)"13/14"Я.Стрепа(092)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1114-1127

Дем'янчук Андрій Львович доктор філософії (історія мистецтва), доцент, доцент кафедри театрознавства та акторської майстерності, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Валова,18, м. Львів, 79008, тел.: (067) 753-19-77, https//orcid.org/0000-0002-3399-4537

БЛАЖЕННИЙ АРХІЄПИСКОП ЯКІВ СТРЕПА (JAKUB STRZEMIĘ) – ПОКРОВИТЕЛЬ ЛЬВІВСЬКОЇ АРХІДІЄЦЕЗІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ: БІОГРАФІЯ, КУЛЬТ

Анотація. *Мета дослідження.* Метою дослідження є збір наявної інформації про житєпис, пастирське служіння та культ Блаженного Архієпископа Якова Стрепи / Jakuba Strzemię (Strepa) – покровителя Львівської Архідієцезії. *Методологія.* У дослідженні застосовано комплексний підхід із використанням методів наукового аналізу, систематизації та узагальнення. *Результати дослідження.* Життя та культ блаженного архієпископа Якова Стрепи досліджували у XVIII – XX ст. Зокрема: Barnaba Kędzierski (1798); Franciszek Ksawery Zachariasiewicz (1844); Łukasz Wiśniewski (1890); Władysław Abraham (1904, 1908); Rafał Maria Antoszczuk (2009); Władysław Bandurski (1909); Józef Krętosz (1993). Stanisław Burda (2009); Jerzy T. Petrus (2015); єпископ Мар'ян Бучек та Ігор Седельник (2006). А також у 20-х роках XXI ст.: Alojzy Karwacki (2000); Rafał Maria Antoszczuk (2021). Публікації в Encyklopedia Katolicka: Krasucka Beata (1997); Borcz Henryk, Moskwa Stefan, 2009; Borcz Henryk, 2013 та інші. Про Блаженного Якова Стрепу та події (паломництва, молитви, перегринації, процесії до мощей) пов'язані з культом блаженного архієпископа подано на офіційній сторінці Львівської Архідієцезії Римсько-Католицької Церкви в Україні. Встановлено, що культ Блаженного Архієпископа Якова Стрепи (беатифікованого у 1790 р.) в Україні та Польщі поширюють Отці Францисканці. На відновлення культу вплинуло повернення до Львівської Архідієцезії (13 січня 2009 р.) з Кракова реліквaрія з мощами блаженного архієпископа. Блаженний Яків спричинився до побудови катедрального собору у Львові та відновив діяльність Львівської Архідієцезії. *Наукова новизна.* Наукова новизна отриманих результатів полягає в комплексному аналізі історичних відомостей стосовно біографії, пастирського служіння та культу Блаженного Архієпископа Якова Стрепи. *Рекомендації.* Біографія,

пастирське служіння та культ Блаженного Архієпископа Якова Стрепи потребують подальших історичних досліджень, які доповнять попередні публікації. Нині надзвичайно важливо поширювати культ покровителя Львівської Архідієцезії.

Ключові слова: Блаженний Яків Стрепа, Львівська Архідієцезія, Римо-Католицька Церква, Україна

Demianchuk Andrii Lvovych PhD in History of Arts, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theater Studies and Acting, Ivan Franko National University of Lviv, St. Valova, 18, Lviv, 79008, tel.: (067) 753-19-77, https//orcid.org/0000-0002-3399-4537

BLESSED ARCHBISHOP JAKUB STREPA (JAKUB STRZEMIĘ) IS THE PATRON SAINT OF THE ARCHDIOCESE OF LVIV: BIOGRAPHY, CULT

Abstract. *The purpose of the study.* The research aims to collect historical information on the biography, pastoral ministry, and cult of the Blessed Archbishop Jakub Strzemię (Strepa), the patron saint of the Lviv Archdiocese. The study applies a comprehensive approach using methods of scientific analysis, systematisation and generalization. *Research results.* The life and cult of the blessed Archbishop Jacub Strepa was studied in the 18th and 20th centuries, in particular: Barnaba Kędzierski (1798); Franciszek Ksawery Zachariasiewicz (1844); Lukasz Wiśniewski, 1890; Władysław Abraham (1904, 1908); Rafał Maria Antoszczuk (2009); Władysław Bandurski (1909); Józef Krętosz (1993); Stanisław Burda (2009); Jerzy T. Petrus (2015); Bishop Marian Buchek and Ihor Sedelnyk (2006). And also in the 20s of the 21st century: Alojzy Karwacki (2000); Rafał Maria Antoszczuk (2021). Publications in the Catholic Encyclopedia: Krasucka Beata (1997); Borcz Henryk, Moskwa Stefan, (2009); Borcz Henryk, (2013) and others. Information about Blessed Jacub Strepa and events (pilgrimages, prayers, vigils, processions to the relics) related to the cult of the blessed archbishop is available on the official website of the Lviv Archdiocese of the Roman Catholic Church in Ukraine. It is established that the cult of the Blessed Archbishop Jacub Strepa (beatified in 1790) was spread by the Franciscan Fathers in Ukraine and Poland. The return of the Relics of the Blessed Archbishop Jakub Strepa from Krakow to the Lviv Archdiocese on January 13, 2009, contributed to the restoration of the cult. Blessed Jacub contributed to the construction of the Cathedral in Lviv and restored the activities of the Lviv Archdiocese. *Scientific novelty.* The scientific novelty of the obtained results lies in the comprehensive analysis of historical information regarding the biography, pastoral ministry and cult of the Blessed Archbishop Jakub Strepa. *Recommendations.*

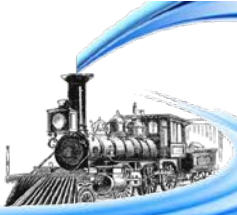
The biography, pastoral ministry, and cult of Blessed Archbishop Jacob Strepa require further historical research that will complement previous publications. It is important to spread the cult of the patron saint of the Lviv Archdiocese.

Keywords: Blessed Jakub Strepa, Archdiocese of Lviv, Roman Catholic Church, Ukraine

Постановка проблеми. Дослідження життя, пастирського служіння та культу покровителя Львівської Архідієцезії – Блаженного Архієпископа Якова Стрепи – надзвичайно важливе для відродження духовної спадщини України, адже Блаженний Яків спричинився до побудови катедрального собору у Львові та відновив діяльність Львівської Архідієцезії. Із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. відродилася і Львівська Архідієцезія Римо-Католицької Церкви. Стало можливим досліджувати життя та діяльність святих та блаженних Львівської Архідієцезії та поширювати їхній культ в Україні та світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Життя та культ блаженного архієпископа Якова Стрепи досліджували у XVIII – XX ст.: Барнаба Кендзерський «Життя Блаженного Якуба Рухем з Владонни з дому і гербу Стшемє, Архиєпископа Галицького, чи нині львівського сповідника ордену францисканців», Львів, 1798 р. (Barnaba Kędzierski «Życie B. Jakuba Ruchem z Wladonny z domu i herbu Strzemie arcybiskupa halickiego albo jak teraz lwowskiego Wyznawcy z Zakonu Franciszkańskiego», Lwow, 1798). Важливо зауважити, що цей рукопис декілька разів перевидавався: 2-ге перевидання у 1798 р., 3-ге перевидання з дозволом австрійської цензури бл. 1839 р. (Див.: Biblioteka Narodowa w Warszawie; Rękopisy, Sygnatura: Rps 5613 I; Academica ID 72574898) (Kędzierski, 1798) [5]; Владислав Абрахам «Яків Стрепа, архієпископ галицький» Краків, 1908 р. (Władysław Abraham «Jakób Strepa, arcybiskup halicki (1340 – 1409)» Kraków, 1908) – описане життя та діяльність архієпископа Якуба Стрепи (Abraham, 1908) [2] та інша його праця: «Становлення організації латинської церкви на Русі» Львів, 1904 р. (Władysław Abraham «Powstanie organizacyi Kościoła łacińskiego na Rusi» T. 1, Lwów, 1904) (Abraham, 1904) [1]; Рафал Марія Антощук, «Життя і чудеса блаженного Якуба Стрепи», Краків, 2009 р. (Rafał Maria Antoszczuk «Życie i cuda bł. Jakuba Strzemię», Kraków, 2009); Владислав Бандурський «Великий Апостол Блаженний Якуб Стрепа Архієпископ Львівський», 1909 р. (Władysław Bandurski «Wielki apostoł błogosławiony Jakób Strzemię arcybiskup lwowski,», Lwów, 1909) (Bandurski, 1909) [3]; Єжи Т. Петрус «Реліквapій блаженного Якуба Стрепи. Опрацювання до історії культу покровителя Львівської Архідієцезії», 2015 р. (Petrus, Jerzy T. «Relikwiarz bł. Jakuba Strepy. Przyczynek

do dziejów kultu Patrona archidiecezji lwowskiej» / *Z mroku czasów…*») (Petrus, 2015) [6] та ін.

Відомості про Блаженного Архієпископа Якова Стрепу та події (паломництва, чування, перегринації, процесії до мощей) пов'язані з культом блаженного архієпископа подаються на офіційній сторінці Львівської Архідієцезії Римсько-Католицької Церкви в Україні [8, 9, 14]; офіційні сайти Римо-Католицької Церкви в Україні [4, 12, 13, 15, 16, 18, 19]; журнал «Радість Віри» (2008) [17]; молитовник [10]; монографія єпископа Мар'яна Бучека та Ігоря Седельника «Львівська Архідієцезія латинського обряду. Ілюстрована розповідь» (Львів, 2006) [11] та ін.

Мета статті – збір відомостей про життя, пастирське служіння та культ Блаженного Архієпископа Якова Стрепи – покривителя Львівської Архідієцезії.

Виклад основного матеріалу. Христова Церква оточує пошаною святих, які радикально, усім своїм життям відкрилися на дію Духа Ісуса Христа [13]. Джерелом кожної святості є Бог! Тому святою є особа, душа якої переповнена Божим Світлом та Любов'ю [13]. Таким святим є покривитель Львівської Архідієцезції – блаженний архієпископ Яків Стрепа / Jacub Strepa (Strzemię), – опікун убогих і нужденних.

З історичних документів дізнаємося, що майбутній блаженний народився у родині шляхтичів на теренах краківської дієцезії близько 1340 р., а згодом «його родина оселилася у Володимирі на Русі» [2, С. 21; 3, С. 20; 9]. Його прізвище – Стрепа / Strepa, польською Strzemię / Стшемє походить від гербу Стшеменчиків / Strzemieńczyków [3, С. 20; 4]. Яків був родичем Яна Тарновського воєводи сандомирського та старости Русі. Можна припустити, що в душі Якова вже змалку з'явилася думка працювати і присвятити себе місійній праці на цих землях [3, С. 21]. Яків рано відчув у своєму серці Боже покликання тому юнаком вступив до Ордену Отців Францисканців. Після успішного завершення навчання у Римі в 1378 р. був обраний настоятелем краківського монастиря [8].

У 1385 – 1388 рр. виконує обов'язки настоятеля монастиря Святого Хреста у Львові. Належав до Товариства Братів-Паломників для Христа, харизмою яких була місійна праця на східних землях. Багато подорожував, поширюючи істинну віру поганам, навертав тих хто відійшов від християнської віри. Перебуваючи на посаді Генерального вікарія Русі опікувався всіма францисканськими осередками. Після смерті архієпископа Бернарда був призначений, Папою Римським Боніфацієм IX архієпископом Галича 27 червня 1391 р. За порадами до архієпископа Якова зверталася королівська сім'я: свята королева Ядвіга та Владислав II Ягейло. 7 липня 1391 р. отримує від Папи Боніфація IX дозвіл на єпископські свячення, які уділив єпископ Перемишля Матій Янін 28 січня 1392 р. у нинішньому кафедральному соборі Тарнова у Польщі [2, С. 2; 8; 9].

Польський історик Владислав Абрахам зазначає, що *«Стан, в якому новий архієпископ зайняв посаду його єпархії, був вкрай плачевним. Установи, на які мало опертися церковне правління були або зовсім невизначені, або знаходилися в повній занедбаності, кордони єпархії невизначені, дуже мало парафіяльних костелів, відсутність допоміжних органів при центральному управлінні, брак капітули, більше того, немає навіть катедрального костелу, розбрат і усобиці між духовенством світським та монастирським, це спадщина, яку померлий архієпископ Бернард залишив своєму наступнику»* [2, С. 29]. І продовжує *«Коли Папа Римський Григорій XI своєю постановою створив галицьку митрополію, нічого не постановив щодо меж архієпархії і підпорядкованих митрополії єпископств. Оскільки в цій постанові Папі розходилося про те, щоб у тих єпископських теренах <…> створити латинські катедри»* [2, С. 29–30].

Владислав Бандурський / Władysław Bandurski так описує прибуття архієпископа Якова Стрепи на Русь: *«І тут ми бачимо великого священика. З хрестом в руці, зі словом Христовим на устах і з любов'ю в серці йде він по Русі. Він іде, хоч ніхто йому дорогу не позначив, ніхто йому дверей не відчиняє, ніхто його не поспішає зустріти. Пустота, руїни, церкви немає, ще здалеку чути стогін викрадених, ще димлять поселення, знищені вогнем…»* [3, С. 23]. Ставши архієпископом Галицьким блаженний Яків Стрепа 1391 р. врегулював суперечку між Галицькою та Перемишльською єпархіями [7].

28 січня 1392 р. в Тарнові перемишльський єпископ Мацей висвятив Якова Стрепу архієпископом «і жезл, скіпетр влади, в його руки зложив» [2, С. 30–31].

Створення нових парафій було головним завданням архієпископа, який розумів важливість розвитку католицьких парафій та утворення нових поселень для економічного розвитку краю. Важливу роль у поширенні католицької віри відігравали великі міста: Львів, Галич, Теребовля, Жидачів, Коломия. У них був більший наплив купців та ремісників із заходу. Єдиним винятком була фундація замку в Бучачі в 1379 р., яка лише у 1401 р. була ухвалена [2, С. 22; 3, С. 34].

На становище що сприяло відновленню римо-католицьких парафій впливали і володарі держави. Відомо, що ще за часів Казимира III Великого / Kazimierza III Wielkigo, селянам надавалися поселення, католикам лицарські звання.. Також аналогічну політику проводив князь Владислав Опольський / Władysław Opolski, проте наступне *«досить важке й гнітюче тягарами населення було угорське правління, чи то правління Людовика, чи його доньки Марії, мусило якщо не повністю зупинити, то принаймні послабити процес колонізації, що нормально розвивався»* [2, С. 31].

Владислав Абрахам зазначає, що ситуація змінилася на краще «*тільки тоді, коли Ягейло / Jagiełło разом з Ядвігою / Jadwigą приєднали ці землі назад*

до Речі Посполитої <…>. Архієпископ Яків Стрепа, наскільки міг у межах своїх повноважень і в добре зрозумілих інтересах церкви, ефективно підтримував ці плани <…>. Не дивлячись на власні матеріальні вигоди, він задовольнявся дуже скромною десятиною, яка іноді не досягала навіть двадцятої частини фактичної десятини» [2, С. 32]. Внаслідок такої мудрої політики число віруючих швидко зростало і разом з ним множилися храми [2, С. 32].

Завдяки ревному служінню та особистим чеснотам архієпископа Якова у суспільстві зріс авторитет римо-католицького духовенства. Маючи велику пошану до Пресвятої Євхаристії, 14 листопада 1394 р. архієпископ надав відпустовий привілей тим вірним, які поклоняються Пресвятим Дарам у Домініканському храмі Львова. Цей храм став відомим осередком культу Пресвятої Євхаристії – Тіла і Крові Ісуса Христа під видами дарів хліба і вина. *«Відпусти, які він встановлював, свідчать про велику шану до Євхаристії. Саме бл. Яків був одним з тих, хто започаткував публічну адорацію Пресвятих Дарів та євхаристійні процесії»* [8].

8 березня 1401 р. архієпископ заохочує до молитви перед чудотворною фігуркою Пресвятої Діви Марії надаючи відпуст за молитви перед алебастровою фігурою Матері Божої у Домініканському храмі Львова. За переказом святий Яцек приніс чудотворну фігурку Матері Божої у Краків з Києва, а блаженний Яків отримав її в дар від Святої королеви Ядвіги. Чудотворна фігурка Матері Божої у Домініканському храмі була оточена великим культом, тому 15 січня 1402 р. у парафіяльному храмі Львова були встановлені спеціальні молитви до Матері Божої та відпуст за участь у вечірніх богослужіннях. Під час цих урочистих богослужіннях співали антифон Recordare і Salve Regina та завершували молитвою про мир.

Існує переказ, що під час покірної молитви перед Пресвятими Дарами Яків Стрепа мав чудесне видіння. Архіпастир молився і покірно просив Пресвяту Діву Марію бути йому матір'ю. На що отримав відповідь «Маєш матір і Сина!» – відповіла Пресвята Діва Марія тримаючи на своїх руках Дитятко Ісуса [3, С. 69–70]. *Сцену цього об'явлення помістив бл. Яків на архієпископській печаті замість свого гербу та довірив опіці Пресвятої Діви Марії свою Архідієцезію*[8].

Велика любов та пошанування до Матері Ісуса Христа – Пресвятої Діви Марії спонукала блаженного Якова Стрепу розпочати будівництво великої святині на честь Її імені. Новозбудований катедральний собор освятили 1404 р. під титулом Внебовзяття Пресвятої Діви Марії у Львові. Архієпископ Яків підтримував діяльність великих місійних католицьких орденів Отців Францисканців та Отців Домініканців так, як бачив плоди їхньої праці в поширенні віри в архідієцезії. Зокрема, *«28 квітня 1404 р. надав відпустовий*

привілей тим вірним, які прибудуть до францисканського храму у Львові і після сповіді візьмуть участь у ранкових богослужіннях або ввечері на знак дзвону відмовлять на колінах Отче наш і Радуйся Маріє, або складуть пожертву на утримання храму <…>, а 19 червня 1406 р. дарує францисканському монастирю срібну євхаристійну чашу» [8].

Блаженний Яків, як описує Барнаба Кендзерський, ніколи не пишався своїм високим станом *«ніколи з Дому мого Імені, ані з гербу свого не використовував, але замість печатки уживав зображення Найсвятішої Марії Діви тримаючої на правій руці Пана Ісуса, а лівою опертій на голові стоячого на колінах Якуба з підписом навколо: Якуб Архієпископ Галицький; як на всіх його листах дається побачити»* (Kędzierski, 1798: 17, Rps.)[5, С. 17] (Рисунок 1).

Також єпископ Владислав Бандурський зазначає відданість блаженного архієпископа Матері Божій «*Убогий архіпастир із дерев'яного двору має печатку не з дворянським гербом, а із зображенням Пресвятої Діви Марії з Дитятком Ісусом на руках. Перед Пресвятою Дівою Марією покірно вклоняє коліна архіпастир Руської дієцезії»* [3, С. 45] (Рисунок 2–3).

Рис. 1. Сторінка з рукопису: Barnaba Kędzierski «Życie B. Jakuba .., Lwow, 1798, s. 17, Rps.; Рисунок 2. Печатка архієпископа; Рисунок 3. Яків Стрепа перед Пресвятими Дарами. Див.: Błogosławiony Jakub Strzemię https://oczamiduszy.pl/bl-strzemie-zw-strepa/

Суфраган львівський, єпископ Владислав Бандурський описав героїчні вчинки блаженного Якова, зокрема те, що Блаженний Архієпископ Яків Стрепа під час воєнних дій перебував з народом, *«був на валах міста (Львова), допомагав пораненим, підбадьорював тих, хто сумнівався, і підтримував тих, хто воював. Він великий сенатор, архіпастир дієцезії, слуга Христовий!»* [3, С. 73]. А у повсякденному житті архієпископ Яків Стрепа був надзвичайно скромний, носив францисканський коричневий габіт з каптуром та дотримувався

монаших чеснот: убогості, послуху і чистоти. Яскравим свідченням є те, що після отримання від короля Владислава Ягелли / Władysław II Jagiełło великого маєку в центрі Львова мешкав не в ньому, а в скромному дерев'яному будинку. Всі єпископські прибутки віддавав для хворих, на потреби лікарні Святого Духа, а також у притулок для хворих, бідних та паломників. Навіть у своєму заповіті особисті речі – митру, срібний пасторал, францисканську рясу, посуд, книги та весь свій спадок – просить використати на милостиню для нужденних і на діла милосердя. Також попросив молитися за його душу та при можливості відправляти Святі Меси [8].

Архієпископ Яків Стрепа відійшов до Господа по вічну нагороду 20 жовтня 1409 р. у Львові. Згідно з останньою волею був похований «у братів в домі Святого Хреста» – у хорі львівського францисканського монастиря Святого Хреста [8]. 29 листопада 1619 р. було віднайдено гробівець з тілом блаженного Якова, що спричинилося до відновлення його культу [2, С. 2–3; 8]. У цьому ж році було перенесено мощі Блаженного Якова Стрепи з монастирської каплиці до храму при яких відбуватися чудеса, які *«відбувалися не тільки при гробі: коли його єпископською митрою торкалися страждаючих від болю голови – біль минав. Блаженний Яків Стрепа з'являвся також тим, хто потребував допомоги в несподіваних ситуаціях; з'явився над палаючим Львовом і врятував монастир францисканців від пожежі. Монахи назвали його Провісником миру серед ворогуючих*» [16]. У 1626 р. тіло блаженного Якова переклали до нової срібної труни, яку розмістили в стіні францисканського храму за згодою та особистою присутністю львівського архієпископа Андрія Прухницького. Відомо, що біля гробу блаженного молився король Ян III Собеський / Jan III Sobieski та інші знатні особи [8].

10 липня 1777 р., за розпорядженням Львівського Архієпископа Вацлава Сєраковського була скликана церковна комісія, яка мала вивчити чудеса та героїчні чесноти архієпископа Якова Стрепи та підтвердити всі факти отриманих численних благодатей за посередництвом архієпископа Якова Стрепи [8].

20 жовтня 1786 р. за наказом львівського архієпископа Фердинанда Кіцького / Ferdynand Onufry Kicki відбулося перенесення мощей Блаженного Архієпископа Якова Стрепи з францисканського храму, ліквідованого австрійською владою, до Львівського катедрального собору Внебовзяття Пресвятої Діви Марії та встановлення на бічному вівтарі Розіп'ятого Христа.

11 вересня 1790 р.– Папа Римський Пій VI видав беатифікаційну буллу, а також встановив дату спомину блаженного Якова Стрепи 1 червня або в 3 неділю після Зелених Свят. Цю дату перенесено на 21 жовтня після реформи літургійного календаря. Від 6 до 8 вересня 1890 р. у Львові, з нагоди 100-ї річниці беатифікації Блаженного Архієпископа Якова Стрепи, відбулися урочистості поєднанні з відпустами наданими Папою Римським Левом XIII [8; 9].

У 1798 р. Барнаба Кендзєрський видає першу офіційну біографію архієпископа Якова Стрепи (Див.: Kędzierski Barnaba. Życie B. Jakuba Ruchem

z Wladonny z domu i herbu Strzemie arcybiskupa halickiego albo iak teraz lwowskiego Wyznawcy z Zakonu Franciszkańskiego, Lwow, 1798). Нині цей рукопис зберігається у відділі рукописів в Національній бібліотеці у Варшаві (Biblioteka Narodowa w Warszawie; Rękopisy, Sygnatura: Rps 5613 I; Academica ID 72574898).

Владислав Абрахам / Władysław Abraham – відомий польський вчений, член Історичного товариства у Львові з ініціативи архієпископа Йосифа Більчевського у 1908 р. видає друком біографію архієпископа Галицького Якова Стрепи (Władysław Abraham «Jakób Strepa, arcybiskup halicki (1340–1409)». Kraków, 1908) [1]. Відомий польський мистецтвознавець, професор Єжи Тадеуш Петрус / Jerzy Tadeusz Petrus зазначає, що «Архиєпископ Більчевський мав велику прихильність до свого попередника на митрополичій катедрі, францисканця, першого настоятеля львівського монастиря, пізніше у 1391 – 1409 рр. Митрополита Галицького» [6, С. 75].

16-27 червня 1909 р. у Львові відбулися урочистості з нагоди 500-річчя відходу до Господа блаженного Якова. Чисельні вота розміщені біля мощей блаженного стали доказом отриманих благодатей.

16 березня 1910 р., задовільняючи прохання архієпископа Йосифа Більчевського, Папа Римський Пій X оголошує Блаженного Архієпископа Якова Стрепу покровителем Львівської дієцезії разом з Пресвятою Дівою Марією, а Святого Антонія Падуанського – покровителем провінції Ордену Францисканців Конвентуальних [8; 16].

Після Другої світової війни у 1945 р. мощі блаженного архієпископа перенесено у Кафедральний Собор до Тарнова у Польщі, а у 1966 р. – до Любачева. У 1986 – 2009 рр. – знаходилися як депозит Львівського Кафедрального Собору в скарбниці Вавельського храму у Кракові [8].

17 липня 1999 р. Митрополит Львівський Кардинал Мар'ян Яворський та єпископ Курт Кренн із Санкт-Пельтена з Австрії освятили новозбудований храм під титулом Блаженного Якова Стрепи та Святого Іполита [11, С. 41; 12].

13 січня 2009 р. Митрополит Краківський, Кардинал Станіслав Дзівіш / Stanisław Jan Dziwisz дає згоду на повернення реліквария блаженного Якова Стрепи до Львівської Архідієцезії. Перед цією подією відбулася перегринація святих реліквій по францисканських монастирях краківської провінції в Польщі.

5 грудня 2009 р. мощі блаженного архієпископа Якова Стрепи були повернуті на Україну, і розміщені у головному вівтарі Львівського кафедрального собору Внебовзяття Пресвятої Діви Марії [8].

Через п'ять століть, його наступник, Митрополит Львівський Архієпископ Йосиф Більчевський заохочував вірних молитися до Блаженного Архієпископа Якова Стрепи з покорою, довірою і глибоким переконанням, що такі молитви будуть вислухані. У своїй проповіді митрополит сказав: «*Чому сьогодні нечуємо про ласки за заступництвом бл. Якова? Не винен у цьому наш Блаженний. Не щезла ні доброта його, не зменшилася теж Його міць у Господа Бога. Він і надалі так само у Бога потужний, надалі спроможний*

бути добрим провідником Божих благодатей. Вина з нашої сторони. Поменшали молитви наші до бл. Якова, тому Він не може нам допомагати, принаймні такою мірою, як цього прагне. "Не отримуєте – як говорить Апостол – тому, що не просите… Або, якщо просите, а не отримуєте, то тому, що погано просите"» [8].

Слова Митрополита Львівського, Архієпископа Йосифа Більчевського, нині святого Католицької Церкви, актуальні і сьогодні, в час неспокою, деструкції, світових епідемій та війни в Україні. Бо в історії існує безліч фактів, коли моральна поведінка, навернення, виконання Божих Заповідей кардинально міняли ситуацію цілих народів. Прикладом може слугувати народ Ніневії, який покаявся у своїх гріхах, навернувся до Господа і був збережений (Йона, 3: 1–10).

21 жовтня 2009 р. у Львові проходили урочистості з нагоди 600-ї річниці відходу до Господа архієпископа Якова Стрепи. З цієї нагоди Митрополит Львівський Архієпископ Мечислав Мокшицький сказав: *«Відроджена Львівська Архідієцезія латинського обряду в останніх роках отримала нових святих і блаженних, які стали свідоцтвом вірності та відданості народу цієї прастарої архієпископської столиці Божим заповідям. Серед великого числа заступників перед Богом, без сумніву, треба згадати Великого Апостола Русі* Якова Ст релу, францисканця, а пізніше архієпископа львівського, якого Кат олицька *Церква 11 вересня 1790 року приєднала до сонму блаженних. З 1910 року він є покровителем Львівської Архідієцезії латинського обряду»* [10, С. 3]. Також митрополит наголосив: «мій попередник у столиці львівських архієпископів, кардинал Мар'ян Яворський, заохочував всіх нас, щоб ми ще раз відкривали і поглиблювали в своєму житті культ цієї великої людини, «котрий в останньому часі відроджується з новою силою» [10, С. 3; 21] (Рисунок 4–5).

Рис. 4. Реліквар із мощами Блаженного Архієпископа Якова Стрепи;

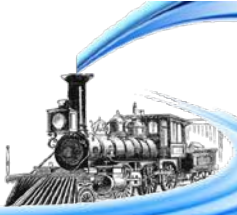
Рис, 5. Ікона блаженного Якова Стрепи (автори: Лев Дем'янчук – різьблення, Андрій Дем'янчук – іконопис. Львівська Архідієцезія РКЦ).

10 вересня 2011 р. у Львові пройшла процесійна хода з нагоди перенесення реліквій покровителя Львівської архидієцізії блаженного архиєпископа-францисканця Якова Стрепи з личаківського храму Святого Антонія до кафедрального собору Внебовзяття Пресвятої Діви Марії. «У процесії, яку очолив єпископ-сеньор Харківсько-Запорізький Станіслав Падевський OFM Cap, взяли участь Львівський архиєпископ Мечислав Мокшицький разом з єпископом-помічником Леоном Малим та єпископом-ординарієм Харківсько-Запорізьким Мар'яном Бучеком» [18].

Зауважимо, що кожного року у Львівській Архідієцезії проходять урочистості і традиційна хода з мощами Блаженного Архієпископа Якова Стрепи від Санктуарія Святого Антонія до Львівської базиліки Внебовзяття Пресвятої Діви Марії. Такі урочистості проходили і 7-9 вересня 2019 р. [15]. 25 вересня 2019 р. Митрополит Львівський Архієпископ Мечислав Мокшицький оголосив галицький храм блаженного Якова Стрепи та святого Іполита санктуарієм Блаженного Якова Стрепи та святих і блаженних митрополії Галицької і Львівської [12; 19].

Як уже зазначалося, культ Блаженного Архієпископа Якова Стрепи поширюють Отці Францисканці OFMConv. 19 січня 2024 р. в Історичному музею на Королівському замку в Сяноку (Muzeum Historycznego na Zamku Królewskim w Sanoku) відбулася лекція «Блаженний Якуб Стрепа у мистецтві», яку провів о. Рафал Марія Антощук OFMConv (o. Rafał Maria Antoszczuk OFMConv «Bł. Jakub Strzemię w sztuce»). Нині надзвичайно важливою є молитва до Блаженного Якова в наміренні закінчення війни та довгоочікуваного миру в Україні.

Висновки. До знаменних подій в Україні повязаних з блаженним архієпископом слід віднести: повернення з Кракова до Львівської Архідієцзії реліквария з мощами Блаженного Архієпископа Якова Стрепи 13 січня 2009 р. у 600 річницю смерті блаженного; перегринація мощей парафіями Львівської архидієцезії; розміщення реліквария з мощами у головному вівтарі Львівської базиліки Внебовзяття Пресвятої Діви Марії; щорічні вересневі триденні святкування та урочиста процесія у Львові від храму святого Антонія до базиліки Внебовзяття Пресвятої Діви Марії; ологошення храму блаженного Якова Стрепи та святого Іполита Санктуарієм Блаженного Якова Стрепи та святих і блаженних митрополії Галицької і Львівської в м. Галичі Івано-Франківської області 25 вересня 2019 р. Слід зауважити, що культ Блаженного Архієпископа невпинно зростає не тільки в Україні та Польщі, але й у цілому світі. Поширюють культ блаженного архієпископа Отці Францисканці, так як блаженний Яків був першим францисканцем, який у 1391 р. став пастирем Львівської Архідієцезії.

Література:

1. Abraham, Wł. Jakób Strepa, arcybiskup halicki (1340–1409): przyczynek do dziejów kultury średniowiecza. / Abraham, Władysław. Kraków : Akad. Umiejętności, 1908. 114 s. (Kraków : Druk. Uniw. Jagiellońskiego).

2. Abraham, Wł. Powstanie organizacyi Kościoła łacińskiego na Rusi. T. 1 / Władysław Abraham. Lwów, 1904. 418 s.

3. Bandurski Wł. Wielki apostoł błogosławiony Jakób Strzemię arcybiskup lwowski, Lwów: drukarnia J.Chęcińskiego, 1909, 128 s.

4. Bł. Jakub Strzemię (1340 – 1409) / Postulat Franciszkanów (2024). http://www.prenowicjat.franciszkanie.pl/pl/franciszkanizm/bl_-jakub-strzemie

5. Kędzierski Barnaba. Życie B. Jakuba Ruchem z Wladonny z domu i herbu Strzemie arcybiskupa halickiego albo iak teraz lwowskiego Wyznawcy z Zakonu Franciszkańskiego, Lwow, 1798).

6. Petrus, Jerzy T. Relikwiarz bł. Jakuba Strepy. Przyczynek do dziejów kultu Patrona archidiecezji lwowskiej / Z mroku czasów, czyli rzecz o bł. Jakubie Strzemię, Strózu naszym i Patronie / Red. br. Rafał Antoszczuk OFMConv, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów. Niepokalanów, 2015, s.75.

7. Wolfsgriiber C. Diocese of Przemysl Latin see in Galicia, suffragan of Lemberg / Encyclopedia. Catholic Answers https://www.catholic.com/encyclopedia/diocese-of-przemysl

8. Блажений Яків Стрепа / *Львівська Архідієцезія Римсько-Католицької Церкви в Україні* https://www.rkc.lviv.ua/category_2.php?cat_1=8&cat_2=84&lang=1

9. Блаженний архієпископ Яків Стрепа – покровитель Львівської дієцезії / *Львівська Архідієцезія Римсько-Католицької Церкви в Україні* (21 жовтня 2016 р.) https://rkc.lviv.ua/news_view-Blazhennuj_arxiyepuskop_YAkiv_Strepa___pokrovutel_Lvivskoi_diyecezii-ua

10. Блаженний Яків Стрепа. Молитовник / Упорядник Лариса Литвинюк. Львів: Львівська Архідієцезія, 2008. 48 с.

11. Бучек М. Львівська Архідієцезія латинського обряду. Ілюстрована розповідь. Том 1, Ч. 2. Парафії, костели та каплиці (Івано-Франківська, Тернопільська і Чернівецька обл. / Єп. Мар'ян Бучек, Ігор Седельник. Львів: Курія Львівської Архідієцезії РКЦ, 2006. 368 с.

12. Галич. Костел бл. Якова Стрепи і св. Іполита (1996 - 1999). Санктуарій бл. Якова Стрепи та святих і блаженних митрополії Галицької і Львівської (2019) / *Костели і каплиці України* https://rkc.in.ua/index.php?m=k&p=ifhahajk

13. Культ святих / Орден Босих Кармелітів в Україні https://karmel.org.ua/kult-svyatyh/

14. Львівська Архідієцезія / Львівська Архідієцезія Римсько-Католицької Церкви https://rkc.org.ua/rkcz-v-ukrayini/diyeczeziyi/lvivska-arhidiyeczeziya/

15. Львівські реліквії та пастирський спадок блаженного Якова Стрепи (9 вересня 2019) / *Credo* https://credo.pro/2019/09/243763

16. Мощі Блаженного Якова Стрепи – у костелі Святого Антонія / Санктуарій Святого Антонія (23 Листопада, 2016) https://antoni.lviv.ua/uk/мощі-блаженного-якова-стрепи-у-кост/

17. Пастирський лист з нагоди початку канонізаційного процесу бл. Якова Стрепи / *Радість Віри*. Львів: Львівська Архідієцезія, 2008. № 4. С.3.

18. Процесія з реліквіями блаженного Якова Стрепи у Львові (12 вересня 2011) / Credo https://credo.pro/2011/09/50617

19. Санктуарій блаженного Якова Стрепи та святих і блаженних митрополії Галицької і Львівської в Галичі / Львівська Архідієцезія Римсько-Католицької Церкви в Україні (26 вересня 2019 р.) https://rkc.lviv.ua/news_view-Sanktuarij_blazhennogo__YAkova_Strepu_ta_svyatux_i_blazhennux_mutropolii_Galuckoi_i_Lvivskoi_v_Galuchi-ua

References:

1. Abraham, Wł. (1908). Jakób Strepa, arcybiskup halicki (1340–1409): przyczynek do dziejów kultury średniowiecza [Jakób Strepa, Archbishop of Galicia (1340–1409): a contribution to the history of medieval culture]. / Abraham, Władysław. Kraków: Akad. Skills, 114 pp. [in Polish].

2. Abraham, Wł. (1904). Powstanie organizacyi Kościoła łacińskiego na Rusi. [The establishment of the organization of the Latin Church in Rus]. Vol. 1 / Władysław Abraham. Lviv, 418 pp. [in Polish].

3. Bandurski Wł. Wielki apostoł błogosławiony Jakób Strzemię arcybiskup lwowski [The great blessed apostle Jakub Strepa, archbishop of Lviv, Lviv: J.Chęciński's printing house, 1909, 128 pp. [in Polish].

4. Bł. Jakub Strzemię (1340 – 1409) [Blessed Jakub Strzemię (1340 – 1409)] / Postulat Franciszkanów (2024). http://www.prenowicjat.franciszkanie.pl/pl/franciszkanizm/bl-jakub-strzemie [in Polish].

5. Kędzierski Barnaba (1798) Życie B. Jakuba Ruchem z Wladonny z domu i herbu Strzemie arcybiskupa halickiego albo iak teraz lwowskiego Wyznawcy z Zakonu Franciszkańskiego [Life of B. Jakub Ruchem from Wladonna from the house and coat of arms of Strzemie, Archbishop of Galicia, or now Lviv Confessor of the Franciscan Order], Lviv [in Polish].

6. Petrus, Jerzy T. (2015). Relikwiarz bł. Jakuba Strepy. Przyczynek do dziejów kultu Patrona archidiecezji lwowskiej / Z mroku czasów, czyli rzecz o bł. Jakubie Strzemię, Strózu naszym i Patronie [Reliquary of the Blessed Jakub Strepa. A contribution to the history of the cult of the Patron of the Archdiocese of Lviv / From the darkness of times, or a story about Blessed Jakub Strepa, our Guardian and Patron] Red. br. Rafał Antoszczuk OFMConv, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów. Niepokalanów, p.75. [in Polish].

7. Wolfsgriiber C. Diocese of Przemysl Latin see in Galicia, suffragan of Lemberg [Diocese of Przemysl Latin see in Galicia, suffragan of Lemberg] / Encyclopedia. Catholic Answers https://www.catholic.com/encyclopedia/diocese-of-przemysl [in English].

8. Blazhenyi Yakiv Strepa [Blessed Jakub Strepa / Lviv Archdiocese of the Roman Catholic Church in Ukraine] / Lvivska Arkhidiietseziia Rymsko-Katolytskoi Tserkvy v Ukraini. Retrieved from https://www.rkc.lviv.ua/category_2.php?cat_1=8&cat_2=84&lang=1 [in Ukrainian].

9. Blazhennyi arkhiiepyskop Yakiv Strepa – pokrovytel Lvivskoi diietsezii [Blessed Archbishop Jakub Strepa – Patron of the Lviv Diocese / Lviv Archdiocese of the Roman Catholic Church in Ukraine (October 21, 2016)] / Lvivska Arkhidiietseziia Rymsko-Katolytskoi Tserkvy v Ukraini (21 zhovtnia 2016 r.). Retrieved from https://rkc.lviv.ua/news_view-Blazhennuj_arxiyepuskop_YAkiv_Strepa___pokrovutel_Lvivskoi_diyecezii-ua [in Ukrainian].

10. Blazhennyi Yakiv Strepa. Molytovnyk (2008). [Blessed Jakub Strepa. Prayer book] / Compiled by Larisa Lytvynyuk. Lviv: Lviv Archdiocese, 48 p. [in Ukrainian].

11. Buchek M. Lvivska Arkhidiietseziia latynskoho obriadu. Iliustrovana rozpovid. [Lviv Archdiocese of the Latin Rite. Illustrated story]. Volume 1, Part 2. Parishes, churches and chapels (Ivano-Frankivsk, Ternopil and Chernivtsi regions / Bishop Maryan Bucek, Ihor Sedelnyk. Lviv: Curia of the Lviv Archdiocese of the Roman Catholic Church, 2006. 368 p. [in Ukrainian].

12. Halych. Kostel bl. Yakova Strepy i sv. Ipolyta (1996 - 1999). Sanktuarii bl. Yakova Strepy ta sviatykh i blazhennykh mytropolii Halytskoi i Lvivskoi (2019) [Church of Blessed Jakub Strepa and Saint Hippolytus (1996 – 1999). Sanctuary of Blessed Jakub Strepa and Saints and Blesseds of the Metropolitanate of Galicia and Lviv (2019)] / Churches and Chapels of Ukraine. Retrieved from https://rkc.in.ua/index.php?m=k&p=ifhahajk [in Ukrainian].

13. Kult sviatykh [Cult of Saints / Order of the Barefoot Carmelites in Ukraine] / Orden Bosykh Karmelitiv v Ukraini. Retrieved from https://karmel.org.ua/kult-svyatyh/ [in Ukrainian].

14. Lvivska Arkhidiietseziia / Lvivska Arkhidiietseziia Rymsko-Katolytskoi Tserkvy [Lviv Archdiocese of the Roman Catholic Church in Ukraine]. Retrieved from https://rkc.org.ua/rkcz-v-ukrayini/diyeczeziyi/lvivska-arhidiyeczeziya/

15. Lvivski relikvii ta pastyrskyi spadok blazhennoho Yakova Strepy [Lviv relics and the pastoral legacy of the Blessed Jakub Strepa (September 9, 2019)] / Credo. Retrieved from https://credo.pro/2019/09/243763

16. Moshchi Blazhennoho Yakova Strepy – u kosteli Sviatoho Antoniia [The relics of Blessed Yakub Strepa – in the church of Saint Anthony / Sanctuary of Saint Anthony (November 23, 2016)]. Retrieved from https://antoni.lviv.ua/uk/moshchi-blazhennoho-yakova-strepy-u-kost/ [in Ukrainian].

17. Pastyrskyi lyst z nahody pochatku kanonizatsiinoho protsesu bl. Yakova Strepy[Pastoral letter on the occasion of the beginning of the canonization process ca. Yakova Strepy / Joy of Faith] / Radist Viry. Lviv: Lviv Archdiocese, 2008. no 4. p.3.

18. Protsesiia z relikviiamy blazhennoho Yakova Strepy u Lvovi (12 veresnia 2011) [Procession with the relics of Blessed Jacub Strepa in Lviv (September 12, 2011)] / Credo. Retrieved from https://credo.pro/2011/09/50617 [in Ukrainian].

19. Sanktuarii blazhennoho Yakova Strepy ta sviatykh i blazhennykh mytropolii Halytskoi i Lvivskoi v Halychi [Sanctuary of Blessed Yakov Strepa and Saints and Blesseds of the Metropolitanate of Galicia and Lviv in Galicia] / Lviv Archdiocese of the Roman Catholic Church in Ukraine (September 26, 2019). Retrieved from https://rkc.lviv.ua/news_view-Sanktuarij_blazhennogo__YAkova_Strepu_ta_svyatux_i_blazhennux_mutropolii_Galuckoi_i_Lvivskoi_v_Galuchi-ua [in Ukrainian].

УДК: 327

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1128-1139

Єремєєва Ірина Анатоліївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, пр. Науки, 26, м. Дніпро, 49005, https://orcid.org/0000-0002-9056-6512.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕВОЛЮЦІЇ ТА СУЧАСНИХ ПРОЦЕСІВ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. Стаття присвячена узагальненню існуючих наукових підходів та тенденцій до визначення поняття світова політика та аналізу сучасної методології вивчення процесів світової політики. Поняття світової політики визначається концепціями, які відображають багатоманітність поглядів на її сутність та динаміку. Науковці розглядають світову політику через призму міждержавних відносин, ролі недержавних акторів та класових відносин у світовому розподілі влади та багатства. У статті систематизовані параметри що визначають сутність світової політики теоріями реалізму, неореалізму, неолібералізму та неомарксизму. Стаття містить характеристику рівнів аналізу світової політики, їх особливості та методи дослідження. Розглянуті стратегічні підходи та методи аналізу світової політики на індивідуальному, державному, міждержавному та глобальному рівнях. Методика аналізу світової політики на індивідуальному рівні акцентує на психологічних, біографічних, особистісних характеристиках. Державний рівень включає аналіз політичної системи, економічної структури, ідеології. Міждержавний рівень зосереджений на аналізі дипломатії, альянсів, конфліктів. Глобальний рівень базується на системному та структурному підходах У статті представлені стратегії глобального аналізу, такі як транснаціональний підхід, глобальне моделювання та мережевий аналіз. Наголошено, що застосування інтегративного підходу дозволяє отримати комплексне розуміння процесів світової політики. У статті розкриті методи моделювання, використовані для прогнозування поведінки акторів світової політики та аналізу зовнішньополітичних стратегій держав. Значна увага приділяється методологічним підходам до дослідження міжнародних відносин, включаючи біхевіористський, інституціональний та компаративний методи. Виокремлені новітні методи дослідження світової політики – факторний аналіз та SWOT-аналіз, які використовуються для аналізу конкретних міжнародних проблем та зовнішньополітичних стратегій.

Ключові слова: світова політика, політичний реалізм, неолібералізм, зовнішньополітичний аналіз, наукові методи.

Yeremieieva Iryna Anatolyivna candidate of Historical sciences, Associate Professor of the Department of international relations and social and humanitarian disciplines, Dnipro State University of Internal Affairs, Ave. of Science, 26, Dnipro, 49005, https://orcid.org/0000-0002-9056-6512.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF RESEARCH OF THE EVOLUTION AND MODERN PROCESSES OF WORLD POLICY

Abstract. The article is devoted to the generalization of scientific approaches and trends to the definition of the concept of world politics and the analysis of the modern methodology of studying the processes of world politics. The concept of world politics is defined by concepts that reflect the diversity of views on its essence and dynamics. Scholars examine world politics through the lens of interstate relations, the role of non-state actors, and class relations in the global distribution of power and wealth. The article systematizes the parameters that determine the essence of world politics in the theories of realism, neorealism, neoliberalism, and neomarxism. The article contains a description of the levels of analysis of world politics, their features and research methods. Strategic approaches and methods of world policy analysis at the individual, state, interstate and global levels are considered. The method of analyzing world politics at the individual level emphasizes psychological, biographical, and personal characteristics. The state level includes the analysis of the political system, economic structure, and ideology. The interstate level is focused on the analysis of diplomacy, alliances, and conflicts. The global level is based on systemic and structural approaches The article presents the strategies of global analysis - transnational approach, global modeling and network analysis. It is emphasized that the application of an integrative approach allows to obtain a comprehensive understanding of the processes of world politics. The article discloses the modeling methods used to predict the behavior of world political actors and analyze the foreign policy strategies of states. Considerable attention is paid to methodological approaches to the study of international relations, including behavioral, institutional and comparative methods. The latest methods of world politics research are highlighted - factor analysis and SWOT analysis, which are used to analyze specific international problems and foreign policy strategies.

Keywords: world politics, political realism, neoliberalism, foreign policy analysis, scientific methods.

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні відносини складні та багатовимірні, стикаються з безліччю нових викликів, що складають загрози

глобальній та регіональній безпеці та стабільності. Світова політика зазнає впливів дестабілізуючих чинників, у її структурі відбувається утвердження нових акторів та коаліцій, розвиваються процеси глобального масштабу, збільшується роль військового чинника, трансформація розуміння державного суверенітету в умовах зростання конфліктного середовища. За таких умов обґрунтований аналіз змін, що відбуваються у сфері світової політики належить до категорії першочергових проблем теорії та практики міжнародних відносин. У цьому контексті актуалізується уточнення змістового наповнення терміну світова політика та вдосконалення методології вивчення її процесів. Систематизація та аналіз існуючих підходів до визначення світової політики є необхідним кроком для подальшого розвитку науки про міжнародні відносини та має сприяти розробці ефективних політичних рішень на глобальному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливістю дослідницьких робіт, присвячених проблемам світової політики, є міждисциплінарний підхід до її вивчення. Зважаючи на структурну та функціональну багатоманітність світової політики, як об'єкта наукового дослідження підходи представників різних наукових шкіл до її визначення та методології вивчення відмінні один від іншого. Представники реалізму та неореалізму дотримуються традиційного підходу, аналізуючи світову політику відповідно до ступеню залучення до міжнародних процесів державних та недержавних акторів [2;3]. Роботи неоліберального напрямку трактують світову політику через коаліційну взаємодію акторів [1]. Визначення та аналіз світової політики в роботах неомарксистів спирається на концепції глобалізації.

Мета статті – узагальнення існуючих наукових підходів та тенденцій до визначення поняття світова політика та аналіз сучасної методології вивчення процесів світової політики.

Виклад основного матеріалу. Поняття світової політики визначається в межах теорії та практики міжнародних відносин та політології. Саме політологія надає класичне розуміння поняття політика, що є базовим для визначення світової політики.

У загальному розумінні політика означає взаємодію між різними інституціями для досягнення певних цілей на рівні країни або міжнародного співтовариства. Явище політики включає в себе декілька змістових навантажень:

– політика як мистецтво політичної діяльності. Таке уявлення про політику формується в період античності в творах Платона та Аристотеля. Поняття «діяльність» охоплює всі види та форми впливу людини на природу та суспільство. Політична діяльність здійснюється через систему політичних інститутів, які беруть участь у політичному процесі та впливають на нього;

– політика як засіб оволодіння владою. Автором цього визначення є італійський філософ Нікколо Макіавеллі, який вважав, що найвищою соціальною цінністю є держава та її діяльність, у зв'язку з чим трактував політику, як один із головних державних інститутів, що забезпечує формування та функціонування влади;

– політика як відносини між основними соціальними групами суспільства – класами, націями. Ці відносини існують об'єктивно, нові покоління вносять свої корективи, змінюючи їх зміст, але зберігаючи сутність;

– політика як засіб організації життя. Таке розуміння політики закріплює за нею функцію визначення правил та норм співіснування людей у рамках держави та міжнародного співтовариства. Через політичні інститути здійснюється прийняття рішень, визначаються напрями розвитку держави, зовнішні та внутрішні пріоритети, забезпечується захист прав і свобод людини.

Політика має як національний, так і глобальний, світовий вимір. При цьому світова політика включає, з одного боку, сукупність існуючих у країнах світу владних відносин і внутрішньополітичну діяльність держав, а з іншого боку, зовнішньополітичну діяльність держав, діяльність створюваних ними міжнародних організацій і сукупність політичних відносин, що складаються між ними. Таким чином, у рамках світової політики як її найважливіший компонент виділяється відносно самостійна сфера міжнародної політики. Відповідно, сукупність послідовних дій держав та інших суб'єктів політики, перебіг розвитку політичних подій, явищ та змін у світі загалом утворюють світовий політичний процес, а політичні дії, події та зміни у сфері міжнародної політики – міжнародний політичний процес.

Світова політика виникла та еволюціонувала в процесі багатосторонніх відносин між державами. Основу світової політики складають міжнародні політичні відносини, основним змістом яких є боротьба за завоювання та використання владних позицій у сфері міждержавної взаємодії. Таким чином, світова політика є сферою політичних взаємовідносин держав та недержавних міжнародних акторів, їх діяльністю щодо владного забезпечення власних інтересів на світовій арені та вирішенню проблем світового співтовариства в цілому. Коло проблем, що є об'єктом впливу акторів світової політики досить широке: формування міжнародного порядку; питання війни та миру; національна та колективна безпека; глобальні проблеми.

Поняття світова політика з'явилося в науковій літературі з метою обґрунтування змін у міжнародних відносинах другої половини XX - початку XXI ст. Нові міжнародні процеси, які складають основу поняття світової політики почали вивчати представники неоліберального напрямку. Джеймс Розенау припустив, що структурні зміни в міжнародних відносинах призводять до трансформацій у відносинах, що виражаються через зростання

взаємозалежності народів і держав. Активними учасниками міжнародних відносин поряд з державами стають численні недержавні суб'єкти, що вступають у відносини які відрізняються від міждержавних, часто набувають суперечливого характеру, який Джеймс Розенау визначав, як «два світи у світі політики» [2].

Політологи-міжнародники, представники неоліберального інституціоналізму Джозеф Най і Роберт Кохейн [1] порівняли світову політику з розгалуженим, багатошаровим павутинням зв'язків, що поєднують численних міжнародних державних та недержавних акторів. Головну увагу дослідники приділили аналізу коаліцій та взаємодій, які формувалися незалежно від державної належності та перебували поза контролем органів державної влади.

Нові тенденції у міжнародних відносинах аналізували неореалісти. На відміну від класичного реалізму, що розглядав міжнародні відносини як сукупність зовнішніх політик держав, неореалісти (Кеннет Уолтц) заговорили про міжнародні відносини як про систему, структура та середовище якої визначають зовнішню політику держав, а самі міжнародні відносини набувають політичної цілісності. Кеннет Уолтц [3] не використовував термін «світова політика», замінюючи його «міжнародною політикою», однак мова велася про нову якість міжнародних відносин, що стала наслідком їх трансофрмації.

В концепціях представників неомарксизму (Іммануїл Валлерстайн, Роберт Кокс) головний вектор змін сучасних міжнародних відносин визначається через формування глобальної світової системи («світ-системи»), структурними ланками якої є великі групи держав, що утворюють «світовий Центр» та «світову Периферію». Основу їхніх взаємин становлять світові економічні процеси, в яких держави Периферії опиняються у вкрай несприятливому становищі, як наслідок зростає нерівність між членами міжнародної системи. Периферійні слаборозвинені держави позбавлені можливості не лише ліквідувати, а й просто скоротити цей розрив.

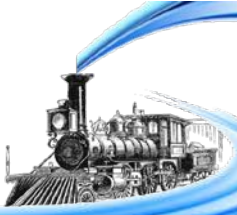
Спільним для всіх теорій світової політики є визначення цілісності політичної системи сучасного світу, відмінними є уявлення про роль ключових акторів у світовій політиці:

– неореалісти – світова політика – міждержавні відносини;

– неоліберали – світова політика – міждержавні відносини недержавні транснаціональні актори:

– неомарксисти – світова політика – класові відносини та поділ держав світу за політико-економічним рівнем розвитку на Центр та Периферію.

В цілому світова політика являє собою складну систему взаємодії між державами, міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями та іншими акторами міжнародних відносин. Це сукупність політичних, економічних, соціальних та культурних взаємодій, що відбуваються на

глобальному рівні і мають значний вплив на внутрішні та зовнішні процеси у світі. Основними акторами світової політики є держави, які взаємодіють між собою на основі своїх національних інтересів і стратегій. Однак у сучасному світі роль недержавних акторів, - міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, громадських рухів, нелегітимних збройних утворень – набуває значної ваги.

Аналіз сучасної світової політики є складним процесом, який охоплює різні рівні взаємодії, кожен з яких надає унікальні перспективи для розуміння міжнародних відносин і глобальних процесів. Існує кілька ключових рівнів аналізу світової політики зі своїми особливостями та методами дослідження (табл. 1):

– індивідуальний – роль окремих осіб у формуванні та реалізації зовнішньої політики;

– державний – чинники, що визначають зовнішньополітичну поведінку держави;

– міждержавний – взаємодія між державами;

– глобальний – характеристики міжнародної системи.

Таблиця 1.1.

Рівні аналізу світової політики

Рівні аналізу світової політики			
Індивідуальний	Державний	Міждержавний	Глобальний
Роль окремих осіб у формуванні та реалізації зовнішньої політики	Чинники, що визначають зовнішньополітичну поведінку держави	Взаємодія держав	Системні і структурні характеристики міжнародної системи
Методика аналізу рівнів світової політики			
Психологічні, біографічні, особистісні характеристики	Аналіз політичної системи, економічної структури, ідеології	Аналіз дипломатії, альянсів, конфліктів	Аналіз глобалізації, транснаціоналізаії, глобальних проблем

Індивідуальний рівень аналізу світової політики зосереджений на ролі окремих осіб у формуванні та реалізації зовнішньої політики держав та дозволяє розкрити вплив особистісних характеристик, переконань та досвіду політичних лідерів на їхні рішення та на процеси світової політики.

Психологічні та особистісні чинники відіграють значну роль у формуванні зовнішньої політики. Дослідження цього напрямку індивідуального

рівня вивчають особисті якості лідерів: когнітивний стиль, емоційну стабільність, мотиваційні структури, особисті переконання.

Вивчення когнітивного стилю дозволяє визначити особливості обробки інформації та прийняття рішень політичними лідерами. Особи з інтегративним когнітивним стилем є більш відкритими до нової інформації та альтернативних точок зору, тоді як лідери з закритим когнітивним стилем можуть бути схильні до швидкого прийняття рішень без належного врахування всіх можливих наслідків.

Одним із базових підходів до процесу аналізу дій політичних лідерів є індивідуальна раціональність. Цей підхід передбачає, що лідери діють, виходячи із особистих інтересів спираючись на власну раціональну оцінку ситуації. Обмежена раціональність враховує обмеження інформації, часу та ресурсів. Вивчення того, як лідери збирають та обробляють інформацію, які альтернативи вони розглядають і які рішення приймають, дозволяє краще зрозуміти механізми їхньої поведінки на міжнародній арені. В цілому психологічні концепції, такі як теорія когнітивного дисонансу або теорія перспектив, допомагають пояснити, як особисті упередження та психологічні механізми можуть впливати на рішення лідерів. Наприклад, лідери можуть схилятися до підтримки раніше прийнятих рішень, незважаючи на нову інформацію, що суперечить їхнім попереднім уявленням, що може призвести до небажаних результатів у зовнішній політиці.

На індивідуальному рівні аналізу світової політики дослідники часто звертаються до поняття харизматичного лідерства. Лідери з високою харизмою можуть значно впливати на своїх прихильників і формувати громадську думку, що дозволяє їм реалізовувати амбітні зовнішньополітичні стратегії.

Державний рівень аналізу світової політики зосереджений на внутрішніх характеристиках країн. Уряди володіють ресурсами та інструментами для реалізації національних інтересів у світовій політиці: дипломатичні служби; розвідувальні агентства; дослідницькі центри; міністерства закордонних справ. Аналіз структури державного рівня базується на зборі, обробці та аналізі інформації з різних джерел, включаючи розвідувальну діяльність, звіти дипломатичних місій, медіа та академічні дослідження.

Державний рівень аналізу світової політики передбачає використання стратегічних підходів для забезпечення ефективного реагування на глобальні виклики та можливості. Базовими підходами в дослідженнях явищ світової політики є геополітичний аналіз, економічний аналіз, політичний аналіз соціокультурний.

Для забезпечення об'єктивності та комплексності аналізу світової політики використовуються різноманітні наукові методи серед яких такі:

– системний аналіз, розглядає світову політику як складну систему взаємозв'язаних частин та процесів;

– сценарне планування передбачає розробку різних можливих сценаріїв розвитку подій на міжнародній арені;

– імітаційне моделювання дозволяє визначити вплив різних факторів на міжнародні відносини шляхом створення комп'ютерних моделей;

– експертні опитування та консультації з міжнародних експертів з різних галузей знань.

На міждержавному рівні аналізу світової політики здійснюється оцінка організації та наслідків взаємодії між державами на міжнародній арені за наступними параметрами: дипломатичні відносини; міжнародні договори; спільні/протилежні стратегічні інтереси.

Глобальний рівень аналізу світової політики розглядає системні і структурні характеристики міжнародної системи в цілому. В контексті взаємодії міжнародних акторів, таких як держави, міжнародні організації, глобальні корпорації, неурядові організації, глобальний аналіз є стратегічним інструментом формування міжнародних відносин та прийняття рішень на глобальному рівні, враховує вплив процесів глобалізації, транснаціоналізації, екологічних змін та інших чинників на формування світового порядку.

Глобальний аналіз світової політики заснований на використанні наступних стратегій:

– транснаціональний підхід – вивчення взаємодії міжнародних акторів в щодо пошуку спільних рішень для розв’язання глобальних проблем;

– глобальне моделювання використання комп'ютерних моделей для аналізу та прогнозування розвитку подій на світовій арені, враховуючи різноманітні сценарії;

– мережевий аналіз – дослідження структур та динаміки глобальних мереж в контексті співпраці та взаємодії міжнародних акторів.

Комплексне розуміння складних процесів світової політики забезпечується застосовуванням інтегративного підходу, що включає поєднання елементів аналізу усіх рівнів. Це дозволяє визначити, як індивідуальні дії, внутрішня державна політика, міждержавні відносини та глобальні процеси взаємодіють та впливають один на одного.

Еволюція системи міжнародних відносин, що супроводжується трансформацією та ускладненням структури та процесів світової політики висувають нові вимоги до якості зовнішньополітичного аналізу. Міждисциплінарний характер вивчення найважливіших тенденцій та перспектив сучасної світової політики передбачає широкий набір загальнонаукових та спеціальних методів, що сприяють розумінню складних взаємозв'язків та процесів міжнародних відносин.

Провідні країни світу вже кілька десятиліть у аналітичній діяльності використовують спеціалізовані бази даних, методи математичної статистики, теорії ігор та навіть складні комп'ютерні імітаційні моделі, що дозволяють прогнозувати зміну балансу сил на світовій арені на тридцять – п'ятдесят років наперед. Під кількісними методами у міжнародних дослідженнях розуміють насамперед статистичні способи обробки даних. Водночас сучасні дослідники розвивають і другий напрямок – побудова формалізованих моделей міжнародних процесів.

Метод моделювання використовується для створення моделей, які дозволяють прогнозувати поведінку акторів світової політики на основі певних припущень та умов геополітичного та геоекономічного моделювання з метою виявлення довгострокових стратегічних інтересів держав та інших учасників сучасних міжнародних відносин, форм та інструментів їх просування та реалізації.

Класичне геополітичне моделювання надає можливість охарактеризувати зовнішньополітичні стратегії провідних світових держав та визначити їх місце у сучасній світовій політиці. Його геостратегічний напрям передбачає комплексну оцінку таких параметрів:

– військово-стратегічного потенціалу держав;
– військово-політичних блоків та коаліцій;
– дій щодо збереження та розширення контролю над ключовими з погляду безпеки регіонами світу.

Геоекономічне моделювання дозволяє виявити довгострокові цілі та завдання держав та їх економічних альянсів, які спрямовані на досягнення технологічної переваги над державами та регіонами, контроль над їхньою ресурсною базою, реалізацію економічних інтересів шляхом застосування фінансових, тарифних та інших інструментів.

При вивченні процесів світової політики широко застосовуються широке застосування спеціальні методи історичних наук, насамперед:

– історико-генетичний;
– історико-порівняльний;
– історико-типологічний;
– історико-системний.

Їх використання дозволяє простежити динаміку процесів, що визначають розвиток та трансформацію системи міжнародних відносин у різні періоди її формування та еволюції, виявити найважливіші особливості історичних типів міжнародного порядку, порівняти та дати всебічну оцінку змін у зовнішній політиці окремих держав.

Компаративний метод полягає у порівняльному аналізі явищ або акторів світової політики, дозволяє вивчати політичні процеси, інститути, стратегії діяльності держав. Шляхом порівняння можна виявити чинники впливу на

прийняття системних рішень, причини ефективності окремих механізмів та інструментів регулювання світової політики, наслідки застосування акторами різних стратегій. Порівнюючи держави, дослідники виявляють загальні тенденції та визначають унікальні особливості міжнародних систем, що дозволяє отримати глибше розуміння сутності процесів світової політики. Застосування компаративного методу при аналізі зовнішньої політики держав дозволяє виявити спільні та відмінні риси у політиці забезпечення національних інтересів та взаємодії з іншими державами.

Для представників різних напрямів вивчення процесів світової політики другої половини XX ст. часто характерною є орієнтація прагматичні та позитивістські традиції політичної філософії, що активно використовують наступні методи політичних наук:

– інституційний;
– структурно-функціональний;
– нормативно-ціннісний.

Ці методи дозволяють визначити ступінь і характер взаємозалежності внутрішньої та зовнішньої політики держав, впливу політичних еліт та різних груп інтересів на формування та реалізацію зовнішньополітичного курсу, його пріоритетів та ключових аспектів.

Поширеною методологією дослідження сучасної світової політики є біхевіористський підхід, націлений на пояснення поведінки представників політичних еліт, трактування особистісних мотивів та суб'єктивних передумов, які здатні впливати на процес прийняття найважливіших зовнішньополітичних рішень.

Характерною тенденцією методології початку XXI ст. стало широке використання прикладних методик і прийомів для вивчення окремих міжнародних проблем, виявлення особливостей зовнішньополітичної стратегії різних держав та їх впливу на світовий розвиток в цілому:

– факторний аналіз;
– ситуаційний аналіз;
– SWOT-аналіз;
– метод складання сценаріїв, проведення рольових ігор, симуляцій;
– метод експертних опитувань.

Використання наведених методів є особливо ефективним в умовах відсутності можливості для проведення тривалих системних досліджень, наприклад у ході розробки державними органами управління термінових зовнішньополітичних заходів та кроків у відповідь на несподівану зміну міжнародної ситуації або появу нових ризиків та загроз.

Висновки.

Світова політика представляє собою складну систему взаємодії між державними та недержавними акторами на політичному, економічному,

соціальному, безпековому рівнях, які визначають внутрішні та зовнішні процеси у світі. Відмінності у трактуванні світової політики між представниками різних наукових напрямків полягають у визначені пріоритетних сфер та напрямків взаємодії у сучасних міжнародних відносинах – структура міждержавних утворень, активність недержавних акторів та їх взаємодія з державами, принцип класифікації акторів та поділу світу. Концепції реалізму та неореалізму трактують світову політику через її системну природу, де структура та середовище визначають зовнішню політику держав. Представники неолібералізму наголошують на розгалуженому характері світової політики та важливості аналізу коаліцій та взаємодій недержавних акторів. Неомарксисти визначальними параметрами світової політики визначають наявність глобальної світової системи та нерівності між державами. Спільною рисою цих теорій є визнання цілісності політичної системи сучасного світу.

Методологічні основи вивчення процесів світової політики визначаються через сукупність загальнонаукових та спеціальних дослідницьких методів, а також у методологічній орієнтації на специфіку об'єкту дослідження, як комплексного складного явища. Методика аналізу світової політики орієнтована на забезпечення прикладних міжнародно-політичних досліджень. Методологія світової політики є окремою самостійною галуззю досліджень, яка потребує постійного вдосконалення.

Література:

1. Joseph S. Nye, Robert O. Keohane. Transnational Relations and World Politic. – URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/364783/mod_resource/content/1/keohane-nye_1971.pdf. (дата звернення – 08.06.2024).
2. Rosenau J. Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity. Princeton University Press, 1990. 499 p.
3. Waltz, KN. Theory of International Politics. Addison-Wesley Pub. Co., Reading, Mass., 1979. 251 p/
4. Гірман А.П. Міжнародні відносини та світова політика: імперативи сучасності. Регіональні студії. 2020. №21. С. 34-39.
5. Єремєєва І. А. Особливості дефініювання та класифікації міжнародних конфліктів у сучасній політології. Регіональні студії, 2019. № 17. С. 55–60.
6. Сергієнко Т. Політичні аспекти міжнародних конфліктів крізь призму системності в міжнародних відносинах. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2023. №2(68). С. 125-131.
7. Теленко О.М. Проблема наукової інтерпретації поняття «світова політика». Грані. 2015. № 9 (125). С. 16-21.
8. Тишкун Ю. До проблеми змістового наповнення терміна «світова політика» Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2014. Вип. 26. С. 38-44.

References:

1. Joseph, S. Nye & Robert ,O., Keohane. (1971). *Transnational Relations and World Politic.* Retrieved from https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/364783/mod_resource/content/1/keohane-nye_1971.pdf.

2. Rosenau, J. (1990). *Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity*. Princeton University Press.

3. Waltz, KN. (1979). *Theory of International Politics*. Addison-Wesley Pub. Co., Reading, Mass.

4. Hirman A.P. (2020). Mizhnarodni vidnosyny ta svitova polityka: imperatyvy suchasnosti [International relations and world politics: contemporary imperatives.]. *Rehionalni studii*, 21, 34-39 [in Ukrainian].

5. Yeremieieva I. (2019). Osoblyvosti definiiuvannia ta klasyfikatsii mizhnarodnykh konfliktiv u suchasnii politolohii [Peculiarities of defining and classifying international conflicts in modern political science]. *Rehionalni studii*, 17, 55–60 [in Ukrainian].

6. Serhiienko T. (2023). Politychni aspekty mizhnarodnykh konfliktiv kriz pryzmu systemnosti v mizhnarodnykh vidnosynakh. [Political aspects of international conflicts through the prism of systematicity in international relations]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*, 2(68), 125-131 [in Ukrainian].

7. Telenko O.M. (2015). Problema naukovoi interpretatsii poniattia «svitova polityka» [The problem of scientific interpretation of the concept of "world politics"]. *Hrani*, 9 (125), 6-21 [in Ukrainian].

8. Tyshkun Yu. (2014). Do problemy zmistovoho napovnennia termina «svitova polityka» [To the problem of the content of the term "world politics"]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*, 26, 38-44 [in Ukrainian].

УДК 340.15

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1140-1151

Іванов Олександр Юрійович кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національна академія Служби безпеки України, вул. Максимовича, 22, м. Київ, 03066, тел.: (063) 329-11-20, https://orcid.org/0000-0002-5890-5369

Понипаляк Аліна Василівна кандидат історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права, Національна академія Служби безпеки України, вул. Максимовича, 22, м. Київ, 03066, тел.: (063) 396-08-85, https://orcid.org/0009-0002-1746-519X

ДЕРАДЯНІЗАЦІЯ В ПАРАДИГМІ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядається зміна підходів до історичної політики в незалежній Україні, зокрема в умовах протидії повномасштабному вторгненню рф. Відправною точкою дослідження є те, що за даними соціологічного опитування, проведеного групою «Рейтинг», лише 11 % українців хоч скільки-небудь все ще шкодують за тим, що у 1991 р. радянський союз припинив своє сімдесятирічне існування. При цьому 92% від більшості опитаних, які висловилися про радянське минуле негативно, чітко заявили, що відчувають гордість за свою незалежну державу – Україну. Відповідно, мету статті визначено як висвітлення явища історичної політики в контексті розвитку дерадянізації в незалежній Україні. Зазначається, що в історії України навряд чи можна знайти якісь сторінки, окрім періодів окупації, які можна було б віднести до «спільного минулого» з росією. Автори доходять висновку про необхідність перегляду підходів до трактування історичної політики в Україні, її методологічних засад та заходів з урахуванням нагальних потреб сьогодення. У такому контексті під цим поняттям слід розуміти такий комплексний напрям діяльності уповноважених владних суб'єктів разом із відповідними інститутами громадянського суспільства, у результаті втілення заходів якого досягається об'єктивне та неупереджене сприйняття закономірностей загальносвітового й національного історичних процесів у суспільному середовищі громадян цієї держави. Реформування державної політики в цьому напрямі слід починати зі сфери історичної науки, яка має базуватися на принципі системності, здатному забезпечити цілісну картину історичного процесу незалежно від конкретних суспільно-політичних

умов. Такий же принцип неодмінно має бути взято за основу при організації як історичної освіти, так і пропагандистської діяльності в напрямі протидії фейкам (зокрема, російським). Подальшою перспективою досліджень із заявленої тематики слід визнати, зокрема, дослідження явища російського експансіонізму з точки зору викладених у цій статті методологічних засад.

Ключові слова: історична політика, дерадянізація, пострадянський час, історичний процес, ідеологія.

Ivanov Oleksandr Yuriyovych candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Theory and History of the State and Law of the National Academy of the Security Service of Ukraine, St. Maksymovicha, 22, Kyiv, 03066, tel.: (063)329-11-20, https://orcid.org/0000-0002-5890-5369

Ponypalyak Alina Vasylivna candidate of historical sciences, professor of the Department of Theory and History of the State and Law of the National Academy of the Security Service of Ukraine, St. Maksymovicha, 22, Kyiv, 03066, tel.: (063) 396-08-85, https://orcid.org/0009-0002-1746-519X

DESOVIETIZATION IN THE PARADIGM OF THE HISTORICAL POLICY OF INDEPENDENT UKRAINE

Abstract. The article examines the change in approaches to historical politics in independent Ukraine, in particular, in the conditions of countering the full-scale invasion of the Russian Federation. The starting point of the study is that, according to a sociological survey conducted by the Rating group, only 11% of Ukrainians still regret the fact that the Soviet Union ended its seventy-year existence in 1991. At the same time, 92% of the majority of respondents who spoke negatively about the Soviet past clearly stated that they feel proud of their independent state - Ukraine. Accordingly, the purpose of the article is defined as highlighting the phenomenon of historical politics in the context of the development of desovietization in independent Ukraine. It is noted that there are hardly any pages in the history of Ukraine, apart from the periods of occupation, that could be attributed to the "common past" with Russia. The authors come to a conclusion about the need to revise approaches to the interpretation of historical politics in Ukraine, its methodological foundations and measures, taking into account the urgent needs of today. In such a context, this concept should be understood as such a complex direction of activity of authorized authorities together with the relevant institutions of civil society, as a result of the implementation of which measures an objective and unbiased perception of the laws of global and national historical processes in the social environment of the citizens of this state is achieved. Reforming state policy in

this direction should begin with the field of historical science, which should be based on the principle of systematicity, capable of providing a holistic picture of the historical process regardless of specific socio-political conditions. The same principle must be taken as a basis for the organization of both historical education and propaganda activities in the direction of countering fakes (in particular, Russian ones). In particular, the study of the phenomenon of Russian expansionism from the point of view of the methodological principles outlined in this article should be recognized as a further perspective of research on the stated topic.

Keywords: historical politics, desovietization, post-Soviet times, historical process, ideology.

Постановка проблеми. У російській федерації повсякчас всі – від можновладців до «пересічних» громадян – глибоко ностальгують за радянськими часами, зазвичай це пояснюється ностальгією за втраченою юністю, коли життя видавалося кращим. Розпад «імперії зла» трактується російськими вченими як «найбільша катастрофа», поштовх для якої дав цей «загниваючий Захід» з почуття заздрості. Навіть проєкт закону в держдумі вже зареєстрували про зміну державного прапора з вкраденого колись Петром І у голландців триколору на червоний прапор із серпом та молотом. Логіка в цьому, безумовно, є: так чітко відображатиметься поточний стан свідомості російських мас, а також ті самі «фантомні болі» кремлівського керівництва, яке так бурхливо бореться за відновлення «непорушного» під своєю егідою. Однак московитам не може й на думку спасти, що десь у когось сприйняття «спільного щасливого минулого» може відрізнятися від властивого їм, та до того ж докорінно. Але факти говорять про те, що таке все ж таки можливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порушені в нашому дослідженні питання так чи інакше відображені в наявній на сьогодні науковій літературі. Значна кількість таких праць стала з'являтися на тлі згаданих подій 2014 р., і авторами їх стали як історики, так і політологи, юристи, соціологи й навіть ряд представників технічних наук. Утім, їхньою загальною рисою, як і створених у період 1991–2014 рр. розвідок, стала зосередженість лише на конкретних фактах проявів пропагандистської політики РФ і відсутність системного уявлення про явище історичної політики держави як таке. Причому останнє поняття розглянуто переважно на тлі пострадянського розвитку України як прояв державного втручання в розвиток науки й елемент тоталітарної ідеології. Разом із тим, не приділено уваги питанням глибинних витоків пропагандистської політики Росії, які беруть насправді початок ще з часів Московського царства в XV ст., а не від утворення радянської Росії в 1917 р. Насамкінець, доводиться також констатувати відсутність належного наукового забезпечення діяльності урядових структур, уповноважених проводити історичну політику в Україні.

Мета статті. З урахуванням зазначеного, вважаємо за доцільне визначити мету нашої статті як висвітлення явища історичної політики в контексті розвитку дерадянізації в незалежній Україні.

Виклад основного матеріалу. За даними соціологічного опитування, проведеного групою «Рейтинг», лише 11 % українців хоч скільки-небудь все ще шкодують за тим, що у 1991 р. радянський союз припинив своє сімдесятирічне існування. При цьому 92% від більшості опитаних, які висловилися про радянське минуле негативно, чітко заявили, що відчувають гордість за свою незалежну державу – Україну. Крізь призму путінської пропаганди такі цифри сприймаються росіянами як свідчення ворожого настрою українців щодо всього радянського і, відповідно, російського, яке виливається в потенційну «загрозу» для московського режиму. Здавалося б, жили собі «тихо-мирно» стільки років в одній державі, а тут раптом почалися якісь претензії, звинувачення… Звідки це все, якщо політичний курс росії по суті не змінився за роки після розпаду союзу? Чи й справді Україна наповнена найлютішими «бандерівцями», яких слід винищити, та до того ж швидше?

Справа в тому, що в росіян і в українців у пострадянський час склалися різні погляди на «спільну» історію. Точніше, у росіян вони залишилися фактично колишніми, а в українців – зазнали суттєвих змін. Хоча сучасна росія і має офіційну назву російської федерації, а не імперії, як і 1917 р., власне, вона завжди була і залишається саме імперією. Спосіб утворення держави у московитів такий, що абсолютно всі території були в різні часи завойовані за рахунок «перемог російської зброї». Початковий ареал проживання племені меря, чиї представники заснували місто москва, становив трохи більше сучасного центру цього міста. У найкращі часи, до перших контактів із монголо-татарами, вони контролювали територію не більше ніж у межах 12 км навколо свого поселення. Така модель управління, що застосовувалася меря у XII–XIII ст., повністю відображала ще давньовавилонський підхід до цього питання середини II ст. до н. е. Тому всі подальші прирощення земель не могли бути можливими без двох елементів: підтримки ззовні та найжорстокішої диктатури на зразок давньосхідного деспотизму (до речі, навіть ленінський мавзолей споруджений за прикладом вавилонського зіккурата).

Найбільший темп приросту російських територій спостерігався XVIII в. у період між правліннями двох «великих» – Петра та Катерини. Початкові розміри держави збільшилися майже в тисячу разів. Природно, говорити про те, що це все нібито «споконвічно російські землі», можуть лише шалені кремлівські пропагандисти. Тому з урахуванням усіх національних, релігійних та інших відмінностей між підкореними народами влада почала вибудовувати таку систему державного управління, яка зводила б до мінімуму будь-які прояви прагнень до національно-визвольних рухів. У випадку штучно

створеної ситуації загальної неграмотності ці завдання цілком успішно вирішувалися через пропаганду і навіювання народу міфів щодо «спільної історії». Така система, налагоджена роками, продовжує успішно служити московським загарбникам і сьогодні.

Щодо України, то в її історії навряд чи можна знайти якісь сторінки, окрім періодів окупації, які можна було б віднести до «спільного минулого» з росією. Точкові контакти московських воєвод з українським населенням відбувалися з середини XV ст., коли вони ходили походами на Кримське ханство, природно не залишаючи осторонь причорноморських степів. Століттям пізніше почали фіксуватися перші контакти самопроголошених московських митрополитів із київськими православними ієрархами з метою нарощування російської присутності на території України. Фактично ж окупація розпочалася з 1654 р., коли після укладання відомих «Березневих статей» між гетьманом Війська Запорозького Богданом Хмельницьким та московським царем Олексієм Михайловичем війська московитів увійшли на територію Гетьманщини. Хоча за фактом було укладено лише військовий союз, цар сприйняв його як факт визнання васальної залежності. За Катерини II у 1781 р. режим окупації було закріплено нормативно шляхом видання маніфесту про поширення на територію Гетьманської України загальноімперського адміністративно-територіального ладу, продовжившись до самого моменту ліквідації самодержавства у 1917 р.

Найжорстокіше придушивши всі спроби українців відновити втрачену колись національну державність методами «червоного терору» та цілеспрямованого методичного обмеження суверенних прав, більшовики включили всі українські території до складу радянського союзу – прихованої форми відновлення російської імперії. Протягом усього часу його існування всі «неросійські національності» неодноразово були піддані «етнічним чисткам» з метою винищення «ворогів народу» – тих, хто хотів жити не в золотій клітці, яка будувалася московськими вождями, а у власній державі, що сформувалася до російської окупації. Правду про ці та інші подібні факти українці, на відміну від росіян, почали дізнаватися після здобуття незалежності, у зв'язку з чим кардинально змінили свої погляди на радянське минуле та сутність росії взагалі. При цьому йдеться лише про зміну власної свідомості, а не про те, щоб змусити будь-кого (у тому числі і росіян) вважати так само. Навряд чи, скажімо, хтось із бразильців зізнається, що палко любить іспанців, які раніше володіли латиноамериканськими колоніями. Проте сьогодні відносини між цими країнами більш ніж мирні.

Визначенню поняття історичної політики присвячено не один десяток статей українських і зарубіжних істориків, політологів, соціологів та інших фахівців суспільствознавчого напряму. Однак більшість із них зводяться до

узагальнення наявних підходів із цього питання та формування на їх основі власного варіанту тлумачення зазначеної категорії. Сумнівною є цінність таких публікацій в аспекті практичного застосування та формування наукової парадигми з відповідного дослідницького напряму. Для досягнення цілей нашого дослідження, виходячи із загальноприйнятого розуміння поняття політики загалом, вважаємо за необхідне розуміти під історичною політикою держави такий комплексний напрям діяльності уповноважених владних суб'єктів разом із відповідними інститутами громадянського суспільства, у результаті втілення заходів якого досягається об'єктивне та неупереджене сприйняття закономірностей загальносвітового й національного історичних процесів у суспільному середовищі громадян цієї держави. Відповідно, така політика має бути неодмінно пов'язаною з історичною наукою і базуватися на вироблених нею методологічних засадах. У зв'язку з цим оцінці заходів історичної політики держави має неодмінно передувати огляд поточного стану її історичної науки. Діяльність уповноважених державно-владних суб'єктів із забезпечення відповідних політичних заходів, у свою чергу, має узгоджуватись із науковими досягненнями. Відтак, історична наука, з одного боку, має опосередковувати зміст і спрямованість історичної політики тієї чи іншої держави, а з іншого – розвиватися відповідно до її потреб на певному етапі розвитку суспільства. При цьому, принципи наукової об'єктивності та системності мають бути наріжними каменями для історичних досліджень незалежно від політичної кон'юнктури.

Як зазначалося вище, порушена нами проблематика далеко не вперше стає предметом наукової праці. У той же час, доводиться констатувати досить невисокий відсоток робіт, висновки та пропозиції яких могли би взяти на озброєння представники відповідних владних структур. На наш погляд, головною причиною такої ситуації є становище вітчизняної історичної науки загалом. Безперечно, позитивним явищем у ній після 1991 р. слід назвати висвітлення багатьох замовчуваних до того сторінок історії українського державотворення (часів Гетьманщини, національно-визвольних змагань у період 1917–1921 рр., діяльності структур ОУН і УПА та ін.), а також викривальний характер викладу радянського минулого нашої держави. Разом з тим, така спрямованість науки зумовила її тенденційність і зниження уваги дослідників до питань загального методологічного характеру. Відповідаючи на запити часу, вітчизняна наукова спільнота стала оминати проблематику всесвітньої історії, а також ті питання вітчизняного минулого, які не були безпосередньо пов'язаними із гострими та спірними аспектами становлення української державності. Зазначене, зокрема, стосувалося історії українсько-російських взаємин, виявившись у відсутності характеристики місця України в загальній концепції російської зовнішньої політики в різні періоди. Саме

тому доволі легко, наприклад, мешканці Криму та Донбасу сприйняли міфи про «братні народи» та їхні нібито «спільні історичні долі».

Панівні в науці методологічні підходи, без сумніву, було покладено в основу навчальної літератури для середніх та вищих навчальних закладів, а також узято до уваги при формуванні відповідних напрямів державної політики. Так, у 2006 р. було утворено Український інститут національної пам'яті, серед завдань якого визначено ведення просвітницької роботи задля протидії поширеним у суспільстві історичним міфологемам. Звертаючись до переліку конкретних напрямів його діяльності, бачимо назви ключових віх українського державотворення, про які зазначено вище. Відтак, ідеться лише переважно про ті події, які мали місце у XX ст. Серед них особливо детально висвітлюються питання, пов'язані з діяльністю радянських каральних органів в Україні напередодні та після Другої Світової війни. Подібна риса властива і масиву праць, створюваних представниками Інституту історії України, який входить до складу Національної академії наук України – вищої наукової організації нашої держави, розробки представників якої неодмінно мають бути дороговказами для інших установ. На тлі зазначеного виникає ситуація, коли положення викривальних історичних праць знаходять у суспільстві не підтримку, а відразу і навіть спротив, ворожість, численні звинувачення в «переписуванні» історії кожною новою владою. На нашу думку, недостатня увага з боку вчених до спадкоємності політики радянської Росії та її історичних попередників якраз і виступає головним каталізатором описаної ситуації. На цьому тлі, без сумніву, вітчизняна контрпропаганда російським міфам досягає оберненого ефекту, а населення ще більш схвально сприймає фейковий контент засобів масової інформації держави-агресора. За таких умов люди стають більш вразливими також і до впливів з боку представників спецслужб РФ, що є неприпустимим в умовах відкритого конфлікту.

Сучасні наукові публікації рясніють згадками про «історичні претензії» Росії до України, котрі стосуються як окремих територій нашої держави, так і феномену української державності в цілому. Разом з тим, характеризуючи поняття «русский мир» як ідеологічну основу російської експансії, науковці здебільшого обмежуються висвітленням засад путінського режиму, рідко згадуючи більш давні витоки цього явища. Недостатня увага до генезису як загарбницького ухилу зовнішньої політики РФ, так і теоретичних засад цього явища не лише знижує ефективність просвітницької роботи, а також і суттєво звужує можливості для прогнозування подальших кроків російської влади щодо України. Останнє безпосередньо стосується й діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони України, покликаних ефективно протидіяти зовнішнім загрозам державній безпеці. Зазначене вище не меншою мірою стосується й еволюції методів інформаційно-пропагандистської діяльності РФ

на різних етапах історичного розвитку, ще більш поверхово розкритого у вітчизняній історіографії. Причому в цьому випадку метою вивчення таких фактів мало би стати не лише їх використання в прогностичному аналізі, а й залучення окремих із них до арсеналу засобів контрпропаганди з адаптацією відповідно до її потреб. Без сумніву, застосовувані століттями численні засоби та способи російської пропаганди довели свою ефективність, у зв'язку з чим вітчизняним науковцям та практиками слід було би принаймні з ними детально ознайомитися.

Загалом експансіоністський характер російської зовнішньої політики почав формуватися ще за доби Московського царства на рубежі XV–XVI ст. Саме з цього часу відповідні заходи стали супроводжуватися різноманітними пропагандистськими засобами, арсенал яких із часом не зазнавав суттєвих змін, однак на середину XIX ст. набув організованого характеру вже в межах Російської імперії [1]. Очевидно, що ця проблематика потребує окремого більш детального дослідження, тому тут слід обмежитися лише коротким оглядом. Слід зауважити, що захопленню Московією будь-якої території від XV ст. і до сьогодні передує десятиліття (а подекуди й не одне) доволі злагодженої інформаційно-пропагандистської роботи. Вона насамкінець має призвести до формування в місцевого населення позитивного образу окупанта і в такий спосіб мінімізувати спротив загарбництву. Виходячи з ідеологічних принципів релігійно орієнтованої концепції «Москва – Третій Рим», панславістських та месіаністських (ідей «порятунку» і «допомоги») засад, московіти поширюють через друковані засоби та торгові й дипломатичні делегації ідеї «дружнього» ставлення їхнього уряду до відповідної країни, при цьому також поступово наближуючи місцеву культуру до російської. У такий спосіб здійснюється попередня національна асиміляція території, яка надалі підлягає захопленню. Більше того, у першій половині та середині XIX ст. яскраво вираженими стали засоби та методи псевдонаукового обґрунтування перебування завойованих територій у складі Росії. У цьому контексті слід зауважити про ряд видань, створених під егідою Міністерства внутрішніх справ Російської імперії, у яких ті чи інші регіони презентувались як «одвічно російські» й ішлося про «величну» роль самодержавства в поверненні їх під свій контроль після «столітнього іноземного панування». Це, наприклад, такі книги, як «Холмська Русь. Історичні долі російського Забужжя» (1887) [2], «Про відношення мови слов'янської до мов споріднених» (1845) [3], «Пам'ятки російської старовини в західних губерніях» (1885) [4] та інші, присвячені більше окремим місцевостям чи населеним пунктам. Позаяк застосування подібних методів інформаційно-пропагандистського впливу залишається характерним також і для сучасної РФ, ретельне їх дослідження слід визнати неодмінним елементом підґрунтя історичної політики Української держави.

На тлі порівняно недавнього формального закріплення незалежності України в 1991 р. сам по собі підхід до поширення в суспільстві тих вихідних засад, спираючись на які слід сприймати національну історію, розуміється доволі неоднозначно. Зокрема, подекуди це розглядається в контексті того, що за чинною Конституцією 1996 р. Україна проголошена демократичною державою, де не може бути жодної обов'язкової ідеології. На тлі не такого далекого радянського тоталітарного минулого численна частина населення ставиться до просвітницької діяльності того ж таки Українського інституту національної пам'яті як до насадження загальнообов'язкової схеми розуміння історії. Слід зазначити, що подібні ситуації повсякчас були типовими для переломних етапів у розвитку держав. Так, англійська буржуазна революція завершилася стратою короля Карла I Стюарта в 1649 р., звинуваченого згідно з рішенням парламенту в численних владних зловживаннях. Саме після цього в тогочасному суспільстві закріпилося вороже ставлення до монархічної форми правління, що стала символом безкарного абсолютизму. Тому новий режим на чолі з генералом О. Кромвелем того ж року проголосив Індепендентську республіку, яка не передбачала концентрації влади в руках однієї особи. Монархію в Англії було відновлено тільки в 1660 р. Подібна ситуація мала місце і в післяреволюційній Франції останнього десятиліття XVIII ст., де в 1799 р. до влади прийшов Наполеон Бонапарт. Відомий завойовник зі схожих міркувань, як і його англійські попередники, одразу по приході до влади проголосив не імперію, а Консульство, яке теж передбачало колективне правління. Імператором же Наполеон став тільки у 1804 р. Зазначені, а також інші класичні приклади доводять неодмінне застосування принципу поступовості в часи переломних етапів історії держави [5].

Описана ситуація неодмінно позначається і на зниженні рівня довіри населення до влади, що знову ж таки небажано в умовах наростання загроз державній безпеці України з боку РФ. На нашу думку, для її виправлення на сьогодні в нашій державі наявні всі необхідні засоби. Зокрема, основним інструментом для поширення в суспільстві відомостей щодо історичних витоків російського експансіонізму мають стати засоби масової інформації та соціальні мережі, а не офіційні виступи урядовців чи трансляції дискусій істориків на державних теле- та радіоканалах. Саме якісний контент разом із ненав'язливими формами його поширення повинен сприяти підвищенню рівня історичної свідомості населення України. Безперечно, на сьогодні у вітчизняному інформаційному просторі створюються продукти подібної спрямованості, однак доцільно було б подбати про більш системний характер їхнього змісту та вищий рівень презентабельності. У багатьох випадках саме за цими критеріями такі твори програють своїм російським конкурентам, і тому значна частина української аудиторії обирає останні. Роль державних

органів у цій діяльності має зводитися до координації зусиль авторів відповідних продуктів, інститутів громадянського суспільства, наданні їм наукової, консультативно-методичної та іншої допомоги.

Наріжним каменем історичної політики на всіх рівнях для досягнення її цілей має бути принцип системності. Саме він здатен забезпечити її дієвість за будь-якої політичної кон'юнктури та зовнішніх впливів. Сутність цього принципу полягає в необхідності формування у свідомості українців цілісної картини історичного процесу – як національного, так і загальносвітового. Тут ідеться про категорію історичного мислення, через яку якраз і забезпечується стійкість населення до сприйняття відповідних міфологем. У зв'язку з цим системних змін мають зазнати, насамперед, історична наука й освіта. Однак, на нашу думку, вони не повинні зводитися до ще більшого посилення уваги щодо проблематики загарбницької політики Московії в різні періоди історії України. Позаяк контрпропаганда не здатна охопити всіх можливих фейків, поширюваних у вітчизняному інформаційному просторі, слід працювати в напрямі донесення до широких кіл населення фундаментальних ідей, на яких має базуватися сприйняття історичного процесу. Тут ідеться про його загальні закономірності, що виходять із узагальнення практики розвитку суспільних відносин у різних сферах – економічній, культурній, воєнній, політичній, правовій та ін. За таких умов більш-менш освічені люди будуть здатними оцінювати рівень правдивості поширюваних фальсифікацій історії (у тому числі, з боку РФ), не обов'язково досконало володіючи при цьому відповідним фактичним матеріалом.

Окресленим вище заходам повинен передувати ґрунтовний перегляд методологічних засад вітчизняної історичної науки. Ряд із них залишаються свідомо чи несвідомо запозиченими із радянської історіографії. Так, якщо в частині оцінки подій вітчизняного минулого українська наука вже змогла «очиститись» від ідеологічних штампів часів СРСР, то розуміння системи загальносвітового історичного процесу все ще побудоване на одних і тих же засадах. Насамперед, загальноприйнята періодизація світової історії на давню, середньовічну, нову і новітню орієнтована переважно лише на закономірності розвитку західноєвропейської цивілізації як вищої відносно всіх інших. Більше того, у науковій і навчальній літературі наразі продовжує активно застосовуватися термін «розвинуті країни» на позначення всіх країн Західної Європи та США. Історія ж інших регіонів світу подається крізь призму західноєвропейських категорій (держава, політика, право та ін.), що не завжди належною мірою відбивають їхню цивілізаційну сутність. Поряд із цим, огляд змісту останніх видань Інституту всесвітньої історії Національної академії наук України свідчить про те, що виклад минувшини країн, які були колоніями інших держав у недалекому минулому (Австралія, Канада, країни Африки та

Латинської Америки) зводиться в основному до детальної характеристики колоніального та постколоніального періодів їх існування. Відомості ж про доколоніальний період наводяться доволі обмежено, і при цьому вказується на те, що начебто тільки прихід колонізаторів став для аборигенів можливістю долучитися до благ світової цивілізації. Такий підхід зародився в Європі за часів великих географічних відкриттів на рубежі XV–XVI ст. для обґрунтування своєї вищості щодо підкорюваних територій, але продовжує й донині залишатися системотворчим для висвітлення загальної схеми світової історії. Саме на таких принципах будувалися підручники з історії для радянських школярів і така ж ситуація зберігається на сьогодні. Тому цілком очевидно, що з тих же позицій більшість українських громадян, особливо в південних та східних регіонах, сприймають перебіг українсько-російських відносин, будучи переконаними, що в історії завжди лише «право сильного» мало вирішальний вплив.

Принцип системності, без сумніву, має стосуватися також і висвітлення спеціальних історичних закономірностей. Зокрема, очевидними є факти його недотримання в частині викладу окремих фактів історії Росії українськими дослідниками. Так, якщо оцінки її політичних кроків щодо нашої держави на різних етапах історії в основному переглянуто з урахуванням загарбницьких спрямувань її правителів, то іншою залишається ситуація з характеристикою становлення стратегічних інтересів Росії щодо інших країн. Зокрема, наразі для визначення сутності «Березневих статей» 1654 р. відмовилися від терміну «возз'єднання» Гетьманщини та Московського царства. Однак наприкінці 2000-х рр. з'явились ряд монографій вітчизняних дослідників, у яких надано виключно позитивні оцінки подібним фактам з історії країн Східної Європи та ролі Російської імперії у здобутті ними незалежності від Австрійської та Османської імперій. Характеристика у вітчизняних наукових виданнях участі Росії в поділах Речі Посполитої і захоплення нею Кримського Ханства, що так само, як і підкорення України-Гетьманщини, припадають на останню чверть XVIII ст., зводиться до демонстрації політичної слабкості цих країн, у зв'язку з чим успіх російської експансії виглядає доволі закономірним. При цьому практично не висвітлюється діяльність російського уряду зі штучного створення таких ситуацій. Ці та ряд інших прикладів свідчать про відсутність у вітчизняній науці системного бачення явища російського експансіонізму та його ідеологічної основи, без чого, зокрема, суттєво ускладнюється також і дієвість відповідних заходів контрпропаганди.

Висновки. Таким чином, зазначене вище доводить необхідність перегляду підходів до трактування історичної політики в Україні, її методологічних засад та заходів з урахуванням нагальних потреб сьогодення. У такому контексті під цим поняттям слід розуміти такий комплексний напрям діяльності

уповноважених владних суб'єктів разом із відповідними інститутами громадянського суспільства, у результаті втілення заходів якого досягається об'єктивне та неупереджене сприйняття закономірностей загальносвітового й національного історичних процесів у суспільному середовищі громадян цієї держави. Реформування державної політики в цьому напрямі слід починати зі сфери історичної науки, яка має базуватися на принципі системності, здатному забезпечити цілісну картину історичного процесу незалежно від конкретних суспільно-політичних умов. Такий же принцип неодмінно має бути взято за основу при організації як історичної освіти, так і пропагандистської діяльності в напрямі протидії фейкам (зокрема, російським). Системна історична політика – основний засіб у протидії сприйнятливості населення України до деструктивних впливів з боку іноземних держав. Подальшою перспективою досліджень із заявленої тематики слід визнати, зокрема, дослідження явища російського експансіонізму з точки зору викладених у цій статті методологічних засад.

Література:

1. Іванов О. Ю. Ідеологія російського експансіонізму як історико-правовий феномен. *Часопис Київського університету права.* 2018. № 4. С. 36–41.

2. Холмская Русь. Исторические судьбы русского Забужья. Санкт-Петербург, 1887. 311 с.

3. Гильфердинг А. Об отношении языка славянского к языкам родственным. Москва, 1853. 148 с.

4. Памятники русской старины в западных губерниях. Санкт-Петербург, 1885. 458 с.

5. Іванов О. Ю., Окіпнюк В.Т. Історія держави і права зарубіжних країн: у питаннях і відповідях : навч. посіб. Вид. 2-е, переробл. та доповн. Київ : Нац. акад. СБУ, 2019. 204 с.

References:

1. Ivanov O. Yu. Ideology of Russian expansionism as a historical and legal phenomenon [Ideolohiia rosiiskoho ekspansionizmu yak istoryko-pravovyi fenomen]. Journal of the Kyiv University of Law. 2018. No. 4. P. 36–41. (in Ukrainian)

2. Kholmskaya Rus. Historical destinies of Russian Zabuzhya [Kholmskaia Rus. Ystorycheskye sudby russkoho Zabuzhia]. St. Petersburg, 1887. 311 p. (in Russian)

3. Hilferding A. On the relationship of the Slavic language to related languages [Ob otnoshenyy yazyka slavianskoho k yazykam rodstvennym]. Moscow, 1853. 148 p. (in Russian)

4. Monuments of Russian antiquity in the western provinces [Pamiatnyky russkoi staryny v zapadnykh hubernyiakh]. St. Petersburg, 1885. 458 p. (in Russian)

5. Ivanov O.Yu., Okipniuk V.T. History of the state and the law of foreign countries: in questions and answers: academic manual [Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain: u pytanniakh i vidpovidiakh : navch. posib.]. Ed. 2nd, revised and additional Kyiv: National Acad. SSU, 2019. 204 p. (in Ukrainian)

УДК 329(=161.2=162.1)(477.83.86)]341.71І.Сандуляк“1908/1914”

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1152-1161

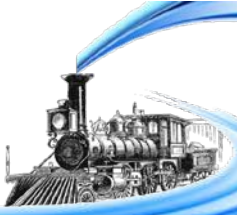
Королько Андрій Зіновійович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (099) 379-02-14, https//orcid.org/0000-0001-7435-5806

Кобута Степан Йосифович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (067) 745-99-86, https//orcid.org/0000-0002-9210-3319

Жерноклеєв Олег Станіславович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (050) 229-00-06, https//orcid.org/0000-0002-5897-0785

ПОСОЛЬСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА САНДУЛЯКА В ГАЛИЦЬКОМУ КРАЙОВОМУ СЕЙМІ (1908–1914 РР.)

Анотація. Проведені в 1860-х рр. політичні реформи в Габсбурзькій монархії були важливим кроком в напрямку демократизації системи державного управління цієї країни. Зокрема, створення центрального парламенту в столиці та місцевих законодавчо-представницьких органів у провінціях долучило населення до процесів управління державою за допомогою делегування туди його представників. Народи імперії було включено в політичне життя, в них з’явилася можливість розвивати власний національний рух та формувати еліту суспільства. Участь у виборчих кампаніях формувала в людей повагу до демократичних інститутів, засвідчувала можливість впливу на державну та регіональну політику. Особливо важливими були місцеві законодавчо-представницькі органи влади, які вирішували життєво необхідні питання для мешканців коронних країв, зокрема в господарсько-адміністративній, бюджетно-фінансовій та культурно-освітній сферах. Водночас основним недоліком була застаріла виборча система, яка ділила суспільство на курії за майновими ознаками та забезпечувала чисельніше представництво багатшим верствам суспільства.

Оскільки українське населення Галичини здебільшого становило селянство, то саме з цієї курії обирали усіх українських послів під час виборів до сейму. Водночас українськими послами були не тільки селяни, але й греко-католицькі священики, правники (юристи), представники освіти. Більшість послів, які були селянами за соціальною ознакою, як і духовенство, складали українське представництво на початкових етапах існування Галицького сейму, однак згодом їх кількість істотно зменшилась. Попри це селянські депутати залишалися до кінця сеймової діяльності. Серед таких діячів був представник Української радикальної партії, селянин Іван Сандуляк, який двічі обирався сеймовим послом у 1908 та 1913 рр. Незважаючи на свій соціальний статус та відсутність вищої освіти, він намагався активно захищати права власного народу та піднімати його проблеми в сеймовій залі.

Ключові слова: Іван Сандуляк, Галицький крайовий сейм, вибори, посол, депутат, Галичина.

Korolko Andrii Zinoviiovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and methods of teaching history, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, St. Shevchenko 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (099) 379-02-14, https//orcid.org/0000-0001-7435-5806

Kobuta Stepan Yosyfovych, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and methods of teaching history, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, St. Shevchenko 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (096) 859-96-20, https//orcid.org/0000-0002-9210-3319

Zhernokleiev Oleh Stanislavovych, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, St. Shevchenko 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (050) 229-00-06, https//orcid.org/0000-0002-5897-0785

DEPUTY ACTIVITY OF IVAN SANDULIAK IN THE GALICIAN REGIONAL SEJM (1908–1914)

Abstract. The political reforms in the Habsburg Monarchy carried out in the 1860s were an important step in the direction of democratization of the state administration system of this country. In particular, the creation of the central parliament in the capital and local legislative bodies in the provinces involved the population in the processes of state management through the delegation of its representatives there. The peoples of the empire were included in political life, they had the opportunity to develop their own national movement and form the elite of

society. Participation in election campaigns formed people's respect for democratic institutions, demonstrated the possibility of influencing state and regional politics. Particularly important were the local legislative and representative authorities, which resolved vital issues for the residents of the crown lands, in particular in the economic-administrative, budgetary-financial, and cultural-educational spheres. At the same time, the main drawback was the outdated electoral system, which divided society into curias based on property and provided greater representation to the wealthier sections of society.

Since the Ukrainian population of Galicia was mostly peasantry, it was from this curia that all Ukrainian ambassadors were chosen during the elections to the sejm. At the same time, Ukrainian ambassadors were not only peasants, but also Greek-Catholic priests, lawyers, representatives of education. Most of the ambassadors, who were peasants by social status, as well as the clergy, made up the Ukrainian representation at the initial stages of the existence of the Galician sejm, but later their number decreased significantly. Despite this, the peasant deputies remained until the end of the sejm. Among such figures was a representative of the Ukrainian radical party, peasant Ivan Sandulyak, who was twice elected as a Sejm ambassador in 1908 and 1913. Despite his social status and lack of higher education, he tried to actively defend the rights of his own people and raise their problems in the Sejm hall.

Keywords: Ivan Sandulyak,Galician regional sejm, elections, ambassador, deputy, Galicia.

Постановка проблеми. Зовнішньополітичні поразки Габсбурзької монархії в 60-х рр. XIX ст. призвели до певної демократизації її внутрішнього суспільно-політичного життя. Внаслідок проведення конституційних реформ було запроваджено парламент у столиці держави Відні та місцеві законодавчо-представницькі органи влади в кожному коронному краї. Не була винятком і Галичина, де з’явився крайовий сейм, який регулював свою діяльність Лютневим патентом від 26 лютого 1861 р. Завдяки створенню Галицького крайового сейму місцеві українці отримали можливість розвивати свій політичний рух, боротися за власні права, приймати важливі для них рішення в культурно-освітній, господарсько-адміністративній та бюджетно-фінансовій сферах[1, с. 9–10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історичній літературі постать Івана Сандуляка залишається малодослідженою, зокрема невелику біографію цього діяча подав у своїй праці «199 депутатів Галицького сейму» Ігор Чорновол [1, с. 177–178]. Крім того, деякі відомості про участь І. Сандуляка у сеймових виборах 1908 р. навела Світлана Галемчук у статті про іншого діяча радикальної партії Миколу Лагодинського [2].

Мета статті – дослідження діяльності І. Сандуляка в Галицькому крайовому сеймі, розкриття його участі у виборчих кампаніях, а також безпосередньої праці в сеймовій залі.

Виклад основного матеріалу. І. Сандуляк народився 13 серпня 1845 р. у с. Карлів (нині – с. Прутівка на Снятинщині в Івано-Франківській області – *А. К., С. К., О. Ж.*). Був сиротою, займався сільським господарством та столярством. Освіту здобув під час військової служби в Угорщині у 1867–1874 рр. У своєму с. Карлові активно займався громадською діяльністю, зокрема в 1884 р. заснував у ньому читальню «Просвіти». В 1908–1914 рр. був заступником голови управи товариства «Січ», а також послом до Галицького крайового сейму. В період Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) був депутатом Української національної ради, а також учасником Трудового конгресу в Києві у 1919 р.

Політичну діяльність І. Сандуляк проводив у лавах Української радикальної партії (далі – УРП). Зокрема, в 1908 р. він балотувався до Галицького крайового сейму в селянській курії по округу Надвірна. Процес затвердження його кандидатури відбувався на громадських вічах за присутності великої кількості місцевого населення. Так, 4 січня 1908 р. у Делятині відбулися збори громадських делегатів з Надвірнянського повіту, де були присутні представники 17 громад з усіх 34, які утворювали повіт. Після активного обговорення на зборах кандидатура І. Сандуляка була схвалена майже одноголосно. Крім того, обрано повітовий виборчий комітет, куди увійшло по-одному представнику з кожної громади, очолений М. Лагодинським та секретарем Іваном Семанюком з Делятина. Про рішення було повідомлено Центральний заряд УРП, який на засіданні 9 січня 1908 р. відклав затвердження кандидатури, оскільки на вічу в Делятині були присутні представники лише половини громад Надвірнянщини. Натомість, вирішено, що кандидатуру І. Сандуляка мають схвалити ще одні, більш масштабні громадські збори [3, с. 1].

Вдруге кандидатуру І. Сандуляка було схвалено на передвиборчому вічу в с. Парищу 12 січня 1908 р. Зокрема, на ньому були присутні близько тисячі осіб з 17 громад Надвірнянщини, які підтримали І. Сандуляка майже одноголосно. Водночас серед присутніх підносилися окремі голоси про те, що краще поставити кандидатом когось з місцевих селян Надвірнянського повіту, однак ніхто не зголошувався. Лише після віча голові повітового виборчого комітету М. Лагодинському свої кандидатури запропонували місцеві діячі Дмитро Клюфінський із с. Перерісля і Михайло Панівник із с. Білих Ослав. Зважаючи на це, повітовий виборчий комітет, невдовзі, провів у Делятині нараду з представників усіх громад. На ній були присутніми 66 делегатів із 26 громад. Кандидати виступили перед присутніми. Далі було вирішено провести

голосування, щоб визначити того, який буде балотуватися від Надвірнянського повіту. Кожна громада мала тільки один голос. Перед голосуванням М. Панівник зняв свою кандидатуру. В результаті І. Сандуляк отримав незначну перевагу, адже за нього проголосували 14 громад, а за Д. Клюфінського – 12. Після цього, М. Лагодинський, як голова зборів, заявив, що І. Сандуляк отримав більшість голосів, але меншість, яка підтримала Д. Клюфінського, була значною, тому потрібно було, щоб вони порозумілися між собою і хтось зняв свою кандидатуру. Зважаючи на це, Д. Клюфінський оголосив, що не буде претендувати на мандат і повністю підтримує на виборах І. Сандуляка. Таким чином, було погоджено, що від Надвірнянщини кандидуватиме І. Сандуляк [3, с. 1].

Надзвичайно активну участь у кампанії І. Сандуляка брав голова повітового виборчого комітету М. Лагодинський, який проживав на території Надвірнянського повіту і добре його знав, адже був адвокатом у Делятині. Зокрема, під час першого етапу голосування в селянській курії, так званих «правиборів», коли селяни обирали з-поміж себе виборців, які потім голосували за конкретного кандидата в депутати, М. Лагодинський намагався особисто подбати про те, щоб результати були сприятливими для І. Сандуляка. Наприклад, у кожній громаді організатор від радикальної партії отримав від М. Лагодинського повідомлення про дату «правиборів», кількість виборців, яких вони мають визначити голосуванням, кого обирати виборцем і т. д. Крім того, в багатьох громадах, де була загроза поразки, М. Лагодинський влаштовував передвиборчі віча, проводив розмови з «непевними» виборцями, або висилав до них когось з працівників своєї адвокатської канцелярії, особисто їздив на «правибори» до багатьох громад і т. д. [4, с. 3] Водночас, самого М. Лагодинського в Делятині було обрано виборцем [5, с. 1–2]. Завдяки таким діям результати «правиборів» були сприятливими для І. Сандуляка.

Єдиним конкурентом І. Сандуляка був москвофіл о. Корнило Мандичевський, який уже перебував на посаді посла Галицького сейму від Надвірнянського округу 37 років (1870–1907 рр.). Оскільки поляки не виставили свого кандидата, вони активно підтримували москвофіла, якого вважали більш вигідним для себе. Зокрема, поширювалися підкупи виборців. Так, їм пропонували 80–100 крон відразу та стільки ж після віддання голосу за о. К. Мандичевського. Незважаючи на це, українські радикальні діячі змогли організувати своїх виборців на голосування за І. Сандуляка. Частина з них мала самостійно прибути в день голосування 25 лютого 1908 р. до Надвірної і зібратися в домі радикального діяча Михайла Дем'янчука, інші мали зустрітися в Делятині напередодні виборів з М. Лагодинським, переночувати в будинку «Руської каси» та зранку поїздом вирушити в Надвірну. В Надвірній обидві групи повинні були зустрітися та рушити на голосування. Однак деякі виборці не з'явилися в Делятині в означений час з різних особистих причин, тому їх мусили довозити фіакрами [6, с. 2–3].

25 лютого 1908 р. голосування розпочалося з визначення членів виборчої комісії. Зокрема, вдалося обрати більшість з радикальних виборців, а головою – М. Лагодинського, що давало змогу провести волевиявлення без порушень і фальсифікацій. Після цього виборці почали віддавати свої голоси за одного з кандидатів. У результаті о. К. Мандичевський отримав 74, натомість І. Сандуляк – 77 голосів. Отже, І. Сандуляка було обрано послом до Галицького крайового сейму від Надвірнянського повіту [6, с. 3].

Після обрання І. Сандуляк, як і інші посли-радикали, увійшов до спільної з українськими націонал-демократами та вірилістами фракції «Українсько-руського соймового клубу» [1, с. 113–114]. У ході своєї діяльності під час дев'ятої каденції сейму (1908–1913 рр.) І. Сандуляк був дещо менш активним, ніж його колеги. Це пояснюється тим, що він був малоосвіченим, тому не міг діяти так жваво як, наприклад, посли, котрі за фахом були правниками. Здебільшого, І. Сандуляк піднімав питання, які стосувалися проблем повсякденного життя українського населення. Наприклад, у 1908 р. ним було подано два внески. Зокрема, перший був запропонований українським послом 16 вересня 1908 р. щодо звільнення населення від податку з м'яса худоби, яка була вимушено зарізана. Під час розгляду внеску 22 вересня 1908 р. І. Сандуляк зазначав, що буває велика кількість випадків, коли худоба може травмуватися чи захворіти, наприклад, зламати ногу, наїстися свіжої конюшини і т. д., тому її мусіли різати. Після цього, власники тварин, щоб частково компенсувати збитки, продавали м'ясо односельчанам. Однак збирачі податку забирали частину з тих грошей. Український депутат пропонував змінити законодавство таким чином, щоб у таких випадках податки з проданого м'яса не збирали. Внесок було прийнято в першому читанні й відправлено на розгляд до Крайового виділу Галицького сейму для опрацювання та внесення відповідних змін. Проте фактично пропозиція залишалася в Крайовому виділі без врахування, повторно в сеймі не розглядалася, тобто не пройшла повноцінної законодавчої процедури та не була втілена в життя [7, s. 107, 211].

Другий внесок був запропонований І. Сандуляком 3 жовтня 1908 р. щодо проведення полювання на диких звірів у державних лісах Надвірнянського та Косівського повітів. Під час розгляду цього внеску 9 жовтня 1908 р. український посол зазначав, що мешканці гірських районів зазнавали значної шкоди від диких тварин, зокрема ведмедів та вовків, які нападали на їхню худобу. Крім того, лані та олені з'їдали сіно, яке селяни заготовляли на зиму, а зайці обгризали плодові дерева в садах. Однак знищувати цих тварин вони не могли, адже їм заборонялося тримати вдома вогнепальну зброю. Тому І. Сандуляк пропонував, щоб влада провела полювання для знищення надлишкової кількості звірів у лісах. Крім того, він хотів, щоб мешканцям

гірських сіл дозволили володіти вогнепальною зброєю. Внесок було прийнято в першому читанні та відправлено до комісії крайового господарства, однак він залишився тамбез розгляду [7, s. 474, 716–718].

У подальшому українське представництво Галицького крайового сейму перейшло до активної боротьби за реформу виборчого законодавства цього законодавчо-представницького органу.Зокрема, з метою тиску на польські політичні сили, які виступали проти, з 19 жовтня 1910 р. було застосовано тактику «голосної» обструкції. Вона передбачала блокування сеймової роботи за допомогою шумових ефектів, які перешкоджали проводити засідання. Таким способом, блокуючи розгляд інших питань, українські посли хотіли змусити поляків до компромісу [1, с. 40–41]. Це мало певний ефект і порозуміння майже вдалося досягти в 1913 р., однак його зірвали найбільш шовіністично налаштовані польські угрупування націонал-демократів, ультраконсервативної східно-галицької шляхти, так званих, подоляків, а також католицькі єпископи. Тому 9 травня 1913 р. цісар Франц-Йосиф I прийняв рішення про дострокове припинення повноважень законодавчо-представницького органу Галичини та нові вибори [8, с. 2–3].

Під час виборів до Галицького сейму 1913 р. І. Сандуляк кандидував у своєму рідному Снятинському повіті [9, с. 2]. Зокрема, його кандидатура була без проблем ухвалена на передвиборчому вічі в с. Завалля 5 червня 1913 р. [10, с. 10] Одразу після цього, українські радикали на Снятинщині приступили до активної праці під час «правиборів». Боротьбу доводилося проводити з польським кандидатом від консервативного угрупування центровців, бароном Стефаном Мойсею-Росохацьким. Велике протистояння відбулося у громаді Стецева, яка давала аж вісім виборців на другий етап голосування. Так, щоб отримати перемогу в Стецевій, 22 червня 1913 р. там було проведене віче за присутності близько 1000 осіб. Водночас на ньому були присутніми І. Сандуляк, М. Лагодинський, два письменники та громадсько-політичні діячі Василь Стефаник та Іван Семанюк, які своїми промовами надихнули присутніх до боротьби. В результаті голосування 23 червня 1913 р. усіма виборцями зі Стецеви стали прихильники українського радикального кандидата [11, с. 6–7].

Загалом «правибори» були успішними для І. Сандуляка, оскільки напередодні другого туру, за попередніми підрахунками, він випереджав свого конкурента С. Мойсу-Росохацького на 40 голосів. Зважаючи на це, прихильники польського кандидата ходили по селах і намагалися підкупити виборців, щоб ті голосували за С. Мойсу-Росохацького, або залишалися в день виборів удома [11, с. 6–7]. Однак така акція не мала значного успіху, адже в результаті виборів 30 червня 1913 р. перемогу отримав І. Сандуляк з 113-ма голосами, натомість С. Мойса-Росохацький одержав 63 голоси, ще по-одному дісталося двом іншим польським кандидатам [12, с. 3].

Після виборів, І. Сандуляк долучився до «Українського соймового клубу» – фракції, яка об'єднала послів Української націонал-демократичної партії (далі – УНДП), УРП, вірилістів, безпартійного Михайла Новаківського та москвофіла-старокурсника Михайла Короля, загалом налічувала 34 особи [1, с. 114–115]. Її основна діяльність зосередилась навколо боротьби за реформу виборчого законодавства Галицького крайового сейму, яку вдалося досягнути через пів року. Так, 14 лютого 1914 р. було прийнято новий виборчий закон, який вводив загальне голосування, але лише у сільській та загальноміській куріях, а також забезпечував українцям більш чисельне сеймове представництво [13, с. 1427–1428].

Оскільки основна увага українського сеймового представництва була зосереджена на боротьбі за виборчу реформу, посли приділяли менше уваги іншим питанням. Здебільшого, після схвалення реформи вони боролися за поступки для українського населення в культурно-освітній сфері. Водночас посли-селяни, такі як І. Сандуляк, більше орієнтувалися на господарсько-адміністративні питання, тому, на нашу думку, через це вони були менш активними під час каденції 1913–1914 рр. Наприклад, І. Сандуляком протягом цього часу не було поставлено жодного внеску, лише одну «інтерпеляцію» (запит – *А. К., С. К., О. Ж.*) до урядового комісара стосовно виборів до ради громади с. Княже на Снятинщині, а також виголошено дві промови по господарських внесках інших українських послів [14, s. 74–75].

Висновки. Таким чином, І. Сандуляк, попри своє селянське походження й те, що був сиротою, намагався досягти успіхів не тільки у сфері господарства, але, також, активно займався громадсько-політичною діяльністю. Наприклад, заснував читальню «Просвіти» у своєму с. Карлові, перебував на посаді заступника голови управи товариства «Січ» тощо. Важливою сторінкою його життя була посольська діяльність у Галицькому крайовому сеймі впродовж дев'ятої (1908–1913 рр.) та десятої (1913–1914 рр.) каденцій. Під час праці послом І. Сандуляк приділяв найбільше уваги повсякденним господарсько-адміністративним питанням українського населення, а також долучився до боротьби українського представництва за реформу сеймового виборчого законодавства. Отже, дослідження діяльності сеймового представництва за допомогою створення біографій конкретних діячів, з акцентом на їхню політичну роботу, все ще зберігає значний науковий потенціал.

Література:

1. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. 228 с.
2. Галемчук С. Громадсько-політична і адвокатська діяльність Миколи Лагодинського на Галицькій Гуцульщині (1900–1914 рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* 2023. № 36. С. 146–164. doi: 0.15330/gal.36.146-164
3. Передвиборчий рух. *Громадський голос.*1908. Ч. 7. 30 сїчня. С. 1.

4. Виборчі образки. *Громадський голос.* 1908. Ч. 21. 24 марта. С. 3.

5. Як Надвірнянщина вибрала послом хлопа-радикала. *Громадський голос.* 1908. Ч. 24. 3 цьвітня. С. 1–2.

6. Як Надвірнянщина вибрала послом хлопа-радикала. *Громадський голос.* 1908. Ч. 25. 10 цьвітня. С. 2–3.

7. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. T. 1. Posiedzenie 1–36 [całość]. 2308 s.URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10227/edition/31461/content;

8. Галицький сойм розв'язаний! Громадський голос. 1913. Ч. 20. 15 мая. С. 2–3.

9. Наші кандидати. *Громадський голос.* 1913. Ч. 24. 12 червня. С. 2.

10.Передвиборчий рух. Снятинщина. *Громадський голос.* 1913. Ч. 24. 12 червня. С. 10.

11.Передвиборчий рух. Снятинщина. *Громадський голос.* 1913. Ч. 26. 26 червня. С. 6–7.

12. Вислїд виборів з сільської курії в Східній Галичинї. *Громадський голос.* 1913. Ч. 27. 3 липня. С. 3.

13. Водославський Т. Ухвалення виборчої реформи Галицького крайового сейму 1914 р. як основа польсько-українського порозуміння. *Вісник науки та освіти (Серія «Історія та археологія»).* 2024. № 2 (20). С. 1418–1431. doi: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-1418-1431

14. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziesiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. Grudnia 1913 do 14. Marca 1914. [całość]. 1665 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10232/edition/33831/content

References:

1. Chornovol, I. (2010). *199 deputativ Halytskoho seimu [199 deputies of the Galician Sejm]*. Lviv: Triada plius [in Ukranian].

2. Halemchuk, S. (2023). Hromadsko-politychna i advokatska diialnist Mykoly Lahodynskoho na Halytskii Hutsulshchyni (1900–1914 rr.) [Socio-political and lawyer activities of Mykola Lagodynskyi in the Galician Hutsul region (1900–1914)]. *Naukovyi i kulturno prosvitnii kraieznavchyi chasopys«Halychyna» - The scientific, cultural and educational local history journal «Halychyna», 36,* 146–164 [in Ukranian]. doi: 0.15330/gal.36.146-164

3. Peredvyborchyi rukh [Pre-election movement]. (1908). *Hromadskyi holos – The public voice,7,*1 [in Ukranian].

4. Vyborchi obrazky [Electoral insults]. (1908). *Hromadskyi holos – The public voice,21,* 3 [in Ukranian].

5. Iak Nadvirnianshchyna vybrala poslom khlopa-radykala [How Nadvirnyanshchyna chose a radical guy as ambassador]. (1908). *Hromadskyi holos – The public voice, 24,* 1–2 [in Ukranian].

6. Iak Nadvirnianshchyna vybrala poslom khlopa-radykala [How Nadvirnyanshchyna chose a radical guy as ambassador]. (1908). *Hromadskyi holos – The public voice, 25,* 2–3 [in Ukranian].

7. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. Września do 5. Listopada 1908. (Stenographic Reports from the First Session of the Ninth Period of the Regional Sejm of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków from 1908 from September 15 to November 5, 1908). T. 1. Posiedzenie 1–36 [całość]. 2308 s. [in Poland]. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10227/edition/31461/content

8. Halytskyi soim rozviazanyi! [The Galician Sejm is dissolved!]. (1913). *Hromadskyi holos – The public voice*, *20,* 2–3 [in Ukranian].

9. Nashi kandydaty! [Our candidates!]. (1913). *Hromadskyi holos – The public voice*, *24,* 2 [in Ukranian].

10. Peredvyborchyi rukh. Sniatynshchyna [Pre-election movement. Snyatynshchyna]. (1913). *Hromadskyi holos – The public voice, 24,* 10 [in Ukranian].

11. Peredvyborchyi rukh. Sniatynshchyna [Pre-election movement. Snyatynshchyna]. (1913). *Hromadskyi holos – The public voice, 26,* 6–7 [in Ukranian].

12. Vyslid vyboriv z silskoi kurii v Skhidnii Halychyni [Results of elections from the village curia in Eastern Galicia]. (1913). *Hromadskyi holos – The public voice*, 27, 3 [in Ukranian].

13. Vodoslavskyi T. (2024). Ukhvalennia vyborchoi reformy Halytskoho kraiovoho seimu 1914 r. yak osnova polsko-ukrainskoho porozuminnia [Adoption of the electoral reform of the Galician regional sejm of 1914 as a basis for polish-ukrainian understanding]. *Visnyk nauky ta osvity (Seriia «Istoriia ta arkheolohiia») – Bulletin of Science and Education (Series «History and archeology»), 2 (20),* 1418–1431 [in Ukranian]. doi: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-1418-1431

14. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziesiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. Grudnia 1913 do 14. Marca 1914. (Stenographic Reports from the First Session of the Tenth Period of the Regional Sejm of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow from 1913/14 from December 5, 1913 to March 14, 1914). [całość]. 1665 s. [in Poland]. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10232/edition/33831/content

УДК 94(477)+116

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1162-1171

Костючок Петро Леонтійович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри етнології і археології, факультет історії, політології і міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 59-61-87, https//orcid.org/0000-0001-8719-8723

СПРОБИ ПРИЄДНАННЯ ЛЕМКІВЩИНИ ДО ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Анотація. Закінчення Великої війни та колапс Австро-Угорської монархії прискорили політизацію і соборницькі прагнення українського населення Карпатського регіону, уможливили державотворчі процеси, водночас активізували претензії та боротьбу нових держав за приєднання до свого складу українських земель. Трансформаційні зміни у Центральній та Східній Європі закріплені були на Паризькій мирній конференції (1919–1920), яка створила нову систему міжнародних відносин. Особливе значення у контексті цих подій займало українство Лемківщини, яке здійснювало власний вибір національного ототожнення, державної приналежності.

Зазначено, що діяльність у 1918–1919 рр. самоврядних народних рад на Гуцульщині, Пряшівщині, Лемківщині, Бойківщині, Закарпаттті, відображає зростання, утвердження та збереження власної національної самоідентичності, практику активної участі, залученості у трансформаційні процеси українського населення, національний поступ у цілому. Периферійна територія інтенсивно долучалася до державотворення. Місцеві еліти та населення здійснювали пошук оптимального варіанту для майбутнього Лемківщини, зокрема щодо входження цієї території до складу Чехословацької Республіки. Проаналізовано позиції таких відомих політичних діячів як А. Кусака, А. Бескида, О. Невицького. Зокрема, активною та цілеспрямованою була діяльність правника, політичного діяча, делегата Паризької мирної конференції від Закарпаття А. Бескида, який у травні 1919 р. очолив Центральну руську народну раду, що виникла як об'єднання Старо-Любовнянсько-Пряшівської, Ужгородської, Свалявської, Сигетської і Хустської народних рад. Ця рада оголосила про добровільне входження Закарпаття до складу ЧСР.

На основі архівних джерел наведено факти антипольської, антиугорської агітації на Лемківщині, простежено впливи та тенденції національно-визвольних змагань. Багатоманітність напрямків визвольного руху була специфічною рисою розвитку регіону, викликом для політичних сил.

Ключові слова: Карпатський регіон, Чехословацька Республіка, А. Бескид, Лемківщина, національна консолідація, національна ідентичність.

Kostyuchok Petro Leontiyovych candidate of historical sciences, associate professor, associate professor of the Department of Ethnology and Archaeology, faculty of history, political science and international relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko St. Ivano-Frankivsk, 76018 , tel.: (0342) 59-61-87, https// orcid.org/0000-0001-8719-8723

ATTEMPTS TO ACCESS THE COUNTRY OF LEMKIVO TO THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC

Abstract. The end of the Great War and the collapse of the Austro-Hungarian monarchy accelerated the politicization and conciliar aspirations of the Ukrainian population of the Carpathian region, enabled state-building processes, and at the same time intensified the claims and struggle of the new state to join its Ukrainian lands. The transformational changes in Central and Eastern Europe were cemented at the Paris Peace Conference (1919–1920), which created a new system of international relations. In the context of these events, the Ukrainianness of Lemkivshchyna, which was its own choice of national identification and state belonging, was of particular importance.

It is noted that the activities of the self-governing people's councils in Hutsul Oblast, Pryashiv Oblast, Lemkiv Oblast, Boykiv Oblast, Zakarpattia in 1918–1919 reflect the growth, establishment and preservation of one's own national self-identity, the practice of active participation, involvement in the transformational processes of the Ukrainian population, national progress as a whole. The peripheral territory was intensively involved in state formation. Local elites and the population searched for the best option for the future of Lemkivshchyna, in particular regarding the inclusion of this territory in the Czechoslovak Republic. The positions of such well-known political figures as A. Kusak, A. Beskid, O. Nevytskyi are analyzed.

In particular, the activity of lawyer, politician, delegate of the Paris Peace Conference from Transcarpathia A. Beskid, who in May 1919 headed the Central Russian People's Council, which arose as a union of Staro-Lyubovnyansko-Pryashivska, Uzhgorod, Svalyavska, People's Councils of Szygeta and Khust. This council announced the voluntary entry of Transcarpathia into the Czechoslovak Republic.

On the basis of archival sources, the facts of anti-Polish and anti-Hungarian agitation in Lemkivshchyna are given, the influences and trends of national liberation struggles are traced. The diversity of directions of the liberation movement was a specific feature of the development of the region, a challenge for political forces.

Keywords: Carpathian region, Czechoslovak Republic, A. Beskid, Lemkivshchyna, national consolidation, national identity.

Постановка проблеми. Події Української революції 1917–1921 рр. та завершення Першої світової війни мали важливе значення для Карпатського регіону. Активізація національних почуттів серед населення, зростання українських настроїв зумовили збільшення політичної консолідації населення навколо ідеї державотворення та формування національних органів влади.

Наприкінці жовтня-листопада 1918 р. на території імперії Габсбургів з'явилися новостворені держави, формування кордонів яких було закріплено на Паризькій мирній конференції. «Миротворці ліквідували збанкрутілі імперії та створили нові країни» [1], «особи, які приймали рішення в Парижі, керувалися своїм баченням справедливої Європи та дотримувались нечіткого та суперечливого принципу самовизначення, визначаючи макет європейського континенту зі зміненими державними кордонами» [2]. Президент Чехословацької Республіки Т. Масарик, назвав Паризьку мирну конференцію «лабораторією, побудованою на величезному кладовищі» [3].

Вихід з війни, як довготривалий та багатогранний процес (завершення боїв, повернення полонених, укладення мирних договорів, траур, повторне привласнення середовища, яке гарантує нормальне функціонування держави), найгостріше відчувався на територіях Центрально-Східної Європи, які «очікували на остаточний кордон і, отже, на остаточне громадянство» [4].

Сучасні західні історики наголошують на важливості народного тиску на Паризьку мирну конференцію. Якщо політичні представники народів зважали на альянсні ігри, довгострокові стратегії, то населення демонструвало небажання йти на компроміс і віддавати перевагу здобуткам [5]. На думку французької дослідниці І. Девйон, «люди також окреслювали кордони» [6].

У Карпатському регіоні, як на палімпсесті, на якому написано два або більше послідовних текстів, кожен з яких стерто, щоб звільнити місце для наступного, змінювалися кордони, виникали нові держави, українське населення боролося за власну державність, виявляло національну ідентичність.

Українці Карпатського регіону в умовах закінчення війни, розпаду Австро-Угорської монархії, реконфігурації світу, національно-визвольних змагань отримали новий досвід солідаризації та інституалізації. Прикладом цього слугувало творення та діяльність народних рад. Упродовж 1918–1919 рр. на території Карпатського регіону виникли самоврядні народні ради на Гуцульщині, Пряшівщині, Лемківщині, Бойківщині, Закарпаттті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність народних рад на Лемківщині відображена у працях таких науковців як М. Вегеш, С. Віднянський, М. Мушинка, В. Шандор, І. Любчик.

Мета статті – дослідження спроб приєднання Лемківщини до Чехословацької Республіки.

Виклад основного матеріалу. Прешовський хронік Б. Кляйн-Тесноскальський восени 1918 р. писав, що «шариське населення в 70 відсотках словацьке і русинське притримувалися твердо своєї національності, але без лідерів - не зголошувалося до слова, було лише [...] масою. Не мало ініціативи. І в містах панував ворожий дух» [7].

Характерні ознаки невизначеності прослідковувалися на території Карпатської Русі: непослідовність політичних кроків, протиріччях поглядів та орієнтацій. Природньо на це впливали процеси зовнішнього (Паризька мирна конференція) та внутрішнього тисків. З військовою окупацією теренів Карпатської Русі серед місцевого політикуму посилювалася чехофільська орієнтація.

23 січня 1919 р. адвокатський кандидат з Сяноку А. Гагатко, нотаріальний кандидат з Сяноку А. Волошинович, юрист з Лупкова М. Градец у відділі полковника Шьобла висловили бажання бути приєднаними до Чехословацької Республіки: «Область народу, який живе на північних карпатських відрогах між ріками Ослава і Попрад і на півночі до залізниці Новий Сонч-Сянок» [8].

У квітні 1919 р. А. Кусак висловив карпаторуські ідеї. Згідно його переконань у Карпатській Русі не було ні українців, не русинів, були карпато-роси, які прагнули ними залишатися. Саме вони шукають в чеській державі на основі повної народної і церковної автономії захист проти поляків, мадярів і українців і думають про відродження русько-слов'янської спільноти [9].

Така політична невизначеність місцевих лідерів національного руху впливала на настрої серед населення. Так, після ухвали Ради в Прешові від 7 січня 1919 р. про злуку Підкарпатської Русі з Чехословацькою республікою Раду засипано протестами проти злуки з ЧСР. Було ухвалено скликати збори на 14 січня 1919 р. для з'ясування справи. Провідник Ради о. О. Невицький представив недвозначно виявлену досі волю українців Закарпаття, вказавши на те, що А. Бескида висилала до Парижу Прага. Він запропонував до ухвали проклямацію до народу, в якій, між іншим сказано: «Руська Народна Рада2 собравшася в Пряшові, узнавши правдиву волю цілого карпатського народа, торжественно оголошує перед цілим світом, що руський народ, живучий по обох сторонах Карпат от Дунайця і Попрада аж по Тису, соєдиняється з Київською Українською Державою, Карпатська Русь подає в днешній день руку браттям своїм із Галича та Буковини, соєдиненим уже з матірю руських городов: со славним Київом. Най українська земля станеся от нині і нашою; най наші Карпати стануться нині твердинею на Заході для нашої великої, общой держави!» [10].

У вирі політичної невизначеності Пряшівська Карпаторуська Народна Рада 31 січня 1919 р. проголосила себе єдиною законною представницею руського народу на території північних комітатів Угорщини та південних частин політичних округів Галичини з містами Новий Торг, Новий Сонч, Грибів, Горлиці, Ясла, Кросно та Ліско.

Поліційна дільниця в Ізбах 2 лютого 1919 р. повідомляла, що місцеве населення є зле налаштоване до чехословаків. Угорський уряд надав для населення Бардіївської округи вагон тютюну і 10 вагонів муки. Проте чехи сконфіскували ці товари, переконуючи людей, що Угорщина надіслала зіпсуті та отруєні [11].

4 лютого 1919 р. делегати західної частини галицької Підкарпатської Русі А. Гагатко з Сяноку, А. Волошинович з Сяноку, М. Градец з Лупкова оприлюднили відозву щодо об'єднання округів Сянок, Кросно, Ясло, Горлиці, Грибів, Новий Сонч в Карпатську Русь, яка «стала би частиною чехословацької держави і вимагає швидке обсадження її чехословацькими військами», оскільки «не схвалюють зусилля українського політичного сепаратизму». Вони відзначали, що «від Сяну до річки Попраду є виставлена нині сталим грубим переслідуванням поляків. В цілій тій області панує в наявності сильна анархія, терор недисциплінованих польських військ». Названі руські жителі північного схилу Карпат являють собою етнографічну тотожність з південними їх братами Угрорусами і розмовляють також на тому ж самому лемківському піднаріччю – говорі [12].

Повноважний представник А. Кусак Карпаторуської Народної ради в Прешові 10 лютого 1919 р. заявив, що центральним органом є тільки КРНР в Прешові. Він вважав, що «Хустська рада існувала просто тимчасово на неокупованих землях як експозитура, нині просто перестала існувати» [13]. Більше того «карпаторуський люд і та малочисельна частина його інтелігенції, тепер залишилася вірна своєму народу і слов'янству» [14].

Паралельно до заяв А. Кусака член народної ради в Хусті К. Прокоп мав зустрічі у Празі з головою парламенту Ф. Удржалем і міністром внутрішніх справ А. Швеглою щодо компетенцій і взаємних процесів у місцевих Карпаторуських радах. На них йшла мова про фіктивні народні ради, про звернення і відвідування різних самозваних заступників місцевих організацій до уряду республіки. Було визнано, що КРНР в Прешові є знаним всенародним органом цілої Угорської і Лемківської Русі. «Угорська і Лемківська Русь злиті в Карпатську Русь і її Народна рада Прешовська підпорядкувала собі всі остатні місцеві Ради зокрема Ужгородську і Лемківську і єдина Народна Рада в Хусті утворилася як експозитура». Аби в офіційних промовах влади мова і населення карпаторуське не були визначені як «український» чи «русинський», однак просто для історичної правди і волі національного самовизначення як руський або карпаторуський [15].

А. Бескид, Д. Собін, А. Кусак від КРНР звернулися до міністра Народної оборони ЧСР А. Клофача з тим, що «руське населення Лемківщини просить про допомогу: «Прийміть наш Північно-Карпатський відлом руської гілки як частину угро-руського народного плем'я заселеного на південних стоках Карпат». Бо «руське населення Лемківщини загрожене польськими утисками і польськими звірствами». Вони просили винести питання Лемківщини на конференцію з тим, щоби прилучити її до ЧСР [16].

Зокрема, вони апелювали до польських звірств у Вислоку, просячи надіслати міжнародну комісію Лемківщину [17]. Так, «вночі польські легіонери нападали на сплячих людей, вбивали жінок, старих і дітей і остатніх громадян до табору полонених замореного тифом», безчинства проводили під командуванням капітана Бісецького. Більше того 18 тис. осіб руського населення поляки інтернували в табори у Дембі і Вадовіцах, де вони вмирають з голоду.

19 березня 1919 р. А. Бескид і Д. Вислоцький від КРНР заявили, що вона представник руського народу, який живе в комітатах колишньої Угорщини: Спіш, Гемер, Шариш, Абауй, Земплін, Унг, Берег, Угоча і Мармарош – «були предметом самих безпощадних гонінь і переслідувань зі сторони мадярських властей які намагалися за всяку ціну покінчити з руським питанням в межах своєї держави». Тому «наслідком мадярських безчинств є повне розоріння руського населення як в моральному, так і матеріальному відношеннях. Народ безграмотний, темний, національно мало свідомий…є на сьогоднішній час самим підходящим матеріалом для різних, небезпечних агітаційних експериментів зі сторони більшовицьких елементів» [18]. Кращими засобами боротьби з цим, на думку КРНР, були наступні «засоби», які по суті були простими вимогами. Серед них допомога бідним селянам посівними матеріалами, знаряддями праці, робочою худобою, організація сільськогосподарських товариств по селах, вирішення земельного питання, створення кредитних руських банків в Прешові, Гуменному, Ужгороді, одноразова грошова державна підтримка священиків і вчителів (300 священиків і 400 вчителів), введення автономії і передачу влади в руських комітатах руським чиновникам, в змішаних руско-словацьких округах – чиновники складали би відповідний відсоток до руського населення в даному окрузі, викладання в початкових школах на руській мові, дві руські гімназії в Прешові і Ужгороді, всі оголошення, накази і розпорядження, також як і назви залізничних станцій, вулиць будуть на руській мові, використання біло-червоного руського прапору. Цікавим моментом у вимогах КРНР було те, що «платню для всіх чиновників і всіх священиків має заплатити чехословацький уряд, а не мадярський», мав «переслати її в КРНР для поділу» [19].

21 березня 1919 р. у телеграмі до президента від Руської Ради Лемківщини, яку підписали д-р Собін, Вислоцький, Гагатко, Андрейко, Волошинович, Габріїл, Карел, Полошіновіч, Хілак, Петернік, Гал, просили приєднати Лемківщину до карпатської частини ЧСР [20].

Д-р С. Сабов від імені КРНР в Ужгороді вимагав такі межі: пункт, від якого р. Дунаєць переходить кордон до Галичини південним напрямом до гори Магура, звідти на південний схід до витоків річки Ториси (південніше від села Торіска), а потім по долині річки Ториси аж до Прешова (Пряшево), від Прешова лінія на південний захід (Шоварські гори) до межі земплинської столиці (в напрямі на Банське) і звідти західною межею земплинської жупи аж до Нового места (Уйгел) звідти кордон нашої республіки до Угорщини, встановлена мирною конференцією буде слугувати на сьогодні за межі Карпатської Русі [21].

А. Бескид пропонував, щоби до автономної карпаторуської землі був приєднаний зі спішської столиці Любовлянський округ і ціла столиця шариська, далі столиця землінська, ужоцька (Уг), столиця Берег, Угоча і Марамарошський Сигот. На думку А. Бескида на всій території історичної землі Карпатської Русі, а саме в столицях спішській, гемерській і абауйській мав бути проведений плебісцит під контролем нейтральної комісії [22].

А. Бескид був членом делегації ЧСР на мирних переговорах в Парижі. Він виступав як голова ЦКРНР в Прешові, «яка за його твердженнями підтримувалася всіма виниклими остатніми після перевороту місцевими народними радами, зокрема Ужгородською» [23]. Один з членів ЦКРНР д-р Чайковський стверджував, що він не має права говорити іменем усіх карпатських русинів, оскільки є мала частина його приятелів.

5 березня 1919 р. у Флоринці у обійсті господаря Махча відбулися збори русинів (лемків). На ньому були В. І Я. Качмарчики з Полян Грибівського повіту. Згідно подання С. Куланди з Лалової Новосандецького повіту, схиляли аби усі гміни Лемківщини відмовили сплачувати податки для польського уряду. С. Куланда твердив, що 9 березня мало відбутися згромадження в Брунарах Грибівського повіту, а остатнє згромадження 16 березня 1919 р. у Криниця Новосандецького повіту, на якому має бути рішення наради з метою відокремлення Лемківщини від Польщі.

2 квітня 1919 р. Рада міністрів апелювала до В. Шробара з проханням, щоб народність Карпато-Русі мусить бути захищена і збережена, що має бути унеможливлений вплив і агітація іноземних елементів [24].

14 квітня 1919 р. А. Бескид від імені Карпатської РНР звернувся до прем'єр-міністра ЧСР, наголошуючи на тому, що на зайнятій території живе приблизно 300 тис. руського населення: в жупах Гемер мешкало 4,5 тис. русинів, Абауці – 21 тис., Спіші – 23 тис., Шариші – 60 тис., Земпліні – 104 тис., Унг –84 тис.

Для А. Бескида «найкращим доказом є живе руське слово і руський східний обряд церковний. Під час пробудження і здруження народів, природні права нашого руського народу були потоптані на його же землі» [25].

А. Бескид у своєму зверненні наголошував, що «мадяри рахувались з існуванням руського елементу на цій території і визнавали за ним хоч мадярські, але все-таки які-небудь права. Мадяри визнавали право самоуправління в справах церковних і шкільних» [26]. Тому «ми раділи, що тепер будемо могти зажити своїм руським життям, що права національного розвитку Карпато-русів забезпечені. Але ми сильно розчарувались…Не лише ми, але і східні словаки, які тільки ословачені, краще сказати латинізовані руські». У цій ситуації «словацьке міністерство вислало до нас людей, які зовсім нас не розуміють, які місцевого народу не знають. Вони турбують нас, переслідують, погрожують нам, словом не визнають взагалі на цих територіях руського елементу, тільки словацький» [27].

А. Бескид акцентував увагу на тому, що своєю «недолугою шовіністичною агітацією та діяльністю…налаштували проти себе не тільки руське населення і руську інтелігенцію, але і благорозумних словаків», «агітатори неурівноважені люди», «тепер приходиться переносити гоніння, які переважають мадярські». «Ще ми не з'єднані, ще існує тільки демаркаційна лінія, а вже починаються переслідування!». Тому «рішуче виражаються і офіційно пишуть по своїм газетам, що тут руський народ не існує, а виключно словацький!» [28].

8-9 травня 1919 р. відбулося об'єднання Пряшівської, Ужгородської і Хустської Рад в Руську Центральну Раду, яка прийняла спільне рішення про входження Підкарпатської Русі до ЧСР на федеративних засадах. У прийнятій резолюції зазначалося: «Центральна Руська Народна Рада прилюдно заявляє, що від імені всього народу вона цілковито підтримує ухвалу американської угро-русинської ради про об'єднання з чехословацьким народом на основі повної національної автономії» [29].

Висновки. Таким чином, Карпатський регіон у 1918–1919 рр. був територією, на якій конкурували різні державні проєкти, поширювались національні наративи, посилювався український рух, конструювалася українська національна ідентичність, втілювались ідеї державотворення.

Література:

1. MacMillan M. Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919 and Its Attempt to End War. 2003. 574 p.
2. Macmillan M. Paris, 1919: Six Months that Changed the World. 2001. 624 p.
3. Smith, Leonard V. Introduction: The Riddles of Sovereignty at the Paris Peace Conference', *Sovereignty at the Paris Peace Conference of 1919*, The Greater War (Oxford, 2018; online edn, Oxford Academic, 22 Mar. 2018), https://doi.org/10.1093/oso/9780199677177.003.0001,

4. Davion I. Les sorties de guerre en Europe centre-orientale (1918- 1921) : comment les peuples ont eux aussi tracé les frontières. *Matériaux pour l'histoire de notre temps* 2018/3 (N°129-130), pages 35 à 41 DOI10.3917/mate.129.0035
5. Davion I. Les sorties de guerre en Europe centre-orientale (1918- 1921) : comment les peuples ont eux aussi tracé les frontières. *Matériaux pour l'histoire de notre temps* 2018/3 (N°129-130), pages 35 à 41 DOI10.3917/mate.129.0035
6. Davion I. Les sorties de guerre en Europe centre-orientale (1918- 1921) : comment les peuples ont eux aussi tracé les frontières. *Matériaux pour l'histoire de notre temps* 2018/3 (N°129-130), pages 35 à 41 DOI10.3917/mate.129.0035
7. Švorc P. Mierová konferencia v Paríži a krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (rok 1919). Bratislava, Vojenský historický ústav 2010. *Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam. K 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc*. Bratislava, Vojenský historický ústav 2010. S. 103-119.
8. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
9. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
10. Химинець Ю. Закарпаття – земля Української держави: Нотатки з історії Закарпаття. Ужгород: Карпати, 1991. 343 с.
11. Archiwum Panstwowe w Krakowie – Zespól SPG II. – Sygn.10. («Zgromadzenia za oderwaniem sie Lemkowszyzny od Polski i proklamacja 9 marca 1919 r.»).
12. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
13. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
14. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
15. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
16. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
17. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
18. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
19. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
20. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
21. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
22. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
23. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
24. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.

25. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
26. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
27. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
28. Národní Archiv, fond Předsednictvo ministerské rady, 1918–1945 (NAČR, f. PMR), 484, k.217.
29. Болдижар М. Державно-правові аспекти входження Закарпаття до складу Чехословаччини : монографія. Ужгород, 2006. 71 с.

References:

1. MacMillan M. (2003) Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919 and Its Attempt to End War. 574 p.
2. Macmillan M. (2001) Paris, 1919: Six Months that Changed the World. 624 p.
3. Smith, Leonard V. (2018). Introduction: The Riddles of Sovereignty at the Paris Peace Conference', *Sovereignty at the Paris Peace Conference of 1919*, The Greater War (Oxford, 2018; online edn, Oxford Academic, https://doi.org/10.1093/oso/9780199677177. 003.0001,
4. Davion I. (2018). Les sorties de guerre en Europe centre-orientale (1918- 1921) : comment les peuples ont eux aussi tracé les frontières. *Matériaux pour l'histoire de notre temps.* N°129-130, 35-41 DOI10.3917/mate.129.0035
5. Švorc P. (2010). Mierová konferencia v Paríži a krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (rok 1919). Bratislava, Vojenský historický ústav 2010. *Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam. K 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc.* Bratislava, Vojenský historický ústav. S. 103-119.
6. Khymynets Yu (1991). Zakarpattia – zemlia Ukrainskoi derzhavy: Notatky z istorii Zakarpattia [Transcarpathia - the land of the Ukrainian state: Notes on the history of Transcarpathia]. Uzhhorod: Karpaty. 343 s. [in Ukrainian].
7. Boldyzhar M. (2006). Derzhavno-pravovi aspekty vkhodzhennia Zakarpattia do skladu Chekhoslovachchyny [State-legal aspects of Transcarpathia's entry into Czechoslovakia]. Uzhhorod. 71 s. [in Ukrainian].

УДК 94(477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1172-1184

Мельничук Олег Анатолійович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, історичний факультет, кафедра всесвітньої історії, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (067)417-26-06, https://orcid.org/0000-0002-1901-3149

Коляструк Ольга Анатоліївна доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри культури, методики навчання історії та спеціальних історичних дисциплін, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, історичний факультет, кафедра всесвітньої історії, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (097)291-44-63, https://orcid.org/0000-0003-1099-5868

Кравченко Павло Миколайович кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри всесвітньої історії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, історичний факультет, кафедра всесвітньої історії, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (067)900-33-49, https://orcid.org/0000-0003-1066-4460

ДОСЛІДНИКИ ГОЛОДОМОРУ ВІЛЬЯМ ЧЕМБЕРЛЕН І РОБЕРТ КОНКВЕСТ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ТАНДЕМ ЗАХІДНИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ

Анотація. Мета статті – порівняти інтелектуальний внесок в історіографію Голодомору двох американський учених – Чемберлена і Конквеста, виявити їхні концептуальні підходи і фактологічні пріоритети, спільні і відмінні інтерпретації причин та наслідків штучного голоду 1932–1933 рр. Методологія статті зумовлена її метою і завданнями, а порівняльно-історіографічний дискурс є ключовим для дослідження. Проблемно-хронологічний метод застосовано для виявлення еволюції наукових поглядів обох учених, їхніх змін, доповнень і теоретичного оформлення. Специфіка проблематики покликала на допомогу метод біографістики. Текстологічний аналіз джерел вимагав критичного ставлення до автентичності посилань, їх інформаційного наповнення. Загальний принцип історизму у поєднанні з історіографічною оцінкою джерел (праць учених) забезпечив цілісне

сприйняття інтелектуального тандему у просторі і часі. Наукова новизна полягає у поєднанні теоретично-історичних інтерпретацій Голодомору, притаманним провідним західним дослідникам – Чемберлену і Конквесту. Їхні праці дуже цитовані на Заході, але кожен окремо. Застосоване нами порівняння їхніх суджень про Голодомор і політичну систему в СРСР є першою спробою виявлення спільних і відмінних тлумачень, особливо теоретично-узагальнюючих оцінок. Українська історіографія знає основні праці Конквеста, які перекладені і видані в Україні, а монографії Чемберлена лишаються англомовними. Його згадують у якості журналіста, який перебував в СРСР у роки Голодомору. Наукова спадщина і біографія забуті. Зазначено, що Чемберлен є першим західним дослідником, який написав книгу про організований голод у роки його скоєння. Монографія Чемберлена «Russia's Iron Age» (1934) мала ознаки академічної праці, належно оформленої, яка відрізнялася від пропагандистських і публіцистичних брошур. Американський журналіст і «студент-історик» першим використав термін «метод голоду» у контексті застосування масового терору проти мирного населення. У Конквеста визначення «терор голодом» постає у 1986 р., але з системним викладом причин, обставин і наслідків Голодомору – геноциду. Обоє підкреслювали авторитарний тип радянської політичної системи.

Ключові слова: радянська політична система, сталінізм, Голодомор, комуністичний режим, Чемберлен, Конквест, «метод голоду». «терор голодом».

Melnychuk Oleh Anatoliiovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History, Department of World History, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, historical faculty, the Department of World History, Ostrozhskogo St. 32, Vinnitsa, 21100, tel.: (067) 417-26-06, https://orcid.org/0000-0002-1901-3149

Kolyastruk Olha Anatoliivna Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Culture, Methods of Teaching History and Special Historical Disciplines, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, historical faculty, the Department of World History, Ostrozhskogo St.32, Vinnitsa, 21100, tel.: (097) 291-44-63, https://orcid.org/0000-0003-1099-5868

Kravchenko Pavlo Mykolayovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of World History, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, historical faculty, the Department of World History, Ostrozhskogo St. 32, Vinnitsa, 21100, tel.: (067) 900-33-49, https://orcid.org/0000-0003-1066-4460

HOLODOMOR RESEARCHERS WILLIAM CHAMBERLIN AND ROBERT CONQUEST: A HISTORIOGRAPHICAL TANDEM OF WESTERN INTELLECTUALS

Abstract. The purpose of the article – to compare the intellectual contribution to the historiography of the Holodomor of two American scientists –Chamberlin and Conquest, to reveal their conceptual approaches and factual priorities, common and different interpretations of the causes and consequences of the artificial famine of 1932–1933. The methodology of the article is determined by its purpose and tasks, and the comparative-historiographical discourse is key to research. The problem-chronological method was used to reveal the evolution of the scientific views of both scientists, their changes, additions and theoretical design. The specificity of the problem called for the help of the biographical method. The textual analysis of the sources required a critical attitude to the authenticity of the references and their information content. The general principle of historicism in combination with the historiographic evaluation of sources (the works of scientists) provided a holistic perception of the intellectual tandem in space and time. The scientific novelty consists in the combination of theoretical and historical interpretations of the Holodomor, characteristic of the leading Western researchers –Chamberlin and Conquest. Their works are widely cited in the West, but each individually. Our applied comparison of their judgments about the Holodomor and the political system in the USSR is the first attempt to identify common and different interpretations, especially theoretical and generalizing assessments. Ukrainian historiography knows the main works of Conquest, which were translated and published in Ukraine, while Chamberlin's monographs remain in English. He is remembered as a journalist who was in the USSR during the Holodomor. Scientific heritage and biography are forgotten. It is noted that Chamberlin is the first Western researcher to write a book about the organized famine during the years of its occurrence. Chamberlin's monograph "The Iron Age of Russia" (1934) had the characteristics of an academic work, properly designed, which differed from propaganda and journalistic pamphlets. The American journalist and "student historian" was the first to use the term "starvation method" in the context of the use of mass terror against the civilian population. In Conquest, the definition of "terror by hunger" appears in 1986, but with a systematic presentation of the causes, circumstances and consequences of the Holodomor – genocide. Both emphasized the authoritarian type of the Soviet political system.

Keywords: Soviet political system, Stalinism, Holodomor, communist regime, Chamberlin, Conquest, "hunger method". "terror by hunger".

Постановка проблеми. Історіографічне дослідження має перевагу над суто історичним, яка полягає у можливості моделювання інтелектуального

дискурсу. Використане нами визначення «історіографічний тандем» не означає співавторства і службової співпраці учених, а швидше їхні теоретичні і концептуальні зусилля у вирішенні наукових проблем. Застосований нами історіографічно-порівняльний підхід розкриває особливості становлення нового знання, забезпечує виявлення інноваційного рівня праць обох учених. Ретроспектива у часі і просторі уніфіковує історичну дискретність інтелектуального тандему, адже між Чемберленом і Конквестом вікова відстань у 20 років. Їх поєднали спільні наукові пріоритети, професійна діяльність журналістів, політологів, істориків, а також системний підхід радянологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема порівняльного аналізу історіографічного спадку Чемберлена і Конквеста не знайшла свого висвітлення в науковій літературі. При підготовці статті було проаналізовано як власне праці Вільяма Чемберлена [1-23], Роберта Конквеста [24-25; 30], так і розвідки інших дослідників, що вплинули на їх світосприйняття: В. Дюранті [28], М. Маггеріджа [31] та ін.

Мета статті – порівняти інтелектуальний внесок в історіографію Голодомору двох американський учених – Чемберлена і Конквеста, виявити їхні концептуальні підходи і фактологічні пріоритети, спільні і відмінні інтерпретації причин та наслідків штучного голоду 1932–1933 рр.

Виклад основного матеріалу. Вільям Генріх Чемберлен народився 17 лютого 1897 р. у Брукліні (США, Нью-Йорк), а Роберт Конквест 15 липня 1917 р. у м. Малверн (Великобританія). Коли Роберт здобував освіту у коледжі та Оксфорді, Чемберлен пропрацював 12 років у Москві кореспондентом бостонської газети «The Christian Science Monitor» (1922–1934). У 1937 р. майбутній автор бестселеру «Великий терор» (1968) уперше прибув до СРСР, тобто в апогей сталінського політичного терору. За 20 років його життя відбулися епохальні події на європейському континенті, постала перша соціалістична держава, а також набули поширення екстремістські політично-ідеологічні течії – більшовизм, фашизм, націонал-соціалізм. Вони полонили молодь революційним духом і оманливою ідеєю соціальної рівності. Уже професійно зрілий Чемберлен і молодий студент Конквест також захоплювалися соціалістичними і комуністичними ідеями, але побачене ними в СРСР радикально змінило його політично-ідеологічне захоплення.

Професійна і повсякденна діяльність Чемберлена в Радянському Союзі відбувалася у непрості 20–30-ті роки, коли весь світ стежив за грандіозністю сталінської індустріалізації, новобудов першої п’ятирічки. У своїх перших спогадах він писав, що 12 років працював у Радянському Союзі «у якості журналіста і студента-історика», тісно співпрацюючи з своєю дружиною – Сонею (народжена в Україні, м. Єлизаветград). «Наше ставлення до комунізму

і радянського режиму, - згадував Вільям, - зазнало дуже суттєвих еволюційних змін від того, що ми побачили у Радянському Союзі» [23]. Саме там він спілкувався з журналістами західних видань Волтером Дюранті, Малкомом Маггеріджем, Гаретом Джонсом та іншими, які також вплинули на його світосприйняття. Кожен з них шукав свою правду про події в СРСР: хтось заперечував факт організованого голоду (Дюранті), а інший поклав життя за висвітлення правди (Г.Джонс).

У 1930 р. Чемберлен опублікував першу свою книгу про Неп, соціально-економічні перетворення в СРСР [1]. Його молодший колега і заступник редактора часопису «The Russian Review» Димитрі Мореншільдт, оцінюючи її вихід, підкреслив «збалансоване описання СРСР періоду Непу», яке виявилося «більш тверезим і об'єктивним, ніж тодішні звіти його колег у Москві» [33]. Спостерігалася відносна ідеалізація революції, поточне висвітлення «громадянської війни», природних причин голоду 1921–1922 рр. Конквест не згадав праць Чемберлена у монографії «The Great Terror» (1968) [24], що загалом дивно для такого прискіпливого дослідника. Згадав Дюранті, але не Чемберлена – журналіста і дослідника радянського комуністичного режиму.

Західна політологія обережна в оцінці журналістського розслідування історії. У Чемберлена протягом 30-х рр., крім його статей у періодиці, уже було опубліковано кілька праць. Історіографічною подією була його монографія «Russia's Iron Age» [2], але у 30-х рр. вона залишилась непоміченою. Майже 400 сторінок аналітичного тексту, ретельно структурованого, редакційно упорядкованого з посиланнями на джерела. Абсолютно академічний формат, ніби його писав не журналіст та «студент-історик», а досвідчений політолог і університетський професор. Уперше її щедро цитували упорядники видання «The Black Deeds» («Чорні злочини Кремля») у 1955 р. [36].

Монографія «Russia's Iron Age» була опублікована у 1934 р., коли її автор повернувся до Америки. Залишивши СРСР, він ніколи уже не повертався, але написав «детальний і достовірний звіт про радянську державу в роки першої п'ятирічки» [33]. Історіографічна оцінка обставини виходу книгу, яку подає Мореншільдт у некролозі, одна з небагатьох на той час. Його колега згадав про висвітлення Чемберленом причин «організованого і замовчуваного голоду 1932 – 33 рр.», свідком якого він був особисто. Голодомор став «завершальною стадією» системного розчарування західного журналіста і аналітика. Що стосується Конквеста, то його згадка Чемберлена постає у книзі «The Harvest of Sorrow» (1986)«Жнива скорботи»). У серпні 1933 р. Чемберлен, як зазначає Конквест, попередив своїх редакторів і колег про обмежене і контрольоване перебування західних журналістів у сільських районах СРСР. За кожним ретельно стежили чекісти, відслідковували їхні

статті, репортажі у західних газетах, а друкуватися могли лише «назавжди виїхавши із СРСР» [30,с.354]. У «Жнивах скорботи» Конквест писав: «Коли в 1934 році вийшли такі книги, як Чемберлена, стало вже неможливим піддавати сумніву ні сам факт голоду, ні тривалі страждання селянства» [25,с.310]. Конструктивна і правдива оцінка особистого внеску Чемберлена.

Монографія «Russia's Iron Age» не була збіркою журнальних статей Чемберлена, а завершеним науково-історичним дослідженням політичних і соціально-економічних наслідків сталінської першої п'ятирічки. Книга мала 20 розділів, вибудуваних за проблемно-тематичним і хронологічним принципом. Вони висвітлюють особливості колективізації, індустріалізації, економічного і духовного життя радянського суспільства «залізної доби», тобто 1929–1934 рр. У розділах чимало посилань на твори Маркса, Енгельса, Леніна, але у контексті висвітлення ключових ідеологем комунізму, тобто протиставлення індивідуалізму і колективізму, приватного підприємництва і колгоспної системи, товарно-грошових відносин і планової економіки. Показовими є розділи книги «Комунізм: віра без бога», «Людина при комунізмі», «Радянська повсякденність». Крайня назва є інноваційною, враховуючи «повсякденність» як теоретичний підхід системного дослідження у наш час.

Назви розділів демонструють авторську концептуальну позицію, навіть попри їх публіцистичний стиль. Зокрема, 7 і 8 розділи є оригінальними – «Уряд правди» і «Уряд терору». Вони розкривають функціональну суть радянського режиму у «залізну добу». Метафоричні назва пов'язана з індустріалізацією, а серед ілюстрацій книги ключове місце посідає велетенська турбіна. Використана Чемберленом наукова термінологія надає його твору академічної зрілості, а самому авторові першості. Фраза «methods of terroristic» («методи терористичних репресій» не випадкове визначення автора, а його загальна і прикладна оцінка системи управління в СРСР. Саме у «залізний вік» зросли «масштаби тероризму» [2,с.92]. До країн, у яких застосовували терористичні методи, крім фашистських, націонал-соціалістичних режимів, належав сталінський тоталітарний режим в СРСР. аналітик використав термін «the Soviet terror» («радянський тероризм»)[2,с.157]. Для нього і дружини Соні, яка співпрацювала з ним, СРСР зберіг ознаки «традиційної імперської вишуканості». Отже, за кілька десятків років до виходу «Великого терору», Чемберлен уже сформулював політологічно-оціночні поняття «метод терористичних репресій», «радянський терор», «уряд терору», «уряд правди» (системної цензури). У 1949 р. Д.Орвел опублікує роман «1984», використає визначення «Міністерство правди» [34], тобто через 15 років після його аналогічного тлумачення.

Професійний журналіст і аналітик, який 12 років перебував в СРСР, намагався привернути увагу інтелектуального світу до політичного терору

комуністичної диктатури. Чемберлен називає події і явища «радянського режиму» (of the Soviet regime) злочинними. Тема штучного голоду не афішована, тобто не виділені у назвах розділів, але постає у тексті книги. Обставини, причини і наслідки голодомору згадуються у більшості розділів, ніби трагічний акорд «залізної доби». Чемберлен категорично і ясно стверджує мотиви голоду 1932–1933 рр., його стратегічний задум: «Голод свідомо використовувався як інструмент національної політики, як крайній засіб зламати опір селянства новому порядку, за якого вони відірвані від приватної власності на землю і повинні працювати на у мовах, які могла диктувати держава» [2]. Історично ємкий і дуже змістовний висновок, особливо для 1934 р., який заклав нову історіографічну оцінку. Її цінність особлива, адже вона належала не «українським буржуазним націоналістам», а західному аналітику, який був свідком Голодомору. У 1932–1933 рр., як писав Чемберлен, не було «якої-небудь великої природної катастрофи», наслідків інтервенції і «громадянської війни», як у 1921–1922 рр., тому «цей голод можна справедливо назвати політичним» [2,С.59,60]. Радянський уряд, на думку Чемберлена, свідомо намагався дати показовий урок селянам, застосувавши проти них «жорсткий метод голодування» («the grim method of starvation»). Отже, у 1934 р. Чемберлен першим в історіографії використав фразеологічний поворот «метод голоду», тобто терористичної репресії проти мирного населення. Він задовго до Конквеста визначив і лінгвістично сконструював саме поняття «метод голоду», тобто масового терору. У книзі є терміни «famine» (для визначення соціально-політичного явища) і «of hunger» (фізіологічне явище голоду). Звернув також увагу на епідемію тифу, яка забирала життя людей у районах масового голодування.

У розділі «Випробування селянства» висвітлено руйнівні наслідки примусової колективізації, яка була нищівною війною держави з приватним фермерством («war of extermination against private farming»). Автор виділяє голод зимою 1932 і його апогей весною 1933 р., який накрив Україну. Північний Кавказ, Нижню і Середню Волгу, навіть республіки Середньої Азії з населенням 50-60 млн осіб. Смертність, за його спостереженнями, становила 10% від загалу [2,с.67]. Від заподіяного владою горя, у Чемберлена не виникало жодного сумніву про «історичну відповідальність радянського уряду за голод 1932 –1933 рр.»[2, с.68]. Якщо у 1921–1922 рр. влада не приховувала масштабу голоду.

Періодична преса Заходу дуже ретельно висвітлювала трагічні події в Україні тих років. Українські громадські діячі друкували брошури про голод [32]. Свої враження від побаченого надрукував також М.Маггерідж – британський журналіст і колега Чемберлена. Вони разом працювали у Москві, а повернувшись на Захід, опублікували свої аналітичні спостереження [31].

Чемберлен також опублікував кілька свої журналістських статей у його рідному виданні [3,4]. Його наукова і меморіальна позиція виявилися конструктивними і значимими.

У другій половину 30-х рр., коли маховик сталінського терору нищив інтелігенцію, військових, партійну більшовицьку верхівку, Чемберлен написав книгу «Російська революція, 1917–1921» (1937) [13]. Вона стосувалася витоків прикладного російсько-більшовицького комунізму. Містифікація комуністичної ідеї, про яку він писав у книзі «Залізна доба», знову постає монографії «Колективізм: Фальшива Утопія» (1937) [5]. Фізичне винищення селянства, насаджування колгоспної системи і організований голод, на переконання Чемберлена, закономірний наслідок реалізації більшовицької комуністичної доктрини. Трагічна реальність у селах стала наслідком впровадження комуністичної утопії. У Чемберлена постає не футурологічна утопія Орвела, а історична дійсність, тобто повсякденне життя селян в СРСР.

Інтелектуальний доробок Чемберлена не обмежувався лише його цікавими книгами. Уже згаданий Моренштільдт, який спостерігав за діяльністю шеф-редактора «The Russian Review», підкреслював «різносторонній внесок» журналістика і аналітика: огляди радянської політики, історичні нариси, аналіз американсько-радянських відносин, рецензії, дослідження ідеології і практики радянського комунізму. Усі вони мали високий рівень «професіоналізму і компетентності» [33,с.3], а вся його творчість упродовж десятиліть засвідчувала індивідуальність журналіста і публіциста, який завжди «плив проти течії суспільної думки», не поділяв нав'язливих і переважаючих тенденцій «колективістської епохи». Дуже важлива оцінка, якої не завжди можна зустріти про Конквеста.

У 1941 р. розпочалася його аналітично-організаційна діяльність у журналі «The Russia's Review». У першому числі, крім програмної статті Чемберлена, була опублікована стаття про німецьку окупацію України у 1918 р. [29]. Головний редактор постійно друкував матеріали про Україну, формував зміст кожного числа упродовж 28 років. Йому належить визначення «радянсько-німецька війна», сформульоване ним у 1942 р.[6]. У роки Другої світової війни Конквест воював, тобто був учасником «гарячої» стадії війни, а не ідеологічного протистояння. Тема голоду тоді поступилася геополітичним питанням: перспективам післявоєнного облаштування світу, ролі і місця радянської держави у міжнародному співтоваристві (коаліція переможців), американсько-радянського співробітництва, радянської расової і національної політики [7,9].

Трагічне минуле України не полишало історика Чемберлена. У 1944 р., тобто через 10 років після виходу книги «Залізна доба», він опублікував чергову працю – «Україна: пригнічена нація» [8]. Знову постає тема голоду,

його наслідків, навмисно організованого владою для упокорення українців. Яких гнобили «безжалісним методом голоду» [8,с.57,59-62,73,78]. Символічно, але саме тоді Дюранті видав власну монографію, але без каяття за брехню 1933 р. [28]. Отже, визначення «методом голоду» було для Чемберлена концептуально принциповим.

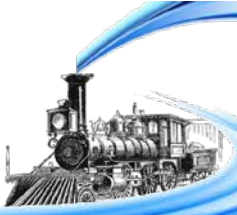
У роки «холодної війни» в американсько-радянських відносинах настав час ідеологічного буревію[10]. Негативне ставлення Чемберлена до радянського комунізму сформувалося ще у 30-х рр., тому його критичні статті у 50-х рр. не були чимось несподіваним. Вони засвідчували неприйняття ідеологічних основ комунізму, його теорії і практики [11,12].

Для російської інтелектуальної громади на Заході тема Голодомору не була пріоритетною. Мало хто наважився писати і говорити про його мотиви і наслідки. Редактор «The Russian Review», який був визнаний дослідником Голодомору, повертався до його історичних витоків. У 1955 р., згадуючи про випробування селян, не оминув теми голоду [14]. У рік XX з'їзду КПРС «залізна доба» трансформувалася у «сталінську еру» [15]. Аналітик постійно згадую про голод – трагічну ціну панування радянського комунізму [16], а також репресії проти інтелігенції в СРСР [17].

Журналістська та аналітична творчість Чемберлена у науковому віснику, колосальна публікаційна інтенсивність, адже майже у кожному числі виходили його статті, рецензії, огляди, відрізнялася від пасивного ставлення Конквеста до написання академічних статей. Абсолютна протилежність Чемберлену, який справді очолював журнал власним прикладом інтелектуальної активності. Він надавав можливість авторам друкувати свої матеріали про сталінські репресії. На сторінках «The Russian Review» були опубліковані спогади відомого українського ученого К.Штеппи про табірні поневіряння[35]. У 1962 р. спогадами про перебування в СРСР поділився і Чемберлен, який не оминув теми голоду [18]. Намагався також проаналізувати і висвітлити політичне життя в СРСР за 10 років після смерті Сталіна [19].

У монографіях і статтях Чемберлена показано теорію і практику російського комунізму, починаючи з жовтневого перевороту 1917 р. [20], які призвели загалом до «ерозії радянської імперії» [21]. Він передбачив деградацію і розпад СРСР, обмеженість і слабкість російського лібералізму.

У 1968 р., коли зійшла інтелектуальна зірка Конквеста, який опублікував свій «Великий терор», Чемберлен втратив дружину Соню, колегу, соратника, з якою працював багато років. Очевидно він знав про монографію Конквеста, який уникнув цитування його праць про «метод голоду», «уряд терору», «тероризм», «радянський терор». Чемберлен помер 12 вересня 1969 р. від інсульту, прогулюючись у швейцарському місті Санкт-Морице, завершивши свій бурхливий життєвий шлях. У некролозі, його колега Мореншільдт писав:

«З роками я почав цінувати цього стриманого, суворого індивідуаліста і почав захоплюватися його ясним аналітичним розумом, наповненим гумором, почасти грайливим, його неперевершеною пам'яттю, і перш за все, його інтелектуальною чесністю і принциповістю»[33]. Висока оцінка людини, яка присвятила своє професійне життя викриттю злочинів більшовизму, викликам тоталітаризму і авторитаризму.

Історіографічно порівнявши праці Чемберлена і Конквеста з питань Голодомору, маємо зазначити різноплановий внесок кожного ученого. Теоретична спадщина Чемберлена недооцінена Конквестом, особливо щодо походження терміну «метод голоду» у контексті масового терору. У книзі «Жнива скорботи» постає журналіст Чемберлен, а не «студент-історик», який першим з аналітиків Заходу визнав історичний факт навмисно організованого голоду. Книгу «Залізна доба» цитували у 50-х і 60-х рр. західні дослідники. У 1964 р. американський учений Д. Далрімпл близько 20 разів цитував праці Чемберлена, двічі згадав про його тлумачення кількості жертв голоду – 4 і 7,5 млн осіб [26]. У «Жнивах скорботи» автор дякував Далрімплу за консультацію [30,с.20], тобто шанувальнику таланту Чемберлена. Вдячність американському аналітику висловив у 1984 р. дослідник голоду М.Долот, який дуже широко цитував «Russia's Iron Age» [27]. Конквест підкреслював переважно журналістську діяльність Чемберлена, не висвітлював його академічного внеску в історіографію Голодомору, але виділив меморіально-публіцистичну складову.

Висновки. Отже, підводячи підсумок нашого історіографічного нарису про інтелектуальний внесок двох видатних дослідників Голодомору – Чемберлена і Конквеста, необхідно визнати індивідуальність кожного з них. Праці першого були історіографічним джерелом для іншого, хоч і недостатньо цитованими. Обоє змінили світоглядні уподобання від критичного переосмислення сталінського терору. Чемберлен був свідком Голодомору, а Конквест лише вивчав свідчення в якості історичного джерела. Голодомор для них – це злочин радянського комуністичного режиму проти мирного населення.

Аналізуючи творчість Чемберлена, маємо виділити його журналістську діяльність від аналітичних досліджень. Він був першим західним істориком, який написав книгу про навмисно організований голод, яка була опублікована у роки Голодомору. Його визначення «метод голоду» у контексті масового терору проти мирного населення, на нашу думку, виявилося інноваційним і уперше оприлюдненим. У Чемберлена голод не винесений у назви розділів книги, але постає у висновках до кожного з них. Безумовно, враховуючи формат, Конквест був першим автором класичної монографії про Голодомор, який сформулював ключове поняття «терор голодом». Однак, судячи з праць його попередників, концептуально воно постало значно раніше. Визначення

«метод голоду», використане Чемберленом, започаткувало системну оцінку масового терору проти селян шляхом навмисно організованого голоду.

Історіографічний тандем Чемберлена і Конквеста був хронологічно дискретним, враховуючи не лише віковий бар'єр між ними, але й основні етапи професійної діяльності. Тема Голодомору їх поєднала, яка визрівала з їхньої академічної і журналістської творчості, адже обоє володіли пером. Концептуально вони дотримувалися основних складових теорії тоталітаризму у висвітлення радянської політичної системи. Головний редактор «The Russian Review» більше займався науковою публіцистикою та аналітикою довкола теоретичних проблем радянського комунізму, значно більше друкував статей у порівнянні з Конквестом, який надавав перевагу монографіям. Науково-теоретична спадщина журналіста та історика Чемберлена заслуговує системного дослідження, незаслужено забута.

Література:

1. Chamberlin W.H. *Soviet Russian: A Living Record and a History*. Boston. 1930.
2. Chamberlin W.H. *Russia's Iron Age.* Boston. 1934.
3. Chamberlin W.H. Famine Proves Potent Wagon in Soviet Policy. *Christian Science Monitor*. 1934. 29 May.
4. Chamberlin W.H. Farmer Fits Poorly in Soviet Frame. *Christian Science Monitor*. 1934. 31 May.
5. Chamberlin W.H. *Collectivism: A False Utopia.* New York 1937.
6. Chamberlin W.H. The Soviet – German War: Results and Prospects. *The Russian Review*. 1942. 1, 3–9.
7. Chamberlin W.H. Russian's Role in the Postwar World. *The Russian Review*. 1943. 2, 3–9.
8. Chamberlin W.H. *The Ukraine: A Submerged Nation*. New York, 1944.
9. Chamberlin W.H. Soviet Race and Nationality Policies. *The Russian Review*. 1945. 2, 3–9.
10. Chamberlin W.H. American-Soviet Relations since Yalta. *The Russian Review.* 1949. 2, 95–101.
11. Chamberlin W.H. Soviet Communism: The Transient and the Permanent. *The Russian Review*. 1951. 3,169–175.
12. Chamberlin W.H. Russians against Stalin. *The Russian Review.* 1952.1, 16–23.
13. Chamberlin W.H. *The Russian Revolution, 1917 – 1921*. New York. 1954. vol.1.
14. Chamberlin W.H. The Ordeal of the Russian Peasantry. *The Russian Review*. 1955. 4, 295-300.
15. Chamberlin W.H. The Stalin Era and Stalin's Heirs. *The Russian Review*. 1956. 4, 237–244.
16. Chamberlin W.H. Forty Years of Soviet Communism. *The Russian Review.* 1958. 1, 3–10.
17. Chamberlin W.H. The Tragedy of the Russian Intelligentsia. *The Russian Review*. 1959. 2, 89–95.
18. Chamberlin W.H. Russian Recollections. *The Russian Review*. 1962. 4, 283–385.
19. Chamberlin W.H. USSR. How Much Change since Stalin? *The Russian Review*. 1963. 3, 227–236.
20. Chamberlin W.H. Three Eras of the Soviet Communism. *The Russian Review*. 1965. 1, 3–12.

21. Chamberlin W.H. Erosion in the Soviet Empire. *The Russian Review*. 1965. 3, 227–234.
22. Chamberlin W.H. The short Life of Russian Liberalism. *The Russian Review*. 1967. 2, 144–152.
23. Chamberlin W.H. With Sonya in Russia. *The Russian Review*. 1970. 1, 52–58.
24. Conquest R. *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*. New York. 1968.
25. Conquest R. *The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine.* New York ; Oxford. 1986.
26. Dalrample Dana Gellen. The Soviet Famine of 1932–1934. *Soviet Studies*. 1964. 3, 259-274.
27. Dolot Miron. *Who Killed them and Why? In remembrance of those Killed in the Famine of 1932–1933 in Ukraine*. Cambridge, Massachusetts. 1984.
28. Duranty, W. The Story of Soviet Russia. Philadelphie; New York. 1944.
29. Eudin Yenia Jankoff. The German Occupation of the Ukrainian in 1918. *The Russian Review*. 1941. 1, 90–105.
30. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і Голодомор. Луцьк, 2007.
31. Maggeridge W. *Winter in Moscow*. Boston. 1934.
32. Мудрий В. Лихоліття України. Львів, 1933.
33. Mohrenschildt D. von. William Henry Chamberlin, 1897–1969. *The Russian Review*. 1970. 1, 1–5.
34. Орвел, Джордж. «1984». Київ. 2015.
35. Shteppa K.F. Stalin's Prisons-Reminiscences. *The Russian Review*. 1962. 1, 35–58.
36. *The Black Deeds of the Kremlin.* A White Book. Vol 2. The Great Famine in Ukraine in 1932–1933. 1955. Detroit.

References:

1. Chamberlin, W.H. (1930). Soviet Russian: A Living Record and a History. Boston.
2. Chamberlin, W.H. (1934). Russia's Iron Age. Boston.
3. Chamberlin, W.H. (1934). Famine Proves Potent Wagon in Soviet Policy. *Christian Science Monitor*. 29 May.
4. Chamberlin,W.H. (1934). Farmer Fits Poorly in Soviet Frame. *Christian Science Monitor*. 31 May.
5. Chamberlin, W.H. (1937). Collectivism: A False Utopia. New York.
6. Chamberlin, W.H. (1942). The Soviet – German War: Results and Prospects. *The Russian Review*. 1, 3–9.
7. Chamberlin, W.H. (1943). Russian's Role in the Postwar World. *The Russian Review*. 2, 3–9.
8. Chamberlin, W.H. (1944). The Ukraine: A Submerged Nation. New York.
9. Chamberlin, W.H. (1945). Soviet Race and Nationality Policies. *The Russian Review*. 2, 3–9.
10. Chamberlin, W.H. (1949). American-Soviet Relations since Yalta. *The Russian Review*. 2, 95–101.
11. Chamberlin, W.H. (1951). Soviet Communism: The Transient and the Permanent. *The Russian Review*. 3,169–175.
12. Chamberlin, W.H. (1952). Russians against Stalin. The Russian Review. 1, 16–23.
13. Chamberlin, W.H. (1954). The Russian Revolution, 1917 – 1921. New York. vol.1.
14. Chamberlin, W.H. (1955). The Ordeal of the Russian Peasantry. *The Russian Review*. 4, 295–300.

15. Chamberlin, W.H. (1956). The Stalin Era and Stalin's Heirs. *The Russian Review*. 4, 237–244.
16. Chamberlin, W.H. (1958). Forty Years of Soviet Communism. *The Russian Review*. 1, 3–10.
17. Chamberlin, W.H. (1959). The Tragedy of the Russian Intelligentsia. *The Russian Review*. 2, 89–95.
18. Chamberlin, W.H. (1962). Russian Recollections. *The Russian Review*. 4, 283–385.
19. Chamberlin, W.H. (1963). USSR. How Much Change since Stalin? *The Russian Review*. 3, 227–236.
20. Chamberlin, W.H. (1965). Three Eras of the Soviet Communism. *The Russian Review*. 1, 3–12.
21. Chamberlin, W.H. (1965). Erosion in the Soviet Empire. *The Russian Review*. 3, 227–234.
22. Chamberlin, W.H. (1967). The short Life of Russian Liberalism. *The Russian Review*. 2, 144–152.
23. Chamberlin, W.H. (1970). With Sonya in Russia. *The Russian Review*. 1, 52–58.
24. Conquest, R. (1968). The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties. New York.
25. Conquest, R. (1986). The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine. New York ; Oxford.
26. Dalrample, Dana Gellen. (1964). The Soviet Famine of 1932–1934. *Soviet Studies*. 3, 259–274.
27. Dolot, Miron. (1984). Who Killed them and Why? In remembrance of those Killed in the Famine of 1932–1933 in Ukraine. Cambridge, Massachusetts.
28. Duranty, W. (1944). The Story of Soviet Russia. Philadelphie ; New York.
29. Eudin, Yenia Jankoff. (1941). The German Occupation of the Ukrainian in 1918. *The Russian Review*. 1, 90–105.
30. Konkvest, R. Zhnyva skorboty. Radjans'ka kollektyvizatsija i Holodomor [Harvest of sorrow. Soviet collectivization and the Holodomor]. Luz'k, 2007. [in Ukrainian].
31. Maggeridge, W. (1934). Winter in Moscow. Boston.
32. Mudryi, V. (1933). Lykholittja Ukrainy [The misfortunes of Ukraine]. L'viv. [in Ukrainian].
33. Mohrenschildt, D. von. (1970). William Henry Chamberlin, 1897–1969. *The Russian Review*. 1, 1–5.
34. Орвел, Джордж. (2015). «1984» [1984]. Kyiv. [in Ukrainian]
35. Shteppa, K.F. (1962). Stalin's Prisons-Reminiscences. *The Russian Review*. 1, 35–58.
36. The Black Deeds of the Kremlin. A White Book. Vol 2. The Great Famine in Ukraine in 1932–1933. (1955). Detroit.

УДК 93/94:32+355.4

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1185-1197

Нагірняк Михайло Ярославович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук, факультет психології і соціального захисту, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, https://orcid.org/0000-0002-1292-4716

Сохацький Олександр Юрійович доктор філософії (PhD) з міжнародних економічних відносин, докторант кафедри міжнародних економічних відносин, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин імені Б.Д. Гаврилишина, Західноукраїнський національний університет, https://orcid.org/000-0001-8735-866X

Морозюк Юрій Вікторович аналітик, Школа політичної аналітики «Поліс» Національного університету «Острозька академія», https://orcid.org/0009-0005-2037-1647

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ГЕОПОЛІТИЧНУ СИТУАЦІЮ: РОЗВИТОК КОНФЛІКТУ МІЖ ЗАХОДОМ І РОСІЄЮ, ЄДИНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВІДНОСИНИ З СУСІДНІМИ КРАЇНАМИ

Анотація. Війна росії проти України та її гегемонські зазіхання на подальше просування свого «русского міра» шляхом інформаційної війни, кібератак, дипломатичних заходів, культурної політики мають вплив на геополітику не лише країн Заходу, а практично по всьому світові.

Початок повномасштабного вторгнення в Україну продемонстрував, що перебіг подій безпосередньо на фронті є вкрай мінливим та впливає на політику різних країн. Воно стало реальним доказом того, що ризик нової війни на європейському континенті у XXI ст. – реальність, яку потрібно сприймати з усією серйозністю. Окрім того, зважаючи на кількість російської армії, її зовнішню збройну підтримку, пропагандистський потужний важель впливу, очевидно, що вистояти самотужки, навіть такій дієвій армії, як українська – вкрай складна задача. Лише консолідація зусиль цивілізованого світу, швидке й ефективне реагування на потреби війни в самому широкому сенсі, є запорукою Перемоги України та тих цінностей, які вона захищає, відстоюючи свій суверенітет та територіальну цілісність.

Засудження росії за її неспровоковане повномасштабне вторгнення в Україну, порушення норм міжнародного права та світового порядку й Статуту

ООН є важливим кроком до усвідомлення Заходом небезпек, які несе ревізіоністська політика (поширення «русского міра») цієї країни не лише для нашої держави, а й загалом для європейського континенту, й ширше – усього цивілізованого світу. Високий представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель ще у березні 2022 р. оприлюднив основні загрози, які спровокувала війна: погіршення економічної ситуації, потоки біженців з України, енергетична залежність країн ЄС від росії та енергетичний шантаж з її боку. Зважаючи на досвід подолання фінансово-економічної кризи 2008 р. та COVID-19, є сподівання на гідну відповідь викликам. Однак, вже заключна доповідь Мюнхенської конференції з безпеки (MSC) у лютому 2024 р. містила в собі більш песимістичні налаштування світової спільноти. І справа була не лише у російсько-українській війні, що затягується, а й в інших глобальних проблемах людства, серед яких чільне місце відводять кліматичним змінам. Тому для України за таких обставин вкрай важливо не лише покладатися на зовнішню допомогу та підтримку, а й активно та ефективно розвивати двосторонні відносини з країнами-сусідами, які мають бути особливо зацікавлені у стримуванні та подоланні агресивних зовнішньополітичних планів росії.

Ключові слова: глобальна безпека, ЄС, країни Заходу, країни-сусіди, НАТО, російський ревізіонізм («русскій мір»), російсько-українська війна, росія, Україна.

Nahirniak Mykhailo Yaroslavovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work, Management and Social Sciences, Faculty of Psychology and Social Protection, Lviv State University of Life Safety, https://orcid.org/0000-0002-1292-4716

Sokhatskyi Oleksandr Yuriyovych PhD of International Economic Relations, Doctoral student of Department of International Relations, Bohdan Havrylyshyn Education and Research Institute, West Ukrainian National University, https://orcid.org/000-0001-8735-866X

Moroziuk Yurii Viktorovych Researcher, School for Political Analysis POLIS, The National University of Ostroh Academy, https://orcid.org/0009-0005-2037-1647

IMPACT OF THE WAR ON THE GEOPOLITICAL SITUATION: THE DEVELOPMENT OF THE CONFLICT BETWEEN THE WEST AND RUSSIA, THE UNIFORM POLICY OF UKRAINE AND ITS RELATIONS WITH NEIGHBORING COUNTRIES

Abstract. Russia's war against Ukraine and its hegemonic encroachments on the further promotion of its «russian world» through information warfare, cyber

attacks, diplomatic measures, and cultural policy have an impact on the geopolitics not only of Western countries, but practically all over the world.

The beginning of a full-scale invasion of Ukraine demonstrated that the course of events directly at the front is extremely changeable and affects the politics of various countries. It became a real proof that the risk of a new war on the European continent in the 21st century. - a reality that must be taken seriously. In addition, taking into account the size of the russian army, its external armed support, and the powerful propaganda lever of influence, it is obvious that standing alone, even for such an effective army as the Ukrainian one, is an extremely difficult task. Only the consolidation of the efforts of the civilized world, a quick and effective response to the needs of war in the broadest sense, is the guarantee of the Victory of Ukraine and those values that it protects, defending its sovereignty and territorial integrity.

Condemning Russia for its unprovoked full-scale invasion of Ukraine, violation of the norms of international law and world order and the UN Charter is an important step towards the West's awareness of the dangers that the revisionist policy (the spread of the «russian world») of this country poses not only for our state. but also for the European continent in general, and more broadly for the entire civilized world. In March 2022, the High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy, Josep Borrell, made public the main threats provoked by the war: the deterioration of the economic situation, the flow of refugees from Ukraine, the energy dependence of the EU countries on Russia and energy blackmail on its part. Taking into account the experience of overcoming the financial and economic crisis of 2008 and COVID-19, there is hope for a decent response to the challenges. However, the final report of the Munich Security Conference (MSC) in February 2024 contained a more pessimistic attitude of the world community. And the issue was not only the protracted Russian-Ukrainian war, but also other global problems of humanity, among which a prominent place is given to climate change. Therefore, under such circumstances, it is extremely important for Ukraine not only to rely on foreign aid and support, but also to actively and effectively develop bilateral relations with neighboring countries, which should be particularly interested in deterring and overcoming russia's aggressive foreign policy plans.

Keywords: global security, EU, Western countries, neighboring countries, NATO, Russian revisionism («russian world»), Russian-Ukrainian war, russia, Ukraine.

Постановка проблеми. Потреба у постійному моніторингу впливу російсько-української війни на геополітику, її окремі вектори, систематизація наявної розпорошеної інформації, пов’язана із затягуванням війни та ще більш віддаленими наслідками як для України, так і для світової спільноти та країни-

агресорки. Вже неодноразово звучали заяви про глобальну й кардинальну перебудову архітектоніки світової безпеки, економічних та логістичних зв'язків, які були сформовані після Другої світової війни. Російсько-українська війна, особливо початок її повномасштабної фази, лише оголили проблему та змусили дещо розслаблений Захід прискореними темпами реагувати на виклики. Для України особливої ваги набули її взаємовідносини з країнами-сусідами, адже історично вони складалися по-різному. Тому вміння знайти компроміс у складних історичних перипетіях та історичних травмах, відкласти їх на потім (а ще краще – залишити для істориків) з метою об'єднання зусиль проти спільного ворога – росії, є нагальною потребою та частиною зовнішньої політики нашої держави.

Російсько-українська війна, яку ще називають першою континетальною війною Європи XXI ст., кардинально вплинула на глобальну безпеку, яка організаційно та законодавчо оформилася після Другої світової війни. Її гарантами та безпосередніми учасниками були, насамперед, такі міжнародні організації, як Організація Об'єднаних націй (ООН), Північноатлантичний Альянс (НАТО), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема російсько-української війни вже понад 10 років не сходить зі шпальт світових медіа та є предметом уваги науковців різних напрямків: військових, економістів, істориків, політологів, релігієзнавців, філософів, психологів… Така пильна увага до цих подій зумовлена не тільки масштабністю війни, а і її впливом на геополітичний устрій загалом.

Магда Є. у своїй численних публікаціях та виступах ключову увагу приділяє історичним, політичним, економічним, інформаційним аспектам гібридної війни. Зокрема, його книга «Гібридна війна: вижити і перемогти» стала однією з перших спроб всебічного аналізу причин та витоків російсько-української війни [1]. Монографія Котуласа І.Е. і Пуштаї В. фокусує увагу читачів на воєнній агресії росії проти України як частині політики російського ревізіонізму та його наслідках для регіональної й міжнародної архітектоніки безпеки. Не оминули увагою автори й дослідження стратегічних цілей країни-агресора, пропонуючи три варіанти сценаріїв щодо продовження війни й можливого використання ядерної зброї [2]. Проблемні питання євроінтеграції України та співробітництво з ЄС вивчали Череп А. і Троєпольська М. [3]. Войтовський К., Рєзнікова О., спираючись на дослідження та виступи європейських і американських експертів, проаналізували розвиток геополітичних процесів, які вплинули на російсько-українську війну, насамперед, на можливість повномасштабного вторгнення [4]. Горбулін В. та Бадрак В. свою книгу присвятили ключовим епізодам перших двохсот днів, які пережила Україна після 24 лютого 2022 р., виважено препаруючи наші досягнення та

провали [5]. Висвітлення та коментування основних положень щорічної доповіді Мюнхенської безпекової конференції (16-19 лютого 2024 р., доповідь оприлюднена 12 лютого) – у центрі дослідження Орлик В. [6]. Дослідники суголосні у своїх висновках про глобальний вплив російсько-української війни як на сьогодення, так і на віддалені у часі перспективи. Ця війна вже змінила розстановку сил, суттєво впливає на світовий порядок та формує нові наративи порядку денного для всього людства [7; 8; 9; 10].

Мета статті полягає у спробі комплексного огляду впливу російсько-української війни на геополітичну ситуацію у світі з акцентом на кількох векторах. А саме – глобальне протистояння Заходу та росії, відносини України із країнами-сусідами крізь призму війни. Для досягнення поставленої мети використані міждисциплінарні підходи та методи контент-аналізу, біографічний метод, кейс-метод, методи синтезу та систематизації, компаративний метод. Це дозволило охопити різноманітні підходи до животрепетної теми та поглянути на неї з різних точок зору, з врахуванням швидкоплинності процесів та стрімких змін, що викликані перебігом російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Завершення Другої світової війни знаменувало собою формування нового геополітичного устрою, який тримався кілька десятиліть. Хоча першопочатково видавалося, що людство належним чином усвідомило загрози й рівень руйнацій, які можуть спричинити війни та ядерна зброя. Однак розпад СРСР у 1991 р. і подальший перебіг подій на пострадянському просторі продемонстрували, що тоталітарно-імперські амбіції росії не залишилися у минулому. Як зазначив Магда Є., після розпаду СРСР російські політичні еліти буквально відразу заговорили про Україну як про «тимчасово втрачену територію», не сприймаючи її як суверенну державу [1, с. 5]. Американський державний діяч, політолог Бжезінський З. ще у 1992 р. в одному зі своїх інтерв'ю сказав наступне: «Імперський інстинкт — це відображення минулого, і щоб його позбутися, потрібен час. Це нелегко було зробити Франції, нелегко зробити й Росії. Але я вважаю, що існує історичний шанс домогтися успіху. <…> Те, що відбувається в росії і Україні, матиме вирішальне значення для майбутнього людства» [11]. Насправді початок російсько-української війни у лютому 2014 р. не є чимось неочікуваним чи екстраординарним для європейського континенту. Достатньо згадати, що ще на період розпаду СРСР на цих територіях росія розгорнула низку військових конфліктів гібридного характеру, які з часом набули формату заморожених: Придністров'я (початок у 1992 р.), Нагорний Карабах (з кінця 1980-х рр. й до сьогодні остаточної крапки ще не поставлено), війна росії проти Грузії у 2008 р. Від російської агресії проти України ці війни відрізняються масштабом, однак мета та форми й методи ведення – багато в чому подібні [10]. Хіба що нині в Україні випробовують усі можливі технології ведення війни XXI ст.

Отож, після однієї із самих знакових подій XX ст., - розпаду СРСР, — росія, попри кількарічний період ігор в демократію, розгорнула свою політику у бік агресії стосовно тих країн, яких вважає сферою свого геополітичного впливу. При цьому вона також активно й жорстко використовує усі можливі засоби впливу на Захід задля просування своїх імперських амбіцій та пропагандистських наративів: газовий шантаж («Хто контролює здобич енергоресурів, маршрути їхньої доставки, і розподіл, той формує геополітику») [1, с. 88], культурна дипломатія (досі спостерігаємо замилування «вєлікой русской культурой»); інформаційна війна; кібератаки тощо. Сучасний світ переживає потужний сплеск турбулентності. Тому усталені класичні моделі геополітики вже не відповідають вимогам часу: «На доктринальному рівні сьогодні ефективно працює дефініція «геополітичний світоустрій», яка відображає політико-економічне, технологічне й природно-ресурсний співвідношення потенціалів геополітичних áкторів, розподіл між ними сфер глобального/регіонального впливу та характер взаємодії у визначеному (згідно з епохою і масштабу) геопросторі» [7, с. 7]. Можна впевнено заявити, що Україна активно долучається до формування нового світоустрою, насамперед – у сфері безпеки. Героїчний спротив українських Сил Оборони продемонстрував світові, що коли йдеться про захист свого права на життя відповідно до своїх цінностей, то навіть найпідступніший ворог не здатний зламати силу духу.

Політичний оглядач Юрій Шейко у липні 2021 р., тобто ще перед повномасштабним вторгненням росії в Україну, але у розпал погіршення стосунків України з білоруссю та покращенням взаємовідносин з іншими країнами-сусідами, у відомому виданні «Deutsche Welle», опублікував статтю із промовистою назвою «Відносини України з сусідами: чи є у Києва друзі?». Ми пропонуємо детальніше зупинитися на даній публікації, щоб нагадати, як виглядала для України міжнародна ситуація напередодні повномасштабного вторгнення. Солідарні з автором, що історично відносини між Україною та її сусідами ніколи не були простими та безхмарними. Натомість допомогу наша країна отримувала, насамперед, зазвичай від більш географічно віддалених держав (США, Канада). Ми не ставимо собі за мету розбирати усі історичні клубки, які впливали й впливають на міждержавні відносини, в тому числі й по лінії Україна – країни-сусіди. Лише пунктирно окреслимо основні акценти, які розставив Юрій Шейко. Оскільки вони, на наш погляд, надають можливість зрозуміти розстановку сил на європейській арені напередодні повномасштабного вторгнення. Точкою відліку візьмемо 2014 р., коли Україна та білорусь остаточно продемонстрували принципово різні підходи щодо своєї зовнішньої політики. Якщо Євромайдан та Революція Гідності в Україні стали наочним прикладом бачення народом України напрямку поступу своєї

держави, то білорусь «намагалася балансувати між росією і Євросоюзом. Утім, це не заважало Києву та Мінську співпрацювати, а атмосфера між державами була переважно прагматичною. Одним із проявів цього були переговори Тристоронньої контактної групи з урегулювання на Донбасі, які до пандемії відбувалися у Мінську» [12]. Однак «політичний кульбіт» олександра лукашенка у серпні 2020 р. звів нанівець цей примарний баланс. Йдеться про передачу затриманих «вагнерівців» не Україні, а росії. Україна також, разом з країнами ЄС та іншим цивілізованим світом, визнали президентські вибори 9 серпня 2020 р. в білорусі сфальсифікованими. Відтоді взаємовідносини між нашою державою та білоруссю лише погіршувалися на усіх рівнях.

Ще один наш сусід – Польща. Історично відносини з цією країною мали різний характер. Ми маємо взаємні історичні претензії, час від часу ятримо історичні рани, вплітаючи їх у сучасні політичні процеси. Однак, вже після 1991 р., стосунки між нашими державами розвивалися цілком успішно, якщо залишити за дужками питання історичної політики та пам'яті. Польщу навіть називали «адвокатом України» в ЄС. Однак політичні зміни в керівництві Польщі у 2015 р. змінили й ставлення до України та до її євроінтеграційних прагнень й поступу. З боку Польщі були неодноразові спроби знову повернутися до болючих історичних тем. які особливої актуальності набули на початку 2000-х рр. При цьому Польща надавала дієву підтримку Україні, наприклад, у сфері кібербезпеки. Не менш складними й контроверсійними були відносини між Україною та Угорщиною. Для Будапешту вкрай актуальними на 2015 р. були питання культури. особливо якщо йшлося про угорців Закарпаття. Загалом Угорщина через історичні питання (фантомні болі імперії) мала досить-такі складні відносини й з іншими країнами. При цьому на словах угорська політична влада підтримувала євроінтеграційні прагнення України. Щодо Словаччини, то історико-культурний спадок у відносинах між нашими країнами як державами-сусідами, найменше дається взнаки. Не можна забувати й про економічні інтереси: на той час більша частина російського газу через Україну перекачувалася далі саме територією Словаччини. Відносини України і Молдови, завдячуючи політиці проросійського президента Молдови у 2016-2020 рр. Ігора Додона, важко в ці роки назвати дружніми. Однак прихід до влади наприкінці 2020 р. Майї Санду докорінно змінив ситуацію. Прикметно, що свій перший закордонний візит президентка здійснила саме до України. Наразі можна вести мову про максимально дружню налаштованість Молдови щодо України, і це взаємно. Щодо Румунії, то ця країна має свої економічні інтереси у Чорному морі. Тому для неї питання безпеки цього регіону, партнерські стосунки з Україною, є далекоглядною й прагматичною взаємовигідною політикою співпраці. Експерти визнають Румунію «яструбом» у питаннях протистоянні росії та її небажання перетворити Чорне море на

внутрішнє російське озеро. Румунія практично демонструє свою підтримку Україні у Східному партнерстві та у її євроінтеграційному поступі [12].

Високий представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель у своєму блозі 14 березня 2022 р. написав про асиметричний шок, якого зазнали країни ЄС вже втретє за 15 років (вперше – фінансова і екоомічна криза 2008 р., вдруге – пандемія COVID-19). На найвищому рівні представники європейської спільноти на своєму неформальному саміті у Версалі домовилися про необхідність:

- посилення стійкості економіки ЄС;
- радикальне скорочення імпорту російських енергоносіїв («диверсифікація поставок, енергоефективність і прискорення використання відновлюваних джерел енергії. <…> нам необхідно збільшити закупівлі зрідженого природного газу (СПГ) у таких постачальників, як США, Катар, Норвегія, африканських виробників») [13];
- подальше серйозне зміцнення європейської оборони.

При цьому Боррель Ж. наголосив на послабленні росії внаслідок її агресії та посилення впливу Китаю. Щодо викликів, з якими стикнулися країни ЄС через війну, то це – потоки біженців з України та енергетична залежність країн. У сумі ці дві проблеми є досить-таки складними для країн ЄС. Однак, маючи досвід подолання наслідків кризи 2008 р. та COVID-19 та, нарешті, усвідомлення небезпеки, яку несе росія усьому цивілізованому світу, майже всі країни ЄС розуміють: «Велика війна переформатувала світові уявлення про безпеку, оголивши очевидне. Виявилося, що блокада українських портів загрожує голодом Африці, що російський газ є не енергоносієм, а зброєю, що світова політика – чи в питаннях стримування агресії, чи енергетики – вимагає перегляду» [14].

Ціла когорта американських та європейських експертів, залучених до аналізу основних геополітичних процесів, що вплинули на можливість повномасштабного вторгнення росії в Україну, його перебіг та можливі наслідки, з різних трибун та у своїх публікаціях наголошують:

- повномасштабне вторгнення однозначно й беззаперечно є порушенням норм міжнародного права та міжнародного порядку, фундаментальних принципів Статуту ООН;
- воно стало найбільшим викликом для європейської безпеки та стабільності з 1945 р.;
- повномасштабна війна – не що інше, як політика російського ревізіонізму; вона охоплює не лише Україну, а є частиною зовнішньополітичних амбітних імперсько-шовіністичних планів росії [2, с. 17-27].
- російська інформаційна війна, дезінформація щодо історії України, української мови, державності України тощо – багаторічний спланований

сценарій, скерований на поширення та утвердження у світі російської візії нашої держави;

- російський дискурс війни як «конфронтація із силами зла Заходу», де Україна – поле битви двох світів, «загниваючого Заходу» та «русского міра» - продовження радянських ідеологічних настанов;

- необхідно посилювати військову допомогу Україні, поглиблювати санкції проти росії, посилювати політичний тиск на країни-члени НАТО з метою підтримки України;

- розширення кількості країн-членів НАТО (Фінляндія і Швеція, усвідомлюючи небезпеку з боку росії та її географічну близькість до своїх кордонів, семимильними кроками прискорили свій вступ до Альянсу, відмовившись від політики позаблоковості) [15], не варто вважати тригерами посилення напруги між росією та державами Заходу;

- провал «Київ за трі дня» продемонстрував, з одного боку, рішучість та стійкість України, її видимість для міжнародної спільноти, посилення суб'єктності як держави, з другого — розвінчав багаторічний міф про непереможну російську армію (водночас не варто забувати про чисельність людського ресурсу росії та кількість її матеріально-технічного оснащення для ведення тривалої війни);

- Україна вимушена покладатися на збройну, фінансову, матеріально-технічну, гуманітарну підтримку Заходу, що, з одного боку, консолідує світ у підтримці нашої держави, але водночас й робить її вразливою до політичних коливань та внутрішніх перипетій всередині цих країн, а також позицій окремих політичних і державних лідерів;

- попри те, що економіка росії зазначає колосальних збитків через втрату такого клієнта, як ЄС, Захід також економічно втрачає від спроб за короткотривалий термін (у планах – до 2030 р.) позбутися енергозалежності від країни-агресорки;

- стратегічні цілі росії передбачають зосередження на конкретних країнах (ймовірно, йдеться про Молдову та Грузію), де вона буде посилювати свою інформаційну війну, кібератаки, енергетичні блокади тощо;

- економічна війна Заходу проти росії не має зруйнувати економіку самої Європи, адже економічне послаблення провідних економічних країн світу не сприятиме допомозі України чи іншим, менш економічно розвинутим, країнам, що залежать від фінансово-економічної підтримки потужних європейських економік;

- на порядку денному залишається і ядерна загроза з боку росії, хоча її рівень на сьогодні оцінюють як невисокий [4].

У лютому 2024 р. відбулася Мюнхенська конференція з безпеки (MSC). На цьому авторитетному безпековому форумі, згідно з підсумковою допові-

ддю, було зафіксовано завершення часів геополітичного та економічного позитивного бачення перспектив. Натомість констатовано триваючу фрагментацію існуючого світоустрою; суперництво держав не за збільшення прибутків, а за зменшення втрат; бачення глобалізації як можливість для національних держав «вхопити якомога більший кусень пирога», а не як можливість ефективної співпраці та розвитку; політична невизначеність; кліматичні загрози. Також важливою віхою сучасного світового порядку є зростання впливу «Глобального Півдня» та Китаю, що зачіпає геополітичні інтереси таких гегемонів, як США та загалом країн G7 (країни ліберальної демократії). Відзначено й небезпечні тенденції зростання впливу автократичних режимів (на прикладі росії). Виграш росії у війні, на думку експертів форуму, буде «програшем для всіх». Ми не будемо акцентувати увагу на інших пунктах заключної доповіді, яка стосується всебічного охоплення існуючих проблем світового порядку (мілітаризація Китаю, ескалація конфлікту на Близькому Сході, військові хунти в Африці) [6]. Очевидно, що ці події також мають вплив на перебіг російсько-української війни. Оскільки зусилля світової спільноти скеровані на різні проблеми планетарного масштабу, то кейс України, попри наші бажання, не може залишатися на першому місці тривалий час. Для світового співтовариства значно небезпечнішим, з їхньої точки зору, є проблема кліматичних змін. Адже стрімке потепління тягне за собою зневоднення планети, зростання кількості масштабних лісових пожеж, посилення продовольчої небезпеки і т.ін. Тому Україна як держава, що веде виснажливу визвольну війну, війну без перебільшення екзистенційну, повинна чітко усвідомлювати свої національні інтереси, без «рожевих окулярів» щодо того, що увесь світ буде сконцентрований виключно на наших проблемах. І тут, на наш погляд, на перше місце висувається, якщо вести мову про зовнішню політику України, проблема єдиної політики щодо країн-сусідів.

Україна має сумарну протяжність кордону із країнами ЄС близько 1400 км. Таке географічне розташування є суттєвим фактором взаємовідносин між нашою державою та країнами-сусідами, членами ЄС, а також визначає перспективами подальшого розвитку економіки (транспортні зв’язки, комунікації, розвиток туристичного бізнесу тощо).

Висновки. Після Другої світової війни був сформований на міжнародному рівні світовий порядок, який базувався на біполярності світу (США та СРСР). Кілька десятиріч поспіль така ситуація більш-менш влаштовувала провідних гравців геополітичної шахівниці. Однак після розпаду СРСР у 1991 р. росія, не витримавши іспит на демократію та європейські цінності, знову розгорнула відверту політику ревізіонізму (поширення «русского міра»). Власне, симптоми спроб відродити СРСР були

відчутні на багатьох прикладах агресії росії проти суверенних держав, що постали на політичній карті світу після розпаду СРСР. Однак Захід продовжував загравати з росією як з ядерною державою та бувши в енергетичній залежності, прагнув підтримувати дружні стосунки з нею. Всередині самої України також велася активна діяльність, скерована на повернення «неслухняної молодшої сестри» в «братські обійми братнього народу». Події лютого 2014 р., початок російсько-української війни став справжнім струсом як для українського суспільства, так і для країн Заходу. Однак по-справжньому дієві кроки щодо зміни безпекової політики країн Заходу, перегляду взаємовідносин з росією почали відбуватися після 24 лютого 2022 р. Ми є свідками справжнього прозріння для багатьох як пересічних громадян, так і політиків найвищого рівня щодо ролі росії в сучасному світі та її агресивної політики. Наразі на порядку денному залишаються, окрім власне самої війни, питання енергетичної незалежності від «країни-колонки», питання євроінтеграційного поступу України та повоєнного устрою світу.

Взаємовідносини України із країнами-сусідами є стратегічно важливими як з точки зору перебігу російсько-української війни та форм участі цих країн у війні, так і у перспективі для подальшої євроінтеграційної політики України та поглибленні існуючої взаємовигідної співпраці в різних галузях й формуванні нових напрямків взаємодії у безпековій, бізнесовій, туристичній, культурній, освітній, науковій сферах.

Література:

1. Магда Є. *Гібридна війна: вижити і перемогти*. - Харків: Віват, 2022 304 с.
2. Kotoulas I.E., Pusztai W. Geopolitics of the war in Ukraine. *Foreign Affairs Institute*. 2022. 77 p.
3. Череп А., Троєпольська М. (2018). Проблемні питання співробітництва України з ЄС. *Економічний простір*. 2018. № 138. С. 29-40. URL: http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/318 (дата звернення 20.01.24)
4. Войтовський К., Рєзнікова О. Геополітичні аспекти впливу на хід війни РФ проти України. Національний інститут стратегічних досліджень, 23 серпня 2022. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/heopolitychni-aspekty-vplyvu-na-khid-viyny-rf-proty-ukrayiny (дата звернення 20.01.24)
5. Горбулін В. Бадрак, В. Над прірвою. 200 днів російської війни. Київ: Брайт-Букс, 2022. 280 с.
6. Орлик В. Основні положення Щорічної доповіді Мюнхенської безпекової конференції. Національний інститут стратегічних досліджень, 16 лютого 2024. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/osnovni-polozhennya-shchorichnoyi-dopovidi-myunkhenskoyi (дата звернення 20.01.24)
7. Герасіна Л., Мамонова С. Наукове моделювання планетарної системи в геополітичному дизайні. Україна в умовах формування нового світового порядку. Збірник матеріалів XXXV Харківських політологічних читань (м. Харків, 28 квітня 2023 р.). Харків: Право, 2023. С. 6-10.

8. Гуменюк Б. Війна росії проти України: її вплив на регіональні та глобальні процеси. *Україна дипломатична*. 2022. Випуск XXIII. С. 18-30. DOI: 10.37837/2707-7683-2022-1.

9. Козловець М. *Вплив російсько-української війни на світовий порядок*. Україна в умовах формування нового світового порядку. Збірник матеріалів XXXV Харківських політологічних читань (м. Харків, 28 квітня 2023). Харків: Право, 2023. С. 20-25

10. Трюхан В. «Гібридні» війни Росії – це засіб виживання сучасної російської держави. «Гібридна» війна росії – виклик і загроза для Європи. Київ: Центр Разумкова, 2016. С. 10-15.

11. Сидорук А. Велика шахівниця Збігнєва Бжезінського. *Дзеркало тижня*, 21 березня 2008. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/velika_shahivnitsya_zbigneva_bzhezinskogo.html (дата звернення 20.01.24)

12. Шейко Ю. Відносини України з сусідами: чи є у Києва друзі? Deutsche Welle, 22 липня 2021. https://www.dw.com/uk/vidnosyny-ukrainy-z-susidamy-chy-ye-u-kyieva-druzi/a-58318402 (дата звернення 20.01.24)

13. Війна в Україні та її наслідки для ЄС - Блог Високого представника ЄС Жозепа Боррель. Представництво Європейського Союзу в Україні 16 березня 2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%82%D0%B0-%D1%97%D1%97-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D1%94%D1%81-%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%B3-%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%94%D1%81-%D0%B6%D0%BE%D0%B7%D0%B5%D0%BF%D0%B0-%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%8F_uk?s=232 (дата звернення 20.01.24)

14. Чернишов О. П’ять кроків до енергетичної незалежності України та ЄС. *Forbes,* 8 вересня 2023. URL: https://forbes.ua/company/pyat-krokiv-do-energetichnoi-nezalezhnosti-ukraini-ta-es-08092023-15826

15. Країни-члени NATO. *Організація північноатлантичного альянсу,* 28 березня 2024. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_52044.htm (дата звернення 20.01.24)

References

1. Magda, Ye. (2022). Hibrydna viyna: vyjyty i peremogty [Hybrid War: Survive and Win]. Kharkiv: Vivat. [in Ukrainian].

2. Kotoulas, I.E. & Pusztai, W. (2022). Geopolitics of the war in Ukraine. Foreign Affairs Institute. 77 p.

3. Cherep, A., & Troepolska, M. (2018). Problemni pytannya spivrobitnytstva Ukrayiny z Yevropeyskym Soyuzom [Problematic Issues of Ukraine’s Cooperation with the EU]. Ekonomichnyy prostir, № 138. URL: http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/318 [in Ukrainian].

4. Voytovskyy, K. & Reznikova, O. (2022). Heopolitychni aspekty vplyvu na khid viyny RF proty Ukrayiny [Geopolitical Aspects of the Influence on the Course of the RF War Against Ukraine]. Natsionalnyy instytut stratehichnykh doslidzhen, 23 serpnya. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/heopolitychni-aspekty-vplyvu-na-khid-viyny-rf-proty-ukrayiny [in Ukrainian].

5. Horbulin, V. & Badrak, V. (2022). Nad prirvoyu. 200 dniv rosiyskoyi viyny [On the Brink. 200 Days of the Russian War]. Kyiv: Brayt-Buks. [in Ukrainian].

6. Orlyk, V. (2024). Osnovni polozhennya Shchorichnoyi dopovidi Myunkhenskoyi bezpekovoyi konferentsiyi. [Main Provisions of the Annual Report of the Munich Security Conference]. Natsionalnyy instytut stratehichnykh doslidzhen, 16 lyutogo. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/osnovni-polozhennya-shchorichnoyi-dopovidi-myunkhenskoyi [in Ukrainian].

7. Gerasina, L., & Mamonova, S. (2023). Naukove modelyuvannya planetarnoyi systemy v heopolitychnomu dizayni Ukrayina v umovakh formuvannya novoho svitovoho poriadku [Scientific Modeling of the Planetary System in the Geopolitical Design of Ukraine in the Context of the Formation of a New World Order]. Zbirnyk materialiv XXXV Kharkivskykh politolohichnykh chytan (m. Kharkiv, 28 kvitnya 2023 r.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

8. Humenyuk, B. (2022). Viyna Rosiyi proty Ukrayiny: yiyi vplyv na rehionalni ta hlobalni protsesy [Russia's War Against Ukraine: Its Impact on Regional and Global Processes]. Ukrayina dyplomatychna, vypusk XXIII. DOI: 10.37837/2707-7683-2022-1. URL: http://ud.gdip.com.ua/vijna-rosii-proty-ukrainy-ii-vplyv-na-rehionalni-ta-hlobalni-protsesy.html [in Ukrainian].

9. Kozlovets, M. (2023). Vplyv rosiysko-ukrayinskoyi viyny na svitovyy poriadok. Ukrayina v umovakh formuvannya novoho svitovoho poriadku [Influence of the Russian-Ukrainian War on the World Order. Ukraine in the Conditions of Forming a New World Order]. Zbirnyk materialiv XXXV Kharkivskykh politolohichnykh chytan (m. Kharkiv, 28 kvitnya 2023). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

10. Tryuhan, V. (2016). «Hibrydni» viyny Rosiyi – tse zasib vyzhyvannya suchasnoyi rosiyskoyi derzhavy. «Hibrydna» viyna rosiyi – vyklyk i zahroza dlya Yevropy ["Hybrid" Wars of Russia - a Means of Survival of the Modern Russian State. "Hybrid" War of Russia - a Challenge and Threat to Europe]. Kyiv: Tsentr Razumkova. [in Ukrainian].

11. Sydoruk, A. (2008). Velyka shakhivnytsya Zbihnyeva Bzhezinskoho [The Grand Chessboard of Zbigniew Brzezinski]. Dzerkalo tyzhnya, 21 bereznya. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/velika_shahivnitsya_zbigneva_bzhezinskogo.html [in Ukrainian].

12. Sheyko, Yu. (2021). Vidnosyny Ukrayiny z susidamy: chy ye u Kyieva druzi? [Relations of Ukraine with Neighbors: Does Kyiv Have Friends?] Deutsche Welle, 22 lypnya. URL: https://www.dw.com/uk/vidnosyny-ukrainy-z-susidamy-chy-ye-u-kyieva-druzi/a-58318402 [in Ukrainian].

13. Viyna v Ukrayini ta yiyi naslidky dlya Yevropeyskoho Soyuzu (2022). Blog Vysokoho predstavnyka Yevropeyskoho Soyuzu Zhozepa Borrelia [War in Ukraine and Its Consequences for the EU. Blog of the EU High Representative Josep Borrell] Predstavnytstvo Yevropeyskoho Soyuzu v Ukrayini, 16 bereznya. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80% D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-%D1%82%D0%B0-%D1%97%D1%97-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D1%94%D1%81-%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%B3-%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%94%D1%81-%D0%B6%D0%BE%D0%B7%D0%B5%D0%BF%D0%B0-%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%8F_uk?s=232 [in Ukrainian].

14. Chernyshov, O. (2023). Pyat krokiv do energetychnoyi nezalezhnosti Ukrayiny ta Yevropeyskoho Soyuzu. [Five Steps to Energy Independence of Ukraine and the European Union]. Forbes, 8 veresnya. URL: https://forbes.ua/company/pyat-krokiv-do-energetichnoi-nezalezhnosti-ukraini-ta-es-08092023-15826 [in Ukrainian].

15. Krayiny-chleny (2024). NATO. Orhanizatsiya pivnichnoatlantychnoho aliansu, 28 bereznya. [NATO. Organization of the North Atlantic Alliance, March, 28th] URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_52044.htm [in Ukrainian].

УДК 930(477)"1863/1939":82-92"1861/1863"](045)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1198-1231

Тоноян Армен Араікович аспірант, викладач кафедри історії, факультету соціології і права, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр-т Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (063) 659-78-31, https://orcid.org/0000-0003-1643-2986

ЖУРНАЛ «ОСНОВА» (1861–1863 РР.) В ІСТОРІОГРАФІЇ 1863–1939 РР.: ЕВОЛЮЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПІДХОДІВ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Анотація. У статті висвітлюється історіографія журналу «Основа» (1861–1863 рр.) протягом 1863–1939 рр. У роботі систематизовано значну кількість напрацювань з урахуванням ідеологічних, регіональних та наукових контекстів, що дає змогу простежити зміни у сприйнятті «Основи» в різні часи. Для систематизації виділено чотири періоди в історіографії журналу за проблемно-хронологічним принципом: імперський (1863–1917 рр.), період Української революції (1917–1921 рр.), радянський (1923–1931 рр.), західноукраїнський/діаспорний (1923–1939 рр.). На кожному з наведених відрізків змінювалися підходи до вивчення часопису. Якщо на початку до «Основи» здебільшого зверталися колишні члени та сучасники в рамках пресових дискусій із російською періодикою або у власних спогадах, то з переходом українського національного руху до політичної фази у 1890-х рр. розуміння «Основи» як важливого елементу національного руху 1860-х рр. стає панівним. Протягом Української революції 1917–1921 рр. цей образ остаточно закріплюється. За першого радянського десятиліття було опубліковано найбільше праць з «основ'янської» тематики в окреслений період вивчення (1863–1939 рр.). В них найбільше уваги приділено джерелознавчим аспектам, персональним взаєминам редакції зі співробітниками «Основи», а також цензурі. Водночас діаспорні та західноукраїнські фахівці зосередилися на взаєминах редакції «Основи» із галицькою інтелігенцією, а також вперше звернули увагу на технічні характеристики часопису (формат, об'єм, пагінація). Доведено, що протягом досліджуваного періоду рецепція «Основи» пройшла поступову переорієнтацію від публіцистичних текстів членів журналу і його сучасників до аналізу соціально-економічних та політичних аспектів діяльності часопису як невід'ємної частини українського культурно-національного руху. Показано залежність інтерпретацій часопису від ціннісних та ідеологічних орієнтирів різних періодів. Подальші дослідження

«основ'янської» історіографії можуть бути розширені шляхом інтеграції польських, російських та єврейських інтелектуальних дискурсів, а також компаративного аналізу з періодичними виданнями інших народів, що перебували на етапі національного становлення.

Ключові слова: Журнал «Основа», історіографія, друга половина XIX – перша половина XX ст., українофільство, національний рух, Петербурзька громада, цензура, історик, науковець.

Tonoian Armen Araikovych PhD student, teacher of the Department of History, Faculty of Sociology and Law of National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Prospect Beresteiskyi, 37, Kyiv, 03056, tel.: (063)659-78-31, https://orcid.org/0000-0003-1643-2986

JOURNAL "OSNOVA" (1861–1863) IN HISTORIOGRAPHY FROM 1863 TO 1939: EVOLUTION OF RESEARCH APPROACHES AND INTERPRETATIONS

Abstract. This article examines the historiography of the journal "Osnova" (1861–1863) from 1863 to 1939. I systematize a significant number of studies considering ideological, regional, and scientific contexts, enabling the tracing of changes in the perception of "Osnova" in different historical periods. Four periods in the historiography of the journal are identified based on a problem-chronological principle: the Imperial period (1863–1917), the period of the Ukrainian Revolution (1917–1921), the Soviet period (1923–1931), and the Western Ukrainian/Diaspora period (1923–1939). During each of these periods, approaches to studying the journal varied. Initially, former members and contemporaries primarily referred to "Osnova" in press polemics with Russian periodicals or in their memoirs. However, with the transition of the Ukrainian movement to the political phase in the 1890s, the prevailing understanding of "Osnova" became that of an important element of the national movement of the 1860s. During the Ukrainian Revolution of 1917–1921, this image was firmly established. In the first Soviet decade, the largest number of works on the "Osnova" theme was published within the studied period (1863–1939). These works paid the most attention to source-critical aspects, the personal relationships of the editorial board with the authors, and censorship. Meanwhile, diaspora and Western Ukrainian specialists focused on the relations of the "Osnova" editorial board with Galician intellectuals and were the first to draw attention to the technical characteristics of the journal (format, volume, pagination). The research proves that during the studied period, the reception of "Osnova" gradually shifted from focusing on the journalistic texts of its members and contemporaries to analyzing the socio-economic and political aspects of the journal's

activities as an integral part of the Ukrainian cultural-national movement. The study also shows how the journal's interpretations depended on the values and ideological orientations of different periods. Further research into “Osnova’s” historiography can be expanded through the integration of Polish, Russian, and Jewish intellectual discourses, as well as through comparative analysis with periodicals from other nations that were undergoing national development.

Keywords: Journal “Osnova”, historiography, second half of the 19th century – first half of the 20th century, Ukrainophilism, national movement, St. Petersburg Hromada, censorship, historian, scientist.

Постановка проблеми. Часопис «Основа» (1861–1863 рр.) в оцінках низки провідних науковців є одним із ключових «товстих» журналів в історії української публіцистики та літератури другої половини XIX ст. [1, С. 15–17; 2, С. 57; 3, С. 228]. На наш погляд, час припинення журналу слід датувати 1863 р., адже останній номер за жовтень 1862 р. з’явився у лютому – березні 1863 р. через цензурні обмеження. Цьому варіанту датування також відповідають новітні дослідження часопису [2, С. 42–43]. Окрім дослідницьких оцінок сучасної історіографії, про важливість видання свідчить не одна сотня присвячених йому робіт загалом. Враховуючи значну історіографічну базу, можна припустити, що віддзеркалення ролі «Основи» у різні періоди суттєво змінювалося залежно від політичних, соціальних та ідеологічних умов. Наявність систематизованого огляду таких досліджень дасть змогу глибше зрозуміти, як змінювалося сприйняття журналу в контексті українського національного руху, розвитку публіцистики і літератури в різні періоди. Чому певна група дослідників писала про одні аспекти, коли інші залишалися поза увагою? Які саме чинники впливали на формування різних поглядів на журнал? Чи можна простежити певну тенденційність або ідеологічну обумовленість у тому, як різні групи дослідників обирали теми та інтерпретували матеріал? Тож актуальність теми полягає у необхідності систематизувати численні напрацювання з урахуванням ідеологічних, регіональних, наукових контекстів, що надасть можливість глибше з’ясувати трансформацію сприйняття журналу в діахронії та синхронії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія історіографії «Основи», на відміну від прямих досліджень по «основ’янській» тематиці, невелика. Важливі структурні аспекти, на які частково покликається й пропоноване дослідження, вперше висвітлені в дисертації С. Айтова. Зокрема, автор поділив історіографію «Основи» на 4 періоди, а критерієм поділу обрав «когнітивні особливості» дослідників різних епох в контексті аналізу «Основи» [4, С. 10]:

1. 1860-ті – 1890-ті рр.: початковий етап дослідження «Основи». Автор відзначає його публіцистичність і поверховість, що пояснює участю перших дослідників «Основи» в полеміці з російською пресою від 1860-х рр. [4, С. 12].
2. 1890-ті – початок 1930-х рр.: С. Айтов вбачає збільшення дослідницької глибини і визначає нові напрями, сформовані в цей час щодо вивчення «Основи», зокрема соціальний контекст (студії І. Житецького та М. Гніпа), персоналістику (В. Петрова і В. Данілов), проблемні та загальні дослідження (М. Грушевський та Д. І. Дорошенко) [4, С. 17].
3. 1930-ті – 1980-ті рр.: автор досліджує діаспорних та радянських вчених разом, хоча у висновках розділяє їх, говорячи, що перші поглибили наукові вивчення «Основи», а другі сфокусувалися на фактологічній і джерелознавчій складовій, з огляду на доступність джерел для радянських фахівців [4, С. 21]. Автор, на нашу думку, слушно зазначає про укрупнення робіт, присвячених «Основі» в цей період, але водночас ігнорує дисертацію М. Бернштейна 1940 р., зосереджуючись на його статтях та присвяченій «Основі» монографії, опублікованій через 19 років після виходу дисертації [4, С. 19]
4. Від 1989 р.: С. Айтов констатує «новий старт» у вивченні часопису, слушно зазначає про інтеграцію «Основи» в наратив культурно-національного ренесансу, відзначає важливу роль міжнародної співпраці українських, діаспорних та іноземних вчених, хоча в роботі немає огляду іншомовних публікацій [4, С. 22–23].

Підсумовуючи класифікацію С. Айтова, можна ствердити, що автор зробив цінний внесок і вперше спробував систематизовано представити історії вивчення часопису від закриття «Основи» до 2000 р. Водночас, на наш погляд, історіографію «Основи» слід суттєво деталізувати шляхом залучення більшої кількості робіт (як україномовних, так і іншомовних), реструктуризації періодів та постановки нових завдань.

Вивчення історіографії «Основи» серед інших фахівців не набуло значного поширення і згадується виключно побіжно, в рамках власних дослідницьких завдань. С. Смірнова, одна з упорядників найновішого (2023 р.) систематичного покажчику змісту «Основи», проаналізувала перший досвід систематизації змісту часопису, що належав І. Бойку (1948 р.) [5]. О. Гарачковський коротко описав доробок В. Дудка, одного з найкращих новітніх дослідників «Основи» [6]. О. Гончар розглядає П. Куліша та М. Костомарова крізь призму історіографії, наводячи характеристики й «основ'янського» періоду їхньої діяльності у роботах І. Франка, М. Грушевського, О. Пипіна та низки інших фахівців [7].

Мета статті – комплексно висвітлити зміни у розумінні значення «Основи» від закриття часопису в 1863 р. до початку Другої світової війни у

1939 р. Враховуючи нові умови, які склалися після початку Другої світової війни, історіографія могла набути нових методологічних підходів, ракурсів, поляризованих орієнтирів в колах радянських фахівців та діаспори, які потребують окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для систематизації історіографічну базу часопису «Основа» слід умовно поділити на 4 періоди відповідно до проблемно-хронологічного методу:

1. «Основ'янські» студії в імперський період (1863–1917 рр.):

А) Ностальгійний етап (1860-і рр. – 1900-і рр.): характеризується першими рефлексивно-ностальгійними роботами колишніх членів або сучасників журналу.

Б) Позитивістський етап (1890-ві рр. – 1917 р.): характеризується першими намаганнями об'єктивно оцінити роль «Основи» в українському національно-культурному русі, спираючись на документальні джерела, фактичні дані з метою уникнення суб'єктивних суджень.

2. «Основ'янські» студії в добу української національно-демократичної революції (1917–1921 рр.): характеризується дослідженнями «основ'янської» проблематики у провідних наукових журналах Києва і Львова цього періоду, зокрема «Наше минуле» і «Записки Наукового товариства Шевченка» (далі – «ЗНТШ») відповідно.

3. «Основ'янські» студії у перші роки радянської доби (1923–1931 рр.): характеризується вивченням «Основи» у період коренізації 1920-х – початку 1930-х рр.

4. «Основ'янські» студії на західноукраїнських землях та в діаспорі до початку Другої світової війни (1923–1939 рр.): характеризується дослідженнями львівських вчених міжвоєнної Польщі, й працями дослідників, що емігрували в інші західні країни.

1. «Основ'янські» студії в імперський період (1863–1917 рр.).

А) *Ностальгійний етап (1860-і рр. – 1900-і рр.)* відкривають роботи, які з'явились фактично зразу після закриття часопису. Верхня межа пояснюється завершенням активної діяльності та життєвого шляху сучасників і безпосередніх учасників журналу «Основа». Щоденники, мемуари й автобіографічні відомості колишніх «основ'ян» є не лише джерелом для дослідників часопису, а й важливим історіографічним елементом, оскільки це перші твори, в яких «Основа» піддається аналізу як цілісне явище української історії.

Першою роботою, що характеризує діяльність «Основи», можна вважати статтю В. Антоновича, що побачила світ ще за існування часопису або в перші роки після його закриття [8]. Точна дата статті «Про українофілів та українофільство» не встановлена, але, на думку К. Мельник-Антонович,

папір і текст дають змогу датувати її початком 1860-х рр. [9, С. 759]. В ній В. Антонович розбирає ключові лінії критики народницької парадигми українофілів, репрезентовані київським журналом «Вестник Юго-Западной и Западной России» та «Русская старина». Автор виділяє шість звинувачень, які обертаються навколо української мови, просвітницьких акцій українофілів та «сепаратизму» [8, С. 137]. Він фокусує увагу на тому, що П. Куліш і М. Максимович мали суперечку про М. Гоголя, ініційовану статтями першого в «Основі», а також звертає увагу, що серед укладачів правописних норм української мови, зокрема К. Шейковського, О. Лазаревського, П. Куліша, О. Гатцука і галицьких інтелектуалів є серйозні суперечності [8, С. 139]. «Основа» є для В. Антоновича прикладом хаотичності українофілів, які мають постійні внутрішні чвари та різні погляди, тому свідчить про безглуздість звинувачень у сепаратизмі.

Наступними йдуть спогади Н. Білозерської, дружини головного редактора «Основи» В. Білозерського, про М. Костомарова. Ця ґрунтовна робота писалась у 1868–1873 рр. і була видана в трьох номерах «Русской старины» за 1886 р. [10, 11, 12]. Білозерська вносить багато нових свідчень про середовище українофілів «Основи». Ці спогади віддзеркалюють діяльність М. Костомарова в «основ'янський» період життя історика й поза ним. Авторка звертає увагу на конфлікти між членами журналу, зокрема аналізує і публікує листи, в яких розкриваються дискусії В. Білозерського та М. Костомарова, що призводили ледь не до розриву стосунків [10, С. 617–618]. Водночас вона звертає увагу на жваву атмосферу та ініціативність петербурзької громади; українофільство відчувалось як щось нове, цікаве та захопливе [10, С. 616–617].

Н. Білозерська також є авторкою першої «автобіографії» М. Костомарова, записаної 1869 р. Цю роботу опублікувала в п'ятому і шостому номерах журналу «Русская мысль» за 1885 р. [13; 14]. Попри те, що в основному тексті публікації проблематика журналу «Основа» згадується епізодично, передмова В. Семевського надає цінні відомості про особисті зв'язки української громади в Петербурзі. Зокрема, автор передмови відзначає знайомство Н. Білозерської з М. Костомаровим 1857 р. та підкреслює, що найактивніший період їхньої взаємодії припав на 1861–1862 рр., значною мірою, завдяки появі журналу «Основа» [13, С. 204–205].

Аналіз другої «автобіографії», яку записала А. Костомарова зі слів М. Костомарова, свідчить, що вчений високо оцінював період своєї діяльності, пов'язаний з журналом «Основа». М. Костомаров справедливо зазначає, що був одним з найактивніших і найпродуктивніших авторів журналу [15, С. 532]. У цій роботі він також детально описує сприйняття його публікацій у «Основі» в польському, російському та єврейському інтелектуальних колах. Найбільш антагоністично, зі слів М. Костомарова, сприймалися його антипольські статті

проти краківської газети “Czas” і французького журналу “Revue Contemporaine”, в яких він опонував Ф. Духінському щодо неслов’янського походження «усього великоруського народу» [15, С. 533].

Водночас вчений згадує, що і російські інтелектуальні кола були налаштовані до нього підозріло за «основ’янські» статті «Мысли о федеративном начале Древней Руси», «Две русские народности» та «Черты южнорусской истории», які несли наскрізну ідею, що Русь містила федеративні елементи. Він відзначає побоювання щодо можливої актуалізації цих ідей у майбутньому, що переросло з непрямих натяків у відверті звинувачення в сепаратизмі після польського повстання 1863 р [15, С. 533–534]. У відповідь на ці закиди, М. Костомаров неодноразово звертався до проблематики «Основи», зокрема у статті «Украинский сепаратизм», де спростовував звинувачення в участі українофілів та журналу в «польській інтризі» [16, С. 193–196].

Щодо єврейського інтелектуального дискурсу, М. Костомаров зазначає, що найболючішою для євреїв була його «осно’янська» стаття «Иудеям» через використання терміну «жид» [15, С. 593]. Він вказує на відсутність єдиної думки серед євреїв щодо прийнятності цього терміну: частина його толерувала, тоді як інша категорично заперечувала [15, С. 593].

У праці «Малорусская литература» 1871 р. Микола Костомаров проаналізував авторський склад та публікації журналу «Основа», звернувши увагу на значну кількість поетичних творів українською мовою. Крім того, М. Костомаров розглянув причини занепаду журналу, серед яких, на його думку, основними були брак передплатників та відсутність належної підтримки з боку представників найвищого прошарку української інтелігенції [17, С. 324–325].

Важлива інформація про рецепцію петербурзького часопису серед сучасників є в листуванні П. Куліша з галицьким інтелектуалом В. Барвінським про видання вже галицького видання «Основа» в жовтні 1870 р. П. Куліш застерігав від цієї ідеї, наполягаючи, що це призведе до утисків колишніх «основ’ян» з боку російської преси, зокрема М. Каткова, для якого поява цього видання додатково засвідчить «співпрацю» українофілів з поляками [18, С. 10–11].

Також П. Куліш згадував «Основу» в автобіографії «Жизнь Куліша» 1867 р. Цей текст опубліковано від імені В. Білозерського на сторінках львівської «Правди» за 1868 р. П. Куліш підкреслює свою активну участь у створенні та розвитку журналу. Він згадує про постійне прагнення видавати український часопис, яке довго блокував уряд [19, С. 131]. Зрештою, завдяки В. Білозерському, «Основа» побачила світ 1861 р., і Куліш, як зазначає, став одним з її ключових авторів, публікуючи там твори [19, С. 111]. Ці уривки свідчать про важливість «Основи» для Куліша як платформи для поширення української літератури та культури, попри перешкоди з боку влади.

О. Кістяківський, який був секретарем редакції журналу «Основи», у щоденнику згадував петербурзький часопис 1882 р., коли мав розмову з першим видавцем «Киевской старины» – Ф. Лебединцевим. Низька популярність нового київського щомісячника на цьому етапі нагадала йому «Основу», яка не мала понад 800 підписників і не могла існувати без спонсорських вкладень [20, С. 406]. На його думку, слабкість українофільських симпатій в читацькій публіці – це ключова причина закриття «Основи», «Киевского телеграфа» М. Драгоманова і така ж доля, на його думку, чекала «Киевскую старину» [20, С. 406].

Л. Жемчужников, творець альбому офортів «Живописная Украина» в часописі «Основа», у спогадах два розділи присвятив «Основі». У першому детально описує петербурзький побут українофілів, своє знайомство з Т. Шевченком в жовтні 1860-го р., громадські сходини на квартирі В. Білозерського і М. Костомарова щопонеділка і щовівторка відповідно [21, С. 340].

В другому розділі Л. Жемчужников більше уваги приділяє «Основі» як корпорації українофілів. Понеділкові збори у В. Білозерського вже він трактує як збори в редакції «Основи», що ставали все популярнішими. Л. Жемчужников навіть запропонував відкрити «південноруський музей» у Петербурзі, але далі розмов справа не просунулася [21, С. 353–354].

Серед сучасників «Основи», що не брали в ній активної участі, слід виділити М. Драгоманова, який зробив вагомий внесок у дослідження журналу «Основа» протягом 1870-х рр. Його ставлення до журналу було неоднозначним. Він високо оцінював окремі твори, зокрема «Две русские народности», відзначаючи М. Костомарова за майстерність в етнопсихології [22, С. 25]. Водночас він вважав, що хоча редакція «Основи» відігравала центральну роль в українофільському русі на початку 1860-х рр., серед її членів не було лідерів, здатних перевести український рух у політичну площину [23, С. 90–91]. Зі спогадів випливає, що М. Драгоманов вважав реакційним прагнення діячів «Основи» акцентувати на українській мові, заміщуючи нею російську. Він вважав російську мову розвиненішою та ближчою до західноєвропейських тенденцій, що, на його думку, робило її перспективнішою для культурного розвитку [24, С. 119].

Сучасник «Основи», письменник І. Нечуй-Левицький є автором крилатого виразу: «‘Основа’ розворушила українське питання» [25, С. 236]. Він також сповістив про намір опублікуватися в часописі, проте не встиг цього зробити; часопис закрився. При цьому І. Нечуй-Левицький зазначає, що поява «Основи» та вихід «Кобзаря» Т. Шевченка стали причинами, чому він став писати українською [25, С. 238]. Дослідниця Н. Зінченко прийшла до висновку, що «Основа» посприяла становленню письменника, вплинувши на його етичні, філософські та духовні погляди [26, С. 37–38].

І. Франко вважав, що література має відповідати на виклики часу й національні прагнення [27, С. 17]. У цьому контексті «Основа» розглядається ним як початковий етап, або «перша фаза» українського культурного поступу, в основі якої лежали козакофільство, народництво та творчість Т. Шевченка [28, С. 189].

Проте оцінки І. Франка щодо діяльності часопису далекі від схвальних. Говорячи про сприйняття «Основи», І. Франко відзначає її «провінційність» в очах російської публіки, сформованої на столичних журналах [29, С. 304]. Він вважав, що «Основа» пропонувала досить вузьку та непопулярну для тогочасного суспільства програму, а звинувачував у цьому П. Куліша [30, С. 133].

Загалом, І. Франко був першим, хто спробував осмислити «Основу» в рамках певної умовної структури українського національного руху. З одного боку, він послідовно наголошував на її першості та започаткуванні певних національних процесів. У цьому контексті постійно відзначав, що чимало українських письменників зробили перші кар'єрні кроки саме з «Основи», наприклад, В. Антонович, С. Руданський та А. Свидницький [29, С. 304]. З іншого боку, в доробку І. Франка «Основа» постає досить маргіналізованим часописом, який зазнав невдачі та розпався, не вичерпавши повністю свого потенціалу.

Доробок дослідника О. Пипіна є важливим кроком вперед з якісно-аналітичної точки зору. У статті «Южноруссы» О. Пипін зображує журнал «Основа» як центральне явище українського національного руху початку 1860-х рр. По-перше, він розглянув «Основу» з літературно-публіцистичного погляду, визначивши ключових дійових осіб (М. Костомаров і П. Куліш) та їхні твори («Мысли о федеративном начале в древней Руси», «Черты народной южнорусской истории», «Две русские народности», «Гетманство Выговского») [31, С. 371]. По-друге, його стаття включала теоретичне дослідження ідей, які пропагували діячі журналу: «'Основа' була великим і впливовим фактом, але мала й значні недоліки: у її теоріях справа українофільства стверджувалася радше на безпосередній, але неясній любові до рідного краю та племені, ніж на певній думці про свободу особисту та громадську, свободу наукового дослідження» [31, С. 378]. Тож О. Пипін критикував народницьку парадигму «Основи», вважаючи її обмеженою та закритою щодо інших ідей, окрім як національного. Але загалом О. Пипін вважав «Основу» серйозною платформу українофільського руху, відновленого в 1856 р. [31, С. 377]. Цій роботі притаманний виважений позитивістський стиль, що робить її наближеною до наступного історіографічного етапу імперського періоду.

Останньою працею першого етапу є спогади російського відомого видавця й літератора Л. Пантелєєва, вперше опубліковані в 1905 та 1908 рр. Його описи редакційних зборів і вечорів Петербурзької громади є важливим

джерелом для відтворення просопографічних портретів Т. Шевченка, П. Куліша, В. Білозерського та М. Костомарова. Автор спогадів фокусується на враженнях від спілкування з «основ'янами», зображає їх зовнішні та особистісні якості в переддень і під час видання «Основи» [32, С. 170–171, 175–178]. Будучи успішним видавцем, Л. Пантелєєв згадував В. Білозерського в контексті його редакторських якостей. Його оцінка була негативною, з наголосом на м'якотілості В. Білозерського, поганій дипломатичній роботі, а також меншій авторитетній ролі, ніж у П. Куліша в «основ'янських» питаннях, хоча останній не був головним редактором [32, С. 176–179]. У цілому, Л. Пантелєєв оцінював «Основу» як важливого учасника національних дискусій, особливо з поляками та росіянами, при цьому увагу він приділяв і поглядам журналу на селянське питання, яке було, за його словами, найгострішим у той час [32, С. 178].

Початкові роки вивчення серед українських і російських дослідників «Основи» характеризуються появою публіцистичних робіт і поверховим висвітленням проблематики. Загалом, часопис більше обговорювався з точки зору ностальгії її колишніх учасників або згадується в окремих працях сучасників як важливий центр українофільського руху, проте без глибинного аналізу. «Основі» не присвячували окремих досліджень, вона здебільшого була одним із доказових елементів на користь позиції авторів: участь українофілів у сепаратизмі та співпраці з поляками – російський радикальний інтелектуальний дискурс; аполітичний і виключно культурний розвиток українських студій – колишні члени «Основи»; неготовність українофілів «Основи» перейти з культурницької на політичну діяльність – українські інтелектуали, що були сучасниками «Основи», але не поділяли її ідейні принципи народництва.

Б) *Позитивістський етап (1890-і рр. – 1917 р.)*. Ключові риси другого етапу імперського періоду історіографії «Основи» – активна поява «основ'янських» студій в українському періодичному виданні «Киевская старина» (1882–1907 рр.) з 1890-х рр., а також вихід українського національного руху на політичну арену.

«Киевская старина» опублікувала низку листів та інших джерельних матеріалів, які сприяли переоцінці ролі «Основи» в історіографії та популяризації вивчення петербурзького часопису. Про популяризацію свідчить, наприклад, низка коротких непідписаних повідомлень «К истории 'Основы'», що виходили у рубриці «Документы, известия и заметки» протягом декількох номерів. Так, у п'ятому номері 1899 р., йдеться про необхідність значних виправлень щодо причин занепаду «Основи» [33, С. 73–74]. У четвертому номері 1899 р. публікуються листи В. Білозерського до завідувача друкарнею П. Куліша Д. Каменецького за 1860–1861 рр. [34, С. 1–3]. І в

останньому подібному дописі в номері 7/8 за 1901 р. є уривок з листа М. Лазаревського про прохання П. Куліша і М. Костомарова передати їм керівництво «Основою» навесні 1862 р., на що не погоджувався В. Білозерський [35, С. 12–13]. Публікації «Киевской старины» значно вплинули на розвиток історіографії цього етапу.

У праці О. Кониського, одного з найактивніших кореспондентів «Основи» та автора однієї з перших деталізованих біографій Т. Шевченка, здійснюється аналіз цього журналу крізь призму його взаємодії з постаттю видатного поета. Дослідник викриває низку містифікацій навколо постаті Т. Шевченка. Говорячи про останній петербурзький період життя поета, він описує як постала Петербурзька громада і журнал «Основа». О. Кониський відзначає роль Т. Шевченка у творенні періодичного органу, який, за його словами, тримав цю ідею ще з 1840-х рр. та передав її П. Кулішу [36, С. 543–544]. Про його надзвичайно високу оцінку часопису свідчить той факт, що навіть громада у цій роботі згадується як інструмент для ефективнішої організації «Основи» [36, С. 543–544]. Водночас він критикує П. Куліша за надмірну обережність у перші роки правління Олександра ІІ, що є важливим як в контексті відслідковування дискусій між колишніми громадівцями, так і для розуміння соціокультурної ситуації в Російській імперії у 1856–1863 рр. в цілому [37, С. 420–421].

Б. Грінченко в низці праць часто звертається до «основ'янського» періоду українського національного руху. У листуванні з М. Драгомановим впродовж 1892–1893 рр. він двозначно характеризує «Основу». Його критика відноситься до ідеї провідних «основ'ян», М. Костомарова і П. Куліша, щодо неминучості державного возз'єднання з Російською імперією [38, С. 60–61]. З іншого боку, загальне враження Б. Грінченка позитивне, бо ключова заслуга «Основи», на його думку, в захисті ідеалів Т. Шевченка та сприянні національного самопізнання. «Ми тепер ширше, може, й глибше дивимося на деякі питання, але се тільки тим, що живемо пізніше, і се не зменшує того високого добра, яке вчинила «Основа» за свого часу» [38, С. 63]. Ця думка справді важлива, позаяк Б. Грінченко одним із перших пропонує ширшу оптику при розгляді «основ'янських» студій. У пізнішій статті, присвяченій П. Кулішу, Б. Грінченко детально проаналізував стосунки П. Куліша з Т. Шевченком і М. Костомаровим, намагаючись деконструювати заяви О. Кониського про заздрість П. Куліша щодо їхньої популярності [39, С. 519].

Надзвичайно інформативною і масштабною стала стаття І. Стешенка «Українські шестидесятники» 1908 р., в якій автор зачепив низку «основ'янських» тем. По-перше, він, як і Б. Грінченко, відзначав ідейну тяглість Кирило-Мефодіївського товариства з «Основою», а також наголошував на провідній ролі П. Куліша у творенні часопису [40, С. 41–42].

По-друге, намагався осмислити історіософські концепції «Основи» крізь призму програмних документів часопису і, враховуюи захоплення марксизмом у цей період, критикував журнал за відсутність «економічної моделі» і незнання комуністичних ідей, що ставали популярними в тогочасній Західній Європі [40, С. 42–43]. Як приклад називав російську ліберальну пресу: «Современник», «Русское слово», «Отечественные записки», що зближали російську інтелігенцію з західноєвропейськими комуністичними ідеями [40, С. 43]. «Основа» ж, на його думку, була обмежена ідеєю слов'янофільства, хоч і справляла позитивне враження, бо пропагувала демократизм і була проти «експлуатації народу» [40, С. 47]. Робота І. Стешенка, хоч і побудована на марксистських ідеалах, є одним із найґрунтовніших досліджень «Основи» цього часу.

М. Грушевський в «Ілюстрованій історії України» (1911 р.) зазначав, що журнал «Основа» мав важливе значення, об'єднавши українську інтелігенцію Російської імперії та визначивши їм поступовий, народолюбний шлях [41, С. 506]. За відсутності радикальних політичних ідей «кирило-мефодіївців», журнал зосереджувався на соціальних питаннях. М. Грушевський позитивно відгукувався про прагнення «основ'ян» щодо визволення селянства та впорядкування громадського життя [41, С. 505]. Як і багато хто до нього, він відзначав внутрішні причини «Основи» як ключові, що призвели до її припинення [41, С. 506].

«Основою» С. Русова завершила перший, на її погляд, період розвитку української літератури XIX ст. (1798–1862 рр.). Це дуже різноманітна робота, зосереджена як на ключових персоналіях, так і на менш відомих авторах, як Д. Мордовець, П. Кузьменко, а також чи не вперше проаналізовано доробок Ганни Барвінок. С. Русова пише, що Ганна Барвінок фокусувалася у творах на становищі жінки в українському селі, відзначає її чудову українську літературну мову та стиль письма [42, С. 316]. С. Русова загалом стверджувала, що «Основа» продовжувала лінію Кирило-Мефодіївського братства, але відійшла від розпливчастих ідей слов'янської єдності до конкретних практичних завдань просвітницького характеру в дусі національної культури [42, С. 317].

Після 1890-х рр. і з виходом українства на політичну арену проблематика жваво розвивається. Суспільно-політичні категорії оцінки (критика або похвала «Основи» за недостатню політизацію, сепаратизм, культурництво) не зникли з науково-публіцистичного обрію, водночас до цих категорій додалося значне нашарування джерелознавчих праць, простежуються тенденції до збільшення рівня дослідницької глибини. Цьому посприяла низка періодичних органів, які, фактично, продовжили діяльність «Основи» – «Киевская старина», «ЗНТШ», журнал «Україна». На початку 1917-х рр. в історіографії

«Основа» вже сформувалася як ключовий елемент українського національного руху 60-х рр. XIX ст.

2. «Основ'янські» студії в добу української національно-демократичної революції (1917–1921 рр.). Період характеризується невеликою кількістю досліджень, але особливістю його є те, що з початком революційних подій в Російській імперії у 1917 р., українські науковці отримали доступ до цензурних архівів та інших, раніше недосяжних матеріалів.

«Основ'янські» студії виходили в київських часописах «Україна», «Наше минуле», а також переведеному до Києва «Літературно-науковому Вістнику» під редакцією М. Грушевського. Провідний внесок у вивчення «Основи» за цей час зробили В. Міяковський та П. Зайцев.

П. Зайцев, головний редактор часопису «Наше минуле», зосереджував дослідження на шевченкознавстві, приділяючи особливу увагу діяльності «Основи» та петербурзького українофільського гуртка, де Т. Шевченко провів останні роки життя. Його праці були виразно джерелознавчі. Зокрема, він опублікував листування П. Куліша з Н. Білозерською за другу половину 1850-х рр., що проливає світло на їхні стосунки та непросту взаємодію П. Куліша з В. Білозерським [43, С. 158].

1919 р. П. Зайцев оприлюднив неопубліковані сторінки щоденника Т. Шевченка, які вперше мали з'явитися в «Основі». Аналізуючи, чому «Основа» не опублікувала щоденник повністю, дослідник вказує як на зовнішню цензуру, так і на самоцензуру редакції. «Основ'яни» вважали неетичним публікувати деякі фрагменти через їхню інтимність, недавність написання та наявність компромату про різних осіб [44, С. 3]. Ці міркування П. Зайцева розкривають складність цензурних механізмів того часу, коли редактори «Основи», дбаючи про перспективи своєї діяльності, змушені були вдаватися до самоцензурування.

Важливий внесок у дослідження цього періоду зробив В. Міяковський, який аналізував «Основу» порівняно з іншими тогочасними часописами та їхніми проєктами. Зокрема, він доводив спорідненість програм альманаху «Хата» П. Куліша та «Основи», припускаючи, що перша могла б замінити другу, якби отримала дозвіл цензури [45, С. 101]. Цю гіпотезу, хоч і не нова в історіографії, підтвердив В. Міяковський публікацією архівних матеріалів Головного управління цензури, що засвідчують відмову П. Кулішу у виданні «Хати» [45, С. 103].

Як і П. Зайцев, В. Міяковський зробив вагомий внесок у вивчення цензурних обставин. Наприклад, він виявив, що П. Куліш, побоюючись заборони «Основи», не опублікував у цьому «архі-малоросійському» часописі роман «Исправницкая дочка», натомість відправивши його до «Русского Вестника» [45, С. 101]. Це свідчить, що цензура враховувала не лише зміст тексту, а й місце його публікації, посилюючи контроль над українськими виданнями.

Узагальнюючи дослідження В. Міяковського з історії цензури та «Основи», варто відзначити його статтю в журналі «Україна», присвячену цензурній історії словника української мови К. Шейковського, про який в «Основі» опубліковано коротку замітку «Опыт южно-русского словаря» [46; 47, С. 83–84]. Працюючи з матеріалами Київського цензурного комітету, В. Міяковський встановив, що передмову до словника заборонила цензура через розгляд у цій передмові становища України та її відносин з Росією та Польщею. Він наводить найкритичніші уривки, що викликали невдоволення цензора, та робить висновок, що хоча в «Основі» згадувалися деякі аспекти українсько-російсько-польського трикутника, вільно обговорити українсько-російські відносини було неможливо, що і призвело до заборони передмови до словника К. Шейковського [47, С. 83–84].

Львівський дослідник О. Барвінський вивчав «Основу», розглядаючи її як ключовий центр продовження ідей розвитку Кирило-Мефодіївського братства. Зокрема, він дослідив вплив статті М. Костомарова «О преподавании на южнорусском языке», опублікованої в «Основі», на становлення української мови як громадсько-наукової. Барвінський не лише аналізує аргументи Костомарова щодо впливу мови на національну ідентичність, але й розглядає ширший контекст публікації, презентуючи реакцію тогочасної інтелігенції. Він цитує статті опонентів ідеї, що гуртувалися навколо «Русского Вестника», «Московских Ведомостей», «Вестника Юго-Западной и Западной России» та інших провідних періодичних видань Російської імперії [48, С. 83]. Водночас, дослідник зазначає, що в «Основі» текст Костомарова викликав значний інтерес, і до закриття журналу було опубліковано ще дев'ять статей, які рефлексували над закликом українського історика (О. Барвінський наводить посилання на ці статті та аналізує їх) [48, С. 84]. Цей вагомий внесок дослідника вперше демонструє «життя» публікації «Основі» та подальший розвиток її ідей у суспільному дискурсі.

У спогадах О. Барвінського, написаних у 1915–1926 рр., описано, як «Основу» сприймали українофіли підавстрійської України у 1860-х рр. Автор виділяє роботи класичного «основ'янського» тріо – П. Куліша, М. Костомарова і Т. Шевченка – але також згадує й про Л. Жемчужникова в контексті народознавчої діяльності. Для нього найважливіша роль «Основи» полягає у популяризації Т. Шевченка серед місцевих інтелектуалів [49, С. 161, 183–184]. Львівський вісник «Мета» К. Климковича, за словами О. Барвінського, продовжував справу «Основи» на галицьких теренах [49, С. 168]. Галицькі інтелектуали за ініціативи Л. Лукашевича активно передруковували матеріали «Основи» у власні періодичні та неперіодичні видання [49, С. 176]. О. Барвінський характеризує «Основу» як безсумнівно найважливіше джерело для україно-знавства у другій половині 1860-х рр. [49, С. 183].

На завершення варто розглянути показову рецензію В. Науменка на книгу І. Огієнка «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» [50]. В. Науменко гостро критикує цю працю, зокрема, за висвітлення діяльності «Основи». І. Огієнко стверджує, що журнал припинив існування через утиски уряду, на що В. Науменко, посилаючись на С. Єфремова та М. Грушевського, заперечує, вказуючи на фінансові труднощі як основну причину закриття «Основи» [50, С. 13–14]. Тож у цій рецензії В. Науменко наочно демонструє, що стосовно ключових аспектів історії часопису вже склалися усталені уявлення в українській інтелігенції цього періоду.

Отже, в період Української національно-демократичної революції часопис «Основа» не був окремим об'єктом дослідження, що пояснюється не спадом інтересу до нього, а навпаки – його загальною відомістю та поширеністю. Як свідчив В. Науменко в критичній рецензії щодо роботи І. Огієнка: «…не гаразд авторові «Української культури» не знати того, що такий значний на Україні журнал, як «Основа», не був припинений урядом, а припинився сам, найголовніше через брак грошей» [50, С. 13]. Українська інтелігенція класифікувала «Основу» як помітний і вивчений факт. Про це додатково свідчить чимала кількість робіт, присвячених маловідомій на той час українській періодиці 1860-х рр. [51; 52; 53].

Отже, «Основа» стала «жертвою» власної популярності. Дослідники, отримавши доступ до раніше недосяжних матеріалів після революцій 1917 р., зосередилися на висвітленні маловідомих тем української журналістики. Водночас на глобальному рівні «Основа» розглядалася як нова ітерація ідей Кирило-Мефодіївського товариства. Найчастіше «Основа» згадувалася в контексті цензурної політики Російської імперії, що також пояснюється відкриттям архівів цензурних комітетів.

3. «Основ'янські» студії у перші роки радянської доби (1923–1931 рр.). У перші роки існування СРСР і на початку 1930-х рр. українські студії переживали ренесанс. У рамках політики коренізації академічні установи рясніли україномовною науковою періодикою, висвітлюючи різні питання української історії.

Значну увагу «Основі» приділено на сторінках київського журналу «Україна», відновленого 1923 р. Серед ключових досліджень у цьому контексті слід виділити праці В. Петрова (Домонтовича), С. Глушка, О. Михалевича, О. Грушевського та І. Житецького. Хоча їхні роботи здебільшого зосереджені на персональних взаєминах між працівниками часопису, дослідники зробили вагомий внесок у розширення джерельної бази, опублікувавши їхні листування та біографічні дані. Оскільки «Україна» була періодичним виданням Історичної секції ВУАН, чимало матеріалів, отриманих її співробітниками, знайшли місце на сторінках цього журналу.

Так, В. Петров (Домонтович) детально досліджував різні аспекти діяльності «Основи» та її кореспондентів. Його праця «Шевченко, Куліш, В. Білозерський – їх перші стрічі» (1925 р.) висвітлює суперечності в редакційному колі «Основи», що уможливлює зробити висновки про внутрішні причини занепаду журналу [54]. Він вперше звернув увагу на зв'язок між конфліктами П. Куліша та В. Білозерського у 1840-х рр. та періодом появи «Основи» [54, С. 46–47].

У наступних публікаціях В. Петров зосередився на окремих особистостях, зокрема, видав монографію про діяльність П. Куліша у 1850-х рр. Хоча запланований другий том [55, С. IV], присвячений безпосередньо «основ'янському» періоду життя П. Куліша, не був опублікований, перший том дуже цінний для розуміння нашої теми. Там ідеться про діяльність П. Куліша після 1857 р., коли той оселився в Петербурзі та пов'язав її з громадським рухом, розробляючи та поширюючи «культурницьку» історіософію [55, С. 278–305]. У цій роботі також порушується питання взаємин П. Куліша та Т. Шевченка [55, С. 255–277], що набули нового розвитку після 1857 р., коли Т. Шевченку дозволили повернутися з заслання. Автор приділяє увагу і творчості П. Куліша в цей період, зокрема детально аналізує історію написання й сюжети двотомника «Записки о Южной Руси» (1856–1857 рр.), який частково став прообразом «Основи» [55, С. 523–561]. В. Перетц 1931 р. опублікував рецензію на вказану монографію під промовистою назвою «П. Куліш і його новий біограф». Хоча він відзначав недостатній рівень критичного підходу до джерельної бази, загальне враження від роботи було позитивним. На думку В. Перетца, ніхто до В. Петрова не досліджував постать П. Куліша так глибоко [56, С. 43].

О. Михалевич, працюючи в Інституті рукопису Всенародної бібліотеки України в Києві (сучасна НБУВ), надіслав до співробітника Історичної секції ВУАН О. Тулуба автобіографічні матеріали В. Менчиця про М. Костомарова періоду «Основи» [57, С. 14]. Ці матеріали є важливим джерелом для розуміння внутрішніх процесів в колі петербурзьких громадівців та їхнього бачення власних перспектив. Зокрема, В. Менчиць передає такий вислів М. Костомарова: «Я гадаю на основі того, що мені траплялося бачити, чути, читати та виучувати, що українські народні особливості, такі дорогі нашому серцеві, доховаються тільки до того часу, поки, залізниці, телеграф та інші здобутки цивілізації не пройдуть у всі закутки нашої рідної землі… Загальна літературна російська мова цілком випхне українську мову, навіть з родин, звідусіль, навіть з самих глухих кутків. Такий мій погляд!» [58, С. 67–68].

Сильвестр Глушко опублікував 23-річне листування П. Куліша з Л. Жемчужниковим (1854–1877 рр.) з власними коментарями, намагаючись розібратися у мотивах, що спонукали П. Куліша до активної комунікації з

поміщиками [59, С. 164]. Аналізуючи листування, автор дійшов висновку, що дружба між П. Кулішем та Л. Жемчужниковим ґрунтувалася на взаємній вигоді: Л. Жемчужников мав широкі зв'язки серед малоросійської еліти, з якою він знайомив П. Куліша, а той, у свою чергу, отримуючи від поміщиків історичні матеріали, ділився ними з Л. Жемчужниковим [59, С. 166]. Однак, як зазначає С. Глушко, дружні стосунки між ними були щирі, а взаємна вигода лише зміцнювала їх. Аргументом цього є відвертість П. Куліша, який у листах до Л. Жемчужникова відкрито обговорює раптові зміни настрою, особисті проблеми та суперечливість власних переконань [59, С. 169].

Вагомий внесок у дослідження зробив також О. Грушевський, який проаналізував федералістську концепцію Русі М. Костомарова, провідного дослідника в цій галузі за часів «Основи». О. Грушевський дослідив полемічне середовище того часу та дійшов висновку, що М. Костомаров, впроваджуючи ідею федеративного устрою Русі, виступав проти офіційної позиції Російської імперії [60, С. 57].

Вагомий внесок у дослідження «основ'янських» студій зробив І. Житецький, син П. Житецького, співробітника «Основи». У праці «Київська громада за 60-тих років» він розглядає «Основу» як важливий чинник впливу на локальні громади, демонструючи соціальний контекст взаємин однодумців з різних частин Російської імперії. Зокрема, автор описує обставини зближення хлопоманів та редакції «Основи» [61, С. 91–92], підкреслюючи важливість цього журналу як прояву столичного українофільства для «материкової» України, особливо Києва, Лівобережжя та Харківщини [61, С. 107]. Він зазначає, що припинення «Основи» мало більш руйнівний вплив на моральний стан українських активістів, ніж арешти та заслання, що розпочалися з 1862 р. [61, С. 107].

Монографія М. Гніпа, подібно до статті І. Житецького, досліджує діяльність конкретної громади, але вже Полтавської. Ця праця цілком присвячена цій громаді та скрупульозно висвітлює різні аспекти її культурно-національної діяльності. Зокрема, М. Гніп детально розглядає взаємодію О. Кониського та В. Кулика з «Основою», аналізуючи їхні публікації в журналі. Він доходить висновку, що обидва перебували під ідейним впливом М. Костомарова (якого він вважає головним ідеологом «Основи») щодо народної освіти та придатності української мови до наукової діяльності [62, С. 21]. Автор намагається оцінити заклики О. Кониського і В. Кулика до панства з погляду класової боротьби, характеризуючи їхній світогляд як «політично невиразно окреслений національно-буржуазний» [62, С. 21–22]. Проте, попри подібні радянські штампи, М. Гніп вперше настільки детально проаналізував одну з найбільших тогочасних громад – Полтавську – у її взаємодії з «Основою». Автор також вперше опублікував допити А. Шиманова, В. Шевича та В. Лободи 1862 р., які мають стосунок і до діяльності петербурзького часопису [62, С. 52–59].

В. Данилов опублікував одну з найважливіших статей щодо взаємин М. Максимовича та журналу «Основа» [63]. Прикметно, що автор належить до плеяди радянських дослідників, хоча опублікувався він у «ЗНТШ». Це було цілком нормальним у Радянському Союзі першого десятиліття, коли діяла політика коренізації. Так, чимало дослідників міжвоєнної Польщі, про яких піде мова далі, публікуватися у радянських виданнях і були членами тамтешніх наукових інституцій.

У короткій статті В. Данилова детально описано специфіку погодження М. Максимовича на співпрацю з «Основою», яка відбулася фактично без згоди колишнього ректора Київського університету Св. Володимира. Однак не це спричинило їхній подальший розрив. Звертаючись до епістолярної спадщини М. Максимовича, В. Данилов довів, що редакція «Основи» не виплатила йому гонорар за статті, опубліковані протягом перших шести місяців існування журналу [63, С. 324]. Розмірковуючи над причинами цього вчинку, В. Данилов зазначає, що навряд чи це можна пояснити забуттям або недбальством, і вважає такі дії цілеспрямованими через конфлікт М. Максимовича з П. Кулішем щодо постаті М. Гоголя [63, С. 325]. Хоча автор припускає, що саме П. Куліш міг ініціювати невиплату гонорару, ця гіпотеза потребує подальшого дослідження та обґрунтування.

С. Єфремов включив «Основу» у ширший контекст українського книговидання у короткому огляді розвитку української книги за 1798–1916 рр. Хоча він не вніс нового у вивчення петербурзького часопису, важливою є його ідея про розподіл видавничих обов'язків: він одним з перших розмежував роль П. Куліша та Д. Каменецького у видавничому процесі після 1857 р. та до введення Валуєвського циркуляру 1863 р. На його думку, Куліш був ідейним натхненником, тоді як Д. Каменецький відповідав за технічну реалізацію [64, С. 8–9]. Досить актуальною залишається думка С. Єфремова про значну роль студентів у поширенні україномовної літератури серед селян, яку він висловив на основі статті В. Гнилосирова (на той час студента) про те, що він розповсюджував книжки на ярмарку в Охтирці, опублікованій в «Основі» [64, С. 8].

У цей період досліджувалися не лише найвідоміші діячі, пов'язані з «Основою». С. Руданський, цікава постать, що поєднувала фах лікаря з поетичним та етнографічним талантом, став об'єктом монографії А. Кримського та М. Левченка (1926 р.). Автори дійшли висновку, що шість його україномовних поезій, опублікованих в «Основі» (ймовірно, майже всі прижиттєві публікації С. Руданського) значно вплинули на сучасників-українофілів, які сприяли поширенню його творчості на Галичину, де його твори передруковували в місцевій періодиці [65, С. 52]. Однак у Петербурзі, де «Основа» мала найбільшу популярність через розташування, праці С. Руданського не здобули широкого визнання [65, С. 52]. Ця робота є яскравим прикладом того, як «Основа» сприяла популяризації маловідомих на той час українських діячів.

М. Грушевський також долучився до радянського доробку вивчення «основ'янських» публікацій. Так, у передмові до збірника наукових та публіцистичних робіт М. Костомарова, М. Грушевський називає період з 1859 р. по 1864 р. центральним п'ятиліттям М. Костомарова, а його «основ'янські» публікації – переворотом історичного мислення з історії східного слов'янства [66, С. X]. У праці М. Грушевський детально розглянув ключові статті М. Костомарова, опубліковані в «Основі», приділивши особливу увагу дискусії між «Основою» та «Сіоном». Він підтримав критику «Основи» щодо того, що одеський вісник, замість конструктивного діалогу, вдався до наклепів та звинувачень у сепаратизмі через державні органи [66, С. XIV–XV]. Водночас М. Грушевський критикував М. Костомарова за надмірну емоційність, зазначаючи, що той, коментуючи необхідність рівноправності між українцями та євреями, завершив думку фразою про небажання українців асимілювати євреїв [66, С. XV].

Є. Кирилюк 1929 р. опублікував важливий довідковий матеріал – «Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього». Робота вдало структурована хронологічно, пронумерована та надає можливість зробити висновки про кількісний вимір «основ'янських» публікацій П. Куліша, а також співставити його з іншими періодами його діяльності [67].

Монографія Ф. Савченка «Заборона українства», вперше опублікована в 1930 р., вважається важливим внеском в історіографію [68]. Як зазначає А. Котенко, жоден дослідник до Ф. Савченка не зміг так вдало синтезувати період з 1860-х рр. до початку 1900-х рр. [69, P. 520]. Попри загальне позитивне враження від дослідження, варто зазначити, що структура роботи не є цілком вдалою. Автор чомусь ділить розділи не за хронологічним принципом, а починає з Південного-західного Відділу російського географічного товариства (1873–1876 рр.) [68, С. 1–123], потім переходить до загального огляду журналістики 70-х рр. XIX ст. [68, С. 127–179], а вже в третьому розділі знову повертається до конкретики – Емського указу 1876 р. [68, С. 183–229]. Завершується робота логічно: додатковими матеріалами, серед яких є листи 1860-х рр., дотичні до нашого дослідження [68, С. 233–383].

У контексті нашої теми ключові напрацювання Ф. Савченка зосереджені в третьому розділі, присвяченому Емському указу. Тут він пише про українство початку 1860-х рр. та встановлює зв'язок між Валуєвським циркуляром (1863 р.) та Емським указом (1876 р.). Питання цензурування є наскрізною лінією всієї роботи. Через цю призму Ф. Савченко розглядає події громадсько-культурного життя Російської імперії з 1860-х рр. Він доходить висновку, що не «Основа», не недільні школи і не українська абетка стали причиною появи Валуєвського циркуляру, а потенційна можливість поширення «хлопоманської» української пропаганди в армії через союз

полковників Красовських з «хлопоманами», такими як В. Антонович та П. Чубинський [68, С. 200–201]. Як вагомий аргумент Ф. Савченко наводить рапорти, доповіді та інші архівні матеріали, що віддзеркалювали занепокоєння у військовому міністерстві протягом 1862 р., що зрештою призвело до появи сумнозвісного циркуляру [68, С. 200–204]. Крім того, Ф. Савченко цікаво коментує українсько-польську дискусію, що розгорнулася в «Основі». На думку автора, відповідь поляків на звинувачення «основ'ян» була слабкою, оскільки вони зосереджувалися не на критиці «Основи», а на російській адміністрації, закликаючи захистити себе «від коліївщини, соціальної революції», маючи на увазі нападки «Основи» [68, С. 27]. Зокрема, М. Грабовський у газеті «День», опозиційній до «Основи», нагадував російській інтелігенції про небезпеку українофільства, яке, на його переконання, прагнутиме до сепаратизму та відокремлення [68, С. 27]. Це нагадує схожу стратегію дискусії, продемонстровану одеським єврейським вісником «Сіон».

У 1920-х – 1930-х рр. спостерігалася активізація досліджень постатей Т. Шевченка та П. Куліша. Зокрема, в контексті петербурзького часопису вони згадуються у працях М. Плевако, О. Дорошкевича та вже згаданих роботах В. Петрова.

М. Плевако досліджує сприйняття Т. Шевченка в російській критиці на початку 1860-х рр., коли вийшло третє видання «Кобзаря» та його російськомовний варіант, а також низка інших творів на сторінках «Хати» та «Основи». Незважаючи на ідеологічний контекст радянської історіографії, зокрема сумнівні висновки про необхідність «боротьби з культом Шевченка» та вивчення його в рамках «марксистських студій» [70, С. 74], автор простежує еволюцію сприйняття Т. Шевченка серед російської інтелектуальної еліти. Він аналізує погляди авторитетних російських літературних критиків В. Бєлінського (1840-і рр.) та М. Добролюбова (1860-і рр.). Якщо перший ставився до української мови та творчості Т. Шевченка вкрай негативно, то М. Добролюбов, хоч і поділяв антиукраїнські погляди, визнавав право українців на власну мову та відзначав роль Т. Шевченка як народного поета [70, С. 11–12].

О. Дорошкевич присвятив значну увагу дослідженню особистого життя П. Куліша. У монографії «Куліш і Милорадовичівна» (1927 р.) він показав, що в 1856–1860 рр. П. Куліш був захоплений Олександрою Милорадович [71, С. 29], що безпосередньо впливало на його психологічний стан і творчу діяльність напередодні виходу «Основи». Ця праця також цінна з джерелознавчого боку: перша половина книги – це аналіз О. Дорошкевича стосунків П. Куліша з О. Милорадович, друга ж половина – це їхнє особисте листування, яке раніше не публікували [71, С. 53–108].

Після 1931 р. дослідження «Основи» зникли з публічного наукового дискурсу через завершення політики коренізації та початок сталінських

репресій проти українських науковців. Серед згаданих дослідників були репресовані С. Єфремов, Ф. Савченко, О. Грушевський, за не до кінця з'ясованих обставин помер М. Грушевський, а М. Левченко був доведений до самогубства.

Протягом 1923–1931 рр. було опубліковано найбільше праць про діяльність часопису «Основа» за всю історію його дослідження в окреслений час. В. Петров, М. Плевако та О. Дорошкевич зосереджувалися на постатях П. Куліша та Т. Шевченка, тоді як І. Житецький та М. Гніп вивчали вплив «Основи» на локальні громади та внесок менш відомих діячів. В. Данилов досліджував взаємини М. Максимовича з журналом, а С. Єфремов розглядав його у ширшому контексті українського книговидання. Монографія Ф. Савченка стала найвизначнішою працею цього періоду, розглянувши «Основу» в контексті цензурної політики Російської імперії та українсько-польської дискусії.

Попри ідеологічні обмеження радянської доби, дослідники цього періоду розширили джерельну базу та висвітлили різні аспекти діяльності журналу та його учасників, заклавши підґрунтя для подальших досліджень. На жаль, сталінські репресії перервали цей науковий поступ, призвівши до трагічних наслідків для багатьох дослідників.

4. «Основ'янські» студії на західноукраїнських землях та в діаспорі до початку Другої світової війни (1923–1939 рр.). Згідно з Я. Калакурою, дослідників Західної України та української діаспори у міжвоєнний період слід розглядати як єдину групу, при цьому розмежовуючи їхню діяльність у рамках цієї групи [72, С. 272]. Це обґрунтовується низкою спільних рис. Зокрема, як західноукраїнські вчені, так і представники другої хвилі культурно-політичної еміграції створили в цей час численні українознавчі центри та осередки, різноманітні навчальні заклади, де активно вивчалися актуальні проблеми історичної науки [72, С. 278].

Діаспорний період досліджень «Основи» розпочався 1923 р. з «Огляду української історіографії» Д. Дорошенка [73]. Перебуваючи в еміграції після поразки Української революції 1917–1921 рр., дослідник наголосив на значних втратах для української історичної науки після закриття «Основи», яка була її важливим рупором. Він підтримав думку М. Грушевського щодо особливої цінності статей М. Костомарова, опублікованих у журналі [73, С. 96]. Д. Дорошенко підкреслює розквіт діяльності П. Куліша в період існування «Основи», відзначаючи важливість його статей для «критичного погляду на самих себе в минулому й сучасному» [73, С. 123]. Загальні враження дослідника від «Основи» є стриманими. Він визнає її важливість як українофільської платформи, але вважає, що журнал не зміг виробити чіткої політичної програми, здатної відповісти на актуальні потреби пореформеної

Російської імперії [73, С. 177]. Д. Дорошенко вказує на недостатню амбітність та обмеженість тематики питаннями народної освіти, свободи україномовних вистав, концертів і творчості [73, С. 177].

В іншій роботі Д. Дорошенко здійснив історіографічний огляд праць про П. Куліша за 15 років (1914–1928 рр.). Цікавим є його коментар щодо роботи з архівом «Основи» 1914 р. [74, С. 311], який наразі розпорошено й не віднайдено. Аналізуючи працю П. Зайцева «Нові матеріали до біографії й творчості Шевченка» (1919 р.), Д. Дорошенко звернув увагу, що П. Куліш написав передмову до «Неофітів» Т. Шевченка, намагаючись замаскувати алюзії на імперський режим, але редакція «Основи» опублікувала поему без передмови [74, С. 311]. Це свідчить про особливості самоцензури редакції, а також про те, що роль П. Куліша в журналі не була вирішальною. Д. Дорошенко також акцентує на маловідомих публікаціях щодо проблематики «Основи», зокрема на статтях В. Петрова [74, С. 313–314].

П. Зайцев, якого раніше ми згадували в контексті його діяльності в журналі «Наше минуле» у 1918–1919 рр., також зробив внесок у дослідження «Основи», опублікувавши 1934 р. статтю про взаємини Т. Шевченка з поляками у журналі “Biuletyn Polsko-Ukrainski” [75]. Він стверджує, що найбільший інтерес до українського поета серед поляків спостерігався на початку 1860-х рр., під час підготовки Січневого повстання та діяльності «Основи», коли відбувалася активна польсько-українська дискусія [75, P. 22–23]. П. Зайцев розглядає різні аспекти польської рецепції Т. Шевченка, відзначаючи його популярність у певних колах польського суспільства. Як доказ він наводить польські промови на похороні Т. Шевченка, зокрема, промову студента Хорошевського, члена польської революційної організації, яку очолював З. Сєраковський. На думку П. Зайцева, заслугою «Основи» є повна публікація цієї промови (єдиний часопис, який це зробив), бо інакше вона могла б бути втрачена [75, P. 27]. Загалом, П. Зайцев у статті акцентує на моментах українсько-польського порозуміння, до яких була причетна й «Основа» [75, P. 24].

Найвагоміший внесок серед дослідників діаспори цього періоду у вивчення «Основи» безперечно належить А. Животку. Спеціалізуючись на вивченні преси, автор проаналізував зовнішні характеристики журналу, зокрема обсяг видання, складну пагінацію, обкладинки та формат, що раніше не ставали предметом аналізу і залишаються актуальними до сьогодні [76, С. 55–56]. Наприклад, говорячи про обсяг, А. Животко зазначав, що номери журналу були значно більшими (22–24 друкованих аркуші), ніж заявлені 12–15 аркушів у передплатних оголошеннях, що, на його думку, завдавало матеріальної шкоди виданню [76, С. 56]. Сучасні дослідники «Основи» погоджуються з цією тезою, доповнюючи її власними інтерпретаціями [77, С. 18].

Робота А. Животка не обмежується лише технічними характеристиками «Основи». У статтях в часописі «Українська книга» [76; 78; 79] він представив повну історію журналу, включивши опис більшості рубрик [78, С. 72–74], розбір полемічних статей «Основи» [79, С. 83–90], а також підсумував вплив «Основи» на тогочасне суспільство, зокрема через рецепцію російської преси щодо часопису [79, С. 90–95]. Цікавим є також його погляд на причини закриття часопису. А. Животко намагається спростувати поширену думку про припинення видання через невдале керівництво В. Білозерського, простежуючи походження цієї інтерпретації до П. Куліша, якому повірили сучасники через його безпосередню близькість до редакційного кола [80, С. 91–92]. На думку А. Животка, «Основа» справді припинила існування через фінансові труднощі, але ключову роль у цьому процесі відіграла не так некомпетентність керівництва, як байдужість еліт. Ніхто з поміщиків не виявив бажання фінансувати видання в його початковому форматі, а спроба В. Білозерського переформатувати «Основу» у тижневик, що було б економічно вигідніше, не отримала схвалення цензури [80, С. 92–93]. Тож А. Животко припускає, що «Основа» могла б продовжити існування 1863 р., якби було забезпечене фінансування, оскільки повторний дозвіл на наявний часопис не був би потрібен.

Львівські дослідники відігравали провідну роль у вивченні «Основи» крізь призму її контактів із західноукраїнською інтелігенцією. 1923 р. М. Возняк опублікував у празькому журналі «Нова Україна» статтю «Листування Панька Куліша з Олександром Кониським», яка, попри назву, зосереджена на аналізі журналістських планів та діяльності П. Куліша, а не на їхньому листуванні [81]. Автор приділяє особливу увагу періоду «Основи» в житті П. Куліша, хоча не вносить суттєвих нововведень у дослідження, спираючись лише на опубліковані джерела. Цінність цієї роботи полягає у ширшому погляді на видавничі плани П. Куліша. М. Возняк показує, що 30 років (з 1850-х до 1880-х рр.) П. Куліш наполегливо створював власне видавництво як у Російській, так і в Австро-Угорській імперіях [81, С. 269–270, 274–275]. Головною перешкодою, яку йому так і не вдалося подолати, було фінансове забезпечення. «Основа» в цьому контексті постає найбільш вдалою реалізацією планів П. Куліша.

Найпліднішим дослідником «Основи» на західноукраїнських землях був К. Студинський. Усі його «основ'янські» студії дотичні до теми взаємодії журналу з галицькою інтелігенцією. У 148 томі «ЗНТШ», присвяченому 30-й річниці смерті П. Куліша, К. Студинський опублікував листування П. Куліша з Я. Головацьким за 1850-ті – 1866 рр., додавши власні коментарі [82]. У них він зазначає, що П. Куліш двічі ігнорував свого кореспондента, довго не відповідаючи на листи. На думку автора, це спонукало Я. Головацького 1862 р.

звертатися вже до редакції «Основи» в особі В. Білозерського, запитуючи про стан справ і з проханням надіслати йому журнал до Львова [82, С. 243]. Щодо причин закриття «Основи», К. Студинський вважає, що основними чинниками були цензурний тиск, а також рішення П. Куліша продати свою книгарню в Петербурзі та переїхати до Наддніпрянщини [82, С. 263].

В іншій статті К. Студинський досліджує співпрацю О. Кониського, одного з найактивніших авторів «Основи», з галицькими видавцями. Він зазначає, що інтерес до О. Кониського з боку львівського журналу «Слово» виник саме завдяки його публікаціям у петербурзькому часописі [83, С. 273]. Стаття важлива для розуміння ролі «Основи» у налагодженні співпраці між українськими інтелектуалами, які перебували під владою різних імперій.

Слід відзначити об'ємну працю К. Студинського «Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр.», видану в Харкові 1931 р. [84]. Зібрана епістолярія широко висвітлює контакти української інтелігенції обох імперій і є значним джерелом для дослідників «Основи», позаяк багато співробітників почала працювати з галицькою періодикою після закриття «Основи».

Остання значна публікація цього періоду, також авторства К. Студинського, присвячена життєпису В. Білозерського [85]. Особливу увагу приділено взаєминам В. Білозерського з Т. Шевченком [85, С. 579]. Загалом ставлення К. Студинського до «Основи» є позитивним, він не пропонує нових інтерпретацій, але його заслуга полягає у контекстуалізації постаті В. Білозерського у тогочасні літературні процеси. Наприкінці статті К. Студинський вказав, що планує й надалі говорити «про її [«Основи». – *Авт.*] значення для українства над Дніпром і в Галичині» [85, С. 583]. Але подальші його праці на цю тему не були опубліковані через початок Другої світової війни та встановлення радянської влади у Львові.

Отже, дослідження «Основи» в українській діаспорі та на західноукраїнських землях у міжвоєнний період значно поглибили розуміння історії цього часопису. Увага до взаємодії «Основи» з галицькими видавцями й інтелектуалами може свідчити про прагнення дослідників об'єднати український культурний простір, подолати імперські кордони та показати спільність інтересів українців у різних регіонах. Ключовими напрацюваннями цього періоду є праці А. Животка, який вперше здійснив комплексний аналіз журналу, з урахуванням його технічних аспектів, та К. Студинського, який опублікував низку невідомих раніше листувань і проаналізував діяльність провідних «основ'ян» у Галичині в перші роки після закриття часопису. Ці дослідження не лише розширили джерельну базу, а й запропонували нові інтерпретації ролі «Основи» в українському національному русі.

Висновки. На початковому етапі, одразу після закриття журналу 1863 р., колишні члени та сучасники «Основи» здебільшого публікували спогади,

щоденники й автобіографічні відомості, в яких згадувався петербурзький часопис. У цих працях «Основа» сприймалася як достатньо свіже явище, що викликає ностальгію. Окрім цього, українські активісти використовували «Основу», щоб підважити власну суспільно-політичну позицію щодо лояльності українофільства, оскільки звинувачення в сепаратизмі стали активно лунати зі шпальт російської імперської періодики ще напередодні польського повстання 1863 р. Так, колишні «основ'яни» подавали «Основу» як приклад лояльного журналу, що розвиває власну культуру без політичних намірів (М. Костомаров, В. Антонович, П. Куліш). Для сучасників «Основи», не безпосередньо наближених до справ часопису, він був проявом, по-перше, неготовності українофілів початку 1860-х рр. включати політичний зміст у власну діяльність (М. Драгоманов), а, по-друге, обмеженості культурної програми лише національними питаннями (О. Пипін). У роботах І. Франка «Основа» вперше вставлена у ширшу структуру українського культурного розвитку як «перший етап» цього процесу.

З виходом українського руху на політичну арену і появою «Киевской старины» часопис починає «обростати» новою джерельною базою в 1890-х рр. Це істотно популяризувало вивчення «Основи» і звернення до «шістдесятників» загалом. Дослідники цього періоду обмірковували «Основу» в категоріях демократії, марксизму, націоналізму, емансипації, популярних у тогочасному інтелектуальному дискурсі. У роботах цього періоду конкретніше досліджено ідейну трансформацію Кирило-Мефодіївського братства у програму журналу «Основа» (І. Стешенко, М. Грушевський, С. Русова). Більше уваги приділено маловідомим авторам журналу, зокрема вперше проаналізовано доробок Ганни Барвінок (С. Русова). Внаслідок появи наукових центрів навколо «Киевской старины» (з 1907 р. журналу «Україна») та «ЗНТШ», часопис «Основа» до 1917 р. остаточно зайняв чільне місце у національному українському русі.

У період Української національно-демократичної революції (1917–1921 рр.) дослідження «Основи» набули нового імпульсу завдяки відкриттю архівів та доступу до раніше недосяжних матеріалів. П. Зайцев та В. Міяковський зосередилися на вивченні взаємин між членами редакції, публікації джерел та аналізі цензурних обставин, що впливали на діяльність журналу. Втім, журнал не став об'єктом цілісного дослідження, адже акцент робився на маловивчену періодику, якою «Основа» вже не була.

У перше десятиліття радянської доби (1923–1931 рр.) дослідження «Основи» активізувалися завдяки політиці коренізації. З'явилися надзвичайно важливі роботи, зокрема монографія Ф. Савченка 1930 р. з архівними матеріалами про цензуру в Російській імперії другої половини XIX ст. З іншого боку, відзначимо, що «Основа» приваблювала радянську наукову думку наявністю «вигідних» сюжетів, зокрема розрив заможних еліт та

селянства, які подавалися у наукових роботах як елемент класової боротьби (М. Плевако, М. Гніп). Кількісно в цей час було опубліковано найбільше робіт, присвячених «Основі» в окреслені хронологічні рамки. В. Петров, С. Глушко, О. Михалевич І. Житецький, О. Дорошкевич, розширили джерельну базу, опублікувавши листування та інші біографічні відомості учасників журналу. Вони досліджували вплив «Основи» на локальні громади, міжособистісні взаємини, роль «Основи» у тогочасній пресі. Стаття В. Данилова про взаємини М. Максимовича з редакцією «Основи» зробила надважливий внесок у внутрішні проблеми редакційного кола. Проте після 1931 р. дослідження «Основи» були припинені через сталінські репресії та зміну політичного курсу.

Паралельно на західноукраїнських землях і в діаспорі (1923–1939 рр.) вперше почали з'являтися статті, що акцентували на польсько-українському порозумінні на сторінках «Основи» (П. Зайцев). Загалом, тенденцією цього дискурсу був фокус на взаєминах «основ'ян» із львівською інтелігенцією (К. Студинський). Значною новацією стали праці А. Животка, який не лише зосередився на комплексному аналізі змісту чи контексту журналу, а й включив технічні аспекти (формат, пагінація, обсяг видання) та рубрики, що не ставали об'єктами вивчення до цього та істотно доповнили «основ'янську» історіографію.

Отже, протягом 1863–1939 рр. розуміння значення журналу «Основа» суттєво еволюціонувало. Від суб'єктивних спогадів та оцінок перших років після закриття журналу дослідження поступово перейшли до комплексного аналізу його ролі в українському національному русі. За майже 80 років «Основа», залежно від ціннісних та ідеологічних орієнтирів авторів, ставала об'єктом низки інтерпретацій, слугуючи моделлю для аполітичного культурного поступу, обмеженого радикального націоналізму, демократизму, марксизму, національного відродження. Попри розшарування оцінок стосовно ідейної складової «Основи», дослідники загалом сходяться на важливості часопису як центру популяризації Т. Шевченка, засвідчують вагомий вплив П. Куліша на розвиток часопису (хоч і не завжди позитивний), а також відзначають його вплив на розвиток української мови і літератури та на формування національної свідомості.

Перспективність подальших досліджень «основ'янської» історіографії залишається високою. Інтеграція більшої кількості польських, російських та єврейських інтелектуальних дискурсів може виявити нові тенденції у вивченні часопису, особливо в перші десятиліття після його закриття. Враховуючи, що «Основа» вела гострі дискусії з представниками цих народів, їхні погляди є особливо цінними для всебічного вивчення даного періоду. Окрім цього, багатообіцяючим для розширення географічного охоплення може бути компаративний аналіз «Основи» зі схожими періодичними виданнями інших народів, які перебували на етапі національного становлення.

Література:

1. Дудко В. Журнал «Основа» як проект петербурзької української громади. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2006. № 13. С. 3–17.

2. Котенко А. До питання про творення українського національного простору в журналі «Основа». *УІЖ*. 2012. № 2. С. 42–57.

3. Шаркань В. Журнал «Основа» в контексті формування наукового стилю сучасної української мови. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2013. Т. 52. С. 225–229.

4. Айтов С. Українська історіографія та журнал «Основа» в контексті культурно-національного відродження України : дис. … канд. іст. наук : 07.00.06. Дніпропетровськ, 2001. 208 с.

5. Смірнова С. Перший досвід систематизації «Основи»: літературознавець і бібліограф Іван Захарович Бойко. *Журнал «Основа: южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ». 1861-1862: систематичний покажчик змісту*. Київ, 2023. С. 20–23.

6. Гарачковський О. І. Віктор Дудко як журналіст і дослідник журналістики. *Вчені Записки ТНУ Імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 3, № 1. С. 193–197.

7. Гончар О. П. Куліш і М. Костомаров у калейдоскопі українофільського руху (до 200-літнього ювілею П. Куліша). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2019. № 30. С. 6–35.

8. Антонович В. Про українофілів та українофільство. *Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори*. Київ, 1995. С. 135–143.

9. Ульяновський В. Коментарі. *Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори*. Київ, 1995. С. 744–773.

10. Белозерская Н. Николай Иванович Костомаров, 1857-1875 гг. *Русская старина*. 1886. № 3. С. 609–636.

11. Белозерская Н. Николай Иванович Костомаров, 1857-1875 гг. *Русская старина*. 1886. № 5. С. 327–338.

12. Белозерская Н. Николай Иванович Костомаров, 1857-1875 гг. *Русская старина*. 1886. № 6. С. 615–654.

13. Костомаров Н. Автобиография Николая Ивановича Костомарова. *Русская мысль*. 1885. №5. С. 190–223.

14. Костомаров Н. Автобиография Николая Ивановича Костомарова. *Русская мысль*. 1885. № 6. С. 20–54.

15. Костомаров Н. Исторические произведения. Автобиография. Київ : Либідь, 1990. 736 с.

16. Костомаров Н. Украинский сепаратизм. *Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова*. Київ, 1928. С. 193–196.

17. Костомаров Н. Малорусская литература. *Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства*. Київ, 1994. С. 314–325.

18. Франко І. Із переписки П. Куліша з Галичанами 1870–71 р. *ЗНТШ*. 1898. Т. XXVI. С. 6–16.

19. Куліш П. Моє життя (Жизнь Куліша). *Повість про український народ. Моє життя (Жизнь Куліша). Хутірська філософія і віддалена од світу поезія* / упоряд. Ш. Шокало. Київ, 2005. С. 95–138.

20. Кістяківський О. Щоденник (1874–1885) / упоряд.: В. Шандра та ін. Київ : Наук. Думка, 1995. Т. 2 : (1880–1885). 584 с.

21. Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого. Ленинград : Искусство, 1971. 483 с.

22. Українець [Драгоманов М.]. Література російська, великоруська, українська і галицька. Львів : Друк. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом Ф. Сарніц., 1874. 75 с.

23. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціялізм. Львів : З друк. Т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1906. 157 с.

24. Драгоманов М. Автобіографія. *Самі про себе: Автобіографії видатних українців XIX століття*. Нью-Йорк, 1989. С. 115–145.

25. Нечуй-Левицький І. Життєпис Івана Левицького (Нечуя), написаний ним самим. *Самі про себе: Автобіографії видатних українців XIX століття*. Нью-Йорк, 1989. С. 229–238.

26. Зінченко Н. «‘Основа’ розворушила українські питання»: роль журналу у творчому становленні Олекси Стороженка та Івана Нечуя-Левицького. *Вісник Львівського Університету. Серія Журналістика*. 2013. № 38. С. 33–39.

27. Франко І. Задачі і метод історії літератури. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1984. Т. 41 : Літературно-критичні праці (1890-1910). С. 7–23.

28. Франко І. Українці. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1984. Т. 41 : Літературно-критичні праці (1890-1910). С. 162–193.

29. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1984. Т. 41 : Літературно-критичні праці (1890-1910). С. 194–470.

30. Франко И. Южнорусская литература. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ, 1984. Т. 41 : Літературно-критичні праці (1890-1910). С. 101–161.

31. Пыпин А. Южноруссы. *История славянских литератур*. СПб, 1879. Т. 1. С. 306–388.

32. Пантелеев Л. Из воспоминаний прошлого. Москва–Ленинград : Academia, 1934. 795 с.

33. К истории «Основы». *Киевская старина*. 1899. № 5. С. 73–74.

34. К истории «Основы». *Киевская старина.* 1899. № 4. С. 1–3.

35. Для истории «Основы». *Киевская старина*. 1901. № 7/8. С. 12–13.

36. Кониський О. Тарас Шевченко в останні часи свого віку. *Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя*. Київ, 1991. С. 522–591.

37. Кониський О. Тарас Шевченко в дорозі з заслання (2 серпня 1857 до 27 березіля 1858 р.). *Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя*. Київ, 1991. С. 397–444.

38. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. *Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні 19 - поч. 20 ст.* Київ, 1994. Т. 1 : Грінченко Б. – Драгоманов М.: Діалоги про українську національну справу. С. 34–105.

39. 509.

40. Стешенко І. Українські шестидесятники. *Записки УНТ*. 1908. № 2. С. 39–83.

41. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Нью-Йорк : Вид-во Чарторийських, 1967. 576 с.

42. Русова С. Украинская литература в XIX веке. Первый период с 1798 по 1862 г. *История России в XIX веке*. СПб., 1908–1909. Т. 4 : Эпоха реформ (1840–1866). С. 289–317.

43. Зайцев П. Листи Куліша до Н. Ол. Білозерської. *Наше минуле*. 1918. № 1. С. 158–166.

44. Зайцев П. Недруковані місця з Журналу (Щоденника) Т. Шевченка. *Наше минуле*. 1919. № 1–2. С. 3–16.

45. Міяковський В. Куліш і цензура. *Наше минуле*. 1918. № 2. С. 99–106.

46. Про видання «Опыт южно-русского словаря». *Основа*. 1861. № 11–12. С. 7.

47. Міяковський В. Дві рукописи 60-их років заборонені цензурою. *Україна*. 1917. № 3–4. С. 83–88.

48. Барвінський О. Погляди Миколи Костомарова на задачі української інтеліґенції й літератури. *ЗНТШ*. 1918. Т. CXXVI–CXXVII. С. 81–103.

49. Барвінський О. Спомини з мого життя. *Самі про себе: Автобіографії видатних українців XIX століття*. Нью-Йорк, 1989. С. 157–204.

50. Науменко В. Як не треба викладати історію української культури. Київ : Друк. акц. тов. «Петро Барський», 1918. 16 с.

51. Міяковський В. До історії української журналістики. *Наше* минуле. 1918. № 3. С. 81–88.

52. Міяковський В. Помийниця. Українська гумористична часопись 1863 р. *Наше минуле*. 1918, № 3. С. 73–77;

53. Міяковський В.. До історії «Чернігівського Листка». *Україна*. 1917. № 3–4. С. 88–90.

54. Петров В. Шевченко, Куліш, Білозерський – їх перші стрічі. *Україна*. 1925. № 1–2. С. 42–50.

55. Петров В. Пантелимон Куліш у п'ядесяті роки: життя, ідеологія, творчість. Т. 1. Київ : ВУАН, 1929. 592 с.

56. Перетц В. П. Куліш і його новий біограф. *Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови*. 1931. № 3. С. 33–43.

57. Гордійчук М. Володимир Амвросійович Менчиць (1837–1916): історіографічний огляд напередодні сотих роковин з дня смерті. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України*. 2015. № 56. С. 13–20.

58. Михалевич О. Костомаров в петербурзькій громаді 1860-х рр.: з споминів Вол. Менчица. *Україна*. 1925. № 3. С. 66–68.

59. Глушко С. Листування П. О. Куліша з Л. М. Жемчужніковим (1854–1877 рр.). *Україна*. 1926. № 2–3. С. 163–180.

60. Грушевський О. До статті Костомарова про федеративний лад старої Русі. *Україна*. 1928. № 3. С. 50–57.

61. Житецький І. Київська громада за 60-х років. *Україна*. 1928. №. 1. С. 91–125.

62. Гніп М. Громадський рух 1860-х рр. на Україні. Полтава : Держвидав України, 1930. Кн. 1 : Полтавська громада. 236 с.

63. Данилов В. М. Максимович і журнал «Основа». *ЗНТШ*. 1930. Т. С (100). С. 321–326.

64. Єфремов С. В тісних рамцях. Українська книга 1798-1916 рр. Київ : Держ. Трест «Київ Друк», 1926. 29 с.

65. Кримський А., Левченко М. Руданський перед українським читачем XIX в. (1861–1896). *Знадоби для життєпису Степана Руданського (1833–1873)*. Київ, 1926. С. 51–244.

66. Грушевський М. З публіцистичних писань Костомарова. *Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова*. Київ, 1928. С. III–XXI.

67. Кирилюк Є. Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього. Київ : ВУАН, 1929. 121 с.

68. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.: до історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х рр. Харків–Київ : Держвидав України, 1930. 414 с.

69. Kotenko A. Imagining Modern Ukraïnica. *Ab Imperio*. 2015. No. 1. P. 519–526.

70. Плевако М. Шевченко й критика (еволюція поглядів на Шевченка). Харків : Червоний шлях, 1924. 76 с.

71. Дорошкевич О. Куліш і Милорадовичівна: Листи. Київ : Слово, 1927. 120 с.

72. Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ : Генеза, 2004. 496 с.

73. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Київ : Вид-во «Українознавство», 1996. 256 с.

74. Дорошенко Д. Найновіша література про П. Куліша: (інформатив. огляд видань і розвідок за останніх 15 літ). *ЗНТШ*. 1928. Т. CXLVIII. С. 307–334.

75. Zajcew P. Szewczenko i Polacy. *Biuletyn Polsko-Ukrainski*. 1934. No. 10. P. 2–21.
76. Животко А. «Основа» (1861–1862). *Українська книга.* 1938. № 3. С. 54–60.
77. Дудко В. Із розшуків про «Основу». *Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія*. 2009. Т. 4. С. 7–58.
78. Животко А. Основа. *Українська книга*. 1938. № 4. С. 66–74.
79. Животко А. Основа. *Українська книга.* 1938. № 5. С. 83–95.
80. Животко А. Історія української преси. Київ : Наша культура і наука, 1999. 368 с.
81. Возняк М. Листування Панька Куліша з Олександром Кониським. *Нова Україна*. 1923. № 11. С. 267–276.
82. Студинський К. Слідами Куліша. *ЗНТШ*. 1928. Т. CXLVIII. С. 241–306.
83. Студинський К. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866. *ЗНТШ*. 1929. Т. CL. С. 271–338.
84. Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр.: матеріали до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною. Харків–Київ : Пролетар, 1931. 606 с.
85. Студинський, К. Василь Михайлович Білозерський: його життєпис, «Основа» й зв’язки з Галичиною. *Наша Культура*. 1936. № 8/9, С. 571–583.

References::

1. Dudko, V. (2006). Zhurnal “Osnova” yak proekt peterburzkoi ukrainskoi hromady [Journal “Osnova” as a project of the Petersburg Ukrainian community]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchal'nykh zakladakh, 13,* 3–17 [in Ukrainian].
2. Kotenko, A. (2012). Do pytannia pro tvorennia ukrainskoho natsionalnoho prostoru v zhurnali “Osnova” [On the issue of creating a Ukrainian national space in the journal “Osnova”]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal, 2*, 42–57 [in Ukrainian].
3. Sharkan, V. (2013). Zhurnal “Osnova” v konteksti formuvannia naukovoho stylu suchasnoi ukrainskoi movy [The journal “Osnova” in the context of the formation of the scientific style of the modern Ukrainian language]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky, 52,* 225–229 [in Ukrainian].
4. Aitov, S. (2001). Ukrainska istoriohrafiia ta zhurnal “Osnova” v konteksti kulturno-natsionalnoho vidrodzhennia Ukrainy [Ukrainian historiography and the journal “Osnova” in the context of cultural and national revival of Ukraine]. *Candidate’s thesis.* Dnipropetrovs’k: DNU [in Ukrainian].
5. Smirnova, S. (2023). Pershyi dosvid systematyzatsii “Osnovy”: literaturoznavets’ i bibliohraf Ivan Zakharovych Boiko [The first experience of systematization of “Osnova”: literary critic and bibliographer Ivan Zakharovych Boiko]. *Zhurnal “Osnova: yuzhno-russkiy literaturno-uchenyi viestnik” 1861-1862: systematychnyi pokazhchyk zmistu* (20–23). Kyiv: NIBU [in Ukrainian].
6. Harachkovsky, O. (2021). Viktor Dudko yak zhurnalist i doslidnyk zhurnalistyky [Viktor Dudko as a journalist and journalism researcher]. *Vcheni Zapysky TNU Imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka, 3(1),* 193–197 [in Ukrainian].
7. Honchar, O. (2019). P. Kulish i M. Kostomarov u kaleidoskopi ukrainofilskoho rukhu (do 200-litnoho iuvileiu P. Kulisha) [P. Kulish and M. Kostomarov in the kaleidoscope of the Ukrainophilia movement (on the occasion of the 200th anniversary of P. Kulish)]. *Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini, 30,* 6–35 [in Ukrainian].
8. Antonovych, V. (1995). Pro ukrainofiliv ta ukrainofil’stvo [On Ukrainophiles and Ukrainophilism]. *Moia spovid: Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory* (pp. 135–143). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

9. Ulianovskyi, V. (1995). Komentari [Comments]. *Moia spovid: Vybrani istorychni ta publitsystychni tvory* (pp. 744–773). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

10. Belozerskaia, N. (1886). Nikolai Ivanovich Kostomarov, 1857–1875 gg. [Nikolai Ivanovich Kostomarov, 1857-1875]. *Russkaia starina, 3,* 609–636 [in Russian].

11. Belozerskaia, N. (1886). Nikolai Ivanovich Kostomarov, 1857–1875 gg. [Nikolai Ivanovich Kostomarov, 1857-1875]. *Russkaia starina, 5,* 327–338 [in Russian].

12. Belozerskaia, N. (1886). Nikolai Ivanovich Kostomarov, 1857–1875 gg. [Nikolai Ivanovich Kostomarov, 1857-1875]. *Russkaia starina, 6,* 615–654. [in Russian].

13. Kostomarov, N. (1885). Avtobiografiya Nikolaya Ivanovicha Kostomarova [Autobiography of Nikolai Ivanovich Kostomarov]. *Russkaya Mysl, 5, 190–*223. [in Russian].

14. Kostomarov, N. (1885). Avtobiografiya Nikolaya Ivanovicha Kostomarova [Autobiography of Nikolai Ivanovich Kostomarov]. *Russkaya Mysl, 6,* 20–54. [in Russian].

15. Kostomarov, N. (1990). *Istoricheskie proizvedeniya. Avtobiografiya [Historical works. Autobiography]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

16. Kostomarov, N. (1928). Ukrainskiy separatizm [Ukrainian separatism]. *Naukovo-publitsystychni i polemichni pysannia Kostomarova* (pp. 193–196). Kyiv: Derzhvydav Ukrainy [in Russian].

17. Kostomarov, N. (1994). Malorusskaya literatura [Little Russian literature]. *Slovianska mifolohiia: Vybrani pratsi z folklorystyky y literaturoznavstva* (pp. 314–325). Kyiv: Lybid [in Russian].

18. Franko, I. (1898). Iz perepysky P. Kulisha z Halychanamy 1870–71 r. [From the correspondence of P. Kulish with Galicians in 1870–71]. *ZNTSh, XXVI,* 6–16. [in Ukrainian].

19. Kulish, P. (2005). Moie zhyttia (Zhyzn Kulisha) [My life (Life of Kulish)]. *Povist pro ukrainskyi narod. Moie zhyttia (Zhyzn Kulisha). Khutirska filosofiia i viddalena od svitu poeziia* (pp. 95–138). Kyiv: Ukrainskyi Svit [in Ukrainian].

20. Kistiakivsky, O. (1995). *Shchodennyk (1874–1885) [Diary (1874–1885)]*. (Vols. 2) Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].

21. Zhemchuzhnikov, L. (1971). *Moi vospominaniya iz proshlogo [My Memories from the Past]*. Leningrad: Iskusstvo [in Russian].

22. Ukraïnets (Drahomanov, M.). (1874). *Literatura rosiiska, velykoruska, ukraïnska i halytska [Russian, Great Russian, Ukrainian, and Galician Literature]*. Lviv: Druk. T-va im. Shevchenka. Pid zaryadom F. Sarnits [in Ukrainian].

23. Drahomanov, M. (1906). *Shevchenko, ukraïnofily y sotsializm [Shevchenko, Ukrainophiles, and Socialism]*. Lviv: Druk. T-va im. Shevchenka pid zaryadom K. Bednarskoho [in Ukrainian].

24. Drahomanov, M. (1989). Avtobiografiya [Autobiography]. *Sami pro sebe: Avtobiografii vidatnykh ukraïntsiv XIX stolittya* (pp. 115–145). New York: UVAN [in Ukrainian].

25. Nechuy-Levytsky, I. (1989). Zhyttiepys Ivana Levytskoho (Nechuya), napysanyi nym samym [Biography of Ivan Levytsky (Nechuy), written by himself]. *Sami pro sebe: Avtobiografii vidatnykh ukraïntsiv XIX stolittya* (pp. 229–238). New York: UVAN [in Ukrainian].

26. Zinchenko, N. (2013). "'Osnova' rozvorushyla ukrainski pytannia": rol' zhurnalu u tvorchiomu stanovlenni Oleksy Storozhenka ta Ivana Nechuya-Levytskoho ["'Osnova' stirred up Ukrainian issues": the role of the journal in the creative development of Oleksa Storozhenko and Ivan Nechuy-Levytsky]. *Visnyk Lvivskoho Universytetu. Seriia Zhurnalistyka, 38,* 33–39 [in Ukrainian].

27. Franko, I. (1984). Zadachi i metod istorii literatury [Tasks and methods of literary history]. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (Vols. 41), (pp. 7–23). Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].

28. Franko, I. (1984). Ukraintsi [Ukrainians]. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (Vols. 41), (pp. 162–193). Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].

29. Franko, I. (1984). Narys istorii ukrainsko-rus'koi literatury do 1890 r. [Essay on the history of Ukrainian-Ruthenian literature until 1890]. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (Vols. 41), (pp. 194–470). Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].

30. Franko, I. (1984). Yuzhnorusskaia literatura [South Russian literature]. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (Vols. 41), (pp. 101–161). Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].

31. Pypin, A. (1879). Yuzhnorussy [Southern Russians]. *Istoriya slavyanskikh literatur* (Vols. 1), (pp. 306–388). St. Petersburg: Izd. M. M. Stasyulevicha [in Russian].

32. Panteleev, L. (1934). *Iz vospominanii proshlogo [From Memories of the Past]*. Moscow–Leningrad: Academia [in Russian].

33. K istorii "Osnovy" [To the History of "Osnova"]. (1899). *Kievskaya starina, 5*, 73–74 [in Russian].

34. K istorii "Osnovy" [To the History of "Osnova"]. (1899). *Kievskaya starina, 4*, 1–3 [in Russian].

35. Dlya istorii "Osnovy" [For the History of "Osnova"]. (1901). *Kievskaya starina, 7/8*, 12–13 [in Russian].

36. Konysky, O. (1991). Taras Shevchenko v ostanni chasy svoho viku [Taras Shevchenko in the Last Years of His Life]. *Taras Shevchenko-Hrushivskyi: Khronika yoho zhyttya* (pp. 522–591). Kyiv: "Dnipro" [in Ukrainian].

37. Konysky, O. (1991). Taras Shevchenko v dorozi z zaslannia (2 serpnia 1857 do 27 berezilia 1858 r.) [Taras Shevchenko on the Road from Exile (August 2, 1857 to March 27, 1858)]. *Taras Shevchenko-Hrushivskyi: Khronika yoho zhyttya* (pp. 397–444). Kyiv: "Dnipro" [in Ukrainian].

38. Hrinchenko, B. (1994). Lysty z Ukrainy Naddniprianskoi [Letters from Transdnieper Ukraine]. *Dzherela z istorii suspilno-politychnoho rukhu v Ukraini 19 - poch. 20 st.* (Vols. 1), (pp. 34–105). Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ukr.i arkheohrafii [in Ukrainian].

39. Hrinchenko, B. (1906). Do istorii Kulishevykh "Dosvitok" [On the history of Kulish's "Dosvitky"]. *Naukovyi zbirnyk*, 509–523 [in Ukrainian].

40. Steshenko, I. (1908). Ukrainski shestydesiatnyky [Ukrainian Sixtiers]. *Zapysky UNT, 2*, 39–83 [in Ukrainian].

41. Hrushevsky, M. (1967). *Iliustrovana istoriia Ukrainy [Illustrated History of Ukraine]*. New York: Vyd-vo Chartoryiskikh [in Ukrainian].

42. Rusova, S. (1908–1909). Ukrainskaia literatura v XIX veke. Pervyy period s 1798 po 1862 g. [Ukrainian Literature in the 19th Century. The First Period from 1798 to 1862]. *Istoriya Rossii v XIX veke* (Vols. 4), (pp. 389–317). St. Petersburg: Izd-vo Br. Granat [in Russian].

43. Zaitsev, P. (1918). Lysty Kulisha do N. Ol. Bilozerskoi [Letters from Kulish to N. Ol. Bilozerska]. *Nashe mynule, 1*, 158–166 [in Ukrainian].

44. Zaitsev, P. (1919). Nedrukovani mistsia z Zhurnalu (Shchodennyka) T. Shevchenka [Unpublished Entries from the Journal (Diary) of T. Shevchenko]. *Nashe mynule, 1–2*, 3–16 [in Ukrainian].

45. Miyakovsky, V. (1918). Kulish i tsenzura [Kulish and Censorship]. *Nashe mynule, 2*, 99–106. [in Ukrainian].

46. Pro vydannia "Opyt yuzhno-russkoho slovaria" [Regarding the Publication of "Attempt at a Southern Russian Dictionary"]. (1862). *Osnova, 11–12*, 7 [in Russian].

47. Miyakovsky, V. (1917). Dvi rukopysy 60-kh rokiv zaboroneni tsenzuroyu [Two Manuscripts from the 1860s Forbidden by Censorship]. *Ukraina, 3–4*, 83–88 [in Ukrainian].

48. Barvinsky, O. (1918). Pohlyady Mykoly Kostomarova na zadachi ukrainskoi intelihentsii i literatury [Views of Mykola Kostomarov on the Tasks of Ukrainian Intelligentsia and Literature]. *ZNTSh, CXXVI–CXXVII*, 81–103 [in Ukrainian].

49. Barvinsky, O. (1989). Spomyny z moho zhyttya [Memories from My Life]. *Sami pro sebe: Avtobiografii vidatnykh ukraïntsiv XIX stolittya* (pp. 157–204). New York: UVAN [in Ukrainian].

50. Naumenko, V. (1918). *Yak ne treba vykladaty istoriiu ukrainskoi kultury [How Not to Teach the History of Ukrainian Culture]*. Kyiv: Druk. akts. tov. "Petro Barsky" [in Ukrainian].

51. Miyakovsky, V. (1918). Do istorii ukrainskoi zhurnalistyky [On the History of Ukrainian Journalism]. *Nashe mynule, 3*, 81–88 [in Ukrainian].

52. Miyakovsky, V. (1918). "Pomyinitsia". Ukrainska humorystychna chasopys' 1863 r. ["Pomyinitsia". Ukrainian Humoristic Journal of 1863]. *Nashe mynule, 3*, 73–77 [in Ukrainian].

53. Miyakovsky, V. (1917). Do istorii "Chernihivskoho Lystka" [On the History of "Chernihivsky Lystok"]. *Ukraina, 3–4*, 88–90 [in Ukrainian].

54. Petrov, V. (1925). Shevchenko, Kulish, Bilozersky – yikh pershi strichi [Shevchenko, Kulish, Bilozersky - Their Early Encounters]. *Ukraina, 1–2*, 42–50 [in Ukrainian].

55. Petrov, V. (1929). *Pantelymon Kulish u p'yadesyati roky: zhyttya, ideolohiia, tvorchist [Pantelimon Kulish in fifties: life, ideology, creativity]*. (Vols. 1). Kyiv: VUAN [in Ukrainian].

56. Perets, V. P. (1931). Kulish i yoho novyi biohraf [Kulish and His New Biographer]. *Naukovyi zbirnyk Leninhradskoho tovarystva doslidnykiv ukrainskoi istorii, pysmenstva ta movy, 3*, 33–43 [in Ukrainian].

57. Hordiichuk, M. (2015). Volodymyr Amvrosiyovych Menchyts (1837–1916): istoryohrafichnyy ohlyad naperedodni sotykh rokovyn z dnya smerti [Volodymyr Amvrosiyovych Menchyts (1837–1916): historiographical overview on the eve of the hundredth anniversary of his death]. *Visnyk NTU "KhPI". Seriya: Aktualni problemy istorii Ukrainy, 56*, 13–20 [in Ukrainian].

58. Mykhalevych, O. (1925). Kostomarov v Peterburzkiy hromadi 1860-kh rr.: z spomyniv Vol. Menchytsia [Kostomarov in the Petersburg Hromada in the 1860s: From the Memoirs of Vol. Menchyts]. *Ukraina, 3*, 66–68 [in Ukrainian].

59. Hlushko, S. (1926). Lystuvannia P. O. Kulisha z L. M. Zhemchuzhnykovym (1854–1877 rr.) [Correspondence of P. O. Kulish with L. M. Zhemchuzhnykov (1854–1877)]. *Ukraina, 2–3*, 163–180 [in Ukrainian].

60. Hrushevsky, O. (1928). Do statti Kostomarova pro federatyvnyi lad staroi Rusi [Regarding Kostomarov's Article on the Federal System of Old Rus]. *Ukraina, 3*, 50–57 [in Ukrainian].

61. Zhytetsky, I. (1928). Kyivska hromada za 60-kh rokiv [The Kyiv Hromada in the 1860s]. *Ukraina, 1*, 91–125 [in Ukrainian].

62. Hnip, M. (1930). *Hromadskyi rukh 1860-kh rr. na Ukraini [Populist Movement in the 1860s in Ukraine]*. (Vols. 1). Poltava: Derzhvydav Ukrainy [in Ukrainian].

63. Danylov, V. (1930). M. Maksymovych i zhurnal "Osnova" [M. Maksymovych and the Journal "Osnova"]. *ZNTSh, C (100)*, 321–326 [in Ukrainian].

64. Yefremov, S. (1926). *V tisnykh ramkakh. Ukrainska knyha 1798-1916 rr. [Within Narrow Frames. Ukrainian Book 1798-1916]*. Kyiv: Derzh. Trest "Kyiv Druk" [in Ukrainian].

65. Krymsky, A., & Levchenko, M. (1926). Rudanskyi pered ukrainskym chytachem XIX v. (1861–1896) [Rudanskyi before the Ukrainian Reader of the 19th Century (1861–1896)]. *Znadoby dlya zhyttiepysu Stepana Rudanskoho (1833–1873)* (pp. 51–244). Kyiv: VUAN [in Ukrainian].

66. Hrushevsky, M. (1928). Z publitsystychnykh pysan Kostomarova [From Kostomarov's Publicist Writings]. *Naukovo-publitsystychni i polemichni pysannia Kostomarova* (pp. III–XXI). Kyiv: Derzhvydav Ukrainy [in Ukrainian].

67. Kyryliuk, Ye. (1929). *Bibliohrafiia prats' P. O. Kulisha ta pysan' pro nyoho [Bibliography of P. O. Kulish's Works and Writings about Him]*. Kyiv: VUAN [in Ukrainian].

68. Savchenko, F. (1930). *Zaborona ukrainstva 1876 r.: do istorii hromadskykh rukhiv na Ukraini 1860-1870-kh rr. [The Prohibition of Ukrainianness in 1876: On the History of Social Movements in Ukraine in the 1860s and 1870s]*. Kharkiv–Kyiv: Derzhvydav Ukrainy [in Ukrainian].

69. Kotenko, A. (2015). Imagining Modern Ukraïnica. *Ab Imperio, 1*, 519–526 [in English].

70. Plevako, M. (1924). *Shevchenko y krytyka (evoliutsiia pohliadiv na Shevchenka) [Shevchenko and Criticism (Evolution of Views on Shevchenko)]*. Kharkiv: Chervonyi shliakh [in Ukrainian].

71. Doroshkevych, O. (1927). *Kulish i Myloradovychivna: Lysty [Kulish and Myloradovychivna: Letters]*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].

72. Kalakura, Ya. (2004). *Ukrainska istoriohrafia: Kurs lektsii [Ukrainian historiography: A course of lectures]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].

73. Doroshenko, D. (1996). *Ohliad ukrainskoi istoriohrafii [Overview of Ukrainian Historiography]*. Kyiv: Vyd-vo "Ukrainoznavstvo" [in Ukrainian].

74. Doroshenko, D. (1928). Nainovisha literatura pro P. Kulisha: (informaiv. ohliad vydannia i rozvidok za ostannikh 15 lit) [The latest literature on P. Kulish: (informative review of publications and studies over the past 15 years)]. *ZNTSh, CXLVIII*, 307–334 [in Ukrainian].

75. Zajcew, P. (1934). Szewczenko i Polacy. *Biuletyn Polsko-Ukrainski, 10*, 2–21 [in Polish].

76. Zhyvotko, A. (1938). "Osnova" (1861–1862) ["Osnova" (1861–1862)]. *Ukrainska knyha, 3*, 54–60 [in Ukrainian].

77. Dudko, V. (2009). Iz rozshukiv pro "Osnovu" [From the search for "Osnova"]. *Spadshchyna: Literaturne dzhereloznavstvo. Tekstolohiia, 4*, 7–58 [in Ukrainian].

78. Zhyvotko, A. (1938). Osnova [Osnova]. *Ukrainska knyha, 4*, 66–74 [in Ukrainian].

79. Zhyvotko, A. (1938). Osnova [Osnova]. *Ukrainska knyha, 5*, 83–95 [in Ukrainian].

80. Zhyvotko, A. (1999). *Istoriia ukrainskoi presy [History of Ukrainian Press]*. Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].

81. Wozniak, M. (1923). Lystuvannia Panka Kulisha z Oleksandrom Konyskym [Correspondence of Panko Kulish with Oleksandr Konysky]. *Nova Ukraina, 11*, 267–276 [in Ukrainian].

82. Studynsky, K. (1928). Slidamy Kulisha [Following Kulish's Footsteps]. *ZNTSh, CXLVIII*, 241–306 [in Ukrainian].

83. Studynsky, K. (1929). Zviazky Oleksandra Konyskoho z Halychynoiu v rr. 1862–1866 [Oleksandr Konysky's Relations with Galicia in 1862–1866]. *ZNTSh, CL*, 271–338 [in Ukrainian].

84. Studynsky, K. (1931). *Halychyna i Ukraina v lystuvanni 1862–1884 rr.: materialy do istorii ukrainskoi kultury v Halychyni ta yii zviazkiv z Ukrainoiu [Galicia and Ukraine in Correspondence, 1862–1884: Materials for the History of Ukrainian Culture in Galicia and its Relations with Ukraine]*. Kharkiv–Kyiv: Proletar [in Ukrainian].

85. Studynsky, K. (1936). Vasyl Mykhailovych Bilozersky: yoho zhyttiepys, "Osnova" i zviazky z Halychynoiu [Vasyl Mykhailovych Bilozersky: His Biography, "Osnova" and Connections with Galicia]. *Nasha Kultura, 8/9*, 571–583 [in Ukrainian].

УДК 069:355

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1232-1243

Шкорубська Віта Петрівна ад'юнкт штатний, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, 79026, тел.: (097) 750-68-76, https://orcid.org/000-0001-6007-7542

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ ВІЙСЬКОВИХ МУЗЕЇВ

Анотація. Стаття присвячена аналізу здійснення державної політики з національно-патріотичного виховання засобами військово-історичних музеїв. В статті досліджуються головні напрями музейної роботи щодо пропагування воєнної історії України, визначних історичних подій, героїчних подвигів українських воїнів, національно визвольної боротьби за незалежність української держави, які покликані формувати у сучасного громадянина України - патрітизм та усвідомлення його громадянського обов'язку.

В статті проаналізовано заходи культурно-освітньої роботи історичних музеїв, які найбільш ефективно впливають на формування патріотизму, української національної свідомості на прикладі героїзації українських воїнів в боротьбі за незалежність своєї держави, важливих історичних подій, які замовчувались або приховувались радянською владою. У військово-історичних музеях нагромаджені унікальні творіння матеріальної і духовної культури українського народу, свідчення економічного, суспільно-політичного, науково-технічного і культурного розвитку держави. Військово-історичні пам'ятки становлять невід'ємну частину загальнодержавних цінностей, відображають військові подвиги поколінь, розповідають про різні періоди військової історії, видатних воєначальників, солдат і матросів.

Виокремлено музеї України, які, в своїй експозиційній діяльності, найбільше висвітлюють історичні події боротьби українського народу за незалежність та самостійність, національну ідею та ідентичність у збройному протистоянні які сьогодні слугують мотивацією до захисту цілісності та незалежності української держави. Проаналізована робота, визначених у статті музеїв, щодо

Акцентовано увагу на діяльності військово-історичних музеїв, які репрезентують найбільш визначні події воєнної історії України, героїзм українського війська та боротьбу із сепаратизмом.

Ключові слова: військове музейництво, військово-історичний музей, музейна справа, експозиція, національно-патріотичне виховання, Збройні Сили України.

Shkorubska Vita Petrivna postgraduate, Department of Humanities The Hetman P. Sahaidachny National Army Academy, St. Heroiv Maidana, 32, Lviv, 79026, tel.: (097) 750-68-76, https://orcid.org/000-0001-6007-7542

MILITARY PATRIOTIC EDUCATION THROUGH MILITARY MUSEUMS

Abstract. The article is devoted to the analysis of the implementation of state policy on national-patriotic education by means of military-historical museums. The article examines the main directions of the museum's work in promoting the military history of Ukraine, significant historical events, heroic deeds of Ukrainian soldiers, the national liberation struggle for the independence of the Ukrainian state, which are designed to form patriotism and awareness of his civic duty in a modern citizen of Ukraine.

The article analyzes the measures of cultural and educational work of historical museums, which most effectively influence the formation of patriotism, Ukrainian national consciousness, using the example of the heroism of Ukrainian soldiers in the struggle for the independence of their state, important historical events that were hushed up or hidden by the Soviet authorities. Unique creations of the material and spiritual culture of the Ukrainian people, evidence of the economic, socio-political, scientific-technical and cultural development of the state are accumulated in the military-historical museums. Military-historical monuments are an integral part of national values, reflect the military exploits of generations, tell about different periods of military history, outstanding military commanders, soldiers and sailors.

The museums of Ukraine, which, in their exhibition activities, highlight the historical events of the struggle of the Ukrainian people for independence and self-reliance, the national idea and identity in the armed conflict, which today serve as a motivation to protect the integrity and independence of the Ukrainian state, are singled out. The work of the museums identified in the article is analyzed in relation to

Attention is focused on the activities of military-historical museums, which represent the most significant events in the military history of Ukraine, the heroism of the Ukrainian army and the fight against separatism.

Keywords: military museology, military-historical museum, museum affairs, exposition, national-patriotic education.

Постановка проблеми. Вивчення воєнної історії своєї держави є важливим та актуальним завданням у військовому музеєзнавстві. В свою чергу, експозиції та виставки цих музеїв є каталізатором української

ідентичності. Історія України супроводжується низкою бойових дій за незалежність та самостійність держави і її народу. В умовах чергової збройної агресії проти України важливим стає національно-патріотичне виховання молоді, яка, в свою чергу, готова стати на захист своє держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пропонованій темі присвячено дослідження, документальні публікації, фондові архівні дані, висвітлення проблеми в ЗМІ, Закони та нормативно-правові-акти, що регулюють діяльність як військово-історичних музеїв так національно-патріотичне виховання.

Зазначена тематика наукового дослідження у недостатній мірі висвітлена в сучасному історіографічному дискурсі. Серед сучасних вітчизняних досліджень особливої уваги заслуговують праці: В.Машталіра, Л.Міненко, О.Пашкової, С.Терського, С.Трофімової та ін.

Мета статті – дослідження ролі військово-історичних музеїв у якісному здійсненні державної політики з національно-патріотичного виховання та проведенні військово-патріотичної та виховної роботи з молоддю

Виклад основного матеріалу. Ключовими в реалізації питань військово-патріотичного виховання є музеї, що безпосередньо описують збройну, національну та відчайдушну боротьбу за незалежність своєї держави. Діяльність таких музеїв спрямована на висвітлення історичних подій боротьби українського народу за право свого існування. Простежуючи хронологічні рамки, варто зазначити що паралельно з процесами державотворення незалежної України з 1991 року на музейну справу покладалось не тільки збереження матеріальної музейної спадщини національне відродження ідеологічної складової. З огляду історії України це завдання покладалось а відновлення традицій українського війська, створення позитивного іміджу Збройних Сил України та стало першочерговим для військово-історичних музеїв.

Національний військово-історичний музей України в цьому відіграє провідну роль, будучи головним в системі військово-музейної справи у Збройних Силах України Активна робота з його створення розпочалась лише на п’ятому році після проголошення Акту Незалежності України 1991 року. Вже у червні 1998 року відбулось його офіційне відкриття. З цього періоду музей стає осередком висвітлення воєнної історії України. Національний військово-історичний музей в цей же період розпочинає і видавничу діяльність що включає дослідження фахівців з історії та археології, ґрунтовно висвітлює військові події історичного минулого та стає єдиним періодичним альманахом в даній галузі знань.

За роки свого багаторічного існування, Національний військово-історичний музей зумів посісти почесне місце в системі культурних й освітніх

установ Збройних Сил України. Він являє собою історичну цінність, якою нажаль не можуть похизуватись більшість військових музеїв: він описує здобутки української війни за незалежність усіх часів, меншу увагу приділяючи радянським елементам минулого століття. На його території нерідко проводяться наукові, військові та патріотичні заходи. Кожен мешканець країни має наявну змогу більш детально ознайомитися з військовою історією становлення держави і протидією агресії з російського боку.

Умовно, можна визначити певну черговість таких музеїв, що зумовлена історичною хронологією подій. Перше місце в списку посідає унікальний історико-культурний комплекс, історія якого розпочалась 14 жовтня 2009 року. Експозиції музею відтворюють образ козацької столиці і атмосферу часів минулих часів – «Запорізька січ». Першочергове її виникнення було призначене більше як для центру прийняття військово-політичних рішень Українського (Придніпровського) козацтва. Проте поступово вищезгаданий центр став столицею однієї з перших демократичних республік Європи і, водночас, преамбулою формування військових, політичних, господарських і культурних засад майбутньої української державності.

Ідея створення на острові Хортиця історико-культурного комплексу, що є узагальненим образом козацьких столиць-січей XVI-XVIII століть виникла ще в 1965 році, але до самого отримання Україною статусу незалежної держави ця ідея була знехтувана з ідеологічних міркувань тих часів. Під час політичної відлиги, частина цього комплексу зазнала спробу реалізації.

Проблема збереження пам’яток козацької доби та їх популяризація на офіційному рівні фактично вперше постала лише у 1953–1954 рр., під час підготовки до святкування 300-річя “возз’єднання”. Музей історії запорозького козацтва теж почав створюватись в 60-х роках ХХ ст., під час так званої, “відлиги Протягом 1950, першій половині 1960-х років. пам’ятко-охоронна робота в республіці переживала певне піднесення. Видатні пам’ятки архітектури бралися на облік в обов’язковому порядку. Що ж до пам’яток історії козацтва, які в більшості випадків не представляли особливої мистецької цінності, то їх облік фактично не вівся. Рух за увічнення та збереження цих пам’яток розгорнувся саме у 1960-х рр. [10].

Зібрані в одному місці атрибути і характерні особливості життя наших предків створюють відповідну картину, яка є критично необхідною в формуванні національної свідомості українського війська: козацька історія в деталях описує і вимальовує героїчні подвиги народу в часи, коли вирішувалась доля Європи. Моральні якості, розумові здібності, здійснені маневри є надважливим взірцем в формуванні особистості українця нашого часу. Менталітет і культурна спадщина козацьких часів здобула досить

яскраву реалізацію. Проте, питання обов'язкової інтеграції в повсякденність військовослужбовців поки що не набуло реального значення. Для бойового духу воїнства є абсолютно необхідним ознайомлення з образами і діячами, якими ми ладні пишатись на називати еталоном своєї нації. «Дайте мені козаків – я захоплю весь світ!», - слова французського імператора Наполеона Бонапарта підтверджують авторитетність наших предків на світовому рівні, спонукаючи до сумлінного вивчення всю націю.

Наступним в черзі являється меморіальний комплекс «Пам’яті героїв Крут», що присвячений битві під Крутами. Він описує подію відбулась 29 січня 1918 року. Після численних невдалих спроб більшовицького перевороту на території України, 21 грудня 1917 року Радянська Росія розпочинає війну проти Української Народної Республіки. У січні 1918 року радянські війська під проводом Михайла Муравйова пішли в наступ на Київ, на шляху якого були Крути. [6].

Ще одним, важливим у відтворенні героїзму українських воїнів, є меморіальний комплекс «Пам’яті героїв Крут», що присвячений битві під Крутами. Музей висвітлює героїчну й водночас трагічну сторінку української військової історії – бій під Крутами, який відбувся 29 січня 1918 року. Будівництво Меморіального комплексу «Пам’яті героїв Крут» розпочалось у 1990 році з ініціативи громадськості [4].

В акценті на героїзацію учасників бою під Крутами, автор меморіалу, Анатолій Гайдамака, створив пам’ятник у вигляді насипаного пагорба заввишки 7 метрів, на якому встановлено 10-метрову червону колону. Вона нагадує колони Київського університету, в якому навчалася більшість студентів, яки загинули під Крутами. Біля підніжжя пагорба побудована капличка, а поруч із пам’ятником озеро у формі хреста. Потім відтворили перон київського вокзалу, звідки вирушали воїни. Ще навколо меморіалу зробили штучні озера та встановили містки. У старих вагонах розміщується музей, можна дізнатися всі подробиці бою, історію радянсько-української війни[6].

В умовах сьогодення та повномасштабного збройного вторгнення російської федерації до України, події, пов’язані з Боєм під Крутами є певним флешбеком циклічності історії. Це вкотре доводить важливість вивчення цих подій для недопущення пройдених помилок у майбутньому. Історія подій Бою під Крутами показує героїзм і жертовність одних, а також зраду і слабкодухість інших українців. Доки українська студентська молодь зі зброєю захищали станцію Крути, різні військові гарнізони міст, які були неподалік, замість допомоги вибрали позицію нейтралітету або підтримали більшовиків. За статистикою, із майже 100-тисячного війська на початку війни, у визначний момент, у бій ішли одиниці, справжні патріоти. Все це результат вдалої

радянської пропаганди, багатовікового придушення української ідентичності та управління керівництва молодої української держави. Як наслідок цього – кваліфікація радянським керівництвом полеглих у бою під Крутами як зрадників та замовчування цих подій. Це підтверджує думку про те, що наша історія під постійною загрозою перепису та зміною понять, що зумовлено спробами подавити національний український дух.

Основними ж заходами з національно-патріотичного виховання даного музею є екскурсії. Та варто відзначити проведення урочистостей з відзначення 100-річчя памяті Героїв Крут, створення ілюстрованої книги «Крути. 100 років подвигу» презентація якої відбулась у Київському військовому ліцеї ім. І.Богуна та інші заходи, які максимально популяризують героїзм та відважність учасників бойових дій під Крутами.

Сам музей є критично необхідним для вивчення військовими, а особливо курсантами та офіцерами. Це справжній наявний приклад циклічності історії, оскільки через 104 роки молоді українці, цього разу курсанти вищих військових навчальних закладів, знову були вимушені стати на захист столиці, що опинилась під ударом російських військ. З чисельних розповідей учасників цієї оборони, героїчні вчинки попередників слугували для них образами натхнення і гордості.

Ще один важливий музей у відтворенні героїзму українського народу, музей визвольної боротьби України, що розміщений у будинку колишнього Стрілецького товариства в південній частині мальовничого Регіонального ландшафтного парку «Знесіння». Зі здобуттям Україною незалежності 1991 року, у Львівському історичному музеї створено Відділ історії визвольних змагань. Почалася копітка праця науковців музею зі збирання та дослідження цінних пам’яток 20 ст., пов’язаних із боротьбою українців за незалежність. Урочисте відкриття Музею відбулося 13 жовтня 2012 р. з нагоди 70-річчя Української повстанської армії. Експозиція Музею у хронологічній послідовності розкриває основні етапи боротьби за самостійну соборну Українську державу, і охоплює період від кінця XIX — до початку 90-х рр. XX ст. У його стінах висвітлений перший етап боротьби за суверенність українських земель, починаючи від спортивно-гімнастичних молодіжних організацій „Сокіл“ та „Січ“, метою яких було виховання фізично здорової та національно свідомої української молоді Галичини та Буковини. На карті поширення сокільських філій-гнізд на території Західної України проілюстровано масштабність цього руху в українському суспільстві (1913). [1]. Унікальні музейні пам’ятки висвітлюють формування та бойовий шлях леґіону Українських січових стрільців (УСС) — першої української військової формації у XX ст. Світлини, документи, фраґменти зброї, знайденої в районі боїв УСС на горі Маківка, достовірно відтворюють історію УСС. Значне місце

в експозиції відведено музейним пам'яткам, що пов'язані з подіями в Україні 1917—1921 рр.: створенням Української Народної Республіки (УНР) та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), самовідданою боротьбою із загарбниками. [2].

Окрему залу тут відведено для документів та зброї воїнів УГА, Корпусу київських січових стрільців зі збірки колишнього Музею воєнно-історичних пам'яток Наукового товариства імені Шевченка у Львові (1937—1939) У третьому залі представлені документи і матеріали міжвоєнного періоду у калейдоскопі подій: утворення та боротьба підпільно-революційних формацій Української військової організації (УВО) та Організації українських націоналістів (ОУН) за відновлення незалежної Української держави; створення на Закарпатті Карпатської України — Української незалежної держави; бої Карпатської Січі (армії Карпатської України) з угорськими військами (серед музейних раритетів — особисті речі президента Карпатської України Августина Волошина); діяльність військових підрозділів ОУН — Військових відділів націоналістів (ВВН) та куренів „Нахтіґаль" і „Роланд"; функціонування пропаґандивних Похідних груп ОУН; проголошення Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 р. Значна частина експозиції присвячена діяльності на теренах Західної України бойових підрозділів Української повстанської армії (УПА). Стилізація інтер'єрів Музею під лісові хащі гармонійно доповнює унікальні пам'ятки. Відображено основні етапи формування та організаційну структуру УПА, діяльність Воєнної округи „Буг", старшинські та підстаршинські вишколи, медична служба УПА. Виокремлено комплекс підпільних теренових видань, пропаґандивну та вишкільну літературу, ілюстровані листівки, звернення, заклики. Розкривають колорит повстанських буднів унікальні музейні предмети: бофони — умовні грошові знаки, внески до бойового фонду ОУН, УПА; повстанський одяг та речі повсякденного вжитку; документи Української головної визвольної ради (УГВР), Великого збору УГВР, відзнаки та світлини членів УГВР. Неабиякий інтерес у відвідувачів викликає розділ, присвячений історії Української дивізії „Галичина", який відображає процес формування дивізії, участь у битві під Бродами, утворення Першої Української дивізії Української національної армії (І УД УНА), перебування дивізійників у таборі військовополонених у Ріміні (Італія), особисті речі дивізійників, пропам'ятні комбатантські відзнаки, таборові видання. Низка матеріалів висвітлює діяльність Братства колишніх вояків 1УД УНА і Державного центру УНР в екзилі [8].

Значне місце в експозиції відведено матеріалам, які розповідають про більшовицькі репресії у Західній Україні, масові заслання галичан до Сибіру, життя в концентраційних таборах, нелегку долю вивезених греко-католицьких священників, української інтелігенції. Серед збережених документів —

свідчення безпринципної жорстокості репресивної влади, що породжувало спротив в таборах, гасла Норильського повстання 1953 р. Відвідувачі не оминають увагою табірні особисті речі Ольги Дучимінської, Наталі Попович, Мирослави Гребенюк, Володимира Гриника, табірні вишивки, малюнки. Унікальні пам'ятки розкривають велич духу та нескореність борців за свободу та незалежність українського народу. Важливим етапом визвольної боротьби є рух шістдесятників. Низка матеріалів висвітлює діяльність Українського національного фронту та Української Гельсінської групи. Демократичні мітинги кінця 80-х рр. у Львові та Києві, Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Гордістю Музею є особисті речі та портрети чільних діячів визвольної боротьби України. У музейній збірці зберігають передані в Україну зі США роботи знаного українського скульптора Михайла Черешньовського — скульптурні портрети Романа Шухевича, Степана Бандери, Дмитра Донцова.

Унікальними експонатами Музею є: портрет сотника УПА Михайла Дуди-„Громенка", груповий портрет „Громенка", „Лагідного"— Лева Футали та „Беркута", виконані художником Михайлом Морозом у таборі переміщених осіб у Регенсбурзі, та портрет капелана УГА та УД „Галичина" Романа Лободича, виконаний у період німецької окупації у Львові, твори Михайла Мороза. Раритетами стали синьо-жовтий прапор з робочої кімнати Степана Бандери у Мюнхені, друкарська машинка Ярослава та Слави Стецько, кітель Василя Кука-„Коваля" - Головного командира УПА з 1950 р. [4].

Пам'ятки експозиції розкривають складні та трагічні сторінки нашої історії, розповідають про жертовність кращих синів та дочок нашої нації, які, незважаючи на всі перешкоди, боролися, гинули, але не встали на коліна перед ворогом і здобули Українську державу. Наша історія багата на пролитий кров'ю досвід, який передає масштабність визвольної боротьби та героїзм українців.

Як і в наступному прикладі, ці історичні події є найближчими до воєнних умов сучасної України. Вони мають бути обов'язковими для вивчення і знаннями для українських військових, формуючи в кожному з них індивідуальну свідомість щодо політики сусідньої експансійної держави.

Також, окремої згадки потребує створений з ініціативи Братства ОУН-УПА Галицької районної станиці і товариства політв'язнів та репресованих Галицького району у 1996 році Музей ОУН-УПА, експозиція якого поповнювалася при сприянні районної влади, міських та сільських рад, педагогів, бібліотекарів, активістів-патріотів.

Суттєвим успіхом стало відновлення і представлення на музейних стендах імена репресованих та замордованих жителів Галицького району, в часи розгулу радянської влади — 1630 чоловік. В музеї розміщено макети

криївок в яких під час облав переховувались вояки УПА, деякі види зброї яку використовували на той час. В музеї знаходяться зібрані матеріали про події Другої світової війни на території краю, видатні постаті, роботу місцевої інтелігенції тих часів. Є понад 300 фотографій, зброя, макети криївок, архівні документи, карти бойових дій – усе те, що не дасть забути злочини тоталітарного режиму.

З початку російської агресії в 2014, розпочався процес відновлення військових музеїв на базі військових частин, що був ініційований власне командуванням цих частин. Проте, ідеологічна складова при цьому не завжди зберігалась. Музеї та музейні кімнати військових частин Збройних Сил України функціонують на території цих частин та знаходяться під обмеженим доступом для широкого загалу відвідувачів. Будь які екскурсії до таких музеїв, заздалегідь сплановані та погоджені з керівництвом військових частин. Загалом, вони плануються до Дня відкритих дверей у військовій частині або приурочені державним святам чи визначним подіям. Екскурсії в музеях військових частин загалом в більшості охоплюють категорію школярів. Такі екскурсії стали складовою частиною патріотичного виховання, яка в період воєнної загрози набуває пріоритетного значення.

Останнім часом музейна комунікація асимілювалась у популярних соціальних мережах, паблісіті та офіційних сайтах. Аналізуючи таку тенденцію подачі інформації, варто відмітити що військові частини Збройних Сил України активно використовують сторінки в соціальних мережах та постійно наповнюють їх актуальним контентом. Це стало одним із сучасних інструментів і для поширення ідей національно-патріотичного виховання. Проте, досліджуючи медіа контент військових частин, він практично не висвітлює роботу військових музеїв. Пошукові запити в мережі Інтернет щодо наявності таких музеїв, їх експозиції не визначать результатів, так як немає офіційних сайтів, наповнення та оновлення. Частково, публічне оприлюднення інформації по виконанні заходів національно-патріотичного виховання в роботі музеїв військових частин відбувалось через місцеві засоби масової інформації.

Більш розширена робота відповідно до заходів національно-патріотичного виховання простежується в музеях та музейних утвореннях закладів культури Збройних Сил України, зокрема Будинків офіцерів та Гарнізонних будинків офіцерів. Оскільки діяльність цих закладів культури повністю доступна для широкого загалу відвідувачів, музейні установи Будинків офіцерів та Гарнізонних будинків офіцерів мають більш розширений діапазон форм роботи.

Зокрема, найбільш ефективними стали тематичні вечори, уроки мужності, зустрічі з ветеранами, дні зброї, бойового прапора, військової слави

та інші важливі заходи, присвячені військово-історичним датам і подіям. Актуальними стали також створення музейних гуртків та клубів, дні відкритих дверей, музейні свята. пересувні виставки, показ документальних фільмів.

Експозиційна робота музеїв будинків офіцерів вдосконалюється та визначає пріоритетним напрямком патріотичне виховання та формування національної свідомості для своїх відвідувачів. Традиційні форми роботи музеїв доповнювались новаторськими. Так, поєднання історії та сучасності вдало втілилось у експозиційний проєкт до 80-річчя Української Повстанської Армії, що був представлений для огляду 13 жовтня 2022 року у Львівському історичному музеї. Складовими проєкту була стаціонарна виставка «Армія народу у боротьбі за незалежність» та пересувна (банерна) виставка «Армія нескорених», в основі яких стали оригінальні музейні пам'ятки.

В свою чергу, військово-патріотичне виховання стає зорієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту України, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Паралельно зміст національно-патріотичного виховання визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози. А значна частка таких музеїв описує діяльність і героїзм радянської армії, що перемогла німецький тоталітаризм. Насправді, щоб уникнути російських помилок з нівелюванням бойового досвіду невдач, знати про історію радянської армії в тому числі – важливо, проте в контексті виховання національної свідомості, абсолютний пріоритет віддається на користь закладів, які описують саме «українське»: козацтво, повстанські армії, УСС, УПА, ОУН (м), ОУН (б), «Роланд» та «Нахтігаль».

Наявна війна має стати потужним підґрунтям для перегляду концепції дослідження історії для Збройних Сил України в цілому, віддавши перевагу опановуванню інформації з матеріальних та візуально зображених джерел, що можливо реалізувати саме завдяки музеям. Історична спадщина, окрім того щоб її берегли, заслуговує на те, щоб її вивчали.

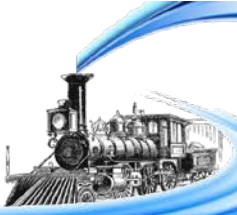
Для забезпечення якісної культурно-освітньої роботи, на нашу думку, створення та функціонування військово-історичних музеїв повинні бути налаштовані в кожному можливому місті, адже кожне так чи інакше відзначилось в боротьбі за українську ідею. Є конкретна необхідність в організації постійного підвищення культурного та освітнього рівня військовослужбовців, здійснюючи сплановані і регулярні відвідування закладів такого типу, що позитивно впливатиме на виконання особовим складом завдань бойової пропагувати воєнну історію України серед цивільних громадян та військовослужбовців.

Висновки. Система виховання військовослужбовців та української молоді потребує потребує комплексного та сучасного підходу. Існує гостра необхідність організації ознайомлення з експозиціями видатних музеїв що описують деталі національної боротьби та героїзації в обов'язковому порядку для усього особового складу Збройних Сил України. Також присутня потреба в інтеграції до списку обов'язкових закладів для ознайомлення військово-службовцям, що описують періоди боротьби не в повному обсязі, а більш профільовано.

Національний військово-історичний музей України у складі зі своїми філіями активно висвітлює через постійно діючу експозицію, стаціонарні та пересувні виставки події російсько-української війни 2014 – 2022 рр. Уся діяльність військово-історичних музеїв спрямована на те, щоб допомогти людям зрозуміти причини трагедій, які несуть війни, показати шляхи їх відвернення, розкрити історичну правду про жертовність і подвиг українського народу в боротьбі за незалежність, сприяти патріотичному вихованню молоді.

Література:

1. Бойко В.Д. Пам'ятки українського війська: втрати і спадок / В.Д. Бойко// Наукові записки. – Вип. VII. – 1998. – 128 с.
2. Бойко В.Д. Становлення та основні віхи Музею військово-історичних пам'яток /Бойко В.Д., Коваль Л.А. //Наукові записки. – Вип. 5. – 1996. – 184 с.
3. Закон України «Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0864-19#Text
4. Збережемо тую славу: громадянський рух за увічнення історії українського козацтва в другій половині 50-х – 80-х рр. XX ст.: Зб. Документів та матеріалів / Упоряд. О.Г. Бажан та ін. – Київ: Рідний край, 1997. – 474 с.
5. Військово-історичне музейництво в Україні: від витоків до сучасності : монографія / В. В. Машталір :Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Ніжин, 2020. – 356 с.
6. Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://vandrivka.com.ua/memorialnij-kompleks-pam-yati-geroyiv-krut-s-pam-yatne
7. Міненко Л.М. Формування мережі військових музеїв у Збройних Силах України (1995–2013 рр.) / Л.М. Міненко// Воєнно-історичний вісник. №4(38) – 2020. – 128 с.
8. Музей визвольної боротьби України. Енциклопедія сучасної України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://esu.com.ua/article-70328 .
9. Пастернак Я.І. Нові археологічні набутки музею наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові за час від 1933–1936 рр. /Я.І. Пастернак // Записки НТШ. – Т. 154. – Львів, 1937. –268с.
10. Трофімова С.О. Музей історії запорізького козацтва на о. Хортиця: передумови та концепції створення / С.О. Трофімова //Літо-осінь 3-4/2011, Гуманітарний журнал. – Дніпро –2011 – 234 с.

References:

1. Boyko V.D. (1998) Pam″yatky ukrayins′koho viys′ka: vtraty i spadok [Naukovi zapysky] [in Ukrainian].

2. Boyko V.D.(1996) Stanovlennya ta osnovni vikhy Muzeyu viys′kovo-istorychnykh pam″yatok [Naukovi zapysky] [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Instruktsiyi z orhanizatsiyi diyal′nosti viys′kovykh muzeyiv, muzeyiv (kimnat) boyovykh tradytsiy u Zbroynykh Sylakh Ukrayiny» Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0864-19#Text [in Ukrainian].

4. Zberezhemo tuyu slavu: hromadyans′kyy rukh za uvichnennya istoriyi ukrayins′koho kozatstva v druhiy polovyni 50-kh – 80-kh rr..Collection of Documents and Materials Kyiv [in Ukrainian].

5. Mashtalir V.V. Viys′kovo-istorychne muzeynytstvo v Ukrayini: vid vytokiv do suchasnosti (2020) Nizhyn [in Ukrainian].

6. Memorial′nyy kompleks «Pam″yati heroyiv Krut». Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0864-19#Text [in Ukrainian].

7. Minenko L.M. (2020) Formuvannya merezhi viys′kovykh muzeyiv u Zbroynykh Sylakh Ukrayiny (1995–2013 rr.) [Voyenno-istorychnyy visnyk[in Ukrainian].

8. Muzey vyzvol′noyi borot′by Ukrayiny. Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny Retrieved from https://esu.com.ua/article-70328 [in Ukrainian].

9. Pasternak YA.I. (1937) Novi arkheolohichni nabutky muzeyu naukovoho tovarystva [Zapysky NTSH] L′viv [in Ukrainian].

10. Trofimova S.O. (2011) Muzey istoriyi zaporiz′koho kozatstva na o. Khortytsya: peredumovy ta kontseptsiyi stvorennya [Humanitarnyy zhurnal] Dnipro [in Ukrainian].

УДК 94 (477)

https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-6(24)-1244-1256

Щеглов Андрій Юрійович кандидат історичних наук, докторант, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, 79000, https://orcid.org/0000-0002-6484-0864

РОЗВІДУВАЛЬНА ТА ДИВЕРСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СРСР ПРОТИ ПОЛЬЩІ НА УКРАЇНСЬКІЙ ДІЛЯНЦІ КОРДОНУ В 20-30-х РОКАХ ХХ СТ.: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Анотація. Проблеми безпеки державного кордону відіграє визначальну роль в умовах військової агресії Російської Федерації проти України, коли важливо дослідити історичні уроки використання спеціальними службами СРСР інструментів шпигунства та диверсій для дестабілізації політичної системи та дезорганізації військових формувань міжвоєнної Польщі. Цього завдання не вирішити без критичного узагальнення попередніх напрацювань вітчизняної історичної науки.

Наукова новизна даного дослідження полягає в тому, що вперше пропонується історіографічний аналіз напрацювань вітчизняними дослідниками розвідувальної та диверсійної діяльності СРСР проти Польщі у прикордонних українських регіонах у 20-30-х роках ХХ ст.

Варто вказати, що проблематика формування та функціонування т. зв. українського відрізку радянсько-польського кордону в 1921-1939 рр. досить повно розкрита сучасною українською історіографією. Однак, очевидною є відсутність узагальнюючих досліджень диверсійної та розвідувальної діяльності Радянського Союзу проти Польщі на українських етнічних теренах, які за умовами Ризького мирного договору 1921 р. були розділені між згаданими вище державами.

Радянські шпигуни й диверсанти відігравали вагому провокативну роль як в дезорганізації політичної системи та військової організації міжвоєнної Другої Речі Посполитої загалом, так у боротьбі із залишками українського збройного національно-визвольного руху у Волинському й Тернопільському воєводствах Польщі та особливо у суміжних областях Радянської України.

Ключові слова: розвідка, шпигунство, диверсія, Україна, Радянський Союз, Польща, Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ), Корпус охорони кордону (прикордоння) (КОП).

Shchehlov Andrii Yuriyovych candidate of historical sciences, doctoral student of the Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy, St. Heroiv Maidanu, 32, Lviv, 79000, https://orcid.org/0000-0002-6484-0864

USSR INTELLIGENCE AND SABOTAGE ACTIVITIES AGAINST POLAND ON THE UKRAINIAN SECTION OF THE BORDER IN THE 20-30s OF THE XX CENTURY: CONTEMPORARY NATIONWIDE HISTORIOGRAPHY

Abstract. State border security problems constitute a decisive role in the conditions of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. Importance to study the historical lessons USSR special services applying in the tools of espionage and sabotage to destabilize the political system and disorganize the military formations of interwar Poland. This issue cannot be resolved without a critical generalization of the previous developments of domestic historical science.

Scientific novelty – historiographical analysis of intelligence and sabotage activities on the part of the USSR against Poland in the Ukrainian border regions in the 20s and 30s of the 20th century domestic researcher's studies is offered for the first time.

The purpose of the study is a historiographical analysis of Soviet intelligence and sabotage activities against Poland in the context of the formation and functioning of the Ukrainian part of the Soviet-Polish border in 1921–1939.

The research methodological basis is a complex of general philosophical and special historical methods of scientific knowledge based on the historicism, objectivity, systematicity principles, comparison, analysis and synthesis, induction and deduction methods, documents studing, event analyzing, historical-systemic, structural-functional methods etc.

Based on the conducted historiographic analysis noted the problems of the formation and functioning of the so-called Ukrainian section of the Soviet-Polish border in 1921-1939 are quite disclosed by modern Ukrainian historiography. At the same time, it is obvious there is no comprehensive research on the Soviet Union's subversive and intelligence activities against Poland on the Ukrainian ethnic territories divided between these states under the terms of the Riga Peace Treaty of 1921.

Keywords: intelligence, espionage, sabotage, Ukraine, Soviet Union, Poland, Joint State Political Directorate, Border Protection Corps.

Постановка проблеми. Визначальна роль безпеки державного кордону є незаперечною для забезпечення функціонування будь-якої суверенної держави. За умов агресивної війни Росії проти України, історичний досвід її попередника – Радянського союзу, в питаннях диверсійної та розвідувальної

діяльності проти Польської Республіки є цікавим для дослідження. Особливо питання дестабілізаційного впливу на політичну стійкість Польщі та організованість її війська. Першим кроком такого дослідження є вивчення напрацювань вітчизняних істориків

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти проблематики формування та функціонування т. зв. українського відрізку радянсько-польського кордону в 1921-1939 рр. мають вагоме відображення у працях українських істориків. Зазначені питання розкриті такими вченими як Л. Бородич, Л. Бортник, М. Литвин, Р. Коцан та ін. Однак дослідження диверсійної та розвідувальної діяльності СРСР практично відсутні у зацікавленнях українських істориків або з'являються дотично та фрагментарно.

Мета статті – історіографічний аналіз радянської розвідувальна та диверсійна діяльність проти Польщі у контексті формування та функціонування українського відтинку радянсько-польського кордону в 1921–1939 рр.

Виклад основного матеріалу. Відома українська дослідниця Ярослава Верменич виходить з того, що "проблема кордонів є міждисциплінарною, що незмінно використовується у міждержавних спорах і територіальних претензіях, диктує необхідність теоретико-методологічного осмислення усіх її граней, включаючи проблеми структури й змісту поняття, типології кордонів, співвідношення політичних, адміністративних, культурних кордонів тощо" [4, с. 29].

Межами державної території, за знаним дослідником Володимиром Лажніком, "виступають державні кордони, які обмежують дії вищої державної влади країни і норм, котрі вона встановлює внутрішні законодавством" [17, с. 154].

Волинська політолог Наталія Романюк визначає державний кордон як "позначену на поверхні землі (суходолу або водного простору) або уявна, але позначена на карті лінія, та уявна вертикальна поверхня, яка проходить через неї у повітряному просторі та у надрах землі, що визначає межу території держави і відокремлює її від інших держав і відкритих морів" [18, с. 157].

З юридичної точки зору, саме державні кордони встановлюють межі територіального верховенства держави. Державний кордон встановлює просторові межі здійснення державного суверенітету та визначає межі територіальної юрисдикції. Також він відокремлює територію однієї держави від території інших держав або від міжнародних просторів [20, с. 74].

Загалом, без визначених кордонів жодна держава не може не просто реалізувати весь комплекс своїх суверенних прав, а й існувати взагалі, що пов'язано з тим, що кордони є невід'ємним чинником формування цілісного державно-територіального організму. Тобто від функціонування державного кордону залежить розвиток міждержавних і позадержавних відносин. У зв'язку з цим, однією з умов забезпечення національної безпеки держави є встановлені, захищені правом державні кордони, що надійно охороняються [11, с. 41].

При цьому, можемо погодитися, що застосування терміну "прикордонна безпека", а не "безпека державного кордону" дозволяє більш широко й змістовно розглядати окреслену проблему [15, с. 20] .

Таким чином, від політико-правового контексту прикордонної безпеки перейдемо до конкретно-історичного прикладу впливу шпигунства та диверсій на формування й функціонування кордону між Республікою Польща й СРСР на території України в 1921-1939 рр.

Закінчення Першої світової війни і формування Версальсько-Вашингтонської системи договорів привели до кардинальних змін у системі міжнародних відносин. Кордон між Польщею та Радянською Росією (РРСФР) й Україною (УСРР) встановлювався зі значними труднощами. В результаті політичного, дипломатичного і військового протистояння у 1921 р. Польська Республіка з одного боку та УСРР і РРСФР підписали у Ризі мирний договір, згідно з яким був встановлений кордон між вказаними державами [14, с. 70].

За зауваженням знаного вітчизняного дослідника обраної проблематики Романа Коцана, після підписання в 1921 р. Ризького мирного договору між Польською Республікою з одного боу та РРФСР і УСРР з іншого, був визначений кордон, який не відповідав інтересам жодної з сторін. Політичні відносини в ході переговорного процесу щодо проходження лінії кордону показали неспроможність радянської, в т.ч. української сторони, відстояти національні інтереси. Кордон між державами провели на підставі військового протистояння, без урахування етнографічної карти населення [13, с. 301].

Український історик Сергій Гуменний окремо наголошує, що овий польсько-радянський кордон, згідно з Ризьким мирним договором 1921 р., було демарковано із повним ігнорування етнографічної характеристики регіону та його економіко-господарської структури, проте відповідно до історичної традиції "збручанського кордону" та концепції відродження Речі Посполитої Обох Народів [5, с. 144].

У таких умовах обидві сторони (радянська та польська) були змушені зміцнювати рубежі, створювати інституції з охорони кордону, удосконалювати форми і методи їх роботи з огляду на ризики та дії країни – сусіда, створювати нормативно-правове забезпечення діяльності інституцій. Зазначимо, що особливість радянськопольського кордону полягала ще й в тому, що він розділяв дві суспільно-політичні системи. Тому обидві держави прагнули створити такий механізм охорони кордону й забезпечення його режиму, який би виконував завдання ідеологічного відмежування від сусіда, утримування порядку на території прикордоння, відвернення військового нападу тощо. Ці завдання враховувались при формуванні спеціальних органів з охорони й функціонування кордону [14, с. 70].

При цьому від себе наголосимо, ні одна, ні інша сторони не відмовлялися від ведення розвідувальної й диверсійної діяльності проти сусіда на лінії встановленого кордону загалом та в прилеглих територіях особливо.

Варто окремо вказати, що функції радянсько-польського кордону на початковому етапі його функціонування залежали від таких причин:

1. Ситуація на кордоні зумовлювалася політичним курсом, який проводили радянський та польський політичні режими.

2. Новоутворені радянська й польська держави в післявоєнний період не мали достатнього досвіду та сил (економічно-фінансових, правових, кадрових) для охорони кордону й контролювання ситуації в прикордонні.

3. Радянські та польські органи влади намагалися контролювати національне життя й впливати на настрої українців на теренах прикордоння.

4. СРСР і Польська Республіка у цей час постійно готували диверсії й провокації, «перекидали» через кордон озброєні диверсійні загони, для яких на кордоні створювали спеціальні «вікна», через які ці групи проникали.

5. Штучність радянсько-польського кордону, нехтування інтересами населення, котре проживало на цих теренах, спричинили природне бажання українців підтримувати зв'язки з рідними, які опинилися по інший бік кордону.

6. Місцеве населення досліджуваного прикордонного регіону, незважаючи на лінію кордону, ідентифікувало себе єдиною спільністю, тому сприяло нелегальному перетину кордону іншим особам та покривало їх [12, с. 152].

Р. Коцаном визначено специфічні (рубіжно-комунікаційні) функції радянсько-польського кордону та їх вплив на диверсійно-підривну, провокативну (контрдиверсійну і контрпровокативну), розвідувальну (контррозвідувальну), оперативну й інші види діяльності на вказаній ділянці кордону [13, с. 302].

Унаслідок зазначеного вище специфічні (рубіжно-комунікаційні) функції радянсько-польського кордону істотно вплинули на формування та роботу інституцій з охорони кордону як у СРСР (УСРР), так і в Польщі і на види діяльності, серед яких переважали оперативно-розшукова, розвідувальна, контррозвідувальна, диверсійно-підривна й провокативна, контрдиверсійна та контрпровокативна. Влада й спецслужби обох держав залучали до названих вище видів діяльності не тільки спеціальні підрозділи інституцій з охорони кордону, але й бойові групи та окремих осіб (контрабандистів, провокаторів тощо); політичні партії; політичну еміграцію [12, с. 152].

Історик Алла Каленська докладно описує, як в 1921-1923 рр. радянська прикордонна охорона на Поділлі та Південно-Східній Волині проходила організаційне становлення. Ситуація в регіоні характеризувалася складним внутрішнім економічним, соціальним і військово-політичним становищем і напруженістю у відносинах з сусідами, що вимагало від більшовицької влади якнайшвидше закрити лінію спільного кордону УСРР-РСФРР із Польщею та Румунією для контрабандистів, озброєних антирадянських і кримінальних груп, політичних та ідеологічних опонентів режиму. Це завдання вирішили

передані в оперативне підпорядкування органів держбезпеки фронтові частини Червоної армії [10, с. 10].

25 лютого 1924 року наказом Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) в Україні було утворено два прикордонні округи – Український і Кримський. Вводилася нова система організації прикордонних військ. Того ж року державний кордон УСРР взяли під охорону загони, які дислокувалися таким с. 17 чином: 19 -й – Олевську, 20-й – у Славуті, 21 – в Ямполі, 22-й – у Волочиську, 23-й – у Кам'янці-Подільському, 25-й – у Тирасполі, 26-й – в Очакові. Начальником прикордонних військ Радянської України впродовж 1924-1931 рр. був Микола Бистрих [9, С.16-17].

Так, за висновками А. Каленської, специфіка, несення служби Ямпільським прикордонним загоном на суміжній ділянці із Славутським, характеризувалася переважною диверсійно-шпигунською небезпекою, тоді як на ділянці кордону, суміжній з Волочиським прикордонним загоном, дошкуляли не лише шпигуни та диверсанти, але й контрабанда. Славутський прикордонний загін займав одну з найважчих ділянок кордону в лісовій зоні, через яку на радянську територію потрапляло найбільше порушників кордону, які кваліфікувалися режимом як шпигуни та диверсанти. Підконтрольна Волочиському загону ділянка кордону відрізнялася комплексною шпигунсько-диверсійною та контрабандною небезпекою, що робило особливо актуальною співпрацю прикордонників і митників [10, с. 12].

Правник Леонід Бородич зауважує, що важливим методом організаційно-правового реформування радянської прикордонної охорони в середині 20-х років XX ст. стало поєднання в одному органі (апараті) агентурно-оперативної й військової служби. У забезпеченні надійності охорони державних кордонів головну роль стали відігравати агентурно-інформаційні (негаслані) методи роботи за участю широкої мережі таємних агентів, вивідідувачів та ін. [1, с. 17].

Далі в У 1924–1928 рр. сформували організаційну структуру прикордонної охорони СРСР у складі Відділу прикордонної охорони ОДПУ і частин прикордонної охорони в прикордонних округах. Це дозволило об'єднати в апараті управління прикордонного загону оперативне, політичне, стройове й адміністративне керівництво. "Тимчасовий статут служби прикордонної охорони" (1927 р.) основними функціями прикордонників визначав: затримання порушників кордону, виявлення серед них агентів іноземних розвідок і диверсантів; боротьбу з контрабандою; ліквідацію антирадянських озброєних груп; захист місцевого населення від кримінальних банд; контроль за дотриманням правил прикордонного режиму; протидію антирадянській агітації та повстанському рухові в прикордонній смузі [16, с. 65].

У 1934-1938 рр. триває концентрація карально-репресивних функцій у межах НКВС СРСР, до структури якого віднесли й Головне управління

прикордонної та внутрішньої охорони. До 1936 р. сформували головне та окружні управління прикордонної та внутрішньої охорони, створили штаби всіх прикордонних загонів, реорганізували прикордонні округи та райони у прикордонній смузі [10, с. 12].

Відомо дослідниця даної теми Лєна Бортник цілком слушно наголошує, що для Другої Речі Посполитої постала проблема захисту східних кордонів держави, що особливо загострилися внаслідок існування зовнішньої загрози з боку СРСР. Це, зокрема, проявилось у зростанні диверсійних акцій радянської сторони задля поширення комуністичної ідеології та здійснення загальної дестабілізації польсько-радянського прикордоння (Бортник, автореферат, с. 9).

Зокрема, щодо початку 20-х років, то на Волині характерною ознакою як польських, так і радянських, органів влади була спроба контролювати національне життя та впливати на настрої українців. Радянська влада не залишала намірів розпалити вогнище світової комуністичної революції і обрала одним із плацдармів для цього Волинь. Сюди постійно перекидали з радянського боку диверсійні групи і загони. У прикордонних районах створювали диверсійно-шпигунські школи (в Олевську, Козятині, Коростені та інших містах прикордонної смуги СРСР). До цих шкіл скеровували осіб, які скомпрометували себе перед польською владою і були змушені співпрацювати з ДПУ, а також дезертирів польської прикордонної служби. Так, за даними донесень відділу безпеки Волинського воєводського управління м. Луцька, протягом 1921–1923 рр. було заарештовано чималу кількість агентів радянських спецслужб, котрі перейшли польсько- радянський кордон [19, с. 301].

Тому з метою покращення ситуації у Польщі було створено Корпус охорони пограниччя (далі – КОП), який здійснював цю функцію з 1924 р. до 1939 р. найефективніше. У компетенції КОП перебували: безпосередньо східний кордон Речі як лінія, відмічена на карті й на місцевості, прикордонна смуга шириною 30 км вглиб краю на захід від лінії кордону та прикордонна зона шириною 6 км вглиб краю [3, с. 74].

Загалом протягом 1924 р. на радянсько-польському кордоні мали місце 189 значних нападів та актів диверсії, 28 акцій саботажу, в яких взяли участь близько 1000 осіб, а загинуло щонайменше 54 [3, с. 117].

Боротьбою зі шпигунством займалися офіцери розвідки та контррозвідки 11 розвідувальних представництв КОП. На території Волинського воєводства працювало розвідувальне представництво № 8 “Рівне”, а із включенням Сарненського повіту на початку 1930-х рр. до складу Волинського воєводства, також представництво № 7 “Сарни”. Головним джерелом їхньої інформації вважалася внутрішня та зовнішня агентурні мережі. Допоміжною у спеціальній діяльності були відомості, отримані від затриманих шпигунів чи втікачів із СРСР. Референти контррозвідки та експозитур керували

оперативною роботою, здійснювали навчання, підрахунок статистичних даних, записи [3, с. 120].

Аналіз архівних матеріалів дозволяє Л. Бортник стверджувати, що Корпус охорони прикордоння, приступивши безпосередньо до виконання службових завдань на Волині із початку листопада 1924 р., зміг до кінця 1920-х р. частково опанувати ситуацію на східних рубежах Другої Речі Посполитої [3, с. 120-121].

Цьому сприяло, насамперед, зміцнення польсько-радянського кордону підрозділами КОП, що дозволило обмежити диверсійну діяльність, здійснювану із СРСР. Разом із тим варто пам'ятати, що вагомою причиною спаду партизанського руху, очолюваного комуністами, стало прийняття Постанови Політбюро ЦК ВКП (б) "Про розвідуправління" від 25 лютого 1925 р. Її суть полягала в припиненні на території Польщі та званої "активної розвідки", ліквідація організацій зв'язку, оснащення та управління диверсійними підрозділами. Взамін постановою передбачався перехід на консервативні "мирні" засоби розвідки [3, с. 121].

Причиною згортання "активної розвідки" став Ямпільський інцидент – випадок, що мав місце вночі із 7 на 8 січня 1925 р., коли один із радянських партизанських відділів Розвідуправління було притиснуто польськими військовиками до кордону. При нелегальному переході державної межі, в районі с. Радошівка (зараз Тернопільської обл. – С. Гуменний), партизани одягнені у польську військову форму, розгромили радянську прикордонну заставу у с. Сивки поблизу м. Ямпіль (тепер Хмельницької обл.) . Внаслідок цього радянські прикордонники повідомили про напад на них польської сторони, а найближчі частини Червоної армії були приведені у бойову готовність. В результаті внутрішньої перевірки та чергового засідання Політбюро РКП(б) 27 січня 1925 р. створено спеціальну партійну комісію на чолі з Валеріаном Куйбишевим, яка задля уникнення міжнародного резонансу, надіслала полякам дипломатичну записку із звинуваченнями у нападі на територію СРСР рівночасно пропонуючи мирне розв'язання інциденту. В результаті до кінця 1925 р. переважна більшість радянських "партизанських" загонів, які діяли на території східних воєводств II Речі Посполитої були розформовані і частково виведені з країни нелегальним шляхом [8, с. 119-120].

З кінця 1920-х рр. на всіх відрізках східного кордону спостерігалася активна діяльність контррозвідки підрозділів прикордоння ОДПУ. Зокрема, у 1928 р. досить складна ситуація виникла на теренах службового підпорядкування 11 батальйону КОП ("Острог"). Територія повністю простежувалася радянською розвідкою [3, с. 123].

С. Гуменний доречно зауважує на використанні для ведення шпигунської діяльності осіб, задіяних у прикордонній контрабанді. Значний

відсоток контрабанди перевозили під прикриттям Державного політичного управління УСРР (УРСР) та використовували для зв'язку із закордонною агентурою, а також переправляли шпигунів за кордон [5, с. 150].

Це також підтверджують джерела, які опрацювала Л. Бортник. Так, Е. Фелгож, власник магазину мануфактури, займаючись нелегальним перевезенням товарів із СРСР, здобував інформацію військового характеру і передавав її радянській розвідці. Подібним чином діяв К. Лібермахер, який, отримуючи зі Славути і Зяслава коштовності для "реалізації", збирав шпигунські відомості на користь СРСР [3, с. 131].

Ситуація на південно-східному прикордонні Другої Речі Посполитої залишалася напруженою. У другій половині 30-х рр. XX ст. Тарнопольське та Волинське воєводства Республіки Польща залишалися районами нелегальної міграції та діяльності спецслужб СРСР, метою якої було створення мережі агентів, що збирають інформацію про розміщення військових частин та прикордонних служб сусідньої країни. Також у першій половині 1934 р., одразу по завершенню періоду тотальної блокади кордону, кількість радянських селян, що втікали на інший бік Збруча відчутно зросла. У зв'язку з такою активною міграцією та розвідувальною діяльністю радянської сторони, в документах КОП, все частіше стосовно нелегальних мігрантів або людей, які раніше незаконно перетинали кордон, виникають підозри щодо "шпигунства на користь Радянської Росії" . Так, на території Борщівського повіту навіть з'являлися імовірно переправлені із СРСР агітки: "Почитай і передай другому, українська молодь ставай до змагань з ворогом України, на звук сурми усі до бою" [8, с. 163].

"Лояльне" радянське населення ставало потенційними агентами розвідки СРСР, завербованими з метою здійснення актів диверсій, саботажу та шпигунства на території Польщі. До нього активно застосовувалися нові методи навчання та підготовки, зокрема, "система планованого монтажу диверсій". Удосконалення роботи радянських спецслужб зумовило те, що КОП у 1935 р. зміг ліквідувати лише 87 акцій шпигунства, в той час, як ще у 1934 р. – 118 . У 1937 р. було знешкоджено всього 39 радянських шпигунів. Водночас показники результативності діяльності розвідки КОП в інших спецопераціях виявилися високими. Так, у 1935 р. його підрозділами було знешкоджено 100 випадків політичної розвідки у Луцьку; 113 випадків теренової розвідки щодо нелегального надання інформації у Рівному; 104 – у Бобрині; 103 випадки щодо вербунку льотчиків в Острозі [3, с. 127].

Кінець 1930-х рр. характерний для КОП активізацією боротьби зі шпигунством. Зростання мілітаристських настроїв сусідніх держав зумовило пожвавлення іноземних розвідок на території прикордонних повітів Волинського воєводства . Збільшилася кількість випадків встановлення на польському терені представниками радянської розвідки короткофазових

радіостанцій відправки даних, яких не мав Корпус охорони прикордоння. Також відмічалося зростання випадків еміграції осіб із Чехословаччини до Польщі, серед яких насправді було багато членів експозитури Комінтерну. На території смуги охорони КОП збільшилася кількість військових та цивільних втікачів, що клопотали про постійне проживання у Польщі [3, с. 129-130].

Підсумовуючи, Р. Коцан справедливо вказує, що на радянсько-польському кордоні впродовж 1921-1939 рр. розгорнуто масштабну диверсійно-підривну й провокативну діяльність, яка породжувала контрдиверсійну та контрпровокативну. До цього додавалися напружена ситуація в прикордонні й системні порушення режиму кордону, а також прикордонного режиму. Усе це викликало потребу вдосконалення інституцій з охорони кордону із боку як СРСР, так і Польщі та формування в них спеціальних підрозділів, які б займалися розвідувальною й контррозвідувальною діяльністю та розшуковою роботою [12, с. 170].

Як узагальнює С. Гуменний, активні дії українських та радянських диверсантів по обидва боки Збруча мали розвідувальний та агітаційний ефект [5, с. 149), останній з яких, на нашу думку, вартий окремого розгляду в наступній публікації.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного історіографічного аналізу варто вказати, що проблематики формування та функціонування т. зв. українського відрізку радянсько-польського кордону в 1921-1939 рр. досить повно розкрита сучасною українською історіографією в окремих дисертаційних дослідженнях, монографіях та статтях. Відзначаючи помітний внесок у розкриття даної тематики істориків Лєни Бортник, Сергія Гуменного та Романа Коцана, не можемо не зауважити відсутності узагальнюючих досліджень важливої складової окресленої тематики – диверсійної та розвідувальної діяльності відповідних структур Радянського Союзу та Польщі на території українських етнічних земель, які за умовами Ризького мирного договору 1921 р. були розділені між цими державами. На нашу думку, саме радянські шпигуни й диверсанти відігравали вагому провокативну роль як в дезорганізації політичної системи та військової організації міжвоєнної Польщі загалом, так у боротьбі із залишками українського збройного національно-визвольного руху на теренах прикордонних Волинського й Тернопільського воєводств Польщі та сусідніх областей УСРР особливо, готуючи плацдарм для реалізації експансіоністських геостратегічних планів керівництва Радянського Союзу на чолі з Й. Сталіном впродовж другої половини 20-х – 30-х років минулого століття.

Література:

1. Бородич Л. В. *Внутрішні й прикордонні війська в Україні у 1917-1941 рр. (історико-правовий аспект): автореф. дис... канд. юрид. н.*: 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 1999. 22 с.

2. Бортник Л. В. *Корпус охорони прикордоння на Волині у 1924-1939 рр : автореферат дис. ... канд. іст. наук*: 07.00.01 – Історія України. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2015. 21 с.

3. Бортник Л. В. *Корпус охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук*: спец. 07.00.01 - Історія України. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2015. 284 с.

4. Верменич Я. В. Історична лімологія: проблеми концептуалізації. *Регіональна історія України: Збірник наукових статей*. 2011. Вип. 5. С. 29-48.

5. Гуменний С. Л. "Збручанський кордон" (1772–1939): міграція, контрабанда та шпигунство. *Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення*. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. С. 137-150.

6. Гуменний С. Л. Нелегальні міграції на українському відрізку радянсько-польського кордону у 20–30-х рр. XX століття. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2015. Вип. 42. - С. 62-77.

7. Гуменний С. Л. Основні категорії нелегальних мігрантів на українському відрізку радянсько-польського кордону в 20–30-х рр. XX століття. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2017. Вип. 47. С. 109-114.

8. Гуменний С. Л. *Нелегальні міграційні процеси на польсько-радянському кордоні (в адміністративних межах УСРР/УРСР) у 1921–1939 рр.: дис... на здобуття наук. ступ. докт. філософ.*: спеціальність 032 "Історія та археологія". Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2021. 249 с.

9. *Державна прикордонна служба України: історія та сучасність*. Київ: "ПРІНТ-ЕКСПРЕС", 2004. 240 с.

10. Каленська А. В. *Прикордонні війська ОДПУ-НКВС СРСР на Поділлі та Південно-Східній Волині у 1921-1939 рр.: автореферат дис. ... канд. іст. наук*: 07.00.01 – історія України. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2012. 19 с.

11. Камінська Н. В. Пріоритети правового забезпечення захисту державних кордонів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2017. Т. 28. № 1. С. 40-46.

12. Коцан Р. І. *Радянсько-польський кордон у 1921-1939 роках: формування та функціонування.* Луцьк: Вежа Друк, 2018. 380 с.

13. Коцан Р. І. *Радянсько-польський кордон у 1921-1939 роках: формування та функціонування.* Вид. 2-ге змін. та доп. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 448 с.

14. Коцан Р. Порушення режиму радянсько-польського кордону та боротьба з ним у міжвоєнний період (1921-1939 роки). *Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей.* Чернівці, 2019. Т. 39. С. 68-78 .

15. Ксензюк А. Я. Курилюк Ю. Б. *Прикордонна безпека України (адміністративно-деліктне забезпечення).* Київ: ВД "Дакор", 2024. 176 с.

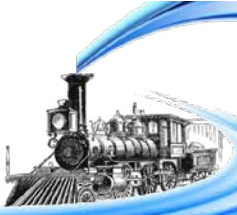
16. Курильчук Н. "Олевське прикордоння" після Ризького миру: проблеми кордону і людські долі. *Інтермарум: історія, політика, культура.* 2021. Вип. 9. С. 60–80.

17. Лажнік В. Державна територія. *Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник.* Львів: Новий Світ-2000, 2014. С. 154-156.

18. Романюк Н. Державний кордон. *Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник.* Львів: Новий Світ-2000, 2014. С. 157-158.

19. Соловей В. Г. Прикордонні конфлікти на Волині у 20-х рр. XX ст. *Військово-науковий вісник.* 2009. Вип. 11. С. 298-312.

20. Шкабаро В. М. До питання конституційно-правового визначення поняття "державний кордон України". *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2015. Вип. 5. С. 67-75.

References:

1. Borodych L. V. (1999) *Vnutrishni y prykordonni viiska v Ukraini u 1917-1941 rr. (istoryko-pravovyi aspekt): avtoref. dys... kand. yuryd. n. [Internal and border troops in Ukraine in 1917-1941 (historical and legal aspect): PhD thesis abstract]*: 12.00.01 – Teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh vchen. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Yaroslav Mudryi National Law Academy. Kharkiv, 22 p. [in Ukrainian].

2. Bortnyk L. V. (2015) *Korpus okhorony prykordonnia na Volyni u 1924-1939 rr: avtoreferat dys. ... kand. ist. Nauk [Border guard corps in Volynia in 1924-1939: PhD thesis abstract]*: 07.00.01 – Istoriia Ukrainy. Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 21 p. [in Ukrainian].

3. Bortnyk L. V. (2015) *Korpus okhorony prykordonnia na Volyni u 1924-1939 rr: dys. ... kand. ist. Nauk [Border guard corps in Volynia in 1924-1939: PhD thesis]*: 07.00.01 – Istoriia Ukrainy. Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 284 p. [in Ukrainian].

4. Vermenych Ya. V. (2011) Istorychna limolohiia: problemy kontseptualizatsii [Historical limology: problems of conceptualization]. *Rehionalna istoriia Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei - Regional history of Ukraine: Collection of scientific articles.* Iss. 5. 29-48 [in Ukrainian].

5. Humennyi S. L. (2019) *"Zbruchanskyi kordon" (1772–1939): mihratsiia, kontrabanda* ta shpyhunstvo. Polsko-ukrainske pohranychchia: etnopolitychni, movni ta relihiini kryterii samo-identyfikatsii *naselennia ["Zbruchan border" (1772–1939): migration, smuggling and espionage. The Polish-Ukrainian borderland: ethnopolitical, linguistic and religious criteria of self-identification of the population]*. NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha – I.Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv. 137-150 [in Ukrainian].

6. Humennyi S. L. (2015) Nelehalni mihratsii na ukrainskomu vidrizku radiansko-polskoho kordonu u 20–30-kh rr. XX stolittia [Illegal migrations on the Ukrainian section of the Soviet-Polish border in the 20s–30s of the 20th century]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu Scholarly Works of the Faculty of History Zaporizhzhya National University.* Iss. 42. 62-77.

7. Humennyi S. L. (2017) Osnovni katehorii nelehalnykh mihrantiv na ukrainskomu vidrizku radiansko-polskoho kordonu v 20–30-kh rr. XX stolittia [The main categories of illegal migrants on the Ukrainian section of the Soviet-Polish border in the 20s–30s of the 20th century]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu - Scholarly Works of the Faculty of History Zaporizhzhya National University.* Iss. 47. 109-114 [in Ukrainian].

8. Humennyi S. L. (2021) *Nelehalni mihratsiini protsesy na polsko-radianskomu kordoni (v administratyvnykh mezhakh USRR/URSR) u 1921–1939 rr.: dys... na zdobuttia nauk. stup. dokt. filosof [Illegal migration processes on the Polish-Soviet border (within the administrative boundaries of the USSR/Ukrainian Soviet Socialist Republic) in 1921–1939: PhD thesis]*: spetsialnist 032 "Istoriia ta arkheolohiia". Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka – Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv. 249 p. [in Ukrainian].

9. *Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy: istoriia ta suchasnist [The State Border Service of Ukraine: history and modernity] (*2004*).* Kyiv: "PRINT-EKSPRES". 240 p. [in Ukrainian].

10. Kalenska A. V. (2012) *Prykordonni viiska ODPU-NKVS SRSR na Podilli ta Pivdenno-Skhidnii Volyni u 1921-1939 rr.: avtoreferat dys. ... kand. ist. nauk [Border troops of the ODPU-NKVS of the USSR in Podil and South-Eastern Volyn in 1921-1939: PhD thesis abstract]*: 07.00.01 - istoriia Ukrainy. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova – National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv. 19 p.

11. Kaminska N. V. (2017) Priorytety pravovoho zabezpechennia zakhystu derzhavnykh kordoniv [Priorities of legal support for the protection of state borders]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Yurydychni nauky - Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences.* V. 28. № 1. 40-46. [in Ukrainian].

12. Kotsan R. I. (2018) *Radiansko-polskyi kordon u 1921-1939 rokakh: formuvannia ta funktsionuvannia [The Soviet-Polish border in 1921-1939: formation and functioning]*. Lutsk: Vezha Druk, 380 p. [in Ukrainian].

13. Kotsan R. I. (2021) *Radiansko-polskyi kordon u 1921-1939 rokakh: formuvannia ta funktsionuvannia [The Soviet-Polish border in 1921-1939: formation and functioning]*. 2nd Ed. Lutsk: Vezha-Druk. 448 p. [in Ukrainian].

14. Kotsan R. I. (2019) Porushennia rezhymu radiansko-polskoho kordonu ta borotba z nym u mizhvoiennyi period (1921-1939 roky) [Violation of the regime of the Soviet-Polish border and the fight against it in the interwar period (1921-1939)]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu – Modern Historical and Political Issues. Chernivtsi.* V. 39. 68-78 [in Ukrainian].

15. Ksenziuk A. Ya. Kuryliuk Yu. B. (2024) *Prykordonna bezpeka Ukrainy (administratyvno-deliktne zabezpechennia) [Border security of Ukraine (administrative and tort provision)]*. Kyiv: VD "Dakor". 176 p. [in Ukrainian].

16. Kurylchuk N. (2021) "Olevske prykordonnia" pislia Ryzkoho myru: problemy kordonu i liudski doli ["Olev border" after the Peace of Riga: border problems and human destinies]. *Intermarum: istoriia, polityka, kultura - Intermarum: history, policy, culture.* Iss. 9. 60–80 [in Ukrainian].

17. Lazhnik V. (2014) Derzhavna terytoriia [State territory]. *Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk - Political science: educational encyclopedic dictionary-reference*. Lviv: Novyi Svit-2000. 154-156 [in Ukrainian].

18. Romaniuk N. (2014) *Derzhavnyi kordon. Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk [State border. Political science: educational encyclopedic dictionary-reference]*. Lviv: Novyi Svit-2000. 157-158 [in Ukrainian].

19. Solovei V. H. (2009) Prykordonni konflikty na Volyni u 20-kh rr. XX st. [Border conflicts in Volynia in the 20s of the 20th century]. *Viiskovo-naukovyi visnyk – Military Scientific Journal.* Iss. 11. 298-312 [in Ukrainian].

20. Shkabaro V. M. **(**2015**)** Do pytannia konstytutsiino-pravovoho vyznachennia poniattia "derzhavnyi kordon Ukrainy" **[**On the issue of the constitutional and legal definition of the concept "state border of Ukraine"**]**. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii* **-** *Actual problems of domestic jurisprudence.* Iss. 5. 67-75 [in Ukrainian].

Журнал

«Актуальні питання у сучасній науці»

(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)

Випуск № 6(24) 2024

Видавець:
ФОП Жукова Ірина Віталіївна Свідоцтво серія ДК №7425 від 09.08.2021 р.,
02217, м. Київ, пр. Маяковського Володимира, буд. 4-В, кВ. 10